600082372S

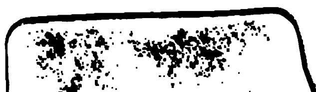

600082372S

VADERLANDSCH MUSEUM.

Gent, Drukkery van C. Annoot-Braeckman

VADERLANDSCH MUSEUM

VOOR

NEDERDUITSCHE LETTERKUNDE, OUDHEID

EN

GESCHIEDENIS,

UITGEGEVEN DOOR

C. P. Serrure,

PROFESSOR BIJ DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN AEN DE HOOGESCHOOL
TE GENT.

DERDE DEEL.

GENT,
H. HOSTE, BOEKHANDELAER, VELDSTRAET, Nr 43.

1859-1860.

EEN RYMWERK VAN JAN VAN RUYSBROECK.

Het fragment dat wy hier meêdeelen, is het begin van een godvruchtig werk door Jan Van Ruysbroeck omstreeks 1360 opgesteld, en veelal in de Handschriften voorkomende onder den titel van *het Boek vanden ·xij· Beghinen.* By Surius echter, den vertaler van Ruysbroecks menigvuldige schriften, voert het eenen ander titel : het heet daer *de vera Contemplatione opus praeclarum,* alhoewel er van vele andere dingen dan van de Beschouwing in gehandeld wordt. Het waerschynlykste is dat de schryver zelf aen zyn werk geenen naem heeft gegeven, maer dat zyne vertalers, of liever zyne afschryvers, er met der tyd eenen titel hebben bygevoegd, gelyk zy ook over 't algemeen in de vyftiende eeuw de schriften der twee vorige eeuwen in capittels hebben afgedeeld, en den korten inhoud van ieder capittel in 't byzonder opgegeven, soms ja met zeer weinig bescheidenheid.

Wat daer van zy, het boek van Ruysbroeck *de vera Contemplatione* bestaet, in de latynsche vertaling van Surius, uit een en zeventig hoofdstukken, waervan de acht eerste de stof behelzen van dit fragment. De vertaler laet er deze aenmerking op volgen : *Hucusque libri hujus sermo rhythmis tinnulis et jucundis in Germanico idiomate contexitur, quorum gratiam Latina interpretatio servare non potuit. Sensus tamen redditus est bona fide.*

Het is niet onwaerschynlyk dat Ruysbroeck eerst voornemens was geheel zyn werk op rym te schryven, maer dat de moeijelykheid van zich in gebonden styl duidelyk uit te drukken hem van zyn plan heeft doen afzien, en het aengevangen onderwerp doen voortzetten in proza. Trouwens, zyn de eerste verzen tamelyk regelmatig, de volgende loopen al haest uit den band, en later gaet er niet alleen alle maet en cadans in verloren, maer de schriftregels worden dusdanig uitgerekt, dat zy soms aen geene verzen meer gelyken.

't Is waer, onze schryver heeft nog een ander godvruchtig werk opgesteld, bekend onder den titel van *Spieghel der eeuwigher Salicheit* (1), hetwelk insgelyks met een twaelftal, in sommige handschriften zelfs met achttien verzen aenvangt, welke veel beter streek houden. Maer het slot van dat zelfde werk is mede op rym gesteld, uitmakende een vyftigtal verzen; en daer is wederom zoo veel wildzang in, zoo veel ongelykheid in maet en duer, dat sommige afschryvers niet eens schynen gewaer te zyn geworden dat het verzen waren, maer alles het een achter 't ander in volle regels geboekt hebben, even als de gewoone proza.

Het blykt ten overvloede dat de gebonden styl Ruysbroecks

---

(1) Dit werk is voor de eerste mael uitgegeven door A. Von Arnswaldt, Hannover 1848, in-8°. In denzelfden band komen nog dry andere schriften van Ruysbroeck voor : 1° *Het Cieraet der gheesteleker Brulocht,* volgens een handschrift van 1479 in den Keulschen, en derhalve eerder plat- dan hoog- of nederduitschen tongval gesteld. De vergelyking van dezen tekst met andere handschriften in den brabantschen tongval, zou misschien tot belangryke uitkomsten leiden. — 2° *Van den blickenden Steen.* Elders heet het werk *Dat Hantvingherlyn* (de Hand-ring) *ochte het blinckende Steentjen.* In de vertaling van Surius draegt het tot titel : *de Calculo, sive de Perfectione filiorum Dei, libellus admirabilis.* De tekst des Hannoverschen druks is overgenomen uit een Geldersch manuscript, nagenoeg van denzelfden tyd als het voorgaende, en verschilt, wat het dialect betreft, ook merkelyk van onze Brusselsche handschriften. — 3° Eindelyk een opuskel getiteld *van vier Becoringhen*, elders *Dat Boec vanden .iiij· Becoringhen,* by Surius *Tractatulus utilissimus de quatuor subtilibus Tentationibus.* Deze tekst is mede, wat de spelling betreft, zeer verschillend van andere Manuscripten. Het zelfde geldt voor het eerste werk, den *Spieghel der eeuwigher Salicheit.*

zaek niet was, hetgeen hy overigens zelf, op het einde van dit stuk, eenigerwyze erkent, waer hy zegt :

Nu moetic rimen laten bliven,
Sal ic scouwen claer bescriven.

Wy geven hier het fragment *vanden ·xij· Beghinen* volgens een handschrift van het jaer 1461, toebehoorende aen de koninklyke boekery van Brussel[1]. De tekst is vergeleken met een ander handschrift van het jaer 1480, te Bergen-op-Zoom, in het vrouwenklooster *het Dal van Josaphat* geschreven, het eigendom zynde van professor Serrure te Gent. Het eerste is aengeduid door de letter D, het tweede door de letter B.

J. DAVID, Pr.

DIT BOEC HEET

VANDEN ·XII· BEGHINEN,

ENDE HEVET GHEMAECT HEER JAN RUYSBROECK,

NADAT HI MOENICK WAS WORDEN.

Het saten[2] ·xij· Beghinen,
Ende spraken om her Jhesuse den finen
Ieghewelke in hare gedachte :
Nu prisen wi die minne;
Si is soete inden beginne,
Eñ utermaten sachte[3].

V. 2. B. Jhesus. — 3. B. Ieghelijc in haer gedachte. — 4. B. de minne. — 5. B. Si es suete inden beghinne.

(1) Of de dusgenaemde *Burgondische bibliotheek*. Het draegt in den gedrukten *Inventaire des Manuscrits*, het nummer 3421.

(2) Versta, *Daer saten*. En zie over dat middeleeuwsch idiotismus Clignetts *Bijdragen*, bl. 202, alsmede Huydecopers *Proeve*, III, bl. 64, en diens aenteekk. op Melis Stoke, II, bl. 8.

(3) Surius : *atque ita apud se singulae cogitabant : Jure nobis laudandus est amor, quippe qui initio dulcis ac longè suavissimus est.*

DIE EERSTE SPRAC :

Jhesus minne wil ic draghen,
Des en wil ic niemanne vraghen;
God gheve my die crachte.
Met rechte sullen wine minnen,
Den wi soe edele kinnen,
Ende soe hoghe van gheslachte.

DIE ANDER SPRAC :

Ic souden gaerne minnen
Wistics hoe beghinnen;
Hi is my verborghen.
Mijn herte is menichfoudich;
Ic biechte dicke, ic gheve my scoudich :
Altoes leve ic in sorghen.

DIE DERDE SPRAC :

Hi quam tot my oft ware een sant,
Ende leydet my scone te voren (1).
Nu vliet hi van my als een truwant (2):
Mi en machs niet meer behoren.
Ic volghe hem na al dat ic mach.
Hi en is niet vroet, die loeft den dach
Eer hi die aventstonde siet
Soete ende saechte (3).

DIE VIERDE SPRAC (4) :

Jhesus minne heeft my bedroghen,
Herte eñ sin is my ontoghen,

V. 7. B. willic. — 8. B. niement. — 9. B. mi de crachte. — 10. B. Met rechte selen. — 11. B. Diene wi so edel kennen. — 12. B. so hoeghe. — 13. B. gheerne. — 15. B. Hi es mi. — 16. B. Mine herte es menichfuldich. — 17. B. mi schuldich. — 19. B. te mi, ocht waer ·j· sant. — 20. B. leit mi scoene. — 21. B. van mi. — 22. B. meere. — 24. B. es.... lovet. — 25. B. avenstonde. — 26. B. suet. — 27. B. hevet mi. — 28. B. sinne es mi.

(1) Sur. *Haud secùs ad me venire solet quàm amicus intimus, et omnia mihi pulchra et blanda promittit.*

(2) Sur. *instar hospitis instabilis.* Zie Kiliaen.

(3) Sur. *Nimirùm sapiens et prudens non est, quisquis diem laudat, antequam suavem et serenam sit adeptus vesperam.*

(4) In de vertaling van Surius komt deze spreuk op de vyfde plaets voor.

Eñ ic en weetet wien claghen.
Hy teert op my nacht ende dach (1);
Hy eischt my meer dan ic vermach (2):
Dit sijn onghelike ghelaghe (3).

DIE VIJFTE SPRAC :

Ic hadde onrecht, woldic mi des belghen,
Dat men mine miede te voren niet en wilt ghelden (4).
My en wonders niet :
Dat is dicke ghesciet,
Die luttel wrachte,
Dat men hem luttel goedes brachte.

DIT SPRAC DIE SESTE BEGHINE :

Wats hier gheseghet?
Wats hier gevreghet?
Can Jhesus dus barenteren (5)?
Onse Beghinen sijn ontweghet
Dat si Jhesus scandelizeren;
Eñ sijn van woerden alsoe lichte:
Si sprakens vele bet hare biechte.

DIE SEVENDE SPRAC :

Mire sielen hongher is soe groot,
Al had ic al dat God ye gheboot (6),

V. 29. B. Eñ ic en weet. — 30. B. teerdt op mi. — 31. B. eischet mi meere. — 33. B. woudics mi. — 34. D. *kwalyk.* minne mede. — 41. B. varenteren. D. barentieren. — 42. B. ontweecht. — 44. B. Si sijn. — 45. B. Si spraken vele bat haer. D. Si sprekens. — 46. B es soe groet. — 47. B. Al haddic al dat God gheboet.

---

(1) Sur. *noctes atque dies ille de me sumptus facit.*

(2) Sur. *et plus multò quàm praestare queam à me exigit.*

(3) Sur. *quae utique non sunt paria symbola, vel aequa commercia.*

(4) Sur. *Iniquum sanè fuerit, si operae meae conductitiae mercedem ante laborem minimè persolvi indignè ferre velim.*

(5) Dit werkwoord wordt by Kiliaen vertaeld door *perterrere.* Huydecoper op Stoke, II, bl. 84, en Dr De Vries, in zyn *Woordenlyst* op den *Leken-Spieghel,* geven er ook de beteekenis aen van *verschrikken, ontstellen.* Surius daerentegen vertolkt hier de plaets : *Itanè Dominus Jesus tam est prodigus convivator?* en dat deze vertaling goed is, blykt uit Dr Halbertsma's *Aanteekk.* op den *Spiegel Historiael,* bl. 19.

(6) Sur. *quicquid unquam cuiquam Deus obtulit.*

Dat en mochte my niet saden.
Hi en gheve hem selve, ic bin doot.
Minen ongheducre in sulker noot
En mach nieman gheraden.

DIE ACHTENDE SPRAC :

Her Jhesus is een soet conduut (1),
Daer vloyet alle bliscap uut.
Ic houde met hem taverne (2).
Hi is mine, eñ ic bin sine :
Mi en staets niet tontberne (3).
Hi is my ghegeven in mijn lot,
Eñ hi is my een soete not :
Diene niet en craken, die sijn sot,
Verweentheit is die kerne (4).
Al haddic over al ghebot,
Ic kose Jhesuse voir minen God,
Ic pleghe sijns soe gherne (5).

DIE NEGHENDE SPRAC :

Her Jhesus minne heeft my ghelaten.
Ic volghe hem na in vremden straten :
Aldus leve ic in dolen.
Hadde ic vore yet, nu en heb ic niet;
Daer om lidic zwaer verdriet :
Hi heeft mijn herte ghestolen.

V. 49. B. hem selven, ic ben. — 50. B. Mine onghedure. — 51. D. niemant. — 52. B. es ·j· suver. — 56. B. Mi en steets. — 67. B. voren iet. — 69. B. Hi hevet mijn harte ghestoelen.

---

(1) Sur. vertaelt *suavissimum condimentum.* By Kiliaen echter en anderen beteekent het woord niets anders dan *ductus, meatus, canalis,* en de zin schynt zulks hier meê te brengen.

(2) Sur. *Equidem cum illo convivor.*

(3) Sur. *omninò illo carere non possum.*

(4) Sur. vertaelt : *nucleus ejus summae Deitatis deliciae sunt.* Zie over het woord *verweenthede,* het Glossarium van De Vries op den *Leken-Spieghel,* en andere aldaer beroepen schryvers.

(5) Sur. *Si penes me esset rerum omnium potestas, et meo imperio subjacerent omnia, Jesum mihi in Deum cligerem, tam mihi, illi vacare, jucundum et gratum est.*

DIE THIENDE SPRAC :

Jhesus minne die is soe fijn;
Si heeft vervult die siele mijn.
Hi scenct my sinen edelen wijn
Altoes uut vollen tappen (1).
Deus (2)! hoe mochtic blider sijn,
Als hi my toent sijn scoen aenschijn,
Eñ ic drinke den edelen wijn?
Si hebben onrecht die quaet clappen (3).

DIE ELFTE SPRAC :

Beghere ic yet, dats my oncont (4),
Want in onwetene sonder gront
Heb ic my selven verloren.
Ic bin verzwolghen in sinen mont,
In een abys al sonder gront :
Ic en mach niet weder comen (5).

DIE TWELFTE BEGHINE SPRAC :

Altoes weldoen (6), dats die wille mijn,
Want minne en mach niet ledich sijn.
Doghede pleghen in rechter trouwen,
Eñ boven dogheden Gode bescouwen,
Dat ist dat ic prise.
Staren in die Godheit fijn,
Versmelten in der minnen aenschijn (7),

V. 70. B. minne es soe. — 71. B. hevet... de ziele. — 72. B. Hi schinct mi den edelen wijn. — 73. B. coppen. *Maer dat rymt met het laetste vers niet. Misschien heeft er oorspronkelyk* nappen *gestaen, dat is* drinkbekers, *en tevens* pocula. — 78. B. Begheric iet, dats mi. — 84. D. voldoen. B. weldone es de. — 85. mach nie ledich. — 86. Doeghet pleghen. — 87. Eñ boven doget. — 88. B. Dat eest.

---

(1) Sur. *praebetque mihi plenis semper poculis potandum vinum suum praeclarum.*
(2) Zie over dien uitroep Huydecoper op Stoke, II, bl. 259.
(3) Sur. *Errant, quicunque aliter loquuntur.*
(4) Sur. *Utrum quicquam desiderem, nescio.*
(5) Sur. *Absorbuit me inexhausta divinitatis abyssus ore suo, nec indè reverti licet.*
(6) Sur. *Nunquam non boni quippiam agere.*
(7) Sur. *Mentis aciem in Divinitatis dulcissimam essentiam intendere ac defigere, et in amoris conspectu colliquescere.*

Altoes van minnen dronken sijn,
Dat is ene edele wise(1).

Bliven wi te gadere onderlinghe,
Eñ spreken altoes van hemelsceen dingen :
Dat is een edel leven.
Onse hemelsche Vader heeft ons ghemint;
Hi hevet ons sinen Sone ghesint :
Dien hevet hi ons ghegheven.
Hi hevet ons met sire doot verlost;
Dat is ons een ewich troest.
Hem sullen wi leven,
Ende bidden onsen hemelschen God
Dat wi volbringhen sijn ghebod
Altoes tot sinen love(2);
Dat wi in desen jammeren dale
Verwinnen moeten die helsce quale,
Ende comen tot sinen hove.

Siet, dits die staet van goeden Beghinen,
Die sere naden dogeden pinen,
Die langhe hier te voren waren,
Eñ die oec leven in desen jaren(3).
Mer dese staet is sere vergaen.
Dat heeft ontrouwe te male gedaen.
Wildi rechter trouwen pleghen,
Soe moet u herte aen Gode eleven
Met minnen, in rechter waerheit,
Met ongheveinsder simpelheit.
Sijt sachte eñ oetmoedich onder die ghene
Die haestich sijn eñ lichte gherenen(4),

V. 97. D. gheseint. — 99. B. met siere doot verloest. 104. B. te sinen love. — 107. B. te sinen. — 108. D. *kwalyk.* die stat. Sur. *vertaelt* iste .. status est. — 114. B. *kwalyk.* rechte trouwe. — 117. B. ongheveinsder sempelheit. — 119. B. licht gherenen.

---

(1) Sur. *modus est vitae praeclarus admodum atque perfectus.*

(2) Sur. *ad laudem et gloriam suam sempiternam.*

(3) Sur. *cujusmodi nedum longè ante nostra fuere tempora, sed hodieque visuntur.*

(4) Dat is *ligt geraekt.* Zie over het werkwoord *gherinen,* Dr De Vries in het *Archief* van De Jager, I, bl. 63, vlgg.

Die knitsen, scelden in hogen moede (1).
Lichte verbolghen, versoenen selden, dat sijn onspoede;
Eenwillich, crighel (2), niemene volghen (3),
Stuer eñ suer, eñ saen verbolghen,
Toernich, nydich, onghenadich,
Scalc eñ wreet, eñ onghebadich (4),
Dit en is gheen staet van Beghinen;
Want dese en hebben noch leven, noch scine (5).
Ghedoecht eñ verdraecht dese quade partien,
Soe sal God u leven gebenedien.
Wildi goede menschen kinnen,
Soe merctse buten eñ binnen.
Alle heylicheit comt van Gode
Den ghenen die leven sine ghebode.
Die die werelt met herten versmaden,
Si mogen clymmen die hemelsce graden,
Eñ werden vervult met Gods genade
Op dat si volghen sinen rade (6).
Die eertsce dinghen hebben gelaten,
Die werden vervult met caritaten.
Karitate is ene edele waghe,
Si verweghet vriende eñ maghe (7);
Si verwint vleysch eñ bloet,
Eñ heeft tot allen dogheden spoet.
Die der caritaten pleghen,

V. 121. B. Lichte belghen, versonen. — 127. B. noch schinen. — 128. B. Ghedoghet eñ verdraghet dese quade partie. — 129. B. benedien. — 131. D. merct si. — 133. D. die leven in sijn ghebode. — 135. B. Moghen climmen de hemelsche. — 136. D. Gods genaden. — 142. D. Si vervult vleesch. — 143. B. Eñ hevet tot allen doechden.

---

(1) Sur. *et citò ira excandescunt, quique animo elato ac tumido alios impetunt, et maledictis infestant.* Men zal voor *knitsen* behooren *knirsen* te lezen, by Kiliaen *stridere.*

(2) *Eenwillich,* dat is, volgens Kiliaen, *eigenwillig*, en *krijghel* vertaelt hy door *pertinax, obstinatus.*

(3) Het verbum is met den dativus gebruikt, 't geen er oudtyds eigen aen was.

(4) By Kiliaen, *impatiens, impotens, immodicus.* By Sur. *inexorabilis.*

(5) Sur. *quandoquidem nec vitam earum, immò nec speciem prae se ferunt.*

(6) Sur. *quo ejus consilia sectentur.*

(7) Sur. *praeclara lanx est, amicis cognatisque omnibus ponderosior sive praeponderans.*

Dat sijn die rijcste die nu leven,
Eñ sijn stout eñ harde coene,
Want si en hebben in dit gevoelen niemants te doene (1).
Si en mogen occ niet sorghen,
Want die geest ons Heren is hare borghe.
Si en soeken ghene getoende wise (2),
Want si en begheren niet dat mense prise.
Si en verkiesen gene sonderlinge manieren,
Si willen geliken anderen goeden lieden,
Si oefenen die heylige kerke
Met allen goeden heyligen werken.
Si hebben alle die Sacramenten in groter werdicheit,
Want daer inne leeft Gods genadicheit (3).
Als si onfaen sellen dat heilige Sacrament,
Dat ons van Gode wert ghesent,
Daer inne leeft die lichame ons Heren,
Dien wi met recht boven al sullen eren.
Elc goet mensce sal sitten voir Christus jeghenwoirdicheit,
Eñ toenen hem der ewigher waerheit,
Eñ proeven hem selven, eñ werken
Sijn leven, sijn woerde eñ sijn werken,
Eñ spreken met droeven sinne :
« Sijt mijns genadich, ewighe minne.
« Ic mach my selven sere mishaghen ;
« Ic hebbe gesondicht van al minen kintsceen dagen ;
« Ic hebbe verloren mine tijt :
« Ontfermt mijns, Here, die vol genaden sijt.
« Ic en bin niet weert dat ghi in mi comet.
« Van sonden bin ic sere ghewont;
« Ic en werde nemmermeer ghesont,
« My en troeste uwe soete mont,

V. 147. B. Want in dit ghevolen hebben si niemens te doene. — 153. B. Si willen ghelijc. — 158. B. selen. — 161. B. Die wi met rechte boven al selen eeren. — 164. B. merken. — B. 169. ghesondicht van minen kijnschen daghen. — 170. B. minen. — 172. B. ben niet weerdich dat ghi in mi comt.

---

(1) Sur. *quandoquidem hac in parte nemine opus habent.*

(2) Sur. *neque apparentem aliquam foris ambitiosè venantur sanctitatis speciem.*

(3) Sur. *certi in eis divinam contineri et vivere gratiam.*

« Eñ spreke een woert dat my becomt,
« Dat uut uwer hoecheit comt. »

O mensche! ic hebbe dijn gebet gehoirt.
Ic wil doen dat my behoirt;
Ic wil antwoerden dinen rouwe,
Ic wil di doen na dijn betrouwen.
Wes blide, coen ende onvervaert.
Ic wilt al doen dat ghi begheert;
Ic wil sijn u spise, u koc eñ u weert :
Keert u te male toe my waert.
Mijn vleysch is wel gebraden
Aent cruce, om uwe genaden;
Mijn bloet is levende eñ heet,
Dat siele eñ lijf doer gheet.
Wi sellen te gader eten eñ drinken;
Ghi selt mire passien eñ doot gedinken,
Ende mire ewigher minnen mede.
Pleechdi des, soe hebdi vrede.
Lieve, ic hebbe alsoe verstaen :
Ghi selt gaerne dat Sacrament onfaen;
Die sacrificie der Missen is nu gedaen :
Sidi bereet, ghi moghet onfaen.

O Here! ghi seghet den wille mijn.
Ghebenedijt soe moeti sijn.
Ic onfa gherne dat heylighe Sacrament,
Dat is my een weerdich present.
Ic onfa daer inne uwen heyligen lichame,
Die is my soete eñ wel bequame;
Want hi is mijn hemelsche broot,
Diene niet en eten, die sijn doot.
Hi is oec der inghelen spise.
Die sijns ghesmaken, dat sijn die wise.
Die werelt en maechs niet gesmaken,
Want si verblijt eñ bedroeft in anderen saken (1).

V. 182. B. Wes blide, coene ende onverveert. — 185. B. te mi. — 186. B. vleesch. — 190. B. Wi selen te samen. — 191. B. sult. — 195. B. Ghi sout gherne. — 197. D. ghi mochtet.

(1) Sur. *Mundus eam gustare non potest, eò quod ex rebus extraneis et à Deo alienis modò hilarescit, modò moerore afficitur.*

O Here! ghi hadt u vermeten [1]
Dat wi te gadere souden eten.
Here, ic ghiere [2], ic gape, ic beghere,
Ende ic en can u niet verteren [3].
Soe ic meer ete, soe my meer lust,
Soe ic meer drinke, soe my meer dorst:
Altoes blijft my meer over,
Dan alle die leven verteren moghen.
Here, ghi sijt een milde weert;
Ghi betaelt al datmen verteert.
Here, ic drinke soe gherne u levende bloet,
Dat uut uwer siden vloet,
Ende uut uwen heylighen live,
Dat edele is, van groten prise.
Het is soe soete mijnre kelen.
Ic bin half dronken, en mach niet helen [4].
Here, u bloet is edelre dan garnate;
Ic wil vollen alle mine vate :
Soe bin ic stolt, ende harde coene.
Ic en hebbe buten niet te doene.
Ic bin al vol, ende ic beghere;
Dat ic hebbe, ic en cant verteren [5].
Al dat ic hebbe en achtic niet;
Ic volghe dien na, dat my ontvliet.
Mijn begeren moet volghen, weet ic wale;
Mer wise en mach onwise niet verhalen [6].
Wise eñ onwise dat sijn si tween,
Die nemmermeer en werden een,

V. 221. B. siden woet. — 226. D. is edelder. — 228. B. So ben ic stout. — 229. D. niet toe doene. — 231. D. *kwalyk*. Dat ic en hebbe. — 232. B. dat en achtic niet. — 236. B. dat sijn twe.

---

(1) Sur. *Jam paulò antè, Domine mi, promittere dignatus es, quòd unà ederemus.* Het werkwoord zich *vermeten* werd zoo wel in een' goeden, als in een' kwaden zin gebruikt. Hier beteekent het *zich geweerdigen*. Zie het *Glossarium* van De Vries.

(2) By Kiliaen, *avidè petere, inhiare*.

(3) Sur. *Nec tamen te consumere possum.*

(4) Sur. *qui me jam semiebrium reddidit, nec celare possum.*

(5) Sur. *Plenus sum totus, et tamen desidero et appeto, quamvis id quod habeo, consumere non possum.*

(6) Sur. *Verùm, tametsi desiderio sequor et persequor, non tamen potest id quod modum habet, illud quod modi est expers, assequi.*

Want si moeten onderlinghe gesceden bliven;
Dat een en mach dat ander niet verdriven.
Ghelove, ordene eñ goede wisen (1),
Die mach men wel met rechte prisen;
Want oefeninghe der heyligher Kerken
Bestaet in ordine, in wisen eñ in goeden werken.
Want sonder wise en mach nieman leven,
Noch inden hemel, noch inder erden.
In ordinen, in wisen, in gewichte eñ in maten
Heeft God alle dinc ghescapen.
Aldus sullen wi leven in redeliken wisen,
Op dat wi, boven redenen, een scouwende leven vercrigen.

Want vele menschen werden bedroghen
Dat si no scouwen, no onwise vinden en mogen (2).
Die menschen hebben alle hinder
Die noch scouwen no onwise en connen vinden (3).
Die menichfoudich sijn van herten,
Eñ andere menschen nauwe merken;
Die vremde sorghe draghen
Ten vrienden eñ ten maghen,
Eñ haers selfs noetorft besorghen (4),
Die rijcheit Gods blivet hem verborghen.
Voirsienighe besceydenheit is goet.
Die vele sorghet, hi es onvroet.
Uutkeer in een sinlic leven
Beneemt ghewarich ynnich pleghen (5).
Die den sinnen van buten sijn genoech,

V. 238. B. si moten onderlinghe verscheeden bliven. — 243. B. Besteet in oerdene. — 244. D. niemant. — 248. B. selen wi. — 258. B. Eñ haers selfs notorst.

---

(1) Sur. *Fides quidem, ordo et boni modi seu bona instituta.*

(2) Sur. *Plures enim falluntur, ut nec ad contemplationem, nec ad id quod modi expers est, pertingere queant.*

(3) Sur. *et quicunque ea reperire non possunt, eos certum est quibusdam distineri impedimentis.*

(4) Sur. *quique propriae vitae necessaria solicitè conquirunt.*

(5) Sur. *Foras sese convertere ad vitam sensibus plausibilem, veram internam exercitationem eliminat.*

Si en vinden binnen gheen gevoech ;
Van buten traech eñ onbereet,
Van binnen ongheordent in lieve, in leet.
Al moghen dese dingen sijn sonder dootsonden,
Si letten den mensce te comen in sinen gronden.
Die sijn verbeeldet in vremden dinghen,
Si en moghen no scouwen, no onwise vinden.

Mer wildi u te scouwene bereeden,
Soe moet di die weghe gaen, die daer toe leiden :
Dats inder consciencien onbevlecte puerheit,
En inden levene wel gheordende onnoselheit;
Inden seden wel gesaet in eersamheit (1),
In alle den sinnen soberheit;
Die nature dwinghen van ongheordender geneyctheit,
Eñ haers genadich sijn na redene eñ na besceidenheit;
Uutghekeert tot yeghewelken die sijns behoeft, sedelic in goe- [dertierenheit;
Inkeer sal sijn ledich besloten jegen verbeeltheit;
Insien verhaven, eñ open tot der ewiger waerheit,
Inbliven simpel, ghestilt, in rechter vresamheit (2);
Inwonen onbedruct, eñ onbeweghet van alre ongelijcheit,
Ene bernende liefte in ynnicheit.
Ene opgaende vierighe vlamme van devotien, opgaende in Gods [goetheit,
Ene begherende eñ minnende siele met Gode te sine in die [ewicheit;
Alle eygenheit vertegen in Gods vriewillicheit,
Alle die crachte der sielen vergadert in des geests enicheit,
Eñ Gode danken eñ loven, minnen ende dienen in ewigher [weerdicheit.
Wildi deser dogeden in minnen pleghen,
Soe moechdi hopen een scouwende leven;

V. 265. B. Si en vinden van binnen. — 266. B. traghe. — 269. D. *kwalyk.* menscen. — 273. B. Soe moetti gaen de weghe. — 278. B. gheneichtheit. — 279. B. na reden ende besceedenheit. — 284. D. eñ onbewegen. — 285. D. Eñ bernende liefde. — 288. B. eyghenheit vercrighen.

(1) Sur. *morum composita ac placida honestas.* Zie het werkwoord *saten, ghesaet* in het *Glossarium* van De Vries.

(2) Sur. *Immansio, sive in intimis permansio simplex et stabilis in vera pace.*

Want leefdi Gode eñ u met trouwen,
Als hi hem vertoent, soe suldi scouwen (1).

Scouwen is een weten wiseloes,
Dat boven redene blijft altoes;
Het en mach in redene niet dalen (2),
Eñ redene en maecht boven haer niet verhalen (3).
Verclaerde onwise is een spieghel fijn,
Daer God in licht sinen ewighen scijn.
Onwise die is sonder manieren,
Daer alle redelike werke inne falieren.
Onwise en is God niet,
Maer si is dat licht daer mentmede siet (4).
Die in onwisen wandelen in godliken lichte,
Si sien in hem een onghestichte (5).
Onwise is boven redene, niet daer sonder (6) :
Si siet alle dinc sonder wonder.
Verwonderen is daer beneden :
Sonder verwonderen is scouwende leven.
Onwise siet, mer si en weet wat;
Het is boven al, noch dit, noch dat.

Nu moetic rimen laten bliven,
Sal ic scouwen claer bescriven.

V. 294. B. seldi. — 301. D. *kwalyk.* maniere. — 302. D. *kwalyk.* redeliker.

---

(1) Sur. *Si enim Deo et sibi ipsi fidelem se praestiterit, ubi se Deus ipsi ostendere voluerit, jam contemplabitur.*

(2) Sur. *et nec ipsa potest in rationem descendere.*

(3) Sur. *neque eam ratio supra se assequi valet.*

(4) Sur. *quo contemplamur.* Er zal dus *daermen* gestaen hebben.

(5) Sur. *Qui in modinescientia divinoque lumine versantur, quandam in se conspiciunt vastitatem.*

(6) D. voegt nog by *of onder.* Sur. *Modinescientia tametsi ratione superior est, non tamen est absque ratione.*

SAGEN.

—

I. Gravin Richildis.

Toen gravin Richildis, Boudewijns van Bergen dochter, haer gezag, dat zich slechts over Henegouw uitstrekte, ook in Vlaenderen wilde doen eerbiedigen, wendde zy alles aen om zich als landvoogdes door de Vlamingen te doen erkennen. Zy wilde deze voor hare macht doen bukken, belaedde ze met zware en ongehoorde lasten, en behandelde ze als of ze geene vrye onderdanen, maer wel hare dienstlieden waren. Robrecht de Fries, die het land ter hulpe was gesneld, trok met een aenzienlyk leger te velde, en ontmoette Richildis aen het hoofd harer krijgsbenden in de nabyheid van den Woumberg, die aen den Casselberg paelt. Vooraleer echter beide legers handgemeen werden, smeet de snoode Richildis een tooverpoeijer over het leger van Robrecht; doch, door Gods wil keerde de wind, en het vergiftig stof vloog over Richildis en hare krijgsbenden terug.

LAMBERTI ARDENSIS *Chronicon, illustr.* GOTHOFREDUS. Paris, 1855, bl. 67.

De geschiedschryver Yperius, die het zelfde verhaelt, zegt dat vóór men handgemeen werd, Richildis op eenen wagen zittende, tot by Robrecht reed, en over hem eene verpestende betoovering wierp, waer door hy in den slag moest omkomen; maer de wind sloeg om, en het poeijer viel op haer terug. Korten tijd daerna werd de slag geleverd, waerin haer zoon gedood werd, en zy zelve in de handen harer vyanden viel.

IPERII *Chronicon Sancti Bertini, in* MARTENE et DURAND *Thesaurus novus Anecdotorum.* D. III, bl. 583.

MENGELINGEN VOOR DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

—

Over de Huwelyksbeloften, te Leuven, in 1408.

Het *Ordonnantie-Boeck Q*, bevat bl. 17, het volgende vry zonderling besluit :

« Van datmen niemant binnen der vriheit van Lovene te vergheefs opsegghen en sal van gheluften van trouwen noch weder segghen van huweliken saken, noch dier af te maken, sonder dat te doene, te handelen ende te vervolghen met den rechte ter stat ende voer den richter daer dat schuldich es te gheschiene.

« Want nu cortelinghe, meer dan in andere tyden voerleden, opgheghestaen ende gheschiet sijn, binnen der stat van Lovene, grote onseden ende quaet vanden saken hier nae bescreven, soe eest dat de Commoengimeester ende Raet van der selver stat van Lovene, als de ghene die altoes begheren, nae hare vermoghen, allen onraet ende discort, die in der voerscreven stat gheschien mochte, te verhuedene, daer op te samen hen besprekende, hebben gheordineert, overdraghen en ghemaect, met den heere ende met der Stat, dese pointen hier nae bescreven :

« Inden iersten soe wie gheselle ocht manspersoen, wie dat sij, binnen der vriheit van Lovene, die enigher Joffrouwen, ocht Maeght, ocht Vrouwenspersone opsegghen wille van trouwen, die sij hem ghegheven of gheloeft soude hebben, dat hij dat doen sal met rechte, ende hem dan binnen vijftien daghen daer nae, sonder langer vertrec daer af pertye maken, ende dat vervolghen nae den rechte ter stat en voer den richter daer dat schuldich es te gheschiene ende ghehandelt te werdene. Ende soe wie hem anders pijnde enigher Joffrouwe, Maecht

ocht Vrouwenpersone te diffameren of scheemde te doene, met sinen woerden ocht met clappagien ocht anders, sonder met den rechte dat te handelen, als voerschreven es, dat de Stat also saen als sy dat vernomen sal hebben ende ter wettigher waerheit bevonden sal hebben, dat corrigeren sal, op haren eet, nae gheleghenteit der saken, sonder enighe claghe daer af te hebbene ende sonder yemanne daer in te verdraghene.

« Item, so wat manspersoen enigher Joffrouwe, Maecht, ocht Vrouwenpersone, wie sij ware, die bereet ware huwelec te doene, of soe wat wijfspersoen die enighen manspersone, die sinen huwelec doen soude, wederseyde van trouwen of ghelufien van huweliken saken, en hem alsoe sinen dach van met sinen huwelec voert te varen belette, dat de ghene die dat dade, staphans (1) sonder vertrec, met sinen vermete opdadt alsulc ware dat met rechte huwelec belette mochte, voert soude varen, ende dat vervolghen met den rechte ter stat ende voer den richter daer dat sculdech es te gheschiene. Ende wie anders yemane in dusdanen saken wederseyde, ende als dat gheschiet ware, hem int sijde maecte ende niet en liete vinden noch met den rechte voert ende voere, ende die persoen die alsoe wederseijt ware, belett moeste bliven sonder bescheyt, dat oec de stat van Lovene dat sal corigeren op haren eet, nae gheleghenteit vander saken, behoudelec altoes dat elkenmale in den voersc. stucken ende poenten sijn recht vervolghen mach ter stat ende voer den richtere daer dat sculdech es te gheschien, ghelijc voerscreven es, sonder enich berespen vander Stat.

« Item, soe wie het ware, man of wijf, daer toe holpe het ware met boedscapen te draghen, het ware met informatiën te doene, het ware anders met enighen bedrive, saken of toedoene, met rade oft met dade, in wat manieren dat ware, dat enighe Joffrouwe, Maeght oft Wijfspersoen, binnen der vriheit van Lovene, ontscaect ochten wech gheleijdt worde, dat de stat den ghenen die dat dade ocht holpe doen of bedriven soude, corrigeren op haren eet, nae gheleghenheit van der saken sonder yemane daer in te verdraghen. *Publicatum est supra Murum, coram* Joh. Rogghe et Egid. de Rike, Scab. Lov., enz. Anno M° CCCC^mo^ sexto, Nov. vj. »

Dit stuk leert dat de zeden in die dagen binnnen Leuven niet zeer voorbeeldelyk waren.

---

(1) *Staphans*, seffens, dadelyk.

Voor het invoeren van Doopboeken.

—

Vóór het invoeren van Doopboeken had men veelal de meeste moeite om de *identiteit* der persoonen te bewyzen. Dit blijkt andermael uit den volgenden akt :

VAN WILLEMENE VAN WYENBERGE.

« Item, ter begherten des voirscreven Willems, hebben getuyght, met behorliken eden, heer Reyniere van Diedenghem, priester, Clement de Redejoghere, beyde van Sint^e^-Aeghcten-Rode, ende jouffrouwe Katelyne van den Berghe, woenende int groet Beghynhof, te Lovene, dat hen wel condich was, dat de vorscreven Willem was wettich sone Jans wilen van Wyenberghe, die cleermaker was, woenende ende dede zyn ambacht openbaerlick, nevens Sinte-Quintens-kerchof, te Lovene, ende de voorscreve jouffrouwe Katelyne thuyght dat zy pete is van den selven Willem ende hem hief op de vonte. *Presentibus Burg.* Kersmakere, Willems, *scabin. et aliis de consilio,* Maji XIJ A° LXVI° » (12 mei 1466). Handschrift. n° 18, inliggende bladeren, bl. 10 v°.

Moeijelykheden van dien aerd rezen er in dien tijd alle dagen op.

Algemeene bedeweg te Leuven, in 1498, voor de gelukkige wederkomst van Margaretha van Oostenrijk en van den bisschop van Luik.

—

Ik lees in de Rekeningen der stad van 1497, o. s., de volgende aenteekening :

« Betaelt den Terminaris van den collatiën by hem gedaen, in de kercken van Sinte-Peeters alhier, ter processiën generael gedaen voer onse princesse vrouwe Margiete, die op wege was, als men seyde,

herwaerts over te comen, dat haer God behueden woude, up den Heylighen Cruysdach, in de Meye, anno XCVIJ, voer synen wijn IIIJ st. » Bl. 434 v°.

En elders, bl. 434 recto, lees ik :

« Item, betaelt brueder Gorys vander Varent, predicant vanden Augustynen, die, ter beden vander Stadt, die collatie dede ter processiën generael die begaen wert des dijssendaeghs, XXIIIJ Aprilis XCVIIJ, nae Paeschen, voer mijns heeren genade van Luydick, die perigmagiën getogen was tot Onser Liever Vrouwen, tot Nyselle, voer synen wijn IIIJ. »

Ter aerdebestelling van Erycius Puteanus

—

Het boek der overlydens der parochie van St-Pieter, te Leuven, bevat, aen den 19den September 1646, de volgende aenteekening :

« Op den 19, is begraven, met flambeeuwen, in de capelle van Sinte Carolus-Boromei, JUSTUS ERICIUS PUTEANUS. »

De beroemde hoogleeraer was overleden op de Burcht, van Leuven.

Familieaenteekeningen.

—

In den voortijd, toen er nog geene registers van den burgerlyken stand gehouden werden, had men, in voorname familiën, de gewoonte de geboorten, huwelyken en sterften aen te teekenen op het schutblad van een gebedenboek of van een of ander handschrift. Dezer dagen ontdekte ik soortgelyke aenteekeningen in de rekeningen van het klein kapittel van St-Pieter

van 1517 tot 1531. Zy hebben voor opsteller zekeren JAN JORIS, van Leuven, ontvanger des kapittels. Daer soortgelyke byzonderheden, hoe eenvoudig dan ook, ons dikwijls beter in kennis brengen met de zeden en gewoonten diens tijds dan lange verhandelingen, zoo laet ik 's mans aenteekeningen hier volgen :

« Jhesus, Maria, Anna.

« *In Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*

« Item, mijn vader was geboren A° XXXIJ (1432) in *vigilia Assumpsionis*, ende hij trude myne moeder A° LXVJ, *prima Maji.*

« Item, anno LXVIJ, XIX Septembris was ic gheboren, naeder noennen, recht voer vier urren, op eenen Saterdach.

« Item, A° negentich, den XIJ^sten^ dach van Januario, *Stilo Leodiensis*, soe trudic (1) Barbele, mijnder huijsvrouwe.

« Item, int selve jaer voorscreven, den VIIJ^sten^ dach in Octobri, 'tvierdaechs op Ste Deonijsavent, recht inder noennen, voer een urren, soe was Barbele ons dochter geboerren.

« Item, meester Karle Virrili (sic) die was haer petere ende mijn petere oeck, en hij gaff eenen *ouden Henricus Nobele.*

« Item, haer peyte was mijne morken, ende sy gaff eenen *Wilhelmus Schilt* ende eenen *silveren penninck.*

« Item, haer ander peyte was mijnder huijsvrouwen moeder, en sy gaff twee *half Andries gulden* en twee *silveren penningen.*

« A° XCIIIJ, den XXJ^sten^ dach van Junuo, soee was Gielen, onsen sone, gheboerren, op eenen Saterdach 's morgens, voer noenne, tusschen thiene ende elve ueren.

« Item, sijn peter was heer Gielis de Bleesere, ende die gaff eenen *Roeskens nobele.*

« Item, sijn ander peter was Willem van Leele, op de groette Merckt, ende die gaff eenen *postelaet hondeken*, VJ — XV st.

« Item, syn peyte was myne vrouwe vander Banck, gheheten Katherina Lobs (2), en die gaff eenen *ghuischen gulden*, V — XXIIIJ st. ende eenen *vierstael* ende eenen anderen *vremden silveren penninck.*

(1) *Trudic*, trouwde ic.

(2) De abtdisse des godshuis van Ter Bank, by Leuven.

« A° XV° en vierre, den XXIIJ^sten dach van Meerte 's morgens, op eenen Sondach, voer vier urren, soe bleef myne huysvrauwe van Mareken, onser dochter, ende sij sterff doen sij drie maenden out was.

« Item, haer peter was Aert Crabeels, blauverfwer, en hij gaf xx st.

« Item, haer peyte was Vyfken (1) Peteren, mijns brueder huysvrouwe, en sij gaff eenen *saluyt* ende eenen anderen *silveren penninck.*

« Item, haer ander peyte was meester Bartholomeus Boyen huysvrouwe, woenende in der Banck, ende die gaff eenen halven *Andries gulden* en eenen anderen vremden *silveren penninck.*

« A° XV° ende zevenen, den XVIJ^sten dach van October, op Ste-Marta dach, op eenen Sondach, 't sachternoens, een luttel voor drye urren, soe was Trueken, onse dochter, geboeren.

« Item, haer peter was heere Dominicus Struve, van Antwerpen, religioes van Vileer, ende hij gaff eenen *Philips gulden* ende eenen *dobbelen stuver.*

« Item, haer peter was heer Jan Scotteput, cappellaen van St-Peters, te Loeven, ende hij gaff eenen *halven Philips gulden* ende IIJ *stuvers payements.*

« Item, haer peyte was Geertruyt Stockelpots, onse nichte, Bartel de Zeeldraders dochter, ende die gaff eenen *halven Philips gulden* ende IIJ *stuvers payements.*

« Item, haer ander peete was Katherina Smeesters, die vrauwe van der Stock dochter, op de Vismarckt, ende die gaff oeck eenen *halven Philips gulden* ende IIJ *stuvers payements.*

Dit is al. LAUS DEO.

« Item, A° XV° nono, quinta February, woerde ic Bacularius in medecynen.

« Item, A° XCIX, Aprilis cocht ic mijn huys *in de Cattestrate*, ende ic cocht in't cleyne capittele van St-Peeters, om xv rinsgulden eerffelyc, min vier penningen eens, ende was my ghewardeert op eenen capuyn ende eenen stuver Loevens.

« A° XV° thiene, den XXJ^ten dach van April, soe woert Giellen onse sone gheclеet, te Vileers, int clooster, met Henrick Ackermans sone en Johannes de Montibus.

« A° XJ°, XXVIJ Aprilis, soe dede Gillen professie, met Henrich Ackermans sone ende Johannes de Montibus.

(1) *Vyfken,* Genoveva.

Item, heer Gillis die zonck sijn ierste messe, te Loeven, Ste-Machiels, A° XV° en xviij, 3a Octobris.

Ontfaen de receptie van meester Jheronimus Blois iiij fl., A° XV *quinquagesimo tricesimo, in Junio,* de welcke de heeren van den capitele Truedeken, myne dochter, scoencken, op haer brulocht, tot eener halver ame rinschen wyns. »

Inneming van Thienen, A° 1507.

Ik lees, in het aengehaelde register, de volgende aenteekening omtrent de bemeestering van Thienen door de Gelderschen :

« A° XV° ende zeven, op Sinte Machiels dach, soe, want de hertoghe van Geldere met heer Roborecht van Arenberghe, metten fransozen, de stadt van Thienen met vechtender hant, 's morgens omtrent x urren, (innam), ende sij bleven binnen der stadt tot op Sinte-Deonys dach, ende doen toech de hertoge van Geldre na huys ende tsanderdaechs toech heer Robbrecht, met de franszosen oeck thuyswecrt ende sy lieten die stadt ydel staen. »

Men weet dat het ongelukkige Thienen later nog meer dan eens bemeesterd en verwoest werd.

Adrianus Barlandus.

Eene aenteekening voorkomende op het schutblad van het zelfde handschrift leert ons dat A. Barlandus, de gekende vriend van Erasmus, eene kanonikdy der tweede fondatie in St-Pieter, te Leuven, bekwam, en in die hoedanigheid begon les te geven in de welsprekendheid, op 4 maert 1525; zy luidt aldus :

« Item, Magister Adrianus Barlandi (sic) legit suam primam lexionem in Rethorica, quarta Martii A° vicesimo quinto, stilo Braban. »

Het aenhouden van kwaeddoeners, in de middeleeuwen.

(1453).

Het volgende vry zonderling besluit ontmoet ik in het *Ordonnantie Boeck Q.*, der stad Leuven :

VAN GHEERKEN VAN ADELBERGE.

« Alsoe als Gheertken van Adelberge, beckere, die van doetslage oppenbaer is ende van quaden en orribelen fayten befaempt, dagelycx comende, met gespannen bogen, hier in der stad, den goeden lieden thuer (1) af dreygen ende anders anxtinerende, op gisteren aengetast ende gevangen wert, bij *Henneken Poelman* ende *Woytken Brabants,* aldaer sij den selven, bij sijnder grocter wederstarkelicheit, eersijten (2) behouden consten, quetsen ende vonden (3) alsoe dat hij daer af is gestorven; ende de here (4) ende de stad van desen te bijnnen sijnde, voerts vercleert hebben volcomelijc dat de voirscreven Henneken Poelman ende Woytken Brabants hier af van hen last hebben gehadt, om den selven Gheerken, waer dat ware aen te tasten ende in 's heeren hande te leveren, ende oft daer van doetslage oft anders yet inne gevicle bij die dat hij hem int aentasten wederstrijckelijc maecte, dat sij daeraf aen here ende partien souden blijven ongelast, daer toe sij hen getroest hebben, want sij ten anders qualiken hadden connen behouden, soe es becondigt eenenyegeliken, dien dat aengaen mach, dat nyemant vanden vrienden des voerscreven Gheerts, noch anderen, hier om de voirscreve twee persoenen last noch hynder (5) doen en sal, noch en doen doen, in live oft goede, in gheender manieren. Ende oft bij yeman hieren boven gescheyde, dat men dat houden sal als peysbrekelijc en soenbrekelijc gedaen ende

---

(1) *thuer,* het hunne. — (2) *Eer sy ten,* eer zy hem. — (3) *Vonden,* wonden. — (4) De Hertog van Braband namelyk. — (5) *Hynder,* hinder.

dat de ghene die dat daeden verbueren sullen huer live ende goede, onder wat heren sij vonden mochten werden. Present, Lyemingen, Wynge, *Burgimag.*, Pynnoc, Roelofs, Roelofs, Naen, *Scabin.*, Junij V ta A° LIIJ. » (1453), Bl. 89vo.

Zulke strenge maetregelen moesten er genomen worden om het handhaven der openbare rust.

Het vrouwenschaken, A° 1396.

Het beroepen handschrift bevat het volgende gebod over het oplichten van vrouwen en meisjens, binnen de stad en vryheid van Leuven :

VAN DAT MEN NIEMENT BINNEN DER VRYHEIT VAN LOVEN ONTSCHAKEN EN SAL.

« Item, omme allen onraet en discoert, die in der stat gevallen mochte, te verhueden ende den goeden lieden deen metten anderen te bat in rasten ende in vreden te sijne, ende voertaen te bliven, soe es overdragen, met gemeijnen verdraghe, biden Meijer ende metten raede vander Stat ende metden goeden lieden van buijten Raits ende gesworen vanden ambachten, dat voertaen nijeman, soe wie hi es, binnen der stat noch binnen der vrijheit van Loeven, gheen *Wijf* noch gheen *Vrouwe* noch *Jouffrouwe*, gedaeght noch ongedaecht, *ontscaken* en sal. Ende soe wie daer jegen dade soe weder dat Wijf, Vrouwe ocht Joffrouwe crete ocht riepe, ocht niet crete noch en riepe, dat de ghene die dien scoet dede, ende alle de ghene die met hem waren, in sijnre hulpen, daer af onser genediger Vrouwe(1) ende der Stat, te beternissen, doen souden, elc een bedevaert in Cypres, ende jaer ende dach daer in bliven, sonder enich gelt daer voer te gheven. Ende soe wie enich Wijf ocht eneghe Vrouwe ocht Joffrouwe die alsoe, binnen Loeven ocht binnen der vrijheit van Loeven, *ontscaect* worde, binnen der stat ocht binnen der vrijheit van Loeven ontfinge, ende huijsde ende haefde, dat hijs sijn soude op de selve bedevaert in Cypres, ende

(1) De hertogin Johanna, weduwe van hertog Wenceslas.

jaer ende dach daer in te bliven, sonder enich gelt daer voer te gheven, ende dat hierin nijeman verdraghen en sal sijn, al wert ooc dat dat Wijf ocht die Vrouwe ocht Joffrouwe, nae dat sy ontscaect ware, kende ende lide, voer scepenen, dat hairs danx ende haers wille ware, dat en soude den principalen noch sinen hulpe noch den ghenen diese ontfinge noch neghenen van hen stade doen, jegen de voirscreven bedevarde. Ende desgelijx soe wie enech Wijf ocht Vrouwe ocht Joffrouwe die sij ontscaect hadden, te Loeven ocht binnen der vrijheit van Loeven, inbrachten ende diese huijsde ocht huefde, binnen der stat ocht binnen der vrijheit van Loeven, die soudens alle gader sijn elc op een bedevaert in Cypres, ende jaer ende dach daer in te blivene, in alder maten ende vueghe dat vorscreven es, behoudelec altoes in desen vorscreven saken onser genediger Vrouwen, horer heerlecheden ende der stat hoeren charteren ende rechte. Ende soe wie al sulke bedevaerde, als voirscreven es, verbordden jegen onser genediger Vrouwen ende jegen de Stat, dat sij die doen selen ende derwert porren ende treccken buten den lande van Brabant, binnen den derden daghe, nae dat die bedevarde, op den *Moer* (1), te Loeven, geboden selen worden, ende nimmermeer binnen Brabant wedercomen en selen, sij en hadden die bedevarde gedaen, ende jaer ende dach in Cypres gewcest, ende goede waerheit daer af bracht. Ende soe waer men wiste ochte vernamen dat sij hen binnen Brabant onthielde ocht quamen nae den vorscreven derden daghe sij en hadden de vorscreve bedevaert gedaen, gelijc vorscreven is, ende goede waerheit daer af bracht, datse de Stat met den Here handelen ende vervolgen soude alse de ghene die weder strickelec ende rebel waren jegen onser genediger Vrouwen heerlecheit ende jegen der Stat recht, nae inhoude der charteren, waert oec alsoe dat sij hen onthielden buten den lande van Brabant, daert de Stat wiste ocht vername, sonder de vorscreve bedevaert te doen, dat de Stat dat oec metten Here handelen ende vervolghen soude, op hen als op de ghene die wederstrikelec ende rebel waren jegen onser genediger Vrouwen heerlecheit ende jegen der Stat recht, na den charteren gelijc voerscreven is. *Presentibus:* Huffle, Kersmakere, Zas, Grutere. *Scab.*, Pynnoc, Palude, *magistris civitat. et alijs de consilio anno XCVJ*to, Aprilis xvj. » (16 April 1396) bl. 16.

Het aengehaelde stuk schijnt te bewyzen dat het schaken in die dagen zoo nog al aen de orde van den dag moest wezen.

---

(1) De *Moer*, eene zael ten stadhuize van Leuven.

Zonderling antwoord van den Kardinael de Granvelle.

—

Ik lees in een handschrift bevattende besluiten van den stedelyken raed van Leuven, het volgende :

« Martij 20, anno 1561, *Stilo Brabantiæ,* hebben J. Vander Linden, Borgemeester, ende J. Van Winghe, raed, door monde van Jan Lievens, als Pensionaris, d'ierste salueringe gedaen aen Mijn Heere den Cardidinael (de Granvelle), hem congratulerende van alle digniteyten daer toe zijnder doerluchtige gratie was vercoren, hem biddende voirts, als onder zyne directie staende, 't geestelyck hoff van zyner gratien tot Loven te willen laten ende conserveren, ende voirts om alle favere, d'welck hy tot dien van Loeven soude moegen draegen, met vele andere remonstrantien van het declineren van de stadt ende Universiteyt, ende presentatie van alle eere-dienst, enz., der stadt mogelyk zijnde.

Waerop Mijn Heere de Cardinael voerscreven, nae vele verhaels ende presentatiën, ten antwoorde, in effecte, heeft gegeven, dat hy der stadt daerinne wel hoopt te believen, maer nyet gewoonlyk te zijn *'t Vel van den beer te deylen eer den selven gevangen zy ;* maer alzoo hy de Bullen bynnen corte dagen verwachte (1), souder alsdan Mijne Heeren daeraf vernemen, met vele meer favorable presentatiën, daerinne Mijn Heere De Proost *Morillon* (2) oick assisteerde, blyvende de voerscrevene Vanden Lynden, van Winghe ende J. Lievens by mijn voorscreven Heere den Cardinael te maeltyde enz. »

Zie *Besluiten,* 1e deel, bl. 250.

Het spreekwoord : *'t vel van den beer niet te verkoopen vóór hy gevangen is,* leeft onder de vlaemschsprekende bevolkingen van Belgie nog voort.

---

(1) De Bullen zyner verheffing tot het aertsbisdom van Mechelen namelyk.

(2) Maximiliaen Morillon, een Leuvenaer van geboorte, was vicaris-generael van den aertsbisschop.

Oorkonde betrekkelyk tot de Wijnakkers te Leuven, in de 14e eeuw.

Reeds onder het beheer van Godfried III, graef van Leuven (1143-1190), had de wijnteelt in en rondom de hoofdstad van Braband eene zekere uitbreiding bekomen. Trouwens, al onze bergen waren toen met druivelaers beplant; twee eeuwen later was de wijnteelt eene der voornaemste bronnen van openbare welvaert onzer stedelingen.

Ik schrijf hier een paer oorkonden over betrekkelyk tot wijngaerden, welke er in de nabyheid van Leuven, in de laetste helft der 14e eeuw, voorhanden waren.

Het eerste stuk is eene verklaring aengaende de wijngaerden gelegen aen den *Roesselberg*, buiten de Mechelsche poort, afgeleverd den 2 july 1385.

« Wij Arnt van Ypere ende Wouter Zas, scepenen te Loven, doen cont ende kenlec alle lieden dat comen sijn voer ons Henric ende Jan de Leeu, ghebrueders, Jan Veverlijsbetten, Peter vanden Velde, Wouter de Decker, Arnt Fiers, Jan Vanden Putte, Lodewyc van Stocheem, Henric Imbrechts, Gord vanden Velde, Jan van Stocheem, Arnt Baert, Wouter de Becker, Peter de Wageman, Jan vande Velde, Willem Zeghers ende Jan Troye, bastaert, alle van Herent ende van Oesterheem, mids stote ende tebatte die ghewcest heeft tusscen die stat van Lovene, in deen side, ende den lieden van Herent ende van Oesterheem, die *Wyngarde* aen den Roesenberch liggende hebben, in dander side, alse vander assizen die de vorscreve stat eysscende was vanden winen die hen aen den Roesenberch west, gelyc die vorscrevene stat van haren porteren aldair heeft. Ende die vorscrevene stat dat wel ende openbairlec onderwijst ende ghetoent heeft voer onser genediger Vrouwe van Brabant, haren goeden Rade ende voer haren steden van Brabant, dat die vorscreven Wyngarden aen den

Roesenberch gelegen ende den selven berch binnen der vryheit van Loven belegen es, ende sculdech sijn te staen ter ordinantie ende rechte vande vorscrevene stat. Ende hebben dairomme gheloeft voer hen haer oer ende nacomelingen der vorscrevene stat assize te gheven van alle haren winen die hen wast op haren wyngaerden aen den vorscreven Roesenberch begelegen. Ende hebben voert ghekent ende verlijt openbairlec dat de vorscrevene wyngarde aldair sculdich sijn te liggen ende te stane ter ordinantiën ende rechte van de vorscrevene stat gelijc den porteren van Lovene teweleken dagen, sonder argelist. Gegeven op sinte Peters ende Pauwels dage der apostelen. Item, Jan vanden Wychuse ende Wouter Zas, scepenen te Loven, doen cont allen liden, dat comen sijn vore ons Henric Gielijs ende Lamens van Hanewyc, ghebruederen, Gord de Becker, Jan de Witte, Willem van Campenhout, Jan vander Stoct, Willem de Keyser, Jan Imbrechts, Jan Veverlijsbetten ende Peter Ymbrechts, ende hebben geloeft ende bekent al dat selve dat die vorscreven personen dair voer geloeft ende ghekent hebben. Item, Gerart van Redinghen ende Willem Criecsteen, scepenen te Loven, doen cont alle lieden dat comen es vore ons Willem Pauwels ende heeft bekent ende geloeft oic al dat selve dat die vorscrevene personen dair voer geloeft ende ghekent hebben. Ghegeven twee dage in Julio, int jaer ons Heren M.CCC. tachentich ende vive. »

Op perkament, voorzien van de zegels der vier Schepenen van Leuven, in groenen was. *Charterkist,* litt. H, N° 10.

Het tweede stuk is betrekkelyk tot wijngaerden gelegen onder Berthem, by Leuven. Het is uitgevaerdigd op 11 February 1387 :

« Wy Heinric, here van Heverle ende van Oplynter, erfkemerlinc in Brabant, doen cont allen lieden die nu sijn ende namaels wesen selen, die dese lettren ocht charten selen sien ocht horen lesen, dat wij, de groete onste ende vrientscapen die wy hebben ende sunderlinghen draghen tot onsen lieven gheminden vrienden den porteren van Lovene hier nae bescreven, dats te wetene : Henric Cornecken, Roelof Rabode, Godevart Boxhoren, Jan Mertens, Jan van Campenhout, Peter Momboer, Jan de Witte, *becker*, Henric de Swertere, Jan Hoebosch, Joffrouwe Marie Zas, *beghine*, Joffrouwe Katlinen vander Vesten, Jan 's Herghisels, Heinric van Landenen, Wouter de Baertmaker, *beckere*, Gheert van Lare, Heinric vander Haghen, Symoen vanden Obstalle, Jan Lijsbet ende Mabile die men heet Ysacs, die kinderen

waren Wouter Ysacs, van Berthem, aenghesien groeten last die hoeren *Wynen* ende die horen goede hanteerden in onsen dorpe, heerlecheit ende voeghdiën van Berthem ghelegen, voirtijts gheleden hebben, mids corweyden, exactiën ende diensten met perden ende met waghenen, die hoeren wynen ons ende onsen vorderen tot hier toe ghedaen hebben, ende niet vrij en waren ghelijc ocht de vorscreven porteren hore goede selve ghehanteert hadden ende ghewonnen met hoirs selfs perden ende waghenen, aensiende oec die vrientscap die sij tonswerts bewijst hebben, te meneghcr tijt, ghegheven ende verleent hebben, ghegeven ende verleenen, vore ons onse oir ende nacomelinghen, den vorscreven porteren horen oir en nacomelinghen ende horen wynen van horen goeden aldaer, die sij nu hebben ende namaels hebben selen tot eweleken dagen durende dese rechte ende vrijheden dat sij ende horen vorscrevene wijnen voirtanc quite, verlaeten, onghehouden ende vrij sijn, sele ende bliven van allen corweyden, exactiën ende dienste met horen perden ende waghenen ende dier ghelike ende scheldense daer af vore ons onsen oir ende nacomelinghen hen horen oir ende nacomelinghen ende alle hore wijnen tot eweleken dagen, volcomelec quite. Ende gheloven in goeden trouwen vore ons, onsen oir ende nacomelinghen dat wij, noch nyemant anders vanden vorscreven dienste, corweiden ende exactiën hen, horen oir noch nacomelinghen nimmeer eysschen en selen, noch doen eysschen, noch laeten eysschen in negheenre manieren. Ende voert dat vorscreven porters ende horen wynen voertane der vroenten en boschs van Berthem ghebruken selen, op horen ghelande te betaelne vanden erffeleken tsynse ende evene die daer uut gheet. In orconde der waerheit alle der dinghen voerscrevenen, soe hebben wij Henric, here van Heverle, vorscreven, dese letteren besegelt met onsen segele. Ende omme de meerdere sekerheit, soe hebben wij ghebeden ende versocht onsen lieven maghen ende vrienden heren Wouteren van Redinghen, onser liever susters sone, ende heren Gielyse, here van Goetsenhoven, ridderen, Jacob Lodewycs ende Goessen vander Quaderbrugghen, knapen, dat sij alse onse manne ende Wouteren vanden Eycken, onsen neve, dat sij dit op ons draghen ende segelen willen. Ende bidden voert onsen lieven gheminden vrienden den Commoenggemeesteren, Scepenen, gheswoerne ende Raet vander stat van Lovene dat sy dit op ons ende met ons als ghetughen besegele willen, ende oec horen porteren vorscreven ende horen wynen, raden ende hulpen willen dat hen dit ghehouden werde ende hore stat seghel ten saken met ons aen desen letteren willen hanghen. Ende wy Wouter van Redinghen ende Gielys, here van Goetsenhoven, ridderen, Jacob

Lodewijcs ende Goessen vander Quaderbruggen, knapen, mannen van leene ons liefs heren van Heverle, voirscreven, ende Wouter vanden Eycken, ter begherten van onsen lieven here voirscreven, hebben wij onse segele metten sinen hier aen ghehanghen, in kennessen der waerheit. Ende wy Commoengemeester, Scepenen, gheswornc ende Raed der stat van Lovene, ter vriendeleker beden ende ernste versuec des Heren van Heverle voirscreven, ende onser porteren versuec hebben dit als ghetughen op hen besegelt met onser stat segel ten saken, mette segele des heren van Heverle ende sijnre manne vorscreven. Ende wy Henric, Here van Heverle, vorscrevene en willen niet, al waert dat enich der voirscrevene segele hier ane ghebroken te hanghene, ocht namaels brake, dat daer omme dese voirscreve saken ochte dese charteren yet te min konden sijn van valoer, maer willen dat die altoes bliven in hore macht en virtuyt, ghelijc ocht alle die segele vol ende gheheel besegelt waren. Ghegheven ende gedaen int jaer ons Heren doen men screef dusent drie hondert tachentich ende sevene, op den tiensten dach der maent van Februaris, nae usage ende costume des hoefs van Camerike. »

Het stuk, op perkament geschreven, was vroeger voorzien van 7 zegels; vier zijn er afgevallen, *Charterkist*, litt. H., N° 6.

Eene Congregatie, in 1619.

—

Onder het vreedzaem beheer der aertshertogen Albert en Isabelle kwamen er in onze kerken congregatiën van allen slach tot stand. De naemlijsten dezer vereenigingen voor godsdienstige oefeningen, leveren het meeste belang op voor de geschiedenis der voornaemste geslachten des lands. Trouwens, zy bevatten byzonderheden welke men elders te vergeefs zou zoeken.

In de kerk van den H. Quintinus, te Leuven, werd er, in 1619, eene congregatie ingericht, samengesteld uit de voor-

naemste inwooners der parochie. Zulks blijkt uit de volgende lijst, welke ik uit het boek der huwelyken, van 1619 tot 1629, Bl. 47, overschrijf :

HET GETAL DER GENER DIE IN'T SONDACHS GEBET SIJN.

Mijnheer de Marckgraeve ende Marckgraevinne van Aerschot.

M. Golinus van Sestich ende Jouff. Cathlyne van Vlaenderen, syne huysvrouwe.

Mijnheer ende Mr Jan van Sestich met sijn huysvr. Elizabeth de Boiset.

Mijnheer Desiderius van Sestich, Cancelier van Brabant, ende vrouwe Marie Morillon (1), syne huysvrouwe, met Heeren ende Meesteren Maximilianus, Ericus, Joannes, Hieronymus ende Jouffr. Antoinette van Sestich, haere kinderen.

Hr Lambert Sprenghers, Pastor in synen tijt van dese kercke.

Leo de la Couture ende Margarita de Egghe, sijn huysvrouwe.

Guilielmus van Pangaert.

M. Jan Troostenberghe.

Margarita Bouwens.

M. Jan vanden Broeck, met sijn huysvrouwe.

Jacobus Sweerts.

Hilarius vanden Velde.

Wilhelmus ab Angelis.

Maeycken van Keerbeeck.

Simon Lambrechts, met sijn huysvrouwe Margarita Bouwens.

Jacobus de Coninck ende Maria Lambrechts, sijn huysvr.

Reynerus de Vleeschhouwere ende Anna Verstreepen, sijn huysvrouwe.

Gooris Bollaerts.

Nicolaus Symoens.

Het handschrift, in 't welk deze lijst voorkomt, behoort tot het bureel van den burgerlyken stand der stad Leuven.

---

(1) Zy was dochter van Gwyde Morillon, leeraer der grieksche tael by het *Collegie der drie Tongen* en secretaris van Karel den Ven, en van Elisabeth de Mil. Zie mijn opstel in den *Messager des sciences historiques*, 1857, bl. 269-284.

De Abdy van Vlierbeek in 1782.

—

De heer Brasseur, kapelaen van de Rekenkamer te Brussel, hield zich, in 1782, bezig met het opstellen eener verhandeling over de abten van Vlierbeek, eene abdy der orde van St.-Benedictus, gelegen in de oude Kuip van Leuven. Daer hy ten zeerste verlangde zynen arbeid te verryken met de wapens dier kloostervoogden, zoo verzocht hy eenen zyner vrienden hem die schilden te Vlierbeek te willen verzamelen. Deze vriend, de heer J. B. Du Trieu, van Mechelen, gelastte zich gaerne met de taek, doch kon ze maer ten halve vervullen, uit hoofde dat vele wapens niet meer bestonden. De brief, waerby hy de uitkomsten van zyne navorschingen den heere Brasseur overmaekt, brengt ons in kennis met den gang der zaken te Vlierbeek, in 1782. Ik schrijf hem hier over.

« Louvain, le 19 Août 1782.

« Monsieur Brasseur,

« *Ecce tandem* tout ce que j'ai pu trouver à l'abbaye de Vlierbeeck, y aiant été six à sept fois; mais je crois qu'on m'a pris pour un espion, car hier on m'a méné devant le Prieur, de là devant Monseigneur l'Abbé (1), qui m'a conduit dans une grande chambre où il y avoient 20 vieux portraits avec leurs armoiries, mais le tableau particulier des armoiries (dont vous m'avez parlez) n'a jamais existé, du moins personne ne s'en resouvient. Aussi personne ne m'a su répondre en quelle année ceux de Vlierbeeck ont faits rébattir leur abbaye ou quand ils sont sortis du couvent des Beggards. Il y a un pourtant qui m'a promis de le rechercher.

---

(1) Ildephonse vanden Bruel, geboren te Vorst, in de Kempen, den 2 oogst 1737, abt verkoren den 10 October 1772, en overleden den 19den February 1792.

« Monsieur Eeckman trouve en P. Divæo plus qu'on pourroit trouver à l'abbaye, car il trouve les noms et les années, comme vous verrez, Monsieur, sur le crayon. Je suis témoin occulaire que ceux de Vlierbeeck s'occupent en vrais moines, c'est-à-dire à chanter et à boire.

« Non obstant mes devoirs pour bien acquitter votre commission, je crains qu'il ne vous donne pas toute satisfaction. Pourtant j'espère que vous vous souviendrez de mon salaire, savoir le 7 Songes de Don Quevedo en flamand; si vous ne l'avez pas, je vous prie ne vous inquietez pas non plus; substituez en sa place quelque petit livre comique flamand, ou poète, ou tout autre, s'il y a des estempes.

« J'ai l'honneur d'être,

Monsieur,

Votre très-humble serviteur,
J.-B. Du Trieu. »

Het opschrift luidt :

« *A Monsieur* Brasseur, *Prêtre, Chapelain de la Chambre des Comptes de Sa Majesté, Montagne de la Cour, à Bruxelles.* »

Deze brief, die ons mede een staeltjen levert hoe men fransch schreef, te Leuven, op het einde der voorledene eeuw, is vergezeld van twintig wapens met de pen geteekend. Onder deze wapens volgt deze aenteekening :

« Voilà tout qu'on trouve dans l'abbaye de Vlierbeeck, quoique je crains encore pour les couleurs, car tous ces portraits sont fort vieux et pas faits de meilleurs maîtres; je les ai confrontéz et corrigéz sur quelques uns qui sont près du grenier, qui ont surement servis pour les enterrements, car ils sont dans telle forme ◇ (1). »

De portretten, waervan hier spraek is, zijn by de afschaffing der abdy van Vlierbeeck, in 1797, verstrooid geworden.

De overgeschreven brief komt voor in eenen band *varia,* behoorende tot de Bibliotheek der Hoogeschool van Leuven.

---

(1) Een ruitvormig vierkant.

Het vertoonen van Mysterien in de Kerken (1474).

Catharina Van Quaderebbe, weduwe van den ridder Simon Pinnok, liet, by haer testament van 14 july 1474, aen de kerk van St-Jacobs te Leuven, eene inkomste tot het opvoeren van een Mysterie. Die vertooning moest, te elken jare in eene misse, welke op een der quatertemperdagen vóór Kerstmis gelezen werd, plaets hebben. Ik lees hieromtrent in het Cartularium van gemelde kerk, 1ste deel, Bl. 66 :

«..... Et supra altare Sanctissimi Sacramenti alia vero missa de annunciatione Beatæ Virginis Mariæ quæ celebrabitur feria quarta quatuor temporum, ante festum Nativitatis Christi, ad statim post matutinas, ante horas diurnas, supra altare Curati. Et in illa missa mamburni fabricæ dictæ ecclesiæ Sancti Jacobi facient semper *ludere unam historiam ex Antiquo aut Novo Testamento,* secundum ordinationem dicti Curati. »

In het tweede deel van gemeld Cartularium lees ik :

«... Behouwelyc oeck dat sy (de Kerkmeesters) sullen doen *spelen een Historie uuten ouwen oft nuwen Testamente,* met rade van den Prochiaen, als men doet de misse in de quatertempere voer Kersmesse. » Fol. 34.

In de rekeningen der kerk van St-Jacob vond ik de volgende betalingen voor de vertooningen, waer er spraek van is :

1477. « Item VAN DEN SPELE te spelen voer Mynvrouwen Pynnocx, in haer messe, tsamen x st., x 1/2 gr. vergouwen xxxi plecken, iiij d. gr. »

1478. « Aen Wensselyn van eender stellinghen, om SPEL op te spelen, vj gripen. »

1479. « Item VAN DEN SPELE dat my Vrouwe Pynnocx gelaten heeft, in die misse voer Kersmisse, xvj plecken. »

Op den feestdag van den patroon der kerk werd een mysterie opgevoerd door de gezellen der Rederijkkamer de *Pensee,* die in gemelde parochie hunnen zetel hadden. Ik vind omtrent deze vertooningen de volgende aenteekeningen :

1483. « Aen de stellinge te maken daer op dat St-Jacops spel gespeelt was, en der speelders te helpen, xxx pl. »

1484. « Aen de gesellen die tspel speelden, in de misse des goensdaechs in de quatertempere voer Kermesse, xxj pl. »

« Aen de stellinghe te maken en weder omme te brekene daer men 't voirscreven spel op speelde, ende van nagelen diemen daer toe oirberde, tsamen vj plecken. »

1485. « Aen den *gesellen van der* Pensyen van den *Speele te spelen op sinte Jacops dach,* by bevele van den kerckmeesters, x stuvers, val. xxx pl. »

1486. « Aen de *gesellen van der* Pensyen, van den *Speele te speelen op St-Jacops dach,* x st. »

1487. « Aen de heeren (1) *van den Spele* te spelen op den vorscreven goensdach (in de quatertemper dage voer Kersmesse) in de misse, vij st.

« Aen Driese de Cuper, van der stellingen dar 't vorscreven spel op gespeelt was, te maken en wederom af te breken, iiij st. »

In de laetste aenteekening geldt het de vertooning gesticht door mevrouw Pinnok.

Ten jare 1531 werd in de kerk van St-Jacobs de Boodschap van Maria gespeeld. De rekeningen bevatten hieromtrent de volgende byzonderheden :

« Item op den woensdaeghs quatertemper voer Kersse werde ghespeelt die Boetscap, in der kercken voerscreven, betaelt, ten bevele van den kerckmeesters, voer een winde daer *den Inghel mede afghelaten was, die de boetscap brochte,* aen Jacop Meerman, timmerman, betaelt xv stuvers.

« Van de stellinck te doen maken, betaelt vj st.

« Aen Jan de Scrienmaker, van den stoel te maken *daer den Inghel mede afghelaten was,* betaelt iv stuvers.

---

(1) *De heeren,* te weten de priesters der kerk.

« Item, aen Claes die sloetmakere, van den voerscreven stoel met yseren banden te binden, betaelt xvj stuvers.

« Aen den rolleerder (1), doen men *Speel* speelde, 1 stuver. »

De vorenstaende uittrekselen zijn niet onbelangrijk voor de geschiedenis van het vlaemsch tooneel in de XVe eeuw.

Ik heb tot dus verre niet kunnen bepalen hoe lang deze stichting ten uitvoer werd gebracht.

Munten van Rummen en Reckheim, in 1480.

In het *Ordonnantie-Boeck Q.* der stad Leuven, N° 18, bl. 12, leest men het volgende *gebot van der munten,* gekend onder de benamingen van *Kromsteerten* van Rummen en Reckheim, en *Boldragers* van Luik :

« Want de Muntmeesteren vander munten van Brabant, te Loevene wezende, ter begeerten ende in presentiën van den heeren ons genedigen heeren Raide ende syne twee weerlike staten, assay hebben doen maken, by den gesworen assayeerder van den gelde, beyde van goude ende van silveren, inder manieren dat dat behoirt ende sculdich es te geschien, soe hebben de selve heeren vanden Raide ende de heeren van den twee weerliken staten voirscreven, 't voirscreven gulden en silveren gelt gevonden goet en ghereeht, nae inhouden van der ordinancien van der munten, alsoe dat sy des te vreden sijn, dat alsoe notabelic geschiet; es voort bevolen den voirscreven assayeerder, op synen eedt, dat hy assayeren soude den *Cromstert* te *Rummen* geslagen, den *Cromstert* ende *Mannekens* van *Reedekem* ende den *Boddrager* van *Luydick,* de welcke assayeerder inder waerheit bevonden heeft, ende op synen eedt geseeght, dat de voirscreven vreemde munten grote onverwinlike schade gedragen onsen genedigen heere

---

(1) *De rolleerder,* degene die de rollen afschreef.

ende synen gemeynen lande ende onderseten; want aen elck marck silvers in *Cromsterten van Rummen* 't verlies gedraeght lxxvj plecken; aen elc marc silvers van den *Cromsterten van Reedekem* (1) c.lv pleeken; aen elc marck silvers van den *Mannekens* vorscreven ij^{c}xliiij plecken; ende aen elc marck silvers van den *Iudicschen Boddrager* xxij plecken. Ende om den selven onssen genedigen Heere ende de onderseten van den lande gemeynlic van alsulken scade en verliese als voirscreven es, te verhuede ende te wairscouden, soe es overdragen, inder stat Raide, met vollen gevolge, dat nyemant, soe wie hy sy, negheenrehande gelt vanden voirscreven vreemden munten van goude noch van silver, noch desgelyx *Arnoldus gulden*, innemen, ontfaen noch uutgeven en sal, ende soe wie dat dade dat hy verboren soude 't gulden gelt dat hy alsoe inname, ontfinge oft uutgave, terdel, enz. Ende oft geviele in silveren ghelde dat hy tselve silveren gelt verboren sal ende daer toe enen koer van enen halven hollanschen gulden, terdel, enz. Coram Joh. de Borchoven et Walt. Pynnoc, Junior., Sab. Lov., Januarij septima, anno XIIII^{c}XXX^{mo}. »

Spotliederen, in 1444.

In den voortijd, zoo wel als in onze dagen, begreep men ten zeerste de macht van het spotlied. Zulks blijkt andermael uit het volgende bevel, afgekondigd door het stedelyk bestuer der stad Leuven, op 25 october 1444:

« Om deswille dat alre hande personen onlanx begonden hebben te oppenbaren met *dichten* oft *sange* zekere worden die gedragen in schempten Roelof Roelofs ende anderen, ende oic mede in spottinghen van der stad, die om der selver saken wille enighe soude hebben gecorrigeert; daer uut meer quaets gescapen ware te eomen opdat behoerlic niet en worde versien, soe es overdragen, in den Raide van der stad, om eenen eygelyken van laste te waerschouwen dat nymant wie hy sij gheenrehande *dichte* oft *worde* openbaer noch en *singhe* die

---

(1) Over de munten van Rummen en Reckheim schreef de heer Wolters in zyne verhandelingen over die plaetsen : 1° *Notice historique sur la commune de Rummen*. Gand, 1846, in-8°. — 2° *Notice historique sur le comté de Reckheim*. Gand, 1848, in-8°. Zie mede 's heeren Serrures *Notice sur les monnaies frappées à Rummen par Jean II de Wesemael*. Gand 1839.

den vorsereven Roelove oft andren ingeseten vander stad aencleven, oft tot schempten gedragen moegen, oft oic in spottinghen vander stad oft huer correctien daer om gedaen. Ende oft yemant dade dat hy verboren soude eenen wech te Sinte Theewouts, in Elseten(1), tot behoef ende beternissen ons genedigen Heere ende zijnre stad van Loven. Ende oft gebuerde van kynderen onder huren daghe wezende, soe sal dat staen ter correctien van der stad over alsulken overdaeghde kynderen ende huere ouders. Coram Rycke, Overwynghe. Octobris XXV, anno XIIIJ°XLIIIJ. » *Ordonnantie Boeck Q*, Bl. 64 v°.

Dit bevel werd later nog hernieuwd.

Eene oorkonde betrekkelyk Laurens Boonen,

Vader van den schryver der *Antiquitates Lovanienses*, A° 1546.

« Alsoe voerden Rade der stadt van Loevene, den selven notabelyck vergadert wesende, by heeren Janne vanden Tymple, ridder, Borgemeester van der selver stadt, in dien name, mondelinge verhaelt wordde hoe dat, midts den vertrecke van Mr *Gregoris Van Dyeve*, geweest hebbende Clerck ordinaris van den Registre deser stadt, ende midts der siecken van *Henricke van Dyeve,* syns soens, die over lange zeer sieck ende cranck was geweest, de rintmeesters der selver stadt in de affairens van hueren officien grootelyck waren verachtert, zoo int affrekenen metten pachters ende assysenaers deser stadt als ooick van diversche rekeningen der selver stadt die van verscheyden jaeren alnoch stonden te doene, ende anderssints gemerct den last van *Peeteren Willems* en *Peeters Van Dyeve* (2), clercken ordinarisen van den Registre voerscreven, zoe groot was als dat hen nyet moegelyck en waere al te doene des wel soude behoeven, alle dwelck tot grooten achterdeele, schade ende verdriete vander selver stadt geschapen waere te comen, by alsoe daer op nyet en wordde versien, want ende al waert oick alsoe dat de voerscreven *Henrick* geheelyck genesen ware, was even alnoch eene gebrekende midts den vertrecke Mr Gregoris voerscreven, ende dat alzoe de stadt huer van

---

(1) *In Elseten,* in den Elzas.
(2) Vader van Peeter van Dieve, de geschiedschryver van Leuven.

eenen goeden getrouwen clercke behoirde te versiene, die stille ende secret waere, sulcx als tvoersc. officie wel soude vereysschen. Ende alzoo onder andere by den selven Rade vermaent worde van eenen genaempt M[r] LAUREYS BOONEN, wesende behouwt zone van Nicolaes vander Heyden, Borgemeester deser stadt, die van diversche wethouderen kynnisse van hem hebbende, vercleert wordde te wesen nut ende bequaem totten officien voerscreven in dien de stadt hem tselve wilde jonnen. Es byden voersc. Raede daerop behoirlyck geledt ende gedelibereert hebbende, hen betrouwende doer tvoerscreven vercleeren en promotien, opde goede getrouwicheyt ende nersticheyt die de voersc. M. Laureys in zynen dienste voersc. sal thoonen de selve M. Laureys aenveert ende geacceptcert, voer den tyt ende soe langhe de stadt sal gelieven tot eenen extraordinaris Clerck van den Registere voerscreven van nu voortaene op de gaigen van zessendertich Carolus gulden 's jaers, hem vuyter stadt gemeynen goeden jaerlycx, zoe lange de selve dienen, betaelt te wordden, en daerenboven het cleet vander stadt, gelyck den andere clercken van den registre voerscreven, geordineert wesende dat de selve sal doen den behoirlycken eedt daer toe staende waeraff by den voersc. rade gelast es den voersc. M. Laureys acte gemaect ende gelevert te wordden, daerby ende over waren heer Jan van den Tymple, riddere ende Nicolaes vander Heyden, Borgemeesteren; M. Jan Vander Lynden, Cornelis Van Grave, Jaspar Absoloons, M. Hector Boxhoren, ende Henrick Loenys, Sepenen; Anthonis vander Lynden, Jan Oliviers, Jan Roelofs, Jaspar vander Heyden, Jan de Rycke, Jan Schoorbroot, Jan de Witte, Nicolaes van Longueville, Henrick Meys, Jan Calaber, Mathys Reniers, Jan Peetermans, Jan Dezeler ende Christiaen vander Biest, Raden, opten vierden dach der maent van Februario anno XV^{c} zessenviertich, styl van Brabant.

My als der voersc. stadt van Loevene secretaris daer by zynde.

J. LIEVENS.

Welcken achtervolgende heeft de voerscreven M. Laureys den behoerlyken eedt gedaen *in Consilio oppidi* etc. v° Feb. *A° predicto. Me presente*

J. LIEVENS.

Zelfde handschrift, Bl. 124 v°.

Ik ben voornemens een afzonderlyk opstel aen den tot dus verre weinig gekenden Willem Boonen te wyden.

Algemeene vergiffenis voor de Ketters, afgekondigd te Brussel, den 6den Juny 1574.

—

Ik lees in het boek bevattende de besluiten van den Stedelyken Raed der stad Leuven, de volgende aenteekening:

ACTEN ENDE PUBLICATIEN VAN DEN PARDOEN GENERAEL VAN 'S PAUWS WEGE IN DER KERCKEN GEDAEN.

Den 6 Juny 1574, omtrint den x uren, syn de voirscreven gedeputeerden van der stadt (Leuven) ter kercke Sinter Goedelen gegaen, ende aldair bevonden in walsschen predeken den Bisschop van Atrecht; nae d'Evangelie begonst, den Bisschop van Cameryck de misse doende, hebbende ij Prelaten, elck met hunne myters ende staffen. Ter selver misse waren de Gouverneurs, de hertoch van Aerschot, Barlaymont, de secretaris Raidt, de cancellier, den raedt des troubles ende de gedeputeerde van alle den Staten, by order, op de bancken.

Na de misse processie gegaen rontsomme de kercke, en wederomme comens int discant gesongen.

Daernae het pardoen generael by eenen priester oft coster, in zyn rockelinck, vuyt een perkement placcaet, onder eenige zegelen, gelezen; dan, was ewat root op den rugge van de selven brieven gezien, ende tzelve placcaet van 's Pauws wegen geexpedieert ende gelezen voir den autaer toen de misse was gedaen, gesedt geweest zynde voir de dore van de hooghe choor, voer d'oxael. Daernae gesongen *te Deum laudamus* in't discant, ende daernae de trompetten en claroenen inder selver kerck van Sinter Goedelen geslagen, geduert hebbende tot omtrint xii uren.

«Nae noene voirscreven, zyn opte meret, opt taneel, preciese ten iiij uren, gecompareert de groote commendeur van Castille, de hertoch van Aerschot ende de heer van Barlaymont, beide met hueren gouden halsbanden metten gulden Vliese, de grave de Lalaing, de heeren van Rassingheen, Bièvre, Capres, de President Viglius, Assonville, enz. met iiij herauten, met huere mantels oft gewapenrocken, en twee huyssiers, enz. Ende opte gailleryen van den stadshuyse vergadert we-

zende, in effecte alle de gedeputeerde van de Staten van den lande van herwaerds overe. Aldaer ten iersten de vorscreven heere Cancellier verbalyck vercleerde den gemeynen volcke ende een yegelyck, alzoo het generael Pardoen des voernoens, inder kercke van Sinter Goedelen, van 's Pauws wegen gepubliceert hadde, dat men tselve oick van 'sKoninckx wege aldaer doen zoude. Welken volgende heeft d'audiencier eerst gelezen twee brieven int perkamente, elck met zyner majesteyt vuythangenden zegelen, daernae een acte int papier, daernae een geprint boecxken, ende daer nae noch een papier. Maer alzoo de selve audiencier zoo heymelyck lass en const men tot op de voirscreven gaillerye nyet verstaen oft Walsch oft Duytsche was al des hy hadde gelezen. Dan, de Cancellier zeyde elcken, tusschen beyde, tgene dat men lezen zoude, hoewel men des nyet van gelycken en const vollen verstaen, hebben tvoirscreven lezen metten solempniteyt geduert, tot omtrint v $^1/_2$ uren, ende int eynde byden herault der gemeynte aenroepen, dat zy roepen zouden: « *Vive le Roy, vive le Roy*, » gelyck men oock dede, ende met dies oick de trompetten slaende opter stadthuys oft gallerye, *à force* geslagen, en de lintsknechten op te merct wezende met heure harckeboezen, zoo int aenkomen van den Gouverneur als int eynde voirscreven, alle huere harckeboesen affegeschoten. »

Res. mag., bl. 116 r° en v°

Recht tot het benoemen van eenen Ruwaerd van Braband.

Den 5den Maert 1576 overleed, te Brussel, don Luis de Requesens y Zuniga, groot kommandeur van Kastilië, die den Hertog van Alva als landvoogd der Nederlanden was opgevolgd.

Zijn afsterven veroorzaekte eene algemeene verwarring: verdeeldheid onder de grooten, tweedragt in de gewesten, muitery in de krijgsbenden. De Staten, die niet goeds voorzagen, verloren geenen tijd in het nemen van maetregelen van allen aerd. Dadelyk werd de vraeg besproken of het den afgevaer-

digden der natie, krachtens vroeger verleende voorrechten, niet toegelaten was, den overleden landvoogd eenen opvolger te geven, zonder daertoe de tusschenkomst des konings in te roepen. In de archieven onzer steden werden er te dien einde navorschingen gewaegd. De uitkomsten dezer navorschingen werden op 10 Maert aen het gouvernement overgemaekt. Jan Lievens, Pensionnaris der stad Leuven heeft een kort begrip dezer stukken in het *Resolutieboek* van 1573-1577 overgeschreven. Het luidt aldus :

« Sommiere declaratie van d'inhoudt van zekere privilegiën by de Staten van Brabant tot verificatiën van hueren requeste overgegeven, Martii viij[a], precederende, om te comen tot convocatie van den Staten generale ende verzien te wordden van eenen generalen hooffde, de welcke stucken den selven Staten geordineert zyn over te geven, by den apostillen op den voirschreven requeste gestelt Martii ix[a], ende de voerschreven ende navolgende stucken overgegeven, Martii x[a], in handen van Assomville, gelyck hier voer verkleert staet, sub dato Martii x[a].

Anno X° XCVJ, de Gravynne Adelia, moeder Godefridi metten Baerde, by Prelaten, Edelen ende Steden van Brabant gecommitteert, om dlant te regeren, ter tyt toe men zekere tydingen vanden levene oft doot des voorschreven Godefroids metten baerde, haers zoens, hebben zoude. Signata copia per Cattenbroeck.

Dat Godefrids metten baerde, Hertoge van Brabant, momboers by de Staten van Lothryck ende Brabant warden gegeven, A° XI[c] XLIIJ.

Anno XIJ° LXV, by privilegie begynnende : *Henricus tertius Lotharingie et Brabantie* etc., oeck ruerende dat de Staten vanden lande, de moeder Godefridi metten Baerde, hem absent wezende, zy gereguecrt oft gegouverneert heeft. Vuyt een privilegieboeck van Bruessele geextraheert by Meester Peeteren de Thymo, gerelegeert F° LXIX, geteekent : CATTENBROECK, de copie van dien.

Item, byder exhibitiën van der copien van vrouwe Johanna *filia Johannis tertii, conjugis Wenceslai*, A° XIIJ° ende LXXXIIJ, *in festo Conceptionis Marie*, doer d'afflyvicheyt desselfs Wenceslai, weduwe zynde, hertog Anthonis int leste geconstitueert wardde Gouverneur. Oock by copie blyckende, geteekent als voer, f° IJ° LXXIIJ.

Item, by andere copie begynnende aldus : « Gestorfven zynde,

te Loven, de voerschreven hertoge Philips, zoo comen de drye Staten van Brabant, tot Loven, om dat doode lichaem haers heeren te siene enz., » daerinne volgende is dat de drie Staten ordineerden dat 's hertogen raedt dlant besorgen soude en de Staten vergaederen, als noot ware, totter tyt ende wylen datse van eenen Prinche versien waren, enz. Dwelck geschiedde A° XIIIJ° XXX, des Donredaigs op V^{en} October.

Item, by zekere privilegie van hertoch Janne van Lothryck, van Brabant, enz., in date IIIJ dage in Meye anno XIIIJ° XXJ, vuyten *witten Privilegieboecke* van Bruessele, f° C LXV, blyct oick van der Ruwaertschap.

Insgelycx by de generale provisie van vrouwe Marie, XJ February, anno XIIIJ° LXXVJ, blyct dat die Staten van den lande, generalyck de Staten generale ende particulier, moegen doen vergaderen zonder tegen den hertoch van Brabant te comen in ondanck oft misgrype, gelyc in Charterboeck Lovanii, f° CXLJ ende nairvolgende bladeren naider blyckende is.

Ende by de executie van zekere dachvaerden gehouden te Mechelen, A° XV° VJ^{to}, Octobris XV, ende andere navolgende dagen, van alle den landen van herwaerts over, wardde den selven te kynnen gegeven, by monde des heeren van Maigny, canceliers ende naemaels prelaet, by Mr Janne vander Vorst, canceliers van Brabant, 't ghene des int geexhibeert extract, den hove overgegeven, verhaelt wardde Oick al dienende ter materien voerschreven.

Alle welcke stucken, in forma autentica, by de Staten van Brabant den hove in handen van Assomvilie, X^a Martii lestleden, geexhibeert den Raidt van State, doer Wellemans, heeft doen vercleeren den Staten van Brabant dat zy die copiën vande selven stucken zouden oversenden zynder Conincklycker Majesteyt, om, die gezien, te doen als behoeren zoude; en de Staten van Brabant daerop te moegen wachten autwoerden van Zyner Majesteyt. » F° 418-19.

Dit bewijst dat men er destijds op gezet was om de voorrechten des lands te doen handhaven.

Eleonore, koningin van Frankrijk te Brussel verwacht, in 1544.

Het *Ordonnantie-Boek* Q, der stad Leuven, bevat bl. 273 v° den volgenden brief, door de landvoogdesse, Maria van Hongarië, aen het stedelyk bestuer onzer stad gericht :

« MARIA, *by der gratie Gods, Coninghinne Douagiere van Hongriën, van Bohemen, enz., regente ende gouvernante*

LIEVE, BEMINDE,

Want die Coninghinne van Vranckrijck, met goeden geselscape, tegenwoirdelic op wege es, om te commen by den keyser, onzen heere ende broeder, in dese stede, ende verwachten de selve, op Maendage naestcommende, soe begheeren wy zeer ernstelyck aen U dat ghy die ierste vier wagenen geladen met *Elsater most*, comende van Coninexberge, laet lyden ende passeren tot Bruessel, daer zy thuys hooren; sonder dairaff te behouden den eenen wagen; alles sonder prejudicie van uwen rechte oft privilegie, zoo verre het noet zy ende ghyt begheert doen releveren sullen, ende brieven oft acte van non prejudicie in behoirlycker vormen geven. Lieve, Beminde, onse heere God zy met U. Gescreven tot Bruessel, den XIIJ^en^ in Octobre 1544. Ondergescreven : MARIE. Ende geteekent : *Desplegher.* » Boven opten Ruggen van den brieven voirscreven staet gescreven aldus: *Onsen lieven, beminden Burgemeester, Scepenen ende Raidt der Stadt van Loeven.*

Eleonore kwam te Brussel aen op 20 October 1544. Zy was vergezeld van den Hertog van Orleans, en werd er door Karel V^e^, haren broeder, feestelyk onthaeld. Te harer eere werden er verschillende plechtigheden ingericht (1). De *Elsater most* of wijn, waervan in den overgeschreven brief spraek is, was zeer waerschijnlyk bestemd om te Brussel, gedurende het verblijf der koningin gedronken te worden.

---

(1) Zie HENNE en WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles*, T. I. bl. 358.

Maetregelen genomen in het Provincial Concilie te Mechelen, in 1570, tot het weeren der ketterij.

Op verzoek van den kardinael de Granvelle werd er door het stedelyk bestuer van Leuven, op 13 April 1570, het volgende stuk afgekondigd :

« Alzoo van wegen des deurlichtichsten ende zeer Eerweerdichsten Heere ende Vader in Gode, des Heeren Cardinaels van Granvelle, als Eerts-Bisschop van Mechelen, den heeren Meyere, Borgemeesteren, Schepenen ende Raide deser Stadt zyn overgegeven zekere articulen van reformatie, gesloten int Concilie Provinciael des Eerts-Bisdom voirs., tot onderhoudt van den welcken versocht is bystandt ende assistentie vanden officier ende wethouderen voirsc., op dat een yegelyck voirts daeraff kynnisse hebbe, ende wete waernae hem dienaengaende te reguleren, zoo wordden de selve, by forme van publicatie, ende ordinantie hierna verclaert :

Inden iersten, om te voirsiene ende wederstaene het heymelyc voirstel ende liste vander secten der herdoopers, dat van nu voirtaene egheene vroevrouwen en zelen moegen dienen, ten zy van heuren prochiaens van der parochien daer zy woonachtich zyn ierstmael hebbende ghetuychenisse datse zyn ende altyts geweest hebben van den oprechten ende catholycken geloove.

Voirts, dat zy by eede sweren alle weken, des saterdaigs, over te draegen de naemen ende toenamen vande vrouwepersoonen die zy, bynnen dyer weken, in hunnen arbeyt bygestaen hebben, metten getaele van den kinderen die zy ontfangen hebben, ende dat in handen vanden Prochiaen der plaetse daer de vrouwen van kinde gelegen zyn.

Insgelycx oick dat die vroevrouwen, nu jegewoerdich aengenomen zynde, tot hueren eedt, die zy gedaen hebben, van nyeuws zullen sweren oick tselve t' onderhouden, ende dat op pene van privatie van hueren dienste, ende gehouden te wesen voer fauteuressen van den voirsc. secte, ende daer voer gepineert.

Item, dat inde kercken egheene weerlyke geboden vuytroepingen oft vytlesingen meer en geschieden, maer dat de selve werdden gedaen buyten der kercken.

Item, dat den tyt geduerende dat den goddelycken dienst in de

prochiekercke gedaen wert ofte dwoort Goids gepredickt, alle tavernen ende cabaretten voer een yegelyken (vuytgenomen den reysenden man) zyn gesloten.

Dat men oick ten selver tyt gheenderhande spel noch int openbaer, noch int bedecht oft secreet en hantere. Dergelycken geheelyck affhoudende van dansen, schermen ende andere diergelyke ongetydige exercitiën, waer doer den gemeynte zoude moegen affgetrocken werdden van den voirscreven goddelyken dienst ende dwoort Goids t'aenhooren. Ende dit op pene arbitrairelyck gecorrigeert te wordden.

Item, dat van wegen der weerlycker justiciën nyemant en zal worden geoirloeft eenige feestdagen by den voersc. Concilie gedenommeert ende geboden te vieren, de selve te moegen violeren oft nyet onderhouden, maer zoe verre yemant sulcken oirloff begeert oft verzoeckt, zullen den zelven totten Bisschop, zynen Vicarys ofte Pastor der plaetssen beschicken.

Item, dat tot chierate ofte verchieringe vande processiën vanden heyligen Sacramente oft vande reliquiën van eenige heyligen, nyemant vuyt en hanghe eenige naeckte beelden, gesneden oft geschildert, noch oick tapetherye, cleederen, die welcke oncuyscheyt, oneerbaerheyt oft ydelheit zyn inhoudende, waer duer de herten van de Godvruchtige menschen zouden moegen van heurlieden devotie affgetrocken, jae dickmaels ontsticht werdden. Ende dat op die pene daer toe naegelegentheyt van den stucken te ordineren, 't zy by verbeurte van de selve beelden oft tapecheryen, oft andere arbitrairlyck.

Item, dat die meesters vande zondachscholen gestelt zullen werdden, by advyse van de prochiaens, elcke in zyn prochie, ende der heeren van der weth oft notabele van de prochiën.

Item, op dat de sondachscholen nyet te vergeeffs zyn geïnstitueert, maer met profyte vanden armen kinderen gehanteert, zal eenyegelyke, zoo wel ryck als arm, zynen kinderen schuldich wesen zoo zeer op schole te houden als hem nae zyne qualiteyt mogelyck zal wesen, emmers totter tyt datse heurlieden fundamenten der Cristen geloofs moegen geleert hebben, op de pene, zoo wye dat voirtane met zynen kinderen alzoo nyet en dade, ende eenige almoessen van heyligegeesten, huysarmen oft andere charitaten waere genyetende, dat hy daeraff van stonde aene zal worden gepriveert.

Ende aengemerct d'onderwysen van den kinderen is van zoo grooter consequentiën, zullen van huys te huyse d'ouders ende kinderen in eenen rolle opgescreven wordden, om daervuyt te bekynnen wye hierinne negligent zyn *zullen.*

Ende oick verzien wordden dat men tot onderstaende ende onderhoudt van den armen meesters ewat zal ordineren.

Die voirscreven articulen zyn, ter Puyen des stadthuis van Loven, gepubliceert, ten overstane Peeters Moons, Lieutenant des Meyers; Lenaert vander Hoeven, Borgemeester, Nicolaes van Dormale ende Machiel Goirts, Scepenen, opden vrydach Aprilis xiij, A° XV° tseventich by J. LIEVENS. »

Zie *Ordonnantie-Boeck Q*, bl. 269 en volg.

Speellieden der Stad Leuven, 1546.

Zeer vroeg was de smaek der toonkunst in Belgie verspreid. Trouwens, men weet dat op onzen bodem de herstellers dier kunst geboren werden. Die uitkomsten had men vast te danken aen de aenmoedigingen der openbare besturen. Elke stad had voortijds *officiële* speellieden. Leuven telde er vier, die verplicht waren zich alle avonden te laten hooren. Zulks blijkt uit het volgende stuk :

« Opten VIIJ^en^ dach Octobris A° XV° XLVJ, es byden Rade der stadt van Loevene geordineert ende overdragen dat deser stadt SPEELLUYDEN, van nu voirtaene, boven huere oude gewoonte, van alle dagen des avonts te spelen, als noch sculdich zullen zyn, t'allen Sondaghen ende heylich dagen, voer der noenen, naeder hoochmissen, een goede poose te spelen, ende dat op hueren ouden sallaris, sonder ter saken van dien meer dairaff te hebbene. Aldus gedaen byden Rade voirschreven dair by ende over waren H^r^ Jan vanden Tymple, Ridder, ende Nicolaes van der Heyden, Borgemeesters; van der Lynden, Boxhoren, Loenys, Scepenen; Vranex, Roeloffs, vander Heyden, de Rycke, Schoorbroot, de Witte, Longueville, Meys, Reniers, Ooms, Peetermans, de Zele ende van der Biest, Raden, ten dagen ende jaer voirscreven.

My daer by zynde,
J. LIEVENS. »

Ib., Bl. 234 v°.

Eene brug geworpen over den Demer te Diest op verzoek der Steden Leuven, Brussel, Antwerpen en 's Hertogen-Bosch, in 1417.

—

Ik ontmoet in het meermaels aengehaelde *Groot Gemeyn-Boeck der Stadt Loven* de volgende oorkonde :

« Daccoert tusschen den Heere van Dyest ende synre Stat van Dyest van der Brugghen achter d'Beghijnhof.

« De heere van Diest ter liefden, beden ende begherten van den vier goeden Steden van Brabant als Loeven, Bruessel, Antwerpen ende den Bosch, ende oec mede synre Stat van Diest, heeft geconsenteert, dat syne stad van Diest die brugghe, die zy hebben begonnen te doen maken, bynnen vesten sijnre Stat van Diest, achter den Beghynhof, over die Demere, mogen doen volmaken met vorwarden, dat si die Sluyse niet en sullen insteken dan als des noet es, om die lantweringe des lants van Brabant ende sijnre Stat van Diest, behoudelic dat het jegen den heere van Diest niet en si, ende behoudelic myns genedichs heeren van Braband hoecheit, des heeren van Diest heerlicheyts ende synre Stat van Dyes haeren charteren, rechten en privilegiën in sinen wateren also hi ende sijn vorders die gehadt hebben, ende die wijdde ende diepte van der vlieten, sonder argelist. Gegeven int jair ons Heeren M.CCCC. ende XVIJ, xxvj daghe in de maend van Aprille. » Bl. 302.

Deze oorkonde bewijst dat men zeer vroeg het belang van Diest als krijgsstandpunt gekend heeft.

Waerde der vreemde Munten in Braband, in 1412.

—

Het *Groot Gemeyn-Boeck* behelst het volgende niet onbelangryke stuk :

« Overmids de grote schade en verlies, die de goede liede in den lande van Brabant dagelijx hebben en liden, mids den vremden mun-

ten van gelde, die seer scadelec en quetselec sijn, in den voorscreven lande, soe sijn de vorscreve vreemde munten gesedt op de werde hier nae volgende :

In den yersten dat den *Luychen Boddrager* gelden sal ix grote brabants gelt en niet meer.

Item, den halven dair af xviij st. brab. gelt.

Item, tvierdeel daer af ix st. brab. gelt.

Item, den *Henegouschen Tuyn* sal gelden xij grooten brab. gelt, gelijc den *Brabantschen Boddrager.*

Item, den halven dair af vj grooten brab. gelt.

Item, terdeel en tvierendeel daer af elc nae den gelande voirscreven.

Item, de *Vrancrykschc dobbel Blanke* sal gelden x groot. brab. gelts.

Item, den halven dair af v groot. brab. gelts.

Item, *de Vleemsche Boddrager* sal gelden xiij 1/2 groot. brab. gelt.

Item, *den nuwen Penninc van Vlaenderen,* die nu ghelt xviij groot. brab. gelt, sal dair op bliven gaende en niet hoger.

Item, den *Penninc metten Sterren,* die te Lutsenborch geslagen es, sal ghelden viij groot. brab. gelts.

Ende soe wie dit vorscreven gelt hogher uutgave ocht name dan voirsc. es, die soude verboren. alsoe dicke als 't gheviele, xij placke brab. gelts, en 't gelt verloren, terdendeel den heere, terdendeel der stat en terdendeel den genen diet voertbrinct. En dit mach yegelijc wachten en voerbringen sonder mesdoen.

Item, de *Blanke* die men te Rummen sleet, die en sal men uutgheven noch innemen op den voirsc. core, het en ware dat yemant de vorsc. Blancke van Rumme uutgave of name onwetens (mids dat sij quaet te onderkynnen syn voer de Vrancrykschc Blanke), dat die gestaen sal met sinen eede dat hi die Blanke onwetens ontfaen ende gegheven hadde.

Item, dit vorscreven verdrach van desen gelde sal terstont ingaen. Rike, Berchem, Scab. in dieb. Paschæ (1412). » Bl. 292.

Dit bevel werd afgekondigd door het stedelyk bestuer van Leuven, op Paesdag 1412.

Vertrek van den hertog van Alva en van Vargas naer Spanje, in 1573.

—

Het handschrift bevattende de besluiten van den stedelyken raed van Leuven, van 1573 tot 1577, behelst de volgende aenteekening :

« Des vrydaigs (18 December 1573) voer noene, omtrint den xj uren, is *le ducq* d'ALVE, den xviij^en decembris, vuyt Bruessele naer Spaigniën vertrocken, geaccompaigneert, om vuytgeleyde te doen, metten nyeuwen Gouverneur (1), le ducq d'Aerschot ende meer anderen, vuytgereden zynde de Couwenberchsche Poorte, om 't savonts te Wavere te logeren, ende voirts van daer naer Namen te reysen. »

« Den XIX^en decembris, saterdach, is VERGAS, president van den Raidt *des troubles,* van Bruessele, tusschen viij^en en ix^en uren voer noen, vertrocken naer Spaigniën, ende Rodes gesuccedeert, gelyck geseet wardde in zyne plaetsse. » Bl. 30.

Dit uittreksel bewijst hoe zeer deze twee Spanjaerden in die dagen de algemeene aendacht gaende hielden.

Een Papiermolen, in 1494.

—

In het Broek, tusschen Perk en Heverlee, by Leuven, stond in de XVe eeuw een papiermolen, welke tamelyk wel ingericht was. Om dezen molen staende te houden, nam het stedelyk bestuer den, 7^den November 1494, het volgende besluit :

(1) Don Luis de Requesens namelyk.

« Ten eynde dat den Papiermolen ten Broeke, by Percke, soude moegen onderhouden wordden, soe is overdragen in den rade van der stad, met vollen gevolge, dat van nu voirtaen gheen ingesetenen van der stad, wie hy zy en sal moegen, eenich lyewaet oft stoffe, dienende om papier te maken, vercoopen eenige luden buyten deser stad woenende; ende zoe wie dat dade, dat die dair aen sal verbueren de stoffe alsoe vercocht, ende tot dien den kuer van eenenhalven hollandschen gulden, terdel den heere, terdel der stad ende terdel den voertbringer. Ende oft op yemande suspicie ware dat men dien te eet sal moegen bringen. In pleno consilio, Novembris vij, A° XCIIIJ. » Zie *Groot Gemeyn-Boeck,* Bl. 269.

Deze papiermolen verdween in de XVII[e] eeuw.

Een spel geheeten het Queetbert, A° 1396.

Ik lees in het beroepen handschrift, bl. 97, het volgende stuk :

VAN DEN QUEETBERDE.

« Item, es overdragen dat nyemant gheen QUEETBERT meer houden en sal bynnen Lovene noch bynnen der vryheit van Lovene, overmids der quader eede wille die daer gevallen, ende datter goeder liede kyndere daer op ontgoedt worden; ende soe wiet dade ende 't QUEETBERT hielde daermen speelde, dat hi verboren soude 3 lib. grote, terdel den here, terdel der stat ende terdel dict voertbrengt, ende eenyegelyc die daer op speelde die soude verboeren enen gulden, alsoe dicke als hyt dade, te deylen gelyc voirscreven is. Januarii x, anno XCVJ. »

Ik heb geene byzonderheden over dit spel kunnen ontdekken.

Het bewaren van de sleutels der stad Leuven, in 1414.

—

Gedurende de middeleeuwen werden de sleutels van de poorten der stad Leuven elken avond naer het raedhuis gebracht, om er des nachts, door eenen man van vertrouwen, bewaerd te worden. Dit blijkt uit de volgende oorkonde :

« Het es verdragen inder stat Raede alse vanden dienste die Wouter Baten, vander stat slotelen van hoeren poerten van buten ende binnen, wael en getruwelec te verwaren, ghegeven es, dat Wouter jaerlex hebben sal van der stat, voer sinen arbeyt ende dienst, ·xx· gulden hollands ende sijn clederen, gelijc dat hi voere hadde, ende dat hi des avonts altoes te behoerleke tide comen syn sal op der stat huys, om de vorscreven slotele van der porten, van den portieren t'ontfaen ende die te sluyten ende te verwaren ter stat behoef, ende daer 's nachts te bliven, ende dat sijn wijf noch sijn familie, in den daghe, op der stat huys niet comen en selen, om aldaer geselscap van eten ende van drinke te hanteren, maer dat sy ende hoere familie 's daeghs eten sal van den huys, daert hoer genuecht, ende dat Wouters wijf 's nachts sal mogen comen slapen bi hem, op der stat huys, alst hem beyde ghenueght, sonder eenige familie meer daer op te comen, ende dat hi 's morghens de vorscreve slotele selve gheven sal den vorscreven portieren, uut der doeren vander stat huyse oft uut den vertraelsden vynsteren, ende anders in gheenre voeghen, ende dat hi altoes weten sal ende kynnen de persone dien hi de vorscreven slotele sal gheven, ende dat hi buten behoerleken tide nyemande slotele gheven en sal sonder consent van den commonigmeesteren of des eens van hen, en datmen hem 's nachts vier ende licht sal gheven, als hys te doen hebben sal. Anno XIIIJ°XIIIJ, martii xxij. » *Groot Gemeyn-Boeck*, Bl. 291.

Men ziet dat het stedelyk bestuer ten opzichte van den bewaerder der sleutels vry *liberael* te werk ging.

Stoven of Badhuizen in de middeleeuwen.

—

De stoven of openbare badhuizen waren gedurende de middeleeuwen talryker dan in onze dagen. In de XV° eeuw telde Leuven er zes, terwijl zy thands maer een meer bezit. Doch, vele dezer huizen waren vergaderplaetsen van ontucht. Wanneer men aen eenen houder van een slecht huis verbod deed zynen handel voort te zetten, richtte hy eene stove op, om aldus aen de oplettendheid der politie te ontsnappen. Hiervan vind ik een nieuw bewijs in de volgende oorkonde betrekkelyk een badhuis van Leuven, in 1453 :

« Om deswille dat de gebueren van der *Halfstraten* ende van der *Vetteriën*, by den Raide van der stat, groote en menichfuldige clachte gedaen hebben van der quader hanteringen ende onnutten ende oneersamen bedrive dat houdt ende een wile gehouden heeft eene geheten *Ydeken van Thienen,* met eenen hueren boel, geheten *Willeken de Cuypere,* met onnutte ende oneersamen vrouwen te houden, daer by ende byder geselscap vanden welken de eersame gebueren, by dage ende by nachte, groot verdriet, scheempte ende scoffierichede leden, begherende de selve Ydeken yndelic nu by den Rade vander stat bedwongen te werden dat zy, des huer verdroege, alsoe huer oec t'anderen tide bevolen es, oft uuter selve eerbare gebuerte toeghe woenen ten plaetse dair sulke persone billike woenen souden. Op dwelc de selve Ydeken ende Willeken, huer boel, hen verantwerdende seyde dat men sulke clachte als de voirscreven gebueren deden also zwaer als zy die gedaen hadden niet bevinden en soude, ende zy waren van dien sinne, al mochten zy eenige meyssenen gehouden hebben, soe hadden zy dat gedaen in huers selfs erve ende alsoe hoefscelyc als zy hadden geconnen, ende waren in meyningen dair oec niet meer alsulken oft dier gelike hanteringe te houden, maer ene *Stove* van hueren erve dat zy dair hadden te doen maken, ende *Stove* daer inne te houden; soe wert hier op ten uutersten by den Rade vander stad gelet, ende overdragen, getermineert ende oec

den voirscreven, Willeken en Ydeken, synen boele, mundelinge bevolen, op alsulker swaren correctie als de stad hen geseecht heeft, daer om te doen, datse voirtaen hen niet meer en pynen noch en getroesten alsulken oneerbaren hanteringe te houden oft oneerbaren meyssens cameren te verhueren; maer oft se *Stove* houden wouden, dat se dat doen souden moegen, also en de indermaten als anderen die in der stad *Stove* t'anderen plaetsen hielden, ende niet anders, ende oft se hier inne versinnelyc waren, so souden sy toter correctiën vander stat voirgenoemt daer inne gepraemt zyn dat zy voirtaen by hen selven noch by anderen daer voirt meer gheen *Stove* houden en soden moegen. Present, Kersmakere, Willems. July xiij, A° XIIIJ^c^LIIJ. » *Handschrift*, N° 88, Bl. 81.

Of Ida van Thienen zich volgends het vorenstaende gedragen hebbe, weet ik niet.

De Rederijkkamer van Herenthals, A° 1509.

De rederijkkamer van Herenthals was in het begin der XVIe eeuw in vollen bloei. Ten jare 1510 hield zy een landjuweel, aen 't welk de Kamer van Leuven, de *Peetercilwortel*, deel nam. Dit blijkt uit de volgende aenteekening voorkomende in de rekeningen der stad, van 1509, bl. 277 v°:

« Betaelt den Geselscape van der Rethorycke vander PEETERSELPOOTEN, die hen byder stadt geordineert zyn te werdden betaelt, ten behulpe van den costen, die zy te dingen hadden int treeken te HERENTHALS, in de feeste aldaer opgesedt, enz., blyckende by acte van der stadt ende midts quitantie Christophels van Zevenberge, gedateert vij Aug. XV^c^ thiene, de somme van zesse peeters, valent vj lib. viij st. »

Een Rederykersfeest in de stad Ter Goes, voor 1481.

De leden der Rederijkkamer *de Roos* van Leuven namen deel aen eenen wedstrijd, welke binnen de stad Ter Goes, vóór het jaer 1481, plaets had, en wonnen er eenen prijs. Zulks leeren wy uit het volgende stuk :

« Op de questie die was, voer den Raide van der stad, tusschen de goede mannen *van der Geselscap van der* Roosen ter eenre, ende Henricken van Holsbeke, Willeme Tants ende Willeme van Lele, als geleidt tot den goeden Laureys de Cliever, om sesse silveren lepelen die de vorscreven van der Geselscap versochten te hebben oft de weerde dair aff, de welcke de voirscreven Laureys onder hadde, den vorscreven gemeynder Geselscap toebehoirende, die zy *ter Goux*, met pryse gewonnen hadden, dairaen de voirscreven geleidde hen pynden ongebruyck te doene, sustinerende mids heuren beleide in dien hen voer te gaene. Es getermineert by diversen redenen, by pertiën geallegeert, dat van Laureys gemeynen goede alsoe vele penninghen der vorscreven Geselscap voerall betaelt souden worden als de weerde van den vorscreven lepelen gedraigt, niet tegenstaende den belette der voirscreven geleidde. In consilio, Decembris xix, A° LXXXJ. » *Handschrift* N° 88, bl. 163 v°.

Dit toont dat de brabandsche Kamers in die dagen met die van Holland in betrekking waren.

Verpachting der Munt, te Leuven, in 1467.

Het laetst aengehaelde handschrift bevat op bl. 180 v° het volgende :

« Men cundicht eenen yegeliken dat onse genedige heere de Hertoge in meyningen is, in zynre stad van Loeven, te doen munten, ende de

munte, om die geoepent te werden, vut te geven ende te verpachten, vut den welken de Heere ende de Stad laten weten eenen yegelike, hy zy wisselere oft ander coopman, die de selve munte oft muntmeester soude willen aenveerden, oft nemen, dat die trecke inder stad van Bruessel, des donderdaighs vij dage in Januario naestcomende, voir der noene, inder Cameren van Rekeningen, om t'aenhoiren d'instructie van der munten ende die daer op t'aenveerden alsoo hy metten meesters van der Rekencamer overcomen sal moegen. *Publicatum coram* Tymple, Merrels, Januarii vta, A° LXVIJ. »

Er werd gedurende dit jaer binnen Leuven veel gemunt.

Lediggangery.

Gedurende de middeleeuwen was de lediggangery ruim zoo aenmerkelyk als in onze dagen. De openbare besturen vonden zich dikwijls genoodzaekt strenge bevelen er tegen af te kondigen. Te Leuven werd, op 28 December 1469, ter puije van het stadhuis, lezing van het volgende stuk gegeven :

« Want de heere ende de stad op morghen, omtrint der tweeder ueren nader noenen, besitten sullen een eninge op de ghene die houden ende leven op vrouwen van lichten leven, ende hanteringe hebben van quaden terlingen, ende botteren, ende op den ledeghengers, egheen rinte hebbende, ambacht doende oft goede lieden dienende, soe es overdragen dat 't hoot, manspersoen, van elken huyse geseten inder prochien van sinte A, B, C, D, E (1) te Loevene, ten vorscreven tyden, comen sullen op der stadhuys om te seggen huer conde van des men hen vraghen sal, op de pene van gecorrigeert te worden na gelegentheit der saken. *Publicatum coram* Lyntren, Burg.

---

(1) De parochiën van St. Pieter, St. Michiel, St. Jacob, St. Quinten en Ste Geertruide namelyk.

opp., Lyntre, Scab., Decembris xj, A° LIX. Pub. Dec. xxviij coram Lyntren, Willems, Burg. Pub. Februarij xvij coram Lynden, Absolons. » *Handschrift,* N° 88, bl. 180.

Ik heb nog andere stukken ontdekt over de lediggangery in den voortijd.

Eene Hoogeschool te Leuven, in 1377.

Al wie min of meer met de geschiedenis der letteren in Belgie bekend is, weet dat de Hoogeschool van Leuven slechts in 1426 tot stand kwam. Doch, vóór dit tijdstip bezat onze gemeente een gesticht voor de studiën der godgeleerdheid, 'twelk den naem van Hoogeschool droeg. Zulks blijkt uit de volgende oorkonde, welke ik afschrijf op het oorspronkelyke stuk voorkomende in het Cartularium van het voormalig kapittel van St. Pieter, thands op het stedelyk archief bewaerd :

« Wy, Jan de Caerpere, Gyelijs Inghels, Jan de Vlieghere ende Heinderic de Beckere, scepenen ons heeren Sinte Peters van Cortby, in die prochie van Nederysche, doen te wetene : ghelyc dat voer ons ghesciede dat quam Jan die men segt Goedertoy, Aerts welteghe sone die men segt Goedertoy, in die vorghenoemde prochie ende vore hof ende heere, ende droech op dien erfheere, in die hant : item, in den iersten onderhalf dachmael lants, luttel min ofte meer, beleghen op de Rode, neven dies goetshuus lant van Corthi, in dene side, ende neve Everaerts Goedertoys lant, in dander zyde. Item, noch een dachmael lants, luttel min ochte meer, gheleghe achter Jans Wijngaert Van der Motten, ende neven Jans lant Van Trijcht. Item, noch seven ende dertech roede lants ende ene halve roede, luttel min ochte meer, biden Eykene, neven Jans Tsrikere. Item, noch drie dachmalen lants, luttel min ocht meer, ane den Hekenspoel, dat vortiden was joffrouwen Lysbetten van der Ysschen, neven joffrouwen Margrieten lants van

Opheem. Item, noch een dachmael lants, luttel min ocht meer, ghelegben op die Hoelstrate, bider Eyken, by dies goetshuus lande van Groenendale. Ende van alle desen vorgenoemde lande ontgoede ende ontervede heme die vorgenoemde Jan Goedertoy ende vertheghes alle dies rechtes dat hiere ane hadde, te heeren Godevaerts behoef diemen segt van der Vesten, priestere, ende alsoe verre alsmen honc van onsen heere Sinte Petere vorgenoemt, met meninghen dies erfsheeren ende met wijsdomme dier vorgenoemde scepenen, behoudeleec ieghewėlijcs reechte, dier voere reechte ane hadden, oec ghelovende die vorgenoemde Jan Goedertoy dien vorgenoemde heeren Goerdevaerde van der Vesten, priestere, alle dit vorgenoemt lant te waranderene op dies proefssceis ende af te sine ghereecht warant toter eweliker ghescedecheide, jheghen ieghewelken sonder aerghelijste. Ende hadde hy hem hier ende boven iet te nauwe ghedaen, soe ghelovede hy heme altoes ghereechte waerscape ende ghenoech te doene te siere meninghen, doen soe goede ende ervede die vorgenoemde erfsheere dien vorgenoemden heere Goedevaerde vander Vesten, priester in alle dat vorgenoemt lant also verre alst ment hout van onsen heere Sinte Petere vorgenoemt, met meninghen dies erfsheeren ende met wysdomme dier vorgenoemde scepenen, behoudelecc ieghewelijcs reechte, dier voere reecht ane hadden, met sekeren vorwerden. Alst dit ghedaen was beide met vonnessen ende met reechte, soe quam die vorgenoemde her Goedevaert Vander Vesten, priestere, wider voere hof ende heere ende verleende wider metten heere ende metter ruwerschappe Janne Godertoye vorgenoemt ende sinen nacomelinghen alle dit vorgenoemt lant erfelecc ende emmermeer te vromene ende tontvromene, te brenghene ende te dale alse hore propere goet in alsulker manieren dats te wetene dat die vorgenoemde Jan Goedertoy ocht sine nacomelinghen soelen gheven ende betalen, erfelecc ende emmermeer jaerghelijcs, alle jaere den *maten Clericken ende scolieren* die te *Loven ter scolen gaen in die* Hoghe Scole, tweeleef molenvate rogs, commerloes goets pachts corens, wale bereit met wanne ende met vederen, vallende erfeleec alle jaren, deen nae dander, te Sinte Andries messe apostels altoes naest toecomende. Ende te Lovene te leverene metter maten van Lovene ende binnen der vriheit daer die ontvenghere wilt die aelmoesenen ontfaet ter maten Clerickene behoef vorgenoemt, sonder haren coust. Ende ware dat sake dat die vorgenoemde Jan Goedertoy ocht sine nacomelinghe dies niet en daden noch niet en betaelden die vorgenoemde tweelef molevate rogs die vorgenoemde ontvenghere ter maten Cle-

ricken behoef vorgenoemt, ende soe wanneer dat daer enech ghebreec af es van betalene, ghelyc dat voere onder spraken es, ten vorseyden daghe te betalene, soe mach die vorgenoemde ontvenghere ter maten clericken behoef sine hande slaen ane alle dat vorgenoemt lant alse ane horen goeden onderpant, ende vromen ende ontvromen alse horen goeden onderpant, tote dier tijt dat sy wale vergouden sijn, ende mits dies hoefs reechte en gheen poent van reechte achter ghelaten dat daer van reechts weghen sculdech was toe te ghesciene. Ende by dien dat dit alsus ghedaen was beide met vonnessen ende mets rechte vöere ons vorgenoemde scepenen ende omme beden wille oeck der pertien, soe hebben wy desen jheghenwordeghe letteren bezeegelt elc onser met sinen properen seghele, ende daer ane ghehanghen, in orkonscape ende in kennessen der waerheit altoes. Ghedaen int jaer ons Heeren dusentech drie hondert tseventoch ende sevene, acht daghe voere sinte Gorijs dach. »

Op den rug leest men :

« *Heer Goert Vander Vesten, Nederysche, d. ter* ARMER SCOLIERE *behoef, xij molevaten rogs, te Nederyissche, Jan Goedertoy.*»

De vier zegels ontbreken.

Dit stuk levert belang op voor de oude topographie der plaetsen, welke er in vermeld zijn.

EDWARD VAN EVEN.

OORKONDEN IN HET NEDERLANDSCH,

VAN 1259 EN 1296.

In de twee eerste deelen van dit *Museum* heb ik reeds eenige oorkonden, die van vóór het jaer 1300 dagteekenen opgenomen. De oudste dezer klimmen echter slechts op tot de jaren 1277 (1), en 1278 (2). Dit mael kan ik er eene van 1259 mededeelen. Zy behoort tot de vroegste, welke tot hier toe bekend zijn, vermits er nog geene oudere is voorgekomen dan van 1249 (3).

Ik ben dit belangrijk stuk verschuldigd aen de vriendelykheid van den Eerw. Heer kanonik Carton. Het is herkomstig uit het archief der oude abdy Ten Duinen, en bevat eene verordening over het indyken van land op Saeftingen. Het is, zoo voor den zakelyken inhoud als voor de tael merkwaerdig (4).

---

(1) D. II, bl. 242 en 332.

(2) D. I, bl. 277.

(3) C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche Letterkunde in het graefschap Vlaenderen*, bl. 88-91.

(4) Dit stuk komt voor onder Nr 908, in het *Inventaire des Chartes, Bulles Pontificales, Priviléges et documents divers, de la Bibliothèque du Séminaire épiscopal de Bruges*. Bruges, 1857, in-4o, bl. 45, waervan ik, D. II, bl. 332 van dit *Museum* heb gesproken. Deze oorkonde zal wel de oudste zijn, welke uit het archief der vermaerde abdy Ten Duinen tot ons is gekomen.

In geheel deze oorkonde komen er, behalve de gewoone verkortingen *d.* voor *denier* of *deniers* en *s.* voor *scellinc* of *scellingen*, slechts vier woorden voor die niet voluit zijn geschreven : *Vlamīg* voor *Vlaming*, *Ghert'den* voor *Ghertruden*, *mocht'e* voor *mochtere*, en *stōt* voor *stont*.

Op die charter laet ik er eene andere volgen van het jaer 1296. Deze, welke op het archief der algemeene Godshuizen te Brussel berust, heb ik te danken aen den heer K. F. Stallaert, professor by het koninklyk Athenaeum aldaer.

Zie hier die twee stukken :

I.

1259.

Dit es de vorwarde tusken broder Willemme ende den ghenen die sullen diken in Tscavetinghe. Dat si sullen gheven van elken ghemete III s. jarlich te sainte Martinsmesse, na den ersten oust die men dar up saiet, sonder van weghen ende van waterganghe ne si si schuldech enghenen cens. Ne war scluse ende waterganghe te makene ende te delvene sulsi maken op ghemenen cost, ghemet ghemete ghelicc; alle setene van strome in den watergane die sullen wesen tseren van den lande. Ende alle andre vischerie behort der ghemeenten van den lande, ghemet ghemete gheliec. Al ontlent dat leghet binnen dire vorseider dikinghen, dat salmen maken lansch wert bi prisen van minen her Wautren den groten, riddre, van Jhanne van Leffinghe, van mester vander Grode, van broder Hughen Bruninghe, broder Willem Bruninghe, Boidin Schellart, Vlaming Cortals, Woutren ver Ghertruden sone, ende van enen dien die van Gent der to sullen nemen. Ende ware tuist an hemlieden, dars de merre meneghe over en droghe, dat saude men doen bi ghesuornen ede. Ende dit vorseide lant ne salmen niet vorder meten tende dike wart danc III vote in den diedilf. Ende alle erde ende alle saden die ter dikinghen betamen, die mach men nemen buten der dikinghen also alst scepenen redene dinct die ter dikinghen behoren. Dat gers buten dike ghemene wede tote dir stont dat ment binnen diket; van elker name die sal staen in den erfbrief van desen vorseiden lande, so salmen ghelden van der name te

cope te wisscle ende ter verstervenessen III d. si ende hare ofcomende, ende numer. Ende war dat sake dat dit vorseide lant ute brake, des Got verden moete! sone souden de censers van den lande ne ghenen cens ghelden tote dir stont dat het in ware ghedaen ende si vrome namen van dien nasten ouste. Ware dat sake dat de here van den lande wilde weder diken dat lant, so ware men schuldech III sondaghe te ghebiedene in de prochie dar dat lant leghet, al de ghene dire erfactech of sin dat si quamen diken har lant. Ende ware dat sake datter cost an ware gheleit bi der weet van den lande ombe dat lant te bedikene, dat mosten ghelden de ervers van den vorseiden lande, ghemet ghemeth ghelike. Ende ware dat sake dat dese III sondaghe leden ende de erste dach dar naer, ende dese vorseide liede of man van haren halven niet ne quamen ter dikinghen van den lande te done alse vele alse weet wisede van den lande, so mochtere de here van den lande sinen wille mede doen. Van desen vorseiden lande dar si of ghelden III s. jars van den ghemete, so es hem de here van den lande schuldech warscepe te done na de weet van den lande. Elc man nemach nemer delven in sin lant darine ende sel, sin lant ne moet wert bliven den here sinen cens te gheldene ende sinen cost van aller dikinghen ende dit bi scepenen. Ende alle andre saken die in desen brief niet ne sien bescreven, van more ende van andren saken die moet men verclaren bi den baillu van Gent, broder Willemme Marinen (1), her Woutren den Groten ende Jhanne van Leffinghe, sonder van der keure van den lande, des blive si up mire wrowen dat so hem also sulke keure gheve alst hare nuttelec es ende den lande. Ende van desen vorseiden lande ne sulsi enghenen cens gheven tes an dir stont wrows dat sis inen chartre hebben ende mins heren tsgraven. Dese vorewarden waren bescreven dies wenesdaghes na sainte Mathis dach, M. CC.LIX.

Origineel op perkament. De eenige zegel, die aen dit stuk, aen dubbelen steert van perkament heeft gehangen, is verdwenen.

---

(1) De tweede en derde letter van dit woord zijn gedeeltelyk verdwenen, daerdoor wordt de lezing eenigs zins twyfelachtig.

II.

1296.

Wi scepenen van Leuwe Sente Peters maken cont al den ghenen die dese letteren selen sien ochte horen, Dat joncfrouwe Mie Willems suegherinne van Kallenberghe heft ghegheven na har lijf ter kisten in den Wijngart ·ij· s. jaerlics lovenscer penninghe alsulker munten alse ghinghe ende gheve si in Brabant, erffeliker ende embermer tedurne, ende tegheldene telken kerssavonde. Vort heft sie ghegheven na har lijf, den pape in den Wijngart ·v· s. jaerlics alsulker munten alse vorghesproken es; ende tegheldene telken kerssavonde, vire jaerghetiden mede tedone die sie hem ghenoemt hevet. Vort heft sie met monbore alse recht was, opghedreghen den meier in de hant ·v· virdendeel lans in al den gheleghe dat se ligghen te Kallenberghe ane tgat, ende ·iij· virdendeel in al dengheleghe dat se ligghen bi Willems viver van Kallenberghe, bi sire maninghe ende bi wijsdome der scepenen, ende alsoe met vorwarden dat hi dat guet soude houden in de hand ter gherre behoef dien de ghechte ghegheven es, ende alse soe ware dat sake dat deghene die dit guet hilde na joncfrouwen Miën lijf, die ·vij· s. jaerlics nine goude den ghenen diensc vor ghegheven sin, dan mochten si hor hant slaen ane dat vorghenoemde guet, ende vromen ende ontvromen, ende houden tote dijsmale dat si hadden vergouden har ·vij· s. ende al hare verlettenesse ende al hare scade die hen dar af es comen. Ende ombe dat dit waer was ende het vast ende ghestede bliven sal, dar ombe hebbe wi scepenen van Leuwe vorghenoemt dese letteren ghezeghelt met onzen zeghele. Dese letteren ghegheven in den iaren ons Heren ·M·CC·LXXXX·VI. Vrindaech vor groet Vastelavont.

Origineel op perkament. De zegel is verdwenen.

PL. I.

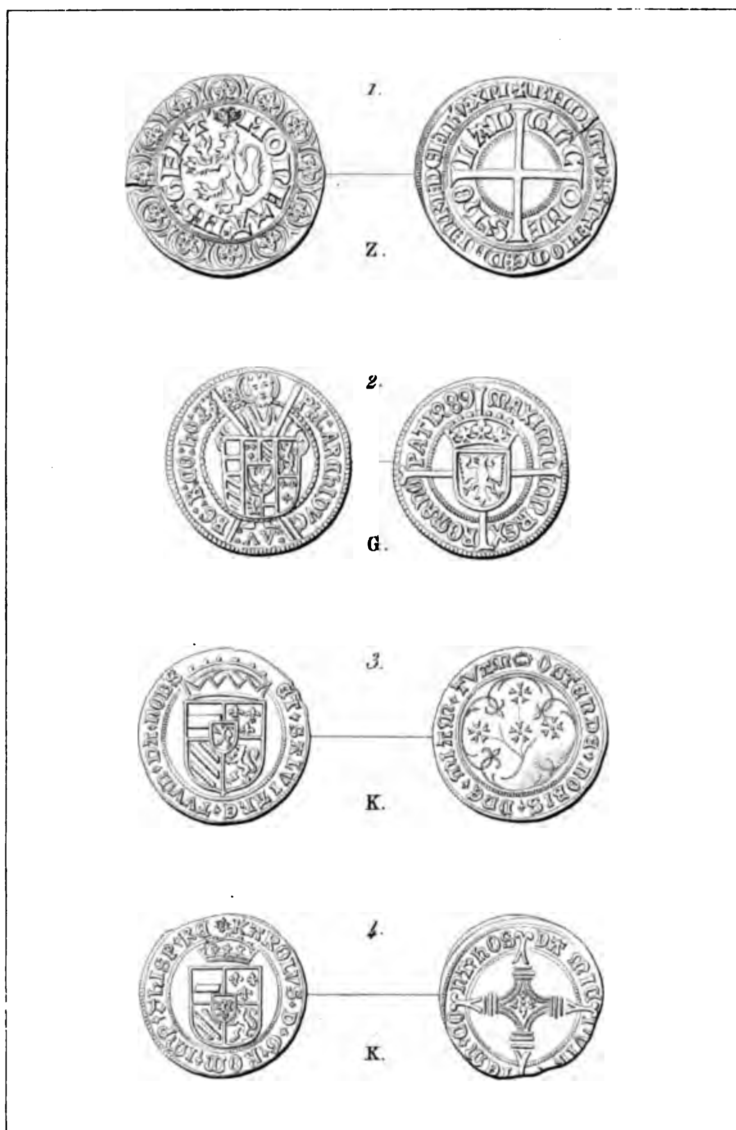

NUMISMATIEK.

I. Onuitgegevene munten der graven van Holland en der heeren van Vianen.

Dank aen den onvermoeiden yver van den leidschen hoogleeraer Vander Chijs, bestaet er thands voor de munten der graven van Holland, een boek, hetwelk de verouderde werken van Van Houwelinghen en Van Alkemade ruimschoots vervangt. Zooals in zyne voorgaende verhandelingen heeft de heer Vander Chijs een aental onuitgegevene stukken voor het eerst bekend gemaekt, en zijn werk is verrijkt met platen waervan de uitvoering allerkeurigst is.

Het is my gelukt het getal der oude grafelyke munten van Holland nog te vermeerderen met eenige tot hiertoe onbekende stukken (1). Ook te dezer gelegenheid zal ik eenen vluchtigen blik werpen op de verhandeling van den leidschen professor.

---

(1) De platen van het *Museum* waren reeds gesteendrukt vóórdat de *Verhandeling* van professor Vander Chijs verscheen Ik had echter de gelegenheid de platen van zijn werk, maer niet die van zijn *Vervolg* te zien. Hierdoor bleven slechts de nummers 3 en 4 van myne plaet I onuitgegeven, de twee andere komen in gemeld *Vervolg* voor.

WILLEM IV. (1337-1345).

1. + MONETA M × S × GERT. (Dit is : *moneta Montis sanctae Gertrudis*). Klimmende leeuw, waer boven de tweekoppige rijksarend binnen eenen rand van bladeren.

KEERZYDE. (Binnenste omschrift) GL'C-OME-S × HO-LAD (dit is : *Guillelmus comes Hollandiae.*—(Buitenste omschrift): + BNDICTU: SIT ⋮ NOMEN ⋮ DOMINI ⋮ NRI ⋮ DEI ⋮ IHU ⋮ XRI. (Dit is : *Benedictum sit nomen domini nostri Jesu Christi*). Kruis, hetwelk de binnen-legende doorsnijdt.

Groot met den leeuw, te Geertruidenberg geslagen. ZILVER.

Eenig bekend exemplaer, in de verzameling van professor C. P. SERRURE.

MAXIMILIAEN EN PHILIPS DE SCHOONE (1489-1492).

2. MAXIMIL-IAN REX-ROMANO-PAT. (Dit is : *Maximilianus rex Romanorum, pater*). Kruis op welks midden het gekroonde schild met den rijksarend. Boven in het omschrift het jaertal 1489.

KEERZYDE : PHI ⋮ ARCHIDUC ⋮ — AU — BG-B. CO. *Z.* (Een roosjen). (Dit is : *Philippi archiducis Austriae, Burgundiae, Brabantiae, comitis Hollandiae, Zelandiae*). Sint Andries rechtstaende, steunende op zijn kruis; voor hem het negenveldige schild met de wapens van het Keizerrijk, van Oostenrijk, oud- en nieuw Burgondië, Holland en Brabant.

Gulden. GOUD.

Eenig bekend exemplaer, in de verzameling van wylen den heer DE CRANE D'HEYSSELAER, te Mechelen.

PHILIPS DE SCHOONE (1492-1506).

3. OSTENDE NOBIS DNE MIAM TUAM. (Dit is : *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam*). Een rooselaer te midden in het veld der munt.

KEERZYDE : ET SALVIARE TUUM DA NOBS (dit is : *et salviare tuum da nobis*). Vijfveldig gekroond wapenschild hebbende de kwartieren : Oostenrijk, oud- en nieuw-Burgondië, Brabant en Holland.

KOPER.

Verzameling van professor C. P. SERRURE.

KEIZER KAREL, MEERDERJARIG (1520-1555).

4. KAROLUS · D · G · ROM · IMP · Z HISP · RE (dit is : *Karolus dei gratia Romanorum imperator et Hispaniarum rex*). Het zelfde gekroond vijfveldig wapenschild als op Nr 3.

KEERZYDE : DA MIC—H VIRTU—TEM CO—NT. HOS. (Dit is : *da michi virtutem contra hostes tuos.*) Kruis in welks midden de dortsche roos.

KOPER.

Verzameling van professor C. P. SERRURE.

Na dit weinige ter vermeerdering van het werk des leidschen hoogleeraers te hebben bygedragen, ga ik over tot het maken van eenige bemerkingen en bedenkingen omtrent de rangschikking of toeëigening van sommige stukken in die verhandeling. Wat my vooreerst in het oog viel was de reeks der zoogezegde munten van graef Willem II, zoo lichtjens door den schryver uit Van Houwelinghen of uit Van Alkemade overgenomen. Ik kan niet begrypen hoe het aen den geleerden professor niet dadelyk gebleken is, dat noch nummer 1, noch 2, noch 3, noch 4 kunnen bestaen zooals ze afgebeeld zijn(1). Nummer 1 is wellicht een slecht gelezene munt van Willem, hertog van Gelderland, te Arnhem geslagen; nummer 3 schijnt een denier van Reinoud II van Gelderland te

(1) Men zie die stukken op plaet II van de Verhandeling van professor Vander Chijs.

Nymegen gemunt. Sterlingen zooals N^r 2 mag men vóór 1256 niet veronderstellen, vermits dat slach van munten slechts twintig jaren later in de Nederlanden voorkomt. N^r 4 behoort ongetwyfeld tot de XIVe eeuw. Wat eindelyk N^r 5 betreft, dat niet het minste opschrift draegt, best had men het, mijns inziens, met een vraegteeken uitgegeven.

Eens deze penningjens uit den weg geruimd, komt men aen de denieren, welke wezenlyk tot de XIIe en XIIIe eeuw behooren. De reeks der hollandsche grafelyke munten wordt door den heer Vander Chijs geopend met twee stukjens van de zelfde type als de gewoone van *Floris*. Of deze muntjens wezenlyk tot Holland behooren, schijnt my meer dan twyfelachtig. In de verzameling van den heer Geelhand, te Brussel, berust een dusdanig muntjen met het lange kruis op de keerzyde, waertusschen : WE-SE-LE-CI (*Wesele civitas*) te lezen staet, zijnde dus het penningjen van Dirk graef van Cleef. Op een der door den heer Vander Chijs aen graef Dirk VI toegeschrevene ziet men op de keerzyde eene H, en dan vier uitgesletene letters, die ik liever door HUSEN (Huissen, eene stad vroeger in het Cleefsche gelegen) dan door de aenvangletters van Holland, verklaren zou. Stellig is het verder voor my dat deze penningjens jonger zijn dan dergelyke met FLORENS, en verder dat zy slechts tot de XIIIe eeuw en niet tot de XIIe behooren. Op den Catalogus der verzameling van graef van Renesse-Breidbach, in 1836 te Antwerpen verkocht(1), vindt men dusdanig eene munt beschreven waerop men : IDE... las, en die men aen gravin Ida (1203) toeschreef; ik zag het stukjen in de verzameling van Geelhand waerin het overging en vond er DIDE(*ric*) op.

Het gouden lam, zoogezegd van Floris V, behoort slechts tot de tweede helft der XIVe eeuw. De groot van Willem III aen Zierikzee toegeschreven, draegt niet het opschrift SERISHE, maer

---

(1) *Mes Loisirs, Amusements Numismatiques*, D. III, bl. 49, N^r 23,755.

wel GERISHE. Hy behoort toe aen Gerisheim, in het graefschap Berg. Het bekend zijn met een fraeijer exemplaer dezer munt, dan dat welk de heer Vander Chijs voor oogen had, laet my toe deze terechtwyzing te doen.

De geleerde schryver beschouwt met reden als veeleer tot Gulik dan tot Holland behoorende de zoo dikwijls voorkomende toursche grooten met het opschrift : WILHELMUS COMES of WILHELMUS DUX. Ik heb immers voor my een exemplaer liggen, waerop zeer duidelyk te lezen staet WILLELMUS COM. IL, dat is : *Willelmus com(es) i(u)-l(iacensis)*. Doch omtrent de toeëigening der gouden schilden kan ik het in 't geheel met den heer Vander Chijs niet eens zijn. De schryver kent aen Willem V toe de zoogezegde *klinkaerts* van slecht en bleek goud, waerop men het schild van Beijeren ontmoet, en die ongetwyfeld aen Willem VI toebehooren, terwijl hy aen dezen laetsten graef het schild met den *adelaer* voorstelt toe te wyzen. Ik begrijp des aengaende den twyfel niet door den te vroeg gestorvenen geleerden heer Keer geopperd, en houde my volstrekt by de meening van den heer Chalon, die den eersten het schild met den adelaer in de *Revue numismatique* (1) bekend maekte. Het gehalte en de gravuer van deze laetste munt moet allen twyfel doen verdwynen.

Nr 11, plaet IX, is een afgesnoeid exemplaer van den gewoonen groot met den leeuw, verbeeld op pl. VI, Nr 16.

Ik kan het opnemen van verscheidene munten (pl. X), door hertog Jan IV van Brabant, voor Brabant of Henegouwe geslagen, in een werk over de munten van Holland, niet goed keuren.

Ik zal hier opmerken dat de *gouden engel*, pl. VIII, Nr 2, dien ook de heer Chalon (2) volgends Van Houwelinghen uitgaf, beter

---

(1) D. II, bl. 426.
(2) *Recherches sur les monnaies des comtes de Hainaut*, Pl. XVII, No 130.

afgebeeld staet in de beschryving van het keizerlyk penning-kabinet van Weenen (1).

Voor de munten uit het tijdstip der minderjarigheid van Philips de Schoone heeft de heer Van der Chijs de verdeeling in verscheidene reeksen, welke ik vroeger in myne *Beknopte schets eener geschiedenis van het Muntwezen in Vlaenderen* aenstipte, niet gevolgd. Deze stukken worden door den hollandschen geleerde zonder eenige historische volgorde gerangschikt. Zie hier hoe zy zouden moeten verdeeld worden :

EERSTE REEKS.

Munten geslagen in den gemeenschappelyken naem van Maximiliaen, aertshertog van Oostenryk en in dien van Philips den Schoonen (1482-1486)*;* dit zijn al de stukken met *moneta archiducum Austriae, Burgundiae, comitum Hollandiae,* enz. :

Tot deze behooren : Het dubbel vueryzer Nr 8 en 9; het enkel vueryzer Nr 10; het half vueryzer en de groot met de gotische M Nr 7, 11, 12, 13, 14; de dubbele stuiver Nr 15, 16, pl. XXXVII Nr 30; de enkele stuiver Nr 17, 18; halve stuiver Nr 19, 20. pl. XXXVII Nr 31, 32; de onderdeelen van het vueryzer Nr 28, 35, pl. XXXVII Nr 33; pl. XLIII Nr 1, 2.

TWEEDE REEKS.

Munten in 1487 *en* 1488 *op last van Maximiliaen roomsch koning geworden geslagen, en op welke meestal de naem van Philips de Schoone verzwegen werd; welke achterlating tot den opstand van Vlaenderen en van de overige provinciën aenleiding gaf.* Het opschrift dezer penningen is : *Maximilianus Dei gratia Romanorum rex,* of *Maximilianus Dei gratia Romanorum rex et Philippus, archiduces Austriae, Burgundiae*, enz.

Tot dezen slag behooren : de groote gouden reael Nr 1 en 2; de gouden reael Nr 3 en 4; het gouden schuitken of halve reael Nr 5

(1) (Duval), *Supplément au Catalogue des monnoies en or du Cabinet impérial.* Vienne, 1769, in-fol., bl. 49.

en 6; de groote zilveren reael Nr 21; de dubbele griffoen-stuiver Nr 22, 23; de griffoen, Nr 24; de halve, kwart en andere onderdeelen van den griffoen-stuiver Nr 25-27; 49-52.

DERDE REEKS.

Munten in 1488 door de party des opstands tegen Maximiliaen geslagen (met : *moneta comitis Hollandiae et Zelandiae*).

De dubbele stuiver Nr 36; pl. XXXVII Nr 34.

VIERDE REEKS.

Munten van 1489 tot 1492, na den vrede geslagen, waerop Maximiliaen als vader van Philips, en niet mede als vorst onzer landen voorkomt (met : *Maximilianus Romanorum rex, pater Philippi archiducis Austriae, Burgundiae, comitum Hollandiae,* enz.).

De goudgulden pl. XXXVI Nr 29 (Nr 2 onzer plaet); de dubbele stuiver en onderdeelen Nr 37-48; pl. XXXVII Nr 35.

Voor de munten van later tijd heb ik geene opmerkingen van belang te doen. Behalve de munten door de graven geslagen, bevat het werk van den heer Van der Chijs nog die door de mindere heeren van Holland in omloop gebracht. In verscheidene onzer provinciën oefenden, zooals men weet, niet alleen onze vorsten maer ook somtijds kleine vryheeren op hunne leengoederen het muntrecht uit; zoo werd er te Asperen door Walraven van Valkenburg, te Heukelom door Jan van Arkel, te Vianen door Hendrik van Brederode en door Geertruid van Bronkhorst geld geslagen.

Onder deze hoog belangryke heerlyke munten verdienen wel zeker die van Hendrik van Brederode, den beroemden aenleider der Geuzen, de volle aendacht. Wat onder die penningen vooral zonderling voorkomt zijn de nabootsingen der pauselyke *Carlinen* van Bologna. De heer Van der Chijs deelde van dusdanigen twee verschillende mede, pl. XLII, nr 24 en 25, het eene volgends Stür-

mers Muntboek, het andere volgends eene teekening van een stuk uit het kabinet van professor C. P. Serrure. Dewijl beide afdeelingen niet zeer nauwkeurig zijn heb ik gemeend geenen ondienst te doen deze twee stukken op nieuw uit te geven met eene derde tot hiertoe onbekende varieteit.

Ziet hier de beschryving dezer drie penningen. De type is op alle de zelfde. Op de voorzyde staet een rechtziende pauselyk borstbeeld, op de keerzyde een leeuw, die een vaendel vasthoudt. De opschriften zijn :

1. S. PETRUS III PONT. MAX. (*sanctus Petrus III pontifex maximus*).
   KEERZYDE : MONETA NOVA ARGEN. D. I. VY. (*moneta nova argentea domini in Vyanen*).

   Van der Chijs, pl. XIII Nr 25. — Verzameling van professor C. P. SERRURE.

2. S. PETR. IIII PONT. MAX. (*sanctus Petrus IIII pont. maximus*) (1).
   KEERZYDE : MONETA NOVA ARGEN. D. I. VY. (*moneta nova argentea domini in Vyanen*).

   Verzameling van professor C. P. SERRURE.

3. S. PETRUS APOSTOLUS PONT. MAX. (*sanctus Petrus apostolus, pontifex maximus*).
   KEERZYDE : H. D. D. BR. L. D. IN V. ETSI MORTUUS UR. (*Henricus dominus de Brederode, liber dominus in Vyanen, etsi mortuus urit*), zijnde deze laetste woorden de kenspreuk van Hendrik.

   Van der Chijs, pl. XLII, Nr 24, verzameling van professor C. P. SERRURE.

C. A. SERRURE.

---

(1) De cyfers III of IIII werden achter den naem van St. Pieter geplaetst om des te getrouwer de pauselyke munten na te bootsen.

PL II.

S·PETRVS·III·PONT·MAX

1. Z.

MONETA·NOVA·ARGEN·D·L·V

S·PETR·IIII·PONT·MAX

2. Z.

MONETA·NOVA·ARGEN·D·L·V

S·PETVS·APOSTOLVS·PONT·MAX

3. Z.

H·D·D·BR·L·D·T·VET·SI·MORTVS·VR

1.

Z.

2.

G.

3.

Z.

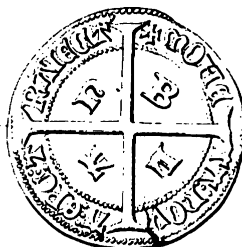

4.

G.

5.

G.

6

G.

II. Bisschoppelyke Munten van Utrecht.

Tot heden bestaet er over de *munten van Utrecht* geen ander werk dan het verdienstelyk, doch reeds verouderde boek van Van Mieris[1]. Voor eenige jaren liet de heer Balfoort eenige onuitgegevene stichtsche munten kennen in het : *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht.* Sedert dien werd er hier en daer nog eene bisschoppelyke munt van het Sticht, in het een of ander penningkundig tijdschrift opgenomen; doch tot heden toe verwacht men met ongeduld de door den heere Vander Chijs ontworpene en ondernomene monographie der oude bisschoppelyke munten van Utrecht.

Vooraleer dat werk aen het licht zal komen, zullen er nog jaren verloopen, dewijl de leidsche hoogleeraer nog eerst eene verhandeling over de munten der brabantsche en limburgsche heeren rekent uit te geven. Ik denk dus ondertusschen de lezers van het *Vaderlandsch Museum* niet onaengenaem te zijn, met hier de beschryving te laten volgen van eenige utrechtsche munten die ik nergens heb aengetroffen dan in de verzameling van mynen vader.

JAN VAN NASSAU (1267-1282).

✛ MOTA ⁝ VOLLEHO ⁝ I ⁝ OMIN ⁝ NI (*Moneta Vollenhovensis in nomine Domini*). Rechtsrydend ruitertjen met het zwaerd in de hand.

---

(1) *Beschryving der bisschoplyke Munten en Zegelen van Utrecht.* Leyden, 1726. In-fol. en in-8°.

KEERZYDE. Buiten-legende : + IOHIS EPI TRCTENCIS E : (*Iohannis episcopi traiectencis et.*) Binnen-legende : + SIGNUM CRUCIS(1). Kruis tusschen welks armen vier halve maentjens.

ZILVER.

Pl. III, Nr 1.

Dit zilveren ruitertjen te Vollenhoven geslagen is eene nabootsing van dergelyke munt voor het eerst door Margaretha van Constantinopelen, gravin van Vlaenderen en Henegouwe ingevoerd en door haer te Valencijn, van 1273 tot 1280, geslagen. Ik schrijf deze zeldzame munt aen Jan van Nassau toe, omdat deze tijdgenoot van gravin Margaretha was; doch zy zou ook wel aen Jan van Zierk kunnen behooren, die iets later (1282-1296) den bisschoppelyken stoel bekleedde.

FREDERIK VAN BLANKENHEIM (1393-1424).

MONETA - RYNENSI. Sint Pieter zittende op eenen troon.

KEERZYDE. FREDIC - US TRAI - ECTEN (*Fredericus trajectensis*). Utrechtsch wapenschild in welks midden een schildjen met den leeuw tusschen drie schildjens met den arend; het geheel in eenen driebogigen omtrek.

GOUD.

Pl. III, Nr 2.

Deze goudgulden werd geslagen te Rheenen, een klein steedjen in het Utrechtsche, by Amersfoort.

+ FREDERICUS : EPE : TRAIECTENSIS. Linksstaende leeuw, op zyne borst het schild van den bisschop voerende.

KEERZYDE. + MONE - TA ⋮ NOV - A ⋮ EPC ⋮ T - RAIECT. Lang

---

(1) Het exemplaer van deze munt eenigs zins uitgesleten zijnde, zoo heeft de graveur het woord *signum* van de binnen-legende der keerzyde niet duidelijk afgebeeld.

kruis tusschen welks armen : B-L-A-N, zijnde de eerste letters van Blankenheim.

ZILVER.

Pl. III, Nr 3.

Dergelyke grooten, *Kromstaerten* genoemd, omdat de staert van den leeuw er inwaerts krult, werden eerst in Vlaenderen door Jan-zonder-Vrees, hertog van Burgondië, geslagen.

RODOLF VAN DIEPHOUT, *als Postulaet* (1424-1430).

Na den dood van Frederik van Blankenheim (1424) werd de bisschoppelyke zetel betwist door Zweder van Culenburg en Rodolf van Diephout. Deze laetste, die het eindelyk doordroeg, werd slechts in 1430 door paus Eugenius IV als bisschop herkend. Tusschen 1424 en 1430 sloeg hy den volgenden goudgulden, waer hy den titel van *postulaet*, dit is zoo veel als oningewyde bisschop of pretendent tot den bisschoppelyken stoel, neemt.

SANCTE × ME-RTIN EPIS. Sint Marten rechtstaende, met de rechter hand zegenende, en houdende in de linker eenen staf.

KEERZYDE. + MON' RODLP POSTUL TRAIET. (dit is : *moneta Rodulphi postulati traiectensis*). Het bisschoppelyke schild in eenen halfbogigen omtrek.

GOUD.

Pl. III, Nr 4.

Rodolf van Diephout sloeg nog dergelyke goudguldens voorts na 1430; doch op deze neemt hy den titel van *episcopus*. Deze laetste stukken zijn op verre naer niet zoo zeldzaem als het hier beschreven en komen voor by Van Mieris, en in byna alle verzamelingen.

ENGELBERT VAN CLEEF (1481-1483).

In 1481 waren de Utrechtenaren opgestaen tegen bisschop David van Burgondië. Zy hadden den hertog van Cleef ter hulp geroepen, hem belovende zynen zoon Engelbert tot hunnen kerkvoogd te doen kiezen. Engelbert kwam met zynen vader te Utrecht, en zy worstelden twee jaren lang tegen David van Burgondië. Doch de hulp die Maximiliaen van Oostenrijk aen den bisschop gaf, dwong de Utrechtenaers zich te onderwerpen, en hunnen bondgenoot, den hertog van Cleef, den vrede te sluiten en van den bisschoppelyken stoel voor zynen zoon af te zien (1).

Tydens Engelbert van Cleef werd de volgende goudgulden te Utrecht gemunt.

SANCTUS M-ARTIN' EPS. St Marten op eenen bisschoppelyken zetel, met de rechter hand zegenende, met de linker eenen kruisstaf houdende. Aen zyne voeten het wapen van Cleef en Mark.

KEERZYDE. MO · NO-VA AU-REA TRA-IECTN. Lang kruis, waerop het vierveldig wapenschild van Cleef en Mark.

GOUD.

Pl. III, Nr 5.

FREDERIK VAN BADEN (1496-1526).

SALVU FAC-PLM TU D (*Salvum fac populum tuum, Domine*). St Marten zittende zooals op de vorige munt; aen zyne voeten het schild van Baden.

KEERZYDE. MO NO-AUREA-EPISC-TRAEI (*Moneta nova aurea episcopi traiectensis*). Lang kruis, waerop het vierveldig wapen van Utrecht en Baden.

GOUD.

Pl. III, Nr 6.

C. A. SERRURE.

(1) Heda, *Historia episcoporum Ultrajectensium*. Ultrajecti 1642, in-fol., p. 279.

III. Munten te Gent geslagen.

(1581-1584).

Sedert het innemen van den Briel door de Watergeuzen streden de Staten van Holland en Zeeland om zich aen de spaensche heerschappy geheel te onttrekken, en om de nieuwe godsdienstleer te doen zegevieren, terwijl de Zuid-nederlandsche provinciën, meestendeels getrouw aen het voorvaderlyk geloof gebleven, slechts voorts worstelden om hunne oude voorrechten door Philips II te doen eerbiedigen, en een nationael bestuer te bekomen. Nergens schetst de politieke toestand dezes tijds zich beter af dan op de munten. Holland, dat door het welslagen van de beroemde landing van Lumey het standpunt der omwenteling was geworden, had in haren schoot uit gansch de Nederlanden de hervormden zien toesnellen. In 1575 matigden zich de Staten dezer provincie het muntrecht aen, op aenraden van Willem den Zwyger, en zy bevolen den 27en Oogst van dit jaer het slagen van eenen nieuwen daelder, waervan de naem van Philips II achtergelaten werd en waerop de leus : *confidens Domino non movetur* (wie op den Heer betrouwt *wankelt niet)*, wanneer men ze in verband brengt met den toestand der geesten, als eene aenmoediging tot de worsteling tegen Spanje moet aengezien worden.

Ten gevolge der Bevrediging te Gent gesloten, lieten de Staten van Vlaenderen, Brabant, Doornijk, Henegouw, Gelderland, enz. nieuwe munten vervaerdigen, waerop 's konings borstbeeld en titels behouden werden, tevens doch de woorden *pace et justicia* voorkomen, als willende onze voorouders te kennen geven, dat zy slechts den koning van Spanje herkennen, indien hy het land met vrede en gerechtigheid wil besturen.

De protestantsche provinciën, zich met de *Pacificatie* van Gent niet te vreden houdende, hadden zich te Utrecht nauwer verbonden tot het verdedigen der Hervorming, terwijl de waelsche provinciën : Henegouw, Artois en Fransch Vlaenderen te Atrecht overeenkwamen het catholicismus te beschermen. Gent was ondertusschen het voornaemste standpunt der hervormden in Zuid-nederland geworden; alhier had men de oude begrippen van gemeente onafhankelykheid weder opgebeurd, om ze ten voordeele der party van den Zwyger te doen keeren.

Midden de algemeene staetkundige verwarring, die van den jare 1578 tot in 1581 plaets greep, beheerschten de Gentenaers heel Vlaenderen door den schrik, en beschouwden het, als ware het gansch van hunne gemeente afhankelyk. Het kon niet anders zijn of zy moesten op de gedachte komen in hunne stad de munt te heropenen, die sedert de beroerten onder Maximiliaen van Oostenrijk, gesloten was gebleven. Hunne vraeg hieromtrent, ondersteund door de algemeene muntmeesters, door de rekenkamer van Vlaenderen, de Raden van Staet en Financiën, werd door hertog Mathias, den nieuwen landvoogd door de Algemeene Staten aengesteld, ingewilligd (1).

Het schependom en de muntmeesters van Brugge hadden er zich te vergeefs tegengesteld. In gevolge dezer bemachtiging begon men den 14den Maert 1581, te Gent, geld te slaen (2). Drie stukken zijn ons van dezen slag bekend. Vooreerst een halve daelder, waervan opschrift en type de zelfde zijn, als die der gewoone koninklyke daelders van Brugge. Een klein leeuwtjen onder het borstbeeld van Philips geplaetst vervangt de brugsche

(1) PIOT, *Notice sur l'Octroi accordé en 1581 à la ville de Gand pour battre monnaie,* in de *Revue de la numismatique belge.* D. VIII, bl. 256.

(2) « Den XIIJ Martij 1581 was in de gheldmunte voor de eerste reyze begonnen ghelt te muntenen. » Aldus leest men in het *Memorieboek der stad Ghent,* uitgegeven door de Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen.

lelie, om het verschil van muntplaets aen te duiden. Verder zijn er twee koperen stukken van *twaelf* en van *zes myten* van de zelfde snede dan gemelde *halve daelder*. Op de voorzyde van de *myten* treft men eenen grooten gentschen leeuw aen, met het opschrift : *Ghent* 1581, *XII* (of VI), terwijl de keerzyde het vijfkwartierig schild van Burgondië-Oostenrijk, met de legende *pace et justicia* oplevert, volkomen gelyk zijnde aen die der *statenmyten* van 1577-1578. Op de twaelf- en zes-mytenstukken, even als op den *halven daelder*, zijn de woorden met roosjens afgescheiden.

De invoudige terugkeer tot de *koninklyke daelders* voor het zilveren geld door de Gentenaers in 1581 geslagen, bewijst hoe weinig prijs zy aen de *Pacificatie*, vijf jaer vroeger in hunne muren gesloten, hechtten.

Op hunne koperen stukken zal men dus het *pace et justicia* niet aenzien als de uitdrukking hunner politieke meening, maer men moet veel eer besluiten, dat zy de in heel Nederland verspreidde XII en VI mytenstukken zoo getrouw mogelyk nabootsen, om even voor het koperen als voor het zilveren geld, hunne munt gemakkelyker te doen aennemen.

Tot in 1581, alhoewel de hervormde party dit sedert lang betrachtte, was Philips II in de Nederlanden nog niet van zyne vorstelyke rechten vervallen verklaerd. Het was den 1sten September van dit jaer, dat de algemeene Staten deze vervalling uitspraken. Dit uiterste middel was een antwoord op de volgelvry-verklaring des prinsen van Oranje, welke de koning eenige maenden vroeger had doen afroepen.

Op het oogenblik dat de Staten met Philips opentlyk afbraken had zijn veldheer Alexander Farnesa behalve Atrecht, Henegouw, Namen, Luxemburg, Waelsch-Vlaenderen en Doornijk, ook nog in Brabant : Maestricht, Breda en Leuven; in Vlaenderen : Kortrijk en Meenen, in zyne macht.

De *malcontenten*, dit zijn de bondgenooten van Atrecht, waervan

ik hooger heb gesproken, die het met Farnesa eens geraekt waren, hadden zich sedert 1578 van Meenen meester gemaekt en deze stad in eene wapenplaets herschapen, waer uit zy geheel ons graefschap bedreigden. Behalve de noordelyke provinciën bezat de opstand verder in 1581 het aenzienlykste deel van Brabant en Vlaenderen, met de vier machtige steden, Gent, Brugge, Brussel en Antwerpen.

Een ieder gevoelde, dat men eene krachtige hand noodig had om de steeds grondwinnende spaenschgezinden te wederstaen; en dat er vooral aen Brabant en Vlaenderen onderstand onontbeerlyk was, wilde men die beide streken niet spoedig onder het beheer van Philips zien terugvallen. In deze omstandigheid wendde Willem van Oranje de oogen naer Frankrijk. Hy dacht dat het eenige middel om onze gewesten aen Spanje te onttrekken, hierin bestond, Frankrijk in dezer onafhankelykheid belang te doen stellen. Marnix van Sint Aldegonde, de vriend van den Zwyger, stelde Francies, hertog van Alençon en broeder des konings van Frankrijk, aen de algemeene Staten te Utrecht vergaderd, tot vorst der Nederlanden voor, in vervanging van Philips II; en, zooals gewoonlyk, keurde men het plan van Willem van Oranje goed. Marnix werd naer den hertog gezonden om hem de kroon aen te bieden, en deze die vry heerschzuchtig was, nam gretig het aenbod aen, alhoewel men hem enkel eenen titel, zonder bykans eenig gezag toekende. In November 1581 werd Alençon als vorst van Brabant en Vlaenderen plechtig uitgeroepen.

De ultra-hervormde gezindheid, in zonderheid de Gentenaren(1) had zich tegen de verheffing van den hertog van Alençon verzet. Zy hadden de Nederlanden liever onder de bescherming der koningin van Engeland gesteld. Doch weldra viel hun misnoegen,

(1) Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, D. VI, p. 347-348.

wanneer de hertog van Alençon zijn ontwerp had bekend gemaekt van met Elisabeth in den echt te treden, en hy zich te dien einde naer Londen had begeven, vooraleer bezit van zyne staten te komen nemen.

Nu waren er geene warmere voorstanders van Alençon dan de hervormden van Gent. Zy lieten ter eere van dezen op stads kosten eenen penning door den medailleur Coenraed De Bock, wellicht den zelfden als den bekenden Coenraed Bloc slagen.

Men leest in stads rekening van 1581 hier omtrent :

Betaelt Coenraet De Bock de somme van XVI liv. XIII sc. IIII gr. voor tprepareren ende maecken van zeker medaelye voor den hertoghe van Anjou, jeghens de compste van zyn excellentie, conforme der convensie ende accorde metten zelven De Bock, daeraf gemaect by myne heeren den hoochbailliu ende scepenen deser stede ; naer tverclaers van der ordonnanciën (1).

De medalie komt voor by Van Loon, die, zoo hy verklaert, ze nergens aentrof dan by den raed der stad Amsterdam, Balthazar Scott. Ik ook ken er slechts maer één exemplaer van, hetwelk deel maekt van de verzameling van den heer doktor Kluyskens. Zie hier de beschryving van dit stuk. Op de voorzyde staet het geharnaste borstbeeld van den hertog van Anjou, binnen de wapenschilden van Frankrijk, Brabant, Gelderland, Vlaenderen, Holland, Zeeland, West-Friesland, Doornijk, Groninger-Ommelanden, Mechelen, Utrecht, Overyssel en Vriesland, wier gemagtigden met hem dit verbond hadden gesloten. De schilden bestemd voor de vier overige der zeventien nederlandsche provinciën staen ook nevens de anderen gerangschikt; doch in deze ontbreekt het wapen, hetwelk er wordt uitgelaten als teeken

(1) Aengehaeld in den *Messager des sciences historiques*, 1850, blz. 4. — De heer Pinchart in zyne verdienstelyke *Recherches sur la vie et les travaux des graveurs de médailles, de sceaux et de monnaies des Pays-Bas*, Bruxelles, 1858, bl. 85 en volg., noemt deze medalie onder die van Coenraed Bloc niet op.

van trouwelooshcid, omdat deze vier gewesten spaensch gezind waren.

Op de keerzyde leest men :

BELGAE
INTOLERABILI
HISP. TYRANNIDE
OPPRESSI GANDA FOED-
VS FACIVNT. ID IVSSV REG.
SIMVLAT SE PROBARE IO. AUST.
INSIDIIS DETECTIS, BELLVM
RENOVATVR. CREBRI DE PACE
CONVENTVS SED FRVSTRA. TAN-
DEM COLONIAE PRO PACE BEL-
LO INTESTINO PROCVRATO.
FRANCISCVM AND. DVCEM
GALL. PACIFICATOREM.
ELEGERVNT. ANNO
CIↃ.IↃ.LXXXI.
GANDAVI.

Hetgeen Van Loon vertaelt :

« De Nederlanders door de onverdraagelyke geweldenaryen der Spanjaarden onderdrukt sluyten te Gent een verbond. Tgene don Johan van Oostenryk op bevel des konings veynst goed te keuren. Dan de laagen ontdekt zynde wordt de kryg hervat. Eyndelyk, naa verscheydene doch vergeefsche vreedehandelingen, te Keulen in plaatse van pays een inwendige burgerkryg gestookt zynde, hebben zy Francois, hertog van Anjou, vreedemaaker van Vrankryk, verkoozen, in tjaar 1581. — Te Gent(1).

De hertog werd in Engeland met veel pracht en uitwendige teekenen van vriendschap ontvangen ; Elisabeth verwisselde zelfs met hem den trouwring; doch zy leidde hem om den tuin, en wanneer het op het echtvieren aenkwam, verschoof zy het tijdstip

(1) Van Loon, *Beschryving der Nederlandsche Historipenningen*. Sgraavenhage, 1723, I, bl. 292. — Vergelyk de penningen aldaer beschreven op bladzyde 297.

onbepaeldelyk, en hy was gedwongen uit Engeland ongehuwd terug te keeren, zooals hy er was heèn gevaren.

Alençon kwam den 8sten February 1582 te Vlissingen aengeland, en werd veertien dagen later te Antwerpen, als hertog van Brabant plechtig ingehuldigd. Men had zich in den beginne veel van zyne tusschenkomst in de zaken der Nederlanden laten voorstellen, doch nu dat men den onbekenden redder, op welken men zoodanige hoop had gevestigd, van naby zag, werd men algemeen overtuigd, dat hy de man niet was, om Nederland tegen Spanje te verdedigen. Zijn lichtzinnig karakter boezemde meer wantrouwen dan eerbied in, terwijl de fransche heeren van zijn gevolg zich weldra by onzen landaerd door hun wulpsch gedrag hatelyk maekten.

Heel het jaer verliep in inhuldigingen. Overal waren er schitterende feesten ingericht; doch klein was de geestdrift, die er by heerschte, en dan nog werden zy te Antwerpen en te Brugge, door de moordelyke aenslagen van Jaureguy en Salcedo gestoord. Intusschen dat de nieuw aengekomene vorst zynen tijd in feestelykheden verspilde, kwam Parma met zyne legerbenden steeds vooruit. Den 5en July was Oudenaerde genoodzaekt, by gebrek aen hulp zich over te geven, na een beleg van drie maenden te hebben onderstaen.

De Staten waren over Alençon misnoegd, om het weinig nut dat er voor het land uit zyne verheffing ontstond, en hy hield zich insgelyks ontevreden, omdat men hem slechts als hertog van Brabant en graef van Vlaenderen erkende, terwijl men hem den scepter van gansch Nederland had aengeboden. Hy was ook niet voldaen met het beperkt gezag, dat men hem zelfs in deze twee provinciën overliet. Daerby, zooals een hedendaegsche schryver het met veel juistheid opmerkte « hoe kon een prins, midden het despotismus der huizen van Valois en Medicis opgevoed, met een volk, dat voor de vryheid vocht, overeenstemmen? »

Eenieder weet hoe hy, het voorbeeld van don Juans aenslag op Namen volgende, den 16en January 1583 verscheidene onzer voornaemste steden by verrassing deed bespringen, en hoe dit verraed te Antwerpen en meest overal elders door den kloeken tegenstand der burgers mislukte. Sedert dien dag werd het den hertoge onmogelyk het hier langer vol te houden. De prins van Oranje deed alles om hem met de Staten te verzoenen; de fransche koning bracht insgelyks zyne bemiddeling by; doch vruchteloos waren hunne poogingen. Alençon zag zelf van de kroon af, en vertrok weldra naer Frankrijk. Hy stierf in den beginne van 1584, in den jeudigen ouderdom van dertig jaren. Zyne verheffing, waerop men een oogenblik de hoop van Nederlands vryheid en onafhankelykheid grondde, had slechts gediend om de krachten des opstands te verzwakken en de zaken meer en meer in te wikkelen.

De munt te Gent in 1581, geopend had ondertusschen steeds blyven voortwerken. De Gentenaers, zooals wy zagen, waren op eens zoo Alençons gezind geworden, dat zy reeds vóór zyne inhuldiging hier te lande eene medalie ter zyner eere lieten slaen. Ook op hunne munten, alhoewel deze meer en meer een geheel stedelyk voorkomen kregen, hadden zy van in 1581 zijn gezag erkend. Men deed alsdan voor het eerst *goude nobels*, benevens de onderdeelen (halven en kwarten), te Gent stempelen.

De *Nobel* was eene oude engelsche munt, eerst door koning Eduard III geslagen, doch later door onzen Philips den Stoute onder de vlaemsche ingevoerd. Dit stuk werd ongetwyfeld, by voorkeur boven al andere soort, gemunt uit hoofde der neiging van het gentsch schependom voor koningin Elisabeth, en omdat men des tijds het oog op Engeland tegen Spanje gevestigd had.

Op de gentsche *nobels* ziet men, zooals op alle andere, eenen gekroonden vorst op een schip rechtstaen. Die persoonaedje heeft in de rechter hand een bloot zwaerd, en houdt met de linker een schild met den leeuw. Rechts ziet men eene banier met drie leliën

(wapen van Frankrijk), door eenen leeuw ondersteund ; nevens het hoofd de letteren N-T (1). De keerzyde verbeeldt een met bladeren versierd kruis, tusschen welks armen vier leliën en vier kruipende gekromde leeuwtjens. Het geheel is bevat in eenen omtrek van acht halve cirkels. De opschriften zijn : MON(eta) AUREA RESTAUR(atae) METROPOL(is) GANDA(e) FLAND(riae) (Gouden munt van het in zyne macht en eer herstelde Gent, hoofdstad van Vlaenderen,) en van de andere zyde : NISI D(omi) N(u)S CUSTOD(iat) CIVIT(atem) FRUSTRA ; aenvang van de bybelsche zinspreuk : *Nisi Dominus custodiat civitatem, frustra vigilant qui custodiunt eam* (Indien God de stad niet behoedt, zijn de voorzorgen harer bewakers nutteloos) (2). Achter het opschrift der keerzyde staet het jaertal 1581 of 1582.

Tydens de regering van Alençon bleef Gent zyne koperen stukken met den leeuw voortslagen; doch op de keerzyde plaetste men er de spreuk : *nisi d*(omi) *n*(u) *s frustra*, en het wapenschild van Alençon op. Er bestaen zulke munten van 1581, 1582 en 1583, waeronder van twaelf, van zes en van vier myten (3).

In Maert 1583 weigerde Gent opentlyk Alençon voor haren heer en vorst te erkennen. Doch de numismatiek leert ons dat reeds vroeger de gemeente twee mael op het punt stond met hem af te breken. Er bestaet een *halve nobel* van 1582 (4), waerop het vaentjen, dat links de gekromde figuer op het schip staet, in plaets van drie leliën, reeds den vlaemschen leeuw voert, en aldus geen het minste teeken van onderdanigheid jegens Alençon draegt. Verder bewaert men ten stadhuize van Gent de stempels van eenen *nobel*, waervan men tot heden geen

(1) De zin dezer letteren is tot hier onverklaerd gebleven.

(2) Psalm CXXVII, vers 1.

(3) DE JONGHE, *Gentsche geschiedenissen of Chronyke van de beroerten en kettcrye*. Ghendt, 1752, II, p. 312.

(4) *Description de la très-intéressante Collection de médailles recueillies par J. J. Becker*. Amsterdam, blz. 303; aldaer voor rekening van mynen vader aengekocht.

in den tijd geslagen exemplaer heeft terug gevonden [1], en op welken de drie leliën door twee ineengeslagen handen vervangen worden. Gelyk de heer Jonnaert [2] het met veel juistheid opmerkte, moet men deze trouw veel eerder als eene betuiging tegen, dan voor Alençon aenzien, en mijns dunkens moest zy de eendracht beteekenen, die tusschen de verscheidene provinciën en steden, welke den *vrede* van Utrecht onderteekenden, heerschte. Mogelyk ook was zy niets anders dan het zinnebeeld van Gents oude stadsleus : *Hou ende trou.*

Na de afstelling van Alençon door de gemeente, werden er nog *nobels* by voortduring geslagen, doch voortaan met de leeuwenvaen in plaets der lelievlag. Ook liet men hier ter stede in 1583 en 1584 zilveren *schellingen* en onderdeelen munten, op welke stuks de opschriften *mon*(eta) *arg*(entea) *civitatis gandav*(ensis), en *auxil*(ium) *nostrum a domino*, (van God komt ons hulp) te lezen staen. De *schellingen*, en halve of zes- en drie stuiverstukken verbeelden van den eenen kant de Maegd van Gent rechtstaende, houdende in de rechter hand het schild met den leeuw en in de linker de gentsche banier, en van den anderen kant eenen links loopenden leeuw. Opmerkelyk is het, dat alsdan by ons voor het eerst, door de Gentenaers eene engelsche munt, de *shilling* (schelling) geslagen werd. Alwéer straelt hier de sympathie voor Elisabeth door. De koperen stukken van twaelf en zes *myten* zijn volkomen gelyk aen die welke onder Alençon in omloop kwamen, alleen wordt 's hertogen wapen er op vervangen door een schild, waerop de letteren S. P. Q. G. (*senatus populusque gandensis*), dit is : *het schependom en het volk van Gent.* Die van vier myten leveren eene heel andere type op,

(1) Ik zeg met voordacht : *in den tijd geslagen exemplaer*, want in 1838 liet men met den stempel van het stadhuis zes of acht stukken slaen.

(2) *Annales de la société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre.* Bruges, 1848, t. VI, 2e serie.

namelyk eene gekroonde G en het gentsche wapenschild.

Onze lezers zullen wellicht opgemerkt hebben, dat al deze laetst beschrevene penningen een voorkomen aenbieden, als zijnde door eene geheel onafhankelyke en op haer eigen staende stad geslagen. En in der daed het denkbeeld om Gent tot eene vrystad, zooals er in Duitschland talryke bestonden, te verheffen, had dermate veld gewonnen, dat men niet alleen het gezag van den koning verstiet, maer zelfs aen dat der staten niet wilde gehoorzamen. Doch terwijl Gent aldus haren hoogmoed botvierde, bevond zy zich in eenen allernetelachtigsten toestand. De overgave van Oudenaerde had ze aen de aenvallen der Spanjaerden blootgesteld, en de moord op Willem van Oranje door Balthazar Gerard begaen, kwam alle hoop op bystand uit Holland wegnemen. Reeds in October 1583 had de hertog van Parma Vlaenderens hoofdstad doen insluiten, hopende haer door gebrek aen voorraed tot overgave te dwingen. Door het verlies van Oudenaerde en van het Sas-van-Gent werd alle gemeenschap tusschen de belegerden en den buiten afgesneden. Weldra kwam het verraed van Hembyze alle vertrouwen der belegerden op hen zelven ontnemen. Den 17den September 1584 ging de stad aen de Spanjaerden over. De protestanten, die een groot deel der bevolking uitmaekten, hadden twee jaer om Gent te ontruimen, en zoodanig was de uitwyking dat de katholieke kronijkschryver door pater De Jonghe gevolgd, het met de calvinisten Baudartius en Van Meteren eens is, om te verzekeren dat meer dan de helft der deftige burgery heèn trok, om zich in Holland of elders te vestigen.

Door Farnesa werd de Munt te Gent gesloten. Sedert is zy niet meer geopend. Van dan af was Brugge de eenige muntplaets voor Vlaenderen, en aldaer werd er geld geslagen tot onder de regering van Maria-Theresia.

Wy zagen dat de medailleur Coenraed De Bock voor de stad Gent in 1581 werkte, waerschijnlyk heeft hy de stempels van al

de munten tot in 1584 gesneden. Zie hier nu wat ik verder over het muntwezen van dit tijdstip in *Stadsrekeningen* aentrof.

(1581). Betaelt Jan Naruut, eertijts muntmeester der stadt van Antwerpen, de somme van twaelf ponden grooten, ter causen van gheseyde somme hem ghejont ende gheaccordeert in gratuiteyt van weghe mynen heere scepenen voor zynen goeden dienst ende debvoir ghedaen angaende dinstructie ghercquireert up 't faict van der munte. Alles naer 't verclaers van der ordonnancie.

xij ₤ grooten.

Voorkomende in stadsrekeningen van 1580-1581, blz. 255, a.

Betaelt Jan Ghyselbrecht, muntmeester ende Jacques Van de Vivere, wardijn, de somme van xij ₤ grooten, over den zalaris en de vacatiën van drye weerckghezellen, die zy lieden van Brugghe binnen deser stede ontboden hebben in de maent van Maerte 81, omme de zelve temployeeren in 't fact van der munte; naer 't verclaers van der ordonnantiën.

xij ₤ grooten.

Ibid., blz. 257, a.

(1582). Betaelt Mr Jan Ghysselbrechts, mundtmeestere deser stede, de somme van acht ponden zes scellinghen acht penningen grooten, hem jaerlicx ghejont ende gheaccordeert by myne heere scepenen van der Keure, in de plaetse van der vryheit van assyse, danof alle muntmeesters ghecostumeert zijn te gauderen, ende dat 't zendert der erectie van der vornoemde munte, in regarde van den goeden ende ghetrauwen dienst by hem allessins ghedaen in 't faict van diere; naer tverclaers van der ordonnanciën dies breeder ghewaeghende. Ditte omme 't jaer verschenen XIen Maerte XVc tweentachtentich.

viij ₤ vi scellinghen viij deniers grooten.

Register van 1581-1582, blz. 413, b.

Betaelt de ghemeene ghezellen van der munte wesende tot dienste deser stede, de somme van zeventien ponden zes scellinghen acht penninghen grooten, over tgenendt dat myne heeren scepenen hem lieden toegheseit ende geaccordeert hebben voor de vryheit van assyse, omme den tijd van dry maenden verschenen viijen Novembris 1582; naer

'tverclaers van der ordonnantie, metsgaders dry distyncte attestatiën vanden muntmeesters ende wardeyn dies breedere gewaghende.

xvij £ vj scellinghen viij deniers grooten.

Ibid., bl. 382, a.

(1583). Betaelt Mr Jan Ghyselbrechts, mundtmeestere deser stede, de somme van acht ponden zes scellinghen acht penninghen grooten, hem jaerlicx ghejondt ende gheaccordeert by myne heeren scepenen van der Keure in de plaetse van der vryheit van assyse, danof alle muntmeesters ghecoustumeert zijn te gauderen ende dat tzindert der erectie van der voornomde munte, in regarde van den goeden ende ghetrauwen dienst by hem allessins ghedaen in tfaict van diere; naer tverclaers van der ordonnantie

viij £ vj scell. viij denieren grooten.

Register van 1582-1583.

In het register van 1583-1584 wordt het zelfde herhaeld; doch in plaets van het cyfer ziet men van achter het woord *néant*, en men leest in margine:

Duerdien den muntmeester deser stede den meestendeel van het jaer hem gheabsenteert heeft., *ideo hier* Royé.

De hierboven vermelde Jan Naruut heet elders Noirot. Hy was muntmeester te Antwerpen van 24 Maert 1552 tot 9 July 1555, en later nog van 2 Oogst 1562 tot 25 Oogst 1572 (1).

C. A. Serrure.

---

(1) Pinchart, *Recherches sur la vie et les travaux des graveurs de médailles, de sceaux et de monnaies des Pays-Bas.* Bruxelles, 1858, blz. 226.

HISTORISCHE OOGSLAG OP DE REDERIJKKAMERS VAN DIEST.

Elkeen, die maer hoe weinig het ook zy de geschiedenis onzes lands doorbladerd heeft, weet genoeg hoe ruimschoots de genootschappen, onder den naem van Rederijkkamers gekend, tot de vaderlandsche en godsdienstige plechtigheden hebben bygedragen. Doch daerby alleen bepaelden zich hunne bezigheden niet; zy beoefenden daerenboven nog de vaderlandsche tael en letterkunde, en de stukken, die zy ten tooneele voerden, hadden voor dien tijd, zelfs eenen heilzamen invloed op godsdienst en goede zeden (1). By het vermenigvuldigen dier genootschappen noodigden zy elkanderen op prijskampen uit, die men *juweelen* noemde, omdat men deze gemeenlyk als belooningsteekenen aen de overwinnaers uitdeelde (2). Was de prijsvraeg, aen al de genootschappen van geheel het land toegestuerd, en

---

(1) Niet altijd zijn onze Rederykers-gezelschappen in 't algemeen aen die goede beginsels getrouw gebleven, want later, en wel voornamentlyk tydens de XVIe eeuw, werden er onder deze gevonden die de nieuwe leerstelsels der ketters waren toegedaen, iets wat aen de inrichtingen van dien aerd zeer noodlottig was, door dien het hooger bestuer uit dien hoofde eene strenge censuer invoerde en plakkaerten liet uitgaen, waerdoor het *verspreyden, singhen ofte spelen van eenige camerspelen, loven, liedekens, figuren ofte batementen* werden verboden.

(2) De schuttersgilden daegden destijds insgelyks de naburige genootschappen op prijskampen uit, in welke feesten zy mede juweelen ophingen, die zy te winnen stelden. Zoo lezen wy in de stadsrekening nopens het schuttersfeest in 1510 te Diest gehouden, « gegeven noch Peeteren in den Engel heeft gecort dat hy int jaer voorleden geleent der gesellen van den kimpbusse van Loven, Brussel ende Lyere als sy te Diest quamen naer de juweelen schieten. »

Het aengehaelde doet genoegzaem den oorsprong van het woord *landjuweel* of *haegjuweel* kennen, welk eerste wy insgelyks in 't latijn door *summum bravium* vertaeld vinden.

deze laeste algemeen tot zulk een juweel uitgenoodigd, zoo werd dit feest het *landjuweel* genoemd, gebeurde zulks maer voor eenige naburige kamers, dan noemde men dit feest het *haegjuweel*, misschien omdat er onder deze gezelschappen zich alsdan sommige bevonden, die tot het platte land behoorden. Dat die prijskampen den nayver by diergelyke inrichtingen moesten opwekken lijdt geen twyfel. De prijskamp van Antwerpen van 1561, waerop al de gezelschappen verzocht werden, en de pracht en luister die zy er aen den dag legden, geven ons hier van een afdoende bewijs.

De geschiedenis derhalve dezer inrichtingen is ten hoogste belangrijk, jammer maer dat er zoo weinig nopends deze is geboekt geworden, want ondanks de vlytige en geleerde opsporingen, die in deze laetste tyden betrekkelyk de belgische Rethorica-kamers zijn gedaen geweest, mogen maer weinige steden of gemeenten zich beroemen eene geschiedkundige beschryving der inrichtingen, welke vroeger in hunnen kring bestonden, te bezitten. Zulks is genoegzaem gebleken toen onlangs de koninklyke Akademie van Belgie voor prijsvraeg de geschiedenis dier kamers had voorgesteld, dewijl er slechts eene enkele verhandeling betrekkelyk die vraeg is ingediend geworden.

De reden hiervan is lichtelyk te beseffen, aengezien by gebrek aen oorkonden, niemand zonder groote gapingen die geschiedenis kan opmaken. Alvorens men die moeijelyke taek kan op zich nemen, zou het hoogst noodig wezen, dat in elke gemeente, waer zulke genootschappen by vroegeren dag bestonden, in navolging van 'tgene reeds elders heeft plaets gehad, vlytige opzoekingen werden gedaen in het plaetselyk archief, en al wat met deze in verband staet verzameld en in het licht gegeven werd.

Wat ons aengaet, wy zullen die taek trachten te vervullen ten opzichte der Rederijkkamers der stad Diest, nopends welke wy zeer belangryke ontdekkingen hebben gedaen, en die eenigs zins tot de

geschiedenis dier genootschappen in 't algemeen zullen bydragen.

Het staet byna vast dat de Rhetorica-spelen in Frankrijk ontstaen zijn, en ons met de overige fransche zeden en gewoonten zijn overgezet; ook de Rethorykers-kamers bestonden lang by onze zuidelyke naburen eer die by ons werden ingericht. Nu en dan kwam een fransche troep herwaerts af, die uit hoop van gewin onze vorsten of andere grooten met hunne liefhebbery kwamen vereeren: In byzondere omstandigheden, als kermissen enz., hadden de belgische steden, naby de grenzen gelegen, somtijds wel eens het genoegen de genootschappen der naburige plaetsen hunne stukken in hun midden te zien uitvoeren (1); de gedurige omgang met Frankrijk, waer de lakens en andere nyverheidsprodukten van ons land vry grooten aftrok vonden (2), dit alles doet genoegzaem verstaen, hoe die genootschappen by ons zijn ingevoerd en op zulk eene korte tusschenruimte zoo zeer zijn vermenigvuldigd geworden. Vergeten wy insgelyks niet aen te stippen, dat het hof van Bourgonje, hetgeen onder Philips den Goede zoo vele pracht aen den dag legde, en zulke luisterryke feesten gaf, hier niet weinig aen toebracht. Ook kwamen maer tydens het bestuer van dezen vorst en dit zyner nazaten die gezelschappen by ons algemeen in zwang.

De stad Diest bezat insgelyks al vroeg twee dier genootschappen. Gramaye van de diestsche Rederykers gewag makende, spreekt er

---

(1) Het eerste stuk, hetgeen men weet dat in Frankrijk openbaerlyk werd ten tooneele gevoerd, was het *Sinte-Catharina-spel* hetwelk te Rysel in 1351 door eenige gezellen vertoond werd. Wanneer wy zeggen, dat de rederykers-spelen uit dit rijk herkomstig zijn, willen wy echter hierdoor niet houden staen, dat Frankrijk deze van elders niet hebbe ontvangen, want het gezegde stuk werd reeds eene eeuw vroeger in Engeland speelgewijs vertoond, zie *Archives historiques et littéraires du nord de la France et du midi, de la Belgique,* par A. Dinaux, D. XVIII, bl. 8.

(2) De diestsche lakens en stoffen vonden weleer eenen wyden aftrok in Frankrijk, byzonderlyk in Bretanje. Onze kooplieden verschenen op de beroemde jaermarkten van Laigny op de Marne, van Bar op de Aube, van Provins, van Troyes enz., zie Warnkoenig, *Histoire de Flandre.* Pièces justificatives.

met den grootsten lof van, en aerzelt niet te zeggen dat zy zich geheel Braband door hadden weten beroemd te maken, en dikwijls in den algemeenen wedstrijd, of gelyk men dit heette, het *landjuweel*, den opperprijs hadden behaeld, waerom zy ook in zynen tijd onder den naem van *Faxenaers* of tooneelkundigen waren gekend (1).

Het zou moeijelyk, om niet te zeggen onmogelyk zijn, hier met zekerheid op te geven, wanneer de Rederykers spelen te Diest zijn ingevoerd geworden. De eerste mael dat wy ze vermeld vinden is ten jare 1455. Ziet hier ter welker gelegenheid :

Er bestond weleer te Diest eene kollegiale kerk aen den heiligen Joannes den Dooper toegewijd, naby het slot van de voormalige heeren dier stad gelegen, en waervan een hunner voorzaten de stichter was. Uit die kerk, die destijds, om zoo te zeggen, de voornaemste der stad was, als zijnde de eenige, die een kanonikael kapittel bezat, trok jaerlyks met het Sint-Jans-feest een luisterryké omgang (2), die door de magistraet, de gilden, de ambachten, de kloostergemeenten enz. werd bygewoond. Dat de stoet er vry aenzienlyk moest van zijn kunnen wy genoegzaem hieruit afleiden, dat er van wegens het magistraet een bediende jaerlyks gelast werd om te paerd den omgang te besturen (3).

Na die plechtigheid werden er *Spelen van zinne* ten tooneele gevoerd, waerin onze diestsche rederykers hunne liefhebbery aen den dag legden. Wy zien dat in het voornoemde jaer het stadsbestuer

---

(1) Poëtarum collegia duo, tota Brabantia celeberrima et frequenter in solemni omnium Brabanticarum urbium concursu palmam adepta; ab his Diestenses, vulgo *Faxenaers*, id est, ludiones dicti. GRAMAYE, *Diesta*, pag. 63, editio 1610.

(2) Gegeven den kerckmeesters van sint Jans, te hulpen hunnen ommegange t'sint Jansmisse, 5 st. oude, valent 13 st. 9 den. brab.

(Rekeningen van 1458-59).

(3) Gegeven Janne Zuetmans van enen perde daer hy op reet ts' Jansmisse omme de processie te bestyerene, 9 den. brab.

(Rekeningen van 1455).

er de bekostiging hielp van bestryden(1). Omtrent dit tijdstip hadden zich eenige diestsche rederykers tot een bestendig genootschap vereenigd, die omtrent de Putterstraetpoort hunne byeenkomst hielden of tot die wijk behoorden; uitwyzens de stadsrekeningen, genoten zy in het gemelde jaer van stadswege eene hulpsomme beloopende tot 27 st. 6 deniers brabants(2). Drie jaren nadien werden er ter gelegenheid van het Sint-Jans-feest diergelyke spelen door zekeren Heyn Koenen en medegezellen op de groote markt uitgevoerd, tot welker bekosting de stad insgelyks bydroeg(3).

Er had in onze stad nog een andere omgang plaets, die niet min prachtig was dan de voorgaende, wy willen spreken van degene die er gebeurde ter gelegenheid van het feest van O.-L.-Vrouw-Hemelvaert, die insgelyks door de bovengenoemde geestelyke en burgerlyke instellingen werd bygewoond. De spelen, welke er gewoonlyk dien dag werden uitgevoerd, waren de oorsprong van de oudste onzer redcrijkkamers, de *Lelie* geheeten, als hierna blyken zal.

Deze laetste omgang, welke tot de Sinte-Sulpitius-kerk behoorde, alsmede die van Sint-Jans-kerk hielden op te bestaen in den jare 1520, wanneer zy beide door een keizerlyk besluit in een werden versmolten, en hersteld op zondag na O.-L.-Vrouwe-Visitatie, welker plechtigheid tot op het einde der voorledene eeuw voortduerde. Insgelyks op dien dag, vierde men de voornaemste, of gelyk men dit noemde, de groote diestsche kermis, welke hieraen haer bestaen was verschuldigd. Onder de verschillende

---

(1) Gegeven dien van St. Jans tsinte Jansmisse, te hulpen hunnen spelen, by bevele van scepenen, 27 st. 6 den. brab. (Rekeningen van 1455).

(2) Gegeven den gesellen van der Putterstraetporte te hulpen hunnen spelen, by bevele van scepenen, 7 st. 6 d. brab. (Rekeningen van 1455).

(3) Gegeven Heynen Koenen ende sinen medegesellen te hulpen hunnen spelen, te St. Jansmisse opten merckt by hon gespeelt, 7 st. 6 d. brab. (Rekeningen van 1458-59).

veranderingen die er bepaeld werden nopends dien omgang, wordt er ook gewag gemaekt van onze Rederykers, trouwens wy merken er het volgende in op : « Vergadert zijnde sullen t' samen ter processie gaen nae oude costume wel verstaende dat Sint-Jans beeld voir, en Onser-L.-Vrouwe beeldt achter gedragen sullen wesen, en dat alle de spelen ende batementen van den huyskens van Sint-Jans ende Sinte-Plissis beyde de voirsc. collegiën, op dat die den selven nyet beletten precederen sullen » (1).

Het blijkt insgelyks uit de rekeningen dat in de eerste helft der XVIe eeuw jaerlyks in deze kerk de *mysteriën van de Opvaert des Heeren* en der *Zending des Heiligen Geests* op Hemelvaertdag en op Pinksterfeest speelgewyze werden vertoond. Die vertooningen werden destijds door het volk zeer gesmaekt, waerop zy eenen diepen indruk maekten (2).

Behalve de vertooningen, die er ter gelegenheid der bovengemelde plechtigheden werden gegeven, voerden de Rederykers nu en dan nog stukken ten tooneele by het inhuldigen onzer Heeren; by hunne plechtige intrede in onze stad, ter gelegenheid hunner trouw en geboortefeesten, als in andere buitengewoone omstandigheden (3).

Zoo zien wy, dat toen ten jare 1516 Claudia van Chalon, gade van graef Hendrik van Nassau, heer van Diest, hare eerste plech-

(1) Naer een eventydig afschrift van het oorsponkelyk stuk.

(2) Gegeven op Ascenciedach aen cost voer degenen die d'Opvaert speelden, 9 st.
Gegeven *ipso die Ascensionis* tot spyze ende drank, voer apostelen ende anderen die totten spele behulplyck waren, 6 st.
Gegeven desgelycks *Ipso die Pentecostes*, 5 1/2 st.
Gegeven totter stellagiën te maken op den Ascensiedach ende Pinxedach, 14 st. 2 plecken. (Rekeningen van Ste-Sulpitius, van 1516).

(3) Ter gelegenheid van het vrede-verdrag aengegaen tusschen paus Clemens VII, Karel V, keizer van Duitschland, Frans I, koning van Frankrijk en Hendrik VIII, koning van Engeland, en op 18 van Oogstmaend 1529 in onze stad openbaerlyk afgekondigd, werd er eene plechtige processie van dankbaerheid gehouden, waeraen de magistraet, de kloostergemeenten en andere burgerlyke en geestelyke inrichtingen deel namen, dragende het meestedeel der leden eene brandende toorts in de hand, waervan het getal tot ongeveer 250 beliep. Ook werden er in dezen omgang verschillende mysteriën vertoond, en namiddag insgelyks, behalve andere vreugdebedryven, *esbatementen* en andere tooneelstukken gespeeld. (Stads archieven.)

tige intrede in Diest deed, er in verschillende straten *Spelen van zinne* werden vertoond (1). Eenige jaren vroeger, namenlyk in 1509, gaven de inwooners der Zoutstrate, ter gelegenheid van het plechtig inkomen van haren gemael, eene vertooning, zijnde eene pantomime of verbeelding met stomme personagiën, iets wat toentijds aen het volk zeer beviel (2).

Thands gaen wy handelen over elke onzer rederijkkamers in 't byzonder.

---

(1) Anno decimo sexto depost, undecima Junii dicta Claudia fecit primum suum introïtum in Diest, ubi a magistratu et vulgo magna cum laetitia, honore et decore suscepta est *spectaculis*, facibus et ignibus innumeris in foro et plateis positis.

(Chronicon Diestense continuatum. M. S.)

(2) Hendrik van Nassau was zoon van Engelbert en Elisabeth, dochter van den graef van Hessen. Hy deed zyne intrede als Heer van Diest op sint Bartholomaeus dag 1504 met weinig toestel, uit hoofde men van deszelfs komst niet verwittigd was. Hy was een dapper held, die zynen vorst Maximiliaen, aertshertog van Oostenrijk, hoogst toegedaen was, en hielp hem de stad Arnhem op Karel van Egmont veroveren. Hy vergezelde hem insgelyks in zynen overtocht naer Spanje, vanwaer hy na dezes doods, die in 1506 voorviel, vele kostbaerheden, waeronder een gouden kruis met de beelden der twaelf apostelen en andere voorwerpen van groote waerde, die weleer aen de hertogen van Bourgondië toebehoorden, terug bracht. Onze heer huwde Franscisca de Romont, dochter van Pieter de Romont, afstammende van het edel huis van Savoyen, die zonder kinderen nagelaten te hebben overleed op den 17en September 1511. Het was ongetwyfeld ter gelegenheid van het huwelyk met deze laetste, dat er te Diest in 1510 groote vreugdebedryven plaets hadden, waeronder wy insgelyks pantomime-spelen opmerken. Trouwens wy lezen in de rekeningen van dit jaer « Gegeven Willem Geback voer de gebueren van de Soutstrate, van der figuren te toenen als ons genadige Heer te Diest quam. » Hendrik van Nassau hertrouwde, gelyk hooger blijkt, in 1516 met Claudia van Chalon, die op den 11en Juny hare plechtige intrede in onze stad deed. Na de dood van den Roomschen keizer Maximiliaen werd onze heer naer Duitschland gezonden om de keurvorsten aen te zetten ten einde deze den jongen Karel, onzen hertog, zouden den voorkeur geven.

Onze hertog, die alstoen in Spanje was, keerde spoedig by het vernemen dier tyding van daer terug, begaf zich naer de rijksstad, waer hy de keurvorsten vergaderde, die hem als keizer uitriepen. In tusschentijd was Robrecht van der Marck, heer van Heusden, die zich vroeger met Karel van Egmont vervoegd had, om aen het hoofd der geldersche krijgsbenden Brabant aen te vallen, op nieuw Henegouwe met een leger binnen gerukt : onze Heer kreeg van wege zynen vorst het bevel hem te keer te gaen, die hem weldra met een heldhaftig leger aentastte en versloeg. In de afwezigheid van graef Hendrik werd Claudia in het hof van Diest, by hare terugkomst uit Bourgonje, waer zy by de prinses van Oranje een bezoek had afgelegd, door eene ziekte overvallen, ten gevolge van welke zy ontydig overleed, in de

De Lelie-kamer.

Zooals voorop gezegd is, gaf de jaerlyksche omgang van O.-L.-Vrouw gelegenheid ter oprechting onzer eerste Rhetorica-kamer. — Dit had plaets ten jare 1470, iets wat tot dus verre onbekend was. Hoogst waerschijnlyk had die kamer toen reeds al ettelyke jaren bestaen; doch het was slechts alsdan dat zy wettig werd erkend en hare inrichtingskaert ontving. Die kaert, welke hoogst belangrijk is voor de geschiedenis der rederykers genootschappen, en welke wy hierom in haer geheel zullen mededeelen, geeft ons het doel en het tijdstip harer instelling te kennen. Op 15 september 1503 werden by de bovengemelde statuten eenige nieuwe verordeningen gevoegd, welke door

---

maend Juny 1521. Juist keerde de nieuw gekozene keizer door onze stad Diest naer Brussel terug, toen hy hare dood vernam. Deze begaf zich naer haer hof, wierp zich voor haer zielloos lichaem neêr, en bad gedurende eenigen tijd met groote vurigheid voor haer. Vervolgends nam hy haer eenig zoontjen, den jongen Renatus, die te Diest op den 5en February 1519 geboren werd, op zynen arm, en hetzelve omhelzende, riep hy al weenende uit, in de fransche tael : *Hélas, mon pauvre orphelin!* Het lichaem der gravin werd gebalsemd en naer Breda overgevoerd; doch haer hart werd in de St. Janskerk voor het hooge altaer begraven. Graef Hendrik werd eerste kamerheer van den keizer, en vertrok met dezen naer Spanje. Door diens tusschenkomst ging hy aldaer in 1522 het huwelyk aen met de markgravin Marina van Zenetta, uit den adellyken stam van Madosse gesproten. Het was slechts in 1532 op den 2en September dat onze heer uit Spanje, Italiën en Duitschland naer Diest terug kwam, nadat hy het ambt van opperkamerling by de krooning des keizers te Bologna had bekleed.

Hendrik heer van Diest overleed te Breda, ten gevolge eener scherpe koorts op den 15en September 1538.

Graef Hendrik deed het oude slot onzer heeren afbreken in 1516, en eene nieuwe verblijfplaets oprechten waervan er nog eenige gebouwen in wezen zijn, welke thands nog den naem van de *Borcht* dragen. Zy doen zich onderscheiden door een alles zins hoogen toren en eenen trapgevel geheel in den trant van dien tijd, en zijn heden de eigendom van Mev. de weduwe Jacobs.

't Was in het gemeld gebouw dat de belangwekkende gebeurtenissen plaets grepen, die wy hier hooger hebben aengehaeld.

De verschillende byzonderheden, die wy hier aenteekenen, waren tot dus verre onbekend gebleven. Wy hebben die uit echte bronnen gehaeld, en in het belang der geschiedenis hier neêrgeschreven.

den toenmaligen onderschout, Frederik van Renesse, en de magistraet werden goedgekeurd en op nieuw bekrachtigd. Het verzoekschrift der Leliebroeders nopends de gemelde goedkeuring luidt als volgt :

« Thoent ende geeft te kennen in alder oetmoet alle uwe getrouwe gewillighe ende onderdanighe, 't geselscap ende gulde van der Rethorycken der Liliën van Dieste, hoe dat de voerscreve Rethoryke der Liliën de oudste ende alderyerste Rethorycke is geërrigeert ende geïnstitueert ter eeren van Onser-Liever-Vrouwen, ende om der processie van Onser-Liever-Vrouwe *Assumptionem* jaerlycx in der selver stadt Dieste te eerene ende te verschierene.

Desen aenghesien, biddet 't gemeyn geselschap voerscreven, dat u eerweerdighe Heeren believen willen de statuten te confirmeren, die de selve geselscappe der Liliën verleent sijn geweest over vele jaeren ende daghen van onsen genadighen Heere, Hertoghe van Guylyke, Heere van Diest, als doen ter tijt ende met der stadt borgemeesteren scepenen ende gemeynen raidt der selver stadt Diest ende met sommige meer andere statuten te verleenene, om desen Rhetorycke te bat mede t' onderhouden, welcke ons genadeghe heer, heere van Nassouwen, van Diest, verleent heeft onsen medebroeders der Rethoerycke van Vreuchdendale tot Breda, de welcke hier nae volghen. »

Hetgeen de Leliebroeders had aengezet om eenige wyziging aen hunne statuten te doen toebrengen, was buiten twyfel de inrichting van een nieuw rederykersgezelschap, hetwelk ten jare 1502 in onze stad was ontstaen, en hetgeen insgelyks door onze magistraet was erkend geworden. Wy bedoelen hier het genootschap der *Christus-oogen*, waerover wy weldra opzettelyk zullen handelen.

De artikels 30 en 31 der nieuwe kaert van 1503 geven dit klaer te kennen.

30. Item, om egheen discoort tusschen der *Liliën* ende onsen medebroeders van der *Christus-oogen* te maken, meer minne ende vriendscap onder malcanderen te houden, soe begheert de Lilie voirscr. wanneer eenigh van den twee Cameren eenegh spel van zinne of esbatements spelen willen, dat sy de een den anderen dat condighen

sullen als dat spel gerolleerd es om spelen ende dat binnen een der maent afspelen sullen, ende wie van den twee Cameren dat spel ierst condicht aen hooftman, prinche oft dekenens, die sal voerspelen. Dese voerscr. poenten zijn den goeden mannen van der Rethoryken der Liliecamer verleent by Joncker Frederick van Renesse, onderschoutet alhier, Borgemeesteren, Scepenenen ende Raet der Stadt Diest. Ende hor oude charte van den date (yeerst hen by den heer en der stadt Diest verleent als die ter selver tijt begon), te weten xxix daghen in Decembri int jaer ons Heere MCCCC end t'seventich, te nyete gedaen en geabo-leert. Gedaen ende gesloten als voere, op Dijnsdagh *tertia* January XV° drie jaer *stylo Leodiensi. Sigeri approbans additionem in quarto articulo in margine positam et signatam.* SIGERI (1).

31. Om seker merckelyke redenen den Heer ende de Stadt daer toe moverende, soe hebben sy den lesten artikel van der voerscreven Caerte vercleert ende vercleren mids desen, dat soe waneer eenegh van den Cameren spelen wilt, het sy *Spel van sinne* af ander, soe sal de factoer van der Cameren die spelen wilt, eer hy sijn rol overgeven sal, sculdich sijn ende moeten comen aen den hooftman van de andere Cameren, ende sal hem segghen onder eedt die materiën ende spel dat sy spelen willen. Ende oft d'ander Camer oeck aldan spelen woude, ende sy 't selve spel meynde te spelen, soe sal, die eerste presentatie doet, voerspelen. Ende d'ander hoetman sal synen facteur segghen onder eedt, dat hy een ander spel ordeneer te spelen ende dit sullen die hoetmannen ende factoers ende elck van hen doen ende houden onder eedt, sonder heure gesellen oft yemande anders te kennen te geven in eeneghe manieren. Aldus verclaert by den Heere ende Stadt, xv Septembris XV° *tertio.* CAPELLA.

Wy zegden hooger, dat het genootschap der Lelie tot opluistering van den jaerlykschen omgang van Onze-Lieve-Vrouwe werd ingericht. Ten dien einde ontvingen de Leliebroeders jaerlyks aenzienlyke hulpsommen, welke hun, zoo door de stad als van wege het broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe in de Ste Sulpitiuskerk, werden toegestaen (2). Dat zy hunne taek grootelyks ter

(1) De namen *Sigeri* en *Capella* zijn de handteekens der stadsecretarissen Zeger van der Galen en Jan van Capellen die elk der bovenstaende artikels afzonderlyk hebben goedgekeurd.

(2) Gegeven den gesellen van der Lylië van den jaere voorleden, als men Onse-Vrouw omdrocch. 4 gryp. 6 st.

herte namen kunnen wy hieruit genoegzaem opmaken, aengezien zy nu en dan pryzen uitloofden voor wie iets zou gedaen hebben

---

Gegeven den selven van desen jaren als men Onse-Vrouwe ommedroech, te hulpen hunne costen. 5 gryp. 5 st.

(Uutgeven van dat de Rentmeesters in den naem van der Stadt gescenct en gegeven hebben in den jaren 1481-82).

Gegeven den gesellen van der Rethoryken der Lelie, te hulpen hunne costen tOnser-Vrouw-mis, 11 gripen. (Stadsrekeningen van 1499-1500).

Gegeven den gesellen van der Lelie tegen de processie *Assumptionis* van 4 amen groots bier. 32 st.

Gegeven van prysen, die de stadt heeft doen ophangen om de processie in August te chyerene, want de rentmeesters daer af noch geen bescheet hebben. (Stadsrekeningen 1501-2).

Gegeven de gesellen van de Lyliecamer, ter hulp van de processie te chyerene, 11 gripen. (Stadsrekeningen van 1502-3).

Rekeninghe Onser-L.-Vrouwe Bruerscap, in St.-Sulpitius tot Diest. D'uytgheven anno MCCCCLXXXI.

Item, den gesellen van der Leliën, om hen te hulpe te comen ende die verchyeringe der processie van Onse-L.-Vrouwe, in Sint-Sulpitius kercke, die sy te honwert hebben genomen; tot welcke verchyerenghe sy opgehanghen hebben seker prysen, die winnen soude dieghene, die de scoenste verchyerenghe uutbrachte, welcke pryse Onser-L.-Vrouwe bruerscap, in verlichtenesse der gesellen voerscr., betaelt heeft te weten, 30 st.

Item, gegeven den gesellen van der Lyliën, te hulpen honnen costen, die sy gedaen hebben doen Onse-L.-Vrouwe ommegedragen was, omdat de processie tamelyc soude verchiert worden, 5 guld. (Broederschaps-rekeningen van 1482).

Item, noch den gesellen van der Lyliën betaelt om Onse-L.-V. processie daer mede te chyerene, 10 gripen. (Broederschaps-rekeningen van 1483).

Item, noch den gesellen van der Lyliën, te holpen die processie, 10 gripen. (Broederschaps-rekeningen van 1485).

Item, noch gegeven den gesellen van der Lyliën uyt graciën, omdat sy so overvloedigen cost ende last hadden om Ons-L.-V. processie te chyerene, 4 gripen. (Ibid.).

Item, noch betaelt Jan Vos van der schure, daer die gesellen van der Lyliën hon gereetscap in settene, 6 gripen.

Item, noch gegeven ende betaelt den gesellen van der Lylien om Onse-L.-Vrouwe processie daer mede te chyerene, 10 gripen. (Broederschaps-rekeningen van 1486).

Item, noch gegeven den gesellen van der Lyliën, om die processie van O.-L.-Vrouwe daer mede te chyerene.

Item, noch gegeven ende betaelt Janne Vos van synen scure, daer der gesellen van der Leliën gereetscap inne steet. (Broederschaps-rekeningen van 1487).

Item, noch gegeven en betaelt Janne Vos van synre scure, in welke de gereetscap van den gesellen van der Leliën inne steet, gevallen te Paesschen in den jare van 89, 6 gripen.

hetgeen het meest tot versiering of opluistering van den omgang zou hebben toegebracht (1).

Hoogst waerschijnlyk had er in onze stad ten jare 1490 een baegjuweel plaets, waerop de naburige kamers van Rhetorica werden uitgedaegd; want blykends de stadsrekeningen van Leuven werden de leden van het genootschap de Petercelie-wortel in het gemelde jaer by hunne terugkomst van Diest, van wege het magistraet met vier stoopen Rijnwijns beschonken (2).

Zooals wy in de stadsrekeningen van Diest lezen, vertoonden de Leliebroeders er ten jare 1499 *een spel aengaende de Passie Ons Heeren*. Zy ontvingen ter dezer gelegenheid eene hulpsom tot bestryding hunner kosten (3).

In 1532 hing de rederijkkamer het *Maria-kransken* van Brussel

---

Item, den gesellen van der Leliën gegeven om Onser-L.-Vrouwe processie te chierene, 10 gripen. (Broederschaps-rekeningen van 1488).

Item, noch gegeven ende betaelt den gesellen van der Leliën om Onser-L.-V. processie daer mede te chierene, 10 gripen.

Item, noch gegeven ende betaelt Janne Vos, van sijnre scure, daer die gesellen van der Leliën gereetscap van Onser-Vrouwen processie inne steet, gevallen te Paesschen lestleden, 6 gripen. (Broederschaps-rekeningen van 1489).

Item, gegeven ende betaelt Johan van den Hove rentmeester van onsen kercke van der scure den broederschap toebehoorende staende op die Kerckstrate, verscenen te Palmen anno 92, 18 st.

Item, gegeven ende betaelt den gesellen van der Leliën, te holpen honnen spelen en Ons-L.-Vrouwe te eerene, 10 gripen.

(Broederschaps-rekeningen van 1490, 1491 en 1492).

Item, gegeven den gesellen van de Leliën, te helpen honnen lasten ende spele, 6 gripen, 4 st. (Broederschaps-rekeningen van 1495)

Item, noch gegeven ende betaelt den gesellen van der Leliën, te helpen honnen spelen, 10 gripen.

(1) Gegeven den gesellen van der Lelie-camere, op 26 July, tegen de processie van Onse-L.-Vrouwe d'assijs van vier amen 8 groet biers en 15 st., te hulpen van 3 prysen op scoenste uytbrengen in de processie ende te hulpen hunne costen van de processie 11 gripen, t'samen 15 gripen 7 st. (Stadsrekeningen van 1500-1501).

(2) Item, den gesellen van den Petercelpooten, doen sy van Dyest quamen, ten bevele als voer van de stad gescinct tot Jans in de sterre IIII stoepen rijnswijns, 1 guld. 18 plecken. (Stads rekeningen van Leuven, van 1490, bl. 49).

(3) Gegeven den gesellen van den Lelie-cameren, per ced Segeri, te helpen van enen spele aengaende de Passie Ons Here. (Stadsrekeningen van 1498-99).

een landjuweel op, waernaer veertien rederykers genootschappen kwamen dingen; onder deze treffen wy insgelyks de Leliebroeders van Diest aen. De kamer der Pioen van Mechelen behaelde den opperprijs. Het genootschap van Diest bekwam den tweeden en dat van Bergen-op-Zoom den derden (1).

De zege door de Mechelaers te Brussel behaeld, gaf aen deze insgelyks recht om op hunne beurt een landjuweel uit te schryven, waerop zy de overige kamers voor den zomer van het jaer 1535 uitdaegden.

De gezellen der Lelie van Diest begaven zich mede naer dien wedstrijd, alwaer zy de overwinning behaelden. Het volgende jaer vertoonden zy het bekroonde stuk aen hunne diestsche medeburgers op eenen daertoe opzettelyk opgeslagen schouwburg, waervan de stad de bekostiging hielp dragen (2).

Zooals wy hooger gezien hebben, mocht de prijswinnende kamer op hare beurt den wedstrijd openen; zulks ook was het geval hier te Diest. De kamer der Leliebroeders, in 1540, na alvorens de toelating van den graef van Nassau, te hebben bekomen (3), noodigde de overige genootschappen des lands uit tot eenen wedstrijd of landjuweel, hetgeen in hunne stad het volgende jaer zou plaets hebben, en waertoe zich tien vreemde gezelschappen lieten inschryven. Zie hier de namen van die Kamers:

1° *De Roos,* van Leuven.

2° *Het Maria-kransken,* van Brussel.

3° *De Violieren,* van Antwerpen.

---

(1) *Belgisch Museum,* D. I, bl. 142 en D. II, bl. 120.

(2) Gegeven ter ced. 16 Novembris bynnen dier rekeninghe den gesellen van de Lelie-camer, tot behoef van der stellagie te maken, daer op sy in den jare voerleden gespeld hebben *tspelle daer mede sy den hooghen prijs tot Mechelen hebben gewonnen,* 1 1/2 karolus gulden. (Stadsrekeningen van 1535-36).

(3) Volgends een handschrift door den stadssecretaris Van Surpele in het begin der XVIII eeuw opgemaekt, waerin verschillende byzonderheden betrekkelyk de geschiedenis onzer stad voorkomen.

4° *De Olijftak,*
5° *De Goudbloem,* } van Antwerpen.
6° *Den Vurigen Doorn,* van den Bosch.
7° *De Pioen,*
8° *De Lisbloem,* } van Mechelen.
9° *De Leliekens uit den Dale,* van Zout-Leeuw.
10° *De Goudbloem,* van Vilvorde.

Op den eersten dag van Oogstmaend 1541 kwamen de afgevaerdigden dier kamers, vergezeld van hunne hoofdmannen, dekens, prinsen, om gezamentlyk te beraedslagen nopends het aenstaende landjuweel, alsmede hunne uitspraek te doen betrekkelyk het verzoekschrift door de Leliebroeders van Diest ingediend, ten einde op het gemelde feest dagelyks maer één der bovengenoemde genootschappen gespeeld of zijn stuk ten tooneele zou hebben gevoerd. Het inzicht der Leliebroeders was ongetwyfeld van hierdoor het feest eenigs zins te verlengen en het daerdoor meer luister by te zetten. Drie dier genootschappen verzetteden zich er tegen als strydende met het aloude gebruik; doch de overige kamers stemden er in toe. De magistraet deed hier van een opstel maken door den stads-sekretaris Verwuest, en den akt in het Resolutieboek van dit jaer aenteekenen. Wy laten dit stuk om deszelfs belangrijkheid hier letterlyk volgen :

« Anno duysent vijf hondert ende eenendeveertich, op den yeersten dach Augusti, nadien hooftman, prince, dekenen ende andere gemeen gesellen der Kamere van der Rethoricken, geheeten die Lelie, binnen der stadt van Diest, begheert ende versocht hadden aen myne heeren hooftmannen, princen, dekenen ende andere gedeputeerden der Cameren van de Rethoricken geheeten de Rose, tot Loevenen; het Mariëncransken, van Brussele; die Vyolier, Goutbloeme ende Olijftack van Antwerpen; den Vyerighen Doren van den Bossch; die Pyoen ende Lesbloem van Mechelen; het Lelicken van den Dale van Leeuwe, ende die Gouden Bloeme van Vilvoerde, dat die selve hon gunnen, consenteren ende accorderen souden willen, dat aller daghen mer een Kamer

spelen en soude, ende dat mits dien die Camere seer cleyn in getal aldaer als doen waren; ende oyck in egheen feeste van den lantjuweele alsoe luttel Cameren van getaele sijn gecompareerl als nu, ende oyck mits dien dat die feeste souden moghen in eere gehouden worden, sonder prejudicie tselve in consequentie te trekken, alleen voer dese reyse mits redene voer geallegeert, gehoert by mijn voersrc. Heeren, hoeftmannen, princen, dekenen ende andere gedeputeerde der Cameren van der Rhetoricke van der Rosen van Loeven, die Violier, Goudbloeme ende Olijftak van Antwerpen, den Virigen Doeren van den Bossch, het Lelicken vuyt den Dale van Leeuw ende die Goudebloem van Vilvoerden, nadien sy op't voersc. verseuck in't langhe gecommuniceert hadden ende met malcanderen deverse redenen, middelen, ende motiven by heurluyde *hinc inde* gehoirt ende gealligeert hebben ten versoucke ende begherte van der voorsc. cameren van der Rhetoricken van der Leliën om die selve te complaceren voer dese reyse, sonder nochthans prejudice tselve te trecken in eeneghe consequentie oft gewoente, geconsenteert ende veraccordeert, consenteren ende veraccorderen mits desen vuyt sonderlinghe gratiën, dat alle daghe mer een Camere spelen en sal oft een esbattement gespeelt en sal worden.

De voirse mijnheeren hooftmannen, princen, dekenen ende andere gedeputeerde der Cameren van den Rhetoricken geheeten het Maria-Cransken van Bruessele, die Pyoen ende Lisbloem van Mechelen, overmits sekere redenen, middelen ende motiven by honluyden ende van honnen wegen daer toe gealligeert, hebben gesusteneert ende gepersisteert, dat tselve versoeck by der voirser. Cameren van der Rhetoricken geheeten de Lylie, is impertineent ende nyet en behoirt geconsenteert te wordene, mits dien t'selve is teghen die oude usancie ende gewoente van der Rhetoricken ende t'selve nooyt gesien of geaccordeert en is geweest; ende overmits redenen in meyninge sijn t'selve egheensins te consenteren ofte oyck in consenteren.

Insgelicx is gesloten ende veraccordeert in't gemeyn, dat in de sevenste ende laeste feest van der Rhetoricken die Cameren van binnen der stadt, die den prijs alsus binnen der stadt van Diest sullen winnen, voeraf ter naesten feesten spelen sullen, sonder int gemeyn te loeten ende indien diverse Cameren sijn in der stadt die den prijs winnen, sullen onder malkanderen moegen loeten wy van hon voerspelen sullen.

Insgelicx es gesloten ende veraccordeert int gemeyn by de voersc. Cameren van den Rhetoricken, dat ter naesten feesten die Camere, die den prijs alsus sal winnen ende int sevenste spel wederomme ophan-

ghene, sal moghen spelen naer den prijs en die andere Cameren van de selve stadt insgelicx.

Insgelicx accepteren die Cameren int ghemeyn die seste clausule van desen thegenwoerdigen Charte, om ter naesten feesten hon daer naer te regulieren.

Actum anno, mense et die quibus supra, presentibus : Joncker Anthonys van Houthem, heer van Huldenberghe ende drossaert, Mr Adriaen Van Moerbeeke schoutet, Andries Liebrechts ende Matheus Clercx, borgemeesteren, Hubrecht Vanderstraten, Joris Boeckhout, Hendrick Godevarts, Merten Palmboom, Claes Wynants ende Hendrick Scoirbroot, scepenen der stadt van Diest.

My daerby sijnde

Jn. Verwuest.

De Diestenaren, die meer dan eens ooggetuigen waren geweest wat buitengewoone pracht en toestel er in andere plaetsen, in diergelyke omstandigheden, werden aen den dag gelegd, wilden in dit geval ook geens zins ten achter blyven, maer voor zoo veel het immers in hunne macht was het feest luister byzetten.

Volgends de nog voorhanden zijnde archieven stond de magistraet den Leliebroederen op 21 February 1541 uit dien hoofde het volgende toe.

1° Twee honderd zeventig karolus guldens.

2° Den eerewijn, die den vreemden genootschappen by hunne aenkomst zou aengeboden worden.

3° De vrylating van accijs voor een brouwsel halfstuivers-bier.

4° De vrylating van stadsrechten voor al het overig dat er zou verbruikt worden.

5° Eindelyk nam zy ten haren laste op stadskosten het schouwburg of tooneel, waerop de genootschappen hunne stukken zouden gespeeld hebben, te doen oprechten en afbreken (1).

(1) 11 February 1541 *stylo Leod.* geconsenteerd den Hoofdman, Prince, Dekens en gemeyne gesellen van der Lelie-camere voer dit jaer, om op te hanghen het landjuweel van den Rethorycken.

Yeerst twee hondert ende 70 Carolusguld. 8

De gezellen der Lelie hadden hunne kosten berekend als volgt :

1° Tachtig onsen zilvers tot het vervaerdigen der pryzen.

2° De maeltijd, welke de genootschappen zou aengeboden worden, geschat op 100 karolusgulden.

3° Voor loon der speelluiden 30 karolus gulden.

4° Zes karolus gulden voor den bode, die de uitnoodigingskaert rond droeg, enz.

De geheele bekostiging was geschat op 336 karolus guldens, zijnde eene vry aenzienelyke som voor den tijd (1).

In de maend Augusty van het voornoemde jaer 1541 had de rederykersfeest van Diest plaets. Zy duerde, als wy gezien hebben, tien volle dagen, waeraen gansch onze bevolking deel nam, en die men in spelen en vreugdebedryven overbracht. Zulks getuigt ten zeerste den voorspoedigen toestand onzer stad op dit tijdstip, wanneer handel en nyverheid in hunnen grootsten bloei waren.

De *Violieren* of de *St.-Lukasgilde*, gelyk men deze noemde, en die meestal uit schilders, beeldhouwers en andere kunstenaren bestond, behaelden er den opperprijs, dien zy den 22sten van Oogstmaend in de Scheldestad binnenbrachten (2). Op hunne beurt be-

---

De scenckwyne van den willecomme van die inne comen sullen.
'T maken ende breken van den tonele.
Aen een brouwsel halfstuvers bier te moghen brouwen sonder assijs.
Ende alle dien men t'allen dien verbrukene sal. Ende hier mede sal de stadt volstaen ende van alle andere voerdere gescinken, die de voerscr. camer ter saeken van dien soude moghen doen, quyt sijn, beheltelyk dat die voerscr. gesellen die eer van die voersc. stadt, gelyk dat behoert, sullen gewaeren.
(*Memorieboeck B.* incipiens anno 1530.)

(1) Vermaninghe der gesellen van die Lelie-camere...aen pryzen... 80 oncen zilvers.
Den maeltijd den heeren gesellen gegeven ..... 100 karolus gulden.
Voor die speelluyden ... 30 karolus gulden.
Item het uitschryven van den Bode, voer eene silvere tasse, etc. 6 guld.
Somma totalis 336 karolus guldens.
Alsoo beraemd 11 February 1541 *stylo Leodiensi.*

(2) Gérard, *Recherches historiques concernant les chambres de Réthoririque établies dans les Pays-Bas,* M. S. (Z. de aenteekening bladz. 129.)

kwamen de *Violieren* insgelyks de toelating tot het ophangen van een landjuweel, hetgeen ter oorzaek der tijdsomstandigheden slechts twintig jaren na dien plaets greep(1).

Tot dit landjuweel, het voornaemste, dat er ooit te zien geweest was, begaven zich ook onze twee diestsche rederykers-genootschappen, de *Lelie* en de *Christus-oogen*. Op den 24sten Mei van het jaer 1561 gingen beide gezelschappen op het stadhuis tot de loting over, wie van hen met de kleine steden tot den prijs van het schoonste inkomen zou gedongen hebben, iets wat de leden der *Christus-oogen* ten deel viel(2). Krachtens besluit van burgemeester, schepenen en overige raedslieden, gedagteekend van den 23sten July des voornoemden jaers, werd aen elk van beide genootschappen, van stadswege eene hulpsom verleend van 60 guldens; doch die som zou tot 80 guldens worden gebracht voor de kamer, die naer het schoonste inkomen zou mededingen(3). De *Spelen van sinne*, te Antwerpen in 1562 gedrukt, geven mede eene beschryving van den intocht onzer gezellen in de stad Antwerpen op den 3den van Oogstmaend van het vorige jaer. De gene der *Lelie* bestonden uit « *XXV mannen te peerde, met taneyte casacken, groene hoeyen, die sluyers ende wambaisen root, plumagien ende cransen gheel ende wit, coussen zwert met witte leerskens, VIII waghens overdect met taneyt laken,* enz.

---

(1) J.-F. Willems, *Belgisch Museum*, D. I, bl. 160.

(2) Op den 24den dach Maij anno 1561 hebben de gesellen van der Cameren van der *Liliën* ende die *Christus-ooghen* alhier op der stadthuys geloet, soe wy van hun tot Antwerpen om het scoenste innecomen van den cleyne steden souden trecken. Soe est selve gevallen den gesellen van den *Christus-ooghen* alhier by cavelinghe en loetinghe om het schoenste innecomen te trecken.

(3) Opten xxiii dach July anno XVc LXI doer aenbrenghen van mijn heeren jonck: Aert van Steyvoert en Mr Peeter van Moerbeke, borgemeesteren, Joris Bouckhauts ende Peeter van den Broeck, scepenen, diewelcke vercleerden, dat in presentie van officier, burgemeesteren, scepenen ende raedt ware eendrachtelyck gesloten, dat men die van der Leliën ende Christus-ooghen sal elck besundere geven in trecken ter feesten tot Antwerpen sestich Rinsguld. ende die Camere die om het schoenste trecken soude, noch twintich Rinsguld. daertoe.

De opperprijs voor de vraeg door de *Violieren* voorgesteld, *Wat den mensch aldermeest tot conste verwect?* werd behaeld door de rederijkkamer de *Roos* van Leuven. Onze Leliebroeders ontvingen den vierden prijs voor het beste *esbatement*. Dit stuk, met de overigen, welke onze kamer ten tooneele voerden, komen voor in de voorgemelde *Spelen van sinne*, in welke men ook eene houtsnede aentreft, het blazoen der kamer verbeeldende (1).

Tydens de nederlandsche beroerten, welke ongeveer eene halve eeuw voortduerden, en onze stad in eenen deerniswaerdigen toestand dompelden, vinden wy van de werkzaemheden onzer beide genootschappen weinig gewag meer gemaekt. 'T was slechts in 1602, en zulks ter gelegenheid van de inhuldiging van Philips-Willem Van Oranje als heer van Diest (2), dat de gezellen dier kamers eenige stukken vertoonden. Degene door de Leliebroeders

---

(1) *Spelen van Sinne vol scoone moralisacien, wtleggingen ende bediedenissen op alle loeflijcke consten, waerinne men claerlijck ghelijck in eenen spieghel, Figuerlijck, Poetelijck ende Retorijkelijck mach aenschouwen hoe nootsackelijck ende dienstelijck die selue consten allen menschen zijn.* Antwerpen by M. Willem Silvius, 1562, in-4°.

Twee gebonden exemplaren van dit belangrijk werk, hetwelk thands eene bibliografische zeldzaemheid is geworden, werden door den abt van Park, Karel van der Linden, in het gemelde jaer gekocht ten pryze van 25 stuivers 't stuk.

« Noch t'Antwerpen betaelt voer de Rethorycke-spelen, die t'Antwerpen geprint en gespelt sijn anno 62, gebonden . . . . 25 st.

Voer een boeck betaelt van den Rhethoryck-spelen t'Antwerpen gespelt anno 62 . . . . 25 st.

(Rekeningen der abtdy Park, 1562-63.)

(2) Philips Willem was zoon van Willem I, prins van Oranje, bygenaemd de Zwyger. Hy werd tydens de Nederlansche beroerten, krachtens een bevel van den hertog van Alva te Leuven, waer hy zich op de wetenschappen toelegde, opgelicht en naer Spanje vervoerd en bracht er 28 jaren door. Hy kwam van daer terug in 1596 in het gezelschap van Albert, den nieuwen landvoogd, door koning Philips herwaerts afgevaerdigd, met wien hy op den 11den February Brussel binnen kwam. Het was eerst op den 28sten Mei 1602 dat hy zich in onze stad, als heer van Diest, liet inhuldigen. Op den 25en November 1606 trouwde hy Eleonora van Bourbon, zuster van den prins van Condé. In 1608 op den 16den der maend October kwam hy insgelyks onze stad met een bezoek vereeren, en zulks naer allen schijn van waerheid, ter gelegenheid van zijn huwelyk. Hy overleed te Brussel op den 20sten February 1618, en werd volgends zijn verzoek in de Ste-Sulpitius-kerk op het hooge koor begraven, op den 1sten April van het zelfde jaer.

uitgevoerd waren opgesteld door hunnen facteur Lodewijk Vanden Berghe, met welken zy eenige jaren nadien eene overeenkomst troffen. Wy laten dit voor de geschiedenis der Rederijkkamers zoo belangrijk stuk, hier in zijn geheel volgen.

« Anno XVI°. XIIIJ, den XIIIJ Decembris soo syn vergadert geweest, op de Lelie-camer ons Hooftman, Prince, Dekens ende het

---

Er bevindt zich nog heden ten stadhuize van Diest een tafereel hetwelk het lijk van dezen heer van Diest, op een praelbed rustende en omringd van brandend waslicht voorstelt. Naest het lijk ziet men eenige moniken neêrgeknield, die voor hem hunne gebeden aen God opdragen. Onder dit stuk leest men een opschrift, dat voor de geschiedenis niet zonder belang is, waerom wy het hier woordelyk opnemen :

Aspice Viator
Hic jacet Philippus Guilllelmus princeps Auraicæ,
Comes Nassoviæ et Buræ, etc., eques aurei velleris,
heros bello, pace, religione inclitus.
Bredæ olim natus a° M.DLIV ibidemque renatus Deo, pro
fide spondente,
Philip : II hispañ : rege Lovanii primis litteris excultus,
In Hispaniam ad religionis constantiam eruditus, rebellibus
Auraica sua pulsis clarus.
Omnibus ob virtutem acceptus, testamento condito in uxorem pius,
in familiares et pauperes christiane profusus,
summo bonorum omnium luctu mortuus heu ! Bruxellæ,
ubi nunquam ejus morietur memoria, a° M.D.CXVIII Kal. Mart.
Sepultus Diesthemii in ecclesia S. Sulpitii,
ubi anniversarium et missam quotidianam pro anima sua
fundavit (1).

Onze heer had zich tydens zijn bestuer den inwooneren zyner heerlykheid hoogst toegenegen getoond, die hem als eenen vader aenzagen; onnoodig dus hier aen te stippen, dat zyne dood door de Diestenaren algemeen betreurd werd. Het was door dezes toedoen dat de Augustynen in 1614 een verblijf in onze stad kregen, die in hem eenen weldoener vonden ; ook was hy van gedacht voor deze op eigen kosten eene ruime kerk en klooster te bouwen, iets wat door zyne dood onderbroken werd. Aen de kerk der Minderbroeders schonk hy eene venster in geschilderd glas, die den voorgevel hunner kerk versierde. Hy begiftigde insgelyks de kapel van Alle Heiligen met eene fraei beschilderde venster, waerop zyne beeldtenis almede die van zyne gemalin, beide op eene knielbank gezeten, voorkwamen. Dit venster was een kunstgewrocht van den beroemden Leuvenschen glasschilder Jan de Caumont, aen wien de abtdy van Park weleer hare 41 vensters, het leven van den H. Norbertus verbeeldende, te danken had. De kapel van Scherpenheuvel (hetgene deel maekte van de heerlijkheid des heeren van Diest), werd mede door hem begiftigd met een schoon tafereel dat elf honderd guldens betaeld werd, en door eene bende ruiters in dienst der Staten, in 1604, met den autaer der kapel werd verbrand.

(1) Men leest het ook in den *Messager des Sciences et des Arts*, van 1836, D. IV, bl. 124.

geselscap, hebben op en nieu lieflyck ende vriendelyck in accoort getreden met Mr Lodewijck Vanden Berghe, onsen facteur, om te aenveerden het factoors ambt ofte officie, alsoo het eene oude costuyme ende manier is dat alle geëede Rethorycke eenen facteur hebben; in welke officie Mr Lodewijck als facteur de componisten ofte liefhebbers der voersc. Leljecamer sal gehouden wesen, hunne reffereynen, ageringhen of eenige andere dichten te oversien, wysen, leeren de beste form ofte styl enz. des versocht sijnde.

Item, den voersc. facteur sal hem laten vinden op de camere wanneer het geselscap ontboden wordt, om in den naem der voersc. camere te prononceren, voorhouden te kennen geven alle saken, clachten, vonessen, wtspraken enz. te doen, hoedanich die souden moghen wesen in den name van Hooftman, Prince, Dekens, Ouders ende geselscap de verdraege vonnissen ende clachten keuren te boek stellen.

Item, alle spele van zinne, cluchten, presenten ofte andere ageringen, tsy die gespeelt soude worden op strate, stathuys oft elders, de spelen een maent oft ses weken of eer, naer gelegenheyt te besorghen, ende wt die comme te langhen 't gene dienstelyck ende bekwaem soude wesen; tot welcken eynde hy acces sal hebben om in die comme te gaen, de sleutels van Dekens ende Valewatie-meesters, ende de stucken van spelen oversien hebbende, wederom in te brenghen getrouwelyc volgens den eed.

Item, de spelen te roleren; de rollen gerolleert sijnde, de bequaemste personnagiën, met advijs van dekenen, te geven om wel te leeren ende haer lieden dien last te bevelen.

Item, volgens de loffelycke ende heerlycke manier jaerlycx een spel van sinne, cluchte oft present oft andere ageringhe sal den facteur in de comme brenghen ende die daer mede vereeren.

Ende voorts alle saecken de eer ende welstant der Lelie bestaende naer sijn goet vermoghen te soecken Tot alle welcken eynde het voors. geselscap onsen facteur jont, jaerlycx twelf Rinsguldens, alsoo oock volgens d'oude costuym, alle maeltyen, colfdagen wanneer hy compareert, sijn vry gelach. Aldus is dit vrindlyc op hem begeert ende heeft geaccort eenen termijn van dry jaren, waer af St.-Jan Anno XVI c. XV, den eersten valdach sal wesen.

Den voorsc. M. Lodewijck van den Berghe, onsen facteur, heeft belooft de spelen voor *Belgica,* ende het present met de prologe gespeelt op het ontfangen deser stadt Diest door onsen edelen prince

van Orangie, alles door den selven facteur gecomponcert, in de comme te bregen ende die daer mede te verceren.

Geteekend Lodewijck van den Berche.

Met den voersc. conditie ben ik onderscreve te vrede,

Hendrick Leurents, *pr.* »

Tydens het bestuer der aertshertogen Albert en Isabella verhief zich ons land voor eenigen tijd uit zynen kwynenden toestand; nyverheid en handel begonnen wederom te bloeijen, en er ging een nieuwe dageraed op voor letteren en fraeije kunsten. Ook de rederykers-gezelschappen begonnen hier en daer te herleven, en openden op nieuw kampstryden; zoo zien wy dat ten jare 1615 het genootschap der Lelie van Diest eene uitnoodiging ontving van wege het gezelschap der Catharinisten te 's Hertogenbosch, tot het bywoonen van eenen prijskamp. Of onze kamerbroeders er zich al of niet naer toe begaven, is ons onbekend (1).

---

(1) De prijsvraeg, door de Catharinisten aen ons gezelschap toegestuerd, wordt nog in het archief van dit genootschap bewaerd. Gedeeltelyk berijmd en anderdeels in proza opgesteld, komt het ons genoegzaem belangrijk voor om in't licht te verschynen daer het grootelyks bydraegt om de gewoonten en zeden dier instellingen te leeren kennen.

Wilt trouw oorboren.
Wt 's Hertoghenbosch, desen 4 Martii 1615,
Van weghen der Catharinisten.
Eersamen, discreten, Prince verheven,
voorsinnighe onderluyden, daer beneven,
U loffsame medebroeders in't generael;
wt liefde sy u dees groetenis geschreven.
Wilt jonstich aencleven « ons simpel verhael;
ons vryheyt neemt in't goet, want d'oorsaeck principael,
die ons mouveerde te schryven, wilt weten,
aen u, jonstige vrienden, speciael,
sal ick verclaren, ten sijn geen secreten,
Rethorica, die eens was nederghesmeten
van Momo verbeten, is nu seer plaisant
op Minerves triumphwaghen geseten
en verheven by de *Cathrinisten* triumphant,
hier in *Sylvia* door den Mey groeyende geplant,
soo gy in de caert, die wy senden, sult lesen.
Ghy constige geesten, dus opent u verstant
en laet conste vlooyen, soo wordt gy gepresen.
Noch bidden wy u wilt toch gedachtig wesen,

Uit een resolutie van *Weth en raet der stadt Diest* blijkt, dat ten jare 1660 onze beide kamers nog jaerlyks hunne stukken ter gelegenheid der Diestsche kermis vóór het stadhuis ten tooneel voerden. Echter den yver voor dergelyke spelen begon van dan af reeds overal meer en meer te verflauwen, zoodat de genootschappen der Rederykers op vele plaetsen byna van zelf te niet gingen. Te Diest bleven zy even wel nog bestaen tot aen de Fransche omwenteling, wanneer zy met de overige burgerlyke en godsdienstige instellingen werden afgeschaft.

Ten jare 1784 werd van keizers wege door de toenmalige gouverneurs onzes lands, Maria Christina en Albert van Saksen-Tesschen, aen onze kamerbroeders een bevel toegestuerd, hen verplichtende van aen deze binnen een bepaelden tijd den oorsprong en het oogwit hunner instelling, hunner statuten enz. te kennen te

---

al die useren die edele consten schoon
der Rethoryckcn verweckt mids desen;
dat sy arbeyen met const om te winnen d'loon
d'welck in de Caert voorsc. staet ten thoon,
voor elk persoon die alderbest solveert
ons vraghe sal pryse ontfangen vry sonder hoon;
dus ghy Minervisten wel neerstich studeert.
Dits ons bede dat ghy u presenteert,
wy sijn wederom t'uwen dienst, broeders vercoren,
als t'u belieft, die simpelheyt niet vermeert
van ons *Catharinisten*, die trouw oorboren.

Wy bidden u op alle vriendschap, goetgonstige vrienden, dat UL. soe wel doen wilt, ende verwecken alle liefhebbers, die gy weet dat const beminnen ende geven haer wt onse chaerte eene copey dat Rethorices loff mag vercondicht worden ende de onwetende verlichten, die alle heerlycheyt der Rethoryckcn versmaden; zoo doende sult ons groote vriendschap doen. Desgelycke wederom als UL. ons van doen hebt tot UE. dienst, dat wy vermoghen. Nu voor dese reys niet meer, dan weest al te samen van herten seer gegroet ende bysonder UL. Facteur ende Rhethoricenen, onse speciale vrinden.

Datum als voor.

Let den naem van den Prince *kent u selven :* sympel in consten.

Adres : desen bryef sal men gheven aen de eersame ende seer discrete voersinnighe broeders der Rethorycke te weten van de Lelybloem, residerende binnen Diest (Loont den bode).

geven. Het verslag, ofschoon het eenige onnauwkeurigheden bevat, is evenwel hoogst belangrijk voor de geschiedenis onzer kamer, waerom wy het dan ook in zijn geheel opnemen :

« Om te voldoen aen d'order van hunne Koninckiyke Hoogheden, van den 30 Septembris lestleden, gesonden aen de heeren van het magistraet der stadt Diest, hebben de ondergeteekende, Hooftman, Prince en Dekens van de Rethorycke-camer de Lelie, binnen Diest, d'eer van die te beantwoorden, in den naem van al de gesellen der voorsc. Retorycke-camer de Lelie.

1. Eerst, dat het hun onmogelyck is te bewyzen het origin der erectie van dese Camer, vermits d'archiven in het ongereet geraekt syn, ter oorsaecke van de gedurige oorlogen en andere rampen, ten tyde der voorgaende eeuwen. Maer om te thoonen d'oudheyd van dese camer, comt alhier, dat de confreers ten jare 1441 (*sic*) hebben spelwys verthoont het tafelspel van *Murmuratie,* alsook het spel van *Belgis-lust* en meer andere soo voor, als in die tyden, te veel om hier te voegen.

Item, bevindt men in het begin van hunne actuele Caerte, dat dese Rethorycke-camer de Lelie een request heeft gepresenteert aen de heeren weth ende raet der stadt Diest, de dato derden January 1553, (*sic*) hoe dat de voersc. Lelie-camer d'oudste en d'alder eerste Rethorycke-camer is geërigeert ende geïnstitueerd ter eere van Onse-Lieve-Vrouw, ende om de processie van Onse-Lieve-Vrouw-*Assumptionis* jaerlyck, in de selve stadt Diest te eeren en te vercieren.

Ende dat het gemeyn geselscap voorsc., by het voorsc. request bidden, dat Uw. eerweerde Heeren believen en willen de statuten te confirmeren, die het selve geselscap der Lelie verleent syn geweest, over vele jaren ende daeghen onsen genaedigen Heere, hertoghe van Guylycke, als toen ter tyde ende met der stadt borgemeesters, schepenen en gemeynen raedt der selven stadt Diest, ende met sommige meer andere statuten te verleenen, om dese Rethorycke-camer te baete te coemen en onderhouden; welk ons genadighen heere, heer van Naussauwen en van Diest, verleent heeft tot Breda aen *Vreugdendale* onse medebroeders der Rethorycke, waervan alhier gevoeght is eenen artikel.

« In den eersten is gegonnen uyt consent van onsen genadigen heer, Hertoghe van Guylycke, heer van Diest, met den stadtregeerders consent, op de stadt van Diest, om desen Rethorycke mede t'onderhouden, 's jaers een half pont, makende XI grypen diesters, ende met

vier amen bier van 8 groten laten te volghen, sonder accys op den principalen feestdagh.

Op de tweede order dient:

2. Dat ieder confreer moet aengenomen worden by eenparigh consent van de geheele confrerie; ende tot dien eynde moet men hun den dagh van vooren laten convoceren. Ende den nieuwen gecosen confreer moet betalen voor de reghten, achtien guldens ende jaerlyckx syn deel in de geresene costen, alsoock moet hy alle feestdaghen van Onse-Lieve-Vrouw met de geheele confrerie misse hoeren in de kercke St.-Sulpitii, binnen Diest; welcke misse de Camer laet celebreren alsoock op alle legaet-daghen eensgelyks, misse hooren in de voirseyde kercke(1).

---

(1) Volgends een van ouds bestaende gebruik liet het genootschap *de Lelie,* daegs na den grooten omgang, eene plechtige mis doen voor de afgestorvene van de Kamer, waerin al de leden tegenwoordig moesten zyn. Die mis gebeurde in het midden der kerk aen eenen autaer, waerop het beeld van Onze-Lieve-Vrouw, gedurende de achtdaegsche plechtigheid van het feest van Onze-Lieve-Vrouw-bezoeking, die men dan vierde, geplactst was. Ten jare 1605 wilde de proost van Sint-Sulpitius dien dienst aen een ander autaer verrichten om zekere redenen, die men niet opgenoemd vindt. De Leliebroeders wenddcn zich dan tot den aertsbisschop van Mechelen, Mathias Hovius, aen wien zy een verzoekschrift indienden ter behouding van het oude herkomen; iets wat zyne Hoogwaerdigheid hun volgaerne toestond. Wy schryven dit stuk hierover, als in staet zijnde om ons te doen zien, hoe zeer onze voorouders aen hunne aloude gebruiken gehecht waren.

Illustrissimo et Rev^mo Domino suo, Domino Archiepiscopo Mechliniensi.

Exponunt humiliter cives Diestenses inscripti cathalogo Confraternitatis D. Virginis apud St^m Sulpitium et peculialiter *Consodales floris Lilii,* sub invocatione ejusdem Divæ Virginis, quod licet ex laudabili, antiquâ et immemorabili consuetudine habeant devotionis ergo, decenter convenire alterâ dedicationis seu majoris Solemnitatis Diestensis, quæ incidit post Petri et Pauli, ad orandum pro defunctis fratribus, audientes sacrum, quod ibidem in medio ecclesiæ, ubi imago Divæ Virginis, ipsorum patronæ sacratissimæ, per octavum honorifice sistitur, curant celebrari videlicet in portatili, nihilominus Dnus Præpositus Diestensis talem celebrationem (quia videtur repugnare consilio) libenter abrogaret et in aliud altare, contra dictam consuetudinem hactenus observatam, transferret, sicut ex nunc se facturum ipsis exponentibus resolutive denuntiavit, nisi præmunitis desuper impetrato seu impetrando consensu ordinarii. Quare ne proxima Dedicatione, aut alias in posterum, repentina novitas in plebe pareat scandalum et dictum sacrificium tollat, humillime supplicant exponentes quatenus çontinuationem talis celebrationis semel duntaxat in anno, communi ipsorum pietati Illustma et Reverendma gratia vestra indulgere et scripto consentire dignetur, quod faciendo etc.

Op den kant van dit stuk bevindt zich het volgende door de hand van den aertsbisschop geschreven:

Attentâ solemnitate hujus devotionis et ejusdem raritate, consentimus in id quod petitur. Actum Mechliniæ 3 Augusti 1605.

MATTHIAS, *Archiepiscopus Mechliniensis.*

3. Dese Rethorycke-camer heeft eenen Hooftman, denwelcken wordt gecosen door de geheele confrerie voor syn leven geduerende. Item, eenen Prince, den welcken alle twee jaren wordt vernieuwt, by keus uyt de confrerie. Item, twee dekens, waervan alle jare den oudste is afgaende ende door de confrerie eenen anderen wordt gecoesen. Item, eenen heer Proost oock voor syn leven. Item, heeft de confrerie eenen secretaris ende eenen rentmeester, en wordt gecoesen uyt de confrerie, voor hun leven.

Item, in cas van twist of desorder, door eenen ofte meer confreers veroorsaekt, op de Camer soe hebben den Hooftman, Prinse, de twee Dekens ende den ouderdom het judicatuer daerover, om naer eys van saecken, den selven ofte degene in faute synde, in dusdanige boete en amende te stellen als sy noodigh oordeelen en worden somwylen door het heel *corpus* verwezen.

4. Den Rentmeester moet alle jaren syne rekeninghe doen corts naer hunnen feestdagh, aen den Hooftman, Prinse, twee dienende Dekens en den ouderdom; moetende alle quittanciën doer eenen van de twee Dekens onderteekent worden, by ordonnantie op den Rentmeester, welke rekeninghe wordt opgesteldt door den secretaris.

T'oirconde deser hebben wy dese onderteekent, Diest, 18 Novembris 1784.

A. C. Spoelbergh, *Hooftman*,
Joannes Anthonius Dreyens, *Prs.*
Joannes Cornelius Van Nerom, *als Deken*,
Henricus Stalmans, *als anderen Deken*.

Den 30en Novembris 1784 is het origineel van dese copey overgegeven aen den heer secretaris Quishoudt. »

Quisthoudt.

Nauwelyks hadden de zegevierende legers der Franschen zich van ons land meester gemaekt of het genootschap der *Lelie* onderging het lot der overige instellingen. Volgends een bevel der toen bestaende Municipaliteit van Diest aen de Leliebroeders toegezonden op den 13en Germinal 4de jaer der Republiek, werden deze gedwongen binnen de zeven naestvolgende dagen, een verslag te doen van alle hunne goederen en bezittingen, alsmede van alle schulden ten laste des genootschaps bestaende.

Het voorgemelde stuk met de kopy van het antwoord der Leliebroeders berust in de archieven der kamer(1).

---

(1) Diest, 13 Germinal 4e jaer der Republiek.

BORGERS,

Uyterlyck binnen seven daegen naer ontfangen deser, moeten in schrift overgegeven worden ten stadhuyse alhier alle de eygendommen, soe roerende als onroerende, aen UE gewesen Confrerie toebehoorende, als ook de schulden, soo passive als active, die hetselve Confrerie can hebben; faute dier sullen genoodsaeckt syn tegen UE te doen werken de strengheyd van de wet zulks bevelende.

Heyl en Broederschap,
Get. MALIGNE, *president.*
H. CLEUCKERS, *secretaris.*

De Dekens der gewesen Confrerie de Lelie-camer, Diest.

Het antwoord der Leliebroeders was het volgende :

« Om te voldoen aen de schriftelycke order van der Municipaliteyt der stadt Diest, ons toegesonden den xiii Germinael, hebben d'onderschreven, als lidtmaten van de confrerie der Lelie-camer, binnen deze stadt, met respect te behandigen aen de Municipaliteydt dezer stadt het volgende competerende de voorschr. Confrerie.

Eerst de renten :

1° Adriaen De Meyer tot Tielt jaers 31 Meert . . . . 3—10—0
capitael hondert guldens wisselgeldt.

2° Item, op den steenwegh van Diest op Loven, sub. N° 314, jaers 27 July 24—10—0
capitael seven honderd guldens wisselgeld.

3° Item, eene rent tot last van Franciscus Marchau binnen Diest, jaers 1 February. . . . . 7—0—0
capitael 200 guldens courant.

4° Item, eene rent tot last van Norbertus Michiels, tot Scherpenheuvel, jaers, 19 Novembris . . . . 5—0—0

Onquytbaer mits de Confrerie jaers moet laten celebreren eene mis op 19 Novembris, ende selve *in corpore* moeten hooren; en hiervoor hebben onderpant gesteld, als blyckt op de ghight voer de Municipaliteydt van beyde de Caggevinnen, den 23 January 1635.

5° Item, treckt de gesegde Confrerie jaers op dese stadt voer de harnascedule . . . . 5—1—0
en voer een wishout, jaers. . . . . 3—10—0

6° Item, voer de huer van hun huys, gestaen op de groote merkt binnen dese stadt, tegen het huys den Keyser en het huys het Casteel van Emmaüs, jaers te Paeschen . . . . 80—0—0

Hier tegen den jaerlyceschen uytgeef:

Eerst, aen den heer Proost deser Confrerie, jaers voer 19 legaet missen. 9—00—0

Item, aen den cnaep van St. Sulpitii-kerck voer het op ende het afstellen van het beeld van O.-L.-Vrouwe op den authaer, in het midden der gezegde kerk te Diest-kermis . . . . 1—4—0

Vergeten wy niet hier aen te stippen dat de leden des genootschaps hunne byeenkomsten hielden in een gebouw op de groote markt gelegen, waervan zy reeds ten jare 1519 in bezit waren, en hetgeen thands nog onder de benoeming van de Leliekamer bekend staet.

De Christus-Oogen.

Deze kamer werd ingesteld ten jare 1502 (1) blykends haer charter van oprechting gedagteekend van den 22en der maend December. Aen het begin van dit merkweerdig stuk, waervan er eene kopy van den jare 1766, in het Resolutieboek des genootschaps voorkomt, leest men de volgende aenteekening :

« In den jare Ons Heeren duysent vijf hondert en twee, zoo is ons gegeven en verleent van de eerweerdige Heeren deser stadt Diest, in de parochie van Onse-Lieve-Vrouwe, dese Rethorycke te houden

---

Item, aen den bayaerder voor het spelen van den bayaerd ten tyde voersc. 's jaers . . . . 0—14—0

Ende den clockluyder sjaers . . . . 0—6—0

Item, aen den cnaep der gemelde Confrerie syne jaerlyksche gagie . 0—11—0

Item, aen den backer voor het legaetbroodt op den feestdag van St. Josephi, jaers . . . . 4 guld.

Item, op den feestdag van de Alderheyligste Dryvuldigheydt, jaers . . 6—0—0

Item, aen de speeluyden ten tyde van de sittinge der confreers op hunnen feestdach van de H. Cecilia, jaers . . . . 10—10—0

Waerin niet begrepen d'oncosten van het bier, nachtevuer- en light, alsoock niet de reparatiën van het huys der Lelie-kamer . . . . 42—14—0

(1) Volgends de bewering van Gramaye in zyn *Diesta,* uitgaef van 1610, bl. 63, bekwam onze Kamer reeds hare instelling ten jare 1302, iets wat door de meeste schryvers, die over onze rederykers genootschappen gehandeld hebben, zonder onderzoek werd overgenomen, en die er zelfs uit af wilden leiden, dat ons land de letterkundige instellingen van Toulouse in Frankrijk, *les Jeux floraux* geheeten, was vooruit gegaen.

Die bewering werd later, en zulks niet zonder reden, door sommigen in twyfel getrokken. Doctor Van der Meersch is de eerste, die er eene bemerking tegen maekte in zyne belangryke verhandeling, of *Kronyk der Rederykkamers van Audenaerde,* opgenomen in deel VI van het *Belgisch Museum* van J. F. Willems. Hy houdt staen, dat die bewering geen geloof verdient, en slechts uit de verkeerde opgaef van eenen of anderen rederyker kan ontstaen zijn. Het hierboven aengehaelde stuk heeft de gegrondheid van den twyfel diens geleerden gansch bevestigd.

ter eere van het H. Cruys, hetwelck wy houden voor onsen patroon. En voor onsen divisen houden wy bloemekens, genaeten *Christus-oogen*(1), om te dragen op onse mouwen(2), ter eeren Gods en des H. Cruys. Aengesien den Heeren der stadt Diest dit belieft heeft en hun ook belieft heeft ons te geven dese naervolgende chaerte of privilegiën, soe wilt ons geselscap tot haren dienst altijdt berijd sijn, soo verre als het moghelyck is. »

De gezellen der *Christus-oogen* vierden hunne byzondere feest op den dag van H. Kruis-vinding, wanneer zy eene plechtige mis aen het altaer van het H. Kruis in O.-L.-Vrouwe-kerk lieten zingen, wat insgelyks gebeurde op den feestdag van H. Kruis-verheffing.

Onze kamerbroeders woonden, even als diegene van het genootschap de *Lelie*, de jaerlyksche processie van O.-L.-V.-Hemelvaert by. In 1503 ontvingen zy van stadswege, om dezen omgang te hebben opgeluisterd, een schaep of hamel, die voor prijs op dien dag werd aengeboden(1). Wy laten hier eenige artikels volgen uit het beroepen charter getrokken, zijnde in staet om eenigs zins de gebruiken en bezigheden der kamer leeren te kennen.

---

(1) Over deze bloemen, in 't latijn onder den naem van *Lychnis coronaria* gekend, kan men zien Rembert Dodonaeus *Cruytboeck*, Antwerpen, 1644, in-folio, bl. 254.

(2) In buitengewoone plechtigheden droegen de leden onzer rederijkkamers tabbaerden, waervan eene der mouwen met de bloem der Kamer, als een onderscheidings-teeken bestikt was. Zoo zien wy, dat in 1503 zeker lid van het genootschap der *Lelie*, zynen tabbaerd, waervan eene der mouwen *zilveren Lelien* droeg, aen de kerk van St.-Sulpitius, waeraen men destijds bouwde, by uitersten wil naliet.

« Op XII Novembris XVe ende III° hebben de kerckmeesters van Sinte-Plissis vercocht meest. Jan den Sanckmeester eenen gruenen tabbaert met moreyten saye gevoedert, die wylen Aert Coomaerts der kercken gemaeckt hadde, daeraf de voorscr. kerckmeesters ontfanghen hebben, behalve nochtan de *silvere Lelie ende bloemen*, die aen d'een van den mouwen was etc. van den voorsc. meest Jan etc. de somme van XII grypen. »

(1) Gegeven den gesellen van de Christus-oogen in Augusty d'assijs etc. 2 grypen. Gegeven Joos Van Hove, voor eenen Hamel geconsenteert den gesellen van der Christus-ooghen, voor eenen prijs op O.-L.-Vrouw-processie *Assumptionis*, 1 gryp, 8 st. (Stadsrekeningen van 1502-3).

Art. 26. Als hem een van onse gesellen tot den houwelycken staet stelt, soo sal dien geselle geven syne medebroeders eene schotel spyse en nog tien stuyvers gelde, dan moeten hem die gesellen een *esbattement* spelen al soo verre als hy het veertien dage te vore Prince, Dekens of Valuatie-meesters te kennen geeft.

Art. 27. Als eenen bruydegom, die gesellen doet bieden met den knape, om met hem ten trouw te gaen, soo wie dan tot dier ure niet met hem en gaet, als hem bevolen is met onsen knape, met synen tabaert met divisen, die sal verbueren eenen halven stuyver.

Art. 28. Item, moet die Camer den bruydegom geven een geldekanne vol Rijnschen wijn; ende soo wie niet medegaet als mense draegt, die sal verbueren een oord stuks, ende dat sullen die gesellen, die de kanne sullen gedragen hebben, verdrinken.

Art. 29. Oft saecken waer dat die gesellen een *spel van sinne, esbatement* of *tafelspel* wilden spelen, soo wie dat men dan eene rolle sal senden met den knaepe, uyt bevel van den Facteur en Deken, die sal alsulcke rolle moeten spelen, op verbeurte van ses stuyvers; van welcke ses stuyvers die Camer dry stuyvers hebben sal, ende die ander dry stuyvers sal hebben diese dan aenveerdt. Ende oft saecke ware die gesellen elders buyten trokken ter feeste ende sy daer spelen wilden, soo wie men daer een rolle senden sal, sal se moeten spelen op verbeurte van ses stuyvers, als voor, ende nog staen ter correctie van de Kamer. Ende of iemand syn rolle verloren hadde ende niet en vinde ende daerby niet verbeurt en ware, dien moeste het schrijfgelt betalen; maer wanneer die kamer daerby verloor ofte sijn rolle niet secreet en hielt, die sal staen ter correctie van de Camer.

Art. 30. Als men een *spel van sinne* oft *esbatement* oft *tafelspel* sal gespeelt hebben, soo sullen die gesellen moeten hun rollen den valuatie-meester overgeven, op verbeurte van een halven stuyver.

Art. 31. Als die gesellen proberen een *esbatement* ofte *Camer-spel*, soo sullen sy moeghen drincken eene kanne biers op't den cost der Camer; ende est *een spel van sinne,* soo sullen sy er moghen twee drincken.

Art. 32. Wanneer die gesellen een spel onder handen hebben, soo sal altijdt de eerste personnagie van dien spele der gesellen eene uere beteekenen om de prouve. Ende soo wie doer sijn fout daer niet en is, die sal verbeuren eenen halven stuyver. Ende dat gelt sullen de gesellen verdrincken, ten sy dat hy groote nootsaecke hadde.

Art. 33. Als die gesellen figuren toonen, sonderlinghe stomme personnagiën, die dat niet doen en wilt, als't geordonneert is met

Facteur en Dekens, die sal verbeuren twee stuyvers, oft hy mach eenen anderen in de plaets van hem stellen in den eedt van de Camer sijnde als soo verre als hy daer bequaem toe es.

In 1518, in het begin der maend September, werd te Leuven een landjuweel opgehangen, aen hetwelk de leden der *Lelie* en der *Christus-oogen* insgelyks deel namen. Volgends het *Chronicon Diestense* behaelden deze laetste er den opperprijs (1). Drie jaren nadien, te weten in 1521, richtten zy te Diest uit dien hoofde een soortgelyk feest in, waer verschillende genootschappen naer toe kwamen. De Stadsrekeningen deelen ons nopends dit feest eenige byzonderheden mede, welke wy hier benuttigen. Zoo als wy zien waren de aen den wedstrijd deel nemende Kamers ten getalle van acht. Het waren de volgende :

1. *De Roos*, } van Leuven.
2. *De Pensé-bloem*, } van Leuven.
3. *De Lelie*, } van Leuven.
4. *De Peterselie-wortel*, } van Leuven.
5. *De Kersouw*,
6. *De Violieren*, } van Antwerpen.
7. *De Olijftak*, } van Antwerpen.
8. Het genootschap van Brussel.

Het feest had plaets in de maend July. By hunne inkomst werd aen elk dezer genootschappen, als een welkomteug, naer het oude gebruik, 18 kwarten wijns aengeboden.

De leuvensche rederykers waren vergezeld van den rentmeester hunner stad, die eene gelyke hoeveelheid wijns ontving.

Jasper van Halmale, hoofdman der kamer *de Olijftak*, en

(1) Eodem anno (1521) in æstate, in principio Julii, fuerunt hic congregatæ multæ Cameræ Rhetoricæ, quia Rhetorici *van der Christus-ooghen* summum bravium ante triennium acceperant in Lovanio, et Bruxellenses hic triumpharunt et bravium meruerunt in Diest accipere.

(*Chronicon Diestense continuatum*).

Philips Boeckelere, hoofdman der *Violieren*, beide schepenen van Antwerpen, ontvingen ieder 12 kwarten ten geschenke. Er werd insgelyks zoo veel aengeboden aen meester Roland, hoofdman van het genootschap van 's Hertogenbosch (1).

Volgends het beroepen *Chronicon Diestense*, behaelden de Brusselaers alhier den opperprijs (2).

De leden der *Christus-oogen* verschenen insgelyks op het vermaerd Landjuweel van Antwerpen, ten jare 1561 gehouden. Hunne intrede was zeer prachtig, waertoe de Stad mildelyk had by gedragen. Zy wordt ons door de *Spelen van sinne* beschreven als volgt, zijnde het genootschap :

XXXVIII te peerde elck met eene toirtsse inde handt, in rouwaen-

---

(1) Gegeven per ced. 28 Augusty anno 18, Jannesse onder den Haechdoren, dat hy gegeven heeft den gesellen van de Christus-ooghen te helpen van hunne reys naer Loven in de feeste van de Rethorycke, 16 grypen 5 st.

(Stadsrekeningen van 1519-20).

Gegeven per ced. 5 Augusty, Jan Grieten, voer de gesellen van der Leliën, dat hun geconsenteert was als sy te Loeven reysden opt lantjuweel 16 gripen 5 st.

(Stadsrekeningen van 1518-19).

Gegeven per ced. 11 July anno 21, den voersc. weert in den Wildeman, van 18 quarten wijns gescinkt den rentmeester van Loven als hy met den Rhetorykers te Diest comen was, 4 grypen 5 st. (Stadsrekeningen van 1520-21).

Gegeven per ced. 2 Augusty anno 21, den weert in den Wildeman, van den wijn gescinckt als de feeste van der Rhetorycke alhier was, alse hier na volght: In den yeersten der camer van de Roose van Loven 18 quarten wijns, der Penseën van Loven 18 quarten, der Leliën van Loven 18 quarten, der Pooten van Loven 18 quarten, der Kersauwen van Loven 18 quarten, der cameren van Brussel 18 quarten, der Violieren van Antwerpen 18 quarten, den Olijftak van Antwerpen 18 quarten, meester Jasper van Halmale, scepenen ende hooftman van den Olijftak van Antwerpen, 18 quarten, Meester Philips Boukelen, scepenen ende hooftman van de Violieren t'Antwerpen 12 quarten, Meester Roelandt, hooftman van Breda, 12 quarten, elcke quart te 2 1/2 St. Valent 45 gripen.

(Stadsrekeningen van 1520-21).

(2) De stukken werden door de gezellen der verschillende genootschappen ten tooneele gevoerd op eenen daertoe opzettelyk opgeslagen schouwburg of *theater*, welke voor het stadhuis geplaetst, door den schilder Jan Cranen met smaek versierd was, zooals blijkt uit het volgende :

« Gegeven per ced. 30 September anno 21, Hendrick Cranen van den Leeuw te stofferen voer den stadhuis, van diverse wasten keersen, smoute gelevert den steenmetsers ende oick van tenneele der Rhetoryken te stofferne, te samen 13 grypen.

sche of goutgheele rocken, hoeyen ende coussen root, wambaysen blauwe, plumagiën ende leerskens wit, groene sluyers, XX wagens overdect met rouwaensch laken, met guldebroeders ende vierpannen, eenen speelwaghen toegherust nader antiquer maniere met personagiën, enz.

De leden onzer kamer bekwamen den vijfden prijs van *'t beste esbatement.*

Het genootschap der *Christus-oogen* dong insgelyks mede naer den opperprijs van het beste referein op de vraeg : *Wat de Landen can houden in rust,* door de brusselsche kamer de *Corenbloem,* in 1562 voorgesteld. De refereinen der verschillende Rhetoricakamers te dezer gelegenheid voorgelezen of gezongen, werden in eenen bundel verzameld en ter pers bezorgd; onder deze komt ook dat van onze kamer voor (1).

De rust, die het twaelfjarig bestand onder Albertus en Isabella aen ons land had terug gegeven, deed de rederykers, als hooger gezegd is, wederom nieuwen moed scheppen, tot zoo verre dat de mechelsche kamer *de Pioen,* het dorst wagen, met toelating van het Staetsbestuer het *Landjuweel* op te hangen. Tot dit feest, hetgeen in 1620, in de maend Mei, plaets greep, begaven zich, behalve eenige byzondere dichters, 24 verschillende kamers, waeronder ook de *Christus-oogen* van Diest. De voorgestelde vraeg was : *der Philosophen leer, schriften en belyden.* De refereinen en liederen werden byeen verzameld en in 't licht gegeven by den drukker Hendrik Jaye in 1621. Drie refereinen en een lied behooren tot de diestsche kamer. Men ziet er insgelyks drie blazoenen betrekkelyk dit genootschap (2).

(1) *Refereynen ende Liedekens van diversche Rhetoricienen wt Brabant, Vlaenderen, Hollant ende Zeelant : Ghelesen ende gesonghen opte Corenblomme-Camere binnen Bruessele, op haer iaerlijcxse Prins-feeste, Anno* XV^{c} LXII, *den Sessentwintichsten dach in Julio,* Brussel, by Michiel van Hamont, 1563, in-12°.

(2) *De Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten waer inne te vinden syn veel schoone leerlycke Blasoenen, Refereynen ende Liedekens gebracht ende gesonden op de Peoen-camere binnen Mechelen,* Mechelen, by Hendrick Jaye. In-folio.

De wedstrijd van Mechelen was de laetste die eenigs zins aenzienlyk was. Sints dien vinden wy onze beide kamers nergens meer uitgedaegd. Zy bleven echter bestaen tot het einde der vorige eeuw, en luisterden in buitengewoone omstandigheden door hunne tegenwoordigheid de openbare feesten op. Zy werden afgeschaft in 1796 (1); doch langen tijd vóór dien waren zy, van het byzonder

(1) De leden der Christus-oogen hielden hunne byeenkomsten in een gebouw gestaen op het einde der Lange-straet, welke thands nog dien naem draegt. Zoo als wy zien, werden zy er van in bezit gesteld op den laesten Juny 1518. De Scepen-akt te dier gelegenheid afgeleverd luidt als volgt :

« Wy Jan Reynarts, Hendrik Vanden Assche, Denys van Honsem, Siart Luyten, Pauwel Clerx, Jan Vander Veken ende Jan Goivarts, scepenen van Diest, thuygen alsoo voer heer Aert Meester, Thomas ende Rudsaerd Stayemans, gebroederen, den schoutaerd van Diest opgedragen hebben thuys metten gronde ende alle syne toebehoorten, staende op die abbalie, tusschen erve Hendriks Missens ende Machiel Bontelen van byde syden, tot behoef den *geselscappe van Rhetorycke* genaemt *de Christus-ooghe*, ende dienstelyck daer inne gelooft hebben costeloos ende scadeloos te houden van alle voersom, tot op den dach van heden op seven schellingen seven ouden groet t'oncoste ende eenen halven engelschen s'jaers erfcijns, ende op den Heeren chijs, soo wordt Willem Zweris als priester van den voerscreve geselschappe daer inne gegoyed ende geërft naer kennyse den schoutaerd voerscreve ende naer recht ende gewoonte der stat Diest voerscreven. In orconden hieraf hebben wy desen brief met onsen seghel beseghelt in het jaer Ons Heere dusent vijf hondert ende achtien op den laetsten dach in Junio.

Kaert van het rederykers-genootschap de Lelie te Diest.

Den Eerweerdighen ende wysen, onsen lieven ende seer geminden heer en heeren, Schouth, Borgemeesteren, Scepenen ende gemeynen Raidt der stad van Diest.

Etc. Thoont ende gheeft te kennen, (etc. als voor).

Desen aengesien (etc. als voor.)

2° Item, in den eersten is gegonnen vuyt consent van onsen genadeghen Heere Hertoghe (etc. als voor).

3° Item, noch begheert dit geselscap eenen Hooftman met twee Dekens, waerin dat dit ghemeyn geselscap consenteert ende overgheeft oft eenighe van de voorsc. geselscap sculdich ware van costen of van broecken by den selven gedaen, altijd met den knape van der Liliën sal moghen pandt halen ten huyse der gesellen voerscr. Ende of den voersc. knape pande geweygert wordde of qualyck gesprokēn werd, daer aen sal de voersc. gepande verbeuren 3 stuyvers, ende dan sal men hem vuytpanden metter boeten ende metter stadtbode ende noch te gecorrigeert te worden by den hooftman, prince, dekens ende gemeyne geselscap. SIGERI.

doel ver afgeweken, hetgeen voornamelyk in het opluisteren der godsdienstige plechtigheden door het vertoonen van Mysteriespelen bestond. F. J. Raymaekers, *Pr.*

---

4. Item, noch begeren de gemeyn gesellen als dat dit geselschap niet meerder en sal moghen sijn dan van xxx persoonen, mer gebruders sovelen als hen believen sal. Sigeri.

5. Item, begeren de gesellen omdat de Rhetorycke der Liliën te bat onder houden mocht worden, dat men vuyt hunnen gheselscap van den xxx persoonen voersc. geen afteeckinghe doen en sal tot enighen anderen gulde of camere, ten ware alsoe dat deselve gesellen begeerden oft yemand van hen besonder des eedts verdrach te hebben, beheltelyck de heeren der stadt hon aff en toedoen. Sigeri.

6. Item, noch es geordineert by den selven geselscap, dat soe wie men van nu voerdaen in der *Liliën* totten gebrueder sal ontfangen, hy sy dan priester, clerck, geestelyck oft werelyck persoen, dat die sal gehouden sijn in de speciael costen te gelden gelyck de voersc. xxx gesellen van der *Leliën;* dats te weten in den cost opten sondach nae *Assumptionem Mariæ* ende op den Versworen Maendach, int generael wuytrysen ende int tracteren van eenighe Rhetorycke, die te state genoedt sijnde te Diest komen sullen ende van der gemeynen gesellen sullen ontfangen worden. Ende noch in een colve soe die gestelt sal worden ende metter camerhuren, ende anders en sullen sy nerghens in gehouden syn.

7. Item, noch is verdragen dat men alle Sondaghen colven sal, welcke colven men altijt houden sal des Sondacchs te twee uren te noen. Ende elck colve sal wesen 4 stuvers, ende so wie dese colve gecondicht worde van den cnape ende hy se dan niet en geeft na dat se hem gecondicht is, die sal verbeuren een dobbel colve, te weten 8 stuvers. Sigeri.

8. Item, so en sal nyemant enighe gesellen geestelyck of weerlyck in der colven moghen brengen, het en waert met orlof van den prinsche oft dekenen of ten minste met den orlof van den....... Ende wie hier teghen dade sal verbeuren twee stuvers. Sigeri.

9. Item, so en sal nyemande in der colven ofte in geender tijt opter camer malcanderen brengen moghen heel bieren ofte halve oft oic dan een vriendelyck dronexken ende dien hueslyck verwachten, opt die verbeurte van eenen oirt stuvers.

10. Item, noch es geordinneert by Hooftman, Prinsche ende Deken ende met den gemeynen gesellen als dat men alle twee jaren sal maken eenen tabbaert van eender verwen ende van eender gelycker devisen op der slinker mouwen of te minsten eenen capruyn; welcken tabbart metter divisen elck geselle al volmaect aen sal moeten hebben, oft den capruyn opt hooft dragen op onsen feestdach, te weten Onzer-Liever-Vrouwen *Assumptionem,* of ten minste des Sondachs daer naer, op die verbuerte van 6 stuvers.

11. Item, noch es geordineert dat elck geselle op alle Onser-Lieve-Vrouwe daghen comen sal op die camer voer 8 uren des s'morgens met syne tabbart metter divisiën ofte capruyn opt hooft hebbende, ende sullen dan samen eerlyck te kercken

gaen ende hoeren daer een misse ter eere van Onzer-Liever-Vrouwe, die de camer sal doen celebreren. Ende wie hierinne gebreckkelyck wordt vonden, sal verbueren 1 st. den selven dach te betalen ofte het sal dobbeleren. SIGERI.

12. Item, so en sal nyemant aengenomen worden in dit geselscap voersc. ten sy by Hooftman, Prinsche oft Deken ende oeck by den gemeynen gesellen op de verbeurte van 4 st.; maer nochtans sal hy moeten volgen drie colve daghen lanck nae der ouder ordinantiën, maer die hooftman, prinsche ende dekenen met den gemeynen gesellen, mogen wel gratie doen by haren wille. SIGERI.

13. Item, als dan enich geselle aengenomen is sal die voersc. geselle tasten aen des Prinsche of Deken hant, dan geloven den geselscap goet ende getrouwe ende heylegebaer te wesen ende gelden ende betalen als een goet geselle sculdich es te doen. Dat gedaen sijnde, sal die voerscr. geselle terstont geven den deken voer sijn incomen .... stuvers ende den knape dat hem belieft, ende nochtans verwachten nae syne colve na sijn steed van den berde. Ende wie hier tegen dade, sal verbeuren een dobbel colve, te weten viii st. SIGERI.

14. Item, oft geviel dat enich geselle sceyden woude vuyten geselscap ende nyet langer en beliefde daer in te blyven, die sal den voersc. geselscap voer sijn vuyt gaen geven v stuvers ende een colve ende allen costen op de camer gedaen, ten sy dat hy binnen eender maent sijn colve gegeven heeft. Ende wie hier af contrarie dade, sal men vuyt panden als voerscreven staet, behoudelyck dat hy in dit geselscap sal moeten blyven ende niet eer vuytsceyden dan op den principalen feestdag. SIGERI.

15. Item, so en sal niemandt bidden voer enighe gesellen, hy en sal erst onder tasten ende vernemen int heymelyck te voeren eer hy voer dien bidden sal of dat getal vol is ende oft allen man daer toe consent geeft, om niemant te bescamen oft enighe ouwe gesellen te verliesen mits der nieuwen incomelinghen; op die verbeurte van twee stuvers. SIGERI.

16. Item, dan sal die geselle met den genen die voer hem bid vuyt der camer gaen ende nyet weder incomen voer dat men hem roept, op die verbuerte van twee stuvers. SIGERI.

17. Item, oft sake waer dat iemant van den geselscap vuyt der stadt van Diest reysde sonder orlof, ende boven drie maenden vuyt bleef, die sal men vuyt der tafelen doen, behoudelyck dat hy sijn vijf stuvers geven sal, ende oft hy oirloff genomen heeft sal den oirloff duren een jaer lanck ende niet langer, dies soe sal hy sijn costen betalen van dien jaer voersc. oft vuyt blyven om sijn vijf stuvers voersc. SIGERI.

18. Item, ocht enighen twist ocht gescil geviel int voerscr. geselscap van eneghen roekeloesen woorden oft cleynen saecken, dat sullen die twisters terstont binnen den selven daghe den Prinsche of Dekenen over geven, om dat te beslichten by den gemeynen geselscape met correctiën nae hunnen goet duncken. Wie hier tegen dade sal verbueren drye stuvers. SIGERI.

19. Item, als men een spel groet of cleyn gerolleert heeft, so sal men die rollen brengen in handen van den Deken ende in nyemans anders sonder consent van hen ende den dekenen ende met hunnen raet die daer toe voecht ende den rollen gheeft, die sal se moeten nemen op de verbuerte van vi st. tot behoef van den gemeynen gesellen. Dies is altijt noetsake vuyt gesceyden, maer getroest hy hem der boete, so mach hy se wel overgeven den voersc. deken ende niemants anders met eenen stuver tot desgeens behoeff, die se weder ontfangen sal, ende dat

al so goets tijts dat dat spel daer by niet verachtert en blyve. Ende wie hier tegen dade, sal verbueren ses stuvers ende noch ter correctie staen van der cameren.

SIGERI.

20. Item, ocht eenich geselle enige onwerdecheyt dade den gemeynen geselscape, 't sy met woerden oft wercken enigherhanden dingen hoe dat die gelegen moegen sijn, soe sal die Hoeftman, Prinsche ende Deken metten gemeynen geselscape dat corrigeren nae haren goetduncken ende met swaerder correctiën, so dat behooren sal.

SIGERI.

21. Item, als men enich spel groet oft cleyn proeven sal by ordinantiën van Prinssche ende Deken, so sal elck gesel, die daer in spelen sal, moeten comen ter plaetsen daer men proeven sal, op de verbuerte van 1 st. ende dat op een gestaecte ure, het sy op de camer of elders, mer oft hy wyt der stadt moest sijn oft alsulcken nootsaken bewysen conden dat hy daer nyet sijn en mochte, soe sal hy hier af geexcuseert sijn. SIGERI.

22. Item, als men dan enich groot spel spelen sal, so sal elck gesel moeten comen hulpen die stellinghe maken ende daer en sal nyemant verdrach hebben ofte onscult moghen maken, dan alleen degene die in dat selve spel spelen sullen ende en mach enich van den selven gesellen daer nyet comen, soe sal hy daer eenen gelycken man in sijn stadt seynden ofte en doet hys niet, soo sal men eenen hueren op synen cost, ende nochtans verbueren twee stuvers. SIGERI.

23. Item, oft die Prinssche oft Deken iemant heyt of bevelt, het sy van wat dat sy, daer moet elck gesel gehoorsaem in sijn ende nyet weygeren, op die verbuerte van twee stuvers. SIGERI.

24. Item, oft sake waer dat iemant van den gesellen oft guldebrueders, het sy geestelyck oft werelyck, eneghe heymelycke dinghen reveleerden oft uuytbrochten, dewelcke getracteert oft geordineert sijn binnen den voersc. geselscap, het sy in der colven of op der camer, ende dat onder vreemde luyden vercalden ofte vermaenden, souden verbueren iv stuvers ende noch staen ter correctiën van Hooftman, Prinssche, Deken, met den gemeynen geselscape, nae gelegentheyt der saken.

SIGERI.

25. Item, waert dat enech geselle op der camere of onder, daer dat geselscap van der Leliën generalyck vergadert is, speelde met teerlingen, 't sy dobbelen, passen oft mommen, oft enich ander tuyscherye bedreve, sal verbueren x stuvers.

SIGERI.

26. Item, als enich van onsen medebruders aflivich wordt, soo sal men tot synen vuytvaert gaen, ende alsdan sal elck gesel moeten comen met synen tabbaert metter divisen oft met synen capruyn opt hooft ende offeren aldaer. Ende wie hier niet en quame, sal verbueren twee stuvers; ende daer voer sal elck geselle laten den gemeynen gesellen xii stuvers, voer sijn huysvrouw vi stuvers, voer sijn kynt ii st.

SIGERI.

27. Item, als den cnape van der Leliën geboden wordt ende bevolen van Prinssche, Dekenen ende synen raedt die geselle op de camer of ergens te comen, ende hen die wete niet en dede, soe sal hi verbueren die selve boete daer men t'hem op heyt te bevelen. SIGERI.

28. Item, eenyegelyck geselle van der camer sal gehouden sijn met onsen Prinche in den Mey om te ryden, so dat van ouds gewoenelyck es te gesciedene. Wie hier tegen dade sal verbueren v stuvers. SIGERI.

29. Item, voorts is te weten so dat alle dingen, so wat men daer beginnen sal oft

voert brengen, dat sal al metter meeste menichte te werck gaen. Ende als dan daer wat gesloten is daer en sal men niet meer op appeleren, opt verbueren van een ℒ was ende te staen ter correctiën van Hooftman, Prinsche ende Deken. Sigeri.

30. Item, om geen discoert etc. (als voer.)

31. Om sekere merckelycke redenen etc. (als voor.)

Latere verordeningen.

Anno vijfthien hondert en vyve den xviii dach January : is geordeneert by Prinche ende Dekenen ende den gemeynen geselscap, dat soo wanneer enighe jonge geselle gehouden, dat alsdan die jonge geselle sal moeten condighen den Dekenen oft Valuwatiemeesters xv daghen te voren, nae der oude costuem eer hy trouwen sal, om hem te spelen een *esbatement*, daer der cameren eer ende die syne ingelegen sal sijn. Ende believet alsdan den jonge geselle, die gehouwet, soo sal hy met den cnape doen noeden de gemeynen gesellen ende hy hem daer inne betrout, maer den gesellen die hy gegheven heeft met den jongen gesellen moet hy doen noeden met den cnape voersc. wilt hy gebruycken die costuymen van der camere, te weten die geltkanne vol Rensche wijn. Ende dese geltkanne sal elck geselle soo vele in gehouden sijn te gevene als hy gehaven heeft, maer elck jonge geselle in synen goeden wille, maer ten minste in de twee stuyvers, naer der ouder costuymen. Ende dit ghelt te gheven des anderdachs als die bruygom getrout es, om die geltkanne te dragene naer der ouder costuymen. Ende soo wie hier in gebreckelyck wordt vonden sal verbueren eenen stuver.

Ende alsdan sal de jonge geselle die gehouwt, in der cameren gehouden sijn in xii stuvers ende een schotel spysen, daer hy syne eere inne bewaren wilt. Ende eest dat die geselle voersc. met haren ghiften nyet toe en comen totten kannen voersc., soo sullen sy moeghen nemen die xii stuvers van den bruygom tot hender hulpen ; maer die spysen moeghen die gesellen verteeren int ghemeene naer der ouder costuymen.

Item, t'is geordineert soe wanneer tgemeyn geselscap geroepen wert ter bruyloft van enighen bruygom van hennen meghebroeders, dat alsdan gebuerde dat eenen noenmaeltyde waere ende hen spyse van den bruygom gesonden werdt, die spyse sullene gemeyne geselle verteeren. Ende gebeurdet alsdan dat die gemeene gesellen toecomen sijn ten gelde totter geltkanne vol Rhinschwijns, daer sy inne gehouden sijn, soo sullen die gesellen moeghen verdrincken des selfs noenens vi st. van den xvi st., die den bruygom schuldich es.

Actum anno XV^c XLVI, vi Juny : Item, es geordeneert by Hooftman, Prince, Dekenen ende gemeyne geselscape dat van nu voertane de speelders met den boeckhoudere, ter eeren van der cameren op bruloften of eenighe andere feesten gespeelt hebbende, sullen moghen int geheele ende alleene verteeren voer den halven ruynick, die den bruygom geven moet, vi st.

Anno XV^c en thiene, iiii Martii : is geordeneert by Hooftman, Prinsche ende Dekenen ende den ghemeynen geselscape, dat so wanneer dekenen ordineren of ordineren sullen eneghe personnage-spelen stom oft sprekende, te voet oft te perde, hoe dat sal mogen geschien ter eeren van der gemeener geselscape of cameren, dat elck geselle oft guldebroeder dat sculdich sijn te doene op die pene van een pont was ter eere van Onser-Lieven-Vrouwen, ende noch ter correctiën tot behoef van der cameren, vi st.

Item, is geordineert ende verdragen by Hooftman, Prinsche, Dekenen ende den gemeyne geselscape, dat men kiesen sal alle officieren van der voersc. cameren een maent voer den principalen feestdach ende sal wie hier vuyten gemeynen gesellen

gheeligeert wert tot eenigher officieren, die en sal dat toekomende jaer niet vuyter voersc. eed gaen, mer voldienen alsoe een goet gesel sculdech es te doene.

Item, es geordeneert ende verdragen by Hooftman, Prinsche, Dekenen ende gemeynen geselscape so wie wuyte voersc. geselscape geëligeert wordt om Prince van der selver camere te syne, sal sculdich sijn als hem die *silvere loovers* (1), der voersc. cameren behoorede, gelevert worden, die te beteren vier ingelschen silvers, op die pene die daer af gebueren mochte. Ende wanneer die voersc. Prince van sijnder officiën gedestitueerd werdt, sal weder op der voersc. camer die selve loovers leveren in alder maniere alsoe hy se te voren ontfangen heeft, oyck met den vier ingelschen voerscreven.

Item, es geordeneert by Hooftman, Prinsche, Dekenen ende gemeynen geselscape, soe wanneer eneghe van der voersc. geselscape gehuwen, ende also vele nyet gegeven hebben ofte heffen ende hebben alst principael ghelt van der geltkanne met haerder toehooren gedragen mach, dat die selve brugom van desgeens, dat hy sal van der voersc. kannen te kort sijn, opleggen en betalen soo verre hy in desen der cameren eere begeert. — Actum anno XXVIII, den xxi Decembris.

Item, es geordeneert ende verdragen by Hooftman, Prinsche, Dekenen ende gemeynen geselscape voersc., dat soe wie voertane in den eedt der selven geselscape sullen ontfangen worden, sculdich sullen sijn goede ende suffisante borgen te stellen, inne of vuyter voersc. eedt wesende, voer alle costen, lasten, cueren ende bruecken, die op de voersc. camer soude moeghen gebueren. Actum in Augusto anno xxx.

Item, is geordineert by Hooftman, Prinche, Dekenen ende den gemeynen geselscape, dat men van nu voertane op alle Onser-Liever-Vrouwe dagen, na der missen, by den voersc. gesellen gehoirt den factoor oft ymand anders in synen name sal doen lesen onse charte, om als deselve gelesen sijnde elck geselle die gehoert hebbende, hem sal weten ende sculdich sal sijn daer nae te regulerene ende om synen eedt daer inne te bewaerene gelyck een goet geselle behoert ende sculdich is van doene. — Actum anno XV^{c} XLVI, den sesten dach Junij.

Item, es geordineert by Hooftman, Prince, Dekenen ende gemeene gesellen om 't geselscap te bat in vrede en vrindscap te houdene, dat wanneer yemant van den geselle, soo wie dat ware, eenen opstekere, poinjaert, priem oft eenich geweert trokke in grammen moede oft van der tafele opname in fellen grammen moede, soe sal men denselven deliqueren vuyt den geselscape. — Actum anno LXII, in Meerte xxi daghen Luyx styl.

FORMVLIER GEWOONLYK GEBEZIGD IN HET AFLEGGEN VAN DEN EED DOOR DEGENEN DIE ALS LID IN HET GENOOTSCHAP WERDEN AENGENOMEN OF TOT EENIG AMBT OF WAERDIGHEID WERDEN BEVORDERD.

Den Hooftman.

Dese officie, daer ick toe versocht ende ghebeden ben, sal ick regeren wettelyck ende wel, die chaerte onderhouden ende doen onderhouden, die boete corrigeren, nyet aensiende maechscap of vrindscap; ende allen dinghen hulpen te vervonnissen naer mijn beste verstant, conde en waerheyt. Ende ick belove de geselscap goet ende getrouwe ende heylbaer te wesen, aen die Coninckiycke Majesteyt goet ende getrouwe te sijn, ende die roomsche catholycke ende apostelycke Kercke voer te staen. Soe hulpe my Godt ende Maria, die reyn suyver Lelie-bloeme!

---

(1) De *silvere loovers* waervan hier gesproken wordt, waren de dusgenoemde *Braek* des genootschaps, zijnde een zilveren halssieraed, hetgeen door den Prins der rederijkkamer in buitengewoone plechtigheden als een onderscheidingsteeken werd gedragen.

Den Prinche.

Dese office, daer ick toe genomen ben, sal ick regeren nettelyck ende wel, de boete te versuecken ende ten rechte te openbaren ende te corrigeren ende doen te corrigeren, niet aensiende maechscap oft vrintscap, ende de caerte te onderhouden ende doen te onderhouden.

Dekenen.

Dese officie, daer ick toe genomen ben, sal ick regeren wettelyck ende wel, de caerte onderhouden ende doen onderhouden, niet aensiende maechscap of vrintscap, ende alle dinghen hulpen vervonnissen naer mijn beste verstaende, conde ende waerheyt.

Valuwatie-Meesters.

Dese officie, daer ick toe genomen ben, sal ick regeren wettelyck ende wel, de spelen ende valuwatie te regeren als mijn eygen goet, niet tot verminderinghe, maer tot vermeerderinghe; de spelen vuyt te leveren, anderen soo goeden te vercrygen, vercreghen doen te boeckeeren alleene tot der cameren behoef, niet tot mynen behoefenisse ofte yemant anders; de valuwatie geheelyck te regeren nae mijn beste verstaende, conde ende waerheyt ende ten cameren proffijt.

Die ontfangen sal worden.

Dit geselscap, dat ick versocht hebbe ende omme gebeden hebbe, ende die caerte ick gesien oft gehoort hebbe, die meeste artikelen met den minsten, beloef ick t'onderhoudene gelyck ick sculdig ben t'onderhouden ende ick belove goet ende getrouwe ende heyligebaer te wesen ende te betalen, gelyck een goet geselle sculdich is te doen ende der Konincklyke Ma[t] goede ende getrouwe te sijn ende die roomsche catholycke ende apostolycke Kercke voer te staen. Soe helpe my Godt ende Maria, die reyn suyver Lelie-bloeme!

Wy laten hier nevens de namen volgen van de leden der commissie benoemd, om uitspraek te doen welke der deelnemende genootschappen aen den wedstrijd in 1541 te Diest gegeven, den opperprijs enz. verdiend had, als mede den eed door elck van hun te dezer gelegenheid afgelegd.

DEN EED VAN DEN JUGEN IN DE VOERSC. FEESTE VAN DER RETHORICKE GEDAEN (1541).

Dit jugement van der prysen van deser teghenwoordigen feeste van der Rhetorycken, dat wy hier aenveerden, sullen wy regtveerdelyck determineren, sonder faveur of simulatie, na ons vuyterste beste ende nae de conste van de Rhetorycke ende secreet te houden die heymelyckheyt na der fayten der Rhetorycken ende die en sullen wy laten om maechscap, vrintscap noch viantscap, noch om goet dat men ons geven noch nemen moet, oft om eghenderhande saecken willen. Soe help ons Godt ende alle syn heyleghen!

Judices, die desen eedt in forma gedaen hebben, sijn geweest:

HEER BORTHOMEEUS WALBODE, *priester*.
PEETER VRANCKEN.
WYLLEM YLIAS, *facteur der Leliё-camer*.
HENDRICK VAN BELME.
PAUWELS VANDER STRATEN.
ZEGER DE RUSCHE.

MARTEN EVERAERT, VAN BRUGGE.

Toen ik in het vorig deel van dit *Museum* (1) over den bruggeling Marten Everaert schreef, en eenige van zyne werken deed kennen, meende ik niet dat ik zoo spoedig op hem zou kunnen terug komen.

Sedert het in het licht verschynen van myne bydrage, heeft mijn geleerde vriend, doctor Broeckx, die in al wat de geschiedenis der geneeskunde hier te lande betreft, zoo ervaren is, insgelyks over Everaert gehandeld (2), doch van hem geene meerdere schriften doen kennen dan die welke ik reeds had aengewezen.

Zie hier wat my van dien man nog is voorgekomen :

1. T'Boeck vande Vroet-wijfs. Int welcke men mach leeren alle heymelicheden vande vrouwen, ende in wat ghestalte de Mensche in zijn moeders lichaem ontfanghen, groeyet ende gheboren wort. Voorts hoe alderleye siecten die den Craemvrouwen lichtelick ouercomen, met costelicke medecijnen mogen voorcomen ende ghenesen worden. Alles t'samen wt eygen ervarentheyt vanden seer vermaerden Jacob

---

(1) D. II, bl. 453-462.

(2) In zyne *Documents pour servir à l'Histoire de la Bibliographie médicale belge,* in de *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*. Antw. 1858.

RVFFEN, Stadt Medecijn tot Zurich, eertijts in druck wtgegheuen, ende nu ter tijt op een nieu verbetert, ende met schoone Figueren verciert.

Daer by ghevoecht zijnde een profytelicke leeringhe, van het Voesteren ende handelen vande nieugheboren kinderen.

Ouergeset wtten Hoochduytsche in ons Nederlantsche sprake, deur MARTYN EVERAERT B.

T'Amstelredam,

By Cornelis Claesz, opt Water int Schrijfboeck, M.D.XCI.

In-4°. Met den titel tot aen het *Register* 80 aen eenen kant geteekende bladen of 160 blz.; dan het *Register* van 4 bladen of 8 blz.; de laetste wit.

Op het titelblad eene groote in hout gesnedene plaet, verbeeldende eene kamer, waerin eene vrouw te bed ligt, een eerstgeboren kind gewasschen wordt, enz. Boven die plaet leest men eene drieregelige spreuk getrokken uit *Genesis III : Godt die Heere sprack totten Wyve, Ick sal v smerten vermenichvuldighen, te weten als ghy bevrucht zijt, gy sult met smerte v kinderen baren, ende uwen wille sal uwen Man onderworpen zijn, ende hy sal v Heere zijn.*

Deze uitgave, die door de goedkeuring van de Staten-Generael, gegeven den 13den February 1591, blijkt de eerste te zijn, komt overigs geheel overeen met die van 1604, welke ik vroeger heb beschreven.

Men kent dus reeds drie drukken, namelyk van de jaren 1591, 1604 en 1668, van Everaerts vertaling van Ruffens *Boeck van de Vroetwijfs;* en men mag veronderstellen dat er misschien nog andere te vinden zijn, vermits dit werk gedurende meer dan vijfenzeventig jaren voor handboek schijnt gediend te hebben.

Opmerking verdient het, dat Everaert zich tot het overbrengen van Ruffens werk in onze moedertael bepaelde, en er niet eens eene inleiding of bericht tot den lezer, zoo als in zyne vroegere vertalingen, byschreef. Met de jaren schijnt hy minder praetziek geworden te zijn. Ik stipte reeds vroeger aen dat zulke arbeid

niet genoegzaem is om aen hem eene voorname plaets tusschen onze verdienstelykste geneeskundigen van vroegere eeuwen te doen toekennen.

2. De beschryvinghe vant groot ende vermaert Coninckrijck van *Congo*, ende de aenpalende oft ommegheleghen Landen, met verclaringhe van veel sonderlinghe saken, ende gheschiedenissen vanden selfden Coninckrijcke. Oock wat Coopmanschappen al daer ghebracht ende van daer ghehaelt worden. Van hare Mijnen. Vande Elephanten, ende alle haer ander ghedierten. Van hare drachten ende maniere van cleedinghe, seltsame ghebruycken, vreemde chrijchsgebruycken, hoe ende wanneer sy bekeert zijn tot den Christen gheloove. Ghedeelt in 2 Boecken.

Ghenomen wt de schriften ende mondelicke t'samen spraecken van Edoart Lopez Portegijs.

Beschreven door Philips Pigafetta in Italiaens, ende overgheset in ons Nederlantsche spraecke : Deur Martijn Everart B.

t'Amstelredam by Cornelis Claesz. Opt Water int Schrijfboeck, by de Oude Bruggh' M.D.XCVI.

In-4°, 50 ongecyferde bladen of 100 bladzyden. Eerst de titel, dan A II tot N II. Op het laetste blad leest men onderaen : ***Tot Middelburch, by Jeronimus Willeboortsen.*** M.D.XCVI.

Het titelblad is versierd met eene zeer fraei in koper gesnedene kaert van het koninkrijk Congo. In eenen hoek van deze plaet leest men : ***Congi Regni Christiani in Africa nova descriptio. Auctore Philippo Pigafetta,*** en daer naest : ***Jodoc' Hondi' fecit et cœlavit.*** Verder bevat het boek nog een zevental houten platen, waervan eene den dadelboom, de overige kleederdrachten en gewoonten der inwooners van Congo verbeelden.

Vroeger heb ik aengetoond, dat Everaert in het latijn en het hoogduitsch ervaren was; uit hetgene ik dit mael van hem mededeel kan men opmaken dat hy insgelyks zeer wel met het italiaensch en het fransch bekend was.

De italjaen Philips Pigafetta, wiens werk Everaert vertaelde, leefde in de laetste helft der zestiende eeuw. Tydens de ***Ligue***

bevond by zich in Frankrijk met den kardinael Hendrik Cajetano. Dit gaf hem gelegenheid om een verhael van het beleg van Parijs in 1590, in het licht te geven. Hy schreef verder nog, onder andere werken, *Discorso sopra la Gerusalemme liberata di Torquato Tasso*, en bracht het een en ander uit het spaensch in het italjaensch over, zoo als het geval was met zyne *Relazione del Reame di Congo*, waerover ik hier handel, hetwelk, zoo als de titel reeds aenwijst, uit de schriften van den portugies Odoard Lopez getrokken is (1).

De beschryving van het koninkrijk Congo, die met veel nauwkeurigheid schijnt samengesteld te zijn, laet zich zeer wel lezen. Dit boek moet, toen het verscheen, in Noord-Nederland met gretigheid ontvangen geweest zijn, als trekkende de aendacht op eene landstreek, met welke het mogelyk zou wezen veelbeduidende handelsbetrekkingen aen te knoopen.

Everaert heeft niet een enkel woord ter inleiding geschreven, en zich dit mael nog tot het vertalen bepaeld. De volgende regelen, waermede het boek begint, zullen én Lopez doen kennen én een stael opleveren van Everaerts stijl : « Inden iaere ons Heere 1578. ten tyde dat Don Sebastiaen Coninck van Portugael schepe was gaende, om te winnen het Coninckrijck van Marracco, so is oock Eduaert Lopez van Benuento gheboren, gheleghen ses duytsche mylen van Lisbone, aen de Suytzyde van de Riviere ghenaemt Taio, insghelijcx afghevaren om half April, om te seylen na de haven van Loanda, die gheleghen is int Coninckrijcke van Congo, op een schip ghenaemt S. Antonis, d'welcke toe behoorde een van zijn Ooms, ende was geladen met veelderhande coopmanschappen, om in tselfde Conincrijcke te voeren : Ende werdt ghevolcht van een cleyn schipken, dat sy *Patacchi* noemen,

(1) Over Pigafetta kan men nazien Jöcher, *Algemeines Gelehrten-Lexicon*, Th. III, bl. 1561, Leipzig, 1741, in-4°.

d'welcke groote hulpe ende goede bewaernisse, eenpaerlick van haerlieder schip, was ontfangende, die met licht by nachte tselfde den wech wijsden, om dattet niet en soude verseylen ende den wech missen.

« Desen Eduaert is aen ghecomen aen het Eylant van Madera, toebehorende den Coninck van Portugael, gheleghen van Lisbone ontrent 150 duytsche mylen, waer dat hy stille heeft gheleghen vijfthien daghen, om hem te voorsien van ververschinge, dat is van versch water, eñ van wijn, die in dit Eylandt met grooter menichte groeyende is, ende is van de beste wijnen diemen vindt, de welcke oock in verscheyden Landen ghevoert wordt, maer principalick in Engelant. »

3. Tleven ende vrome daden vande Doorluchtige Griecsche ende Romeynsche mannen, met haer figuren.

Deur PLVTARCHVS int lange beschreven, ende nu int corte begrepen, ende in Latijn gestelt, door DARIVS TIBERTVS, Ridder van Cæsena.

Hier by is gevoecht tleven vande excellente Veltheeren, door ÆMILIVS PROBVS beschreven, ende van ander mannen, die inde naestvolgende sijde gestelt zijn : met sommige nieuwe vergelijckingẽ die nu eerst in tlicht zijn wtgecomen.

In onse Neerduytsche sprake overgeset door M. Everart.

Hier is bygevoecht de tafel van de treffelickste ende voornaemste saken, in dit boeck begrepen.

Tot Leyden.

By Jan Claesz. van Dorp, inde vergulde Son.

Anno 1601.

In-8°. De titel één blad; de tafel één blad; de voorrede, 5 blad.; drie verzen op den inhoud des boeks, of ter eere van Plutarchus, één blad, alles ongecyferd; dan bladzyde 1 tot 834, en eindelyk het register van 6 bladen of 12 bladz. Alles te samen 864 bladzyden, waervan de keerzyde des titels en het laetste blad wit zijn gebleven.

Op het titelblad staet er een in houtgesneden medaillon met het borstbeeld van Plutarchus, en verder bevat het boek nog vijfenvijftig dergelyke medaillons, welke aen het hoofd van de

meeste levensbeschryvingen geplaetst zijn; maer die niet zeer keurig zijn uitgevoerd.

Uit het volgende, welk men in de tafel leest: *De namen ende vergelijckingen die met sterrekens zijn geteeckent, zijn nu eerst* in desen Druck *daer by ghevoeght,* schijnt men te mogen besluiten, dat er nog vroegere uitgaven van Everaerts vertaling bestaen. De langwylige *Voorrede tot den goetwilligen Leser,* die waerschijnlyk uit de pen van Everaert gevloeid is, en welke alleen betrekking heeft tot de toepassing der voorbeelden uit Plutarchus ontleend, levert niets van belang op.

Op de *Voorrede* volgen drie versjens. De twee eerste: *Opten inhout deses Boecx,* het derde: *Tot lof van Plutarchus,* welke niet onderteekend zijn. Het is dus vry onzeker uit welke pen deze gevloeid zijn. Zie hier die stukjens:

Siet, Leser, hoort, end' wilt ter degen
des werelts loop hier overwegen:
vreemt is 'tbeleyt, niet by geval
yet wonders beurt, God schictet al.
Dit Boeck is een Toneel van veelen
verscheydelijck geleet, te speelen.
Tot schande d'een, d'ander tot eer,
de eene climt end' crijcht 'tbegeer,
triomph end' vreucht hy derf bedrijven:
end' ander daelt, can niet beclijven.
Maer siet hoe God door 't hoog gebiet
recht alles wel, 't quaet doet te niet:
verdelcht homoet, behout geslachten
die 's menschen standt end' heyl betrachten.
Wil dat een yeg'lick swicht met schroom,
end' toont door dees des werelts droom.

EEN ANDER.

De Historie is der gcheuchnis een schat,
end' oudtheyts bood': Plutarchus dit vermeert,
want in zijn werck, de seden hooch begeert,
met d'Historie te samen hy bevat.

TOT LOF VAN PLUTARCHUS.

De bleecke doot, die Wijsen ende Sotten
wechruct, heeft wel Plutarchi vleys doen rotten,
maer niet den naem : want zijn befaemde weet
int schrijven cloeck, met maticheyt becleet,
heeft voortgebracht oprecht end' sonder smaden,
der Griecken lof, end' der Romeynen daden.
O Helden eel, hoe hooch is u gheluck,
dat sulck een man verbreyt van stuck tot stuck
u feyten groot, soo Princelijck bedreven!
Livius noyt soo prijslijck heeft geschreven.
Hier canmen sien ende leeren 't rechte nut,
dat Rijcken stelt, end' steden stadich stut.
Die burgerlijck gemeenten wil beleyden,
moet wijs end' wis Plutarchi leer bereyden.
Ghy Helden all' Darium Tibertum prijst,
dat hy uyt 't Griecx int Latijn claer aenwijst
by cort verhael, 'tgeen Plutarch breet doet blijcken.
Doet M. Everaert oock neersticheyts lof strijcken
dat hy dit selv' in Neerduyts heeft gestelt :
op dat oock hier all' Nederlantsche helt
sulc schoon voorbeelt steets soude staen voor ogen,
twelc neerstelijc men ionc end' oudt moet togen :
om 't Vaderlandt te helpen inden noot
met raet end' daet, end' schuttē swaer' aenstoot.

Het is niet de geheele Plutarchus, die door onzen bruggeling in onze moedertael werd overgebracht, maer zoo als de titel het te kennen geeft, slechts eene verkorting van het groot werk des griekschen schryvers, vervaerdigd door den italjaen Darius Tibertus, eenen ridder van Cesena, die in de vijftiende eeuw bloeide en zijn boek ten jare 1491 in het licht zond (1).

In de zestiende eeuw werden de heldendaden, de trekken van

(1) Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750. Th. II, bl. 34. — Moréri, *le grand Dictionnaire historique*. Paris, 1759. D. IV, bl. 43.

moed, beleid, getrouwheid of andere deugden der groote mannen van Plutarchus dagelyks tot voorbeeld aengehaeld. Zyne levensbeschryvingen waren in ieders handen, zelfs in die der schoone kunne. Men mag veronderstellen dat de brave vrouw van vader Cats, in hare uren van uitspanning, in Everaerts vertaling zat te lezen(1). Cats zingt immers van haer :

> Een vrouw van sneëg vernuft en geestig in manieren,
> sy kon een huysgesin naer rechten eysch bestieren.
> In plaetse dat de jeugt romansche grillen leest,
> *soo is Plutarchus selfs haer tijdverdrijf geweest*(2).

In den Plutarchus van Everaert is de stijl, zoo als in zyne overige werken, vloeijend, duidelyk en in 't algemeen vry van basterdwoorden. In 't voorbygaen zal ik hier opmerken dat hy den volksnaem *Galli* (*les Gaulois*), welke onder andere herhaelde malen voorkomt in de levensbeschryving van Lucius Camillus, telkens, en te recht, in onze tael overbrengt door *de Walen*.

Uit het weinige, dat ik dit mael ter aenvulling van het bericht van Marten Everaert lever, blijkt het dat hy nog in Noord-Nederland leefde, niet alleen in 1596, toen hy zyne beschryving van het koninkrijk Congo aldaer liet drukken, maer ook nog wel in 1601, wanneer zyne vermeerderde uitgave van den Plutarchus, die hy wel zelf zal bezorgd hebben, van de pers kwam. Waerom zyne *Ephemeridae*, waervan ik vroeger heb gesproken, in 1600 te Heidelberg gedrukt zijn, blijft vry onzeker.

's Mans naem wordt dan eens Everaert, dan eens Everart geschreven. Meestal voegt hy daer achter eene B by, dat is de aenvangsletter van het woord *bruggeling*. Alhoewel door zyne uitwyking aen Zuid-Nederland vreemd geworden, dacht hy dus

(1) De vrouw van Cats was Elisabeth van Valkenburg, geboren te Antwerpen, doch vandaer met hare ouders naer Amsterdam vertrokken.
(2) Cats, *Twee-en-tachtigjarig leven.*

toch gedurig aen de stad, waer hy het eerste levenslicht zag. Of onze Marten Everaert een afstammeling was van Cornelis Everaert, *clerck van den Archieren* te Brugge, die by den aenvang der zestiende eeuw leefde en een groot getal tooneelstukken schreef (1509-1531), weet ik niet (1).

De twee werken, die ik hier voor het eerst doe kennen, dragen niets by tot het vermeerderen van 's mans roem als geneesheer; en wanneer men in aenmerking neemt hoe verschillend van aert de boeken zijn, die hy in onze tael overbracht, dan zou men eenigs zins kunnen veronderstellen, dat hy zich op dergelyke vertalingen toelegde, niet enkel uit iever voor de wetenschappen, maer veeleer om zich voor zulken arbeid te doen betalen, en daerdoor een eerlyk bestaen te vinden, hetwelk hem misschien door het uitsluitelyk beoefenen der geneeskunst niet verschaft werd.

SPREUKEN.

Op een schutblad van het register der *Staten van goed en andere akten* voor schepenen van der Keure te Gent, van het jaer 1580—1581 heeft iemand het volgende geschreven :

Den tijt die lijdt in zuelcker manieren
als 't water doet in die rivieren.

1592.

Dergelyke spreuken of rijmtjens uit de pen gevloeid van stadsklerken of zelfs van schepenen, in uren van uitspanning of van verveling, vindt men op talryke andere registers. Misschien was het der moeite waerd de beste dezer aen de vergetelheid te onttrekken.

(1) Over Cornelis Everaert zie men Willems, *Belgisch Museum*, D. II, bl. 187, alwaer verkeerdelyk gedrukt staet : *clerck van den Archieven* in plaets van : *clerck van den Archieren*, en vooral D. VI, bl. 41-51.

HET GROOT HULTHEMSCH HANDSCHRIFT.

Het Handschrift, waeraen ik den naem van het groot Hulthemsch handschrift heb gegeven, en waeruit ik zoo talryke stukken in dit *Museum* heb medegedeeld, is ongetwyfeld eene der rijkste bronnen voor onze middeleeuwsche letterkunde. Het maekte vroeger deel van de bibliotheek van den verdienstelyken gentschen geleerde en boekminnaer Karel van Hulthem (1), wiens zoo kostbare letterkundige nalatenschap in 1835 geheel aen den Staet overging, zoo dat het thands op de burgondische bibliotheek te Brussel, berust (2).

Van Hulthem zelf, blykends eene aenteekening, die hy op den binnenkant van den band heeft geschreven (3), kocht dit handschrift in 1811 te Brussel, op de veiling van zekeren notaris Nuewens, die eene zeer ryke bibliotheek naliet, waeronder meer dan vijf honderd handschriften, betrekking hebbende tot onze nederlandsche geschiedenis (4). De catalogus echter van die ver-

---

(1) In de *Bibliotheca Hulthemiana ou Catalogue méthodique de la riche et précieuse collection de livres et de manuscrits délaissés par* M. Ch. Van Hulthem, vol. VI *Manuscrits*, wordt het beschreven bl. 45, onder Nr 192.

(2) Het draegt thands het Nr 15615. De heer Marchal, heeft D. I bl. 312-313 onder de Nrs 15589 tot 15624 van zynen *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque royale des Ducs de Bourgogne,* eenige der stukken aengewezen, welke in het Handschrift voorkomen.

(3) *Acheté à la vente des livres de M. Nuewens, notaire à Bruxelles, faite en avril* 1811. Ch. Van Hulthem.

(4) *Vente d'une riche et rare collection de manuscrits et livres imprimés qui se fera par le ministère du notaire Duprez,* (*lundi* 1 *avril* 1811), *sous la direction de J. B. Collaert.* Bruxelles, J. J. Jorez, in-8°.

kooping is zoo slordig opgemaekt, en de handschriften, vooral die van letterkundigen inhoud, zijn zoo beknoptelyk aengeduid, dat het byna onmogelyk is onzen beroemden Codex daeronder te erkennen. Ik vermeen nochtans dat deze opgegeven wordt onder het Nr 440 (1), hetwelk voor eenen spotprijs verkocht is. Dit laetste echter verwondere niemand : tydens onze inlyving met Frankrijk was by ons het nationael gevoel zeer diep gevallen, en de boeken in onze moedertael geschreven werden byna als geheel zonder weerde beschouwd. Hulde dus aen Nuewens en Van Hulthem aen wie wy de behouding van dien voor onze letterkunde zoo duerbaren schat te danken hebben !

Aen wien heeft het Handschrift in de vorige eeuw en vroeger toebehoord? komt het van eenen byzondere of wel uit de eene of andere onzer abdyen of kloosters? Die vragen kan ik niet beantwoorden. Alleen zal ik hier aenstippen, dat eene zeer oude band, ten minsten van de XVIe eeuw, boven aen op bladzyde 106 de woorden *Espoer en Dieu* geschreven heeft. Waerschijnlyk was dit de *devise* van eenen der vroegste bezitters.

Het Handschrift is op papier in groot 4°-formaet, en in eenen oud lederen versierden band; de rug echter is vernieuwd, en daerop heeft men in groote letteren de woorden :

POÈME

FLAMEND

geprint. Vroeger had het boek koperen sloten ; doch daervan zijn de haken verdwenen.

Vooraen op een wit blad heeft Van Hulthem geschreven : *Verzameling van een groot getal gedichten in de nederlandsche tael, gemaekt in de XIV en XV eeuwen.*

---

(1) Bl. 31, N° 440. *Manuscrit très-ancien en vers flamands, in-folio,* aen Van Hulthem toegewezen voor fr. 3-50. — De codex is in groot 4°, niet in-folio, des niettegenstaende vermeen ik, dat hierdoor het handschrift bedoeld wordt.

Het boek bevat thands nog twee honderd en een-en-veertig beschreven bladen of vier honderd en twee-en-tachtig bladzyden. Het schrift is op twee kolommen van ongeveer 45 verzen elk, en behoort tot de eerste jaren der vijftiende eeuw. Alles is van de zelfde hand en zeer duidelyk geschreven, met roode opschriften voor, en groote letters aen het begin van elk stuk en ook hier en daer elders; verder is er een rood streepjen door de eerste letter van elk vers. De verkortingen, welke in den Codex voorkomen, zijn die welke men gewoonlyk in de schriften van dat tijdvak ontmoet. Het facsimile van eenige verzen uit het Hs. heb ik Deel II, bl. 408 van dit *Museum* medegedeeld.

Elk stuk in het Hs. bevat, draegt een nummer in rooden inkt. Het hoogste dezer is CC.XIIII, twee honderd en veertien; doch er zijn er slechts twee honderd en tien overgebleven, waervan honderd en vijf-en-tachtig, in verzen en vijf-en-twintig in proza. Het nummer CC.XIIII was waerschijnlyk het laetste. Op de keerzyde van het blad waerop dit geschreven staet leest men de woorden : *Dits een rondeel — Vrou met eren — ...... nacht — Ene ander maniere den bom*, geschreven boven muzieknoten, waerop die liederen moeten gezongen worden.

Aen het laetste blad ontbreekt een hoek die er uit schijnt gesneden te zijn. Ook falen aen het begin eenige bladen die het stuk Nr 1, waervan de inhoud en dus de uitgestrektheid niet is te bepalen, en verder het eerste gedeelte van Nr 2, zijnde de *Reis van den heiligen Brandaen*, bevatten. Alzoo onderaen dit laetste gedicht het getal der verzen, gelyk by al de andere wordt opgegeven en deze op 2198 moesten beloopen, waervan maer 1875 zijn overgebleven, stonden dus de 323, die te kort zijn, op de eerste bladen, die verloren gingen. Ook ontbreken nog eenige bladen, zoo als 29, waerop het slot van het stuk geteekend Nr XVIII en het begin van Nr XIX gestaen heeft; van blad 113 is een hoek uitgesneden en anderhalf kolom overplakt om den onzedelyken

inhoud van het stuk Nr CXXXII. Om die zelfde reden is het No LXIX, op bl. 64 voorkomende, geheel met inkt zoodanig doorstreept en zwart gemaekt, dat het bezwaerlyk zou zijn hetzelve nog in zijn geheel te lezen. Verder is het blad waerop het slot van Nr CXCVIII en geheel het Nr CXCIX stonden, verdwenen en door een wit vel vervangen. En eindelyk faelt ook nog het blad, waerop de laetste regels van Nr CCIX en het begin van CCX geschreven waren.

Van al deze leemten en gebreken zal ik nog eens hierna, in het algemeen verslag van den inhoud, en telkens op de plaets waer ze voorkomen, gewag maken.

In de laetste jaren, en wel waerschijnlyk sedert dat het Hs. zich te Brussel bevindt, heeft men de bladen met potlood geteekend, en het zijn ook deze cyfers waerop ik my beroep, doch men heeft niet bemerkt dat het Handschrift verkeerd ingebonden is en dat de bladen 29 en 30, de stukken CCXIII en CCXIIII bevattende, achter het blad 241 zouden moeten komen, en het slot van het boek uitmaken.

Wylen Voisin heeft gezeid : *Ce volume forme à lui seul une véritable anthologie pour la poésie flamande des* XIIe XIIIe et XIVe *siècles*(1). Hiermede zal men volgaerne instemmen. In der daed het levert proeven van byna alle vakken der dichtkunst op : het epos, het leerdicht, de tooneelpoëzie, het lierdicht, enz. Niet een handschrift is geschikter om een denkbeeld te geven van den vroegeren rijkdom onzer letterkunde. Al is het dat de meeste stukken tot de XIIIe en de XIVe eeuw behooren, kan men het met den heer Voisin eens zijn, en eenige, zoo als onder andere, de ***Reis van Sinte Brandaen***, tot de XIIe, of ten minsten tot het vroegste tijdvak onzer letteren terug brengen. In een der stukken in proza, een mirakel te S.-Jans-Molenbeek by Brussel(2), wordt

(1) *Bibliotheca Hulthemiana*, VI, bl. 45.
(2) Uitgegeven in de *Rumbeeksche Avondstonden*, St. 1 bl. 19.

gezegd dat het geschiedde den 28en September 1399; dit zal wel het jongste stuk zijn uit geheel den bundel, die dan ook om die reden niet dan na dit jaer kan verzameld en geschreven zijn.

Wie bracht dit alles by een? Waer is de Codex geschreven? Hier omtrent valt het moeilyk iets met zekerheid te zeggen, althands houde ik voor vast, dat hy in Zuid-Nederland werd vervaerdigd, maer door iemand die zoo wel bekend was met de werken der dichters van Holland als met die van Brabant en Vlaenderen.

Ik was nog student aen de Hoogeschool te Leuven, toen de goede Van Hulthem, my in 1828, met het Handschrift voor het eerst bekend maekte, en het my voor eenigen tijd toevertrouwde. Ik schreef er alsdan de meeste stukken uit af, en zond een viertal liedjens aen Willems om ze in zyne *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud* op te nemen. Myne rechtsstudiën, de tijdsomstandigheden, enz., lieten my destijds, en later, niet toe al wat ik uit den Codex had afgeschreven zelf in het licht te geven. Sedert ik de aendacht op het handschrift had getrokken, werd hieruit door Mone, Willems, Blommaert, Hoffmann van Fallersleben, Tideman, Snellaert en Angillis menig stuk aen den dag gebracht. Aen byna al wat er nog overbleef heb ik in de twee eerste deelen van dit *Museum* eene plaets verleend, zoodanig dat er thands slechts overschieten : 1° vier-en-twintig stukken van geestelyken inhoud, welke door den heer Angillis ter pers zijn gelegd, en eerstdaegs, hoop ik, het licht zullen zien; 2° een tiental(1) gedichten die ik om den onzedelyken of onkieschen inhoud niet heb laten drukken(2), 3° twee gebedekens in proza, en 4° eenige weinige stukken, die reeds volgends andere teksten ver-

(1) Zie bl. 289—306.

(2) Hieronder is begrepen *Wisen raet van Vrouwen*, door Willems, in het *Belgisch Museum* gedrukt, doch zonder de negen laetste verzen, welke hy heeft weggelaten.

schenen zijn, en waervan dus slechts de varianten op te geven blyven. In de uitvoerige lijst van den inhoud, die ik hier laet volgen, heb ik dit alles zoo nauwkeurig als ik kon aengewezen, en tevens ook de werken, waerin de gedrukte stukken voorkomen, aengehaeld.

Zie hier de opgave van dien inhoud, waerby ik my beroep, niet alleen op de oude nummers, welke in het handschrift boven elk stuk geschreven staen, maer tevens ook op de nummers in potlood welke in de laetste jaren aen de bladen gegeven zijn. Dewijl de eerste dezer falen, begint het met Nr :

2. (Reis van den H. Brandaen), (bl. 1—11 r° kol. 1).. 1875 **verzen.**

Het stuk zou 2198 verzen moeten hebben. Er ontbreken dus 323 regels.

Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten,* I, bl. 100—120.

Een ander, volledige tekst naer het Comburgsch handschrift is insgelyks door dien heer uitgegeven in de *Oudvlaemsche Gedichten,* II, bl. 3—28.

3. *Ons liefs Heren passie*, (bl. 11 r° kol. 1—13 r° kol. 2). **389.**

Angillis, *Geestelijke Gedichten*, Nr XII, bl. 46—57.

Gedrukt als schoolboek : *de Korte Passie ons Liefs Heeren Jesu Christi.* Antw. Mart. Verhulst, 1661, en ook Gillis Verhulst, 1679, in-18, 8 bl. of 16 blz.

4. *Onser Vrouwen Claghe*, (bl. 14 v° kol. 1 – 15 r° kol. 1). **343.**

Angillis, *Geestelijke Gedichten,* Nr XXIV.

5. *dBoec vanden Houte*, (bl. 15 v° kol. 1 —19 v° kol. 2). **780.**

Dit HS. heeft tot grondtekst gediend voor de uitgave van Tideman, in de *Werken van de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde,* 1844.

6. *Item, hier beghinnen de* vii *Psalme in dietsche,* (bl. 19 v° kol. 2—23 r° kol. 2). **PROZA.**

Serrure, *Museum,* D. II, bl. 438—451.

7. *Ene bedinghe van Onser Vrouwen*, (bl. 23 r° kol. 2—23 v° kol. 1). **58.**

Angillis in de *Dietsche Warande,* I, bl. 243—245.

8. *Ene edel exsempel*, (bl. 23 v° kol. 2—24 r° kol. 2). 80 verzen.
BLOMMAERT, in de *Dietsche Warande*, II, bl. 352—354.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr VI, bl. 28—30.

9. *Een exsempel noch*, (bl. 24 r° kol. 1 — bl. 24 v° kol. 1). 45.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 332—333, Nr XXXI.

10. *Onse Sonden*, (bl. 24 v° kol. 1 — kol. 2). PROZA.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 220—221.

11. *Van Minnen*, (bl. 24 v° kol. 2 — bl. 25 kol. 1). 74.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. IV, bl. 222—224.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 387—389.

12. *Ene bedinghe van Onser Vrouwen*, (bl. 25 r° kol. 1). 33.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr X, bl. 39—40.

13. *Den Hoet van minnen*, (bl. 25 v° kol. 1. — 26 r° kol. 1). 102.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 384—386, Nr LV.

14. *Een edel exsempel ghemaect op den Mensche*, (bl. 26 r° kol. 1. — bl. 27 kol. 2). 219.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XIX, bl. 79—86.

15. *Ene bedinghe van onsen Here*, (bl. 27 r° kol. 2. — 27 v° kol. 2). 76.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 403—405.

16. *Ene bedinghe van onsen Here*, (bl. 27 v° kol. 2. — 28 kol. 1). 50.
ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, Nr V, bl. 20—21.

17. *Ene bevelinghe*, (bl. 28 r° kol. 1. — 28 v° kol. 1). 56.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 398—400.

18. O intemorata *in dietsche*, (bl. 28 v° kol.) 53.
Het slot van dit stuk ontbreekt en te dezer plaets heeft men een wit blad in het HS. ingeschoten.
Dit stuk is naer het Comburgsch handschrift uitgegeven door KAUSLER, *Denkmäler altniederländischer Sprache und Litteratur*, Tubingen 1844, Th. II, bl. 557—560.

19. *S. Berbera, S. Goedele, S. Magriete*, (bl. 31 r° kol. 1). 38.
Deze drie gebeden maken slechts het slot uit van een uitgebreider stuk, waervan het begin op het onbrekende blad zal

gestaen hebben. Het getal der verzen wordt ditmael onderaen niet opgegeven, het blijkt dus niet hoeveel regels er te kort zijn.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 401—402.

20. *Dits vanden man die gherne dranc*, (bl. 31 r° kol. 2. — 32 r° kol. 2). 200 verzen.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 51—57.

21*(1). *Dmeisken metten sconen vlechtken*, (bl. 32 r° kol. 2. — 32 v° kol. 2). 58.

Om den wulpschen inhoud niet gedrukt.

22. *De* VII *Ghetiden van Onsen Here*, (bl. 32 v° kol. 2. — 34 r° kol. 2). 64.

ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XIII, bl. 58—60.

23. *Achte persone Wenschen*, (bl. 33 r° kol. 1. — 34 r° kol. 2). 184.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. II, bl. 432—437.

BLOMMAERT, *Oud-vlaemsche Gedichten*, II, bl. 111—113.

24. *Vanden verwenden Keyser*, (bl. 34 r° kol. 2. — 35 r° kol. 1). 142.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 57—61.

Komt ook voor in het Comburgsch HS. bl. 278—279.

25. *Vanden ouden Ridder ende den jonghen*, (bl. 35 r° kol. 1. — 36 r° kol. 2). 206.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, VIII, bl. 96—102.

26. *Den lof van Maria ghemaect op drie staven*, (bl. 36 r° kol. 2. — 37 v° kol. 2). 284.

ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr I, bl. 1—10.

27. *Onse Vrouwen v ween*, (bl. 38 r°). PROZA.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 219—220. Nr LXXV.

28. *tGoede wijf maect den goeden man ende den goeden man maect tgoede wijf*, (bl. 38 v°). 88.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 62—64.

29. *Van Minnen*, (bl. 39 r°). 80.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 389—391, Nr LVII.

---

(1) Al de stukken welke naer dit handschrift niet gedrukt zijn, heb ik * geteekend.

30°. *Wisen raet van Vrouwen*, (bl. 39 v° kol. 1. — 40 v° kol. 1). 220 v.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. III, bl. 108—114.
Van dit gedicht van Pieter van Iersele heeft Willems de negen laetste verzen, om den onzedelyken inhoud, niet laten drukken.

31. *Ene bedinghe opden A. B.*, (bl. 40 v° kol. 2. — 41 r° kol. 2). 114.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 405—408. Nr LXXXIII.

32. *tGebet in dietsche*, (bl. 41 r° kol. 2. — 41 v° kol. 2). PROZA.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 418—420. Nr LXXXVII.

33. *De* VII *Ghetiden noch*, (bl. 41 v° kol. 2. — 42 r° kol. 1). 114.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XIV, bl. 61—63.

34. *Den boem van minnen*, (bl. 42 r° kol. 2. — 42 v° kol. 2). 125.
Onderaen het stuk staet er: *C ende xxv* v. het heeft er slechts 120.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 397—401, Nr LX.

35. *De Ewangielie in dietsche:* in principio erat Verbum, (bl. 43 r° kol. 1). PROZA.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 425—426. Nr XC.

36. *Dat Ons Vrouwe gheboetscap was*, (bl. 43 r° kol. 1. — 43 v° kol. 2). 106.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 414—418. Nr LXXXVI.

37. *Die drie Coninghen*, (bl. 43 v° kol. 2. — 44 r° kol. 1). 24.
WILLEMS, *Oude vlaemsche Liederen*, bl. 435—436, Nr CCI.
ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, Nr VII, bl. 23.
De tekst by Willems heeft eenige kleine veranderingen ondergaen, die van Angillis is getrouw.

38. *Van Onser Vrouwen ene goede bedinghe*, (bl. 44 r° kol. 1. — 44 v° kol. 2). 146.
Glossenlied.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XVII, bl. 70—75.
Vergelyk MONE, *Quellen und Forschungen*, bl. 111.

39. *Van Onser Vrouwen, ene bedinghe*, (bl. 45 r° kol. 1. — 45 v° kol. 2). 146.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr II, bl. 11—15.

40. *Ene edel bedinghe van Onsen Here,* (bl. 45 v° kol. 2. — 46 v° kol. 2). 186 verzen.

ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten,* Nr XXI.

41. *Dits sente Jans Baptisten name ende op elc lettere van sinen name enen lof,* (bl. 47 r° kol. 1. — 47 v° kol. 2). 32.

Eerst een berijmd gebed van 32 regels op den naem van den heilige. Dit is uitgegeven door ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden,* bl. 18—19, Nr III.

Dan volgen zeven gebedekens in proza ter eere van den zelven heilige. PROZA.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 427—428. Nr XCII.

42. Salve Regina misericordie, *in dietsche,* (bl. 47 v° kol. 1). PROZA.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 429. Nr XCIII.

43. *Een ghebet van Onsen Here,* (bl. 47 v° kol. 2). PROZA.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 429. Nr XCIV.

44. VII *letteren daermen mede* Wapene *spelt,* (bl. 48 r° kol. 1. — 48 v° kol. 2). 168.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 352—357, Nr XXXIX.

45. *Den guldenne Berch,* (bl. 49 r° kol. 1. — 49 v° kol. 2). PROZA.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 215—217. Nr LXXIII.

46. *tGhelove,* (bl. 49 v° kol. 2. — 51 r° kol. 1). PROZA.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 420—425. Nr LXXXVIII.

47. *Dit sijn notabelen,* (bl. 51 r° kol. 2). 30.

WILLEMS, *Belgisch Museum,* D. VI, bl. 212—213.

48. *Van verloren dienste,* (bl. 51 v° kol. 1 en 2). 64.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 363—365, Nr XLIII.

49. *De Berch van vroudenrijc die Augustijnken maecte,* (bl. 52 r° kol. 1. — 52 v° kol. 2). 178.

BLOMMAERT, *Oud-vlaemsche Gedichten,* D. III, bl. 144—146.

50. *Ene beschedene Jacht,* (bl. 53 r° kol. 1. — 53 r° kol. 2). 180.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 151—156. Nr LXI.

51. *Vanden Fondamente,* (bl. 54 r° kol. 1). 64.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 357—359, Nr XL.

52. *Den prijs van vrouwen, op drie stene,* (bl. 54 r° kol. 2. — 55 r° kol. 1). 114 verzen.
SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 394—397, Nr LIX.

53. *Vanden Esel,* (bl. 55 r° kol. 1 en 2). 44.
SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 69—70, Nr VII.

54. *Ene tafelronde,* (bl. 55 r° kol. 2. — 55 v° kol. 1). 64.
WILLEMS, *Belgisch Museum,* D. V, bl. 256—258.

55. *Vander Wandelinghen,* (bl. 55 v° kol. 2. — 56 v° kol. 2). 65.
SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 322—323, Nr XXVII.

56. *Vanden Plaesteres,* (bl. 56 v° r° kol. 1. — 56 v° kol. 2). 120.
SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 324-327, Nr XXVIII.

57. *Van onder windene,* (bl. 56 v° kol. 2. — 57 r° kol. 1). 71.
SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 328—330, Nr XXIX.

58. *Een Liedeken,* (bl. 57 r° kol. 2. — 57 v° kol. 1). 43.
WILLEMS, *Mengelingen van vaderl. inhoud,* bl. 296—299.
WILLEMS, *Oude vlaemsche Liederen,* bl. 150, Nr LVIII.
De tekst der *Mengelingen* is de getrouwste.

59. *Van Sente Bernaerts leven ende van vele ander Vaders,* (bl. 57 v° kol. 2. — 58 v° kol. 1). PROZA.
SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 212—214. Nr LXXII.

60. XX *poente dat een mensche ontfeet metten Sakermente,* (bl. 58 v° kol. 1 en 2). PROZA.
SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 430—431. Nr XCV.

61. *Die heileghe* X *Ghebode,* (bl. 59 r° kol. 1—2). PROZA.
SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 424—425. Nr LXXXIX.

62. *De* VII *Hooftsonden,* (bl. 59 v° kol. 1—2). PROZA.
SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 426—427. Nr XCI.

63. *Van onsen Here,* (bl. 59 v° kol. 1. — 60 r° kol. 2). PROZA.
SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 217—218. Nr LXXIV.

64. *Onser Vrouwen vijf pinen,* (bl. 60 r° kol. 1. — 60 v° kol. 2). 44.
Met een gebedeken van 6 verzen. 6.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten,* bl. 31—33, Nr VII.

65. *Van sente Katheline*, (bl. 60 v° kol. 2). 38 verzen.
ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, bl. 21—22, Nr VI.

66. *Vanden Covente*, (bl. 61 r° kol. 1. — v° kol. 1). 140.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 82—86. Nr XIV.

67. *Van enen ridder die God sine sonden vergaf*, (bl. 61 v° kol. 2. — 63 r° kol. 1). 256.
Door Colpaert.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 50—57, Nr III.

68. *De Mantel van eren*, (bl. 63 r° kol. 1. — 64 kol. 1). 15.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 64—69.

69*. *Vanden Papen*, (bl. 64 r° kol. 1. — 64 v° kol. 1). 65.
Dit gedicht is in het HS. onleesbaer gemaekt. Eerst heeft men het blad afgewasschen en dan met inkt overdaen.

70*. *Van dinghen die selden gheschien*, (bl. 64 v° kol. 1. — 65 r° kol. 1). 79.
Een ander tekst van dit stuk komt voor in WILLEMS *Belgisch Museum*, D. X, bl. 118—120.

71. *Vander hogher Salen*, (bl. 65 r° kol. 1. — 65 v° kol. 1). 88.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 347—349, Nr XXXVII.

72. *Met viere letteren* Mors *ghespelt*, (bl. 65 v° kol. 1. — 66 v° kol. 1). 180.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XXIII.

73*. *Van enen Scoemakere, een selsenhede.* 126.
Dit is getrokken uit den Pastoor van Velthems *Spieghel Historiael*, alwaer dit stuk het 27ste kapittel uitmaekt. In de uitgave van LELONG, bl. 36.

74. *Van Minnen*, (bl. 67 r° kol. 1. — v° kol. 1). 33.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 368—369, Nr XLVI.

75. *Een edel wijf ende een hoghe gheboren*, (bl. 67 v° kol 1.— bl. 68 r° kol. 2). 112.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 78—81, Nr XIII.

76. *De vijf heren wenschen*, (bl. 68 r° kol. 2. — 69 r° kol. 1). 140.
BLOMMAERT, *Oud-vlaemsche Gedichten*, D. II, bl. 119—120.

77. *Van Minnen, ene vriendelike groete van enen lieve ten anderen*, (bl. 69 r° kol. 1 en 2). 38 verzen.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 366—367, Nr XLIIII.

78. *Noch een vriendelike saluut van Minnen*, (bl. 69 r° kol. 2. — 69 v° kol. 1). 32.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 367—368, Nr XLV.

79. *Hier verstaet van hovesscher nyaelder Minnen*, (bl. 69 v° kol. 1 en 2). 44.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 376—377, Nr LI.

80. *Vander borch heet* Vaste hoede, (bl. 69 v° kol. 2. — 70 r° kol. 2). 98.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 333—336. Nr XXXII.

81. *Ene aensprake ende een wedertale van Minnen*, (bl. 70 v° kol. 1. — 71 r° kol. 1). 108.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 373 - 375, Nr L.

82. *Van Onser Vrouwen, enen abelen sprake*, (bl. 71 r° kol. 1 en 2). 40.

ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr IX, bl. 37—38.

83. *Ene bevelinghe*, (bl. 71 r° kol. 2 en 71 v° kol. 1). 22.

ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, bl. 19—20.

Men vergelyke het met Nr 17 van dit handschrift.

84. *De vijf vrouwen wenschen*, (bl. 71 v° kol. 1. — 72 v° kol. 1). 183.

BLOMMAERT, *Oud-vlaemsche Gedichten*, D. II, bl. 117.

85. *Vanden heilighen Cruce Ons liefs Here*, (bl. 72 v° kol. 1. — kol. 2). 58.

ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, Nr VIII, bl. 24—25.

86. *De ghelasen Sale*, (bl. 73 r° kol. 1. — 74 r° kol. 1) 204.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 157—162. Nr LXII.

87. *Van Onser Vrouwen, ene bedinghe*, (bl. 74 r° kol. 1 en 2). 52.

ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XVI, bl. 67—69.

Een glossenlied.

Men vergelyke MONE, *Quellen und Forschungen*, bl. 110.

88. *Ene exempel vanden Raven*, (bl. 74 v° kol. 1 en 2). 48.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 66—67, Nr V.

89. *Twee Coninghen, deen levende ende dander was doot* (bl. 74 v° kol. 2. — 75 r° kol. 2). 96 verzen.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. II, bl. 237—240.

Men vergelyke VON DER HAGEN, *Grundriss*, bl. 408.

90*. *Hoe die Duvel enen moenc bedroch*, (bl. 75 r° kol. 2. — 75 v° kol. 1). 64.

Getrokken uit MAERLANTS *Spieghel Historiael*, III P. II B. C. 25. Deel III, bl. 156—158.

91*. *Hoe hi te Gode weder keerde*, (bl. 75 v° kol. 2. — 76 kol. 1). 68.

Insgelyks in MAERLANTS *Spieghel Historiael*, D. III, bl. 158—160.

92*. *Dese poente moet een here al hebben die sijn lant regeren sal, ende daer na werken vroech ende spade, ochte hi verliest die Gods genade* (bl. 76 r° kol. 2. — 77 r° kol. 2). 205.

Uit JAN BOENDALES *Lekenspieghel*, B. III, c. 12. D. III, bl. 135—142.

93. *Vanden goeden Hope*, (bl. 77 r° kol. 2). 14.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 95—96. Nr XVIII.

94. *Dits een exempel vrayen beteekent bi in papengayen*, (bl. 77 v° kol. 1 en 2). 82.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 47—50, Nr II.

95. *Vanden Minnere*, (bl. 78 r° kol. 1). 36.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 370—371, Nr XLVIII.

96. *Drie poente, die de vrouwe haren sone leerde*, (bl. 78 r° kol. 2. — 78 v° kol. 2). 112.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 337—340, Nr XXXIV.

97. *Vander Vledermuus, een bispel*, (bl. 78 v° kol. 2. — 79 v° kol. 2). 140.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. VI, bl. 422—426.

SNELLAERT, op *Willems Reinaert de Vos* tweede uitgave, bl. 384—387.

98. *Dit sijn twee poenten daer ere ane leghet*, (bl. 79 v° kol. 2. — 80 r° kol. 1). 60.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 74—76, Nr XI.

99. *Venus boem met* VII *Coninghinnen*, (bl. 80 r° kol. 2. — 81 r° kol. 2). 230 verzen.
Door Jan Dille.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 308—314, Nr XXII.

100. *De Maghet van Ghend*, (bl. 81 r° kol. 1. — 82 v° kol. 2.242.
Door Boudewijn Vander Loren.
BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. II, bl. 105—108.

101. *Die corte Cornike van Brabant*, (bl. 82 v° kol. 2. — 84 v° kol. 1). 332.
BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, I, bl. 84 – 90.

102. *Enen Hontsbete*, (bl. 84 v° kol. 2. — 85 r° kol. 2). 86.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 93—95, Nr XVII.

103. *De* VII *bloemen*, (bl. 85 r° kol. 2. — 85 v° kol. 2). 56.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, bl. 25—27, Nr V.

104. *Dit sijn die* VII *Waerde die ons Here ane den Cruce sprac*, (bl. 85 v° kol. 1. — 86 r° kol. 2). 124.
Volgends het Petershäuser HS. te Heidelberg, waerin het niet volledig voorkomt, uitgegeven door MONE, *Anzeiger fur Kunde der teutschen Vorzeit*, 1839, 8ster Jahrgang, bl. 588—590.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XXII.

105. *Noch de* VII *Ghetiden van Onsen Here*, (bl. 86 v° kol. 1 en 2). 64.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, Nr XV, bl. 64—66.

106. *Van Onser Vrouwen; ene bedinghe*, (bl. 86 v° kol. 2. — 87 r° kol. 2). 60.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, bl. 21—24, Nr IV.
Een glossenlied met hetzelfde slotrijm voor elke strofe.

107. *Van Eren*, (bl. 87 r° kol. 1. — 87 v° kol. 1). 34.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 72—75, Nr IX.

108. *Van alderhande Sprockine, clein notabel verskine*, (bl. 87 v° kol. 1. — 94 r° kol. 2). 1030.
Het getal der verzen is in het Hs. niet opgegeven.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. I, bl. 101—136.

109. *Ene claghe tot ver Venus der Godinnen*, (bl. 94 r° kol. 2. — 94 v° kol. 2). 96.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 377—380. Nr LII.

110. *Vanden Wildenman*, (bl. 95 r° kol. 1. — 95 v° kol. 2). 172 verzen.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 196—200, Nr LXVII.

111. *Vanden Bogaert, die ene Clare maecte*, (bl. 96 r° kol. 1 — 96 v° kol. 1). 124.
ANGILLIS in het *Taelverbond* van 1853 bl. 143—148. — *Geestelijke gedichten*, bl. 41—45, Nr XI.

112. *Vanden goeden brueder*, (bl. 96 v° kol. 1. — 98 kol. 2). 304.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 57—66. Nr IV.

113. *Ene dispitacie tusschen enen Clerc ende sinen Meester*, (bl. 98 r° kol. 2. — 99 r° kol. 2). 184.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 166—171. Nr LXIV.

114. *De viere heren wenschen*, (bl. 99 v° kol. 1. — 100 r° kol. 2). 176.
MONE, *Quellen und Fortschungen*, bl. 148—154.
BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. II, bl. 114—116.
De tekst by Blommaert is de getrouwste.

115. *Ene dispitacie tusschen den Sone ende den Vader*, (bl. 100 v° kol. 1. — 101 r° kol. 2). 148.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. V, bl. 76—81.

116. *Dat Scamelheit thoechste poent es van minnen*, (bl. 101 r° kol. 2. — 102 v° kol. 2), 262.
SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 201—208, Nr LXVIII.

117. *Van suveren Clederen te dragen allen vrouwen*, (bl. 102 v° kol. 2. — 103 r° kol. 1). 72.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 350—352, XXXVIII.

118. *Van enen Hert die minde ene Hinde*, (bl. 103 r° kol. 1. — 103 v° kol. 2). 104.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. VI, bl. 418—421.
SNELLAERT, op *Willems Reinaert de Vos, tweede uitgave*, bl. 381—383.

119. *Van dat die liede sijn gherne gheten* joncfrou, (bl. 103 v° kol. 2. — 104 r° kol. 1). 52.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 76—78, Nr XII.

120. *Ene Boerde*, (bl. 104 r° kol. 2). 27 verzen.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 369—370, Nr XLVII.

121. *Van enen armen Pilgrijn*, (bl. 104 r°. — 104 kol. 2). 54.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 359—361.

122. *Van dat niemen en can ghedaen, hi en es begrepen*, (bl. 104 v° kol. 2. — 105 r° kol. 1). 64.
BLOMMAERT, *in de Dietsche Warande*, D. I, bl. 134—136.

123. *Van Castidemente*, (bl. 105 r° kol. 1 en 2). 28.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 336—337. Nr XXXIII.

124. *Van enen here die vremde liede hi hem nam, ende verdreef sinen brueder*, (bl. 105 r° kol. 2. — bl. 106 v° kol. 2.) 248.
WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 76—84.

125. *Wat dat Trouwe es*, (bl. 106 v° kol. 2. — 107 r° kol. 2). 88.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 344—347, Nr XXXVI.

126*. *Ene Boerde*, (bl. 107 r° kol. 2). 15.
Hetzelfde rijm voor de vijtien verzen.
Om den onkieschen inhoud niet gedrukt.

127. *Van Mauwene; dat es een edel poent*, (bl. 107 v° kol. 1 en 2). 54.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 97—99. Nr XX.

128. *Van Miltheiden*, (bl. 107 v° kol. 2. — 108 v° kol. 1). 119.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 341—344, Nr XXXV.

129. *Een rikelijc scip dat Augustijnken maecte*, (bl. 108 v° kol. 1. — 111 v° kol. 2). 379.
BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, II, bl. 105—112.
Volgends een ander Hs., maer ook met de varianten van het deze.

130. *Die Claghe vanden grave van Vlaendren*, (bl. 111 v° kol. 2. 112 v° kol. 1). 160.
Door Jan Knibbe.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 303—308, Nr XXI.

131*. *Van enen man die lach gheborghen in ene scrine*, (bl. 112 v° kol. 2. — 113 kol. 1). 72.
Niet gedrukt om den onzedelyken inhoud.
Men vergelyke LE GRAND D'AUSSY, *Fabliaux*, D. II, bl. 266.

132*. *Van eenre Baghynen; eene goede boerde,* (bl. 113 r° kol. 1. —113 v° kol. 1). 43 verzen.

Dit gedicht is om den inhoud overplakt en gedeeltelyk uitgesneden, zoodat er te midden uit het stuk 12 verzen zijn weggevallen en aen het slot waerschijnlyk 9.

Vijftien der 43 overblyvende verzen staen gedrukt by MONE, *Uebersicht,* bl. 138.

133*. *Een bispel van II Clerken; ene goede boerde,* (bl. 113 v° kol. 1. — 114 v° kol. 2). 234.

Niet gedrukt om den wulpschen inhoud.

134. *Een bispel van II Blinden,* (bl. 114 v° kol. 2. — 115 kol. 2. 72.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 45—47, Nr I.

135. *Vanden Eenhoren; een edel poent,* (bl. 115 r° kol. 1. — 115 v° kol. 2). 84.

Door Lodewike.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 314—316.

136. *Dit sijn drie Papegayen sprekende den prijs van vrouwen,* (bl. 115 v° kol. 1. — 116 kol. 1). 44.

WILLEMS, *Belgisch Museum,* D. VII, bl. 229—230.

137. *tGeluc van den hont,* (bl. 116 kol. 1 en 2). 34.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 96—97, Nr XIX.

138. *dLam Gods,* (bl. 116 r° kol. 2. — 116 v° kol. 2). 80.

SERRURE, *Museum,* D. II, bl. 409—411, Nr LXXXIV.

139. *Die Claghe van den hertoghe Wenselijn van Brabant,* (bl. 116 v° kol. 2. — 117 v° kol. 2). 128.

Door Jan Knibbe.

WILLEMS, *Oude Vlaemsche Liederen,* bl. 44—48, Nr XXIII.

140. *Vanden Woerde dat* alte goet *heet,* (bl. 117 v° kol 1 en 2). 24.

SNELLAERT, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 344.

141. *Ene Questie,* (bl. 117 v° kol. 2. — 118 r° kol 1), 25.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 317, Nr XXIV.

142. *De Antworde hier af,* (bl. 118 r° kol. 1 en 2). 42.

SERRURE, *Museum,* D. I, bl. 318—319, Nr XXV.

143. *Dits tPrieel van Troyen*, (bl. 118 r° kol. 2. — 123 r° kol. 2). 927 verzen.

Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. I, bl. 1—11.

144. *Dits Paerlement van Troyen*, (bl. 123 v° kol. 1. — 125 v° kol. 1. 372.

Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. I, bl. 11—16.

145. *Dits van den groten strijt, daer hem her Hector ende Achilles in onderspraken*, (bl. 125 v° kol 1. — 130 v° kol. 2). 949.

Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. I, bl. 16—26.

146. *Dits hoe dat her Hector ute der stat voer, die van Troyen te hulpen*, (bl. 130 v° kol. 2. — 136 r° kol. 1). 947.

Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten*, bl. 27-37.

147. *Dits her Hectors doot*, (bl. 136 r° kol. 1. — 136 v° kol. 2). 120.

Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. I, bl. 38-39.

148. *Van vele edelen Parabelen ende wiser leeren*, (bl. 136 v° kol. 2. — 136 r° kol. 1.

Het getal der verzen staet niet opgegeven.

Willems, *Belgisch Museum*, D. VI, bl. 184—212, het begin. 1386.

Serrure, *Museum*, D. II, bl. 176—194, Nr LXVI, het vervolg en slot. 546.

149. *Den Gheselle calengiert den anderen die wandelinghe*, (bl. 146 r° kol. 2. — 147 r° kol. 2). 192.

Willems, *Belgisch Museum*, D. VII. bl. 318—324.

150. *De nuwe opvaert van Onser Vrouwen*, (bl. 147 r° kol. 2. — 148 r° kol. 1). 130.

Angillis, *Geestelijke Gedichten*, bl, 16—20, Nr III.

151*. *Vanden cnape van Dordrecht; ene sotte boerde*, (bl. 148 r° kol. 1. — 148 r° kol. 1). 164.

Niet gedrukt om den wulpschen inhoud.

152. *Van* III *Ghesellen die den bake stalen*. (bl. 149 r° kol. 1. — 150 r° kol. 2). 224.

Willems, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 69—76.

153. *Vander Taverne*, (bl. 150 r° kol. 2. — 151 r° kol. 1). 128.

Serrure, *Museum*, D. I, bl. 86—90, Nr XV.

154. *Twee Ghesellen die wouden varen over zee, ende vraghdent*

haren lieve welc si doen wouden, (bl. 151, r° kol. 1. — 152 r° kol. 1). 164 verzen.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 84—89.

155. *Van enen Scutter*, (bl. 152 r° kol. 1 en 2). 52.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 68—69. Nr VI.

156. *Dits vanden Anxt*, (bl. 152 r° kol. 1. — 152 v° kol 1). 46.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 71—72. Nr VIII.

157. *Dit sijn Voghelsproexkene*, (bl. 152 v° kol. 2. — 153 r° kol. 2). 52.

Het getal der verzen staet niet opgegeven.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 319-321, Nr XXVI.

Een nedersaksische tekst by BRUNS, *Altplattdeut. Gedichte*, bl. 135 — 140.

158. *Vander Zielen ende vanden Lichame, een abel dinc ende een edel leere*, (bl. 153 r° kol. 1. — 155 r° kol. 2). 344.

BLOMMAERT, *Theophilus*, bl. 58—66.

159. *Van tween Kinderen die droeghen ene starcke minne; een ontfarmelijc dinc*, (bl. 155 r° kol. 1. — 157 v° kol. 2). 288.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 89—98.

160. *Een liedeken*, (bl. 157 kol. 1 en 2). — Met muzieknoten. 29.

Het getal der verzen staet niet opgegeven.

WILLEMS, *Mengelingen van vaderl. inhoud*, bl. 300. 302

WILLEMS, *Oude Vlaemsche Liederen*, bl. 341—342. Nr CXLIII.

161. *Noch een liedeken*, (bl. 157 v°). 23.

Het getal der verzen staet niet opgegeven.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 380—381. Nr LIII.

162. *De Borchgravinne van Vergi*, (bl. 158 r° kol. 1. — 164 r° kol. 1). 1127.

BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, I, bl. 60—72.

163*. *Van Lacarise den Katijf, die een* ander *sach bruden sijn wijf*, (bl. 164 r° kol. 1. — 164 v° kol. 2). 104.

Niet gedrukt om den onzedelyken inhoud.

Eenige woorden zijn er uitgeschrabt, en in de placts heeft men *ander*, *gilde*, enz. geschreven.

164*. *Dits vanden Tanden*, (bl. 164 v° kol. 2). 30.

Om de zelfde reden niet gedrukt.

165. *Vanden Stocvisch*, (bl. 165 r° kol. 1). 22 verzen.

SNELLAERT, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 342.

166. *Van Onser Vrouwen*, (bl. 165 r° kol. 1. — 165 v° kol. 1). 69.

ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, bl. 76—78, Nr XVIII.

167. *Vander Feesten; een proper dinc*, (bl. 165 v° kol. 1.—170 r° kol. 2). 857.

BLOMMAERT, *Theophilus*, bl. 69—93.

Een fragment van dit stuk is te vinden in een handschrift, hetwelk vroeger aen R. Heber en thands aen my toebehoort. Een ander fragment staet in een handschrift op de bibliotheek te 's Gravenhage. Zie BILDERDIJK, *Verscheidenheden*, D. III, bl. 131. Dit gedicht heet aldaer : *Vander Minnen*.

168. *Van Minnen*, (bl. 170 r° kol. 2. — 170 v° kol. 1). 72.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 381—383, Nr LIIII.

169. *Een abel spel van Esmoreit, tconincx sone van Ceciliën, ende ene sotternie daerna volghende*, (bl. 170 v° kol. 2. — 178 r° kol. 2). 1008.

HOFFMANN, *Horae Belgicae*. Pars VI, bl. 3—39. 12.

170. *Hier beghint die Sotternie*, (bl. 178 r° kol. 2. — 180 r° kol. 1). 183.

HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars VI, bl. 40—48. 15.

171. *Die Joncfrou die een beter beleet wijste dan haer lief*, (bl. 180 r° kol. 1. — 180 v° kol. 1). 48.

Door Taelman.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. V, bl. 449 – 450.

172. *Dat Creaturen qualijc te ghelovene sijn*, (bl. 180 v° kol. 1. — 181 r° kol. 1). 108.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 162—165, Nr LXIII.

De verzen van dit stuk zijn niet telkens op eenen anderen regel, zoo als de andere, maer wel achtereen geschreven, en het getal is niet opgegeven.

173. *Een ghebet van Onser Vrouwen*, (bl. 181 r° kol. 1). 14.

ANGILLIS, *Geestelijke gedichten*. Nr XX.

174. *Een Liedekijn vanden hoede*, (bl. 181 kol. 1). 45 verzen.
De verzen zijn achtereen geschreven, en het getal staet niet aengeteekend.

WILLEMS, *Mengelingen van vaderl. inhoud*, bl. 303—205.

WILLEMS, *Oude vlaemsche liederen*, bl. 327—328. Nr CXXXV.

175. *Ene mierakele van Onser Vrouwen*, (bl. 181 v°. — 181 r° kol. 1). 26.

SNELLAERT, *Belgisch Museum*. D. X, bl. 340—341.

Het stukjen is getrokken uit Maerlants *Spieghel Historiael*, I P., VII B., c. 70, D. II, bl. 248—249.

176. *Van enre Nonnen verduldechede*, (bl. 181 v° kol. 2. — 182 r° kol. 1). 48.

SNELLAERT, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 339—341.

177. *Van wel connen te helene*, (bl. 182 r° kol. 1. 32.

SNELLAERT, *Belgisch Museum*, D. X, bl. 343—344.

Ook te vinden in het HS. van Willem van Hildegaerdsberch. Zie *Buddingh, over oude en latere Drinkplegtigheden*, 's Hage, 1842, in-12°, bl. 100, en ook *Jonckbloet*, *Geschiedenis*, D. III, bl. 426.

178. *Vanden onderschede tusschen der Naturen ende der Gratiën*, (bl. 182 r° kol. 1. — 182 v° kol. 1). PROZA.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 211—212.

179. *Vander Rycheit ende vander Doot*, (bl. 182 v° kol. 2. — 183 r° kol. 1). 84.
Door Augustijn.

BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. III, bl. 147—148.

180. *Van ons Heren gheboerte*, (bl. 183 r° kol. 2. — 183 v° kol. 1). 90.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 411—414, Nr LXXXV.

181. *Hoe Miede*, *Valscheit ende Nijt die werelt verkeren*, (bl. 183 v° kol. 2. — 184 r° kol. 1). 80.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 90—92. Nr XVI.

182. *Van tien poenten van Minnen*, (bl. 184 r° kol. 2). 28.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 372. Nr XLIX.

183. *dBedieden vanden* VII *Euwen*, (bl. 184 v° kol. 1 en 2). 56.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 330—331. Nr XXX.

Het is getrokken uit Jan Boendales *Lekenspieghel*, alwaer het voorkomt D. II, bl. 407—411.

184. *Staet vaste, het Waeyt sterc, ghemaect op Gestadecheit,* bl. 184 v° kol. 2. — 185 r° kol. 2. 87 verzen.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 359—361. Nr XLI.

185. *Vander Consciensiën ghemaect op Ysegrijm den wolf,* (bl. 185 v° kol. 1 en 2). 86.

MONE, *Anzeiger*, Jahr 1834, bl. 301 – 303.

WILLEMS, *Reinaert de Vos*, bl. 287—290.

186. *Vanden Vos ende vanden Wolf,* (bl. 186 r° kol. 1 en 2). 76.

MONE, *Anzeiger*, Jahr 1834, bl. 299—302.

WILLEMS, *Reinaert de Vos*, bl. 290—292.

187. *Van enen Liebaerde ende vanden vos Reinaerde,* (bl. 186 r° kol. 1. – 187 r° kol. 2). 122.

MONE, *Anzeiger*, Jahr 1834, bl. 303—306.

WILLEMS, *Reinaert de Vos*, bl. 292—295.

188. *Alderande Proverbiën vanden wisen Salomon*, (bl. 187 r° kol. 1. — 188 r° kol. 2). 168.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 171—175, Nr LXV.

189. *Hoemen ene stat sal regeren*, (bl. 188 r° kol. 2. — 188 v° kol. 1). 20.

Deze 20 verzen komen nog eens voor onder de Parabelen, Nr 148. Zie WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. VI, bl. 211.

Getrokken uit den *Lekenspieghel*, D. III, bl. 143.

190. *Een ghebet datmen sal lesen inder Messen, alsmen onsen Here heft*, (bl. 188 v°). 20.

Deze twintig verzen zijn in het HS. doorloopend geschreven, en het getal staet niet opgegeven.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 400—401. Nr LXXX.

191. *Ene mierakele van mijn here Sente Jan Baptista van Molenbeke te Brusele*, (bl. 188 v° kol. 2). PROZA.

ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, bl. 16, Nr I.

Noch ene mierakele die geschiede dachs daerna, (bl. 189 r° kol. 1). PROZA.

ANGILLIS, *Rumbeeksche Avondstonden*, bl. 17, N° II.

192. *Sente Gertrwden minne ende sente Jans vrienscap, die*

deen vrient den andren gheeft, (bl. 189 r° kol. 1. — 191 v° kol. 2). 452 verzen.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 378—394, Nr LXXVII.

Volgends een ander HS. gedrukt by CLIGNETT, *Bydragen*, bl. 392—411.

193. *Ene scone exempel van enen jonghen Kinde ende van haren Scoelmeester*, (bl. 191 v° kol. 2. — 194 r° kol. 2). 448.

WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. I, bl. 326—339.

194*. *Ene Bevelinghe*, (bl. 194 r° kol. 2). PROZA.

195. *Dits Tijtverlies; enen edelen sproke*, (bl. 194 v° kol. 1. — 195 r° kol. 2). 158.

BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. II, bl. 109-110.

196*. Ave Regina celorum *in latine ende navolghenden in dietsche*, (bl. 195 r° kol. 2. — 195 v° kol. 1). PROZA.

197. *Den wech van Parijs tot Sente Jacobs*, (bl. 195 v° kol. 1 en 2). PROZA.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 209—210, Nr LXX.

198. *Dits van Solase*, (bl. 195 v°). 18.

SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 74, Nr X.

Te dezer plaetse ontbreekt een blad in het HS. Zoo dat de achttien eerste verzen van dit stuk alleen overblyven. Nr 199 is geheel weg. 18.

(200). *Achangalaura* 28⁹ (bl. 196). PROZA.

Dit stuk draegt geen nummer, maer zal waerschijnlyk voor Nr 200 moeten dienen.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 208—209, Nr LXIX.

201. *Ene scone miracle dat Onse Vrouwe dede ane Theophiluse, ende ene scone exempel*, (bl. 196 v° kol. 1. — 206 v° kol. 1. — 211 r° kol. 2. 1754.

BLOMMAERT, *Theophilus*, bl. 1—53.

202. *Dit sijn Seneka leren*, (bl. 206 v° kol. 2). 864.

BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, D. I, bl. 73—83.

203. *scHeylich Cruus ghetide in dietsche*, (bl. 211 v° kol. 1. — 212 v° kol. 1). PROZA.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 433—438, Nr XCVIII.

204. *Ene Figure* (bl. 212 v° kol. 1. — 213 r° kol. 2). 88 verzen.
ANGILLIS, *Geestelijke Gedichten*, bl. 34—36, Nr VIII.

205. *Een abel spel ende een edel dinc vanden hertoghe van Bruuyswijc, hoe hi wert minnende des Roede Lioens dochter van Abelant. Ende ene Sotternie navolgende*, (bl. 213 r° kol. 1. — 221 r° kol. 2). 1141.
HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars. VI, bl. 49—89.
Hier beghint die Sotternie, (bl. 221 r° kol. 2. — 223 r° kol. 2). 206.
HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars. VI, bl. 90—99.
Eene slotrede van vier verzen. 4.
HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars. VI, bl. 99.

206. *Een abel spel van Lanseloet van Denemerken, hoe hi wert minnende eene joncfrou die met sijnder moeder diende. Ende ene sotternie navolghende*, (bl. 223 v° kol. 1. — 230 r° kol. 1). 954.
HOFFMANN, heeft in de *Horae Belgicae*, Pars V, bl. 1—32, dit stuk volgends eenen ouden druk uitgegeven, en Pars V, bl. 158—166 de varianten van dit HS. aengeteekend.

Hier beghint de Sotternie, (bl. 230 r° kol. 1. — 230 v° kol. 1. 110.
HOFFMANN, *Horae Belgicae*, P. VI, p. 100—104.

207. *Een beginsel van allen Spelen*, (bl. 231 r° kol. 1 en 2). 52.
HOFFMANN, *Horae Belgicae*, P. VI, bl. 1—2.

208. *Van Minnen*, (bl. 231 r° kol 2. — 231 v° kol. 1). 82.
SERRURE, *Museum*, D. I, bl. 392—394. Nr LVIII.

209. *Ene sotte Boerde ende ene goede Sotternie*, (bl. 231 v° kol. 2—234 v° kol. 2). 405.
Te dezer plaets faelt een blad in het HS., waerdoor het slot van dit stuk en het begin van het volgende ontbreken.
HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars VI, bl. 105—120.

210. (*De Truwanten*). (bl. 235 r° kol. 1. — 235 v° kol. 2). 93.

Hoffmann heeft aen dit stuk, hetwelk 196 verzen heeft gehad, en waervan slechts 93 verzen zijn overgebleven, den naem van *De Truwanten* gegeven. Zie *Horae Belgicae*, Pars. VI, bl. 121—124.

211. *Een abel spel vanden Winter ende vanden Somer. Ende ene sotternie navolghende,* (bl. 235 v° kol. 1. — 239 v° kol. 2). v. 625.

HOFFMANN, *Horae Belgicae*, Pars VI, bl. 125—146.

Hier beghint dieSotternie, (bl. 239 v° kol. 2.— 241 v° kol. 2). 245.

HOFFMANN, *Horae belgicae*, Pars VI, bl. 147—156.

212. *Een bedinghe van Onsen Here,* (bl. 29 r° kol. 1. — 29 v° kol. 2). 136.

Door Otte van Orleien.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 394—398. Nr LXXVII.

Volgends een ander Hs. by MONE, *Anzeiger fur Kunde der teutschen Vorzeit.* Achter Jahrg. 1839, bl. 584.

213. *Dit saltu alle daghe spreken voer den Heileghen Cruce waer ghi sijt : inder kercken of daer buten ; ic hope ghi en sult nemmermeer verdoemt werden; oft voer de Sacramente seldi dit spreken,* (bl. 29 v° kol. 2). PROZA.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 431—432, Nr XCVI.

214. *Dit sijn die Messen, die de paus Leo oversant die keyserinne,* (bl. 30 r° kol. 1 en 2). PROZA.

SERRURE, *Museum*, D. II, bl. 432—433, Nr XCVII.

Dit is het laetste blad van den Codex. Op de keerzyde staen *muzieknoten,* zoo als ik vroeger reeds gezegd heb, en daerboven de woorden : *Dits een rondeel. — Vrou met eren. — ..... nacht. — Ene ander maniere den bom.*

Het HS. in den staet, waerin het zich thands bevindt, bevat nog *zeven-en-dertig duizend drie honderd en zes-en-tachtig verzen.* Men mag dus veronderstellen, dat, vóór eenige bladen daeruit gerukt werden, het gezamentlyk getal op veertig duizend beliep!

INHECHTENISNEMING VAN DEN HERTOG VAN AERSCHOT,

TE GENT, IN 1577.

Het jaer 1577 is een der beroemdste uit de geschiedenis onzes Vaderlands gedurende de XVIe eeuw in 't algemeen, en uit die der stad Gent in 't byzonder. Niet alleen werd alsdan de *Unie van Brussel* gesloten, liet Don Juan van Oostenrijk, als landvoogd gezonden, het *Eeuwig Edict* uitgaen, werd Willem van Oranje tot *Ruwaert* van Brabant verheven, kwam de Aertshertog Mathias hier in het land aen; maer ook wilde in dit jaer Gent, als het ware op zich zelf staen, en speelden aldaer jonker Jan van Hembyze en Francies van den Kethulle, heer van Ryhove, met de achttien Notabelen, hunne beruchte rol.

Nadat Don Juan van Oostenrijk het kasteel van Namen, by verrassching had ingenomen, wilden noch de party van den prins van Oranje, waertoe vooral de Protestanten behoorden, noch die van de Staten, waeronder de Katholieken zich geschaerd hadden, iets meer met hem gemeens hebben. In zulken toestand van zaken dacht de Zwyger eene geschikte gelegenheid te vinden, om zyne macht te vermeerderen. Reeds was hy in Holland en Zeeland tot *hoofd en hoogste Overigheid* verheven, en hy werd weldra te Brussel als *Ruwaert* van Brabant uitgeroepen. Nog eenige stappen, en hy strekte zijn gezag uit zoo verre in het Zuiden als in

het Noorden[1]; doch eenige der aenzienlykste edelen, waeronder het geslacht van Croy, waertoe de onlangs tot Gouverneur van Vlaenderen benoemde hertog van Aerschot, behoorde, werkten de poogingen van den Zwyger krachtdadig tegen. Buiten zyner wete, zoo wel als der Staten, hadden zy zich tot den Aertshertog Mathias van Oostenrijk, broeder van Keizer Rudolf gewend, om hem het opperbestuer des lands aen te bieden. Deze aenvaerdde, en kwam naer België. Willem zag daerdoor zyne plannen eenigs zins verydeld; evenwel toonde hy zich dadelyk bereid om zich aen den jongen vorst te onderwerpen. Hy beloofde zyne medehulp aen den Landvoogd, maer op zulke voorwaerden, dat aen dezen weinig meesterschap overbleef. In der daed, Willem had doen bepalen, dat hy in alles als luitenant-generael van Mathias zou blyven, en dat deze laetste niets zou mogen ondernemen zonder daervan eerst kennis te geven aen den Raed van State, en de voorafgaende goedkeuring der Algemeene Staten bekomen te hebben. De Zwyger rekende op den invloed, dien hy, zoo by den eenen als by de andere kon uitoefenen.

Intusschen was de hertog van Aerschot te Gent aengekomen met zynen zoon, den prins van Chimai, eenen grooten sleep van adel, en drie honderd paerden, en werd als gouverneur van Vlaenderen zeer prachtig ingehaeld door negen vaendelen van de borgery[2]. Willem van Oranje, die op den hertog zeer gebeten bleef, wenschte niet beter dan om zynen vyand uit den weg te slaen, of hem voor altijd alle gezag te ontnemen. Weldra bood zich eene geschikte gelegenheid aen.

De vier Leden van Vlaenderen waren, vóór het aenkomen van den hertog van Aerschot, te Gent vergaderd, om over landzaken

---

(1) Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, D. III, bl. — David, *Manuel de l'Histoire de la Belgique*, bl. 340.

(2) De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*. Druk van 1752. D. II, bl. 309.

te handelen en aenzienlyke gelden te stemmen. Aldaer waren te samen bisschoppen, abten, edelen, enz., aen wie de heeren van Champigny en Zweveghem, afgevaerdigden van den Raed van State, de aenstellingsbrieven van den nieuwen gouverneur aenboden. Te dezer gelegenheid uitte meer dan een het kwaed gevoelen, hetwelk hy van Willem van Oranje had. Dit ging zoo verre, dat de heer van Ryhove, Francies van den Kethulle, nauwelyks zyne misnoegdheid kon verbergen. Al wie het met hem hield of voorstander was der hervormde leer, begreep dat het met hunne zaken slecht stond, en dat er niet veel te hopen bleef.

De hertog was maer in bediening getreden toen Francies vanden Kethulle, jonker Jan van Hembyze, Karel de Gruutere, heer van Loovelde[1], Gillis Borluut, Joos van Brakele, Jan van Potteläberghe en eenige andere, by hem herhaelde malen op de herstelling der oude privilegiën kwamen aendringen. Aerschot voelende, dat hun doel vooral was hem de taek lastig te maken, gaf hun een bitsig antwoord[2]. Zy dachten dan aen iets anders, en wendden zich naer elders. Ryhove vertrok heimelyk naer Antwerpen, alwaer zich de prins van Oranje bevond. Hy legde hem uit al wat er gebeurd was, en voegde er by, dat er slechts één middel overbleef, om aen de zaken eenen keer ten voordeele van hunne party en van de hervormden te geven, namelyk het inhechtenis nemen van den hertog van Aerschot, van de bisschoppen en van de voornaemsten die het met hen hielden. Het voorstel was aen den Zwyger niet onaengenaem in zich zelven; maer hy beschouwde het als al te stout, en daerdoor als onmogelyk om uit te voeren. Ryhove bleef aenhouden, en hy verzekerde, dat met in de ooren van het volk de herstelling der oude vryheden en privi-

---

(1) Bor, D. I, bl. 904 noemt hem verkeerdelyk *Croyvelde*.

(2) Vander Vynckt, *Histoire des troubles des Pays-Bas*. Édit. de Reiffenberg, D. II, bl. 18.

legiën te doen klinken, hy de gemeente wel zou in rep en roer krygen, en aen zynen kant trekken. Willem gaf aen Ryhove geen verder gehoor, en liet hem heèn gaen. Maer des anderen daegs ziende, dat Ryhove hardnekkig by zijn voorstel bleef, liet hy zich overhalen en gaf zyne toestemming. Het schijnt dat Marnix tusschen hun tweën kwam, en den Zwyger van gedachte deed veranderen.

Ryhove keerde naer Gent terug. Gedurende zyne afwezigheid had Hembyze by den hertog aengedrongen op het teruggeven der privilegiën. Doch deze, ten hoogste verbitterd, snauwde hem toe, juist toen hy uit het Hof van Sinte-Baefs, alwaer hy verbleef, naer het Stadhuis ging : « Dat men die privilegieroepers later wel zou vinden; dat zy de galg verdienden, en er ook wel zouden aenkomen, al was 't dat zy door den Prins van Oranje werden opgestookt. » Deze woorden werden door eenige gehoord. Hembyze zelf riep : « Elk zijn geweer in de hand! » Er ontstond een kleine oproer; maer door de tusschenkomst van de wethouders geraekte alles weèr in rust. Toen echter, omtrent den avond, de heer van Ryhove van Antwerpen aenkwam, en hoorde wat er gebeurd was, begaf hy zich dadelyk naer het huis van Hembyze. Aldaer deed hy aen dezen, zoo wel als aen den heer van Loovelde, den kapitein Mighem en meer andere verstaen, dat hy met leedwezen zag, dat het volk de wapens had neèrgelegd; want dat hy vreesde, dat zy nog dien zelfden nacht van hun bed zouden worden opgelicht en gevangen gezet. Den indruk ziende welke zyne woorden gemaekt hadden, ried hy hun aen, die onheilen voor te komen. De kapitein Mighem en de andere stemden met hem in; en omtrent middernacht bezetteden zy de merkt, maekten zich meester van het Gravenkasteel, waer het geschut stond, en nadat zy, niet zonder groote moeite, de noodige manschappen byeen hadden gekregen, begaven zy zich 's morgends ten vier ure, naer het Hof van Sinte-Baefs, alwaer men zich aen niets verwachtte, alzoo de oproer van 's daegs te voren dadelyk gestild werd.

Men deed groot geweld met schieten van bussen op de poort, omdat ze niet ter stond geopend werd. In tegendeel de mannen van den hertog wilden zich te weer stellen; maer Ryhove en Mighem deden hout en strooi halen om de poort in brand te steken. Alsdan begon Aerschot voor zijn leven te vreezen, en geene hoop van uitkomst hebbende, gebood hy dat men de aenvallers zou inlaten. De binnengerukte hoop behandelde den gouverneur op de smadelykste wyze, en tot tweemael toe wilde men hem dooden; doch Ryhove belette zulks, en deed hem naer zijn eigen huis in de Onderstraet geleiden. Aldaer werd hy nauw bewaekt.

Van het Sinte-Baefs Hof begaf zich de gewapende bende naer de wooningen of verblijfplaetsen van eenige andere heeren. De bisschoppen van Brugge en Yperen, Remigius Driutius en Martinus Rythovius, werden insgelyks gevangen genomen, zoo wel als Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen, hoogbailliu van Gent, met zynen zoon; Maximiliaen Vilain, heer van Raseghem, gouverneur van Waelsch-Vlaenderen; Cornelis de Scheppere, heer van Eecke; Fransies van Halewyn, heer van Zweveghem, gouverneur en hoogbailliu van Oudenaerden; Jacob Hessels en Jan de la Porta, raedsheeren van den Raed van Vlaenderen, die eertijds beide lid van den Bloedraed geweest waren; de kapitein Fransies Wijchuyse met zynen zoon; Fransies de Schouteete, heer van Erpe, hoogbailliu van Kortrijk; Jan De Visch of De Visscher, bailliu van Ingelmunster, en meer anderen.

Dit alles gebeurde in den nacht van den 28sten en 29sten October. Des anderen daegs bleven de stadspoorten gesloten; maer men zond den heer van Olhain naer Antwerpen, om aen den prins van Oranje en de Staten kennis te geven van al wat er gebeurd was.

Sedert dien waren Ryhove en Hembyze met de hunnen alleen meester in de stad, en reeds op den 1sten November benoemden zy

achttien mannen van hunnen aenhang, aen wie zy den naem van *Notabelen* gaven, en die met het beheer van de stadszaken, zelfs boven de schepenen, gelast werden. Die achttien gaven nog den zelfden dag lezing van een stuk, waerin zy de redenen uiteenzetteden, om welke de hertog en de andere heeren gevangen werden. Die gewaende redenen werden ook den 8sten der zelfde maend in het licht gegeven, en verschenen te Gent by de weduwe van Pieter De Clerck(1). Men kan ze insgelyks lezen by Bor(2).

De stoute aenslag van Ryhove werd geheel het land door met verbazing, maer niet overal met goedkeuring vernomen. Het in hechtenis nemen van den hertog van Aerschot, eenen man van groot aenzien en vermogen, had vooral opschudding gemaekt. Men verwondere zich dus niet, dat de Staten den abt van Sinte-Geertrui, te Leuven, met den advokaet Liesveld, en de prins van Oranje zelf, — zijn doel was toch immers bereikt, — den heer Arent van den Dorpe naer Gent als afgevaerdigden zonden om de slaking van den gouverneur en de anderen te bekomen. Men bekwam alleen de loslating van den hertog, maer niet zonder moeite. Ryhove immers verzette zich er tegen, doch alzoo de schepenen en een gedeelte van de Notabelen de vraeg inwilligden, was hy insgelyks genoodzaekt toe te stemmen.

Vooraleer Aerschot op vrye voeten gesteld werd, was hy verplicht eenen akt te teekenen, waerby hy plechtig beloofde, dat hy niet zou zoeken naer middelen om zich te wreken; maer al het gebeurde zou vergeven en vergeten. Het bestaen van dit zonderling stuk was aen eenige onzer geschiedschryvers bekend(3); doch, voor zoo veel ik weet, werd het nimmer gedrukt.

(1) Zie Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise*, D. I, bl. 296.
(2) *Historie der Nederlandtsche Oorlogen*. Amst. 1679. in-fol. D. I, bl. 904.
(3) Bor, *Historie der Nederlandtsche Oorlogen*. D. I, bl. 905. — De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, D. I, bl. 321.

Ik vond het toevallig op de Archieven der stad Gent[1]. Het luidt als volgt :

Comparans ce jourdhuy, date de ceste, pardevant les Eschevins des deux Bancqs de la ville de Gand, hault et puissant seigneur Monseigneur le duc d'Aerschot, d'une part, et le nobles, notables bourgeois et habitans de ceste ville, en nombre notable assemblez, se faisans fors pour les absens, d'aultre, Ont déclaré d'estre d'accord endroit l'eslargissement dudict seigneur Duc, sçavoir, que lesdicts nobles, notables bourgeois et habitans, prengnans regard à ce que par messgrs Monseigneur le prélat de St. Ghertruidt et Mre Thiery de Liesvelt, commis et députez par les Estatz-Généraux des Pays-Bas, avecq l'adjonction et assistence du Sr Arnoult vanden Dorpe, y envoyé et député pour le mesme fait par Monseigneur le Prince d'Orengnes, a esté discouru, remonstré et requis auxdicts nobles bourgeois et notables sur ledict eslargissement, et spéciale à la qualité dudict seigneur Duc et les bons offices qu'il a faictes et fera avecq les autres seigneurs desdicts Estatz aux affaires publicques et tant urgentes, mesme en ceste saison, ont condescendu et consenty, condescendent et consentent à l'eslargissement et déliverance dudict seigneur Duc, sans toutesfois leur faire aucun préjudice endroit les aultres seigneurs détenuz, moyennant que personne d'entre eux, quy qu'il soit, ne sera jamais recherché ny poursuyvy de vengeance, soit par forme de justice ou voye de fait ny autrement, en secret ou publicq, directement ny indirectement, mais sera le tout, de costé et d'autre, par moyen de ladicte délivrance aboly et mis en oubly. Et s'il est trouvé en la justification par lesdicts de Gand envoyée ausdicts Estatz-Généraux quelque chose à la cherge dudict seigneur Duc, ilz l'en déchergent par ceste. A quoy ledict seigneur Duc a du tout accordé et accepté ledict consentement, promectant tout ce que dessus de sa part entretenir, sans y contrevenir, ny faire ou laisser contrevenir, en manière quelconque, par luy ny par aultres, soit de sa maison, alliez ou aultres, quy qu'ilz soyent; et mesme point par Monseigneur le Prince de Chimay, son filz, ny par Monseigneur le marquis de Havrech, son frère, pour lesquelz estans absens, il se fait fort. Et pour plus grande asseurance et contentement desdicts nobles, notables bourgeois et habitans, ont ledict seigneur Duc et députez desdicts Estatz,

---

(1) In het Register van de *Schepenen van der Keure*, van de jaren 1576-1577-1578, bl XCVII.

y aussy comparans en personne, promis faire tous debvoirs vers iceux Estats que leur sera délivré acte approbatoir de tout ce que dessus, soubz le seel desdictz Estats, premiers et avant que ledit seigneur Duc sortera de ceste ville. Ainsi faict en la ville de Gand, ce xme de Novembre, an XV^{c}LXXVII. —Actum ce x^{e} jour de Novembre 1577. Présens les eschevins des deux Bancqz. Assçavoir les seigneurs d'Axpoele, Boucle(1) et Jaques Feron, eschevins de la Kuere; Josse Donas et Jooris Vytz, eschevins des Parchons de la ville de Gand. Moy aussy présent comme secrétaire desdicts seigneurs eschevins de la Kuere. *Signé* Hembyze.

De chronijkschryver pater De Jonghe verhaelt, dat de hertog eerst den 14^{den} November, 's morgends ten negen ure, dat is den zestienden dag van zyne gevangenis, werd losgelaten. Indien die dagteekening juist is, dan moet hy nog vier dagen vast gezeten hebben na hy deze plechtige beloofte gedaen had, en vóór dat de Algemeene Staten het bovenstaende stuk met hunne goedkeuring hadden bekrachtigd.

De andere heeren waren zoo gelukkig niet als de hertog. Twee, Jacob Hessels en Jan De Visscher, bailliu van Ingelmunster, werden op verzoek van Ryhove, den 4^{den} October 1578, buiten de Petercellepoort by St. Denijs, op den weg van Gent naer Kortrijk, aen eenen boom opgehangen. Eenige ontsnapten uit de gevangenis; maer de anderen, die in dergelyke pooging mislukten, werden eerst jaren later in vryheid gesteld(2).

---

(1) *D'Axpoele* is Philips de Gruutere, heer van Axpoele; *Boucle* is Joos Borluut, ridder, heer van Boucle of Boekle.

(2) De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen,* D. II, bl. 57-63. — Zie ook Iweins, *Esquisse biographique et historique sur Rythovius, premier évêque d'Ypres*, bl. 45-54.

DE GESCHIEDSCHRYVER PONTUS HEUTERUS.

I. ZIJN EIGENHANDIG TESTAMENT.

Pontus Heuterus of Pontus de Heuter, zoo als hy zelf schreef, was een verdienstelyk schryver der XVIe eeuw, die over de geschiedenis, de taelkunde, de aerdrijkskunde en zelfs over de penningkunde gehandeld heeft. Zyne werken, alhoewel thands verouderd en op sommige plaetsen zeer gebrekkig, worden nog door onze hedendaegsche geleerden dikwijls en met goed gevolg geraedpleegd.

Hy werd den 23sten van Oogstmaend 1535, te Delft geboren, en was de onechte zoon van eenen edelman genaemd : Jan de Huyter of de Heuter. Na eenigen tijd te Mechelen verbleven te hebben, alwaer hy zyne eerste studiën deed, ging hy naer Brussel, ondernam een reisjen naer Parijs, hield zich aldaer eenigen tijd op, keerde eindelyk naer Holland te rug, koos den geestelyken staet, en werd kanonik te Gorkum. In die stad werd hy met eenige andere geestelyken door de opstandelingen opgelicht en naer den Briel gesleept. Nog jong en behendig wist hy, door zyne antwoorden aen de ondervragers, zijn leven te redden, terwijl zyne makkers het met den dood moesten bekoopen. Zoodra hy zyne vryheid bekwam, vluchtte hy naer de zuidelyke provintiën, verbleef in de Franche-Comté tot in den jare 1585, wanneer

hy tot kanonik van Deventer werd uitgeroepen. Doch hy vond aldaer geene lange rust. Prins Maurits de stad overweldigd hebbende, in Juny 1592, moest de Heuter wederom het hazenpad kiezen, en vluchten naer Brussel, alwaer hy pastoor van St. Jans-Gasthuis wierd genoemd. Eindelyk bekwam hy de waerdigheid van deken van het kapittel van St. Truiden, eene stad in Luikerland, daer hy stierf in het jaer 1602.

Eenigen tijd voor zynen dood schreef hy zijn eigenhandig testament, dat, wel is waer geene buitengewoone byzonderheden over 's mans leven bevat; doch het is niet te min merkwaerdig, daer het ons leert kennen, dat hy alsdan geene hoegenaemde goederen meer bezat, dat al wat hy had, in eenig geld en in zyne kleederen bestond, en dat hem nog eene zuster overbleef, waerschijnlyk onecht kind, zoo als hy zelf was, die te Mechelen woonde. Zy was, zoo als hy zegt, *simpel*.

Ik laet hier het stuk volgen :

In den name des Vaders, des Zoons, des Heilige Gheests, Amen. Alsoe daer niet zekerder is dan die doot, hebbe ic heer Pontus de Heuter, presbiter, proost van Arnhem, plebaen ende canoninc van Sint-Truijden, in deser navolgender manieren gedisponeert ende mits dezen disponere van 't gene ic nu tegenwoordelic binnen Sint-Truijen, in meubelen of roerende goeden mach hebben. Eerst, also ic tot Bruissel angetelt hebbe here Jan Andriessen, canonic van Sinter-Goudelen kercke, in de name en door begeerten van den eerw. heere Lenaert Betten, tegenwoordich heere en abt van Sint-Truijen voorsc., in brabants gelt, eerst dry hondert guldens, en weinich dagen naer noch vier hondert guldens, makende t' samen zeven hondert guldens eens brabants gelt, naer uitwisen der obligatiën en specificatiën metter hant van den voorscreven heere Jan Andriessen gescreven ende onderteekent, in twe verscheide papieren en van versceide date, rustende in mijn lessenaerken met groun laken beeleet, staende in mijne slaepcamer, in de abdie Sint-Truijen, op de tafel; make en geve ic die voorsc. zeven hondert guldens eens mijne suster Sophia, Floris dochter, wonende te Mechelen in de Koustrate, tegens over den burgemeester Joncker Nicolaes vander Laen, mijnen neve, hondert guldens eens terstont om haer wille mede te doun. Die resterende zes

hondert guldens om door hulpe ende raat van Vander Laen voorsc. een rente te copen den penninck zestiene, daer hem goed zal duincken voor haer dochter Maria, Cornelis dochter, welke rente Sophia voorsc. zal jaerlix gebruiken zonder te mogen vercopen of verzetten, tot dat haer dochter voorsc. zal zijn gehuit, of in eenige religie geprofessijt; en compt die zelve te sterven ongehuit of ongeprofessijt (welke een van beiden zij zal moeten doen voor haer dertich jaren, of van deze makijnge vervallen en verliesen), zo geve ic die zelve rente, ooc waer gecocht, het Seminarium tot Sint-Truijen voorsc. voor eene beurse, wel verstaende na Sophia voorsc. doot, die ze haer leven zal genieten.

Item, noch zo laete ic in gereet gelt Sint-Truijen in een bahuile (1), staende ten huise here Erasmus Andriessen, deken van Sint-Truijen, zestien oude dobbele spaense goude ducaten, enen rosen nobel, enen helen ende enen halven gouden reael, ene france crone, een goude cruisken wegende een half once ende enen eingelsen.

Item, noch in mijn voorsc. lessenaerken staende als vore, in een ront doosken een einckel spaens ende een einkel italiaens pistolet, dry halve nieuwe spaense dobbel ducaetkens, een halve goude reael en aen versceide paiement omtrent zes-en-twintich guldens brabants gelt thien stuvers; van welc gelt men zal betalen mijne doot sculden Sint-Truijen ende 't capittels recht, die minnebrouders Sint-Truijen voor een pitance, ende voorts elc clooster in de zelve stat eens zes guldens; die heeren in de abdie, voor een pitance, een oude dobbel ducaet; die gemeen armen aldaer eens thien guldens; ider executeur hier onder genomt eens een oude dobbel ducaet. Datter over zal bliven geef ic Sophia voorsc.

Item, noch zo late ic, zo totten voorsc. deken als in de abdie, twee nieuwe laken tabbaerts, een nieuwen stammetten tabbaert, een nieuwen turcsen grofgreinen tabbaert, enen ouden laken ende enen ouden saijen tabbart. Item, een nieuwen laken casac voor gevouiert met vissen (2), enen nieuwen heeren sayen tabbaert, enen nieuwen brouc en hemtroxken van rode incarnate sarge, vijf goede choorcledderen, vijftien goede hemden, dry ellen fijn lijwaert, twe groote nieuwe sargen, d'een grouw, d'ander wit ende andere cleine leuren; dat men al zal vercopen en gereet gelt af maken, en vougen 't bi de voorsc. zes hondert guldens, om de rente zo veel beter te maken, alle die voorsc. oncosten afgetrocken, van die Sophia zullen helpen, bisonder

(1) *Bahuile,* eene kist of kast, in het fransch *bahut,* en in het spaensch *bahul.*

(2) *Vissen,* vellen van *vissen, fluwynen,* in het fransch *fouine.*

joincker Nicolaes vander Laen voorsc. om 't reisen, die ic noch boven alle oncosten geve het voorsc. goude cruysken.

Item, mijne bibliotheke Sint-Truijen in mijn cofferen zijnde, geve ic mijn nacomende plebanen aldaer van Onzer-Vrouwen kercke, niet in proprieteit, maer alleen in usufruct, (uitgenome den grooten Bibel in twe groote stucken geprent, met alle die griesse boucken, die geve in proprieteit die bibliotheke des abdiën van Sint-Truijen), om igelic in zijn tijt alleen te gebruicken, zonder enich bouxken daer uit te mogen alieneren, vercopen, wechlenen ofte andersins vervreemden, of 't zelve goet te doun, die boucken altoos den huize blivende; gevende daer van naer mijn doot, mijn successeur plebaan, van bouc tot bouc specificatie ende inventaris, die hij zal gehouden zijn te onderteekenen, ende daer of altoos twee dobbelen bliven, d'een voor de abdie voorsc., d'ander voor 't capittel aldaer, en zo voorts *in perpetuum*, van plebaen tot plebaen, dounde, begerende, willende ende mits dezen ordinerende, dat alles dat voorsc. is plaetse gripen en valideren zal in forme van testament, codicille, donatie ooc hoedanige, ofte ander forme, zo het alderbest zal mogen staen, placts gripen ende valideren, hiervan mij reserverende t'alder tiden 't meerderen, 't minderen ende revocatie. Executeuren stellende den eerweerdigen heere Lenaert Betten, abt van Sint-Truijen, voorts heere Erasmus Andriessen, deken voorsc., d'eerste burgemeester van Sint-Truijen, die tot mijn overleden zal wezen, ende mijn neve joincker Nicolaes vander Laen voorsc., burgemeester tot Mechelen, die ic bidde mijn simpele suster Sophia voorsc., met haer dohter Maria, te willen helpen ende bistaen om Gods wille.

Aldus gedaen tot Sint-Truijen, onder mijn eighen hant ende pitsiser, al dit zelve gescreven hebbende ende doen passeren door publike persoon en getuigen ondergescreven, den twintihsten dach van November anno XV° acht-ende-tnegentich. Niet begerende dat men iet van de executie zal attenteren, ten zij den voorsc. vander Laen, ja die drij executeuren daer tsaemen bij zijn, ofte imant van haerlij gesubstitucert.

E. Pontus de Heuter, 1598.
Proost tot Arnhem, plebaen en canonic Sint-Truijen.
Met mijn eigen hant.

Mij naer bepeist hebbende ende niet willende, dat notarius ende getuigen zouden weten wat ic in gereet Sint-Truijen liet, treckende naer Luijc, hebbende gewilt ende wille, geordineert ende ordinere, dat dit alleen onder mijn hanteken zal placts grepen. Actum den drij-en-twintichsten November, anno als voor. 1598, by mijn hant.

E. Pontus de Heuter, *Proost*, etc. *als boven.*

Het cachet draegt een kasteel, waernevens de letters P(ontus DE H(euter). Het zijn de wapens der familie De Heuter : een oud kasteel in lazuer op een gulden veld.

Op den rug leest men : *Trudonopolis*, 15 Feb. 1602. *Seminarium*.

CH. PIOT.

II. ONTVANGT VAN 'S LANDS BESTUER EENE BELOONING VOOR ZIJN GROOT WERK.

Toen de heer Piot my de voorgaende bydrage voor mijn *Museum* had ter hand gesteld, trok de heer Pinchart, insgelyks beambte by het koninklyk archief te Brussel, myne aendacht op de volgende drie stukken aldaer berustende, die betrekking hebben tot de groote historische werken van Pontus de Heuter, en een gezegde van Paquot tegenspreken, dat Philips II, aen wien de schryver zynen arbeid opdroeg, niets te zynen voordeele gedaen zou hebben (1).

Het eerste is eene vraeg van Pontus Heuterus aen Philips II, om eenige gouden dukaten te bekomen, ten einde de aenzienlyke drukkosten te bestryden. Het ander is de brief van den koning, waerby deze het rekwest van Heuterus aen den kardinael Albert, gouverneur-generael der spaensche Nederlanden, overzendt, om daermede naer goeddunken te handelen. Het derde is nogmaels eene aenvraeg door den schryver gedaen, maer dit mael aen den kardinael Albert. Heuterus verzoekt daerby in eens eenen onderstand van twee duizend gulden, of wel eene jaerwedde van drie honderd gulden zijn leven gedurend, te mogen genieten. Onderaen op dit zelfde stuk staet het gunstig advies in de zaek gegeven,

(1) *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas*. Deel VI, bl. 7. — PAQUOT, sprekende van het groot werk van Pontus de Heuter, zegt : *Dédié au roi Philippe II, qui n'en témoigna aucun gré à l'auteur.*

waeruit blijkt dat men hem, zoo niet al wat hy gevraegd had, ten minste acht of twaelf honderd gulden (1) toestond.

nvoyé auS^me Cardinal
afin qu'il s'informe
.......mentionné
..quyte mande .
Madrid
...d'oust.

I.

CATHOLICA MAJESTAS,

Declarat Majestatis Vestrae humilis subditus Pontus Heuterus delfius, sacerdos, annum agens decimum tertium quod historiam Rerum Burgundicarum et Belgicarum, praecipuasque Gallicarum familiarum genealogias Majestati Vestrae dedicatas, typis Christophori Plantini, in lucem emiserit. Exinde auctum multis locis opus, alteram expectat editionem, sed et secundus tomus, ad annum usque Christi 1563 perductus, jamdudum cum primo esset editus, nisi belgicis tumultibus author ad rei familiaris angustias redactus, necessariis ad editionem sumptibus non sufficeret. Viginti enim et tres annos Relligionis Catholicae ac Majestatis Vestrae causa, bonis omnibus spoliatus, exulat. Ut igitur Majestatis Vestrae nominis splendor, avorumque amplissimae res gestae (2) ...tissime ac ductissime hominum memoriae commendentur, Majestatem Vestram dictus Heuterus humiliter orat, ut ad utriusque tomi sumptuosam editionem summa aliqua aureorum ducatorum jubere dignetur, ut qui nunquam Majestati Vestrae minima in re hactenus fuerit moloestus; praeces, ut indesinenter facit, pro Majestatis Vestrae, liberorum ac imperii salute, enixe ad Deum continuo effusurus.

II.

Mon frère, nepveu et cousin. Le memoire cyjoinct en latin, envoyé de la part de Pontus Heuterus, prestre, natif de Delft en mon conté de Hollande, vous informerà des causes de son exile dudict pays. Et comme il s'est employé de composer quelque hystoire des Princes des Pays-Bas, mes prédecesseurs, et pour ce que n'ay esté jusques ores adverty dudict livre, ay trouvé bon de vous remettre ladicte requeste, afin que vous faictes informer de tel œuvre, avecq le surplus que est

(1) Doordien het stuk juist te dezer plaetse beschadigd is, kan er omtrent het bedrag der toegestane som eenig twyfel overblyven.

(2) De eerste letters van het woord zijn verdwenen.

demandé, pour après en avoir reçeu vostre rescription, y estre ordonné ce que trouveray convenir. A tant, mon bon frère, nepveu et cousin, Nostre Seigneur vous ait en sa saincte garde. De Saint-Laurent, le 4 de Septembre 1596.

Vostre bon frère, oncle et cousin,

Phle.

A. de la Loo.

III.

A Son Altèze.

Remonstre très-humblement messire Pontus de Heuiter, prestre, natijf de Delft en Hollande, qu'ijl a faict imprimer par Christoffle Plantijn, passé quelques années, les vies(1) ...tes ducs de Bourgogne, les deux premiers en partie Sgrs des Pays-Bas, lesquelz ijl at dédié à Sa Magté Catholicque, sans avoir demandé d'icelle aulcun don honorare, sij.... quelques six moys, envoyant lors à c'est effect à Sa dicte Magté en Espaigne requeste, laquelle a esté par icelle renvoyée à Son Al. avecq lettres d'advis, présentées à V. Al. par monsieur d'Assonleville. Et comme le premier tome dédié à Sa Magté Catholicque, (lequel ledit remonstrant en toute humilité offre et présente icy à V. Al.), contient les vies de quatre Princes des Pays-Bas issus de la race bourgouene, ainsy le second tome encores à imprimer..... vies de quatre Princes des Pays-Bas issus de la maison d'Autriche. Et veu que le remonstrant... pas les moiens de faire imprimer ledict second tome, il supplie très-humblement que V. Al. soit servie de l'assister de son faveur à Sa dicte Magté, afin qu'il puisse obtenir d'icelle assistence de deux mille florins ou une pension à sa vie de trois cent florins par an, assignée et constituée sur aulcune abbaïe en ses Pays-Bas, laquelle ne pourrat longuement estre chargé de la dicte pension, veu que le suppléant est au LXIIIe an de son eage, ayant la meilleure partie d'icelles, par vingts cincq continuelz ans pour la Religion Catholicque et Sa Magté transigé en exil, perdant en sa patrie Hollande tous ses biens patrimoniaux et ecclésiasticques, gaignant à ceste heure

(1) Het stuk heeft nog al veel geleden, waerdoor hier en daer eenige letters of woorden zijn verdwenen.

sa vie paouvrement à prescher et dire messe, employant le temps qui reste à escrire histoires, lesquels il ne peut mestre en lumière s'ijl n'est, par la faveur de Vostre Altèze, assisté de Sa Mag[té]. Quoy faisant.

.......le contenu de ceste requeste estre véritable, mesmement des volumes... suppliant, tant imprimez que aultres, visitez et approuvez, mais non imprimez ..ens. Aussy prenant regard, que ledict suppliant est déchassé de son païs et de ses bénéfices par les héréticques. Ensamble consideré ce que Sa Ma[té]... en ceste affaire, icelle at accordé et accorde à ce dict suppliant la [*somme de*] cent livres du prix de quarante gros une fois, à prendre sur les revenuz de l'Evesché de Tournaij, tombez par la vacance de la prélature en droict de régale vers Sa Ma[té], à estre payé promptement [*de ladicte somme*] de quattre cens livres pour commencher l'impression du second volume... aultres quattre cens livres pour ayder à parfaire les mises de [*ladicte*] impression; et le surplus, après le parfaict d'icelles, par forme de costa et mercède. Aussy pour recompenses............bénéfices. A charge de présenter par ledict quelques volumes.. Sa Ma[té], monseigneur le prince, Sadicte Altèze, dont seront donné par ceulx des finances au receveur de l'Evesché dudict Tournay décharge et acquictz, à ce requis et nécessaires...... Bruxelles, le VIIIe de Febvrier 1597.

VRAEG.

In een gedicht van *Audefroy-le-bastard,* franschen dichter uit de XIIe eeuw, voorkomende in Tissot's *Leçons et modèles de littérature,* Parijs, 1836, 8°, bl. 45, 2e kol., trof ik den genitiefvorm by omzetting aen : *En son père vergier,* in haer vaders boomgaerd :

Bele Idoine se siet desous la verdi olive,
en son père vergier, à soi tenu et estrive ;

(*La belle Idoine, assise sous un vert olivier, dans le verger de son père, se lamente et gémit.*)

Bestaen er in de oud-fransche tael meer voorbeelden van dezen germaenschen vorm?

K. F. Stallaert.

OVER HET GEBRUIK ONZER MOEDERTAEL TE BRUSSEL,

IN VROEGERE DAGEN.

Toen onder het vorig Bestuer, tydens de vereeniging met Noord-Nederland, onze moedertael in hare oude rechten werd hersteld, gebeurde zulks, niet in eens, maer langzamer hand. De fransche overheersching had immers hier te lande zulken schadelyken invloed uitgeoefend, dat sedert menig jaer de tael onzer voorouders algemeen verwaerloosd, en door de meesten met onverschilligheid, ja zelfs door sommigen met minachting werd bejegend. Het nederlandsch was gedurende de Republiek en het Keizerrijk t'eenen mael uit het onderwijs gebannen geweest; het werd byna als letterkundige tael niet meer beoefend, en bleef slechts in den mond van het volk, waeruit men het nooit zal uitroeijen, ongekunsteld en onbeschaefd voortleven. Weldra echter na de oprichting van het koningrijk der Nederlanden, werd men allengskens met de voortreffelyke hoedanigheden onzer moedertael weder bekend, begreep men het nuttige harer opbeuring, en onverschilligheid en vooroordeelen verdwenen van dag tot dag. In de provintie Oost- en West-Vlaenderen, Antwerpen, Limburg en een gedeelte van Brabant werden de moeijelykheden spoedig overwonnen; doch de hoofdstad Brussel bleef steeds een hinderpael, en wanneer men in 1828 den troon van koning Willem I begon te ondermynen, was het van daer dat de kreet tegen het herinvoeren der landtael uitging, en dat men om deze

van kant te houden, de vryheid in het gebruik der talen vergde. Er ontstond alsdan een hevige pennentwist, waerin Willems als moedige voorstander der moedertael optrad. Zyne schriften zijn genoegzaem bekend; maer als teenemael vergeten beschouw ik een allerverdiensteIyk opstel van eenen ongenoemde : *Over het gebruik onzer moedertael te Brussel, in vroegere dagen.* Dit stuk werd als medegedeeld (*communiqué*), in het te Brussel verschynende dagblad *Gazette des Pays-Bas*, van den 5[den] en 6[den] September 1829, opgenomen. Het vloeide dus uit de pen der gewoone redaktie niet; doch aen wien men het verschuldigd is, kan ik niet zeggen. Ik heb wel eens den heer advokaet Van Lennep, alsdan te Brussel woonende, als schryver hooren noemen. Wat er ook van zy, het is eene zeer verdienstelyke bydrage, welke men te danken heeft aen iemand, die met het onderwerp grondig bekend was. Zy getuigt immers niet alleen van uitgebreide kennissen in het vak van onze vaderlandsche geschiedenis, van onze voormalige rechterlyke inrichtingen, en van onze letterkunde, maer tevens ook van vlytige opsporingen in de archieven te Brussel, opzettelyk voor dit schryven gedaen. Uit dien hoofde dacht ik ze aen de vergetelheid te moeten onttrekken, en ze in dit *Museum*, by vertaling in te lasschen.

Meer dan een punt in het stuk behandeld kan heden, dat de Vlamingen de rechten hunner moedertael zoo schandelyk miskend zien, door hun worden ingeroepen. En indien men het op enkele plaetsen misschien niet volkomen met den schryver eens zal zijn, moet men toch bekennen dat hy met de grootste onpartydigheid en gemagtigdheid zijn onderwerp heeft behandeld. Zijn voorbeeld daerin volgende, heb ik het zoo getrouw mogelyk vertaeld en het hier in zijn geheel overgenomen.

Men verlieze niet uit het oog dat in deze bydrage slechts gehandeld wordt over den vroegeren toestand der landtael te Brussel, de eenige stad van Vlaemsch-België omtrent welke eenige twyfel

kon bestaen. Elders, zoo in Brabant, als in Vlaenderen en Limburg, troonde de moedertael byna uitsluitelyk.

De moeder- of nationale tael is die van het land waer men geboren is, en die door de meerderheid gesproken wordt. Het is niet de tael van het bestuer, dat het land beheerscht, noch die van eenige genootschappen, maetschappyen of enkele persoonen. Indien de bevolking vlaemsch is, zal hare tael noch spaensch, noch duitsch, noch fransch worden, volgends de spaensche, duitsche of fransche regering, waeraen zy zal worden onderworpen.

De moeder- of volkstael van de noordelyke provintiën, van Limburg, van Oost- en West-Vlaenderen, van Antwerpen, zoo wel als van het arrondissement Leuven, is onbetwistelyk de hollandsche of vlaemsche tael; terwijl de waelsche of fransche die is van de provintiën Luik, Henegauw en Namen, en van het arrondissement Nyvel. De fransche en hoogduitsche talen zijn die van Luxemburg.

Maer, al is het dat de hollandsche of vlaemsche tael, die van de meerderheid der natie uitmaekt, en aldus de tael van het koningrijk der Nederlanden is, zou zy niet algemeen als de volkstael van al de provintiën moeten beschouwd worden. Het zou misschien nauwkeuriger zijn aen haer den naem van *nederlandsche* of *nederduitsche* tael te geven, en daerdoor zou men tot de ineensmelting van den vlaemschen en hollandschen tongval geraken.

Van al de vlaemsche arrondissementen, biedt dat van Brussel alleen, by eenen eersten oogopslag, eenigen twyfel, onder betrekking van zyne moedertael, aen.

In der daed te Brussel spreekt men in 't algemeen fransch; men spreekt de vlaemsche tael niet in het waelsche gedeelte van de

stad, en by de hooge standen is zy weinig in gebruik. Bovendien bevat de stad nog een aenzienlyk getal vreemdelingen, die in 't algemeen het fransch, en niet het vlaemsch kennen.

Ook deden dikwijls te Brussel de staetkundige gebeurtenissen den voorkeur geven aen het fransch, hetwelk meer algemeen de tael der beschaving der hoven en der diplomatie is, en ook der groote vergaderingen, waer lieden van onderscheidene volkeren byeenkomen.

De t'eenen mael fransche opvoeding, die men hier gedurende de laetstverloopene vijf-en-twintig jaren aen de kinderen heeft gegeven, was oorzaek dat zy de tael hunner ouders verwaerloosden of verachteden; en het lang verblijf der Franschen hier te lande deed daer insgelyks veel toe. Gedurende gemeld tijdvak werd het vlaemsch zeer weinig te Brussel beoefend.

Andere oorzaken hadden reeds van ouds medegewerkt, om het fransch, vooral in de stad Brussel, te verspreiden.

In de twaelfde eeuw waren te Brussel de akten van de stedelyke overheden in het latijn, zelfs waren de algemeene rekeningen van Brabant, tydens de veertiende eeuw, nog in die tael gehouden. In de dertiende en in de veertiende eeuw werd het vlaemsch in de akten ingevoerd.

De keur van Brussel van 1229, het oudste bekend gedenkstuk in de nederlandsche tael van geheel hét koninkrijk, was in het *vlaemsch* geschreven (1). Sedert werd beurtelings het *vlaemsch* en het *latijn* gebezigd. Maer ten tyde der burgondische regering kwam het *fransch* het *latijn* vervangen.

Onder die regering, en sedert, werden de stukken van het

(1) Willems had dit beweerd in zyne *Verhandeling over de Nederduytsche Tael- en Letterkunde*. D. I, bl. 132. Sedert is het bewezen dat de brusselsche keur van 1229, in het latijn werd uitgevaerdigd, en dat de oudste tot hiertoe bekende dietsche oorkonde slechts van 1249 dagteekent. Zie C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche letterkunde in Vlaenderen*, bl. 90. C. P. S.

algemeen bestuer des lands in het *fransch* uitgevaerdigd. Maer men moet in aenmerking nemen, dat zy die aen het hoofd der zaken stonden, in 't algemeen *vreemdelingen waren* of *in het vreemde* woonden; en verder, dat die stukken in de waelsche provintiën, en, op zeker tijdstip, in Fransch-Vlaenderen moesten dienen. Nochtans werden dergelyke akten altijd in het *vlaemsch* of in de twee talen, naer de vlaemsche provintiën, waervan Brussel deel maekte, gezonden.

De wetten en verordeningen werden ook in het fransch uitgevaerdigd in de waelsche, en in het vlaemsch of in beide talen, in de vlaemsche gewesten.

Onder de spaensche, duitsche en fransche besturen, die ons regeerden, kenden de hooge beambten in 't algemeen het fransch, en omdat zy geen vlaemsch verstonden, zagen zy natuerlyk liever dat de Belgen geen vlaemsch gebruikten; dit ging zelfs zoo verre, dat men in 1787 aen de beambten van 's Lands schatkist beval hunne geschriften in het *fransch* te houden.

Men heeft ook opgemerkt, dat in België, in de eerste tyden van de Hervorming, en na de politieke scheiding der zeventien provintiën, onderscheidene katholieke geestelyken, aen wie destijds het onderwijs grooten deels toevertrouwd was, de studie van het *vlaemsch* afrieden, en die van het *fransch* aenmoedigden, ten einde de Belgen meer van de Hollanders af te zonderen, omdat hun alzoo de godsdienstige leeringen der hervormden, die nog al algemeen in het *hollandsch* geschreven waren, onbekend zouden blyven en zy zich daermede niet zouden bezig houden.

Ten allen tyde gebruikte men zoo wel de fransche als de vlaemsche tael in den Grooten Raed van Mechelen. Guicciardini had zulks reeds opgemerkt in de zestiende eeuw, en zegt bl. 208, dat dit *voor het gemak der vreemdelingen* was. De registers van het Opperhof van Mechelen, welke op de archieven bewaerd worden,

zijn sedert 1470 gedeeltelyk in het vlaemsch, gedeeltelyk in het fransch.

In den Raed van Brabant gebruikte men de twee talen; maer al de leden van den Raed moesten, in gevolge onze Blyde Inkomsten (welke byna altijd oorspronkelyk in het vlaemsch opgesteld zijn), het *latijn*, het *vlaemsch* en het *fransch* kennen.

Het artikel 5 van de Blyde Inkomst van Maria-Theresia, en een der eerste artikels van die van Joseph II (1781), legden vooral die verplichting aen den kanselier van Brabant en aen de overige beambten van den Raed op.

De registers van den Raed van Brabant, van 1445 tot in 1794, bevatten schriften in het vlaemsch en in het fransch; maer men moet in aenmerking nemen, dat het rechtsgezag van dien Raed zich over Waelsch-Brabant (het arrondissement van Nyvel), uitstrekte.

Nu, het schijnt dan billyk dat de walen en franschen niet gedwongen worden eene tael te spreken, die hun vreemd is, en dat de zaken van de waelsche arrondissementen in al de trappen van rechtvordering in het fransch bediend worden.

Vóór de vereeniging van Belgie met Frankrijk zag men nog in de bemiddelde klasse en by het onderwijs het *vlaemsch* ter zelfder tijd als het *fransch* aengeleerd worden. Nochtans de mangel aen merkwaerdige letterkundige voortbrengsels in het *vlaemsch*, vooral gedurende de laetste eeuw, deed dat men by voorkeur de werken van de fransche letterkunde las, en dat men daer natuerlyk smaek in vond.

Het lezen van fransche nieuwsbladeren beviel ook ten allen tyde te Brussel, en (het fransch) nieuwsblad, hetwelk aldaer den 2den January 1655 verscheen, en opvolgenlyk onder den titel van *Relations véritables*, *Gazette de Bruxelles* en *Gazette française des Pays-Bas* uitkwam, genoot eenen grooten en langen byval.

En zie daer hoe het fransch sedert langen tijd te Brussel verspreid was.

Maer niet tegenstaende dit alles, was en bleef de groote meerderheid der bevolking van Brussel vlaemsch, zoo wel als die van het geheele arrondissement, en nooit heeft men het *fransch* als de moedertael der Brusselaren beschouwd.

Reeds in 1566 had Guicciardini de opmerking gedaen, dat de inwooners van Nederland (en hy bevond zich alsdan te Brussel), al was het dat zy niet buiten 's lands geweest waren, *behalve hunne moedertael,* onderscheidene andere talen, en byzonder het *fransch,* konden spreken.

De oorspronkelyke namen der straten van Brussel en die der gemeenten van het arrondissement zijn, in 't algemeen, vlaemsch.

Al is het dat te Brussel, al wat het algemeen bestuer van het land aenging, onder de vorige regeringen, by voorkeur in 't fransch geschiedde, werd ten minste al wat provintiael of plaetselyk was, niet alleen by voorkeur, maer byna uitsluitelyk in het vlaemsch behandeld.

De rekeningen van het domein van Brussel, van 1406 tot in 1795, en dus van drie of vier eeuwen, zijn uitsluitelyk in het *vlaemsch.*

De zaken van den amman, ambtenaer met de stedelyke justitie en politie belast, waervan de registers van 1403 tot aen onze vereeniging met Frankrijk dagteekenen, zijn niet anders dan in het *vlaemsch* gehouden.

De boeken van de groote en de kleine rollen te Brussel, bewyzen dat de plaetselyke rechtsvordering aldaer, ten allen tyde, in het vlaemsch uitgeoefend werd.

In de mindere rechtbanken van de vlaemsche arrondissementen was men verplicht uitsluitelyk de moedertael van het land te gebruiken. Dit ging zoo verre, dat een gewijsde van den Raed van Brabant, van 14^{den} July 1622, zelfs aen de Walen, wier byzondere gerechtshoven aen de magistraten van Leuven onderhoorig waren, verbood van het fransch gebruik te maken.

De heer Willems, *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud,* bl. 388, deelt dit vonnis mede, hetwelk aldus luidt :

Veu au Conseil de Brabant la requeste y présentée le XXII d'Avril dernier, par les Grand-bailly et aultres officiers du roman pays de Brabant, ressortissant à la loy de Louvain, afin que la cour fust servie de décréter, par forme de réglement ou ordonnance, que ceulx de la ditte loy de Louvain auront d'oresnavant à permettre qu'ès procès, qui sont et seront aportez pardevant eulx en matières d'appel, et autres y commencez, ou à commencer en première instance, entre les inhabitans du dit roman pays de Brabant, l'on pourra procéder en langue franchoise, non obstant le stil ou observance à ce contraire, et de faire adjouster le dit réglement ou ordonnance aux coustumes du ressort de la ditte ville de Louvain naguères omologuées; veue aussy la rescription des Bourgemaistres, Eschevins, et Conseil de la ditte ville de Louvain sur ce service, et le tout considéré, LA COUR déclaire les dits suppliants es fins et conclusions prinses par leur dite requeste, non recepvables ny fondez. Ainsy fait en la ville de Bruxelles, le quatorziesme de Juillet XVI^{c} vingt et deux. Estoit signé Steenhuyse (1).

De manieren van procederen in civiele en crimineele zaken, voor Brabant, waren in het *vlaemsch,* in gevolge de verordeningen van den 5^{den} en 9^{den} July 1570 en 1sten April 1580. Maer de reglementen en instructiën voor de gerechtshoven der Oostenrijksche Nederlanden van 1786 en 1787 verschenen in het *fransch.*

De greffiën van de heerlykheden en byzondere rechtbanken van het platte land, in het arrondissement van Brussel, bewyzen dat aldaer het *vlaemsch* uitsluitelyk in gebruik was.

De archieven der stad Brussel verbrandden grooten deels door het bombardement van 1695. In de akten van overschryvingen en opteekeningen van de schepenen en den sekretaris, welke sedert gemeld tijdstip bestaen, gebruikte men in 't algemeen het *vlaemsch,* maer ook wel het *fransch.*

---

(1) Toen ik in 1829 te Leuven studeerde, ontdekte ik op het stedelyk archief aldaer dit merkwaerdig stuk, en zond er eene kopy van aen Willems, die er een plaets voor in ruimde in zyne *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud.*

C. P. S.

Al de akten van de Staten van Brabant, waervan de handvesten dagteekenende van 1673 tot 1794, op de archieven berusten, waren uitsluitelyk in het *vlaemsch* geschreven.

De stukken betrekking hebbende tot de inhuldiging van Joseph II, bewyzen insgelyks hoe by ons het *vlaemsch* geëerbiedigd werd.

De overgeblevene protokollen van notarissen, waervan de oudste akten tot de zestiende eeuw opklimmen, toonen klaerlyk aen dat het vlaemsch altijd de tael van de groote meerderheid der inwooners van Brussel, en die van al de inwooners van het platte land van dit arrondissement geweest is. Maer de notarissen, die hunne akten in de tael der partyen konden opstellen, gebruikten, volgends de tyden of de omstandigheden, het *latijn*, het *spaensch*, het *hoogduitsch* en het *fransch* of het *vlaemsch*. Het eene protokol bevat veel fransche akten, vooral wanneer de notaris uit de waelsche gewesten was, of wanneer hy waelsche of fransche clienten had; het andere heeft er niet eenen enkelen.

Het grootste gedeelte der protokollen is geheel in het *vlaemsch*. Dat van den notaris Marcus Prevost, te Brussel, van het jaer 1595, is merkwaerdig; het bevat meer akten in het *latijn*, in het *spaensch* en in het *fransch*, dan in het *vlaemsch*.

Ten allen tyde preêkte men in het vlaemsch, en zelfs wanneer wy aen Frankrijk toebehoorden bleef men daerin preken in al de kerken ten platten lande en in de meeste der stad Brussel. De fransche sermoenen waren vroeger zeer zeldzaem. Ten huidigen dage, — alhoewel onze jonge predikanten in 't algemeen de gelegenheid gehad hebben om, onder het vorig bestuer, beter fransch dan vlaemsch te leeren, en alhoewel de fransche tael zoo talryke vrienden heeft, — zijn er te Brussel twee vlaemsche predikanten tegen eenen franschen.

De kamers van Rhetorika, die voor de oudste bekende letterkundige genootschappen doorgaen, en die voortijds zeer bloeijend waren, werkten altijd in het vlaemsch onder al de besturen, die

elkander in Belgie opvolgden, en bewyzen aldus dat het vlaemsch de moedertael is van het arrondissement Brussel.

De kamers van Rhetorika van Brussel werden onder de spaensche, duitsche en fransche besturen altijd beschouwd als de vlaemsche tael- en dichtkunst uitsluitelyk beoefenende.

Het fransch tooneel te Brussel wierf steeds, byna zonder uitzondering, fransche artisten aen, omdat men zelden Belgen vond van dat slach van menschen, die in het fransch genoegzaem ervaren waren.

Eindelyk, Oudiette zegt in zynen *Dictionnaire géographique et topographique des neuf Départements réunis,* een boek aen Napoleon opgedragen in 1804, dat het vlaemsch de tael is van de twee grootste arrondissementen van het departement der Dyle en van de departementen der Schelde, der Leije en der twee Nethen, met uitzondering nochtans dat men in de stad Brussel meer aen het fransch gewoon is.

Verder onderzoeke men de letterkundige voortbrengsels der vlaemsche gewesten in de fransche tael geschreven, vooral vóór onze vereeniging met Frankrijk, en men zal er in overvloed, waelsche of vlaemsche uitdrukkingen, of eene rechte wantael in aentreffen. De tael en de stijl van de Brusselaren, als zy fransch spreken, uitgezonderd van die welke eene zeer beschaefde opvoeding hebben genoten, werden dikwijls door de franschen uitgelachen, en door hun met min of meer recht beschimpt. De meeste der Brusselaren hebben hunne schriften, vóór dat zy ze in het licht gaven, moeten laten overzien.

Uit hetgene hiervoren aengehaeld is, blijkt dat het *vlaemsch* de moedertael is van het arrondissement Brussel (en des te meer van de overige vlaemsche arrondissementen), en onder geen opzicht eene vreemde spraek is, die aen hare inwooners is worden opgedrongen. Het is dus zeer ongegrond dat men het Bestuer het gewaend juk der nationale tael verwijt. By den aenvang van het

jaer 1814, vóór dat er over de vereeniging van Belgie met Holland gehandeld werd, toen de oostenrijksche generael baron Vincent alhier gouverneur-generael was, en dat er by ons waren die misschien meenden dat wy onder den scepter van het huis van Oostenrijk zouden terug keeren, vroeg het volk te Brussel het gebruik van zyne moedertael. De syndics van de negen natiën en honderd-en-vijf dekens van de stad Brussel boden uit naem van den voormaligen Derden Staet van Brabant, een smeekschrift aen om den ouden staet van zaken te bekomen; en men leest in dit stuk, geteekend door de HH. Ophalfens, Boeykens, De Puyt, Poot, Brisbaert, Janssens, Verheylen, De Wandelaer en Van Cutsem qq., de belangryke volgende zinsneden : « De volkeren « van Duitschland... hebben aen de tael van hun land hulde « gedaen, en wy moeten blozen dat wy onze nationale tael in « niet eenen openbaren akt mogen gebruiken... Wy zijn nog « onder het juk van de fransche tael... De verbanning van de « vlaemsche tael moet ophouden (1). »

Reeds had het Opperbestuer, ten tyde en in den naem van de verbondene Mogendheden, dezen wensch beantwoord, door zijn besluit van 18^{den} Juny 1814, waerby het toeliet akten in het *vlaemsch* en in het *fransch* op te stellen. Toen in 1819 het tegenwoordige Gouvernement het gebruik van het *vlaemsch* aenbeval, hetwelk slechts in 1823 verplichtend is geworden, en wanneer deze maetregel nog op het arrondissement Brussel niet toepasselyk was, bevlytigden zich dadelyk de beambten om by voorkeur het *vlaemsch* te gebruiken; en die van de vlaemsche arrondissementen, welke naer bedieningen stonden, bewezen dadelyk dat het vlaemsch hun niet vreemd was.

De onpartydige Belgen herinnerden zich welke moeite beambten en advokaten ontmoet hadden, wanneer zy, ingevolge het

---

(1) Ik heb het oorspronkelyk stuk niet by de hand en kan dus deze woorden slechts by vertaling geven. C. P. S.

besluit van 24 Prairial jaer XI, moesten gebruik maken van eene tael, die altijd min of meer vreemd geweest was aen sommige van hun, vooral aen die van het platte land. Men weet dat destijds de notarissen aen het fransch bestuer eenen uitstel vroegen, om zich van eene tael te kunnen bedienen, die zy niet kenden en niet hadden moeten leeren.

Al onze Vlamingen, zonder uitzondering, en er waren er in een zeer groot getal, die nooit een woord fransch hadden geleerd, bevonden zich alsdan verplicht uitsluitelyk het fransch te gebruiken, zoo voor het aengaen van verbindtenissen, het nemen van schikkingen van uitersten wil, als het bevorderen hunner rechtszaken.

Alsdan zag men menig Brusselaer, welke die schoone fransche tael, die men later zoo aengeprezen heeft, niet meester was, eene brabbeltael schryven en spreken, veel barbaerscher dan die welke men onlangs aen eenige advokaten van de balie van Brussel, gedacht heeft te mogen verwyten, vooral op het eerste oogenblik van het wederinvoeren van het vlaemsch in de pleitzael, ten jare 1823.

Sommige oude brusselsche advokaten, die de gewoonte van in het vlaemsch te spreken verloren hadden, en eenige jonge, die in hunne jeugd verwaerloosd hadden zich er op toe te leggen, ontmoetten in der daed, in den beginne meer moeite om zich met welsprekendheid in het vlaemsch, dan in het fransch uit te drukken; maer het herhaelde gebruik van de vlaemsche tael heeft die moeijelykheid reeds grooten deels doen verdwynen, terwijl de schriftelyke opstellen van onze oude advokaten, op weinig na, zoo goed geschreven zijn als die van de oude hollandsche advokaten, en terwijl veel jonge advokaten, waervan sommige zelfs tot de waelsche provintiën behooren, zich zonder nadeel aen de balie te 's Gravenhage zouden kunnen aenbieden, om er hunne zaken in de nederlandsche tael te pleiten.

Wat de advokaten betreft, vooral die uit de waelsche provin-

tiën, welke in de vlaemsche woonen, die de nederduitsche tael nog niet kennen, zy zullen ongetwyfeld toelating of bepaelde vrystelling bekomen om zich in het fransch te mogen uitdrukken, wanneer zy persoonlyk aen 's Lands bestuer de aenvraeg doen, en de billykheid van het gevraegde bewyzen.

Men heeft alreeds kunnen opmerken dat de meeste der stukken komende van *Corpora* en beambten van Brussel of van de zuidelyke provintiën, in 't algemeen in zuiverder nederlandsch opgesteld zijn dan in de noordelyke provintiën, en dat die stukken minder van die lange en ingewikkelde zinsneden en ook minder basterdwoorden bevatten, welke men aen eenige hollandsche opstellen te recht verwijt. De zorg, die de Belgen aenwenden om zuiver te schryven is een goed voorbeeld, hetwelk ter verbetering van de nederlandsche tael, geheel het Koningrijk door, zal strekken.

's Lands bestuer beschermt des niet te min de studie van het fransch, en verre van de betrekkingen in die tael te willen verbieden, wordt het aenleeren van die tael vergemakkelykt en aengemoedigd.

Wel ten onrechte versmaedt men de vlaemsche tael: zy, die ze machtig zijn, bekennen dat ze rijk en schoon is(1). Door onwetendheid of door eigen belang wordt ze soms misacht, en zulks omdat men ze niet geleerd heeft, of omdat men zich met meer gemak in het fransch uitdrukt.

Men heeft gezeid, dat het vlaemsch eene brabbeltael is, die men soms nauwelijks verstaet, en dit om reden dat de tongvallen welke by het volk in gebruik zijn, dikwijls van de eene plaets tot de andere verschillen; maer het is ten onrechte, want is het niet het zelfde met de gesprokene tongvallen van alle talen? Wan-

---

(1) O Neêrlant, wie is uw spraak gelyk,
Zoo kort, zoo net, zoo zin-, zoo woordenryk?
ANSLO.

neer men het vlaemsch spreekt gelyk men het leest en het schrijft, en dit gebeurt dagelyks in de pleitzael en op den preèkstoel, dan verstaet men elkander in al de vlaemsche gemeenten, en men is den hollandschen tongval zeer naby.

Wat meer is, de *nederlandsche tael,* hetzy *vlaemsche* of *hollandsche* genaemd, is eene en dezelfde tael. De *hollandsche tael,* zegt Ten Kate, een der meest geachte hollandsche spraekkundigen, is de oude *vlaemsche* tael, en werd vroeger, *zelfs te Amsterdam,* de vlaemsche tael genoemd. Zulks getuigen de werken en woordenboeken, welke gedrukt zijn toen de vlaemsche provintiën het bloeijendste waren. De vlaemsche schryvers verrijkten de hollandsche letterkunde. « De oudste dichters en schryvers der nederlandsche tael behooren byna alle tot de vlaemsche provintiën, en verscheidene dezer waren van Brussel. »

Ettelyke leeraren by de hoogescholen of hervormde predikanten, in Holland door hunne welsprekenheid in het nederlandsch uitmuntend, waren uit de zuidelyke provintiën. Het was hetzelfde met de voornaemste overzetters van den bybel. Eindelyk, ten tyde van onze vroegere vereeniging in zeventien provintiën, was er om zoo te zeggen geen verschil tusschen *de vlaemsche en hollandsche spelling van het nederlandsch.* De tael van veel oude vlaemsche of hollandsche schryvers, namelyk van Cats, is nog heden de tael van onze vlaemsche provintiën. Het is by voorkeur in de oude *vlaemsche* schryvers, eerder dan in de hollandsche, dat men *het schoonste en het zuiverste nederlandsch* aentreft. Twee hollandsche schryvers, de geleerde Huydecoper en Ackersdijck, geven ten dezen opzichte de gunstigste getuigenis.

Wel is waer gingen de Belgen in de tael niet vooruit en bleven de oude spelling volgen, terwijl de Hollanders sedert de scheiding der zeventien provintiën gedurig de tael beoefenden en de spelling verbeterden, byzonderlyk ten tyde dat Belgie deel maekte van Frankrijk. *Maer de hollandsche veranderingen,* hoe goed zy

mogen heeten, en hoe zy mogen gevolgd worden, waer omtrent men het toch in Holland niet eens is, (al is het dat zy op hooger bevel in de besturen en in het openbaer onderwijs zijn ingevoerd), *zijn niet verplichtend voor de Belgen*, die de oude uitdrukkingen en de regels van de oude vlaemsche spelling zouden willen volgen, en waervan de Hollanders misschien gedeeltelyk zonder gegronde redenen zijn afgeweken.

Wat er ook van zy, het verwijt, hetwelk men aen het Bestuer doet van den *hollandschen tongval* der nederlandsche tael aen de vlaemsche provintiën te willen opdringen, is geheellyk ongegrond : want in tegendeel het blijkt uit eenen officiëlen brief, destijds door Z. E. Mr Falck, alsdan minister van het openbaer onderwijs, dat het voornemen van 's Lands bestuer was voorloopig de *verschillende vlaemsche en hollandsche spellingen van het nederlandsch* zorgvuldig te bewaren, van ze te doen opmerken, en by geschrift stellen, om later ter volmaking en ter verryking van gezegde tael te strekken.

Eindelyk heeft het Bestuer, meenen wy, geen ander voornemen dan *het behouden van de eigenlyke moedertael van al de arrondissementen des Koningrijks.*

Wy bekennen, dat niet een bestuer het recht moet hebben aen het volk eene *vreemde tael* op te dringen ; maer wy denken dat elk bestuer de bevolkingen, die eene *moedertael* bezitten, kan beletten in de openbare akten eene vreemde tael te gebruiken.

De vorsten namen ten allen tyde, in alle landen, het begunstigen der moedertael ter herte. Napoleon is de eerste vorst niet geweest, die in Frankrijk, het fransch zoo algemeen mogelyk heeft willen maken.

Verscheidene ordonnantiën van de fransche koningen hebben in vroegere dagen het gebruik van het latijn, waervan men zich by voorkeur in de akten bediende, moeten verbieden. De ordonnantiën van 1449, 1512, 1537, 1539, 1563 en 1629 geboden

uitsluitelyk het fransch te gebruiken voor de *akten, verbindtenissen, testamenten, vonnissen* en *besluiten*.

Alfons X nam in 1260 maetregels om het spaensch in de openbare akten in te voeren, willende het gebruik van het latijn in Spanje verbannen. Keizer Rudolf I gebood by zyne *Constitutio* van 1274, dat men de hoogduitsche tael in Duitschland zou gebruiken. Staetkundige gebeurtenissen hadden in Engeland eene vreemde tael ingebracht, en haer zelfs den voorkeur doen geven; maer ten jare 1365 beval Edward III, dat de nationale engelsche tael in de akten en in de rechtspleging, in vervanging van de fransche of normandsche tael, zou worden ingevoerd.

Het uitsluitelyk gebruik van het nederlandsch had eenige moeijelykheden en klachten veroorzaekt. Wijslyk heeft het Bestuer de redelyke vragen, die gedaen werden, ingewilligd. Maer had het Bestuer meer toegelaten, en het vry gebruik van het fransch in al de akten en pleidooijen van de vlaemsche arrondissementen toegestaen, dan had het zich er kunnen op verwachten, dat men aen de fransche tael byna altijd den voorkeur zou gegeven hebben, en dat men het nederlandsch op nieuw zou verwaerloosd en misacht hebben: iets hetwelk soms uit gallomanie of uit geest van tegenkanting zou geschied zijn.

Men mag verhopen dat de nederlandsche tael, dagelyks algemeener wordende, mede zal werken om den belgischen of nationalen geest te versterken, en ons al meer en meer van het vreemde los te maken. Eene grootere eenheid van tael zou meer eenheid in de zaken van het bestuer, meer gemak in de onderlinge betrekkingen van het Koningrijk, en meer broederlykheid en eensgezindheid tusschen al de inwooners van de zuidelyke en noordelyke provintiën te weeg brengen.

GOTHIEKE AUTAER

IN DE KERK VAN SINT-JANS-HEMELVEERDEGHEM.

Sint-Jans-Hemelveerdeghem is een nederig dorpjen van Oost-Vlaenderen, dat slechts vier honderd zielen telt. Het ligt wat verheven, op eenige boogscheuten afstands, ter rechter zyde van den steenweg van Gent naer Gerardsbergen, van welke laetste stad het niet veel meer dan een uer verwyderd is. By de boeren van de omstreken is het meest eenvoudig onder den naem van *Sint-Jans* bekend, terwijl het in de oude oorkonden of by de schryvers, onder de namen *Emelewordegem, Emelverdeghem, Hemelverdighen, Hemelverdighem* enz. voorkomt(1).

Van den naemsoorsprong *Hemelveerdeghem* of *Emelveerdeghem* heeft men tot hiertoe geene voldoende uitlegging gegeven. Willems vond het geradig geene gissingen te maken(2). Later stelde de Eerw. heer kanonik De Smet voor, den naem te beschouwen als samengesteld uit de drie woorden *hemel, veerdig* en *heim*, en hy vertaelt dus *Hemelveerdeghem*, door *habitation prête pour le*

---

(1) WILLEMS, *Mémoire sur les noms des communes de la province de la Flandre Orientale*, in den *Bulletin de la commission centrale de Statistique*. Bruxelles, 1845, in-4°. — WAESBERGHE, *Gerardimontium*. Brussel, 1627, in-4°, bl. 234. — VAN GESTEL, *Historia sacra et profana Archiepiscopatus Mechliniensis*. D. II, bl. 214.

(2) Aengehaeld werk.

ciel[1]. Dat is niet verre gezocht; maer toch, denk ik, zal het de goedkeuring der geleerden niet wegdragen. Ik houde voor vast, dat zoo wel als *Godveerdeghem* — hetwelk door den heer De Smet te recht verklaerd wordt — van *Godfried* of *Godevert* afgeleid wordt, *Emelveerdeghem* of *Hemelveerdeghem* van eenen ouden dietschen naem *Emelfried*, *Hemelfried* of *Hemelverde* afstamt. Het beteekent dus de *woon van Emelfried* of *Hemelfried.*

Wat er ook van zy, stellig altijd klimt die naem tot eene hooge oudheid op. Reeds blijkt het uit eene oorkonde by Miraeus gedrukt[2], dat de autaer, dat is de kerk, van *Emelewordegem* door den aertsbisschop van Kamerijk, Manasses, die aldaer den stoel van 1095 tot 1105 bekleedde, aen de abdy van Sint-Adriaen te Gerardsbergen gegeven werd. Het vroege bestaen van een geslacht, hetwelk aen dit dorp zynen naem had ontleend, is een ander bewijs van de oudheid dezer plaets. Sanderus immers[3], en Willems na hem, maken gewag van Joannes van Hemelverdighem in 1235, en van Olivier van Hemelverdighem in 1279.

Na het uitsterven van het geslacht, dat den naem van Hemelveerdeghem droeg[4], ging deze heerlykheid over aen het huis van Masmines of Massemen. Een der bezitters was Robrecht, heer van Massemen, Berleghem, Uitberge enz., die door Philips de Goede tot ridder van de Vliesorde werd benoemd, maer reeds in 1431 in den slag tegen de Luikenaers sneuvelde[5]. Van de

---

(1) *Essai sur les noms des villes et des communes de la Flandre Orientale*, in de *Mémoires de l'Académie royale*, in-4°, D. XXIV, 1850.

(2) *Opera diplomatica*, D. I, bl. 531.

(3) *Verheerlykt Vlaandre*, D. II, bl. 79.

(4) Willems gispt ten onrechte van Gestel, alsof deze schryver zou beweerd hebben, dat het geslacht Hemelverdeghem zynen naem aen het dorp gegeven had; maer Willems heeft Van Gestel niet verstaen, die zeer duidelyk het tegenovergestelde zegt, dat de naem van het dorp aen een geslacht overging.

(5) Waesberghe, *Gerardimontium*, bl. 234. — *Le Mausolée de la Toison d'Or ou les Tombeaux des chefs et des chevaliers du noble ordre de la Toison d'Or.* Amst., 1689, in-8°, bl. 16.

Masmines ging Hemelveerdeghem over aen de Mastaings of Masteins. Jacob van Mastein verhief deze heerlykheid ten jare 1437, van den Steenen Man van Aelst, waeraen ze onderhoorig was. De brief, waerby dit gebeurde, in den gewoonen vorm van dergelyke akten opgesteld, berust thands nog op 's Rijks Archief te Brussel(1). Hy luidt als volgt :

Ic Jacop van Mastein, ruddere, heere van Heremois, van Masmine ende van Emelverdeghem, houde in leene ende in manscepe van onsen gheduchten heere ende prinche etc. van zijnen Steene tAelst, therscap van Emelverdeghem, met al zyner toebehoirten daer up, dat ic hebbe, hoeghe justicie, middel ende nedere. Voort behoirt te minen voirs. leene: IIII^xx buendere lands, lettel men of meer, met der steden die daer up staet, XVI manscepe, XCIII gansen, hondert ende VI capp.(2), XXIII^c ende XXIX eyeren, XII lb. p. in pennincrenten, metten herlicheit ende alle andere rechten, die daer toe behoeren. Staende mijn voirs. leen te dienste, te trouwen, te waerheden ende ten relieve van x £. p. ter doot oft alst verandert, camellingage, sbaillius ende der mannen recht; ende alst ment vercoept ten tiensten pennine, ghelijc ende alsoes de leene ghehouden vanden selven hove staen ende sculdich zijn te stane naer hofrecht. dWelke overgheven ende groette van leene ic doe ter goeder trouwen, in deser manieren : waert alsoe dat men meer of min bevonde mijnen voirss. leene toebehoerende danne voirs es, daeraf begheeric te zyne ende te blivene ombegrepen ende daeraf te stane ter ordonnanciën vanden mannen, mynen huusghenooten. In kennessen ende oorconscepen der waerheit, so hebbe ic, Jacop van Mastein, ruddere, voirgh. dit overgheven ende groette van leene ghezeghelt met mynen propren zeghelle uuthanghende, den derden dach van Ouxste, int jaer Ons Heeren, als men screef XIIII^c zevene ende vijftich.

Origineel op perkament, de zegel is verdwenen.

---

(1) Onder de handvesten der voormalige Rekenkamer, karton N° 903. — Een ander verhef van het zelfde leen, in date 20 July 1540, wordt daer insgelyks bewaerd. Het stuk is sterk beschadigd, en begint als volgt : .... *van Jansse, heere van Mastaing, Hoornaing, Ayshove, Machelen, Brugelettes.... Drincham..... Massenen.... Lierde, He.......... toecommen byden overlydene van mer Jan van Jansse, riddere, in zinen levene, zaligher memorie.*

(2) *Cappoenen*, dat is *kapuinen*.

Van de familie Mastein ging Hemelveerdeghem over tot (van Damman, aen welke het in de vorige eeuw nog toebehoor(

By den leeftijd van Waesberghe, dat is in de eerste jaren c zeventiende eeuw, was er aldaer een fraei kasteel.

Alhoewel er reeds sedert lange eeuwen, zoo als uit het bov aengehaelde blijkt, te Hemelveerdeghem eene kerk, aen d heiligen Joannes-Baptista toegewijd, bestond, werden nochta aldaer tot in de eerste jaren der voorledene eeuw toe, uit hoof van de geringe bevolking, de goddelyke diensten, door den pa toor van het naburige dorp Sinte-Maria-Lierde, uitgeoefend. V Gestel, die in 1725 zijn werk liet drukken, zegt dat Hemelvee deghem maer onlangs zynen eigenen herder had bekomen. De werd door de abdy van Sint-Adriaen te Gerardsbergen aengeste en ontving eene jaerlyksche toelage van 360 gulden.

Te Hemelveerdeghem heeft telkens op den 23sten Juny, d vóór de geboorte van den heiligen Joannes-Baptista, eene jae merkt plaets, die in de omstreken zeer beroemd is, en veel vo aenlokt, dat aldaer de voorspraek van den Heilige komt ae roepen(1).

Het kerkgebouw heeft uiterlyk niets, dat de aendacht tot zi trekt, maer van binnen bevat het een der merkwaerdigste geden stukken van de beedhouwkunst hier te lande, in vroegere eeuwe Dat heerlyk kunstjuweel is gelukkig, zoo wel aen de woede d beeldstormers van de zestiende eeuw en der jacobynen van (voorledene, als aen den vernieuwingsgeest van vroegere en late dagen ontsnapt, en is byna geheel ongeschonden tot heden t bewaerd gebleven. Zonderling genoeg, het is zeer weinig beken en niemand heeft er de aendacht op gevestigd. Uit dien hoof

---

(1) Men kan daerover nazien : *Korte uytlegging van het leven van den H. Joann Baptista, patroon van St. Jans-Hemelveerdeghem, aldaer gevierd wordende teg de vallende ziekten*. Geeraerdsbergen, We Byl-Canivé en J. Vanden Eycken, in-1

dacht ik het der moeite waerd hetzelve te doen uitteekenen, en met dit *Museum* in plaet te laten uitgaen.

Het is een allerkunstigst in hout gesnedene autaer, of ten minste het onderdeel van eenen autaer; want het is mogelyk, zelfs waerschijnlyk, dat hiertoe nog een bovenstuk behoorde, hetwelk, of nooit werd uitgevoerd, of door de eene of andere omstandigheid verdween. Wat er ook van zy, dat overfraeije snywerk, heeft, zoo als het thands nog bestaet, eene hoogte van eene belgische el en negen-en-twintig strepen, op eene breedte van eene el en zeventig strepen, terwijl de figuertjens op de voorplans eene hoogte van vier-en-twintig strepen bereiken.

Aen welken kunstenaer heeft men dit meesterstuk te danken? Dat zal waerschijnlyk altijd een raedsel blyven. Is het door de kerk zelve bekostigd, of wel door den eenen of anderen aen haer geschonken? Daeromtrent kan ik ook niets met zekerheid bepalen. De kerk van Hemelveerdeghem stond onder de abdy van Sint-Adriaen te Gerardsbergen. Deze kan dus dien autaer hebben doen plaetsen. Misschien ook was het eene gift van eenen der heeren van het dorp. Dit behoorde, in den tijd waerop dit kunststuk uitgevoerd werd, aen de vermogende familie van Mastaing. In gevalle men deze laetste gissing aennemen wil, kan men verwonderd zijn, dat men nergends de wapens van den gever, zoo als gewoonlyk gebeurde, op den autaer gesneden vindt; maer ik uitte vroeger reeds het vermoeden, dat er by den autaer nog een bovenstuk behoorde. Dit kan dan ook met de wapens, het zy van den abt van Sint-Adriaen, het zy van den heer des dorps versierd zijn geweest.

By eenen eersten oogslag op de plaet, bemerkt men dadelyk, dat dit gedenkstuk een voortbrengsel is uit het laetste tijdvak der middeleeuwsche, of zoo gezegde gothieke kunst. Het draegt reeds talryke sporen van den overgang tot eenen gewyzigden en nieuweren trant. Uit den aerd dus zelven van de beeldhouwery, en

uit dien van de versieringen aen de bouwkunde ontleend, denk ik te mogen opmaken, dat deze fraeije autaer tusschen de jaren 1490 en 1510 vervaerdigd werd. Indien een der zes kleine borstbeeldjens, waervan ik later zal spreken, wezenlyk mag gehouden worden voor dat van Philips-den-Schoone, dan wordt het tijdstip der uitvoering met zekerheid bepaeld.

Ik acht het overtollig hier eene nauwkeurige en volledige beschryving van geheel dezen autaer of autaerstuk, zoo als men het wil noemen, te geven. De hierbygevoegde plaet zal best, zoo over het geheel, als over de onderdeelen laten oordeelen.

Dat de beeldjens in de vijf nissen geplaetst de geschiedenis van den H. Joannes-Baptista vertoonen, loopt dadelyk in het oog. In de eerste nis ziet men den Voorlooper des Heilands voor het volk prediken. Door de drie kleine figuren op den achtergrond en wat verheven zittende, heeft de kunstenaer waerschijnlyk de Scriben en Pharizeën bedoeld. De derde nis stelt ons den doop des Zaligmakers in de Jordaen voor. De midden- of hoofdnis van de bovenste verdeeling verbeeldt op den voorgrond den dans van de wulpsche Herodias; terwijl op het achterplan het afgehouwen hoofd van den Dooper op eene schotel wordt gelegd, om het aen Herodias aen te bieden.

De tafereelen in de twee nissen der onderverdeeling hebben betrekking op gebeurtenissen, welke na de dood des Heiligen voorvielen(1). In de legende leest men, dat Herodias, vreezende dat Joannes-Baptista nog zou verryzen, en haer overspelig leven bestraffen, zijn hoofd binnen haer paleis liet begraven. Lange jaren bleef het verborgen, tot dat eens de Heilige zelf, aen eenige van Jerusalem gekomene kloosterlingen, de plaets waer het schuilde, ontdekte. Deze openbaring wordt alhier vertoond. Eene tweede

(1) Men kan nazien Ribadineira en Rosweydus, *Generale Legende der Heylighen*. Antw., 1711. in-folio. D. II, bl. 217.

terugvinding van het zelfde hoofd, ten tyde van keizer Valens, en welke nog jaerlyks door de Kerk op den 29sten Augustus gevierd wordt, is op dit autaerstuk niet afgebeeld.

De legende verhaelt verder hoe keizer Juliaen de Apostaet, de groote en gedurige wonderen, welke dagelyks by het graf des Heiligen voorvielen, vernemende, hieraen een einde wilde stellen, en zijn lichaem deed verbranden om de asch in den wind te werpen. De door hem aengestelde dienaers waren reeds bezig hunne goddelooze taek met woede ten uitvoer te brengen, toen eenige rechtzinnige Christenen van Jerusalem naer Sebaste, alwaer dit gebeurde, aengekomen, zich met den omstaenden hoop volks vermengden, en veel der beenderen en andere overblijfsels des Heiligen byeenraepten en bewaerden, welke later geheel de christene wereld door verspreid en vereerd werden. De zesde of laetste nis van het onderste gedeelte des autaers stelt dat verbranden der beenderen voor.

De middennis is ledig gebleven, omdat in deze de remonstrantie of andere heilige vaten, voor het doen der goddelyke diensten geplaetst werden.

Van de twee standbeeldjens, welke men op de kolommen van de bovenste verdeeling bespeurt, kan ik geene uitlegging geven; maer de vier, die men op de kolommen van het onderste gedeelte ziet, houde ik voor vier Profeten. Byzondere aendacht verdienen de zes borstbeeldjens, in kleine, daertoe geschikte nissen geplaetst. By eene bezichtiging van dit gedenkstuk, vóór een paer jaren, ter plaetse zelve gedaen, docht het my daerin de afbeeldsels der laetste graven van Vlaenderen uit het huis van Burgondië tot aen Maria en verder Maximiliaen en Philips-den-Schoone te erkennen. Op de hierbygevoegde plaet, uit hoofde der kleinte van de schael, waerop ze uitgevoerd is, valt het moeijelyk de gelykenis te rug te vinden. En ook, alzoo die beeldtjens los in de nissen staen, kan het eene wel op de plaets van het andere geraekt zijn.

Wat er ook van zy, indien het laetste borstbeeldjen, wezenlyk dat van Philips-den-Schoone is, zoo als ik het meen, dan zou men hierdoor den tijd waerop de autaer uitgewrocht werd, stellig kunnen bepalen, en het zou ter bevestiging komen van hetgene ik reeds boven, alleen naer den aerd van het snywerk oordeelende, gedaen heb, en laten veronderstellen, dat het tydens de regering van Philips-den-Schoone (1494-1506), werd uitgevoerd.

Het bovenstaende acht ik genoeg om de aendacht te vestigen op een dier merkwaerdige voortbrengsels der christene kunst in ons vaderland, tydens de middeleeuwen. In eene volgende aflevering van dit *Museum* zal ik misschien handelen over eenen anderen autaer thands nog te bewonderen, in het brabandsch dorp Maria-Lombeek, op eene uer afstands van Ninove, by den steenweg van die stad naer Brussel gelegen, welke autaer het schoone gedenkstuk, dat ik hier bekend maekte, nog verre in kunstwaerde overtreft.

Ik sluit met den wensch, dat de autaer van Sint-Jans-Hemelveerdeghem, die byna geheel ongeschonden tot ons is gekomen, naer waerde moge geschat worden, eenige kleine herstellingen onderga, nog eeuwen lang een sieraed van die kerk blyve, en tot bewijs diene, hoe in vroegere eeuwen de godsvrucht onzer vaderen de schoone kunsten wist te waerderen en aen te moedigen.

DIERENSAGE.

« Den keyser Roel van Habsbourgh.... hem vindende verlost van de saecken in Duytslant, en nam noyt de reyse van Italiën aen, gevoecht dat hy daer gheen groote begeerte toe en hadde : want men seyt dat hy somtijts hem verblijdende, vertelde de fabulen van Reynaert, de welcke niet en besocchte den Leeu, die den sieckaert maecte in eene spelonkce, omdat de voetstappen der andere beesten hem verschrickten, die daer, sonder wedercommen, ghegaen waren.»

Getrokken uit : *De dry Boecken vande vier opperste Keyserrijcken... Nieuwelijck int licht ghebracht door wijlen Jan Sleidan.* tHantwerpen, by Ghijsbrecht Gheens de Jonghe, *anno* 1583. In-4°, bl. XLI, r° kol. 1.

BRIEVEN VAN GELEERDE MANNEN.

I. Huig de Groot aen Sweertius.

De beroemde Grotius ontsnapte den 22sten Maert 1621, door den moedigen list zyner vrouw, Maria van Reigersbergen, uit het slot Loevestein, alwaer hy tot levensdurige gevangenis veroordeeld was. Op vrye voeten zijnde ging hy, onder het kleed van eenen gemeenen werkman of van eenen metselaer, met den maetstok in de hand, op den gewoonen postwagen zitten, en reed naer Antwerpen. Hy hield zich drie weken binnen die stad op, maer vertrok van daer naer Frankrijk, en was reeds den 13^{den} April te Parijs.

Uit den brief, dien ik hier mededeel, blijkt, dat Grotius, gedurende zijn kort oponthoud in ons vaderland, in betrekking gekomen was met talryke onzer geleerden. Fransies Sweerts of Sweertius, aen wien de brief gericht is, werd te Antwerpen geboren in 1567, en stierf aldaer in 1629. Hy schreef een aental werken, waervan de *Athenae Belgicae*, de *Monumenta sepulcralia ducatus Brabantiae*, de *Epitaphia joco-seria*, en zelfs ook de *Selectae Christiani Orbis deliciae*, nog heden met vrucht geraedpleegd of aengehaeld worden.

Rubens en Gevartius, aen welke Grotius zyne groete doet aenbieden, waren insgelyks twee Antwerpenaren. Want, alhoewel onze groote kunstschilder, by toeval te Keulen geboren werd, zal toch niemand hem aen Antwerpen betwisten. Gevartius, die aldaer het ambt van stadssekretaris waernam, was geboren in 1593 en stierf in 1666. Hy was bekend als een zeer ervaren philoloog en *criticus;* zyne latijnsche verzen en opschriften werden hooggeschat.

Erycius Puteanus, die, zoo als uit den brief blijkt, de werken van Grotius in achting hield, en aen wiens gunstig oordeel deze prijs hechtte, was een, in zynen tijd hoogstberoemd professor der Leuvensche Hoogeschool. Men heeft nochtans zyne verdiensten, volgends my, zeer overdreven. Van zyne talryke latijnsche schriften immers zijn er byna geene die heden nog kunnen gelezen worden. Hy beproefde ook zyne krachten als nederlandsch dichter, en zyne verzameling puntdichten onder de titels : ***Sedigh Leven, Daghelycks Broodt*** en *Toe-maete op 't Sedigh Leven, Daghelijcks Broodt,* te Leuven in 1639 en 1641 van de pers gekomen, is niet zonder waerde. Doch die boekjens verschenen met den verbloemden naem van *Honorius Vanden Born,* alsof de geleerde professor zich schaemde als schryver van een werk in zyne moedertael bekend te staen!

Indien men De Burigny[1], eenen der levensbeschryvers van Grotius, mag gelooven, dan zou Erycius Puteanus, toen hy vernam dat deze uit zyne gevangenis ontsnapt en te Antwerpen aengekomen was, hem aldaer eenen brief toegestuerd hebben, waerin hy hem zyne deelneming in de vreugde, welke het loskomen van den doorluchtigen gevangene algemeen verwekt had, te kennen gaf, en hem ter zelfder tijd zijn huis te Leuven, en verder al wat men van eenen vriend kan verwachten, aen-

(1) *Vie de Grotius, avec l'histoire de ses ouvrages,* Paris, 1752, kl. 8°, D. I, bl. 178.

bood(1). Maer Grotius had liever, zoo als ik reeds boven zegde, zich naer Parijs te begeven, alwaer hy met veel achting aen 't Hof ontvangen, en met een jaergeld begiftigd werd(2).

Reeds in 1611 zag eene verzameling zyner gedichten, onder den naem van *Silva*, te Parijs het licht. Dat boekjen schijnt alhier bedoeld te worden.

Zie hier den brief :

V. C. FRANCISCO SWEERTIO

H. GROTIUS.

Amicam nostri apud vos extare memoriam, Sweerti doctissime, laetus intelligo. Eximie vero me delectat quod exquisitae eruditionis viro E. Puteano nostra non improbantur. Non ita quidem mihi blandior ut, quae in solatium magis casus quam experimentum ingenii scripsi, tanti elogio digner. Sed ipse ille excessus ab affectu est quo non possum non unice gaudere. *Silvae* exemplaria quia desiderari scribis, unum ad te mitto. Absumta ferme sunt omnia liberalitate donantium aut poscentium aviditate. Novi mi nihil est nisi quod Rex ad Montem Albanum(3) fulminat. Pacem optantibus et ego me ascribo. Vale, doctissime Sweerti, et Rubenium, Gevartium aliosque amicos saluta. III Sept. CIϽIϽCXXI. Lutetiae.

Het origineel behoort my toe.

---

(1) By DE BURIGNY, D. I, bl. 178, leest men : HENRI DUPUIS, *sçavant homme établi à Louvain, ayant sçu que Grotius étoit à Anvers, lui écrivit une très-belle lettre,* enz. Maer die DUPUIS zal wel niemand anders zijn dan onze PUTEANUS, VAN DE PUTTE.

(2) Over Huig de Groot kan men, onder andere, nazien KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*, D. XVIII, bl. 745, en ook C. G. B(OONZAJER) *Geschiedkundige aanteekeningen betrekkelijk het slot Loevestein.* Gorinchem, 1840, in-8°.

(3) *Montauban*, welke stad destijds door de fransche Huguenoten tegen Louis XIII verdedigd werd.

II. G. Van Loon aen J.-B. Verdussen, te Antwerpen.

—

De voortreffelyke werken van Gerard van Loon, vooral zyne *Beschryving der Nederlandsche Historipenningen* zijn, zoo wel in Zuid- als Noord-Nederland, in alle bibliotheken voor handen. Maer weinig is het tot hiertoe, ten minste hier te lande, bekend, dat die beroemde penningkundige zyne studiën in de wijsbegeerte te Leuven heeft voltooid. De verdienstelyke heer A. D. Schinkel heeft eenen belangryken brief van Van Loon, de dato 30ˢᵗᵉⁿ November 1752, en aen den leuvenschen professor Buggenhout geschreven, laten drukken(1), waeruit blijkt dat Van Loon, aen de bibliotheek der Universiteit te Leuven « ter gedachtenisse dat hy nu vyftig jaer geleeden zyne studie in de Philosophie aldaar vortrokken had, zyne groote uitgegeeve werken, midsgaders eenen zilveren vergulden drinkbeker, » had gezonden.

Het zal dus niemand verwonderen, dat Van Loon, niet alleen met de verzamelaers van historiepenningen, zoo als uit zijn groot werk genoegzaem blijkt, maer ook met de beminnaers of beoefenaers der vaderlandsche geschiedenis in Zuid-Nederland, in briefwisseling bleef.

Een man, die by zyne tijdgenooten als een voornaem geleerde doorging, maer die heden, doordien hy nooit iets in het licht heeft gegeven, slechts als verzamelaer van eene uitgebreide en byzonder aen handschriften rijke bibliotheek, bekend is, was de antwerpsche schepen Jan-Baptiste Verdussen. Aen hem

---

(1) *Geschied- en letterkundige Bijdragen, met twee fac simile's.* 's Gravenh. 1850, in-8°, bl. 83. — Dit werkjen, hetwelk niet in den handel is, werd slechts op 125 exemplaren getrokken, bestemd om door den uitgever ten geschenke te worden gezonden.

zijn de twee hier volgende brieven van Van Loon gericht. Verdussen hehoorde tot een geslacht, hetwelk sedert 1590 tot 1830 toe, eene onafgebrokene reeks van drukkers heeft opgeleverd, die gedurende byna twee eeuwen en half eene menigte boeken, waeronder veel in de spaensche tael, ter pers hebben gelegd.

Toen in 1769 te Brussel de *Société littéraire* tot stand kwam, welke drie jaer later, dat is in 1772, tot Keizerlyke Akademie werd ingericht, telde men Verdussen onder hare eerste leden. Maer, noch in de verhandelingen, noch in de verslagen van die geleerde maetschappy komt er iets van hem voor. Het zy, dat hy, of door het uitoefenen van het ambt van schepen geenen tijd over had om zich op de letteren toe te leggen, of wel dat hy, zoo als met talryke van onze geleerden het geval is geweest, de pen niet genoegzaem meester was, om de vruchten zyner opsporingen te samen te brengen en in het licht te geven.

Eene enkele mael wordt er in de zittingen van de Brusselsche Akademie, en wel in die van den 20sten en 21sten Mei 1776, melding van Verdussen gemaekt. Dit was reeds na 's mans dood. Op het voorstel van den voorzitter werd er besloten aen den prins van Starhemberg te schryven, om hem te verzoeken de belangrijkste handschriften over de vaderlandsche geschiedenis door Verdussen nagelaten, voor 's Lands bibliotheek te doen aenkoopen. De leden De Nelis, Gerard en Des Roches werden met het onderzoek van den catalogus, en de laetste met het bywoonen der openbare verkooping gelast(1).

De twee volgende brieven zullen dus niet geheel zonder belang zijn voor de letterkundige geschiedenis van de vorige eeuw.

---

(1) De kataloog dezer verkooping, welke op 15den July 1776 te Antwerpen plaets had, beslaet twee deelen in-8° : *Catalogus librorum Joannis-Baptistae Verdussen, dum viveret civitatis Antverpienis senatoris, nec non Regiae Academiae Bruxellis erectae socii etc.* Het getal der handschriften is zeer aenzienlyk.

1.

Mijn Heer,

Hier nevens bekomt Uw Eed., volgens mijne gedaane beloften, mijn laatst uytgegeeve werkje, ten bewijs, dat het graafschap van Holland, volgens het gevoelen van den befaamden Heer Hugo de Groot geene bestandig gebleevene Republicq, maar een leen, tot het begin der zeventiende eeuwe, van het Duytsche Rijk, en dat ook des zelfs Graaven tot alle die diensten zijn verpligt geweest, tot welken alle de overige Vorstlijke Leenmannen verpligt geweest zijn. Eerer zoude het Uw E. zijn toegezonden geweest, bij aldien de vaart tusschen Holland en Antwerpen eerer was geopend geweest.

Bij dit deel heb ik ook een afschrift gevoegd van de twee laatste hoofdstukken van mijnen Dinterus, des zal mij een zonderlijk vermaak worden toegebragt, bij aldien Uw E. de goedheyd hadt, van mij te willen onderrichten, wat uwe Dinterus Ms. meerer bevat, om dat meerere, volgens uwe aan mij zoo gunstig gedaane aanbieding, te laaten afschrijven.

Dewijl de beleefdheyd gehad heeft van mij, uwe boeken beschouwende, onder ander ook zeker Ms. te laaten zien, bevattende de Resolutiën der zeventien Nederlandsche Staaten, zoo is mijn onderdaanig verzoek om van die goedheyd te zijn, van eens te willen melden met welken dag en jaar de gemelde Resolutiën haaren aanvang neemen.

Indien Uw E. hier te land ergens in ten nutte kan zijn, zoo zal ik het mij steeds tot eene zonderlinge eer rekenen in uwe ontfangene bevelen te moogen werkstelling maaken, als zijnde met de uyterste bereydwilligheyd en hoogachting,

Mijn Heer,

Uwe wilvaardige dienaar,
Gerard van Loon.

Leyden,
in de Mazemanssteeg,
den 1sten December 1748.

Verdussen heeft aen het hoofd van dezen brief geschreven :

Ontfanghen 22 December 1748.
Beantwoordt 29 February 1749.

En achter aen :

Origineele minuten van de acten, resolutiën, brieven etc., gehauden by de Heeren Staeten van Brabandt, van den jaere 1576 de maendt 1sten September tot den jare 1579.

2.

Mijn Heer,

Uwe brief van den 29sten *passato* is my geworden, uyt welken ik met verwondering gezien heb dat de mijne van den 1sten December 1748 ergens zoude hebbe blyven liggen : dewijl ik, door den schipper van Delft hebbende laaten verneemen wanneer de Beurtman van daar naar Antwerpen vertrok, den zelven, zulks verstaan hebbende, met dien schipper heb medegegeeven om hem aan den Beurtman te overhandigen.

De verzogte herkomst der Staaten van Brabant zal in het IIIe Hoofdstuk van mijn thans gedrukt wordend werk beschreven zijn, als in het welke ik van de herkomst der Staaten van Holland handel. Welk werk nog op het laatst van dit jaar nog waarschijnlijk staat uyt te koomen, zijnde het V Deel der *Aloude Regeeringwijze van Holland*, in welke oneyndige zaaken, de oude geschiedenissen van Braband betreffende, gevonden worden.

Uw E. betuygt van toe te leggen op het vergaderen der stukken deezer landen tot 1600 toe. Maar zijn dat stukken de Histori van Brabant alleen of wel van geheel Nederland betreffende? Dit weetende zal ik orde geeven, dat dezelve door eenen Goetval gekocht worden, welke zulks voor mij doedt, en nog onlangs verscheydene zaaken voor uwen Burgemeester Knijf gekocht heeft. Maar, waar het niet beter dat Uw E. eerst eene lijst van die stukken gaf, welke Uw E. bereyds heeft, opdat men niet tweemaal de zelfde koopt. Over omtrent een jaar is hier een verzameling van 30 deelen in-4°, uyt zoodanige stukjens bestaande, verkocht.

Hier mede afbreekende, noem mij te zijn,

Mijn Heer,

Uwe bereydw. Dienaar,
Gerard van Loon.

Leyden
den 11sten Maart 1749.

P. S. Daar zijn te Brussel nog III deelen Ms. in-fol. raakende uw tijdbestek, opgesteld door eenen persoon van den eersten rang in Vlaandre, bevattende meest zaaken door hem zelf verricht of onder zijn oog gepasseerd.

Ook zijn hier eenige bladen Ms. behelsende een verhaal van hetgene te Mechelen is voorgevallen, als wanneer er de Gereformeerden meester waaren.

Buitenwaerts staet het volgende adres:

Aan den Heer,
Den Heer JOHAN-BAPT. VERDUSSEN,
in de Kammestraat,
te Antwerpen.

Verdussen heeft op de derde bladzyde van dezen brief de volgende aenteekening geschreven :

Tres Status Brabantiae anno 1427 Antverpiae congregati. [e] MATHAEO *Chron. Brab.* f. 180.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

I. Onverbrandbaer weefsel te Antwerpen uitgevonden.

Men verhaelt, dat eene vrouw van Antwerpen, die in de zestiende eeuw schijnt geleefd te hebben, het geheim ondekt had om een weefsel van talksteen en pluimaluin te vervaerdigen, hetwelk niet in het water gewasschen, maer door het vüer schoon gemaekt werd. Doch, alzoo die vrouw, uit afjonst, haer geheim aen niemand had willen toevertrouwen, ging het met haer ten grave.

Sedert heeft men de gepaste vermenging om zulk weefsel te maken niet meer kunnen térug vinden.

MAJERI *Scrutinium chimicum.* Francf. 1687. In-4° bl. 9. — Dit werk schijnt een herdruk te zijn van de *Atalanta fugiens, hoc est, emblemata nova de secretis naturae chymica* Oppenheimii, sumptib. Jo. Theod. de Bry, 1618. In-4° fig.

BENOEMING VAN KAREL VAN EGMONT

TOT COADJUTOR VAN BUCHO VAN AYTTA, PROOST VAN SINTE-BAEFS, TE GENT (1578).

Lamorael graef van Egmont, die op bevel van Alva, te Brussel onthalsd werd, had by Sabina van Beijeren twaelf kinderen verwekt(1). De derde zoon was Karel graef van Egmont, prins van Gavre, die in huwelijk trad met Maria van Lens, vrouwe van Aubignies, burggravin van Longueville, eerst weduwe van Antonis heer van Croy. Hy overleed in den Haeg, volgends sommige den 18den January(2), volgends andere den 8sten Juny 1620(3), en werd te Armentières begraven.

Het schijnt, dat men hem tot den geestelyken staet bestemde, waertoe hy te Maintz studeerde. Doch weinig is het bekend, dat hy nog zeer jong zijnde, tot coadjutor en toekomenden opvolger van Bucho van Aytta, in de proosdy van Sinte-Baefs, te Gent, benoemd werd(4).

---

(1) *Arbor genealogico del Excelentissimo senor Don Phelipe Conde de Egmond, etc.* Brusselas 1679 In-4° bl. 19—20. — Kok, *Vaderlandsch woordenboek.* D. XIII bl. 197. — Kervyn de Volkaersbeke, *Documents inédits concernant les Troubles des Pays-Bas,* D. II, bl. 123.

(2) *Le Mausolée de la Toison d'or ou les tombeaux des chefs et des chevaliers du noble ordre de la Toison d'Or.* Amsterd. 1689, in-8° bl. 289.

(3) *Arbor genealogico,* bl. 20.

(4) Hellin, die in zyne *Histoire Chronologique des Évêques et du Châpitre exempt de l'église cathédrale de St. Bavon,* D. I, bl. 82, over Bucho van Aytta handelt, zegt geen enkel woord van Karel van Egmont. — Het een en ander vindt men by Kervyn de Volkaersbeke, *Les Églises de Gand,* D. I, bl. 250, 265, 280, 281 en 282.

Het Huis van Egmont had gedurende de onlusten aenzienlyke verliezen onderstaen, en het bestond uit zoo veel kinderen, dat het vermogen door den vader nagelaten, niet toereikend was, om alle volgends hunnen rang, te laten leven. De moeder had zich dus tot 's Lands bestuer gewend om aen haren zoon Karel een treffelyk bestaen te bezorgen. Om aen heuren wensch te voldoen, en op het verzoek van den aertshertog Mathias en den Raed van State, benoemde Bucho van Aytta den jongen Egmont tot zynen bystaenden proost en toekomenden opvolger, en stemde er in toe om aen hem een gedeelte der inkomsten, welke aen die waerdigheid gehecht waren, te laten volgen. Dit alles blijkt uit een stuk dat ik hierachter laet drukken.

Karel van Egmont omhelsde echter den geestelyken staet niet. Reeds in 1580 was hy in spaenschen dienst. Toen immers, in gemeld jaer, de fransche kapitein De la Noue het steedjen Ninove, voor de Staten innam, werd Karel van Egmond met zynen broeder Philips krijgsgevangen genomen(1). Hy werd naer Gent gevoerd en op het Prinsen-Hof gezet. Doch weldra, door den invloed, schijnt het, des Prinsen van Oranje, geraekte hy weder los. Des niet tegenstaende bleef hy aen de spaensche party verkleefd : later werd hy door Philips II tot gouverneur van Namen, tot ridder van het Gulden Vlies benoemd, en als gezant naer Duitschland en naer Zweden gezonden.

Zie hier het stuk, waeruit de benoeming van Karel van Egmont tot coadjutor van Bucho van Aytta blijkt. Het is een brief van Willem van Oranje aen de schepenen van Gent geschreven, en die, zonderling genoeg, in het fransch is.

A tous ceulx qui ces présentes lettres verront ou orront, Eschevins et Conseil de la ville de Gand, salut. Sçavoir faisons que aujourdhuy, date de cestes, avoir veu, visité et oy lire certaine lettre de commission

---

(1) Kervyn de Volkaersbeke, *Correspondance de François De la Noue*, bl. 19.

expédiée par Monseigneur le Prince d'Orenges, saines et entières, dont la teneur s'ensuyt de mot à aultre :

A Messieurs les Eschevins des deux bancqz, Doyens, Nobles et Notables de la ville de Gand, et aultres qu'il appartiendra.

Messieurs,

Comme Madame la Princesse Douagière de Gavre, contesse d'Egmont a, quelque espace de temps, faict grandes poursuytes et instances d'obtenir quelque provision pour ung de ses filz, ainsi la Court, en contemplation de l'estat et charges de la Maison d'Egmont, et, au regard des grandz offices et services faictz par feu Monsieur le Conte d'Egmont et ses ancestres, ayant cerché les moyens convenables pour complaire à Madame la Princesse d'Egmont et recognoistre en partie l'obligation, si est que Messire Bucho Aytta, prévost de St. Bavon, à la requeste de Son Altèze et de Messieurs du Conseil d'Estat, ait choisy Monsieur Charles d'Egmont pour son coadjuteur et futur successeur, en luy faisant dès maintenant libérallement part des biens et revenuz de sa Prévosté, au grand contentement de ladicte Dame Princesse de Gavre. Et parceque, pour le peu d'eaige dudict Sr Charles, luy a convenu constituer curateur, Son Altèze a voulu que je fusse spéciallement commis curateur dudict Sr Charles, et ce suyvant le testament dudict feu conte d'Egmont, qui m'a expressément recommandé ledict Sr Charles pour la direction et conservation de ce que luy concernera ; n'avons voulu faillir d'y vous advertir et recommander les biens, maisons et sries appertenantes à la dicte Prévosté, afin qu'en conformitez de noz debvoirs et sauvegardes, et en considération de l'obligation en quoy la maison d'Egmont a mis toute la patrie et signamment Flandres, vous les ayez en singulière protection et assistez, si besoing est, à l'encontre les inconvéniens. Et parensemble veuillez octroyer passeport général pour sortir et entrer sans empeschement à Mre Cornille Breydele, commis procureur et négociateur par ledict Sr Charles et Monsieur le Prévost. Et parceque nous confions qu'au regard de ce que dessus, et, en nostre respect, ferez tout ce que vous sera possible, ferons fin de ceste. Priant Dieu vous avoir, Messieurs, en sa ste garde et protection. D'Anvers, le XXVIIe jour de juing XVc LXXVIII. Soubscript :

Vostre bien bon amy à vous faire service,
Guille de Nassau.

[illegible] de Son Exe.

[illegible] ville de Gand [illegible]

[illegible] P. [illegible]

[illegible] St. [illegible]

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

II. Trotsch antwoord van Saint-Luc aen Willem den Zwyger.

Het gebeurde eens dat Saint-Luc, een der geliefkoosde jonkers uit het gevolg des hertogen van Alençon, in de kamer zelve van Zyne Hoogheid, aen eenen anderen edelman eenen kaekslag toebracht. Willem van Oranje, die zich daerby bevond, zei tegen Alençon : « Zulke onbeschoftheid zou keizer Karel streng gestraft hebben; want de paleizen der vorsten, en vooral de kamers, waer zy zich ophouden, zijn als heilig en onschendbaer. » Saint-Luc, die zulks hoorde, snauwde Oranje op eenen trotschen toon toe: « Het past u wel, u op keizer Karel te beroepen, die, was hy nog op deze wereld, u stellig sedert lang naer de andere zou gezonden hebben. » Dit viel voor te Antwerpen, in 1582.

AMELOT DE LA HOUSSAIE, *Mémoires historiques, politiques, critiques et littéraires.* Amst., 1731, in-8°, D. I, bl. 52.

HET GEESTELYK KASTEEL.

GEDICHT DER XVe EEUW.

Ten jare 1831 was by den boekhandelaer B. De Bruyne, te Mechelen, een papieren handschrift der XVe eeuw, in-4°-formaet voor handen, waeruit ik het hier volgende gedicht heb afgeschreven. Het boek bevatte eene verzameling van geestelyke traktaten en mirakelen. Byna aen het einde kwam een stuk voor van den heiligen Hieronimus, waerna deze vier-en-twintig verzen geschreven waren, welke tot inleiding schynen te dienen van het laetste traktaet, hetwelk in het boek begrepen is. Vooraen in het handschrift las men: *Dit boeck hoert toe te Jherico, binnen Bruesele, by S[te] Katherinen,* en op eene der laetste bladzyden stond er: *Dit boeck van Sinte-Jheronimus es volscreven int jaer Ons Heren M.IIII[c] ende LX, op Onser-Liever-Vrouwen avont* Nativitatis, *op den Sondach, van suster Lijsken Vlieghe. — Ghedinct harer.*

Men leert daerdoor, dat het handschrift te Brussel in 1460, werd vervaerdigd. De verzen, die ik hier mededeel, en waeraen ik den naem van *het Geestelyk Kasteel* denk te mogen geven, zullen wel iets, maer toch niet veel ouder zijn. Men oordeele:

Wie metten borghers van hogher name,
als hi van deser weerelt sceydt,
gherne te herberghen quame,
int hoech paleys der Tryniteyt,
sal hier een cásteel gheestelijc
int herte stichten, sterck ende vast,
daer in dat Iesus vredelijc
herberghen mach, die lieve gast.
Ghelijc ghi hier na vint bescreven,
hoe datmen dit casteel sal bouwen
met goeden werken, in doogdelijc leven,
soe mach mer Iesus in behouwen;
want tghelove ende goeden wille
en doet ons bate noch profijt,
sitten wi ledich ende stille
van doechden te werken, hier in der tijt.
Hier om verstaet ende nemes ware,
wie dat sal horen ofte lesen,
op dat ghi, in der ynghele scare,
van Iesum moet gheherberghet wesen.
Ende voer den ghenen, diet casteel maecte,
wilt Gode bidden vriendelike,
dat hi hem gheve, want hijre om waecte,
voer sinen arbeidt, hemelrike.
Amen.

De heer A. De Bruyne, opvolger van zynen vader, heeft my niet kunnen zeggen, wat er van dit handschrift is geworden, of het destijds voor eene binnen- of buitenlandsche bibliotheek aengekocht is geweest. Wordt het terug gevonden, dan ware het der moeite waerd, denk ik, eenige der daerin bevatte prozatraktaten, die my niet zonder verdiensten schenen, te laten drukken.

PHILIPS DE L'ESPINOY.

By niet eenen onzer biographen, zoo als Sanderus (1), Sweertius (2), Valerius Andreas (3), Foppens (4), Paquot (5), Delvenne (6), enz. vindt men de geboorteplaets van Philips de l'Espinoy opgegeven. Paquot zegt, dat hy in Vlaenderen omtrent het jaer 1552 ter wereld kwam en, in eenen gevorderden ouderdom, omtrent 1633, stierf. Zonderling genoeg, men vindt niets naders bepaeld omtrent eenen schryver, die zich zelven zoo veel moeite heeft gegeven om, in zyne *Recherche des Antiqvitez et Noblesse de Flandres,* de adellyke geslachten van Vlaenderen te doen kennen en op te helderen.

Philips de l'Espinoy, na gedurende lange jaren in de spaensche legers gediend te hebben, vestigde zich te Gent, om zich geheel aen geschied- en geslachtkundige opsporingen te kunnen overgeven. Vermits hy zich met der woon in Vlaenderens hoofdstad had neérgezet, kon Sanderus hem zeer wel onder de beroemde Gentenaren tellen. Hy verdiende dit des te meer, daer het *Poortersboek* van 1542-1651, op het stedelyk archief berustende, ten bewyze strekt, dat Philips de l'Espinoy met zyne drie kinderen op den 18den Mei 1618 het burgerrecht bekwamen.

---

(1) *De Gandavensibus*, blz. 110 en *Flandria illustrata*, D. I, blz. 19. — (2) *Athenæ Belgicæ*. Blz. 643. — (3) *Bibliotheca Belgica*. Blz. 773. — (4) *Bibliotheca Belgica*. D. II. blz. 1031. — (5) *Mémoires littéraires*. D. V. Blz. 192. — (6) *Biographie du Royaume des Pays-Bas*. D. II. Blz 361.

Men leest daer immers bl. 225 :

Hedent, desen XVIII^{en} van Meye, 1618 wordt alhier, by consente van mijne heeren schepenen van der Kuere, up het rapport vanden secretaris Kerchove, als poorter bekent ghestelt : Jo^r Phls de l'Espinoy, heere van Cappelle, om te gauderen ende ghenieten vande liberteyten vande voors. stede van Ghendt, conforme der Concessie ende Ordonnantie Caroline, vanden jaere lesten April XV^c veertich. — Voorts worden hier ooc als poorters bekent ghestelt : Jo^e Marie ende Franchoise de l'Espinoy metgaders heer Jacques de l'Espinoy, Canonick vande cathedrale kercke van Ste-Baefs, alle kindren vanden voorn. Jo^r Phls.-Actum als boven.

Men hadde dus zeer wel op de *Lyst der beroemde Gentenaeren*, voorkomende achter de laetste uitgave der *Historie van Belgie* van Marcus van Vaernewijck, eene plaets voor Philips de l'Espinoy kunnen inruimen.

Een werkjen van dien schryver, hetwelk by Paquot en anderen niet opgenoemd staet en weinig voorkomt, is : *Prelats, barons, chevaliers, escviers, viles, franchises et officiers principaulx de ceste illustre Duché de Brabant, distincte par offices, recuillie hors des vieulx Registres, Lettres et Cartelaines des Monastères et Viles dès l'an* 1300 *et la enuiron : Par Philippe de l'Espinoy, escvier, visconte de Ther^{ne} et seignevr de la Chapelle, etc. A Gand chez Iean vanden Kerckhove,* 1628. In-4° van 10 bladen of 20 bladzyden die niet gecyferd zyn.

Deze oorspronkelyke uitgave is hoogst zeldzaem ; maer hiervan bestaet een nadruk te Brussel, in de verledene eeuw, by den ervaren boekdrukker Ermens, meen ik, van de pers gekomen. Deze kan men bezwaerlyk van den oorspronkelyken onderscheiden(1).

Nogmaels werd dit zelfde boekjen te Antwerpen in 1847 herdrukt door de *Académie d'Archéologie de Belgique ;* maer ditmael in-8° van 16 blz.

(1) De heer Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise*, Deel II, bl. 26, heeft nauwkeurig aengewezen, waeraen men den nadruk kan erkennen.

FRIESCHE TAEL.

De verdienstelyke boekhandelaers, de heeren M. Nijhoff, te 's Gravenhage, en G. T. N. Suringar, te Leeuwarden, zonden, in de laetste maenden van het jaer 1859, onder den titel van: *Essai d'une Bibliographie de la littérature Frisonne*, eene zoo volledig mogelyke lijst in het licht van boeken, die in het friesch geschreven zijn, over die tael handelen, of met haer in betrekking staen.

De heeren opstellers hebben hierdoor de aendacht getrokken op eene tael en eene letterkunde, die alhoewel met de onze nauw in verband, tot hiertoe te weinig bekend zijn. Zy bewezen eenen waerlyken dienst. Sedert mijn geachte professor Mone, ten jare 1838, achter zijn *Ubersicht der niederlaendischen Volks-Literatur*, als *Anhang*, een *Versuch einer Literatur* der *friesischen Sprache* liet volgen, was er niets meer van dien aerd verschenen.

De lijst der heeren Nijhoff en Suringar is zoo volledig, ten minste voor my, dat ik er niets van groot belang heb by te voegen, alleen kan ik omtrent een der aengeduide boeken eenige byzonderheden mededeelen.

Onder het Nr 123, wordt als een zeer zeldzaem boekjen opgegeven het volgende: *Nomina propria Frisica Sanctorum nominibus applicata. Acc. Nomina propria Hollandorum. Antv, et prostant Sylvae Dulcis ap. Jo. Schefferum* 1694 kl.-12.

Alhoewel dit ook op zich zelven bestaet, behoort het eigenlyk tot het volgende werkjen: *Rituale Romanum Contractum et Abbreviatum in usum Sacerdotum, qui ad remota et periculosa loca subinde coguntur excurrere. Accesserunt ad finem nomina Hollandorum et Frisonum accomodata nominibus Sanctorum, qui in Ecclesia celebrantur: adjunctis plerumque eorumden Festis. Si quis dixerit...*[1]. *Antwerpiae, apud* Fredericum à Metelen. Anno 1684. Kl. in-12° van 212 bladzyden. Aldaer komt bladzyde 125 een tweede titelblad voor, waerop : *Nomina propria Hollandorum accomodata Nominibus Sanctorum, qui in Ecclesia celebrantur : adjunctis plerumque eorundem Festis. Antverpiae. Et prostant Amstelodami apud* Fredericum à Metelen. *Anno* 1684. Dat strekt zich uit van bl. 125 tot aen en met bl. 164. Dan volgt een derde titel : *Nomina propria Frisica Sanctorum nominibus applicata. Antverpiae, et prostant Amstelodami apud* Fredericum à Metelen. *Anno* 1684. Dit loopt tot aen bl. 212, zijnde de laetste.

Het is dus het laetste gedeelte van het boekjen, doch met veranderde bladcyfering en aenduiding van eenen anderen boekverkooper, dat op de lijst van de heeren Nijhoff en Suringar voorkomt.

Willems haelt eenen anderen druk aen: *Antverpiae, et prostant Amstelodami apud* Heredes Hermanni Aaltsz 1726. *Cum permissu superiorum.* Uit dezen nam hy, zoo wel de *Nomina propria Hollandorum*, als de *Nomina propria Frisica*, in zijn *Museum* D. V, bl. 388-423, over [2]. Dit werk kan dus insgelyks gerekend worden onder die, welke voor de studie der friesche tael belang hebben.

Nog bezit ik eenen derden druk van dat *Rituale Romanum.*

---

(1) Hier volgt nog op den titel de aenhaling van het zevende Canon van het Concilie van Trenten.

(2) Ik heb daer reeds van gewaegd in mijn *Vaderlandsch Museum*, D. I, bl. 206i.

Hier luidt het: *Amstelodami, Ex Typographia* Gerardi à Bloemen, *Bibliopolae sub signo Novo Montis Calvariae Coronati,* 1731. *Cum permissu superiorum.* Insgelyks kl. in-12° met gecyferde bladzyden tot 153. Dan volgen de *Nomina propria Hollandorum,* en wat verder, *de Nomina Frisica,* doch beide zonder genummerde bladzyden. Ook zijn er geene nieuwe titels zoo als in de eerste uitgave. Men zal uit dit alles wel mogen besluiten, dat die *Nomina propria* bestemd waren om afzonderlyk verkocht te worden, ten einde als zakboekjen voor de roomsche geestelyken, by den kinderdoop, te dienen. By den derden druk is achteraen nog gevoegd: *Appendix ad Rituale Romanum, continens absolutiones et benedictiones desumptae ex Rituali Magno Romano. Et ex aliis particularibus ab Ecclesia Approbatis.* Amstelodami, *Ex Typographia* Gerardi à Bloemen. — 40 blz.

Aen wie is men het boekjen verschuldigd? aen eenen roomschen geestelyke, waerschijnlyk uit Noord-Nederland(1)? misschien wel aen eenen zendeling uit de orde der Jesuieten (2)?

Te dezer gelegenheid uit ik nogmaels den wensch (3), dat de een of ander onzer geleerden de hand aen het werk sla om de vroegste vormen, waerin men onze nederlandsche namen, zoo van persoonen als van plaetsen, aentreft, uit onze oude charters en kronyken byeen te verzamelen en aen eenen kritischen en vergelykenden toets te onderwerpen. Dergelyke verhandeling zou, én voor de geschiedenis des vaderlands in 't algemeen, én voor die der tael in 't byzonder, allerbelangrijkst zijn. De werken, die tot hiertoe in dit vak bestaen, kunnen slechts als onvolledige of onvoldoende poogingen beschouwd worden.

---

(1) De geestelyke goedkeuring is gegeven door *Antonius à Nessel, Emdensis,* wiens naem men nog wel op andere voor Holland bestemde boeken aentreft.

(2) Op den titel van de drukken der jaren 1684 en 1731, komt telkens de gewoone vignet der Jesuieten, *de Zoete Naem* voor. Dit deed my vermoeden, dat de schryver tot die orde behoorde.

(3) Ik deed het reeds vroeger in dit *Museum,* D. I, bl. 207.

GEZEGDEN VAN KEIZER KAREL.

Even eens als Saturnus, de voornaemste van al de planeten, haren loop het langzaemst voortzet, zoo ook betaemt het dat de vorsten niets met voorbarigheid of onbezonnenheid verrichten.

Even eens als de zon haer licht, zoo wel voor de armen als voor de ryken, op de zelfde wyze en in gelyker mate rondspreidt, zoo ook moeten de vorsten de zaken hunner onderzaten, zonder onderscheid van persoonen, onderzoeken, jegens allen even goedertieren zijn, en aen allen gelykelyk recht laten wedervaren.

Even eens als de meeste zonsverduisteringen door groote veranderingen en beroerten in de landen worden opgevolgd, zoo vloeijen uit de levenswyze der vorsten, al is het zelfs dat zy niet zeer lang regeren, menigvuldige en zeer groote onheilen op de onderzaten over.

Even eens als de zon het was doet smilten en het slijk verhardt, zoo doen de zachtheid en de goedertierenheid der vorsten sommige hunner onderzaten beter, andere slechter worden.

Even eens als de maen des te min verlicht wordt, hoe nader ze by de zon is, even zoo gebeurt het met menigeen, dat, hoe meer hy in de gemeenschap der vorsten verkeert, hoe minder hy rijk wordt.

Even eens als het gebeurt, dat de bliksem het koper en het yzer, maer niet het was of andere wakke stoffen, doet smilten, zoo doet de hand van God of van den koning de hoogmoedigen buigen, terwijl zy de nederigen en onderworpenen spaert.

ENS, *Epidorpidum* lib. IV. Col. 1648, in-12°, bl. 76.

RINCLUS,

DOOR GIELIJS VAN MOLHEM EN HENDRIK.

—

Tot de onuitgegevene overblijfsels van onze middeleeuwsche letterkunde behoort het nog al uitgebreide dichtstuk, hetwelk Gielijs van Molhem en zijn voortzetter uit het fransch van den *Reclus de Moliens*, in onze tael overbrachten[1].

In het eenige handschrift, waerin dit gedicht voorkomt, staet er telkens byna aen elk blad, het woord *Rinclus* bovenaen geschreven: daerdoor is het dan ook in onze letterkunde onder dien naem bekend. In het oud-fransch beteekent *renclus*, zoo veel als in het hedendaegsch *reclus*, dat is *een kluizenaer*.

De naem des franschen dichters, die onder den naem van *Le reclus de Moliens* schuilt, is tot hiertoe een raedsel, en zyne werken bestaen niet dan in handschrift, onder andere, op de keizerlyke bibliotheek te Parijs[2]. By veel der oudere schryvers over de fransche tael- en letterkunde, zoo als Pasquier, Fauchet, Du Verdier, De la Croix du Maine, enz., wordt er niet eens van hem gewag gemaekt. By andere echter vindt men eenige

---

(1) Mone, *Uebersicht*, bl. 252. — Hoffmann von Fallersleben, *Horae Belgicae*. — *Uebersicht* bl. 24. Deze laetste geleerde heeft het aldaer onder de *Sproken* gerangschikt.

(2) Paulin Paris, *les Manuscrits françois de la Bibliothèque du Roi*. D, V, bl. 43 en 50. – D. VI, bl. 397.

inlichtingen. Volgends Daire was hy geboortig van Abbeville i Picardie[1]. Stellig is het, dat *Moliens* vroeger eene heerlykhei was, verdeeld in *Moliens-au-val* en *Moliens-au-bois*. Men lee: dat deze, in de vijftiende eeuw, in het bezit was van Jan V, hee van Crequy, ridder van het Gulden Vlies en eerste kamerling va Philips-den-Goede[2]. Er was ook nog in Frankrijk in de dioces van Angers, eene mans-abdy van de orde van den H. Augustinu: *le Molinais* genaemd, en door Hendrik II, koning van Engelan gesticht[3]. Maer men zal zich waerschijnlyk by het eerste moete houden.

Van den *Reclus de Moliens* bestaen er twee of drie werken *Le roman de Charité, Le Miserere*, en ook, schijnt het, eer poëtische bearbeiding van het Onze Vader. Alle, zooals ik reec zegde, zijn tot hiertoe onuitgegeven; daerdoor is het nog ni mogelyk onzen nederlandschen tekst met den oorspronkelyken vergelyken.

De fransche geleerden zijn het omtrent eens over den leeftij van den *Reclus de Moliens*. Volgends Ducange, aengehaeld doc Roquefort[4], leefde deze kluizenaer ten tyde van Hendrik II koning van Engeland, die van 1154 tot 1189 den troon bekleedd De geleerde Ménage[5] denkt, dat de *Roman de Charité* ond Philippe-Auguste (1180-1223), werd geschreven. Het zelfde ka op het ander werk, *le Miserere*, worden toegepast. Ginguené, d hem le *Reclus de Moliens ou de Mollens* noemt, en over zyn werken eenige belangryke bladzyden schreef, zegt dat deze dicht waerschijnlyk vóór het jaer 1180 bloeide[6].

(1) *Tableau des Sciences et des belles-lettres dans la Picardie*, bl. 160.

(2) ANSELME, *Histoire générale de la Maison royale de France*. D. VI, bl. 728.

(3) BRUZEN DE LA MARTINIÈRE, *Dictionnaire géographique*. La Haye 1735. In-foli.

(4) Zie MONE, *Anzeiger* 1836. Bl. 205, die zich op DUCANGE, *Histoire de S. Lou observations*, bl. 136, en op het *Glossarium*, D. III bl. 998, beroept, en ook ROQU-FORT, *Histoire de la Poésie française*, bl. 69 tot 71.

(5) *Origines de la Langue françoise*, bl. 172, op het woord *Calenger*.

(6) *Histoire littéraire de la France*, Paris 1817, D. XIV bl. 33–38.

Talryke fransche schryvers, zoo als Borel (1), Duchesne (2), Menage (3), Du Cange (4), Carpentier (5), Barbazan (6) enz., die enkele verzen uit het een of ander der gedichten van den *Reclus* aenhalen, hadden niet eens opgemerkt, dat die dichter de eerste by de franschen schijnt geweest te zijn, die de gekruiste verzen invoerde. In der daed zijn *Miserere* en zijn *Roman de Charité* zijn in strofen van twaelf achtvoetige verzen, waerby twee verschillende rymen gebruikt worden. Roquefort (7) was de eerste, die zulks deed opmerken, en hy haelt als voorbeeld de 199ste strofe uit den *Miserere* aen :

Droite vie est de mariaige,
chascun doit servir sans outraige,
li uns l'autre quant à son per.
Noces sont aussi comme la caige,
où en enclot oisel sauvaige,
k'il ne puist jamais eschaper.
Ne se doit pas cil encourper,
qui vigne a de l'autrui graper.
Noces sont refui pour oraige,
et sont pour celui atraper,
qui veut autrui feme happer;
noces font as trop chaus ombraige.

De heer Paulin Paris, by het beschryven van een der handschriften der keizerlyke bibliotheek te Parijs, waerin *le Miserere* voorkomt, en aldaer *le livre del Renclus de Moiliens* heet, zegt dat het gedicht uit ongeveer 300 twaelfregelige strofen bestaet; maer Ginguené brengt het getal der strofen van *le Miserere* slechts op 275, en dat van *le Roman de Charité* op 215. Beide geleerden zijn het eens

(1) *Trésor des Antiquités,* in den *Catalogue des Auteurs.*
(2) In zyne *Notes sur Alain Chartier.*
(3) *Origines de la langue française,* bl. 172 en 571.
(4) *Glossarium,* en *Observations sur Joinville.*
(5) *Glossarium novum.*
(6) *Fabliaux* D. I, bl. 37 en D. III, *Préface,* Bl. XIV.
(7) *Histoire de la Poésie française,* bl. 71.

om te bekennen, dat die dichtstukken uit de pen gevloeid zijn van eenen zeer ervaren verzenmaker, wiens godvruchtige gevoelens zich doorgaends onder de trekken van de scherpste hekeling of de strengste zedeleer vertoonen. *Le Miserere* begint als volgt:

Miserere mei Deus!
Trop me sui longuement téus,
   que je déusse avoir bien dit;
assez ai temps et lieuz éus
des maus blasmer que j'ai véus.
   Dex, par le prophète! maudit
   qui respont et qui escondit
   le froument au peuple maudit
dont il doit être repéus.
   Pour ce qu'ainsi le truis escris,
   del blé de mon grenier petit,
ai des meillors grains esleus.

Paulin Paris voegt er by, dat in gezegde bibliotheek talryke kopyen van dit gedicht bestaen, waervan onderscheidene tot de twaelfde ceuw opklimmen.

Hier en daer vindt men nog, het zy geheele strofen, het zy enkele verzen van den *Miserere* of van den *Roman de Charité* aengehaeld. By voorbeeld by Ginguené leest men de 19de strofe van den franschen tekst, die in den onzen onder nummer 20 voorkomt.

Hom, or entend, tu dois oïr,
qui tu es ne te dois jéir.
   Qui es tu donc? sans plein de fiens
tu te veux chascun jour emplir,
et puis vuidier et puis remplir.
   Quant tu es vuis mal te contiens,
   et quand tu es trop pleins si giens
   assez as fiens. . . . . . .
Jà ne te saras tant polir;
   tu enordis quanque tu tiens,
   car n'attouche pas tant nette riens
à toi, que ne faches soillir.

Ook de 32ste, die in onzen tekst de 33ste is :

Par cheux est li monde destruis
par qui il déust estre estruis
car chil, qui nous doivent conduire,
nous mènent par estrois pertuis,
et ils ont trouvé un grand huis
large u parent ils vont déduire
ou choses qui tant puist nuire.
Chil qui ruevent les déduis fuire,
sont chils qui quièrent les déduis.
Or ne sai-jou où me refuire;
chil qui doivent autrui estruire
che sont chils u tous les maus truis.

Eindelyk nog de 112ste strofe, welke met onze 110ste overeenkomt, waerin de oorsprong van de *quade tonghen,* dat is, den laster, op eene niet ondichterlyke wyze verteld wordt :

Envie, chele serve amère,
dist qu'ele volait estre mère
et mettre au monde de son fruit.
Par pechié plus laict qu'avoutère
ala couchier avec son père.
Par une mout horrible nuit,
menèrent horrible déduit,
n'en leva pas à ventre vaire;
de son père conchut un frère,
que on nomme mesdit maudit;
la mère l'a en ses meurs déduit
et il retint bien sa matère.

Ook komt by Roquefort(1) de 82ste fransche strofe, by ons de 79ste, voor. Zy luidt als volgt :

Orgilleus, pris es à ton las
quant de autrui nom as soulas,
et d'autrui biens-fais qui est la glore;
quant de ton bon père parlas,

(1) *Supplément au Glossaire de la langue Romane,* bl. 33, op het woord *Avoler.*

et de rien ressemblé ne l'as,
chest à ton oës honteuse estore,
li bien qu'il fist en son tempore.
Tu mauvaisetiez pas ne restore,
de son los ton nom violas
pourquoi te desnatures ores?
Oncques-mais ne me fui mémore
du bon ni dont tu avolas.

Ik ruimde hier geerne eene plaets in voor deze fragmenten va den franschen *Renclus*, omdat men deze alzoo met onzen diet schen tekst kan vergelyken.

Doch keeren wy tot onzen *Rinclus* te rug. Het handschrift waerin hy voorkomt, was vroeger het eigendom van den engel schen boekverzamelaer R. Heber, en is sedert ruim vijf-en-twinti jaren het myne. Het is een kleine, maer tamelyk dikke, op perka ment, in de eerste helft der veertiende eeuw geschrevene kwarto waerin de verzen achtereen volgen zoo als proza, maer nochtan met een rood streepjen door de eerste letter van elk vers, or aldus de aendacht er op te vestigen, en aen te duiden, dat e telkens een ander begint (1). Willems heeft het *fac-simile* va een blad uit dit handschrift medegedeeld (2), en later zal ik, b de uitgave van het vierde boek van den Wapene Martijn, di daerin insgelyks bevat is, een nauwkeurig verslag van gehe den inhoud mededeelen.

Ons gedicht beslaet in den Codex 18 bladen of 36 bladzyder Aen het einde echter van het stuk ontbreken er een of meer. B het beschouwen van het handschrift zou men denken, dat e slechts één blad faelt; maer alzoo de fransche tekst uit twe honderd en vijf-en-zeventig of drie honderd strofen bestaet, en e

---

(1) De heer Verwijs, in zyne uitgave van Jacob van Maerlants *Wapene Martij* bl. XLI, gewag makende van dit handschrift, spreekt ten onrechte van: « De mee dere slordigheid, daar wel de strophen, maar niet de verzen behoorlijk zijn afg scheiden. »

(2) *Mengelingen van Historisch-Vaderlandschen inhoud*, bl. 45.

by ons slechts honderd en een-en-twintig overblyven, moeten er onderscheidene bladen verdwenen zijn: in de veronderstelling, wel te verstaen, dat het werk van den franschen dichter in zijn geheel in onze tael overging.

Ik heb boven gezegd, dat men het fransch gedicht als tusschen de jaren 1154 en 1223, of zelfs, volgends Guingené, als vóór het jaer 1180 opgesteld zijnde, mag beschouwen. Wanneer werd het in onze tael berijmd? Met zekerheid is hieromtrent niets te bepalen; doch het is te veronderstellen, dat dit niet zeer lang na de verschyning van het oorspronkelyke gebeurde.

Heinrec, de voortzetter van den *Rinclus*, schijnt echter nog al eenen geruimen tijd na Gielis van Molhem geleefd te hebben, vermits hy niet bepaeldelyk kon zeggen, om welke reden zijn voorganger het stuk onvoltooid had gelaten (Str. 97, v. 1155-1160). Ook verdient het vers : « Met altemale haren *reinarden*, » hetwelk in het vervolg door dezen Hendrik voorkomt (Str. 114, v. 1363), eenige opmerking, daer het aen onzen *Reinaert* doet denken (1), die misschien reeds bestond, toen het tweede gedeelte van den *Rinclus* werd geschreven; maer dit verzet zich geens zins tegen de oudheid van geheel ons dichtstuk. Want niemand by ons heeft tot hiertoe den *Reinaert* beschouwd als na de jaren 1200-1220 geschreven zijnde (2), terwijl professor Jonckbloet, een der laetsten, die over ons beroemd epos, op eene kritische wyze handelden, zich aen het gevoelen van Willems en Snellaert houdende, zegt : « Het komt ons nog altijd voor, dat de vlaamsche *Reinaert* tot de laatste jaren der twaalfde eeuw mag en moet gebracht worden (3). »

De *Rinclus* klimt dus tot de twaelfde, of minstens stellig tot de

---

(1) Willems, *Reinaert de Vos*, Inleiding, bl. XX, had dit reeds opgemerkt.

(2) C. A. Serrure, *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche Letterkunde in Vlaenderen*, bl. 143. Zie ook bl. 141, en ook A. Willems, in *Messager des Sciences Historiques* van 1857, bl. 320.

(3) *Vanden Vos Reinaerde*. Groningen, 1856. Inleiding, bl. CL.

eerste jaren der dertiende eeuw op, en dit dichtstuk dagteekent diensvolgends van een veel vroeger tijdvak dan dat, waerin Maerlant bloeide(1). Het is nogmaels een bewijs, dat men maer in 't geheel niet zal aennemen hetgeen mijn geleerde collega, professor David, onlangs heeft geschreven : « Het is slechts *in de eerste helft der dertiende eeuw* dat er, uit het mengelmoes van velerlei dialecten, eene gemeene Nederduitsche of Belgische tael tot stand kwam, met vaste vormen, met syntaxische hebbelykheid, vatbaer derhalve tot nauwkeurige uitdrukking, in het schrift, van gedachten en gevoelens(2). » Volgends my was de tael reeds in de twaelfde eeuw gevormd, en het is immers genoegzaem bewezen, dat er byna eene geheele letterkunde vóór Maerlant bestond.

Onze *Rinclus* is, even als de fransche, in kunstig gekruiste verzen, alzoo in elke strofe van twaelf regels slechts twee rymen voorkomen, waervan het eene telkens voor de verzen 1, 2, 4, 5, 9, en 12, en het andere voor de verzen 3, 6, 7, 8, 10 en 11 gebruikt wordt. Dit gedicht zal dus ook wel by ons een der oudste van dit slach zijn. Maerlant, weet men, schreef insgelyks in verzen van den zelfden aerd; maer in zynen Wapene Martijn heeft elke strofe dertien regels.

Het gedicht van den kluizenaer van Moliens werd in onze tael overgebracht door *Gielijs van Molhem*, die slechts de zes-en-negentig eerste strofen afmaekte, en dus het stuk onvoltooid liet. Zekere *Heinrec* vertaelde het vervolg, en van zynen arbeid kwamen vijf-en-twintig strofen tot ons. Of hy geheel het werk voltooid heeft, blijft onzeker.

Wie waren Gielis van Molhem en Hendrik? Willems schreef : « *Molhem* ligt op een klein uer afstands van Assche, naer den kant van Merchem, en maekt thans met Bollebeek éene gemeente uit,

---

(1) Willems, *Belgisch Museum,* D. I, bl. 344, heeft ook den *Rinclus* vóór Maerlant gesteld.

(2) *Rymbybel van Jacob van Maerlant,* D. I. Voorrede, bl. V.

van omtrent 330 zielen. Men mag gelooven dat Gielis aldaer geboren is, vermids men in zynen tyd veelal gewoon was zich naer zyn geboorteplaets te noemen[1]. » Sedert heeft men niets meerder ontdekt. Molhem lag niet verre verwyderd van de abdy Affligbem, welke reeds vóór het jaer 1100 bestond. Hierdoor komt men tot de gissing, dat Gielis en Hendrik twee moniken uit dat gesticht waren. Doch hiermede is men niet verre gevorderd; want ik heb reeds vóór twintig jaren, toen ik over Willem van Affligbem handelde[2], gelegenheid gehad te zeggen, dat men over de schryvers, welke in die vermaerde abdy tydens de middeleeuwen leefden, weinige inlichtingen kan verhopen. Reeds ten tyde van Sanderus was de bibliotheek van Affligbem, die, toen Guicciardini (1566) schreef, voor de rijkste aen handschriften van geheel Nederland doorging, in eenen jammerlyken toestand. De bibliothekaris Odo Cambier, in eenen brief aen Sanderus gericht, beklaegt zich bitter over het verstrooijen der boeken gedurende de beroerten der zestiende eeuw. « Het meeste van hetgene wy vroeger bezaten, » zegt Cambier, « ja zelfs de werken der mannen, die in dit gesticht gebloeid hebben, als Simon, Willem, ***Hendrik***, Gerard, zijn thands voor ons verloren[3] » Er wordt hier een Hendrik genoemd; maer van eenen Gielis zegt men niet het minste woord. De namen der beide dichters zijn dus slechts door den ***Rinclus*** bekend.

Mone deelde in den *Anzeiger*[4], de zes eerste strofen van Gielis van Molhem en de eerste van Hendrik mede. Willems, in zijn ***Museum***[5], nam nog eens de drie eerste strofen op, en

---

(1) *Belgisch Museum*, D. I, bl. 344.
(2) In: *De Middelaer of Bydragen ter bevordering van Tael, Onderwys en Geschiedenis*. Leuven, 1840-1841. D. I, bl. 77-81.
(3) Sanderus, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*. D. II, bl. 143.
(4) *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit fünfter Jahrgang*, 1836. bl. 209-211.
(5) Deel I, bl. 345.

hy wederlegt te recht Mone, die voor het woord ***Molhem,*** in het handschrift by verkorting ***Molhē*** geschreven, aen het aenzienlyk dorp Mol, in de brabantsche kempen gelegen, wilde doen denken. De hoogduitsche geleerde heeft niet geweten, dat er by ons een Molhem bestond. D[r] Snellaert heeft ook de eerste strofe in zyne bekroonde verhandeling als proeve gegeven(1).

De ***Rinclus*** verschijnt dus hier voor de eerste mael, zoo als hy tot ons is gekomen, in honderd en een-en-twintig strofen, waervan de laetste zelfs niet geheel is overgebleven. Aen twee strofen, namelyk aen de 10de en de 39ste, ontbreekt één vers, terwijl de 13de uit zestien regels bestaende, vier regels te veel telt.

Naer myne gewoonte geef ik den tekst van het handschrift zoo getrouw mogelyk te rug, zonder daeraen de minste veranderingen of kritische herstellingen te doen. Wanneer men dit gedicht vergelijkt met de talryke stukken, welke ik uit den grooten Hultemschen codex gedrukt heb, zal men dadelyk gewaer worden dat de spelling en taelvormen van den ***Rinclus*** doorgaends ouder zijn.

Opmerking verdient het, dat in dit handschrift meestal, niet altijd, geen stip of schreefjen op de *i* staet, terwijl de letter *y* overal eenen punt draegt, by voorbeeld in *paradyse*, *greyn*, *eygen*, *noyt,* enz. Daerdoor is in het schrift het onderscheid tusschen deze letter *y* en de *ij* zeer duidelyk. Bilderdijk deed vroeger de aenmerking dat « 't Angelsakisch geen stip op de *i* heeft aangenomen; zy onderscheidt zich ook genoeg in dat schrift en behoefde dus geen byschrift (of 't ware) van *dit is een i*; maar de *y* wordt daarin met een stip geteekend, en deze beduidt dat hy als een *i* uitgesproken moet worden, en het schijnt dat dit aangenomen werd toen de klank van de letterfiguur in

(1) Bl. 129.

't gebruik ongelijk was. Het was van belang dit aanteteekenen, op dat *youth*, by voorbeeld, niet *vouth* of *wouth* zou gelezen worden, maar *jouth* (1). »

De verkortingsteekenen in dit handschrift gebruikt, alhoewel talryker dan in het Hultemsche, laten zich gemakkelyk oplossen.

Rinclus.

1.

Deus! edel God vanden paradyse,
gheeft gracie van Molhem Gielise,
dat hi uten walsche vertiere
in dietsche, woerde dic staen in prise
ende salech sijn oec, want hise
vant in dboec, dat de clusenere
van Molinens maecte; hets sijn gere.
Ute hem dichtic te bat, want here
bi namen wi voegen in ene wise:
Molhem, Molinens, hiers geene were;
niet dat den goeden man gedere,
dat selc dwaes steet in sine assise.

2.

Want Gielijs wert des wel geware,
dat hijs herde onwerdech ware,
noemde hi hem inden getale
des goets mans, die sijn lange iare
heilechlec, in pinen sware,
heeft geleidt; dats sonder hale.

(1) *Over het Letterschrift.* Rott., 1820. 8°, bl. 201.

Vers 2. *gracie,* in het Hs. *gr̄e.* — *Molhē.* — 3. *wten.* — 4. *wo'de.* — 6. *clusen'e.* — 7. *g'e.* — 8. *hē.* — 10. *Molhē.* — *w'e.* — 11. *ged'e.* — 13. *w't.* — 14. *h'de.* — 15. *hē.* — 18. *sond'.*

Mer gerne soude hi, conste hi wale,
translateren in dietsche tale
sijn boec, want hets ene ware
hem, dierc na werct, vor tfiants strale.
dBeghin des wercs settic te male
in Gods gewout, dat hijt beware.

3.

Ghenadech God! hebt mijns genade,
want langen tijt hebdi mi stade
verleent te doene, dat u bequame;
dats dat ic soude blameren tquade;
want die prophete, uut uwen rade,
verdoemt den vrecken, om de blame,
dat hi tgraen slut, na ontame,
vore hem, die bidt in uwen name;
want dit steet in den heilegen blade :
« tGreyn te reiken uut minen lichame
op dat menre nutscap af name; »
ontpluct voert, al eest te spade.

4.

In eenre ander stat machmen lesen,
God sprect uten prophete van desen
onreine vrecke, pannetieren :
« Cleine volc bidt broet, het moet wesen,
dunc wilt hen shongers niet genesen; »
soe wee hem, diet dus doet verdieren;
hine wilt tontginnene niet meer finieren
sijn broedekijn in tweën, in vieren,
ter armer behoef, dat sijt mochten kesen.
Oec sie ic volc, van vele manieren,
woudt op mijn broedekijn vele mengieren,
het worde meer van mi gepresen.

Vers 19. *m' g'ne.* — 20. *translate'n.* — 22. *Hē......w'ct.* — 23. *w'cs.* — 27. *v'leent.* — 28. *blam'en.* — 30. *v'doēt dē v'ckē ō.* — 32. *hē.* — 38. *pph'e.* — 39. *pāneti'en.* — 41. *hen.* — 42. *hē.* — 43. *me'*, ook aldus 48.

5.

Lostelec es broet ingesonden,
mer die sieke weret van monde
ende nemt liever den appel suren :
ghelijc eest, dies benic orconde,
dat de sot en haet dinc meer te gronde,
dan castiën; men macchs niet rueren,
want hi es so arch van naturen,
dat goet raet wert in hem seerre te sueren
dan broet in den sieken monde.
Wie sonden volcht van uren turen,
es ongecust van waerden puren,
soe overoncuusch es de sonde.

6.

Ia, selc es so verkeert in schine,
dat hem gheeft al te groten pine
doecht te hoerne, want hine caens verbeiden
ende soect noetsaken elre tsine.
Hi peist : dune sels hier niet bliven
daer men sprect van salecheiden;
men caent so soetelec niet geleiden,
hine vliet alst scaep den wolf inder weiden,
soe ruertenne de sonde met venine.
Mer die hen voegen ter sotheiden,
derwert siet menne gereiden,
want dan alre ierst es hi an tsine.

7.

Een anxt eest sieken weder keren
sine spise; daer moet hi verseeren
siecheit ende daers de doot tontsiene.
Doot es hi, die niet en wille leeren
Gods woert, mer doecht in arch verkeren

Vers 50. *m'*. — 56. *w't ī hē*. — 59. *pen* [2]. — 66. *d' mē*. — 70 *M'*. — 71. *derw't*. — 74. *da'*. — 77. *m'*.

ende wisen raet niene acht tantsienc,
no wat hem na es te gesciene :
hi maect sine dinc voer Gode ousiene
ende roeft hem selven van alre eren.
Wie hem niet en voecht na doecht te pliene,
mer in lanc so meer te vliene,
werdt met gewout viant ons Heren.

8.

Lichter ware mi de hant te slane
toten hemele, dan te weder stane
elc gebrec, in caent verbieden;
niene latic daer bi voert te gane,
al ne waers bate meer tontfane
dan van ·m· verkeerden lieden
hen ·ii·, die van sonden scieden
ochte een, ic naemt ter groter mieden.
Daer bi pleechtmen ten brande te gane,
mochtemen tferlies iet weder nieden;
scudden en mach geen cleet gewieden,
mer te min onreyns hancter ane.

9.

Magic dit werc ten inde bringen,
het mach vromen te menegen dingen;
ende quaet gedaen waert dat ic swege,
want wils de lieve God gehingen,
iemans weldaet salre bi lingen,
te beter saels sijn allewege,
die goede, die quade, slaetmen sege
goet tsine ocht gaen beter wege,
die goede poente in hen dringen:
ende swegic dan ende der quaetheit nege,
recht waert dat mi God betege
der liede gebrec, die quaet begingen.

Vers 79, 81 en 82. *hē.* — 83. *m'.* — 84. *w'dt.* — 92. *g°t'.* — 96. *m'.* — 97. *w'c.* — 105. *hen.*

10.

[O]m drie dinge, mensche, ic die vrage :
wanen quaemstu van iersten dage ?
waer bestu ? ende waer selstu henen ?
Sech voert, want ics di niet en verdrage,
drie ander dinc, die ic gewage :
wie du wars sal sijn gerenen ,
die mine woerde dijn sinne snenen;
die wijsheit volcht, quelt dese plage.
Hine can hem suchtens niet ontwenen,
als hi sijn broesche lijf siet lenen
op so iammerliken lage.

11.

[H]oe mochten si gesijn in rasten,
die wel verstonden ende compasten
dbedieden mijnre corter waerde.
Selc hoert wel goet dinc, van ·ii· basten
dies niet en acht, noch en wilter hem met lasten
meer dan hijt prijst. Fi ! behagelarde,
hoert mi, wat holpt dat ic u sparde,
die sin mijns dichtens es selc van arde
hi sal u toten merge tasten.
Scuwet den prekel van dies viants garde,
dats overmoet, sijts op u warde,
ocht u ne helpt vullegaen no vasten.

12.

[M]ensche, hore wanen du comen sijs :
tgebod dat Adaem brac, hadde hijs
ontbaert, ende dat hem God geboet,
ende den appel opt doode rijs
niene hadde aneveerdt, int paradijs,

Vers 109. De aenvangletter van deze strofe, alsook die van de zes volgende, zijn in het Hs. niet aengevuld. — **114.** In deze strofe is een vers te kort, waerschijnlyk tusschen v. **114** en **115**. — **117, 124** en **134.** *hē.*

God haddene, na de weelde groet,
met hem gemaect ingels genoet;
neen hi, dat brachte ons ter doot.
o Wach hi! die was sins so wijs,
waer bi el diende hi, sonder noet,
dat hem God dat goet vore sloet
ende ons, want noch gevoelen wijs.

13.

[V]an so subtilen man waest wonder,
dat hi ter noet sijns sins werdt sonder
ende ons allen eygen maecte,
dien God gevrijt hadde sonder.
[H]ine wrachte niet bider wijsheit,
die den bant der onderhorecheit
brac, sonder noet, om cleine dinc.
Wach di, armer gierecheit!
God screef, in der voersienecheit,
die doot an des appels ommerinc,
want de doot was des appels geminc,
mer God orloefde hem dat hi ginc
ghebruken, met groter geweldecheit,
al ander vrocht, waer si daer hinc.
Dit en halp Adame al niet
ten naesten siere salecheit

14.

[M]ensche, proef den last dien du draechs :
dune cans geslapen, nachts na daechs,
met rasten, dore die sonde Adaems;
wach mesdaet! dier du noeyt en plaechs,
no est di; dune aets, no oec en saechs
die vrocht, daer du in pinen om quaems,
viant, die tserpent vernaems;
knaechs hier in so vele dijns alaems

Vers 138 en 142. *hē*. — 148. De eerste letter faelt in het Hs. — 155. *m'....hē*. — 156. *g°t'*. — 159. De 13de strofe heeft vier verzen te veel. — 161. *na*, aldus.

datture noch menegen bi versaechs,
want du na elcs archste raems,
ende in lanc so meer vorwert craems;
dat moet God versien, want du valsch iaechs.

15.

[t]Hoet es gestoert tot in die lede,
ja, overmids Sathanas geenede,
dat ons quetst buten ende binnen,
tfleesch geeft den geeste onvrede
mids tvenijn, dat die viant dede
in teech, dats dat hem liet verwinnen
Adaem an teech, machmen tfleesch bekinnen,
dat reinicheit niet en wille minnen,
mer sonden soeken telker stonde,
ende leckerlec dat can ontginnen,
hier laten dit, dat daer beginnen;
het keret danent quam, dat es sijn sede.

16.

[M]ensche, du spranes den spronc van qualen,
ja, uter paradyscher salen
hier neder, in den armen weenne.
Uter bliscap, die niet en mach smalen,
moestu int dal van weenne dalen,
daer dijn gebrec en es niet cleenne;
dorst, honger, coude heefstu gemeenne;
dar bi es, nacht ende dach, dijn meenne
hoe du dijn lijfttocht moechs verhalen,
ende peist daer na toten leene;
ende, wenstu lijftocht maer allene,
wie sal der sielen cost betalen?

17.

Icken hebbe, mensche, niet gemest
wanen du quaems ende wie du best;

Vers 170. *vorw't.* — 179. $\overset{n}{m}$. — 180. *m'.* — 186. *weēne.* — 189. *da'* — 191. *dar.* — 192. *lijfttocht.*

mer war du sels, en wetic niet.
Du sies twee wege, als oest ende west,
ongelijc, deen quaetst, dander best;
deen geeft bliscap, dander verdriet,
sich vore di, du best bespiet.
God diñen eygenen wille di liet,
hi settet al an di te lest;
ten goeden wege hi di riet;
wie noyt met wille danen seiet,
vant in die helle sinen nest.

18.

Die worstelt ende boven geet
prijstmen, noch meer die op steet
onder den sterken ende boven blijft.
Du spronc van boven in dit leet,
sprinct weder op, hets di gereet,
op dat goet wille an di beclijft,
verhale dine scade, eer die verstijft
dijn vlocht, ochtu blijft verkeytijft.
Lasc! hoe dit dijn herte ontfeet,
eest dat dijn spronc niet op en clijft;
du spranc hier na, alsoemen ons scrijft,
soe diepe, dat mens gront en weet.

19.

Mensche, verstant ende hore na mi;
wie du wars, dat seggic di.
Mi es leet dat ics gewagen moet,
want daers so vele scanden bi.
Hoeverdege, proef dit dan, o wi!
dijn behagel lijf, dijn vleesch, dijn bloet
nam sijn begen uut armer vloet.
Sprakic vorder, en ware niet goet,
an di wilic dat tgronden si,
du proefs den sen, bestu vroet.

Vers 198. *m'war*. — 221. *wars*, aldus. — 224. *hoev'dege*. 226. *wt*.

Settestu dit wel in dinen moet,
so bleefstu meneger sonden vri.

20.

Mensche, wie bestu, dat ane hore:
bestu niet een sac vol van gore,
die dagelijcs sleic wilt sijn gemeten,
nu ydel, dan weder vol? nu core.
Dune heefs niet in maten behore,
du deens heefstu te vele geten,
ende crieps heefstu te cleine ontbeten.
Dijnre maten es di al vergeten,
want oncuuscheit art di an van ore,
en es dinc so reine, wiltuut weten,
dat di genaect of heefs beseten,
en werdt ontreynt; anesich dit dore.

21.

Wattu salt, mensche, na dit leven
sijn, willic di te kinnen geven :
spise der wormen onder derde;
dijn vleesch, dat cierlijc es verheven,
daer menege weelde an es bedreven,
sal sijn gekeert in groter onwerde,
als die doot comt met haren swerde,
die siele sceedt uut slijfs gewerde,
dan geetd an tsuchten ende an dbeven
tfleesch, dat sijns willen noede ontberde;
heeftstu gedaen so wat begerde,
du moetster iammerlijc om sneven.

22.

Heefstu mi, mensche, wel verstaen ?
du kins dat di hebben gedaen

Vers 246. *ōd' d'de.* — 248. *da'.* — 249. *g°t' ōw'de.* — 250. *sw'de.* — 251. *wt.....* *gew'de.* — 252. *geetd,* aldus. — 253. *otb'de.* — 254. *beg'de.*

Adaem ende Yeve groet verlies;
sintu in noede best bevaen,
pijndi hoe du moges wederstaen :
God heeft di hermaect bi dies
den sterken bant, na onsen kies,
die uut gehorsamheiden wies,
daer Adaem iegen was gegaen.
Nu ne maecti nemmeer so ries,
dattu gehorsamheit verlies,
want si can alle smetten dwaen.

23.

Dat wi Gods hulde niet en behouden,
comt al bi onser traecheit scouden.
Sijn dienst es licht; ia, make wi moete
dat wi onse werc daer in vouden.
Hi weecht ons daer wi wesen souden
ende sent bliscap ons te gemoete;
sijn reyne gebode sijn so soete,
si geven alles doegens boete.
Op dit mogen wi ons verbouden :
valle wi, mids sonden groete,
God set ons weder op onse voete
ongequetst, ende hem vergouden.

24.

Die met doegene es verladen,
wilt hi keren ter Gods genaden,
God sent hem troest, die wel can sachten
ende tempereren sijn verdriet met staden,
so dat hijt lichter dreecht. Dus daden
die martelaren, die hare gedachten
nietne keerden, te wat noede sise brachten,
dondadege, dierc moert ane wrachten.
Al mochtmen hare live scaden,
tgeloeve bleef in vrayer wachten;

Vers 258. *g°t.* — 263. *wt.* — 279. *hē.*

sine wouden op die doot niet achten,
mer in Gods dienste hare wesen gaden.

25.

Die Gode hebben van herten wert,
in hen en mach niet sijn verwert
tfier, dat uut caritate ruert,
noet, honger, coude, dorst dan deert
hen, want God te sine begert
gheselle, daer hem therte puert;
sent ons swaerheit in tsalege vuert,
soe eest beter, hoe soet besuert,
dat men der weldecheit ontbert,
dan salecheit es geavontuert
ende doegen mint, daer God bi duert,
dan weldech varen hender wert.

26.

o Wach! ende wat hadde hi gewonnen
dies tgoet al ware onder der sonnen,
ende dan die siele niet behielde.
Die goede Laureis was des versonnen:
hi lach, met vieregen bloede beronnen,
op den roestere, in ongewilde,
alse dier der martieliën nieue scilde;
den tyran vraechde hi, ochte hi wilde
eten sijns vleeschs, het ware begonnen
dorbraden, want het van den beenen vilde;
dies was hi hier te toegene milde
dies hem God soude sijn rike geonnen.

27.

Wat scrijft men vanden goeden man
Vincente, die Daciane verwan,

Vers 291: *m'*. — 292. *w't*. — 293. *hen*, aldus... *v'w't*. — 294. *wt*. — 295. *de't*. — 296. *hē... begert*. — 297. *da'hē*. — 300. *ōtb't*. — 303. *w't*. — 310. *d'*. — 315. *hē*.

daer hi vore hem leet swaren torment.
Hi lach op den roester van
ysere, daer hem dbloet af ran
ende tsmout, recht als van hersten;
het was in vierech al ontrent,
hem en ruerde hi noyt en twent;
mer sinen scepper hi te loven began.
Hi temperde wel dat instrument,
dat hi voer Gode heeft oeyt sent
ghespeelt ende spelen sal voert an.

28.

Si, die weec sijn ende alte trage,
merken hoe die Gods vriende, hare daghe,
ontfunct waren in caritaten.
Die sente Andriese, sente Stevene sage,
welke tormente ende welke plage
si doechden, mochten hen gerne gematen.
Drie daghe hinc deen ant cruce verhaten
ende predecte elken te baten;
dander bat God, sonder clage,
dat hi hen die sonden wilde verlaten,
diene steinden of arch besaten;
sine wisten watter ane gelage.

29.

Meesters warent van goeder scolen :
hare woert, hare daet, hoe sijt bequolen,
verlichten die Heilige Kerke.
Alse wise tonge slaet in dolen,
doet hare woerde met logenen solen,
elc volc begertse inden werke;
dat brinct menege siele in swerke.
Woerde sonder daet, uut leecken, uut clerke,
dienen gelijc den scoen sonder solen,
want si staen buten hantgemerke.

Vers 318. *da'... hē.* — 320 *hē.* — 322. *ōtrent.* — 323. *hē.... en.* — 324. *m'.* — 327. *vo't.* — 329. *m'ken.* — 333. *hen g'ne.* — 337. *hen.* — 341. *wo't.* — 344. *wo'de.* — 345. *w'ke.* — 346. *sw'ke.* — 347. *wo'de.. wt.. wt.* — 349. *hātgem'ke.*

Met enen vlogele mach qualike stercke
vlocht vogel doen ; dits onverholen.

30.

Wat vrochte mach dragen lant verspaect?
die sondecht ende sermone maect
van dat een ander sonde iaecht;
wat achtmen sijns, want hi es naect
van doechden, daer sijn ere in laect;
hi sal eer doen dat Gode behaecht,
eer hi den sondere meer versaect,
sijn goede werke ane hem bedaecht;
so wert sijn woert na recht gesmaect.
Met redenen hi versmaedheit draecht
die meester, die sijn woert laecht,
es hi van daden ongeraect.

31.

Qualec prisic des meesters dingen,
die hem wilt met welden mingen
ende hetet enen anderen dragen rouwe ;
hi scuwet den wech van siere leringen
ende wijst den swaren pat, den ingen
ons te gane, dits geen trouwe.
Hi peist eer gin ic, daer ic cnouwe
iet leckers, ocht anesage ene vrouwe,
die ic te valle mochte bringen,
dan te doene dat men scouwe.
Elc dus volcht des viants bouwe,
die hem nog swaren sanc sal singen.

32.

Wat wondere eest, al geloeft men twent,
ochte lettel goet, die predect sent;

Vers 358. *me'*. — 360. *w't..wo't*. — 362. *wo't*. — 365. *hē*. — 375. *hē*.

dic vasten hiet ende selve es sat
van spisen, die hi lecker kent:
van claren wine, die saechte rent
dor sine kele. Voert hiet hi dat
te makene hert onse bedde stat
ende de sine es saechte; dus vliet hi wat
hi raedt ons, waent hi maken blent,
vent hijt dus goet hier, ginder bat;
hine proeve tiersten tswerte gewat,
so staet sijn seil te wensche in went.

33.

Die werelt wert bi haren scouden
bederft, die ons berechten souden;
si leggen ons poente wel te voren,
die si selve lettel houden,
want hare gescrifte glose vouden
na hare gevoech, niet na behoren.
Die onse bliscap niet en willecoren,
leidense selve bi den oren,
dat sietmen wel. Fi! derre wi souden,
die sculdech sijn, dat si ondaet scoren,
dat sijn die, die alle doecht versmoren;
dits alte nauwe God vergouden.

34.

Dit en seggic niet bi selken saken,
dat ic mi mach onsculdech maken,
om dat ic lachtere iemens gebreke.
Wie dat wel seget, men volge der spraken,
al sagemen oec in sonden blaken,
want men minct wel lose treken
in doecht. Hoert wat ic daer toe sal spreken:
God, die wert es dat hem elc weke,
sal dat te scedene wel geraken,

Vers 382. *h't.* — 386 *tsw'te.* — 388 *w't.* — 396. *d're* — 407 *w't.... hē.*

want sijn ordeel strijct rechten streke;
ende den mensche, hi nemmermeer besweke,
minde hi Gode ende wilde arch messaken.

35.

Hi, die recht elken willecoert,
die doecht arch loent, na dat behoert,
ende negeenen mensche onrecht en doet,
want hi in tfolc meester behoert,
sijn si gerechtech ocht verdoert,
loent hi tweevout, eest quaet of goet,
ja, dobbele crone of dobbele gloet.
Cleine troest eest mi, dies benic vroet,
dat mijn meester ·II· pinen cort,
ende ic dan ene becoren moet.
Wach sijns! die inder meester gloet stoet,
sine bluscht niet, mer pijnt altoes voert.

36.

Hi, die es overste ende here
van alre dinc, leert ons ene leere,
dat wi den meester niet en versmaden
die predect, ruert hi die Gods eere.
Al sijn sine werke buten keere,
volgen wi den woerden, niet den daden;
ochte hi met sonden es beladen,
wat mach dat den sermoene scaden,
dat ter doecht wert raedt even seere.
Men sal den sotten meester gaden
metten ossen, die dlant besaden,
dies bate en hebben nemmermeere.

37.

Meester, die quaet doet ende wel seecht,
es, mensche, dijn osse, want hi dreecht

Vers 410. *nĕm'me'*. — 429. — *wo'dĕ*. — 432. *w't*.

dyoc tuwen boef, mer vore hem niet;
dine nutscap te winne pleegt
mids menegen woerde, datse weegt,
in wisene dat men archeit vliet,
ocht hi dan qualeke voer hem siet,
ende selve na sine woerde niet en tiet,
hets recht dat daer sine scade ane leegt.
Al siestune springen in den vliet,
en volge hem niet, mer doe dat hi di riet,
ochtu blijfs van Gods rike ontweegt.

38.

Die Gode ontsprinct, hi vindt, o wach!
den armsten troest die wesen mach.
Sijn spronc gelijct den groeyenden boem,
diemen noyt vrocht bringen en sach;
dats die werelt, die dies oeyt plach;
si toent vrient, ic ben moye ende oem;
dits al gedroch, sine heves goem,
wat si geloeft, dannes mer droem.
Wie hare beraet noyt en ontsach,
bant si te lest an haren toem
ende tracken inden helschen doem,
daer nemmermeer en es verdrach.

39.

Hier vormaels brachtmen altoes
dien wive, die haren man verloes,
enen hoet van wilgen groenne, geloeft,
selken hoet, mensche sorgeloes,
wachstu; ia een arm cleet ende allettel stroes,
vander werelt alse du legts thoet.
Si nam di nacet, nacomt si ende roeft
di alles, verstaens, du hest verdoeft.
Der werelt gave es alte loes,
hijs salech, die hem van hare cloeft,

Vers 438. *m'...hē.* — 440. *wo'de.* — 446. *hē...m'.* — 452. *w'elt.* — 453. *bē.* — 455. *m'.* — 459. *nēm'me'* — 465. *w'elt thoz,* (*thoet*) in plaets van *thoeft.* — 469. *hē.*

God geeft hem, op dat hijs geloeft,
die rijcste cronė die noyt man coes.

40.

Antwert, mensche, ic wille di kinnen;
si twee dier dochtere sere minnen,
des eens goet es erve, dander have,
welc van tween wildi ghewinnen?
bepeyst du, wies wiltu beginnen?
erfnesse dat en nemt niet ave,
mer havelec goet dwaest gelijc den cave:
dits ene ongedeilde gave;
hier proeftmen heefstu wijsheit binnen,
die een es keyser, dander slave,
laetstu den cepter ende vaes ten stave,
wie saldi clagen? in caent versinnen.

41.

Du, die wijs bes ende merken sout
den sin van desen ·ii·, onthout:
deen es de werelt, dander God.
De werelt heeft in hare gewout
dit wandel goet, scat, selver, gout,
dan ruert Gods erve niet een not;
sine grote rijcheit, sijn gebot
es sonder verganc, ansich dit, sot,
ghef Gode dijn siele, betale dine scout;
dese werelt en es mer een spot.
Sich Gods palais, sich sduvels cot,
kyes daer du ewelec in bliven wout.

42.

Vanden riken man bescreef
Lucas, hoe dat hi rijcheit dreef
ende in groter weldecheiden at
ghewafleerde sopten ende in wreef

Vers 472. *antw't.* — 484. *m'ken.* — 486. *w'elt.* — 493. *m'.* — 498. *g°t'.*

wat hem bequam, wat hem gereef,
alse die in der tijt sijn vuele vat
en waende niet gemaken sat.
Ach! wat ees siere sielen te bat,
die uter wijsheit Gods becleef;
swarlec gout hare die werelt, dat
dat sise verleidde in thelsche gat,
dar noyt siele ongepijnt en bleef.

43.

Hets recht dat hem die helle wreet
met harre felre wraken sleet
den gieregen tyrant, den quaden hont,
die Lasaruse was ongereet
iet lafenessen, dar hi ontbeet.
Hore herwert, proeft desen gront,
gulsege siele, leckere mont,
daer soberheit noyt in en stont.
Fi! dijns, laet di dit wesen leet,
ocht God wreket in corter stont,
want om dies die tyrant al verslont,
heeft hi een stinckende bat ende heet.

44.

Wach! hoe ontekent ende hoe swart
es dese tyrant nu, die so hart
den armen Lasaruse was.
Ter porten claterde hi sijn bart,
ende riep dat hem die kele smart:
« Ghef broet, mi honghert boven pas. »
Men sant hem niet dan hontgebas;
sinen hongher daer niemen en genas,
noch enen voet te hem wert tart;
nu es sine rijcheit mer gedwas,
die dus tgemeyne goet in las,
want hem rout dat hi ye gewart.

Vers 507 en 512. *dar.* — 513. *h'w't.* — 515. *da'.* — 528. *hē.* — 529. *m'.* — 531. *hē.*

45.

Here! es die catijf gescofiert,
die hem so grotelec hadde geciert
met haven, die hi qualike nam.
God heeftene verre van hem gestiert;
hi hadde den armen tgoet verdiert,
dies wederseide hem Abraham
den dropel, dat hi redenen quam.
Wach! sine hitte en wert niet lam,
ware hi vol waters gevisiert,
want die gloet es so vreesam,
oec sijn hem die viande gram:
dus es hi swarlec geantiert.

46.

o Rike, ane sich dinen armen fijn!
ter quader tijt waest tgoet ye dijn,
ende dien tresoer, dien du vercreechs.
God ordeelt di, dats wel in scijn;
hi wrect over den groten wijn,
dien du dore dine kele seechs;
verdoemt du inden tormente leechs,
om dattu vore Lasaruse sweechs,
ende niet en stoppes den hongher sijn,
ende ginc ellendech wech sijns weechs.
Den berrenden dorst, dien du nu dreechs
en bluschste niet, droncstu den Rijn.

47.

Nu hoert na mi, ghi lecker kelen,
hoedt u van overtullegen velen,
die uwen God maect van uwen buken.
Hine bat den dropel om geen spelen
Lazaruse, dien hi hadde sien quelen
ter porten, die hi dede sluten.

Vers 533, 535 en 537. *hē*. — 539. *w't*. — 548. *g°tē*.

Wach! hoene nu die vlammen ruken,
hine mach geenre welden meer gebruken.
Her leckernie, dus canstu stelen,
hare welvaert, die vore di ontpluken
den mont ende der maten ontuken ;
hets di quaet enege dinc bevelen

48.

Ene smette dreecht hi van dorpernien,
die hem voeghet ter leckernien,
want die sonde es al tonreyne.
Men swige der sonden, wilmens lien,
buuc half sat sal bat bedien
dan vol in gesonden alleine.
Dese vertuut en es niet cleine,
oec en heeft soberheit negeyne
onvriende, men weet hare wies tien;
mer de gulsege, die ic meine,
ende dien die vrecheit ruert te beine,
heeft lettel vriende in siere partien.

49.

In overdade was dese gevoedt,
ende Lazarus siec, vermoedt,
in breken siec, want hi was arm.
Nu es die dinc anders verhoedt,
elc vint nu dat hi heeft gebroedt:
die arme es blide in Abrahams arm,
daer boven, in themelsche geherm;
ende die rike hevet so werm
int vier, dat niemene en verhoedt :
hem en helpt hert, scadue, no scerm.
Hi goet voermaels dor sinen derm
dat bleven ware, hadde hi ghevroedt.

Vers 563. *me'*. — 566. *d'*. — 569. *hē*. — 571. *d'*. — 577. *m'*. — 590. *vo'maels*.

50.

Wel was die man in groet delijt,
mer sere verwandelde hem die tijt,
doen hi den dropel waters iesch.
« Swijch, sone, du bes vermaledijt! »
sprac Abraham, « dats om den nijt,
die Lazarus ane di gevriesch;
ellendech, op den herden driesch,
daer waest dat hi sine sonden wiesch,
ende du viels iegen Gode in strijt;
blijf daer in des viants gebriesch. »
God kinnet, al eest walsch, eest vriesch;
hi es gerecht, dus ordeelt hijt.

51.

« Met selker maten, » Ihesus seecht, »
als elc anderen te metene pleecht,
sal hi ons meten, » want hijt trecht prijst;
dat es een woert, hoe dat ons weecht,
daer God geen archeit in en dreecht.
Proeft, want hi hoeveschelec bewijst
dat smenschen scout es, daelt hi of rijst;
hi werdt genoedt, die darme spijst,
ende die wel doet, in doecht geseedt;
mer van quaet doene niemen en wijst.
Mensche, God wilt dattu selve sijst
doemere van dat andi leecht.

52.

Dit bispel mach huut ende haer
den riken crempen doen in vaer,
mer en bevreest den armen twent.
Wel heeft die rike tgoet te caer,

Vers 592. *g°t.* — 593. *m'.* — 598. *h'dē.* — 599. *da'.* — 601. *daer.* — 604. *ih'c.* — 607. *wo't.* — 608. *da'.* — 611. *w'rdt.* — 613. *m'.* — 616. *ha'.* — 618. *m'.*

diet nutten mach om menech iaer,
ende swarlec geldet inden torment,
mer die arme, diemen niet en kint,
alsmen hem smadelec op rent,
verdreecht hijt wel, so es God aldaer,
dien hi ene hemelsche crone ane sent;
ende den riken in doechden verblendt,
wijst God ter hellen oppebaer.

53.

In dewangelie, die niet en verkeert,
dies doecht ane ons soude sijn gemeert,
waren bescreven dese waert :
« hijs sacchte gecastijt, geleert,
die scuwet dat een ander bereert. »
Spise, die de nature bespaert,
goet raet, diemen stect achter waert,
dese twee sijn beide op quade vaert.
Doecht gerne horen ende dan versceert
tesine, so datmen weldoen spaert,
dat trect den mensche an bosen art,
bi wien hi ewelec blijft onteert.

54.

Dattu bids Gode es te vergeefs,
diet tsgoets te vele an di heefs,
dat God in tgemeine strect
alden volke dattu verkeefs
ende metten haren in weelde leefs.
Alse de arme te di wert trect
om broet of om daer hi hem mede dect,
ghehelpt hem vloechs dies hem gebrect;
en sorge voer breke, kints, no neefs.
Gereede aelmoesene Gode weet

Vers 622. *m'.* — 623. *hē.* — 624. *alda'.* — 627. *oppebaer.* — 628. *v'ke't,* — 630. *wa't.* — 635. *va't.* — 636. *g'rne.* — 637. *spa't.* — 645. *w't.* — 647. *hē....hē.* — 648. *vo'.*

ende tweevout dient, mer sijs bevlect
de ongereede, al warse eens greefs.

55.

Beraedt di bat, quaet sot, verdoert,
waenstu dat di God willecoert
allene al tgoet, om dijn gemac,
dat alden volke toc behoert.
Dijn solre es vol corens gesmoert,
ende in dijns evenkerstens sac,
die oyt in laste van kinderen stac,
en es noch coren noch gebac,
ende leegt ende swelt, dits niet dan moert
vore Gode die oyt swarlec wrac;
antwertstu noch, want hijt vore sprac,
ende dies en wertstuus niet verstoert.

56.

Wi souden, nacht ende dach, voresien
van goede, dat wi an ons tien,
dat ons tere ware gemingt
met maten, dat wijs mochten gien
vore Gode, die ons noch van dien
anspreken sal, waer als hi dingt
in dordeel; wie daer doncker bringt
sijn feit, vloechs van hem verlingt;
dies en mach paus, no prince ontvlien,
want God daer menst vordeels gehingt
den rijcsten, dien hier vrecheit dwingt;
negeen crom en mach vore hem geschien.

57.

Een gierech man, hert ende ruut,
was teenre stont, die sijn deduut

Vers 650. *m'.* — 655. *beho't.* — 656. *gesmo't.* — 662. *ãtw'stu.* — 663. *w'rtstuus.* — 669. *wa'.* — 673. *da'.*

algader leide an goet, an gelt;
hine achte niet dat, naecter huut,
derme maecte groet geluut;
hi vergat Gods ende siere gewelt.
Eens droemde hem ende sach, aen een velt,
tscoenste perc met muren omstelt,
dat noyt man sach ende tscoenste fruut;
derwert heeft hi hem versnelt
ende waender in; het wert bevelt,
die dore was toc, dus bleef hierc uut.

58.

Hine mochte niet in, ende hi ontfinc
van hongere na een hert ontsinc,
om tscoene fruut, dat hi daer sach;
hi claterde der doren rinc;
te lest quam een die hem ontfinc
vriendelec, ende seide hem : « o Wach!
in hebbe der scoenre vrocht, in mach
van hongere vollenen den dach,
nu geffer mi, vrient, ende bedinc
datde doot es te swaren slach. »
« dAnder spac : « Doeds mi verdrach,
in daedt om geen ertsche dinc. »

59.

De bogartman sprac : « Vrient, dat verstant,
ic moet wachten met moedeger hant
den inganc ane den bogaert,
want noyt man scoenre vrocht en vant.
Wijs volc, dat sit in ander lant,
heeft hier binnen geplant, gespaert.
Niene vinder elre so vermaert
van spisen, sonder in desen pant;
ende niemen en weet werwaert,

Vers 680. *g°t.* — 682. *hē.* — 685. *d'w't....hē.* — 686. *w't.* — 690. *da'.* — 691. *d'.* — 692 en 693. *hē.* — 705. Waerschijnlyk moet het, aen deze strofe ontbrekende vers, tusschen V. 705 en 706 komen. — 708. *w'wa't.*

dan selen si comen, in den aert,
hier nemen, wierre hem iegen spant. »

60.

« Sonder orlof geen cnecht en sal
sijns heren goet, eest groet, eest smal
ontkeren, diet in hoeden heeft:
dus moetic des fruuts getal
wel wachten, sint ment mi beval;
in gaefs geennen man die leeft
dan hem, diement van rechte geeft;
mer stoede hier, suwes iet dat bedeeft,
hoe ghi woudt, wat helpt groet gescal,
ghine bites, dat ghiere doot om bleeft. »
Hi die dus lach in droeme versteeft,
ontspranc, ende dies verloes hijt al.

61.

Die man besochte sinen sin
te gronde, dat hi wert daer in
van wondere mat ende verveert occ;
als hi ane sach dinde ende dbegin
sijns hongers, prijsdi hem te min
datmen den bogaert vore hem loec.
Hi sprac te hem selven vuele goet:
« Mijn sin, die oyt na vrecheit roec,
heeft mi benomen groet gewin;
ende derme volc, dat vore mi doec,
daer noyt mijn hant vore en ontploec
in doechden, dies ic targher bin. »

62.

Alse hi de scoenheit vore ogen hilt
dies bogaerts, scout hi sijn herte wilt,

Vers 709. *a't.* — 710. *hē.* — 712. *he'n...g°et.* — 717. *hē.* — 718. *m'....suwes*, twyfelachtig in het Hs. — 719. *g°et.* — 724. *w't da'.* — 725. *v've't.* — 729. *hē.* — 731. *g°t.* — 732. *d'me.*

ende heeft sijn ongeval geclaecht.
Vroet volc, eest dat dus wilt
vorsienech sijn ende met gewilt
in selc vergier sijn vordeel iaecht,
want wiere in deilt, blijft onversaecht;
hare voerraet mi wel behaecht,
in werde nemmermeer gestilt,
in hebbere boem in die vrocht draecht;
wanneer mi noet of anxt bedaecht,
dat ic daer vonde minen scilt.

63.

Wel heeft die goede man bediedt
sbogaerds woert, dienne weder niedt
sere hadde ende verwermt.
Nu roept hi : « God, die mi beriedt
den droem, genade, och! gijt gebiedt!
archeit heeft soe in mi gehermt,
dat ic van gisteren ben verwermt.
Ay! haddic al mijn leven gekermt
vore tparc, en hadde mi gediedt.
Nu proevic, Here, mijns ontfermt!
dat elc sal, na sinen termt,
si goet, si quaet, na recht sijn gemiedt. »

64.

« Ay! God » seit hi, « niet en gedinct
der sonden, die mi vore u minct;
ic was met gierecheiden geëent
ende wrachtere bi, die vore u stinct,
want siden menegen an hare winct,
dat namaels sine siele beweent;
van dien dat ghi mi hebt verleent,
om dat mi werden mochte ontleent,
en werdt tuwer eren niet gescinct;
eest dat gi mi tordeelne meent

Vers 743. *nēm'me'*. — 745. *wāne'*. — 746. *da'*.

hier na, daer nu vore vereendt,
in werde inden tormente gesinct. »

65.

Elc mensche sie wel wat hi doe,
want God en trachem noyt toe
aelmoesene, daer sonde in mingde.
Die wolle mingde in vlas, in stroe,
maecte den gewande quade vloe.
Wach! hem, die in hem noyt dringde
dleven, dat Gode de siele onttingde,
betert, dies pleget om die lingde
van hem, die wrake tongeroe.
Proeft, noyt aelmoesene en verstringde
aflaet, hoe lude, hoe stille clingde,
ute bloedeger hant, nu verstaet hoe :

66.

Want bloedecheit heet die anderen haet,
hantbloedech heet die niemen en laet,
hantbloedech heet verrader, dief,
hantbloedech heet die hoeverde raedt,
hantbloedech wie dat roeven badt,
hantbloedech wroegher iemens gerief,
hantbloedech in der lecker brief,
hantbloedech die oeyt logene hief,
hantbloedech putier die niet en maedt,
hantbloedech persemeers gerief,
hantbloedech valsche orcunde, onlief,
hantbloedech daer gedreych in vaedt.

67.

Hantbloedech hebben si alle dese,
want Gods recht tuucht dat si wese,

Vers 779. In het Hs. *tonge roe*. — 784 heeft voluit *hātbloedech*, maer in al de volgende regels staet er by verkorting: *hantbloed'*, *hātbloed'* of *hātbl'*. — 785 *badt*.

dat hise bloedech wille noemen.
Hoe ic verradere ochte roevere prese,
hare bloedege name hare niet ontrese,
diet volc hier geesselen ende doemen,
nement hier ende gevent hen somen,
quaet spreken, liegen omme roemen,
dit treet al in die bloedege pese.
Maechdoem roevėn ende volgen keesdoeme,
bloedege oge traen helpt geen broemen;
wies niet en geloeft, nemt, scrijf ende lese.

68.

Doet hoeftsonde man of kint,
hi heet bloedech als hijt versint,
na recht es hem den name geleit,
soe vele quaets steet op haren tint,
want si die glotternie mint,
niet dan bloet en vleesch, naer waerheit;
die hem oec met luxuriën meyt,
verget Gods ende siere saleeheit,
eren, redenen, trouwen oec sint.
tVleesch heeft soe grote mogentheit
dat sinen wille al doet ende seit,
soe es geenre sielen scout bekint.

69.

o Wach! ghi leckers, die vleesch ende bloet
meer ontsiet, ende diet al verdoet,
ende uwen buke schijnt soe vrient;
ghi gierege, u steet de moet
na dit verganclijc ertsche goet,
hoe wel dat ghi den vleessche dient,
waerdi eneger sielen vrient
diert deren mochte, ghi ontspient
teer u ondaet ende socht oetmoet.
Neen, u verblende herten vlient,
doch doet dus sonde ontsient,
wat gi geeft es iegen spoet.

Vers 809, *hē*. — 816. *g°te.*

70.

Vore Gode en wert noyt wilsam,
noch ter werelt gichte, die quam
van eere onbequamer hant, die stanc.
Wolf voer Gode, waenstu sijn lam,
du, die den armen bes podersam?
daer daflaet es anc belanc,
dijn broet, geefstu ter Gods hant,
ghi sijt selve in tfiants gemanc.
Ghevenijnde gave noyt en bequam,
mer dat vrient geeft vrient wel ontfanc,
ende Gods recht sal sijn die danc
na tsgeens herte, ute wien dat clam.

71.

Caym offerde siere vrochte
vore Gode, diese qualec mochte.
Abelle was God goedertiere,
diet reine lam tofferne brochte;
tgrote ferdeel dat Caym cnochte,
versmaedde God, doet quam te viere;
sine felle bedochte maniere
maecte die Gods vrienschap diere,
mer Abel vant so wat hi sochte,
te hemele clam sijn offer sciere.
God wilt dat men anders payire
dan daer men tkint bi sweegen mochte.

72.

Mensche, verstant die redene claer :
God leet door ons armoede swaer,
ende wert daer toe iammerlike begaedt
van hen, die hem hadden onmaer.
Bedecs anschijns, met slagen swaer
wert hi gegruet, bespot, versmaedt.

Vers 831. *w't.* — 834 *vo'.* — 836. *da'.* — 837. *w't.* — 838. *hen.. hē.. ōmaer.*

Proeft wat danke sal sijn gestaedt
den gruetenc, daer selc arch in baedt,
dat vore sie elc moederbaer,
want wie hem met sonden belaedt,
hine doet, hinc seit, dat Gode gaedt,
wat hi beedt, hets verloren maer.

73.

Wat goede mach doen of seggen, die
hem dagelijcs werpt in Gods hatie!
Groet es van Gode die suetecheit,
die swarlec starf om ons. Besie,
mensche, God seit: « Benic God, wie
doet mi hier na werdecheit?
benic here, waer es mine mogentheit?
benic vader, wie heeft geleit
minne an mi? » Proeft dese drie.
Versoect God na gerechtecheit
ane ons, hier en helpt niet toe geseit,
wie sijnt ende warent sculdech ie.

74.

Alse God, so wilt God sijn gewerdt,
alse vader, met minnen aneverdt,
alse here, ontsien, dat wel betaemt;
mer nu es ons doen so verhoverdt,
ende es hoverde met ons generdt,
dat hem Onse Here so sere ons scaemt,
want hoverde heeft des geraemt,
dat si meest Gods vriende ontplaemt;
si vaert gewapent ende geswerdt,
ende wille Gods viant sijn genaemt;
si es stouts ende die meest Gode blaemt
ende meest sielen met sonden ert.

Vers 864 en 868. *hē.* — 879. *gew'rdt.* — 880. $\overset{n}{m}$. — 882. *m'.* — 887. *gesw'dt.*

75.

Hoverde altoes naerre giert,
si liecht, si roemt dat si antiert
meer goeds, dan si heeft ofte verbiet.
Si blameert anderen ende versiert,
ende prijst hare selven gemaniert;
si borste, quame si daer verseit,
ochte worddi in hare nette geleidt,
daer bi si bleve verhameidt :
want si en wincti niet, noch en smeict,
te waren, die hem ter doget gereidt,
dat gelijc hare sijn lijf men breidt;
si heeft onwert, wat hare ontiert.

76.

Hoverde, die nu heves onwert
dies du cons, ochte fierheit baert,
ende nu verwits dinen hoegen aert,
wat sal dus hoegelec gekert :
al bestu geclommen, gemeert,
dies du in rijcheit heves bewaert
ende vore di niet es gespaert,
rike cledere, scat, scone paert,
swijch stille, ende dwinc dinen staert,
want icken ontsie niet dinen gaert,
sint dijn grote goet, musaert,
negene doget en heeft in di geschert.

77.

Tree op den breidel dijns rossijds,
hoverdege, want du so rijds
dat dijn spronc den steenwech loemt;
beidt, sprect, dat clincken dijns gesmijds

Vers 902. *ōw'rt.* — 903. *Hou'rde... onw't.* — 904. *ba't.* — 905. *u'wits.* — 907. *geme't.* — 910. *pa't.* — 911. *sta't.* — 912. *ga't.* — 913. *g°te.... musa't.* — 916. *hou'dege.*

deert mi, wien eest dat u benijds?
Edel man, die mi dorper noemt,
beliechstu di, dats sere versoemt;
nu proef, wies heefstu di beroemt?
onser beider moeder hiet Eva ierst tijts;
al droechstu side in gout gebloemt,
dorper blijfstu ende toe verdoemt
en si dattuut met doechden lijds.

78.

Nemmeer en werde mi verweten
mijn vader, ic laet elken weten;
beter waric een goet herde
dan quaet van hoger aert gespleten.
Dat mijn moeder mijns vergeten
hadde, inden voet geterde,
ende vonden ware op enen berde
vondelinc, coric, wats gewerde,
ende dan met dogeden ware beseten,
dan mijn vader hiet edel herde,
dien ic niet en volgede enen scherde,
noch mi geere doget en mochte vermeten.

79.

Hoverdege, dij vaet dijn strec,
du gloricers ende suecs bedec
in weldaet, die een ander doet.
Wat sal dijn vader genoemt, sec,
waer toe doestu siere doeget vertrec,
ende du niet en staes, daer na hi stoet;
dattu best quaet ende hi was goet,
es di scandelec ontmoet;
sijn doget en blusoht niet dijn gebrec.
Sich, sint dijns vader reine bloet
te quade in di wandelen moet,
swijch, dijns geslechs nemmeer en sprec.

Vers 927. *w'de.* — 934. *gew'de.* — 939. *hov'dege, dij,* aldus. — 943. *wa'.* — 944. *da'.* — 950. *neme'.*

80.

Ende du, wijs man, van groter name,
ende du, mids dijnre hoverde blame,
does om dat mijn const es cleene.
Het schijnt, dunc best niet na betame
gheleert, sint hoverdege blame
in di hout, hoort wat ic die meene :
sint wijsheit di vrome negeene
en bringt, dan overmoet allene,
so en es mi dijn const niet bequame.
Hi can genoech van Gode te leene,
die scuut hoverde ende blijft reene,
eer sine besluupt inden lichame.

81.

Ende du, met crachte dijns lijfs
ochte mids der werdecheiden, drijfs
hoverde iegen dinen gebuer,
ende di in groter felheit stijfs
op hen, wien du hare goet ontscrijfs ;
dijn nature, fel mensche suer,
scenstu, die dus bes elken stuer;
ane mi cranken geen felheit ruer;
op telch wassic daer du op clijfs;
ic ben geformt als du; geduer
in maten dan, ende niemenne en verruer
wien du gelijc van leden blijfs.

82.

Du behagelaert, die ane scoenheit sneefs,
mi iammert dattu alsoe leefs,
dat hoverde in dine scoenheit wast.
Catijf, dattu na cierheit weefs;
de scoenheit en ruert van di niet, geefs
hem lof, die verruerde di; men bast,

Vers 951. *g[o]ter.* — 952. *ho'uerde.* — 955. *ghele't.* — 957. *v[o]me.* — 961. *hou'de,* en zoo ook in het vervolg. — 971. *da'.* — 972. *bē.* — 973. *v'ruer.*

mi ende di sciep God, sijds vast.
Woude hi, ic ware recompast
scoenre dan du, diet vordeel heefs;
gheeft Gode de ere, hi dreegt den last.
Di ware beter, hoverdege gast,
dan duut liets, dattu cropel bleefs.

83.

In weethoe ic met hare gebere,
die Gode ontdanct, dat hi laet hare
aenscijn bloet van varuwen bliven,
ochte dat si bleec, om enege dere,
int craem dan coept, om scoenheden gere,
blanket, ende doet hare wangen wriven,
hets al een bort, hare ronsen scriven,
dies mense gelijc iongen wiven
soeken sal. « Met selken smere, »
seit si dan, « sal ic scoenheit driven,
Gode en moet geen danc becliven, »
maer geloeft sijs die cramer here?

84.

Vore Gode si hem swarlec scenden,
die te houdene onderwenden
feite van selken sabretten.
Der antworden si hen genenden,
dier goet af heet, hoe dogt hi tsenden
dat wijf sijn eere dus beletten;
want war es dwijf die hen blancketten
ende die vorme Gods besmetten,
willen haren sceppere ontvinden
dat hise sciep. Mids dien onwetten
loechent Gods hars ende salse setten
ter pinen, die duert sonder inden,

Vers 985. *hou'dege.* — 1002. *hen.* — 1005. *war.... hen.* — 1009. *hars.*

85.

En wondere u miere woerde niet:
hi es onwijs dier hem noyt anstiet.
Gelijc een pottere maect sijn vat
sciep God elken ende beriet
na sijn gevoech; soe, wee! hare, diet
versmaedt ende willet herverwen bat;
het scijnt si set hare in Gods stat,
te heilne dit, te brekene dat;
dits dat God al te noede ane siet.
Besmeert anscijn es Gode gehat,
maer sijn gewerke, eest bleec, eest sat,
wilt hi dat blive, alsoe hijt liet.

86.

Ende di, rike, vol hoverden,
du werts gescent in Gods antwerden.
Wetstu wat hi di hangt vore ogen?
Jhesus sprac: « Wach! den onwerden
riken, die in tgoet der erden
hebben haren troest gebogen. »
Besich, aldus vendict vertogen
in de Ewangelie, o! du,
rike, die volchs boesen gewerden,
dit, wach! waer di quaet ontvlogen.
Peister wel op, het quam van hogen;
sijn snede es scarpere dan van swerden.

87.

Hoverde, du leids weldech tijt:
in scanden draechstu op mi nijt,
ende mi en es niet an di belanc,
ocht wijsheit groet an di gedijt,

Vers 1011. *mi'e.... wo'de.* — 1012. *hē.* — 1020. *besme't.* — 1024. *w'ts.... ātw'de.* — 1026. *Jh'c.* — 1028. *t'est.* — 1034. *sw'den.*

ende dertsche goet di hoger vrijt
dan mi. Wat helpt dat onlanc
du sels sterven, sonder dinen danc,
ghelijc mi die ben arm ende cranc.
Nu maec van welden groet gecrijt,
die doot comt in dijn gemanc,
ende wisselt di den rouwe ontsanc,
dan wert dijnre welden overlijt.

88.

Die hem overmoedecheit nemt ane,
Gode orlogens te bestane,
dies sal hi hem beraden toren.
Degene, ia wien ten ute gane
wijct, dat leeft onder de mane,
si lief, si leet, het moet gehoren,
die deluwen doet loef, bloemen, coren,
die tgoet quist dar veecken in versmoren,
die princen macht heeft te verslane,
soe swert waest dat wit was geboren,
ende die fierste houdt metten sporen,
vore hare scuut overmoet die banc.

89.

Hierste ingel die hoverde ontstac
so verre, dat hi anc heme trac,
inden hemel, den anderen stoel;
mer onse here dat weder sprac,
ende sinc claerheit hem daer af brac,
ende al te swert sijn anscijn moel;
nochtan op der hoverden stoel
sit hi hoechst, inden helschen poel.
God dar gewapens lijfs in stac
hoverde ende wat met hare moel

Vers 1040. *vlāc.* — 1043. *g°t.* — 1043. *ōsāc.* — 1046. *w't.* — 1047 en 1049. *hē.* — 1050. *de gene.* — 1056. *sw't.* — 1060. *v're.... hē.* — 1062. *m'.... h'e.* — 1063. *hē.* — 1064. *sw't.* — 1067. In het HS. staet *hē daer*, maer onder het woord *hē*, zijn er twee stipjens om aen te duiden dat het onnoodig is.

daer drogt ende drogt mensche gevoel;
Gods wapene hi wrect ende wrac.

90.

Hoverde, waenstu tallen uren
leven, dune moetsti so mueren,
dattu di cans iegen Gode verweren.
Waenstu dat Gods woerde logene rueren,
in sijn huus en mach niet dueren,
dat hordic hem bi David sweren;
mer wiltu di met hem generen,
du moets der hoverden ontberen,
die de Gods hant woude vervueren;
hine lietse occ anderen kempe weren
dan hem; sint dat dus was sijn begeren,
wie mochte ons els daer af gepueren?

91.

Den potte alte noede ontsinct
den gore, daer hi ierst af drinct;
ghelike en es mensche, die leeft,
die indbegin om quaet doen dinct,
en werde hem met pinen ontminct,
alse diemen sceedt daer hi an cleeft;
mer in wat sonden datmen sneeft,
der hoverden men meest geeft
eygendoems, ende daer doge pinct
tote dien die hoverde weeft
om dienst, want sijt van arde heeft.
Dits een poent dat vor Gode stinct.

92.

Hoverde die eyscht over recht
den dienst al ute van haren cnecht;

Vers 1074. *wo'de.* — 1076. *hē.* — 1077. *m'.... hē.* — 1081. *hē.* — 1084. *da'.* — 1087. *w'de.* — 1088. *da'.* — 1089. *m'.* — 1091. *da'.*

wanneer soe si therte verwent,
si onneert alle weldaet slecht;
het moet al staen na hare berecht;
ja, dat si hare wesen bekent
ende menechwerven si oec rent
metten bruederen aen tcovent,
ende ruert daer nijt, twist ende gevecht;
vele cloestere beslut hare gelent,
dar men hare werc verhalen spent;
dies menst scijnt, heves selc stont plecht.

93.

Hoverde sijns, wiese versmaedt,
hare ogen scinen al ontstaedt,
si staen so vreselike gedrayt;
die vorme des gaens si oec ontgaedt;
van fierheiden scijntse datse waedt.
Siet hoese metten armen blait
ende met haren scouderen mayt,
thoet op hals als ·ı· hane die crayt.
Met elker dwaesheit si hare saedt,
mids hope dat si hare daer in frayt;
hets wonder hoet hare lijf gehayt,
mer sine mach roems niet sijn versaedt.

94.

Van desen geluwen gehaerden,
behagelen, gekynden musarden
maghic crancke mare ontdecken.
Wiet hare na overmoet doet arden,
sine siele tijdt ten helschen varden,
dus can hoverde vrient betrecken,
sijnt man, sijnt wijf, diere ane swecken,
beter ware hen dat si tinse vlecken

Vers 1097. *th'te.* — 1098. *oñe't.* — 1101. *menechw'ue.* — 1103. *da'.* — 1116. *da'.* — 1118. *m'.* — 1126. *hen.*

thaer ute molen toter swarden,
al ginct vort tote in thersenbecken,
dan scone gehart ende Gode wecken
met sonden, ende de wrake warden.

95.

Hoverde ghert dat mensc ʒie;
eenʒ seden pleecht oec hare partie,
dats cort wenden wel den croc;
met redenen ics den clerc betie,
want hi can wel die meesterie,
proeft; den erpelstert went hi oec;
hi souden cort wenden, die goec
uter werelt, daer hi na roec,
hadden God geset int vrie
ochte hi boven dien Gode ontdoec,
ende hi de hant ter ydelheit ontploec,
so eest recht dat God sijns vertie.

96.

Clerc, van Gode du di sceeds,
alse du dijn haer lanc overbreeds,
daermen di scoer, al lesende tfeers :
Dominus pars; sich hoe du leeds
dijn godsdeel qualec, wantu cleeds
di na der werelt ende sceers;
du versmaeds dijns besscops sceers,
ende wens den croec lancs ende dweers.
Hore na mi : God maent u dijns eeds,
dien du hem swoers, proeft watser mers.
Du, die Gode van di weers,
beraeds dijnre sielen vele leeds.

97.

Mi wondert waer bi Gielijs liet,
dat hi vort en maecte niet

Vers 1127. *tha'.* — **1131.** *gh't.* — 1136. *erpelst't.* — 1138. *w'ell da'.* — 1144. *ha'.* — **1146.** *Dñs.* — 1152. *hz.... mers.* — 1155. *wa'.*

dat dichte vanden goeden man
van Molleyns, die so heilech hiet;
mer waest dat hi te saen versciet,
soe moeste hijt varen laten dan.
Nu comt hier Heinrec, die nochtan
walc weet dat hi en can
jegen hem wijsheiden iet,
nochtan wilt hijt vort vaen an;
nu geons hem God ende sente Jan,
ende God te vorst, dart bi gesciet.

98.

Hoverde heeft dingele gewont;
de werelt maecse ongesont;
hemel ende erde doetse scade;
al die werelt es hare pront,
eest leec, eest clerc, siec ocht gesont;
het baedt al in haren bade.
Alse die prelate hare gaen te rade,
die tfolc hoeden souden van mesdade,
so vallen dandere inden gront,
dan comt hoverde, hare gegade,
ende slutet al in hare lade,
herde, scaep ende hont.

99.

En ware niet goet dat ic lede
die dinc, daer hoverdechede
af begint, dat sijn cleeder diere,
wel gevoedert van selsender chiere,
ende scone gevaruwet mede.
Dit so es der liede maniere,
dies hebbense pinen meer dan viere
omden lichame, die ondiere,

Vers 1159. *m'*. — 1163. *hē*. — 1165. *hē God eñ*. Onder de twee laetste woorden staen in het Hs. vier stipjens als om aen te duiden dat ze overtollig zijn. Er blijft dus slechts over : *hem sente Jan*. — 1168 en 1170. *we'lt*. — 1180. *da'*. — 1185. *me'*.

dat menne prise telker stede,
want woudemense vercoepen schiere,
sine gouden niet alsoe vele van biere
als menre amen wijns toe dede.

100.

Met groten ademe blaest hoverde
om cledere te dragene van groter werde.
Si willen maken die werelt blint
met varuwen, die hier wast op derde.
Hoverde leidt ons met cranken geverde,
als ons dat sien aldus verblint;
dat coren sietmen ende kint,
alst vanden cave en hevet twint:
also soudemen tfleesch, ware tcleet siere verde.
Hoverde doet meneghen tormint;
van palleerne den art si vint;
hoverde leerde ons dat oyt derde.

101.

God beclaecht hem, onse lieve Here,
over dese sloye, diemen trect seere,
ende over dese varuwen diere.
Het es beide in sine onnere,
hi priset den armen te gevene mere
dien cost vander varuwen fiere;
die sterc es vuel, hets sine maniere,
hi sloyt dor menege dinc ondiere,
dies lietmenne bat, semmine ere!
Wie ane den stert leit selke chiere,
beter warre hem van naturen viere,
dan dese allene, na mine leere.

102.

God, onse here, dat verstaet,
heetet ene geburinne quaet

Vers 1191. *g°tē.* — 1192. *g°t'.* — 1199. *v'de.* — 1202. *le'rde.* — 1203. *hē... h'e.* — 1211. *sēmine.* — 1213. *hē.*

ende den man een quaet gebuer,
die met so vele clederen gaet,
dat die helecht, sonder baraet,
soude te dragene werden enen esel suer,
ende siet sterven van couden stuer
weduen ende weesen, mids ongeduer.
Dese en doen niet sente Mertens daet,
die te Amiens deilde, anden muer,
sinen mantel, die ridder puer;
mer nu en es niet alselc prelaet.

103.

Ghi, die hebt grote behagelhede,
ghefse dor Gode, ende leert die snede,
dien den mantel deelde in tween.
Hi verwan die gierechede,
doe hi deene helecht ane dede
ende dandere den armen gaf, die versween
van couden, alse an hem scheen,
an sijn beven ende sijn geween;
Dies maecte hiere Gods minne mede,
die nie sider en gefcen
si en maectene met hare een;
uut goeder herten quam dese sede.

104.

Al theer versmaedde den naecten daer,
mer die goede Merten quam hem naer;
als hine naect daer staen sach,
hine versmaeddene niet een haer.
Goede hoverde dede der quader vaer;
want sise veronwerdde alden dach.
Met enen snede, dies hi plach,
gaf hi gierecheiden enen slach,

Vers 1226. *m'*. — 1227. *g°te*. — 1233. *hē*. — 1235. *m̃*. — 1238. *wt... h'ten*. — 1239. *the'... da'*. — 1240. *m'*. — 1241. *da'*. — 1243. *d'*.

dat si van hem vloe oppenbaer;
dies catijfs bloetheit hem verwach
meer dan sijns selfs, so hi eerst mach,
cleedde een mantel liede een paer.

105.

Deus! wat slage van enen riddere was dit!
hi toendenne melde ende onbesmit;
noyt en was negeen alselc geslagen;
saen gaf hi den armen, die bit,
deen heellecht, van daer hi sit,
omme dat hine iegen tcoude soude dragen;
niet en liet hi hem wanhagen
dattene half naect die liede sagen;
dies es hi vore Gode wit,
diet sinen ingelen ginc sagen:
« Merten, die noch es ongedwagen,
gaf mi dit cleet, ic wille ghijt wit. »

106.

Deus! hoe goeden halven cleet
was, dat die goeden Merten sneet,
daer hem soe af beloefde Onse Here.
Wildi, mensche, gi moget gereet
verdienen, alsic wale weet,
dat hem God sal beloven sere,
doet gelijc Mertens kere,
so sal hi u doen grote ere;
ende versmaedt der gierecheiden leet;
ende scuwet hoverde voert meere,
ghelijc Merten dede wilen ere,
so werdi met Gode beheet.

107.

Alse den lichame werpt onder voet
hoverde, dat niet en doet

Vers 1248. *hē.* — 1265. *da'hē.* — 1266. *m̄sche.* — 1268. *hē.* — 1270. *g°te.* — 1274. *w'di.* — 1275, *w'pt.*

vanden anderen sonden negeene,
ander sonden leggen hare broet
in enech let, daert bi moet
vuel wesen ende onreene.
Nidecheit dat esser eene,
die therte houdt vol van weene,
alsi siet geschien enen anderen goet;
mer als eens anders vroude wert cleene,
ende sijn gout gedijt te steene,
dan wertse vet ende wel gemoet.

108.

Nidecheit brouwet ende drinct
druefheit, alse si hare bedinct
dat enen anderen goet geschiet;
mer si lacht, si speelt, si singt
als een ander in armoeden sinct.
Soe seer haetse al dat si siet,
eer daedse haer selven quacts iet,
eer si liete sonder verdriet
haren geselle, want sine crinct.
Si en sage liever metter eenre ogen niet
in dien in beide duwe stake ·i· spriet;
soe seer begertse dat gi blent ginct.

109.

o Nidecheit, des duvels kint!
u vader brachte op dit tormint
ane onsen iersten vader Adame,
si aten tfruut, si waren blint,
dat hen te pine verginc sint;
want hen quammer af mesquame;
hi hiet hen dat si der vrocht name,
so ware si ewelec sonder blame

Vers 1277. *negeene*, in het Hs. *enegeene*, maer met eenen stip onder de eerste letter, om aen te toonen dat ze overtollig is. — 1284. *m'... w't.* — 1286. *w'tse.* — 1290. *m'.* — 1292. *se'.* — 1293. *ha'.* — 1298. *se'.* — 1303, 1304 en 1305. *hen.*

ende vaste met Gode bekint.
   Daer wert gherect ons der doot rame,
   beide ter sielen ende ten lichame;
dat dede dat nidege serpint.

110.

Nidecheit, die vrouwe fel,
seide, si soude sijn moeder wel,
   ende ginc bi haren vader slapen.
Op enen nacht hadden si har spel,
dat vele wends ende donders vel;
   dat weder en mochte niet sijn quader;
   si wonnen onder hen beide gader
   eenen viant, die verrader
es altoes ende rebel;
   quade tonghe heet hi, dat wet wel;
   hi comt vroegere ende spader,
ende doet den lieden grot gequel.

111.

Quade tonge si geconcert,
die an die moeder heeft geleert
   verraden, liegen ende smeeken.
Saen so was hire in verweert,
want hiere al sijn herte toe keert;
   oec can hi wel die heren streeken;
   beide clerke ende leeken
   can hi vore met talen weeken;
mer hi bidt altoes achterwert,
   want hi verraedt roeden ende bleeken;
   hi swelcht den boute al metter vleeken,
het wert al bi hem verseert.

112.

Quade tonge es wel te hove
ende steet inder heren love,

Vers 1308. *w't.... d'.* — 1317. *hen.* — 1322. *g^{o}t.* — 1326. *u'weert.* — 1327. *h'te.* — **1331.** *m'... achterw't.* — 1334. *w't.* — 1336. *he'n.*

dies comt si dicke te haren rade,
want si plucse vanden stove,
om dat hi bi haren orlove
van hen versteet tgoede ende tquade,
dat hi hare segge, als hijs heeft stade.
Al waert dat mens hare niet en bade,
hi soude ute bringen die gelove,
al waert oec dat hiere oec quaet an dade;
hines niemens vrient, vroech noch spade;
ic woude, hem sine tonge clove.

113.

Quade tonge doet bi valscheiden
menegen van eeren sceiden,
die nochtan was rike ende goet.
Si houdt vele gesellecheiden,
om dat si haren raet wilt breiden
ende te scanden bringen datmen doet.
Gonncert werde sijns herten bloet,
dat hi so saen vertrecken moet,
al dat si in doechden seiden,
den scalken fellen, diet onder voet
niet en leggen, mer in die stoet
bringen vort met scalcheiden.

114.

Quade tonge met scoennen waerden
gheet si mi mine eere afcarden,
ende icken caens geblameren niet,
so scone redene si mi baerden,
met altemale haren reinarden;
dat scijnt dat si mi minnen iet,
mer achter, daer men mi niet en siet,
singt hi van mi een argher liet.

Vers 1340. *hen.* — 1341, *dat.* De lezing van dit woord is eenigs zins twyfelachtig. — 1342. *wa't.* — 1346. *hē.* — 1353. *gōne't w'de sijns h'ten.* — 1357. *m'.* — 1359. *wa'den.* — 1365. *m'... da'.*

Dats iammer van selken papelarden,
si hebben linen in hare riet,
ende wullen es haer ingesciet :
si stelen dat si souden warden.

115.

Quade tonge en hevet genen rouwe
van altemale sine gebrouwe,
sint sine tonge ontbonden si;
want hare liet es ·i· getouwe,
dat maect alle wonden nouwe,
die nochtan sijn van mesdade vri.
Beter ware te genesene mi
wonden van swerden, waricker bi,
dan wonden van tongen gehouwe;
want hare quaet valch gecri
maect gout argere dan bli;
nochtan wilt hi dat men tgout scouwe.

116.

Es oec een man so goet van levene
dat hi niet en mict te gevene
om wat dat enege tonge seget,
quade tonge, diene te bevene
gherne brachte, al warre sevene,
heeftene nochtan al omme beleget,
so dat sine op hare tonge dreget,
ende den anderen lieden vreghet :
« *Deus!* pleget dese iet te snevene? »
neen hi, ic wane hi dogeden pleget,
mer ic waense hem luttel weget;
want hi nemt rogge, daer hi leent evene.

117.

Quade tonge clemt herde hoge;
want en es coninc noch hertoge,

Vers 1378. *sw'dē*. — 1380. *valch*, aldus. — 1387. *gh'ne*. — 1393 *m'*.

si en comt te sinen rade,
in cloesteren spant si haren boge;
om dat si daer in comen moge,
alsi oec doet vroech ende spade.
Cystiaus leit si in hare pade,
ende Clungi clemt op hare grade,
ende Premonstreit mercse in doge.
Leeke, clerke sijn hare gegade,
ende baden meest in haren bade,
ende sugen van haren soge.

118.

Nidecheit, gi hebt al bloet
bi quaden tongen die werelt doot,
die gi in uwen lichame droecht;
haddise versmacht met eneger noet,
ghi hadt der werelt bliscap grot
ane bracht, die gi nu versloecht.
Hulpe! dat si u soe wel genoecht
dat gi ie op hare loecht,
ochte datmen melc op goot;
dat heeft de werelt al verboecht
ende bracht in pinen, dat u gevoecht;
want gi sijt selve doegede snoet.

119.

Nidecheit, quade caytivinne,
u sone maect menege onminne,
daer gi der daet af sculdech sijt.
Ghi hebt met uwen subtilen sinne
menegen bracht ter doot inne,
die volleeft mochten haren tijt
hebben; dat dede u quade nijt.
Alle doget es u despijt;

Vers 1399. *da'*. — 1409. *decht*. — 1411. *g°t*. — 1420. *ōmiñe*. — 1421. *da' gi d'*.

want gi pijntse te makene dinne,
ghi maect in dore selc gecrijt,
daer vele leets af nemt delijt,
u blasen loent alse die getene spinne.

120.

Nidecheit, sloege u die mort,
sone hadde u sone negeen confort;
want uwe doot dat ware de sine;
waerdi doot ende alte stort,
so quame caritate vort,
die gi vergeeft met uwen venine.
Hoefsche minne ende fine,
die goet ende wettech was in schine,
die hebdi altemale versmort,
ende gestoten in die santine,
daer si inne hevet pine,
ende mede geworpen uter bort.

121.

Mensche, verstaet, ende huedt u ere,
ende peist dat ghijs te doene hebt sere;
want nidecheit en es niet allene,
si trect met haren, telken kere,
sonden ende quaetheiden meerre,
die gerne u doget maken cleene;
si cnaecht u tfleesch af toten beene,
alse si es daer, hort wat ic meene,
ende alsi en dar................

By de uitgave van het vorenstaende gedicht heb ik my bepaeld, zoo als gewoonlyk, tot het leveren van eenen zoo getrouw mogelyken tekst, zonder daeraen eenige veranderingen

Vers 1429. *da'.* — 1431. *confort*, in het Hs. *qfort.* — 1434. *wa'.* — 1441. *d'.* — 1447. *me're.* — 1448. *g'ne.* — 1450. *da'.* — 1451. Deze vier laetste woorden staen onderaen het blad, als *reclaem* voor het eerste vers van het volgende blad, hetwelk in den Codex ontbreekt.

of herstellingen te doen. Ik laet die taek aen anderen over, en het zy my genoeg hen daertoe in staet gesteld te hebben. Een enkele aenmerking had ik nochtans dienen te maken. Het handschrift heeft, zoo als hierboven gedrukt staet, v. 163-164 :

> Wach mesdaet! dier du noeyt en plaechs,
> *no est di;*

Doch men leze daervoor :

> Wach! mesdaet, dier du noeyt en plaechs,
> *noest di;*

Noest, komende van *noesen* of *noosen*, is een oud werkwoord, hetwelk by Kiliaen opgegeven wordt als zijnde aen Vlaenderen eigen, en beteekenende zoo veel als het latijnsche *nocere*. In het oud-fransch heeft men insgelyks *noisier*, dat is *nuire*, *préjudicier*.

De zin van het vers is : « o Wee! de misdaed (dat is, de erfzonde), die gy zelf nooit bedreeft, strekt ten uwen nadeele. »

Ik beken verder ronduit, dat er in dit stuk enkele woorden of zinsneden voorkomen, die voor my niet al te duidelyk zijn; daerdoor kan ook hierendaer myne punctuatie wat te wenschen overlaten. Doch dit kan licht verholpen worden. Men herinnere zich immers slechts, hoe Willems in het schoone gedicht van Jacob van Maerlant *der Kerken claghe* (1), door het verkeerd punctueeren een vers geheel onverstaenbaer maekte. Hy schreef immers :

> V. 20. Es een dorper scalc versworen,
> mach hi geven, men salne horen
> spreken, in der heren raet.

(1) Uitgegeven in zyne *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud*, bl. 47.

en by hem was « *dorper scalc*, plompe knecht of slaef » en « *versworen*, een beëedigd persoon, schepen, wethouder of iets van dien aerd. » Terwijl men eenvoudig te lezen heeft:

Es een dorper, scalc, versworen,
mach hi geven, enz.

Dat wil zeggen: « is er een gemeen, bedriegelyk, meineedig mensch, als hy maer kan geven, dan zal men hem toch het woord in den raed laten voeren. »

Ik uitte reeds hiervoren (1) het gevoelen, dat er een geruime tijd verliep tusschen het berymen van het eerste gedeelte des *Rinclus* door Gielis, en het schryven van het tweede door Hendrik. Myne gissing steunt aldaer enkel op de verzen 1155-1160, waeruit men kan opmaken, dat Hendrik zynen voorganger niet gekend had, vermits hy de reden niet kon opgeven, waerom Gielis den *Rinclus* onvoltooid liet. Doch een nader bewijs van de hoogere oudheid des eersten gedeeltes levert mijns dunkens het stuk zelf op. Men ontmoet er immers woorden en vormen, die naer de vroegste tyden onze letterkunde te rug wyzen. De tael echter van het vervolg door Hendrik is stellig veel jonger en ook veel verstaenbaerder. Het is waer, de strofen door dezen laetsten dichter geschreven, zijn met meer gemak berijmd, dan die welke door Gielis bearbeid werden. Onbetwisbaer was Hendrik meer in de kunst bedreven dan zijn voorganger.

Men weet, dat de brusselaer Hendrik van Aken by zyne tijdgenooten als een zeer ervaren dichter bekend was:

Van Bruesele Heyne van Aken,
die wel dichte conste maken.

(1) Bl. 231.

luidt het immers by Jan Boendale (1). Doch hy bloeide slechts omtrent het jaer 1300, en indien de fransche *Rinclus* wezentlyk, zoo als de fransche geleerden het beweeren van de twaelfde eeuw dagteekent, dan valt het altijd bezwaerlyk aen te nemen, dat Van Aken nog de moeite op zich zou genomen hebben de vertaling af te werken van een stuk, hetwelk reeds omtrent honderd jaren oud zijnde, byna vergeten moest zijn, of ten minste op weinig byval nog kon rekenen. Zoo lang er dus geene stellige bewyzen gevonden worden om Van Aken als eenen der dichters van den *Rinclus* te houden, vermeen ik dat men aen eenen anderen Hendrik mag denken.

GEZEGDE VAN KEIZER KAREL.

Even als de maen den meesten invloed en werking uitoefent op de aerdsche zaken, niet omdat hare krachten grooter zijn dan die van de zon of van de overige planeten, maer wel omdat ze min ver van de aerde verwyderd is, zoo is de tegenwoordigheid of de afwezigheid van den vorst, zoo wel in tijd van oorlog als van vrede, eene zaek van groot gewicht.

Ens, *Epidorpidum* lib. IV, Col. 1648, in-12°, bl. 76.

(1) In den *Leken Spieghel* B. III. C. 17. V. 91. — By de twee aengehaelde verzen voegt Boendale een derde: *God hebbe die ziele sine!* En alzoo de *Leken Spiegel* te Antwerpen in 1325 begonnen, in 1330 voltooid werd, kan men daeruit het gevolg trekken, dat Van Aken reeds overleden was, toen Boendale die regels schreef.

KRITISCHE AANMERKINGEN

OP DE

TWEE DIETSCHE FRAGMENTEN VAN HET NEVELINGENLIED.

Wanneer ik de twee belangrijke Dietsche fragmenten van het beroemde Nevelingenlied, ter opname in de vijfde aflevering mijner *Dichterhalle*, uit het *Vaderlandsch Museum* (1) afschreef, ontstond er bij mij twijfel nopends verschillende plaatsen, het zij die voorkomen in den naar het handschrift afgedrukten tekst zelven, het zij in de aanvullingen, door de heeren J. A. ALBERDINGK THIJM en prof. C. P. SERRURE aan het begin veler afgesnesnedene verzen beproefd. Ik deelde mijnen twijfel aan den hooggeleerden uitgever van 't *Vaderlandsch Museum* mede, die mij met de meeste vriendelijkheid de twee kostelijke blaadjens, die heel onzen schat van 't Nevelingenlied uitmaken, ter hand stelde, opdat ik mijne bedenkingen, niet alleen aan de anders zoo nauwkeurig uitgevoerde *facsimilees*, die de twee fragmenten vergezellen, maar aan den tekst zelven zoù kunnen toetsen. Ik meen den vrienden onzer middeleeuwsche literatuur niet onaangenaam te wezen, indien ik hun hier den uitslag van mijn onderzoek mededeel.

In het eerste fragment, dat de *Beerenvangst van Zegevrijt* bevat, denk ik het volgende te mogen doen opmerken.

---

(1) *Vaderlandsch Museum*, eerste deel, blz. 27 en vlg.

Verzen 25-26.

(*Doe vi*)el van sinen perde die selve iagere goet.
Hi vloe na wel sere. De bere was onbehoedt;
hine conste niet geloepen. Hi vinkene metter hant,
(*ane*) menege wonde hine wel vaste bant.

Liever zoù ik hier *ende en conste niet geloepen* zetten, om dit drievoudige *hi*, hetwelk dan eens in *hi vloe na wel sere* en *hi vinkene metter hant* op Zegevrijt ziet, en dan weder eens in *hine conste niet geloepen* op den beer betrekking heeft, te vermijden, hetgeen dan ook den zin klaarder maakt.

Reeds heeft de heer ALBERDINGK THIJM in zijne *Dietsche Warande* (1) uit het 26ste vers

(*ane*) menege wonde hine wel vaste bant,

het *ane* doen verdwijnen, en de *m* van *menege* in *r* veranderd. Dit vers zal dus hoeven gelezen worden :

sonder enege wonde hine wel vaste bant.

De heer C. P. SERRURE had zich hier welligt door den Hoogduitschen tekst laten misleiden, waarin men leest:

ân alle wunden der helt esz schiere gebant,

doch *ân* is hier ons Dietsche *ane* niet, maar het Nieuw-hoogduitsche *ohne*, dat bij JOOST VAN DEN VONDEL nog enkele malen onder de gedaante van *oon* voorkomt, zooals in zijn *Hierusalem verwoest*:

O kerck der kercken,
waeraen men mercken
mocht Jakobs yver *oon* bedrogh:
wy nemen oorlof. Och, och, och, och!

Het Hoogduitsch beteekent dus *zonder alle wonden de held het haastig bond.*

(1) Eerste jaargang, blz. 589.

Vers 38.

Het was een die goutboert daer die horen ane hinc.

Hier schuilt stellig eene schrijffout in het handschrift: de heer ALBERDINGK THIJM verandert in zijne *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche literatuur:*

Het was een *dier* goutboert daer die horen ane hinc.

Ik laat kiezen tusschen *dier* en *dic*: beide schijnen mij even goed.

Vers 54.

Entie honden liepen na den bere te hant.

Facsimile en handschrift hebben beide *honde*, en te regte. Het zelfstandig naamwoord *hond* is van de sterke verbuiging, welke in de middeleeuwen geene *n* in den nominatief meervoud had.

Vers 60.

Scotelen ende teilen, die spisen daerin te hant.

Facsimile en handschrift hebben *spise*, zonder *n*.

In het tweede fragment, dat over *Zegevrijts uitvaart* handelt, stelt de heer C. P. SERRURE voor in plaats van het weggesneden eerste vers te lezen.

Si clagede metten geeste, want hen was harde leit,
daer en hadde hen niemen die rechte *mare geseit,*
doer wat die edel here verloren heft sijn lijf.
Doe weende met Crimelden menechs porters wijf.

De Hoogduitsche tekst luidt:

Si klagten mit den gesten; wan in was harte leit.
Sifrides schulde in wâren niht geseit,
durch wasz der edel recke verlôs dâ sînen lîp.
Dô weinden mit den frouwen der guoten burgære wîp.

Si clagede metten geeste zal hier wel moeten vervangen worden door *si clageden metten gasten*; namelijk *de saamgevloeide burgers klaagden met Zegemond en zijne helden.*

Verzen 5-8.

*Si da*de smede halen ende werken enen sarc
van zelvre ende van goude mekel unde starc;
*ende da*demenne spalken met hardden stale goet.
Doe was daer wel menech die hadde droeven moet.

Ware het niet beter te lezen?

*Men da*de smede halen ende werken enen sarc
van zelvre ende van goude mekel ende starc;
*doe da*demenne spalken met hardden stale goet. enz.

Zulks komt toch niet alleen meer overeen met den Hoogduitschen tekst, wat het eerste vers betreft, als :

Smide hiesz man gâhen wurken einen sarc
von silber und von golde, michel unde starc,
und hiesz in vaste spengen mit stâle, der was guot.
Dô was al den liuten harte trûric der muot.

maar de verandering van *ende* in *doe* verregtvaerdigt het plaatsen van het onderwerp *men* achter het werkwoord *dade,* in *doe dade*menne *spalken,* waarvoor ik anders, wanneer men *ende* gebruikt, geene reden weet te vinden.

Vers 15.

*Doe q*uam die coninc Guntheer daer *en*like gevaren.

Dit *enlike* levert geenen goeden zin op. De heer C. A. Serrure zoon, wien ik op eene ruimte voor *drie* letters in het *facsimile* en in het handschrift opmerkzaam maakte, stelde voor *ten like* te lezen, en in der daad zulks zal iedereen voldoen.

Verzen 17-20.

*Die c*oninc seide : Suster, ic mach wel drueve sijn,
dat ic dus hebbe verloren den lieven swager mijn. »
« *Du ne* doerstene niet clagen, sprac dat edel wijf!
Haddi gewilt, broeder, hi hadde behouden dlijf.

De heer C. P. SERRURE heeft *haddi*, met de *i* in cursijf, als ontbrake zij in het handschrift : zij staat echter duidelijk zoo wel op het *facsimile* als op het handschrift te lezen. *Haddi* is een tweede persoon *meervoud*, en maakt dus eene wijziging in het 19de vers noodzakelijk : *du*, dat het *enkelvoud* is, zal door het meervoud *ghi* moeten vervangen worden, om met *haddi* overeen te komen. In plaats van *doerstene* zal verder *doerftene* moeten gelezen worden : het *facsimile* en vooral het handschrift vertoonen ons hier eene *f*. Ten andere zoù *ghi ne doerstene niet clagen* (vous n'osiez pas le plaindre), geenen zin opleveren, terwijl *doerfte* of *dorfte* een onregelmatige onvolmaakt verleden tijd is van het werkwoord *dorven* of *durven*, (waarvan *druft* in *nooddruft*, nog overblijft), dat *behoeven, noodig hebben*, lat. *egere*, beteekent. *Ghi ne doerftene niet clagen* zegt dus zoo veel als : *gij hoefdet hem niet te beklagen*. De verwarring van de werkwoorden *dorren* (oser) en *durven*, *dorven* (avoir besoin) was in de middeleeuwen niet bekend. *Dorren* (oser) had in het *imperfectum dorst*, als blijkt uit JAN BOENDALE, B. II. c. 36, v. 1757, 1758 :

Hoe *dorstu* in dijn ghehinc
crucen der glorien coninc.

Dorven, *durven* had *dorfte* in den onvolmaakt verleden tijd : de schrijver van *der Leken Spiegel* zegt B. I. c. 35 v. 41 — 44 :

Ende om dat hi niet en *dorfte*
sorghen om sinen noodtorfte,
so bewijsden si hem tcheins,
op haer lant, haer ende gheins.

Die onregelmatige *t* in *dorfte*, dat eigentlijk *dorfde* zoù moeten wezen, omdat de *f* hier in plaats van de zachte *v* wordt gebruikt, en daarom thands eene zachte *d* na zich zoù eischen, is een overblijfsel uit de oude taal. Het Gothisch heeft *thaurban*, imperf. *thaurfta*.

Vers 30.

Hem versloegene scakeren; hine heves niet gedaen.

Dit vers bevat twee voornaemwoorden in den accusatief, als voorwerpen van het zelfde werkwoord *versloegen: hem* en *ne* op het einde van *versloegene.* Een van beide is overtollig, en moet verdwijnen. Men zal moeten lezen:

Het versloegene scakeren; hine heves niet gedaen.

Die wending is zeer gewoon in de middeleeuwsche taal: zij komt zelfs voor in vers 50 van 't eerste fragment:

Het sagenne doe comen des coninx helde gemeet.

Vers 59.

Meer dan hondert messen men daer dies daeghe *sanc.*

Dies daeghe zal wel *dies daeghes* (met eene *s* aan 't zelfstandig naamwoord) hoeven te wezen, als zijnde een genitief van tijd.

J. F. J. Heremans.

MIDDELEEUWSCH RAEDSEL.

RAETSEL.

Het schickte eenen Ridder over Rijn,
der alderliefste vrouwen zijn,
goeden wijn sonder vat of gelas,
raet waer in den wijn was?

ANTWOORT.

Hy schickte haer een druyve daer sy den wijn in hadde.

Uit: *Een niev Clucht-Boecxken, inhoudende vele schoone Vragen ende antwoorden in maniere van geraetsels. Vergadert wt diuersche Boecken, ende is seer ghenuechlijck om droefheyt en melancolie te verdrijven.* t'Hantw. by Pauwels Stroobant. In-12. Bl. C. v. — Doch reeds veel vroeger gedrukt, vermits het boeksken met eene goedkeuring voorzien is van den 2den December 1548.

PEETER HEYNS.

Het schoolwezen te Antwerpen in 1579 en 1580.

Ik heb vroeger (1) beloofd te rug te komen op de loflyke poogingen, in de zestiende eeuw door den antwerpschen schoolmeester Peeter Heyns aengewend tot het zuiveren onzer moedertael van de menigte bastaerdwoorden, die er tydens de burgondische regeering en vooral door den invloed der zoo gezegde *Renaissance* ingeslopen waren, en haer zeer ontsierden. By zyne tijdgenooten schijnt Heyns algemeen in achting gestaen te hebben., en door zyne schriften had hy zich zekere vermaerdheid verworven. Sedert dien geraekte de man nochtans byna vergeten, en men vindt omtrent hem niet dan zeer onvolledige berichten in de werken, die over onze letterkundige geschiedenis handelen (2).

Alhoewel Peeter Heyns in 't geheel geene uitstekende verdiensten bezat, acht ik het toch der moeite waerd hem hier eenige bladzyden toe te wyden, om hem als taelzuiveraer en

(1) *Museum*, D. II, bl. 111.
(2) Zoo als Sweertius, *Athenae Belgicae*, bl. 621. — Foppens, *Bibliotheca Belgica*, D. II, bl. 983. — Paquot, *Mémoires*, D. XII, bl. 365. — De Vries, *Proeve*, D. I, bl. 54. — Willems, *Verhandeling*, D. I, bl. 285. — Witsen Geysbeek, *Woordenboek*, D. III, bl. 182.

tevens ook als franschen dichter en schryver wat nader te doen kennen.

Peeter Heyns werd te Antwerpen in 1537 geboren (1). Hy oefende aldaer het nederig ambt van schoolmeester uit, en dagteekende zyne werken uit den *Lauwerboom*, een huis in de Augustijnstraet gelegen, alwaer hy zyne vlaemsche en fransche school hield.

In de fransche vertaling der Beschryving der Nederlanden van den Italiaen Ludovico Guicciardini, door F. de Belle Forest, van Comene in Vlaenderen, bewerkt, en welke te Antwerpen, by Plantijn in 1582 gedrukt werd, vindt men nog al veel, dat in den oorspronkelyken italiaenschen tekst niet voorkomt. Zoo leest men aldaer, in de beschryving der stad Antwerpen, eene opsomming der mannen, die door hunne verdiensten tot

(1) Zulks blijkt uit de woorden *Ætatis* 58, voorkomende op het hierboven staende portret, hetwelk, zoo als men ziet, ten jare 1595 gesneden werd.

hooge ambten, het zy in de Kerk, het zy in den Staet waren gekomen, of zich door hunne geleerdheid en hunne schriften vermaerd hadden gemaekt. Na onder deze laetste Daniël Bomberg, Cornelis Grapheus, Abraham Ortelius, Michiel Coignet enz. genoemd te hebben, gaet de schryver voort en zegt : « Daer is noch Peeter Heyns een ghespraecksaem man, van goede gheleertheydt, ende een constich Poëte in de Fransoysche ende in zijn Duytsche spraecke, ghelijck aen zyne uytgegeven wercken blijct, besonder aen een ghenoemt den *Spiegel des Wereldts*. Dese betoont in zyne ghedichten, dat hy alle uytlandtsche woorden schouwt, die tot noch toe sommighe andere hebben gebruyct, bewysende dat dese spraecke rijck (1) ende begrypich ghenoech is om alle dingen uyt te spreken, sonder behulp van eenighe vreemde sprake : welck sonder twyfel een groot ende loffelijk opset is, indien hy 't volbrenght, alsoo hy seydt. »

Ik hael deze woorden aen volgends den tekst van 1582, welke door Kiliaen vertaeld (2) en ten jare 1612, door Petrus Montanus in het licht gegeven werd (3). Deze laetste, die het werk van Guic-

---

(1) Als kantteekening staet er : *Vlaemsche sprake capieux*, waervoor in den oorspronkelyken tekst, dien ik hier mededeel : *Ceste langue est assez copieuse et riche.*

(2) De woorden van De Belle Forest luiden als volgt bl. 175-176. « *Y est encor Pierre Heyns, homme affable, de bon sçavoir et bon Poëte en langue Françoise et en sa naturelle Teutonne; ainsi qu'on peut juger par les œuvres qu'il a mis en lumière et mesme par celle qui porte tiltre de Miroir du Monde. Cestuy en ses vers faitprofession d'éviter l'usage de tout vocable forain et estranger, ainsi que jusqu'à présent plusieurs autres en ont usé; afin de faire voir à chacun que ceste langue est assez copieuse et riche de soy, pour exprimer et discourir de quelque chose que ce soit; sans qu'il luy faille emprunter à ses voisins, et moins aux nations lointaines, ce qui est un dessein et grand et louable; pourveu que (comme il le promet) il le puisse effectuer.*

(3) *Beschryvinghe van alle de Neder-landen, anderssins ghenoemt Neder-Duytslandt, door M. Lowijs Guicciardijn, Edelman van Florencen... overgheset in de Nederduytsche spraecke door Cornelium Kilianum... nu wederom met verscheyden Historien ende aenmerckingen vermeerdert ende versiert, door Petrvm Montanum.* Amsterdam, Willem Jansz. 1612. In-fol. bl. 91.

Men kan deze beide plaetsen insgelyks lezen in den nadruk van een gedeelte des grooten werks van Guicciardini, hetwelk te Antwerpen in 1854 verscheen : *Beschry-*

cjardini met een aental byvoegsels verrijkte, voegt er nog het volgende over Heyns by: « Van de wetenschap des selven M. Pieter Heyns, oock noch ghetuyghen kan de stadt van Haerlem, alwaer hy hem eenighe jaren, overmits de troubelen tot Antwerpen, onthouden, en de stadt met zyne wercken vereert heeft, tot volkomen onderwysinghe der jonghe jeucht in de Fransoysche tale: in welcke stadt hy haestich op eenen waghen uyttreckende, om den Walvisch in 't jaer 1598 by den Haghe aenghecomen te besichtighen, ghestorven ende begraven is. »

By dit levensbericht zal ik verder nog het een en ander voegen.

Antwerpen was tydens de zestiende eeuw door den uitgestrekten handel, dien het niet alleen met al de gewesten van Europa, maer ook met de Nieuwe Wereld onderhield, tot den hoogsten trap van rijkdom en welvaert gestegen. Ter zelfder tijd werden aldaer ook de kunsten, letteren en wetenschappen ruimschoots aengemoedigd; en de drukkunst, door een aental ervarene mannen beoefend, en niet slechts aen de talen der Oudheid, maer ook aen die van de meeste hedendaegsche volkeren toegewijd, had eene hooge beroemdheid bekomen, en zond hare talryke en sierlyke voortbrengsels gansch de geleerde wereld door. Geen wonder dus, dat kunstenaers of letterkundigen, zoo van binnen als buiten 's lands, naer Antwerpen werden aengelokt, en zich aldaer met der woon neërzetteden. Geen wonder ook, dat in eene stad, waer zoo veel weelde heerschte, en waer zich zoo veel vreemdelingen oponthielden, het schoolwezen op eenen volmaekteren en uitgebreideren voet dan elders was ingericht. Er waren eenige belangryke bladzyden te schryven over den toestand der scholen te

---

ving van Antwerpen, Mechelen, Lier en Turnhout, door L. Guicciardini, Edelman van Florentie, in het nederduitsch vertaeld door Kiliaen, herdrukt volgens de uitgave van 1612, in naem der Rederykkamer de Olyftak. Antw 1854, in-8° bl. 137-138.

Antwerpen in de zestiende eeuw en over de verdiensten van menigeen, die zich aldaer op het onderwijs der jeugd had toegelegd, en waeronder aen onze groote dichteres Anna Bijns eene eerste plaets zou toekomen; doch mijn onderwerp laet my niet toe hierover thands in het breede te handelen, en ik moet my bepalèn tot het leveren van eene bydrage, waeruit voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs hier te lande nog al wat zal te putten zijn.

Uit de boven aengehaelde getuigenissen is reeds gebleken, dat Heyns zoo wel te Antwerpen als te Haerlem, het aenzien zyner medeburgeren had verworven, en zich door zyne schriften eenen naem had gemaekt. In eerstgemelde stad ziet men Heyns in betrekking staen met de te recht vermaerde mannen van zynen tijd, waeronder ik in de eerste plaets den beroemden Plantijn zal noemen. Toen deze in 1579 eene nieuwe fransche vertaling van het bekende werkjen van Vives, *de Institutione foeminae christianae*, op het aenraden van Sebastiaen Cuypers en van onzen Peeter Heyns, deed bewerken en ter pers leggen (1), droeg hy uit erkentenis de uitgave van het boeksken aen die twee schoolmeesters op, en het heet aldaer : *à Sebastian Cuypres et Pierre Heins, prudens et biens exercités maistres d'escoles de jeunes filles en la ville d'Anvers*. Plantijn stelde het dus, als het ware, onder hunne bescherming, en hy vond in de namen van die twee mannen eene aenbeveling by anderen en eene waerborg voor het vertier. Wat onzen Heyns betreft, hy was reeds vroeger aen Plantijn bekend, vermits by dezen ten jare 1577 zijn *Spieghel der Werelt*, waervan ik ga spreken, gedrukt werd.

Philips Galle, die tot een geslacht behoorde, hetwelk een aental

---

(1) *L'institution de la femme chrestienne, tant en son enfance comme en Mariage et Viduité, avec l'office du mari: Traduite en François du Latin de Louis Vives*. A Anvers, de l'Imprimerie de *Christofle Plantin*, Imprimeur du Roy. M. D. LXXIX. in-12.

allerverdienstelykste plaetsnyders heeft opgeleverd(1), en Abraham Ortels, meer gekend onder den naem van Ortelius (2), die op de voetstappen van eenen anderen onzer landgenooten, Gerard Mercator, aen de wetenschap der aerdrijkskunde zulken verbazenden voortgang deed doen en haer voor eenieder toegankelyk maekte, waren beide vrienden van onzen Peeter Heyns.

De man genoot het vertrouwen zyner medeburgeren, vermits, zoo als hy zelf zegt, zyne school op zulken voet ingericht was, dat een vijftigtal meisjens van treffelyke ouders by hem in den halven kost waren, en hun onderwijs en opvoeding ontvingen. Bovendien ziet men Heyns, in 1577 als luitenant van de burgery onder den kapitein Henry Quingnet, en in 1583 als wijkmeester optreden. Ook oefende hy in 1579, in zeer moeijelyke omstandigheden, gezamenlyk met Aernout Gielis, het ambt uit van deken van de schoolmeestersgilde. Doch hierover later.

Werpen wy thands eenen oogopslag op 's mans gedrukte werken.

Abraham Ortels deed, zoo als ik reeds zegde, de aerdrijkskunde met reuzenschreden vooruitgaen. Doch hy bepaelde zich tot het uitgeven van groote werken met landkaerten voorzien, en waervan de tekst in het latijn zijnde, dus slechts voor geleerden bestemd was. Twee mannen echter kwamen hem ter hulp om die wetenschap algemeener te maken, en om ze aen de kinderen van jongs af, op de scholen te doen aenleeren. De eene was de bekwame plaetsnyder Philips Galle, die te Antwerpen eenen printenwinkel hield, en het ondernam de landkaerten uit het groote werk van Ortelius op eene kleine schael over te brengen, om aldus voor een boekjen, dat in ieders handen kon gegeven worden, te dienen. De andere was onze Peeter Heyns, die zich

(1) Over de familie Galle leze men een zeer merkwaerdig artikel van den heer J. B. Van den Bemden in de *Vlaemsche School* van 1860, zesde jaer bl. 26-28.

(2) Over Ortelius verdient vooral geraedpleegd te worden het doorgeleerde werk van Lelewel, *Géographie du moyen-âge*, Brux. 1852, D. II bl. 185 en volg.

belastte met het schryven eener uitlegging van die kaerten in onze moedertael, en hy deed zulks in verzen, waerschijnlyk ten einde het verhandelde beter in het geheugen te printen. Aldus verscheen :

I. *Spieghel der werelt, ghestelt in ryme door M. Peeter Heyns: Waer inne letterlyck ende figuerlyck de gheleghentheyt, natuere, ende aert aller landen claerlyck afghebeeldt ende beschreuen wordt:* Niet min dienstelyck voor alle wandelaers, dan het heerlyck *Theatrum Abrahami Ortelij* den Studenten t'huys nut ende noodich is.

PSALM XIV.

Comt, en besiet de wercken des Heeren.

t'Antwerpen,

Ghedruckt by Christoffel Plantyn, hooft-drucker der Coninck-lycke Mteyt voor Philips Galle.

M. D. LXXVII.

Met het vignet van den drukker en zyne spreuk: LABORE ET CONSTANTIA. Het boekjen is in langwerpig quarto-formaet. Achter den titel staet een veertienregelig vers *Tot den besiender,* dienende tot uitlegging van eene zinnebeeldige in kopergesnedene plaet getiteld SPECVLVM MVNDI. Op de keerzyde van deze plaet leest men het Privilegie aen Philips Galle verleend. Dan volgt bl. 3 de opdracht van Peeter Heyns aen « Heer Hendrick van Berchem, Riddere, heere van Berchem, etc., Hooft-man der constigher Violieren binnen Antwerpen, ende vanden Bloeyenden Wyngaert tot Berchem : Ende heer Nicolaes Roccox, Riddere, Hooft-man der lustigher Goudbloemen alhier, beyde Borghe-meesters deser voorseyder stadt. »

Heyns richt tot hen de volgende woorden : « Edele, wyse, ende voorsienighe Heeren, dat ick my verstoutt hebbe uwer Eer. dit cleyn begryp der Werelt toe te schryvene, dwelck ick; te wyle ick in desen bedroefden tydt, door den verderffelycken crychs-handel, met myne schole weynich te doene hadde; in dichte ghestelt hebbe, wt het groot Theatre vanden wyt-

vermaerden Abraham Ortelius, der Coninckl. Ma[t]. Geographe, en is niet alleene om dat uwe Eer. beyde groote lief-hebbers ende voor-standers onser Duytscher Rhetorycken syn; maer veel meer om dat sy dickwils weerdichlyck last ghehadt hebben om dese werelt te helpen bestieren.... » De schryver weidt dan uit over den vroegeren welstand en bloei der stad Antwerpen, maer zegt hy : « D'ellende ende onghenoechte van dese onse onlanghe gheledene banghicheit en noot en was noch veel meerder! Ja soo groot (doch om de menichfuldicheyt onser sonden wille) dat ick twyffele oftment met tonghen soude connen wt spreken, oft met pennen moghen beschryven : Ghelyck uwer Eer. dat vry niet onbekent en is, al ist sake dat sy inde meeste rasernye onser werelt, om nootsaken af-wesich waren : want het verlies van goet en bloet (4 November 1576), daer beneven de verbrande schoone gebouwen, dat elcken ghenoech te bedencken gheven. Ende sonderlinghe van ons heerlyck onweergaeyelyck Stadt-huys, (27 Februarii 1561), waer van uwe Eer. oock t'samen den eersten steen gheleyt hebben..... » en hy teekent die opdracht : « Wt onser scholen inden Lauwerboom, desen 24 Junii 1577. »

Dan volgt op bl. 10. *Een t'samen-sprekinghe tusschen Philippe Galle ende M. Peeter Heyns.* Het is een vijftigregelig vers, hetwelk door den eerstgenoemden onderteekend is. Te Antwerpen maekten de schilders, beeldhouwers, plaetsnyders zoo wel deel van de kamers van Rhetorika als de eigenlyke letterkundigen of dichters. Geen wonder dus dat de eerstgenoemden ook soms de letterkunde beoefenden. Galle is de eenige kunstenaer niet, uit wiens pen eenige verzen rolden. Zie hier de eerste helft van die samenspraek :

P. G. Compere Heyns, al begheefdy u noy tot stellen,
soo moet ick u nochtans noch eens daer om quellen;
myn bede hope ick en suldy niet weer-legghen » nou.

P. H. T'moest voorwaer groot syn dat ick u ontsegghen » sou:
ghebiedt maer, lieve Compere, ist in mynder macht,
ick salt doen.

P. G. Anders hebbe ick oock van u niet ghewacht:
uwen arbeydt wil ic gheirne wel beloonen.

P. H. Swygt doch daer af: maer seght wat is.

P. G. Ghy moet croonen,
eeren en loven een cleyn boecxken lof-waerdich,
met de groote trompette uwer Musen aerdich.

P. H. Wat boecxken?

P. G. Een paereltgen dat de werelt geheel
lustich af-maelt, en groot toont op een cleyn toonneel.

P. H. Meyndy Landt-tafelkens?

P. G. Ja-ick: t'es geraden.

P. H. Ick doe d'een vriendt gheen nut, tot anders schaden.
U baet int cleyn, sou Abrahams groot verminderen.

P. G. Wat? soud' ick om myn nut myn vriendt verhinderen?
meyndy dat ick Abram Ortels niet en kinne?
dat is ons beyder vriendt min dan ghy beminne?
oft dat gy (lieve vriendt) beter dan ick, verstaet,
dat dit ons vriendt gheen schade en is, maer nut en baet?

P. H. Waendy dat die 't cleyn coopt, t'groot oock sal behoeven?

P. G. Dien 't cleyn wel smaect, sal hy 't groot niet willen proeven?...

Na dit begint op bl. 13 een bericht *Totten wandelaers*, waerin de schryver den lezer te Antwerpen te scheep doet gaen, en hem van daer langs Engeland, Schotland, Ierland enz. geheel Europa door, en zelfs naer Azië en Afrika laet reizen, en eindelinge hem naer ons vaderland te rug brengt. Boven den naem der landen, die de schryver opnoemt, staen telkens nummers, welke naer de landkaertjens, die in het boek voorkomen, verwyzen.

Op bl. 17, alwaer de eigenlyke aenvang van het boek is, beginnen ook de landkaertjens, en men leest aldaer de volgende verzen, welke, zoo door De Vries als Willems en Witsen Geysbeek, tot proeve van 's mans dichttrant reeds werden medegedeeld.

Edele gheesten, die gheirne veel wonders » siet,
en daeromme dicwils lyf en goet avontuert,
oock somtyts verliest, eer ghy vindt besonders » iet,
neemt desen cleynen boeck in u camer bemuert
stil sittende sult ghy door hem worden ghevuert
met luttel teir-ghelts, vry van alle dangieren,
waer ghy sijn wilt, ja eer ghy paerdt of waghen huert:
int gulden America, d'lant der bloet-ghieren,
int rieckende Asiën, vol vremder dieren,
int ghebalsemt Africken, altyt even heet,
int wynich Europen, vol zegher manieren,
ende int Vlammich Magellana sonder bescheet.
Hier over lant, daer over water wyt en breet,
soo ghy in dees tafel claerlyck moeght mercken » dan
al vindt ghy dees conste in dit boecxken ghereet,
pryst alleen Godt, die alle wonder wercken » can.

De kaertjens zijn ten getale van drie-en-zeventig, waeronder zes uitslaende, die viermael zoo groot als de andere zijn. Deze laetste verbeelden : het algemeen overzicht der wereld, Europa, Frankrijk, Duitschland, Nederland en Italië.

Op de keerzyde van elk plaetjen staet telkens een zestienregelig vers, hetwelk ter uitlegging van het volgende kaertjen dient.

Zie hier een paer voorbeelden van de behandeling van Heyns.

BRABANT.

Brabant, hey-cant, een Hertoch-dom eel en groot » is,
't heeft twee Marc-graefschappen (1) : d' een van 't heylich Rycke,
waervan Antwerpen op 't scheep-ryck Scheldt het hoot » is;
wiens weer-gaey niet en is in eenighen wycke,

(1) *Berghen-op-Zoom.*

van gheleghentheyt, ryckdom, sterckte en practycke;
van kerck-toren, coop-borse, en raedt-huys excellent :
hoe welse in ellende, ach ! schier is dierghelycke;
want door der Maranen nest is schandlyck gheschent (1),
niet alleen 't Stadt-huys, maer al datter was ontrent.
'T heeft noch twee Graven, en een Hertogh' vol trouwen (2) :
oock d'out Loven (wiens hooch-schole een peirle is bekent,)
dees can in haer wyn-berghen, en ackers bouwen.
Fonteyn-ryck is Bruessel, daer t'hoff wordt ghehouwen.
s'Herloghen-bosch van outs crychs-volck onvervaert » gheeft;
en over al d'in-woonders met vreuchden ouwen;
dwelck 't spreeck-woord, Hoe ouder hoe sotter ghebaert » heeft.

VLAENDEREN.

Van al de Kersten Graefschappen; niet befaemt » slecht;
Vlaenderen d'alderbeste is, dry namich heden :
als Rycx Vlaenderen van velen ghenaemt » 't Recht,
daer Aelst in leyt, op de Dender fyn besneden :
d'Walsch, daer Ryssel cleyn Antwerpen wordt beleden :
en 't Duytsch, daer Ghend, de grootste stadt; 't hooft is ghestelt,
die in haer twintich eylanden can betreden,
door achtenneghentich brugghen, rustich ghevelt
op dry scheep-ryck rivieren : Lieve, Leye, en Schelt.
Sy voedt altyt leeuwen die oock somtyts telen (3).
Keyser Carolus de vyfde, een doorluchtich helt,
heeftse met syn gheboorte oock connen verelen (4),
en d'landt Vranck-rycke ont-vrydt, onder syn bevelen (5).
T'geeft goey teruw, vlas, laken, wollen, en lynen » meest;
schoon paerden om cryghen, arbeyden, en spelen.
T'onsen dienste en is, als 't paerdt, geen soo fynen » beest.

---

(1) 4 *November* 1576.

(2) *Meghen, Hoochstraten, Aerschot.* — Deze uitleggingen staen als kantteekeningen. — Op den 4den november 1576 pleegden de Maranen, dat is de Spanjaerden te Antwerpen alle slach van baldadigheden en gruwelen. Het is de zoo gezegde *Spaensche Furie.*

(3) Het *Leeuwen-hof* te Gent was in de vijftiende en zestiende eeuw zeer beroemd. Nog leest men in de *Gendtsche geschiedenissen* van Pater De Jonghe, op den 13den November 1577. « Den zelven dag zondt den Prins van Oraignien uyt Zeelandt een Leeuwinne aen die van Ghendt. »

(4) 1500. — (5) 1526.

Na al de landkaertjens bezongen of beschreven te hebl eindigt Heyns met deze regelen, waerna dan op het volg blad de tafel en de goedkeuring het boek besluiten:

TOT DEN NEDER-LANDTSCHEN FACTEURS.

Constighe dichters, Duytsche Rhetorisienen,
hier hebdy de groote Werelt int cleyn ghebracht:
ommers soo ickse u hebbe connen aen-dienen
wt Ortelius Caert-boeck, heerlyck ghewracht.
Ist dat ghyer iet inne vercreupelt acht,
wytet eensdeels de plaetse, en d'ander de mate
die ick Brabantsche wyse in ons tale heb' ghewacht (1)
als elck in de syne doet t' sy van wat state.
Alleen hebbe ick ghenomen tot mynder bate,
de Mechelsche vocael-smiltingh', die ick in al
dat ick voorts te maken dencke, altyt volghen sal.
De Poëten doent oock met vryen ghelate;
en sulcx t' overtreden by hun in ongonste « is,
want rymen sonder mate, over al cleyn conste » is.

Wel hem die Godt betrout.

LAUWERBOOM.

Het medegedeelde zal genoeg zijn om aen te toonen, dat m dit werkjen van Heyns geen dichterlyk gevoel of verhevenl zoeken heeft. Het is waer, zijn arbeid was slechts de byza voornaemste doel was, by middel der landkaertjens de ker aerdrijkskunde algemeen te verspreiden; en Heyns moes de uitlegging berymen ten einde ze gemakkelyker in he gen te planten. Doch als taelzuiveraer verdient hy toch dacht. Terwijl immers de schriften van zyne voorgang genooten, zoo als De Castelein, Anna Bijns, Van Ghis Fraet en andere, opgepropt zijn met bastaerdwoorden, k

(1) 10, 11, 12, — Uit deze kantteekening van Heyns blijkt, da tien, elf en twaelf syllaben bedoelt.

hem schaers en soms in het geheel niet voor. Het was alreeds *iets*, eenen nieuwen weg in te slaen, en zich van het zoo algemeen heerschend kwaed te durven losrukken.

Door de *Mechelsche vocael-smiltingh*' bedoelt hy de ineensmelting der slotklinkletter van een woord met die, waermede het volgende begint (de *elisie*); doch waerom hy dit de *Mechelsche vocael-smiltingh*' noemt, is my niet klaer gebleken.

Het bleef niet by die eerste uitgave van den *Spieghel der Werelt*, ten jare 1579 verschenen. Er ligt nog voor my een tweede druk, zoo wel door Galle als door Heyns merkelyk vermeerderd :

II. *Spieghel der werelt, ghestelt in ryme door M. Peeter Heyns : Waer inne letterlijck ende figuerlijck de gheleghentheyt, nature, ende aert aller landen claerlijck afgebeeldt ende beschreuen wordt :* Niet min dienstelijck voor alle Wandelaers ouer wech, dan het heerlijck *Theatrum* Abrahami Ortelij *den Studenten t'huys nut ende noodich is.*

Met een cort verhael van t'ghene dat binnen de regeringhe vanden D. Hertoghe van Anjou hier te lande geschiedt is.

Van nieuws ouersien, ghebetert, ende vermeerdert met veel schoon Caerten.

PSALM XLV.

Comt ende besiet de werken des Heeren.

t' Antwerpen.

By Christoffel Plantijn, voor Philips Galle.

M. D. LXXXIII.

Met 's drukkers vignet op den titel. In-4°, langwerpig formaet.

Achter den titel staen de veertien verzen, welke ter uitlegging dienen der zinnebeeldige plaet, die daer recht over geplaetst is.

Deze plaet komt insgelyks in de eerste uitgave voor.

Op de keerzyde leest men het volgende vers : *Totten Nederlantschen poeten, op de françoische mate.*

Die aen den wech timmert, moet veel berispens hooren,
want qualijck can een mensch behaghen alle man :
wat den eenen wel clinckt, luydt d'ander vremt in d'ooren,
hoe wel oock datmen iet stellen oft maken can.

Als ghy mijn dichten siet, het selve wacht ick dan,
om dat ick niet en heb ghevolght de Fransche mate,
t'sal al zijn : wat is dit? dees houdt noch d'oude strate,
cesure en ghepaert-dicht zijn hier heel inden ban!
T'is waer, ick kent, mijn penne en houdter niet veel van,
tot dat my iemandt sal reden segghen oft schrijven :
waeromme ick meer opt Fransch dan opt Latijn moet blijven.
Elcke tael heeft sijn wet, elck landt heeft sijn ghespan,
t'is Brabants dat ick spreeck, Brabants wil ick dan dichten,
en laten Mommers gaen met haer vremde ghesichten.

Dan volgt bl. 3 de opdracht aen *Den eersamen wiisen ende voorsienighen heeren, Myn heeren vander poorterijen, representerende het tweede leth der loflijcker coopstadt Antwerpen*, namentlijck :

Cornelis Dijckstrate ende Cornelis Daems, oude Schepenen, }
Adriaen Bardoul ende Bartholomeeus Pels, oude Colonnellen, } Hooft-mannen.

Michiel van Meerbeke, }
François Rogiers, } Wijckmeesters vanden eersten wijck.

2	L. du Bois, G. Hoftman.	3	W. Boschaert, I. Goubau.	4	H. Hermans. Sterf $\frac{2}{8}$ 1583. I. l'Hermite.
5	A. Verbeke, F. Grandmont.	6	H. van Obbergen, P. van Leyen.	7	B. van Eyndhoven. P. Heyns.
8	I. Staes, G. Huygens.	9	P. vander Moere, W. de Gruytere.	10	F. de Kater. D. vander Muelen.
11	I. de Backer, I. van Sambeke.	12	H. Wynants, I. Elinck.	13	M. van Quickelberghe. H. de Weert.

Deze opdracht, die als proeve kan dienen van den prozastijl van Pieter Heyns, is niet geheel zonder belang voor de geschiedenis van die dagen. Hy drukt zich uit als volgt :

« Alzoo de Colonnellen deser wyt-vermaerder coop-stadt Antwerpen, Eersame wyse ende voorsienighe heeren, vanden eersten totten lesten toe, hun zoo trouwelijck hebben gedraghen, ghelijk sy noch doen (onder het ghebiedt van onse achtbare Overicheydt) in het besorghen van deser Stadt wachten, ende versekeren van de goede Borgheren ende Ingheseten der selver, teghen d'aenslaghen van onse

doot-vyanden, die verscheyden ende menichfuldich zijn, dat elck van rechts weghen schuldich ende ghehouden is, niet alleene hun hoochlijck te lovene ende te prijsene, maer ook dadelijck te bedancken, oft anders te vallene inde leelycke ondeucht van ondanckbaerheydt, die voor Godt ende den menschen even hatelijck is: Soo heb ick om sulcken grooten laster t'ontgaene ende my t'hunwaerts te quytene zoo vele als ick vermochte, henne Eerzaemheden ende vromicheden dit boecxken (den Spieghel der Werelt; claerlijck vertoonende wat in hennen tydt, soo hier als elders was omme gaende) in Françoyscher talen tot een vereeringhe toe ghcschreven ende eyghen ghemaeckt, ghelijck zy dat oock van mynder handt (hoe wel het van cleynder weerden is) danckelijck ontfanghen hebben. Ende alzoo ick nu het selve boexken, in onser duytscher spraken ghestelt, met verscheyden Caertkens, dichten ende gheschiedenissen verciert ende vermeerdert hebbe, ende daer en tusschen ondervonden hebbende, niet alleene door de ghetuygenisse van loffelijcke ende gheloofweerdighe Schryvers, maer oock door eyghen ervaringhe, als die nu ontrent vier jaren, zoo met u Eers. als met andere voorgaende (hoe wel onweerdich) de Wyckmeesterschap bedient hebbe, dat dit Ampt, ende der Colonnellen dienst (nu seker jaren, doch niet sonder merckelijcke redenen, in verscheyden Collegien verdeylt) maer eenderley dinck en is, ende altijt volgende de goede ende loffelijcke instellinghe van ons verreziende voorsaten, by een Camer, namentlijck by het tweede leth deser stadt is bedient gheweest, ghelijck U. Eers. dat zelve dickmaels inden Breeden Raedt hebben verclaert ende aenghedient, soo en heb ick niet connen laten u Eers. oock deser cleynder vereeringhen deelachtich te makene, ende sichtbaerlijck uyt te beelden alles wat Antwerpen, de cleyne Werelt, beneffens de groote, gheduerende onsen dienst, ghedachtweerdichs wedervaren is. Ende dat alleenlijck om aen het broederlyck gheselschap, dat ick nu dus langhe met u Eers. ghehadt hebbe, met een blijckelijcke danckbaerheyt oorlof te nemene, hopende dat het insghelijcx van u Eers. zoo sal ontfanghen worden, dat ik voortane peysselyck zal moghen ghenieten de vruchte vander Acten, die den wijsen ende zeer gheleerden Heere D. Petrus Alostanus, onsen eerweerdighen Borghemeester my uyt sonderlinghe redenen ghegont ende ghegheven heeft, als namentlyck dat ick ten eynde van desen jare, mijn eyghen Ampt (daer de ghemeynte oock niet weynich mede gedient wordt) eens weder zonder ander becommernisse sal moghen waernemen ende bedienen. Ende niet anders van V. Eers. begheerende,

sal ick Godt den Heere hertelijck bidden, de zelve voor het toecomende jaer alsulcken gheselschap ende mede-broeders te verleenen als ghy tot des ghemeynen besten soudt moghen wenschen ende begeiren. » En hy teekent : « Den lesten Octobris 1583, V. Eers. dienstwillighe medebroeder, P. Heyns. »

Op deze opdracht volgt de *T'samensprekinghe tusschen Philippe Galle ende M. Peeter Heyns*, die ik reeds uit de eerste uitgave heb medegedeeld. Daerna komt insgelyks, zoo als in den eersten druk, een bericht *Totten wandelaers*, doch ditmael is dit stuk geheel anders bewerkt, en de schryver heeft daerin, onder andere, een zeer uitvoerig verhael van den beruchten aenslag van den hertog van Alençon op Antwerpen, ingelascht. Dit stuk is voor de plaetselyke gebeurtenis van Antwerpen zoo gewichtig, dat ik het, daer het zoo goed als onbekend is, in zijn geheel als *Bylage* (1) laet drukken.

Op de keerzyde van het veertiende blad staet een elfregelig latijnsch vers van *N. Clemens Trelaeus Mosellanus*, ter eere van Peeter Heyns en Abraham Ortelius. Het komt in de eerste uitgave niet voor.

Met het vijftiende blad, het eerste dat een cyfer draegt, beginnen de landkaertjens, en deze, ten getale van 84, waeronder zes vierdubbele, loopen tot blad 84. De kaertjens van deze tweede uitgave zijn met de zelfde platen als die van den eersten gedrukt; maer er zijn er elf nieuwe bygevoegd.

Op de rugzyde van het 84ste kaertjen staet de tafel, die tot op de voorzyde van het volgende blad voortgaet. Daerachter komen de veertien verzen *Tot de Nederlandsche Facteurs* gericht, die ik reeds heb opgenomen, en op het 86ste en laetste blad volgt ten slotte het *Privilegie* aen Philips Galle door de Staten, op den 20sten july 1577, verleend.

---

(1) Onder Nr II.

Behalve de uitgaven van 1577 en 1583, die ik hier wijdloopig heb beschreven, bestaet er ook nog :

III. *Spieghel der Werelt, gestelt in ryme door M. Peeter Heyns : Waer inne letterlijck ende figuerlijck de gheleghentheyt, natuere, ende aert aller Landen claerlijck afgebeelt ende beschreven wordt :* Niet min dienstelijck voor alle Wandelaers over wegh, dan het heerlijck *Theatrum Abrahami Ortelii den* Studenten t'huys nut ende noodich is.

Psalm XLVI.
Comt, en besiet de wercken des Heeren.
t'Amsterdam:
By Zacharias Heyns, in de Hooft-deuchden.
Anno 1596.

Met het in koper gesneden vignet van Zacharias Heyns, waerop zyne spreuk : SIC ITVR AD ASTRA.

Insgelyks in langwerpig quarto, zoo als de twee vorige. By eene nauwkeurige vergelyking van een exemplaer, dat ik daervan bezit, is het my gebleken, dat deze uitgave van 1596 niet anders is dan die van Antwerpen 1583, doch met eenen vernieuwden titel en met weglating der verzen achter den titel, der zinnebeeldige plaet en der opdracht aen de *Heeren vander poorterijen*, die ik hiervoren heb medegedeeld (1).

Pieter Heyns vertaelde zelf zynen *Spieghel* in fransch proza, en deze overzetting verscheen reeds ten jare 1579.

IV. Le miroir dv monde redvict premierement en rithme brabançonne, par M. P. Heyns; et maintenant tourné en prose Françoise: auquel se represente clairement et au vif, tant par figures que caracteres, la vraye situation, nature, et proprieté de la terre vniverselle:

---

(1) Het slot van mijn exemplaer ontbreekt. Doch achteraen is een los blad, waerop een zestienregelig vers van Z. Heyns, ongetwyfeld ter uitlegging gediend hebbende van een kaertjen, waerop Cadix oft Calis afgebeeld stond. Of dit blad tot een vervolg door Z. Heyns op den *Spieghel* van zynen vader geschreven behoort, kan ik niet zeggen.

non moins deduisant Par chemin á tous voyagers curieux que l'excellent Theatre d'Abraham Ortelius, est vtile et conuenable à l'estude de tous estudiants ingenieux.

PSALM XLVI. IX.

Venez, et contemplez les faicts du Seigneur.

A Anvers.

De l'Imprimerie de Christophle Plantin, par Philippe Galle.

M. D. LXXXIX.

Insgelyks in langwerpig formaet. De kaertjens zijn, zoo als in den oorspronkelyken vlaemschen druk, ten getale van 73.

Een exemplaer van deze uitgave berust op de stadsbibliotheek te Antwerpen. Uit den titel blijkt niet duidelyk, dat Heyns *zelf* zijn werkjen in het fransch overbracht; doch mijn vriend, de heer bibliothekaris F. H. Mertens, heeft hieromtrent al mynen twyfel doen verdwynen. Hy berichtte my immers, dat de opdracht (1) onderteekend is : *Vostre humble et très affectionné serviteur et Lieutenant de la compagnie du Capitaine Henry Quingnet,* Pierre Heyns. En hy deelde my daeruit de volgende belangryke zinsneden mede, waeruit men ziet dat Heyns eerst het voornemen had zynen *Spieghel* in fransche rymen over te brengen, maer dat Philips Galle hem daertoe den noodigen tijd niet liet. Verder vindt men daerin eenige byzonderheden omtrent zynen persoon zelven. Zie hier hoe het luidt : *Il m'a semblé non moins convenabl que pertinent, de vous dedier pour estraines de la recognoissan mienne, ce petit livre nommé le* Miroir du Monde, *representa au vif tout ce que vous avez à garder et deffendre. Lequel i'eus bieu voulu reduire en vers françois, comme je l'avoye fait (il aura tantost deux ans) en rithme maternelle, à l'honneur d Bourgmaistres d'alors : mais la haste de mon amy Philippe Gal qui me pressait, et la charge de la garde ordinaire, par dess*

(1) Het hoofd der opdracht ontbreekt in het te Antwerpen voorhanden zijnd exemplaer; doch de heer Mertens gist dat ze aen het Magistraet gericht is.

celle de ma maison, (qui est d'enseigner et d'entretenir à ma table une cinquantaine de jeunes filles de bonne maison) m'ont fait ceder cecy à un autre, qui sera de meilleur loisir...

Het Privilegie aen Philips Galle gegeven komt aen het einde van het boekjen voor. Het is van den 20sten July 1577, even als dat van den eersten vlaemschen druk.

Ik bezit verder nog :

V. *Epitome dv theatre dv monde d'Abraham Ortelivs : Auquel se represente, tant par figures que characteres, la vraye situation, nature, et proprieté de la terre vniuerselle.*

Reueu, corrigé et augmenté de plusieurs Cartes, pour la troisiesme fois.

A Anvers,
De l'Imprimerie de Christofle Plantin, pour Philippe Galle.
M. D. LXXXVIII.

Met 's drukkers vignet op den titel. In langwerpig formaet zoo als de vorigen, maer in 8vo getrokken. Eerst 8 bladen, waeronder de zinnebeeldige plaet de wereld verbeeldende, dan volgen de kaerten ten getale van 94. Op de rugzyde van de laetste staet de goedkeuring gegeven den 15den Juny 1588 ; eindelyk drie bladzyden voor de tafel.

De platen van dezen druk zijn die, welke reeds voor de twee vroegere uitgaven gediend hadden; maer de vier dubbele uitslaende zijn door andere vervangen, en verder heeft men er, zoo als de titel reeds aenduidt, er eenige nieuwe bygevoegd.

Toen ditmael de *Spieghel der werelt* verscheen, had Peeter Heyns reeds Antwerpen verlaten, en was hy met der woon te Haerlem gevestigd : stellig is het daerom, dat noch op den titel noch ergends in het boek zijn naem voorkomt. Philips Galle richt dit mael zelf het woord tot den lezer, en hy eindigt met te zeggen : *Esperant que si l'edition premiere vous a esté agreable; ceste seconde vous le sera encore plus.* Hetgeen in het geheel niet tegenstrydig is met de woorden : *Augmenté de*

plusieurs cartes, pour la troisiesme fois. In der daed, het was wel voor de derde mael, dat het getal der landkaertjens vermeerderd werd, maer slechts voor de tweede, dat deze met eenen franschen tekst in het licht kwamen.

Na 's mans dood verscheen nog :

VI. *Le miroir dv monde ov, epitome dv theatre d'Abraham Ortelivs. Auquel se represente, tant par Figures que par Characteres, la vraye situation, nature et proprieté de la terre Vniverselle.*

Aggrandi et enrichi, entre autres, de plusieurs belles Cartes du Païs-bas.

PSEAU XLVI.
Venez et contemplez Les œuvres du Seigneur.
à Amsterdam,
Pour Zacharie Heyns, à l'enseigne des trois Vertus.
CIↃ. CI. XCVIII.

Met het in koper gesneden vignet van den drukker op den titel. In-4to. Titel en dan blad 16 (1) tot 97, of 162 bladzyden en nog 2 voor de tafel.

Op bladzyde 16 leest men eene opdracht van Zacharias Heyns gedagteekend uit Amsterdam, den 25sten February 1598 : *A monsieur Gvaltere del Prato, marchand honnorable, en la très-fameuse cité de Coloigne.* Hy zegt daer in, onder andere : *Mon tres honnoré Oncle, ayant aggrandi et enrichi de plusieurs belles Cartes Belgiques et autres, le petit Miroir du Monde, que feu mon Pere M^r^. P. Heyns avoit, il y a quelques années, mis en lumiere, tant en Rithme qu'en Prose, au grand contentement des bons esprits.... m'asseurant que ceste mienne Augmentation ne seroit pour sa grandeur et clarté moins, ains plustost plus agreable, au moins à vous, qui avez tousjours esté vray amateur de la loüable Geographie, I'ay bien voulu le presenter et dedier à vos bonnes graces.... pour humbles estreines de ma gratitude et recognoissance du bien que m'avez fait, depuis que m'avez donné vostre Niepce en mariage....*

(1) Het exemplaer, dat deel maekt van myne bibliotheek, begint na den titel met bl. 16. Er schijnt nochtans niets te ontbreken.

Op de keerzyde van deze opdracht staet eene *Ode en faveur d'Abraham Ortelivs et M. Pierre Heyns,* in negen zesregelige strofen en is geteekend *La Iessée.*

Dan komt op bl. 17 het in hout gesneden portret van Peeter Heyns, waervan ik een *facsimile* heb gegeven. Boven dit portret leest men de twee volgende regels :

> Qui se confie en Dieu, souvent est desvetu
> d'estat, de biens, de corps, mais jamais de vertu,

en van onder :

> Voi-ci de Heyns le front : son esprit et sçavoir
> pourras en ses Miroirs au vif cognoistre et voir.

De grondtekst van het boek is altijd die van Peeter Heyns, maer zijn zoon heeft er op ettelyke plaetsen veranderingen of vermeerderingen aen toegebracht. De platen zijn ditmael in hout gesneden en op eene grootere schael dan vroeger uitgevoerd.

Opmerking verdient, dat Zacharias Heyns, op den 25sten February 1598, sprekende van zynen vader reeds zegt: *feu mon Père,* en vermits het uit de byvoegsels van Montanus op Guicciardini blijkt, dat Peeter Heyns in 1598 stierf, volgt daeruit, dat men zyne dood geheel in het begin van gemeld jaer hoeft te plaetsen (1).

Ik heb my ruim lang bezig gehouden met den *Spieghel der Werelt;* maer ik deed zulks, eens deels omdat dit boekjen het eenige is, dat ik van Peeter Heyns in onze moedertael geschreven ken, en eens deels omdat ik, in het bezit zijnde van al de opgenoemde uitgaven, de fransche van 1579 alleen uitgezonderd, daerdoor bevoegd was om met meer nauwkeurigheid dan myne voorgangers, over den man te spreken, en uit die onderscheidene drukken de stof te trekken tot het samenstellen van een levensbericht van eenen

---

(1) Paquot, XII bl. 366, die de aenteekening van Montanus niet kende, zegt : *Il mourut vers* 1597.

schryver, die zoo als ik reeds zegde, aenspraek mag maken op wat meer bekendheid.

Thands iets over zyne fransche werken, waervan de meeste niet eens by onze biografen opgenoemd zijn [1]. Het is waer, ze komen zoo zeldzaem voor, dat ik niet een enkel heb kunnen ter inzage bekomen, en dat ik my dus moet bepalen tot het byeenbrengen van het weinige, dat ik rechts en links heb aengeteekend gevonden.

Sweertius, Foppens en Willems zeggen dat hy berijmde :

VII. *La vie et la Passion de Jésus-Christ.* Anvers 1575.

Meer kan ik er niet van zeggen.

Doch er bestaet verder van hem :

VIII. *Le Miroir des vefves, tragedie sacrée d'Holoferne et Judith, representant parmy les troubles de ce monde la piété d'une vraie vefve, et la curiosité d'une follastre, exhibee et mise en lumiere par M. Pierre Heyns, au Laurier.* Imprimé à Harlem par Gilles Romain, pour Zacharie Heyns, Libraire à Amsterdam, 1596, in-8° van 95 blz. [2].

In de vorige eeuw bezat de hertog van la Vallière, die uit hoofde der uitmuntende bibliotheek, welke hy verzameldé, by de

---

(1) In van Hasselt, *Essai sur l'histoire de la Poésie française en Belgique jusqu'à la fin du règne d'Albert et d'Isabelle,* door de brusselsche Akademie, ten jare 1837 bekroond, komt de naem van onzen Heyns niet eens voor.

(2) Ik ontleen dezen titel aen Brunet, *Manuel du Libraire et de l'Amateur de Livres.* Paris, 1843. D. II, bl. 562, en ook aen den *Catalogue de la Bibliothèque dramatique de* M. de Soleinne, par P. L. Jacob. Paris, 1843, D. I, bl. 168, alwaer twee exemplaren van dit hoogst zeldzaem tooneelstuk voorkomen : het eene afzonderlyk, het tweede met de beide andere stukken van Pieter Heyns.

By de meeste vroegere schryvers over het Tooneel in Frankrijk vindt men weinig of niets. By De Beauchamps, *Recherches sur les Théâtres de France, depuis l'année onze cent soixante un.* Paris, 1735, in-4°, *Second âge,* bl. 66, staet er alleen : Heins, *le Miroir des Veuves,* en het stuk wordt aldaer als een blyspel opgegeven. De Léris, in zynen *Dictionnaire portatif historique et littéraire des Théâtres,* Paris 1763, bl. 298, beroept zich op De Beauchamps, en zegt nog verder bl. 595 : Heins, *on ne sait rien de lui, si ce n'est qu'il a donné en 1596, une comédie intitulée :* le Miroir des Veuves. — De twee overige stukken van onzen Heyns bleven dus aen beide schryvers onbekend. In de *Annales dramatiques ou dictionnaire général des Théâtres par une Société de gens de lettres,* Paris, 1808-1812, in 9 deelen, heb ik noch den naem van Heyns, noch dien zyner tooneelstukken gevonden.

liefhebbers van boeken algemeen bekend is, een exemplaer van twee der zoo uiterst zeldzaem voorkomende tooneelstukken van onzen Heyns, en in het werk, dat hy over het Tooneel in Frankrijk schreef (1), heeft hy den beknopten inhoud zoo van *le Miroir des vefves* als van *Jocabed, le Miroir des vrayes mères,* waervan ik dadelyk zal spreken, medegedeeld.

Le Miroir des Veuves bestaet uit vijf bedryven, en bevat de gansche geschiedenis van de belegering van Bethulië, welke vertoond wordt meest door zinnebeeldige personagiën. *Eerste bedrijf.* — *Fama* komt aen *Curiosité* en aen *Garrulité* de onheilen voorspellen, welke de stad bedreigen. — *Tweede bedrijf.* — *Curiosité* gaet de maer, die zy vernomen heeft, aen hare moei *Défiance*, eene wereldsche weduwe, die zeer afsteekt tegen Judith, de heldin van het stuk, verhalen. Zoodra het gerucht zich verspreidt, dat de stad belegerd is, en dat alreeds Holophernes den loop der waters, die de stad besproeijen, heeft afgekeerd, doet *Commune* (dat is de *Gemeente*), vrouw *Supériorité* (het *Magistraet*), voor het volk te voorschijn komen. *Commune* valt alsdan in de bitterste verwytingen uit, en verklaert, dat zy liever de stad zou zien overgaen, dan dat zy, zoo als het haer over het hoofd hangt, van dorst zou moeten sterven. — *Derde bedrijf.* — Judith treedt op, geeft kennis aen *Supériorité* van het plan dat zy gevormd heeft; en zy bereidt zich om het ten uitvoer te brengen. Dat gesprek tusschen Judith met *Supériorité*, komt aen *Fama, Curiosité* en *Garrulité* zeer vreemd voor, en zy weten niet wat zy er moeten van denken, vooral wanneer zy Judith, sierlyk uitgedoscht de stad zien uittrekken

(1) *Bibliothèque du Théâtre françois, depuis son origine; contenant un Extrait de tous les Ouvrages composés pour ce Théâtre, depuis les Mystères jusqu'aux Pièces de Pierre Corneille, etc., etc.* Dresde (Paris), 1768, 3 vol. in-8° of 12°, D. I, bl. 243-245. — Dit werk, hetwelk zonder den naem des schryvers verscheen, heeft men aen den hertog van la Vallière en aen Marin de la Ciotat te danken. Volgends sommigen zou deze laetste er alleen de opsteller van zijn.

en zich in de handen der vyandelyke voorwachten overgeven — *Vierde bedrijf.* — Judith wordt in de tent van Holophernes binnen geleid. Deze geraekt dadelyk op haer verliefd, en doet iedereen weggaen om met haer alleen te blyven. Pallaca, de byzit van Holophernes, barst van minnenijd, en wil haren kwaden luim wreken op Abra, de dienstmeid van Judith, die deze by den ingang der tent stond af te wachten. Zy valt in scheldwoorden uit, en beeldt zich zonderlinge zaken in over hetgeen van binnen gebeurt : eindelyk komt Judith uit de tent met het hoofd van Holophernes. — *Vijfde bedrijf.* — Judith komt binnen Bethulië te rug met het hoofd van den veldoverste in hare handen. De vreugd verspreidt zich geheel de stad door, vooral wanneer men verneemt dat het beleg opgebroken is; en het stuk eindigt met eenen lofzang van dankbaerheid aen den Allerhoogste.

De heer P.-L. Jacob, opsteller van den *Catalogue de M. de Soleinne* zegt, dat Heyns dit stuk den 1sten en 2den july van het jaer 1582, te Antwerpen door zyne scholieren deed uitvoeren. Hy beweert, dat *le Miroir des Veuves* meer dan vijftig jaer ten achter is voor den tijd, waerin het geschreven werd. Wat er van zy kan ik niet beslissen, zoo min als de reden opgeven waerom hy het eene *Moralité protestante* noemt. Maer wanneer hy eenige onkiesche zinsneden mededeelt, welke Heyns Pallaca, de byzit van Holophernes aen Abra doet toesnauwen, dan ben ik het met hem eens, dat het zeer ongepast was dergelyke woorden in den mond van jonge meisjens te leggen. Het is waer men zag des tijds daeromtrent zoo nauw niet als in onze dagen, en zoo wel op ons tooneel als op dat van andere volkeren heerschte zulk kwaed algemeen.

IX. *Iokebed. Miroir des Vrayes meres, tragi-comedie de l'enfance de Moyse. Exod. 2. Representant les afflictions que les enfants de Dieu ont a souffrir avant que parvenir à salut. Exhibée et mise en lumière par M. Pierre Heyns, au Laurier.*

Imprimé à Harlem par Gilles Romain pour Zacharie Heyns, libraire à Amsterdam sur l'eau, 1597 (1).

Kl. in-8, van 4 ongec. blz., 84 blz. en nog 2 zonder cyf.

By la Vallière vindt men in eenige woorden den inhoud van dit stuk, hetwelk insgelyks in proza en in vijf bedryven is. Jokebed bevat de geschiedenis van Moyses kindschheid, naer aenleiding van de Heilige Schrift; maer het verhael is versmoord door metaphysische uitweidingen, en by de vertooning zijn het meest, even als in *le Miroir des veuves*, zinnebeeldige personagiën, zoo als *Disposition divine, Audience, Opération, Affliction, Espérance*, *Foi*, enz. Jokebed, moeder van Moyses, betrouwt zich op *Foi* en *Espérance*, en daerdoor verdiende zy haer kind te redden en te behouden.

Dit stuk, zegt la Vallière, dat zoo langdradig en zoo gebrekkig is als het vorige, is vol van schoolvossige redeneringen, en al de samenspraken zijn in bewoordingen aen het schoolwezen ontleend.

Als iets zonderlings doet de zelfde schryver opmerken, dat er ten slotte een lied in 't nederlandsch (2), ter eere van Moyses aengeheven wordt.

Jokebed werd te Antwerpen in 1583 ten tooneele gevoerd.

X. *Susanna*,

Insgelyks te Haerlem by Gilles Romain gedrukt, in klein 8vo van 66 blz. sign. A 2-12.

---

(1) In de *Bibliothèque du Théatre françois* van den hertog van la Vallière, worden die twee tooneelstukken beschreven als of ze te Amsterdam by Zacharias Heyns gedrukt werden; doch uit de titels zelven, die ik hier mededeel, zal men dadelyk begrypen waeruit die vergissing ontstaen is. Zie ook Brunet, *Manuel du libraire*, D. II, bl. 362. en *Catalogue de M. de Soleinne*, D. I. Supplément, bl. 27, N° 129.

(2) By la Vallière heet het *une chanson, en Allemand, sur Moïse;* doch ik aerzel niet dit door *een nederlandsch lied* te vertalen, alzoo de fransche hertog het onderscheid tusschen het hoogduitsch en het nederlandsch waerschijnlyk niet kende.

La Vallière bezat een exemplaer van die twee hoogst zeldzame boekjens, welke op zynen *Catalogue* in zes deelen, onder de Nrs 17245 en 17246 te vinden zijn.

Ik vind er geen afzonderlyk bestaende exemplaer van beschreven; maer het komt met de twee andere voor onder den algemeenen titel:

Les Comédies et Tragédies du Laurier.

La	*Jokebed* *Susanne* *Judith*	*Miroir des*	*mères.* *mesnagères.* *vefves.*

Representans l'estat des femmes, tant mariées, qu'à marier. Fort utiles et propres pour le sexe féminin (1).

Elk stuk heeft eene afzonderlyke paginatie. Op de keerzyde ziet men Daphnis in eenen laurierboom veranderd, hetgeen Heyns tot zinnebeeld genomen had. Hy dagteekende de opdrachten zyner stukken: *De nostre escole à Haerlem.*

Susanne is insgelyks in proza, in vijf bedryven en met zinnebeeldige personagien even als de twee voorgaende stukken. *Loi de Nature, Sollicitude,* enz. treden er op met nederlandsche vrouwen, en er wordt van de Susanna uit den Bybel geen gewag gemaekt.

Dit tooneelstuk werd te Haerlem ten jare 1594, door de schoolmeisjens van Offermans, den schoonzoon van Peeter Heyns, uitgevoerd.

XI. *La Fin de tout homme, représentée par les dix vierges.*

Volgends den opsteller van den *Catalogue de M. de Soleinne* (2) maekt Heyns zelf gewag van dit stuk, als zijnde door hem geschreven. Meer weet men er ook niet van.

Ik heb reeds boven gezeid, dat het my niet gelukt is een enkel der tooneelstukken van onzen Heyns te kunnen ontdekken: ik moet dus geheel berusten op de oordeelvellingen van twee fransche

(1) By Brunet leest men, dat in den *Catalogue* van Mazoyer dit tooneelbundeltjen onder Nr 618 voorkwam, en op diens verkooping voor fr. 50 afliep. Het zelfde exemplaer behoorde later aen de Soleinne toe, en werd op nieuw te Parijs in 1843 verkocht. Wat er van geworden is kan ik niet zeggen.

(2) D. I., bl. 198.

schryvers, den hertog van la Vallière en P. L. Jacob, *le bibliophile*, opsteller van den kataloog der uitgestrekte dramatische bibliotheek nagelaten door de Soleinne.

Alhoewel het fransch dichtwerk *La Vie et la Passion de Jésus-Christ*, hetwelk volgends de getuigenis van Sweertius ten jare 1573 verscheen, my nooit ter hand kwam, kan ik toch een paer proeven zyner fransche verzen mededeelen.

Zacharias Heyns in zyne *Emblemata moralia* (1), schreef :

O hoe geluckich is de jeucht,
wat ist den kinderen een vreucht,
als d'ouders syn so milt en wijs
dat sy haer leeren doen om prijs :
want hun ghegeven word alsdan
een goet dat m'hun niet nemen kan.

welke hy uit de volgende door zynen vader geschreven vertaeld had ;

O heureuse jeunesse ô très heureux enfans,
qui avez des parens tant rempli de sagesse,
qu'ils monstrent leur largesse apprendre vous faisans,
et en ce vous donnants, avec joye et liesse,
ce que prendre on ne peut ô la vraye noblesse.

Zie hier nog vier strofen, welke voorkomen in en ter aenbeveling dienen van het *Esbatement moral des animaux*, een met allerfraeist geëtste platen van Philips Galle versierd boek, hetwelk ten jare 1578 te Antwerpen door dien plaetsnyder werd uitgegeven (2).

(1) Rotterdam, 1625. in-4°. bl. 22.

(2) In-4°, zeer schoone gesnedene titelplaet, 3 bladz. met opdracht en lofverzen, dan blz. 1 tot 125 op *recto* de platen en *verso* de berijmde fransche uitlegging, eindelyk 5 blz. voor de tafel en errata. Achteraen leest men : *A Anvers. Chez Gerard Smits, pour Philippe Galle.* Wie de schryver is van die dichterlyke uitleggingen weet ik niet. De 71 eerste zijn niet geteekend, maer onder de 54 laetste staen de letters E. W. Uit het vers van Heyns blijkt insgelyks, dat ze door twee verschillende persoonen geschreven werden. De woorden *A Londres entonnez et finiz en Anvers,* kunnen misschien voor het eerste gedeelte aen Jan Van der Noot doen denken. Men weet immers, dat deze dichter zich eenigen tijd te Londen ophield.

Pierre Heyns au Spectateur et Lecteur.

Vien voir icy Chrestien, animal raisonnable,
et des bestes appren, l'estat du monde vain :
qu'elle vie est la vraye et qu'elle abominable :
que c'est de la vertu et du vice vilain :
d'imiter leur conseil n'aye honte, ou desdain,
ains plustost te rougis, de viure ainsi en beste,
qu'vn simple homme payen te monstre tout à plain,
que tu n'as que le nom de son estre en la teste.

Ces fables, il est vray, sont vieilles et communes,
mais pleines de bon sens et d'vn sçavoir expert.
Qui te prescruera de maintes infortunes,
si tu reçois le bien dessouz l'escorce offert.
Cil aduient quelque fois que ton mal y appert,
n'entre en cholere adonc, meilleur vie mene :
bien que la veritè sans picquer ne se part,
tu n'y trouueras fiel qui du miel ne t'amene.

Viens, o Peintre aussi, et Tailleur de figures,
en ce bois et forrest à ton aise verras
des animaux au vif leurs formes et statures,
voire si proprement que faute n'y auras,
mesme d'vn gay parler, qu'en voyant tu orras.
Soit donques guerdonné, de pris et de louange,
cil qui l'a entrepris, Le vice excuseras :
sans Dieu nul n'est parfait, et fust ce mesme un Ange.

Et toi Poéte François, vray amateur des Muses,
tu y verras aussi des Heroiques vers
en Sonets bien troussez : qui par deux cornemuses
(a Londres entonnez et finiz en Anuers)
font sauter, à l'ennuy, Oyseaux bestes, et vers.
Mais si leur Harmonie aucunement differe,
donne la coulpe au temps, qui est bien si diuers
que l'homme ne fait tout cela qu'il espere.

Wat Heyns verder, het zy in onze moedertael, het zy in het fransch moge geschreven hebben, behalve enkele verzen aen Meurier gericht, die ik verder zal geven, is my onbekend. De

medegedeelde berichten zullen meer dan toereikende zijn om aen den man in het vervolg, of in de geschiedenis onzer letteren of in eene algemeene biographie des vaderlands eene bladzyde toe te wyden. De reden, waerom hy Zuid-Nederland verliet, en het tijdstip, waerop zulks gebeurde, heb ik nergends gevonden. Doch men mag veronderstellen, dat hy na het overgaen van Antwerpen in 1585, zich naer Holland begaf. Misschien wilde hy den nieuwen eed, welken men op den 12den November van de schoolhouders eischte, niet afleggen, of het onderzoek, waeraen men ze onderwierp, niet ondergaen (1). Want het is zeer wel mogelyk, alhoewel men hem in 1579 nog onder de katholieke schoolmeesters genoemd vindt, dat hy zich in de volgende jaren, zoo als veel andere, door den wervelvind der nieuwe leer heeft laten medeslepen. Zulks zou blyken uit zijn tooneelstuk *le Miroir des veuves*, indien het wezentlyk, zoo als het heet, eene *Moralité protestante* is. Het kan echter ook zijn, dat hy Antwerpen verliet om elders een beter bestaen te vinden. Zyne school immers, die reeds, zoo als hy zelf bekent, in 1577 aen het kwynen was, moest sedert dien tijd, en door den onophoudelyken oorlog, die het vaderland teisterde, en door de langdurige belegering, die Antwerpen onderstaen had, zoo goed als te niet gegaen zijn. En toen die stad hare poorten voor Parma ontsloot, viel de bevolking op vier jaren tijds van negentig op vijf-en-vijftig (2) duizend zielen, zoo dat vijf-en-dertig duizend harer inwooners zich naer elders begeven hadden. Deze vermindering echter, zegt een geloofweerdig schryver, moet niet zoo zeer toegeschreven worden aen de geloofsgeschillen, dan wel aen het ten ondergaen van den koophandel, die zich vooral

(1) Diericxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens*. D. VI, bl. 201.

(2) Dit cyfer vindt men opgegeven by Diercxsens, D. VI, bl. 247. — Papebrochius, *Annales antverpienses*, D. IV, bl. 238, gaet nog verder en zegt, dat er nauwelyks twee-en-veertig duizend zielen geteld werden, doch dat in den loop van zeven jaren het getal wederom tot zeven-en-veertig duizend aengroeide.

te Amsterdam vestigde, en dan ook nog aen de strenge plakkaerten tegen het onderhouden van betrekkingen met Holland en Zeeland (1).

Wat er van zy, Heyns begaf zich met zijn huisgezin naer Haerlem, alwaer hy even als te Antwerpen school hield, en haer insgelyks den naem van *Lauwerboom* deed dragen. Hy bleef ook zyne spreuk : WEL HEM DIE GODT BETROUT behouden.

Op een exemplaer van den *Spiegel der Wereldt*, hetwelk vroeger aen Willems toebehoorde, had deze geleerde dit stamboomken opgeteekend :

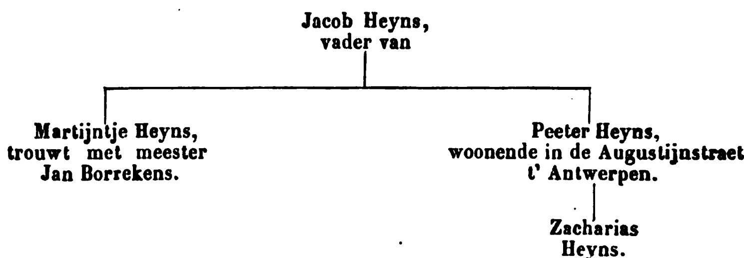

omdat vrouw Isabella Borrekens, Willems thands nog levende weduwe, eene afstammelinge schijnt te zijn van dien meester Jan Borrekens.

Zacharias Heyns, te Antwerpen, in of omstreeks 1570, geboren, legde zich insgelyks op de dichtkunst toe, en overtrof verre zynen vader. Joost van den Vondel en andere voorname mannen van dien tijd waren met hem bevriend. Zacharias Heyns, die ook naer Holland getrokken was, werd boekverkooper, eerst te Amsterdam en later te Zwolle. Hy schreef een aental werken. Wellicht wyde ik hem later eenige bladzyden in dit *Museum* toe (2).

---

(1) DIERCXSENS, *Antverpia*, D. VI, bl. 155 en 247.

(2) Onder andere, 1° *Den Nederlantschen Landtspiegel*, Amst. 1599. In-4°, langw. form. Het is geheel in den trant van den *Spieghel der Werelt* van zynen vader. Hy gebruikte zelfs eenige der in hout gesnedene landkaerten, welke in de fransche

Hy was zoo als uit het boven aengehaelde (1) blijkt, in huwelyk getreden met de nicht van Gualtere del Prato, koopman te Keulen, wier naem ik niet weet.

Hoe Philips Galle, dien Zacharias Heyns zynen oom noemt, met hem vermaegschapt was, heb ik nergends gevonden. Deze Galle, die het grootste gedeelte van zijn leven te Antwerpen doorbracht, was te Haerlem geboren. Dit was misschien de reden waerom Peeter Heyns zich by voorkeur in die stad, alwaer hy aenverwanten kon vinden, ging vestigen.

Peeter Heyns had nog eenen anderen zoon Jacques Heyns, te Antwerpen omstreeks 1572 geboren, en later te Amsterdam gevestigd, alwaer hy op den 17en Juny 1595 in huwelyk trad (2) met Anneken Smyters, insgelyks van Antwerpen, de dochter van Anthonis Smyters, eenen anderen uitwykeling, die ook in de geschiedenis onzer letterkunde, alhoewel niet naer verdienste, gekend is (3).

Maria Heyns, die in 1647 te Schoonhoven leefde, en in dit jaer te Amsterdam liet drukken : *Bloemhof der doorluchtige voorbeelden*, kan wel eene dochter van dezen Jacques geweest zijn. Haer werk is grooten deels proza, maer met verzen en printen uit de *Emblemata* van Zacharias afgewisseld, terwijl er hier en daer ook korte rijmkens voorkomen, door haer meest over-

---

uitgave van 1598 (Nr V) voorkomen. Zyne verzen zijn veel beter dan die van Peeter. 2° *Jeucht Spieghel* door Z. G. H. P. H. S. 1610. In-4°, langwerpig formaet, slechts tien plaetjens, waervoor hy eene berijmde uitlegging schreef.

(1) Zie hiervoren bl. 312.

(2) Men leest in den *Navorscher*, achtste jaar, 1858, Nr 10, bl. 308 : Huwelyken van bekende mannen of hunne bloedverwanten in en omstreeks de XVIIe eeuw te Amsterdam aengeteekend : 1595. 17 *Juny. — Heyns* (*Jacques*) *van Antwerpen, oud omtrent 23 jaren, geass*(isteert) *met Zacharias Heyns, zijn broeder, vertoonende het consent van zynen vader, Mr Pieter Heyns; met Anneken Smyters van Antwerpen, oud 23, geass*(isteert) *met Mr Antony Smyters en Margareta Kremers, hare ouders.*

(3) Men zie over Smyters, Willems, *Verhandeling*, D. II, bl. 68 en 253.

gebracht uit het latijn, dat zy even als het grieksch schijnt verstaen te hebben (1).

Of het gentsche geslacht Heyns, waertoe onze beroemde dichter, de leidsche professor Daniel Heinsius behoorde, met de Heynsen van Antwerpen in betrekking stond, denk ik niet.

Onze Peeter Heyns was, zoo boven gezegd is, ten jare 1579 met Aernout Gielis, deken van de schoolmeestersgilde te Antwerpen. Door een zonderling toeval, terwijl de overige archieven van die gilde verloren schynen geraekt te zijn, is alleen het boek overgebleven, waerin het voornaemste aengeteekend werd, dat gedurende hun dienstjaer voorviel of verhandeld is geworden, Dat handschrift berust op de burgondische bibliotheek te Brussel. Vroeger behoorde het toe aen den verdienstelyken Van Hulthem (2), die het ten jare 1811 aenkocht op de veiling van den, reeds in dit *Museum* (3) genoemden, brusselschen notaris Ant. Nuewens. Ik achtte het belangrijk genoeg om het alhier in zijn geheel als *Bylage* te laten volgen. Het bevat vooreerst de namen van al de schoolmeesters en schoolvrouwen, die in 1579 deel maekten van de St-Ambrosiusgilde; vervolgends de oude en nieuwe verordeningen het gilde betreffende; dan komt de klacht tegen eenen der schoolmeesters, den bekenden Gabriël Meurier gedaen, en zyne veroordeeling tot het betalen eener geldboete; eindelyk de rekening van de ontvangsten en uitgaven, enz., enz.

---

(1) Van der Aa, *Nieuw woordenboek van nederlandsche dichters*, D. II, bl. 224. Mijn exemplaer is te Amsterdam niet by J. J. Schipper, maer wel by J. Lescaille gedrukt. Maria kan de dochter van Zacharias niet zijn; wanneer zy immers van dezen spreekt, zegt zy nooit *mijn vader*, maer wel *de geestige Zacharias Heyns*. Zie bl. 3, 37, 227 enz.

(2) Men vindt het beschreven in de *Bibliotheca Hulthemiana* D. VI, bl. 222, N° 766: *Memorie van 't ghene dat ghehandelt is opt faict van der Scholen binnen Antwerpen, in den jare 1579, door Peeter Heyns ende Aernout Gielis, als dekens van dien jare.* — Manuscrit du temps, de 44 feuillets, d'une écriture fort lisible. Provenant de la Bibliothèque de Nuewens.

(3) Hiervoren, bl. 139. — Op dezes kataloog staet het aengegeven bl. 42, onder N^r 351.

BYLAGE I.

Memorie van tghene dat ghehandelt is opt faict vander Scholen binnen Antwerpen inden jare 1579, door Peeter Heyns ende Aernout Gielis, als dekens van dien jare.

I.

(*Schoolmeesters.*)

A.

Aernout Hezius,
Adriaen Marcelius,
Aernout Gielis,
Anthonis vander Palen,
Aert Lindermans,
Anthonis vanden Broecke,
Aert van Meldert,
Anthonis van Gheldere,
Anthonis Silvius,
Anthonis de la Royere.

B.

Bartholomeeus Huysmans.

C.

Christoffel de Roover, van Cuellen,
Cornelis Gielis,
Cornelis Phalesius.

D.

E.

Everaert vander Voort.

F.

Fransois van Schoonhoven,
Felix van Sambecke,
Francois Werneys, *alias* Perceval,
Francois Loocmans.

G.

Gabriel Meurir, *royé*.
Georgius van Lanen, ondermeester,
Ghysbrecht Haeck,
Gregoire Treshaut.

H.

Henrick vanden Perre.
Hans vanden Bossche,
Henrick Dens,
Hans vander Veken,
Hans Peeters,
Hans Claix,
Hans vanden Berghe,
Hans Radermaker.

I.

Jan Borrykens,
Jan Lemmens,

Jan vanden Brande,
Jan van Hemmert,
Jan de la Court,
Jacques Vermuellen, *alias* Houthuys,
Jacques Crekels,
Jasper de Crayer,
Jan van Swolle,
Jeronimus de Roye,
Jacques Mytincx,
Isaac Rullevens,
Jan Bride,
Jan Mercijs,
Jan Dierickss,
Jan Willemss,
Jan van Enghelen,
Jacques de Vos.

K.

Kaerle Strijtbergher,
Kerstiaen Offermans.

L.

M.

Marten Wouterheyns, de knape,
Marten van Gheille,
Michiel Coignet,
Marten van Dijck,
Melchior van Aelst,
Melchior van Elselare,
Marten Vermander,
Michiel Six,
Michiel de Him, 1579, *ob.*
Melchior de Meulenare.

N.

Nicolaes Borremans,
Nicolaes vanden Bossche,
Noel Morel.

O.

Olivier Cuypers.

P.

Peeter Heyns,
Peeter van Schelle,
Peeter Goossens,
Philips van Woelput.

Q.

R.

Roberecht van Huesden,
Rombout Verdonck.

S.

Sebastiaen Cuypers,
Simon Moons,
Symon van Corsput.

T.

V.

Willem Fabius.

Deese navolghende persoonen hebben de Schoole verlaten, maer betalen evenwel het jaerghelt :

Aernout de Coordes,
Anthonis Willem Loys,
Asswerus Boon,
Gielis Arondeaux,
Herculus de Coorde,
Jan van Wijck, belleman.

Jan Desbonnetz,
Jan Hoot,
Melchior de Meulenaer,
Obert Gautier,
Regnier Muytermans,
Tobyas Stevens.

(*Schoolvrouwen.*)

A.

Anna Carbons,
Anna de la Hele,
Anna de Fornari,
Anna Boucquets,
Anna van Bueren,
Anna de But,
Anna Claiess,
Anna Cuypers, *alias* Costers,
Angneeta van Gheile,
Agneeta Cruydemers,
Anna van Polfliet, *alias* van Rijt,
Anna Bonniers.

B.

C.

Cornelia van Wyngaerde,
Christyne Ysaach,
Clara Tambusers, *alias* Buesants,
Clara Coeschot,
Cornelia van Leefdale.

D.

E.

Engelken vander Werve.

F.

G.

Geertruydt Mompers.

H.

I.

Jacobmyne Calaert,
Janneken Nevelans,
Jasperyne vanden Bossche,
Ida van Balen,
Janneken van Begom,
Jacobmyne Verbeke,
Jacobmyne van Haecht.

K.

Kathelyne Peeters,
Kathelyne Behaghele,
Kathelyne de Vos,
Kathelyne van Diest,
Kathelyne van Cuyck,
Kathelyne Strobels.

L.

Lysbeth van Hulsbout,
Lysbeth van Ermelen,
Lysbeth Cuchelaers,
Lysbeth Marteau,
Lysbeth Backers,
Lysbeth de Pape,
Lysbeth Rombouts.

M.

Marghriete la Liere,
Maeyken Bouchiers,
Maeyken Behaghele,
Maeyken Crols,
Maeyken Sbeiren,
Maeyken de Wyse,
Marie de Ribbecourt, *alias* Hildernissen.
Mare Cupers,
Margriete Graffinia.

N.

O.

P.

Peeternelle Eymers.

Q.

R.

S.

Susanna van Thongheren,
Sara Smits, *alias* Bungnet.

T.

V.

Urselken de Neve,
Urselken van Demen.

Dese vrouwen hebben oock de Schole verlaten, maer be
noch de gherechtigheyt der selver.

Barbel Schryvers,
Cathelyne vander Vicht,
Gheertruyt Booms,
Haesken Daems,
Lucretia vander Borcht, n
van de Witsusters, betal
als de mans.

De *Mater* van de Witsusters heeft haer incomghelt betael
de mans a° 1553. 20 st. aen Mr Jan Baten en Jacob Huyss
dekens.

II.

Copie van der nieuwer Ordonnantie.

Wy Symon vande Werve, schouteth der stadt van Andtwerpen ende marcgrave 's lands van Rijn, Borghemeesteren, Schepenen ende Raet der selver stadt, doen condt ende kennelijcken allen den ghenen, die dese letteren selen sien oft hooren lesen: Dat alsoo de Guldemeesters oft Regeerders vander Gulden van S. Ambrosius, diemen noemt Schoolmeesters, voor hen ende inden name vanden ghemeenen supposten der selver Gulden, ons hadden te kennen ghegheven, dat de Supplianten, tot proffijt van het ghemeen beste ende onderhoudt vande voors. Gulde, by ons waren verleent sekere Privilegiën, namentlijck opten xviii dach November, a°. XIIII°. ende LXVIII. — Item, opten xi May inden jare XV° XXX, ende oock opten xxxiii^en Meerte, a° LVI. By welcke voors. Ordinnancie expresselijcken, gheconditionneert ende bevoorwaert waren, dat niemant het exercitie vanden Schoolmeesterschap en soude moghen doen oft exerceren, hy en ware poorter oft portersse deser stadt, ten ware oock dat hy eerst ende al vooren by de Commissarissen, vander Stadt weghen daertoe gestelt, gheadmitteert ware, ende den Guldemeesters oft Regeerders daer aff by acte oft ander behoorlijck bescheet geblecken ware; ten waer oock de selve het incoemghelt daer toe staende, den selven Guldemeesters betaelt hadde, op de pene soo wie contrairie van dien dede van twelff Carolus-gulden eens te bekeerne, volghende de voors. Ordonnantiën en Privilegiën. Welck nochtans niet teghenstaende sachmen daghelijcx, soo onder 't dexsel van de Religiën als anders, contrairie van dien gheschieden, ten grooten achterdeele vander poorteryen ende tot vilipendentie van onse Ordonnancie, ende noch meer te gheschieden stont, soo verre wy daer inne niet en versagen; ghemerckt dat de Superintendenten, als namelijck heere Godevaert Vuesels, scholaster, Mr Willem Schoyt, oudt-schepen ende M^r. Jan de Pape, teghenwordich schepen deser stadt, hem van ons ghegheven, om den Schoolmeesteren t'admitteren ende den behoorlycken eedt aff te nemen, nu ghescheyden waren, alsoo dat den eenen wter stadt vertrocken was, ende den anderen verclaert heeft hem de sake voortane niet te willen moeyen. Te meer oock, dat het tweede poinct vande

Religions-Vrede, ghepubliceert den xii^{en} Juny lestleden, vermelt, datmen dien vande Religiën oock haer Schoolen sal laten houden, sonder eenighe mentie te maken oft sy sullen ghehouden sijn onse voors. Privilegiën ende Ordonnantiën te volgen, ende de rechten daer toestaende betalen oft niet, waer door de voors. Gulde van St. Ambrosius ende het laudabel officie vanden Schoolmeesterschap ghescbapen ware te comen in verachtinghe ende versmadenisse, soo sy vertoochden, hadden daeromme ons ghebeden, dat ons ghelieven wilde in 't ghene voors. is, te voorsiene ende goede ordene te stelne ende te verclaerne by wien voortane de Schoolmeesters ontfanghen souden worden, oock by wien hun de voors. Ordonnantie vorghehouden ende den behoorlijcken eedt, by ons te concipiceren, ghestaeft soude worden, soo wel tot conservatie van onse oude ende goede Privilegiën als tot onderhoudinghe van het ghemeyn beste. Welcken achtervolgende soo waren by ons ghecommitteert sekere Commissarissen wter weth, die de oude Privilegiën ende verleeninghen hen ghegunt souden oversien, ende voorts souden concipieeren sekere nieuwe Ordinantiën dienende tot ghemeyn welvaren ende advancemente vander Scholen. Ende de vors. Commissarissen 't selve ghedaen hebbende, ende daer aff aen ons hadden rapport ghedaen, soo sijn ten lesten by ons, inden Maendaechsen-Raet, ghearresteert ende ghesiooten de poincten ende articulen naervolghende :

Inden eersten, dat niemant, van wat Religiën hy sy, hem en sal vervorderen Schole te houdene in 't heymelijck oft openbaer, teecken oft monster wt te stekene binner deser stadt, hy en sy eerst ende vooral byden Superintendenten oft Superintendent der selver gheadmiteert; ende als dan sal ghehouden weesen syne admissie den Guldemeesters oft Dekens vanden Schoolmeesters t'exhibeeren, omme by den selven (naer dien hy sijn recht betaelt sal hebben), te boecke ghestelt te wordene; op de pene van XII Carolus-guldenen te verbeurene en te bekeerne in dryen, d'een deel daer aff den Heere, d'ander der Stadt ende 't derde tot behoeff vander Gulden.

Datmen niemanden totter exercitiën vander Scholen admitteeren en sal, hy en sy bequame, ende daer en boven poirter deser stadt, van goeden name ende fame. Dwelck hy den Superintendenten sal doen blijcken. Ende indien hy een vremdelinck is, soo sal hy behoorlijck afscheyt ende certificatie brenghen van syne Overicheyt, daer hy lest gheresideert sal hebben; op de pene als boven.

Item, dat een ieghelijck pretendeerende Schole te houdene, den Superintendenten verclaren ende te kennen gheven sal wat hy sal

begheren te leeren, omme gheexamineert te worden van syne bequaemheyt. Ten welcken eynde de Superintendenten vier van de bequaemste Schoolmeesters sullen kiesen, om alsulcken persoonen, in heure presentie, t'examineeren in 't ghene sy pretendeeren sullen te doceeren, sonder iet anders te moghen doceeren dan daer sy bequaem inne bevonden sullen worden. Op de pene als vore.

Dat de manspersoonen ten minsten sullen oudt wesen vyventwintich jaren, ende de vrouwenpersoonen twintich jaren.

Dat alsulcken persoonen gheadmidteert sijnde, eer sy d'exercitie vander Scholen sullen moghen beghinnen, hen recht betalen sullen, soo voors. is, te wetene de manspersoonen tien ghuldenen, ende dat tot onderhoudt der Gulden ende twee stoopen wijns voor d'examinatie, ende de vrouwen acht gulden ende eenen stoop wijns; voorts alle jare het jaerghelt dat toten rijs gegeven wordt, volghende der ouder ghewoonten, vanden jare tot jare tot noch toe gheobserveert.

Het voorseyde incomghelt betaelt hebbende, sullen sy den eedt doen by myne Eerw. Heeren te concipieeren, beloven ghelijck andre Gulden de Stadt ghetrouw te syne ende den Superintendenten ende Guldemeesters gheboorsaem te wesen in allen wettighe Ordonnantiën, by hen gheordonneert oft al noch te ordonneren.

Item, dat niemant eenighe carte oft monster wthanghen en sal, hy en hebbe de selve met sijnder eyghender handt gheschreven. Ende dat hy daer oock niet anders in en publicere oft stelle dan daer hy bequame inne bevonden is ghewcest in syne examinatie, omme den borger niet te bedrieghene, ende te preveneerne de abuesen die daer daghelijcx door ghescnieden. Op de pene als boven.

Dat niemant eenighen onvryen ondermeester of meestersse in sijn huys houden oft bevryden en sal, die iet anders soude doceeren dan den vryen M^r verclaert heeft te willen doceerne, ende daer inne hy gheexamineert ende toeghelaten is, ten ware sijn eyghen sone oft dochtere, de welcke heur ouders, als 't behoort, sal moghen assisteren. Op de pene als boven.

Welcken sone of dochter, poorter oft poortersse, bequaem wesende ende totten behoorlijcken ouderdom ghecomen sijnde, van goeden name ende fame, vry meester ofte schoolvrouwe sal moghen worden, midts betalende alleene den wijn voor d'examinatie.

Item, soo een vader, die niet vry en ware, synen soone oft dochter wilde helpen doceeren, die en sal dat niet moghen doen sonder consent vanden Superintendenten en den Guldemeesters te vernoeghene. Op de pene als vore.

Item, als eenighen Schoolmeester compt te overlyden, soo sal syne naghelaten weduwe de selve Schole moghen blyven houden ende exerceerne, soo verre sy haers mans dootschult betaelt ende voldaen heeft; te weetene twee Carolus-gulden naer ouder costuymen. Maer indien sy naderhant quame te herhouwene aen iemanden die niet en is inde selve Gulde, alsulcken man en sal van die vrouwe niet moghen bevrijdt worden, omme oock te moghen doceeren oft leeren. Doch soo verre den selven hem daer mede niet en begheert te geneeren, soo sal even wel de selve vrouwe hertrouwt sijnde moghen coninueeren als boven.

Selen oock alle Schoolmeesters oft Schoolvrouwen hen eerlijcken ende onberispelijcken moeten draghen, sonder herberghe te houdene, tappen, oft eenyghen andere onbehoorlijcke exercitie te doene. Op de pene van gheeasseert te wordene als onbequame totter Scholen.

Dat gheen Schoolmeester oft Schoolvrouwe verhuysen en sal sonder dat den Dekens t'adverteeren. Op de pene in d'Acte daer van sijnde begrepen.

Dat niemandt eenighe kinderen aenverden en sal comende wt een ander vry Schole, ten sy dat hen blijcke, dat sy hunnen voorgaenden meester oft meestersse voldaen hebbe, soo wel in den cost als anders. Op de pene in d'oude Privilegiën begrepen.

Item, dat de Schoolkinderen, die metten jare besteet worden, het vierendeel jaers schuldich sullen sijn te betalen als sy vierthien daghen daer inne ghetreeden sijn. Ende die metter maent besteedt woorden, sullen de maendt, daer sy acht daghen inne ghetreeden sijn, moeten betalen.

Aengaende de costkinders, die sullen ghehouden sijn een maendt voor hen verhuysen oft afstaen 't selve te verclaren ofte te kennen gheven. Op de pene vande selve maendt te moeten betalen.

Ende aengaende de gheene, die jongers inden cost hebben, en selen eghene dochters inden cost moghen houden. Ende de ghene, die dochters houden, en sullen gheen jonghers houden oft leeren. Op pene van ses guldens voor elck kindt, te bekeeren als boven.

Ende selen voorts alle andere Ordonnantiën hier voren ghestatueert ende gheordonneert op het Schoolhouden ende des daer af dependeert, soo verre de selve by desen niet en worde ghederogeert ende niet en contraideren d'exercitie van eenighe publicque Religie, blyven in heure cracht ende vigheur, naer luydt ende teneur der selver. Behoudelijcken ons altijt ons meerderen, minderen, veranderen ende corrigeeren, soo wy 't selve naer gheleghentheyt des tijts selen vinden

behoorene, sonder argelist. Ende des t'orconden hebben wy Symon vande Werve, borghemeester, Schepenen ende Raet der voors. stadt van Antwerpen, den zeghel ten saken der voors. stadt van Antwerpen desen letteren doen aenhanghen, opten sevensten dach September, in 't jaer Ons Heeren, als men schreeft M. CCCCC ende neghenentseventich.

Verscheyden Articulen, die by dese nieuwe verleeninghe gheratificeert worden. Ende eerst dat niemant Duytsche Schole en mach houden sonder poorter te syne; wt de Privilegie vanden jare 1468.

—

Is voorts overdraghen by den heeren Burgermeesteren ende Schepenen voors., dat alle de ghene, die van nu voortane t'Antwerpen Duytsche Schole houden selen, zeelen moeten weesen poorteren oft poorterssen, ghelijck dat van outs altijt costuymelijck is gheweest.

Dat Gheestelijck noch Wereltlijck Schole en mach houden sonder in de Gulde te comene; wt de verleeninghe vanden jare 1530.

—

Ende midts dat daghelijcx veel vremde wtlantsche persoonen, gheestelijck ende wereltlijcke, van diversche qualiteyten, inder stadt alhier comen, ende hen niet en vermyden, contrarie der verleeninghe by ons den Schoolmeesteren ghegunt, Schole te houdene, soo hebben wy approberende d'Articulen hen t'anderen tyde ghegunt, hen van nieuws verleent ende ghegunt, dat niemandt wie hy sy, vrouwe noch man, eenighe Schole oft vergaderinghe van kinderen, om te leeren Walsch oft Duytsch, houden en sal moghen, hy en sal moeten weesen poorter oft poortersse der voors. stadt, na der voors. verleeninghe, op de pene die staet op de ghene die poortersneringhen doen en eghen poirters en sijn. Ende sal daer en boven ghehouden sijn te comene inde Gulde ende Broederschap van S. Ambrosius, ende te betalene het incomghelt; op de pene van niet te moghen leeren.

Dat niemande Schole en mach houden, binnen noch buyten der stadt, sonder admisse; wt de Privilegie vanden jare 1557.

—

Dat van nu voortane niemande, wie hy sy, man oft vrouwe, de vijf Papescholen alleenlijck wtgesteeken, hem en sal vervoorderen binnen deser stadt oft vryheyt der selve, Schole te houdene, om Latijn, Francois, Duytsch, Spaensch oft Italiaens te leeren, oft oock eenich teecken wt te steekene, ten sy de selve eerst ende al vooren byden Commissarissen daer toe ghestelt, gheadmitteert sy, ende den Guldemeesters betaelt hebbe; opte pene soo wie contrarie van dien dede, van twelff Carolus-gulden etc.

Copye van een Acte dat niemant Commensalen en mach houden sonder admissie; A° 1561.

—

Op heden den dertichsten dach May XV^{c} jaer ende LXI, is by mynen heeren Borghemeesteren ende Schepenen vander stadt van Antwerpen, collegialijcke vergaert sijnde, gheordineert ende gheslooten, dat alle Schoolmeesters, niet teghenstaende dat sy gheen buyten kinderen t'heuren huyse ter Scholen comende, maer Commensalen sijn houdende, hen sullen schuldich ende ghehouden sijn te reguleerne naervolghende der Ordinantiën van myne voors. heeren, ende dien volghende poorter te wordene. Ghedaen als boven, onderteekent : A. VAN DIJCK.

Datmen alle jare sal kiesen twe Dekens; wt de Privilegie vanden jare 1530.

—

Item, selen nu ende voorts alle jare op S. Ambrosiusdach, de ghemeyne Schoolmeesters kiesen, by orlove ende consente van Borghemeesters ende Schepenen, twee Guldemeesters oft Regeerders, om onder-

soeck vanden infringeerders ende verachters vander Heeren Ordinantiën te doene ende de Gulde te regeren; de welcke van heuren ontfanghe ende wtgheven jaerlijcks rekeninghe selen doen voor de ghemeyne broederen, ten afscheyden van heuren regimente. Ende oft iemant weygheringhe dede, nadien hy gheeosen sal wesen als vore Regeerder te syne, dat die sal verbeuren dry Carolus-gulden, te bekeeren in dryen, den Heere het een deel, den anderen der Stadt en den derden der voors. Gulde.

Dat alle de Guldebroeders den Dekens sullen ghehoorsaem sijn; wt de voors. privilegie, 30.

Item, selen oock alle Schoolmeesters ende Guldebroeders voors. schuldich sijn te comene ende te comparerene, t' allen versaminghen der voors. Gulden oft Bruerschappen ten ghelijcken coste, soo menichwerven als sy byden knape daertoe versocht selen worden; op de pene van vier stuyvers, soo dickmael als 't selve ghebueren sal, ter Gulden behoef.

Dat de Scholieren, die twee weken in een vierendeel jaers ghetreden sijn, het 1/4 jaers schuldich sijn; wt de Privilegie vanden jare 1468.

Ende als eenich kint twee weken in een vierendeel jaers getreden sal sijn, al stont dan af vander Scholen, soo salmen nochtans 't gheheel vierendeel jaers moeten betalen; maer waer 't kint min dan twe weken in 't vierendeel jaers ghetreden, soo en salmen vanden selven vierendeel jaers niet meer betalen dan na advenant vanden tyde.

Item, waert dat iemandt weygheringhe dede der voors. betalinghe te doene als hy des vanden Schoolmeester versocht werde, soo sal de selve Schoolmeester sijn gebreck cortstellen in gheschrifte, ende den persoon, daer hy 'tghebrec aen heeft, ende gheven dat over eenich vander Borghemeesteren, ende dien sal die persoon voor hem terstont ontbieden ende hem onderwysen, dat hy betalinghe doe vanden tyde

voors. Ende oft dien persoon emmers daer omme rechs pleghen woude, dwelk hem de Burghermeestere terstont sal doen gheschieden, soe en sal den selven persoon op d'aensprake, die hem de Schoelmeesteren doen sal, gheen dach van ghenachte oft beraet moghen nemen; maer sal terstont daer op andtworde moeten gheven.

Een ander Articule vanden selven; wt de verleeninghe vanden jare 1530.

Soo wanneer eenich kindt in eenighe vande voors. Schoolen ghestelt sal sijn, dat dan eghen ander Schoolmeester noch Ambachsmeester 't selve kindt en sal moghen aenverden oft leeren, voor der tijdt, dat sijnen meester daer 't te voren ghegaen heeft, eerst vernuecht ende betaelt sal weesen van synen arbeyt ende ghebreke, daer af hebbende volcomen kennisse; op de pene van twee Carolus-guldens te bekeeren in dryen, d'een derdendeel den Heere, dander der stad ende 't derde der Gulden voors.

Copye van een Acte ghemaeckt op 't verhuysen vanden Schoolmeesters; A° 1574.

Op heeden datum van desen, is by mynen heeren Burghermeesteren ende Schepenen der stadt van Andtwerpen, omme t' preveniceren seker faulten ende mesusen, diemen by expresse experience bevonden heeft gheresen te syne in 't houden vander Scholen binnen deeser stadt, gheordineert den Schoolmeesteren ende Schoolvrouwen deser stadt voors., dat sy al eer sy van logyse oft huysinghe veranderen, oft hun van deser stadt sijn vertreckende, het selfde selen te kennen gheven aen haren Dekens, midtsgaders den selven te verclaerne de plaetse ende woonstede van haren vertrecke, 't sy buyten oft binnen deser stadt; en dat op pene van twee Carolus-guldens. Ende wederomme inde stadt keerende, dat sy eerst ende al vooren, eer sy eenighe exercitie van Scholen sullen moghen doen, sullen ghehouden

weesen van haer wedercomst de voors. Dekens t' adverteerne. Al op de pene, dat ingevalle sy des in ghebreke bevonden worden, hen sal worden gheinterdiceert 't selve exercitie meer te moghen doen. Aldus ghedaen den eersten February a° 1574, naer styl 's Hofs van Brabant. Onderteekent : G. MARTINY.

Ander articulen ende puncten ghesloten byden Dekens ende Ouders der voorseyde Gulden, staende gheregistreert inden ouden Reken-boeck.

Inden eersten, A° 1549 hebben d'Ouders tsamen besloten, dat alle Dekens sullen verschieten ende ten besten gheven opden naesten Feestdach alle boeten, die in hun jaer vallen, *salvo* hun verhael op den misbruyckers.

Item, dat alle de nieuwe Guldebroeders sullen ontfanghen worden op conditie, dat sy sellen ter eerster naestcomende Feesten compareren in 't gheselschap, ende dan ten beste gheven voor haren *bienvenue* ende vergansinghe, twee stoopen wijns.

Item, dat de vier jonghste Guldebroeders sullen moeten draghen alle 1 Schole-lijcken, oft ten minsten een ander Guldebruer in sijn plaetse verwilghen.

Inden jare 1550 werdt Mr Jacoben, de knape, die tsjaers maer en pleech te hebben XII st., gheordineert voor synen jaerlijkschen loon XX st.

Item, dat alle nieuwe Incomelinghen den knape voor haren willecomme sullen geven sulcken penninck als haer belieft, ende anders niet.

Item, so wie den knape omme sendt, dat die ghehouden sal sijn dien daeraf te betalen.

Anno 1554, dat de Dekens voortane de Schoolvrouwen sullen ontfanghen, met conditie dat sy betalen sullen voor haer *bienvenue*, eenen stoop wijns van VII stuyvers (te wetene half so vele als de mans, boven haer incomgelt, dwelck X st. is). Ende dat sy oock sullen moeten ter Offerhande comende, op de Feestdaghen, op halve brueke : te weten II st.

Anno 1555, dat eghen Deken eenighen Schoolmeester oft Schoolvrouwe en sal ontfanghen oft opschryven, sonder ghesien te hebben hun admissie. Opten eedt, die hy gedaen heeft.

Item, dat de Dekens selen ghehouden sijn terstondt de Schole te verbieden met een Corte-Roede, by consente vanden Borghemeesteren, soo haest al sy kennisse hebben, dat sy eenighe vergaderinghe van kinderen hebben , oft monster wtsteeken.

Anno 1557, dat soo wie bevonden wordt op eenighe van de Feestdaghen Schole te houdene, sal moeten gheven dobbel boete, te wetene VIII stuyvers.

Item, dat elcken Meester ende Schoolvrouw in de kercke blyven sal tot dat den dienst wt is. Op de pene van IIII stuyvers.

Item, dat soo wie de ghemeyne Ghesellen ter sinckinghe van eenen lijcke begheert ende totter wtvaert vanden selven, sal betalen IIII Carolus-gulden. Ende indien de begravinghe ende wtvaert tsamen ende op eenen tijdt gheschiede, soo en salmen niet meer betalen dan II Carolus-guldens eens, ende die selve sullen ten besten sijn voor de Gesellen.

Anno 1560, dat Mr. Dierick, de knape, voortaen voor synen jaerlijckschen loon hebben sal IIII Carolus-gulden, ende van elcken nieuwen Mr IIII st., ende van de nieuwe Schoolvrouwe II stuyvers.

Anno 1561, dat elcken nieuwen Incomelinck voor sijn twee stoopen wijns, ghenoemt de *bienvenue,* sal betalen twee Carolus-guldenen, waer vore den selven ter eerster vergaderinghen, diemen hem sal moeten vercondighen, ghelach vry sijn sal.

Item, dat elcken Schoolmeester oft Guldebroeder ghehouden sal sijn synen offerpenninck, t'elcker reysen als hy ter Offerhanden ghebeden oft ontboden wordt, mede te brenghen, ende die den knape vander Gulden in't offeren te leveren, diese terstont den Dekens sal overtellen, om de absenten te weten ende de boete af te nemen. Op de pene van IIII stuyvers.

Item, dat d'oude of afgaende Dekens, den nieuwen oft aencomenden Dekens met eghen resten van incomghelt en sullen belasten, maer sullen het selve incomghelt, *bienvenue*, oft anders, verschieten ende oplegghen aen haerlieden rekeninghe te claerne, behoudelijck hun verhael aenden voors. nyeuwen Incomlinc of Incomlinghe.

Anno 1565, dat alle Incomelinghen sullen ghehouden sijn ter naester Feesten, d'Ordinantiën ende Privilegiën ghehoort hebbende, in handen vanden Dekens sullen beloven t'observeeren ende t'onderhouden alle de Statuten der voors. Gulden, ende alsdan betalen haer

bienvenue van II Carolus-gulden, ende IIII stuyvers voor den knape.

Item, dat op alle Feestdaghen de viere afgaende Dekens sullen ghehouden sijn des noenens ter maeltijt te compareren ende den nieuwen geselschap te houdene. Op de pene van IIII stuyvers telcker reysen, t'employeren als ander boeten.

Item, dat gheen Dekens iet nieuws sullen aenrechten ofte statueeren der voors. Gulden aengaende, sonder advys oft raet van de vier laetste Dekens. Op de pene van vier stuyvers.

Item, A° 1571, dat Dierick, de knape, voortane hebben sal voor synen jaerlijckschen loon VI Carolus-gulden, ghelijck hem dat selve jaer betaelt werdt.

Anno 1579, dat voortane alle de Ouders sullen ghehouden sijn t'allen Feestdaghen, ter maeltijt te compareren. Op de pene van thien stuyvers ten besten te ghevene, ende op den absenten te verhalen.

III.

Volghende dese voorgaende Ordinantiën ende Privilegiën hebben wy Peeter Heyns ende Aernout Gielis doen daghen voor onsen Superintendent Mr Jan de Pape, verscheyden M^rs^ en Schoolvrouwen op St Matheus dach 1579, waer van alleene ongheboorsaem is gheweest een vrouwenpersoone ghenaempt Elisabeth Schyns, die wy daeromme anderwerf hebben doen daghen voor Borghemeesteren ende Schepenen, daer haren procureer gheeompareert is, ende proces gesustineert heeft teghen de Gulde als hier volcht :

Wten Collegiaelboeck der stadt van Antwerpen, Veneris IX Octobris, Anno XV° LXXIX.

Elisabeth Schyns ende met haer ghevueght die vander Gereformeerde Religie vore hen interest, Ghedaechde en Verwerderen, *contra* de Dekens van St Ambrosius-gulde oft Schoolmeesters, aenleggheren. De Verwerderse en Ghevueghde sustineren, ghemerckt, dat de questie van partyen concerneert den Religions-vrede, dat daeromme de sake sal worden ghesonden voor de Neghen-Mannen daer toe ghecommitteert, sonder prejuditie vander jurisdictiën van Mijn

Heeren alhier. *Judicatum*, dat de Ghevueghde *infra triduum* selen overgheven aen Myne Heeren henne doleantiën, omme 't selve ghedaen, voorts gheordineert te wordene soo behooren sal. Ende by ghebreke van dien sal de Verwerdersse schuldich sijn haer te reguleren achtervolghende der Ordinantiën alhier ghepubliceert den seventhiensten September lestleden. Onderteekent : J. VAN HOBOKEN.

Copye van Doleantie voor die vande Ghereformeerde Religie.

Aen Mynen Eerwerdighe Heeren, Borghemeesteren ende Schepenen der stadt van Andtwerpen.

Eerweerdighe Heeren, alsoo de Dekens van St.-Ambrosius-Gulde oft Schoolmeesters binnen deser stadt hebben ghemoveert ghehadt sekere questie als Aenlegghere, ten eenre, teghens Elizabeth Schyns, een Schoolvrouwe van de Gereformeerde Religie, Verwerderse, ter andre syde, ende op den ii^en^ Octobris LXXIX lestleden conclusie ghenomen ten eynde de voors. Verweerdersse soude woorden ghecondempneert inde breuke van xii Carolus-gulden ende haer worden gheinterdiceert voorst meer Schole te houdene, vuyt dien de selve Elisabeth Schyns niet en soude sijn gheadmitteert noch by hen Aenlegghheren gheexamineert om Schole te moghen houden, ende dat sy niet en soude hebben betaelt den rechten daer toe staende. Al volghende der Ordinantie der voors. Gulden verleent de dato vii^en^ Septembris LXXIX lestleden.

Maer, want de voors. Verwerdersse wesende gheadmitteert by ons vande Ghereformeerde Religie, tot het houden vander Scholen haer dien aengaende hadde gheadresseert aenden Ministers ende Ouderlinghen vanden selven Gherefformeerde Religie ende d'inhouden der selver Ordinantiën hen doen te kennen ghegheven ; ende dat de selve Ministers ende Ouderlinghen, in 't visiteeren van dien, bevonden hebben eenyghe der selver puncten te contrarieeren den Religions-Vrede, xii^sten^ Juny LXXIX lestleden alhier ghepubliceert, soo hebben wy ons metten Verwerdersse in desen ghevuecht jegens den voors. Dekens

van St.-Ambrosius-Gulde, ende ten eynde de sake soude moghen worden versonden voor de Neghene-Mannen ghecommitteert totter onderhoudinghe vanden voors. Religions-Vrede.

Op welcke delinatoire exceptie, partyen in 't langhe verbalen ghehoort, Uwe Eerw. hebben gheappoincteert ix^en^ Octobris, dat wy souden schuldich sijn binnen den derden daghe over te gheven onse Doliancie.

Welcken achtervolghende soo sijn wy Ghevoegheden Uw. Eerw. remonstrerende, dat wy ende besundere onse Schoolmeesteren ende Meesterssen by eenighe puncten der voors. Ordinantiën van vii^en^ Septembris LXXIX lestleden, byden Schouteten ende Uwe Eer. ghemaeckt, grootelijck sijn ghegraveert.

Want inden iersten, alsoo het officie van eenen Schoolmeester dependeert ende aencleeft d'exercitie der Religiën, soo en behoort 't selve daer aff niet ghescheyden, noch de Schoolmeesters van niemanden anders, dan van hen, als Superintendenten der selver Religiën, gheexamineert te wordene.

Tot conforte van dien dient ghenoteert, dat de Aenleggheren byde *narré* van henne Requeste inde voors. Ordinantie gheinsereert, selver bekennen, dat heer Godevaert Vuesels, canonicus, is gheweest scholaster ende superintendent van Schoolmeesters, doemen alhier gheene andre publicke exercitie van Religie en was doende dan de Roomsche.

Ende om dat henne Outaren ende Cermoniën te badt souden worden onderhouden, ende dat men den jonghers gheene andere leeringhe en soude inplanten dan de Roomsche, soo hebben die vanden Pausdom ghepractiseert (buyten alle behoorlijcken manieren van doene), te maken van het officie vanden Schoolmeesters eene Gulde van St.-Ambrosius, employeerende ... incomghelt ende jaerghelt tot onderhoudt van heure ....(1), Missen, Keerssen ende andere Cermoniën.

Maer, want daer naer openbaerlijck d'exercitie vande Ghereformeerde Religie alhier is toeghelaten gheweest, de welcke haer teenemael affsnijt van alsulcken Cermoniën, Missen, Outaren ende andere dierghelijcken diensten; ende dat daer naer is gheconcipeert gheweest eenen Religions-vrede, soo by syne Hoocheyt, Excellentie, als Raet van Staten, ghepubliceert alhier opten xii^en^ Juny lestleden; byden ii^en^ puncte van de welcken expresselijcken vermelt wordt (ghelijck

(1) Te dezer plaetse is een hoekjen van een blad afgescheurd, waerdoor de woorden *ken* en *Outaren* verdwenen zijn.

d'Aenlegger in 't voors. *narré* van henne Requeste, inde voors. Ordinantie gheinsereert, oock verhalen), datmen die van de Ghereformeerde Religie oock haer Scholen sal laten houden, sonder hen daer inne te stooren, hinderen oft letsel te doene.

Soo sijn alle de Schoolmeesters van die Ghereformeerde Religie by dien ghestelt gheweest inde vrye possessie van het exerceren van 't Schoelmeesterschap, sonder van doen te hebbene eenighe voorder examinatie oft admissie dan die sy te vooren van ons ghehadt hebben.

Welcke admissie ende examinatie als boven, vanden selven Schoolmeesters is competerende den Ministers ende Ouderlinghen, soo wel wtwendich van schryven ende lesen, als inwendich van hennen ghelove, conscientie, goet leven, naem ende faem, ende over sulcx by hen behoort te blyven, ende tsamen met eenen gheschiet in 't admitteren vande selve.

Want alsoo d'examinatie vande Schoolmeesters in't Pausdom is gheweest by henne Leeraers ende Predicanten, namelijck hier binnen byden voors. heer Godevaert Vuesels, canonicus, scholaster, ende dat Myne Heeren hem 't selve hebben toeghelaten, soo is 't oock redelijck ende billich, dat de Predicanten ende Ouderlinghen van ons Ghereformeerde Religie, (die niet en behooren ghehouden te worden van minder conditiën), oock blyve ende ghelaten worde d'examinatie ende admissie van henne schoolmeesteren, oft ander sins soudemen hun grootelijck graveren.

Verhopende wy Ghevoeghde (soo tot noch toe anders oock niet is gheschiedt), niemanden tot eenige Schoelmeesterschap en sullen admitteren, hy sal so wel idoon ende bequaem sijn in't wtwendich lesen ende schryven etc. als inwendich inder conscientiën van goeden ghelove, leven ende exempel, soo dat de jonghers vande borgeren en inghesetenen alhier daer by niet en sullen vercort, maer grootelijcx verbeetert worden.

Sijnde niet te min wel te vreden (ten eynde alle wtwendighe goede policyen moghen onderhouden woorden), dat de selve onse Schoolmeesteren, by onse Ministers ende Ouderlinghen gheexamineert ende tot het Schoelhouden geadmitteert sijnde, sal worden ghegeven van henne bequaemheyt certificatie, om die Uwe Eerw. te thoonen, ende alsdan by de selve gheconfirmeert te woorden (ten ware de selfde Uwe Eerw. eenighe merckelijcke redene hadde de selve te wederlegghen), ten eynde sy hen voorts voeghen in allen wtwendighe polityeke Ordinantie niet strydende teghens de Religions-vrede.

Sullen wy Ghevoeghde oock, in 't admitteeren vande selve Schoolmeesteren hen doen onderwysen van Uwe Eer. voorts. in alle wtwendighe policiën t'obidiceren, ghelijck wy Uwe Eer. daerinne oock presenteeren alle onderdanicheyt.

Overb. XII Octobris 1579, ende gheteekent : J. VAN UFFELE.

Appoinctement op de voorgaende Doleantie.

Mijn Heeren Borghermeester ende Schepenen deser stadt refereren hen tot den Appoinctemente ghestelt op de Requeste, by den Guldemeesters vanden Schoelmeesters deser stadt overghegheven datum deser, waerby gheecommitteert sijn Mr. Jan de Pape ende joncker Rogier van Leefdale, schepenen, om in des te voorsiene, soo tot rusten ende welvaren deser stadt behooren sal. Actum XXIX Octobris 1579.

Onderteekent : G. MARTINY.

Dit Appointement werdt ten selven daghe, om redenen, aldus verandert.

Mijn Heeren Borghemeesteren ende Schepenen deser stadt, ghesien ende ghevisiteert hebbende (Maendaechsen-Raet), de poletique Ordonnantie ghemaeckt op 't feyt vande ghenen, die binnen deser stadt Schole sijn houdende, oft al noch sullen begheiren te houden, midtsgaders dese Doleantie, ende op al wel ende rypelijck ghelet hebbende, ordonneren midts desen, dat alle de ghene, die binnen deser stadt Schole sijn houdende, oft al noch sullen willen oft begheiren te houden, sullen schuldich sijn, indifferentelijck van wat Religie die oock sijn, haer te reguleerne achtervolghende der Ordinantie op den VIIen September A° XVc LXXIX ghemaeckt op t'houden vande Scholen, ghemerct de selve der conscientiën niet en raeckt noch aen en gaet, maer alleenlijcken der policiën, hebben Myne Heeren, voor Hooftman ende Superintendenten vande Scholemeesters, gheordineert ende ghecommitteert Mr. Jan de Pape ende joncker Rogier van Leefdale, schepenen der stadt. Actum op den XXIX October A° 1579.

Onderteekent : J. VAN UFFELE.

Copye van de tweede Requeste.

Aen Myne Eer. Heeren, Borghermeesters ende Schepenen deser Stadt.

Gheven ootmoedelijck te kennen de Guldemeesters oft Regeerders vander Gulden van S.-Ambrosius, diemen noemt Schoolmeesters, hoe dat sy haer Guldebroeders ghetoont ende voorgeleesen hebben d'Ordinantie, die hùn van Uwer Eer. ghegeven ende verleent is den viien September lestleden, waer van sy Uwer Eer. altesamen hoochlijck bedancken ende inder eeuwicheyt bedancken sullen van een soo goeden ende heerlijcke sake, als daer sy lieden mede vercreghen hebben 't ghene dat sy voor het ghemeen beste versocht ende begheert hadden, wtghenomen alleene de forme van den behoorlijcken Eedt, ende de denominatie vanden Superintendenten oft Superintendent inde selve begrepen. Biddende daeromme anderwerff dat Uwer Eer. ghelieven wille hun de selve forme oock te stellene ende te ghevene en hun te verclaerne weer de twee Superintendenten (hun eertijts van Uwer Eer. ghegheven), als namelijck Mr Willem Schoyt, oudt-schepen, ende Mr Jan de Pape, teghenwordich schepen, in 't selve officie sullen ghecontinueert worden, ofte van dat sy voortane Mr Jannes voors. alleen tot Superintendent sullen hebben, om voor hem (als ander Gulden voor haren Hooftman), jaerlijcx hare Rekeninghe te doene, ende om in syne presentie van dry maenden tot dry maenden t'examineeren, ende de voors. Ordinantie voor te leesen den ghenen, die binnen middelen tyde versoecken sullen Schole te moghen houden, gelijck het admitteren van nieuwe Meesters, nu sommighe jaren, langs alle dry maenden gheschiet is, te wetene omtrent Quatertemperdaghen, om de Superintendenten niet t' overlasten. Biddende daeromme oock seer ootmoedelijck, dat Uwe Eerw. believe hun by desen te verleenen *Acte* van *parata executio* over d'amenden ende ander schulden inde voors. Ordinantie begrepen, oft ommers den Superintendent oft Hooftman macht te geven, de sake verstaen hebbende, alsulcken Acte te makene ende te teeckenen om te schuwen alle processen, die voorts ter saken van dien souden moghen rysen, als nu corts voor Myne Eer. Heeren gheresen is. Ende daer beneven sal Uwer Eer. believen te taxerene de *Danckbaerheyt*, die den Superintendenten oft Hooftman jaerlijcx vande voors. Gulden toegheleydt sal worden; want het meer dan redelijck is dat de ghene,

die soodanighe sorghe (als dese Superintendent oft Hooftman belast wordt), voor 't ghemeyn beste draecht, daer van hem oock hebbe te bedancken, welck doende sal uwer Eerw. etc.

Onderteeckent: P. Heyns ende A. Gielis.

Appoinctement op de voors. Requeste.

Zijn by Myne Heeren, Borghermeesteren ende Schepenen deser stadt van Andtwerpen ghecommitteert ende gheordineert, committeeren ende ordonneren midts desen, om te weesen Superintendenten van Schoolmeesters deser stadt, Mr Jan de Pape, schepen, ende Joncker Rogier van Leefdale, insgelijcx schepene, daer vorens de Dekens van de Schoolmeesters allen jare sullen schuldich sijn henne Rekeninghe te doene. Ende sullen de Dekens ende Oudermans vande Gulden van de Schoolmeesters vergaderen, alle dry maenden eens, voor de voors. Superintendenten, om inne henne presentiën d'Ordonnantiën onlangs op 't faict vande Schoolmeesters ghemaeckt, voor te lesene den ghenen die binnen middelen tijt versoecken selen Schole te moghen houden, ende dien volghende de selve Ordonnantie t' examineeren. Ende nopende de reste selen de Remonstranten den voors. Superintendenten overleveren de overtreeders, die daer inne sommierlijck ende sonder forme van processe selen versien; ende dit opden ouden loon van een pont ouwers. *Actum* xxix Octobris 1579. — Onderteeckent : G. Martiny.

Onse Partyen hier mede niet te vreden weesende, hebben ons doen daghen voor de Neghen Ghecommitteerde totten Religions-Vrede, daer wy compareerden den 16 Novembris 80, voor middach, die haer advys aen de Wet brachten den 27en der selver maendt.

De Neghen Mannen voors. sijn dese :

Cornelis de Renialme, Peeter Aernouts, Jan van Rode.	Catholycke.
Jan Godyn, Niclaes Mallepaert, Andries Vermeulen.	Ghereformeerde.

Lucas Roosen,
Clement Kersboom, } Confessionisten.
Jan Anthonis.

Den 16 November, na middach, hebben onse nieuwe Superintendenten haren eersten sitdach ghehouden, en hebben alsdoen toeghelaten Mr Rombout Verdonck om latijn te leeren; Cornelius Phalesius franchois ende cijfferen totten reghel van dryen; Philips van Woelput franchois, rekenen ende cijfferen; Michiel de Him de jonghe, franchois, cijfferen ende boekhouden; Hans Claix franchois ende rekenen; Noël Morel franchois ende cijfferen totten reghel van dryen; Hans vanden Berghe franchois, rekenen ende cijfferen ende Anthonis de la Royere duytsch. Dese sijn alle gheexamineert gheweest, ende hebben haren eedt ghedaen ten selven daghe byden voors. Superintendenten, Dekens ende Oudermans, in presentiën van J. Borrykens, N. Bormans, G. Meurir en M. Quinget, dier by gheroepen was om het cijfferen t'examineren. Alsdoen werden oock verboden Scholen te houden Mr Henric Bleus ende Mr Jan van Gheesdale, prister, totter tijdt toe dat sy hun souden ghepurgeert hebben van sekere onbehoorlijckheden, daer sy alsdoen mede beschuldicht werden.

Copye vanden advyse der Neghen Ghecommitteerde tot d'onderhoudt van den Religions-vrede op de Ordinantie der Scholen alhier.

Alsoo den xvien deser maent Novembris hem ghevonden hadden inde Camere ende voir de Ghecommitteerde tot d'onderhoudt vande Religions-vrede ende poincten etc, eerst die vander Religie professe doende van de Ghereformeerde, ende daer na de Dekens vander Gulden van S.-Ambrosius oft Schoolmeesters, bynnen dese stadt van Antwerpen, als aldaer verdachvaert ende bescheyden sijnde (soo sy seyden), by die van de voors. Religie, dolerende die vander Religiën van sekere puncten der Ordonnantiën by Myne Eer. Heeren, Borghermeesteren ende Schepenen deser stadt, viia Septembris lestleden ghegheven ende verleent dyen vander voors. Gulden, segghende de selve te strydene teghens de voors. Religions-vrede ende heurlieder professie, ghelijck 't selve by hen breeder verthoont is in sekere schriftelijcke

Doleancie, by hen den voors. Heeren ghepresenteert, ende by de selve Heeren den xxix Octobris lestleden gheappostileert den voors. Ghecommiteerde gheexhibeert. Ende de voors. Dekens ter contrariën persisterende by de voors. henne Ordonnantiën ende d'Appoinctementen ten voors. xxix^en Octobris, by de voors. Heeren op sekere henne Requeste ghegheven ende der voors. Ghecommitteerden overgheleevert, versochten die vander voors. Religiën den voors. Ghecommitteerden, dat den selven ghelieven wilde in allen 't selven te versiene, soo sy in conformiteyt vanden voors. Religions-vrede souden vinden behoorende. Ende den voors. Ghecommitteerde hen nyet willende de voors. sake onderwinden sonder 't selve eerst ende al vooren Mynen voors. Heeren mondelinghe rapport ghedaen, die den selven Ghecommitteerden daer naer gheordonneert hebben op allen 't selve hen schriftelijck advys over te gheven, omme tselve ghehadt, voorts daer inne ghedaen te worden naer behooren; soo hebben de voors. Ghecommitteerde (ghesien ende wel in 't langhe ghevisiteert de stucken by Partyen respective hen overghegeven, ende daer oppe ende op de mondelinghe doleancen by hen ghedaen, wel ende rypelijck ghaleth), goet ghehouden ende om de voors. Partyen te vereenighen ende de goede correspondentie metten anderen te houden (onder correctie van myne voors. Heeren), gheadviseert 't ghene ende alsoo hier na volcht : Te wetene, dat elck vanden drye Religiën alhier gheexerceert wordende t'elcken jare souden moghen aennemen ende Mynen voors. Eer. Heeren overgheven vier persoonen, omme by de selve Myne Heeren wte twee der selver ghecosen te woorden eenen Deeken, ende wte andere twee eenen Ouderman der voors. Gulden; dewelcke sesse persoonen d'besorch van d'onderhout van d'Ordinantie der voors. Gulden (naer ouder Coustumen), selen hebben. Behoudelijck dat de incompsten ende vervallen der voors. Gulden, by hen selen woorden gheemployeert soo 't selve tot ghemeynen orbore der voors. Gulden bevonden sal woorden te behoorene, sonder die te bekeerne tot diensten oft cermoniën, eenighen der voors. Religiën particulierlijcken aengaende. de welcke, elck in de syne, t'heurlieden particuleeren, ende niet ten gemeynen coste, selen vermoghen te doene. Ende dat elcker Religiën Deken ende Ouderman, t'elcken vierendeel jaers (naer ghewoonte), den ghenen van heurder Religiën begheerende totten voors. Schoolmeesterschappe gheadmitteert te wordene, selen aengheven ende presenteeren den Superintendenten by Mynen Eer. Heeren ghecommitteert ende in toecomenden tyde te committeeren, mitsgaders den sesse persoonen ghestelt als voore tot Dekens

ende Oudermans, omme die, in hender alder presentiën, nopende de faculteyt vanden voors. Schoolmeesterschappe gheexamineert, ende byden voors. Superintendenten den eedt daer toestaende, ghestaeft ende afghenomen te worden. *Actum* in de vergaderinghe der voors. Ghecommitteerde, *Veneris* xxvii^en November 1579. Onderteeckent ter ordonnantie der voors. Ghecommitteerde : VAN LOEMELE.

Copye vande derde Requeste wesende d'eerste teghen dit voorgaende advys van dry Dekens.

Aen Myne Heeren, Borghemeesters ende Schepenen deser stad van Antwerpen.

Verthoonen in alder ootmoedt de Dekens van de Gulden van St.-Ambrosius, diemen noempt Schoolmeesters, dat sy ghesien hebben d'advys ghemaeckt op 't feyt van der Scholen alhier byden Ghecommitteerden totten Religions-vrede den 27 November lestleden, ende daer oppe metten Ouders vander voors. Gulden wel ende rypelijck ghelet hebben, oock daer oppe ghehoort hebbende d'oppinyen van de oude ghemeyne Supposten, die nu professie doen vande Religiën, soo wel van der Confessiën als vande Ghereformeerde, soo en hebben sy gheensins connen goet vinden het kiesen van dry verscheyden Dekens ende Oudermans in 't voors. advys ghestelt. Ten eersten, om dat het strijdt teghen d'oude ende nieuwe Ordonnantie by Uwer Eerw. den Supplianten verleent, die maer en vermelt van twee Dekens. Ten anderen, om dat daer wt, onder correctie, niet dan confusie, deylinghe ende divisie rysen en can, soo wel onder ander Gulden als onder dese, soo verre in d'andere (als seer te beduchten ware), het selfde ghepractiseert werde, verclaerende daer beneffens, dat het den Suplianten onmoghelijck is hen volghende 't voors. advys te reguleeren, want sy teghenwoordelijck in de voors. Gulde nauwe viere van de Ghereformeerde Religie, en eghen dry vander Confessiën en kennen, die sy naer haer consciencie bequaem totter voors. officiën souden achten. Biddende daeromme seer ootmoedelijck, dat Uwer Eer. ghelieve goet te vinden, dat sy in 't veranderen van haren Dekens

moghen houden den ouden voet, den welcken is over te brenghene vier vanden bequaemste persoonen ghecooren met ghemeyne voyse van allen den Guldebroeders, om daer wt ghemaeckt te wordene by Myne Eer. Heeren twee Dekens; blyvende d'afgaende Dekens Oudermans, om den nieuwen in als te helpen raden totten ghemeynen besten. Ende aengaende d'examinatie vanden faculteyt der nieuwer Meesters, accordeeren wel, soo verre het den Superintendenten goet dunckt, dat soo wanneer die gheschieden sal over iemanden vande voors. Religie, dat alsdan daer by ende present sy alsulcken persoon van haerder Religiën als de selve Mr sal willen medebrenghen. Oock dat het incomgelt ende jaerghelt vanden selven niet en sal ghebruyckt woorden tot eenighe Cermonyen oft diensten henne Religie contrarieerende, behoudelijck dat het Mynen Eer. Heeren alsoo belieft. D'welck doende, etc. Was onderteekent :

PEETER HEYNS, AERNOUT GIELIS, *Dekens.*
ARNOLDUS HEZIEUS, ADRIAEN MARCELIUS, *Oudermans.*
ANTHONIS VANDEN BROECKE, *Ghereformeert.*
JACQUES DE VOS, *Confessionist.*

Werdt aldus overgheghevcn in 't eerste van December 1579; maer en werdt niet gheappostileert dan mondelinghe. Gheandtwoordt : Dat de Neghen Mannen persisteerden by hun advys; waeromme in Januario A° 1580 naestvolghende, de volgende Requeste overgheghevcn werdt, daer wy oock persisteerden als volght :

Aen mynen Eer. Heeren, Borghemeesteren en Schepenen deser stadt Antwerpen.

—

Remonstreren anderwerf in alder oitmoet de Dekens ende Oudermans vanden Schoelmeesters alhier, dat hoe sy meer daer op letten, hoe sy min goet kunnen vinden het kiesen van dry Dekens ende dry Oudermans, volghende het advys van den Neghen Ghecommitteerde, om redene in hun voorgaende Requeste verhaelt, want sy

merckelijk voorsien, indien sy 't selve advys volghende, (dwelck hun noch ter tijt onmoghelijck is te doene), dat alsdan hun Gulde qualijcker ghedient sal worden dan sy tot noch toe gheweest is. Maer indien de Neghene voors. ommer persisteeren, dat dese voors. Gulde van dryerley Religiën sal geregeert woorden, sou soude hun Remonstrantiën, soo verre het myne Er. Heeren alsoo goet vonden, beter gheraden vinden, (ghemerckt dat sy wel eer dry Superintendenten ghehadt hebben), dat elcke Religie haren Superintendent hadde, om in als sorghe voor de syne te draghene. Ende indien niet, soo bidden sy wederomme seer ootmoedelijcken te moghen blyven op den ouden voet van twee Dekens ende twe Oudermans, volghende d'oude Ordinantie ende nieuwe verleeninghe van mynen Eer. Heeren; oft anders, dat Uwer Eer. believe hun t'ontslane van haren eedt, sijnde bereedt haerlieder Rekeninghe te doene ende den Gheecommitteerden voors. over te leveren het Register van allen den Meesters dier er nu ter tijdt sijn, om daer wt te maken alsulcken Dekens als hun goet duncken sal. Dwelck doende, etc.

Hier oppe en is niet anders gheantwoordt dan op de voorgaende, waeromme de navolghende Requeste ghepresenteert wordt, dien den 15en February 1580, inden Maendaechschen-Raedt werdt gheleesen, goet ghevonden ende gheordineert, dat men sulcx den Neghen Mannen soude remonstreeren, etc.

Naerderhandt, den 12 Aprilis is hier op dese 2e Requeste een appostille ghestelt:

Copye van d'Appostille ghestelt op de tweede Requeste teghen d'advys vande Neghen Ghecommitteerde.

—

Is by Mynen Heeren, Borghemeesteren ende Schepenen voors. gheordineert, datmen voortane met voisen vanden Supposten van Gulden vuyt de selve Supposten sal kiesen twee Dekens, sonder regard te nemene op eenighe Religie. Ende selen Dekens voor dien jare, alsmen kiesen sal, sijn, die de meeste voisen hebben selen. *Actum* xii April 1580. — Onderteekent : J. v. Hoboken.

Ten selven daghe sijn, volghende de voors. Appostille, met voisen gheecoren voor Dekens vanden jare 1580:

Mr Jan Borrykens, hadde 38 voisen.

Mr Anthony vanden Broecke, hadde 24 voisen.

Cornelis Gielis 21 voysen. — N. Borremans 5. — J. Vermuelen 5. — F. Warneys, P. van Schelle ende A. Hezius elck een vois.

In presentiën van dryerley Superintendenten ons doen ghegheven:
Joncker Rogier van Leefdael, Ghereformeert.
Jonckheer Willem Borrewater, Confessionist.
Mr Jan de Pape, d'ouste commissaris, Catholyck.

Ten myn Eerw. Heeren, Borghermeester ende Schepenen deser stadt Antwerpen.

—

Gheven te kennen in alder oótmoet de Dekens, Oudermans ende gemeyn Guldebroeders vande politique Schoolmeesteren deser stadt, so wel van d'eene als van d'andre Religie, te weetene de ghene die de ...ckheyt alhier leeren, in verscheyden talen, lesen, schryven, rekenen, ...yferen, boeckhouden ende dierghelijcke andere goede consten, hoe dat Uwer Eer. voorsaten, langhe over de hondert jaren, believt heeft ...en met rypen rade te jonnen ende te verleenen sekere Ordinantie op 't feyt van henne scholen, daer wt een Gulde makende; verbiedende soo wel de Gheestelijcke als Weereltlijcke persoonen, midts dat haer leeringhe gheen Religie maer Polytie aenghinck, hen te vervorderen van soodanighe Scholen te houdene sonder inde voors. Gulde te comene, ghelijck oock het selfde in den jare 1530, 1557, ende nu lest in September 1579, by Uwer Eerw. met sonderlinghe consideratie inden Maendaechschen-Raet, volghende hun oude autoriteyt van Ordinantiën te stabileeren, vernieuwt ende in als gheratificeert is, met interdictie dat niemant, van wat Religie hy ware, het selve officie en soude exerceeren sonder de Gulde in als te voldoene, behalven in 't ghene dat soude moghen stryden teghen d'exercitie van eenighe van de dry Religiën alhier nu toeghelaten; welck punct de voors. Remonstranten gheensins en hebben willen ende oock noch niet en begheeren, met beswaringhe van iemants conscientie, t' overtreden.

Desen niet teghenstaende soo is ghebueert, dat hier teghen gheoposeer heeft een onvrye Schoolvrouwe ghenaempt Elisabeth Schyns, ghelijck nader hant met haer ghedaen hebben twee onvrye meesters, waervan den eenen gheen poorter en is, verclarende dat sy gheen Dekens Ordinantie, noch Heeren en kenden, dan alleene haer Consistorie. Waer dore de voors. Remonstranten veroorsaeckt gheweest sijn de selve voor Uwe Eerw. te doen daghen; voor wien alsdoen ghecompareert is in haer plaetse sekeren procureur, diemen noempt van Merle met sekere Ghevoeghde vande Ghereformeerde Religie, die welcke altsamen, na langhe verbalisatie, Collegialijcken, den ix Octobris ghedoemt sijn binnen den derden daghe over te brenghen hen Doleance, oft by ghebreke van dien haer te moeten reguleeren achtervolghende de voors. Ordinantie. Welcke henne Doleance by Uwer Eerw. ghesien sijnde, ende daer metten Maendaechschen-Raedt wel rypelijck opghelet hebbende, soo is de voors. Elisabeth anderwerf ghecondempneert opten xxix Octobris voors., ende voorts gheordineert, dat sy ende alle die hier Schole sullen willen houden, sullen ghehouden sijn de voors. Ordinantie te volghene, ghemerckt de selve, soo Uwer Eerw. alsdoen weder verclaerde, der conscientiën niet aen en ghinck, maer alleenlijck den polityen. Ende daer noch niet mede te vreden sijnde, allen onder 't decsel, dat het ghelt van deser Gulden, soo sy seyden, ghebruyckt werdt totten dienst der Missen, daer nochtans het voors. ghelt niet anders ghebruyckt en wordt dan ander Gulden ende Ambachten haer ghelt en ghebruycken, soo hebben de voors. Ghevoeghde, buyten allen manieren van doene, de voorghenoemde Remonstranten doen daghen voor de Neghene Ghecommitteerden totten Religions-vrede, die sonder volcomelijck verstaen te hebbene de redenen vande voors. Remonstranten, Uwer Eer., den 27 Novembris lestleden, aenghegheven hebben voor advys (eerst daer op commissie versocht hebbende van Uwer Eer., als dien d'autoriteyt van desen toebehoorden), dat hun onder ander goet dochte, om de voors. Partyen t'appoincteeren, datmen alle jare soude overgheven vier Schoolmeesters van elcke Religie, om daer wt by Uwer Eer. ghemaect te wordene voor elcke Religie eenen Deken ende eenen Ouderman, om de voors. Gulde alsoo te regeeren met dryerley Dekens ende dryerley Oudermans; maer alsoo de voors. Remonstranten ter causen van het Dekenschap onderlinghe gheen differentie en hebben, ende dat de voors. questie alleene ghemoveert wordt door d'opositie van de voors. dry onvrye persoonen met haren voors. Procureur (Uwer Eer. ghenoech bekendt), ende dat alle d'ander Guldebroeders, van wat Religie die oock sijn, hun ghenoech te vreden hou-

den met het regeeren, na ouder gewoonten, van twee Deekens en twee Oudermans, ghelijck alle andere Gulden ende Ambachten, die kiesende met ghemeyne voyse, sonder eenich ander respect te nemene, dan alleene op de bequaemheyt vanden persoonen, wel weetende, dat alsulcken dry Deekens ende dry Oudermans, indien het moghelijck ware, dien volghende d'advys vande Ghecommitteerden voors. te makene, ghelijck het noch ter tijt niet en is, soo de voors. Remonstranten in haer voorgaende Requeste beweesen hebben, ongetwyfelt oock sullen willen hebben dry borsen, dry Guldecameren, en dry knapen, makende alsoo wt een vele, ende wt vele gheen Gulde; het welke voor waer onbehoorlijck ende teghen alle recht ware, want dese notable ende loffelijcke Gulde, sonder jactantie gheseyt, in dese stadt soo nut en noodich is als d'ander Gulden ende Ambachten, die sulcken handel, soo verre hy by hun, als meer dan te beduchten ware, ghepractiseert weerde, achten souden voor een nieuwicheyt directelijck strydende teghen alle eendracht en goede Politye, voortbrenghende niet dan tweedracht, ghedeyltheyt ende confusiën; soo hebben de voors. Remonstranten alleen het selve Uwer Eer., nu voor de derde reyse, wel willen te kennen geven in 't langhe. Biddende ende begheerende seer ootmoedelijcken, dat Uwer Eer. ghelieven wille, wt consideratiën soo wel van 't ghene des voors. is, als van meer ander dinghen, die daer wte souden moghen volghen, den voors. Remonstranten niet anders oft voorder te tracteerne, te doen oft laten tracteerne, dan eenighe ander Gulden oft Ambachten, die als sy staende onder de Politye, alleenlijck onderworpen sijn den wereltlijcken Magistraet, ende hen te latene by d'oude Ordinantiën, Privilegiën ende goet hercomen by Uwer Eerw. voorsaten hun verleent, ende als voors. is, by Uwer Eer., met advyse van den Maendachschen-Raet, vernieuwt ende gheratificeert, off ommers andermale, indien 't Uwer Eer. goedt dunckt, den Maendaechschen-Raedt hier oppe te hoorene, weesende nochtans de voors. Remonstranten, om alle scrupule ende voorder oneenicheyt te schouwene, te vreden, dat van nu voortane het incomghelt en jaer-ghelt vanden Schoolmeesters nyet en sal worden gheemployeert tot eenighe gheestelijcke Cermonyen oft Kerckendiensten, maer dat soodanyghen diensten ghedaen sullen worden, elck in sijn Religie, met een besondere contributie vanden ghenen, die sulcken diensten sullen willen ghedaen hebben. Item, inghevalle die vande twee leste toeghelaten Religiën, volghende den Religions-vrede eenighe Scholen begherden op te stellene om haren Catechismus, Psalmen ende dierghelycke leeringhe, dienende tot

haren Kercken, te leeren, datmen alsulcke Scholen, voor elcke Kercke oft Tempel eene, sal vry ende onghemolesteert laten, als der Gulden nyet subject, soo verre het hen belieft, ghelijck men den Catholycken henne Papenschoolen vry laet. Tot welcken eynde, ende omme soo wel de voors. Gulde als alle d'andere voors. Scholen te houdene in alle goede ordene ende politye, men in de plaetse van de voors. dry Dekens ende Oudermans soude moghen kiesen dryerley Superintendenten oft Hooftmannen, 't waer wter Weth, Neghen Mannen, oft andere, soo Uwer Eer. dat best goet dincken ende ghelieven sal, ghelijck sy er nu sommighe jaren drye, te wetene: twee wter Wet ende eenen wten Capittel ghehadt hebben. Welcke dry Superintendenten hooren sullen soo wel het examineeren vande faculteyt vanden Schoolmeesters als Rekeninghe vanden Dekens, ende slissen alle gheschillen die onder hun souden moghen rysen, doende voorts allen 't ghene dat Hoofden oft Superintendenten van Gulden ende Confreryen behooren te doene, waermede een yeghelyck (onder correctie), hem wel behoorde te vernoeghen, op dat de Magistraet by syne auctoriteyt ende de Gulde in hare gewoonelijcke eendracht ende tranquiliteyt blyve. Dwelck doende, etc.

— —

Hier teghen hebben de Ghereformeerde de volghende Requeste overghegheven in 't beghinsel Meerte 1580.

—

Aen mynen Eer. Heeren, Borghemeester, Schepenen ende Raet der stadt van Antwerpen.

Verthoonen in alder reverentie die vande Ghereformeerde Religie, alsoo sy ghesien hebben sekere Requesten en andere gheschriften ghepresenteert aen U. E. vande Dekens ende Oudermans van St.-Ambrosius Gulde, ten eynde de Schoolmeesters van de Ghereformeerde Religie souden onderworpen weesen de selve hare Gulde, vuytghenommen alleen, dat d'incomghelt niet en soude gheemployeert woorden totter Missen ende andere superstitiën.

Nu is 't alsoo, E. Heeren, dat dien vande voors. Religiën metten Religions-vrede de selve vryheyt inder Schoolen toeghelaten is, welcke hen in d'ander puncten des exercitiën haren Religiën vergunt is. Daeromme wenschen sy, dat dese Broederschap van St.-Ambrosius te niet

ghedaen werde (als onses weetens in ander steden niet gheobserveert wesende), en bidden, dat men hen der selver niet wil onderworpen; volghende haer vryheyt hen byden Religions-vrede verleent, ten eynde dat haer kinderen niet alleen in politische consten van leesen, schryven, rekenen, etc., maer in sonderheyt inde vreese Godts, van de jeucht aen soude moghen onderweesen weesen, volghende de professe harer Religiën.

Ende alsoo de Guldebroeders van St.-Ambrosius hen noemen *politische Schoolmeesters*, welcke leeringhe gheen Religie, maer alleen politie aengaet, daer met sy verclaren onbequaem te syne totter gheheelder examinatie van soodanyghe Schoolmeesters als die van de Ghereformeerde Religiën ghewoon sijn te hebbene, soo versoecken de Suplianten, dat hen d'electie, examinatie, admissie ende opsicht der Schoolmeesters harer Religiën toegbelaten woorde.

Ende, op dat alle confusie soude moghen verhindert woorden, de Suplianten begheeren, dat de Schoolmeesters, (die sy stellen off toelaten), U. E. ofte den ghenen, die 't U. E. believen sal daertoe te deputeeren, ghepresenteert sullen woorden om vanden selven toeghelaten oft wederleght te woorden, des oorsake hebbende.

Dat oock de selve Schoolmeesters hem in allen politisschen Ordinantiën der Schoolen aengaende, den anderen ghelijckformich houden sullen, 't sy een berdt vuyt te hanghen, knechtens oft meyskens alleen inden cost te houdene.

Indien het ook U. E. beliefde, dat de voors Schoolmeesters eenyghen recht oft schoolghelt betalen souden, soo bidden de Suppliantén, dat 't selve niet misbruyckt woorde tot superstitie oft andersins, maer dat 't selve sal gheemployert woorden daer, ende alsoo dien sal goet duncken, die U. E. daertoe sullen deputeeren.

Appostille.

Borghemeesteren ende Schepenen, ghesien hebbende dese verthooninghe, verclaren dat de Superintenden ende Dekens vande Gulden vanden Schoelmeesteren selen aennemen ende ontfanghen de ghene, die hen by de Supplianten aenghebrocht worden, ende die sy, voor soo vele de saecken vande Religie aengaet, daertoe sullen bequaem bevinden, behoudelijck, dat andertsints deselve oock selen ghe-

schickt, gheleert ende ghestileert sijn in 't ghene sy souden willen leeren, daer aff d'examinatie sal de voors. Superintendenten ende Dekenen toe staen en gheschieden naer luydt van Ordinantiën vanden vii^{en}. September lestleden. Ende selen voorts ghehouden sijn hen te reguleeren volghende alle andere politicque Ordinantiën, sonder nadeel van henne consciencie ende Religie, ende sonder betalinghe van incomghelt oft jaergheltoft oock andertsints, in eenighe superstitie ghehouden te weesen, ghelijck dat oock is ghenoch ghestatueert byde voors. generale Ordinantie vanden vii^{en}. Septembris. *Actum in Collegio*, den x^{en}. May, XV^{c} tachentich. — Onderteekent :

J. V. Hoboken.

Dese Appostille is ghesoliciteert ghewest by de Dekens vanden jare 80, J. Borrykene ende A. Vanden Broecke.

IV

Aen myne Eerweerde Heeren, de Superintendenten vanden Schoelmeesteren van Antwerpen.

—

Gheven te kennen de Dekens, Oudermans ende gemeyne Guldebroeders vande Schoelmeesters, diemen noemt de Gulde van S.-Ambrosius, binnen deser stadt, dat alsoo eenen, hennen medebroeder, ghenaemt M^{r}. Gabriel Meurir, van Avennes, hem van allen ouden tyden altoos vervoordert heeft in henne Gulde vele diversche onbehoorlijckheeden voorts te stellene ende den Guldebroeders oproerich te makene, ende boven dien hen ende elcken van hen, soo in 't particuliere als in 't generale, grootelijcken t'injurieren, te beschimpen, te blameeren ende alle vileynicheden naer te segghen, als namentlijck ten tyde vande aflyvicheit van sijnder ierster huysvrouwen A° LII, als wanneer de Dekens ierst gesonden hadden, ende naderhandt, midts sijnder weygheringhe, selve ghegaen waren om de dootschult van dese sijnder voors. vrouwen, hyse opentlijck in hen aensicht noemde *schuymers*, *rabauwen* ende *bedelaers*, ghelijck hyse seedert totten daghe van heeden toe, dickwils alsoo ghenoempt heeft, daer by voeghende, dat se waren *beesten*, *groote esels* ende *consistorianten*, met meer andere

injuren. Alle dwelck by den eenen ende den anderen alsoo sommighe jaren verdraghen sijnde, eensdeels om synen ouderdom ende oock eensdeels midts het veranderen vande Dekens, soo is ghebuert, dat hy in 't jaer LXXII, sonder by yemandt vanden Dekens oft Oudermans (na ouder gewoonten), overghegheven te syne, alleene by faveur ende toedoen van wylen H. Franchois Doncker, scholaster van dier tijdt, opgeworpen is voor Deken vander selver Gulden, hem alsdoen boven hen allen verheffende ende seer hoochmoedich draghende. Ende wederom inden jare LXXV, Deken ghecosen wesende, soo heeft hy de Gulde, teghen alle maniere van doene, gheregeert sonder synen medebroeder oyt te willen ontbieden oft neffens hem te lydene, willende alleen sijn hooft ghevolcht hebben. Ende sijnde selve soo wel Knape als Deken, heeft hy den knape vander Gulde (wesende een oudt man van ontrent 90 jaren, die de Gulde bat dan XX jaren ghedient hadde), synen halven loon onthouden, den selven met woorden ende diversche andere quellinghen soo qualijcken tracteerende, dat sijn huysvrouwe verclerde, sulcx hem ten deele de doot veroorsaeckt te hebbene. Met meer andere insolentiën hier naer breeder verhaelt. Ende voorts van het dekenschap ontslaghen weesende, ende siende dat de Remonstranten sijn maniere van doene (als wesende der Gulden schandelijck, prejudiciabel ende schadelijck), nyet en volghden, heeft hy wederomme sijn oude ganghen begonst te gane, te wetene in 't volghende jaer van LXXVI, dienende doen ter tijdt voor Dekens, M^r. Christoffel de Roover ende M^r. Jan Borrykens, bestont hy wederom de Gulde in roeren te stellen, makende op hennen feestdach, weesende St.-Thomas-Avont, een vergaderinghe inder Kercken, ende leydese teghen den wille van Dekens ende Ouders een besonder misse hooren, ten grooten achterdeele ende schade vander Gulden, houdende alsoo vele Supposten datse volghende d'Ordinantie den ghewoonlijcken dienst niet en quamen hooren, noch den stuyver, die sy schuldich waren, nyet en betaelden, waer door groote woorden inder Kercken resen, tot grooten schandale van allen de werelt, noemende doen der tijt eenen van den ouders, M^r. Aernoldus Hezius, *een infaem persoon*, daer mede niet alleenlijck noteerende denvoors. Hezius, maer oock alle d'ander, die ter causen van den troubelen van den jare LXVI (moghelijck by synen toedoen), oock waren wtghesceyt gheweest. Welcke injurie, als in een Gulde van eeren nyet te verdraeghen, byde Remonstranten qualijc ghenomen weesende, veroorsaeckt hebben, dat hy in 't jaer LXXVII, gheduerende den dienst van Mr Sebastiaen Cupers ende Niclaes Borremans, dickwils voor den Ouders ontboden is gheweest, maer noyt en heeft willen

compareeren, dan heeft wel heymelijck comen vernemen aende poorten daer sy vergadert waren, watter te doen was; noch oock eenighe amenden volghende d'Ordinantiën betalen. Ja, heeft de knap vander Gulden, een oudt man van eeren, bat dan 38 jaren Schole ghehouden hebbende, ende der Gulden als Deken ende Ouderman, tot diversche reysen, ghedient hebbende, seer leelijcke gheinjurieert, segghende dat hy een *rabaut* was; hem heetende lieghen doer synen hals, om 't ghene dat nochtans was; segghende oock, dat hy ende der Gulden Cappellaen waren dronckaers; met meer andere vileyne woorden, hem expresselijck verbiedende niet meer tsynen huyse te comen. Ende alsoo alle manieren van inobedientie thoonende: soo is ghebueert, dat hy in 't volghende jaer van LXXVIII, dienende doen ter tijdt als Dekens, de voors. Mr. Aernoldus Hezius ende Mr. Adriaen Marcelius, na vele ende verscheyde daghementen, eens is ghecompareert ten huyse vanden voors. Hezius ter presentiën van allen den Ouders, aldaer hem de Dekens syne voors. mesusen voorhielen, ende begheerden in den eersten, dat hy soude doen behoorlijcke Rekeninghe, bewysende *Reliqua*, ghelijck hy schuldich was, ende noch is te doene van den ontfanck, die hy ontrent XIII jaren onder ghehadt hadde vanden offer, soowel aen den Autaer (die de Cappellaen den armen Schoelmeesters gheschoncken hadde), als vanden offer in 't becken tot behoeff vanden voors. armen, ende vande aelmoessen byden goetwilligher Gulde-broeders hem ghegheven; welcken ontfanck hy maer een jaer en hadde behooren te bedienen, ende in 't veranderen van Dekens, den Oudermans over te leveren. Van welcken aelmoessen hy selve beken hadde den scholaster Doncker ghegheven te hebben XIII guldens, die alsoo den armen onthouden ende gheemployeert werden tot persecutie vanden armen wtgheseyden Schoolmeesters; belovende voorts alsdoen vande reste rekeninghe te doene, het welcke hy noyt volbrocht en heeft, dan wel is waer, dat hy tot twee reysen toe inder Kercken soomen den dienst doen soude, is gheecomen, hebbende een deel pampieren ende eenen boeck onder synen arm, ende aldaer metten voors Remonstranten spottende, gepresenteert syne Rekeninghe te doene Item, soo hy ghewoonlijck was, gheduerende den tijt van synen diens te gebruyckende dese woorden: *Je pisse clair! j'ay la teste saine! les Commissaires ont la plume en la main, non pour admettre, ains pour casseer des Maistres!* Ende dat hy eenen vanden Oudermans een billetken ghegheven hadde, daer hy onder ander in gheschreven hadde, *Nota*.

Large courroye du bien d'autruy
S. Ambroise a du tout destruit!

Zoo vraechde hem de voors. Dekens : *Wie deghene waren, die haer hooft niet ontdecken*, ende : *Oft niet staen en mochten daer een man van eeren staen mach.* Ooht : *Wie de heeren casseeren wouden*, en : *Wie de Gulde bedorven hadde ende breede riemen gesneden hadde.* Waer oppe, soo hy niet en wiste te segghen, sy hem beweesen, dat hy de ghene was die den Gulde ten deele bedorven ende breede riemen ghesneden hadde, blijckende by syne Rekeninghe ghedaen inden jare van LXIIII ende LXXII, daer hy veel meer rijs ghecoockt, ende min ghelts inden ontfanck hadde ghebrocht dan eenyghe Dekens, voor off naer hem, ghedaen hadden. Ende, jaer LXXV, het rijs alleen ghecocht hebbende, dat teghen alle maniere van doene (niet sonder merckelijcke suspitie), t' synen huyse ghecoeckt ende wtghedeylt hadde, weduwaer sijnde, sonder by weesen van synen medebroeder oft sijnder huysvrouwen, hebbende alsdoen oock, sonder wete vanden Ouders, nyet teghen staende datter te vele rijs-teeckenen waren, noch meerder ghetal doen munten ende slaen, ende die altsamen met synen naem ende bynaem doen mercken om rijs te halen. Hetwelcke byden navolghende Dekens alsoo bevonden is midts dien, dat sy hen rijs wtghedeylt hebben meer teeckenen bevonden dan hy hun blijckende by sijn eyghen handt overghetelt hadde. Begherende daeromme, dat hy al 't selve soude repareren, ende betalen de brueckcn daer inne hy, volghende d'Ordinantie, soo dickwils ghevallen was; dwelck hy weygherde te doene ende noyt en heeft willen doen, maer heeft ter contrariën synen spodt metten Remonstranten ghehouden. Allen dwelck nochtans by hem, midts den ouderdom des voors. Meuriers, ende om de Gulde nyet te beschamen, soude hebben ghepasseert gheweest, en hadde daer naer nyet ghecontinueert in syne ghewoonelijcke insolentiën, als namelijck inden jare LXXIX, dienende voor Dekens Peeter Heyns ende Aernout Gielis, die hem inder Kercken hervraghende oft hy sijn jaerghelt betalen ende rijs hebben wilde, voor andtworde creghen : *Dat hy gheen heere en was ghelijck de Dekens waren, ende dat hy hem wel met pottaigie lyden soude!* Ende comende voorts aen d'offerbecken, daer sy waren gaen sitten, soo beschimpte hy se wederomme, voortstekende sijn handen vol gordijnringhen', tot smaet van een vanden Ouders, die goude ringhen aen hadde. Alle het welcke sijn saken tenderende tot groote verachteringhe ende versmadenisse van alle goede Policiën en Ordinantiën, soo wel gheestelijck als wereltlijcke, diemen voorwaer in een goede stadt niet en behoort te verdraghen. Nochtans hopende, dat de voors. Meurier hem ten lesten bedencken soude, met deucht

overwonnen wordende, soo sijn de voors. Dekens, nu op St.-]
Avont lestleden, hem inder Kercken siende, van hen plaetse op[
ende tot hem ghegaen (hoe wel hy oock dese reyse, volghende
nantie den knape den ghewoonelijcken stuyver niet ghegheve
hem niet en hadde willen antworden), hem vrindelijck bidde
hy des noenens (alle dinghen verghetende), soude willen c(
't gheselschap, medebrenghende eenen Hans vanden Berghe (
sijn recommandatie by Uwer Eer. lestmael gheadmitteert
om aldaer syne twee stoopen wijns voor d'examinatie te betale
ten besten te gheven. Daer op hy niet en andtworde; ma
plaetse van dien, met eene vergaderinghe van seven jonghe]
(daer af sommighe nochtans belooft hadden by henne Dekens te
hem van d'ander absenterende (soo hy oock meer reysen
hadde), ghegaen *inden Nobel*, op de Cathelynenveste, daer sy
goet chier ghemaeckt en den voors. Meurier, als haren Deken o
vry ghehouden hebben; van waer sy voorts, late inden av(
sester (1) ghecomen sijn *inder Croonen*, in 't Kipdorp, daer de
metten Guldebroeders haer maeltijt ghehouden hadden, end(
lijck ghescheyden waren; makende aldaer seer groot gheti
ghebeir, roepende: *Waer sijn dese Dekens? dese honsvott
guyten? dese dit en datte?* met meer ander leelijcke, versma
ende injurieuse woorden, loopende inder cameren, daer sy
hadden, ende segghende: *Hebben de Dekens kickenen gheten,
len wy capuynen eten!* eyschende met onhebbelijcke prop(
drincken, grypende d'eene van hen de Carte inhoudende d'Or
vande tafelen, daer een wassen keersse voor stondt, ende om d
nieuwe artyckel by ghevoeght was: « Dat hem nyemandt, vo
den Religions-Vrede, en soude vervoorderen te disputeeren van
Religie oft malcanderen daeromme t'injurieeren, op sekere pe
werden sy luyder roepende: *Wat willen dese honsvotten ordc
daer sy selve vuyl sijn!* etc. D'ander grep de voors. wassen
die de Gulde, ghelijck ander Gulden, van ouden tyden daer gh(
te stellene voor een ghesacreert teecken, op dat niemant, so(
die selve is bernende eenighe insolentie met woorden oft we
soude bedryven, ende hem in alle tucht ende ghehoorsaemheyt
ende heeft se gheborghen, maer soo de knecht vanden huyse

(1) Over deze uitdrukking, zoo wel als over dergelyke van andere *tweester, vijfter, sevender, achtster*, leze men De Jagers *Archief vo(landsche Taalkunde*, D. III, bl. 199, 304 en 394.

handt daernaer vraechden, soo antwoorde de voors. Meurir : *Daer isse, wat wildyer mede doen?* ende wronghse met synen handen in stucken met veel vileyne woorden hier te langhe ende te schandelijck te verhalen. Ende soo de knecht die ten lesten wederomme creeh, ende ten besten, dat hy mochte, wederomme op haer plaetse stelde, is sy anderwerven van daer ghenomen ende wech gedraghen sonder te wetene by wien. Ende, wantmen hun niet meer tappen en wilde, soo sijnse ter middernacht, hebbende eerst henne overvloedighe spyse en dranck wtghebraeckt ende wtghespoghen, daer mede der Guldencamer, die sy van haer cieraet berooft hadden, met onnutten stanck ende vuylicheyt leelijcken ontciert ende ontreynicht hebbende, van daer ghescheyden ende wech ghegaen. Al dwelck by den voors. Remonstranten verstaen sijnde, en hebben sy niet langher connen beyden (van conscientiën weeghen), ende van te leelijcken ende te langhe duerende versmadenisse verwonnen sijnde, als weesende een onverdrachelijcke sake onder Heyden ende Turcken, swyghende onder Christenen, in sulcken stadt als dese allen de werelt bekent ende ghepreesen om haer loffelijcke Politiën ende Ordinantiën, oock tot verachtinghe van sulcken eerlijcken Gulde als (sonder jactantie ghesprooken), de Gulde van St.-Ambrosius is, daer ane dependeert de leeringhe ende discipline vander jonckheyt, Uwer Eer. dit alle in 't langhe te kennen te gheven. Biddende ende Begherende seer ernstelijck, dat der selver ghelieven wille alle de voors. injuriën, soo langhe ende met sulcker patientiën om beters wille verdraghen, nu ten lesten te doen remedieeren ende te beteren, ende over sulcx den voors. Meurir eersten te casseeren ende dan te condempneeren tot voldoeninghe van alle rekeninghen, brueckcn ende amenden, die hy den voors. Gulden schuldich is, ende dat hy voorts sal ghehouden sijn bervoets ende bloots hoofts met een bernende keersse in sijn handt, myne Eer. Heeren, in presentie vanden Dekens ende Ouders vanden Gulden, verghiffenisse te biddene van allen d'insolentiën by hem ende synen complicen, als voors. is, bedreven, ende alsoo de selve keersse brandende te draghen ter plaetsen, daer hy d'andere soo leelijcken heeft ghebroken ende der Camer Ordinantiën ghevioleert, ende vorts ten exempel van allen andere Gulden ende Confreiriën deser stadt henlieden corrigeren ende straffen, 't sy met groote pecuniale amende tot behoef vande Gulden ende den Armen, oft andersins, soo de selve naer eysch ende leelijckheyt der misdaet selen bevinden te behooren. Dwelck doende etc.

Dese Requeste was onderteeckent by:

P. Heyns, A. Gielis.	Dekens.
A. Hezius, A. Mercely,	Oudermans.
S. Cupers, N. Borremans, P. Van Schelle, J. Borrykens.	Ouderenmannen
Wouterheyns,	Knape.

Volghende dese Requeste werden ghedaecht, om te compareren voor de Superintendenten, den 3 Meerte 80:

Mr. G. Meurier en syne complicen, te wetene: Melchior van Elselaer, Hans vanden Berghe, Hans Peeters, Aert Meldert en Jan vanden Brande, waervan den eersten, tweeden, vierden en vijfden ghecompareert sijn, ende haer beschuldinghe ghehoort hebbende, sij wtghestelt totten 14en Merte naestvolghende. Alsdoen is mede ghecompareert H. vanden Berghe, die de camer vuylghemaect hadde. Ende Jan vanden Brande werdt gheexcuseert, want hy *in die Croone* niet gheweest en hadde, hoe wel hy mede *inden Nobel* was, etc.

Appoinctement op de voors. Requeste.

De Superintendenten hen op d'inhouden van dese gheinformeert hebbende, oock ghehoort Mr Gabriël Meurier, van Avennes, in desen ghenoempt, mitsgaders den Deken ende Ouders vander Gulden; ende consideratie ghenomen hebbende op den ouderdom ende het leetweesen des voors. Meuriers, ende voorts op al wel ende rypelijck gelet hebbende, prefereerende gratie voor rigueur, hebben ghecordineert ende ordineeren midts desen, dat de vors. Meurier sal schuldich sijn den Dekens vander Gulden op te legghene en te betalene thien Carolus-gulden tot behoeve vanden Armen, by hen te distribueeren, midtsgaders eenen gulden tot behoeve vanden knape vande selver Gulden, ende noch eenen gulden voor een wassen keersse. Ende sal hier mede de voors. Meurir sijn ende blyven gheabsolveert van voorder Rekeninghe van syne administratie (als Deken gheweest

sijnde vande Gulden), te derven doen, hem interdicerende den selven Dekens, Ouders noch andere van de voors. Gulden te misseggben nochte misdoen in woorden noch met wercken, by hem selven oft yemanden anders, op de correctie vanden Heere daertoe staende. Ende sal voorts blyven wt de Gulde sonder hem daer mede meer te moyen. *Actum* xiiii *Martii* 1580. Onderteekent :

J. De Pape. Rogier van Leefdale.

Gecollationneert de voors. Requeste metter Appostille met de originale Requeste ende Apostille, is dar mede deze copye bevonden concoerderen by my : D. Couwenberghen, *Nots.*

Ten selven daghe sijn oock :

Ghecondemneert	Melchior van Elselaer,	te betalene voor amenden	II guld. XVI st.
	Hans vanden Berghe,		II guld.
	Hans Peeters,		I guld. XVI st.
	Aert van Meldert,		I guld. XVI st.

Copye vande Depositie vande Weerdinne inde Croone.

Inden jare Ons Heeren Jesu-Christi duysent vijfhondert ende tachentich, den sevensten dach der maent van Merte, compareerden (ten versoecke van Mr Peeter Heyns ende Aernout Gielis met hun consorten, als Dekens ende Oudermans vander Gulden van St.-Ambrosius binnen deser stadt van Andtwerpen), voor my Jan Walewijns, openbaer notarius by den Rade van Brabant gheadmitteert, residerende t'Antwerpen en den ghetuyghen naghenoempt, jouffrouwe Elsbena Mertens, oudt tweendertich jaren, wettighe huysvrouwe van Franchois de Meyer, weert ende werdinne *inde Croone* alhier, ende Lauwereys Willekens, heurlieden dienaer, out sesthien jaren. Ende bekenden ende attesteerden warachtich te syne, eedt presenterende, des versocht sijnde : Dat nadien die vander voors. Gulden van St.-Ambrosius, op Sint-Thomas-Avont lestleden, t'heuren huyse, naer ouder ghewoonten hunne maeltijt ghehouden hadden, ende inden avont goet tijts minnelijck van malcanderen ghescheyden, een half ure oft daer ontrent naer 't scheyden van dier vander voors. Gulde, t'hennen huyse voors. ghecomen sijn Meester Gabriël Meurier, schoelmeester, met noch ander vijf persoonen, hen Attestanten vraghende oft de

voors. Deckens noch daer waren; ende hun gheantwoordt sijn dat de voors. Dekens ghescheyden waren, heeft den selven M. Gabı ende sijn voors. gheselschap ghevraecht nade camer, waerinne sy her maeltijt ghehouden hadden; ende inde selve camer gheloopen sijı tot den voors Laureysen, gheseet hebben : *Tapt ons wijn ende laı ons t' eten!* Ende alsoe sy Attestanten saghen, dat sy hooghelijck ghedroncken waren ende riepen, tierden ende ghebeirden gheli volle lieden ghewoon sijn, en heeft sy Attestante hen gheenen w willen ghetapt hebben. Des niet teghenstaende nochtans deur he lieder roepen sy Attestanten hun eenen podt wijns ghetapt hebb Ende hebbende binnen middelen tyde de voors. M[r]. Gabriël sek wassen keersse (die op den candelare voor de voors. Gulden-tafele Ordinantie staende), naer hem ghenomen ende naderhant in stuck ghebrooken, heeft den voors. Lauwereys attestant (naer de voors. w sen keersse neerstich ghevraecht hebbende, ende sy seyden die n te hebben), de selve keersse wederomme vanden voors. M[r]. Gabı handen gheereghen ende ten besten ghestelt opden voors. candelae van waer die naderhandt wederomme by hen weehghenomen is. A testeerende voorts beyde de voors. Attestanten, dat daer na de voo Mr Gabriël ende syne consoorten de voors. Tafele oft Ordonnantie n hen ghenomen ende ghelijcklijck oversien hebbende, ende daer me ghenoch hunnen spodt ghehouden hebben, hebbende onder an een van hunlieden gheseyt : *Wat wilt dien honsvot segghen stellen inde voors. Ordonnantie, hy en onderhoudet selve ni* met meer leelijcke injurieuse woorden. Ende, dat sy t' samen tweeden podt wijns drinckende, eenighe van heurlieden her overvloedighe spyse ende dranck wederomme wtghespoghen, wtg braeckt oft gheworpen hebben, ende dat daeromme, ende om heurlieder andere oneerlijckheyt by hen voorghestelt, sy Attestan hen gheenen wijn meer tappen en wilden, sy wten voors. huyse g scheyden sijn, hun gelach betaelt sijnde. Aldus ghepasseert t' Antw pen, ter presentiën van Hans Baggracht, dienaer vanden voors., e Melchior Dooms, clerck, als ghetuyghen hier toe gheroepen ende g beden — Onder stont: In ghetuyghenisse der waerheyt van 't gh voors. is, hebbe ick notaris voorghenoemt mynen ghewoonelijck h teeken hier onder ghestelt. Ende onder : J. WALEWIJNS.

Gecollationeert met zynen originale get. als boven, is daer mede d copye bevonden concorderen by my :

D. COUWENBERGHEN, *Nots.*

V.

Coppye.

Aen mynen Eer. Heeren, den Superintendenten, Dekens ende Oudermans vander Gulden van St.-Ambrosius binnen der stadt Antwerpen.

—

Gheeft te kennen in alder reverentiën Sebastiaen Cupers, schoolmeester *in de Penne*, inde Meire, binnen deser stadt, dat alsoo hy nu outrent achtendertich jaren is gheweest inde Gulde van St.-Ambrosius, diemen noempt Schoolmeester, deser stadt, inder welcken tyde hy der selve Gulde dickwils ende menichwerven als Deken ende Ouderman heeft ghedient, ende in als groot debvoir ende neersticheyt ghedaen om de selve Gulde in eeren ende alle goede ordene ende Politie te houdene, ghelijck hy wel meynt, dat Uwer Eer. den jeghenwoordighen Deekens ende alle anderen syne medebroederen ghenoch is kennelijcken, ende dat hem Supliant oock ter causen vanden Schoolen, inde voorleden troubelen veel lydens is overcomen, spruytende meest ter causen van syne voorgaende diensten, soo dat hy ten tyde van Duc d'Alve bedwonghen werdt (tot sijnder grooter onschult), sijn vaderlant te verlaten, waer deure alle syne goeden werden gheconfisqueert ende syne meubelen openbaerlijck voor syne deure vercocht. Ende het soo sy, dat hy Supliant nu ter tijdt ghecomen sijnde tot tusschen tsestich en tseventich jaren, en hebbende sijn huysvrouwen, diemen hiet *Ma Mère in de Penne*, oudt weesende badt dan tseventich jaren, verlooren deur den moort van de Spaignarden, hem gheere eens in ruste soude stellen, ende bezunder hem van allen dienst bevryen; ende hoewel dat hy, midts betalende syne dootschult, t' allen uren vry is om vuyter Gulden te scheyden, soo eest nochtans, dat ghemerckt hy soo langhe inde exercitie van Schoole te houden hem ghebruyckt ende gheexerceert heeft, ende om den cleynen tijdt, die hy noch te leven heeft niet gheheel in ledicheyt te verslyten, hy gheerne, naer sijnder ouder ghewoonten, soude willen blyven doceeren, sonder nochtans met eenighe diensten ghemoyt oft ghequelt te woorden, waertoe hem oock (onder correctie), wel behoorde, boven 't ghene des voors. is, te helpen, dat de voors. Gulde wel met 13 oft 14 van synen kinderen ende maechschap is versterckt gheweest, die altsints al hier t' Antwerpen openbaerlijck Schoole ghehouden hebben, 't ghene oock

allen den Ouders van der Gulden ghenoch is bekent. Soo bidt ende begheirt de voors. Suppliant, dat vuyt consideratiën van allen 't ghene des voors. is, Uwer Eerw. ghelieve hem, by Appostille inde marge van dese, te gunnen ende t'accordeerne, dat niet teghenstaende hy nu gereet sijn dootschult oplegghen ende betalen sal, hy even wel, 't sy met sijnder dochtere (die inder Gulden haer recht betaelt heeft), oft oock alleene, alhier vryelijck mach blyven docerende, sonder bedwongben te worden in eenighe der voors. Gulden dienst. Bereet wesende nyet te min der selver Gulden haer jaerghelt te betalene, hem te houdene als Guldebruer, ende te compareeren daer ende soo hem myne heeren de Superintendent ofte Dekens sal ghelieven t'ordonneren ende t'ontbieden, ghelijck alle andere Guldebruers ghehouden sijn te doene. Dwelck doende, etc.

Appostille.

De Superintendenten van St-Ambrosius Gulde, ghehadt hebbende het advys van de Dekens ende Ouders van de selve Gulde, hebben gheconsenteert ende consenteeren midts desen, dat de Supliant, niet teghenstaende hy, tot synen ernstighen versucke ende begherten, nu ghereet op gheleet ende betaelt heeft syne dootschult, sal ghenieten het effect vande dispositiën van desen. *Actum* opden xiiii Merte 1580.
Onderteekent : Rogier van Leefdale,
J. De Pape.

VI (1).

Item, voor Jan van Enghelen, M^r in 't Knechtkens-huys, toeghelaten als voore by provise, voor incomghelt ende *bienvenue*, vi guld.

Item, voor Jacomynken van Haecht, huysvrouwe van Gheert Beckers, toeghelaten by provisie, voor incomghelt ende *bienvenue*, iii guld.

Item, van Margriete Graffigna, toeghelaten inde

(1) Te dezer plaetse ontbreken twee bladeren in het Handschrift, waerop het begin met het Hoofd van den Ontvang en daer voren waerschijnlyk nog iets anders gestaen heeft.

plaetse van haer suster Susanna, die wtlandich is, ende haer de Schoole overghestelt hadde (booven eenen stoop wijns voor de examinatie), voor incomghelt ende *bienvenue*, iii guld.

Den eersten sitdach van onse nieuwe Commissarissen oft Superintendenten, te wetene : Mr Jan de Pape ende joncker Rogier van Leefdale, is gheweest den 16en November nanoene; op welcken dach toeghelaten, ghexamineert ende gheëedt werden, volghende de nieuwe Ordinantie vanden ix September, in presentiën van Mr Aernold Hesius, Adrianus Mercelius, Jan Borrykens, Niclaes Borremans ende Michil Quignet (daer by gheroepen om het cyferen), acht nieuwe meesters, wiens namen hier volghen :

Ontfanghen van Mr Rombout Verdonck, toeghelaten om latijn te leerene, voor incomghelt en *bienvenue*, na de oude Ordinantie, ter begherten van sommighe heeren wter Wet, *salvo* den wijn voor d'examinatie, vi guld.

Summma lateris : xviii guld.

Item, van Cornelius Phalesius toeghelaten om te leeren duytsch ende francois, rekenen ende den reghel van dryen, cijfferen, voor incomghelt ende *bienvenue*, na d'oude Ordinantie als voren, *salvo* den wijn voor d'examinatie, vi guld.

Item, van Noël Morel, toeghelaten om te leeren duytsch en franchois, rekenen ende cyferen totten reghel van dryen toe, voor incomghelt ende *bienvenue*, na d'oude Ordinantie, overmidts syne armoede ende schade in verscheyden plaetsen gheleden, waeromme hem oock de rentmeester Panhuys de poorterye gaf, vi guld.

Item, van Anthonis de la Royere, toeghelaten om te leeren duytsch ende rekenen tot voorder examinatie, voor incomghelt ende *bienvenue*, na d'oude Ordinantie, wt consideratie dat sijn vader Schoolmeester hadde gheweest, ende groote schade gheleden heeft, vi guld.

Item, van Philips van Woelput, jongman, toeghelaten om te leeren duytsch ende franchois, rekenen ende cyferen, voor sijn incomghelt, boven den wijn voor d'examinatie, x guld.

Item, van Hans Claix, jongman, toeghelaten om te leeren in franchois ende duytsch rekenen ende cyferen, voor sijn incomghelt, boven den wijn voor d'examinatie, x guld.

Summa lateris: xxxviii

Item, van Hans vanden Berghe, jongman, toeghelaten ongheexamineert, ter begherten van Mr. Gabriël Meurir, om te leeren duytsch ende franchois, rekenen en cyferen voor sijn incomghelt, den wijn voor d'examinatie, x guld.

Item, vanden jonghen Michiel de Hun (1), toeghelaten om te leeren cyferen en boeckhouden en rekenen, ontfanghen niet met allen, over midts dat hy dach begheerde tot Kersmisse toe, door het haestich sterven van synen vader, ende dat hy oock binnen middelen tyde is comen te sterven, *ergo* hier *Memoria*

Item, ghewonnen door d'opsetten vanden ghelde aen thien Philippus-Daelders ende eenen silveren Carolus-gulden, op elck stuck twee stuyvers, t'samen i guld. ii

Item, op St.-Thomas-Avont ontfanghen vanden Catholycken, om die Misse te doene, na ouder gewoonten, ii guld.

Item, ghewonnen door de tweede opsettinghe vanden ghelde, aen twee Croonen ende eenen halven Gouden Reael, iiii st.

Summa lateris: xiii guld.

Item, ontfanghen den 14en Meerte, doen Myne Heeren de Superintendenten voor de tweede reyse saten, om de questie te slissen tusschen Mr. G. Meurier, van Kerstiaen Offermans, jonghman, toeghelaten om te leeren duytsch ende fransch, rekenen en cijfferen, volghende d'examinatie daer aff gedaen by den Ouders, den 3 Merte, by Ordinantie van Myne

(1) *Michiel de Hun* of *de Him*, twyfelachtig in het handschrift. De na reeds vroeger voor. Zie bl. 326. De lezing *de Hun* zal de beste zijn.

voors. Heeren, voor incomghelt, boven den wijn voor d'examinatie, | x guld.

Item, van Cornelia van Leefdale, weduwe wylen Peeter Rose, gheexamineert als voore, ende toeghelaten om te leeren duytsch ende franchois, lesen, schryven ende nayen, voor incomghelt, boven den wijn van d'examinatie, | VIII guld.

Item, van Elisabeth Rombouts, jonghe dochter, gheexamineert als voore, en toeghelaten om te leeren duytsch ende franchois, rekenen ende naeyen, voor haer incomghelt, boven den wijn van d'examinatie, | VIII guld.

Item, van Hans Rademaker, ondermeester van Mr Michil Quignet, toeghelaten als vooren om te leeren franchois, cyferen en boeckhouden, voor sijn incomghelt, boven den wijn vooren d'examinatie, | x guld.

Item, van Mr Sebastiaen Cupers, voor sijn dootschult ontfanghen tsijnder ernstigher begheerten, op conditiën nochtans, dat hy hem voortaene noch altijt houden ende draghen sal als een goet Ouder ende Guldebroeder, *salvo*, dat hy vry blyven sal van alle diensten der Gulden, volghende syne Requeste ende Appostille van 14 Merte voors. | II guld.

Summa lateris: XXXVIII guld.

Item, van Mr Gabriel Meurier, voor de dootschult van syne eerste huysvrouwe ende de syne, voor brueeken ende andere t'achterheyt, die hy der Gulden schuldich was, volghende onse Requeste ende Appostille daer aff sijnde, | XII guld.

Item, van Melchior van Elselare, voor een brucke van d'insolence by hem, met Mr G. Meurir ende de navolghende meesters bedreven, op St.-Thomas-Avont *inde Croone*, daer der Gulden-camer was, | II guld. XVI st.

Item, van Hans vanden Berghe, voor een breuke van d'insolence op St.-Thomas-Avont ghescliet, welcke bruecke oock oorsake was, dat hy ende Hans Peeters gheexamineert weren den 14en Merte voors. | II guld.

Item, van Hans Peeters, voor de breucke van St.-Thomas-Avont, | I guld. XVI st.

Item, van Aert van Mildert, voor een brueeke als voore, | I guld. X st.

Item, ontvanghen van 70 M^r, elck 10 st., voor jaerghelt, compt 35 guld.—Van A. Smyters en C. Strijtben, elck 20 st. — En van S. Moins, sieck sijnde, 6 st.; tsamen — xxxvii guld.

Item, van Jacques Huyssens, voor vier jaren jaercosten, die hy niet betaelt en hadde midts dat hy de Schoole verlaten hadde, — i guld. vii s

Item, van 49 Schoolvrouwen, elck 8 st. voor jaerghelt, 19 guld. — 12 st. van de Witsusters, ende 2 ander, elck 6 st. — Van 7 armen 4 st. — tsamen — xxi guld. xv

Item, van Cathelyne Smyters, voor neghen jaren achterstels, die sy schuldich was, — ii guld. v st

Item, goet ghedaen by Peeter Heyns de dootschult van Ghysbrecht Hessels, om een seekere vrindschap, — ii guld.

S^a Summarum: iii^c. lxxxvi gl. xi st. ix m

Duytgheven der voorschreven Deekens jeghens 't Ontfanck voors.

—

In den eersten, verteert om het draghen vanden rijs-teekenen teghen S^t.-Ambrosius dach, ende het inhalen vanden jaerghelde — ii guld. xvii

Item, betaelt voor 52 ℒ. rijs (midts datter wel 70 waren, die rijs mosten hebben), tot 4 ½ den. het ℒ., tsamen	5 g. 17 st.	xxiii g. x st.
Item, voor 15 ½ ℒ. suyckers, tot 18 d.	6 g. 19 ½ st.	
Voor 8 oncen ghenghebers	6 st.	
Voor 10 oncen caneels	1 g. 11 ¼ st.	
Voor 1 ½ once safferaens	1 g. 7 st.	
Voor 170 potten melcx, tot 1 st.	8 g. 10 st.	

Item, voor boter, houdt ende coken-ghewan om het rijs te cokene — i guld. viii ½

Item, voor drinckgelt den jonghwijfs ghegheven, die 't rijs hadden helpen coken — vi st.

Item, voor eenen nieuwen voet te doen drayen ende te vergulden voor St.-Ambrosius stantbeldeken, viii $\frac{1}{2}$ st.

Item, den Cappelaen, Diaken ende Subdiaken ghegheven om de vroechmisse ende singhende misse te doene, op St.-Ambrosius dach, 7 st.
Aen 12 sanghers, elck 2 blancken, 18 st.
Den Organist 8 st.
Den Luyer 6 st.
Voor het leenen van d'ornamenten, waslicht ende een keersse op de Camer, 26 $\frac{1}{2}$ st.
iii guld. v $\frac{1}{2}$ st.

S^a lateris : xxxii guld. xvii st. 1 blanck.

Item, alsdoen den Guldebroeders, na ouder ghewoonten, ten besten ghegheven 6 gulden, ende voor naghelach, overmidts het gheselschap grooter was dan inde voorgaende jaren, en den wijn dierder was dan hy plach, 2g., tsamen viii guld.

Item, noch ten besten ghegheven de *bienvenue* van Mr Robrecht van Huesden, ii guld.

Item, den *bienvenue* van Susanna Bernaerts, Catharina Stroebels ende Maeyken Cupers, tsamen iii guld.

Item, verteert in drymael metten Ouders der Gulden vergadert, om sekere communicatiën der Gulden aengaende, ende sonderlinghe om den Requeste te ramene, om nieuwe ordene te stellene op 't Schoelhouden, iii guld. ii $\frac{1}{2}$ st.

Item, betaelt aen Nicolaes van Damme, voor het maken van de voors. Requeste, x st.

Item, voor d'Apostille der selver te lichtene vii st.

Item, betaelt voor de vacatie van M^r. Jan de Pape ende M^r. Heynderick de Moy, als commissarissen gheordineert, om met M^r. Arnoldus Hezius een nieuwe Ordinantie te ramene op 't feyt vander Scholen, ende daeraf rapport te doene, met het zeeghelen vanden nieuwen briff, soo wel met des Marcgraven als metter Stadt zeeghelen, en het teeckenen vanden Secretaris, xii guld.

S^a lateris : xxix g. xix $\frac{1}{2}$ st.

Item, voor het schryven vande voors. Ordinantie en die te boeck te stellene,	ii guld.
Item, voor drinckghelt ghegeven den clerck van Mr. Heynderick de Moy, om die voors. brieven te beneerstighen,	x st.
Item, betaelt, den 21 September, aen de Corte-Roede, om 12 onvrye persoonen te doen daghen teghen St. Matheus dach, om d'Ordinantie te hooren leesen,	xx st.
Item, den Ouders ten besten ghegheven, doen de nieuwe Ordinantie ghelesen werdt voor allen de Schoolmeesters ende Schoelvrouwen, op den eersten Octobris, twee stoopen wijns,	ii guld. xvi st.
Item, verlooren aen xxii Hollantsche Daelders ontfanghen van d'oude Dekens voor 34 st. ende wtghegheven voor 33 $\frac{5}{8}$ st. (vreesende voor d'afsetten), 22 halve blancken, tsamen	viii st. 1 oort.
Item, ghegheven den Advocaet, die onse sake bediende teghen Elisabeth Schyns, 4 st. — den Procureur 3 st. — de Corte-Roede $\frac{1}{2}$ st. — ende den Greffier 3 st., tsamen	x $\frac{1}{2}$ st.
Item, om d'Apostille te lichtene van een Requeste, daer wy mede versochten te weetene wie onse Superintendenten souden sijn, en anders daer van dependeerende,	vii st.
Item, om d'acte daer van te lichten en te teeckeken	v st.
Sma lateris:	vii guld. xvi st. 1 bl.
Item, om die nieuwe Ordinantie tweemal te copieeren voor den Superintendenten,	xiii st.
Item, betaelt aen de Corte-Roede om Mr Henrick Blues ende Mr Jan van Gheesdale, beyde pristers, de Schole te verbiedene, midts dat sy ter quader fame stonden,	iiii st.
Item, ghegheven den clerck vanden Secretaris Kiesvelt, om eenen brief te schryvene gheseghelt metter Stadt zeeghelen, om na Zeele in Vlaenderen, te seyndene, om informatie te nemene op den voors. Mr Heynderick,	ii $\frac{1}{2}$ st.
Item, op St-Thomas-Avont den Cappelaen, Diaken	

en de Subdiaken ghegheven om een misse van Requiem te singhene ende de vroechmisse te doene, 7 st.
Aen 13 Sanghers betaelt, elck 1 ½ st. 19 ½ st.
Aen den Luyer 4 st.
Voor het leenen vanden ornamenten en waslicht 20 st. } ii guld. x ½ st.

Item, alsdoen den Guldebroeders ten besten ghegheven, na ouder ghewoonten, vi guld.

Item, noch ten besten ghegheven de *bienvenue* van Willem Fabius, Bartholomeeus Huysman, Niclaes vanden Bossche, Jan Willems, Gregori Treshaut, Ghysbrecht Haeck, Jan Diericksen, Jan van Enghelen, Rombout Verdonc, Cornelis Phalesius, Noël Morel en Anthonis de la Royere, voor elck twee gulden, is tsamen xxiiii guld.

Sa lateris : xxxiii guld. x st.

Item, op Sint-Thomas dach ten besten ghegheven de *bienvenue* van Anthonis *filius* Symon Corsput, Hans Peeters, elck ii gulden — Anna van Polfliet, Jasperyne van Begom, Peeternelle Eymers, Agneete Cruydemers, Lisken Backers, Lynken van Cuyck, Jacobmyne van Haecht ende Margriete Graffigna, elck xx st., is tsamen xiiii guld.

Item, de dootschult van Mr Ghysbrecht Hessels, ghestorven ontrent Sincxen, ii guld.

Item, Mr Jan de Pape ghegheven voor een danckbaerheyt van verscheyden diensten, die hy der Gulden ghedaen heeft te wyle hy alleene Superintendent was, 5 Staten-daelders, tsamen ix guld.

Item, den knape betaelt voor synen loon van desen jare (soo't by den Ouders gheordineert is), hem voortane alle jare te ghevene 10 gulden, ende voor eenen nieuwenjare, midts dat hy dit jaer veel loopens buyten ordinars ghehadt heeft, 2 gulden, tsamen xii guld.

Item, ghegheven aen verscheyden Requesten te schryven ende te herschryvene, xxvi st.

Item, betaelt aen de Corte-Roede, om te doen daghen Mr Adriaen Trezel, die in 26 jaren gheen jaerghelt en heeft betaelt, ii st.

Sa lateris: xxxviii guld. viii st.

Item, om te doen daghen noch ses Schoolmeesters om amende te doene van d'insolentie op St-Thomas-Avont by hun bedreven,	xii st.
Item, eenen Advocaet ghegheven, om met hem te consulteren op de Requeste ghemaeckt teghen de voors. insolentie,	xii st.
Item, de Notaris, om de ghetuyghen van 't feyt te hooren *inde Croone*, 1/2 Hollantschen Daelder, een pinte wijns, en drinckghelt voor den knecht, die hem t'huys leyde, midts dat het spade was eer hy ghedaen hadde,	xxv st. i oort
Item, ghegheven den Clerck, die de Appostille op de Requeste schreef,	ii st.
Item, voor een copye van de Requeste, Appostille ende Depositie t'autentisceren,	x st.
Item, den Knape ghegheven van Mr Gabriël bruecke, na d'Ordinantie van de Superintendenten,	xx st.
Item, voor een wassen keersse teghen St.-Ambrosius feeste, vander selver bruecken,	xx st.
Item, de Almoesseniers ghegheven van de bruecken, op St-Thomas-Avont ghevallen, blijckende by de haudt van Davidt Scholier,	v guld.
Item, eenen armen Schoolmeesters voor almoes ghegheven vander selver brucken, blijckende by syn eyghen handt,	iiii guld. x st
Item, een arm huysghesin, daer de man ende vrouwe van de gaue siec was, overmidts de vrouwe certijts Schoole ghehouden hadde,	xx st.
Item, eenen ouden Schoolmeester	xxi st. min i
Item, noch eenen armen Schoolmeester	xxx st.
Sa lateris:	xviii guld. ii st. i
Item, betaelt voor 6 boecken pampiers, om beeldekens te drucken teghen St.-Ambrosius,	x st.
Item, voor het drucken der selver,	xvi st.
Item, om een dosijn beeldekens te coleuren,	x st.
Item, om vierenvijftich beeldekens van sye printen,	ii guld. x st.
Item, voor parchement om een nieuwe Tafel-ordinantie te schryvene,	iii st.

Item, voor een panneel met lijsten tot de voors. Ordinantie — x st.

Item, voor een vijsken tot de selve Ordinantie — i ½ st.

Item, verteirt in 't draghen vanden rijs-teecken ende inhalen vanden jaerghelde, in twee daghen, — iii guld. xi st.

Item, betaelt aen iii^c xl potten melcx totten rijs, voor 138 teeckenen, den pot 1 st. 17 guld.
Voor 32 ℒ. suyckers — 28 ℒ. tot 8 ¾ st. ende 4 ℒ. tot 9 st. compt 14 g. 1 st.
Voor 104 ℒ. rijs tot 38 ½ st. 't hondert, 11 g. 17 st.
Voor 16 onchen ghenghebers, d'once 1 blanck 12 st.
Voor 4 ½ once sofferaen, tot 15 st. d'once, 3 g. 7 ½ st.
Voor 20 oncen canneels, tot 51 st. 't pont, 3 g. 3 ½ st. — l guld. i st.

Item, voor den cock, die het rijs ende anders ghecoeckt heeft, met het leenen vanden pannen, — ii guld. ix st.

Item, voor houdt ende boter en drinckghelt den meyskens ghegheven, — i guld. xviii st.

Item, alsdoen den gheselschap ten besten ghegheven, na ouder ghewoonten, het incomghelt van eenen nieuwen Meester, 10 guld., ende midts de dierten vanden wijn, het incomen van een nieu Schoolvrou 8 gulden, tsamen — xviii guld.

Summa lateris: lxxxi guld. min een halven st.

Item, noch ten besten ghegheven de dootschult van Mr Sebastiaen Cupers ende van de huysvrouwe van Mr G. M., — iiii guld.

Item, alsdoen betaelt, na Ordinantie der Ouders, voor twee ghenoode, twee Dekens, ende half ghelach van seven Ouders, tsamen — xii guld.

S^a lateris: xvi guld.

Somma vanden gheheelen Wtgheven compt net: ii^c lvii guld. xiii st. 3 braspen.
Ende den Ontfanck bedraecht als voore: iii^c lxxxvi guld. xvi st. ix p.
Dit, d'een jeghens d'ander afghetrocken, soo blijft meer ontfanghen dan wtghegheven de somme van: i^c xxviii guld. xvii ½ st.

Welcke voors. somme van 128 gulden 17 ½ st. den nieuwen Dekens overghetelt en gheleevert is, midtgaders oock d'oude ende nieuwe

Privilegiën en Ordinantiën, vorma-boecken, rijsteekenen, stampen stucken, munimenten ende alle wes der Gulden van S^t.-Ambrosius competeerende is, achtervolghende den inventaris daer aff ghemaeckt sijnde. Ende dat ter presentiën van myne Eerw. Heeren ende Superintendenten, Joncker Rogier van Leefdale ende Mr J. de Pape, schepen, Joncker Willem Borrewater, die dit in orconden der waerheyt onderteeckent hebben, als oock doen de nieuwe Dekens, den 4 Julij 1580.

Alsdoen werden toeghelaten by de dry Supperintendenten voor d'eerste reyse :

Margriete Mutsaert, nichte van Hezius,
Anna van Roije, Couwenberch,
Jan Franchois van Mechlen,
Lambertus Schenckelius, rector van Mechlen,
Jacques Vercammen,
Elisabeth Schyns.
Alsdoen is oock gheexamineert Felix van Santbeck.

VII.

Den Scholemeesters eedt.

Ick sweere, dat ick de Catholicke Roomsche Religie, die ick nu hebbe opentlicken voerden Commissarissen beleden, sal altijt onderhouden ende voorstaen, ende dat ick tot desen dage toe geen boecken geleert en hebbe mynen Scholieren, die contrarye zijn de zelve Religie; ende belove in geender tijt toecomende ander te leeren oft gedoogen, datse binnen mynen Scholen sullen geleert worden. Item, dat ick goets tijts zal te kennen geven mynen heeren den Superintendenten, vander Stadts weghen gedeputeert, indien tot mijnder kennissen ofte wetenheyt compt, eenighe vande gesworen Scholmeesteren oft Scholvrouwen te leeren, ofte doen leeren, eenyghe verboden boecken, oft verbalijcken voer te houden hunne Scholieren proposten van ketteryen, oft schandale nopende d'exercitie ende Sacramenten der voors. Catholique Roomsche Religie. Dat ick voorts van jare te jare, op den derden dach van Aprille, sal versoecken van mynen heeren den Magistraet ofte hunne gedeputeerde, nyeuwe commissie *sub* den voors. eedt, soe soe verre ick begeere Schole te houden.

Soe moet my Godt helpen ende al zyne Heylighen !

VIII.

Memorie.

1563 Hesius ende Hun,	90 £ rijs		
1564 Meurier en Boon,	110 £ rijs	}	cost 36 g. 17 st.
1565 Cupers en Mennen,	90 £ rijs		
1571 De Coster en Roover,	110 £ rijs		
1572 Meurier en Borrekens,	127 £ rijs	}	cost 28 g. 11 st.
1573 De Coster en Hilenius,	110 £ rijs(1)		

BYLAGE II.

Totten Wandelaers (2).

Ghemerckt, lustighe Wandelaers, dat de noodicheyt ende nutticheyt der Landt-tafelen claerlijcken ghenoech bewesen wordt in het groot Tooneel des aerdt-bodems, zoo en ist niet van noode hier daer van vele te verhalen : alst ooc niet en is van de bequaemheyt

(1) Ik heb geheel den inhoud van het te Brussel berustende handschrift laten drukken, behalve vier stukjens, die op de laetste bladzyden geschreven staen, en tot de Schoolmeestersgilde geene betrekking hebben. Het zijn : 1° *Den Eed der gesworen Gulden vanden Jonghen Handtboge*, 1585. *Ady 24 October*. — 2° *A son Altèse*, een vertoog- en smeekschrift door de katholieke inwooners van Antwerpen, waerschijnlyk aen Alexander Farnesa, na het overgaen der stad, aengeboden. — 3° Een getuigschrift en paspoort door eenen kapitein afgeleverd, den .... Augustus 1585, aen .... van Mechlen, die als adelborst gediend had. — 4° Een getuigschrift door de Dekens van den Jongen Handboog aen Jasper Backel, den 10den April 1588 gegeven, dat hy tot die Gilde behoorde. Deze stukken leveren weinig of geen belang op.

(2) Dit stuk is letterlyk nagedrukt uit den *Spieghel der Werelt* van 1583. Alleen heb ik de cyfers, die aldaer boven den naem der landstreken staen, en naer de landkaertjens verwyzen, weggelaten, en de jaertallen alsook de korte aenduidingen, die als kantteekeningen voorkomen, in den tekst tusschen haekjens doen plaetsen.

ende dienstelijcheyt van desen boecke, want die uyt de gheha saemheyt ende oncostelyckheyt synder cleynicheyt ghenoech te v staen ende te begrijpen is. Dus sal ick u lieden alleene, als verstandi lief-hebbers, hier te kennen gheven, hoe ende waer inne ick g volght hebbe den seer gheleerden, ende wijt beroemden Lan beschrijver ABRAHAM ORTELIUS.

Inden eersten dan siende dat onsen inlandschen crijch, door comste vanden Prince van Parma [1579], hoe langher hoe gheve lijcker werdt, ende dat de hope, diemen hadde op des Coni broeder van Vranckrijck, heel begonst te flauwen, ouermidts syne Hoocheyt Camerijck ontset hebbende [17 Aug. 81], we na Vranckrijck ghekeert was, ende corts daer na de stadt van Do nick, by den vyant belegert ende verouert werdt [1 Decemb. 8 Soo hebben wy tsamen (als haters van onruste ende van allen ou last) de heele *Weerelt* voor ons ghenomen, om ergens een plaetsl te bespiene, daer wy voor wat tijts in rusten souden mogen lev Ende eenen grooten grouwel gheereghen hebbende van d'onm schelijcke wreetheyt der Spaenscher tyrannijen in de nieu ghev dene werelt, ghenoemt *America*, wel ende waerachtelijck in Spaen beschreuen [in Seuilien anno 1552], door den eerweerdigen Bissch vande Coninckl yeke stadt Chiapa, Don Bartholome de las Cas ofte Casaus, [overgeset 1579], soo doorsochten wy seer vlijtel als nv *Asien*, alsdan *Afriken* ende *Europen*. In welck deel merct hebbende de zekere gelegentheyt van het vruchtbare eyla *Enghelandt*, soo besloten wy ten eerste gelijckelyck daer te g besoecken onser beyder goede vriendt, den neerstighen en seer v standighen Emanuel de Metre, het welck wy metter daet oock ded ende quamen juyst tot Londen, als de wyse ende Godvruchtighe Co ghinne besich was om t'ontbinden den doorluchtigen Hertoghe Anjou, die daer in een Princelijck steeckspel betoouert [5 Ian. 82] e met veel goude ketenen vast sat ghebonden, op dat hy met alder sp oock soude gaen verlossen ende bevrijen het edel Nederlandt van banden der verdruckinghe, daert soo jammerlijck mede gheknel ende gheboeyt was. Om dwelc te volbrenghen wy hem (naer dat hy d dry maenden lang vrolyck gheweest hadde) met seer heerlycken, coninck lijcken staet te Sandwich saghen t schepe gaen [7 Feb. 82.], haren Maisteyt (die hem tot Cantorbery toe uytgheley dede) oor ghenomen hebbende ende vriudelijck ghezeghent zijnde. Maer w wy altijt een groot achterdencken hadden, soo lieten wy hem var ende reysden na den wonderlijcken berch Crampius, die ons bracht

Schotlandt. Doch soo wy ghewaer werden dat daer oock wat onraedts in de locht hongh door de sorghelijcke factie die de Staetsuchtighe [Hameltons, Douglas, Stuards], midts d'onbejaertheyt des Conings, hier waren voeyende, soo namen wy den loeff naer *Irlandt*, daer wy met groote verwonderinge saghen, hoe den selsamen voghel Barnacus daer uytten abeel is groeyende, van de welcke wy oock eenen onvolwassenen, tot een waerteecken, mede droeghen. Ende daer een schip reede vindende, dat nieuw landt wilde gaen soecken, soo en bleuen wy daer niet langhe (ouermits de rouwicheyt dier contreyen) maer gauen ons met het voors. schip op de vaert : ende comende ontrent d'Estrecho de Gibraltar, creghen wy eenen gheduerighen herden tegen-wint, die ons te rugghe dreeff voor by Andolosyen, een deel van Spaegnen, (daer wy doch om der Inquisitien wille gheenen lust en hadden te landen) tot in Portugael toe : daer saghen wy dat den verwaenden Castilliaen syne goetwillighe nabueren, soo wel als de ghetrouwe Nederlanders conde plaghen want den Hertoghe van Alba de rijcke stadt Lysbona [25 Aug. 80], emmers soo hatelijck als Xanxes Dauila de wijt vermaerde stadt Antwerpen , ouervallen ende gheplondert hadde [4 Novemb. 76]. Dit dede ons soo wee, dat wy ons weder op Gods ghewout ter zee begauen, om het ghewenschte lant t'ontdecken ende te becomen : maer wy en waren soo haest op zee niet, daer en quam een soo eysselijcken onweer oppe met draeyende winden ende schrickelycke buyen, dat wy spriet, mast noch cabel heel en behielen, daer toe werden wy roer, ancker ende boot quyte, inder manieren dat ons schip ten lesten te hedzen van een vlieghende, ende wy ons zielen Godt beuelende, elck ten besten dat hy mochte, syn lichaem socht te berghen ende te behoudene, deen herwaerts d'ander derwaerts swemmende, daer hem de golven ende baren der zee henen droeghen. De plancke daer ick op dreef, hielt altijt de costen van *Vranckrijck*, ende werdt ten lesten door des Heeren ghenade ghestrandt ontrendt *Cales*, daer ick half doot inne ghebracht werdt. Als ick nu becomen was, ende my wat vermaeckt hadde, vernam ick neerstelyc na den stant vanden Nederlande, eñ hoorende hoe feestelijc, heerlijc eñ costelijc, (niet teghenstaende de ieghenwoordighe armoede vanden lande) syne Hoocheyt t'Antwerpen eendrachtelijck inne ghehaelt ende als Hertoghe van Brabant ghehuldt ende gheeedt was [19 Feb. 82], soo creghe ick lust daer weder henen te trecken, maer verstaende ten anderen hoe moordadelijck den vromen Prince van Oraengen, binnen synen palleyse, door eenen ghehuerden Spaengnaert Iean Iaureguy [18 Meert 82]

(dier op de stededoot geslagen werdt) dweers door den hals geschot was, dit bracht my weder in eenen vreemden twijfel, inder vuegh dat ick heel anders van sinne werdt, ende te paerde sat om een anderen weeh te nemen. Ende door-reyst hebbende *Pycardyen*, *V*‹ *mandois*, *Anjou*, *Poictiers*, *Berry*, *Limaigne*, ende het edel vry Pri schap van *Oraingnen*, (niet sonder ghesien te hebben d'oude fraeyicl den van dien) soo vond-ick mijnen lieuen Abraham, (met wat vreuc den dit gheschiede, can elck licht bedencken die eens schipbrueck ge den oft ghesien heeft) in *Prouencen* ontrent Languedoc, van waer ‹ Godt louende ende danckende t samen reden (malcanderen ons auo tuere vertreckende) door *Sauoyen* ende quamen door t'Hertochdom en‹ graefschap van *Bourgondien* in *Duytsch-landt* daer wy zeker tyding creghen [5 May 82] dat zijne V. G. (wiens goede huysvrouwe, Madar Charlotte de Bourbon; ghestoruen ende met grooten rouwe statcly begrauen was) [9 voors.] van syne quetsure niet sonder veel dootlijc swaricheden, ghenesen ende wel te passe, synen kerckganck gheda hadde [2 May 82]. Dese goede tydinghe dede mynen voors. vriendt om keeren, ende heuchelijck na huys trecken, maer ick om zeker reder wille, reysde voort door *Switserlandt*, na *Beyeren*, *Saltzborgh*, *N*‹ *gew*, *Wirtenbergh*, ende *Franckenlandt*. Van hier ben ick (de v‹ maerde Francfortsche misse wel doorsien hebbende) in eenen nacl sittende, den Rijn af ghedreuen tot Cuelen toe. Al waer my on‹ grooten vriendt, den gheleerden ende scherpsinnighen Aernout Mi‹ eenen brief behande, van mijnen weerden Ortelius, die my van Sto‹ holm int langhe beschreef de heerlijcke feeste ende vrolijcke vierin‹ die tot Brugghe [20 Aug. 82], ende Gent [27 Julij 82] ghesch‹ was om den grootmachtighen Alençon aldaer als Graue te hul‹ Oock schreef hy my, hoe den stantvastighen Prince nv ten twee‹ male in groot perijckel gheweest hadde, door den moordersc‹ aenslach die den Franschen balline Salcedo, met synen vertwijfeld‹ aenhanc (dier twee met hem ghevangen waren, waer van den een‹ hem zeluen verdede) daer ghemaeckt hadde, om syn Excell. (o syne Hoocheyt, soo men seyde) te vergeuen ende omme te brenge Welcken handel, soo hy my schreef, hem oorsake ghegeven had syn vader-lant weder te verlaten, ende Oostwaerts te reysene, meer ooc dat de stadt van Oudenaerde haer soo haest op ghegheu [1 Iulij 82], ende den Schotschen capiteyn Sempel de stad van Li‹ soo verradelijck ouergheleuert hadde [2 Aug. 82]: waeromme d Hertoghe zijnen heelen legher gheleyt hadde inde Buytenschans‹ van Antwerpen, die daer dore soo vele als beleghert scheen te zyr

20 Nov. 82] ende d'Enghelsche Natie oorsake ghegheuen hadde dese stadt te verlaeten, ende naer Middelborch te trecken. Ick dit verstaen hebbende, ende hier vernemende hoe dat den Truchses, Keurvorst zu Cuelen een vrouwe wilde trouwen [4 Febr. 1583], ende euen wel Bisschop blijven, daer nootwendichlijck oock niet dan onruste en moeyte uyt ontstaen en mochte, soo sackte ende packte ick weder oppe, ende reysde spoedelyck doch bedecktelijck, om hem 't achterhalen, door Nederlant, te wetene door de heerlijcke Hertochdommen van *Geldre*, ende *Brabant*, het Bisdom van *Luyck*, (daer ic sach de ghedachtweerdighe begraeffenisse vanden ervarenen wandelaer Jan van Mandeuyle,) voorts door de Graefschappen van *Lutzenborch*, *Namen*, *Henegouw*, *Artois*, *Vlaenderen*, *Zeelandt*, ende *Hollant*, dwelk vast met een nieuwe swaricheyt ghedreyght werdt, door de muyterije, die Cornelis de Hooghe, den fraeyen letter snyder hem uytgheuende voor des Keysers Carolus bastaert sone [29 Meert 83] (daer hy naderhandt in den Haghe om gequartiert werdt, effen een iaer na dat den Preeckheere-moninck metten Biscain, om t' feyt van Iaureguy t'Antwerpen ghevierendeelt was) [28 Meert 82] daer heymelijck rockte, bedectelyck soeckende dit landt weder aenden Coninck te brengen. Dit dede my doen te meer haesten ende over schepen na de heerlijcheyt van *Vrieslandt*, van daer voorts te waghen rollende door *Westphalen*, langs *Ditmers*, naer 't Coninckrijck van *Denemarcken*, ende hem daer niet vindende, voer ick over de Sont ende Baltische Zee naer *Pomeren*, *Sassen*, *Slesien*, *Bohemen*, *Oostenrijck*, ende *Frioul* in *Italien*, heel versekert synde hem daer te vinden (als wesende een groot lief-hebber ende recht kendere vande loffelijcke outheden, soo wel van Medalien, Medaillons als van alle andere Roomsche sonderlingheden) ghelijck ick hem oock aldaer vondt, den yuoiren stoel van S. Marcus met aendacht besiende. Ende naer dat wy malcanderen vriendelijck ghegroet ende blijdelyck omhelst hadden, voeren wy spelen, om ons wat te vermaken op het lustige Lac *Como*, van daer trocken wy nae *Milanen*, voorts ouer het gheberchte van *Piedmont*, na *Tuscanen*, ende t'rijck van *Napels*. Dwelck oock niet weynich ontstelt en was, ouermits dat sy aldaer een Turcsche spie (wesende eenen verloochenden Christen) gheereghen ende met vier galeyen van een ghetrocken hadden. Dies wy van daer roeyden naer d'eylanden van *Sicilien*, *Sardinien*, *Malta*, *Corfu*, *Candien* ende *Cypers*, van hier liepen wy na de keyserlijcke stadt Constantinopolen, daer wy onverwacht vriendelyck onthaelt werden van eenen Iohannes Andreas

Venetus die hem van selfs aenboot onsen taelman ende leydsman wesen, ter liefden van onse vaderlijcke stadt, ende den seer vernuft Frederick Genibelli, die hem met dry ander cooplieden van Rom nyen [Emanuel Sumadere, Nicolaus de Zuani, ende Gregorius Legic Griecsche cooplieden], t'Antwerpen zijnde, lieflijck herberghend in als beweecht ende gevoordert hadde, ende sonderlinghe in h contract dat tusschen de stadt van Antwerpen, ende *Griecken*, doo zijn aengheuen, alsdoen ghemaeckt werdt [7 ende 20 Nov. 82]. Daer men eer langhe soo hy verhoopte de vruchten aff soude sien, on derhaluen biddende, t'selue hunnen gast-vrijen weerdt, met veel her telijcke groetenissen, soo aen hem als aenden zeer gheleerden Danie vander Muelen (daer hy om de grootheyt zijns verstants oock kenniss mede ghemaeckt hadde) te willen aensegghen, het welck wy see geerne aennamen, als die de persoonen wel kenden ende voor goed ghetrouwe Patriotten hielden. Als wy nv door den voors. Ioh. va de gelegentheyt deser stadt ende de heerlijcheyt vanden Groot-heere wel onderrecht waren, soo namen wy met alle danckbaerheyt oorloff ende trocken voorts na *Slauonien*, *Hongerijen*, *Seuenborgen*, *Polen*, eñ *Oswiecz*, van waerick op een sledde een bodschap dede tot Danzick in *Pruissen*, ende quam weder by mynen trouwen Reysbroeder in *Lijflandt*, zoo hy t'seyl ghinck naer *Noordweghen*, van waer wy gheraecten in *Moscouien*, *Tartarien*, *Indien*, *Persen*, ende *Turkijen*, waer langs mynen med'gheselle int *Heylich landt*, comen was, ghelijck ick daer door *Natolien*, wesen wilde. Ende t'samen te Jerusalem gheweest, ende alles wat besiens weerdt was, op gheteeckent hebbende, ghinghen wy besien de Pyramiden in *Egypten*, oock d'Elephanten in *Paep Ians-landt*. Maer die quellycke sprinckhanen die door hunne ongeduricheyt d'inwoonders selve dickwils doen verhuysen, en lieten ons daer ooc niet langh met vreden, maer joeghen ons naer *Carthaghen*, daer wy saghen de wonderlijcke vervallinghen van dier stadt stercke mueren, ende van hare seltsame waterleydinghen. Ten lesten moede zijnde van reysen besloten wy sekeren tijdt te blijven in *Barbarijen*, by de goede lieden onder den berg Athlas, maer dit werdt oock een rekeninghe sonder weerdt, want wy daer nauw eenen dach stil en waren, wy en verstonden met verschrickinge dat de Coninck van Spaengnien weder een groote vlote schepen toe ruste totter oorlogen, doch werwaerts en wist niemandt, dan meest elck vermoeyde na *Tercera*, om zijn victorie te vervolghen, ouermidts dat hy Don Antonio ter zee verwonnen ende zijn fransche hulpe eensdeels verslaghen ende eensdeels ghe-

vanghen hadde [Julij 82], van de welcke hy de treffelijckste ende namelijck den vermaerden Capiteyn Strossi, als Zee-roouers hadde doen onthalsen. Waeromme wy voor ons namen, als die lieuer hadden in Godes, dan in des menschen handen te vallene, met de wel bezeylde *Fortune* vanden wijt-bekenden ende heerlijcken coopman Gillis Hoftman, die daer recht te passe by den Iongen Hans van Sambeke, zijnen cloecken dienaer gheladen werdt (hoe wel den Leeuw, dier onder ander vremde dieren oock inne ghedaen was, ons niet weynich en ontsette) na huys te varen, al eer den voorseyden Coninck soude connen veerdich wesen, ende de zee onveyl maken. Welcke reyse ons emmers soo wel gheluckte, dat wy met welvaren, altijt voor windt hebbende, zoo spoedich als vrolijck, Gode loff, weder t'Antwerpen aenquamen ten seluen daghe als die edele Bruydt Madame Louyse de Colligny (dochter vanden eruarenen Amirael van Vranckrijck, ende weduwe vanden vromen Heere van Tilligny, die beyde inde Parijsche bruyloft deerlijck om ghebracht werden, 24 Aug. 72), met haren trouwen bruydegom van Nassouwen uytten schepe opten werf tradt, dry daghen na dat de stadt van Denremonde van de Françoysen ontledicht [11 April 83] ende den Staten weder omme in handen gestelt was, volghende het prouisionael contract aldaer metten Hertoghe aenghegaen [12 getrout], ende hier ter Puyen solempnelijck afgheccondicht [8 April voors.].

Als wy nu in de stadt waren comen [2 Apr. voors.], soo quam ons recht int ghemoete onsen sonderlinghen vriendt ende compere den seer vermaerden coper-snyder Philippus Galle, die ons hertelijck willecome heetende ende vriendelijck beschoncken hebbende, int langhe ghingh vertellen (ghelijck hy dat meesterlijck wel can) allen des hertoghen handel gheduerende ons aff wesen, ende onder al hoe dat met zijne Hoocheyts comste schier niet met allen tot des landts voordeel uyt ghereeht en was, dan dat wy de stadt van Aelst [23 April 82], ende van Eyndhoven [8 Jan. 83] verouert eñ Lochum ontset hadden [23 Sept. 82], dat hy den Staten altijt goede hope gegeuen ende wt ghestelt hadde, op de comste van zijn *grandes troupes*, die t'gemeyn volck door het langh beyden noemde de groote trompen. De welcke ghecomen, ende inde Buytenijen gheleghert zijnde, zijne Hoocheyt niet anders en hadde ghedaen dan met ketsen, steken ende banckelteren den bequamen tijdt verwacht, om dese Stadt, die vrywillich zyne was, zyne onvrije slave te makene : ghelijck hy dat oock met verscheyden ander steden al op eenen dach voor ghenomen hadde, hoe wel het hem niet gheluckt

en was dan met Duynkercken [Dec. 82], Dixmuyen [17 Jan.
Denremonde, ende Vilvoorden [14 Dec. 82]. Welcken tijt, soot sch
hem veel te langhe soude ghebeydt hebben, indien men het
door des Paus raedt niet en hadde thien daghen vercort : Sa op
Anthonis dach, seyde hy syn crijchs-heyr in Borgerhout te w
gaen monsteren, ende hadde syne Excell. (die Godt nu hier
derden male [17 Jan. 83] voor ongheluc behoede) seer ghe
mede ghehadt, dan zoo dit onghelegen was, soo reedt
Hoocheyt ten voorseyden eynde (soo elck meynde) opten noene
synen adel, die seer groot was, wel te peerde, vrolijck en
lachende, elcken seer feestelijck toe neygende ter Kipdorp-poo
uyte. Daer hy niet soo haest wt en was, de brugghe en werdt ter
(als den gheveinsden hinckaert de loze ghegheuen hadde) aen
canten beset, de borgherlijcke wacht (t'sijnder eeren metten blo
hoofde staende) doot gheslaghen, ende de vesten aen weer s
inne genomen. Daer ick, seyde de voornoemde Galle ende den co
gen schilder Gillis Quingnet (als daer t'samen ghecomen zijnd
de Fransche monsteringhe te gaen zien) in grooten ghevaer o
leuens waren. Voorts zondt syne Hoocheyt alle zijne soldaten
hy ghezeydt hadde te willen monsteren, ter poorten inne :
quamen met grooten ghedruyssche al roepende : *tuë*, *tuë*,
gaignée : Viue la Messe, ende desgelijcx brandende, moord
ende roovende, al daer zy ontrent conden, om ons soo hate
te verschudden ende te vernielen, als hy ons eerst vriendelijc
schoone woorden [*Fouet et Discutit*] getroetelt ende onderho
hadde. Maer de ghetrouwe Godt die de zijne een rechte sake hebbe
eñ op hem betrouwende, nemmermeer en verlaet, gaff den borg
(des hem eeuwigen lof zy) soodanighen herte ende moet dat s
lange met een handt vol volcx, op de vlucht gheslagen ende w
ter poorten uyt ghekipt werden : ja malcanderen soo ouerliepen
hunne lichamen, soo doode als levende, de poorte toeschans
inder manieren dat de gene dier voorts wt wilden, moesten
vesten aff springhen, oft om ghenade roepende hun gheua
gheuen. Daer na d'ouerwinninge soo ghenadelijck ende beschey
lijck mede ghehandelt werdt, dat de ghene die onder de do
lagen ende noch eenich leven hadden op gheheuen ende te meest
gheleydt werden. Dier doot bleven, soo eel als oneel, waren
1500, waer van den meestendeel begrauen was int op comen
de monster-veste, streckende na den Huyuetters-toren : we
plaetse, soo hy ons dit al wandelende vertrock, hy ons oock m

vingher wees. De borgheren die hun leuen vromelijck voor hun vaderlant hadden ghelaten, waren ontrent lxxx in ghetale; waer onder was den cloecken Colonnel *Adriaen Vierendeel*, den gheoeffenden *Renaut Michaut*, ende den stouten *Baltazar Tas*. Alle welcker borgeren weduwen ende weesen, met seker lijfrenten op dese stadt tot een teecken van danckbaerheyt, rijckelijck vereerd ende beschoncken syn, op dat de ouerghebleuene, tselue ghedenckende, hun des te vromer souden draghen, dwelck een sake is die voorwaer wel te louen staet. Voorts leyde ons onsen voorseyden Compere, over al daer zedert dien dach nieuw ketenen, veerdige draeyboomen, stercke balien, ende sekere schoven ghemaeckt waren: Alsoo dat wy beuonden dat de Stadt nv niet alleene dick van wallen ende diep van breede grachten was, beset met dichte staketsels teghen den buytenvijandt, ende wel beplant met cierlijck gheboomte tot verlustinghe der borgherijen, maer oock wel versekert teghen alle laghen, listen ende muyterijen die den inwendighen vijandt soude moghen te weghe brengen. Waer van hoochlijk te louen ende te prijsen syn, alsoo wel

de nieu Bouwmeesters, als	*d'oude Fortificatie meesters.*
Hans Ghyssels, *oudt Colonnel.*	Gabriel Steudlin.
Marten Meermans, *oudt Policy-meester.*	François de Lemens.
Oliuier van Fockenbrouch, *oudt Wijck-meester.*	Steuen de Rapallo.

Daer en bouen versekerde hy ons, dat nv elck borgher wel drij mannen weerdt was (dwelck wy oock lichtelijck gheloofden) als ghereckelijck monster ghepasseert zijnde, ende verscheyden reysen malanderen getrouw beuonden hebbende, soo ooek noch onlangs, seyde hy, wel gebleken was int branden van de nieuw-borse [25 Febr. 83], hoe wel het by nachte geschiede: want daer sachmen, soo hy voort seyde, onder het wijs beleyt vanden Magistraet, elc om 't vlijtichste, ja om strijdt hem in zijnen dienst trouwelijck quyten ende malcanderen cloeckelijck by staen, alsoo wel de vier Brandtmeesters.

Ionc. Godeuaert Montens
Meester Iacob Swerius.
Lodewijck Bloemaert.
Ian van Steenwinckel.
} *Schepenen.*

De acht Colonnellen.

Ionc. Philips van Schoonhouen, *buyten Borgem.*

Iaques vande Walle,
Iaques de la Faille,
Iaques de Velaer,
Aert Hoftman,
Embert Pellicorne. } *oude Wijck-meesters.*

Geert Michels.

Ian Goddijn, *out Capiteyn*

Ende de twee Wacht-meesters :

Eueraert van Monckhoff, ende Cornelis d'Arthois, *oudt Capiteyn.*

Als de Dekens vande sesse ghesworen Gulden:

Ian Schijn ende Ian van Houe, *ouden Voet-boge.*
Hans Dekens ende Aernout Willems, *Ionghen Cruys-boghe.*
Cornelis Martens, ende Iaques opten Hof, *ouden Hantboghe.*
Bernaert Pluym ende Ieremias vanden Bremden, *Jonghen Handtbog*[redacted]
Anthonis Adams, ende Melchior van Eyndhouen, *Coloueriers guld*[redacted]
Ian van Valckenborch ende Guillaume Placqué, *Schermers gulde.*

De sesse Ammonitionarissen.

Ian Baselier, *Schepene.*
Iaques de Velaer, *Colonnel.*
Peeter vanden Moere, *Wijckmeester.*
Arnout t'kindt, *oudt Aelmoessenier.*
Dominicus van Vffele, *out Capiteyn.*
Lucas Roose, *oudt Deken vander meerssen.*

Ende de 80 Capiteynen.

Onder t'regiment van Schoonhouen.

2. C. d'Arthois, nu ter tijt H. de Paus.
10. Hendric de Haze.
10. Cornelis Vrancks.
10. Iaques Rijsbosch.
11. Eduvvaert van Ghistele.
11. Anthonis Couureur.
11. François Chanon.
11. Aelbrecht Ianss.
11. A. van Eede, nv P. Mallery.
12. I. Elinck, inde plaetse van B. Tas.

T'regiment vanden Walle.

1. Hans Scholier, nu T. Michielss.
1. L. Heymans, nu P. vander Meret.
1. B. Zeghers, nu Ysaac le Meere.
1. Ian Garryn.
4. Alexander Boucqueau.
4. Gillis Crol.
4. Ian Mertens.
4. Lambrecht Ianss.
4. Iacob van Bemmel.
4. Lyon le Petit.

T'regiment van la Faille.

1. A. vanden Broeck nu W. Raē-maker.
1. Geeraert van Ackeren.
2. H. Daems, nu G. Verhulten.
2. M. Melis, nu I. van Belten.
2. Lazarus Papenbroeck.
3. Ian Gemaert.
3. Robert de Lommele.
3. G. le Grand, nv Pauvvels de Bruyne.
6. Hans Happaert.
6. C. Vroon, nv G. van Hargile.

T'regiment van Velaer.

2. Pierre Lobelle, in plaetse van R. Michaut.
2. Philips Gabia.
5. A. Van Deurne, in placts van A. Vierendeel.
5. Hans van Vleeck.
5. Cornelis Adriaenss.
5. P. Metzu, nv Ch. Scholier.
5. François Bisschop.
5. Peeter Casier.
11. Hans Schot.
12. D. l'Hermite, nu A. Hoogendorp.

T'regiment van Hoftman.

3. Hans Altinck.
3. Bartholomeeus vanden Berghe.
3. Willem Dickbier.
7. Quinten Massys.
7. Oliuier van Fockenb. nv G. Lierdemans.
7. Anthonis Maix.

T'regiment van Pellicorne.

* A. Hellemans, nv F. van Arcke.
6. H. van Diepenbeeck, nu Ol. Coeck.
6. Gillis Roelants.
9. Hans Clamp, voor Pellicorne.
9. François Svveerts.
9. Iaspar Charles.
9. R. Paulet, nv R. Wichelrinck.
10. Cornelis Walrants.
10. Hans van Tol.
10. Ian Bousijn.

T'regiment van Michels.

6. W. Bol, nv E. van Weert.
6. Hans de Lommel.
8. François d'Orogins.
8. Peeter Raeyvaerts.
8. Iaques van Thielt.
8. Michiel op de Craen.
8. Lambrecht de Coster.
8. Cornelis de Meyer.
9. I. de la Croix, nv P. Verlit.
9. I. Vlemminck.

T'regiment van Goddijn.

12. Baltazar Moucheron.
12. Iaspar Angele.
12. B. Pelletier, nv E. van Geemont.
12. Adriaen Vermuelen.
13. Michiel van Quickelberghe.
13. Iaques de Veerne.

---

* Iongmans Capiteyn.

7. Guillaume Heemss.
7. Aernout Verdussen.
7. H. Quingnet, nv I. de Vos.
8. Ian Staes.
13. Peeter Muelemans.
13. Adriaen vanden Perre.
13. Herman de Ruytere.
(1)13. F. Tibaut, nv H. Mus.

Dese seyde hy noch eens, hebben hun al tsamen soo ghequeten, ghelijck sy noch daghelijcx met goede ordene doen, dat ick nv alle voorder swaricheyt hier ghetroost ben : te meer om datmen hoe langher hoe merckelijcker spuert dat God dese stad ende den lydsamen Prince haren erf Borchtgraue, ghenadelijck wil bewaren. Waer aen merct ghy datte, vraechden wy hem? Daer aen, antwoorde hy dat de Heere telcken de moordersche aenslaghen openbaer maect, eñ wonderbaerlijck voorcomt, dwelc nv tot vier malen toe binnen den jare geschiedt was. Nochtans was den lesten, die aengenomen hadde syne Excell. verradelijck te herten eñ te doorsteken [3 Meerte 83], om soo de stadt in roeren te stellen, daer hy oock om ghevierendeelt is, eenen seer veruaren, loosen ende duertrapten Spaengnaert; Pedro Dorduña ghenaemt, maer teghen Gods voorsichticheyt en gelt seyde hy gheenderley list noch schalckheyt : ons der haluen voor tbeste radende, hem voortane, thuys blijuende, te willen geselschap houden; het welck wy hem, wel ouerleyt hebbende, dat wy ouer al meer onghemacx dan ghemacx gheuonden hadden, ende ondervonden hebbende dat de salighe ruste niet buyten ons, maer in ons, door tghelooue in Christo Iesu onsen Heere, te vinden ende te bewaren was, hem vastelijck toe seyden, soo wel om te beschrijven (volghende zijn begheiren) dese onse reyse, als de seltsame cyghentheden der grooter *Zee*, met de voornaemste riuieren in haer verdwynende : den wonderlijcken aert vanden vremden onghestadighen wint, ende de nature van elck landt besonder, met de ghelegentheyt van d'uytghenomenste hooftsteden die wy gesien ende doorwandelt hadden. Welcken arbeyt ick oock geerne hem te lieue aennam, eñ aenvonck, doen Ionckher Philips van Schoonhouen, heere van Wanroy, etc. (die oock wonderlijck de Fransche monsteringhe ontcomen was) den eersten steen gheleyt hadde vande Monster poorte, [30 April 83] eenen dach oft twee eer de drij herbouwers van t'verbrande stadthuys, namelijc *Françoys Schot*, *Pauwels Luydincx*, ende *Ian Daems*, ghereetschap begosten te maken om de verbrande borse wederom te vernieuwen [2 Mar. 83] : Ende heb dit werc, sulck alst is,

(1) De nummers vóór deze namen geplaetst, zijn die der *wyken*, waertoe deze kapiteinen behoorden.

voleyndt, soo den Hertoghe van Aniou metten zijnen weder na Vranckrijc voer [18 Junij 83], latende tot Duynkercken Monsieur de Chamois met seer weynich volcx, die van Lamotte terstont belegert ende ghedwonghen werdt hem de Stadt ouer te leueren, ende corts daer na oock de stadt van Nieupoorte [30 Iunij 83], Meenen [16 Iulij 83], Veurne [24 Iulij 83], ende Dixmuyden [vlt Iulij]. Alsoo dat Vlaenderen schier heel hopeloos ende zeer iammerlijc verlaten bleef. Ghelijc ooc Brabant als doen deerlijck verwoest ende bedorven werdt, selue door syne Hoocheyts legher, die metten Mareschal de Biron ouercomen was, om Eyndhouen t'ontsetten eñ den vyant wt de Kempen te drijven, doch alles te vergheefs [23 April]. Want niet alleene de beleigherde stadt inne ghenomen ende vermeestert werd, maer oock Turnhout [13 Mar. 83], Diest [27 May 83], Zichenen [5 Iun. 83], Westerloo [23 Apr. 83], Hoochstraten ende de sterckte van Viersel onlangs gewonnen, ia alle dat wy ontrent den heycant hadden, uytghenomen ons leste ghewin, het huys te Wouwe, by Berghen opten Zoom, [8 May 83], daer den legher ontrent bleef ligghen niet sonder quaet vermoeden vanden ghemeynen man, die altoos het erchste is besorgende. Waer inne den almachtigen goeden Godt ten besten voorsien wille, als wy vastelijc hopen door de genade van zijnen eenigen sone, hem ulieden, lieue Wandelaers, hier mede bevelende, ende hertelijck biddende dat hem belieue, als den eenighen Leydsman, ulieden alsoo te beweghen ende te ghelcyden in de pelgrimage deser werelt, dat ghyse met een vrolijck gemoet (v met dese onse beschryuinge ten besten behelpende, voorspoedich moocht volbrenghen tu wer eewigher rusten. Dwelck wy u van gantscher herten, als ons selven gunnen sonder EYNDE.

Het Register, door de antwerpsche schoolmeestersgilde gedurende het jaer 1579-1580 onderhouden, en dat ik hiervoren in zijn geheel als *Bylage I*, heb laten drukken, bevat zaken van verscheiden aerd. Het begint met eene lijst van al de persoonen, welke alsdan deel maekten van de gilde. Het getal der schoolmeesters beloopt tot vijf-en-zeventig en dat der schoolvrouwen tot drie-en-vijftig. Wanneer men in aenmerking neemt, dat er verder nog scholen bestonden door Geestelyken gehouden, zoo

als de vijf, zoo gezegde *Papenscholen*, voor jongens, en waerschijnlyk ook andere, door kloosterzusters bestuerd, voor meisjens, en dat er bovendien nog onvrye meesters waren, dat is die geen deel maekten van de gilde, dan zal men moeten bekennen, dat het des tijds te Antwerpen aen geene gestichten ontbrak, alwaer de jeugd het onderwys en de opvoeding kon genieten.

Die lijst werd in 1579-1580 met zorg byeengebracht, omdat er in dat jaer aen de verordeningen, die de gilde tot alsdan beheerscht hadden, gewichtige wyzigingen werden gedaen; en men ter dier gelegenheid den toestand dezer inrichting, alsook het getal der leden, die er toe behoorden, nauwkeurig wilde kennen.

Onder de opgegevene schoolmeesters ziet men eenige bekende mannen. Behalve onzen Peeter Heyns, bemerkt men er nog Gabriël Meurir, eigenlyk Meurier, by wiens naem men het woord *royé* geschreven heeft, omdat hy, om redenen in dezelfde *Bylage*, voorkomende, wezenlyk uit de gilde geschrabd werd. Ik kom aenstonds op hem te rug. Ook ziet men er op Michiel Coignet, die soms Quignet geheeten wordt. Hy was een zeer verdienstelyk wiskundige, en schreef, onder andere werken, eene *Cyferkunst*, in het fransch, een boek dat in zynen tijd nog al opgang maekte en lang in de scholen gebruikt werd (1).

Uit de ongelykheden, zelfs in de eigennamen, zoo als Meurier en Meurir, Coignet en Quignet, van Meldert en van Mildert, Borrekens en Borrykene, enz. kan men opmaken hoe slordig men des tijds in het algemeen, zelfs in stukken die onder het oog van schoolmeesters geschreven werden, met de spelling omging. Het stuk draegt er op elke bladzyde talryke bewyzen van, die ik niet noodig geacht heb te doen verdwynen.

Op deze lijst volgt de nieuwe ordonnantie op het school-

---

(1) Men zie over hem FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, D. II, bl. 890.

wezen, den 7sten September 1579, afgekondigd, alsook de bepalingen uit de vroeger bestaende verordeningen, welke men als niet afgeschaft zijnde kon beschouwen, en dus nog dagelyks aengeroepen konden worden.

In gevolge de Pacificatie te Gent, ten jare 1576, geteekend, liet de aertshertog Mathias met Willem van Oranje, onder den naem van *Religions-vrede*, op den 29sten Augustus 1578, een edict uitgaen, waerby zy te Antwerpen de vrye uitoefening der onderscheidene Godsdiensten toelieten, en op den 11sten Juny daeropvolgende, hadden zy, in overeenkomst met het Magistraet der stad, daerby nog dertien nieuwe artikelen gevoegd, alles dienende, zoo als zy zegden, om het vroeger uitgevaerdigde nader te bepalen, en tot de herstelling van rust en vrede te komen (1). Doch deze artikelen waren den Roomschen niet zeer gunstig, ja grooten deels zelfs tegen hun gericht. Deze werden daerby immers slechts in het bezit van drie hunner kerken hersteld, en het was hun niet toegelaten hunne godsdienstplechtigheden in het openbaer uit te oefenen; wat meer is, aen vier-en-veertig hunner Geestelyken bleef de terugkomst in, of het verblijf binnen Antwerpen ontzegd. Onder dit getal bevond zich de gewezen scholaster Godefridus Vuesels of Voesels (2).

Men begrijpt, dat in den toestand van zaken, waerin de stad zich bevond, en te midden dier hevige geloofsgeschillen het schoolwezen niet onaengeroerd kon blyven. In der daed krachtens den *Religions-vrede* en de dertien artikelen werd, op den 7sten September 1579, die nieuwe verordening op de scholen uitgevaerdigd, welke hierboven aen het hoofd voorkomt. Die ordonnantie in verband gebracht met de andere oorkonden opgegeven onder Nr III, beschouw ik als behoorende tot de belangrijkste

(1) Men zie daerover Diericxsens, *Antverpia*, D. V, bl. 295 en 334.
(2) Zie Diericxsens, D. V, bl. 213 en 360.

stukken voor de geschiedenis van Antwerpen gedurende dat zoo brandend tijdstip. Er zijn er misschien geene, waeruit men betei dan uit deze, den wederzijdschen toestand der partyen kan leerer kennen.

Hadden van den eenen kant de Roomschen zich niet te belovei van hetgene, onder den dekmantel der herstelling der rust gedaen was, van den anderen kant hielden de Gereformeerdei zich in het geheel niet te vreden met de vryheid, die men hui had toegestaen; maer zy wendden alles aen, om, zelfs tot d(oude inrichtingen der Katholieken toe, zoo als de Sinte-Ambro siusgilde was, om verre te smyten. Uit de medegedeeld(stukken kan men wel niet juist opmaken, in welke verhoudin(de Calvinisten en Lutheranen met het overige der bevolkin(stonden; maer het blijkt toch, dat de onroomsche school meesters niet groot in getal waren, vermits de Dekens der gild(met de Oudermans, waeronder een Calvinist en een Lutheraen zelven verklaren, dat er zich onder de gereformeerde school meesters nauwelyks vier, en onder die van de Confessie van Augs burg, geene drie bevonden, die bevoegd waren het dekenschap t(vervullen.

Ik herhael het, deze stukken verspreiden een nieuw licht ove den toestand van Antwerpen ten gevolge der Pacificatie van Gent maer ik kan er te dezer plaets niet langer over uitweiden, ei moet het aen anderen overlaten deze oorkonden nauwkeurig t(overwegen, en als nieuwe bron voor het schryven van eenige blad zyden over dat voor die stad zoo woelig en belangwekkend tijdsti(te gebruiken.

Hetgeen daerop in het handschrift volgt, en alhier onde(N° IV gedrukt voorkomt, zal stof kunnen leveren, om in he vervolg een zeer ongunstig oordeel te stryken over eenen zeei bekenden Antwerpschen schoolmeester, Gabriël Meurier. Dez(man, geboren te Avesnes, een steedjen in dat gedeelte van Hene

gau, hetwelk thands aen Frankrijk toebehoort, gelegen, hield te Antwerpen eene fransche school, die in haren tijd zeer vermaerd was, en hy zelf heeft zich bekend gemaekt door het uitgeven van een aental boekjens voor de jeugd bestemd, welke tot heden toe zeer gezocht zijn, deels om de aerdige titels, waeronder sommige verschenen, zoo als : *le Perroquet mignon des petits enfants*, *la Guirlande des jeunes filles*, *la Foire des enfants d'Israël*, *le Bouquet de la philosophie morale*, enz., deels ook om den inhoud, waerin meestal, zoo voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs als voor de taelstudie, nog al wat te leeren is. Al die werkjens zijn in het fransch, maer by vele komt een nederlandsche tekst by, zoo dat ze ook voor onze tael met vrucht kunnen geraedpleegd worden (1).

Het was reeds vroeger bekend, dat Meurier een moeijelyk, oploopend en afgunstig mensch was. Zyne uitvallen tegen schryvers, die hetzelfde vak als hy beoefenden, zoo als onze beroemde Kilianus, de fries Mellema enz., strekken daervan ten bewyze. Maer in de klacht tegen hem door de Schoolmeestersgilde ingediend, worden er zoo talryke grieven, tegen zijn gedrag even als tegen zyne eerlykheid opgesomd, en wordt hy met zulke zwarte kleuren afgeschilderd, dat men wel moet aennemen, dat hy niet altijd treffelyk handelde, en dat het dikwijls lastig moest vallen om met den man om te gaen. Wel is waer, het schijnt my, dat de partygeest, welke in die dagen te Antwerpen zeer hevig moest zijn, aen de zaek niet geheel vreemd was, ja, dat deze zelfs in het stuk, dat de Dekens der

(1) Over Meurier verdient vooral gelezen te worden Dinaux, in de *Archives du Nord de la France et du Midi de la Belgique*. Nouvelle série, 1844, D. V, bl. 211-219, waerin zeer breedvoerig over hem gehandeld wordt. Dit gaf my destijds gelegenheid om insgelyks iets over den man te schryven, en het een en ander aen te halen, dat aen den heer Dinaux ontsnapt was. Zie *le Bibliophile Belge*, Brux. 1845. D. II, bl. 367-378.

gilde tegen hem indienden, hier en daer doorstraelt. Wat er ook van zy, de Superintendenten der scholen, die in de zaek uitspraek te doen hadden, veroordeelden Meurier tot het betalen eener geldboete, en legden hem op, dat hy zich in het vervolg met de gilde niet meer te bemoeijen had. Daerom werd zijn naem uitgeschrabd; maer daeruit volgde, mijns dunkens, des tijds niet, dat het hem verboden werd school te houden. Ook werd de wat al te erge vraeg van zyne medebroeders in de gilde, dat hy, naer een oud middeleeuwsch gebruik, barvoets en bloots-hoofds, met eene brandende keers in de hand, vergiffenis zou vragen, niet ingewilligd.

Peeter Heyns, die, in zyne hoedanigheid van deken, alhier als een der voornaemste beschuldigers van Meurier optreedt, was vroeger zijn vriend. Toen deze immers zyne *Guirlande des jeunes filles* (1) in het licht zond, schreef Heyns daervoor het volgende ter aenbeveling :

PEETER HEYNS TOT ALLE JONGHE DOCHTERS :

Ghelijck eenen lustighen Crans hoflije
ghevlochten wort van verscheyden blomkens ient,
alsoo is, o Dochters, deur Meurier loflije
van veel schoon spreucken en redenen excellent,
alleene vevr v ghemaect dit Boecxken present :
ghenoemt *Maechden Crans*, ic mocht segghen der Ieuchden » licht,
want van den morghen vroech tot dat den dach endt,
hy al v werck en manierlijcke deuchden » dicht :
wel hem diet Francoys recht leert en met vreuchden » sticht.
  Claecht dan nu, dat ghy hier sijt verlaten » niet,
en dat Morus v maer en thoont bladers schoone :
sijn vruchten ghy nu cocuer t'uwer baten » siet,

(1) Ik bezit eenen druk van 1580, maer op den titel staet er : *Reueüe et de plusieurs belles sentences illustrée*, zoo dat er genoegzaem uit blijkt, dat het boekjen reeds vroeger van de pers kwam.

al schijnet spacy, sy zijn soet en seer ydoone.
Dus wilter v voeden mede, en tsijnen loone
sijnen lof, in zijn tale, met lofsanck » breyt,
oft ten minsten maect hem eenen Crans oft Croone
vande bloemkens die hy u vry en vranc » spreyt,
Prijs-weirdich is sy die haren deucht-doender danck » seyt.

WEL HEM DIE GODT BETROVT (1).

Meurier liet deze regels van Heyns niet onbeantwoord. Op de voorlaetste bladzyde van gemeld boekjen, leest men de twee volgende stukjens :

A PIERRE HEYNS, AMATEUR ET DIGNE PROFESSEUR DU FRANÇOIS.

Si du François fais estat et mestier
et tes Nymphes ont du present mestier,
pour s'en ayder et apprendre vn langage,
coulant vtil non metiz ne sauuage,
il ne reste que s'il te haite et duit,
d'y prendre auec soulas ton plein deduit,
en l'enseignant à tes tendres pucelles
pour orner leurs esprits de vertus belles.

AU COLLEGE DES NYMPHES DU LAURIER. QUADRAIN.

Nymphes gayes en abry du Laurier,
mille saluts vous enuoye le Meurier,
autre tant de tortis d'or fleuronnez,
pour en rendre voz chefz tant plus ornez.

Toen deze regels geschreven werden stonden dus de twee meesters, alhoewel zy beiden eene fransche school hielden, in vriendschapsbetrekkingen met elkander.

In de klacht van de dekens tegen Meurier legt men hem onder andere ook ten laste, dat hy : « *oock sonder wete vanden Ouders, nyet teghenstaende datter te veel* rijs-teeckenen *waren, noch*

(1) Ik heb deze verzen reeds vroeger in *le Bibliophile Belge*, D. II, bl. 376, medegedeeld.

meerder ghetal hebbende doen munten ende slaen ende die altsamen met synen naem ende bynaem doen mercken *om rijs te halen.* » Door *rijs-teeckenen* verstaet men niet anders dan den presentie-penning der gilde, die in sommige omstandigheden aen de leden uitgedeeld werd, en waervan zy dan, gelyk ik zal gaen zeggen, eene schotel rijspap bekwamen. De hier aengehaelde woorden moeten verstaen worden, niet, dat Meurier in 1575 eenen nieuwen penning voor de Schoolmeestersgilde deed snyden; want deze bestond reeds sedert het jaer 1562, maer wel, dat hy met den bestaenden stempel op nieuw een aental van die stukken had doen munten, iets waerdoor hy onnoodig kosten verwekte, en verder, dat hy op alle zynen naem en voornaem had doen inkloppen. Van Orden, by wien men dien penning afgebeeld en beschreven vindt (1), zegt : « Meestal zijn er een paar letters ingestempeld, waarschijnlijk den naam aanduidend van den houder. » Op de plaet echter in zijn werk voorkomend, en waerop het stuk afgebeeld is, heeft de teekenaer die letters weggelaten. Ik acht het dus niet ongepast dien penning hier op nieuw onder de oogen te brengen volgends een exemplaer, hetwelk deel maekt van myne verzameling, en dragende de letters G. M., zijnde naem en voornaem, niet van den houder, zoo als Van Orden meende, maer wel van onzen Gabriël Meurier, deken der gilde in 1575.

Zie hier het stuk :

(1) *Bijdragen tot de Penningkunde.* Zaandam, 1830, bl. 50 en pl. VIII, N° 7.

Op de voorzyde staet de heilige Ambrosius in bisschoppelyk gewaed, met myter en staf, en by hem een biekorf, zinnebeeld der vlijt. Het omschrift luidt : D. AMBROSIO SCHOLARUM PRÆSIDI, dat is : *aen den heiligen Ambrosius beschermer der scholen.* Verder ziet men daerop nog ingestempeld, behalve de letters G. M. van onzen Gabriël Meurier, de cyfers 70 en 94, ongetwyfeld voor 1570 en 1594 : zijnde deze jaertallen daerop geklopt, niet onder Meurier, maer onder het dekenschap van anderen, en dienende, als het ware, ter vernieuwing van den penning, om slechts die exemplaren, waerop deze teekens voorkwamen, voor geldig te houden.

Op de keerzyde ziet men het wapen van het markgraefschap van Antwerpen tusschen twee vuerstalen met vonken, en daeronder :

DE GVLDE
DER SCHOELMEE-
STERS BINNEN
ANTWERPEN.
1562.

Of de schoolmeestergilde reeds vóór het jaer 1562 eenen anderen penning gehad heeft, denk ik niet. Ten minste zijn daervan, voor zoo veel ik weet, geene exemplaren bekend.

Uit de benaming *rijsteekenen*, aen die penningen, zoo wel in de klacht tegen Meurier als in de rekening gegeven, blijkt waertoe men ze hoofdzakelyk gebruikte. Eens of tweemael 's jaers, namelyk op het patroonfeest, dat is op Sinte-Ambrosius dag, kookte men, op algemeeñe kosten der gilde, eene groote hoeveelheid rijs, welke aen de medeleden, die hun jaergeld betaeld hadden, tegen inlevering van die penningen uitgedeeld werd.

Dergelyk gebruik bestond te Antwerpen, in de zestiende eeuw insgelyks by andere gilden. Reeds ten jare 1827 heb ik eenige

aenhalingen uit de rekeningen der goud- en zilversmeden laten drukken (1), waeruit blijkt, dat ook deze jaerlyks, op den dag van Sinte-Loi (Eligius), eene schotel rijspap ontvingen.

De rijspap, die nog heden zoo algemeen in een groot gedeelte van ons vaderland, by kermisdagen wordt opgediend, was ook de geliefde kost onzer voorvaderen. Aen hen, die belang stellen in de wetenschap van het koken, zal het niet ontsnappen, dat men voor het bereiden der rijspap, behalve suiker, kaneel en saffraen, ook gember in rekening brengt, die heden daerby niet meer te pas komt. Maer in vroegere eeuwen gebruikte men voor de keuken veel meer speceryen dan in onzen tijd (2).

Nog een woord over Gabriël Meurier. Het tijdstip van zijn overlyden is niet bekend. De heer Dinaux heeft by gissing aengenomen, dat Meurier omstreeks 1520 te Avesnes geboren, in 1550 naer Antwerpen kwam, en aldaer in de laetste jaren der zestiende eeuw stierf. Ik had daertegen eenig bezwaren inge-

---

(1) In De Reiffenberg, *Archives Philologiques*, Louv. 1827, D. III, bl. 59-64.

(2) Er zouden over de voedingswyze onzer voorvaderen, waervan Van Wyn reeds het een en ander gezegd heeft, eenige niet onbelangryke bladzyden te schryven zijn. Ik trek de aendacht van hen, die over het keukenwezen willen handelen, op 1° *Hier begint eenen nyeuwen Coock Boeck : dye noyt gheprint en heeft gheweest. Vergadert wt vele diueersche Boecken : als wt Latijn, Walsch eñ Ytaliaens...* Gheprint Thantwerpen inde Cammerstrate inden Mol. *By dye weduwe van Henrick Peetersen.* Int iaer ons Heeren MD ende LX. In-4°, sign. A tot Oiii, 56 blad. of 111 blz. — 2° *Koock-Boeck oft familieren kevken-boeck Leerende hoe datmen alderhande Vleesch, Vogelen, Wildtbraedt ende Visch koken sal : ende wanneer alderhande spijse ende Wijn op haer beste is. Oock alle manieren van Salaet te maken. Ghedruckt naer de Lovensche Copije, ende op veel plaetsen verbeteert* (sic). *Ghemaeckt door M. Antonius Magirus.* t'Antwerpen. *By Martinus Verhulst, op den hoeck vande oude Corenmert inde Croon* 1655. In-8°, 113 blz. en 7 voor de tafel. — Op deze kookboeken kan men laten volgen : 3° *De cierlycke voorsnydinge Aller Tafel-gerechten; onderwijsende Hoe allerhande Spijzen, zo wel op de Vork, als zonder dezelve, aardiglik konnen voorgesneden, en in bequame ordre omgedient worden.* t'Amsterdam, By Hieronymus Sweerts, 1670. Langw. form. 96 blz. met platen.

Dit diene tot antwoord op eene vraeg in den *Navorscher*, D. X, bl. 36, N° 69 gedaen : *Welke zijn de oudste nederlandsche kookboeken?*

bracht (1), en gemeend, dat hy tot in de zeventiende eeuw geleefd had, omdat er nog ten jare 1618 een boekjen met den naem van Gabriël Meurier (2) in het licht kwam; maer vermits het uit de hiervoren gedrukte stukken blijkt, dat hy reeds in 1552 deel maekte van de antwerpsche schoolmeestersgilde en alsdan reeds weduwenaer was van eene eerste vrouw, en verder in 1579, zoo door de schoolmeesters als door de superintendenten, een oud man geheeten wordt, kan men zyne dood niet wel na het jaer 1600 verschuiven. Ook komt het my zeer waerschijnlyk voor, zoo als de heer Dinaux reeds vermoedde, dat Gabriël Meurier eenen zoon gehad heeft, den zelfden naem dragende als hy. Men zou dus dezen te houden hebben als den opsteller der *Conjugaisons flamen-francoises*, welke slechts in 1618 verschenen (3).

In de eerste *Bylage* komt verder voor, onder N° V, het verzoek gedaen door eenen der schoolmeesters Sebastiaen Cupers, wiens naem reeds hiervoren (4) genoemd werd, ten einde van den dienst der gilde ontslagen te worden. Daerop volgt de rekening, zoo van ontvang als uitgave, waerdoor men omtrent al de huishoudelyke zaken der gilde volkomen ingelicht wordt.

---

(1) In *le Bibliophile Belge*, D. II, bl. 369.

(2) *Conivgaison flamen-francoises, de Gabriel Merrier. Conjugatien in Nederduytsch en Fransoys.*

(3) Ik heb nog voor my liggen : *Thresor de Sentences dorees, et argentees. Proverbes et Dictons communs, reduits selon l'ordre Alphabetique. Auec le bouquet de Philosophie Morale faict par demandes et responses*, par Gabriel Meurier, *natif d'Anuers*. A Cologny (*sic*). Pour Francois le Febvre M.DC.XVII. 8° van 332 blz. Doch dit is slechts een herdruk van boekjens die reeds vroeger verschenen : *le Thresor des sentences dorées*, in 1578, *le Bouquet de Philosophie*, in 1568, enz. Deze werken zijn in allen gevalle van Meurier, den vader. By vergissing heeft men op den titel gedrukt *natif d'Anvers*. Men kon den man, om zijn lang verblijf te Antwerpen, wel eenigs zins *Anversois* noemen, maer toch nooit zeggen, dat hy aldaer geboren was.

(4) Bl. 297.

Onder N° VI leest men den *Eed*, die door de schoolmeester moest afgelegd worden. Dit stuk, zoo wel als de vier andere die geene betrekking hebben op de Sinte-Ambrosius gilde, en di ik daerom ook niet heb laten drukken(1), is van eene andere han dan al het overige. Dat voorschrift van den eed zal slechts va na de overgave der stad aen Parma, in 1585, dagteekenen.

De *Bylage I* eindigt met eene losse aenteekening door d oude hand, die het register geschreven heeft, en waeruit blijk dat de rijs in 1563-1565, veel dierder kostte dan in 1571-1573 Voor de drie eerste jaren bedraegt de prijs van 290 ponden 56 gulden en 17 stuivers, terwijl voor de drie andere 347 ponden slechts 28 gulden en 11 stuivers kosten. Ook ziet men daeruit dat telkens dat Meurier deken was, zoo wel in 1564 als 1572 er eene grootere hoeveelheid rijs gebruikt werd, dan onde het dekenschap van andere.

Omtrent *Bylage II*, die eene uitvoerige proeve van de prozastijl van Peeter Heyns oplevert, heb ik niets byzonder aen te merken. Onze schryver is waerschijnlyk een der eersten die om zyne lezers des te gemakkelyker met de onderscheiden landstreken des aerdbodems bekend te maken, hen, op eene nie onaerdige wyze geheel de wereld door doet reizen. Verde gevoelde hy te wel het dorre van eene bloote opsomming va zoo talryke eigennamen, en daerom doorvlocht hy zyne beschryving met het aenhalen van merkwaerdige gebeurtenissen, die ginds of elders, vooral omtrent den tijd, waerin hy schreef, plaets hadden. Het laetste gedeelte van dit stuk, alwaer hy den mislukten aenslag van den hertog van Alençon op Antwerpen, breedvoerig verhaelt, beschouw ik als niet onbelangrijk, voor de plaetselyke geschiedenis van die stad. Want alhoewel het niet ontbreekt aen schryvers, die over die roekelooze pooging

(1) Zie hier voren bl. 377.

van den franschen hertog gehandeld hebben, vindt men toch nergends zoo als in het verhael van onzen Heyns, die ooggetuige der gebeurtenissen was, de namen opgegeven van de oversten der burgery, die de stad zoo moedig tegen de Franschen verdedigden.

Nog eene enkele aenmerking, die waerschijnlyk reeds door de meeste lezers zal gemaekt zijn. *Emanuel de Metre*, dien Heyns zynen vriend noemt, is niemand anders dan de geschiedschryver, die meer algemeen onder den naem van Van Meteren bekend is, en reeds vóór 1579 Antwerpen verlaten had, om zich in Engeland te vestigen.

De bladzyden, waerin ik hiervoren de schriften van onzen Peeter Heyns heb opgenoemd (1), waren reeds afgedrukt, toen ik eerst gewaer werd, dat ik het hoofdwerk van onzen schryver, datgene, waerdoor hy eene plaets verdient onder onze nederlandsche tooneeldichters, over het hoofd gezien had. Ik bedoel het *Spel van Sinne*, gevolgd door een *Ebatement*, welke hy als *Factor* der kamer van Rhetorika *Den bloeijenden Wyngaerd* van Berchem, by Antwerpen, ten jare 1561, voor het Haechspel, dat alsdan in gemelde stad gevierd werd, dichtte. Het eerste stuk was ingezonden ter beantwoording op de vraeg :

Welck handtwerck, oirboirlijcste is van doene, en eerlijcste, nochtans seer cleyn gheacht?

Het zijn de vroegste werken, die ik van hem ken. Hy vervaerdigde ze op zijn vier-en-twintigste jaer, vermits hy, zoo als

(1) Bl. 299-312.

ik hier boven heb aengetoond (1), in 1537 geboren werd. Of Heyns alsdan nog niet te Antwerpen, maer wel te Berchem woonde, is mogelyk. Hy dagteekende immers nog niet, zoo als in zyne latere stukken, uit den *Lauwerboom;* maer hy voerde alreeds zyne spreuk : *Wel hem, die in God betrout.*

Die stukken komen voor in de groote verzameling te Antwerpen, by Silvius, in 1562 gedrukt. « Het *Spel van Sinne* mag, » zegt professor Hofdijk, die er nog al uitvoerig over handelt, « onder de beste en meest levendige gerekend worden (2). Het eigenlyk *Spel van Sinne*, dat vooraf gegaen is door de *Presentatie* en de *Prologhe*, beide op rijm, heeft de volgende persoonen : *Godvruchtighe Iongheyt.* Eenen Iongheling tamelijck ghecleedt. *Sinnekens :* Lust tot Rijckdom. Een mans personagie en Tsvleesch ghemack. Een vrouwe personagie. *Vreese des Heeren.* Een mans personagie na de Iodensche wijse ghecleedt. *Kennisse der waerheyt.* Een vrouwe personagie suyuerlijc int witte ghecleet.

Het besluit van dit stuk is, dat de *Akkerbouw* voor het beste *handwerk* moet gehouden worden. Ik zal er niet verder over uitweiden, aengezien professor Hofdijk het genoegzaem heeft doen kennen.

Op het *Spel van Sinne* volgt het *Ebatement of Factie,* insgelyks voorafgegaen door eene *Prologhe*. Dit mael zijn het de volgende persoonen, die ten tooneele verschynen : *Stijdts bequaemheyt.* Een vrouwe. *Mate.* Eenen man. *Ghetempertheyt.* Een vrouwe. *Lackernye.* Eenen man. *Buycks lust.* Een vrouwe. *Cleirpot.* Eenen man. *Onuersadinghe.* Een vrouwe. *Calcoensche snuyte.* Eenen man. *Carmosijn tronie.* Een vrouwe. *Amoreus ghilde.* Een ionghelinck. *Bacchus.* De Bruydegom. *Ceres.* De Bruydt.

---

(1) Bl. 294.
(2) *Geschiedenis der nederlandsche letterkunde*, Amst. 1853, bl. 120-123.

Deze *Factie* telt slechts honderd en zeven-en-veertig verzen. Het is eene klucht geheel in den trant van dien tijd, en die het vieren der bruiloft van Bacchus en Ceres tot onderwerp heeft.

Zie hier eenige regels uit het stuk :

Bacchus, *de Bruydegom*, *sittende aen de tafel.*

Ghy sijt my alle willecom, ende niet
en hebbick in mijn macht ghy sullet verweruen.
Veel ia meer dan ghenoech, dat niet en is om deruen,
heeft my Jupiter verleent, dus weest expeirdich
in uwen dienst, laet onbehoirlijckheyt steruen.
Die Bacchum soo hy behoort eert, is prijs weirdich.

Ceres, *sijn Bruydt neffens hem.*

En want Bacchus my langh heeft gheuolght volheirdich,
midts de nutticheden die my aencleuen,
soo hebbick Ceres Goddinne reehueirdich
my goetwillichlijck tot sijn Bruyt begheuen,
op dat ick in ghenuchten met hem sou leuen,
en ghy met ons, na Stijdts bequaemheyts bede.

Stijdts bequaemheyt.

Daerom sijnse u alle comen beneuen,
eerweirdighen Bruydeghom en Bruydt mede.
Ist niet alsoo?

Alle ghelijck tsamen.

Jaet, iaet.

Stijdts bequaemheyt.

Na der feesten zede.
Soo sal ick ons dan een liedeken veur singhen.

Amoreus ghilde.

Begint, wy sullen volghen, en voortbringhen
wat Rhetorijcklijcksken mach niet cesseren » noch
want sanck sonder dicht, sou niet accorderen » toch.

STIJTDS BEQUAEMHEYT *singt.*

Bacchus ter eeren » wy vreucht vermeeren,
en Ceres maeckt ons heel verblijdt :
want van verseeren » maken hun leeren
ons en alle menschen bevrijdt,
ja auont en morghen » staken sy ons sorghen,
nu in desen bequamen tijdt.

Deze *Factie* bevalt my veel minder dan het *Spel van Sinne.*

Ik heb my misschien ruim lang bezig gehouden met eenen schryver, die zich als dichter niet boven het middelmatige verhief, maer wiens hoofdverdienste altijd zal blyven, eene zuiverdere tael geschreven te hebben dan de meesten zyner voorgangers of tijdgenooten.

EENE VRAEG.

De heer Robert van Maldeghem, te Brussel, een onzer verdienstelykste toonkundigen, heeft onlangs eene zeer belangryke ontdekking gedaen, bestaende in veertien motetten en zes missen van den beroemden compositeur Busnoys. Men weet, dat hy als zanger aen het hof van Karel den Stoute gehecht was. Maer toen deze vorst in den slag van Nancy, op den 5den January 1477, omkwam, werd de hofkapel afgeschaft, en het schijnt, dat Busnoys, tot belooning van zyne bewezene diensten, tot deken der kerk van Veurne benoemd werd.

Kan men omtrent dien man eenige nadere byzonderheden vinden, of meerdere van zyne werken, waervan tot hiertoe zeer weinige bekend zijn, aenwyzen?

1.

Z

2.

Z

3.

G.

4.

Z.

NUMISMATIEK.

I. Onuitgegevene munten van Gelderland.

—

Reeds vóór eenige jaren (in 1852) verscheen het verdienstelyk werk des leidschen hoogleeraers Van der Chijs over *De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, van de vroegste tijden af tot aan de Pacificatie van Gent* (1). Het kwam alsdan eene breede leemte in de geschiedenis van ons nederlandsch muntwezen aenvullen; want, behalve het artikel over de geldersche goudmunten door mynen vader, alreeds vroeger in de *Revue de la numismatique belge*, ingelascht, vond men nauwelyks eenige geldersche stukken by de vroegere schryvers over de numismatiek, zoo als onder anderen Lelewel, afgebeeld of beschreven.

Alhoewel ruim acht jaren verliepen, sedert het in het licht verschynen van professor Van der Chijs verhandeling, zijn er tot heden weinige hem onbekende munten voor den dag gekomen. Ik deel ondertusschen hier op pl. IV twee stuks mede, die aen de vlytige opsporingen van den noord-nederlandschen geleerde ontsnapten.

---

(1) Haarlem, in-4°, uitgegeven op last van het *Teylersgenootschap*.

REINOUT II.

1. MONETA-GELRIE. Leeuw, boven welken een arendjen; in de buitenrand twaelf bloemen en een leeuwken.
   KEERZYDE. (Binnen opschrift.) REN—O'. DV— X. CO' SVT. (Buite rand.) BEDICTV : SIT : NOME : DNI : NRI : IHV : XRI. Doo snydend kruis.

Groot met den leeuw.

Verzameling GEELHAND, te Brussel.

PHILIPS DE SCHOONE.

2. PHS ∓ ARCHIDVC ∓ AVSTRIE ∓ BVRG + Z + GELR · Zittende leeu houdende een tienkwartierig schild met de wapens van het kei zerrijk, van Brabant, Vlaenderen, oud- en nieuw Burgondië en Oostenrijk.
   KEERZYDE. — BENE ∓ DIC ∓ HEREDITATI ∓ TVE ∓ ANNO ∓ DN'E ∓ 1492 Kruis, in welks midden eene G.

Vueryzer.

Verzameling C. P. SERRURE.

Stukken zoo als ons N° 2 komen voor by Van der Chijs, pl. XIV; doch in plaets eener G vindt men te midden van het kruis der keerzyde het wapenschild van Mechelen, alwaer de munten voor Gelderland onder Philips den Schoone gedurende eenigen tijd geslagen werden.

De twee andere penningen, op onze plaet afgebeeld, behooren tot het door Verkade behandelde tijdvak :

3. CONFID · DN · NO —MOVETVR. Hongaersche type met het rechtstaende keizerbeeld, en een klein leeuwenschild aen de voeten.
   KEERZYDE : MO · AV · DV · GEL· VAL· VNGARIE. De Heilige Maegd zittend, met het kindeken Jesus op haren schoot.

Goudgulden.

Verzameling C. P. SERRURE.

Het opschrift der voorzeide (*Confidens Domino non movetur*: Hy die op God betrouwt, wankelt niet), komt het eerst voor op de hollandsche leeuwendaelders van 1576. De legende der keerzyde beduidt: *Moneta aurea ducatus Gelriae valoris Ungariae.*

Verzameling C. P. Serrure.

NVMVS — DVC · GEL. — AD LEG. — IMPERF. Borstbeeld met het zwaerd; de letters van het opschrift zijnde afgescheiden door de wapens der vier kwartieren of landstreken van Gelderland: Arnhem, Ruremond, Nymegen en Zutphen.

Keerzyde: RVDOLPHVS · II · D · G · ROM. IMP · S · AVGVS. Gekroonde rijksadelaer (1).

Daelder.

Verzameling C. P. Serrure.

Dewijl ik thands over geldersche munten handel, zal ik hier een kort overzicht inlasschen der geschiedenis van het muntwezen van dat voormalig hertogdom, doch alleen voor het door professor Van der Chijs behandelde tijdvak. Ik zal hierby niet alleen uit het verdienstelyk werk des leidschen hoogleeraers, maer ook uit de opmerkingen van vroegere recensenten, alsmede uit eigene ondervinding putten. Het ware niet onbelangrijk eene beknopte algemeene geschiedenis van het muntwezen in de Nederlanden samen te stellen. Tot het voltrekken van dusdanig iets, leverde ik bereids vroeger eene schets van de numismatiek van Vlaenderen, thands doe ik het hier voor Gelderland. Het werk van professor Van der Chijs geheel uitverkocht en slechts by gelegenheid te bekomen zijnde, zoo zal myne kleine bydrage by hen, die het niet bezitten, waerschijnlyk welkom heeten.

De eerste graef van Gelderland, aen wien men tot heden toe met eenige zekerheid munten kan toekennen, zoo als reeds Van Spaen deed opmerken, is Gerard III (1207-1229) (2). Zyne

(1) Vergelyk Verkade, pl. 206, N° 4.

(2) Van der Chijs, pl. I. (*Gerhard II*, N° 2; Gerhard III.)

munten hebben de grootste overeenkomst met die der naburi graven van Cleef. Zy dragen het oude geldersche schild met mispelbloem. Op de voorzyde ziet men den graef ten halv lyve, houdende of wel een zwaerd en eene mispelbloem, of w een zwaerd en een schild. De keerzyde levert soms een schil soms eene burcht (echt rijnlandsche type) op. De opschrift zijn *gerardus*, en *arnemes* voor (*moneta*) *arnemensis*; of wel het nederduitsch *Arenheim*.

Otto II (1229-1271), zoon van Gerard III, bekwam in 124 de stad en de burcht van Nimegen in pandschap, van de roomschen koning Willem van Holland, voor de som va 16,000 marken zilver, en dewijl de geleende geldsom noo terug gegeven werd, bleef de stad met haer grondgebied in h vervolg aen Gelderland.

Vóór den afstand van Nymegen aen graef Otto, hadden alda de duitsche keizers munt geslagen. Verleden jaer trof ik, by ee reisjen door Gelderland, een goed bewaerd penningjen van keize Hendrik VI (1190-1198) te Nymegen geslagen, aen. Op de voorzyde leest men : HENRICUS, en ziet men den vorst afgebeeld met de rijkskroon, houdende eenen skepter en een kruis; op de keerzyde staet eene burcht, met de legende : NIMEGIVM. Professor Van der Chijs, aen wien ik het toonde, hield zich met my overtuigd, dat als afgesletene exemplaren van dat zelfde muntjen moesten beschouwd worden, drie stukjens, die hy onder de grafelyke van Gelderland had opgenomen (1).

Otto II in bezit gekomen van Nymegen, begon er dadelyk geld te slagen. Zijn vroegste muntjen is eenigs zins eene nabootsing van de hollandsche type der Florissen. Otto handelde misschien

---

(1) Pl. I. (*Hendrik III* en *Gerhard II*, *N° I.*) Op het stukjen, door my gevonden, is de H van HENRICUS niet H, maer van eenen heelen anderen vorm, veel meer op de kleine *h* gelykende.

aldus, omdat hy aen Hollands graef Nymegen verschuldigd was; in allen gevalle kan het bedoelde penningjen niet aen Otto I behooren, zooals professor Van der Chijs het verkeerdelyk en zonder genoegzamen kritischen grond veronderstelde. Otto II neemt op al zyne stukjens, zoo wel diegene, welke hy te Arnhem liet slaen, als op de nymeegsche den titel van *comes;* zijn wapenschild is niet meer met drie mispelbloemen, maer met *den leeuw met de blokjens.*

Onder Reinout I (1271-1326) werd de vroegste groote zilveren munt geslagen. De eerste stukken, die geene denieren meer zijn, waren de nabootsingen der engelsche sterlingen van koning Hendrik III, te Arnhem geslagen. Waerschijnlyk worden deze bedoeld, wanneer het in eene oude oorkonde luidt dat graef Reinout I, in 1282 van Keizer Rudolf van Habsburg het recht bekwam te Arnhem een nieuwe soort van geld te munten.

De engelsche sterlingen waren alsdan zoo algemeen in den handel gebruikt, dat menig onzer noord-nederlandsche heeren ze reeds in de XIIIe eeuw nasloegen. De arnhemsche nabootsing der stukken van Hendrik III is zoo slaefs, dat zy op de voorzyde het opschrift: HENRICVS III ongeschonden behoudt; ook op de keerzyde komt insgelyks, volgends het engelsch gebruik, de naem des muntmeesters (hier *Willem*) voor; alleen kan men den penning te huis brengen door het bygevoegde woord: ARNHEMI, hetwelk den naem van eene engelsche stad vervangt.

De nabootsing der Eduardsterlingen is eenigs zins vryer: op de voorzyde leest men aldaer: COMES G(E)LRENSIS; op de keerzyde echter is het weêr: CIVITAS ARNHEYM, zoo als op de anderen: CIVITAS LONDON, CIVITAS CANTOR, enz.

Nog tot Reinold I behooren de naemlooze denieren (met COMES en het schild van den leeuw met de bollekens; Kz: ARNEM, en de tweekoppige arend), die de heer Van der Chijs aen Otto II (1)

(1) Plaet N° I. *Otto II.* 3, 4. De graveer dezer stukken gansch verschil-

toeschrijft; de arnhemsche denier met het gekroonde hoofd (1
en eindelyk de nabootsing der brabantsche sterlingen van Jan II
zijnde dit het vroegste stuk waerop, benevens den vorstelyke naem
de hoedanigheid van *graef van Gelder* wordt gemeld (2).

Reinold II regeerde van 1326 tot 1343; tot 1339 onder d
titel van *graef,* na dien tijd onder dien van *hertog.* Als gra
kent men van hem *eenen halven groot* van Nymegen (3), m
den leeuw, in den trant van die te Gent en te Aelst door d
vlaemschen graef Lodewijk van Crecy geslagen, doch met de ty
eenigs zins gewyzigd.

Men houdt algemeen als onder zyne regering geslagen de nam
looze Sint-Jansguldens van Ruremonde (4), die het vroegst t
hiertoe bekende geldersch goudstuk is.

Tydens de vier jaren, dat hy als hertog regeerde, sloeg l
onderdeelen van den vlaemschen groot met den leeuw, die licht u
die van Reinoud III te onderscheiden zijn. Men kan ze bepaeldel
hieraen kennen, dat *de leeuw er ongekroond en met eenen binne
waerts gedraeiden staert* op voorkomt (5); terwijl op deze laetst
de leeuw gekroond en met dubbelen of geknoopten staert verbee
wordt. Van Reinoud II, als hertog, zijn er munten voor hand
van Harderwijk en Elburg.

Na de dood van Reinoud II (1343) nam zyne weduwe Leonor
zuster van den engelschen koning Eduard III, het bestuer
handen, uit hoofde der minderjarigheid van hun zoontj
Reinoud III. Zy sloeg in hare hoedanigheid van voogdes e
jaer lang munten. Op de eenig bekende dezer stukken, tw

---

lend en veel jonger dan die van Otto II, bewijst genoegzaem ten voordeele onz
toeëigening.

(1) Pl. N° I, *Reinoud I,* 1.
(2) Pl. N° I, *Reinoud I,* 2.
(3) Pl. N° II, *Reinoud I,* 3.
(4) Pl. N° II, *Reinoud I,* 1.
(5) Pl. N° II, *Reinoud II,* 4, 5, 2.

onderdeelen van *leeuwen-grooten*, heeft *de leeuw den staert buitenwaerts gekruld* (1). Een van beiden is te Harderwijk gemunt.

Reinout III behield den binnenwaerts gekeerden staert des leeuwen, welken zijn vader in zijn schild had gevoerd, voegde hierby den buitenwaertschen, die in het wapen zyner moeder stond, en op den kop van het aldus dubbel gestaerte dier plaetste hy eene kroon, waerschijnlyk ter herinnering van zyne *koninklyke* afkomst. Aen die wyziging in het wapenschild, welke door zyne opvolgers behouden werd, kan men zyne munten uit die zijns vaders, als hertog, erkennen. Zyne geldspeciën, uit de munten van Harderwijk, Vollenhoven, Roermonde, Emmerik en Zautbommel, zijn talryker en van meer afgewisselde typen, dan die zyner voorgangers. Het zijn dan eens *grooten met de burcht* (2), grooten met den leeuw, zoo als die van Lodewijk van Crecy (3) en Lodewijk van Male (4), onderdeelen van vlaemsche grooten met den leeuw (5), hollandsche denieren met het hoofd (6), grooten met den leeuw van eene nieuwe type met hunne afdeelingen (7), of grooten en halve grooten met het gehelmd wapen (8). Eindelyk hebben wy nog van hem eenen goudgulden (9).

Met de regering van Reinout III wordt de rangschikking der munten gemakkelyker, doch de politieke geschiedenis veel meer ingewikkeld, zoo dat de studie der numismatiek hierdoor in belang wint hetgeen zy onder een ander opzicht verliest.

In 1350 borsten in Gelderland de twisten tusschen de Hekerens

---

(1) Pl. N° III.
(2) Plaet N° III. *Reinout II*. 22.
(3) Plaet N° XXIX. *Supplement*, 4 — en ons numm. 3.
(4) Plaet N° III. *Reinout III*. 1, 2.
(5) Plaet N° II. *Reinout II*. 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13 — plaet 29. *Suppl.* 23.
(6) Plaet N° II. *Reinout II*. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21.
(7) Plaet N° III en IV. *Reinout III*. 3, 4. 5, 6, 7, 8, 9, 10, — plaet N° II. *Reinout II*, 11.
(8) Plaet N° IV. *Reinout III*. 11-12.
(9) Plaet N° V. *Reinout III*, hersteld.

en Bronkorsten uit. Reinout stelde zich aen de zyde en dit was genoeg voor zynen broeder Eduard om ziel der tegenoverstelde gezindheid te plaetsen. Elf jarei ten zich beider krijgsbenden met al het akelige v denden burgeroorlog, tot dat in 1361, Reinout g handen der Hekerens viel. Eduard liet zich alsd: plaets tot hertog van Gelderland uitroepen; slechts in 1371, kwam Reinout uit den kerker; en vier stierf hy zonder mannelyke afstammelingen.

Van Eduard zijn er munten voorhanden, welke zyne troonbestyging dagteekenen. Het zijn namelj *het gehelmde schild*, en onderdeelen, te Ruremonde welke hy eenvoudig de benaming van *Edeward* voert [1].

Als hertog kennen wy van hem een *dubbel gouden* van Jan III van Brabant, Willem III van Holland, e voor Arnhem, Nymegen en Venloo [2], gelyk die van Male, en eenen groot met den leeuw van

By de dood van Eduard en Reinout III make aenspraek op de geldersche kroon. Het waren M zuster van Reinout II, en Maria, gemalin van W Gulk, deze laetste voor haer zoontjen, later W werd door de party der Hekerens, Maria do horsten ondersteund. Keizer Karel IV toon laetste genegen, en noemde zelfs reeds in 137 hertog van Gulk tot *momboor* van Gelderl staende was in het eerst de kans het gun en haren echtgenoot, Jan van Blois, gewees zy ten volle tegen haer, zoo dat zy in

(1) Plaet N° IV. *Eduard.* 2, 3, 4, 5.
(2) Plaet N° V.
(3) Plaet N° IV. 1.

zag de rechten van haren neef te erkennen, en stond het hertoglyke gezag af, zich den titel van hertogin haer leven lang voorbehoudende.

Van Machteld zijn er botdragers; kwarten en achtste leeuwengrooten, en eindelyk nog een groot *met den helm en de twee leeuwen* voorhanden (1). Dit laetste stuk werd in de stad Huissen, eene byzondere bezitting der hertogin, die zy in lijftocht uit haer tweede huwelyk met Jan, graef van Kleef, had bekomen, gestempeld. Misschien kwam het aldaer tusschen haren afstand, in 1379, en 1382, tijdstip harer dood, in omloop.

Ook Willem, hertog van Gulk, sloeg geld, terwijl hy als voogd van den minderjarigen Reinout III aen het bewind was. Van hem heeft men eenen *botdrager*, gedurende dit tijdvak (1372-1377) te Venloo geslagen (2).

Te midden van den burgeroorlog tusschen Machteld en den hertog van Gulk, had Maria van Brabant, weduwe van Reinout III, den titel van hertogin behouden; zy liet in deze hoedanigheid tot in 1395, wanneer zy stierf, op haer kasteel van Ooijen, op de Maes, in Noord-Brabant, arnhemsche *goudguldens*, *botdragers* en *grooten met de twee schilden*, zoo als die van Philips den Stoute, graef van Vlaenderen, en Johanna van Brabant, slaen (3).

De munten van Willem I worden natuerlyk in twee soorten verdeeld : die vóór 1393, wanneer hy aen zynen vader als hertog van Gulk opvolgde, geslagen, en die na dit tijdstip gemunt. Van vóór 1393 heeft men goudguldens, botdragers, grooten met den helm, en met den helm en de twee leeuwen, alle te Arnhem, Nymegen of Harderwijk vervaerdigd. De geldersche stukken van 1393 tot 1402 zijn soms moeijelyk uit de guliksche te onderkennen, en dit om reden zy veelal de zelfde typen ople-

(1) Plaet N° V en VI.
(2) Plaet N° VI.
(3) Plaet N° VI. — Pl. 29, N° 5.

veren, en dat Willem steeds, zelfs op de geldersche, den tite van hertog van Gulk vóór dien van hertog van Gelderland plaetst. (WILHELMVS DVX IVLIACENSIS ET GELRENCIS.)

Reinout IV had reeds, vóór dat hy zynen broeder Willem op den troon opvolgde, in zyne heerlykheid van Veuraei, b Ruremonde, *grooten* en *halve grooten* geslagen (1). Als herto (1402-1423) zond hy *goudguldens* (2) en *grooten met de twe gehelmde schilden*, van twee verscheidene stempels uit de munte van Arnhem en Nymegen, in omloop (3).

De munten van Arnold (1423-1473), vooral de goudguldens maken eene schoone reeks uit. Van deze laetste kwamen er ons ze verscheidene toe, opwelke hy dan eens die der keulsche, triersch en maintsche aertsbisschoppen, dan eens die der rijnsche pals graven, en dan eens de *ryders* van Philips den Goede navolgt. Ool wat de *zilveren grooten*, enz. betreft, sloeg hy er van een zeventa verscheidene typen. Onder zyne regering was het getal der munt plaetsen op twee : Nymegen en Arnhem, verminderd.

De rampzalige twisten, die tusschen Arnold en zynen zoon Adol uitborsten, zijn algemeen bekend. Men weet hoe Karel de Stout hierdoor gelegenheid vond zich met de zaken van Gelderland t bemoeijen. Zoo als ook elders, waer het burgondische huis eenig kans zag om zyne macht uit te breiden, wendde het alle middel aen om zijn heerschzuchtig doel te bereiken, en om Gelderland t overmeesteren. Men weet insgelyks, hoe Karel de Stoute Adol in eenen kerker wierp, en hoe hy van den ouden hertog der afstand zyner rechten op den troon ten zynen voordeele afperst (20 december 1472).

Van alsdan werd Gelderland door den machtigen vorst al een wingewest beschouwd. Karel de Stoute, na de steden van

---

(1) Plaet N° VIII en IX.
(2) Plaet N° VIII, 2 en 3.
(3) Plaet N° IX, 7 — 16.

Gelderland ingenomen te hebben, liet in zyne hoedanigheid van hertog eerst te Nymegen, later te Arnhem, *St-Andriesguldens; dubbele, enkele en halve vueryzers munten*. Ook in deze twee laetste steden werden onder Maria van Burgondië gouden en andere munt geslagen; doch van haer kennen wy heden slechts een enkel vueryzer en eenige zilveren stukjens.

Ten gevolge der verwarringen, grooten deels veroorzaekt doordien de party van den minderjarigen zoon van Adolf, Karel van Egmont, diens aenspraken op Gelderland met de wapenen in de hand deed gelden, is er onder de regering van Maximiliaen niet veel in Gelderland gemunt geworden; en zelfs ziet men de munt van Arnhem en Nymegen naer Mechelen overgaen. Ik had in myne *Schets eener geschiedenis van het muntwezen in Vlaenderen* gelegenheid om eenigs zins by de verschillige munten tydens de minderjarigheid van Philips den Schoone, aldaer en in de Nederlanden in 't algemeen geslagen, stil te blyven. Hetgeen ik er over de rangschikking dier stukken zegde, acht ik ook hier ten volle toepasselyk. Tot de eerste reeks, namelyk tot die, welke vóór dat Maximiliaen tot roomschen keizer werd verheven in omloop gezonden werden, en waervan hier het opschrift: *moneta archidvcvm avstrie, dvcvm bvrgvndie, geldrie*, luidend is, behooren de *St-Andriesguldens, dubbele, enkele, halve vueryzers*. Onder diegene, op welke Maximiliaen als roomsch koning zynen naem, het zy alleen, het zy vóór dien van Philips plaetste, en om welker munting de Staten van Vlaenderen tegen den weduwenaer van Maria van Burgondië de wapens opnamen, rekenen de *dubbele, enkele en halve griffoenen*.

Ik handelde in bovengemeld artikel over de munten in 1488, door de party des opstands te Gent, in naem van Philips alléén, geslagen. Ook voor de overige provinciën werd er door de Staetsgezinden gemunt. Wanneer Brabant, het voorbeeld van Vlaenderen volgende, de duitsche soldeniers had verjaegd, en zyne

steden voor Philips van Cleef had ontsloten, werden te Mechelen dubbele en enkele stuivers voor Gelderland in omloop gezonden, waerop de legenden : MONETA DVCIS GELDRIE ET COMITIS ZVTPHANIE (munt van den hertog van Gelderland en graef van Zutphen, *Keerz.* : REFORMACIO GVERRE PAX EST (De vrede herstelt de rampen des oorlogs), alsook koperen muntjens met : IN DOMINO CONFIDO (1) (op God betrouw ik).

Van Philips den Schoone alléén, nadat zijn vader, alhoewel nog van rechtswege voogd, hem het landsbestuer had in handen gegeven (1492-1494), kwamen ons ook dubbele, enkele en halve *vueryzers* en *achtste stuivers*, toe.

Ik gewaegde daer aenstonds van de aenspraek van Karel van Egmont op de geldersche kroon. Bekend is het, hoe deze moedige vorst meer dan eene half eeuw lang tegen machtige tegenstrevers worstelde, hoe hy heel Gelderland op de erfgenamen van Karel den Stoute herwon, en slechts in 1538 zich gedwongen bevond aen keizer Karel afstand van zyne rechten tot den troon te doen.

Reeds vóór Karel van Egmonts meerderjarigheid hadden zyne aenhangers, in zynen naem laten munten. Het vroegste dezer stukken door den heer Van der Chijs aengehaeld, dagteekent van 1478. Van 1492 tot 1538 bracht Karel van Egmont een aental munten van verschillige weerde en afgewisselde typen in omloop. Dan eens zijn het *Christus-* en *St-Jansguldens*, dan eens gouden *Ryderkens snaphanen, testoenen,* dubbele, enkele, halve stuivers enz. en eindelyk in het laetste jaer zyner regering, daelders of dertig-stuiverstukken.

Onder keizer Karel werden te Nymegen, sedert 1542, de gewoone munten van dezen vorst, *kroonen*, dubbele en enkele *realen*, goud- en zilverguldens, *vliegers* of vierstuiverstukken,

(1) Plaet XV, *Philips de Schoone* 11.

zilveren *realen* of drie stuiversstukken, halve *realen*, stuivers, *negenmannekens*, en *zwarte korten* vervaerdigd.

De daelders door Willem, hertog van Gulk, die aenspraek op de kroon van Gelderland maekte (1538-1542), geslagen, en door den heer Van der Chijs aengehaeld, werden, zoo als de geleerde schryver zelf het vermoedt, niet binnen de grenzen van het hertogdom gemunt. Hy had ze aldus misschien beter niet opgenomen. De zelfde opmerking geldt de stukken der hertogen van Lorreinen, waerop zy den titel van hertog van Gelderland voeren, en die op plaet 21-23 voorkomen, en welke de leidsche hoogleeraer uit des heeren De Saulcy's bekend werk: *Recherches sur les monnaies des Ducs héréditaires de Lorraine* overnam.

Wat de stukken door Philips II vóór 1577 te Nymegen betreft, ik heb omtrent deze niets byzonders te melden, en verzende er voor naer het werk des heeren Van der Chijs; en wat het staethuishoudkundige vraegpunt betreft, naer myne reeds vroeger aengehaelde *Schets eener geschiedenis van het muntwezen in Vlaenderen*.

C. A. Serrure.

II. Karolingische munten gevonden te Assebrouck.

—

Op eene uer afstands van Brugge, onder de gemeente Assebrouck, ligt eene uitgestrekte, dorre en onbeploegde vlakte, van alle zyden door sperreboschjens omringd, en bekend onder den zonderlingen naem van *de ryke velden*. Aldaer werd op het einde der maend Oktober 1858, een belangryke vond van karolingische munten gedaen. Eenige werklieden, by het ontginnen van eenen uithoek der *ryke velden*, dolven een klein potjen van gryze aerde vol met karolingische munten op. Het moest wel twee tot drie honderd

zilveren stuks al te samen inhouden, als men hierby telt een vijf-tigtal die gebroken werden, en andere, die in onbekende handen vielen.

By het nazien dezer penningen is het gebleken, dat alle de type der denieren van Karel den Kale dragen. Nochtans, om redenen, die ik hierna zal ontwikkelen, denk ik ze niet aen Karel den Kale (840-877), maer wel aen eenen zyner opvolgers Karel den Eenvoudige (893-929) te moeten toekennen.

De uitgedolvene stuks zijn, of wel denieren te Brugge en te Atrecht, of wel obolen te Quentovic (thands Etaples) (1) en te Saint-Denis geslagen.

De verhouding der my bekende stuks van den vond, is als volgt:

1.	Denieren van Brugge. . .	139
2.	» van Atrecht . .	48
3.	Obolen van Quentovic . .	13
4.	» van Saint-Denis. .	5
		205

Het naburige Brugge is, zoo als men ziet, het meest in dezen vond vertegenwoordigd; dan volgt Atrecht; dan Quentovic (Etaples), op het uiteinde der staten van Boudewijn met den yzeren arm gelegen; eindelyk het meer verwyderde Saint-Denis. Hoe verder de muntplaets afgelegen is, hoe kleiner getal stukken ze oplevert.

Zie hier de afbeelding van eenen brugschen denier te Assebrouck uitgedolven :

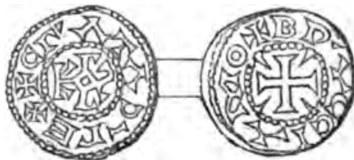

(1) Quentovic was des tijds eene beroemde zeehaven, op de monding der Canche gelegen. De naem van Quentowic wordt afgeleid van *Quent*, oude naem de Canche, en van *vicus*, of liever van *wijk*.

Op de voorzyde staet het karolingische monogramma, met het opschrift : GRATA D-I REX (*gratia dei rex*). Op de keerzyde een kruis tusschen welks armen spitsen van lansen, met het omschrift : BRUGGIA MO. Een tiental varieteiten van dit stuk waren er voorhanden. Vijf stuks droegen, in plaets van *bruggia mo*, BRUGGA MO; eene enkele : BRUIGGA MO. Op de brugsche deniers leest men dan eens het monogramma van *Karolus*, met eene K, dan eens van *Carolus* met eene C.

In de *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre* van onzen te vroeg afgestorvenen vriend Gaillard, treft men eenen denier aen van Brugge, aen Karel den Kale toegekend. Op dit stuk leest men het opschrift : BRUGGAS MON. De *g* heeft daerop haren gewoonen vorm, waerdoor nooit geen twyfel omtrent de toekenning van den penning bestond.

Op de stukken te Assebrouck ontdekt, ziet men in tegendeel, op de voorzyde in *gratia*, op de keerzyde in *bruggia*, eene *g* volkomen gelyk aen de gewoone c. Dit was dan ook de reden, dat die denieren, alhoewel reeds vroeger bekend en afgebeeld, niet werden te recht gewezen (1).

Thands echter bewijst de vond, waerover ik handel, dat ze wel degelyk te Brugge gemunt zijn, iets dat vroeger al reeds veel aennemelyker zou geschenen hebben, dan de toeëigening aen de fransche vlek Brosse, welke men in het londensch *Numismatic chronicle* eens voorstelde.

De denieren van Atrecht, in den vond van Assebrouck voorkomende, dragen alle : ATREBAS CIVI; ze staen afgebeeld in het verdienstelyk werk van HERMAND, *Histoire monétaire de la province d'Artois* (2). Ze worden aldaer toegekend aen Karel den Eenvoudige,

(1) CAPPE. *Die Münzen der deutschen Kaizer und Könige des Mittelalters*. Dresden, 1848. XX, bl. 329. — POEY D'AVANT, *Monnaies féodales de France*. Paris, 1858, bl. 298. — LEFEBVRE. *Traité de numismatique générale*. Paris, bl. 359, enz.

(2) Saint-Omer, 1843, pl. II, N° 20-22.

terwijl de heer Hermand aen Karel den Kale de stuks met *atrebati civitas*, toeschreef, die dan wezentlyk ook van heel andere gra vuer zijn.

De obolen van Quentovic dragen : QUENTOWIC of QUENTOWICI. O een der exemplaren ziet men tusschen de armen van het krui spitsen van lansen, zoo als op de brugsche deniers.

De obolen van Saint-Denis voeren het opschrift : S-DIONUM. Zo wel de stuks van Quentovic, als die van Saint-Denis waren vooi gaendelyk reeds beschreven in : DE LONGPÉRIER, *notice des mon naies françaises composant la collection de M. J. Rousseau* (1).

Ik zegde hier boven, dat al de stuks van den vond van Assebrouc my schynen te behooren, niet aen Karel den Kale, maer wel aei Karel den Eenvoudige. Dat er aen Karel den Dikke (882-888 niet te denken valt, volgt uit den titel *rex* (Koning), dien he stuk draegt, terwijl Karel de Dikke steeds den titel van Keizer op zyne munten voerde.

De brugsche karolingische stukken met : BRUGGIA MO en ook d atrechtsche met : ATREBAS CIVI waren in den bekenden penningvon van Cuerdale(2) voorhanden; en dewijl al de stukken, waeruit dez bestond, schynen tusschen 870-920 of 930 geslagen te zijn, is he niet te veronderstellen, dat er nog veel munten by waren van Kare den Kale, die reeds in 879 afstierf. Andere bewyzen mangele overigens niet. Men kent immers denieren van Koning Odo (Eudes) den tegenstrever van Karel den Eenvoudige, te Atrecht geslagen en waervan de keerzyde volkomen gelyk van gravuer is met d stukken van Karel, en ook het omschrift : ATREBAS CIVI draegt.

Eindelyk mag de zonderlinge samenstelling van den von

(1) Paris, 1848, bl. 175. N° 422, 423. — Ibid. bl. 177, N° 434.

(2) De vond van Cuerdale, in Engeland, gedaen in Mei 1840, bevatte me dan 7,000 stukken, meest alle munten der Angelsaksen, Karolingers of der deensch Zeekoningen. Zie C. A. SERRURE, *les Monnaies de Canut et de Sifroid, rois pirat normands*. Paris, 1859.

van Assebrouck ingeroepen worden, om de penningen niet aen Karel den Kale toe te kennen, want tydens dezen vorst was het getal der muntplaetsen vry aenzienlyk, en het ware dus niet wel mogelyk de afwezigheid te verklaren van stukken te Gent, Kortrijk, Cassel, Kamerijk, Therenburg, enz. geslagen.

Wanneer men in tegendeel aenneemt, dat de stukken aen Karel den Eenvoudige behooren, dan begrijpt men zeer wel, waerom er slechts van vier muntplaetsen in den vond zijn. Het is, omdat de invallen van de Noordmannen van 880 tot 890 alom de vernieling verspreid en vele aenzienlyke steden verwoest hadden; het is omdat Karel de Eenvoudige van 893 tot 898 slechts koning van een deel des rijks was, het overige aen Odo gebleven zijnde, die om eenen burgeroorlog te vermyden, liever de kroon deelde dan er om te worstelen.

Graef Boudewijn II van Vlaenderen is in de geschiedenis gekend als de voornaemste steun van den jeugdigen Karolinger; en men begrijpt dus, hoe men in zyne staten, waervan Brugge, Atrecht, en zoo ik vermeen, ook Quentovic deel maekten, tevens als in de abdy van Sint-Denis, in naem van Karel den Eenvoudige geld sloeg, terwijl elders in naem van Odo kon gemunt worden. De te Assebrouck gevondene stukken zijn dus wellicht vóór de dood van Odo geslagen, en behooren naer alle waerschijnlykheid nog tot de IXe eeuw, bepaeldelyk tusschen 893-898.

Ten slotte zal ik hier byvoegen, dat alhoewel het reeds vroeger bekend was, dat er te Brugge, zoo wel als te Gent en te Kortrijk, onder de Karolingers gemunt werd, de vond van Assebrouck, waerin de deniers van Brugge in groot getal en van zoo veel verschillende stempels voorhanden waren, ten bewyze strekt, dat de munt van deze stad zeer veel geld in omloop zond, waeruit men het gevolg zal mogen trekken, dat Brugge des tijds alreeds eene merkt bezat en eene handeldryvende stad was.

C. A. Serrure.

SIMON TURCHI.

Willems deelde in zijn *Belgisch Museum*, D. VI, bl. 236-282, het yselyk, maer belangwekkend verhael mede der wreede moord, te Antwerpen, ten jare 1551, door eenen Simon Turchi, van Lucca in Italië, op eenen zyner landgenooten Hieronymus Deodati gepleegd. Later heeft onze Conscience die gebeurtenis op eene romantische wyze ingekleed, en tot twee boekdeelen doen uitdyen. Willems vond ze in de *Novelle* van eenen geachten italiaenschen schryver, Matteo Bandello, en bracht ze in onze tael over; maer hy schijnt niet geweten te hebben, dat er reeds sedert twee eeuwen eene nederlandsche overzetting bestond, niet alleen van dit verhael, maer ook van al de overige *Novelle* van Bandello. Zekere Isaac de Bert vertaelde ze, niet uit het oorspronkelyk italiaensch, maer uit het fransch, en ze verschenen in 1646 te Rotterdam, by Pieter Van Waesberghe, in onderscheidene deeltjens in-12°. De moord door Simon Turchi gepleegd komt voor bl. 349—383 van het *Vijfde*(1) *deel van de Tragedische oft Klaechlijcke Historien, inhoudende XXVII waerachtige geschiedenissen, welckers begin lief ende genuechlijck is, maer het eynde vol swarigheyts ende verdriets. Eerst beschreven in Italiaens, ende nu uyt de Françoysche in de Nederlandtsche tale over-geset, Door* Isaac de Bert.

(1) Ik heb slechts één deel van die verzameling voor my liggen, waerop men de aenwyzing van het deel heeft doen verdwynen. Er blyven echter de letters V..DE DEEL over, die ik denk VIIFDE DEEL te mogen lezen.

VOORZEGGING VAN BULSKAMP.

Ten allen tyde is de mensch genegen geweest om in de geheimen der toekomst door te dringen. In stede van het voorledene met ernst te overwegen, en daeruit nuttige lessen voor het vervolg te trekken, ziet men hem steeds ydele poogingen aenwenden om hetgene, dat nog moet geschieden, te raden. Geen wonder dus, dat de schriften, waerin men beweert de toekomende gebeurtenissen te voorspellen, met gretigheid gelezen worden; en groot is het getal der *Profetiën, Prognosticatiën* enz., welke niet alleen in vorige eeuwen, maer tot in de onze toe, in het licht kwamen. Vooral wanneer het vaderland door de rampen des oorlogs geteisterd wordt, of donkere wolken den toestand van Europa bedreigen, vinden de *Voorzeggingen* algemeenen byval. Het getal van dergelyke vlugschriften, welke hier te lande tydens de regering van keizer Karel en Philips II verschenen, is zoo aenzienlyk, dat de opgave der titels alleen onderscheidene vellen druks zou vullen.

De *Profetiën* waren dan eens in proza, dan eens in verzen. Deze laetste vorm, waerin vooral de oudste ingekleed zijn, was stellig het meeste geschikt, om het geheimzinnige van het verhandelde nog te vergrooten, en dus op den geest des volks nog dieperen indruk te maken.

Over dit alles zouden eenige niet onbelangryke bladzyden schryven zijn; maer ik wil my dit mael bepalen tot het me deelen van een dergelyk stuk, hetwelk tot hiertoe geheel onl kend is gebleven, en dat wel eens, alhoewel ten onrechte, a onzen Jacob van Maerlant schijnt toegeëigend geweest te zi

Het stuk komt voor in eenen onder my berustenden Codex papier, waerschijnlyk in de laetste jaren der vijftiende eeuw, do eene weinig vaste hand geschreven. Het heet aldaer: *Eene prophe van Bulscamp.* — Bulscamp of Bulskamp is een dorpjen West-Vlaenderen, op eenen afstand van drie kwart uers Veurne gelegen, en dat slechts ongeveer acht honderd zielen te doch hieraen zal wel niet te denken zijn.

Een brugsche rechtsgeleerde, die in de laetste jaren der zestie en in de eerste der zeventiende eeuw leefde, met name J. B. V Belle, heeft ons eene zeer merkweerdige verklaring nagela omtrent de plaets waer Jacob van Maerlant in de kerk te Dam begraven werd. Zijn opstel was in het latijn geschreven, maer einde de verwarring van Uilenspiegel met Maerlant te keer gaen, heeft men er ook eene vlaemsche vertaling van uitg geven, om deze onder het volk te verspreiden. Willems he de twee teksten medegedeeld (1). Daerin verhaelt Van Belle h hy moeite gehad heeft om den grafzark te herkennen, en gaet voort: « Maer het omschrift hebben wy nauwelijcx konn lesen, door dien de letters seer kleyn en versleten waere door de voet-stappen van het volck in en uyt de kercke gega hebbende, tot omtrent de 300 jaeren dat hy gestorven is, so m kon achterhalen uyt de twee leste reken van het grafschri 't welcke wy oock achterhaelt hebben uyt de maete van het rij dicht, daermede het graf-schrift beschreven is; daer inne o oock seer behulpigh is gheweest, dat omtrent dien tijdt had

(1) *Belgisch Museum*, D. II, bl. 460-464.

gheleeft eenen sterre-kijcker ende rijmschryver, die met rijmdichten van ghelijcke maete sijne voorsegginghen hadde beschreven : van de welcke, ick nu zijnde oudt 87 jaeren, heb onthouden dese naervolghende versen :

Mellandus dixit, illo quo tempore vixit,
quod rex unus erit, qui Flandros perdere quærit;
in Bulscamp ibit et ibi moriendo peribit.
Bulscamp, ecce dies quo unctus sanguine fies (1). »

Zie daer eene melding van de *Profetie van Bulscamp*. Indien men het woord *Mellandus*, in het eerste vers, mag houden als zijnde het zelfde als *Merlandus* of *Marlandus*, dan zou men in die vier regels wezenlyk onzen Van Maerlant als den schryver van die voorzeggingen aenduiden, iets hetwelk, zoo als ik dadelyk zal bewyzen, in geenen gevalle mogelyk is. Doch het schijnt my, dat het geheugen van den zeven-en-tachtig-jarigen Van Belle, hetwelk voor al het overige van zyne getuigenis hem zoo wel te stade kwam, voor dit laetste punt hem eenigs zins minder behulpzaem was, waerdoor er iets verklaerd wordt, dat met de waerheid niet overeenkomt, en dat misschien alleen door het verwarren van *Merlinus*, Merlijn, met *Mellandus* of *Merlandus*, Van Maerlant, ontstaen is. Verandert men immers den naem van *Merlandus* in dien van *Merlinus*, dan zou men in dit vers eenvoudig aen de *Profetiën van Merlijn*, of liever aen iets, dat by sommigen onder dezes naem doorging, te denken hebben.

Het stuk, dat ik hier mededeel, is niet uit de pen gevloeid van Maerlant, maer wel uit die van eenen onbekenden dichter, die stellig lange jaren na hem, en waerschijnlyk op het laetste der veertiende eeuw leefde. Zulks kan men immers opmaken uit het zesde vers, waerin van keizer Hendrik, die met vergif zou

(1) Ik deel hier by voorkeur deze vier verzen uit den oorspronkelyken latijnschen tekst mede.

omgebracht zijn, gesproken wordt. Dit kan op niemand and toepasselyk zijn dan op Hendrik VII, uit den huize van Lux burg, die in 1308 tot Roomsch koning gekozen werd, en Buonconvento in Toskanen ziek geworden zijnde, aldaer op 24sten Augustus 1313, dus na eene regering van slechts vijf jar in den ouderdom van een-en-vijftig jaren, stierf. Na zyne d verspreidde zich het gerucht, dat zijn biechtvader, een Preêkhe hem, by het toedienen der Heilige Communie onder de gedae van wijn, vergeven had. Dit was echter te eenen male on grond; want vijf gelyktydige schryvers, aengehaeld door Murat getuigen dat keizer Hendrik door eene besmettelyke ziekte w aengerand, en daervan stierf(1). De koning Jan van Bohem schoonzoon van keizer Hendrik, ten einde de Preêkheeren wreken van den laster, dien men hun had aengewreven, verlee hun een getuigschrift van hunne onschuld. Paus Innocent verleende hun insgelyks eene Bulle van dergelyken inhoud. latere geschiedschryvers zijn het eens omtrent de ware oorz van de dood des keizers; doch toen deze voorviel, had zich lasterlyke beschuldiging tegen de Preêkheeren spoedig door groot gedeelte van Europa verspreid, en er verliep een gerui tijd, eer de waerheid algemeen bekend geraekte. Ook schijnt dat de vyanden van die moniken, alhoewel de valschheid aentyging alreeds bewezen was, hun nog bleven die euveldae laste leggen. — Wat *Vrederic* betreft, dien de dichter insgel noemt, die is ongetwyfeld keizer Frederik II, en het slaet dezes geschillen met Paus Innocent IV (1244-1250).

Deze *Profetie van Bulscamp*, maekt op zich zelven een gehe uit; maer of er nog andere stukken van dezen aerd in vroegere eeuwen onder den zelfden naem doorgingen, kan ik niet zeggen.

(1) Muratori, *Ann. d'Italia* D. VIII, bl. 72, aengehaeld in *l'Art de vérifier les dates*, Paris, 1818. D. VII, bl. 357.

Hierna volghet, zij hu becant, eene prophetie van Bulscamp.

Gerechticheit sal zijn verloren,
nonnencloestren salmen storen,
ende alle biddende hoerdenen mede
werden afghedaen dore nidichede;
want zij Vrederic hebben verdreven
enten keyser Heinric met venine verghweven.
Maer dat Vrederic quam in node,
was al ghedaen bi sPaeus ghebode,
diet den Freren, wien lief wien leet,
dede doen dor hoersamheit,
om dat hij wrochte, hoert hoet toe quam,
dat de Heleghe Kerke up hem wart gram;
ende die heeren die Predicaren,
om dat zij adden in hare scaren
eenen Judas, dat was hem leet,
die bedreef zo leelijc een feet;
want God adde eenen onder de zine,
dus eist redelic anschine,
dat men de ghelike hate,
en men de goede onsculdich late,
die altoes inde duecht verbauden.
Hoert wat die Propheten hauden:
goede concieneien gaen te nyeute;
al dat leeft sal zijn in verdriete,
die wile dat hij sal regneren,
ende men salt niet moghen verweeren,
sonder int hende van ziere tijt,
dan sal openbaren eenen strijt,
want al de macht van Europen,
die sal met nyde te gader lopen
ende versamen up een velt
jeghen coninghe met ghewelt.
Eusebius, die prophete, toent
datter drie af zal sijn gheeroent.

dats die Arent en smenschen zone;
Inglant zeecht men de ghone,
die men smenschen zone heet.
Vranckerike sal wesen wreet
up eenen vermoghenden liebaert,
ende sal strecken zinen staert
met eenen onverwinliken heere,
en al dat leeft sal hebben gheere
daer te zine, datter comen mach
ten stride, upten selven dach.
Dit es de strijt, dies gheloeft,
daer alle die weerelt ane hoeft,
daer menich jaer af es ghesproken,
want die bant wert daer te broken
metten sweerde ten zelven stonden,
daer eerderike met was ghebonden.
Ic hebbe wel voer waer gheweten
van twee en dertich propheten,
dat de wijch zal aldus gheschien,
diet alle segghen in prophecien;
dese auxtelike hoghe daet
sal beghinnen in eene dagheraet
en ghedueren zeere langhe.
De wijch sal zijn groet ende stranghe,
sonder versuchten ende caermen;
so sal tfolc te gader swaermen
min noch meer oft waren bien;
daer sal de moert so groet geschien,
men mach de waerheit niet vulscriven,
nyement en salre anderen verdriven
van der stede, cleen no groet,
maer an beeden zijden doet
sullen zij bliven hier en daer.
Die propheten segghen voer waer,
dat up dien dach daer met spoede
eene delovie sal gaen van bloede,
daer omme wert dat velt ghenoemt:
« Der wedewen acker » als het zoe comt,
want men salre maken weesen
in der bitterliker vreezen,

ende wedewen zo vele mede,
dat noyt man en quam ter stede,
daer des ghelike wert ghehoert,
want dese vreeselike moert
sal tote der middernacht gheduceren,
soe dat daer oec zullen bezueren
meest die beste an beeden zijden.
Ende die Arent sal te dien tijden,
int hende van den wijghe binnen,
die croene van Vrankelant ghewinnen;
dan so sal de wijch cesseren,
en smenschen zone zal dan keeren
metten Arende, daer hi beghaert,
dan saelt reeden ter salegher vaert,
daer wij na hopen te onser vromen,
als toten heleghen lande te comen;
want men sal den jonghen man,
die up Vrankerike wan
die croene also eerlike,
croenen met twee croenen rike,
en hij sal oec ontzienlic worden,
en die dan over hebben ghetorden,
eist in Vranckerike ofte in Almaengen,
die en sal hi niet twee kerstaengen
laten, hij en salze verdriven,
ende selve gheweldich heere bliven.
Dus sal hi bi crachte de quade lieden
cortelinghe huten lande wieden,
en stellen tvolc in payse gheheel,
en saelt al trecken an zijn seel.

Behalve het dorp Bulskamp, by Veurne, bestaet er nog een *Buscampveld* (1), Froissart noemt het *Burlesquant* (2), dat in onze geschiedenis bekend is. Zie hier ter welker gelegenheid. Ten jare 1382, toen de Gentenaren, onder het geleide van Philips van Artevelde, tegen Lodewijk van Male in opstand waren, had er te Doornijk eene onderhandeling plaets om den

(1) Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, D. III, bl. 477.

(2) *Chroniques*, uitgave van Buchon. Paris, 1835. D. I, bl. 202. -- Op de kaert van Ferraris heet die plaets: *Biscop-veldt*.

vorst, was het mogelyk, met zyne onderzaten te verzoenen. Doch de graef was zoo hardnekkig, dat hy alle voorwaerden afsloeg en al de Gentenaers, van vijftien tot zestig jaren oud, wilde dwingen hem tot op het *Buscampveld*, op eenen gelyken afstand tusschen Gent en Brugge gelegen, te gemoet te komen, alwaer hy over hun lot zou beschikken. Philips van Artevelde, die de onderhandelingen te Doornijk had bygewoond, kwam naer Gent terug, verzamelde de gemeente, en deed aen zyne stadgenooten verstaen, dat er hun slechts overbleef gewapender hand naer Brugge te trekken. Twee dagen later werden zy met het leger des graven handgemeen, en behaelden eene schitterende overwinning op het Beverhoutsveld. Vóór den slag hadden eenige Preèkheeren en Minderbroeders de mis gedaen, en in eene aenspraek, die meer dan eene uer duerde, en waerin zy de Gentenaren met de Israëlieten die door Pharao vervolgd werden, vergeleken, den moed der stryders ten hoogste opgewekt.

Het komt my niet vreemd voor, dat de *Profetie van Bulskamp* met die gebeurtenis in verband staet, en het laet zich gemakkelyk verklaren, hoe, daer de Preèkheeren, by de graefsgezinden in den haet gekomen waren, men de oude beschuldiging van Hendrik VII vergeven te hebben, op nieuw tegen hen aenvoerde. Men kan verder zeer wel aennemen, dat de dichter, de ware oorzaek van de dood des duitschen keizers niet kennende, eenen anderen middel zocht om de Preèkheeren vry te spreken.

De *Profetie* zou dus slechts van omtrent het jaer 1382 dagteekenen, en alzoo het bundeltjen, waeruit ze getrokken is, insgelyks het bekende stuk van Baudewijn Vander Lore (1), *Van Tijtverlies*, bevat, zou men by gissing de *Voorzegging van Bulskamp* aen dien dichter kunnen toeëigenen.

---

(1) Hy heet in het handschrift: *Vander Luere*. Het vers, waerin zijn naem voorkomt, luidt:

maer Vander Luere Baudewijn.

OORKONDEN IN HET NEDERLANDSCH,

VAN 1274, 1293 EN 1297.

Ik deel hier wederom drie charters mede, welke van vóór het jaer 1300 dagteekenen, en waervan de originelen nog voorhanden zijn. Dergelyke stukken zijn, zoo als ik het reeds deed opmerken, belangryke proeven van onzen oudsten prozastijl, en soms leveren zy nog de bewyzen op, dat ze door menschen geschreven werden, die meer de gewoonte hadden het latijn dan de moedertael te gebruiken.

De twee eerste dezer charters maken deel van het archief der oude Sinte-Jans-, thands Sinte-Baefs kerk, te Gent, alwaer ze berusten.

Deze stukken zouden, indien het noodig ware, ten bewyze strekken, dat het gebruik van *eñ* of *ende* in onze oude oorkonden van den willekeur der schryvers afhing. In de eerste dezer charters immers wordt het woord *ende* achttien mael door een verkortingsteeken uitgedrukt, vijfmael door *eñ*, en eene enkele mael staet er in volle letters *ende*. In de andere komt het verkortingsteeken slechts eens voor, terwijl men er achttienmael *ende* en acht-en-dertigmael *eñ* leest. Wat men ook bewere, hieromtrent onderhielden onze voorvaders geenen vasten regel.

De derde charter herkomstig uit de abdy van Baudeloo ber
thands op het provinciael archief van Oost-Vlaenderen te Ge
Zy is, zoo wel als de twee andere, onuitgegeven, alhoewel m
reeds by Du Chesne (1) den beknopten inhoud, zoo in het lat
als in het fransch, van dit stuk aentreft.

I.

1274.

Het zi bekent aldenghenen, die dese lettren zullen horen ende zi
dat ic Lodewijc van Aersele, riddre, ende Marie, mijn wijf, wetel
ende redenleke ende ter vulre wet hebben vercocht der taflen van
Eleghen Gheest van Sente-Jans van Ghent, omme ene zekere som
van ghelde ofte van peneghen, die ons wel ende redenleke es te vul
vergholden, al onse mersch, die wi hebben ende hadden thussch
bacht der kerken en der hoyen van Oedonc, zules (2) es : d
buunre, lettel min ofte lettel meer, ende de welke aue bee
ziden vander Leien legh. Ende dese voerseide drie buunre merc
lettel min ofte lettel meer, ligghen in viere sticken. Ende in d
voerseide merchs hebwi gheherft te vulre wet met onsen mannen e
met onsen scepnen, alse sElechs Gheecs (3) bouf van Sente-Jans
Ghent, Janne vanden Pauwe, alse provisour van sElechs Gheest alv
die hier voerseit is. Ende wi hebbent hem gheghevcn desen vo
seiden Janne ende aldenghenen, die na hem comen zullen alse pro
sours deser voergheseider taflen sElechs Gheest, emmermeer hele sia
omme een paer scapiere antscoen van zesse peneghen vlaemsche
tseinse, zonder meer der toe te doene ende zonder allen andr
dienst. Voert binden wi ons ende obligieren ons ende onse hoer,
naer ons comen zal, den Eleghen Gheest oft sElechs Gheest tafle v
Sente-Jans ghereehte waerscap te doene jeghen alle liede, zon
heneeh ocket ofte eneghe fallatie der toe te doene. Ende ald
voerseide coep was ghemaect in onse hof te Voerslaer. Ende

(1) *Histoire généalogique des Maison de Guines, d'Ardres, de Gand et de Co* Paris, 1621, in-fol. bl. 505.

(2) De letter *e* van het woord *zules* is in het origineel uitgesleten.

(3) De charter heeft *Gheecs*, in placts van Gheests. Het zelfde nog eens een regels verder.

zelver steede ghinghen wi hute van desen voerseiden mersch ende ervedenre in te vulre wet, met onsen mannen ende met onsen scepnen, Hanne vanden Pauwe, sElechs Gheecs bouf, die hier voerseit es. Ende in Sente-Baves daghe zalmen gheven in onse hof dese voerseide antscoen. Ende omme dat wi willen, dat alle dese voergheseide voerwoerden, die hier ghescreven zijn, bliven vast ende ghestade, zoe hebbic Lodewijc van Aersele, riddre, alse voeght van Mariën, minen wive, dese lettren ghezeghelt in horcontscepen met minen propren zeghele. Ende waren ghezeghelt int jaer vanden Incarnatione Ons Heren, dat men scrijft .M.CC. ende tseventech ende viere jaer, Sondaghes voer Sente-Jans dach Baptist huutganc, ende (1) hougste.

Originele perkamenten charter. De zegel is verdwenen.

II.

1293.

Wi Wouter Pothaerde, Jan Bout, Arnout Docke, Boude Haec, Jan van Lokerne, Willem Killeman ende Heinric Verjueten zoene, scepenen in Hulst, maken cont ende kenlijc alle den goenen, die dese lettren sullen zien of horen lesen, dat wi wel kinnen ende kenlic maken, dat here Philips uten Hove, portre in Ghent, gaf den Helighen Gheest van Sente-Jans te Ghent in alemoesenen tien sceelghe tsiaers ewelike, staende up Heine Buus huus ende aerve was; welc huus ende aerve staet ende leghet tHuulst in die Steenstrate, tusschen Jans huse Vander Ghoyen ende Mabelyen Clais Wilden, te gheldene elx jaers emmer te Sente-Bamesse. Vort so hevet so hevet (2) dese voerseide Helighe Gheest tien sceelghe tsiaers ewelike staende, die dese vorseide here Philips gaf in alemoesenen te gheldene te desen vorseiden daghe up Jans Proies huus ende aerve; welc huus ende aerve staet ende leghet tHulst in die Steenst*rate* (3), besiden Jans huse Vander Goyen voerseit. Ende na Verjueten doot, ser Philips wives was voerseit, so hevet dese voerseide Helighe Gheest noch also vele renten

(1) *Ende*, hier voor *einde*, en staet nochtans in het origineel door het gewoon verkortingsteeken uitgedrukt.
(2) De charter heeft tweemael : *so hevet*.
(3) De letters *rate* van *Steenstrate* zijn verdwenen.

lecht tHuulst in die Steenstrate, tusschen Jan Bafs huse
Fackers huse; ende dit te gheldene te Sente-Marien Lichtme
in deser vorseider manieren zo hevet die Heligheest van Sent
v. s. siaers euwelike staende up huus ende aerve daer W
Kersemakere in woent; welc huus ende aerve staet ende legl
in die Steenstrate tusschen Ghisels Vleeschouwers huus
Proies huus, te gheldene emmer te sente Bamesse. Vort so
Helighe Geest van sente Michiels xii sceelghe ende vi d. tsia
vorseider manieren up Boidins Kempen huus ende aerve w
huus ende aerve staet ende leghet in die Steenstrate, tusschei
huse van Tielroeden ende Boidins van Bordameren, te gh
Sente-Bamesse. Vort so hevet die Heligheest van Sente-Mic
sceelghe ende vi d. tsiaers up Heine Storemkins huus end
welc huus ende aerve staet ende leghet up die Lieve, te
emmer te Sente-Bamesse elx iaers. Ende in deser vorseider
so hevet die Heligheest van Sente-Iacops tien scheelghe tjaer
staende up Arnout Hellics huus ende aerve; welc huus en
staet ende leghet up den dijch in Hulst. Vort so hevet die H
van Sente-Iacops tien scheelghe tjaers up Symoens Lamso
huus; welc huus ende aerve staet ende lecht besiden Boidins
huse. Ende in deser vorseider manieren so hevet thospitael v
Jans huse in Ghent x s. tsiaers up Bradenoets huus ende aer
huus ende aerve staet ende leghet over Dam in Hulst, besiden
Jueden. Ende vort so hevet dit vorseide hospitael v s. tsiaer
huse van Lokerne ende aerve. Ende vort v s. scaelghe(1) t
Gielis Couskins huus ende aerve was; welc huus ende aerve
Margrieten huus van Haelst. Ende na Verjueten doot, ser Ph

renten tsiaers ewelike staende, ende dit hospitael vorseit dier ghelike up dese vorseide husinghe ende aerve, ghelijchlijc als hier voerseit es, te gheldene. Ende die dese lettren bringhet, mach innen dese vorseide rente of die ghoene die transscrisfte (1) bringhet van deser lettren bezeghelt met deser vorseider Helighe Gheesten zeghele. Ende om al dat dese dinghe ons cont ende kenlijc zijn ende vast ende ghestade sullen sijn ende bliven, zo hebben wi vorseide scepenen dese lettren ghezeghelt met onsen zeghele, ghegheven *anno Domini* M°. CC°. XC° *tercio*, acht daghe na Sente-Bamesse.

Originele charter, waeraen de groote zegel, met contrazegel in groenen was, van Sint-Jans Godshuis te Gent, hing; doch er blijft slechts een klein fragment over.

III.

1297.

Ic Seghere van Ghent, riddere, doe te wetene allen den ghenen, die nu siin ende wesen sullen, dat ic quite hebbe ghescolden ende quite schelde den abt ende tcovent van der abdiën van Bodelo van alre calangen ende van allen rechte, die ic eghen hem noit hadde of hebben mochte, in occusoene van eenre gaderinghen ende van eenre halver tienden ligghende in oude Othene, de welke miin here miin vader, miin here Seghere van Ghent was, gaf biden orlove sheeren van Denremonde, daer hi dese tiende af hilt, der vorseider abdiën van Bodelo erveleke teenre capelriën bouf te besinghene ewelcke in den vorseiden closter over zine ziele, na de costume van haerre ordinnen. Ende al ware dat zake bi aventuren, dat dese vorzeide tiende sider datse miin here miin vader gaf, also hier vorseit es, ghebetert ware ofte vort an oec beterde, die bate gheheellcke ende al, hoe groet dat soe es of werden zal namals, ghevic in aelmoesnen der vorseider abdiën temmermee bouf vort an te bezittene ende te hebbene vri ende quite over miins heren ziele miins vader ende over de mine; ende consentere oec de eerste ghifte, die hi dede van deser tienden der vorseiden abdiën. Vort hebbic quite ghescolden ende schelde quite den vorseiden abt ende tcovent van Bodelo van calangen, die ic up hem

(1) *Transscrisfte,* aldus.

hadde ende van eesche in occusoene van niewen tienden, gheleghen ziin in tuee ende neghentech ghemeten lands bin der prochhiën van Othene ende der prochhiën van Zaemslacht, den niewen polre, bedi dat ic wel ende waerleke ondervant e onderprovede bi goeden vroeden lieden, dat ic ne gheen recht hadde, no hebben en mochte in dese vorseide tienden. Ende ghel bi mienre trouwen alse wettech man, beede over mi zelven e over miin oer, ende binde mi oec ende miin oer daer toe bi ghesw eede, dat ic alle dese quitescheldinghen ewcleke vast ende ghest sal houden, also ic se hier voren ghedaen hebbe, ende nemmerm te desen tienden nochte gheenen rechte, dat icker in hadde of hebb mochte, spreken en sal, oft oec jeghen dese dinghen doen of le of vele, no bi mi no bi andren. In orcontscepen van desen ding hebbic dese lettren bezeghelt met minen zeghele. Dit was ghed int jaer Ons Heren dusentech tueehondert vierewarf tuintech e zeventiene, in de maent van Maerte.

Origineel op perkament. Van den zege bruinen was, die aen eenen dubbelen st hing, is slechts een klein fragment o gebleven.

EENE VRAEG.

Ik heb voor my liggen : *Amphitrion, comédie en trois ac* gedrukt te *Vienne en Autriche, chez* Jean Pierre Van Ghel *Imprimeur de la Cour de Sa Majesté Impériale et Roy* MDCCLII, kl. in-8° van 94 blz. Was deze Jan Peeter Van G len, die te Weenen, in 1752, boekdrukker, of ten minste bo handelaer was, een Nederlander? Zijn naem schijnt zulks aei duiden. Stamt hy af van Jan van Ghelen, die te Antwerper de zestiende eeuw een aental belangryke boeken, vooraf in moedertael, drukte?

KORTE RIJMKRONIJK VAN BRABANT.

VIJFTIENDE EEUW.

Reeds heeft mijn vriend, de heer Blommaert, in zyne *Oud-Vlaemsche Gedichten* (1) eene korte rijmkronijk van Brabant ingelascht. Ik neem er hier eene andere op, die met de dood van Philips van Sint-Pol, in 1430 voorgevallen, eindigt, en dus waerschijnlyk als van omtrent dien tijd dagteekenende, mag beschouwd worden. Ik druk ze echter naer een handschrift, dat nog wel ruim honderd en vijftig jaer jonger zal zijn. Het behoorde tot eenen bundel, die vroeger deel maekte van de bibliotheek van den heer P. Verdussen(2), welke te Antwerpen in 1858 verkocht werd. Het handschrift bevatte bovendien eene proza-omwerking van *den Grimbergschen Oorlog*, en andere stukken van historischen aerd.

Vande Hertogen ende Heeren van Brabant.

1.

Dit was van Landen Kaerleman,
die deerste heerschappije ghewan
van Brabant, ende oock die eere;
ende wasser aff prince ende heere,

---

(1) D. I, bl. 84-90.
(2) Op den Catalogus bl. 268, onder Nr 4456 voorkomende.

ende oock mede van Haspengouwe.
Puppijn ende Sinte-Amelberch, die vrouwe,
waeren beijde die kinderen sijne;
doen hij sterff bleef Brabant Puppijne.

2.

Die eerste hertoge was van Landen Puppijn;
raet van Vranckerijcke moeste hij zijn.
Sinte-Begge ende Sinte-Geertruijt waeren
beijde sijne kinderen, hoordick verclaeren.
Puppijn schiet van desen levene
alsmen screeff vi^{c} xl ende sevene;
te Nijvele leet hij, dat es claer,
ende hij regneerde xxx jaer.

3.

Begge die wert hertoginne
van Brabant, als ick versinne;
hertoge wert haer man Angijs,
raet van Vranckerijck, dat ben ick wijs,
Sinte-Aernouts sone, als ick las,
wiens overoudevader was
die groote Lottaris sekerlijcke,
die ix^{e} coninck van Vranckerijcke.

4.

Vuijt Troijen geboren, wij lesen dus,
daer dierste coninck aff hiet Priamus.
Dese Angijs, dese heere groot,
bleeff in eenen strijde doot,
alsmen screeff Ons Heeren jaer,
VI^{c} LXXXV, dat es waer.
xxxviii jaer met groote eeren
regneerde hij in Brabant als een heere.

5.

Puppijn van Haerstalle, sone Angijs,
wert hertoge van Brabant, des sijt wijs;
raet ende sweertdragere soo was hij
in Vranckerijcke dese heere vrij;
hij maecte kersten die Vriesen.
Den doot moeste hij kiesen
alsmen screeff VII^c. XIIII, ick lese;
xxix jaer regneerde deze.

6.

Kaerle Marteel, Puppijns sone,
wert hertoge, dat hem was schoone;
bescherme van Vranckerijck datmen hem coes,
die noijt seghe en verloes.
Int jaer Ons Heeren es hij doot bleven
alsmen VII^c ende XL vant bescreven;
te Sinte-Denijs dat hij leghet,
xxvi jaer regneerde hij, alsmen seget.

7.

Hertoge wert de cleijne Puppijn
naer Kaerel Marteel, den vader zijn,
als coninck in Vranckerijck, dat es waer.
Doen hij hertoge hadde geweest x jaer,
int jaer Ons Heeren hij doot bleeff
alsmen VII^c. LXIX screeff,
ende leet begraven te Sinte-Denijs;
xxix jaer regneerde hij, des sijt wijs.

8.

Kaerel die Groote wert hertoge,
coninck ende keijser hooghe;
Swaviën reij hem, ende Almaigniën
dwanck hij, ende wan II werff Spaegniën.

Hij sterff in dat jaer Ons Heeren
VIII°. XV met grooter eeren.
tAken hij begraven was;
hij regneerde xlvii jaer, als ick las.

9.

Lodewijck die Goedertierne wert coninck,
keijser ende hertoghe, dats waere dinck;
de kercken was hij onderdaen,
sijn kinderen wouden hem (1) vaen.
Int jaer ons Heeren sterff hij
VIII° ende XLII daer bij.
Te Ments men tsijnen grave (2) werde;
xxvi jaer hij regneerde.

10.

Caerel die Calue coninck wert
ende hertoghe; hij was wel hert
sinen brueders, dat es waer.
Vore sijn doot was hij kersten ii jaer;
int jaer Ons Heeren sterff hij te Nantes
VIII° LXXII, glooft mij des;
xxx jaer regneerde hij sij u bekant;
hij maeckte den iersten grave in Hollant.

11.

Hertoge wert die simpele Lodewijck
als coninck in Vranckerijck,
dat in zijnen tijde daelde zeere,
nae de croniken leere.
Int jaer Ons Heeren, dat hij sterff,
VIII° LXXIIII hij de doot verwerff;
hij regneerde maer twee jaer;
zijn vrouwe ginck met kinde swaer.

(1) *Hem;* het Hs. heeft *ten.* — (2) *men tsijnen grave werde,* aldus in het Hs.

12.

Kaerel die Simpele wert coninck hier naer
ende hertoghe doen hij out was xii jaer;
Robrecht, grave van Parijs,
sloech hij doot, dat ben ick wijs;
daeromme wert hij valschelijck gevaen;
te Pironne heeft hij de doot ontfaen
alsmen screeff IX^c ende XV^{ne};
xxix jare regeerde hij, wij siene.

13.

Lodewijck die Simpele hij soo lach
in die wieghe; sijn moeder haer ontsach
ende voerden over in Ingelant.
Te sijnen xiii jaeren wert hij in Brabant
hertoge, ende coninck van Vranckerijke.
Int jaer ons Heeren quam hij te lijcke
IX^c LII, te Riemen dat hij leijt.
xxvii jaer regneerde hij, te waerheijt.

14.

Coninck ende hertoghe wert Lottarijs
doen hij hadde xiii jaer, des sijt wijs,
van Vranckerijck geweest behoeder,
gaff hij Kaerelen, sijnen broeder,
Brabant, ende schiet van desen lijve
alsmen screeff IX^c LXXXI ende vive,
ende hij geregneert hadde, dats waer,
omtrent xxxi jaer.

15.

Lodewijck de Jonge wert coninck
ende hertoghe. Bij hem verghinck
vander croonen haerlieder gheslachte,
dat geregneert hadde met machte

cc. xxxii jaer, gewaerlijck.
Maer een jaer en leeffde Lodewijck;
want hij gheen kint en gewan,
Kaerel, sijn oom, track hem die croone an.

16.

Kaerel hertoghe van Lothrijcke
ende gerechtich coninck in Vranckerijcke,
doen hij vernam sijns neven doot,
tooch hij derwaerts met volcke groot.
Hughe Capet heefften wederstaen,
ende snachts op sijn bedde gevaen,
alsmen screeff IX° LXXX ende achte;
xxix jaer hiel hij Brabant met machte.

17.

Kaerel eenen sone nae hem liet,
die hertoghe wert, ende Otto hiet,
van Lothrijcke ende Brabant;
xiiii jaer regneerde hij in dlant;
hij sterff alsmen screeff, min no mee,
Ons Heeren jaer M. ende twee;
gheen kint en hadde hij, verstaet den sijn,
anders dan Geerberghe die suster sijn.

18.

Geerberghe, die Caerels dochter, was
Gravinne van Loven, als ick las,
ende van Bruessel, dats waerhede.
Doen Otte sijn inde dede
haer broeder, gaff den keijser Lothrijcke
Godevaert van Ardennen, sekerlijcke;
dus verloos Geerberge onschoone
vaderlant, ende daertoe die croone.

19.

Haer man was Lambrecht metten baerde,
die dlant meijnde winnen metten swaerde
op Godevaert ter selver tijt,
soe dat sij vochten eenen strijt,
dat Lambrecht verslegen bleeff,
alsmen djaer Ons Heeren screeff
M. XV, dats selve waer;
grave was hij xxvi jaer.

20.

Lambrechts sone, Henrick dOude,
als sijn vader was bracht te moude,
soo wert hij te Loven grave
ende van Bruessele, ende schiet ave
den lijve, alsmen gescreven vant
M. ende XLVIII, sijn u becant,
alse hij dede sijn endt;
xxxiii jaer duerde sijn regiment.

21.

Sijn sone was Lambrecht Stammelaert,
Grave van Loven dat hij waert;
hij stichte die canoninxdie, te waerhede,
te Sinte-Pieters, te Loven, ende te Sinte-Goedelen beede,
ende Sinte-Goricx stichte hij mede.
In eenen strijt hij sijn eijnde dede,
alsmen screeff M. LXIII, dats waer;
hij was grave xv jaer.

22.

Henrick van Lovene, sone Lambrechts,
wert grave ende heere slechts
van Loven ende Brueselen saen;
hij hadde eenen edelen man gevaen,

daer Henrik aff was vermoort,
doemen screeff Ons Heeren geboert
M. CLXIIII, onthout wel dat;
xi jaer hij als grave sat.

23.

Henrick, sijn sone, die wert heere
als grave van Loven, seijt die leere;
in sijn hertte soo hadde hij toren,
dat hij sijnen vader hadde verloren;
ende dlant ende die croone was hem genomen
sijn voerders, daer hij aff was comen;
hij sterff alsmen screeff XI hondert;
xxvi jaer was hij grave, wien dat wondert.

24.

Godevaert metten baerde ontfinck
tgraefschap. Doen hij was jongelinck
verdiende hij aen keijser Henrike,
dat hijne hertoghe van Lothrike
maeckte. Int jaer Ons Heeren, dat hij sterff
XI° XL, om sijnne sielen bederff,
soo groeffmen hem in Affelghem;
xl jaer was Brabant geregeert van hem.

25.

Godevaert, sijn sone, wert hertoge
van Lotrijcke; groote oorloghe
hiel hij jegen die Grimbersche heeren,
dat hij niet en conste gekeeren,
hij en moeste eerst die doot ontfaen
alsmen XI° XLIIII sach gescreven staen.
Vier jaer was hij heere, als ic mercke;
te Loven leet hij in Sinte-Pieters kercke.

26.

Hertoge wert die derde Godevaert,
die metten wiegen gehangen waert,
daermen die van Grimbergen tonder street,
int xl^{ste} jaer, hij over zee reet,
ende sterff in dat jaer Ons Heeren
XI^{c} LXXXVI jaer, Gode te eeren.
Te Loven leet hi, alsmen ons leest,
als hij xlii jaer hadde heere geweest.

27.

Henrick wert hertoge hier naer
als sijn vader doot was, dats waer;
hij was capiteyn over zee gecoren;
menich oorloge quam hem te voren.
Voir Colen sciet hij van lijve,
alsmen screef XII^{c} XXX ende vive.
Te Sente-Pieters, te Loven, wert hij bracht;
xlix jaer hiel hij Brabant in sijnne macht.

28.

Henrick die Grootmoedige, naden vadere
wert hertoge van Lothrijck algadere.
Die ketters van Stedinghen hij verwan,
Colenne belach hij als een man.
Int jaer ons Heeren sterff hij
XII^{c} ende XLVII daer bij;
hij leget begraven te Villeer;
vi jaer was hij hertoge, niet meer.

29.

Henrick die Saechtmoedighe van Brabant,
hertoge van Lothrijcke, sij u becant,
die edelste was hij van geslachte,
scamel van seden ende sachte.

die den strijt te Woeringhen wan;
sinen tijtel screeff hij hoochelijcke :
Brabant, Lijmborch ende Lotterijcke.
tEender tafelronde sterff hij ten Baeren,
alsmen screeff XII^{c} XCIIII de jaeren;
hij leget in Bruessel, te Minnebroedere;
xxxiiii jaer was hij Brabants behoedere.

31.

Jan, sijn sone, was Brabants hertoghe,
van Limborch, Lotterijcke prince hoghe.
In sijnen tijt geschiedde groot wondere :
die gemeijnte was bij hem op ende ondere.
Hij sterff in Gods carnatioen
XIII^{c} ende XII jaer, screeffmen doen.
Te Sinte-Goedelen soo leet hij;
xviii jare was hij hertoge vrij.

32.

Die derde Jan nam sijn besorch
Brabant, Lotrijck, Lijmborch.

33.

Hertoginne bleeff vrouwe Joanne,
die hertoge Wenceline hadde te manne,
van Bemen des coninex sone,
(sijn broeder droech de keijsercroone),
doen moestte Brabant regeren.
Godt gesparen tot sijnner eeren
ende tot hare salichede,
alsoo moet hij ons allen mede.

34.

Hertoghe soo was Wencelijn
van Luteenborch, Limborch, verstaet den sijn,
van Brabant ende van Limborch mede.
Opden avent, dat hij sijn inde dede,
dat ontfangen was die maget Marie,
alsmen screeff XIII^c LXXX jaer ende drie;
tOruva (1) leijt hij, int clooster;
xxvii jaer was hij Brabants trooster.

35.

Hertoginne bleeff vrouwe Joanne,
die hertoge Wencelijn hadde te manne.
Sij was vrouwe LI jaer,
in Decembre, dat es waer,
alsmen screeff Gods geboernesse
XIIII^c ende daer toe sesse;
tOnser-Vrouwenbroeders dat sij leijt,
te Bruessel, voer waer geseijt.

---

(1) *tOruva* of *tOrvua* Hertog Wencelijn werd in de abdy van Orval, by Luxemburg, begraven.

36.

Anthonis van Bourgondiën, tshertogen sone,
geboren vuijte fransche croone,
wert doen hertoge van Brabant;
ontrent ix jaer regneerde hij in dlant.
In eenen strijt hij doot bleeff,
alsmen XIIII° ende XV screeff,
opden xxv^{sten} dach in Octobris;
ter Vueren leet hij begraven, sijt wijs.

37.

Jan, hertoghe Anthonis sone,
geboren vuijte fransche croone,
wert hertoge daernaer, dats waerhede,
van Brabant ende van Limborch mede,
van Henegouwe, Hollant ende Zeelant.
xii jaer regneerde hij, sij u bekant,
doen men screef XIIII° XXVII inde hijt leven;
ter Vueren leet hij, sonder sneven.

38.

Nae Jan, Anthonis sone, hertoghe
wert Philips, sijn broeder, prince hooghe,
van Brabant, Limborch ende Lothrijcke
oick grave van Simpol sekerlijcke.
Omtrent iiii jaer regneerde hij, dats waer,
hij sterff doe men screeff de geboorten jaer
Ons Heeren XIIII° XXXI (1); ende leghet
ter Vueren begraven, alsmen seghet.

---

(1) Philips van Sint-Pol, stierf niet in 1431, maer wel den 15^{den} Oktobe

VROEGER VOOROORDEEL

TEGEN DE

MIDDELEEUWSCHE LETTERKUNDE.

Door het herleven van de letterkunde uit den klassieken voortijd was er eene versmading ontstaen voor byna al, wat de middeleeuwen, én in het vak der letteren, én in dat der kunsten, hadden voortgebracht. Tydens de zestiende en de zeventiende eeuw heerschte dat dwaelbegrip overal, en zoo wel by roomschen als by onroomschen. Geen wonder dus, dat er zoo talryke handschriften, die de werken onzer oude dichters en prozaschryvers bevatteden, versneden werden of verloren gingen. In Duitschland zelf, alwaer men zich in onze dagen zoo vlytig op de middeleeuwsche letterkunde heeft toegelegd, en op al het bewonderensweerdige, dat zy oplevert, te recht de aendacht heeft getrokken, was men vroeger daeromtrent zoo onverschillig, ja zoo versmadend als elders. Gaspar Ens, een luthersch godsgeleerde, die ten jare 1621 te Keulen, onder den naem van *Morosophia* (1) een boekjen uitgaf, waerin hy aentoont, dat men in alle standen of in alle bedryven min of meer met gekheid behebd is, gispt ook ter loops de drukpers, omdat zy zoo veel dwaze of onbeduidende werken in de wereld zendt. Zie hier zynen uitval, dien hy, zoo als het blijkt, by voorkeur tegen de verdichtselen uit de middeleeuwen richt : *Stultum esse qui non videat, quam multa stulta non minus stulte excudantur. Quam multa prela non nisi* Glaucoptro, septem sapientibus Octaviani magistris, Magellona, corneo Suffrido, *innumerisque id genus aliis insulsis fabulis calent?*

(1) *Colon. Agripp.*, *Petrus à Brachel*, in-12°, *Liber Alter*, bl. 44.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

III. Dankbaerheid van Don Juan van Oostenrijk jegens zynen leermeester.

Don Juan van Oostenryk, die in 1656 door Koning Philips IV tot Landvoogd over de Spaensche Nederlanden werd benoemd, en met het bestuer van ons vaderland gedurende drie jaren belast bleef, had eenen zeer geleerden jesuiet van Antwerpen, Jan Karel Della Faille, tot leermeester gehad. Deze had zich als professor in de wiskunde, opvolgentlyk te Dôle, te Leuven en te Madrid eenen naem gemaekt, en had ook een paer, voor dien tijd zeer verdienstelyke werken over zijn vak, in het licht gezonden. Hy vergegezelde zynen doorluchtigen leerling op zyne reizen door Cataloniё, Napels en Siciliё, en stierf te Barcelona, in geur van heiligheid, in 1654. Don Juan, by wien Della Faille steeds in hooge achting gestaen had, deed, ten bewyze zyner erkentenis voor het onderwijs, dat hy van hem genoten had, eene aenzienlyke somme gelds besteden voor het vieren van een allerplechtigst uitvaert en voor het oprichten van een kostbaer praelgraf. Verder vroeg hy aen de Jesuieten als eene gunst, dat zy hem de wiskundige werktuigen, waervan zijn leermeester zich bediend had, zouden willen afstaen.

J. B. Della Faille, *l'Idée parfaite du véritable Héros.* Amst. 1700 in-8° 2e Partie, bl. 96. — De Backer, *Bibliothèque des Écrivains de la Compagnie de Jésus.* D. II bl. 180.

INHOUD.

—

VADERLANDSCH MUSEUM

VOOR

NEDERDUITSCHE LETTERKUNDE, OUDHEID

EN

GESCHIEDENIS,

UITGEGEVEN DOOR

C. P. Serrure,

PROFESSOR BY DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN AEN DE HOOGESCHOOL TE GENT.

VIERDE DEEL.

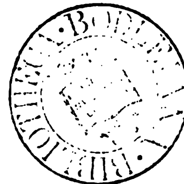

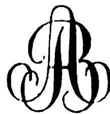

GENT,
H. HOSTE, BOEKHANDELAER, VELDSTRAET, Nr 43.

—

1861.

VADERLANDSCH MUSEUM

VOOR

NEDERDUITSCHE LETTERKUNDE, OUDHEID

EN

GESCHIEDENIS,

UITGEGEVEN DOOR

C. P. Serrure,

PROFESSOR BY DE FACULTEIT DER WIJSBEGEERTE EN LETTEREN AEN DE HOOGESCHOOL TE GENT.

VIERDE DEEL.

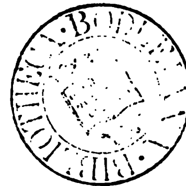

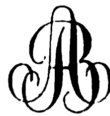

GENT,
H. HOSTE, BOEKHANDELAER, VELDSTRAET, Nr 43.

—

1861.

JAN VAN HAVRE.

JAN VAN HAVRE.

De zedigheid is eene der eigenschappen van onzen landaerd; maer deze zoo prijsbare deugd helt by ons wel eens tot onverschilligheid of tot miskenning van eigene waerde over. Terwijl wy immers by andere volkeren, en vooral by onze zuidelyke naburen, alles wat maer eenigs zins tot roem der natie kan verstrekken, hemelhoog zien opheffen, weten wy Nederlanders zeer dikwijls al het groote, al het goede, dat ons vaderland opgeleverd heeft of nog dagelijks oplevert, niet naer behooren te schatten. En nochtans, wanneer wy den kleinen omvang van ons vaderland tegen de wyde uitgestrektheid en de talrijkheid van onze naburen meten, dan behoeven wy hun zeker niet toe te geven.

Geen land heeft, naer evenredigheid, meer kunstenaers, meer geleerden, meer beroemde of verdienstelyke mannen voortgebracht dan het onze. Met een vurig verlangen zal men dus de algemeene vaderlandsche Biographie, waervan onze koninglyke Akademie het plan heeft ontworpen, te gemoet zien. In dit werk immers, naer men belooft(1), zullen al de Belgen, van de vroegste tyden af, die verdienen, dat hun naem tot het nageslacht overga, eene plaets vinden. Deze loflyke onderneming zal bewyzen, dat

---

(1) Discours tenu au Roi le 1er janvier 1861, par M. le Président de l'Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts.

ons land op zijn voorleden grootsch mag zijn, en dat het in alle vakken, waerop des menschen geest zich toelegt, mannen heeft voortgebracht, welke in het geheel niet moeten onderdoen voor die, waerop andere volkeren trotsch zijn.

Moge de Akademie het voorgestelde plan in geheel zynen omvang ten uitvoer brengen, en zich niet bepalen, zoo als het met de meeste biographiën het geval is, tot diegenen, welke als staetsmannen, als geleerden of als kunstenaers beroemd zijn. Er zijn nog anderen, wier naem verdient bekend te blyven en op wien het vaderland roem mag dragen. Ik bedoel die mannen en vrouwen, welke door het stichten van nuttige inrichtingen, hunnen medemensch ter hulpe kwamen en opbeurden [1]. Geen land is er in geheel de beschaefde wereld, waer de liefdadigheid, zich zoo als by ons, in allerlei vormen heeft vertoond. Gestichten voor den ouderdom of voor de kindschheid; huizen van verzorging voor de zieken, de gebrekkigen, de blinden, de stommen en dooven enz.; scholen voor de armen of beurzen om de studiën voor de min bevoordeelden van de fortuin te bevorderen enz., dit alles hebben wy aen onze voorvaderen te danken. Zouden zy dus, die zich zoo verdienstelijk voor het menschdom maekten en niet alleen voor hunne tijdgenooten maer zelfs ook voor de nakomelingen bezorgd waren, geen recht op onze erkentenis hebben? En kunnen wy hun deze beter betoonen dan met hunnen naem in zegening te houden en dezen roemruchtig aen het nageslacht over te leveren?

Jonkheer Jan van Havre, over wien ik hier handel, heeft tot hier toe by onze biographen slechts eene min of meer beknopte melding bekomen. De meeste zelfs die van hem gewag maken, bepalen zich met hem eene eervolle plaets onder onze latijnsche

(1) In Frankrijk heeft men aen dergelyke menschen, reeds vóór een twintigtal jaren, onder den naem van : *les Hommes utiles*, twee of drie boekdeelen toegewijd.

ers toe te kennen (1). Niet een heeft hem afgeschilderd als ı der verdienstelijkste burgers, die Gent ooit heeft voortgeıt. Niet een heeft genoegzaem doen gelden hoe hy, de wel;heid als de schoonste der deugden en de edelste der burichten beschouwende, de voor dien tijd zeer aenzienlyke ne van twee duizend gulden 's jaers, aen de Arme Scholen gelaten, waervan hy dus, zoo niet als de eerste stichter, dan als de voorname weldoener en begiftiger moet gehouden en. Door deze bladzyden hoop ik de aendacht nader te .en op dezen man, die ten allen opzichte de achting en de ıtenis van het nageslacht waerdig is.

nkheer Jan van Havre, heer van Walle, Venacker (2), enz., gesproten uit een oud adellijk huis uit Vlaenderen herkomen dat zich door huwelyken aen de Borluuts, de van Stee, de Snouckaerts enz. aenverwantte (3). Onderscheidene zyner

---

Men zie over Jan van Havre : Sanderus, de *Gandavensibus eruditionis fama* Antv., 1624, in-4°, bl. 72, en *Flandria illustrata,* in-fol., D. I, bl. 362. — ius Andreas, *Bibliotheca Belgica.* Lovan. 1643, in-4°, bl. 512. — Sweertius, *s Belgicae.* Antv. 1628. in-fol., bl. 435. — Freherus, *Theatrum virorum eru- clarorum.* Norimb. 1688, in-fol., D. II, bl. 1043. — Foppens, *Bibliotheca* . Brux. 1739, D. II, bl. 654. — Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon.* g, 1750, in-4°, D. II, bl. 1407. — Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire re des dix-sept provinces des Pays-Bas.* Louv. 1765, in-8°, D. VI, bl. 135. — *betische naemlyst der Gentenaren, die eenen onsterfelyken naem verworven* , achter de *Historic van Belgis*, door M. van Vaernewyck. Gend, in-8°, bl. 46. — Hofman Peerlkamp, *De vita ac doctrina omnium Belgarum, qui latina a composuerunt*, in de *Mémoires couronnés de l'Académie de Bruxelles,* 1822, bl. 256; ook in de tweede uitgave van dit werk te Haarlem, 1838, in-8°, . — Goethals, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles aume de Belgique.* Brux., 1849, D. II.

De heerlijkheid Walle, of te Walle, strekte zich uit over een gedeelte van , Waesmunster en Loochristi. — Venacker over een gedeelte van Aeltre, en Gent en Brugge.

De werken, waerin over het geslacht van Havre gehandeld of van eenige van s leden gesproken wordt, zijn zeer talrijk. Men kan vooreerst raedplegen : als, *Dictionnaire généalogique et héraldique.* Brux., 1849-1852, D. II, verder e l'Espinoy, *Recherches des antiquitez et noblesse de Flandre.* Douai, 1631, in-fol. mont), *Généalogies de quelques familles des Pays-Bas.* Amst., 1774, in-8°. D. II,

leden werden tot hooge staetsambten geroepen, en te Gent, alwaer het gedurende de zestiende eeuw en tot omtrent het midden der volgende, wanneer de aldaer gevestigde tak uitstierf, in groot aenzien was, zag men talryke hunner de voornaemste stedelyke bedieningen, zoo als die van voorschepen, schepen of ontvanger bekleeden(1).

Het wapen van het geslacht van Havre was ten allen tyde : blauw met eenen keper en drie vijfbladen van goud, het hoofdstuk van hermelijn met drie roode palen.

Jan van Havre was zoon van Francies(2), raed des konings Phi-

---

bl. 331. — (Dumont), *Fragmens généalogiques*, Gand, 1860, D. V, bl. 9. — De reeds aengehaelde *Kronijk van* Kempenare, De Jonghe, *Gendtsche Geschiedenissen*, en het *Memorieboek der stad Ghendt*. — *Compte-rendu des Sciences de la commission royale d'histoire*. Brux. 1838, D. II, bl. 24-25. — Gachard, *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint*. Brux., 1846, in-4°, bl. 633, en *Inventaire des archives de la Belgique*. Brux., in-fol., D. I, bl. 321 en 322, D. II, bl. 337 en D. III, bl. 140, 141, 270, 272, 276 en 277. — Van Duyse, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*. Gand, 1849-1857, in-4°, bl. 447, 457. — Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*. Brux., 1857, in-4°, D. I, bl. 534 en D. III, bl. 198. — De Stein, *Armorial de Belgique*. Brux., in-4°. — *De Nederlandsche adel, of alphabetische naamlijst van familien en personen wier titels of adeldom op de registers van den hoogen raad van adel zijn ingeschreven*. — Zalt-Bommel, 1846, in-12, bl. 88. — *Listes des titres de Noblesse et de Chevalerie*. Brux., 1847, in-8°, bl. 88. — Gaillard, *Bruges et le Franc*. Bruges, 1857-1861, D. IV, bl. 467, enz., enz. — Daer de tot hiertoe gedrukte geslachtlijsten van het huis van Havre onvolledig of niet in alles nauwkeurig zijn, geef ik op het hier bygevoegd blad, een overzicht van hetzelve, geheel uit echte stukken opgemaekt, voor zoo lang het in Vlaenderen gevestigd was en tot op Antonius, die zich te Antwerpen neêrzette, alwaer zyne afstammelingen tot heden toe bestaen.

Tot het opmaken van deze tabel heb ik my, om niet te wijd uit te loopen, tot de mannelyke lijn moeten bepalen.

(1) De namen dier leden vindt men, van 1562 tot 1631, in het *Memorieboek der stad Ghent*, uitgegeven door de *Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen*. Zie over Louis Van Havre, D. II, bl. 317, 327, 333, 330, 369, 380. — Over Gillis, D. III, bl. 380. — Over Adolph, D. III, bl. 94. — Over Charles, D. III, bl. 21. — Over Jan, D. III, bl. 123, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 136, 138, 140, 141, 144, 145, 154, 158. — Over Frans, D. III, bl. 129, 160, 163, 167, 171. — Over Servaes, D. III, bl. 130, 131, 132.

(2) In de *Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gentenaren*, achter de *Historie van Belgis* door Marcus Van Vaernewyck, leest men verkeerdelijk « dat Jan Van Havre, zoon was van Karel Van Havere, die in 1534 (lees 1576) ontfanger der werken was. »

lips II, en gedurende twee-en-dertig jaren algemeen ontvanger der beden in Vlaenderen en die in zynen tijd voor eenen der bekwaemste ambtenaers in zijn vak bekend was. In vröegere dagen zag men in de Sinte-Michiels kerk te Gent een sierlijk marmeren gedenkstuk te zyner eere en nagedachtenis opgericht (1). De moeder van Jan van Havre was Catharina De Mets, insgelijks uit een adellijk geslacht. Hy kwam ter wereld ten jare 1551 (2). Nauwlijks was hy de kindschheid uitgetreden, toen in ons vaderland de noodlottige onlusten en burgeroorlogen uitborsten, daerom bracht hy zyne jongelingsjaren met reizen door. Met vurig verlangen bezield om vorderingen in de wetenschappen te doen en geleerdheid te bekomen, herinnerde hy zich, dat een wijsgeer der Oudheid aen de jongen lieden aenried zoo veel mogelijk vreemde landen te bezoeken, om zich aldus den geest te beschaven en eenen oogst van nuttige kennissen op te doen. Alzoo ondernam hy tot twee mael de reis naer Italië. Te Rome bekwam hy op eene luisterryke wyze den titel van Doctor in beide de rechten. Van daer trok hy naer Frankrijk, alwaer hy zich gedurende een groot gedeelte van zyne jeugd ophield, en in betrekking kwam met vorstelyke of hoogadelyke persoonen, met wien hy later in briefwisseling bleef.

Eindelijk, na gedurende elf jaren buiten 's lands gereisd en de voornaemste steden van de meeste landen van Europa bezocht te hebben, kwam hy naer zijn vaderland en naer Gent te rug. Hy had zeven talen aengeleerd.

Jan van Havre was, zoo als de meeste leden van zijn geslacht koningsgezind. Ook waegde hy het ten jare 1580, iets ten voor-

---

(1) Het staet afgebeeld in de *Graf- en Gedenkstukken der Provincie Oost-Vlaenderen*. In-fol.

(2) By Gevartius leest men : *Natus est Joan. Havræus Gandavi* anno CIↃ. IↃ. LI. Paquot zegt, dat hy in de eerste dagen van October 1549 ter wereld kwam, en Goethals bepaelt den dag, 4den October. Ik volg by voorkeur Gevartius, die een tijdgenoot was.

deele van Philips II te ondernemen[1], doch het mislukte, en [...]
werd in hechtenis genomen. Eenen geruimen tijd lang bleef [...]
in eene donkere gevangenis, tot dat hy eindelijk door het toedoe[...]
van eenige fransche edelen uit het gevolg van den herto[...]
van Alençon, en die met dezen naer België waren gekomen, l[...]
werd gelaten. Hy begaf zich alsdan naer Frankrijk; maer toen i[...]
Vlaenderen de heerschappy van Philips II op nieuw hersteld werd
en alles aldaer rustiger was geworden, keerde hy naer Gent te rug

Een man zoo als hy, rijp door ondervinding, geacht als een erva[...]
ren rechtsgeleerde, bekend als een vriend van letteren en weten[...]
schappen, en daerby door zynen stand in de maetschappy gehe[...]
onafhankelijk, moest weldra tot het uitoefenen van hooge ambte[...]
of eereposten geroepen worden. In 1593 werd hy voor het eer[...]
tot schepen van Gedeele gekozen, en sedert dan vinden [...]
hem nog vijftien mael, iets helgeen aen weinigen te beurt is gev[...]

---

(1) Gevartius zegt: *Cum anno* CIↃ. IↃ. LXXX *generosius aliquid pro Majestate Re[...] Catholici in patria auderet.* — Nergends heb ik bepaeldelijk gevonden wat [...] Havre eigenlijk gedaen had. Maer men leest in de *Vlaemsche Kronijk* door PH. KEMPENARE bl. 271, op den 21sten September 1580 « Omtrent den avond, als ook [...] anderdags, was het verboden, dat eenige borgers uit deze stad zouden gaen, werden des nachts, door den hoogballiu gevangen genomen vele aenzienelyke b[...]gers, onder andere Hr Pieter Cortewille; Jacques Bannieren; Hr Andries, zone [...] Joos Guenin; Pieter de Vos; Mr Joannes de Blasere, de advocaten Schoorm[...] De Ruytere, Waesberge, Roose en andere die gevangen werden, mits van A[...]werpen geschreven was, dat sommige Catholyken iets voorhadden tegen deze st[...] maer daer men deze mannen onschuldig bevond, zijn zy naderhand geslaekt » Pater de Jonghe in zyne *Gendtsche Geschiedenissen,* D. II, bl, 240, verhaelt ins[...]lijks « Dat er wierden gevangen tot twee-en-veertig persoonen, edellieden, ad[...]caten en procureurs, alle catholyke en goede borgers, die men wilde verd[...] houden van verraedt. Zy wierden bewaert elck in zyn huys van dry borger[...] soldaten, de welke zy gehouden waren den kost te geven; maer op den der[...] dag naer noen wierden zy ontslagen. » Het zelfde is insgelijks te lezen in *Memorieboek der stad Ghent,* D. III, bl. 61. Waerschijnlijk was Jan van Havre van die twee-en-veertig, en alhoewel de drie aengehaelde schryvers verkla[...] dat de aengehoudene dadelijk geslackt werden, is het toch wel mogelijk sommigen, onder welke hy zoû geweest zijn, gedurende eenigen tijd werden [...] gehouden.

, onder de schepenen van Gedeele of die van der Keure(1).
I 608 en 1612 bekleedde hy het voorschependom van Gedeele,
in 1619 dat van der Keure, dat zijn de hoogste waerdigheden
stad. Als ambtenaer gaf van Havre doorslaende bewyzen
bekwaemheid, werkzaemheid en onbaetzuchtigheid. Hy ver-
de zyne plichten met de grootste nauwgezetheid; was onge-
asd en openhertig in al wat hy verrichtte; streng voor zich
en, maer toegevend voor anderen, zoo veel als zijn geweten
hem toeliet. In al wat hy deed dacht hy nooit aen zyne eigene
angen, maer wijdde zich geheel en al aen het welzijn zyner
deburgeren. Hy was een statig, moedig en ernstig man; god-
ichtig, en mild voor den arme; in zyne gesprekken, zoo wel als
zyne schriften, laekte hy de gebreken der menschen, nooit de
nschen zelven. Daer door had hy zich echter wel eens den haet van
nmigen op zich getrokken, maer de spreuk: NESCIT LABI VIRTUS,
deugd kan niet vallen, die hy gekozen had, was te recht op hem
passelijk, want zyne tijdgenooten lieten hem recht wedervaren,
zy hebben hem ons afgeschilderd als eenen weêrgaloozen amb-
aer en als eenen allertreffelijksten en deugdzaemsten burger.
De uren, die hy aen zyne talryke bezigheden kon ontwoekeren,
ren voor de letteren bestemd. « Nooit, » zegt Gevartius, die ons
n beknopt levensbericht van van Havre heeft nagelaten, « liet hy
n oogenblik ontsnappen: nacht en dag had hy de pen in de hand. »
Kloek van lichaem bereikte hy den ouderdom van vier-en-zeven-
jaer, en behield tot het laetste toe al zyne geestvermogens. Hy

1) Jonkheer Jan van Havre was, volgends het *Memorieboek der stad Ghent*, in:

'3	10de Schepen	van der Keure.	1605	8ste Schepen	van der Keure.
4	3de »	van Gedeele.	1607	7ste »	van der Keure.
'5	5de »	van der Keure.	1608	Voorschepen	van Gedeele.
6	4de »	van der Keure.	1609	4de Schepen	van der Keure.
9	5de »	van der Keure.	1611	3de »	van Gedeele.
0	3de »	van Gedeele.	1612	Voorschepen	van Gedeele.
1	3de »	van Gedeele.	1619	»	van der Keure.
2	3de »	van Gedeele.	1622	2de Schepen	van der Keure.

D. O. M.
N. V. IOANNI HAVRÆO,
WALLÆI TOPARCHÆ,
ARISTIDI FLANDRICO,
QUI CONSVLARI APVD GANDENSES DIGNITATE
SVMMA PRVDENTIA ET INTEGRITATIS
FAMA PERFVNCTUS,
SVPREMIS TESTAMENTI TABVLIS, BIS MILLE
ET SEXCENT. FLOREN. ANNVIS
IN PAVPERES
RARA LIBERALITATE EROGATIS
DECESSIT ANN. M.DCXXV. PRID. NON. MART.
H. M. POS.
VIXIT ANNOS LXXIV. M.V.
R. I. P.

komst van eenen gentschen beminnaer der letteren, Fransies Borluut, in vriendschapsbetrekkingen was gekomen, den last opgedragen om deze nieuwe uitgave der *Arx virtutis* te bezorgen.

Van Havre stierf, zoo als wy boven zagen, op den 6den Maert 1625, en zijn werk zag eerst in 1627 het licht. Het verscheen te Antwerpen in de vermaerde Plantijnsche drukkery (1). Gevartius kweet zich met voorliefde van de hem opgelegde taek. Hy droeg het werk op aen den burgemeester van Antwerpen Nicolaes Rockox, die een vriend en begunstiger der letteren was. Behalve een zeer fraei portret van den dichter, afgebeeld in de kleeding, meen ik, van voorschepen, waermede hy deze uitgave versierde, plaetste hy aen het hoofd van het boek het volgende grafschrift, hetwelk zich in vroegeren tijd, in de kerk van Sinte-Michiels bevond, en dat men waerschijnlyk aen Gevartius te danken heeft :

D. O. M.
N. V. IOANNI HAVRÆO,
WALLÆI TOPARCHÆ,
ARISTIDI FLANDRICO,
QUI CONSVLARI APVD GANDENSES DIGNITATE
SVMMA PRVDENTIA ET INTEGRITATIS
FAMA PERFVNCTUS,
SVPREMIS TESTAMENTI TABVLIS, BIS MILLE
ET SEXCENT. FLOREN. ANNVIS
IN PAVPERES
RARA LIBERALITATE EROGATIS
DECESSIT ANN. M.D.XXV. PRID. NON. MART.
H. M. POS.
VIXIT ANNOS LXXIV.M.V.(2)

(1) *Arx virtvtis sive de vera animi tranquillate Satyræ tres, auctore Ioanne van Havre Wallæi toparcha, Nob. et Consulari viro Gandensi. Antverpiæ, ex officina Plantiniana.* M. DC. XXVII. In-4o, Met een fraei in koper gesneden portret. — Van deze uitgave heb ik in 1859 eenen nadruk, op 40 exemplaren getrokken, bezorgd. — Sanderus, die vóór of in 1624 schreef, zegt : *Edidit typis Trognaesianis Arcem virtutis, satyram.* Ik twyfel of hierdoor wel een Antwerpsche druk, by Trognaesius verschenen, bedoeld wordt. *Typis Trognaesianis* wil misschien eenvoudig zeggen, dat het boekjen met de letters van Trognaesius, die zeer beroemd waren, gedrukt werd. Of was misschien de uitgave van 1621 door Trognaesius voor Jan van den Kerchove ter pers gelegd ? — (2) Die grafzark staet afgebeeld in de *Graf- en Gedenkschriften der provincie Oost-Vlaenderen,* alwaer echter de regels van het opschrift niet altijd wel verdeeld zijn.

Verder schreef hy nog een tienregelig vers ter eere van den dichter; achter de *Arx virtutis* liet hy ook een uitgebreid dichtstuk volgen, dat Nicolaes Burgundius vroeger, toen van Havre tot de waerdigheid van voorschepen verheven werd, hem had opgedragen (1). Ten slotte voegde Gevartius er een beknopt, doch zeer belangrijk *Elogium*, of levensbericht van den dichter by. Ik heb daeraen talryke byzonderheden ontleend.

Een zeer bevoegd rechter, Hofman Peerlkamp, heeft over het dichterlijk talent van van Havre, in één woord, een gunstig oordeel geveld, en men zal met hem gaerne instemmen. Het spreekt van zelf dat hy in het vak, hetwelk hy verkozen had, geene hooge vlucht kon nemen of geene ryke beeldenspraek invoeren. In een hekel- of zededicht ware dit niet gepast geweest. Maer men zal niet ontkennen, dat hy eene tael wist te gebruiken, die voor zijn onderwerp zeer geschikt, en die zuiver, deftig en kernvol was. Alles bewijst, dat hy het latijn grondig bezat en volkomen meester was; alles bewijst ook dat hy met Horatius en de andere schryvers der Oudheid, aen wien hy soms wel het een en ander ontleent, door en door bekend was. Verder is geheel het werk doorzaeid met fraeije spreuken en schoone zedelessen. Het is onnoodig te zeggen, dat hy wel de ondeugden en gebreken, maer nooit de persoonen aenrandt. Zijn werk is zoo wel een zeden- als een hekeldicht.

Wierd het latijn niet dagelijks meer en meer eene doode tael, dan zou het dichtstuk van den heer van Walle, zoo wel als de werken van Hosschius, Becanus, Wallius en anderen, nog gelezen worden.

Het valt moeijelijk den inhoud des *Arx virtutis* te doen kennen. Ik zou daertoe het stuk byna geheel, hetzy in den oorspronkelyken tekst, hetzy by vertaling, hier moeten inlasschen. Zie hier noch-

---

(1) Dit stuk is insgelijks te vinden in : *Nicolaii Burgundii* i c *Poëmata*. Antv. *apud Guill. Lesteenum* 1621. In-12°, bl. 28.

; eenige regelen, welke vooral bestemd zijn om over den dicht-
t van Van Havre te laten oordeelen.

Iedereen, » zegt de dichter « heeft zijn verdriet, maer ook zijn
›egen; doch niemand is met zijn lot te vreden. De gekwetste
;sman benijdt den landbouwer, en de vermoeide landbouwer
willen krijgsman worden; de nyveraer beveelt het zeewezen
omdat dit den rijkdom in overvloed aenbrengt; maer zoodra
onweder oprijst, dan wenscht de schipbreukeling naer het
e land, en hy zou liever aldaer een bedrijf uitoefenen dan nog
;ee te gaen. » Doch wat my betreft, roept de dichter uit;

Ipse egomet mihi sum Regnum. Procul ite profanae
Spesque Metusque, Amor, atque Odium : fallacibus hamis
irretite alios; non vos, non Extera posco.
Esse volo quod sum : sorti non ullius unquam
invidi, dum fido meae; nihil ambio; atque opto
esse sui similes alios, similemque mei me.

y haelt beurtelings al de standen over den hekel: de hove-
en, de pleitzieken :

Curia subraucis clamoribus intonat illud
triste *meum* infaustumque *tuum*, dum litibus implent
atria causidici, voces irasque locantes,
sistit ubi natum genitor, natusque parentem,
vir miser uxorem, conjux miseranda maritum,
discordesque ruunt ad mutua jurgia fratres.

ervolgends de krijgslieden, de geneesheeren, de kooplieden.
rie ondeugden veroorzaken alle kwaed : de wulpschheid, de
;moed en de vrekheid.

an den gierigaerd roept hy uit :

Quaerit, et inventis miser abstinet, et timet uti :
nil nisi dum moritur faciens bene, praeda propinquis
expectata suis, et sola morte benignus....
Nullo animus lucro cupidi satiatur avari :
quo magis accedit, tanto magis aestuat ardor.

Hy besluit zijn eerste hekeldicht met de volgende verzen :

Hinc patet humanis quanta inconstantia rebus.
Omnia dum volvat sursum et fortuna deorsum,
mollia commiscens duris, et dulcia amaris,
et sana insanis, conjungens tristia laetis ;
ne te dejiciant adversa, aut prospera tollant.

In zijn tweede stuk herneemt hy de laetste gedachte van het vorige :

Nemo Deo dignus quam qui contempserit aurum.
Quaerat avarus opes, atque ambitiosus honores,
expetat et Venerem mollis, Bacchumque gulosus :
sum multo major, sumque ad majora creatus,
quam sim mancipium mî corporis : altius instant
mens animusque mihi, coelesti ab origine ducti.
Hoc proprium est brutis animantibus, esse subactum
sensibus; ast homini ratio et quod dictat honestum,
intra nil strepere, et nulla pallescere culpa.

Dan wijdt de dichter breedvoerig uit over het genoegen van deugdzaem te leven. « Zoodra » zegt hy « men het rechte pad verlaet, volgen droefheid en verdriet. Leef wel, leef voor God, vlied de genuchten, die gy uit de ondeugd zoudt kunnen putten. Het kwaed brengt zyne wroeging mede, die gedurig het geweten knaegt en opschudt. Er is geen gestrenger rechter dan dat inwendige gevoel, dat men kwaed heeft gedaen. Geeft gy geen gehoor aen het goede, dan zijt gy een rampzalige. »

« Wie is er vry van gebreken? Het kwaed paelt aen het goed, zegt men. Met zulke verkeerde begrippen zou een bloodaerd voor eenen voorzichtigen mensch, een gierigaerd voor eenen spaerzamen, een grootmoedige voor eenen verwaenden, een dappere voor eenen waeghals, en een milde voor eenen verkwister kunnen doorgaen. Maer in alles moet men eene middenmaet behouden: daerin is de ware deugd gelegen. Een wijs man zal voor eenen dwazen beschouwd worden, een rechtvaerdige voor eenen onrecht-

... streng handelt. Te veel honig geeft eenen bitteren smaek. Iedereen moet weten wat hy hierin te doen heeft. Wat my betreft » :

> Contemni didici, sic et contemnere, rectum
> dum sequor;.....
> invictum probare animum, terrore carentem.

« Het middel, dat alle kwaed geneest, is wel te leven. Men zy in alles rechtuit » :

> Sit generosa viri vox, libera, candida, simplex,
> non palpum obtrudens, verax, sine fraude doloque;
> quodque animo sentit, defendere fortiter ausit.

Dan gaet de dichter voort en haelt een aental beweegredenen en voorbeelden aen tot staving van zijn gezegde.

Zijn derde hekeldicht begint hy met de volgende regels :

> Belligerent alii; committant undique gentes,
> producantque acies civili sanguine tinctas
> insani, furiisque suis irisque fruentes,
> inque inimicitiis consumant turpiter aevum;
> nos bene vivendo secura pace fruamur...

« Ik ben, » zegt de dichter, « een ieder bevriend, niemand vyandig. Zou ik de goeden gispen, die ik moet beminnen? Zou ik de kwaden, die door hun geweten genoegzaem geplaegd worden, over hunne listen beschuldigen? »

> Vivendum est aliis, quisquis sibi vivere curat.

Vervolgends schrijft hy talryke levensregelen en zedelessen voor:

> Si quis forte mihi petulans insultat, et ira
> concitus, opprobriis mordacique ore lacessit :
> excipio hunc placide, ut lacrymanti forte puellae
> condoleo, tanquam sensu ac ratione carenti.
> Non homines, vitia illorum contemnere fas est :
> nec mala sunt medicanda malis...

Geheel dit stuk is, zoo als by de dichters van dien tijd, doorzaeid met zinspelingen uit de geschiedenis der Oudheid, of van voorbeelden, die hy voor zijn onderwerp gepast hield.

Na al de ydelheid van het wereldsch goed aengetoond te hebben, roept hy uit :

Vita hominis scena est, deliraque fabula, ludus :
nam bene si quis perpendat, puerique virique
ludimus : at majora viri, puerique minora.
Hi talum atque nuces quaerunt, in arundine ludunt :
nos epulas, aurum, carrucas, praedia, honores.

« Het grootste goed voor het menschdom is naer de deugd te leven, en hy mag zich koning achten, die zich door de rede en de eerlijkheid laet besturen » :

Summa humanarum rerum est, virtutibus uti :
quas penes, extremumque bonum est, et summa voluptas.
Rex est quem ratio regit, et quem ducit honestas.

Ten slotte zegt hy, dat al wat aen de menschen te beurt valt, door Gods wil geschiedt; maer deze goede Vader zal zyne kinderen nimmer verlaten. « Wat my betreft » voegt hy er by, « ik laet my geheel aen Hem over :

Duc igitur me summe Parens : hic impiger adsum,
mandatis parere tuis jussisque paratus :
seu mihi pauperiem dederis, seu divitis auri
pondera, et ingenii dotes, tenuemve Minervam;
sanus an infirmus vivam...

En hy raedt aen allen aen, dat zij steeds zouden verrichten hetgeen dat zy, als de dood naby is, zouden willen gedaen hebben.

In praesens age, quod cupias in morte peractum.

De hier medegedeelde verzen zullen toereikend zijn, om over n aerd en de strekking van het dichtstuk te laten oordeelen.

Dat de *Arx virtutis* veel byval vond, bewyzen de drie verschil-ıde drukken, die daervan in den tijd van min dan zeven jaren rschenen. Nog op het einde der zeventiende eeuw was dit :htstuk verre van vergeten te zijn, vermits in 1691, zeker annes Bartholomeus Roens, licentiaet in de rechten, te Yperen ı leven van den heiligen Bertinus in latijnsche verzen uitgaf, en erby eene *Arx virtutis* voegde, waervan hy, zoo als hy zelf kent, den titel en het onderwerp aen het werk van van Havre tleende[1], aen wien hy hulde doet. Even als de heer van Walle n eerste hekeldicht tot drie had doen uitdijen, breidde Roens t stuk tot negen zangen uit. Hy treedt zynen voorganger stap or stap na, ontleent hem niet alleen denkbeelden, maer ook ele of halve verzen, die hy tusschen de zyne inlascht. De navol-ıg van Roens is niet zoo goed als het oorspronkelijk stuk; zijn :httrant is niet zoo deftig, noch zoo gekuischt als die van den er van Walle. Daerby in zijn gedicht is de stof te veel uitge-ken, en aldus heeft hy het geheel verlamd. Het werk staet in es beneden dat van zynen voorganger.

Van Havre, als beoefenaer der letteren, stond in betrekking et talryke letterkundigen en geleerden. Wy hebben reeds gezien ıt de Antwerpsche sekretaris Gaspar Gevartius, die door zyne erken en vooral om zyne grondige kennis der latijnsche tael, 'eral gevierd werd, de uitgave der *Arx virtutis* op zich had :nomen. Te Gent waren de voornaemste beoefenaers van dicht-

---

1) *Bertineis hoc est Divi Bertini Abbatis gesta et encomia varii generis carmine cinnata, auctore* D. Joanne Barth. Roens J. U L. *Quibus accesserunt Patrocinii 'tiniani imploratio versu elegiaco et lyrico.* ARX VIRTUTIS *sive tranquillitatis animi nimentum, atque in capitales ejus adversarios Satyræ et Epigrammata.* Ipris, ex c. Jonn. Bapt. Moerman, 1691, in-12. — De *Arx virtutis,* loopt aldaer van · 100 tot 142.

kunst of geleerdheid met den heer van Walle bevriend. De beroemde Jacob Van Zevecote, toen hy nog Augustijn was, en dus vóór zijn vertrek naer Holland, droeg eene der Elegiën uit zijn tweede boek aen van Havre op. Het draegt ten titel : *Cur poëtae fere omnes sint pauperes*, waerom byna al de dichters arm zijn(1).

Sanderus, wiens beschryvingen van Brabant en Vlaenderen, in de handen zijn van al, die zich met onze vaderlandsche geschiedenis bezig houden, wijdde aen van Havre een zyner kleinere werken toe, namelijk zyne : *Praefationum quos ad varios scripsit syntagma*, dat te Gent voor de eerste mael in 1622 verscheen(2). Behalve eene opdracht in proze, schreef Sanderus nog een twaelfregelig vers ter eere van den heer van Walle(3).

Een ander zyner vrienden was Nicolaes Burgundius, die door basterds uit het huis van Burgondie afstamde, en te Edingen in 1586 ter wereld kwam. Nadat hy zyne studiën te Leuven onder Erycius Puteanus geëindigd had, vestigde hy zich te Gent, en werd advokaet by den raed van Vlaenderen. Als beoefenaer der letteren geraekte hy aldaer weldra in betrekking met Maximiliaen de Vrient, Jan van Havre en anderen. Ik heb boven reeds gewag gemaekt van een nog al uitgebreid vers, dat hy vervaerdigd had ter eere van den heer van Walle, toen deze geroepen werd om het voorschependom te bekleeden, en waeraen de dichter den titel van *Consulatus* gegeven heeft(4). Gevartius, zoo als boven gezegd is, nam het op in zyne uitgave der *Arx virtutis*. Burr-

(1) Het is te vinden in den druk van Gent, 1622, in-12. bl. 61; in dien van Antwerpen, 1623, in-12. bl. 211, en in dien van Amsterdam, 1640, klein in-12. bl. 49.

(2) Ook in *Sanderi opuscula minora*. Lov. 1651, in-4°. bl. 239.

(3) Het komt voor in *Ant. Sanderi poëmata*, Gandav. 1621, in-12. Ook in de *Opuscula minora*, bl. 461.

(4) Behalve in den Antwerpschen druk der *Arx virtutis* van 1627, en den Gentschen nadruk van 1859, is het ook opgenomen in *Nic. Burgundii poëmata* Antv., 1621, in-12° bl. 28.

gundius schreef verder nog de volgende regelen in het *Album amicorum* van van Havre :

Ergo ipse in numero legar tuorum,
quos virtus propriis bonis refulgens,
ingenîque vigor venustioris,
et Musae faciles, et eruditae,
ad coelum lepidis vocant libellis?
Praecinctique caput virente myrto
distant blandiloquo parum Tibullo?
O me terque quaterque nunc beatum,
inscriptum numero eruditiorum,
hoc est in numero omnium tuorum,
hoc est in numero omnium optimorum.

Bovendien droeg hy hem nog het eerste deel zyner *Elegiën* op(1). De woorden, die hy tot den heer van Walle richt, zijn zeer merkwaerdig. Hy zegt onder anderen : « Door onze geboorte zijn wy allen gelijk, het is alleen door de deugd dat wy verschillen; zy is het die het kwaed van het goed, het betaemlyke van het onbetaemlyke, den slaef van den vryen mensch onderscheidt. Maer gy zijt edel, omdat het lot gewild heeft dat gy van hooge geboorte zoudt zijn; en door uwe geleerdheid zijt gy insgelijks edel geworden. Terwijl gy wel deedt, heeft men u gelasterd; terwijl gy de zaken uwer medeburgers ter harte naemt, hebt gy den haet op u getrokken; omdat gy de ondeugden niet beschermt, al is het dat ze heden zoo gemeen zijn dat ze veelal verschooning vinden; maer gy wilt ze niet beschermen, omdat het ondeugden zijn. Tot drie mael bekleeddet gy het voorschependom, maer toen men het u voor de vierde mael wilde opdragen, hebt gy het liever geweigerd dan van het goede af te wyken; liever u aen den haet en nijd uwer medeburgers bloot te stellen dan het

(1) Deze opdracht komt voor bladz. 39-42.

land ten ondienste te staen, en liever uwen goeden naem te
ezen dan uw geweten te kort te doen (1). »

Uit deze regelen kan men opmaken, dat Burgundius onder de rtrouwde vrienden van den heer van Walle gerekend werd.

Burgundius werd later tot eerste professor in de rechten te ngolstadt, door den hertog Maximiliaen van Beijeren, geroepen. Doch, na eenige jaren in het vreemde doorgebracht te hebben, kwam hy naer zijn vaderland te rug, en stierf in het jaer 1644. Zijn werk over onze beroerten der zestiende eeuw wordt nog heden met vrucht geraedpleegd.

De preêkheer Philips Wannemaecker, wiens naem ik hier boven reeds heb genoemd als hebbende de *Arx virtutis* laten herdrukken, was een niet ongelukkig beoefenaer der latijnsche tael, en had eenige werken in het licht gegeven. Hy stond in zynen tijd niet alleen met van Havre, maer met de meeste gentsche letterkundigen in betrekking.

Twee mannen mogen vooral als voorname vrienden van den heer van Walle beschouwd worden. De eene was de kanonik de Rijcke, meer bekend onder den naem van Justus Rycquius; de andere Maximiliaen de Vrient of Vrientius, die gedurende lange jaren het ambt van sekretaris der stad Gent bediende.

De Rijcke, te Gent in 1587 uit een adellijk geslacht geboren, ondernam, nog jong zijnde, eene reis naer Italië, en hield zich omtrent acht jaren te Rome op. Aldaer maekte hy de kennis van eenige hooge en veel vermogende persoonen, met wie

(1) Omnes pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur; quae malum a bono, dignum ab indigno, servum a libero discriminat. Tu vero nobilis es, quia a fortuna accepisti, ut optimis nascere : a doctrina, ut esses optimus. Pro virtute calumniam, pro republica indignationem incurristi; quia vitia non sustines. Quae etsi adeo nunc promiscua sint ut excusentur; tamen non sustines, quia vitia sunt. Fasces et secures ter adeptus es. Sed et quartum oblatas tibi despicere maluistii, quam a bono delirare : odium et invidiam attrahere, quam de patria male mereri; boni viri famam perdere, ne conscientiam perderes.

hy in briefwisseling bleef. Naer zijn vaderland te rug gekeerd zijnde, omhelsde hy den geestelyken staet, verbleef eenigen tijd te Veurne, en werd daerna tot de waerdigheid van kanonik der Sinte-Baefs kerk te Gent verheven.

Reeds op zijn achttiende jaer had Rycquius zyne poëtische eerstelingen in het licht gezonden. Deze werden weldra door andere werken, zoo in dichtmaet als in proze gevolgd. Zyne verhandeling over het Roomsche Capitolium, *de Capitolio Romano*, waerin hy bewyzen gaf dat hy in de oudheden zeer wel ervaren was, deed hem tot roomsch burger, *Civis romanus*, benoemen. Dat boek, waervan de geleerde Gronovius eene derde uitgave bezorgde, en dat thands nog met vrucht kan geraedpleegd worden, bewijst in der daed dat de schryver eenen oogst van kennissen had opgedaen, en grondig met zijn onderwerp bekend was.

Ten jare 1624 trok de Rijcke op nieuw naer Italië, en paus Urbanus VIII gaf hem, op de aenbeveling van den bibliothekaris van het Vatikaen, den kardinael Scipio Cobellucio, eenen leerstoel voor de welsprekendheid, in de hoogeschool van Bologne. Hy beantwoordde aen hetgeen men van hem verwachtte, maer genoot slechts korten tijd het hem toevertrouwde ambt; want hy stierf reeds drie jaren na zyne benoeming, in den bloeijenden ouderdom van een-en-veertig jaren. De Rijcke was een geleerd man, een sierlijk redenaer en een goed dichter. Deze hoedanigheden gingen gepaerd met eene groote heuschheid in zynen omkeer, en eenen vrolyken aerd; daerom werd hy algemeen betreurd.

In eenen der dichtbundels van de Rijcke, eene verzameling van graf- en lijkdichten, waeraen hy den naem van *Parcae* gaf[1], treft men in het eerste boek, hetwelk aen de nagedachtenis van

---

(1) *Justi Rycquii Parcae id est, Epitaphiorum a se conscriptorum libri tres.* Gandavi, 1624, in-12, bl. 62.

vorstelyke en hoogadellyke persoonen toegewijd is, de volgende regels op het vroegtydig afsterven van jonkheer Justijn van Havre, den lievelingsbroeder van den heer van Walle :

> Qui videt hoc cineres, injusto funere raptum
> *Justinum* plenos ingemat ante dies :
> in quo jacturam passi Mars, Cypris, Apollo,
> et Charis, et casta turba novena chori :
> patriaque ante omnes tellus, charique propinqui
> ac Natura suas flevit acerba vices,
> omnia dum terris praestantia cedere sensit,
> et trahere hic longas deteriora moras.

Justijn van Havre, die kapitein was van het paerdenvolk onder Philips II, overleed te Gent den 15den October 1594. Zijn broeder deed te zyner eere in de kerk der Predikheeren een gedenkstuk oprechten (1).

De Rijcke, gelijk veel anderen van zynen tijd, zond twee bundels, elk een honderdtal brieven aen geleerden of aen voorname mannen geschreven, bevattende, in het licht. In de tweede verzameling (2) treft men er een paer aen, welke aen van Havre gericht zijn.

De eerste dezer brieven uit Veurne, in de maend December 1612 geschreven, bevat bedankingen aen van Havre, over de gewichtige diensten, die deze hem bewezen heeft. «Ik begrijp niet,» voegt hy er by, « hoe gy, te midden van de veelvuldige beslom-

---

(1) Men vindt het afgebeeld in de *Graf- en Gedenkstukken der provincie Oost-vlaenderen*, in-fol.

(2) *Justi Rycquii Gandensis, epistolarum selectarum centuria altera, nova. In qua mixtim Quaesita et Censurae*. Lov. 1615, in-8°. De brieven aen van Havre gericht vindt men aldaer bl. 243 en 267. Verder wordt er melding van hem gemeld bl. 214, 223, 225, 235 en 239. — *De Primitiae Epistolicae, sive Epistolarum ad Ytalos et Belgas centuria prima*, in 1610 te Keulen, by Bernardus Gualterus gedrukt, heb ik niet kunnen raedplegen. — De Rijcke had nog eene verzameling van honderd brieven, *Centuria tertia*, byeengebracht; doch deze zag nimmer het licht.

meringen, welke uwe ambtsbetrekkingen u verwekken, nog aen de belangen van een ander hebt kunnen denken. De liefde voor de letteren alleen heeft u daertoe kunnen bewegen. Zy, » gaet hy voort, « die in onze eeuw eenen aenmoediger voor de wetenschap willen zoeken, bedriegen zich, indien zy meenen eenen beteren te vinden dan u. Men wordt onverschillig aen hetgeen de ongeleerden van de geletterden zeggen, wanneer men op eenen dergelyken beschermer mag rekenen. » Ten slotte drukt hy nogmaels zynen dank aen van Havre uit, en eindigt met te zeggen, dat hy vernomen heeft, dat Vrientius, zoo als naer gewoonte, bedlegerig is, en tegen zyne oude kwael worstelt.

In eenen tweeden brief, geschreven uit Leuven op Nieuwjaersdag 1615, verhaelt hy, hoe hy onlangs aen Vrientius eenige luimige regelen had gericht over het huwelijk, dat hun gemeenschappelyke vriend Burgundius had aengegaen. « Doch, » gaet hy voort, « hoe kunnen wy ons bedriegen, hoe onzeker is ons leven! Vrientius was op zyne beurt aen het einde zyner dagen gekomen! Wel is waer, de dood stelde by hem een einde aen zijn lyden; want indien hy tot heden geleefd heeft, moet men zulks min als een uitwerksel der natuer dan als eene gunst des hemels beschouwen. Wy verliezen stellig eenen allerbesten burger, eenen allergetrouwsten vriend en eenen weèrgaloozen beoefenaer der letteren. Het ware, » vervolgt de schryver, « zeer te bejammeren indien de werken, die hy onuitgegeven of onvoltooid achterlaet, in de handen van oningewyden vielen. Toen hy, in het vorig jaer, nogmaels ernstig ziek was, wilde hy aen my de zorg hierover opdragen, en hy verklaerde, dat hy zulks by zijn testament zou bepalen. Maer thands dat de man dood is, zal ik my met die taek niet willen belasten, indien ik met moeijelyke erfgenamen te doen heb. »

Ten slotte roept hy uit: « Vaerwel, van Havre, gy zult voor my een tweede Vrientius zijn! »

Uit andere brieven nog van de Rijcke kan men opmerken, hoe zeer hy met den heer van Walle in vriendschaps betrekkingen stond. Zoo bevat het bundeltjen er eenen aen den protonotarius Antonius Hopperus, onder de aenbeveling van van Havre, die er zich mede belast had, geschreven(1). In brieven aen den raedsheer Torrius en aen Egidius Bauters(2), verzoekt de Rijcke zyne groeten aen den heer van Walle over te brengen. In twee andere, aen Vrientius gericht, spreekt de schryver insgelijks van van Havre, op wien hy zyne hoop gevestigd heeft(3). « Hier te Veurne, schrijft hy, hier in de eenzaemheid, werkt de zware zeelucht op my, en maekt my ziek. Maer het is vooral de geest die lijdt; want in dit steedjen bestaet geene openbare of byzondere bibliotheek, of, zoo als de ouden zegden, geen geneesmiddel voor de ziel. Maer God zal hier aen een einde stellen en my een beter en ruimer verblijf beschikken. Veel hoop heb ik op u en op den heer van Walle gevestigd; doch gelukt dit niet, dan zal ik er toe besluiten om op nieuw Italië en Rome te gaen bezoeken. »

Uit al het aengehaelde schijnt het voor my niet onwaerschijnlijk, dat de Rijcke door de voorspraek van Vrientius en van van Havre de kanoniksdy in Sinte-Baefs kerk heeft bekomen.

De man, dien wy boven alle anderen het nauwst door letterkundige banden aen den heer van Walle verknocht zien, was Maximiliaen de Vrient of Vrientius. Uit een gentsch geslacht op het slot Zandenburg te Tervere, in 1559 geboren, kwam hy jong naer Gent, alwaer hy zyne studiën begon, welke hy te Leuven voltooide. Naer de hoofstad van Vlaenderen te rug gekeerd, werd hy weldra, om zyne gehechtheid aen Philips II, gebannen; maer toen Gent door den hertog van Parma was ingenomen, werd hy korten tijd daerna tot stedelyken sekretaris benoemd;

---

(1) Blanz 224. — (2) Bladz. 225 en 235. — (3) Bladz. 223 en 239.

bleef in deze bediening tot op zijn overlyden, op den 27sten De-ber 1614 voorgevallen, en wanneer hy slechts den ouderdom byna zes-en-vijftig jaren bereikt had. In de laetste tyden van leven had hy sterk aen de jicht geleden, die ook de oorzaek zyne dood was.

De Vrient was een niet ongelukkig beoefenaer der latijnsche . Hy maekte zich bekend door zyne beschryving der inkomst Albert en Isabella(1), en door een aental dichtbundels, waer-ler zyne *Epigrammata* eene eerste plaets verdienen(2). Dit kjen bevat niet min dan zeven stukjens, welke aen van Havre icht zijn en verder nog een gedicht ter gelegenheid van het welijk van Jacob Hebberecht met Isabella van Havre, zuster den heer van Walle, hetwelk te Gent, op den 11sten Septem- 1593 gevierd werd.

De titel van een dier stukjens, waerin de Vrient zich beklaegt dat de heer van Walle hem niet genoegzaem komt bezoeken, t: *Ad Joannem van Havre Wallaeum, cognatum.* De Vrient dus een neef of bloedverwant van van Havre, langs de moe-lyke zyde. Zie hier deze regelen :

Mens abit, Wallaee, gravi quo compede vinctum
me podagra in duro versat acerba thoro,
interea mihi rara tui vel sobria valde
copia, pro voto nec satis aequa meo.

) *Descriptio Pompae et gratulationis publicae Alberti et Isabellæ.* Antv. 1602. olio.

) Hiervan bestaen de volgende drukken : 1° *Maxaemylianii Vrientii gandaven- pigrammatvm libri* IX, Antv. ap. Joachim. Trognæsium 1603 in-8° van 230 bl., van de exemplaren niet altijd dezelfde stukken bevatten. 2° *Ingolstadii* An- s Angermarius 1607, in-12° 222 blz. 3° *Maxaemyliani Vrientii gandensis epi- matum libri* IX. *Emendati, et plurimum aucti. Editio altera* (sic). Brugis, Ex typogr. Nicolai Breygelii 1627. In-12° van IV en 304 blz. Deze uitgave. welke Jacobus Lernutius bezorgd werd, bevat een veel grooter aental stukken dan orige.

Non etiam pro more tuo, quo crimine nostro
nescio, ni crimen sit tibi amare meum,
nausea ni cultus tibi sit meus, hoc ita si sit,
semper crimen ero, nausea semper ero (1).

De volgende regelen schreef de Vrient ter begeleiding van een hemelbol voor de sterrekunde, die hy aen van Havre ten geschenke zond :

Qui varios homines mores, qui singula coeli
climata, quique solum vidit et omne salum;
ille mihi haud puncto, sed dignior Orbe videtur.
Talis es, ergo *Orbem* munera nostra cape (2).

Onder de overige gedichten van Vrientius is er nog een tweeregelig vers voor het *Album amicorum* van den heer van Walle, waerin, zoo als wy boven zagen, Nicolaes Burgundius insgelijks een dichtjen had geschreven.

Al wat ik hier over de letterkundige betrekkingen van van Havre heb aengehaeld, zal genoegzaem bewyzen, hoe de man door zyne tijdgenooten hoog geschat en gevierd werd, en hoe hy altijd gereed was om zyne vrienden voor te staen en te helpen.

Thands zal ik van Havre nog onder een ander oogpunt beschouwen. Heeft hy als letterkundige aenspraek op onze achting, dan verdient hy nog veel meer als menschenvriend en als voornaem weldoener en begiftiger der Arme Scholen van Gent onze vurigste erkentenis. De man, die geheel zijn leven de christelyke liefdadigheid uitoefende en de letteren beminde, had de innige overtuiging, dat niets zoo zeer als het onderwijs tot beschaving en veredeling van het menschdom kan verstrekken. Hy wilde dan, dat na zyne dood, een groot deel der rijkdommen, die hy bezat, zouden bestemd blyven, om aen behoeftigen of min vermogenden de middelen te verschaffen om het noodig onderricht te bekomen. By akte

(1) Bl. 131. — (2) Bl. 58.

15^den^ December 1622, liet hy aen de Arme Scholen van Gent, kenen van den dag zijns overlydens, eene jaerlijksche rente .wee duizend gulden (1). Voorwaer eene aenzienlyke som voor tijd! In der daed, de gulden van veertig grooten is fr. 2-26 d, zoo dat 2000 gulden 4520 franken uitmaken; en vols de berekening van deskundigen, waeronder Leber (2), ıen 4520 franken van 1622, heden op vier mael zoo veel, s op 18,080 franken, begroot worden.

: milddadigheid van van Havre deed over twee eeuwen aen :rtius uitroepen : *O nobiles viri Gandenses, sic ille praefuit: passu sequimini et coelum munificentia simili expugnate* (3)!

ɔordat van Havre zijn bezet schonk, was te Gent het schooln gebrekkig en verre van voor de bevolking toereikend te zijn. :eds in de eerste helft der vijftiende eeuw bestonden alhier lieronimieten of broeders van het gemeene leven, die zich het onderwijs bezig hielden, en talryke bekwame leer:n gekweekt hebben. Ten jare 1519 stichtte zeker rijk ;er van Gent Lieven van Pottelsberghe, by hun klooster school, waerin zestien arme kinderen, die den naem *Lieven van Pottelsberghe's kinderen* moesten dragen, een eloos onderricht zouden genieten. Maer de broeders Hieronien werden in 1569 afgeschaft, en hunne woning voor een inarie gebruikt. De stichting van van Pottelsberghe was dus iet gegaen.

ı de zestiende eeuw had het Magistraet van Gent een scholen voor behoeftigen ingericht, met de gelden die

---

In het hier boven bl. 9 medegedeelde grafschrift luidt het: *bis mille et ıt. floren. annuos.* De gift aen de Stadsscholen bedraegt nochtans maer iets dan 2000 gulden. Het is mogelijk, dat van Havre aen eene andere armenıting nog 600 gulden gelaten heeft.

C. Leber, *Essai sur l'appréciation de la fortune privée au moyen-âge.* Paris, in-8°.

Swertius, *Athenae Belgicae,* bl. 435.

…eger tot het onderhoud van de Lazery, dat is een huis van …rzorging voor besmettelyke ziekten, hadden gediend. Doch dat …komen was zeer gering, en men moet dus van Havre, zoo niet …ls den eersten stichter, dan toch als den grooten weldoener der Stadsscholen beschouwen. De som, die hy gelaten heeft, was immers meer dan toereikend om die inrichtingen tot eenen bloeijenden staet te verheffen.

Van Havre, in de boven vermelde akte, gelast de bestuerders der Arme Scholen, die zyne gift met dankbaerheid aenvaerd hadden, voorafgaendelijk aen sommige kloosterbroeders- en zusters eenige mondbehoeften of gelden uit te deelen, om tot lafenis zyner ziel te bidden. Al die kleine giften beloopen te samen slechts tot eene onbeduidende som, en zelfs eenige dezer vervielen met het leven van dezen of genen, die ze moesten genieten.

Dan bespreekt de gever, dat de bestuerders der Arme Scholen eenen jongeling van den Roomschen Catholyken godsdienst zijnde, en den naem van van Havre dragende, die in de rechten of de godheid wil studeren, en daer toe bekwaem is, by de hoogeschool te Leuven of te Douai, zullen moeten onderhouden, en hem te dien einde eene som van honderd gulden 's jaers betalen (1). Deze toelage wordt hem toegestaen, zoo lang tot dat hy zyne studiën eindigt, en dan moeten de kosten der licentie door de bestuerders der Arme Scholen gedragen worden.

Nadat de jongeling aldus zyne studiën geheel gedaen heeft, moet hy door eenen anderen van de naeste bloedverwanten gevolgd worden, die het zelfde voordeel zal genieten; en dit zullen de bestuerders der Arme Scholen op de zelfde wyze, ten eeuwigen

(1) Uit deze som, welke waerschijnlijk des tijds toereikende was om in het onderhoud van eenen student te voorzien, kan men best berekenen, welke groote verandering in de waerde van het geld, sedert 1622 en onze dagen, heeft plaets gehad. Volgends de hierboven gemackte berekening, zouden de honderd gulden van dien tijd met 904 franken van onze dagen gelijk staen.

dage blyven volbrengen. En in gevalle er geene te vinden zijn, die van Havre heeten, dan mogen deze vervangen worden door anderen, die van dit geslacht door vrouwen afstammen(1).

De jongeling, aen wien de studiebeurs toegestaen werd, moest uit drie der naestbestaende van den stichter, door de bestuerders van de Arme Scholen gekozen worden. En wanneer deze het niet eens waren, en er tusschen hun eenig geschil oprees, dan hoefden zy zich tot den Bisschop te wenden, die alsdan over de beurs kon beschikken.

In gevalle de bloedverwanten in gebreke bleven eenen jongeling voor te stellen, binnen de drie maenden nadat de vorige, aen wien de honderd gulden jaerlijks betaeld zijn geweest, zyne licentie heeft afgelegd, zoo zal het geld in de kas der Arme Scholen gestort worden.

Van Havre stelt nog aen zijn bezet eene voorwaerde, welke zich door de tyden, die hy beleefd had, laet verklaren. Indien, de stad bestuerd werd door andersgezinden, die den Roomschen Catholyken godsdienst niet belyden, dan wil hy dat de som, die hy geschonken heeft, niet aen de Arme Scholen, maer wel aen de Arme Kamer overga, die alsdan met de uitreiking van de overige giften in den akt bepaeld, zal gelast blyven.

Ten slotte beveelt hy de bestuerders der Arme Scholen aen, dat in gevalle eenige renten afgelost werden, of van waerde verminderden, zy alsdan moesten zorgen, dat deze op nieuw hooger aengelegd zouden worden, en zelfs dat zy soms een, twee of meerder jaren het jaerlijks inkomen konden laten oploopen, om de rente aldus wederom op twee duizend gulden te brengen.

By eene tweede akte van den 2den Maert 1625, dat is vier

---

(1) Sedert onheugelyke tyden heeft niemand, die den naem van van Havre droeg, deze studiebeurs genoten. Het is waer, dit geslacht is te Gent, iets na het midden der zeventiende eeuw uitgestorven; maer tot heden toe wordt die beurs vergeven aen jongelingen, die door vrouwen van de van Havre's afstammen.

vóór zyne dood, bekrachtigt van Havre, nog eens voor den
is Thomas Ghyselins, de gift, die hy drie jaren te voren gedaen
en hy geeft aen de Arme Scholen een aental kleine renten,
opende te samen op drie-honderd en zes-en-dertig ponden,
tien schellingen en tien grooten 's jaers, tot het volmaken der
ee duizend gulden; doch alzoo deze renten drie ponden tien schel-
ngen en elf grooten meer bedroegen dan hetgeen hy beloofd had,
egt hy de bestuerders der Arme Scholen den last op, jaerlijks
in de kerk der Predikheeren, eene mis te doen lezen met uitdee-
ling van negen tarwe brooden, van vier grooten het stuk, en
in elk brood zes grooten in geld, en dit ter lafenis der ziel van
jonkheer Justijn van Havre, broeder van den begiftiger.

Tydens onze vereeniging met Frankrijk werd het bestuer der
Arme Scholen afgeschaft, en al zyne bezittingen en inkomen gin-
gen aen de burgerlyke Godshuizen over.

Tot heden toe worden de twee akten, de giften van Jan van
Havre bevattende, bewaerd op het Archief van den voorma-
ligen raed van Vlaenderen te Gent. Ik achtte ze belangrijk
genoeg om hier achter als *Bylagen* te worden gedrukt. Het eerste
dezer stukken vooral, maekt ons met zeden en gebruiken bekend,
die in onzen tijd zonderling schynen.

De voorgaende bladzyden, zullen, hoop ik, de aendacht nader
trekken op eenen man, die de christelyke liefdadigheid op zulke
schitterende wyze heeft uitgeoefend door het verspreiden van het
onderwijs en de beschaving onder de lagere standen der maet-
schappy; op eenen man, die meer dan veel anderen, op de
erkentenis van het nageslacht aenspraek kan maken; en aen
wien onbetwistbaer eene voorname plaets toekomt onder de ver-
dienstelyke mannen, die Gent heeft voortgebracht.

BYLAGEN.

I.

t heeft jo[r] Jan van Havre, heer van Walle, ten behouve van
e Scholen dezer stede van Ghent ghejont, gegeven ende ghe-
ert, zo hy jont, gheeft ende constitueert by deze donative
›s ende metter waerme handt, ende in alder manieren als die
ɔrdighe dispositie naer de rechten, style, coustume ende
/ermagh te subsisteren, uut pure ende liberaele affectie, die
lekens Christi es draeghende, eene rente van twee duysent
sjaers, den p[o] xvi[e], maeckende elcken gulden veertich grooten,
de ten daeghe van zijn overlyden, die van alsdan bezet zal
p goet ende souffisant dobbel bezet, up gronden van erfven
binnen de drye mylen in 't ronde dezer stede, sorterende
ɜnen heere, geen leen wezende, nochte subject an dicaige;
ɛen binnen dezer stede, allesins ten contentemente van de
rs van de voornoemde Aerme Scholen, met leveryngbe van
ke briefven, zonder heuren cost. Dus heeft den Donateur
n, dat hy, ofte zyn hoirie, t' heurlieder ontlastynghe van de
ıte van twee duysent guldens zullen moghen transporteren in
van de voorschrevene Aerme Scholen, tot ghelijcke somme
in renten ten laste van de stede van Ghendt ofte particuliere
n, wezende wel gheypotiqueert up goet dobbel bezet, alles
ɜntemente van de voorschreve Regierders. Voorts met expresse
dat in ghevalle deze rente, ofte partye van die, quaeme
e worden, dat de voorseide Regierders van de Aerme Scholen
ullen vermoghen elders ofte anders, dan in 't coopen van ghe-
ɜnte, t' employeren de pennynghen daer af commende, ten pro-
zelver Aerme Scholen, uyterlick binnen eenen halfven jaere,
van, zo verre dat zy Regierders daer van in faute bleven,
aeste hoirs van den Donateur de zelve pennynghen zullen
aenslaen ende repeteren t'heurlieder profyte, ende van dien
ɜn als heurlieder eyghen goet tot dat de zelve pennynghen
ːleyt wezen, zonder danof eenich croys of interest an de voors.
te moeten betaelen, mits by de hoirs aen den anbrynghere
heloste rente betaelende voor zynen adverteren, den x[en] pen-
an den interest, die by de voorn. hoirs zal gheprofiteert
Bovendien es den Donateur verstaende ende wel expresselick

besprekende, dat de Gouverneurs van de Aerme Scholen accepterende deze ghifte, schuldich zullen zijn ende gheobligeert uuter burse van de voornoemde Scholen jaerlicx te distribueren ter lavenesse van de ziele van den Donateur ende van zyne hauders ende naestbestaende vrienden, in de maniere ende an de ghone als hier breeder ghespicificeert staet :

In den eersten, dat zy voornoemde Gouverneurs zullen ghehauden wezen te betaelen uut heurlieder burze an elck van deze cloosters, diemen is noemende Predicheeren, Augustinen ende Carmelyten, drye ponden grooten ten daeghe van myne begravenesse, 't zelve continuerende alle jaeren up den zelven daeghe, ende dat inder eeuwicheyt gheduerende; met conditie ende verbandt dat de zelve cloosters ghehauden zullen wezen : de Predicheeren ende Carmelyten alle weken tsvrydachs, ende de Augustinen alle weken 's maendachs, aen heurlieder ghepreviligeerden autaer, gheel 't jaer gheduerende, ende alzo inder eeuwicheyt, te doene elc eene messe tot lavenesse ende zalicheyt van de zielen van den Donateur ende die gone van zijn hauders ende naestbestaende vrienden.

Voort, dat de Gouverneurs zullen ghehauden wezen alle jaeren eeuwelick ende erffelick, alzo langhe als zy zullen jouysseren van deze donatie ofte vanden meerderendeel der zelver, te gheven an de religieuse Caputzynen olie van olive twintich stoopen tot het lucht voor het Alderhelichst ende Alderweerdichst Sacrament; ende tot den noodt van de ziecken, ende andersins; oock jaerlicx heurlieden beschicken drye goede cabillauwen ende drye weeren (1) van een pont grooten 't stuck; rozynen ende fyghen van elck twalef ponden ; up den Wittendonderdach drye stoopen Spaenschen wijn ende xii craeckelyngen van eenen grooten 't stuck, ende den dertiensten van ii grooten.

De religieusen Recolletten zullen oock gegeven worden, alle jaeren, eeuwelick gheduerende, van de Gouverneurs van de Aerme Scholen drye stoopen van de beste olye van olyve; eenen weer ten minsten van twintich schellingen grooten ; drye goede cabillauwen, twalef ponden van de beste rozynen ende twalef ponden van de beste fyghen; ende up den Wittendonderdach twee stoopen van den besten Spaenschen wijn, mitgaders xiii craeckelyngen als boven.

De Aerme Clarissen zullen ooc jaerlicx ende inder eeuwicheyt by de voornoemde Gouverneurs eene tonne biers van vijftien schellingen de tonne; olye van olive drye stoopen ; fighen zes ponden ende

---

(1) *Weer*, by KILIAEN, *Vervex, aries castratus, aries*. Het woord is in Vlaenderen nog gebruikelijk.

;ynen zes ponden; up den Wittendonderdach drye potten Spaen-
ıe wijn ende craeckelynghen als boven.

Zullen ooc de voorschreve Gouverneurs jaerclicx ende eeuwelick
ɔn hebben de Clarissen alzo vele stoopen lyzaetolie, alsser van
ɔne zal wezen voor de lampe ende licht voor het Helich Sacrament;
sgelijcx huerlieden leveren alle de hostiën, die zylieden van doene
ɔben om de jaerlicxghe celebratie van de messe. Ontrent de Vasten-
ɔnd zalmen heurlieden beschicken alzo vele eetbrooden van eenen
ɔoten 't stick als er religieusen zullen zijn.

Aen de Religieusen St-Jacobs zullen dezelve Gouverneurs ghehauden
zen jaerelicx ende eeuwelick te gheven twee stoopen olie van olyve
ı de beste; zes ponden van de beste rozynen, mitsgelijcx zes ponden
ıte fyghen; op den Wittendonderdach drye potten Spaenschen wijn
de dertich craeckelynghen als boven; voor den Vastenavent eet-
ɔodt van 1 grooten, zoo vele alsser Religieusen zullen wezen.

An de zusterkens van St-Jans zal al hetzelfde gegeven worden jaer-
x ende eeuwelick als an de zusterkens St-Jacobs.

De Gouverneurs van de Aerme Scholen zullen ooc jaerlicx ende
ıwelick distribueren an St-Catelyne grauzusterkens, Onderberghen,
n de beste olie van olyven twee potten; van de beste rozynen ende
ghen van elcx zes ponden; up den Wittendonderdach eenen stoop
aenschen wijn met xiii craeckelynghen ende eetbrooden, inder
ınieren alsboven.

St-Joorishospitael zusterkens, by de Vijfwintgaten, zullen heur-
der ghelijcke portiën hebben als de voorgaende zusterkens van
ıderbergen.

De zusterkens van Eecloo wonende inde Zandpoorte, alwaer myne
ɔhte, zustere Clarette van Redichove, is wonende, alzo langhe
zylieden in stede zullen blyven woonende, zullen heurlieden
Gouverneurs van de Aerme Scholen jaerlicx ende eeuwelick
'eren twee potten olyveolie van de beste, zes ponden rozynen ende
ı ponden fyghen van de beste; up den Wittendonderdach eenen
t Spaenschen wijn; craeckelynghen als boven; teghen Vasten-
ɔndt wittebroot, in der manieren de voorgaende cloosters.

De Gouverneurs van de Aerme Scholen zullen oock ghehauden wesen
ɔrlicx te leveren 't heurlieder costen an zustere Marye van Redic-
ve, myne nichte, clusenesse inde capelle van Ste-Quintens Ste-Pie-
'rs(1), alzo vele lyzaetolie alsser behouven zal jaerlicx tot de licht

(1) In vorige eeuwen waren hier te Gent, zoo wel als in andere steden, eenige
uizenaers of kluizenaressen, welke zich vrywillig by de eene of andere kerk of

ende lampe brandende voor het Heligh ende Weerdich Sacrament; zo ooc alle jaeren een paeskesse van witte wasse, weerdich tien schellingen grooten; inden Vastene, tot provisie van botere, fyghen ende rozynen ende olye van olyve, zal heur ghegheven worden by de voorschreve Gouverneurs drye ponden grooten, ende dat alle jaeren heur leven lanck gheduerende, zonder 't zelve t'extenderen tot andere clusenaers ofte clusenessen, die naer heure doot de zelve plaetse zouden moghen commen bewonen.

Broeder Joos Jeron, clusenare Ste-Pieters, zullen de zelve Gouverneurs jaerlicx, zijn leven lanck gheduerende, tellen twintich schellingen grooten, om te coopen zijn provisie van turven, fyghen ende rozynen.

Insghelijcx zullen de voorschrevene Gouverneurs tellen jaerlicx an twee clusenaeren t' Eckergem, tot provisie van heurlieder nootzakelicheden, twee ponden grooten, heurlieder leven lanck gheduerende; ende commende den eenen van heurlieden t' overlyden, den overlevende zal blyven jaerlicx jouysserende van twintich schellingen grooten, zijn leven lanck gheduerende.

De twee Clusenessen residerende in het Tempelhuys zullen de Gouverneurs van de Aerme Scholen ghehauden zijn jaerlicx, an elcke van heurlieden te tellen thien schellingen grooten, om daermede heurlieder provisie te doene van olye, fighen ende rozynen, ende datte heur leven lanck gheduerende.

Bovendien zijn ghehauden de voornoemde Gouverneurs alle jaeren ter handt te doene an zuster Agnes, clusenesse 's Heligh Kerst, op St-Agnes dagh, twee ponden grooten, om daermede zulcke provisie te doene als heur believen zal, ende dat jaerlicx heur leven lanck gheduerende.

Zustere Lievine, clusenesse St-Michiels, sal jaerlicx, heur leven lanck ghedurende, ghegheven worden by de voorschreve Gouverneurs, om heure provisye te doene in den Vastene, thien schellingen grooten.

Alsmen zal deze bovenschreven respective aelmoessen distribueren an de voornomde Religieusen, zo zal men van heurlieden verzoucken een ghemeen ghebet ghedaen te wezen, ende ooc niet te willen vergheten de messen te celebreren voor de zielen van den Donateur ende zyne hauders ende naeste vrienden.

Wort boven dien wel serieuselick ende expresselick besproken by den Donateur, dat de voorschreve Gouverneurs van de Aerme Scholen

---

kapel opsloten. Zy werden op den dag, dat zy zich aldus van de wereld afscheidden, met groote plechtigheid en stoetsgewyze naer het verblijf, dat zy gekozen hadden, geleid.

zullen gehauden zijn t'heurlieder coste te sustenteren ende onderhauden eenen jonckman den naeme draeghende van de van Havers, te weten van de naestbestaende, habile, ende wezende van de Roomsche Catholique religie, te Leuven ofte te Douay studerende in de Rechten ofte in de Godtheyt, daer toe hy meest gheneyght zal wezen, ofte alzo den raet van de vrienden draeghen zal, jaerlix daer toe employerende hondert guldenen; ende dat zo langhe tot dat hy zyne licentie ghenomen zal hebben, dewelcke betaelt ende becosticht zal worden by de zelve Gouverneurs, de eere daerinne bewaerende. Ende naer dat deze zal zijn licentie ghepasseert hebben, zalder eenen anderen van de naeste vrienden, inder manieren alsboven, hem succederen ende ghenieten de voorgaende beneficiën; dwelc zy Gouverneurs zullen ghehauden wezen te continueren jaerlicx ende in eeuwicheyt.

Ende, in zo verre het gheschiedde datter gheene en waeren te becommen, die de naeme van de van Havers waeren draeghende, zo zullen in heurlieder plaetse succederen de gone, die de naeme van de van Havers draeghen van heurlieder moeder weghe, jouysserende van 't beneficie hier boven vermelt.

De zelve ghedestineerde tot de studiën zullen vercoren worden by de voorschreve Gouverneurs uut drye van de naeste den Donateur bestaende. Ende, in cas van eenich debat ofte misverstant, zullen zy heurlieder recours hebben tot mijn eerwerdichsten heere, den Biscop dezer stede, den welcken ic verstaen, dat hy de authoriteyt zal hebben om daer af te disponeren.

Ende, in zo verre als de naestbestaende vrienden in ghebreke bleven dezelve presentatie te doene drye maenden lanc naer dat de genen voorzien gheweest hebbende van de voorschreve hondert guldens, zoude ghelicentieert zijn, dat de voornoemde Aerme Scholen, zo lanck van de voornomde hondert guldens zullen jouysseren.

De Gouverneurs zullen ghehauden wezen ten eersten, te weten: binnen de veerthien daegen naer 't overlyden van den Donateur, te leveren an elc van de principale donatarissen ofte substitute ofte anderssins, mitsgaders an de vrienden van den Donateur, die 'traeckende es, extrait van de ghifte heurlieden privativelick aengaende, onderteeckent by de voornoemde Gouverneurs, met belofte van te vulcommen alle jaeren inder eeuwicheyt 't gone heurlieden by donatie es toecommende.

Verbindende elc van de partyen heurlieder persoon ende successie ende goedyngen, mitsgaders den voornoemden Donateur elc van zijn hoirs *in solidum*, zonder dat zy vermogen zullen afwysin-

ghe te doene deen up dandere, niet jeghenstaende de costume dezer stede ter contrariën, die hy by desen expresselick derogiert.

Welcke gifte ende donatie, mette conditiën ende limitatiën, jo[r] Martin vanden Houte, heere van Philippinen, medegouverneur, volghende ende uut crachte van de authorisatie hem verleent van der zelve Aerme Scholen Gouverneurs, zyne confreren, geaccepteert heeft, ende accepteert by dezen, ten profyte van de voorschreve Aerme Scholen; den Donateur van heuren weghen grootelicx bedanckende, met belofte, in de voorschreve qualiteyt, dat de voorschreve Gouverneurs zynen wille ende intentie punctuelick zullen doen vulcommen, ende de joncheyt daghelicx voor zyne ziele ende de gone hier boven vermelt, doen bidden.

Dus es den Donateur expresselick besprekende, in zo verre (danof dat Godt ons wille beschermen!), deze stede van Ghendt quaeme gheregiert te worden van andersghezinde ende gheen professie maeckende van de oude Catholicque Roomsche religie, dat in dien gevalle zijn intentie es, ende verstaet, dat de jeghenwordighe donatie zal toecommen ende vervallen up de Aerme Camer dezer stede, als in dien ghevalle an de voornoemde Aerme Scholen ghesubstitueert zijnde, met alle de voorschreve lasten hier boven ghespecificeert. Ooc verstaet, dat indien dezelve Catholijcke Apostolicke Roomsche religie daer naer daer inne wederomme gherestitueert wierde, dat alsdan de voornoemde ghifte wederomme keeren zal tot heure eerste beghinsele, te weten : ande voornoemde Aerme Scholen mette lasten ende conditiën, daermede die bezwaert es gheweest. — T'oorconden hebben hy Donateur ende Acceptant deze onderteeckent, ende behauden elc een double onder hemlieden rustende. Actum dezen xv[sten] December xvi twee-en-twintich.

VANDEN HOUTE.

Vanhauwe
1622

My present
BAERT,
1622.

Es ooc besproken by den Donnateur, dat in zo verre in den toecomenden tyde deze rente van twee duysent guldens t'sjaers, ofte partye van die, ghelost wierde, ende moest ghecocht worden den p° xvi, xviii ofte meer; ofte ooc in ghevalle dat deze rente, ofte partye van die, metten tyde insoufficant wierden, in wat maniere 't zelve zoude moghen gheschieden, in dien gevalle dat deze rente van twee duysent guldens tsjaers zal blyven in heure quantiteyt ende onghemindert heur vulle incomen, mits ten dien fine stille staende de voorschreve Gouverneurs ende laetende te dispenseren 't incomen van de voorschreve rente, een jaer, twee ofte meer, tot alder tijt, dat het gone datter zoude moghen ghebreken tot het vuldoen vande voorschreve reductie ofte coop ende belegh van de gheloste renten vanden p° xvi tot den p°. xvii, xviii ofte meer, zoude vulcommen ende gherecouvreert wezen.

My present
Baert,
1622.

Vanden Houte.

Archief van den Raed van Vlaenderen, te Gent. — Het oorspronkelijk stuk, met het handteeken en het zegel van Jan van Havre voorzien, berust onder de minuten van den notaris Thomas Ghyselins, en het staet ook overgeschreven in zyne protokolle.

II.

2 MAERT 1625.

Voor my Thomas Ghyselins, openbaer notaris, residerende binnen der stede van Ghent ende de ghetuyghen onder genaempt, is hedent den tweeden dach vande maent van Maerte in 't jaer xvi° vijf-en-twintich, ghecompareert den voorn. jor. Jan van Havre, heere van Walle, welcken heere comparant kende, lijdde ende verclaersde, kent ende lyet ende verclaerst t'aggreren ende approberen ende ratifieren, soo hy doet met desen jeghenwoordighen instrumente, de voorschreven ghifte, dewelcke hy andermael, soo verre als 't ooc noot waere, van nieux es doende by desen. Ende alsoo daerby ghesproken is, dat hy

voor de voors. ghegheven twee duysent guldens tjaers, tzyner ontlastinghe saude moghen transporteren renten den p.^{e} xvi, tot laste van dese stadt van Ghendt ofte particuliere persoonen, wesende wel gheypothecquiert, soo is 't, dat hy comparant, in conformiteyt van dien, opghedreghen, ghecedeert ende ghetransporteert heeft, draecht oppe, cedeert ende transporteert by desen in proffijcte vande voornoemde Aerme Scholen, de naervolgende renten den p.^{c} xvi; te wetene: achthien ponden grooten tjaers, volgende de letteren van verbande in daten xxvii September xvi^{c} thiene, sprekende in proffijcte vanden Donateur. — Acht ponden vi. s. viii grooten tsjaers conforme de letteren van verbande in daten xxi April xv^{c} lxiii^{tich}, sprekende in proffijcte van m^{r}. Jan Dubois. — Zesthien ponden xiii s. iiii gr. sjaers par letteren van verbande in daten vi^{en} aprilis xvi^{c} vijfve, sprekende in proffijcte van joncv^{e}. Margriete Vermolais. — Veerthien ponden grooten tsj. conforme de letteren van verbande in daten xxi^{e} Meije xvi^{c} sevene, sprekende ten proffijcte van suster Catharine de Mil, als mater vanden clooster van S^{te}.-Jorishuys. — Twaelf ponden thien grooten tsjaers par letteren van verbande in daten xii^{den} January xv^{c} lxvi^{tich}, sprekende in proffijcte van Jan Libaert. — Derthien ponden grooten tsjaers volghende de letteren van verbande in daten vi^{e} October xvi^{c} vijfve, sprekende in proffijcte van Maximiliaen van Cruybeke. — Acht ponden grooten par letteren van verbande in daten lesten Aprilis xiiii^{c} lxxi^{tich}, sprekende ten proffijcte van m^{r}. Victor van Isenberghe. — Vijfthich ponden grooten tsjaers conforme de letteren van verbande in date den xiiii^{e} November xvi^{c} xvii, sprekende in proffijcte van den Donnateur. — Vijf ponden grooten tsjaers par letteren van verbande in daten xxi^{sten} January xvi^{c} vijfve, sprekende in proffijcte van m^{r} Jan de la Torre. — Zeven ponden thien schellingen grooten tsjaers volgende de letteren van verbande van daten vierden October xvi^{c} vijfve, sprekende in proffijcte van den Donnateur. — Drye ponden xv schellingen grooten tsjaers par letteren van verbande in daten vii^{e} September xvi^{c} vijfve, sprekende in proffijcte van Leysken Raes, voocht van Olivierken ende Magdaleentgen Raes, alle tot laste der voorschrevene stede van Ghent. — Neghen-en-twintich ponden, iii sch. iiii grooten tsjaers tot laste van de Nieu-Vaert dezer stede, volghende de letteren van verbande in daten iiii^{en} Meye xvi^{c} neghene, sprekende in proffijcte van G. van Busleyden, heere van Leeuwerghem. — Acht ponden grooten tsjaers tot laste alsvooren, par letteren van verbande in daten vijfsten December xv^{c} lxxv^{tich}, sprekende in proffijcte van m^{r} Pieter d'Enetières — Zes ponden vijf schellingen

iaers par letteren van verbande in daten xviii Maerte xv^c
proffijcte van Melchior Cornelis, tot laste vande zelve
cht ponden grooten tsjaers tot laste alsvooren, par letteren
nde in daten ix^en Meije xv^c lxiii^tich, sprekende in proffijcte
anque Bellegielle. — Vier ponden grooten tsjaers par lette-
rbande in daten eersten October xiiii^c lxxii^tich, sprekende
e van Joncvrouw Marie Levroit, wed^e. van Jheronimus de
ot laste van de voorschreve stede. — Ses ponden thien schel-
oten tsjaers verkent by Gheeraert van Crombrugghe ten
an den Donnateur, bezet up gronden van erfven, ligghende
uerghem, volghende de letteren van constitutiën ende
aer ghepasseert den xxiii September 1616. — Sesthien pon-
n tsjaers verkent by Jan Licquin ende Maeyken Prensters,
vrauwe, in proffijcte van den Donnateur, bezet op gronden
n gheleghen in prochie van Urssele, par wettelijckheyt
asseert den vii^en Augustus xvi^c xxiii^tich. — Vier ponden
llingen grooten tsjaers verkent by Fransies Vermeeren
ie Coolens, sijn huusvrauwe, bezet op gronden van erfven
binnen de prochie van Duerle, par wettelijckheyt aldaer
t den xii^sten January xvii^c seventhiene, in proffijcte van
iteur. — Dry ponden grooten tsjaers verkent by Pieter
proffijcte vanden Donnateur, bezet up gronden van erffven
binnen Ursele, par wettelijckheyt aldaer ghepasseert den
iry xvi^c xvii. — Twee ponden xii schellingen vi grooten
er stede, in proffijcte van Jan-Baptista Fuca, par letteren van
in daten xxiiii^en Maerte xv^c lxxix^tich. — Vijf ponden
gen vi grooten tsjaers verkent by Samuel de Neve en
n Pamele, in proffijcte vanden Donnateur, volghende de
ieyt ghepasseert voor schepenen van Ghedeele, den vijfden
xvi^c xxiiii^tich. — Twaelf ponden grooten tsjaers, reste van
grooten tsjaers, geconstitueert by Jan Galle, in proffijcte
onnateur par wettelijckheyt ghepasseert voor schepenen
eele, den eersten February xv^c seventhiene. — Zeven
schellingen grooten tsjaers verkent by Jacques Dhu-
n proffijcte vanden Donnateur, bezet op gronden van
ghende tot Deynze, volghende de wettelijckheyt aldaer
t den xix^den Mey xvi^c elfve. — Negen ponden vii sch.
jaers den penninc xvi, verkent by Bertelmeus de Backere,
te van Jan de Backere, zynen oom, par obligatie in daten
s xvi^c xiii. — Thien ponden viii schellingen vi grooten

tsjaers verkent by jonker Victor Robert Masin de Coudenburgh ende vrau Valerie Triest, zijn huysvrauwe, in proffijcte vanden Donnateur, par obligatie by hemlieden onderteekent. — Dertich ponden grooten verkent by jonker Philips van Coorenhuyse, bezet op gronden van erfven gheleghen binnen Lendele, volghende de wettelijckheyt gepasseert voor bailliu, schepenen ende leenmannen vande heerlijcheyt ter Huele, gheseyt Curenbrugghe, den xix^{den} Martii xvi^{c} xxiiii, in proffijcte vanden Donnateur. — Ses ponden grooten tsjaers verkent by heer Jan-Baptiste Meyns in proffijcte vanden Donnateur, conforme zyne obligatie in daten xxx September xvi^{c} xxiiii^{tich}. — Achttien ponden grooten tsjaers verkent by jonker Charles de la Mote, heere van Ingoyghem, in proffijcte vanden Donnateur, in twee distincte renten, elck van ix ponden grooten tsjaers, volghende twee obligatiën staende op een blat pampiers, d'eene in daten xxv^{n} November xvi^{c} xvii ende d'andere vanden xxix January xvi^{c} xxi^{tich}. — Acht ponden x schellingen tsjaers, reste van xii ponden x schellingen tsjaers, verkent by jo^{r} Joris Sanders, in proffijcte vanden Donnateur, conforme syne obligatie in daten xx April xvi^{c} xiii. — Zes ponden v schellingen grooten tsjaers verkent by Joos de Poortere, filius Joos, in proffijcte vanden Donnateur, par obligatie in daten xxiiii Meije xvi^{c} xxi^{tich}. — Zes ponden, v schellingen grooten verkent by Joos Everaert tot proffijcte vanden Donateur, conforme syne obligatie in daten xix February xvi^{c} xvii. — Twee ponden grooten tsjaers verkent by Laureys Willems, bezet op gronden van erfven liggende binnen de prochie van Caneghem, volghende wettelijckheyt ghepasseert voor bailliu ende schepenen vande heerlijckheyt van Hamme ende Vlienderghem, den ii^{den} February xvi^{c} twelfven, sprekende in proffijcte vanden Donnateur. — Twee ponden grooten tsjaers verkent by Sanders van Hoebeke ende Elisabeth Swulfs, zyne huusvrauw, bezet op gronden van erfven liggende in de Prochie van Ste-Blasius-Boucle, conforme de wettelijckheyt aldaer gepasseert den xvii^{sten} September 1611, in proffijcte van joncvrauw Margriete de Vos, weduwe van jo^{r}. Adriaen van Steenlant. — Twee ponden x schellingen grooten tsjaers verkent by Adriaen vanden Brande ende Roelyne van Hoyzele, syne huusvrauwe, bezet op gronden van erfven ligghende binnen Laerne, par wettelijckheyt aldaer ghepasseert den xxvii^{sten} Aprilis xvi^{c} xvi, sprekende in proffijcte van Pieter Everaert. — Twee ponden x schellingen grooten tsjaers verkent by Pyrijntken Pijckhauts, weduwe van Jan vanden Brande, bezet op gronden van erfven ligghende in de prochie van Laerne, par wettelijckheyt ghepasseert den vi^{den} Meije xvi^{c} xiiii, sprekende in proffijcte

van den Donnateur. — Twee ponden grooten tsjaers verkent by Jan Hebbelinck, bezet op gronden van erfven gheleghen binnen de Prochie van Ste-Denijs, conforme de wettelijckheyt gepasseert voor bailliu ende schepenen van de heerlijckheyt van Overmersch, metsgaders vande heerlijckheyt van Daerup, den xviiisten September xvic xiiii, sprekende in proffijcte van Andries de Wulf. — Twee ponden grooten tsjaers verkent by Jan Bracke in proffijcte vanden Donnateur, par obligatie in daten in Juny xvic xxiich. — Ende dry ponden ii schellingen vi grooten tsjaers, verkent by Gheeraert vander Machelt in proffijcte vanden Donnateur, par obligatie in daten lesten February xvic xxiiiich. — Bedraghende tsjaers dry hondert zes-en-dertich ponden xvi schellingen x grooten tsjaers, omme by de voornoemde Aerme Scholen ghebruyckt ende gepasseert te wordene als huerlieder propre goet, hemlieden daertoe volcomelijck machtich maeckende ende hy Donnateur hem dus gheheel en al onmachtich. — Ende dit al met reserve van 't uusufruct zijn leven lanck gheduerende, ende op alle d'andere conditiën, bespreken, reservatiën ende modificatiën begrepen inde voorschreve ghyfte. — Oock met conditie, dat de voornoemde Gouverneurs sullen ghehauden wesen, in 't voorschreve clooster van de Predicheeren, jaerlijckx te doen celebreren een gelese messe tot een jaerghetyde over de ziele van wijlent jor Justijn van Havere, 's Donnateurs broedere, met distributie van neghen taerwen brooden van vier grooten 't stuck, ende in elck broot ses grooten in gelde. — Insgelijckx, dat de voornoemde Gouverneurs, in plaetse van dry ponden grooten tsjaers by de voorschreve ghyfte bygheleyt an de Predicheeren, Carmelyten ende Augustynen, betaelen sullen an elck vier ponden grooten tsjaers. Ende dat oock deselve Gouverneurs gheven sullen an de Swartsusters deser stede gelijcke pitancie van olie, fyghen ende andersints als hier vooren ghegheven is an de zusterkens van Ste Jacobs; ten welcke respecte deze voors. ghifte gheaugmenteert is tot dryponden x schellingen ii grooten tjaers. — Welcke ghifte, opdracht, transport ende cessie, ick Notaris voornoemt, neffens den voornoemden jor Marten vanden Houte, heere van Philippynen, over ende ten proffijcte van de voornoemde Aerme Scholen, gheacccepteert hebbe ende acceptere by dese; den heer Donnateur dan of hoochelijck bedanckende. Ende naerdien van alle de rentebriefven van de bovenschreve renten by den voornoemden heere Donnateur leveryngbe ende traditie ghedaen hadde ghewcest in onse handen van my Notaris ende den voors. heere van Philippynen, hebben die wederomme ghelaten onder den voornoemden heere Donnateur, om uut crachte van diere de jaerlijcksche croozen ghedurende sijn leven t'ontfangen

ende proffijcteren. Aldus ghedaen en de ghepasseert tot Ghendt, ten daeghe ende jare alsvooren; ter presentie van mr Adriaen Triest, advocaet in den raedt van Vlaenderen, ende d'heer Jan Baert, secretaris van mijnheeren schepen van Ghedeele dezer stede, als ghetuyghen daertoe geroupen ende ghebeden, en die deze, neffens den voornoemden heere van de Philippynen ende my Notaris, hebben onderteekent. — Onder stont: van Havre, vanden Houte, Triest, Baert, Ghyselins not.

ARCHIEF VAN DEN RAED VAN VLAENDEREN, TE GENT. — In de protokolle van den notaris Thomas Ghyselins, alwaer het onmiddelijk op de hiervoren staende akte van 15 December 1622 volgt.

DE KLOK ROELANT.

Ik heb in dit *Museum* (1) aengetoond, hoe de naem van Roelant, den paladijn van Karel den Groote, tot aen klokken toe, te Gent en te Haerlem, gegeven werd. Zie hier wat men in de oude, zoo gezegde *Divisie-Chronijk* van Holland, op het jaer 1503, leest :

Opten xxvi dach van December wert tot Haerlem gegoten eene grote vierclocke, ende was ghenoemt Roelant die Grote, ende wert inden toern ghehangen boven opter kercken, mer wart namals afge broken, om der groter swaerten willen als voorzeyt is, ende dese clocke was xi M pont swaer of weynich min, ende was gegoten nader formen ende groote als die vierclocke binnen Ghent.

Die Chronijcke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant, beghinnende van Adams tiden tot die geboerte ons Heren Jhesu ende voertgaende tot den jare M. ccccc ende XVII... Antwerpen, bi Jan van Doesborch, M. ccccc. xxx. In-fol., bl. ccccxxiiii v°.

---

(1) D. II, bl. 36.

BRIEF DER SCHEPENEN VAN GENT

AEN DEN MEESTER DER GOUDSMEDEN TE KEULEN.

1405.

Nadat onze voorvaders, met den beginne der veertiende eeuw, geheel van het latijn hadden afgezien, en de landtael in alle zaken van bestuer ingevoerd, en dus eenen gewichtigen stap tot de algemeene beschaving en verlichting des volks hadden gedaen, zagen zy weldra het uitsluitelyk gebruik der moedertael als een hunner kostbaerste voorrechten aen. Vandaer, dat alwie in Vlaenderen eenig ambt wilde bekomen, in de tael des volks moest bedreven zijn, en dat, wanneer de graef eenige inbreuk deed omtrent het een of ander, dat met de rechten der moedertael in verband stond, er meer dan eens hevige twisten oprezen, die niet eerder vereffend werden, dan wanneer de vorsten de billyke eischen hunner onderzaten hadden voldaen (1).

By de stedelyke regeringen werd niet alleen het vlaemsch gebruikt voor de beraedslagingen, de besluiten en verordeningen, met een woord, voor al wat het bestuer der gemeente betreft,

---

(1) Men zie hierover : C. A. Serrure, *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche Letterkunde in het Graefschap Vlaenderen*, bl. 91, en ook Willems, *Belgisch Museum*, D. II, bl. 292, 389 en volg.

maer ook verder bediende men zich, zoo veel mogelijk, van de moedertael voor de betrekkingen met het buitenland, en wel in zonderheid met al de steden of landen, waer de algemeene duitsche tael gesproken wordt.

Ik acht het niet onbelangrijk tot staving van mijn gezegde hier een plaetsjen in te ruimen voor eenen brief door de schepenen van Gent, op den 11sten January 1405, aen den Meester van de Goudsmeden te Keulen geschreven, en bevattende een getuigschrift voor zekeren Lieven de Vos, geboortig van Gent.

Zie hier dat stuk :

Allen den ghenen, die dese presente letteren sullen zien ofte horen lesen, ende specialike eersamen ende wijsen, den Meester vanden Goudsmede in de stad van Cuelne, scepen ende raed vander stede van Ghend, saluut ende alle vrienscepe. Weten alle, dat ute dien dat recht wille ende redene bewijst, datmen orconde warachteghe zaken, so eist dat wij orconden metter waerheit, naer de kennesse ende clare informacie tonswaert commen sijnde bij der orconschepen van vele soffisantere ende notabele persone, priesteren ende andere onser porters, gheheet ende ghemaent, alsoet behoirde, up de ghetrouthede van Lievine den Vos, geboren ute der vors. stede, dat Lievin de Vos bringhere deser letteren, een vry man man (1) es, niemens eyghin, wettich sone Jans Vos ende Katelinen Liefkints, des vors. Jans wettelike wijf, ende gheprocreert ende ghewonnen binnen uwelike ende in wetteghen bedde; de welke Jan de Vos, des vors. Lievins vader, in sinen levenden live was ende verstaerf, binnen der stede van Ghend, vry mottalin (2) potghietere, ende an gheene andere neeringhe recht hebbende. Ghegheven in kennessen der waerheden, onder den zeghel van zaken der vors. stede van Ghend, op den ellefsten dach in Januario, int jaer ons Heeren xiiiic ende vive (3).

Origineel op perkament. De zegel, die vroeger aen het stuk hing, is afgerukt. — Het stuk behoort my toe.

---

(1) Het woord *man* staet tweemael in het stuk. — (2) *Mottalin*, aldus voor *mettalin, metalen*. — (3) Hieronder staet een naem by verkorting geschreven, die niet te ontcyferen valt.

Toen de schepenen van Gent dit schreven, deden zy niet alleen p deze wyze hunne moedertael tot by den vreemde eerbiedigen, naer zy hadden tevens de volle overtuiging, dat men te Keulen eer wel hunnen brief zoù verstaen. Geen wonder, immers, want l wie eenigs zins met de geschiedenis der duitsche tael in 't algeneen en der onze in 't byzonder bekend is, weet dat ons *nederndsch* te samen met het *nedersaksisch*, het eigenlyke nederduitsch, at is eenen der twee hoofdtakken van de algemeene duitsche tael, itmaken. Dat nederduitsch wordt door millioenen menschen, ings geheel de uitgestrektheid der kusten van de Noorder- en Baltische zeeën, dat is van Duinkerken tot aen Königsberg, en an Flensburg, in Denemarken, tot aen het Harzgebergte, gesproen (1). Hieruit volgt, dat de tael van byna de helft van Duitschand de grootste overeenkomst heeft met de onze. Tydens de middeleeuwen werd aldaer dat nederduitsch, zoo wel als by ons iet nederlandsch algemeen geschreven, maer sedert de scheuring an Luther, werd het hoog- of opperduitsch aen al de landstreken, lwaer het nedersaksisch gesproken werd opgedrongen, zoodanig at dit laetste slechts als volksspraek blijft bestaen, en het hoog uitsch de geschrevene en literarische tael is geworden (2).

Wanneer men dien toestand der tael in een groot gedeelte van Duitschland, tydens de middeleeuwen in de oog houdt, dan egrijpt men licht, dat onze voorouders niet noodig hadden het itijn of eene vreemde spraek te gebruiken, alzoo zy in hun laemsch een allergeschiktst middel hadden om hunne betrekkinen met den vreemde te onderhouden.

---

(1) Men kan hierover nazien : LULOFS, *Schets van een overzigt der Duitsche taal, der Germaansche taaltakken*. Groningen, 1819. — VANDEN HOVEN, *la langue mande, son passé et son avenir*. Brux., 1844, bl. 10, en ook LEBROCQUY, *Analoes linguistiques*. Brux., 1845.

(2) Over het *Nedersaksisch* leverde de heer BLOMMAERT eene zeer belangryke ydrage in *het Taelverbond*. Antw., 1854-1855, bl. 81-169.

Toen het in vroegere eeuwen zoo bloeijende Vlaenderen zulken beduidenden handel dreef met de Hanse-steden van Duitschland, gebeurden alle onderhandelingen, alle overeenkomsten, alle briefwisselingen in de landtael. Het vlaemsche werd zoo wel te Hamburg en te Bremen, als het nedersaksisch te Brugge en te Gent verstaen. De Archieven der steden van Duitschland, even als die hier te lande, bevatten een aenzienlijk getal oorkonden, die daervan ten volle getuigen kunnen.

Twee duitsche geleerden, Sartorius en Lappenberg, hebben een nog al uitvoerig werk over de Hanse-steden uitgegeven (1), waerin zy tevens de oude oorkonden als bewijsstukken hebben medegedeeld.

Daer dit werk hier te lande niet algemeen verspreid is, acht ik het niet ongepast te dezer plaets den korten inhoud op te geven van de stukken in onze moedertael opgesteld, die door die twee geleerden aen het licht zijn gebracht.

1° Omtrent het jaer 1262. — Uitvoerige lijst der tollen, die de kooplieden van Duitschland aen de ridders J. Van Ghistele en Wulfard vander Wostine, te Brugge te betalen hadden. — 2° Lijst van de tolrechten, die op de markt van Thorout geheven werden. — 3° Verordening over den loon van de makelaers.

Deze drie stukken zijn uitgegeven naer een zeer oud afschrift op het Archief der stad Lubeck berustende.

2. 1282. Verordening door graef Gwy, in overeenstemming met den heer Jan Van Ghistele en de schepenen van Brugge, gemaekt omtrent de waeg te Brugge.

De originele charter berust op het Archief der stad Lubeck.

3. 1309. Vryheden door de stad Brugge toegestaen aen de kooplieden

---

(1) Sartorius, *Urkundliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse. Herausgegeben von* Lappenberg. Hamburg, 1830. 2 D., in-4°.

van het Keizerrijk, tot wat landstreek of stad zy behooren, en die hunnen stapel te Brugge houden.

Het origineel op het Archief der stad Keulen en een afschrift te Lubeck.

4. 1309. De stad Brugge verklaert, dat, alzoo de kooplieden uit het Duitsche Rijk, om eenig onrecht, dat men hun aengedaen had, hunnen stapel naer Aerdenburg hadden overgebracht, zy aen die kooplieden vryheden heeft toegestaen, waerdoor eenige naer Brugge terug waren gekomen. De brief moest aen de steden van Oostland getoond worden, en indien deze hierover niet te vreden zijn, dan zal het aen hen, die te Brugge teruggekeerd zijn, vrystaen die stad weder te verlaten.

Het origineel bestaet te Keulen en een afschrift te Lubeck.

5. 1309. Dergelyke verklaring ten voordeele van de kooplieden van Bruinschwijk, Goslar, Maegdeburg, het land van Saksen en geheel het Duitsche Rijk.

Het origineel op het Archief te Keulen.

6. 1309. Vrybrief door Robrecht, graef van Vlaenderen, aen de in het vorige stuk genoemde kooplieden, toegestaen.

Op het Archief van Keulen en op dat van Lubeck.

7. 1318. De stad Brugge bekrachtigt op nieuw de vryheden aen de Duitsche kooplieden toegestaen, en namelyk omtrent het aenstellen van eenen weger by de waeg, en het aennemen van vreemde munt en zilver.

Op de Archieven der twee gemelde steden.

8. 1334. Burgemeester en schepenen van Brugge verklaren, dat de gevolmagtigden der steden Lubeck, Hamburg en Stavoren twee mannen uit ieder der drie steden van Vlaenderen, en even zoo veel uit de steden Dordrecht, Zierikzee en Middelburg, en verder Jan van Heyle, als oneffen man, benoemd hebben, om de geschillen, welke tusschen de drie eerstgenoemde steden gerezen waren, te vereffenen.

Op het Archief van Hamburg.

9. 1335. Uitspraek der scheidsrechters uit de zes nederlandsche steden over de geschillen tusschen de steden Lubeck, Hamburg en Stavoren gerezen.

Op het zelfde Archief.

10. 1336. Verklaring der steden Gent en Brugge omtrent de bovengenoemde uitspraek.

Beide stukken op het Archief te Lubeck.

11. 1338. Vryheden door graef Lodewijk van Nevers aen al de kooplieden van het Duitsche Keizerrijk gegeven.

In het stuk luidt het : *alle Coopmanne van den Romschen Rike van der dutscher tonghe.*

Een orgineel is op het Archief der stad Keulen voorhanden en een oud afschrift op dat der stad Lubeck.

12. 1347-1356. Verordeningen en wilkeuren der gemeene kooplieden uit het Duitsche Keizerrijk te Brugge.

De zes stukken, onder die rubriek gedrukt, zijn meestal in eenen tongval geschreven, die naer het Nedersaksisch zweemt.

Oude afschriften van deze stukken bevinden zich op de Archieven van Keulen, Hamburg en Lubeck.

13. 1347. De schepenen van Poperinghe maken de maetregelen bekend, die zy ten voordeele der Duitsche kooplieden genomen hebben.

Op het Archief te Keulen.

14. 1351. Onderscheidene bezwaren door de Duitsche kooplieden in Vlaenderen verblyvende, aen de stedelyke overheden ingebracht.

Op de Archieven van Hamburg en Rostock voorhanden.

15. 1351. Dergelyke bezwaren door de Duitsche kooplieden by het Magistraet van Brugge uitgebracht : zy verzoeken dat men binnen die stad eene waeg inrichte.

Op het Archief der stad Rostock.

16. 1352. Jan, heer van Ghistele, staet aen de Duitsche kooplieden toe, dat zy te Brugge hunne eigene waeg zouden mogen inrichten.

Origineel op het Archief te Keulen.

17. 1360. Uitlegging door de stad Brugge gedaen omtrent de schade, die de kooplieden van het Duitsche Rijk geleden hadden : zy nemen een deel der geledene schade op zich, terwijl Gent en Yperen zich elk insgelijks met een deel belasten.

De charters door de steden Gent, Brugge en Yperen verleend berusten op het Archief der stad Lubeck.

8. 1360. Vryheden door graef Lodewijk van Male, op aenzoek der steden van Vlaenderen, aen de Duitsche kooplieden toegestaen.

Op de Archieven van Hamburg en Lubeck.

9. 1360. Vrybrief door de drie steden van Vlaenderen aen de Duit- kooplieden verleend.

Op het Archief te Lubeck.

). 1360. Verklaring door de drie steden van Vlaenderen : Brugge, t en Yperen, ten voordeele van de Duitsche kooplieden gedaen chtens den loon der makelaers. — Goedkeuring van deze bepa- en door graef Lodewijk.

Op het Archief te Keulen en te Hamburg.

l. 1360. Brief van Lodewijk van Male, waerby hy aen de Duitsche plieden het recht toekent, dengenen die iemand hunner zou dooden, den of bestelen, zoo lang aen te houden tot dat de rechter kome.

Op het Archief te Lubeck en te Rostock.

2. 1360. Dergelyke brief door de Schepenen van Gent en Yperen de Duitsche kooplieden verleend.

Op het Archief te Lubeck.

5. 1360. Verklaring uitgebracht door de afgevaerdigden van wege graef en de steden over de te Lubeck, ten voordeele der Duitsche plieden, genomene besluiten.

Op het Archief te Lubeck.

k bepael my tot het aenhalen dezer oorkonden, welke alle Vlaenderen betrekking hebben ; veel andere het graef- ip Holland rakende, zijn insgelijks in het voor ons vaderland gstbelangrijk werk van Sartorius en Lappenberg te vinden; h ik dacht, dat de opgegevene stukken ruim genoegzaem den zijn om te bewyzen, hoe onze voorvaders, ten tyde dat enderen tot het toppunt van bloei en rijkdom gestegen was, ine moedertael eerbiedigden, en hoe deze hun te stade kwam r het onderhouden der gewichtigste betrekkingen met de

voornaemste handelsteden van Duitschland, ik zou haest zeggen van byna gansch Europa.

De boven aengehaelde voorbeelden zouden in 't oneindig kunnen vermenigvuldigd worden door het opzoeken van dergelyke oorkonden, het zy in onze Archieven, het zy in die der Duitsche steden, het zy zelfs nog in sommige andere gedrukte werken.

Enkele malen, vooral in de dertiende eeuw, waren de geschrevene onderhandelingen met de Hanse-steden in het latijn, maer nooit in het fransch. De zoo talryke verzameling van stukken door Sartorius en Lappenberg uitgegeven levert daervan geen enkel voorbeeld op.

Ten slotte zal ik hier nog doen opmerken, dat de Duitsche geleerden, wanneer zy onze oude vlaemsche charters laten drukken, deze als geheel Duitschland door, genoegzaem verstaenbaer beschouwen, zonder dat zy het noodig achten deze door eene, vertaling, welke dan ook, te verklaren. By ons, betreurenswaerdig en tevens belachelijk genoeg, wordt er meestal eene fransche overzetting bygevoegd!

GEZEGDE VAN JUSTUS LIPSIUS.

Die beroemde geleerde zegt ergends, van de Vlamingen sprekende : *Flandros amare futuros Principes, odisse factos.*

JUSTUS LIPSIUS, in *Monita politica.*

BOEKEN TE VIANEN

IN DE ZESTIENDE EEUW GEDRUKT.

is een stadjen van Zuid-Holland, aen de Lek en de ert gelegen, hetwelk, volgends het *Woordenboek* van , ten jare 1826 slechts duizend acht honderd en woners telde. In vroegere dagen was Vianen eene d, die gedurende langen tijd aen het huis van Bre- behoorde. Onder hare bezitters telt men den beroem- rik van Brederode, die in de gebeurtenissen der zes- w zulke gewichtige rol speelde. De munten, welke deze laen, en waervan eenige, die misschien als schimpstuk- den Paus kunnen worden beschouwd, in dit *Museum* erst afgebeeld werden[1], zijn in de verzamelingen bers voorhanden. Doch, min algemeen is het bekend, lens den zelfden Hendrik van Brederode te Vianen kery bestond, die talryke boekjens, waeronder vlug- schriften, in het licht zond. De man, die aldaer de Coster uitoefende, hiet Albert Christiaenssen of Chris- e had onderscheidene boeken tegen den roomschen uitgegeven. Zulks blijkt immers uit eenen brief van lanuary 1565 (1566), door de Landvoogdes Margareta aen Brederode geschreven, en waerin zy hem haer

---

l. 72, pl. II.

misnoegen hierover uitdrukt(1). Reeds op den 30sten der zelfde maend antwoordde de heer van Vianen aen Margareta : « Dat er wezenlijk te Vianen een boekdrukker was, aen wien hy, op verbeurte van zijn lijf, opgelegd had, dat hy hoegenaemd niets, zelfs geen liedjen, zou mogen drukken, zonder het eerst door den pastoor en twee geestelyken daertoe aengesteld, te laten onderzoeken. Zelfs, dat hy nu onlangs, sedert zyne terugkomst van Brussel, dien zelfden drukker, uit hoofde van eenigen argwaen, dien hy tegen hem had opgevat, en van eene beschuldiging die tegen hem was opgerezen, als had hy in het geheim eenige boeken ter pers gelegd, had doen oplichten; maer dat hy, na den man meer dan eene maend in de gevangenis gehouden, en allen mogelijk onderzoek gedaen te hebben, genoodzaekt was geweest hem op vrye voeten te stellen, aengezien er niets te zynen laste gebleken was, enz. » Margareta hield zich echter hiermede niet te vreden. In eenen tweeden brief, den 27sten February 1565 (1566) geschreven, komt zy op de zaek terug. Na aen Brederode lof toegezwaeid te hebben over het streng onderzoek, door hem, volgends zyne verklaring, gedaen, gaet zy voort, en zegt omtrent alles nadere inlichtingen genomen te hebben. « *Je suys véritablement informée que ledict imprimeur, nommé Albert Christiaenssens, a rière*(2) *luy divers livres, chansons et aultres choses mauvaises; mesmement, que naguères il auroit vendu ung livre en thévois intitulé :* Een colloquie van Pasquillus ende Marforius, *ung aultre intitulé :* Den raedt opt concilium van Trente, *ung aultre intitulé :* Een suyverlijck boecxken inhoudende het ordel ende vonnisse dat gewesen is den paeus Paulo tercio, *ung martirologe, et avec quelques chansons mauvaises, et entre aultres d'un héréticque dogmatiseur, nommé Fabricius, exécuté, il n'y*

(1) Deze brief, als ook de twee andere, zijn gedrukt in Gachard. *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, D. II, bl. 419-422.

(2) *rière*, het zelfde als *arrière*, en *arrière*.

pas fort longtemps en Anvers : toutes lesquelles choses il auroit aussy imprimé, et serionl depuis portées, tant en Anvers, que aultres diverses villes de ce pays, oultre ce qu'il auroit divers Bibles deffenduz, l'Institution de Calvin, Sledanus et plusieurs aultres de ceste qualité, enz.

Of er jegens Albert Christiaenssen verdere maetregelen genomen werden, vind ik niet aengeteekend.

In den brief van Margareta wordt geen onderscheid gemaekt tusschen de boeken, die by Christiaenssens van de pers kwamen en die, welke elders gedrukt, slechts door hem ter sluiks gesleten werden. Zoo min het *Colloquie van Pasquillus*(1) als *Den raedt opt Concilium van Trente,* enz., die waerschijnlijk te Vianen het licht zagen, zijn my ooit voorgekomen; maer ik ben in het bezit van een boekskcn aldaer in 1565 verschenen, dat ik als eene hooge zeldzaemheid beschouw.

De titel luidt :

Vraye prediction
pour ·20· ans, commençant L'an
1564. et continuant d'An en An,
iusques en L'an 1583.
En laquelle sont predictes choses merueilleuses et de grande consideration. Fidelement tires de diuerses Propheties, par M. Pamphilus Riccius Florentin, Chevalier de l'ordre de S. Estienne, reueue avec tresgrande diligence et mise en lumiere. Traduit d'Italien en Franchois par M. E. B.

---

(1) Bekend is : *Een seer schoone Dialogus oft tsamensprekinghe vanden Roomchen Pasquillo ende Marforio, inhoudende diueersche Ceremonien ende superstitiëlie men in des Paus Hemel pleghende is.*

Ghemaect ouer langhe Iaren door den gheleerden Celium Curionem : ende nu eerst (u)ten Latiinsche in de Nederduytsche tale ouergheselt.

Tot Embden. — Anno 1567.

In kl.-8° van VIII en 253 bladz.

Deze uitgave van 1567, zonder drukkers naem, is misschien insgelijks te Vianen erschenen.

Rondom dezen titel is eene in hout gesnedene versiering. Het boeksken is een zeer klein-octaef, en telt 16 bladen of 32 bladzyden zonder cyfering, maer onderaen zijn ze geteekend tot aen signatuer B IIII.

Op de laetste bladzyde leest men het volgende :

Visite et approbe par monseur William a
Varick Pasteur et Prebstre a Viane, estant
aupres le noble et puissant Seigneur, Sei-
gneur Henry, Seigñr a Brederoede, franc
Seigneur de Viane. Et est ensuiuant con-
sente a Albert Christiansz. de pouoir im-
primer ceste prognostication sans rien a
cela meffaire. Permis et donne par le mes-
me Seigneur de Brederoede en sa propre
uille de Viane le ·21· de Nouembre, Lan de
nostre Seigneur. 1565.

Imprime à Viane par moy Albert
Christianz. Lan 1565.

Op de rugzyde van het titelblad begint eene toewyding van den italiaenschen schryver Pamphilus Riccius, van Florentië : *A Tresillustre et tresreuerend Seigneur, monseigneur le Cardinal, S. Flore, Chamberlan de la chambre Romaine.* Deze opdracht, die zich tot op blz. 6 uitstrekt, bevat niets belangrijks. Het is eene aenbeveling der kunst om de toekomst te kennen, en tevens de opsomming van eenige merkwaerdige voorspellingen, zoo door de Profeten als door de Sybillen gedaen. Dan beginnen de eigenlyke voorzeggingen van 1564 tot 1583, dat is voor twintig jaren. Aen het hoofd van elke dezer staet er telkens, aen het begin van het blad, eene houtsnede verbeeldende, onder de gedaente van eene godheid uit de fabelleer, de planeet, die het jaer, waerop de voorspelling toepasselijk is, moet beheerschen. De zeven planeten zijn : Saturnus, de Maen, Mars, Mercurius, Jupiter, de Zon, en Venus. Van deze worden sommige

wee of drie mael herhaeld, zoodat de zelfde plaetjens meer eens voorkomen.

e voorzeggingen, zoo als byna al de schriften van dien , loopen over den toestand van het weèr; over het ge-en of niet gelukken van den oogst; over ziekten en andere ilen, die men te duchten heeft; over oorlogen, waermede bedreigd wordt, en verder ook over de gebeurtenissen of entelingen, die in dit of gene land zullen plaets grypen. hoeverre de vertaler, die onder de letteren E. M. B. schuilt, oorspronkelyke italiaensch getrouw of niet getrouw gevolgd , kan ik niet zeggen. Byzondere toespelingen op ons vader-treft men in die voorspellingen niet aen. Hier en daer is er chien wel iets, dat onze voorouders als dusdanig konden den; maer het is dan in 't algemeen zoo bedekt, dat het toch e groote ergernis kon stichten, en het zal wel om het uit-n van dit boekjen niet zijn, dat Albert Christiaenssens zich jelijkheden op den hals gehaeld heeft.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

I. De Spanjaerd in Brabant.

n Spanjaerd op reis zijnde, trok by winterdag door een dorp rabant; aldaer blafte een hoop honden hem tegen en volgde op de hielen. Hy bukte, en wilde eenen steen oprapen om ze mede af te weeren; maer het had gevroren, en de steen lag vast, dat hy hem niet kon losrukken. « Vermaledijd land! » hy al vloekend uit, « waer men de honden los laet loopen e steenen vast maekt! »

Dictionnaire d'Anecdotes, de Traits singuliers, etc. Paris, 1769, in-8°, D. I bl. 240.

TOELATING

OM

BROEIJENDE ZWANEN TE MOGEN HOUDEN.

Ladmoral, prince van Ligne ende des Heylich Rijcx, grave van Faulkenberge ende van Nechin, marquys van Robais, senechal van Henegouwen, baenderheer van Balioel. Wassenaer, Vile ende Chisoing, heer van Montreul, Thulin, Estambruges, Ellecgnys, l'Estrain, ridder vanden Gulde Vliese etc. Doen cont eenen yegelick, dat wy, behouden ons ende een yegelick zijn recht, verlijt ende verleent hebben, verlyen ende verleenen, mits desen onse brieve, IJsbrant Starck, deurwaerder ordinaris van den Hove van Hollant, een paer broedende swanen te mogen houden in Wijndaeliger-meer, in Haechambacht in Segwouth; de selve swanen te mogen houden van ons, onse erven ende nacomelingen, heeren ende vrouwen van Wassenaer; de voors. IJsbrant Starck, zynen erven ende nacomelinghen, tot een onversterffelick erfleen te verheergewaden, als 't versterfft, ende oeck met een swan ofte xv stuvers daer voer, mits oeck daer en boven betalende andere onse gewoenlicke hofrechten. Ende van desen leene heeft ons hult, eedt ende manscap gedaen de voors. IJsbrant Starck; daer by, aen ende over waren m^r Reinier van Persijn ende Heynrick van Coesvelt, onse leenmannen. Des toerconden hebben wy onze zegele hyer aen doen hangen, den viii^en February xvi^c ende elff.

Op de plooi leest men :

Byde Prince van Ligne, heer van Wassenaer, ende ter ordonnantie van Zijn Ex^cie onderteyckent by my als stadthouder,

COR. VANDERHOECK.

Origineel op perkament. De zegel, die aen twee strooken hing, is verloren. Het stuk maekt deel van het Archief van het Huis van Ligne, op het kasteel van Belœil.

HET VIERDE BOEK VAN DEN WAPENE-MARTIJN,

DOOR HEIN VAN AKEN.

Zie hier eindelijk het sedert lang beloofde vierde boek van den *Wapene-Martijn*.

Dit vervolg op Maerlants werk is ons slechts in één enkel handschrift bewaerd gebleven, dat te Antwerpen in 1825 op eene veiling van een groot gedeelte der bibliotheek van de oude abdy van Tongerloo en van het Museum der Bollandisten, gevonden(1) en door den bekenden engelschen boekverzamelaer R. Heber aengekocht werd. Deze gaf het ter leen aen Willems, die daeruit een paer stukken met het gesteendrukte facsimile van eene der bladzyden, in zyne *Mengelingen van Vaderlandschen inhoud,* mededeelde(2). Na de dood van Heber kwam het in mijn bezit, en het leverde my den tekst van den *Rinclus* door Gielis van Molhem en Hendrik, dien ik in het derde deel van dit *Museum* opnam.

By eene nadere gelegenheid kom ik op dit handschrift te rug, zal het alsdan beschryven, en den inhoud nauwkeurig

(1) Het staet op den Catalogus niet eens aengeduid.

(2) Blz. 45. *Dit dichte oec Jacob van Marlant*, met facsimile van het blad, waerop dit stuk begint, en blz. 467. *Dander partie vanden Spiegele Hystoriael.*

opgeven. Het zy genoeg hier aen te teekenen, dat deze Codex ook de drie boeken van Maerlants *Wapene-Martijn* bevat. Aen het einde van het derde boek staet het volgende : *Hier es de derde boec ute, die xxxix Clauselen inheeft, ende elc Clausele xiii verse. Ende hier volcht de vierde boec ende dese indt op xix elc Clausule.* Noch hier, noch elders is er iets te vinden, dat ons met den dichter van dat vierde boek bekend maekt; maer ik zal het nochtans aen Hendrik van Aken, wiens naem hier aen het hoofd staet, en van wien Jan Boendale reeds zegde :

Van Bruesele Heyne Van Aken,
die wel dichte conste maken,

op eene voldoende wyze kunnen toeëigenen.

Uit de laetste strofe van het stuk blijkt, dat het in 1299 geschreven werd. Alzoo Jakob van Maerlant in het volgende jaer in zeer hoogen ouderdom stierf, wordt het alreeds onwaerschijnlijk, dat hy op dat uiterste tijdstip van zijn leven, dit werk zou in het licht gezonden hebben. Doch, het stuk zelf levert talryke bewyzen op, dat er hier aen den gryzen Maerlant niet meer te denken valt.

Reeds by den aenhef, luidt het :

Jacob, die van Martene vant,
heeft mi gesent eenen brant,
die mi heeft ontsteken.

Dat is zoo veel te zeggen als : « Jacob, wiens geest de Martijns schiep, heeft my door zynen dichtgloed ontstoken. »

Aldus kon Maerlant van zich zelven niet spreken.

Verder, zonder gewag te maken van denkbeelden, welk juist met die van Maerlant niet strooken, bevat *de vierde Martijn* eenige plaetsen, waeruit men kan opmaken, dat het dichtstuk uit de pen van eenen Brabander gevloeid is. Zoo, wanneer hy aen

ɔrsten verwijt, dat zy het oor aen valsche vleijers leenen, hy :

> (st. 5) Heetti Heinrec ochte Jan,
> scuwet valsche geloven.

: schryver gebruikt hier by voorkeur de namen van Hen- en Jan, omdat juist in Brabant drie Hendrikken en drie ɜn opvolgelijk heerschten.

nige nog meer beduidende regelen zijn die, waerin hy tegen Capet uitvaert, omdat deze den hertog van Lothrijk, aen , als afstammeling van Karel den Groote, de kroon van krijk toekwam, verraderlijk te Louwen had doen vangen.

de oude chronyken van Brabant gewagen van dien aen- van Hugo Capet op den hertog van Lothrijk gepleegd; een Vlaming zou zulke tael niet hebben gevoerd. De ɜn van Vlaenderen immers hadden ook aenspraek gemaekt e fransche kroon, omdat zy, door Judith, echtgenoote van ewijn met-den-yzeren-arm, insgelijks van de Karolingers nden.

ɜ hier eene derde nog meer beslissende plaets, waerin Jakob Marten vraegt wie de vorst is aen wien hy zoo verknocht is :

> Merten, vrient, wie es die man,
> daer ghi therte so legt an?
> eest u lantshere?
> eest die fiere hertoge Ian?

ı de regels, die daer wat voorgaen :

> Sijn vader was der eren winne;
> sijn doot doet mi dat ic spinne
> Seelans rouwe wagen;
> in hebbe niet dant clagen.

waerschijnlijk eene toespeling op de geschillen wegens de oerigheid van Zeeland tusschen Gwy, graef van Vlaenderen,

en zynen schoonzoon, Floris V van Holland, ontstaen. Hertog Jan van Brabant bemoeide zich met die zaek; hy trad als bemiddelaer op, en toen Floris gevangen werd genomen, was hy, om dezen op vrye voeten te kunnen zetten, gedwongen zelf als gyselaer te blyven, en moest een aenzienlijk losgeld betalen. Dit gebeurde ten jare 1289.

Aengenomen, dat de dichter een Brabander is, dan zal men dadelijk denken aen Hendrik van Aken van Brussel, die in de laetste helft der dertiende eeuw leefde, en, zoo als men uit Boendale leert, reeds vóór 1330 stierf. Zijn bloeitijd komt met het jaer 1299, waerin dat vervolg op Maerlants werk voltooid werd, zeer wel overeen.

Doch deze toeëigening aen den brusselschen dichter is geene bloote gissing; er komt in het stuk een vers voor, waeruit blijkt, dat van Aken wezenlijk de schryver van dat vierde boek is.

Nadat hy de eigenschappen van eenen volmaekten ridder breedvoerig uiteen gezet heeft : dat deze zoo door zyne geboorte als door zijn leven edel moet zijn, en dat hy in de steekspelen zyne bedrevenheid in het hanteeren der wapenen moet toonen, voegt hy er by, dat in vroegere tyden die drie hoedanigheden vereenigd waren, en, zegt hy, alsdan werd men ridder in Gods naem geslagen, na gezworen te hebben « te suvere alle blame :

(st. 40.) Doe en mochte geen ridder sijn,
(dat orcondet tloy *ende tgedichte mijn*),
van lachterliken seden.

Dan volgt nog eene beschryving van de vroeger in zwang zijnde plechtigheden, die in zynen tijd in onbruik gevallen waren, en het luidt alsdan :

(st. 46.) Op dit edel *ordinieren*,
daer ic soe sere na rame
huedt u, ende sijt goedertieren.

Wel nu, het is bekend dat Hein van Aken, in onze tael een
nsch gedicht overbracht, *l'Ordene de Chevalerie* [1], waerin al de
egvormen by het ridderslagen gebruikelijk, nauwkeurig worden
gegeven, en dit ter gelegenheid van het gewaend bekeeren tot
t Christendom van den koning Saladijn, die ter zelfder tijd in
ridderschap aengenomen werd.

Van Aken, die, zoo als wy zagen, in de laetste helft der der-
ende en in de eerste der volgende eeuw bloeide, is sedert lang in
nze middeleeuwsche letterkunde bekend. Stellig weet men thands
at hy 1° De vertaler is van den *Roman de la Rose*, 2° van *l'Ordene
Chevalerie*. 3° Dat men aen hem de *kinderen van Limborch*
4° het vierde boek van den *Wapene-Martijn* te danken heeft.

By deze werken zullen er, meen ik, nog andere kunnen gevoegd
orden; want later zullen in dit *Museum* de redenen worden opge-
ven, waerom men hem als den vermoedelyken dichter mag
nzien van den *Spiegel Historiael*, die lang verkeerdelijk onder
n naem van Lodewijk van Velthem doorging, en waervan tot
iertoe de ware schryver nog niet aengewezen is. Verder heb ik in
t vorig deel van dit *Museum* gevraegd of men aen Hein van Aken
ag denken voor het vervolg van den *Rinclus*. Ten laetste, en
s by bloote gissing, zou ik de *Frenesie*, als eene dartele uitspat-
ng van van Akens jeugd, toen hy nog student was, durven
schouwen.

Wat er ook van zy, na Maerlant moet Hein van Aken, door
talrijkheid en de verscheidenheid zyner werken, eene der
ornaemste plaetsen onzer middeleeuwsche letterkunde be-
eeden.

By den inhoud des vierden boeks van den *Wapene-Martijn* zal
niet lang stil blyven. Men leze het stuk zelf.

---

(1) De fransche tekst komt voor by Méon, *Fabliaux et contes*, D. I, bl. 59 en
lg. — De nederlandsche by Willems, *Belgisch Museum*, D. VI, bl. 94 en volgende.

Het zal dadelijk blyken, dat van Akens werk, voor de eerste strofen op het zelfde denkbeeld, dat Maerlant in den eersten Martijn ontwikkeld heeft, uitloopt, namelijk dat « Edelheit het eerebegrip heeft verloren. » Toespelingen op Maerlants gemeld boek, als ook op dat *Vanden lande van over-see*, en zelfs op *der Kerken claghe* ontmoet men er in overvloede. Soms zijn het de zelfde bewoordingen.

De dichter, na eerst in het algemeen de grooten, omdat zy steeds de ooren voor vleijers open hebben, over den hekel gehaeld te hebben, verwijt aen de christene vorsten, dat zy het Heilige Land in de macht der Sarazynen lieten komen, en den val van Akers, niet beletteden. Met overdreven iever voor de kruistochten bezield, even zoo als talryke zyner tijdgenooten, randt hy niet alleen de koningen van Frankrijk en Engeland, maer tot de hoofden der Christenheid toe, met veel hevigheid aen.

Van Aken leefde in woelige tyden en te midden van de groote worsteling tusschen Engeland en Frankrijk, waerin ook een deel van Nederland betrokken was. Al die gebeurtenissen hadden stellig invloed op zijn schryven, en kunnen den warmen toon, die geheel zijn dichtstuk door heerscht, verklaren.

De dichter valt niet alleen tegen de koningen en vorsten uit; de Gemeenten, die des tijds by ons reeds zeer bloeijende waren, hebben ook hunne beurt :

(st. 30.) Ghemeente dan es maer een vat,
daer men ute et ende at
goede spise ende caden.
De heren sitten op dat rat,
die Gemeente volcht den pat;
siet si die heren baden,
si willen mede waden.

« Thands, zegt hy, heerscht de willekeur, waer vroeger de wet geëerbiedigd werd. » Dan volgt vry breedvoerig, als in Maerlants

boek, de uitlegging over den oorsprong der lijfeigenschap, zoo als men weet, aen den Saksenspiegel ontleend is. /olgends beschrijft hy nauwkeurig al de hoedanigheden, een volmaekt ridder moet bezitten. Zulks is nogmaels een dat dit vierde boek uit de zelfde pen gevloeid is als de 'an Tabarië door Willems uitgegeven (1).

slotte drukt hy zyne spijt uit, dat de ridderspelen, door ıingen zelven uitgevonden, door hun niet meer gepleegd ı, en Jacob noopt zynen vriend Marten aen, om de deugden nen waren ridder te oefenen.

h ik zegde reeds hier boven, dat ik niet voornemens was het stuk te ontleden. Ik bepael my tot het leveren van tekst, dien ik met de grootste oplettenheid tegen het handheb vergeleken.

e vierde Martijn zal den lof, dien Boendale aen van Aken eide, *dat hy wel dichte conste maken*, komen bevestigen.

---

volcht de vierde boec ende dese indt op xix elc clausele.

1.

Jacop, die van Mertene vant,
heeft mi gesent enen brant,
  die mi heeft ontsteken.
Nu cest met mi also bewant,
5. het sal mi costen huus ende lant,
  of ic saels mi wreken.
En es saphier noch dyamant,
vindickene in dat sant,

---

hiervoren reeds aengehaelde vertaling van *l'Ordene de Chevalerie*.
M'tene.

alsic wade over die beken,
in wachte na negenen cant;
in treder op, bi Sente-Amant!
al soude hi te stucken breken!
Die mi dus loepen toter hant
ende toenen mi den fellen tant,
op hen willic spreken;
si willen wesen so faeliant,
die dus maken den parant;
alsic hare scip sie leken,
toegict den hoghen deken.

2.

Constic fraye rime vinden,
ende op ·xix· doen inden,
so woudic rime maken,
ende verdroeven diet verblinden,
ende valsche verraders scinden,
(al in dietscher spraken),
die ons die werelt sere binden
al met haren valschen sinden,
ende die doecht doen laken.
Woude ons God also bewinden,
dat si hen selven weder kinden,
die in de archeit waken,
so woudics mi onderwinden,
ende hen hoge mere sinden,
die edelheiden smaken.
Mi deert, dat si te hove spinden,
die trouwe noyt en minden;
in wils u niet messaken :
dit doet mi dicke waken.

3.

Helpe, Iacob, geselle mijn,
sal trouwe lange verloren sijn,
ende hoe blijft si dus verloren?

V. 11 *tred'*. — 13 *tot'*. — 15 *hen*.
V. 24 *v'rad's*. — 26 *w'elt*. — 30 *hen... wed'*. — 33 *hen*.
V. 41 *v'loren*.

Wanen quam ons dit venijn?
het doet orloge in schijn,
  dat God wert versworen.
Jacop, toech de consten dijn,
proef daer na; niet en verdwijn
  dijn herte in enegen toren.
Het drinct selc der heren wijn,
op die Seine en op den Rijn,
  die Iudas was geboren.
Edelre heren, herte pijn
na die doecht ende die gerijn,
  du words daer toe vercoren.
« Dits oppenbaer blickende fijn »
sprac Iacob « lieve Mertijn,
  du vrages mi te voren,
  ic segt di, wildijt horen. »

4.

Doe die heren ierst ontfingen
des dorpers scat, ende omme gingen
  met haren valschen rade,
ende na doecht niet en wouden ringen,
daer si nu sere ave wringen,
  doe vielen wi in die scade.
Hi es meester, diese nu sal dwingen
die ons die valsche maren bringen;
  goet raet comt ons te spade,
ic sie nu te hove singen,
te samen reien ende springen
  die goede ende die quade.
Nu wille hen God de werelt ingen;
hine can langer niet gehingen
  hare boese dade.
Werde God! laet ons verdingen
onse mesdaet ende cringen
  van desen loesen sade,
  daer af comt ongenade.

V. 44 *w't.* — 46 *da'.* — 47 *h'te.* — 53 *da'.* — 54 *oppēba'.* — 55 *m'tijn.*
V. 58 *hē'ē.* — 64 *meest.* — 70 *hen.*

5.

Iacob, vrient, nu segt mi dan :
enen onedelen raetsman
hoe salic dien geloeven?
Na dat ic mi bevroeden can
so leget vele verlies daer an
sinen here als te boven;
maer wie hi es of wiene wan,
die iegen darcheit maect gespan,
met hem soudemen hoven;
maer daer tfenijn ute ran,
die edelheit brachte in den ban,
die moeten sijn verscoven.
Verhuedt u, heren, in desen dan,
heetti Heinrec ochte Ian,
scuwet valsche geloven;
hi dede alse een loes tyran,
die ons dit valsche webbe span,
daer trouwe mede es te cloven
ende edelheit moet doven.

6.

Iacob, men siet nu in dlant,
dat edelheit gaet in hant
ende trouwe es al verloren.
Daermen wilen trouwe vant,
daer eest nu also bewant,
men wilt daer niemen horen,
hine bringe gelt of goeden pant,
dan so es hi avenant,
siere stucken als te voren.
Dus es edelheit in bant;
men vintse in water noch op sant,
sine hebben trouwe versworen.

V. 83 en 86 *m'*. — 85 *hē*. — 88 *v'scoven*. — 89 *v'huedt*. — 94 *da'*. —
V. 98 *v'loren*. — 99 en 101 *da'*. — 106 *wat'*.

God, die vant der edelheit cant,
blussche ons desen leeden brant,
ochte hi sal ons versmoren.
Nu helpe, werde Heylant!
huedt ons vore sduvels tant,
ende helpt ons, Here vercoren!
ghi wordt om ons geboren.

7.

God, die alle dinc vorsiet,
en sal u ontfermen niet
deser werelt verwerren;
cest dat darcheit vorwert tiet,
ende trouwe vorder achter vliet,
vroude sal ons merren.
Die menschen doen, om cleen geniet,
alse Iudas dede, die Gode verriet,
dies moechdi u wel erren;
dus moet in den helschen vliet
ghemeenlec al dat boese diet,
daer die duvele berren.
O! werde God, ontferme u iet
dat dese iammer dus geschiet,
twi mogedi ons dus verren?
Als yemen na die doget spiet,
comen Alsegers ende Griet,
die duvele met haren gherren,
die ons met sonden terren.

8.

Merten, es een ionc of out,
God geeft hem tweer wege gewout,
dat seit ons die Scrifture.
Doedi wel, God es u hout,

V. 117 *w'elt.... v'w'ren.* — 118 *vorw't.* — 119 *vord' acht'.* — 120 *m'rē.* — 122 *v'riet.* — 126 *b'rē.* — 127 *w'de.* — 128 *iam'.* — 129 *v'ren.* — 132 *gh'rē.*
V. 133 *t'rē.* — 135 *hē.*

doedi quaet, u en helpt geen gout,
ghine moet in sduvels scuere.
Weldaet loent God menechfout;
doedi quaet, ghi hebt die scout,
dits een seker cuere.
Hi en es so edel noch so stout,
noch so vrome noch so bout,
hine wacht deser avontuere.
Aldus sijn wi in een hout,
in een neder donker wout,
onder felle gebuere.
Merten, scemelheit behout
ende verdiene dat hoge sout:
te scouwene Gods figuere
eewelec, sonder suere.

9.

Merten, ons seggen coroniken:
als Gode niet en willen wiken
die erdsche creaturen,
so doet hi sine abolge striken,
beide ten armen ende ten riken;
dit valt noch tselker uren.
Wilen dede hi dit wel bliken,
hen en halp gescut, swert no piken,
grachte noch hoge mueren;
als hen God wilde beswiken,
worden si wel sciere te liken,
dit gaf hi hen ter cueren;
hen en halp dammen no diken,
noch geen overmoedech priken,
God deedt al vervueren.
Onse wesen mach wel dien geliken,
dat wi ons leven dus besliken;
ic vruchte God sal pueren
die werelt, tonsen sueren.

V. 142 *sek'.* — 147 *ned' donk'.*
V. 158 *tselk',* — 160 *hen, sw't.* — 164 *hen.* — 167 *v'vueren.* — 171 *w'elt.*

10.

Jacob, vrient, ghi segt waer:
ons seit die Scrifture claer
hoe God in hemelrike
sijn abolge keerde openbaer
op Luciferre, die aldaer
woude wesen sijn gelike,
ende der ingele menech paer
die overmoet trocken naer;
dat rout hen ewelike.
Dies werp hise in den eeuschen vaer,
in der leider pinen swaer,
binnen der hellen dike.
Overmoet was in hen caer;
God en liet van hen daer boven niet een haer,
hine warpse in den slike.
Riese, domme herte, spaer!
overmoet es Gode onmaer;
helpt, God! dat ic di wike,
so dat mijn weldaet blike.

11.

Aldus maecte overmoet
den quaden alre iersten woet,
also wijt vinden bescreven.
Dienne anteren sijn onvroet;
hen naket die helsche stoet,
daer rouwe in es beleven;
want hi menegen pine doet,
die sine werpt hi onder voet,
hine can niet anders geven.
Die hem dienen geeft hi spoet

V. 172 *cla'*. — 175 *ke'de opēba'*. — 178 *d.'*. — 179 *ov'moet*. — 181 *w'p*. — 182 *leid'*. — 183 *d'*. — 184 *ca'*. — 185 *hen da'... ha'*. — 187 *h'te*. — 188 *ōma'*.
V. 195 *ōv̊et*. — 197 *da'*. — 199 *w'pt... ond'*. — 200 *and's*. — 201 *hē*.

te comene in die helsche gloet,
  daer si altoes in sneven.
Scemelheit, gi sijt goet,
die u dienen hebben den hoed
  in deewelike leven.
Helpt, God! dor u heilege bloet!
huedt ons vore sduvels broed,
  dat wi werden verheven,
  daer dingele selen beven.

12.

O Maria! weerde maget,
vol gratiën ende onversaget,
  ghenade der creaturen,
daer u sone omme wert geiaget
ende gebonden ende gelaget
  in ere bittere uren.
Hort, Vrouwe, wat men u saget:
ghenadecheit es in u bedaget,
  sonder enech mueren;
dit wetti wel ongevraget,
dat gi des sonders soene draget.
  Hoe mochte wi els geduren,
Vrouwe! wie dat u gewaget
sine sonden ende claget,
  daer af moettine pueren.
Nu es die werelt sere geplaget
metten sonden ende vertraget,
  helpt, Vrouwe! dinen gebueren
  in deeusche rike cueren!

13.

Berecht mi, lieve Iacop,
sonder enegen loesen scop,

V. 202, 209, 213, 224 *da'*. — 208 *v'heven*. — 211 *grēn*.... *ōv'saget*. — 213, *w'l*. — 215 *bitt'e*. — 220 *sond's*. — 225 *w'relt*. — 226 *v'traget*.
V. 230 *sond'*.

dies ic di sal vragen.
Twi sijn die heren also een dop
wandelbaer, ende in walop ?
wien magic dit clagen ?
Si maken scoene haren top,
ende si sijn ydel als een rop,
wien mach dit behagen?
Si dragen wel in haren crop
tfenijn meerre dan ·ı· cnop.
Dit en sijn geen sagen,
dies moeten si in thelsche slop,
inder leeder duvele strop,
dat sal hen wee bedagen.
Wi sijn gevallen, helpt ons op ,
God! die den weerden Iob
ganset van sinen plagen;
sone mach ons niemen iagen.

14.

Merten, vrient, hets al verloren,
ridderscap heeft hem versworen,
ende verloechent sijn trouwe,
dies niemen en plach te voren;
noch salment vele swaerre horen,
dies draecht mijn herte rouwe.
In kinnen niet so wel geboren,
hine laet den dorper gaen tsiere oren;
mi es leet dat ict aenscouwe.
Die doecht houwet dors met sporen
ende heeft de vlocht vercoren;
men maect op hare die mouwe.
Waerheit sayt nu hare coren,
daer wt wast wel menech doren,

V. 232 *h'en* — 233 *wandelba'*. — 239 *m're dan.* ı *cnop*, aldus; *cop* ware beter. — 242 *ind' leed'*. — 243 *hen.*

V. 248 *v'loren.* — 249 *ridd'scap.... hē v'sworen.* — 250 *v'loechēt.* — 252 *swa're.* — 255 *tsi'e.* — 258 *v'coren.* — 261 *da'.*

dat es ons te nouwe.
Weerde God! dit moeti scoren;
ic vrochte die domp sal ons versmoren.
Helpt, Marie! vrouwe,
in desen nederen houwe.

15.

Helpe! over die valsche treken,
dat heren metten monde spreken,
dies si niet en minen;
ende trouwe ende letteren breken.
Weerde God! dit seldi wreken
met alte groter pinen.
Ghi hebt die sterre doen ontsteken,
die ons wijst een swaer gebreken,
ic vruchte van veninen;
dat wi die doecht ie besweken,
mach ons rouwen alle weken.
God hi doedt ons scinen:
wi seilen in der valscher beken;
onse scep cranc sien wi leken,
duwe metten minen.
Mesdoen heeft ons gesteken,
dat onse herte es gereken
in sonden, diese trahinen;
wee hen! diese gerinen.

16.

Iacop, vrient, ic moet u vraghen
van hogen dingen ende clagen,
seldi mi berechten?
Dese coninge leggen grote lagen;
deen wilt den anderen veriagen,
segt, selen si vechten?

V. 264 *v'smorē.*
V. 267 *ov'.* — 268 *h'en.* — 270 *lett'en.* — 273 *st're.* — 274 *sw'* — 279 *in d'.* — 283 *h'te.* — 285 *hen.*
V. 290 *v'iagē.*

Dan sal dengenen niet behagen,
die den fijn van hove dragen
ende edelheit vererechten.
Dit en sijn negene sagen :
dan moeten si die swerde dragen
ende knive metten hechten;
en helpt geen sculen inder hagen.
Ic vruchte het wert al verslagen,
God en wilt berechten.
God! here, nu moetti ons verdragen
beide van scanden ende van plagen,
ende ane u, Here! hechten
met dinen lieven cnechten.

17.

Wat helpt, Merten, dat gi vraecht
war om God die werelt plaecht,
dan heeft mi geen wonder.
Die heren hebben so lange gedaecht,
dat wi van Akers sijn geiaecht;
kerstenheit geet onder.
De Heilege Kerke es versaecht,
waer es hi, dient wel behaecht
ons wesen? dats besonder.
Mi deert dat edelheit cnaecht
des dorpers cant ende verdraecht;
ic vruchte den euschen donder.
Ridderscap es nu vertraecht,
dorperheit es bat gemaecht,
ende gaet op den helschen vonder.
O Maria! weerde maecht,
hoe es edelheit dus afgevaecht!
arebeit es naem conder,
dies benic vrouden sonder.

V. 296 *sw'de.* — 298 *īd'.* — 299 *w't.* — 301 en 305 *h'e.*

V. 305 *m'tē.* — 306 *w'elt.* — 307 *wond'.* — 309 *Ak's.* — 311 *k'ke.. v'saecht.* — 312 *wa'.* — 313 *besōd'.* — 315 *v'd$\overset{a}{e}$chl.* — 316 *dond'.* — 317 *ridd'scap.... v'traecht.* — 322 *cond'.*

18.

Hieromme, Merten, es begonnen,
dat wi geweten niet en connen
hoe die dinc sal inden.
Die soene es den Paeus ontronnen;
dorloge es also gesponnen,
hine caens hem niet bewinden.
En sijn clerke, leeke noch nonnen,
sine mogen hen wel goets onnen
die ons die soene vinden,
sint Parijs ende Lonnen
dit sware orloge helpen tonnen,
ende haren scat ontbinden.
Die aldaer werden verwonnen
selen droefheit helpen bonnen,
die noyt de wise en minden.
Hine leeft niet onder der sonnen,
hine moge dengenen wanconnen,
die dus die werelt scinden
ende edelheit verblinden.

19.

Iherusalem ende Calephas
ende Akers, dat gewonnen was,
ende Suers, die goede stede,
en es Fransoys, Bihemere noch Sas,
die daer heeft eens honts gebas,
die houdt kerstennen sede.
Nu maectmen der heidenen tas,
daer Maria selve genas
tonser salechede.
Die werelt es broesscher dan glas;
die trouwe vint, hi soect gedwas;

V. 324 *M'tē.* — 331 *hen.* — 336 *alda' w'dē v'wōnē.* — 339 *ōd' d'.* — 341 *w'elt.*
V. 344 *Ak's.* — 346 *Bihem'e.* — 348 *da'.* — 349 *k'stēnē.* — 347, 350 *da'.*
— 353 *w'elt.. broesch'*

dit es al waerhede.
t Akers, seker sijt das,
sloechmen die kerstene dore hare vas;
dat was iammerhede.
Wi sonden segel ende was;
mer niet en leden wi den pas,
wat men ons mesdede,
wine wouden daer niet mede.

20.

Nu soe bliket die waerhede,
die Huge Capet den hertoge dede,
die here was van Lotrike
ende van Vrankerike mede.
Te Louwen vinc hine, in die stede,
herde valschelike,
binnen gherechten vriën vrede,
dies moet hi hebben den rede;
daer scoerde hi onse coronike.
dIngelsche coninc lach in gebede
iegen die heidene buten gelede,
men dede hem die ghelike.
Dese coninc heeft ten derde lede
siere nichten, dat es onsede.
Ic wille dat het blike,
wat ic heye ochte smede,
hoe na dat ic der waerheit trede,
het valt al inden slike
vanden hoegen dyke.

21.

Iacob, woudict al vertellen,
in soude connen niet gespellen

V. 355 *tak's.* — 356 *k'stene.* — 357 *iā'hede.* — 359 *m'.*
V. 363 *h'toge.* — 364 *h'e.* — 370 *du'.* — 373 *hē.* — 378 *d' wa'ht.*
V. 381 *v'tellen.*

die mesdaet van den heren,
die in darcheit sere swellen.
Si souden u wel sere quellen
ende mi, woudic se weren.
Mi dunct dat alle herten vellen
edelheit ende ave tellen,
ende en volgen niet der eren;
si volgen al der valscher hellen,
den rechten wech ter leider hellen,
in dit lange beseren,
daer die duvele hen snellen
ende die sielen swarlec scellen,
ende met hen doen reeren.
Met luder stemmen ende met rebellen
criten die sielen, na mijn tellen;
alsoe ons die wise leren,
so mogen wi ons wel ververen.

22.

Roeme hevet sere mesdaen;
al seggic Roeme, wildijt verstaen,
ic saelt u wel ontbinden;
ic meene den Paeus, sonder waen,
ende die den hove ane gaen.
ende alle doecht verblinden.
Hier met es dOrdene bevaen,
dats Kerstenhede een wederstaen,
dat wi wel ondervinden;
dus es Vrankerike wel saen
inden pas sere bestaen;
gherechtecheit gaet tinden.
Eest generael, eest gardiaen,
eest commendoer, bi Sente-Germaen!
het wilt al rijcheit prinden.

V. 383 *h'en.* — 384 en 385 *s'e.* — 387 *h'tē.* — 389 *d'.* — 390 *valsch'.* — 391 *t'.* — 393 *da'..hen.* — 396 *lud'.* — 399 *v'veren.*

V. 401 *v'staen.* — 403 *sond'.* — 405 *v'blinden.* — 407 *k'stēhede.* — 408 *ond'vinden.* — 410 *s'e.*

Wi lieten Kerstenheit verslaen,
wine wouden ons niet reene dwaen
met hen, die Gode minden
ende den duvel scinden.

23.

Nu hebbic Roeme ende Vrankerike,
ende die Ordene, des gelike,
een deel wel versproken.
Ondanc hebbe anderen wike :
Ingelant heeft sine coronike
somwile sere te broken;
alsic Almaniën dor strike,
vindic herde iammerlike
vele swaerre croken.
Wat hulpet? ic wille dat blike.
Onse wesen leit inden slike,
dat wilen woende op roken;
onse overmoet, onse geprike
ontvalt ons vanden hogen dike,
om dat wi Gods niet en roken.
Maria! maget suverlike,
bidt Gode, dat hi ons niet en beswike;
ic vruchte sere dat stoken,
daer die duvele coken.

24.

Waerheit, Merten, ghi versint
dat dorpers herte lettel kint,
al hort sijt voren spreken.
Die sonde maect den mensche blint,
dat hi de doecht niet een twint
aen hem en can gereken.

V. 415 *k'stēh^t.* — 421 *v'sproken.* — 423 *ōdanc... ād'en.* — 424 *s'e.* — 426 *h'de iām'like.* — 427 *swa're.* — 431 *ou'moet.* — 434 *su'like.*
V. 438 *m'tē.... v'sint.* — 439 *h'te.* — 443 *hē.*

God, onse here, heeft dicke gescint
de werelt, ende hare ane gesint
loen van haren treken.
Wie es die ons tgaren spint?
wijf, man ende kint
es al eens onsteken,
over see ende hier ontrint
heeft geweest ende begint
van weken te weken.
Hadden wi Gode te tide gemint,
sone vruchten wi niet den swaren sint,
nu vruchtic tgebreken;
verbolgen es de deken.

25.

Merten, gi sijt herde bout,
waren wi beide aldus stout,
het soude ons sere scaden.
En es niemen, ionc noch out,
wi en geven hem die scout
van sinen mesdaden.
Merten, ochtu dichten wout,
laet dijn rime menechfout,
dijn sin es verladen;
du sijs in dat neder hout,
dat dijn herte maket cout,
quade crude saden;
beter es sin dan gout.
Verhuede di selven met gewout
ende met Gods genaden;
doet di selven in dbehout;
minne vore dat water smout;
es dijn herte verbraden,
wat selen di de caden?

V. 444 *h'e.* — 445 *w'elt.* — 450 *ou'.* — 456 *v'bolgē.*

V. 457 *h'de.* — 459 *s'e.* — 461 *hē.* — 462 *m'tē* — 465 *v'laden.* — 466 *ned'.* — 470 *v'huede.* — 473 *wat'.* — 474 *h'te v'braden.*

26.

Iacob, die bi rade doet,
dat hi doet es hem goet.
Mi en mach geen dichten deren ;
ic ben dies seker ende vroet,
dat ic al mijn leven dichten moet
ende meest op die heren.
God moeter mi toe geven spoet
dor sinen lieven oetmoet,
sonder weder keren.
Hebbic sijn gratie metter vloet,
al liggic hier onder voet,
hi sal mi ginder eren,
alse dat vuele valsche bloet
liggen sal in die gloet,
in dat lange beseeren.
Helpt! God, in u behoed
settic minen sin ende minen moet;
ende helpt mi, Here, leren
mijn scip ten besten keren.

27.

Ay mi! Iacop, lieve minne!
van alden heren, die ic kinne,
magic mi wel beclagen,
sonder van enen, daer es inne
gerechte trouwe, na minen sinne,
dies dar ic wel gewagen,
beide ten inde ende ten beginne.
Maria! maget, coninginne!
nu moettine verdragen.
Hi es mijn here ten gewinne,
waer ic ride ochte rinne,

V. 477 *hē.* — 481 *h'en.* — 484 *sond' wed'.* — 485 *gre.* — 493 *h'e.*
V. 496 *h'en.* — 498 *sond'... da'.* — 503 *v'dragē.* — 504 *h'e.* — 505 *wa'.*

God latene hem behagen.
Hi es here over die sinne,
sine macht en es niet dinne,
ic segt u sonder vragen;
sijn vader was der eren winne;
sijn doot doet mi dat ic spinne
Seelans rouwe wagen;
in hebbe niet dant clagen.

28.

Merten, vrient, wie es die man,
daer gi therte so legt an?
eest u lantshere?
eest die fiere hertoge Ian?
God verde hem den euschen ban,
ende moet hem geven ere!
Jacob, iaet, ic segt u dan:
wat mijn herte ye omme ran,
ic wille dat ane hem mere.
God late hem maken sele gespan,
dat hi winnen moet den dan,
ende hi hem niet en besere,
dien Huge Capet tonrechte wan,
doe hi dat vlaemsche orloge span,
alsoe ic in boeken lere.
Ic segt u, heren, also ict can,
dat ic hem geens goets en an;
ondanc hebbe ons dere,
nu ochte ten weder keren.

29.

Merten, vrient, hoe mach dit sijn, :
te Roeme ducht men sere tfenijn,
dan es niet hier te lande?

V. 506, 518 en 519 *hē*. — 507 *h'e ou'*. — 509 *sōd'*. — 510 *vad'... d'*.
V. 515 *da'.. th'te*. — 516 *lātsh'e*. — 517 *h'toge*. — 518 *v'de*. — 521 *h'te*. — 522 en 525 *hē*. — 529 *h'en*. — 532 *wed'*.
V. 534 *s'e*.

Jacob, lieve geselle mijn,
tusschen de Seine ende den Rijn
heeft mens goede gewande;
leider, dats wel anschijn,
in walsch, in dietsch ende in latijn,
soe ees vol die hande.
Hoe meendi dit, lieve Mertijn,
meendi daer verraders fijn
ende menschen dore die scande?
Jacob, swijch, ende niet en pijn,
om selke dinc niet en gerijn,
hueddi vore heren brande.
Jacob, hout dat leven dijn,
en werre niet der heren twijn;
hueddi vore die tande,
buten der heren bande.

50.

Merten, waeromme doedi dat?
ghi sijt den heren herde gehat
van haren mesdaden.
Beide op dlant ende in de stat
es de gemeente herde lat
van doechden overladen.
Jacob, vrient, wat segdi ? wat?
die heren maken ons tgewat
in vromen ende in scaden;
ons en geleecht niet een blat
aen die gemeente; al heefse scat,
si doet hare versmaden.
Ghemeente dan es mer een vat,
daer men ute et ende at
goede spise ende caden.
De heren sitten op dat rat,
die Gemeente volcht den pat;

---

542 *m'tijn.* — 543 *v'raders.* — 547 *h'en.* — 549 *w're... d'.* — 551 *h'en.* 552 *wa'.* — 553 *h'en h'de.* — 556 *h'de.* — 557 *ou'.* — 559 *h'en.* — 564 *m'.* — *en.*

siet si die heren baden,
si willen mede waden.

31.

Merten, wilen so waest goet:
dat men nu bi wille doet,
  dedemen al bi loye;
dies benic seker ende vroet.
Doe was trouwe ende oetmoet,
  daer ic noch bi vervroye;
nu comt veele ende hare broet
met eenre herder groter stoet,
  ondanc hebse stroye.
Men wrijft saechte haren voet,
men bringt hare iegen metter spoet
  van coerne ende van hoye;
die ons maken dese vloet,
ende veelen doen selc gemoet,
  benemen die tornoye,
ende vererren Gode sijn bloet,
ende striken in de helsche gloet.
  Ic segt u wel, ghi moye,
  ghi moet in sduvels coye!

32.

Jacob, nu berecht mi dies :
du heefs des sins goeden kies,
  berecht mi na dat loy,
welc was eer, nu besies,
liechstu mi, soe bestu ries,
  riddere ochte tornoy?
Merten, vrient, wies vraechstu? wies?

V. 569 *he'n.*

V. 576 *da'.* — 577 *veele,* aldus. — 578 *h'der g'ot'.* — 581 *mett'.* — 582 *co'ne.* — 584 *veelen,* aldus. — 586 *v'erren.*

V. 595 *ridd'e.* — 596 *m'tē.*

Tornoy was eer, daer ute wies
sekerlike dat oey,
dat seggic di, bi Sente-Andries!
daer darcheit bi nam groet verlies,
al hevet hare nu hoy;
mer doe den heren ierst verwies
trouwen, ende men hen inblies,
daer si bi worden moy,
doe wert hare edel coren bies.
Es dit waer, Merten, soe ghies.
Noch vallen si indie vloy,
die niet en duchte vernoy.

33.

Lieve Iacop, lieve man,
van ridderscape segt mi dan
ende van goeden dingen.
Segt hoe ridderscap began,
laet hem leren dies niet en can,
ende gherne inden sin ontfingen;
ende wanen dat ons quam die ban,
ende hoe ons edelheit ontran,
ochte si noch iet sal cringen.
Merten, vrient dijn vat es wan,
ende du heefs een vast gespan,
hoe mochtic dat volbringen?
du ligs mi met vragene an,
al waric wijs als Sente-Jan,
het mochte mi wel ontlingen;
mer om dat ic u goets an,
ende u vrientscap ic gewan,
so willic, sonder singen,
met herten hier na ringen.

V. 597 *da'.* — 598 *sek'like.* — 602 *m'... h'en... v'wies.* — 605 *w't.* — 606 *m'tē.*
V. 612 *ridd'scap.* — 613 *hē.* — 614 *gh'ne.* — 618 *m'tē.* — 624 *m'.* — 626 *sond'.*

34.

Merten, doe die edele God,
die hadde ende heeft al sijn gebod
na sijns herten ghere,
sach dat menschelcke lod,
so minde hijt sonder spot,
dat es ·i· seker mere.
Doe hi gaf hem een hoge gebod,
twee sinne sueter dan een nod
ende scarper dan een spere;
deen was wijs, dander sot;
die hem hilt an dbeste lod,
sijn sinne worden clere;
die darcheit coes moeste int cod,
in der leider duvele bod,
daer ic mi af ververe.
Hier rueric den edelen pot,
daer darcheit iegen maect getrod.
Nu hort alhier daffere
der edelheiden were.

35.

Die de wijsheit doe ontfingen
brachte God te hogen dingen
al biden iersten Adame.
Hi leerde hen lesen ende singen,
ende hietse na die doget ringen,
ende weren arge scame.
Die der archeit wilde ontspringen,
hi quam wel te hogen dingen,
ende gewan edelen name.
Die quade maecten selc gedingen,
oec wilden si die goede verdringen;

V. 627 en 630 *h'tē.* — 632 *sond'.* — 633 *sek'.* — 634 *hē.* — 635 *suet'.* — 637 *dād'.* — 638 *hē.* — 641 *in d' leid'.* — 642 *da'... u'vere.* — 644 *da'.* — 645 *alhi'.*
V. 650 *le'rde hē.* — 657 *v'dringē.*

mer het was ontame.
Doe gincmen hen die werelt ingen,
hare wet besetten met coningen,
menschen sonder blame,
daer die coninge nu af wringen
ende hen metter archeit mingen,
dies ic mi vergrame,
hoe gherne ict beter name.

36.

Hier moechdi van rechte horen :
doe die coninge worden geboren,
berechtense hare landen
jegen die Gode hadde versworen
ende edelen name verloren,
dier noch es goede gewande.
Die quade daden menegen toren
hen, die ter doecht worden geboren,
met striden ende met brande.
Men hadde noyt daer te voren,
ja, van ridderen seggen horen,
in watere noch in sande.
Ridderscap, dat hoge coren,
soude met rechte horen
ten edelen Gods bande.
Men gaf hen wapene swert ende sporen,
den scilt, daer siere met souden versmoren
der edelheiden scande
ende wreken Gods ande.

37.

Het was sede doen te tide,
dien men vinc in enen stride,
hi moeste eygen bliven.

V. 658 *m'.* — 659 *hen... we'lt.* — 663 *met'.* — 664 *v'grame.* — 665 *gh'ne... bet'.*
V. 669 *v'sworen.* — 670 *v'loren.* — 673 en 681 *hen.* — 675 *da'.* — 677 *wat'e.* — 681 *sw't.* — 682 *si'e... v'smoren.*

Ic segt, als die mi niet en vermide,
dies so plach men wide ende side,
dit dar ic wel bescriven :
doe orloechdemen met nide;
menech wert daer doe onblide,
de manne metten wiven;
orsse, perde, diere gesmide,
diere gewant ende edel side
moeste ande goede becliven.
o Weerde God! doet op al wide
uwe genaden, dat ic gebide
doeget, ende sie bedriven!
Alsic die werelt dore lide,
sie ic menege valsche pride,
die edelheit ontliven,
ende des lants verdriven.

38.

Hort ghi, heren, dits waerhede :
eer men den riddere ridder dede,
soe proefdemenne in drien manieren :
van sinne ende van gheboerten mede,
van lichamen, dats waerhede,
daeromme dedemen tornieren.
Was een eygen, hem en halp geen bede
noch sin, noch vromechede,
hine mochte hem niet vertieren.
Al hadde hi sin ende edelhede,
was hi fadde in sijn lede,
hi moeste den name vieren.
Al hadde een cracht ende rijchede,
was hi dwacs, hine quam niet mede
in ridderleke verfieren.
Ic segt bi des loys gelede,

V. 688 *v'mide.* — 692 *w't da'... ōblide.* — 700 *w'elt.* — 703 *v'driuē.*
V. 704 *h'en.* — 705 *ridd'e.* — 708 *wa'hede.* — 709 *da'ōme.* — 710 en 712 *hē.* — 712 *v'tieren.*

hadde een die drie, hi wert op tstede
   riddere gemaect goedertieren
   jegen des dorpers versieren.

39.

Alsemen dese drie poente vant
ane den man, wert hi becant
   riddere in Gods name.
Men dede hen sweren ende geven pant
sinen God, al metter hant:
   te scuwene alle blame,
ende te verhuedene sijns heren lant;
wedewen, wesen, water, sant,
   bi leren van Adame.
Men dede hem ane een diere gewant;
doe quam die coninc achemant,
   hoe gerne ict dus name,
ende segelde hem dan enen brant
op sinen rechten arm te hant;
   dat was hem wel bequame;
en was saphier noch dyamant,
soe fijn, soe fier, bi Sente-Amant!
   Deus! hoe ics mi scame,
   dat ridders hen houden ontamen!

40.

Doe en mochte geen ridder sijn,
dat orcondet loy ende tgedichte mijn,
   van lachterliken seden.
Nu verkeret, dats in schijn,
dies comt dorperlike venijn
   te hove ongebeden.

V. 720 en 724 *w't.*

V. 725 *ridd'e.* — 726 *hen.* — 729 *v'huedene.* — 730 *wat'.* — 732 en 735 *hē.* — 741 *hen.*

V. 744 *lacht'likē.* — 747 *ōgebeden.*

Dit es emmer waer, Mertijn :
tusschen der see ende den Rijn,
es trouwe al af getreden.
Die salege sueken haren fijn,
davonture scheerijt haren twijn
op den dach van heden.
Merten, scuwe dat valsche lijn
te minen wille, ende niet gerijn;
houti binnen vreden.
Merten, hout tgeloeve dijn,
om die Gods hulde pijn.
Edelheit es leden;
die werelt es al besneden.

41.

Jacob, wetti wat mi doet
beide pine ende toren moet,
logenen verdragen.
Om dat mi doen die heren goet,
al en eest niet metter spoet,
verswigic vele sagen,
ic ben des seker ende vroet.
Si eren nu der ulen broed,
die valken teerne plagen;
die goede liggen onder voet;
reynardie heeft al den spoet,
ende es van groten magen.
Nu es der edelheiden hoed
gheworpen in die Seeusche vloet;
dat mach ons wel meshagen.
Ic vruchte der valscher werelt woed;
sonden bringen swaer gemoet,
droefheit ende plagen.
Wee hen, diese enagen!

V. 748 *emm'... m'tijn.* — 749 *d'.* — 754 *m'tē.* — 760 *w'ell.*
V 763 *v'dragen.* — 765 *mett'.* — 767 *sek'.* — 768 *d'.* — 770 *ōd'* — 773 *d'.* — 776 *valsch' we'lt.* — 777 *swa'.*

42.

Jacop, haddics van u pant,
ic soude geloven al te hant,
dat du mi heeft geraden
te makene rime sonder bant.
tGepeis loept mi so ter hant,
rouwe heeft mi verladen.
Ic vinde in water ende op tsant,
menegen here achemant,
die al trect ten quade.
Boerden, die sijn wel becant,
daer met wint men diere gewant;
in siese niet versmaden.
Ic sie overal in dlant
den heren toegen fellen tant
ende an die arbeit bladen.
Eest here, pape of seriant,
in al des lants omme rant,
sie ic se mede waden
met die der werelt scaden.

43.

Merten, dies en radic niet,
dat gi ane die bordene tiet;
trect altoes ten besten;
arbeit scuwet ende vliet,
peist om dat hoge geniet
te comene ten lesten.
Al doen di heren nu verdriet,
het es menegen man geschiet,
ghi selt ane Gode vesten.
Verdraecht altoes dat boese diet,

V. 783 *sōd'*. — 784 *t'*. — 785 *v'laden*. — 790 *da'*. — 791 *v'smaden*. — 793 *dē he'n*. — 795 *h'e*. — 798 *d' w'elt*.
V. 805 *v'driet*.

vergeeft hem, die u ie verriet,
het quam wt quaden nesten.
Lieve Merten, dat vorsiet :
sonden bringen swaer geniet,
dies seldi u bewesten.
Hi sal noch vallen inden vliet
wie dat anderen noyt verriet;
die duvele selense besten
met harre spisen mesten.

44.

Edel Iacob, gi segt waer;
maer mijn herte es mi soe swaer,
om dat ic ben arm van goede ;
de heren trocken mi bat naer,
ende eerden mi al oppenbaer
ende hieten mi « die vroede; »
doe mijn stucken waren claer
ende ic hen diende hier ende daer,
nu benic uten spoede.
Ic soeke trouwe in weet waer,
in eanre vinden niet een haer;
ic ligge onder die roede.
Ranspoet, rouwe ende vaer
sijn mijns worden gewaer,
ende vinden mi sonder hoede.
Ic ende verlies wi sijn een paer ;
ranspoet treet ons in sinen caer,
hoe cleene ics mi vermoede
ghelucs van selken broede.

45.

Berecht mi, Iacob, derre dinge :
waeromme die coninge

V. 80 *v'geeft hē.* — 811 *m'tē.* — 812 *swa'.* — 815 *and'en.. v'riet.*
V. 819 *ma' mij̄ h'rte.* — 821 *h'en.* — 825 *da'.* — 828 *ha'.* — 830 *va'.* — 833 *v'moede.*
V. 837 *d're.* — 838 *wa'om̄e.*

tornieren niet en mogen;
en make mi geen gespringe,
berecht mi sonderlinge,
het sal mi verhogen.
Merten, ghi wilt, verre ende inge,
vragen mi, die u niet en dwinge,
des hebdi oyt geplogen.
En helpt niet, dat ict u linge:
coninge maecten dat gedinge;
mer het es nu bedrogen.
Ic, die mi met u minge,
verhuedt dat ic u niet en dringe,
houdt u, waert ongelogen.
Hort, Merten, hoe ict volbringe :
dedele wapene, de stalen ringe
gaven coninge vermogen,
graven ende hertogen.

46.

Coninge daden ierst tornieren,
hoven eeren ende iostieren,
ende vonden ridders name.
Ic moet u al dore visieren;
ic doet gerne in manieren,
dat u si bequame.
Waerdi vroet, gi soudt verfieren
op dit edel ordinieren,
daer ic soe sere naer rame.
Huedt u, ende sijt goedertieren,
dat u die dorpers niet en verscieren;
scuwet alle blame;
ghi selt vasten ende vieren.
Sidi quaet, gi selt vertieren,

V. 841 *sōd'lige.* — 842 *v'hogen.* — 843 *m'tē... v're.* — 848 *m'.* — 850 *v'huedt.* — 854 *v'mogen.*

V. 858 *ridd's.* — 862 *v'fieren.* — 864 *da'.... s'e.* — 865 *goed'tierē.* — 866 *v'scierē.* — 869 *v'tieren.*

dat leerde God Adame.
Wine slachten niet der mieren,
wi slechten bat den boesen dieren,
wi hebben alle lame.
Hoe sere ics mi scame!

47.

In diaer ons Heren, dats waer,
een min dan dertienhondert iaer
wert dese rime vonden
van enen, die wel menegen vaer
doechde, stille ende oppenbaer,
met valschen orconden.
Heren waren hem te swaer,
omme dat hi diewile wert gewaer
harre quader sonden,
ende hise spaerde niet een haer,
hine verweet hen, hier ende daer,
te wel meneger stonden.
Gherechtecheit sal maken maer
wie doncker es ende claer,
ende die valsche wonden.
Die heren mesdoen, Merten, spaer,
en valle niet in haren caer,
latet den genen gronden,
dien de dinc gemonden.

Nota :

Hier es tfierde Mertens boec ute, dat in heeft ·xlvii· clauselen ende elke van ·xix· versen.

V. 875 *h'en... wa'.* — 876 *hōd't.* — 879 *oppēba'.* — 881 *h'en... hē... swa'.* — 882 *w't gewa'.* — 884 *ha'.* — 887 *ma'.* — 888 *dōck'... cla'.* — 890 *h'en... m'lē.*

GEVANGENZETTING VAN PHILIPS WIELANT

OP HET SLOT TE HEUSDEN IN NOORD-BRABANT.

Tot de verdienstelijkste mannen, welke Nederland in de vijf-
ıde eeuw heeft voortgebracht, behoort ontegensprekelijk de
htsgeleerde Philips Wielant, omtrent 1440, vermoedelijk te
ıt geboren, en den 2en Maert 1519 (1520) aldaer overleden.
/olgentlijk raedsheer by den raed van Mechelen, en by dien
Vlaenderen, waervan hy in 1488, te midden van de beroerten,
rzitter was, maekte Wielant zich bekend als schryver over
e geschiedenis en onze rechten, en wel bepaeldelijk door zyne
iquitez de Flandres, en zyne dikwijls herdrukte traktaetjens
r de *leenrechten* (1) en de *pratijcke civile* of burgerlyke

---

ı *Tractaet vanden Leenrechten nae de Hoven van Vlaenderen, metgaders de ten daer toe staende : Vergadert by Meester Philips Wielant, President inde r vanden Raede in Vlaenderen.* Gheprint Thantwerpen inde Cammerstraete, Muelen, by Hans de Laet. Anno M. D. ende LVII, kl. 8°. — Tot Middelburg. ielis Orthemels, 1666, kl. 8°. — Ook met de *Commentariën gemaekt by d'heer meester Jan Baptiste de Clerck,* te Gent uitgegeven in 1695 in-folio en in in-8°. — De heer Ketele heeft hiervan in 1839 eenen franschen tekst laten ken : *Beau traité de la diversité de nature des Fiefs en Flandre.* Gand, ınoot-Braeckman, in-8°. Hy gebruikte hiertoe een handschrift der zestiende , hetwelk in zijn bezit was; doch hy heeft niet geweten, dat deze verhande- van Wielant is, en dat ze meer dan eens in het vlaemsch gedrukt was.

rechtsvordering (1). Hy stond tevens by zyne tijdgenooten hoog in achting om zyne staetkundige behendigheid, en meer dan eens werd zijn vernuft te baet gesteld om geschillen te vereffenen of moeijelyke onderhandelingen te beleiden (2).

Ik ben niet voornemens hier een uitvoerig levensbericht van Wielant mede te deelen; maer alleen op eene weinig gekende byzonderheid zyner loopbaen de aendacht te trekken (3).

Tydens de twisten tusschen de Vlamingen en Maximiliaen was Wielant steeds een vurig voorstander van het gezag der staten, waerdoor hy zich dan de wraekzucht van den vorst en dezes aenhangers op den hals trok.

Men leest in den chronijkschryver Despars, dat op den dijnsdag 28en February 1485 (nieuwe stijl 1486) : « *Die grave Inghelbert van Nassauwen, uytter name van den roomsch coninck Maximiliaen, te Ghendt meester Philips Wielant vanghen dede ende te Vuylvoorde int casteel voeren* (4). »

Omtrent deze inhechtenisneming vindt men nergends elders iets geboekt. Het mag dus een gelukkig toeval heeten, dat over eenige jaren de geleerde heer Prosper Cuypers van Velthoven de hand kon leggen op eene oude oorkonde, die op heel die

(1) *Practijcke Civile des Edelen Heere M. Philips Wielandt, Raedt ons gheduchts Heeren Philips Eertshertoghe van Oostenrijck, hertoghe van Bourgongien,.... Voorts syn President in Vlaenderen, ende naderhandt Hooft van synen Hooghen Rade, neffens hem residerende. Van nieus oversien, gecorrigeert ende gesuppleert, by M. Ant. van t'Sestich, Advocaet voor den voorschreven Hoogen Raet te Mechelen.* Tot Rotterdam, voor Jan van Waesberghe, woonende op de Marct, inde Fame. Anno 1613, kl. 8°. — *Den derden verbeterden druck.* Tot Rotterdam by Jan van Waesberghe de Jonghe opt Steygher aende Koren-Merckt. Anno 1622, kl. 8°. — Tot Rotterdam by Pieter van Waesbergen, boeckverkooper opt Steijgher inde Swarte Clock. A° 1642, kl. 8°. — t' Antwerpen, by Hendrick Aertssens in de Kammerstraet in de witte Lelie. 1646, kl. 8°.

(2) Kervyn de Lettenhoven, *Histoire de Flandre,* D. V. Bruxelles, 1850, bl. 349.

(3) Over Wielant leze men onder anderen : Paquot, *Mémoire pour servir à l'histoire littéraire des Pays-Bas.* Louvain, 1769. XV, blz. 48-57.

(4) De Jonghe, *Cronijcke van Vlaenderen door Nicolaes Despars.* Brugge, 1840. IV, bl. 276.

zaek veel licht verspreidt en waervan ik, dank zy de heuschheid des bezitters, hier in dit *Museum* mededeeling kan geven. Het geldt namelijk een rekwest door Wielant zelven aen graef Hendrik van Nassau ingediend. Dit stuk is zonder aenwyzing van dag of jaer; maer dewijl er van Engelbert van Nassau wordt gesproken als reeds overleden, en deze in 1502 stierf, zoo moet het noodzakelijk op of kort na dit tijdstip worden gesteld.

Zie hier nu wat wy uit den inhoud leeren. Toen Engelbert, graef van Nassau, na het sluiten des vredes van het jaer 1485, zich te Gent bevond, liet hy Wielant aenzoeken zich by hem te begeven. Wat er tusschen beiden omging, wordt niet geweten; maer ten gevolge van dit gesprek, liet graef Engelbert, die in de geschiedenis als zeer driftig van karakter bekend staet, den raedsheer aenhouden. Hy beval, dat men hem onmiddellijk te paerd zou doen stygen, al was hy in magistraetskleederen en ongeleersd en ongespoord; en zoo werd Wielant, tusschen geleide van eene bende schutters, van Gent, gevoerd naer Dendermonde, Brussel, Vilvoorden, Mechelen, Antwerpen, Breda, tot eindelijk op het slot van Heusden, waer men hem zeven-en-twintig weken gevangen hield.

Door tusschenkomst van vrienden en bloedverwanten, werd er den 27sten een bevel van Maximiliaen verkregen, waerby Wielant in vonnis zou worden gesteld. Maer wanneer men nu krachtens dit besluit vroeg om aen het willekeurig ophouden van den raedsheer een einde te stellen, antwoordde Jan van Nassau, bastaerdbroeder van graef Engelbert en zijn stedehouder op het slot van Heusden, dat hy slechts de bevelen van zynen broeder, geenszins die des aertshertogen kende.

De echtgenoote van Wielant by Engelbert nu verder aengedrongen hebbende, zoo werd haer door den graef geantwoord, dat haer man gyzelaer bleef voor de uitbetaling der drie duizend kroonen, die de aertshertog aen Engelbert schuldig was.

De handelwyze van Engelbert van Nassau in deze zaek is zeker niet loffelijk en zou onverstaenbaer voorkomen, indien men geene rekening hield van Wielants vroeger gedrag. Het was, zoo het schijnt, grooten deels door zijn toedoen, dat de Staten van Vlaenderen geweigerd hadden aen Maximiliaen de geëischte hulplagen voor het onderhoud van het krijgsvolk toe te kennen. Hierdoor had zich de aertshertog in geldelijke moeijelijkheden, en in de onmogelijkheid bevonden om aen Engelbert te betalen hetgene hy hem sedert lang schuldig was. De graef van Nassau, die beter met den degen vooruit kon, dan kwestiën van privilegiën en rechten bepleiten, vond het kortste en zekerste middel om gelijk te bekomen, zynen voornaemsten tegenstrever als gyzelaer vast te houden, en hem dus niet alleen tot zwygen, maer ook tot betalen te dwingen.

Alhoewel dit middel door graef Engelbert gebruikt om het hem verschuldigde in te vorderen, geener wyze als wettig kon aengezien worden, dachten echter de bloedverwanten van Wielant den graef zoo spoedig mogelijk te vreden te moeten stellen; want men bedreigde ze, zoo 't schijnt, meester Philips naer Duitschland, in de staten van het Huis van Nassau over te voeren. Na eenig dralen werd dan ook de raedsheer losgelaten door tusschenkomst van zekeren Tinteville, abt van St.-Benigne. Men bevond zich in de noodzakelijheid aen Engelbert van Nassau twee duizend twee honderd ponden grooten (van veertig grooten het pond) te tellen. Tinteville eischte daerenboven voor zyne gedane moeite en onkosten, vier honderd pond, en Jan van Nassau honderd-een-en-twintig pond voor de mondbehoeften van Wielant, tydens zyne opsluiting.

Wanneer de raedsheer zich op vrye voeten bevond, en Antwerpen voorbygetrokken was, deed hy, nauwelijks op vlaemschen bodem getreden, eene plechtige protestatie over het hem aengedane onrecht. Akte werd hiervan verleden voor den pastoor van Haesdonck, als apostolicken notaris. Wielant beriep zich in dit

stuk op de nietigheid van al het door hem toegestane, uit hoofde dat zyne toestemming enkel door dwang was afgeperst.

Zoo lang Engelbert van Nassau in leven was, werd deze zaek zonder gevolg gelaten; zoo groot was het gezag en de invloed des graven hier te lande; maer na zyne dood, had, zoo ik zegde, Wielant aen graef Hendrik van Nassau, Engelberts neef, het besprokene rekwest gericht. Hy vroeg twee duizend pond schadevergoeding boven de teruggave der bovengemelde sommen, en aenzocht den graef de zaek in der minne te vereffenen, zoo niet zou ze in rechte beslist worden.

Het is vermoedelijk, dat men tot eene vriendelyke overeenkomst geraekt is. Hendrik van Nassau was immers, in tegenstelling van zynen oom, zeer bevredigend van aerd; en men vindt nergends sporen van eene rechterlyke uitspraek in deze zaek.

Zie hier het stuk :

Mémoire pour en toutte revérence remonstrer à hault et puissant prince, Monseigneur le conte de Nassau, depar maistre Philipe Wielant ce qui s'ensuit :

Que, assez tost après la paix de Flandres, que l'on dist de l'an IIII^{xx}v, feu monseigneur le conte de Nassau, estont à Gand, manda venir devers ly en son logis, le dict maistre Philipe, disant que avant son partement dudict lieu, il désiroit parler à ly,

La quelle chose le dict maistre Philipe, qui tenoit le dict seigneur pour son bon seigneur et amy, fist liberalement, non pensant qu'il luy voulsist aucun mal.

Touttesfois, ly illec venu, ledict seigneur le prinst par la main, luy fist signe d'amour, et dist que le Roi voulont qu'il allast avec luy, et qu'il ne se sousfrast, car on ne le traicteroit que en toutte raison et justice, et luy mesmes tiendroit la main ad ce que ainsy se feist.

Et, après que le suppliant luy eust gracieusement respondu qu
feroit son plaisir, le dict seigneur le fist incontinent mettre à cheval
sa longue robe, sans houseaux ne esperon, ainsy qu'il estoit venu enve
luy à son commant, et le mener entre des archiers comme ung lar
fort esclandreusement de Gand à Tenremonde, et de là à Bruexell
et par devant Vulvoorde à Malines et d' illec en Anvers, et d'Anve
l'envoya par ses dicts archiers en sa ville de Breda et d' illec à chast
de Huesden, dont il avoit la garde.

Ouquel lieu ledict maistre Philipe fu detenu par l'espace
xxvj sepmaines si estroitement que personne ne povoit parler à luy,
non à la présence de Jehan, bastard de Nassau, son frère et son lie -
tenant ou dit chastel, ou de ses commis, sans jamais luy vouloir dire
cause de son emprisonnement ne luy vouloir faire administrer justi
selon sa dicte promesse de ce très-souvent prié et requis.

Et, combien que pendant ce temps les femme, parens et amis dudi
maistre Philipe eussent fait plusieurs et extrêmes diligences et pe
sieutes, tant devers la personne du Roy, que devers son conseil af
d'avoir provision pour faire constraindre ledict de Nassau et s
lieutenant ad ce que dit est, mesmement à délivrer le dit maist
Philipe de prison ou le mectre en justice, et que à celle fin jillz eusse
obtenu du Roy mandement en date du xxvj^e^ de Juilliet a° iiij^xx^vj.

Néantmoins jillz ny sçeurent parvenir obstant que icelly mand
ment ne povoit avoir son exécution et que ledict bastard respondi
Pierre du Puts, exécuteur dicelly mandement, que quant il en vie
droit mille telz, il ne obeyroyt pas ung seul, mais se monseigneu
de Nassau luy commandoit aucune chose, il le feroit ainsy que pl
amplement appert par la relacion dudict exécuteur.

Et, depuis quant la femme dudict mestre Philipe s'est par conse
d'amis très-souvent trouvée devers ledict seigneur pour savoi
comment l'on en polroit faire par expédient, puisque par justice l'o
n'y povoit parvenir, icelly seigneur luy respondist finablement qu
le Roy luy devoit iii^m^ escus, lesquellz il luy avoit assigné prend
sur ledict maistre Philipe; ne luy chaloit se c' estoit à tort ou
droit; mais jammais icelly maistre Philipe ne partiroit de prison qu
premiers il ne luy eust satisfait d'icelle somme.

A quoy ladicte femme fort perplexe luy demanda, se c' estoit raiso
et se sa conscience le pourroit supporter, veu que ledict maistre Phili
ne devoit riens au Roy; il respondy qu'il s'an attendoit à la conscien
du Roy, qui luy avoit fait ladicte assignation.

Et depuis, continuant ce propos, ung surnommé Tinteville, abbé d

ıigne, soy disant conseiller et entermetter des besognes du-
:ur, manda venir vers luy à Bruges la femme et aucuns parens
istre Philipe, et leur dit que le dit seigneur s'estoit moult
lé de l'impétration dudict mandement et qu'il avoit voué
e se on ne luy payoit les dicts iiij^{m} escus endedens xv jours
ıchain venans, il envoijeroit logier ledict maistre Philipe en
ne, en tel lieu que on ne le verroit mais en pièce, et peut
nais.

ant ledict abbé par ses parolles, menaces et persuasions que
nme et aucuns de ses parens, sans le sçeu dudict suppliant,
ıntens d'appointier à luy et eulx obligier en leur propre et
ı, de baillier et payer audict de Nassau pour ledict maistre
certains termes, ij^{m} ij^{c} livres de xl gros la livre, et oudict abbé
pour sa paine.

our ce que lesdicts femme et parens doubtoient que ledict
'hilipe ne vouldroit accepter ledict appointement, icelly
ɔya en prison devers ledict maistre Philipe, et luy fyst dire
conseilloit pour son bien qu'il acceptast icelly appointement,
e le faisoit à ceste fois, jammais n'y parviendroit, mais seroit
erdu, avec autres parolles.

ʳ ledict maistre Philipe fort travcillé de la longue prison,
: la justice luy estoit fort eslongnié, et considérant l'auctorité
ıce de celly à qui il avoit à faire; ausy sachant de quelle
cace sont appointemens et promesses faictes par constrainte
, dit de bouche et riens de ceur, ne de volenté, mais seulle-
r yssir de sa misérable et torchonnière captivité, qu'il estoit
e accepter ledict appointement.

ce, fu tantost après mis à delivré en payant oudict bastard,
pardessus ledict appointement, clxxj livres, qu'il luy
pour ses despens ordinaires.

: lendemain, lendemain de sa délivrance, ledict maistre
ɔy trouvant en sa liberté et francise, véant qu'il estoit passé
: venu à Haesdonc, terror de Wase et pays de Flandres, com-
levant le curé d'icelly lieu, notaire apostolicq, et en présence
urs tesmoings protesta, provoqua et appella de tous les griefz
ts, mesmement de ladicte obligacion faicte à son descheu par
e parens et amis, par faute de non savoir recouvrer justice,
sentement par luy fait en prison, ensemble de touttes exécu-
s'en porroient ensievyr et des payemens, qui s'en pourroient
crainte ou doubte d'icelly seigneur ou autrement.

Ainsy que touttes ces choses apparent par instrument dudict notaire, daté du premier de Septembre oudict an iiij^{xx} et vj, lequel ledict maistre Philippe a tousiours depuis gardé avec ledict mandement et dicte relacion, esperant et attendent le tamps de justice,

Et, néantmoins il a par la protestacion et soubz l'appellacion et par la constrainte que dessus, non osant troubler ledict seigneur de paour d'avoir pis, furny à toutes les sommes dessusdictes et icelles delivré à telz de ses gens qu'il luij a pleu, et entre autres à baillie à maistre Leurens du Blioul, qui se disoit son secretaire, viij^{c} desdictes livres sur sa lettre, que le dict maistre Philipe a devers luy, et le surplus diversement.

Et, pour ce que maintenant par le trespas de feu monseigneur de Nassou, que Dieu perdoint! cessent les craintes, que avoit ledict maistre Philipe, de mectre son fait en justice, et que espère que présentement la justice luy sera ouverte, icelly maistre Philipe a advisé d'en baillier requeste à mon très-redoubté Seigneur.

Mais, par honestcté, et comme raison veult, il en a bien voulu premiers faire advertir mondict seigneur de Nassau à présent seul héritier dudict feu, et luy prier et supplier que amiablement et sans procès, son noble plaisir soit luy randre ou faire rendre et payer la somme de v^{m} iij^{c} lxxj livres, de xl gros la livre.

Est assavoir ij^{m} ij^{c} livres de gros à payer à feu ledict seigneur de Nassou et oudict maistre Leurens — Item iiij^{c} livres, qui furent baillez à l'abbé de Saint-Benigne pour ses paines.

Item clxxj livres de gros à payez ou bastard pour ses despens de prison ordinaires.

Et iij^{c} livres de gros à payez pour ces despens extraordinaires, tant aux archiers que en ladicte prison et autrement.

Et avec ce pour les despens fais par sa femme, parens et amis, à poussievyr sa despeche ung demy an entier de ville en ville et de pays en pays, iiij^{c} livres.

Et, pour ses déplaisirs, hontes, dommaiges et interestz, en regart à sa vocacion, et ad ce que pour furnir ausdictes sommes luy a convenu vendre rentes et prendre argent à finance : ij^{m} livres.

Fait ensemble ladicte somme de v^{m} iij^{c} lxxi livres.

Et ledict Seigneur fera bien raison et justice.

Dit rekwest is geschreven op papier en beslaet drie bladen in-folio. Op een buitenblad staet de naem : *Wielant*. Deze, zoo wel als geheel het stuk, zijn misschien door hem zelven geschreven.

C. A. Serrure.

P. F. DU JARDIN,

EEN DICHTER VAN TWAELF OF DERTIEN JAER OUD.

ıitschland, waer geen vak van letteren of wetenschap ınd is gebleven, en waer om zoo te zeggen over alles geschreven zijn, verscheen te Hamburg, in de eerste jaren ge eeuw, eene zoo gezegde bibliotheek van vroegtydige len, dat is van mannen, die zich, vóór hunnen twintig- ouderdom, in de geleerde wereld eenen naem hadden (1). De schryver van dat boek, Klefeker, heeft geene moeite l om het zoo volledig mogelijk te maken.

hier by de lijst door dien geleerde gegeven, den naem an eenen jongeling, van wien te Gent in 1662, drie gedich- r den volgenden titel in het licht kwamen :

derlandsche dichten. 1° *Op de Ontydighe Doot van Alexander ten.* 2° *Op den moort, aenghedaen aenden keyser Mauritius, tyran Phocas* 3° *Op de Bekeeringhe vanden H. Igna- Loyola Stichter der Societeyt Jesu, van een Chreyschs-en- tot een gheestelijck Leven. Ghemaeckt Door P. F. D. R. oudt* 13 *Jaeren. — Te Ghendt, Ghedruckt by Bavdvyn Manilius, e in de witte Duyve, Anno* 1662. — In-4° van 14 bladz. (2).

---

(1) FEKERI *Bibliotheca Eruditorum praecocium sive ad scripta hujus argu- ilegium et accessiones.* Hamburg, 1717, kl. 8°.

(2) titel staet insgelijks, naer mijn exemplaer, opgegeven by VANDERHAE- *liographie gantoise.* D. II, 151, N° 1206.

De uitgever dezer gedichten, een pater der Societeit Jes
die V. D. H. teekent, zegt in een voorwoord : « Een van de
dry Nederduydsche Dichten sijn my by ghevall' in handen gh
commen, als ghemaeckt door een Edel Jonghelincxken van ontre
twaelf of derthien jaeren. Niet connende het selve ghelooven heb
aen hem voorghestelt een onverwacht beslach ofte materi
om die te beschreyven in ghelijcken Dichte; ende dat in sul
een plaetse en gheleghentheyt, in de welcke hy gheen behu
saemheyt van boecken ofte van menschen en conde becomme
't welck lesende hebb' bevonden, dat dit, hetgene hy soo alle
wesende hadde beschreven, verdiende aen de voorgaende Dicht
vergheleken, jae voorghestelt te worden. Oversulckx hebb' i
gheraeden aen den Heere Vader van den voorseyden jonghelinc
dat hy dese *Dry Dichten* souden doen drucken.... Den naem v
het voorseyde Jonghelincksken is naer de ghedichten uyt gh
druckt met alle de letteren sijns eyghen naems, doch verminghe
en anders ghestelt, door dien dat, noch den Heer Vader, nocht
selver en hebben willen nemen des stouticheyt vanden eyghen nae
uyt-druckelijck te beduyden om alle verwaentheyt te verhoeden.

De naem des jongelings staet achter het derde stuk op deze wyze uitgedrukt : *P. F. Da-riduni.* Ik denk, en de heer Vander Haeghen is daerin van mijn gevoelen, dat men daeruit door letterverwisseling *P. F. Du-Jardin* te lezen heeft.

In der daed, er bestond in dien tijd te Gent een adellijk geslacht, dat den naem van du Jardin voerde, en waertoe onze jeugdige dichter zal behoord hebben. Nicolaes du Jardin, heer van Hanseghem en Hemstenrode, uit Holland geboortig, en in huwelijk hebbende Francisca Helman, kwam zich te Gent vestigen; en in 1659, bekwam hy hier te lande herkenning van adel en den titel van ridder (1).

(1) Le Roux, *Recueil de la noblesse.* Brux., in-4°, bl. 312.

Deze Nicolaes was vader van Thomas du Jardin, die te 's Gravenhage in 1653 geboren werd, in de orde der Preêkheeren trad en een aental godsdienstige werkjens, zoo in het latijn als in het vlaemsch, uitgaf(1).

P. F. du Jardin, die in 1662 twaelf of dertien jaer oud was, en dus omtrent het jaer 1650 geboren werd, is waerschijnlijk een oudere broeder van den Preêkheer. Hy zal ook in Holland, en niet te Gent geboren zijn, alhoewel hy die stad reeds sedert ruim drie jaren bewoonde, toen zyne dichtproeven in het licht werden gezonden.

Zie hier den aenhef van het eerste stuk, het *Clachtdicht over de dood van Alexander den Grooten.*

o Doot! o vrede doot! en hebt ghy dan gheen palen?
comt ghy oock in het Hof den Keyser sellefs halen?
  comt ghy in het Palleys, en sleypt ghy naer het graf?
  die heel de weerelt door noch onlancks wetten gaf.
Ick meynde dat u macht niet verder en cost komen,
ick meynde dat den boogh, den pyl u was ontnomen,
  als ghy comt in 't Palleys, als ghy comt in het Hof;
  maer wat ick meyn of niet 't verandert al in stof.
De doot, de bleeke doot, en weet noch niet van sparen,
en weet niet wie sy moet door-schieten; wie bewaren;
  haer ooghen sijn verblint, haer pylen sijn ghemeyn,
  soo wel voor rijck als aerm, soo wel voor groot als cleyn.
S'en weet niet waer sy schiet, en wie sy sal gheraecken,
oft waer sy een bleeck lyck, een droeve baer sal maecken,
  en als sy hier en daer eens haren boogh ontspant,
  dan heeft sy haren pyl in 't Keysers hert gheplant.
Waer is nu uwe macht waer sijn nu u soldaeten?
syt ghy van al uw volck alreed soo haest verlaeten?
  waer is nu dien moet? die ghy eens hebt ghetoont
  als ghy, oock met de doot, u vyandt hebt gheloont.

(1) Men zie over hem: GOETHALS, *Histoire des lettres, des sciences et des arts en Belgique.* Brux., 1844. D. IV, bl. 246-255.

Waer is u stercke handt? waer is u jeugdigh leven?
waer is den schoonen glans? waer is het al gheblevcn?
. Ah! t' is nu al vergaen; het lichaem is verrot.
en Alexander selfs en is maer eenen spot.
Die heel de wereldt had met lof en prijs verwonnen,
die licht hier van de doot nu teenemael verslonnen.....

Het begin van het derde stuk ter eere van den heiligen Ignatius de Loyola geschreven, diene hier tot eene tweede proeve:

In Spangien is een stadt, met name Pampelona,
daer Mars den coninck is, de coningin Bellona,
daer menich machtich helt sijn bloet vergholen heeft,
wiens lichaem is verrot, wiens naem nog heden leeft.
De stadt is over all' versterkt met hooghe mueren
die teghen 's vyants macht, die teghen wapens dueren;
die met het bolle-werck, die met de halve maen
de crachten van 't gheschut, den legher wederstaen.
Maer dese sterkt' is kleyn, daer sijn noch sterker mueren
daer is een stercker handt, die noch meer doet versueren
die met haer eyghen siel de stadt beschermen moet;
door wiens kloek-moedicheyt, den vyant stort sijn bloet.
Nochtans den Franschen vorst heeft sigh te velt begheven
en heeft door syne macht dees vrome stadt doen beven,
dus snijt een koude vrees de borghers door het hert,
en schijnen al vermoort, al zijn sy sonder smert.
Men sluyt de poorten toe, de stadt die wort beclommen
naer datter menich mensch, hadd' in sijn bloet gheswommen.
Men wacht aen alle kant, men vechter inder nacht
soo wel als inden dach, het compt all' onverwacht.
De waters root van 't bloet, het lant wit vande beenen
die worden overtreed, als op de straet de steenen;
hier worter een ghewelt, daer worter een ghekerft
hier wederom een paer door 's vyants sweerden sterft.
T'gheschut op 't bolle-werck, wort hier en daer ontsteken;
gheen wapens, gheen gheweer, gheen roer, gheen lont ontbre
gheen helmen, gheen rapier, gheen pycken, gheenen schilt,
gheen sweert, gheen bloedig sweert 't welck vele menschen vilt
De coghels vlieghen uyt de sware stale ballen
dat in des vyants heyer van al de vesten vallen

en swieren door de locht, en dooden menich helt
die eertijts met sijn sweert, wel duysent hadt ghevelt.
Nochtans t' belegh gaet voort, de stadt wordt overvallen,
men sproeyt met t' menschen bloet, de vesten en de wallen;
den vyant eens ghelijckx is soo van bloet doornat
dat oock het vinnich stael van lont gheen vier en vat.
Het gaet nu op het lest, een deel beghint te kermen;
een ander met sijn sweert, sijn eer noch wilt beschermen,
Loyola een voor al wordt in sijn been ghewont
maer dese wond alleen cost maecken hem ghesont.....

En wat verder :

Vaert weerelt vaert dan wel, ick wil u heel verlaeten;
als vyant wil ick u, k' wil u altijtds haeten.
Vaert wel, vaert eeuwich wel, Loyola die treckt voort
hy treckt syn seylen in, eer hy is over-boort,
adieu Biscaya dan, Navarr' en Pampelona,
adieu dan Arragon, adieu Mars en Bellona,
van nu ben ick bereyt te dienen eenen Godt,
diet'altemael bestiert door raed, en door gebodt.
Als hy dees worden sprack, soo wiert hy meer ontsteken,
soo dat sijn gloyend' hert van liefde scheen te leken.
En soo sy hadt gheseyt, soo heeft sy oock ghedaen,
en is op staende voet naer sijnen roep ghegaen.
Dit doet het hemelsch vier, die Goddelijcke-stralen
die in Loyolas hert van boven comen dalen
dit is de soete cracht, de cracht van suyver min,
die hem soo wonder schoon compt spelen inden sin.
Hy seght ick ben bereyt op staende voet te sterven
tormenten op torment, en pijn op pijn te erven;
ja niet alleen een dood, maer duysent t'onderstaen,
en naer de doot van selfs, oock naer t'schavot te gaen.

Alhoewel de drie stukken sporen dragen, dat ze uit de pen van
enen leerling in de kunst gevloeid zijn, bewyzen ze toch dat de
ugdige schryver niet van aenleg ontbloot was, en dat hy door
eerdere beoefening eene eervolle plaets onder de dichters van
nen tijd zou hebben kunnen bekleeden. Wat er echter later
in hem geworden is, kan ik niet zeggen.

WATERINGEN EN VAERTEN IN VLAENDEREN,

TYDENS DE VIJFTIENDE EEUW.

In eene landstreek zoo als de onze, waervan een groot gedeelte aen de wateren ontwoekerd is, kan men niet onverschillig zijn om te weten, hoe onze voorvaders de rivieren ingedijkt of afgeleid, en de moerassen en vennen uitgedroogd hebben, om den bodem bewoonbaer te maken. Vlaenderen was vroeger niet wat het thands is. Tydens de middeleeuwen nog was de helft van dit gewest, of byna ontoegankelijk of onvruchtbaer. Onmeetbare heiden strekten zich overal uit, en by gebrek aen dyken en waterwerken had men gedurig tegen overstroomingen te worstelen.

Mijn doel is niet te dezer plaetse over den toestand van Vlaenderen in vroegere eeuwen uit te weiden, noch over het aenleggen onzer polders of het inrichten onzer wateringen te handelen. Ik verwijs naer de boeken, die over dat vak bestaen, en vooral naer de bekroonde verhandeling van den heer De Hoon (1).

Ik bepael my tot het uitgeven van twee oorkonden uit de vijftiende eeuw, die ik als belangrijk genoeg achte om in het licht gegeven te worden, des te meer daer de stukken, het afweeren van het water of het delven van vaerten betreffende, in zeer klein

---

(1) *Mémoire sur les Polders de la rive gauche de l'Escaut et du littoral Belge* in de *Mémoires couronnés de l'Académie de Bruxelles*. Brux. 1852, in-8°, D. V.

getal, ten minste van uit de middeleeuwen, tot ons zijn gekomen. Deze twee charters berusten onder dat gedeelte der archieven van de oude abdy van Sinte-Baef te Gent, hetwelk tot heden toe in de Hoofdkerk alhier bewaerd wordt.

Het eerste dezer stukken is eene keur, dat is eene oproeping en overeenkomst der ingelanden van de Wateringen van de Groede en van den Zouten Polder, ten einde de middelen te beramen om aen de hevigheid van den stroom te wederstaen. Men stelt als voordeelig voor om het geweld van het water te beletten, zoo in het Aerdenburg-ambacht, bewesten en beöosten de Eede, als in de Watering van de Oude Evene(1), op Cadsant, en elders, steenen hoofden en duikers aen te leggen. Doch alzoo deze werken, van den eenen kant, voor den Yzen Polder en de Watering van de Groede, en van den anderen kant, voor den Zouten Polder, moeten verricht worden, zal het bestuer van beide deze inrichtingen naer evenredigheid zijn aendeel moeten betalen. De aen de zaek belanghebbenden keuren het middel goed, en laten toe dergelyke werken uit te voeren, waer men het nuttig zoû achten.

Het ander stuk betreft het delven eener waterleiding, de *Lijsdonck-leede* geheeten, in het land van Waes. Vanden Bogaerde heeft er reeds melding van gemaekt, en er eenige regelen laten van drukken(2). Het is een oktrooi door de Schepenen van Gent, aen 't welk het land van Waes, in sommige gevallen, onderhoorig was, op het verzoek der ingezetenen van Sinai, Exaerde, Saffelaer, Dacknam, Lokeren, Mendonck, Sprendonck, Desteldonck, Everghem, Winkel, Wachtebeke, Moerbeke, Stekene, Kemseke, Sint-

---

(1) In het oorspronkelijk stuk staet: *van den Houden Yevene*. Deze Watering heeft haren naem bekomen van den dijk, dien Jan van Avesnes heeft doen aenleggen. Van daer het woord *Evene* als eene vertaling van *Avena*, *Joannes de Avena*.

(2) *Het Distrikt St.-Nikolaas, voorheen land van Waes*. St.-Nikolaas 1825. D. I. bl. 26-27.

Pauwels enz., verleend, om eenen waterloop te doen delven, ten einde daerdoor de landen van de overstrooming by hooge ty te bevryden.

Deze waterleiding moet van Sinai af tot aen Waesmunster loopen, alwaer zy zich in de Durme zal ontlasten. De schepenen van Gent bevelen te dezer gelegenheid, dat men de Zuidleede van Mendonck tot aen Exaerde, zal moeten uitruimen en opdelven. « Voortijds, « zeggen zy, » kwamen de visschen in den vorschtijd in groote menigte langs de Durme naer Mendonck en van daer naer Gent, waerdoor de rivieren rond de stad altijd ruim voorzien waren; dit zal op nieuw gebeuren zoodra de Zuidleede en de Durme zullen gekuischt zijn, terwijl men thands ter gezegde plaetsen, geheele schepen visch vangt, waermede men de verkens mest. » Diensvolgends verbieden de schepenen, in de maenden Maert, April en Mei, dat is in den vorschtijd, in de voorschrevene wateren te visschen. Verder willen zy nog, dat men andere waterloopen, zoo als de Kele(1), tusschen Langerbrugge en Sprendonck, zoù uitdiepen. De schepen, welke tusschen de Moere en de stad Gent varen, zullen moeten in die kosten betalen, enz.

Geheel het stuk verdient gelezen te worden, om met den vroegeren toestand der rivieren en waterleidingen rondom Gent bekend te worden. Wat de *Lijsdonck-leede*, waerover hier hoofdzakelijk gehandeld wordt, betreft, deze is thands, volgends het reeds aengehaeld werk van vanden Bogaerde, slechts eene onbeduidende sloot op het grondgebied van Sinai beginnende, en zich op dat van Waesmunster, niet meer in de Durme, zoo als vroeger, maer wel in de Moervaert verliezende.

(1) Het zelfde, meen ik, als de *Cale*.

I.

10 Maert 1431 (1432).

In tjaer xiiii^c ende xxxi hebben beclaecht ghezijn Cueren ter diverschen stonden, inde Wateringhen vander Groede met haren medeplegbers, ende in Wateringhen van den Zouten Poldre; ter welker eerster Cueren ghepropоneert ende voertghestelt was byden inghelanden vanden tween Wateringhen, hoe men, bider gracie Gods, zoude moghen wederstaen de snede vanden stroeme voer beede Wateringhen. Ende mids dien, dat de inghelande vanden tween Wateringhen aengezien hebben, dat men groot proffijt doet ende wederstaet de snede vanden stroeme : in Ardenbuerch-ambocht, bewesten ende beöosten der Eede, daer groten stroem ende snede es, met steenen hoofden te worpene, ende insghelijcx inde Wateringhe vander Houder Yevene ende in Caedsandt ende te vele andren steden ; hebben gheaviseert de vorn. inghelande inde zelve Cuere, omme insghelijex te wederstane de snede vanden stroeme, voer de twee Wateringhen met steenen hoofden ende dukers daer toe behorende, aenghezien dat voer de twee Wateringhen niet so grote diepte noch snede es also et(1) es in Ardenburch-ambocht ende Houde Yevene ende tandren steden; ende ute dien dat de materie zeere ghewichtich ende zwaer was, hebben overeen ghedreghen ende gheaccordeert de vors. Wateringhen, dat elc van beede den Wateringhen zouden doen beclaghen noch eene Cuere ende te kennen gheven den notablen, die al daer niet en waren, te wetene: die wonende waren te Brugghe, ter Sluus ende in andren plaetsen, omme eendrachtelike met den ghemeenen ende notablen inghelanden van beede den Wateringhen, raed ende advijs te hebbene up de vors. materie, te wetene : up steenen hoofden ende dukers te makene voer de vors. twee Wateringhen, omme den stroem ende snede te wederstane voer beede de Wateringhen, omme tmeeste proffijt ende orbuer vanden vors. Wateringhen; aenghezien daer men den stroem ende snede niet en wederstonde met steenen hoofden ende dukers, dat men zoude moeten leeden inzaten ten velen meerdren grieve ende coste van den tween Wateringhen. Inde welke vors. wettelike Cuere over een ghedreghen es, zonder eenich ghescil of wederzegghen van yemene, dat men worpen ende

(1) *Et*, voor *het*.

maken zoude steenen hoofden ende dukers, ende die te legghene ten proffite van beede den Wateringhen, ende tzulker plaetsen ende steden, daer beede de Wateringhen overeen draghen zouden, omme ten vroemsten ende ten proffite den stroem ende snede van dien te wederstane; ende by dien dat deze vors. steenen hoofden ende dukers ligghen zullen voer den Ysen-poldre ende Groede-Wateringhe, met haren medeplegers, of een zijde, ende voer den Zouten Poldre of andre zijde, welke zijn twee diversche Wateringhen, elc hebbende zine particulaire Cuere, zonder yet ghemeene te hebbene, of deen met den andren te contribuecrene of te gheldene; so was aldaer over een ghedreghen bi beeden Wateringhen ende Inghelanden, omme 't meeste proffijt ende omme dat ne gheene ghescille vallen noch risen zouden tusschen de twee Wateringhen, omme de costen, die men doen zoude moeten, als vanden steenen hoofden ende dukers vors., dat de vors. twee Wateringhen eendrachtelike ende ghemeene aennemen zouden te makene ende te werpene de vors. steenen hoofden ende dukers ten ghemeenen costen ende proffiten van hem beeden, in dezer manieren ende conditiën : dat de Wateringhe van den Zouten Poldre zal contribueren ende gheven, nu ende toot alre tijt, met den Ysen-Poldre ende Groeden-Wateringhen voors., toot de costen vanden vors. steenen hoofden, dukers ende al dat daer toebehoort, van ellevene penninghen de twee, zonder eenighe andre ghemeene costen te contribueringhe ende te hebbene deen met den andren, zonder alleene inde costen vanden steenen hoofden, dukers ende al, dat daer toe behooren zal, also ghezeit es; ende aldus blijft elcke Cuere vanden vors. twee Wateringhen staende in hare virtute ende up haer zelven. Ende omme dat alle dese zaken wettelike ghedaen ende over eenghedreghen zijn in eene wettelike beclacchde Cuere van beede den Wateringhen, eendrachtelike ende zonder eenich wederzegghene, zo zijn hier huut ghemaect brieven bi A, B, C, D, deen huut den andren ghesneden, rustende ende zijnde inden handen vanden tween voors. Wateringhen.

Actum a° xiiii° ende xxxi, den x^sten dach in Maerte.

Chirograef op perkament; onderaen staen de letters A, B, C, D, ten halve doorgesneden. Op den rug leest men : *advis om te wederstane de snede vanden watere vander Wateringhe vander Groede ende den Zouten Polre, int jaer* xiiii° xxxi.

II.

18 Maert 1438 (1439).

Allen den ghonen, die desc presente letteren zullen zien of horen
:zen, Scepenen ende Raed vander stede van Ghend saluut. Wij doen
: wetene, hoe dat ons anbrocht es bij diversschen persoonen inzetene
ıde ghegoedde vanden prochiën van Synay, Exaerde, Tsaffelaer,
ackenam, Lokerne, Mendonc, Sprendonc, Desseldonc, Everghem,
Vincle, Wachtebeke, Mourbeke, Stekene, Kemseke, Sente-Pauwels
Waes, ende meer andre prochiën ende ghehuchten, dat grooten
·buer ende van noode ware ghedolven te werdene eene leede ghe-
:eten de *Lisdonc-leede*, mids den grooten scaden, diemen neemt in
ɔghe watren vanden vruchten, merschen ende ghersinghen up de
·de staende, beghinnende in de Duerme, tusschen den ouden
ersche ende den Zwavenaertschen merschen, bijden Rabotte van
ɔudeloe, inde prochie van Synay, ende also voort lopende ende
:ndende toot inde Duerme, inde prochie van Waesmonstre, duer
ıeel land, herweghen ende straten, also verre alst behouft ende
ın noode werdt. Biddende dat wij daerinne consenteren wilden ten
ıemeenen orbuere, nutscepe ende proffijte van allen den inzetenen
ıde ghegoedden vanden voors. prochiën, marchen ende jeghenoeden
ın daer ontrent. Up twelke wij begheerden te hoorne vier notable
:rsoonen vut elker prochie, teenen zekeren ghenoemden daghe,
mme van hemlieden gheinformert te zine, mids der lasticheyt van
iere, al eer 't voors. ghedelf voortganc hebben soude; ende naer
informacie ende verclaringhe ons ghedaen bijden ghedeputeerden
uten prochiën, zo voors. es, hebben wij, metgaders beede den
ekenen van deser voors. stede, bij goeder voorsienicheden ende
ijpen rade ghedelibereert, gheordonneert, ghewillekuert ende ghe-
ɔnsenteert, datmen de voors. Leede delven sal ten meesten orbuere,
roffijte ende mintsten quetste ende grieve van elken, inder manieren
ier naervolghende: Eerst, datmen allen den ghonen, duer wiens
oedinghen ende erfachtichede men de voors. Leede sal delven, zal
oen ghelden ende betalen van haren gronde ende erfachtichede,
aer weerdde van dien, wel ende redelic; ende elc sal moghen planten
p sijn land neffens de Leede, tziner ghelieften ende proffijte, sonder
:ment anders eenich recht an te hebbene, behouden an elke zijde
:nen traghelwech, also breet als die behoort te zine ende es up andere

rivieren. Item, men sal maken een steenin brugghe, bij Pots, inden heerwech, daer de Leede duer sal lopen, wel ende lovelic, al soot orbuerlic ende proffitelic zij. Item, men sal delven ende rumen de Zuutleede, beghinnende te Mendonc toot Exaerde an den Dam, tooten oude canten ende ouden bodemen, ende alle helcweeren (1), diere inne zijn, salmen vutdoen, ende voortan niet meer eenighe hilcweeren stellen noch in eenighe vanden anderen rivieren, up sceerplic ghecorregiert te zine, also over redelic ende orborlic dinken sal; ende daerinne niet visschen dan met netten. Ende de Zuutleede also gherumet ende ghedolven wesende, zo sullen se van dan voort rumen ende zuveren van cruden ende ander sins de ghelandde, elc jeghen tzine, te zinen coste. Item, omme dat de verssche visschen, die plaghen te commene bij grooter menichte vuter Scelde de Dorme up, duer de Zuutleede te Mendonc, ende van daer ter voors. stede van Ghend; ende inden tijd als zij pleghen te vorsene, ende zij also quamen, sonder ghestudt te zine, inde Zuutleede, plaghen de verssche rivieren van ontrent de voors. stede alle te bet ghespijst te zine, also zij zullen van nu voortan, als de Zuutleede ende de Duerme gherumt zijn vande hilcwieren ende andersins, men ten voors. plaetsen plach te vane by grooten scepen bij vele diversschen persoonen, diere haer verkine mede plaghen te mestene ende andersins ombehorlic te verdoene, dat onredelic ende niet ghedoghelic es; zo hebben wij gheordonneert, datmen inde voors. rivieren, in tijden als de versche vissche costumeren te vorsene, te wetene : inde maenden van Maerte, April ende Mey, niet en sal moghen visschen met netten, corven noch andersins bij eeneghen engiene. Item, salmen de Kele, tusschen der Langherbrugghen ende Sprendonc, daer te doene zij, delven, te wetene: ten diepsten vier spete diepe, ende eldere, daer min te doen es, naer advenant, zo datter in langhe jaren toecommende gheen ghebrec an en zij; ende daerinne zullen ghelden ende contribueren de ghone, die met scepen varen tusschen de Moure ende der voors. stede van Ghend, also datte ghecostumeert es van ouden tijde. Item, de heste (2), die ligghen inde Nieuwe Leeden, int heerscip van Exaerde, salmen vute delven ende rumen toot inde Dorme, ende rumen toot inde diepte met ghemeenen coste. Voort alle de ghone, die ghelandt zijn ende ghegoedt

---

(1) *Helcweeren*, verder *Hilcweeren* en *Hilcwieren*. Het woord is telkens duister geschreven. By Vanden Bogaerde, staet *Rietweeren*.

(2) *Heste*, verder *Hiesten*. Het woord is zeer onduidelijk in het stuk.

neffens der rivieren, tusschen der Langherbrugghen, oestwaert, ende der Duermen, die daer hebben vaerden, waterganghen, beken, grachten groot of cleene, even verre dat zij hueren biesten ende toekeer hebben inde voors. vaerden, waterganghen, beken of grachten, zullen ghehouden zijn die te rumene toten ouden canten ende bodeme, elc jeghen tzine tzijns zelfs coste. Item, de Leede van mer Olivier den Jaghere, neven den Dam toot Exaerde, zullen rumen toten auden cante ende bodemen de ghone, diese ghecostumert ende gheploghen hebben te rumene van oude tijde. ENDE INDE COSTEN van al dezen, met al diesser ancleven mach van beghinne toten hende, zullen contribueren, ghelden ende betalen alle de ghone, wie zij zijn, nieme vuteghesteken noch ghesondert, diere bij zullen werden verlicht vanden watre ende eenich voordeel ende proffijt daer af hebben zullen, naer datter elc bate ende proffijt af hebben sal. Item, de brugghen, die sculdich zijn te ligghene inden Dam tusschen Mourbeke ende Exaerde, zullen maken de ghone, die se van ouden tijden hebben gheploghen te makene, ende insghelijcx den Dam. Ende daer af zullen de persoonen hier onder ghenoomt hemlieden doen informeren ende besouken, wie datse van ouden tijden ghecostumert ende gheploghen hebben te doen makene. Ende, omme dat tvoors. ghedelf ende alle de pointen boven ghescreven te bet vulcommen zouden werden, ten orbuere ende proffijte van elken, dient aengaen mach, so HEBBEN wij gheordineert, ghecomitteert ende ghestelt, ende bij viertute van dezen ordineren, committeren ende stellen Louise vanden Moure, fs Gillis; Henricke den Caluwe; Janne vanden Ackere ende Pietren Tierin, ghemerct dat zij ten ghonen dat voors. es, hem wel ghevroeden ende oec expert zijn, omme zulc last an te nemene ende aenveerdene, ghelijc wij te vullen gheinformert zijn alsoot behoort; de drie van hemlieden altijds machtich zijnde alle saken te doene ende doen doene, al waert dat eenich van hem vieren, welc het ware, absent wezen moeste. Ende hebben hemlieden ghegheven ende bij viertute van dezen gheven vulle macht auctoriteyt ende special bevel al daerinne te doene ende doen doene datter toe dienen, behouven ende behoren sal, daer bate ende proffijt af commen mach. Versouken mids dien ende begheeren, met sonderlinghe neerendste an allen ghonen, dient aengaen mach, dat zij ende elc huerer de voors. personen ende elken van hemlieden dit doende, obedyeren, neerendstelic verstaen ende hem voughen in allen wijs, sonder eenich refuuz, delacy, empeschement of wedersegghen, also wel int delven duer elcx goede ende erfachtichede, daert behouven sal, als inde betalinghe, die ter causen van dien ghedaen zullen

werden, ende andersins in allen saken daer toe dienende; insghelijcx inde verclaringhe te doene ter begheerten vanden voors. ghecommitteerden aengaende der grootte ende leghere van elc goedinghen, het zij bij haren eeden of van haren pachteren ende anderen, diere af weten te sprekene. GHESCOTEN te schietene, taxaciën ende smaeldeelinghen daer af te doene, execucie, maninghe ende verghelt te vercrighene up elcx goedinghen, wien zij toebehoren, alst wel cloostriers, kerken, godshuuzen ende poorten als anderen, niemende vutghesteken, bij zulken weghen als daer toebehoren zullen. Ende waert zo dat iement den voors. ghecommitteerde personen, haerlieder clerc of eenighen van hemlieden, inde voorscrevene saken te doene of doen doene, bij ruuden worden of werken hem up stelde jeghen hem lieden of den eenen van hemlieden, die zouden wij zo hoghelic corregieren, dat zij spieghel ende exempel wesen souden allen anderen van gheliken te wachtene. EMMER wel verstaende, dat zij, metgaders haren clerc, ghehouden zullen zijn van dies voorss. es goede rekeninghe ende bewijs te doene bij ghescrifte ende daer af haren eedt doen, up dats noodt zij, telken twee maenden of ter ghelieften van ons lieden. Ende alle de prochiën daer toe gheldende ende contribuerende zullen stappands ordineren ende kiesen uut elker prochie twee notable persoone, die tlast hebben zullen bij haerl. eeden te taxerne ende smaeldeelne in elke prochie de porciën ende aendeelen van allen de[illegible] ghonen, diere inne zullen ghelden, bate, voordeel ende proffijt a[illegible] hebben ende nemen zullen, daer an dat de voors. ghecommitteerd[illegible]e persoonen zullen verhalen ende verreeken tghuent, dat elke prochi[illegible]e ghelden sal. Ende de zelve II persoone zullen ghehouden zijn dat t[illegible]e verandwoordene over elke prochie, daer zij ghecoren zijn, ende o[illegible]e ten weerke te ziene daer voren datmen de voors. rekeninghe end[illegible]e bewijs doen sal van ontfanghene ende uutghevene, ende insghelicx d[illegible]e van Waesmonstre voors., daermen duere sal moeten delven, gheli[illegible]c voors. es. WELKE GHECOMMITTEERDE persoonen boven ghescreven hebb[illegible]n zullen, over haerlieder salaris ende aerbeyt, van also vele tijds als [illegible]j verstaen ende occuperen zullen ter voors. zake, te wetene : Louis va[illegible]der Moure, fs Gillis, twee scelle groten sdaechs, als gouverneur e[illegible]de clerc vander voors. sake, diese ghehouden wert in ghescrifte te st[illegible]el-lene bij goede verclaerse; ende elc vanden anderen drie perso[illegible]en twintich groten sdaechs; die alle viere eendrachtelic daerinne gheconsenteert hebben ende tlast aenveerdt ter presenciën van ons lieden. Ende, gheviele int ghuent dat voors. es eenich trubel of donkerhede, daer yemende twifelde int verstaen vanden pointen ende articlen boven

ghenoomt, of datter yet meer of min toe behoorde gheordineert ende ghedaen te werdene, dat reserveren wij tonswaert, omme altijds daerinne te voortsiene, verclaerne ende ordineerne also ons dinken sal der toebehorende. GHEGHEVEN IN KENNESSEN der waerheden, onder den seghel van saken der voors. stede van Ghend, den achtiensten dach van Maerte, int jaer duust vierhondert achte ende dertich.

Origineel op perkament voorzien met den grooten stedelyken zegel in groenen was, hangende aen eenen dubbelen staert van perkament.

Men leest op den rug van het stuk :

Scepenen vander Kuere in Ghend, naer de handelinghe, die zijs hoorden ter causen vanden ghedelve van der Lijsdonc-leede, metgaders den andren ghedelven daeranclevende, hieromme begrepen, hebben gheordineert bij voorme van appointemente, dat Eerweerdeghe Vaders in Gode ende Prelaten, ghegoedt ontrent de voors. ghedelven, leenen ende te livereren zullen hare porcie ende aendeel vanden costen ghedaen ende te doene omme de voors. delvinghe, naer tghescot daer af overleden inden handen van gouverneurs vanden zelven ghedelve, achtervolghende den voetstappen vanden voorsaten ende den inhoudene van dezen jeghenwordeghen lettre, bij den zelven voorsaten daer up ghegheven. Ende waert zo, dat men bevonden, dat de zelve Prelaten te vele verleit hadden, dat zij dat zullen moghen recouvereeren up de prochiën, die daer af instandichede ende restitutie sculdich werden van doene, zonder de zelve Gouverneurs deromme te movene. Item, dat dinsetene van Lokerne contribueren ende ghelden zullen inde costen vander zelver delvinghen in also verren als zij daer af bate ende proffijt nemen, ghelijc ende up zulke condicie als voorscreven staet, want anders en ware tvors. ghedelf niet ghescepen voortganc thebbene, in grooten achterdeele vanden ghelanden van daer omtrent ende den ghemeenen oorbuere, dat elc sculdich es te voorderne. Dit was ghedaen den XXIIII^sten dach van Maerte, int jaer XIIII^c XXXIX voor Paesschen.

M. ALARTS.

Brieven van consente van Schepenen ende Raedt der stede van Ghendt nopende het delven vande Leede, gheheeten de Lijsdonckleede, van jaere 1438.

GEDICHTEN VAN GILLIS DE RAMMELEERE,

DE ROOVERE, DINGELSCHE EN POTTERKIN.

Op de stedelyke bibliotheek te Gent berusten elf bladen in-folio, op papier, in de eerste jaren der zestiende eeuw geschreven, waerop ons eenige Refereinen bewaerd zijn gebleven. Deze bladeren, thands te samen gebonden, behoorden vroeger tot een, waerschijnlyk nog al uitgebreid handschrift, en waerin, onder anderen, ook eene lijst der schepenen van Gent van 1301 af, te vinden was (1).

Van die acht dichtstukken dragen vier den naem des dichters onderaen geschreven. Deze zijn : Gillis de Rammeleere, Roovere, Dingelsche (2) en Potterkin, die ongetwyfeld alle in de laeste helft der vijftiende eeuw, of in het begin der volgende bloeiden.

Het zevende der stukken in het handschrift bevatte vroeger stellig meer dan twee strofen, terwijl aen het achtste het begin schijnt te ontbreken; hiertusschen zal een blad zijn uitgevallen.

De eerste dezer vier dichters, Gillis de Rammeleere, is sedert lang bekend. Mijn vriend, de heer Blommaert, heeft in zyne belangryke *Geschiedenis der kamers van Rhetorika van Gent* (3),

---

(1) Dit handschrift staet beschreven by De Saint-Genois, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de la ville et de l'Université de Gand.* Gand 1849-1852, in-8°, bl. 355, n° 329.

(2) By De Saint-Genois staet verkeerdelijk *Omghelsche.*

(3) In Willems, *Belgisch Museum*, D. X bl. 397.

de derde, zesde en zevende strofen van het *Testament*, dat ik hier in zijn geheel opneem, als proeve van zynen dichttrant, medegedeeld. Die geleerde zegt echter verkeerdelijk, dat Rammeleere dit stuk ongetwyfeld vervaerdigde als hy tot lid van de gilde der Fontein werd aengenomen. Het opschrift: *Testament*, zou alreeds bewyzen, dat het niet onder de eerstelingen van den dichter mag gerekend worden, zoo hy niet zelf daerin verklaerde, dat hy, toen hy het schreef den ouderdom van ruim twee-en-zeventig jaer bereikt had.

Gillis de Rammeleere was in 1516 en 1517 deken van de Rederijkkamer de Fontein te Gent. Behalve dit *Testament* is er niet anders van hem voor handen.

Antonis de Roovere van Brugge, is, zoo als men weet, een onzer verdienstelijkste dichters uit de vijftiende eeuw. Hy stierf ten jare 1482 (1).

Ik bezit twee dichtbundels van hem :

1° Rethoricale werckē vā Anthonis de Roouere Bruggelinck, Vlaemsch Doctoor ende gheestich Poete.
Carnation.
Den VoYs hoort eer an. XVI. In MeYe bederf, DIes doen CLaer de CVnstICHSTe DIChtere sterf. Anno 1482.

Gheprint Thantwerpē op die lombaerde Veste, indē witten Hasewint, bi mi Jan vā Ghelen gheswóren Boeckprinter der Co. Ma. Anno M. D. LXII.
Met gratie eñ Priuilegie van sesse jaeren.
In kl. 8°.

2° Van Peys ende Oorloge, Een Dialogus oft tsamensprekinghe,

---

(1) Men zie over hem Willems, *Belgisch Museum*, D. VIII, bl. 294, D. IX bl. 178 en D. X bl. 43 en 397. — C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche Letterkunde in Vlaenderen*. Gent 1851, in-8°, bl. 331.

verhalende de schade ende tquaet des Oorloochs ende des Paeys gherustheyt ende welvaert.

Beschreuen door Anthonis de Roouere.

Gheprint Thantwerpen, op de Lombaerde veste, inden witten Hasewint, by my Ian van Ghelen. Anno M. CCCCC. LXXVIII.

Met Preuilegie.

In kl. 8° met eene houtsnede op den titel. Elke bladzyde is bovenaen versierd met een klein houtsneden plaetjen, waervan talryke het jaertal 1530 dragen, zoodat ze reeds alsdan gediend hebben. Het Privilegie is gedagteekend uit Brussel, den 18den December 1556. Dit alles bewijst, dat er nog vroegere uitgaven van de Rooveres werken moeten bestaen.

Noch in het een, noch in het ander der twee boekjens komt het gedicht, dat ik hier uitgeef, voor. Het behoort ook niet tot zyne beste.

Opmerking verdient, dat de Roovere de geschiedenis van Floris en Blanchefloer nog aenhaelt.

Onder het vijfde dezer stukken staet de naem : *Dinghelsche.* Reeds is een Jan Dingelsche in onze letterkunde bekend, van wien ik het gedicht *Vander Taverne* in dit *Museum* opnam (1). Doch deze leefde stellig in de veertiende eeuw, zoodat hy honderd jaer vroeger schreef dan de dichter, wiens stuk hier achter volgt. De eerste behoort nog tot de goede oude school van het bloeijendste tijdvak onzer middeleeuwsche letterkunde, terwijl de andere al de vormen der Rhetorykers had aengenomen.

Het zesde dezer stukken is geteekend Potterkin. Van dezen dichter heb ik nergends melding gevonden. Zijn ware naem, die hier by verkleining gebruikt wordt, was ongewyfeld de Potter.

---

(1) D. I. bl. 86. — WILLEMS, *Belgisch Museum*, D. I bl. 345, had reeds zynen naem opgegeven, en voegt er by : « Het behoeft wel niet opgemerkt, dat *Jan Dingelsche* zooveel beduidt als *Jan d'Engelschman.* »

I.

Dit es testament, dat Gillis de Rammeleere ghemaect heeft.

1.

Onlancx alf slapende, zo mij dochte,
dreechde mij Fantazije met sceerpen wegghen,
roepende: Stact up, al lichdij zochte!
overziet u leven; hij die u wrochte,
zal hu naer weercken loen toelegghen.
Dit hoorende, twijffellende, en wist wat zegghen,
paerplexcitheit roerde ooc te mijnen verwijte.
Om tlanghe burghen en es de scult niet quijte.

2.

Dus ligghende ghevreest, bij na alf doot,
dijnckende up mijn voorledene scult,
ic wart zo benaudt ende in zulcker noot,
van mij zelven niet wetende cleen noch groot.
Den gheest riep: Laes! hoe ben ic dus verdult,
es nu den tijt mijns levens vervult,
comt nu de huere zonder langher borghen.
Die niet sculdich en, es en darf niet sorghen.

3.

Commende tot vergaderinghen mijnder zinnen,
beseffende tghebreck van mijnen doluere,
zo en docht my niet beters dan Gode mijnnen.
Die God mindt, zal al zijn leet verwinnen,
hij en darf niet vreesen voor tijt of huere.
God mach al quijtscelden, tsoete en tsuere;
voor hem en es gheen dijnc onmueghelic.
Wie hoopt inden Heere, leeft altijts hueghelic.

4.

Wiesmen sculdich es, groot of cleene,
bijdtmen om graciën, me werdt anhoort.
De ontfaermeghe God es zo ghemeene
metten menschen, hij en laet niemende in weene;
maer es in allen weghen tsondaers confoort;
tbetrauwen tot God den viant verstoort;
tvulmaect betrauwen gaf den scaker glorie.
tGhetrauwe herte es een goddelicke seborie.

5.

Duster verstande van desen mottijve,
badt ic om ghenade van mijnder mesdaet.
God gaf mij gracie duer zijn wonden vijve;
van berauwe ic wart ghesont van lijve,
dies ic hem lof zegghe, daert al an staet,
niemendt zo zondich, zouct hij toeverlaet
an God almachtich, hij en sal niet sneven.
tBetrauwen tot God doet eeuwelic leven.

6.

O! God, wat viel mij jammers int herte
als mij Fantazije eerst quam bespringhen,
zegghende : Al eist hu groote smerte,
dijnct hoe ghij gheleeft hebt, dijnct zulcke perte
als ghij ghewrocht hebt, in sweerels beringhen.
Laes! hoordic noch zulc een liedeken zijnghen,
van vreesen zouden mij de haderen schueren.
Hij steerft wel, die steerft eert moet ghebueren.

7.

o! God, ende oft mij noch zoe gheviele
rekeninghe te ghevene van mijnen weercken;
mijne jonghe daghen zijn ghewcest zo hiele,
vul alder wulpsheit; waer vaert mijn ziele?

ende in mijn hande machmen cleen duecht meercken;
dus dect mij, Heere, met huwen vleercken;
want anders en helpt mij goet noch staet.
Hij leeft wel die heffen duer de weerelt gaet.

8.

Tsweerels strecken zijn nu quaet om scuwen;
elc brijnct meest anderen inde valle;
men darf voort an den duvel niet gruwen;
van hem zelven en can hij niemende verduwen;
diet nu weercken, het zijn de menschen alle;
gherakense niet binnen des duvels stalle,
zo moghen zij hem beloven wel vanden spele.
Zulc leven zulc sterven, dit zietmen vele!

9.

Tsvolcx haercheit en willic niet meer vermonden;
dmijne es mij de meeste en swaerst om draghen.
Hier en waer gheenen wederstoet, warent gheen sonden
wilde elc wel wieken zijn sellefs wonden,
me zaude wel God en de weerelt behaghen.
Hier mede latic nu al mijn claghen
biddende om Gods eeuweghen vrede;
want hier en es gheen blijvende stede.

10.

Anziende mijn snoede ketijvich leven al,
van beghinne, present ende ooc voorleden,
den ancxst des doots dede mij zo beven al,
niet wetende hoe ic de scult ghegheven zal,
die ic moet ghelden, het zij morghen of heden.
Die valt staet uppe; en voucht hu om bede
hem, diet vergheven mach groot ende cleene.
Niemendt vulmaect en es dan God alleene.

11.

Wie hij zij, grijpt dit verstant in hu,
de scult des doots moet eens betaelt zijn ;
het es nu tijt, gheenen tijt dan nu;
en delayiert niet, vliet den helschen gru;
bij middele en mach gheenen tijt herhaelt zijn.
Neemt tijt, dies es, ten wilt niet ghedraelt zijn;
den tijt present en wilt niet versteken ;
want tijt zal voor goet of scadt ghebreken.

12.

Wie dit anhooren, zien of lesen,
dijnct van ghelijcke, mach wel gheschien;
en verbeijt uwen steerfdach niet bij desen;
maect claer hu rekenijnghe, ghij werdt ghepresen,
voor hem diet al heeft in zijn bevrijen;
betaelt gheel u scult, niet in partiën,
zo en durfdij niet haken naer brief of zeghele.
Doet wel, hu werdt wel; dits dhaude reghele.

13.

Wies hier ghenoopt staet, vrienden eersame,
thes teenen memoriën elcken om hooren ;
want wie ghetast wert tzijnen onvrame,
neme tzijnder hulpen den goddelicken name,
oft anders es haerbeijt en pijne verlooren.
Bidt om verlatenesse uwer zonden al vooren,
ende dan om ghenesijnghe tuwer baten.
God en heeft de zijne noent willen laten.

14.

Die dit versaemde ende in dichte stelde,
hadde lxxii jaer oft meer;
zijn scult te veel stonden hij overtelde,
die niet te blusschene en was met ghelde.

Den tijt niet wetende noch ooc wanneer,
den ancxst van desen es een grieffelic zeer;
diets niet en achten, verwachten veel spots.
Dat wij leven es bijder ghenade Gods.

15.

Esser yet meswrocht, messeyt of mesdaen,
den stelderre wilt hauden over excusable;
want componerende was hij zo bestaen
met pijnen, hij en wijst waer vlien of gaen;
dus eist ter correxcie, bee dicht en fable;
mate inden soen, al eijst niet abele,
mach wel passeren in dweerck present;
want God eist, die alle herten kent.

16.

Prinche, omdat yeghelic, naer Gods voorzien,
testamendt maken zaude voor tverscheeden,
zo wilde God gheven, om ons verblien,
zijn lichame, zijn bloet, ende tallen tien
zijn ghenade, als wijer ons toe bereeden.
Tghuendt voorseijt willic hier beleeden
voor een testament, Gode ter heeren.
Het es wijsheit alle dijnc int beste keeren.

RAMMELEERE.

Taster, 't stater scerp.

II.

REFERIJN.

1.

Sonder beghinnen, die van allen beghinnen
es hoerspronck, wortele ende fondament;
sij ghecrijghen al troest, die hem beminnen,
rijckeijt macht lenen loen sonder hendt;

machtijghe mate ziende, doef oft blendt,
niement en slaet daer van troeste zwijke;
dus mijndij hiet el onder tfiermament,
gheeft hu cause van vullen versijke;
mijnne trac God selve in heerderijke,
om boet doverhoericheijt zijns ghebots;
wij en zullen dan mijnnen gheen broessche van slijcke;
want claerlijc in dees weerelts wijke.
tEs al lijdende sonder de mijnne Gods.

2.

Merct wat de weerels minnaers voortijts verworven,
merct wat Eneas, Dijdo, Jacop en Rafel wonnen,
Ulixes, Sijere, die beede van mijnnen storven,
Filecella, die een dochter hiet der zonnen,
Parijs tot Heleena vierich duerronnen,
Florijs tot Blensefluer hedelec besneden.
Wats dede Medea Jasons mijnne begonnen,
ghenouchte, loen, werck, heist niet al leden?
Waer willen wij om mijnnen bet tijt besteden
dan an Jhesus? De weerelt die es vul spots.
Saleghe mijnnaers, die leven in heeuwijgher vreeden,
dus mijndt int hoechste, laet vaeren beneden.
tEs al lijdende zonder, etc.

3.

Waer zijn ons voerders, Adam en dandere?
waer es Salemons wijsheyt? waer es Sampsoens cracht?
waer es die groote coninc Alecxandere?
waer es Neerons quaetheyt, donnaerdijghe dracht?
waer es Augustus rijcheyt ghehacht?
waer es Matusalems langhe leven?
waer es Virgilius conste? tes al int sacht.
waer es Sijmon Magus toeverie bleven?
waer es Harsilles, die lichste man, beseven?
waer es Abselons schoenheyt? waer es wijf Lot?
och wech! sij hebben ons allen begheven;
dus mach voor de waerheyt wel staen bescreven:
tEs al lijdende zonder, etc.

4.

Waer es Nienieve bevaeren? berecht mij dat,
wiens grootheyt ic niet en screve lichte;
waer es Cartoghe, die machtijghe stat?
waer es van Jerusalem tdaude ghestichte?
waer es Troeijen scoen int ghesichte,
sterc ghefondeert ende schijnende onwinlic?
waer es Ylijon, tpallas van vrauwen ghedichte?
waer es daude Babijlonijen, dat was rijkelic?
waer es Babel, den torre ghemaect practijckelic?
daer in der wercklieden gaf lettel bescots;
al wech! maer God es onbezwijkelic,
eeuwelic ghedurende, dus heist blijkelic:
tEs al lijdende zonder, etc.

5.

Diet al moet dooghen, suer, zoet, heet,
jaer, maent, weke, daeghen, huere en wijle,
Eckleesijastijcus ščrijfter af claer besceet;
oec sie icker in exempel oft in fijgueren,
hoe dieren, fruutboem, zoet ofte suere,
diament, carbonkel ofte scoen corael,
tlijt al de scoenbeijt, sceet van colueren:
gaut, zelver, tin, heeren, loodt ende motael,
sterke supstancie, hijser, oft stael,
tgaet al te nieute, hier mede gaet wat sloots.
Van verkiesen doe ic noch verhael,
dat seg ic ulieden alte mael:
tEs al lijdende, etc.

PRINCHE.

Men siet tes leden, dat voortijts was;
tlijt al dat es, dat comt zal lijden;
maer Gods mijnne blijft heewelic in haeren pas
om haer mijnaers een onvergrondelic verblijden.
Antekerst ghebooren in toecommenden tijden,

die drie jaeren en een half zal regneeren,
met groote persequusijen doende an allen sijden;
nochtans alst compt, tsal oec sesseeren.
Die Joden sullen hem consenteeren
in een ghelove met hem blijvende, als sots.
Hier mede laete ic mijn laboureeren;
noch seg ic in mijn concludeeren :
tEs al lijdende, etc.

Roovere,
Refereijn upperprijs.
Roovere,
Refereijn upperprijs (1).

III.

REFEREIJN.

1.

dWoort Gods was, es, en sal inder eewicheit blijven;
daert mach beclijven, moet wel wesen een costelic zaedt,
alsictmen de sulke veel wonders bedrijven,
die de ronde schijven prijssen, wiet jeghen gaet.
Och! wat es een gheloove doch sonder de daet?
laes! een arm staet, dus pint dit wel te achtene;
want die zijn betrauwen elders stelt, dit gade slaet,
in troost oft toeverlaet, sal pijnen te versmachtene,
dan God alleene, dies zijt u doch wachtende;
want nijet te vercrachtene en es Gods woorts sentencie.
Al mach hier de sulke zijn lijden zijn pachtende,
elc zij ghedachtende de rechte consequensije
der toecommende blijsscap, die, sonder reconvensije,
eewich gheduerende es, dies zoo omplucht ic,
over Gods woort in den gheest hoopende, ducht ic.

---

(1) Deze woorden staen hier twee mael herhaeld. De eerste zijn van de hand die al het overige schreef, terwijl de laetste van lateren tijd dagteekenen.

2.

Den gheest doet mij eenparich in hoopen leven;
maer tsvleesch begheven, brijnct mij altijts tduchten vooren ;
den gheest openbaert voor ons vaders woort verdreven ;
maer tsvleesch ancleven wilt altijts tzijne oorbooren,
en den gheest wilt altijts van de gheesten de gheeste hooren ;
maer svleesch verstooren es haestich tzijne rebel.
Den gheest duer Gods woort maect de zijne vercooren;
maer tsvleesch stampen en smoren es eerts, en niet el;
den gheest perfect en vreest lijden nochte ghequel ;
maer tsvleesch upstel leeft altijts in eenighen beaeghen;
den gheest can duer Gods woort inwendich wel spelen zijn spel;
maer svleesch.fel, diens moordadich cnaghen
en can metten gheeste niet over een ghedraghen;
dies moet ic ghewaeghen, tot den gheeste zo vlucht ic.
Duer Gods woort, etc.

3.

Als de Zone des menschen zijt in zijnder magesteit,
sal, curt gheseijt, de xii gheslachten dan jugieren
ende de bocken vanden scapen, zo hij uut leijdt,
int tselve feit, scheeden van de anderen, dits gheen versieren,
ons staet dan wel te duchtene als arme dieren,
die dan als mieren elc andere sullen ghelijcken.
Daer en werdt niet bekendt moghentheit, noch verfieren ;
maer sonder delayeren, sal de sentencije strijcken,
segghende : « Gaet, ghij vermalendijde, wilt van mij wijcken,
sonder omme kijcken, in dat eeweghe vier ! »
Och ! een vreeselic dach sal dan daer blijcken,
want tsal daer beswijcken, dat groot eet al hier;
elc sal daer moeten dan suchtbieden, cist Gille of Pier,
duchtende tdangier, des reiste reistijns, dies so sucht ic.
Duer Gods woert, etc.

4.

Christus seght int tselve , dit es doch claer
ende openbaer : « Compt ghij ghebenedijde. » Et es zeer goet,

totten ghenen, dier gheseit wert. O zoet woort! voorwaer;
nemaer, niet om eeneghe duech die meinsche doet;
twert in Christus weerck, tgheloeve, hope, liefde, elc hebben moet,
hoe wijs, hoe vroet, duchtende mag hij niet voorbij;
want een dienaere behoort zijnen eere, heist suer eist zoet,
met lijf en bloet obedientich te zijne, verstaet wel mij;
zijn woort te vreesene en lief te hebbene, wie ja hij zij.
Dies segh ic vrij : hoopen en duchten es gheel ons leven;
maer, die den wille ons vaders doet, segh ic dij,
en tsal als stro of glij, ten viere niet zijn ghegheven.
Vuer dit vallen en up staen schijn blijscap en stueven
weenen ende beven, al clappende so vlucht ic :
Duer Gods woort, etc.

PRINCHE.

Prinche, sullen Gods verbanden niet ongheheescht zijn ?
ic gheloove recht. Neense, vaedt mijn vermaen :
al es hij goet, hij moet oec ghevreest zijn;
want hemele ende eerde, dat sal vergaen;
maer zijn woort niet, dus wilt doch dit gade slaen;
vaet doch tvermaen van mijnder invensie,
al hoopende ducht ic Gods sentencie (1).

IV.

Hoverdijnckende tsweerels condicie,
weelde, rijcdom, staet ende officie,
Fantasije mijn herte bevinck;
ic overleyde duecht ende oec malijcie,
ghewelt, foortse, recht en justicie.
Daer ic dus speculeren ghijnc,
siende een kindt, in kintscher dijnck,
bobbelkins blasende met blijden sinne,
claer ghescepen, ront als een rijnc,
scoen int wesen, en wint daer inne;

(1) Ook aen dit stuk, zoo wel als aen het volgende, ontbreken waerschijnlijk de laetste verzen.

siende de kintscheit ten beghinne,
so moeste verstant in my verstercken.
Dit bobbelkin rees up, tot tskints ghewinne,
doe dochtic al was de wijsheit dinne,
dus es de meinsche int overmerken.

Vanden vier elementen es de meinsche ghemaect,
water, lucht, haerde, vier, dat blaect:
scoen int upcommen des kintsheits wesen,
zonder water, dit verstant wel smaect;
gheen bobbel aen bobbel wesen gheraect;
de seepe es tvier, ghelijc wij lesen ;
de mosselscelpe es haerde snoe mespresen,
midts der lucht als wint in scijne;
dese vier te samen, in een sienlic wesen,
vergaen duer een ghestof of bruyne,
schelijcx oet vergaet in corten termijne
smeinschen verstant sin doere sijn werken.
Dit leert natuere duer huer doctrijne;
wie anders seyt, ic segghe ten fijne:
dus es de meinsche, etc.

So dit bobbelkin drijft scoen van coluere,
schelijch es oec des meinschen natuere,
broosscher dan riet of wint, diet waeyt:
die nu ghesont staet, es morghen duere;
Machabeus dans stelt dan in ghetruere
al daer dau up valt of zonne up raijt,
anmert patriaerken, propheten bespraijt
metten goddelijken vruchtbarighen dauwe.
Adaem heeft slandts zaedts ghesayt,
duer onverhoricheit sondich van bescauwe.
Hope gheeft troost, vreese gheeft rauwe,
dit amneert tghescrijfte der clerken.
Bedinct hu wel, int ruym, in nauwe,
dit bobbelkin seit my, up mijn trauwe :
dus es de meinsche, etc.

Prinche.

V.

Crancsinneghe, broesche criatuere,
gheformeert naer Gods beelde puere,
in labuere
so sondich vonden,
sluut kennesse binnen huwer duere;
voucht di secretelic telker huere,
volcht rasch de vuere,
na Salemons vermonden,
dlichame scone, vul aerchs ghebonden,
fel es u daet, wreet ende afgrijselic.
Siet hoe die van Babiloniën stonden
duer sondeghe blentheit zeer mesprijselic;
ansiet de vruchten der aerden, spijselic
hu begiftende Gods goetheit, bedocht es,
niet bij verdienten ons zelcx bewijselic;
maer duer de goetheyt, die soetste ghewrocht es,
den eeweghen pais ons allen brocht es,
duer cracht des tscrucen, dat Christus int dal loet.
Als memorie dan wel duersocht es,
dijnct dat ons de ghoetheit Gods dit al doet.

De persiverancie int sondich wroetsele
doet bitter smaken tsalichste voetsele.
In ghemoetsele sviants so gaen wij:
avarijcie brinct huut haer broetsele,
nijdeghen aerdt met Amants groetsele,
verslaen tversoetsele,
daer wij nu staen bij.
Wie es ter weerelt, die wat mesdaen zij,
hij en es tot wraken zeer fel gheneghen?
niet verghevende, so wilt elc staen vrij.
Caïns mordaet blijf onverzweghen;
Judaes bursse wort omme ghedreghen;
Josephs broeders haer bloet vercoopen;
al es Lots wijf ten steene ghedeghen
duert domme sien in huer wechloopen,

deen broeder wilt den anderen tvel af stropen,
dies wij nu worden sdrucx ghescal vroet.
Al moghen wij up Gods gracie hopen,
dijnct dat ons, etc.

Waer es tgoedt upstel der Ninivijten?
wie comt hem nu van sonden quiten,
om een af smijten
der sonden wreet?
Al hooren wij Jonas roupen, crijten,
elc gaet den ganc der Sodomijten;
ten baet verwijten,
van thoveerdich cleet.
tZweert van plaeghen noint so en sneet,
alst nu soude, up man, kint en wijf,
waer Gods goetheit up ons niet bereet,
want alder sondichst es nu ons bedrijf;
copmanscap staet haertnechkich stijf,
met lueghenen paeit sij donnosel wicht;
moordaet rengneert, valchs es tghekijf,
loesheit gaet tzeijle, rechtverdicheit zwicht;
luxuerie beneemt tcompas sijn licht,
trauwe logieren in sdroufheits stael ghebroedt.
Al es dit woort mijns scrijvens dicht,
dijnct dat ons, etc.

PRINCHE.

Al ghecrijghen wij onser herten begherringhe,
al ghebreect een jeghelic nu nerringhe,
al heeft elc teeringhe
en planteit van wijnne,
al vaert de visscher clouc ten herringhe,
al en ghevoelen wij wee noch zweeringhe,
sonder smeeringhe
ofte medesijne;
al es vul ghelts, bee kyste en scrijne,
al slaept de rijcken met gherusten sinne,
al es nu elc welvarende int tsijne,
niement en wilt Godts goetheit kinnen.

Redene wilt dat wijse beminnen,
want duer huer ons alle vruecht ghesciet.
Neemt dan Godts goetheit ter herten binnen,
het wort u salich en twijfeles niet;
noopt hu ter weerelt eenich verdriet,
kaetst oedmoedicheit hier den bal soet,
alle dinc met goeden oghen ansiet:
dinct dat ons de goetheit Gods dit al doet.

Dinghelsche.
Dingelsche.

VI.

Referijn.

Hoort, meinschen broosscher dan eerden scerven,
die tleven waenen te hebben in herven,
twelc es bedrieghende, so ghij sult hooren;
want wanen dat es der zielen bederven.
Waen doet den meinsche dickent in sonden sterven,
dus die veel waent, hevet quaetste vooren.
Laet wanen wanen varen, wilt neersticheit oorboren
ter duecht, ghij wert die elle ontvlieghende;
want duecht die es niet Gode vercooren.
Dus segghic die waerheit, dats verlooren,
waen es meest den meinsche bedrieghende.

Es den waen bedrieghelic? jay tallen tijeden:
de sulc moet vechten, hij waendes wel lijden;
dus brincten den waen in grooter onvreden,
dan moet hij obedieren in allen sijden,
om pais te hebben, ja wil hij verblijden,
dit doet den waen, et sijn de seden;
twaer beter den almoghenden God ghebeden
dan ghijs waen betraut, waen es huljeghende;
sulc waent hoghe clemmen, hij valt beneden.
Dus segghic dat waerlic telker steden:
waen es meest, etc.

Dye veel waent hier int eertsche dal,
ende en peinst niet dat God es boven al,
sijn waenen verblenten van daghe te daghe;
hij waent al besitten, groet en smal,
dan comter plaghe of mits der sonden val.
« Waen heeft mij bedroghen » gaet mer dan claghen;
consiencie beghint van binnen te knaghen,
verstannesse es een tot duechden wieghende.
O ghij, meinschen, wilt huwe herten vaghen,
waent redene leert ons, dits mijn ghewaghen :
waen es meest, etc.

PRINCHE.

Prinche, heefter menich bedroghen,
wel hem! die scuwen can al sulc bezwaeren.
Nemt kennesse in tijts, slaet up u oghen;
scuut wanen, wilt hu tot duechden poghen;
anvert tsekerste, laet onsekerheit varen,
sijen bedriecht hu, waen tot gheenen jaeren.

Potterkin.
Potterkin (1).

— —

VII.

REFEREIJN.

1.

Die doot es moortdachtich boven allen dieren wreet,
een ducht des levens fel, van manieren heet,
vreese der rijcken, begheerte der mate lieden,
noint niemant so wijs ins tsweerels quaertieren breet,
die bate cureerlic huers wercx dangieren weet.
Elc moet een wandelaer huerder straten dieden,

---

dus twee mael, doch, zoo als voren, door twee verschillende handen
ren.

hoe wel zulc noode uut tslevens state scieden,
natuerlic vreesende huer onghestade daet;
wildij hu selven daer af te bate bieden,
ghij moet huwer consienciën vaten wieden,
toncruut van allen sondeghen sade quaet;
met consienciën dickint te rade gaet,
hopende up de vruecht der hemelscher eerven,
die doot verwachtende als dies cleen gade slaet.
Diet wel gheleert heeft, es cleen conste sterven.

2.

Met cleenen onvreden hij tsdoots besueren acht,
die telker steden ende tallen hueren wacht
huer comst, vindende sijn consienciegheet,
verblijdende dat hem mach ghebueren cracht,
overlijdende der brooscher natueren pacht,
inder Heleghcr Kerken reverenciën zoet.
Die tijdelicke dinghen uut sgheests intencie doet,
doot sijnde in lijden, der eertscher vruecht cracht
versmadende, der weerelt residencie vloet;
hebbende tot hemelsche exelencie moet,
volghende der caritaten duecht ganc;
tsviants temptacie, die ons bewuecht, stanc
al keeren met bedinghen, sijns willen derven,
begherrende der inghelen juecht sanck.
Diet wel gheleert, etc.

VIII.

Dese minne es sonder gront. Wel hem! diese dracht;
dese minne ghewcest heeft voor alle beghinne,
dese minne es God, gheen duecht sonder minne,
dese minne verloste tmenschelijcke gheslachte.
Minne est tbeste.

2.

Dese minne es duer wien Mariën therte duersneet
tzwert van rauwen, doe so Jhesum sach anghen;

dese minne versoette der aude vaders leet,
dese minne verloste al, dat was ghevanghen,
dese minne doet den maertelaers loon outfanghen,
vele slaghen ende vele versmaetheden lijden ;
dese minne es der goeder herten verlanghen,
dese minne can confessoren verblijden,
dese minne helpt den maechden maechdom bevrijden,
dese minne ontdede de hemelsche erven,
dese minne nieudt den viant in zwaer bestrijden,
dese minne conste de bitter doot bederven,
dese minne, so wiese draecht, en laet hem niet sterven,
dese minne sij in hu bij daghe bij nachte.
Minne es tbeste.

PRINCHE.

Prinche, van natueren vindic twee manieren :
deene nature es, die nature gheeft;
dese nature, naer mijn slicht jugieren,
es natuererende, ende der Godheit ancleeft.
Voor alle beghinne dese natuere heeft
minne ghewracht in Gods rijcke scone.
dAnder nature, ten sij dat minen sin sneeft,
die upperste nature heeft te loone
ende eer ghenatureert; hij verweerft de crone,
die dupperste mint, elc hier up achte,
dat dese minne di God es drivoudich in persoone;
die sinen sone neder sant huten troone.
Met naerder te andwoordene bem ic van machte;
want tes tbeste dat natuere noint wrachte.

Finis est.

als al de andere stukken in dit *Museum* opgenomen, eze *Refereinen* letterlijk naer de bladen, welke op de heek berusten, uitgegeven. Dat deze door eene allerzaemste of alleronkundigste hand zijn afgeschreven, zal k in de oog loopen. Het is waer, de handschriften van jd, toen reeds de drukkunst overal verspreid was, zijn in

het algemeen met veel min zorg dan die van vroegere eeuwen bewerkt.

De afschryver was noch met de tael, noch met de spelling bekend. Al de stukken dragen daervan talryke sporen. By voorbeeld, alhoewel, zoo in Vlaenderen als in het grootste gedeelte van Brabant, de *h* in de uitspraek niet gehoord wordt, wisten toch de meeste en beste onzer schryvers in welke woorden zy als aenvangletter moet gebruikt worden. In deze *Refereinen* wordt daeromtrent leelijk gezondigd. Zoo leest men : *alf* voor *half*, *eet* voor *heet*, enz., en integendeel : *hu* en *huwen* voor *u* en *uwen*, *huere* voor *uere* (*ure*), *haude* voor *aude* (*oude*), *hiet* voor *iet*, *heewijgher* voor *eewijgher* (*eewiger*), *heist* voor *eist* (*is't*). Wel is waer, in andere handschriften van dien tijd, zoo als dat, waeruit ik hier achter *Vanden zeven vraghen van Jherusalem Zeghelijn* mededeel, vindt men dezelfde verwarring. Het onderscheid tusschen de *y* en de *ij*, hetwelk vroeger zoo zorgvuldig in acht werd genomen, is ook geheel verwaerloosd. Zoo staet er : *mij*, *blijven*, *bij*, enz., en *eijst*, *refereijn*, *quijtscelden*, enz. Soms ook wordt de *ij* voor de *i* gebruikt, zoo als in *vijnghen*, *mijnne*, *mijnnaer*, *dijnck*, *zijt*, en dergelyken. Dit laetste komt echter eenigs zins met de gentsche uitspraek over een, zoo wel als *zaude* voor *zoude*, *aude* voor *oude*, enz. Doorgaends toont de schryver, dat hy niets, of van de geslachten, of van de verbuigingen wist. Op enkele plaetsen zijn de woorden door hem geschreven, geheel onverstaenbaer, omdat hy zelf waerschijnlijk er den zin niet van bevatte. Wat de verminking der eigennamen, zoo als *Harsilles* voor *Achilles*, *Carthoge* voor *Carthago* betreft, dat is, zoo als men weet, het geval met de meeste handschriften uit de middeleeuwen.

Deze *Refereinen*, ofschoon zy door den afschryver deerlijk geleden hebben, strekken niet te min ten bewyze, hoe zeer de dichtkunst destijds gevallen was, en welken schadelyken invloed het

ondische tijdvak op onze tael- en letterkunde had uitgeoefend, door het opdringen van talryke bastaerdwoorden, als door het eren der Rhetorikale en gekunstelde vormen, waerdoor deze rochten zoo zeer afsteken tegen die van vroegere eeuwen. Zoo iet ook met het stuk van de Roovere, waerin die dorre opeenpeling van eigennamen, alsdan voor schoonheden doorgingen. n heeft reeds van hem gezeid, dat, wanneer hij geleerdheid wil kramen, om aldus het hoogste der kunst van den rederykerstrant ereiken, hy alsdan een erbarmelijk rymelaer is, terwijl wanneer uit eigen gevoel en eigene inspraek te werk gaet, men hem gerust er onze verdienstelijkste en geestrijkste dichters mag tellen (1). ler het stuk van de Roovere staet : *Upperprijs*. Het heeft dus eersten prijs weggedragen in eenen wedstrijd; in welken zoû iet kunnen zeggen. De andere *Refereinen*, vooral dat van de nmeleere, zullen in allen gevalle niet voor die gelegenheid verrdigd zijn geweest.

n het vierde dezer stukken, dat wel het beste zijn zal, komen volgende dichterlyke regelen voor :

Machabeus dans stelt dan in ghetruere
al, daer dau up valt of zonne up raijt;

bewyzen, zoo als de hoogleeraer Kist reeds heeft aengetoond (2), de *Doodendans, Danse Macabre*, die later door de voorlingen van Holbein, zoo beroemd is geworden, reeds vroeger in Nederland algemeen bekend was.

) C. A. Serrure, *Geschiedenis der nederlandsche en fransche Letterkunde in nderen*. Gent, 1855, in-8°, blz. 321-325.

De Kerkelijke Architectuur en de Doodendansen. Leiden, Luchtmans 1844, in-8°, kken uit het *Archief voor kerkelijke Geschiedenis*, door Kist en Royaards.

UTRECHTSCHE CHRONIJK

VAN 1138-1267.

In het eerste deel van dit *Museum* (1) heb ik eene korte chronijk van Utrecht, van 1138 dagteekenende, medegedeeld, welke aen een handschrift ontleend was, dat vroeger aen den baron van Westreenen van Tiellandt toebehoorde, en dat thands in het door hem te 's Gravenhage gestichtte *Museum* bewaerd wordt. Aen hetgeen ik alsdan liet drukken ontbrak nog een gedeelte, dat hier voor de eerste mael verschijnt.

Van Westreenen had zelf het plan het een en het ander het licht te laten zien; maer hy werd door de dood verhinderd.

De Codex, waeruit die historische aenteekeningen getrokken zijn, bevat, zoo als ik reeds zegde, het *Martyrologium* van Usuardus en Isidorus *de Regimine Canonicorum*. Hy maekte vroeger deel van de bibliotheek der Bollandisten, die hem zeer hoogschatteden, blykends de getuigenis van Solerius (2) en de aenteekening voorkomende op het eerste blad, en luidende als

---

(1) Bl. 411-418.
(2) *Martyrologium Usuardi*. Antv., 1714, in-folio, vooral bl. LVII en ook LIX.

lex insignis, qui fuit Ecclesiae B. Mariae, quemque Rosweydus; ab ipso vocamus Rosweydinum.

eger medegedeelde aenteekeningen loopen van het ot 1138; degene die ik hier thands opneem, dienen ge; zy beginnen met 1138 en eindigen met 1267. Deze nen in het handschrift, in de Paeschtafel voor de jaren ot 1303 voor, en zijn door verschillende handen geschre-

de zal al wat in den Codex voor de geschiedenis belang uitgegeven zijn.

knopt deze chronijk ook zy, zoù ze toch, mijns dunkens, hoogen ouderdom verdienen in de groote verzameling *menta rerum Germanicarum* van Pertz opgenomen te

IIII. Obiit Andreas episcopus Non. Kal. Julii.
Harbertus electus est nono Kl. Augusti.
Harbertus Colonie in Kal. Junii presbyter ordinatur et sequentibus diebus, id est, ·IIII· N. Junii episcopus consecratus est.
XV Kl.Apr. Harbertus episcopus ivit Romam et a papa honorifice susceptus, cum plenitudine officii rediit Trajectum ·II· Non. Julii.
I. III K. Augusti combusta est ecclesia Sancti Martini Petri, Pauli, Johannis, cum ·VII· capellis et maxima parte civitatis.
Obiit Harbertus episcopus ·III· Id. Novemb.
Herimannus electus est a clero et nobilibus, Frithericus a civibus et ministerialibus. Ab Octaviano cardinale, a rege, c. h. confirmatur; episcopus deponitur.
Obiit Conradus rex—Frithericus eligitur.
Obiit Herimannus episcopus, cui successit Godefridus.
III. Obiit Godefridus episcopus VI Kal Junii ,cui successit Balwinus IIII Nonas Julii.
Obiit Baldwinus episcopus, cui successit Theodoricus de Are.

M.CCXIII. Obiit Theodoricus de Are episcopus Trajectensis, cui successit Theodoricus frater episcopi Baldwini; qui Theodoricus, primo episcopatus sui anno, apud Papiam mortuus est; cui successit Otto electus de Gelre.

M.CCXV. Obiit Otto electus de Gelre, cui successit Otto de Lippia.

M.CCXXVII. Obiit Otto de Lippia, episcopus Trajectensis, cui successit Willibrandus.

M.CCLIII. ·IIII· Kal. Maii, incipiente scilicet in media nocte Vitalis martyris et durante usque ad nonam illius diei, fuit maximum incendium. Combusta est enim major et melior et ditior pars civitatis et multa bona sunt perdita. Majus palatium episcopi cum domo estivali et hyemali et cum turri episcopali totaliter combustum est. Camera reginae illesa permansit. Major turris apud sanctum Martinum fere combusta est. Medietas ecclesiae S. Salvatoris ab oriente usque ad reliquias Sanctorum ibidem quiescentium, cum una parte turris ejusdem ecclesie combusta est. Tres domus claustrales ejusdem ecclesie combuste sunt. Una turris ad Sanctum Paulum cum tribus melioribus et majoribus campanis et cum magna parte officinorum combusta est. Ecclesia civilis cum turre et omnibus campanis penitus combustae. Ecclesia Jacobinorum cum omnibus edificiis penitus combusta est. Capella etiam S. Johannis combusta est.

M.CCXXXIII. Obiit Willibrandus episcopus Trajectensis, cui successit Otto de Hollandia.

M.CCXLVIIII. Obiit Otto de Hollandia episcopus Trajectensis, cui successit Heinricus de Vienna, qui edificavit castrum in episcopatu Trajectensi, supra Vecht, nominatum Vredelant.

M.CCLXVII. Obiit Henricus de Vienna episcopus Trajectensis, cui successit.... (1).

---

(1) *Henricus de Vienna* is Hendrik van Vianen. Dezes opvolger, wiens naem niet ingevuld staet, was Jan I, van Nassau.

BRIEVEN VAN VERMAERDE MANNEN.

Theodorik van Liefvelt, heer van Opdorp, aen Christiaen Huygens, secretaris van Staet van de Vereenigde Nederlanden.

In de eerste jaren der zeventiende eeuw leefden hier te lande vader en zoon, welke beide den naem van Theodorik van Liefvelt voerden.

De bekende gentsche dichter Maximiliaen de Vrient, die ten jare 1614 stierf, schreef het volgende stukjen te hunner eere :

Ad utrumque Theodorum de Liefvelt, Patrem et Filium.

Maerebat confecta situ, confecta dolore
   Belgica, divitiis bis viduata suis;
barbarie populante decus sermonis, agrorum
   dulce satum Getico depopulante Deo.
Hem, quid agat? quo se soletur vindice, cultu
   nuda soli, et patrii nuda lepôre soni?
Cum subitò, Divûm dono, *Theodorus uterque*
   formosum è tenebris explicuere caput :
Iste togâ, et seris genitor venerabilis annis;
   ille sago, et docto filius ore valens.
Vidit, et amplexata catum cum prole parentem
   Belgica, mox curas iussit abire suas,
atque ait : En, *Campo*, faustâ alite, prodit *amico*
   nobile par, priscas quod mihi reddat, opes.

Hic pacem, decus ille novum sermonis aviti :
adsit ut hic vindex, nec minùs ille meus.
Dixit : et extemplo mihi dextera tinniit auris.
Fallor, an oracli verbere tacta fuit (1)?

Uit de vorenstaende verzen kan men opmaken, dat het Theodorik van Liefvelt, de jongere is, die in de geschiedenis onzer letterkunde, als vertaler van de *Eerste Week der Schepping* van den franschen dichter Willem van Salluste, heer van Bartas, bekend is (2).

De Vrient leert ons nog, dat Theodorik van Liefvelt in den krijgsdienst was, terwijl de vader een ambt bekleedde of de rechtsgeleerdheid beoefende.

By de meeste schryvers, die over onze letterkunde handelen, zoo als Willems, Witsen Geysbeek, Snellaert enz., wordt er van Theodorik van Liefvelt melding gemaekt, maer nergends treft men eenige byzonderheden omtrent 's mans leven aen. Van hem zelven leeren wy dat hy te Brussel geboren werd. Hy was gesproten uit een oud adellijk geslacht, hetwelk eenen klimmenden zilveren leeuw, met eenen bundel pylen in den klauw, op een zwart veld, voor wapen draegt. Opdorp, waervan hy heer was, is eene nog al aenzienlyke gemeente, in de nabyheid van Dendermonde gelegen. Van Liefvelt werd door zyne tijdgenooten zeer hoog als dichter geschat (3).

Op de ryke verzameling van handschriften der heeren van Voorst, welke te Amsterdam, in January 1860, verkocht werd,

---

(1) *Maxæmyliani Vrientl gandensis epigrammatum libri* IX. *Emendati, et plurimùm aucti. Editio altera.* Brugis, *Ex offic. Typographica Nicolai Breygelii* M.DC.XXVII, *in*-12, bl. 52.

(2) *De eerste weke der Scheppinge der werelt. Eerst ghevonden, ende in Françoische Dicht ghestelt door den Geest-rijcken ende Edelen Wilhelm de Saluste, heere van Bartas. Vertaelt in Nederlantschen Ryme door T(heodorik) V(an) L(iefvelt) B(russelaer).* Tot Bruessel, by Rutgeert Velpius, 1609, in-4°. — Het werk van den Heer van Bartas maekte in zynen tijd grooten opgang. Een ander onzer dichters, Zacharias Heyns, heeft het in zijn geheel, dat is de twee Weken, vertaeld.

(3) Lindanus, die in zyne *De Teneraemonda libri tres*, bl. 39, ter loops van hem gewag maekt, heet hem *Belgicus Maro*.

bevonden zich twee alles zins merkwaerdige brieven, die beschreven waren als volgt :

N° 1454. *Liefvelt, Th. de. Lettre signée, en français, à Christ. Huygens, de Bruxelles, 5 mai 1600.*

Il regrette de voir la continuation de cette guerre calamiteuse entre amis de pays, de langue etc., et propose pour en sortir une conférence dans un lieu neutre d'un petit nombre de confidans.

A cette lettre remarquable est jointe une copie authographe signée de la réponse de Huygens, suivant l'avis de Barnevelt.

N° 1455. *Liefvelt, Th. de. Lettre autographe signée, en français au même. De Viane, 23 Septembre 1613.*

Il vient finir ses jours sous le commandement des États généraux; s'occupe d'une traduction de la 2e semaine de Bartas etc. (1)

De eerste dier brieven is het eigendom geworden van den heer K. Rahlenbeck te Brussel, die de heuschheid heeft gehad, my daervan, op mijn verzoek, een afschrift te zenden, volgends welk ik dien hier laet drukken.

Lettre de Thierry van Liefvelt à Monsieur, Monsieur Huygens, secrétaire d'Estat des Provinces-Unies à la Haye, en Hollande.

Monsieur le Secrétaire. — Je regrette à l'âme de veoir la continuation de ceste calamiteuse guerre, et s'exercer hostilité entre ceulx qui ne sont, ny doibvent estre ennemyz, mais amis de nature, de pays, de langue et de plusieurs alliances, sauf qu'il semble que ceste guerre se veult fomenter par estrangers, qui n'y peuvent perdre, mais beaucoup gaigner; toutefois vous veux bien asseurer que de nostre costé vous pourriez bien tost sortir de ceste guerre et à bon marchié, si de vostre part y vouliez entendre; mais je crois que vous vous défiez de faire chose ferme et durable, pour beaucoup de difficultez, que vous vous préfigurez à vous mesmes et qui vous retardent d'entrer en une communication plusieurs fois offerte. En quoy s'y trouvera de l'erreur,

(1) Zie *Catalogue raisonné de la précieuse collection de manuscrits et d'autographes de MM. D. C. van Voorst père, et J. J. van Voorst fils.* Amsterd., 1859, bl. 183-184.

moyennant que l'on veulle regarder la vérité au fond, sans se arrester à quelque apparence superficielle. Et pour sortir de ce scrupule de diffidence et d'aultres difficultez, et en recepvoir quelque appaisement, je trouverois bon que nous fussions en petit nombre ensemble, en quelque lieu neutral et à couvert, quelques confidens et aimans le bien et repos publicq, de part et d'aultre, et ce par consentement et tollérance de nos supérieurs de deux costez, afin que rien ne fut mal prins, ny mal interpreté, pour faire ouverture en fidelité et honneur de telz moyens souffisans pour mectre bas ceste guerre et y joindre les asseurances, que s'y pourront faire l'ung à l'aultre, pour demeurer chose ferme et perpétuelle et donner appaissement à toutes objections et redoubtes, que l'on pourra proposer. Sy l'affaire se puisse mectre en tel estat, que ung chacun puisse estre à repos et recepvoir asseurance et contentement, nous serions tous indignes de vivre de ne point changer ceste miserable guerre en une paix et tranquillité, sy cela ne se trouve en nostre petite assamblée, nulle partie ne lesée, mais fera sa poursuite et debvoir comme elle trouvera bon. Ce que je vous escrips d'une veulle du tout cordial et du tout sincère, sur quoy j'appelle la vengeance de mon bon Dieu sur moy, sy j'ay aultre pensée, et crois que plusieurs me cognoissent pour tel. Si vous semble, que pourriez trouver quelque part lieu, où pourroit à ce point estre prins quelque regard, vous ferez chose méritoire et de grand honneur en vous y emploiant; aultrement, et si redoubteriez quelque indignation ou offence, vous le mettrez en tel lieu et hors de mémoire, où que vous plaira; mais j'en vouldrois bien avoir un mot significatif de l'ung ou de l'aultre pendant que nos Estatz icy s'assemblent et se doibvent lever et partir bientost chascun vers son quartier. Monsieur le Secrétaire, je vous retiens au mesme lieu en mon cœur que je vous y ay reçeu cydevant, dont vous feray paraistre par les effectz quand Dieu le permectra, et ce pendant me tiendrez pour vostre obligé et excusé.

De Bruxelles, 5 de May 1600.

Vostre amy à vous faire service
très-voluntiers,
TH. DE LIEFVELT.

Van Liefvelt, zoo als het uit dit schryven blijkt, zag met leedwezen, dat twee landen, die, zoo door hunne ligging en hunne tael, als door hunne talryke wederzijdsche betrekkingen zoo nauw verbonden waren, thands tegen elkander in vyandschap stonden. « Deze, « zegt hy, » wordt door vreemdelingen, die er niets by te verliezen,

maer veel te winnen hebben, aengestookt. » Om hier aen een einde te maken, stelt hy aen Huygens voor, dat eenige vertrouwde mannen, van weërskanten gekozen, op eene onzydige plaets zouden byeen komen, om aldaer de middelen om tot den vrede te komen, te beramen. Hy verlangt van Huygens een spoedig antwoord, omdat thands de Staten Generael nog te Brussel vergaderd zijn, die weldra zullen uiteengaen (1).

Huygens, blykends zynen brief van 24 Mei 1600, wees het aenbod van Liefvelt van der hand. Hy zegt, dat het voorstel volstrekt niet kan worden aengenomen; dat hy die zaek als afgedaen beschouwd, en hy beroept zich op het antwoord, hetwelk hy in Maert 1599, aen de Staten van Brabant gezonden heeft.

Deze eerste brief van Liefvelt is door eene vreemde hand geschreven, doch door hem onderteekend en met zynen zegel voorzien:

De tweede brief by van Voorst voor handen is thands in het bezit van Dr Snellaert. Ik twyfel niet of die geleerde zal hem by de eene of andere gelegenheid laten drukken.

Wy hebben boven gezien, dat vader en zoon, beide Theoderik van Liefvelt hieten. Thands is de vraeg of de twee brieven door den zelfden persoon geschreven zijn. Die van den 27sten Septembre 1613, waerin van de vertaling der tweede Week der Schepping, welke echter nooit het licht zag, gesproken wordt, is van den zoon, die onder het vaendel der vereenigde Nederlanden zijn leven komt eindigen. Daeromtrent is geen twyfel. Maer is de brief van den 5^den^ Mei 1600, die dertien jaren ouder is, ook van hem? Dat is onzeker. In allen gevalle stralen in beiden, de zelfde gevoelens omtrent de splitsing der Nederlanden door. De van Liefvelts, zoo als talryke onzer voorvaderen, betreurden bitter die noodlottige scheiding van Noord en Zuid.

---

(1) De stukken rakende die byeenkomst onzer Staten Generael zijn uitgegeven door den heer GACHARD : *Actes des États Généraux de* 1600. Brux. 1849, in-4°.

ZEVEN VRAGEN VAN SEGHELIJN VAN JERUSALEM.

In een papieren handschrift van de laetste jaren der vijftiende eeuw, waeruit ik in het vorig deel van dit ***Museum***, de ***Profetie van Bulscamp***(1) getrokken heb, staet het volgende gedicht, de zeven vragen, welke Seghelijn van Jerusalem aen zyne zeven zonen deed, bevattende.

Er bestaet in onze letterkunde een uitgebreid gedicht, Seghelijn van Jerusalem genaemd, dat, zoo als professor Jonckbloet zegt, de reeks middeneeuwsche kunstvoortbrengselen van grooter omvang besluit. Handschriften van dien roman zijn er niet tot ons gekomen, maer wel twee onderscheidene drukken der zestiende eeuw, beide te Antwerpen, de een by Claes de Grave, ten jare 1517; de ander by Hendrik Peeterssen van Middelburg, zonder jaertal.

Professor Jonckbloet heeft een nog al uitvoerig verslag van den Seghelijn van Jerusalem in zyne ***Geschiedenis der Middennederlandsche Letterkunde*** ingelascht(2). Ik verwijs daernaer, wat de lotgevallen van dien held en van zyne zeven zonen, die later de zeven wyzen van Rome werden, betreft.

---

(1) Bl. 425-430.
(2) D. III, bl. 375-388.

Het stuk, dat ik hier laet drukken, behoort niet tot het uit-ebreide dichtwerk; alleen is de stof daeraen ontleend en naer enleiding van hetzelve geschreven. Het zal dus uit de pen van enen anderen dichter dan dien, welke den uitgebreiden roman chreef, gevloeid zijn.

Zoo als gewoonlijk, heb ik het handschrift letterlijk gevolgd.

Vanden zeven vraghen van Jherusalem Zeghelijn.

Van Jherusalem Zeghelijn
adde zevene zonen, dats waerheit fijn;
elken zone vraghedi eene vraghe.
Ten eersten sprac hi, sonder saghe :
« Secht mi welc is die scoenste stede,
daer God inne, met ziere macht,
in de proper menschelichede,
alder meest hevet ghewracht? »
« Ic segt hu, heere, » sprac dat kint,
« int aensichte van den mensche
soe hevet God, die ons mint,
meest ghewrocht na zinen wensche,
kinnebacken, leppen oeghen twee,
wintbrauwen, nueze, dat wel zit,
hoeren ende vele mee,
voerhoeft, wanghen ombesmit. »
Doe sprac Zeghelijn aestelike
toten anderen sone zijn :
« Tusschen hemel en eerderike
hoe verre maccht der tusschen zijn? »
« Heere, het is sonder ghetal,
meneghe mile van hier tote daer;
nochtans machment roupen al
met eene roupe, dat es waer;
want men mach niet so stillekine

tote Gode bidden principael,
hine ghehoert altoes de zine;
dus eist min dan een roupmael. »
Ten derden zone metter spoet
seide hi : « Nu berecht mi des,
en maect mi der redene vroet
waer eerderike hoechts es ? »
« Vader, ic sal hu segghen ditte :
als God zinen zone claer,
ter rechter hant, boven dede zitten,
so was eerderike hoechts daer :
doe die zone sat boven den vader,
mensche ende eerde als hij was;
dus moghen wij weten alle gader,
dat daer eerderike hoechst was. »
Ten vierden zone sprac hij met liste :
Waeromme God Luciferre entie zine
maecte, ende hijt de voren wiste,
dat zij behoerden ter helscher pine ?
tKint andworde ende zede :
« Dat ne es sonder redene niet.
Lucifer, die de scoenste stede
verloes ende nu doecht verdriet,
God hi liet dit gheschien
dor die ingle, die daer bleven,
om dat zij Gode souden ontsien,
dit es over waer bescreven. »
Ten vijfsten zone sprac, zonder letten :
Twij dat God doeghede verdriet,
dor ons allen voer der zonden smetten,
ende voer de inglen niet ?
« Ic saelt hu zegghen » sprac dat kint,
« Lucifer ende occ de zine
adzij die bliscap Gods ghemint,
sine waren niet ter hellen pine.
Dat zij mesdaden quam met naturen;
dat ne doet de mensche niet,
want Lucifer, in die figuere
tserpents, den crancken mensche verriet.
Luciféers raet en smenschen broeschede

dede den mensche zonde doen;
dus staerf hi dor de menschelichede
onse heere God, dit was tocusoen. »
Ten zesten sprac hi als de vroede :
Waeromme dat God, diet al vorziet,
den eenen vanden eerdschen goede
so vele gheeft enten anderen niet?
« Ic secht hu, vader, God hevet ghescreven,
datti den aermen van eerderike
vriendelike hevet ghegheven
achter dit lijf hemelrike;
dus zijnzij hier van goede bloet;
so wel hem! den riken man,
die de aerme helpt in hare noet,
datti dat rike Gods winnen can;
sullen zijt hebben, zij moetent roepen
jeghen die aerme, hebbic verstaen;
dus hebben de rike tgoet bi hoepen,
den aermen es die hemel ontdaen;
den naesten wech ter hellen waert,
dats versmoert te zine int goed,
waer hevet occ sulken scaert,
het brijnct de ziele ter hellen gloet. »
Seghelijn hiet den zevenden daer,
dat hij em zeide de redene vri,
rechte zaken ende clare :
Oft God, onse heere, almachtich zi?
Hem andworde dat kint coene :
« Hem zijn moghelijc te doene
alle saken, zonder drie.
Dies en wilt hu niet vergremmen,
redene salic hu toghen daer of,
dats datti ons niet ne mach nemen
vryen wille, die hij ons gaf;
niet ne mach hij doen eeneghe zonde,
dat es dander zekerlike;
dat derde salic hu orconden :
hijne vonde nyewerijne zine ghelike,
hij es God sonder ghenoet,
die alle dijne vulleesten mach,

sonder dese drie al bloet,
daer ich u af doe ghewach;
name hij ons datti ons heeft ghegheven,
of dade hij sonde, hij en ware gheen God;
sonder ghelike es hi ghescreven,
dies niet gheloeft, hij es zot. »
Dese zeven sonen, in warer talen,
wan Zeghelijn an zeven joncfvrauwen,
die daerna worden alle te male
te Rome binnen, me mochtse scauwen,
die zeven vroede, als ic versta,
en worder toe vercoren na.

OUDE RECHTSFORMULEN.

In de oorkonden uit vroegere eeuwen treft men dikwils, byna in alle vakken, woorden of vormen aen, die kernvoller of schilderachtiger zijn dan die, welke in onze dagen gebruikt worden. De volgende formule van inbeslagneming of klacht, zoo als men vroeger zegde, is niet onaerdig. Zy dagteekent uit het land van Waes, van 1574, en is my medegedeeld door den heer F. Gérard, wapenschilder te Gent.

Jan Pauwels, *alias* Brabanter, als vooght over Marten Pauwels, ende over hem selven, versouct te beclaeghen al het haefvelijck goet, present ende toecomende, als *Cooren op 't Velt, Haut op den Struyck, ende Rijs opden Wilghen*, als toebehoorende, staende opde Claeghers landt, Amelberghe Hielen ofte haeren man, diese bescudden wilt, toter somme van iiii £ xvi s. g. verschenen lantpachte van jaere LXXIII ende loopende jaere LXXIIII.

Uit het Register *Ferie van de Vierschaere* van Sinay en Belcele, anno 1574, bl. iii, LXII.

NOORDSCHE OORSPRONG

VAN DEN

DRAAK DES BELFORTS TE GENT.

Verhandeling voorgedragen in de koninklijke Deensche Maatschappij van Wetenschappen op den 2den December 1859, door Frederik Schiern, en uit het Deensch vertaald door J. F. J. Heremans.

—

De bemerkingen, welke ik de eer zal hebben aan de Maatschappij mede te deelen, bestaan eigentlijk in eene samenvoeging van eenige Belgische en eenige Noordsche historische overleveringen. Het is hiermede zoo gesteld, dat, terwijl de hier bedoelde Belgische historische overleveringen, door de Noordsche geleerden tot heden toe werden over het hoofd gezien, omgekeerd degene onder onze Noordsche overleveringen, die hier zullen worden aangeroerd, tot op dezen dag aan de geschiedvorschers in *België* geheel onbekend zijn gebleven.

Ik zal met de Belgische overleveringen beginnen, en eerst voor eenige oogenblikken de aandacht inroepen op de stad *Gent* in *Vlaanderen*.

Gent, dat, sedert het leggen der ijzeren spoorbaan, eene dubbele verbinding heeft met de zee, over *Oostende* en *Terneuzen*, en in 't jaar 1858 zijne haven bezocht zag door 336 schepen, — waaronder 14 Deensche — behoort door zijnen handel en zijne nijverheid onder de belangrijkste steden van *België*: de laatste volkstelling geeft een aantal op van 110,000 inwoners. Gaat men echter in den tijd te rug, zoo vertoont zich *Gent* nog veel grooter. Toen de Deensche koning, over wien de Maatschappij in hare laatste bijeenkomst eene voorlezing heeft gehoord, in de *Nederlanden* gedurende zijne ballingschap leefde, waar zijn zwager keizer KAREL V te Gent werd geboren, en zijne huisvrouw koningin IZABELLA werd begraven, stond *Gent* zoo hoog dat KAREL V met eene bekende woordspeling kon zeggen tegen zijnen tegenstander, koning FRANS I van *Frankrijk*: *Je mettrai tout votre Paris dans mon Gant.* » Treedt men achteruit tot de middeleeuwen, zoo vertoonen zich de burgers, of gelijk zij werden genoemd « *de heeren van Gent* » nog magtiger. In het begin der vijftiende eeuw telde de weversgilde alleen 40,000 leden; in het jaar 1400, zoo beweert men, kon *Gent* 80,000 strijdbare mannen in het veld brengen, en als een blijvend getuigenis der vroegere magt van de stad heeft zij nog heden haren reusachtigen vrijheidstoren, het zoogenoemde *Belfort*.

Met den naam *Belfort* beteekende men in de Middeleeuwen in de Belgische en Noord-Fransche steden den toren, waarin men de stormklok, *campana banalis*, de *banclocke*, *la ban-cloche* hing, welke de burgers der gemeenten naar hunne dikwijls zoo stormachtige vergaderingen kwam roepen. De oprigting van een Belfort werd het teeken, dat de gemeente hare politische zelfstandigheid had verkregen, terwijl men omgekeerd, bij voorbeeld in eene verordening van koning FILIPS VI, toen deze in 1331 de vrijheid van *Louwen* vernietigde, de volgende woorden kan lezen: « *que les cloches, qui furent de la commune jadis de Laon, soient appli-*

quées à notre profit, et défendons que la dite tour ne soit appelée BEFFROI. » Voorheen waren deze vrijheidstorens nog al talrijk; maar de gewoonte van ze in hout te bouwen en het ongeduld om ze te voltrekken, waren oorzaak van hun vroeg verval. De Gentenaars stichteden een waarachtig gedenkteeken, hetwelk in harmonij was met de belangrijkheid en den rijkdom der stad. De gemeente, welke in den jare 1178 door graaf FILIPS van den Elzas werd gegrondvest, legde reeds in 1183 den grond voor een reusachtig gedenkteeken, dat lange hare magt gestaafd, en er de herinnering onverzwakt tot de nakomelingschap zoû hebben van overgebragt. Weldra volgden de bloedige twisten tusschen de graven van *Vlaanderen* en de gemeente, die tot gevolg hadden, dat de werken op verschillende tijdstippen werden onderbroken, om echter later weêr voortgezet te worden. Eerst in den jare 1324 kon men in den toren de beroemde door JAN VAN ROSEBEKE in 1315 gegotene klok *Roeland* hangen, die tot opschrift droeg :

Roelandt, Roelandt, als ick kleppe, dan ist brandt,
Als ick luyde, dan ist storm in Vlaenderlandt (1),

en in 1380 was men eindelijk ook vaardig met het bouwen van het dak. Men bezit nog het in 1183 op perkament geteekende oorspronkelijke plan voor de bouwing des Belforts, en in dit plan met de smalle, lange vensters in den oudsten spitsbogenstijl erkent men de heele gedaante van den toren met zijne door de eeuwen zwart gemaakte muren, tot aan de kornis, waar de kampanilje of klokkentoren, begint.

---

(1) Deze groote klok, welke in den opstand tegen keizer Karel V eene zoo belangrijke rolle speelde, is de zelfde niet, welke thands nog in den toren hangt. De oude Roeland is in 't jaar 1659 geborsten. *Messager des Sciences historiques de Belgique.* 1846, blz. 425.

Op de spits van dit Belfort ziet men een drakenbeeld. Volgends eenen brief mij op 8sten November 1859 door den gekenden belgischen historieschrijver Baron Jules de St. Genois, professor-bibliothekaris der Gentsche Hoogeschool geschreven, kan de afmeting van den Draak op de volgende wijze worden opgegeven: van den gapenden muil des hoofds tot aan het einde des staarts heeft hij eene lengte van vijf tot zes ellen, en tusschen de vleugels eene breedte van anderhalve elle. Hij is gemaakt van vergulde koperen platen, die op eene soort van ijzeren geraamte zijn genageld. De rug tusschen de vleugels is open: men benuttigt hem, om er met feesten pektoortsen te laten in branden, of vlaggen te laten afwaaijen op eene bedwelmende hoogte van omtrent 400 voet.

Het is tevens vele en weinige jaren geleden, dat de Reuzendraak zich op zijne tegenwoordige plaats bevindt. In 't jaar 1839 werd het noodzakelijk bevonden, het opperste deel des torens te vernieuwen, en te dier gelegenheid werd de Draak neêrgelaten. Het toezicht over de werken werd toevertrouwd aan den bouwmeester L. Roelandt, den zelfden die de werken van het nieuwe Geregtshof te Gent, den nieuwen Schouwburg en de nieuwe Ste Annakerk op het Arteveldeplein, heeft bestuurd. In het jaar 1856 was hij gereed met zijn werk. *Gents* Belfort heeft nu eene ijzeren spits bekomen, die in gothischen stijl is gegoten, en daar men in het genoemde jaar het jubelfeest van koning Leopolds vijf-en-twintigjarige regering vierde, verstaat men van zelfs, dat de oude Draak niet langer kon worden gemist. Nog eens lapte men de zoo dikwijls reeds opgeflikte overblijfsels des Draken te samen, en op nieuw verguld, werd hij, onder het jubelen der bevolking weder opgeheschen, nadat men hem van te voren ten profijte des armen van nabij had laten bezichtigen. Het archief der stad *Gent* leert, dat de Draak op de zelfde wijze werd afgenomen en weder opgeheschen in de jaren 1543

en 1445 : in het laatst genoemde jaar betaalde de stad aen CLAES VAN DER MEERSCH twaalf pond om den Draak te vergulden, aan JAN BORCHMAN tien pond *van den draeckene te vermaeckene*, en aan JAN DE BYSERE en CLAES BUTSAERT twee-en-dertig pond om hem neder te laten en weder op te zetten(1). In de vorige eeuw komen wij eindelijk tot het tijdstip dat de Draak de eerste maal boven op *Gents* Belfort plaats nam. Twee jaren nadat men met het bouwen des daks gedaan had, vierde *Gent* zijne groote zege over zijnen medestander *Brugge*, welke stad door de Gentenaren werd ingenomen en geplunderd op den 4den Mei 1382(2). Wanneer *Vlaanderens* groote Ruwaart, FILIPS VAN ARTEVELDE, daarna zijnen zegepralenden intogt in het jubelende *Gent* deed, heesch men voor de eerste maal op den top des vrijheidstorens het zegeteeken, dat later door het volk als *Gents* palladium werd beschouwd. « *Auratus draco* » zoo luidt het bij SANDERUS, « *capta a Balduino Constantinopoli Brugas delatùs, illinc pro spolio Gandavum venit* (3). »

Men beweert, dat de Draak te *Brugge* is gekomen ten gevolge der vierde kruisvaart. Het is genoegzaam bekend, hoe er bij het leger der Kruisvaarders, die zich te *Venetië* hadden vergaderd, om, naar den oproep van paus INNOCENTIUS III, eenen nieuwen kamp voor het *Heilige Land* te beproeven, een bode aankwam van wege den landvlugtigen Griekschen vorst ALEXIS ANGELUS, die om hunne ondersteuning bad tegen den overweldiger, welke zijnen keizerlijken vader, IZAAK II ANGELUS, van den troon had gestooten; hoe de Kruisvaarders in der daad hunnen

---

(1) *Messager des sciences historiques de Belgique*, 1839, blz. 247.

(2) *Recueil des chroniques de Flandre*, publié sous la direction de la commission royale d'histoire par J. J. De Smet. Bruxelles, 1837-41, in-4°, I, 241, 340, 621.

(3) *Antonii Sanderi Presbyteri Gandavum sive Gandavensium rerum libri sex. Bruxellis*, 1627. in-4°, blz. 116. *Flandria illustrata. Coloniae Agrippinae* (*Amstelodami*) 1641, in-fol. I, 97.

togt naar het Oosten met de belegering van *Konstantinopel* aanvingen, waar men den afgezetten, blinden keizer herstelde, welke zijnen met de Kruisvaarders te rug gekeerden zoon tot medekeizer aannam; hoe echter beide deze keizers, wanneer de Kruisvaarders bezig waren met *Pera* te belegeren, door eenen nieuwen overweldiger werden afgezet, welke, terwijl de oude keizer van verdriet over dezen nieuwen ommekeer stierf, den jongen heimelijk in de gevangenis deed onthalzen; hoe de vernieuwde breuk met de Grieken eene nieuwe belegering van *Konstantinopel* ten gevolge had, en hoe de Kruisvaarders eindelijk den 12den April 1204 *Konstantinopel* bestormden, en eenen uit hun midden, — graaf Boudewijn IX van *Vlaanderen* en *Henegouw*, — op den troon van Konstantijn den Groote plaatsten.

De keizerlijke stad werd alstoen geplunderd. Een van de overoverwinnaars, de brave maarschalk van *Champagne*, Geffroy Ville-Hardouin, zegt, in de voortreffelijke, zoo eenvoudige als boeijende kronijk, waarin hij de inneming der keizersstad heeft beschreven, dat sedert de schepping der waereld nimmer in eene stad een zoo groote buit werd gemaakt (1). Met hem stemt diegene onder de belegerden, welke ons de hoofdbron voor de geschiedenis van *Konstantinopels* val is geworden, overeen. De Grieksche patriciër Niketas Choniates heeft ons in zijne geschiedenis al de verbittering bewaard, waarmede hij de van schoonheidsgevoel ontbloote barbaren (2) heeft gezien, wier ruwheid en hebzucht zoo veel kunstwerken der oudheid nederrukten, ten einde de verbrokkelde stukken onverschillig op met vier

---

(1) Puis que li mons fu estorez, ne fut tant gaaigné en une ville. Ville-Hardouin, *Chroniques*, dans les *Recherches et Matériaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles, dans les provinces démembrées de l'empire grec*. Par J. A. C. Buchon, Paris, 1840, II, blz. 97.

(2) Όι τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι οὗτοι βάρβαροι. Nicetae Choniatae, *Historia. Ex recensione Immanuelis Bekkeri*. Bonnae, 1835, blz. 859.

paarden bespannene wagens te laden, en ze weg te voeren om ze te smelten. Ofschoon NIKETAS doet opmerken, dat het zijn inzicht niet is, ons alles (1) wat dit aangaat te melden, noemt hij op, en beschrijft hij een aanzienlijk getal van oude standbeelden, die op het forum van KONSTANTIJN en het Hippodroom nog stonden, maar met deze omstandigheid werden vernietigd. Het naakte, erbarmelijke geraamte van de pyramide, welke KONSTANTIJN PORPHYROGENNETOS op het Hippodroom liet oprigten, en van welke de steenen stutten, door de Kruisvaarders van de bronzen reliefs beroofd, waarmede de keizer ze had bedekt, nog bestaan, levert een sprekend kommentaar op de klagten van NIKETAS; en zelfs de Noordlander is niet ongeschikt om zijne smerten te begrijpen, wanneer hij het *atmeida* overtredende, en de thands nog overblijvende gedenkteekenen der oudheid beschouwende, zich den indruk voorstelt, dien in de twaalfde eeuw deze menigte van klassische standbeelden van het Hippodroom moesten te weeg brengen, welke aan de geesten van 'tNoorden de heidensche sagas over de Asen, de Volsunga en Gjukunga (2) herinnerden. NIKETAS beweert verder, dat de Kruisvaarders niet eens de heiligdommen verschoonden. Zoo vertelt hij, hoe zij zelfs de keizerlijke familiegraven in de Apostelkerk openden, om er te rooven wat zij er van gouden sieraden, paerelkroonen en kostbare gesteenten in de keizersgraven konden vinden; toen zij, na verloop van zoo vele jaren het lichaam van keizer JUSTINIAAN heel en gaaf aantroffen, hielden zij wel een enkel oogenblik stil; maar zij zetteden weldra hunne plundering voort. In zonderheid verwijlt NIKETAS bij de ontheiliging der S^te^. Sofiakerk. De Kruisvaarders rukten den uit goud gewerkten voorhang der kerk neder,

---

(1) *Οὐδὲ γὰρ συγγράψασθαι τὰ πάντα προύθετο.* Nicetae Choniatae Historia, 866.

(2) Ero thar skrifot margskonar forntídhindi Æsir, Volsungar oc Gjúkungar, er that steypt af kopar oc málmi medh svá miklom hagleik, at that thickir allt kvikt vera. Saga af Sigurdhi Jorsalafara, Eysteini oc Ólafi. Cap. 12, Heimskríngla.

waarvan de waarde op twee duizend minae werd geschat; van den prachtigen predikstoel namen zij al het zilver, waarmede hij was versierd; zij beroofden de beelden der Heiligen van hunne kleinoden van edele metalen, en vernielden de kostbare, voor hare kunstige samenstelling algemeen bewonderde outertafel. Muildieren en paarden werden binnen de heerlijke kerk gevoerd, om de geroofde schatten weg te slepen, en wanneer zij op den gladden vloer nedervielen, werden zij met zwaardsteken gedwongen, om weder op te staan, zoodat zij ook met hun bloed den heiligen tempel bezoedelden.

Een deel der geroofde schatten werd naar het Westen gebragt. Andreas Dandulo, die van 't jaar 1343 tot aan zijnen dood, in 1354, doge van *Venetië* was, geeft in zijne kronijk de relikwiën op, die alstoen van *Konstantinopel* naar *Venetië*(1) werden overgebragt, en de historiograaf der republiek, Marino Sanuti, die in den overgang der vijftiende tot de zestiende eeuw leefde, voegt er in zijne levensbeschrijving der Dogen van *Venetië* bij, dat met de relikwiën insgelijks naer *Venetië* kwam het vergulde vierspan, dat boven den ingang van St. Marcoskerk(2) staat, en na den val der republiek, in 1797, door de Franschen naar *Parijs* werd gevoerd, maar daarna bij den tweeden intogt in *Parijs* in 't jaar 1815 weder op zijne tegenwoordige plaats te rug keerde.

Ofschoon men eerst later, in de XVIe eeuw, bij den Venetiaan Paulus Ramnusius klaar vindt aangeduid, dat dit vierspan van het Hippodroom(3) werd weggenomen, geldt het echter reeds

---

(1) Andreae Danduli Venetorum ducis Chronicon Venetum ap. Muratori, Scriptores Rerum Italicarum, VII, 331.

(2) Marino Sanuti, Vite de duchi di Venezia ap. Muratori, Scriptores Rerum Italicarum XXII, 534. De Duitschers hebben vroeger de meening vooruitgezet over den oorsprong der paarden, dat zij « von Frid. Barbarossa, umb des Eydes willen, auf der Kirchen einen Stul zu machen, gegeben sein worden. » Tagebuch Christian des Jüngern, Fürst zu Anhalt. Herausgegeben von G. Krause. Leipz., 1858. blz. 158.

(3) De bello Constantinopolitano et imperatoribus Comnenis per Gallos et Venetos restitutis Historia Pauli Ramnusii. Editio altera. Venetiis, 1634, in-fol. blz. 129.

lert den tijd dat Petrus Gyllius zijne bemerkingen over de pographie (1) van *Konstantinopel* opteekende, in de archaeolo- ische waereld als eene waarheid, dat dit vierspan is een en het lfde als het vergulde vierspan, waarvan door Niketas en drie dere Byzantijnsche schrijvers vroeger wordt verhaald, dat het ond boven op de afpaling van 't Hippodroom (2), en dat volgends de ie laatst genoemden onder Theodosius den Jongere van *Chios* naar *nstantinopel* werd overgebragt, en door Niketas nader wordt schreven (3). Heyne is, gelijk het schijnt, de eenige welke in ne verhandeling over de overblijfsels der oude kunst te *Kon- ntinopel,* die hij in zijnen tijd in de Maatschappij der Weten- happen te *Göttingen* voorlas, eenigen twijfel heeft geopperd, het vierspan boven den ingang van St. Marcoskerk niet in nig opzicht moet worden gezegd af te wijken van de orde in de schrijving van Niketas (4).

De andere Kruisvaarders bleven geens zins bij de Venetianen (5)

---

(1) Exstabant in Hippodromo quum alii permulti equi lapidei et aerei, tum attuor inaurati, mira arte elaborati, *quales* hodie exstant super vestibulum dis Marcianae Veneticae. Petri Gyllii de typographia Constant. lib. II. c. 13 Im- rium Orientale. Opera et studio Anselmi Bandurii. Parisiis, 1711 in-fol I. 377.

(2) Nicetae Choniatae Historia, blz. 156. Anonymus de Antiquitatibus Constanti- politanis, *bij* Banduri, I, 41. Incerti auctoris breves enarrationes chronographicae Banduri, I, 115. Georgii Codini excerpta de antiquitatibus Constantinopolitanis. : recensione Immanuelis Bekkeri. Bonnae. 1843, blz. 53.

(3) Ἄνωθεν δ' ἵπποι χαλκήλατοι πεπήγασι πίσυρες χρυσῷ ἠλειμμένοι, τοὺς αὐχένας ὄγυροι, ἀντιβλέποντες ἀλλήλοις καὶ δρόμον καμπτῆρος πνέοντες. *Nicetae Choniatae istoria*, blz. 156.

(4) Nisi quod Nicetas capite reclini ferocientes et in cursum ruentes faciet. Chr. ottl. Heyne, Priscae artis opera, quae Constantinopoli exstitisse memorantur. *mmentationes Societatis regiae, scientiarum Gottingensis*. Vol. XI. Gottingae, 1793. z. 36. Vgl. Michaud, *Histoire des Croisades*. Paris 1817. III, 345.

(5) Over de door Duitsche Kruisvaarders van *Konstantinopel* medegebragte einoden, luidt het in Pistorii *Script. rer. Germ.*, ed. Struwe, t. I, 1097 : — nno Domini MCCIV civitas Constantinopolitana capta est et spoliata a Christianis urimis divitiis et rebus ac multis sanctorum reliquiis, ut apparet in Venetia et alberstat. Vgl. Wilken, *Gesch. der Kreuzzüge*, V, 307-310.

ten achter, zoo dat zij meer dan deze de boven opgegevene karakteristiek van NIKETAS verdienden, dat zij van schoonheidsgevoel ontblootc barbaren waren. Zoo zond namentlijk de nieuwe keizer BOUDEWIJN van *Vlaanderen*, — welke in eenen brief aan INNOCENTIUS III schreef, dat men van alle dingen, die door de menschen als schatten worden beschouwd, eenen zoo onwaardeerbaren overvloed had bekomen, dat heel de Latijnsche waereld te samen zulk eene menigte niet scheen te bezitten, — niet alleen aan INNOCENTIUS, maar ook aan den koning van *Frankrijk*, FILIPS II AUGUST, aan de Tempeliers, en aan de andere magtigen van het Westen eene groote menigte van verschillige, zoo wel waereldsche als heilige kostbaarheden, waaronder aan den paus een standbeeld van goud en zilver(1). En even als men verordeningen heeft door BOUDEWIJN uitgevaardigd voor die met hem uit *Vlaanderen*(2) waren gekomen, zoo vergat hij in zijn nieuw rijk zijne vroegere landgenooten niet. Zoo wel van hem als van andere Belgische Kruisvaarders ontvingen de kloosters en kerken in *Valencijn*, *Namen* en *Luik*, en in vele andere oude Belgische steden de reeks van relikwiën van *Konstantinopel*, welke in D'OUTREMANS *Constantinopolis Belgica* worden opgenoemd, en met deze kwam ook de vergulde Draak van *Konstantinopel* naar *Brugge*, waar de graaf van *Vlaanderen* in S^t^. Donaaskerk in 1200, op Asschewoensdag het kruis had genomen, en van welke stad zoo menig dapper man hem had vergezeld,

---

(1) Balduini studium enituit in largitione tum sacrae, tum prophanae suppellectilis, quam ad Europae varios principes transmisit. Quo cunctis testatum faceret, quam alte esset evectus quamque opulenta illa foret regio, qua jam potiri quidem agressus esset, sed agressus tantum : et cui perdomandae suppetias a Christiana nobilitate imploraverat. PETRI D'OUTREMANNI *Constantinopolis Belgica*, sive de rebus gestis a Balduino et Henrico Impp. Constantinopolitanis libri quinque. Tornaci, 1643, in-4°, 265.

(2) WARNKÖNIG, *Flandrische, Staats- und Rechtsgeschichte*. Tübingen 1835-42, I, 162.

en die nu juist begon een noordelijk *Venetië*, een middelpunt van den waereldhandel benoorden de Alpen te worden.

De Draak kon alzoo later in Vlaanderen als een bewijs gelden, hoe groot eene zegepraal de Vlamingen vroeger hadden behaald, of — om hier eenige woorden aan te halen uit eenen brief naar het vaderland van den jare 1206 van BOUDEWIJNS broeder en opvolger als keizer van *Konstantinopel*, graaf HENDRIK van *Vlaanderen* : — « *quantum honorem quantamque gloriam terra Flandriae et Hainoniae totaque progenies nostra in aeternum in captione Constantinopolitani imperii sit adepta* (1). » In een onderzoek, om te weten, van welke van *Konstantinopels* kerken de naar *België* overgebragte relikwiën afstammen, en namentlijk in hoe verre kan worden gezegd, wat DOROTHEUS de Grieksche Metropoliet van *Monembasia* over de kunstwerken in S^t. Marcoskerk van *Venetië* meldt, dat zij in het algemeen van de plundering der S^{te}. Sofiakerk (2) voortkomen, hoef ik mij niet in te laten. Daarentegen moet hier uitdrukkelijk worden vooruitgezet, dat volgends eene oude Vlaamsche overlevering, de vergulde Draak, die den Vlamingen ten deele viel, juist boven op de S^{te}. Sofiakerk stond, waarvan BOUDEWIJN hem liet afnemen, om er diegene onder zijne landgenooten mede te beloonen, welke hem het best in de verovering van *Konstantinopel* hadden ondersteund (3).

Dat de Reuzendraak een bijzonder belang voor velen onder de overwinnaars kon hebben, mag niet verwonderen. Trouwens

---

(1) Keizer Hendriks brief uit Konstantinopel, in *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, XVIII, 527.

(2) Καὶ καθόλου, εἴτι ἔχει ὁ ἅγιος Μάρκος, εἶναι ὅλα τῆς ἁγίας Σοφίας. Βίβλιον ἱστορικόν, παρὰ τοῦ Ἱερωτάτου Μετροπολίτου Μονεμβασίας Κυρίου Δωροθέου. Ἐνετίησιν. 1574, in-4°, blz. 398.

(3) SCHAYES, *Histoire de l'architecture en Belgique*. Bruxelles, 1847. IV, 14. STEYAERT, *Volledige beschryving van Gent*. Gent, 1857, blz. 117. FERRIER, *Guide pittoresque en Belgique*. Bruxelles, 1839, blz. 140.

de Kruisvaarders toonden zich bij de inneming van *Konstantinopel* nog tot dien graad door Germaansche denkbeelden beheerscht, dat zij, bij voorbeeld, nadat zij BOUDEWIJN van *Vlaanderen* tot keizer hadden gekozen, vooraleer hem in S^te^. Sofiakerk te kroonen, hem daardoor aanstelden, dat zij, naar oud Germaansche zeden, hem op eenen schild plaatsten, waarop hij voor de jubelende toeschouwers in de lucht werd geheven door den markgraaf BONIFACIUS van *Montferrat*, den doge HENDRIK DANDOLO, graaf LODEWIJK van *Blois* en graaf HUGO van *Saint-Pol*. En het is bekend, welke groote rol juist de Draak in al de gedenkstukken der Germaansche waereld speelde; de Christene beteekenis van den Draak, welke volgends de openbaring van JOHANNES de verpersoonlijking van het kwade grondbeginsel was, kon, trots den invloed der Kerk, in de middeleeuwen geens zins de vroegere heidensche opvatting verdringen, volgends welke de scherpzichtige Draak of Lintworm, welke in de sagas der oudheid op kostbare schatten broeit, een symbool der waakzaamheid was. Het zoû daarentegen veel zonderlinger behoeven te schijnen, dat de Byzantijnen, wanneer zij zich hebben bezig gehouden met een drakenbeeld voor een van hunne kerkelijke gedenkteekenen te vervaardigen, er zoodanig eenen vorm zouden hebben aan gegeven : trouwens de Draak van het Belfort schijnt juist niet zeer overeen te komen met de gewone voorstellingen der Byzantijnsche kunst. Wel is waar, heeft zich vroeger de heer DE St GENOIS met betrekking tot den vorm des Draken op de volgende wijze uitgedrukt : « *Sa forme est orientale; on peut s'en assurer, en voyant l'espèce de cornes dont sa tête est armée. On sait qu'en Orient le port de cornes est un signe de majesté; aussi la plupart des dieux de ces contrées sont représentés avec des cornes plus ou moins allongées* (1). Een zijner land-

(1) *Messager des sciences historiques de Belgique*. 1840, Gand, blz. 78.

genooten schijnt echter meer geloof te verdienen, wanneer hij de meening vooruit zet, dat « *cette grossière ébauche ne répond guère à l'état des arts dans le Bas-Empire* (1). » Een Hoogduitsch schrijver, die zich onlangs met het vraagpunt van den oorsprong des Gentschen Draken heeft bezig gehouden, heeft geloofd zijn gevoelen met de volgende woorden te moeten uitdrukken : « De oorsprong des fabelachtigen monsters is nog steeds in het duister gehuld. Slechts daarover zijn het de geleerden eens, dat het uit het Oosten stamt. Graaf BOUDEWIJN IX van *Vlaanderen* moet het, na de verovering van *Konstantinopel*, in 1204, van de S^te^. Sofia-kerk hebben laten afnemen, enz. (2). »

Tot zoo verre de Belgische overleveringen. Wij wenden ons thands tot de Noordsche geschiedenissen.

Het was in het najaar van 1107, dat de zeventienjarige koning SIGURD MAGNUSSEN de kust van *Norwegen* verliet, om eenen kruis-togt naar 't *Heilige Land* te ondernemen. Zijne vloot, waarvan de bemanning op 10,000 krijgslieden wordt berekend, telde 60 groote schepen. Toenmaals noemde men het langschip algemeen *draak* (*dreki*), naar dit mystische dier, dat overal in de oudste sagas en vertellingen van den Noordschen voortijd voorkomt, en hetwelk het gedicht *Beowulf* schildert, als « *de naakte, nijdige draak, die des nachts vliegt, met vuur omvangen* (3). » JACOB GRIMM bemerkt : « *de slang kruipt of wentelt zich op den bodem ; staan haar echter vleugels ten dienste, zoo heet zij draak* (4). » Dit mystische dier werd in de Noordsche vaarwaters zoo dikwijls op de stevens der krijgsschepen voorgesteld, dat de Draak voor

---

(1) WAUTERS. *Les délices de la Belgique.* Bruxelles, 1844, blz. 156.

(2) *Morgenblatt für gebildete Leser.* Drei und fünfzigster Jahrgang. Stuttgart und München. 1859. N^r^ 40, bl. 958.

(3) *Nacod nidh-draca nihtes fleoged, fyre befangen.* The Anglo-Saxon poems of Beowulf, the scôp or gleemans tale. By Benjamin Thorpe. Oxford. 1845, blz. 153.

(4) GRIMM, *Deutsche Mythologie.* Zweite ausgabe. Göttingen. 1844, II, 652.

deze de algemeene naam werd, op de zelfde wijze als in de Middellandsche Zee de galeijen — of later de galeassen — oorspronkelijk aldus werden genoemd naar het beeld eener kat, welke deze schepen vooraan voerden (1), en Bucentauren — hetwelk in het begin niet enkel de naam van dit beroemde Venetiaansche schip was, maar van eene heele soort van bijzondere galeijen, — naar het op den voorsteven geplaatste beeld van eenen Centaur. De gelijktijdige schrijver WILLEM VAN MALMESBURY, die tijdens de overwintering van SIGURD DEN JERUZALEMVAARDER gelegenheid had om kennis te nemen, hoe het op de Noordsche vloot toeging, zegt uitdrukkelijk, dat de koning zelf een schip met vergulde drakenbeelden voerde: « *navem aureis rostratam draconibus* (2). » De zelfde manier van uitdrukken vindt men in de heiligenhistorie van den aartsbisschop van *Kantelberg*, S^t. ELPHEGUS, waar verhaald wordt, hoe het lichaam des martelaars op de *Theems* door KNUD DEN GROOTE werd ontvangen; het schip, dat de koning zelf stuurde op den stroom, wordt aangeduid als « *regia navis, aureis rostrata draconibus* (3). » In geval men dit meervoud niet zoodanig wil verstaan, dat vooraan een drakenhoofd was geplaatst, terwijl het schip van achter eenen drakenstaart had (4), moet men aannemen, dat zich, zoo wel aan den voor- als aan den achtersteven, een drakenbeeld bevond. Er bestaan geene bewijsstukken over de grootte dezer Draken, zelfs niet of men moet aannemen dat zij hebben gestaan achter aan de gallioensbeelden, die op de

(1) Het was in overeenstemming met dien oorsprong, dat de naam der galeijen — van het Grieksch γαλέη, eene kat, — in het westelijk deel der Middellandsche Zee zoo dikwijls met *gatti* werd uitgedrukt. Archéologie navale. Paris, 1840, I, 412.

(2) Wilhelmi monachi Malmesburiensis de gestis regum Anglorum libri V. Henrici Savilii Rerum Anglicarum Scriptores post Bedam, Londini, 1596, blz. 91.

(3) Vita et translatio S. Elphegi. Langebek, Scriptores Rerum Danicarum, II, 456.

(4) *Var dreka-höfot a frammi, enn aptr krókr,* heet het in de Saga van Haraldi hardhrádha, cap. 61, Heimskríngla.

oorlogsschepen onzer oude vloot in de vorige eeuwen eene lengte van omtrent tien ellen hadden; het blijkt echter klaar genoeg uit de beschryving, dat de op eenen verren afstand zichtbare drakenhoofden zeer aanzienlijk moeten zijn geweest.

Na in *Engeland* overwinterd te hebben, en in de jaren 1108 en 1109 tegen de Mooren op de kusten van 't Pyreneïsche Schier-Eiland te hebben gestreden, en verder de Neder-Italjaansche Noormannen te hebben bezocht, van welke hertog ROGIER van *Apulie* met de koningin-weduwe van *Denemark*, de vroegere huisvrouw van KNUD DEN HEILIGE, ADELA van *Vlaanderen*, was gehuwd, landde SIGURD in den zomer van 1110 te *Joppe*. De koning van *Jeruzalem* BOUDEWIJN kwam naar de kust om hem te omhelzen, en te samen trokken zij te rug naar de Heilige Stad. Nadat hy had geknield en gebeden op het graf des Heeren te *Jeruzalem*, en gelijkvormig de gewoonten der pelgrims zich in den *Jordaan* gebaad, ondersteunde SIGURD DE JERUZALEMVAARDER te gelijk met den zoon van koning KNUD DEN HEILIGE, graaf KAREL DEN DEEN van *Vlaanderen*, die toen ook over zee naar *Palestina* was gekomen, den hernomen strijd van koning BOUDEWIJN tegen de ongeloovigen. Eerst toen het hardnekkige *Sidon* zich had overgegeven, (den 19den December 1110,) verlieten de zonen van 't Noorden *Palestina*. Koning SIGURD zeilde naar *Konstantinopel*, waar hij prachtig door keizer ALEXIUS COMNENUS werd onthaald, die hem huisvestte in het zelfde paleis — Blachernae met het schoone uitzicht over stad en haven — waar de koning van *Denemark*, ERIK DE GOEDE, weinige jaren te voren op zijne reize naar *Jeruzalem* had gewoond. Wanneer koning SIGURD eindelijk *Konstantinopel* verliet, traden de meeste zijner mannen in dienst bij ALEXIUS COMNENUS, aan welken de koning nu ook al zijne schepen begaf; hij zelf steeg te paard, en reed naar huis naar 't Noorden over *Bulgarië*, *Hongarijë* en *Duitschland*. Nadat hij de grens van *Scandinavië*, dat wil zeggen, den

Eiderstroom, overgetrokken was, hield SIGURD zich nog eenigen tijd in *Hedeby* in *Zuid-Jutland* op bij den Deenschen koning NIELS, die met zijne stiefmoeder, de weduwe van MAGNUS BARFOD, MARGARETA FREDKOLLA, was gehuwd, en aan wien hij thands zoo veel van die verre heerlijkheden kon vertellen, tusschen welke ERIK DE GOEDE zijne laatste dagen had overgebragt. Koning NIELS volgde zelf SIGURD tot *Noord-Jutland*, en gaf hem het schip, waarmede hij, na eene afwezigheid van drie jaren en half, naar zijn rijk terugkeerde. Allen waren het hierin eens, dat geene beroemdere reize dan de zijne ooit uit *Norwegen* werd gedaan.

Het verhaal, volgends hetwelk SIGURD DE JERUZALEMVAARDER in den jare 1111 zijne schepen aan keizer ALEXIUS COMNENUS overliet, vindt zijne weêrgade in de *Orkneyinga-saga*, volgends welke RAGNVALD JARL en zijne medegezellen later, wanneer zij in 1155 *Konstantinopel* begaven, insgelijks daar hunne schepen achterlieten(1). Dit echter is eigenaardig in het verhaal nopends SIGURD DEN JERUZALEMVAARDER, dat hij bij zijne afreize uit *Konstantinopel* ten aandenken den vergulden Draak, welke zijn eigen krijgsschip had versierd, als een trofee(2) boven op de S^te^. Sofiakerk plaatste. IJslandsche verhalen melden wel, dat de vergulde drakenhoofden, die op 's konings schip stonden, op de S^t^. Pieterskerk(3) werden geplaatst; maar de S^t^. Pieterskerk is slechts een deel van de S^te^. Sofiakerk, namentlijk dat deel van de kerk, dat uitzicht heeft op het paleis *Bukoleon*, en door de Byzan-

(1) Orkneyinga saga, sive Historia Orcadensium. Ed. Jonas Jonaeus. Hafniae, 1780, in-4°, blz. 318.

(2) Pro trophaeo. Wilhelm. Malmesb. ap. Savile, p. 167. Vgl. SUHM. *Historie af Danmark*, V, 189. Keyser, Bidrag til kong Sigurd Jorsalafarers Historie, in Samlinger til det norske Folk Sprog og Historie, I, 409. MUNCH, *Det norske Folk Historie*, II, 591.

(3) Saga af Sigurdhi Jórsalafara. Eysteini ok Ólafi. Cap. 12, Heimskringla. Saga Sigurdhar konúngr Jórsalafara ok broedhra hans, Eysteins ok Ólafs. cap. 13. Fornmannasögur. VII. 98.

tijnen ook wordt gezegd binnen de groote kerk te staan[1]. De gelijktijdige WILLEM VAN MALMESBURY zegt ons uitdrukkelijk, dat SIGURD DE JERUZALEMVAARDER zijne vergulde draken plaatste *fastigio sanctae Sophiae,* juist gelijk het later bij SANDERUS voor den te Gent opgeheschen Draak « *in fastigio turris eminet auratus Draco* » heet.

De anonyme, onder keizer ALEXIUS COMNENUS regering levende, later door GEORGIUS CODINUS benuttigde, en door BANDURI uitgegeven Grieksche monik, die over *Konstantinopels* oudheden heeft geschreven, houdt zich lang op met te schilderen, hoe er S^te^. Sofiakerk alstoen uitzag, zonder er echter eenen enkelen wenk over koning SIGURDS Draken bij te voegen. Doch dit stilzwijgen in de onderstelling dat zijn schrift niet werd voleindigd vóór de aankomst van den Noordschen koning te *Konstantinopel,* heeft niet meer te beduiden dan dat het oponthoud van ERIK DEN GOEDE of dat van SIGURD DEN JERUZALEMVAARDER niet werd waardig gevonden met een eenig woord te worden vermeld door de eigene dochter van keizer ALEXIUS, ANNA COMNENA, in hare beroemde beschrijving van haars vaders geschiedenis. In tegendeel weten wij met zekerheid uit onze eigene bronnen, dat de figuren op de stevens der schepen van den voortijd zoodanig waren ingerigt, dat zij naar believen konden worden afgenomen of opgezet. In de samenspraak, welke tot inleiding dient aan het verhaal over den slag met *Svolde,* luidt het : « *bang is nu Olaf Tryggveson, daar hij niet durft zeilen met opgezette drakenhoofden op zijne snekke*[2]. » Over koning OLAF DEN HEILIGE leest men : « *Koning Olaf heeft een schip dat* KARLHAUFD *heet, in welks voorsteven een koningshoofd is gebeeldhouwd, en hij heeft het zelf*

---

(1) Κατίδη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου, τῷ ὀντί ἔνδον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Ducange, Constantinopolis Christiana. I, IV. blz. 79.

(2) Een klein schip. Saga van Olafi Tryggvasyni, Cap. 119, Heimskringla.

gebeeldhouwd. Dit hoofd werd daarna lang in Norwegen gebruikt op de schepen door koningen bestuurd(1). » En dit was de oorsprong der heidensche wetten op IJsland : « *dat men geene schepen met hoofden (höfdhudh skip) op zee zoû hebben; maar dat men, wanneer men ze had, het hoofd zoû afnemen vooraleer men land zag, en met geene gapende hoofden of openen muil naar land zoû zeilen, opdat de landgoden niet zouden verschrikken*(2). » Wat intusschen bijzonder in het voordeel van ons gevoelen spreekt is het afdoende getuigenis, dat, gelijk het uitdrukkelijk luidt, deze vergulde Draken van koning SIGURD in volgenden tijd nog te *Konstantinopel* te zien waren (3). Wij kunnen echter niet met zekerheid opgeven, dat zij nog op hunne plaats stonden, toen *Konstantinopel* in 't jaar 1204 werd ingenomen, voor zoo verre het namentlijk blijkt uit de wijze, waarop het Hippodroom in de Saga van SIGURD DEN JERUZALEMVAARDER wordt beschreven, dat de bron van het verhaal haren oorsprong moet hebben gehad, vóór dat het Hippodroom door de Kruisvaarders werd verwoest. Van den anderen kant schijnt het toch niet aanneembaar, dat de van *Myklegaard* te rug gekeerde Væringer of Kruisvaarders, die de zegsmannen van SNORRE werden, veel ouder dan dit tijdstip zouden geweest zijn. Beklagelijk is onder heel dit opzicht het stilzwijgen, door den anonymen schrijver in acht genomen, die den Deenschen kruistogt naar het *Heilige Land* in de jaren 1191 en 1192 heeft beschreven. Hij verhaalt, hoe eenigen van hen den terugweg namen over *Konstantinopel*, hoe zij er wel werden onthaald door den later afgezetten en blindgemaakten, en door de kruisvaarders weêr herstelden keizer ISAAK II ANGELUS, die hen ook gaarne in zijnen dienst had gehou-

---

(1) Saga van Ólafi hinom helga cap. 54, Heimskringla.

(2) Landnámabók. Vidhbærtir II, in Islendínga, Sögur. I, 334.

(3) *Ero thar sidhan til synis.* Saga af Sigurdhi Jórsalafara. Eysteini oc Ólafi. Cap. 12, Heimskríngla.

den, en daar zij toch verkozen de terugreize over land aan te gaan, die Sigurd den Jeruzalemvaarder had gevolgd, hen tot de grenzen door eenige van zijne noordsche *Væringer* liet begeleiden, die hun hier den afscheidskus gaven. Het blijkt uit de eigene woorden des verhaals, dat de schrijver veel wist over *Konstantinopel* (1) : hij bepaalt zich echter tot de relikwiën van *Konstantinopel*, en hij gaat intusschen al de waereldsche merkwaardigheden voorbij, omdat, gelijk hij zegt, « *humana curiositas plus vanitate quam religione delectatur.* »

Hiermede heb ik de samenvoeging voleindigd van de Noordsche historische overleveringen, volgends welke koning Sigurd de Jeruzalemvaarder zijne vergulde Draken op de Ste. Sofiakerk plaatste, met de Belgische geschiedenissen, volgends welke het insgelijks boven op de Ste. Sofiakerk was, dat de vergulde Draak stond, die nu den top van 't Belfort te *Gent* bekroont.

Ik ga niet verder dan deze samenvoeging. Men begrijpt, dat eene diepere navorsching hier nog meer gewigt zoù kunnen aanhechten ; maar het is ook mogelijk dat die diepere navorsching dit gewigt zoù kunnen verminderen. Het is zeker, dat terwijl men weet, dat koning Olaf de Heilige zelf het koningshoofd op zijn schip uitsneed, er geene bewijsstukken ontbreken, volgends welke het blijkt, dat men in het Noorden ook metalen figuren op de schepen heeft gebruikt. Een klassische plaats vindt men des aangaande in de lofrede op koningin Emma, die de groote Deensche vloot beschrijft, welke koning Svend Tveskjæg op zijnen laatsten togt naar *Engeland* volgde, en die meldt, hoe men tusschen de schepen onderscheidde bij middel van de verschillige koperen stevens, die vergulde draken of andere soortgelijke beelden voor-

---

(1) Hujus itaque opinatissimae civitatis scrupulosa et superstitiosa prodigia scriptis prosequi duxi superfluum. — Copia siquidem suppetit plura referendi. Anonymus de profectione Danorum in terram sanctam. Cap. 25, 26. Langebek, Scriptores Rerum Danicarum. V. 361, 362.

stelden (1). Een overeenstemmend getuigenis geeft ROBERT WACE, wanneer hij van het schip zegt, waarmede WILLEM DE VEROVERAAR van *Normandie* naar *Engeland* zeilde:

Sor li chief de la nef devant
(Le marinier apelent brant)
Ont de *cuivre* fet un enfant
Saëte et arc tendu portant (2).

In het oog vallend is het ook, hoe de Gentsche Draak aan de drakenhoofden gelijkt, welke men vindt op de voorstellingen van oude Noordsche (3) of Noormansche schepen, zoo als wij ze bijzonder uit de tapijten van *Bayeux* kennen (4).

PHILIPS VAN COMENE.

Even als Alexander de Groote de schriften van Homerus las en herlas, waren de *Gedenkschriften* van Philips van Comene het geliefkoosde boek van Keizer Karel.

ENS, *Epidorpidvm libri* IV, Colon. 1624, in-12, bl. 91.

(1) Turritas adscendunt puppes, *aeratis rostris* duces singulos videntibus discriminantes. Hinc enim erat cernere leones *auro fusiles* in puppibus, hinc autem volucres in summis malis venientes, austros suis signantes versibus, aut *dracones* varios minantes incendia de naribus. Encomium Emmae Reginae, l. I, Langebek, Scriptores Rerum Danicarum, I, 476.

(2) ROBERT WACE. *Le Roman de Rou*. Publié pour la première fois par Frédéric Pluquet. Rouen, 1827, II, 146.

(3) Göransson, Bautil, det är : alle Svea ok Götha rikens runstenar. Stockholm, 1750, in-fol. blz. 313. Ook op de Scandinaafsche Hällristningar zijn de gewone stevenversiersels der schepen dierenhoofden met uitgestoken tongen en vleugels, over hetwelk gehandeld wordt bij Holmberg. Skandinaviens Hällristningar, Stockholm, 1848, in-4o, blz. 68.

(4) *The tapistry of Bayeux*. London, 1819-23, in-fol. pl. VIII en IX. *Les anciennes tapisseries historiées*. Paris, 1838, in-fol. pl. XI en XIII.

GETUIGSCHRIFT VOOR JUSTUS LIPSIUS.

Lipsius, zoo als men weet, bracht een groot gedeelte van zijn leven buiten 's lands door. Hy bezocht Italië, hield zich lang in Duitschland op, en zette zich eindelijk te Leiden neder, alwaer hy gedurende elf jaren, het ambt van professor aen de aldaer gestichte Hoogeschool, met veel luister bekleedde. Eindelijk ten jare 1591, nadat in zijn vaderland alles rustig was geworden, verliet hy Noord-Nederland, begaf zich naer Hamburg, vervolgends naer Maintz en eindelijk naer Spa, alwaer hy om zyne gezondheid te herstellen een paer jaren verbleef. Van daer zond hy aen de Curatoren der leidsche Hoogeschool zijn ontslag, al was 't, dat men hem eene hooge jaerwedde aenbood om hem te behouden. Te Luik gekomen zijnde, geraekte hy in kennis met den kanselier Karel Carondelet, Arnold van Wachtendonck, Dominiek Lampsonius, en andere voorname mannen, waeronder ook de jesuïet Martinus Delrio, die, schijnt het, er het meeste toe gedaen had om Lipsius te bewegen Holland te verlaten en naer zijn vaderland te rug te komen (1). Lipsius was byzonder bevriend

(1) Over het leven van Justus Lipsius kan men vooral raedplegen : MIRAEUS, *Vita Justi Lipsi*. Antv. 1609, kl. 8° en ook : DE REIFFENBERG, *de Justi Lipsii vita et scriptis*, in de *Mémoires couronnés de l'Académie de Bruxelles*. Brux. 1823, D. III, in-4°.

met de Jesuïeten, en daer hy zoo lang uitlandig geweest was, en met Hervormden geleefd had, vroeg hy aen den Rector van het Collegie te Luik een getuigschrift wegens zijn vroeger gedrag.

Dat merkwaerdig stuk, hetwelk, meen ik, tot hiertoe niet gedrukt werd, viel toevallig in myne handen. Het luidt als volgt :

Joannes A. Campis Collegii Societatis Jesu Leodii Rector, cunctis praesentes litteras lecturis vel audituris, in Jesu Christo Domino nostro S. D.

—

Cum Ecclesiæ Catholicæ et reipublicæ intersit, eos qui, cùm possunt, relictis Hæreticorum et perduellium partibus, ad ea loca revertuntur, ubi Catholicæ religionis exercitium viget, et Catholicorum se unitati atque communioni sincerè restituunt, in hac sanâ mente foveri; maxime si hujusmodi sint, ut Catholicæ Ecclesiæ exemplo et eruditione utiles esse queant; soleant autem illis multorum præjudicia multum nocere, eò quod, vel quia timent, vel suspicantur, vel malitiose etiam ipsorum reditum calumniantur, et ipsi illos fugiant, et alios ab eorum familiaritate abstrahant, et propterea sic redeuntes cogantur, non modo vitâ et innocentiâ propriâ, sed et testimoniis aliorum niti : ideo Cl. Viro Justo Lipsio I. V. Licentiato veritatis testimonium à me petenti, nec volui nec potui id denegare. Versatus ille aliquot iam annis apud Batavos Leidæ, Professionem publicam litterarum in eâ Academiâ obiit ita, ut scriptis interea editis per totam Europam et ipse claresceret, et laboris sui fructum ad quamplurimos transmitteret; bellicis vel publicis curis sese non misceret; privatim à Catholicâ Religione non dissentiret; publicè Hæreticorum ritibus atque mysteriis non communicaret; nulli hæresis aut rebellionis auctor suasorque existeret, sed culpa ejus tota in eo consisteret, quòd inter Perduelles et Hæreticos versabatur. Cona-

æterea inde se eripere ante aliquot annos, sed propter itinerum
la notissima, aliquò jam progressus, coactus fuit redire. Hoc
n anno, prætextu Nundinarum Francofurtiensium Vernalium et
.dæ causa valetudinis aquæ Spadanæ, inde discessit et nihil
habuit, quam florentibus adhuc Batavorum rebus, magno suo et
n periculo, ac non levi rerum iacturâ, ad gremium Ecclesiæ
icæ Romanæ palàm et apertè redire; itaque pio fervore atque
ı ab illis aliis partibus se avulsit et primùm Moguntiæ, postea
æ et Treviris, et demum hîc Leodii Catholico ritu iam sæpius
o, Catholicæ Ecclesiæ, à quâ numquam animo se disjunxerat,
econciliatus, ut nobis constat fideli testimonio Patrum Socie-
ostræ, qui, et in Germaniæ dictis locis et hîc Leodii confessiones
xceperunt, et videmus id confirmari factis ac vitâ ejus quoti-
cuius nos oculati quotidie testes sumus. Quæ quia, quantum homo
nine iudicare potest, nobis constant, et pro certis exploratisque
ıus, ideo dignum ducimus, qui tanquam verè catholicus et de
ustâque bonarum partium causâ benè sentiens, et cujus opera
industria Veræ Fidei et reipublicæ potest esse admodum utilis,
ınibus honoretur, ametur, foveatur. Eique hoc veritatis testi-
m præsentibus hisce litteris manu nostrâ subscriptis et sigillo
i Societatis Jesu obsignatis, perhibemus. Datum Leodii, in Collegio
ıtis Jesu, ıx Julii 1591.

JOĒS A. CAMPIS.
1591.

Zegel van het
Collegie der
Jesuïeten te Luik.

Naer den eigenhandigen brief in
mijn bezit.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

II en III. Philips van Croy en de hertog van Alva.

Toen de hertog van Alva, na het overgaen der stad Haerlem aen de Spanjaerden ten jare 1573, zyne intrede deed binnen Brussel, beklaegde hy zich over de onbeleefdheid der inwooners, die hem byna geene eer bewezen. Philips van Croy, hertog van Aerschot, nam het woord, en zei tot Alva : « De inwooners stellen het uit tot dat Uwe Excellentie het land zal verlaten. Alsdan, gy moogt er zeker van zijn, zal niemand ten achter blyven, om u, onder alle eerbetuiging, uitgeleide te doen. »

Als de zelfde hertog van Aerschot, in het gevolg van Alva, uit het paleis reed, werd hy dikwijls uitgenoodigd zich aen dezes zyde te houden ; doch hy weigerde telkens. Eindelijk werd hy genoodzaekt zulks te doen, vermits Alva zelf hem hiertoe aenzocht, en deze vroeg hem, waerom hy op zulke eervolle plaets niet wilde ryden. « Om u de rechte waerheid te zeggen, » sprak Aerschot, « ik vreesde, dat uw wolf myne lammeren zoù opvreten. » De hertog van Alva was immers in wolvenvellen uitgedoscht, terwijl Philips van Croy, boven zijn kleed, zoo als des tijds de meeste jongelingen in Nederland, roodgeverwde lammerenvellen droeg.

Ens, *Epidorpidvm libri IV*. Col. 1624, in-12, bl. 74-75, van *Liber Quartus*.

DBOEC VANDEN HOUTE IS NIET VAN MAERLANT.

De heer Tideman, die het gedicht bekend onder den naem van *vanden Houte* of *vanden drie Gaerden*, volgends het Hulthemsche handschrift en een paer andere heeft uitgegeven, zegt : « Wij zijn genoodzaakt aan te nemen, dat Maerlant de vervaardiger daarvan is geweest, omdat het ons geheel aan gronden ontbreekt, om het tegendeel staande te houden, en dewijl hij, gedurende meer dan vijf eeuwen zonder tegenspraak als zoodanig is aangemerkt, gelijk men dan ook bij de eerste uitgave zijnen naam vindt aangegeven (1). »

Professor Jonckbloet, alhoewel hy een aental redenen bybrengt, om te bewyzen, dat *dBoec vanden Houte* niet uit Maerlants pen gevloeid is, verkeert nochtans insgelijks in de meening, dat de oude uitgave zynen naem op den titel heeft (2).

Hoffmann von Fallersleben volgt het algemeen gevoelen (3).

Het is dus, omdat men denkt dat Maerlants naem op den oudsten druk voorkomt, dat men hem als den dichter van *dBoec vanden Houte* is blyven houden.

Doch die eerste uitgave met den naem van Maerlant is op geene onzer Bibliotheken voor handen, is nergends te vinden, en zal, denk ik, nooit bestaen hebben.

---

(1) *Dboec vanden Houte, door Jacob Van Maerlant, uitgegeven door J. Tideman.* Leiden, 1844, in-8°, in de *Inleiding*, bl. IX.

(2) *Geschiedenis der Middennederlandsche Letterkunde*, D. III, bl. 109.

(3) *Horae Belgicae.* Pars prima. Hannov. 1837, in-8°, bl. 87-88.

De heer Tideman beroept zich op den Cataloog van de bibliotheek van Lelong, welke te Amsterdam in 1744 verkocht werd (1) en op de *Naamlyst* van Visser (2). In gemelden Cataloog vindt men, onder Nr 2743 der octavos opgegeven : *Dat Boexken vanden Houte, berymt door Jacob Van Meerlant, en geprint sonder plaats noch jaar omtrent* 1480 in 8°. Extra raar.

Blijkbaer is deze titel niet afgeschreven, zoo als hy op het boeksken stond. De woorden : *berymt door Jacob van Meerlant* zullen aldaer wel niet voorkomen. Mijns dunkens kan men ze gerust beschouwen als bygevoegd door den opsteller van den Cataloog, die misschien eene aenteekening van Lelong zelven volgde. Deze immers, die den *Spiegel Historiael* onder den naem van Lodewijk van Velthem uitgaf, kon even verkeerdelijk *dBoec vanden Houte* aen Maerlant toeëigenen.

Het blijft onzeker welken ouden druk zonder aenwyzing van jaer en plaets, Lelong bezat; maer in allen gevalle kon het woord *berymt* op den titel niet te lezen zijn.

De getuigenis van Visser wegens het bestaen van eene uitgave met den naem van Maerlant, ware gewichtiger; maer op dezes reeds aengehaelde *Naamlyst* vindt men eenvoudig : ***Dat Boexken vanden Houte, berymt door Jacob van Meerlant*** in-8°, welke woorden aen den Cataloog van Lelong, waer Visser naer verwijst, ontleend zijn. Hy had dus zelf het boekjen niet gezien.

Clignett en Steenwinkel, in de voorrede van den *Spiegel Historiael* (3), beroepen zich insgelijks op den Cataloog van Lelong. Hun gevoelen heeft diensvolgends geene waerde.

---

(1) *Bibliotheca selectissima.* Amst., 1744, in-8°, Part. II, bl. 201.

(2) *Naamlyst van Boeken in de Neederlanden gedrukt, beginnende met 1472 en eindigende met het jaar 1500,* te vinden achter : *Uitvinding der Boekdrukkunst, getrokken uit het latynsch werk van Gerard Meerman.* Amsterd., 1767, in-4°, bl. 66.

(3) *Spiegel Historiael of Rijmkronijk van Jacob Van Maerlant.* Leyden, 1784, in-8°, D. I, voorrede bl. 41.

Het bestaen der uitgave uit de vijftiende eeuw, met den naem van Jacob van Maerlant is dus geens zins bewezen.

Het ontbreekt ook niet aen gronden, zoo als de heer Tideman verkeerdelijk meende, om te beweeren, dat Maerlant de schryver van *dBoec vanden Houte* niet is. En ik kan met dien geleerde niet instemmen, wanneer hy zegt : « dat men dit gedurende meer dan vijf eeuwen zonder tegenspraak als zoodanig had aangemerkt. »

Dat het *Boeksken vanden Houte* in handschriften gevonden wordt, waerin ook gedichten van Maerlant voorkomen, is zeker geen bewijs, dat het uit zyne pen gevloeid is. Het is dus niet sedert vijf eeuwen, dat men het hem heeft kunnen toeschryven.

Wat meer is, indien zijn naem wezentlijk op eenen ouden, misschien den oudsten druk staet, — hetgeen ik niet kan aennemen, — waerom heeft men dan dezen op de talryke latere uitgaven weggelaten? De heer Tideman heeft er van deze reeds vijf opgegeven, en dat getal kan nog vermeerderd worden.

Zie hier welke drukken ik, of bezit of ter inzage heb bekomen, of nauwkeurig beschreven heb gevonden. In niet eenen wordt de minste melding van Maerlant gemaekt.

1. *Tboeck vanden Houte.*

Hieronder is eene houtsnede verbeeldende Christus aen het kruis ; daernaest staen de Heilige Maegd en St-Jan.

Deze plaet is op de keerzyde van den titel herhaeld.

Het boeksken is in klein 8° van 22 bladen of 44 bladzyden.

Aen het einde staet :

Gheprent Thantwerpen
by my Henrijc va Rotter-
damme Littersnijder.

Het is, zoo als men ziet, zonder jaer ; doch men weet, dat Hendrik van Rotterdam te Antwerpen van 1496 tot 1500 drukte.

Het eenig bekende exemplaer, voortkomende uit de nalatenschap van vander Willigen, berust op de stedelyke bibliotheek te Haerlem. De heer du Puy de Montbrun heeft het met de grootste nauwkeurigheid beschreven (1). Deze bekwame bibliograef, door den Cataloog van Lelong misleid, geloofde ook aen het bestaen van eenen vroegeren druk met den naem van Maerlant verschenen.

Ten slotte geeft du Puy de Montbrun al de hem bekende latere uitgaven van het *Boeksken vanden Houte* op. Deze lijst, zoo wel als die van den heer Tideman, heb ik geraedpleegd, om de myne zoo volledig mogelijk te maken.

2. *Vandē houte.*

Daeronder eene houtsnede voorstellende Christus, die zijn kruis draegt, en by hem Maria, wie een zwaerd door den boezem gaet; op den achtergrond Jerusalem.

De keerzyde van den titel heeft insgelijks eene houtsnede verbeeldende de gewonde handen en voeten, alsmede het hart van den Zaligmaker doorsteken met eene speer, en waeruit het bloed in eenen kelk vloeit; eindelijk de drie nagels.

Achteraen het boekjen :

Gheprint Thantwerpē op die Lombaerde veste, teghen die guldē hāt over. By mi Symon Cock. Int iaer ons Heerē. M. CCCCC. eñ XLVI. Den derden dach vā Januario (2).

Klein 8° van 20 bladen of 40 ongenummerde bladzyden.

---

(1) *Recherches bibliographiques sur quelques Impressions Neérlandaises du quinzième et du seizième siècle.* Leide 1836, in-8°, bl. 59-63.

(2) Simon Cock werd aengenomen in de St. Lucas-gilde te Antwerpen, in 1542. Zie Vander Straelen, *Geslagt-Lyste der Nakomelingen van Christoffel Plantin.* Antw., 1858, in-4°, bl. 354.

Het exemplaer, hetwelk aen den heer Tideman heeft toebe-
ord, is thands in mijn bezit.

Hier begint tboecxken vanden Houte,

Eene houtsnede voorstellende Christus aen het kruis, gewond
or den Romeinschen krijgsknecht.

Aen het einde:

*Gheprint Thantwerpen inde Cammerstrate
in den Mol. Bi de weduwe van
Henrick Peeterssen van Middelburch.*

lein 8° van 32 ongen. bladzyden.

Hendrik Peeterssen was meesterdrukker te Antwerpen in 1536(1).
yne weduwe drukte nog omtrent het jaer 1550.

Ik ontleen de beschryving van deze uitgave aen den heer
ideman, die het exemplaer, hetwelk vroeger aen Lelong toebe-
orde(2) en thands op de koninglyke Bibliotheek te 's Graven-
ige berust, te zyner beschikking heeft gehad.

† *Dat boeck van
den houte.*

Hieronder eene houtsnede voorstellende Christus aen het kruis;
ierby zit eene vrouw, in het gewaed van eene kloosterzuster,
bidden.

*Gheprent tot Amsterdam, by my Har-
man Janszoon Muller, Figuersnijder woo-
nende inden vergulden Passer.*

Dit onderschrift wordt nog eens aen het einde van het
eksken herhaeld.

---

(1) Zie VANDER STRAELEN, bl. 358.
(2) *Bibliotheca selectissima.* Pars. II, bl. 201, Nr 2744.

Hendrik Muller drukte omtrent het jaer 1575.

Klein 8° van 16 bladen of 32 ongenummerde bladzyden.

Het exemplaer, dat vervolgends aen Jacob Koning en aen van Voorst toebehoorde, is thands het eigendom van den heer Ferd. vander Haeghen te Gent, die de heuschheid heeft gehad het my ter leen te geven.

5. *Dat boeck vanden Houte.*

Eene groote houtsnede voorstellende Christus aen het kruis tusschen de twee moordenaers; de Moeder Maegd staet met eene andere vrouw ter rechter zyde; Maria Magdalena kust de voeten van den Zaligmaker.

t' Hantwerpen.
By Pauwels Stroobant, Opde Lombaerde Veste inden witten Hasewint.
Anno 1596.

Dit zelfde staet nog eens herhaeld aen het einde van het boekjen.

Klein 8° van 14 bladen of 28 ongenummerde bladzyden.

Een exemplaer in mijn bezit.

6. *Dat Boeckxken*
vanden Houten.

Hieronder de zelfde plaet als op het vorige.

t' Hantwerpen, By Pauwels Stroobant, inden witten Hasewint.

Klein 8° van 12 bladen of 24 ongenummerde bladzyden.

Een exemplaer by my.

Deze druk zonder jaer zal wel de zelfde zijn als die, welke door du Puy de Montbrun, volgends den Cataloog van Lelong[1] aengehaeld wordt.

---

(1) *Bibliotheca selectissima.* Pars. II, bl. 201, Nr 2745.

7. *Het Boeckxken*
vanden
Houten.

Eene kleine houtsnede voorstellende den berg van Kalvarie vervuld met eene groote menigte volks. De Romeinsche krijgsknecht doorsteekt met zyne speer de zyde van den Zaligmaker, die tusschen de twee moordenaers hangt. In de verte Jerusalem.

t' Antwerpen,
By Pauwels Stroobandt, in den
witten Hasewint. 1669.

Klein 8° van 12 bladen of 24 ongenummerde bladzyden.

Een exemplaer op de koninglyke Bibliotheek te Brussel (1) en een tweede by my.

8. *Het Boeckxken*
vanden
Houten.

Hieronder eene houtsnèe verbeeldende den *Stabat Mater*, zoo als hy op andere boeken van omtrent dien tijd voorkomt.

t' Antwerpen,
By Jan Baptist Jacobs, woonende
opde Lombaerde vest in 't huys
van Neringhen. 1700.

Klein 8° van 12 bladen of 24 ongenummerde bladzyden.

Een exemplaer in het bezit van Dr Snellaert, aen wien ik voor deze beschryving van het boekjen mynen hartelyken dank betuig.

Zie daer dan reeds acht uitgaven van *dBoec vanden Houte,* waervan niet eene den naem van Maerlant draegt.

---

(1) Zie De Reiffenberg, *Annuaire de la Bibliothèque Royale.* Quatrième année 1843. Brux., 1843, bl. 189.

De nummers 5, 7 en 8 waren aen den heer Tideman onbekend, en worden hier voor de eerste mael aengewezen. Het getal dezer drukken zal stellig nog kunnen vermeerderd worden, alzoo dit boeksken in de zestiende eeuw en tot aen de achttiende, onder het volk zeer verspreid was, en waerschijnlijk voor schoolgebruik diende.

Niet tegenstaende het zoo dikwijls ter pers leggen van *het Boeksken vanden Houte*, is het heden zoo zeldzaem geworden, dat men ter nauwer nood een of twee exemplaren van elken druk kan aenwyzen.

De heer Tideman heeft reeds aengetoond, dat die onderscheidene uitgaven, den oorspronkelyken tekst in 't algemeen niet zeer getrouw opleveren, zoo dat er voor eene kritische uitgave slechts hier en daer wat uit te putten is.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

IV. Hertog Renatus van Lotharingen.

Alhoewel Karel de Stoute den oorlog ondernomen had, om geheel het land van den hertog van Lotharingen te overmeesteren, toonde deze zich nochtans zeer bedroefd toen Karel by Nancy sneuvelde, en hy woonde met grooten rouw zyne uitvaert by.

Ens, *Epidorpidvm, libri* IV. Colon. 1624, in-12°, bl. 125.

DRIE HISTORISCHE LIEDEREN EN EEN HEKELDICHT

VAN

ANTONIUS GHYSELERS.

1505—1518.

Deze dichter, van wien ik een bundeltjen in handschrift bezit, is tot hiertoe slechts door een enkel stukjen bekend, namelijk een *Danslied*, ten jare 1517 gedicht. Ik deelde het vroeger aen Dr Snellaert mede, die het in zyne bekroonde Verhandeling opnam(1). De gissingen echter van dien geleerde, « dat Ghyselers te Hasselt zou geboren zijn, en aen de hoogeschool van Leuven de geneeskunde zou gestudeerd hebben » zijn, zoo als ik dadelijk zal aentoonen, t'eenen mael ongegrond.

Het handschrift is in groot octaef, op papier, en, twee of drie stukken uitgezonderd, ten jare 1517 geschreven. Het bevat vier-en-vijftig bladen of honderd-en-acht bladzyden. Daer het bovenste van geheel het boek door de muizen afgeknaegd is, ontbreekt aen de meeste stukken, behalve aen Griseldis en aen een paer liederen, een heele of halve regel. Vooraen is een Kalender in zwarte en roode letters, welke loopt tot 8 recto. Op de keerzyde van het laetste

---

(1) *Verhandeling over de Nederlandsche Dichtkunst in Belgie sedert hare eerste opkomst tot aen de dood van Albert en Isabella*. Bruss. 1838, in-4°, bl. 185.

blad staen eenige familie-aenteekeningen, die ik hier verder mededeel. Dan volgen de *familiares orationes* van Erasmus. Deze zijn in 't latijn, maer meestal is er eene dietsche vertaling by. Te midden van deze leest men de volgende aenteekening door eene latere hand geschreven : *Anno XV*^{c} *ende XLIIII den IIII*^{den} *dach Januarij is die Keyserlijcke Majesteyt Carolus V, comen binnen der stadt van St.-Truyden met groter triumphe ende met veel volcx van orloghe, ende es voertaen des anderen dachs getoegen nae die stadt van Luydick, met groter eeren* (1). Eindelijk beginnen de gedichten. Eerst : *Ditz vanden Greve ende van Grisillen,* waervan tot hiertoe nog geene behandeling op rijm bekend was, en dat ik in dit deel van het *Museum* zal uitgeven. Vervolgends vier-en-twintig geestelyke en wereldlyke gedichten en liederen, en daertusschen een paer gebeden in proze. Twee der liederen zijn in 't latijn, en, zoo als ook een der vlaemsche, met muzieknoten voorzien. By onderscheidene der stukken staet het jaer aengeduid, waerin ze vervaerdigd werden. Het vroegste is van 1505 en het laetste van 1518.

De voorletter van elk stuk is zeer aerdig in rooden, zwarten of gelen inkt geteekend of geschilderd, en stelt meestal menschelyke aengezichten en andere versieringen, zoo als draken, bloemen enz. voor. In eene dezer letters staet het wapen van het geslacht van der Marck afgebeeld, en het zelfde komt nog eens elders voor. Dit laet zich verklaren doordien Erard van der Marck van 1505 tot 1538, den bisschoppelyken stoel van Luik, waeraen Landen voor het geestelijk onderhoorig was, bekleedde.

De afschryver, die men tevens voor den dichter mag houden, teekent tweemael zynen naem. Eens : Anthonius Ghyselerus, en

(1) Van dit vernachten van keizer Karel te Sint-Truiden, wordt geene melding gemaekt in Courtejoie, *Histoire de la ville de Saint-Trond.* Saint-Trond (1840) in-8°.

nog eens : Bnthpnkxs Ghksflfrs, dat is in een mystisch schrift tydens de middeleeuwen zeer gebruikelijk, en waerby men de klinkletters telkens vervangt door den medeklinker, die daerop in het A. B. C. onmiddellijk volgt. Dus stelt men hier in *Anthonius* de *b* voor de *a*, de *p* voor de *o*, de *k* voor de *i* en de *x* voor de *u* (1).

Verder schreef de dichter nog op twee plaetsen zyne voorletters: A. G.

Ghyselers leert ons zelf in het lied Nr II, hetwelk hier achter volgt, dat hy te Landen geboren was. In 1507 was hy in dienst by de ruitery onder het huis van Oostenrijk, en toen op den 29sten September van gemeld jaer, Karel, hertog van Gelderland, Thienen overweldigde, werd hy aldaer krijgsgevangen genomen, en verloor zijn geld. Hy vaert in dit lied hevig uit tegen den heer van Chièvres, die alsdan de zaken van 's Lands bestuer, voor den jongen Karel van Oostenrijk, later Karel V, in handen had. Hy beschuldigt hem de stad Thienen in de macht der vyanden te hebben laten vallen.

Vermoedelijk bleef Ghyselers nog lange jaren in dienst; en terwijl hy van tijd tot tijd een lied in de moedertael uit zyne pen liet vloeijen, legde hy zich tevens toe op de studie der latijnsche tael. Vandaer dat de *familiares orationes* van Erasmus in den zelfden bundel als de gedichten voorkomen.

Vele byzonderheden over 's mans leven kan ik niet opgeven. Bovenaen het hierachter, onder Nr IV voorkomende stuk leest men, dat hy het ten jare 1513 te Keulen, op Aschdag, alsdan den acht-en-twintigsten February van het zelfde jaer, vervaerdigde.

By een liefdelied heeft hy aengeteekend : *Nota : Anna Ant-*

---

(1) Een dergelijk voorbeeld van mystisch schrift ziet men by Mone, *Quellen und Forschungen*, Aachen, 1830, in-8°, bl. 273-280. Deze geleerde vond het in een handschrift, dat van den aenvang der *negende* eeuw dagteekent.

werpie. Hy schreef het ter eere van eene antwerpsche schoone, Anna genaemd, die zijn hart had ingenomen. Hy trad echter met haer niet in het huwelijk, om, zoo als het uit een daerop volgende *Refereynken* blijkt, hy geenen bruidschat kon bekomen :

Myn vrienden rieden my dat ic soude houwen,
doen en mochtmen tAntwerpen nyet geven.

In den Kalender, die, zoo als het grootste gedeelte van den bundel in het jaer 1517 geschreven is, vindt men de volgende aenteekeningen : tusschen 21 en 22 February : *Cortersum;* op 22 April : *Jueck;* op 13 Mei : [*Maest*]*riecht;* op 24 July : *Scruhoven;* tusschen 9 en 10 Augustus : *Bruestem;* tusschen 13 en 14 September : *Cuttecoven*, en op 8 October : ....*hem*. Was Ghyselers alsdan nog in dienst? en zijn dat misschien de plaetsen, waer hy opvolgendlijk verbleven heeft?

Ik heb boven reeds gewag gemaekt van eenige familie-aenteekeningen, welke in het handschrift op bladzyde 8 verso voorkomen. Deze zijn op verschillende tijdstippen en door twee handen geschreven. In de oudste zal men misschien het geschrift van Ghyselers, alhoewel zeer verouderd, mogen herkennen.

Die aenteekeningen luiden als volgt :

[*Anno Domini*] millesimo quingentesimo vicesimo nono, mense Octobris [*die n*]ona, hora Completorii obiit frater meus Ghijsbertus; meus Renerus Thijs et Hermannus Crayten obierunt altera die, videlicet decima Octobris, etiam hora Completorii; et Mathias Ruytinx matricularius ecclesie de Ulbeeck etiam eadem die, et Maria Moens etiam eadem die, et Joes Diericks duodecima Octobris; sed Libertus et Joannes Loyx obierunt octava Octobris de subitaneo morbo dicto *der Engelschen sweet*.

Anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo secundo, mensis Decembris die decima sexta, mane, hora octava ante meridiem, dum sonnuit campana, obiit honestus, doctus et expertus, egregius magister Johannes Macchs, cyrurgus in oppido Hasselensi, meus dilectissimus socer, seu pater uxoris mee. Cujus anima requiescat in pace.

[Wilhem ende Jacob Cannarts, gebroeders, deylen hen goederen 1541, 13 Octobris; Wilhem valt het leengoet ende Jacob het ander goet.

Michiel Hoens traut die dochter van Wilhem Cannart] (1).

Decima Decembris, in fine anni quadragesimi, baptisata est paterna fra-
ris mea, filia Jacobi Rotarii in Houte, et alter petruus Arnoldus Bechere, et paterne sunt : Catharina vander Heyden, Maria de Spauwen et Margareta de Mobertinghe.

Vicesima sexta Decembris, in fine anni quadragesimi, baptisatus est petruus meus Stephanus, filius Barbare Castermans, et petruus adhuc sunt: dominus Cornelius Walbertus Degens et Tomas Duylen, et paterne ejus sunt: Katharina Vlaren, Katharina de Loeffelt et... (2) de Trajecto.

Anno 43° mense Novembri, die vicesima septima, mane, hora quarta obiit filia mea Barbara. Cujus anima requiescat in pace.

[....Wiericx, als man en momber van Jan van Heeze, relivert het goet genaemt Lieffelke, nae Stevents a° 1599].

Of deze aenteeckeningen op de bloedverwanten van Ghyselers toepasselijk zijn, blijft onzeker.

In allen gevalle is daeruit niets te trekken, dat ons nader met onzen dichter bekend kan maken.

Thands een woord over de liederen, die hier volgen. De twee eerste hebben betrekking op den oorlog tusschen het Huis van Oostenrijk en Karel van Egmont, hertog van Gelderland. In het eerste wordt de droeve toestand bezongen, waerin Karel van Egmont zich bevond, wanneer Philips de Schoone hem het meeste deel zyner steden door de wapenen had ontmachtigd. Er wordt bepaeldelijk gezinspeeld op het overgaen van Arnhem, welke stad, na eenen wederstand van slechts veertien dagen, zich op den 5den July 1505 aen de Burgondiërs overgaf. Verder wordt er gewag gemaeckt van het innemen van Elburg, Harderwijk en vooral van het slot Hattem by verraed overvallen, en waer Reinier, heer van

(1) Deze regelen, hier tusschen haekjens gedrukt, zijn van de zelfde hand, die de laetste aenteekening van 1599 schreef.

(2) De naem is in het handschrift opengelaten.

Arssen en Jan van Gelre, bastaerdbroeder van den hertog, krijgsgevangen werden genomen (1).

Het tweede lied, waervan ik boven reeds gewag maekte, bezingt het innemen van Thienen door Karel van Egmont, in 1507. Na de vroegtydige en schielyke dood van Philips den Schoone, het vorig jaer in Spanje voorgevallen, had de hertog van Gelderland deze gelegenheid te baet gesteld, om in het bezit zyner verlorene steden te rug te komen, en hy waegde het zelfs op zyne beurt eenen tocht, tot in Brabant toe, te doen. Over Turnhout en Halen, trok hy naer Thienen, welke stad op den 29sten September 1507, na eenigen tegenweer stormender.hand veroverd werd. Gedurende ruim acht dagen bleef Thienen in de macht der Gelderschen, die er eenen aenzienlyken buit vonden en medenamen (2). Volgends Ghyselers zoû des tijds 's Lands bestuer geene genoegzame maetregelen genomen hebben, om de Gelderschen af te weeren en het innemen van Thienen te beletten.

Het derde stuk : *van den Levereters*, is een hekeldicht tegen de beambten, tydens de minderjarigheid van Karel V. Men weet, dat de schimpnaem *levereter*, dikwijls in vroegere eeuwen, vooral in onrustige tyden gegeven werd aen de ambtenaers en voornamelijk aen diegene, welke met het inzamelen van 's Lands geldmiddelen gelast waren.

Eindelijk het vierde is een zoo genaemd *Glossenlied* op den *Credo*, waerin de koning van Frankrijk, Lodewijk XII, zelf sprekende ingevoerd wordt, en al zyne feiten opsomt en zyne onrechtvaerdigheden of misdaden belijdt.

De spelling en de tael van Ghyselers verraden eenigs zins de landstreek onzes vaderlands, waer hy geboren werd, en

(1) Men kan hierover nazien NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland*. Arnhem, 1859. D. VI. Inleiding, bl. LXXX.

(2) NIJHOFF. *Inleiding*, bl. XCIX.

zweemen zoo wat naer het hooger duitsch. Vooral is dit opmerkelijk in het liedjen, waermede hy zynen bundel besluit, en dat hy wel, toen hy te Keulen verbleef zoû kunnen vervaerdigd hebben.

I.

.....[1] r liedt [*vanden*] hertoch van Geldre. — Den tijt is my ontleden, a, a, a.

1505.

1.

Sommer goeds lant mach ic will claghen,
— sprack den hertoch wyt Gelderlandt, —
myn honden zyn my ontiaghet vuyten bant.
Nu ysser mijn iaghen all gedayn;
dat wy Arlem[2] hebben verloren,
dat hebben die Burgoenschen gedayn!

2.

Arlem[2] is my aff ghegangen al segen mynen danck,
het gesceyden met hogêr sonnen,
dye Burgoenschen dwonghen myn landt.
Nu tredct hier neder op myn ghewin,
draecht den hertoch van Geldre lede meere,
wy nemen syn steden inne.

3.

Doen dyc mere te Nummighen[3] quam,
den hertoch hy wass ghewaer;

---

(1) De woorden, die hier en elders ontbreken of met stipjens aengewezen worden, zijn in het handschrift door de muizen afgeknaegd.
(2) Lees *Arnhem*. — (3) *Nymegen*.

eenen brieff liet hy scryven
aenden hertoch, van Lotrinck was hy ghenaempt,
dat hy hem woude stayn all byder hant :
het is my van node, dye Burgoensen dwingen my lant.

4.

Arlem[1] is my aff gedrongen in daer to Trilborch[2] me—
Harderwyck dat is my aff gheslaghen,
den sluetell vander zee;
daer pleghe ic eens heere aff te zyn,
all cloppe ick voer dy porte
sy en laten my nyet inne.

5.

Attu[3], halet u vaste, ghy syget een pryeel so zoet,
na u staet myn verlanghen,
ghy cryghet mynen moet.
Reyner, myn broeder, hy lieter ghevaen,
joncker[4]. . . . .

6.

Och ! broder, u . . . . op gheven
tseghen mynen danck.
Ic ligger so vast belegen
al vander Burgoenscher hant,
ghy en moges my niet ontsetten noch niet by staen;
tot hertoch Phylips wil ic ryden,
dat hy my neme ghevaen.

7.

Hertoch Phylips van Burgongyen,
ghy vueret dat gulden vleysch,
God die latet u bewaren;
dye grote heere Sinte-Andries
en willet my in deeser noet niet aff gaen.
Edell hertoch, nemet my ghevanghen,
en willet my nyet verslaen.

---

(1) *Arnhem.* — (2) *Elburg.* — (3) *Hattem.*
(4) Aen dit coeplet is een vers te kort, terwijl er aen het zevende een te veel is.

8.

Hy nammen in zynder ghenaden
joncker Jan, dat (1) edel bloet,
hy satten ayn zynder lochter syden,
alsmen dye ghevanghen doet;
en spannet nummermeer vergulden spore aen uwen voet,
draghet een swert op uwer syden,
alss der Buergoensche doet,

II.

Een liedeken van Thyenen.

1507.

1.

Van ioncks zo en heb ic niet geleert
dan dichten ende singhen een neuwe liedt,
dan dichten ende singhen;
ende singhen van eender groter mort
geschieden te Thienen, met valschen raet,
all in dye stede binnen.

2.

O ! heere van Siever (2), wat hebdi ghedaen?
Ghy hebbet zoo menighen man doen vaen,
ghenomen lyff ende leven.
Het hevet gedaen u valsce raet,
dat te Thienen zo menich man was gevaen,
ind hy zyn gelt moest gheven.

3.

Mynheere van Siever en is niet recht,
dat hy soude ryden voer een edel knecht,

Het hs. heeft : *dat dat edel bloet.* (2) *Chièvres.*

na dye werken, dy hy stelden.
tGeviel op Sinte-Michils dach,
dat Thienen was ghewelden (1).

4.

Myn heere van Siever en is niet wert
dat hy soude vueren een houte swert
inde eenen schilt van biessen.
Quame dye Roemsche Keyser int lant,
al waer hy noch zo will becant,
den hals soude hy verliesen.

5.

Myn heere van Siever, in dat is een,
Cornelis van Berghen, dat is twee,
Scheel Ghijs (2), dat is dye derden;
al waert goet peys al in Brabant,
so zyn dees heeren drye onbecant;
het zall hem vergouwen werden.

6.

Die hertoch van Gelder, dat edel bloet,
hy quam voor Thienen met vryen moet,
hy was voer Diest oeck mede.
Hy sant tot Thienen zyn boden goet,
oft sy wouden halden lyf in goet
inde geven hem die stede.

7.

Die Meyer van Thienen dats een stout man,
hoe vromelyc dreeff hy zyn borgers an
met woerden in niet met werken.
Hy en hadder niet dorren blive staen,
ind met syn burghers ter muren gaen,
all om zyn stadt te sterken.

---

(1) Aen dit coeplet ontbreekt een vers.

(2) Cornelis van Berghen, was, meen ik, een bevelhebber onder het Huis van Oostenrijk. Wie men door den spotnaem *Scheel Ghijs*, wil bedieden, weet ik niet; misschien den Meijer van Thienen.

8.

Sy laghen aldaer ter selver tijt
al voer dye stede, in dye was wijt,
te Thienen, al voer dye stede.
Dye bussen gingen daer wyt inde inne,
dye Meyer meynden comen wyt syne sin,
hy en conster nyet ghedueren.

9.

Hertoch Karle van hoger art,
hertoch Karle bistu ghenaempt (1),
wy houden u v[*oer onsen heere*] !
Eer ghy tot uwen iaren coempt,
zoo eest dat edel Brabant beroeft,
wy zullen noch orloch leeren.

10.

Dye dit liedeken eerstmael sanck,
het was een ruyter wyt Brabant,
wyt Landen was hy gheboren.
Hy lach te Thienen binnen gevaen,
dat hadden die dutsche knechten gedaen,
sijn gelt heeft hy verloren.

III.

Van der lever-eters. — Een gedicht.

1512.

1.

Wye leeft ter werelt nu, ende zo out is,
dye thuys der Leuwen oyt sach dus desolaet ?
Omdat der Leu noch zeer ionck geclauyt is,
seetmen, dat zyn huys ende lant vergaet

Het hs. heeft *ghenaenaempt*.

duer den gulsigen buyc ende nydigen haet.
Dye iae in huys zyn, die meeste van bestiere,
ende dye ons doer trouwe in trouwen bestiert,
loentmen mit trouwen per derier.
Het moet all brantscatten oft men steltse te viere;
nyemant en verantwoerdet, elck penst om tzyne,
om lever teeten, want datz nu dye manyere.
Dus blyven wy gewont vanden gulsighen swyne
all claghen wyt Margreten oft Katelyne,
men seet lygt noch wat, tes vreemde om weeten;
wy worden gevanghen, gescat ten fyne,
dus mach elck wel segghen ten droeven schyne :
dBeghert all peys sonder dye de lever eten !

2.

Peys moet vluechten daer orloge regneert.
Wy vergaderen tvolck met groten hopen,
ende als dye bede dan in geconsenteert,
soe laetmense al druypende tuyswert lopen.
Dan moet elck zijn harnas ende pert vercoepen,
soe wil dye Duetschen als dye Walen;
al zouden zy derm scaepkens tvel aff stropen,
men zoude hem van u maenden doen betalen.
Al sietmen die vianden die roven halen,
men laetse passeren duer dorpen, duer steden;
al branden zy in pulveren dye palen,
dye lever eters zynder al mede te vreden;
ten baet gekeven, gevochten noch gestreden,
wy zullen dat eynde yerst mitten weu meten.
Dat der Leuwen werande wert onder die voet getreden
eest Goeds believen, dus seg ic noch als heden :
dBegert al peys sonder dye dy lever eten !

3.

Nyemant en wilt der catten dye belle aen hangen,
nyemant en der segghen des lants gebreken,
men soude hem levende mitten velle hangen,
of te Vilvoerden inden dieffput steken.
Ic hebbe nochtan gehoert vander weeken,

dwonderlycste abuys doer tswercks vermbssen,
dat der Leeu gheregeert woert, hoert my spreken,
vanden Franchen wolven en Spaensche vossen,
den gulsighen buyc ende nydighen haet hen dossen.
Sy plucken den Leu, und maken zyn werande bloot,
al mach den vromen Arnt ons lossen
met der edelster engelscher Rosen roet.
Ghebruyckdemen wysheyt, ten waer al gheen noet,
mer neen . . . . dye gherne weten,
dye ons slicken, gheen en zyn hun te groet.
Dus sluyt ic noch, zo ic myn slot ontsloet :
dBegert al peys sonder dye dy lever eten !

4.

Princelijck Leeu, wyen alle dieren wilt,
in voerleden tyden, zo zeer ontsagen;
geen heere zo groot, die beet in uwen scilt,
nocht iager zo cloeck, die in u werande dost iaghen;
nu wilt u een vanden ermsten dieren plaghen,
dye omtrent uwer werande mocht gheplant zyn,
een fenynige scorpion, ic moet beclaghen,
voer die gulsige wolven, die nu int lant zyn.
Soudt ghy, Leeu, noch lange sonder verstant zyn,
so ginc geheell u huys ende werande verloren;
want die lever eters, die so scerp getant zyn,
hebben u scaepkens gevilt ende naect gescoren.
Wilden wy eendrachtige liefde orboren
ende wy gemeynlyc de aenclevers smeten,
wy souden, dit doende, vreken onsen thoren;
mer neen, dus seg ic als te voren:
dBegert al peys sonder dye dy lever eten !

Dits gedicht anno Duysent vyffhondert
ende twelve. *Scriptum xxviiia Februarij.*

IV.

1513.

Dits den « Credo in Deum » gedicht opten Coninck van Vranckryck, int jaer ons Heeren M. V° ende xiii.

Sed cop' (1) *est xxviii^a Februarii in civitate Colonie, ipso die cynerum, per actorem prescriptum.*

1.

Credo in Deum is myn gheloeve,
hoe wel fortune nu wonderlyck drayt
mits den bedryve, dy wyt mynen hove valt,
ende wyten hemell waeygt.
o! Valchs bedroch heeft my gepayt
eenen langen tyt, jaer ende dach,
natuerlycke prove tverstant nu maygt,
dwelck ic nu beclaghen mach.

2.

Patrem omnipotentem heb ic laten varen
diewill, ende verwach my noch zeere
gepuneert te zyn vanden edelen Aren,
dye keyserlycke werdicheyt ende eere,
Maximiliaen, dye vrome heere.
Had ic zo haest myn trouwe gebroken,
waer ic my winde oft keere,
tzal op my worden gewroken.

3.

Creatorem van alle wonderlycke qualen,
een stichter von orloghen ende meskyven;
ic heb gepasseert berghen in dalen,
ende doen costen menich mans lyven,
dwelcke aen my zall beclyven

(1) *Cop'*, by verkorting voor *Compositum*.

. . . . er by
een yegelyc mach ...stant wil scryven
waer dat hy geseten zy.

4.

Coeli et terre woudt ic he... n in ...elt
Napels, Milanen ende allen... lyen;
sonder enich recht was ick ... ges...
Waer op will ic my verblyden?
ic heb dier gecocht myn folyen,
verwaentheyt en mocht my ny... ryen.
Myn gelt, myn goet en mocht my niet [*be*]vryen.
God betaelt alder dinck in eender vre...

5.

Et in Jhesum Christum heb ic my mesgaen
by quaden rade, dwelck ic beclaghe,
ende dat Heylich Sacrament ontfaen
by toedoen van vrinden(1) ende maghen.
Nu mach ic well seggen teewighen daghen :
o Wye! o wach! wats my geschiet?
Myn verwaentheyt ic nu beclage,
sy heeft my bracht int groet verdriet.

6.

Filium ejus geboren vander Maghet Marien,
waenen bedriecht, dat vinde ick claer.
Ic heb verloren tot menighen tyen,
edell, onedell, zo menich iaer.
Gerechticheyt is opgestaen als dyenaer
van thoeft der werelt hoge geclaecht,
den edelen Aren doet my waer,
doer dye conduyten van zynder cracht.

7.

Unicum bin ic tusschen alle coeninghe,
willende allen dye werelt regeren,

---

(1) Het Hs. heeft *vinden*.

discort makende under alle woninghen,
loesheyt sueck . . . .
Pauys, cardinalen, ...
Verwaentheyt wilt my kiesen
mitz lose practicke int versieren.
Sulck meent te winnen, dye verliesen.

8.

Dominum nostrum onsen heyligen vader den Paus,
vicarius van God geconsacreert,
heb ic gedaen assaux,
ende zyn ondersaten vencert,
als een dye geene, dye blasfemeert;
een ander Pauys gestelt in Vranckryck
ende dye Heylighe Kerke gepersecuteert.
Ghelyck sueckt zyn gelyck.

9.

Qui conceptus est de spiritu sancto
heb ic dick in ydelheyt ghenomen ;
mer forme es cause, vind ic alzoe,
van mynen quade, this over comen;
ic sorghe, dat ick woerde ghenomen
van mynen neysten, dye in derde stickt,
ic ghefacliert in myn bevromen.
Dye cruycke gaet zo lange te water datse brickt.

10.

Natus bin ick vol ongelucheyden;
tes langhe verdient, dat men nu coempt betalen;
ic heb gestelt veell ongesticheyden,
so datmen den rechtverdighen sac ontpalen :
op Hollant, Brabant woudt ic verhalen
met gewelt, stout int versieren,
dwelck ic noch all zal betalen,
tzy cort oft lanck, in eynigher manieren.

11.

Ex Maria virgine..om ick versceyden;
want exempel heb ick ghegeven,
doen ic sant dye groet armeyden,
om moerden, om branden om nemen tleven
vanden armen scaepkens, die zeer beeſden.
In Hollant, in Brabant warenze geseten,
ende wyt haerder paelen sneeſden;
al eest gedaen, ten is noch niet vergeten.

12.

Passus onder den schyne van wel te doene,
gaende wyten rechten pat,
dye den bedructen, zeer coen,
heb moede gemaect ende mat.
tBesmetten der Liliën heeſt my bevracht;
der plaghen geesell is nu coemen;
het ryst all op mitter macht
tusschen tgeberchte inde Romen.

13.

Poncio Pylato tot gheender tyt
en heeſt gedaen, dat ic nu wil versieren;
al gaff hy quaye sententie wyt,
ingnoracie dedet werck in hem regeren;
mer ic, geheyten van alle mameren
dye alderkerstelyckste coninc ende notarius
heb ic gebroken dy wet int versieren,
daer aff ic verwachte quade solarius.

14.

Crucifixus bin ic gescapen te syne
als ic van deeser werelt scheyde,
op dat ic my niet en beter ten ſyne
restitucie te d . . . .
anders eerst al niet roz..ar arbeyde.
Myn edelen duer, myn groet ov...

worden gevangen, daer ic om screyde,
benomen haer lyff ende daertoe goet.

15.

Mortuus et sepultus ic my verwachte,
ick en heb doch gheenen morghen;
het waer tyt dat ic my bedachte
ende liet myn quaetwillighe sorghen.
God en wilt niet langher borghen,
dye doet heeft my beghert
ende wilt my nu verworghen.
Int scheyden moetmen reyken tegen den wert.

16.

Descendit ad inferna dye rycke vreck
om zynder groter giericheyt,
by sentencie divine liet hy inden stricke,
alsmen noch daghelycks syet.
Hy en hadde gheen ontfermherticheyt
op derme, men vindet bescreven ;
tot ghiericheyt heeft hy hem bereyt,
waer vuer hem dye helsche pyne is gegeven.

17.

Tercia dye en bin ick nyet seker
te leven; ic roep aen God genade;
ic sien nu omghekeert den beker,
ten halven keren en is niet te spaede.
Ic wil my wachten van allen quade,
der Leuwe dye is nu opgestayn
met synen edelen raeyde.
Quaye wercken doen quaye loen ontfaen.

18.

[*Resurexit*] . . . yn zonden;
. . . [*con*]inck van Engelant zeer fier,

. . . scat heeft hy nu ontbonden
ende wilt my nu versuecken hier,
gelyc ic gedaen heb als een ghierre,
myn volck sendende in Brabant;
sy namen die scaepkens in haer bestier.
God is alle dinghen bekant.

19.

A mortuis (1) zyn by ghepasseert,
doet geslagen ende vermoert
menich edel, ende noch niet en cesseert,
oest, wist, zuydt ende noerdt.
thEs reden dat hy is verstoert
God, dye allen dinck voersiet.
Myn hert is nu met druc doerboert.
Quaye wercken en blyven ongeloent niet.

20.

Ascendit ad celos dye onnoesel puere,
die ic hier voertyt heb verdreven,
sonder eynige reden oft manier,
dwelck aen my nu zall cleven.
Den edelen Aren doet my zeer beven,
daer ic altemit heb op verhaelt.
tEs langhe geseyt ende ghescreven:
Dye te hoghe clempt, dat hy nederdaelt.

21.

Sedet ad dexteram Dei patris,
allen prinsen God gehoersam zynde;
maer ic, als een dye quaet van leven is,
heb nae gevolcht den feneynden
scoerpioen, die huer altoes pynden
te schieten haer . . . .
tEn is niet gecome . . . . . meenden:
Op schoen wolcken coempt dickwil lelick weder.

(1) In het handschrift: *a mortuus.*

22.

Omnipotentis van allen quaet
heb ic een lutter te diere gewet;
van allen prinsen woerdt ic gehaedt,
daer ic luttell heb op gewet.
Mynen stoel heb ic te hoge gezet,
dat sal my nu faelieren ;
ic moet nu spreken myn gebeth:
verwaentheyt zal my regieren.

23.

Inde venturus est dye muegende vorst,
coninck van Engelant, sterck int weesen;
hy is overcomen, tis een lost,
met menigen edelen hoge ghepresen;
hondert duysent mannen reyn, wytgelesen,
heeft hy vergadert, sy doent my vare.
Nu mach ic wil segghen met deessen,
dat ic moet comen *a iudicare*.

24.

Vivos et mortuos teghen my
roepen aen God te hebben bystant;
want ic zo menich edel degen vry
heb vervolcht als een thyrant,
huer goet genomen, verbrant huer lant
derm scaepkens moestent becopen;
maer tes nu comen aen mynen cant:
Den cloot en is noch niet wytgelopen.

Telos. i. finis hujus.

JAN MOERMAN,

EEN DICHTER DER ZESTIENDE EEUW.

In het *Nieuw biographisch woordenboek van Nederlandsche dichters* door A. J. Van der Aa, schreef de heer G. L(auts) het volgende : « Moerman (Jan) heeft in het licht gezonden de *Cleyn Werelt,* t' Antwerpen by Gerard de Jode 1584. Wy kennen het slechts by name (1). »

Zie daer al, wat men tot hiertoe weet van den dichter, aen wien ik hier eenige bladzyden toewyde. Het is my gelukt twee verschillende drukken van de *Cleyn Werelt* aen te treffen, en daer door kan ik, zoo wel over Jan Moerman als over zijn werk, hier eenig bericht geven.

Doch, eer ik van het boek, dat voor my ligt, spreek, durf ik gerust aen Moerman nog eenen anderen vroeger verschenen bundel toeëigenen. Witsen Geysbeek geeft, op den naem : Kiele (Jan van den), den volgenden titel op : *Boomgaert der Belgischer Poëteriien : hier syn noch achter by geuoeght ses Rhetorijckelijcke waghenspelen, besluytende de ses eerste Capittelen van S. Jans Openbaringhe,* in 1581 te Antwerpen uitgegeven (2). Alhoewel ik

(1) D. II, bl. 430.

(2) *Woordenboek,* D. IV, bl. 77.

dit nimmer gezien heb, houde ik het voor een werk van onzen dichter, omdat, zoo als het dadelijk zal blyken, Jan van den Kiele en Jan Moerman, wel een en de zelfde persoon zullen zijn.

Zie hier de beschryving der beide my toebehoorende drukken:

1° *De Cleyn werelt, Rethoryckelijck wtghestelt deur M. Ian Moerman, ende met ouer-schoone Constplaten seer heerlijck verciert.*
T'Hantwerpen,
By Geerardt de Iode, op de Catelyne-veste.
Anno 1584.

In-4° van 83 bladzyden of 166 bladzyden.

Op de keerzyde van den titel staet eene in 't koper gesnedene plaet, waerop de woorden Μικροκόσμοσ — Parvvs Mvndvs; en, onderen anderen een wereldbol, waerin een man staet, die insgelijks eene kleine wereld draegt. Deze plaet had reeds vroeger als titel voor latijnsche uitgaven van den *Parvus Mundus* gediend.

Op bladzyde 3 leest men aen het hoofd eener opdracht: *Den vromen ende seer voorsienighen Peeter Cassier, Deken der Cameren van Rethorijcken gheseyt den Olijftack, binnen die wijt-vermaerde Coopstadt van Antwerpen, synen Eer. Heere ende Vrient, wenscht* Jan Moerman *gheluc-salicheyt ende gesontheyt.*

Geheel het stuk is eene verheerlyking der Rederijkkunst, welke Moerman tot de hoogste oudheid doet opklimmen. Het bevat ook eenige byzonderheden omtrent het herinrichten van de Kamer *den Olijftak*, ten jare 1583, dus nog vóór het innemen der stad Antwerpen door Alexander van Parma.

Het luidt daerin onder anderen :

« Onse voorvaders ouer ses oft seuen hondert iaren (die alle vlijticheyt te werc gheleyt hebben om haer landt ende wooninghe te vercieren, ende gheen dinc on-beproeft te laten, dat tot een wel-gheschicte regeeringhe van noode is) aen-merckende de ouergroote wt-nementheydt deser consten (*der Rethorijcke*), ende al

het oorboor, dat daer wt soude moghen rijsen, wel ouerlegghende, en hebben die niet alleene slechtelijc willen ontfanghen, eeren ende voeden : maer hebben ooc in haer alder-machtichste Steden, met rijpsinnighen verstande ende voorsichtighen rade doen stichten openbare Scholen ende vergaderinghen, beghiftende die met sonderlinge vrijheden, ende rijckelijcke schatten : om dat si de selue souden stellen in hare alderhoochsten staet, den welcken si haren lieuen naercomelingen (wt vaderlijcke ghenegentheyt, hebben beuolen ende gebeden te onderhouden ende te voorderen, T'welc noch heden is blijckende, in dese Vermaerde Coopstadt van Antwerpen, aen die ionstige *Violieren*, lieflijcke *Goutbloemen*, ende sonderlinge aen onse vreedtsamige gracelycke *Olijftacken*, die ic alle eere, trouwe ende liefde schuldich ben, ende die nu ter tijt (op dat ic sonder iemants vercleyninge spreke) in eeren ende in consticheden syn vloedende, als een soet druypende honich-raet, wel versien van goede Componisten, en lustighe Personagien (mijne liue medebroederen), en alles deur die ghenade des heylichs Gheests, ende deur onser seer Eerw. Ouderen ende uwe sonderlinge liefde ende hertelijcke ionste (Eer. Heere) die ghy der Hemelscher consten van Rethorijcken toe sijt draghende, als wel ghebleken is in het weder op-bouwen onser Cameren voorseyt, gheschiet dit voorleden iaer van M.D.LXXXIII, die soo langhe (eylaes) woest hadde ghelegen : iae dat die arme, onnoosele ende verlatene Duyfkens voortaen bedwonghen waren te vlieghen, ende te dwalen als nu hier, als nu daer, niet hebbende eenighe vaste plaetse) daer sy haren voet hadden mogen neder vellen, 't welck deur onser Ouderen voorseyt ende uwe helpsame neersticheyt, nu wederomme seer vredelijc by een vergadert syn, op dat sy haer eenpaerlijc met die edele Rhetorijcke souden verheugen in die genade des heylichs Gheests. Om welcker saken wille uwen goeden lof ende hoochweerdighe fame nimmermeer en sal vergaen (myn Eer. Heere) maer sal noch van

dit nimmer gezien heb, houde ik het voor ' verheuen ende
dichter, omdat, zoo als het dadelijk zal bly' at segghe ic van
en Jan Moerman, wel een en de zelfde p dert iaer gheleeft
Zie hier de beschryving der beide r yuer (een seer ghe-
ie conste der Retho-
1° *De Cleyn werelt, Rethoryckel*
man, ende met ouer-schoone Con als dat menschelijc ghe-
T'H te worden) by den Walen
By Geerardt de lieden syn) heeft gheeert ende
eer de selue oyt onder eenighe
In-4° van 83 bladzy it bekendt was. Iae (dat meer is) by
Op de keerzyde v ijck den ghenen, diese aldereerst in dese
plaet, waerop de t dattet was den grooten ende moghenden
onderen anderer welcke regneerde ten tyde van Aralius den
gelijks eene k ic der Assirien. Ende alle de gene die naer hem de
als titel voo ontfinghen, werden met eenen ghemeynen name
Op bl heeten, om dat sy, t'ghene dat Coninc Bardus gheuonden
vromen waerden hielden, en naervolghen. Ende dese Barden
van P cieerden haerlieder dicht, oft Rhetorijcke soo soetelijc ende
Cor onstich, dat diewils twee verscheyden heyr-crachten, int alder
J ichste des strijts, haer seluen niet en consten bedwingen, sy
moesten het vechten laten staen, als die Barden daer ontrent
quamen pronuncieeren (om dat sy het ouer-soet gheluyt van hare
seer constige ghedichten souden mogen hooren (merct toch hier
een wonderlycke cracht der Rethorijcken). Ende dit syn de ghene,
die nu ter tyt met een ghemeyn Grieexsch woordeken Rethorisynen
ghenaempt worden. Siet daer (Eer. Heer) den oprechten oorspronc,
ende afcoempste der Rethorycken in dese onse Nederlanden.....
Wie isser die van haer niet en wort beweecht? voorwaer, haer
honich vloedende soeticheyt doet, dat icse moet beminnen, haer
onbeulecte suyuerheyt doet my haer volghen : Iae is my van kindts-
beene (mach ic segghen) meer van natueren aengewassen, dan
dat ic die selue van yemanden hebbe gheleert. Dit segghe ic sonder

'erw. Heere) want den Gheest drijft wonderlyc... Iae daghen heeft hy my ooc verweet, om dit teghen-dichten ende Rethorijckelijc te vercieren, tot naeckinghe van eenen yeghelijcken, het welc equaemste hebbe willen de Cleyn Werelt heeten, nilosophen eertijdts den mensche de Cleyn Werelt ... Ic hebbe my dan laten vanden Gheest ghesegghen (Eer. .re) ende hebbe t' werc op niet min dan ontrent drie daghen tyts volbrocht..... Wt Antwerpen den twelfsten Junij, int Iaer M.D.LXXXIIII.

Uwer Eer. onderdanich, ende goede vrient,

JAN MOERMAN,

Deze voorrede, waeruit ik hier eene groote brok mededeel, die tot stael van den proza-stijl van Moerman kan dienen, strekt zich uit tot aen bl. 8, en op de keerzyde van dit blad staen de *sonderlinghste fauten, die men mach verbeteren.*

Op bladzyde 9 tot 11 recto volgt een zes-en-zeventig latijnsch vers : *Elegia Iacobi Rolandii, F. In Μικροκοσμον Doctissimi viri D. Ioannis Moermanni Belgæ, Poëtæ Laureati.* Ten slotte komen hierachter zes griecksche verzen van den zelfden en insgelijks ter eere van onzen dichter.

Daerna volgen eenige regels over den oorsprong van den Olijftak :

JAN MOERMAN

Den Olyftack ter eeren leest noch en verstaet,
een oudtvremdicheyt, die synen oorspronc aengaet.

Als t'menschelijc gheslacht, deur boosheyt en sonden,
van den Vloet des waters by nae was verslonden
op d'aenschijn der Aerde, soo Genesis verclaert :
te tien tyde wert van Noe ontbonden
een suyuerlijcke Duyue, dese heeft gheuonden
deur t' Godlijc ontfermen een Olijftacxken waert,
dit brocht sy ter Arcken, met snelder vaert.

Noë dat anschouwende sprac sonder sneuen :
Siet hier de ghenade, mijn kindren vermaert.
Dus werdt *Ecce gracia* den naem eerst ghegheuen
die binnen Antwerpen tot noch toe wort verheuen,
deur Rethorices hanteren voor minst ende meest,
en deur die ghenade van den heylighen Gheest.

De volgende bladzyde is vervuld met een vers van zekeren Jan de Costere. Daer men tot hiertoe niets van dezer dichter kent, en men aldaer by den naem Moerman, vanden Kiele gevoegd vindt, ruim ik er hier eene plaets voor in. Het luidt : *Ian de Costere op de Cleyn Werelt van den seer deur-luchtighen ende honich-vloeyenden Poëet M. Ian Moerman vanden Kiele, tot den Constbeminders.*

Beminners der consten dit edel werck, » siet,
ieuchdelijck ghedicht op den tijt van dry daghen
deur Ian Moerman vanden Kiele, om leec en clerck » iet
daer wt te leeren, dat hem mach behaghen.
Voorwaer hy is weerdich den Laurier te draghen,
deur sijnen deur-luchtighen Poëtelijcken aert.
Die hy ghetoont heeft dic-wils by vlaghen.
Want als hem den Gheest tot dichten heeft ghebaert,
soo en heeft hy aerbeyt, pampier, pen noch inct ghespaert,
maer hem tot schrijuen gheuoecht, en wel ghedaen,
soot blijct aen dit werck, d'welc hy onbeswaert
in Belgischer talen heeft ghestelt seer saen,
lustich, soot betaemt : waer in menich schoon vermaen,
figuer-wijs elc eene nv wort bewesen » fier
dies den Gheest my dwanck, dat ict moest bestaen
hem lof toe te schrijuen, als nv tot desen » hier.
Die t' werc wel en rasch doet is weert ghepren » dier.

Achter dit gedicht beginnen op bladzyde 9 verso, de fraeije door Gerard de Jode gesnedene platen, waerop telkens, boven en onder, een tweeregelig vers. Deze loopen met nummers voort tot aen 74, en recht over elk blad staet de berijmde uitlegging van Moerman, die minstens uit acht en meestens uit zestien verzen bestaet.

Op de keerzyde van het laetste blad leest men het volgende :

Gerardt de Iode den liefhebbers der consten.

Ionstighe gheesten, Edel vrye » sinnen,
al die reyn conste van Poësie » minnen,
neemt danckelijck dit werck,
Int ouerlesen wilt vreucht by tye » winnen,
want wijsheyt vloeyt hier met melodye » binnen,
moralijck en sterck.
Veel vreemde ghescbiedenissen comen hier int perck,
en Poëtelijcke puncten, Figuerwijs verclaert » fijn,
die niet sonder arbeyt wt liefde vergaert » sijn.

Ik heb reeds elders gezeid, dat te Antwerpen de schilders, beeldhouwers en plaetsnyders zoo wel deel maekten van de kamers van Rhetorika, als de eigenlyke letterkundigen en dichters (1). Geen wonder dus dat Philips Galle, Gerard de Jode, Erasmus Quellien en anderen soms eenige verzen uit hunne pen lieten vloeijen.

Het is spytig dat de *Boomgaert der Belgischer Poëteriien* zoo moeijelyk om vinden is; uit dat werkjen zoû men immers beter de verdiensten van Jan Moerman kunnen beöordeelen, dan uit de *Cleyne Werelt*, die slechts eene vertaling is.

De plaetsnyder Gerard de Jode had een vier-en-zeventig tal platen op koper gesneden, voorstellende onderwerpen uit de Fabelleer of uit de geschiedenis der Oudheid. En, zoo als des tijds veelal geschiedde, wilde hy dit stel platen tevens als boek en met eenen tekst voorzien, laten uitgaen. Aldus verscheen op zyne kosten ten jare 1579, met den op koper gesneden titel, waervan ik boven reeds gewag heb gemaekt : Μικροκόσμοσ — PARVVS MVNDVS. Het boek is in-4° en bevat 79 bladen of 158 bladzyden. Het was zekere Laureins van Haecht (Haechtanus), van Mechelen, meen ik,

---

(1) *Vaderlandsch Museum*. D. III, bl. 300.

geboortig, waeruit hy ten minste den 10^{den} January 1579 dagteekende, die voor de platen van de Jode eene verklaring van den titel, eene opdracht aen den aertshertog Mathias van Oostenrijk, een voorbericht aen den lezer, dit alles in proze, en verder eene uitlegging van elke plaet in verzen schreef.

De *Parvus mundus* maekte, toen hy verscheen, grooten opgang, en dank aen de fraeije platen, waermede hy versierd was, werd hy herhaelde malen herdrukt (1). Het was stellig om deze te baet te stellen, dat de Jode, eene nederduitsche uitgave deed verschynen. Daer Moerman slechts eene vertaling te leveren had, laet het zich begrypen, dat hy het geheel in drie dagen voltooide. Zijn werk was er echter niet te beter om.

Zie hier eenige proeven van Moermans dichttrant.

De plaet stelt voor drie Godinnen in eenen tempel :

Te Roome was eertyts eenen tempel bequame,
daermen dry Goddinnen eerde soomen siet :
deerste was gheheeten Weldadicheyt by name,
dander hiet Ontfanghende ghiften lofsame,
de derde hiet Dancbaerheyt, gheen schoonder niet.
By dese wort de broederlycke liefde bediet.
Want ghelyck sy alle dry syn suyuer ioncvrouwen :
soo moet liefde suyuer syn, hoe dat gheschiet.
Haer groeynde ieucht, en haer vrolyck aenschouwen,
ende haer naeckte schoonheyt bewijst ons in trouwen,
dat liefde moet groeyen, en met blyden aenschijn
weldaet bewysen, en altijt onderhouwen,
en dat sy oock naect en ongheueynst moet sijn.
Maer want elck contrarie doet op dit termijn,
soo seyndt om die Heere sterfte en dieren tyt,
en t'lant wort vernielt met orloghe en stryt.

---

(1) In den Cataloog der bibliotheek van *Coels vonder Brugghen*, welke te Keulen in 1858 verkocht werd, vindt men onder n^r 3040 opgegeven : *Henr. Costerius, Mikrocosmus. Parvus mundus. 74 Emblemat. kpf. Antw.* 1592, 4°, werd misschien de *Parvus mundus* ten jare 1592 op nieuw door Henr. Costerius berijmd?

De plaet verbeeldt de Fortuin ; een paradijsvogel vliegt naer haer.

Ghelyc den Paradysvoghel, sonder voeten gewrocht
altyt is vlieghende deur den wint beradich,
en nemmermeer rustende : maer houdt hem inde locht.
Soo is oock Fortuyne licht, en onghestadich.
Op een plaetse te blyuen, is sy versmadich,
maer neemt als nv hier, als nv daer haren keer.
Daerom maecten die mannen van Smyrne weldadich
haer beelt sonder voeten, om dat sy nemmermeer
eenen vasten ganck en houdt, en seyden thaerder eer ;
o snelle Fortuyne vliecht nv sonder sneuen,
ghelyck doet eenen voghel metten winde ghedreuen.

Eindelijk dit ten slotte :

De plaet stelt voor den wysgeer Diogenes, en daerby drie kinderen, die uit hunne hand water drinken :

Diogenes scappraye was eenen sack, en syn huys
dat was een tonne, soomen leest ghemeyn :
hy achtede den ryckdom min dan caf, oft gruys.
Op een tyt wort hy siende dat de kinders cleyn,
wt haer hant water droncken aen een fonteyn,
doen sprac hy : waerom quellick my dus met wanhagen,
om by my te bewaren desen drinckbeker onreyn ?
Doen verwerp hy den beker, dien hi plach te dragen,
en dronck wt syn hant voort tot allen daghen.

Deze proeven zullen meer dan genoeg zijn om over den dichttrant van Moerman te kunnen oordeelen. Op het voorbeeld van Peeter Heyns, vermeed hy in 't algemeen het gebruik der basterdwoorden ; maer voor het overige behoorde hy geheel en al tot de school der Rederykers van zynen tijd. In allen gevalle zoù men zynen *Boomgaert* moeten kunnen lezen, om te zien of hy, wanneer hy geene opgelegde taek te voltooijen had, en uit eigene beweging schreef, geene hoogere vlucht neemt en wat meer oorspronkelijkheid aen den dag legt.

In het gedicht van Jan de Costere, dat ik hierboven mededeelde, en dat ter eere van onzen dichter geschreven is, luidt het : *M. Ian Moerman vanden Kiele,* en dat wel waerschijnlyk om dat deze niet te Antwerpen, maer wel op het Kiel, een der voorgeborchten van die stad, geboren werd (1). Maer wat beteekent de letter M. voor den naem? meester?... Moet men in dit geval aen eenen schoolmeester of wel aen eenen Doctor in de rechten of de medecynen denken? Ik gaf vroeger eene uitvoerige lijst van al die ten jare 1579 deel maekten van de schoolmeesters gilde binnen Antwerpen, en daerop is Jan Moerman niet te vinden (2). Men zal zich dus aen het eerste moeten houden.

Ik heb zoo even reeds gezegd, dat de *Cleyne Werelt* vooral om de sierlyke platen veel byval vond. In der daed behalve den druk van 1584, verscheen er nog :

2° *De Cleijne*
Werreld,

By Dirck Pietersz,
In de Witte Pars.

Dit staet op eene fraeije titelplaet, waeronder de naem : *C. Visscher, fecit* 1608.

Dan volgt de gewoone titel :

De Cleyn
Werelt :

Daer in claerlijcken door seer schoone Poëtische, Moralische en Historische exempelen betoont wort, alles wat den mensche (tot stichtinghe ende leeringhe in zijnen staet) heeft te vlieden ende naer te volghen.

---

(1) Het Kiel is zeer oud, waerschijnlijk zoo oud als Antwerpen zelve, maer dat » dit oord (zoo als de heeren Mertens en Torfs in hunne belangryke *Geschiedenis van Antwerpen*, bl. 14, opgeven), » vroeger dan eenig ander gedeelte van den bodem rondom Antwerpen moet bewoond geweest zijn » kan ik juist niet aennemen.

(2) *Vaderlandsch Museum,* D. III, bl. 325.

Allen liefhebberen der conste ter eeren, Rethorijckelick uytgestelt Mr. Jan Moerman, ende met overschoone Const-platen seer heerlijck verciert.

t' Amstelredam,

By Dirck Pietersz. Boeckvercooper, in de witte Persse, in de oude brugsteech, aen 't water, 1608.

In 4° van 81 bladen of 162 bladzyden; de laetste wit.

De platen zijn reeds zeer versleten.

In deze uitgave heeft men de latijnsche en grieksche verzen van Rolandius en de regels van Moerman ter eere van den Olijftak weggelaten. Het gedicht van Jan de Costere heeft men behouden, en de lange *Voorreden* aen Peeter Cassiers ingekort. Men leest hier aen het hoofd : *alle Nederlandtsche Liefhebbers der Rethorijcke, wenscht Mr Jan Moerman, Autheur deses Boecks, Geluck-salicheyt ende gesontheyt.*

Verder heeft men er bygevoegd eene : *Verclaringhe vanden Tijtel* en : *De Drucker aen de Liefhebbers der Poësie en Schilder-conste.*

De berijmde uitlegging der platen is letterlijk naer den eersten druk van 1584 gevolgd, en, zonderling genoeg, boven de negen slotregelen, welke hier met den naem van Gerard de Jode voorkomen, staet in de tweede uitgave : *Dirck Pietersz. den Liefhebbers der consten.* De amsterdamsche drukker had zich dus de verzen van den antwerpsche plaetsnyder aengematigd.

De platen van de Jode, eens naer Holland overgebracht, werden aldaer door onderscheidene boekhandelaers ten nutte gesteld. Men vindt ze herhaelde malen gebruikt in de uitgaven van Vondels *Toonneel des menschelyken levens. Of de vernieuwde Gulden Winkel.* Even als deze dichter in zyne *Vorstelijcke Warande der dieren*, voor de heerlyke platen door Marcus Gheeraerts, van Brugge, geëtst, en die ten jare 1567 voor *De Warachtighe Fabulen der Dieren* gediend hadden, eene nieuwe berijmde uitlegging schreef, maekte hy er ook eene voor die, welke Gerard

de Jode, ten jare 1584 gesneden had. Het zal overbodig zijn te zeggen, dat de platen in beide werken van Vondel uit der mate versleten zijn.

Blijkbaer, zoo als men onder anderen uit het soms gebruiken der zelfde rymen kan opmaken was het werk van Moerman aen Vondel bekend; maer dezes beschryving der platen is veel uitvoeriger en meesterlyker behandeld, en er kan tusschen de twee beärbeidingen geene vergelyking gemaekt worden.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

V. David van Burgondië, bisschop van Utrecht.

David van Burgondië stokoud geworden zijnde, rieden sommigen hem aen zich eenen coadjutor toe te voegen en tydens zijn leven zynen opvolger te benoemen. Doch hy antwoordde : Zulks zou het gevoelen niet zijn van den heiligen Antonius, die, sedert hy den heiligen Rochus, om zoo te zeggen tot medegezel heeft aengenomen, als geheel verlaten kan beschouwd worden.

Ens, *Epidorpidvm libr.* IV. Colon. 1624, in-12° bl. 283.

ANNA BIJNS.

—

Overal, waer men van Anna Bijns gewag gemaekt vindt, leest men de twee latijnsche verzen te harer eere door Sweertius geschreven :

Arte pares Lesbis Sappho et mea Bynsia, distant
hoc solo, vitia haec dedocet, illa docet.

Maer, als weinig bekend beschouw ik de volgende regelen van eenen anderen latijnschen dichter, die reeds vóór Sweertius schreef, van den sekretaris der stad Gent, Maximiliaen de Vrient of Vrientius.

In Annam Bynsiam Poëtriam Fland.

Teutonico modulato sono pia carmina Bynsae
virginis Aonidum vidit ut alma parens;
inventum mirata novum, mirata leporem
ingenii, et Ausonios aemula verba modos;
magnus honos, dixit, mihi ter tria pignora Musae,
hanc tamen et decimam me peperisse velim (1).

---

(1) *Maxœmyliani Vrientii Gandavensis epigrammatum* libri IX. *Emendati, et plurimum aucti. Editio altera.* Brugis, ex. offic. N. Breygelii, 1627 in-12° bl. 81. Deze uitgave is door den brugschen dichter Lernouts of Lernutius bezorgd. — In de vroegere drukken van de *Epigrammata* van Vrientius, zoo als in dien van Antwerpen, by Joach. Trognaesius 1603 kl. 8°, waervan ik twee exemplaren bezit, die eenigs zins verschillen, en in dien van Ingolstad, by Andreas Angermarius 1607, in-12°, komen die verzen op Anna Bijns niet voor.

Ik zal later in dit *Museum* nog wel eens op Anna Bijns te rug komen. Ter loops teeken ik hier aen, dat de beroemde antwerpsche dichteres te Gent eene tijd- en naemgenoote had. Men leest immers in een Register van rekeningen van den Tresorier der stad Gent over het verkoop van los- en lijfrenten van de jaren 1554-1562, op het stedelijk Archief alhier berustende, het volgende : « *Actum* III^{en} *december LIIII. — Lijfrente den penninc zesse.*

Ontfaen van Maiken Bijns f^a Jans, *beghyne tSinte-Lijsbetten, oudt XXXI jaeren, over den coop van XX s. gr. tsjrs; deen heelft thueren live, ende dander heelft ten live van Joozijntken Straetmans, filia Jans, oudt XLV jaren, de somme van VI £ gr.*

Was dit Maiken Bijns, begijn op het Hof van Sint-Elisabeth of het groot Hof te Gent, eene bloedverwante van Anna Bijns? Het is onzeker, maer toch mogelijk. De heer Moons van Straelen heeft, in de *Vlaemsche school* van 1859 (1), een stamboomken der antwerpsche familie Bijns medegedeeld, waerby in allen gevalle blijkt, dat deze gentsche Maria (Maiken), de zuster van de beroemde Anna niet kan geweest zijn.

GEZEGDE VAN KEIZER KAREL.

Men verhaelt, dat keizer Karel, nadat hy de heerschappy had afgelegd, en zich in zijn stil verblijf van Yuste, in Spanje, bevindende, gewoon was te zeggen, dat hy uit eenen enkelen dag, in eenzame overpeinzing doorgebracht, meer oprecht genoegen had geput, dan uit al zyne overwinningen en zegepralen.

Ens, *Epidorpidum,* libri IV. Colon. 1624, in-12, bl. 210.

---

(1) Bl. 134.

DE ABT VAN SINTE-BAEFS,

TE GENT,

SCHAFT DE LIJFEIGENSCHAP AF VOOR ZYNE LATEN EN ONDERLATEN IN DEN WEERT, TE TEMSCHE.

Het is bekend, dat de lijfeigenschap veel vroeger in Vlaenderen dan in andere landen werd afgeschaft. Reeds ten jare 1252 schonken Margareta van Constantinopelen met haren zoon Gwy van Dampetra, de persoonlyke vryheid aen al de dienstbare lieden, welke aen hen toebehoorden. Zy onderwierpen ze echter aen het betalen van eenen jaerlijkschen penning, en behielden zich het recht van het beste hoofd voor. De gravin van Vlaenderen gaf dus het voorbeeld; zy kon echter geenen algemeenen maetregel nemen, maer moest zich bepalen tot het afschaffen der lijfeigenschap voor die lieden, welke op dat gedeelte van het grondgebied, hetwelk haer eigendom was, gevestigd waren.

Langzamer hand deden ook de Heeren en de Geestelyke Gestichten, als groote grondbezitters, het zelfde voor hunne lijfeigenen, en gaven hun de persoonlyke vryheid; maer behielden zich het recht om uit de nalatenschap van de overledenen het beste hoofd, dat is het beste stuk van het huisraed of van het roerend goed, te nemen.

De lijfeigenschap werd dus in de middeleeuwen niet in eens afgeschaft. De laten, die eerst geheel en al aen hunnen heer toebehoorden, die zich van den grond, waerop zy woonden en welken zy beploegden, niet mochten verwyderen, en die aen hunne

erfgenamen niets mochten nalaten, bekomen de persoonlyke vryheid. Alsdan zijn zy slechts verplicht in sommige gevallen hunnen heer ten dienste te staen, hem jaerlijks eenen kleinen penning op te brengen; en uit hunne nalatenschap wordt het beste hoofd gekozen. Later nog, in stede van het een of ander voorwerp, hetwelk aen den afgestorven toebehoorde, en meestal tot de uitoefening van zijn bedrijf gediend had, betaelde men hiervoor een klein versterfrecht.

Zie hier een stuk, waerby de abt van Sinte-Baefs de lijfeigenschap afschaft voor zyne laten en onderlaten, in den Weert, te Temsche, woonende. Het berust op het archief der Hoofdkerk alhier :

Datum per Copiam Ao Dni MoCCCCoLXXXI die Februarii XVIa.

(20 Augustus 1400.)

—

Allen den ghenen, die dese jeghenwoordighe letteren zullen zien ofte hooren lesen. Woutre, by den ghedoeghe ons Heeren, Abdt van Sente-Baefs by Ghentd, van Sente-Benedictus ordine, vanden bisscopdomme van Dornike, saluut in onsen Heere. Wij doen te wetene hu allen, dat wij, ten oetmoedighen versouke ende beden vanden goeden lieden, onsen laten ende onderlaten, gheseten ende wonende in den Weert, in de prochie van Temsche, ons ende onser kerken van Sente-Baefs toebehorende; ter eeren van Gode, ende hute specialer gratiën ende ghiften, hebben gheconsenteert, gheöorlooft ende gheheiten bij desen presenten letteren, consenteren, orloven ende gheven ten eeuliken daghen over ons ende onse naercommers, abde van Sente-Baefs, dat alle de ghene, die nu sijn ende hier naer wesen sullen, die onder ons in den voorseyden Weert nu wonen ofte in toecommende tijden zullen wonen ofte nederslaen, van wanen sij zijn oft commen sullen, te lande ofte te watere, ende ten goede ghemitte staen ofte vry sijn, zullen vry bliven. Ende andre die ne gheene

vryheit ofte goet ghemitte betoeghen en moghen, also zij sculdich zijn te doene, op dat sy commen ghesont, gaende ende staende voor onsen bailliu ende scepenen van onsen heerscape vanden Weerde voorseit, ende zijs daer begheeren orcondelike, sullen staen ter bester haven ende cateyle, dat naer hem bliven sal, huteghenomen bastaerden ende gherechten dienstlieden, dewelke by desen niet ghevriët en zullen zijn. Ende, omme dat wy willen dat dese gracie ende ghifte vorseit blive goet, vaste, ghestade ende wel ghehouden teeuweliken daghen van ons ende onsen naercommers abden van Sente-Baefs, so hebben wij Woutre, abdt boven ghenoempt, dese presente letteren doen zeghelen met onsen zegle huuthanghende. Ghegheven in den Weert, binnen der prochiën van Temsche vorseyt, den vier-ende-twintichsten dach in Ouxste, int jaer ons Heeren als men screef viertienhondert.

Et concordat Jo. de Wouda, notarius.

Op papier. Deze notarieele kopy van het oorspronkelijk stuk is een meesterstuk van schrijfkunst.

De abdy van Sinte-Baefs had sedert onheugelyke tyden zeer uitgestrekte bezittingen in den grooten en den kleinen Weert te Temsche, zoo dat het getal der laten, aen wie de vryheid geschonken werd, zeer aenzienlijk zal geweest zijn. De beroemde Jacob van Artevelde had daer insgelijks eenige gemeten gronds aengekocht en doen bebouwen; en er bestaet eene akte, waerby zijn zoon Philips de rechten, welke deze vermeende te hebben op een stuk land, aen de abdy afstaet (1).

(1) De geleerde schryver van de *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon*. Gand, 1855, in-4°, de heer Van Lokeren, zegt verkeerdelijk bl. 133 : *il renonça à quelques parcelles de terre situées, à ce que nous croyons, dans les prairies des Moines derrière sa résidence, et que son père avait achetées et mises en culture. Il résulte de cet acte de cession, que le bras de l'Escaut, qui traverse ces prairies, y changea de direction*, enz. De akte heeft geene de minste betrekking op Gent, maer wel op den Weert, alwaer die stukken land gelegen waren.

SIMON TURCHI.

Op bladzijde 422 van het derde deel van het *Vaderlandsch Museum* deelde ons Prof. C. P. Serrure mede, hoe het belangwekkende verhaal der wreede moord te *Antwerpen* in 1551 door zekeren Simon Turchi van *Lucca* op Jeronimo Deodati gepleegd, hetwelk J. F. Willems uit het Italjaansch vertaalde, en onze gevierde romanschrijver H. Conscience voor zijnen bekenden roman benuttigde, reeds vroeger, en wel in eene Nederlandsche vertaling der *Novelle* van Matteo Bandello, in 1646 te *Rotterdam* gedrukt, was verschenen. Ik bezit het eerste deel van eene reeks verhalen, die nog ouder zijn dan de vertaling der *Novelle* van Bandello, waarin, behalve het bedoelde verhaal, nog verschillende andere zoo dramatische als luimige novellen voorkomen, welke op Nederlandschen bodem zijn vooorgevallen. De titel van het boek luidt : « *Den lusthof vande wonderlijcke gheschiedenissen ende avontueren des werelds. Inhoudende hondert ende thien uytghelesen Historien, waerin veel vreemde ende uytnemende gedenckweerdige stucken van geestelijcke ende werelllijcke Persoonen verhandelt zijn* :

Daer in ghy verstandighe sult vinden groot vermaken,
Ende ghy onverstandighe al lachende tot wetenschap geraken.

Wt verscheyden ende gheloofweerdighe Boecken by een ghebracht, door I. Balde. Tot Rotterdam, by Isaack van Waesberghe, 1637. »

Het verhaal der moord op SIMON TURCHI gepleegd maakt de negen-en-veertigste historie uit, en draagt het opschrift : « *Vande grouwelycke moort gheschiet binnen Antwerpen, door eenen Italiaen ende wat wraecke daer over ghedaen wiert.* » Wie was I. BALDE, de schrijver van dien *Lusthof?* Ik heb zijnen naam nergens vermeld gevonden : uit de *voor-reden des autheurs tot den goetwilligen leser* leert men alleenlijk, dat zijn voornaam JOANNES was, en dat zijne geschiedenissen niet alleen uit verschillende andere schrijvers door hem werden vertaald, maar eenige hem door geloofwaardige personen werden opgegeven, terwijl hij er andere met eigene oogen had gezien. Ook is het tooneel zijner historiën meer dan eens eene Nederlandsche stad, zoo als, behalve in het gemelde over SIMON TURCHI, onder andere in de XV^de^ Historie : *de behendicheydt der voeten van twee Avonturiers int loopen, waer mede den eenen t' Antwerpen een Priesters tessche kreegh, en den anderen te Leyden een paer leersen ende schoenen wan;* in de XX^ste^ historie : *Van eenen Straetschender, dewelcke meende door Laternoysche sprake de doodt te ontgaen, maer hy wert ten laetsten ghedronghen syn moeders tale* (het Nederlandsch) *te spreken, alsoo dat hy noch gheraeybraeckt wiert;* in de XXXIII^ste^ Historie : *Van den Kock die door een kluchtighe antwoorde syns Heeren gramschap ontginck;* in de XLIIII^ste^ Historie : *Van de subtylheydt ende loosen vondt die een eerbaer Dochter versierde, om te gheraecken uyt de handen van eenen grooten Heere; enz.*

De kenspreuk van JOANNES BALDE was *spes alit ingenium*. Aan het hoofd van den *Lusthof* staat het volgende naamdicht :

I ck weet dat Zoylus met zijn nijdigh ghebroetsel uyt » is
O m mijn Boecken te laken ende te diffameren :
A l ist dat in hunlieden gheen meerder virtuyt » is,
N ochtans willen sy altijdts een anders werck blameren :
N iemants Historien ofte gesten sullen sy lauderen :
E nde beschimpen alle Boecken met valsche intentie,
S onder hun met eenighe beter wercken te occuperen.

B eroemen hun selven, ende van ander lien makense mentie.
A l heb ick in 't schrijven ghebruyckt kleyn eloquentie,
L aet my met vreden, tot dat ghy een beter hebt geschreven,
D an sal ick u wijcken, als ick verneme uwe scientie,
E nde wil gheerne het mijne om een beter geven.

Dit naamdicht is zeker niet beter, doch ook niet slechter dan de gewone voortbrengsels der Rederijkers van dien tijd. Wat den *Lusthof* zelven van JOANNES BALDE aangaat, vele der verhalen, kluchten en anekdoten, die er in vervat zijn, zouden door onze roman- en novellenschrijvers, welke maar al te dikwijls versletene onderwerpen behandelen, met vrucht kunnen worden geraadpleegd. Hoeveel partij er dikwijls uit dergelijke verzamelingen van oude historiën is te trekken, heeft ons HENDRIK CONSCIENCE bewezen: zij zijn verder eene rijke bron voor de studie der zeden van vroegere eeuwen, die de romanschrijver, welke op de kleur des tijds prijs stelt, niet mag verwaarloozen:

J. F. J. HEREMANS.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

VI. Keizer Maximiliaen I van Oostenrijk.

Keizer Maximiliaen I had zyne doodkist doen maken, en hy deed ze overal met hem voeren, opdat zy hem aldus zoù waerschuwen altijd op de dood te denken.

LE ROUX, *le Prince selon Dieu et les hommes.*
Brussel 1730, in-fol. bl. 54.

VII. De eerste jeugd is reeds een voorteeken van den lateren leeftijd.

—

Toen Karel van Oostenrijk, die later keizer Karel V werd, om zoo te zeggen nog een kind was, had men hem twaelf edele jongelingen toegevoegd, zoo wel om met hem om te gaen als om hem te dienen, en maendelijks stelde men hem eene somme gelds ter hand om ze onder zyne makkers uit te deelen. Zoo dra hy deze voor de eerste maend ontving, haestte hy zich het geld by gelyke paerten aen ieder te geven; doch nauwelijks hadden de jongelingen het geld, en het was nog niet warm in hunne handen geworden, als zy het reeds, zoo als de kinderen gewoonlijk doen, aen alle slach van nietigheden of beuzelaryen verspilden. Karel had dit alles in acht genomen, en als hy de som voor de tweede maend ontving, meenden zyne makkers, dat deze wederom onder hen zoù verdeeld worden, en zy stonden met happigheid naer het geld te wachten, om het, zoo als vroeger, te verteeren; maer Karel gaf aen eenen hunner een stuk goud, en gebood hem daermede eene beurs te koopen. Toen men deze aenbracht, stak hy al het overige geld daerin, en gaf ze ter bewaring aen eenen der oudsten van zyne makkers. Hy deed het zelfde de derde en de vierde maend. De jongelingen zagen er daerdoor zeer norsch uit, en tot hunne leermeesters toe waren hier over ten hoogste verwonderd, en zy vermoedden, dat de jonge vorst uit eene ingeborene gierigheid aldus handelde. Niet lang daerna vernam Karel, dat het paerd van eenen zyner makkers, ik weet niet hoe, was omgekomen, en dadelijk beval hy aen

zynen vertrouweling, die het geld in bewaring had, dat hy aen dengenen, die dat verlies gedaen had, geheel de beurs uit zynen naem zoû geven.

Zie daer een voorbeeld van vroegtydige deugd, en hetgeen het latijnsch spreekwoord zegt : *Ex aurora diem.*

Ens, *Epidorpidvm libri.* IV. Colon., 1624, in-12, bl. 342-343.

VIII. Aen wie men de ambten en bedieningen moet toevertrouwen.

—

Onder de lessen, welke de voorzichtige keizer Karel aen zynen zoon Philips gaf, toen hy hem de heerschappy afstond, zegt men, dat hy hem onder andere aenbeval, nooit te gedoogen, dat een en de zelfde persoon gedurende langen tijd, het zy met het oppergezag in den staet, het zy met het opperbevel in het leger, gelast bleve. Verder dat hy in het vergeven van dergelyke bedieningen, veel min den adel en het vermogen, dan wel de eerlijkheid en de vroeger bewezene diensten zoû in aenmerking nemen, hem te dezer gelegenheid waerschuwende, zoo als Aeneas Silvius te recht gezeid heeft, *dat de menschen voor de waerdigheden en bedieningen, en niet de waerdigheden en bedieningen voor de menschen moeten bestemd zijn*, en dat men aen de eerzuchtigen en machtigen den weg niet moet openen, om oproer of muitzucht te doen ontstaen.

Ens, *Epidorpidvm libri.* IV. Colon. 1624. in-12°, bl. 203.

GRAFSCHRIFT VAN JACOB COOL, VAN ANTWERPEN.

Ik ontleen aen eenen bundel van losse stukken, gedichten, schimpschriften, enz., uit de laetste helft der zestiende eeuw en van de eerste jaren der volgende, het grafschrift van eenen der talryke uitwykelingen, welke tydens de beroerten ons vaderland verlieten. Deze verzameling behoorde vroeger toe aen wylen den heer en meester S. De Wind, te Middelburg, en maekt thands deel van het *Historisch Museum*, te Gent. Op een der blaedjens staen de grafschriften van Emanuel van Meteren en Jacob Cool, zynen bloedverwant, en op den omslag van dit blad leest men : 1618. *Epitaphiën van Emanuel van Meteren ende Jacob Cool, begraven in de kerke van St-Denys, in Fane-hursstraete, tot London by my aldaer wtgetrocken.*

Het eerste dezer grafschriften neem ik niet op, vermits het te lezen is achter het levensbericht van van Meteren door Simon Ruytinck, voorkomende in de drukken van 1623 en 1636.

Omtrent Jacob Cool heb ik niets verder aengeteekend gevonden; ook komt zijn naem niet voor in het bekroonde werk van den heer Gaillard (1).

---

(1) *De l'influence exercée par la Belgique sur les Provinces-Unies.* Brussel, 1855, in-8°.

Zie hier 's mans grafschrift :

A
N I
M A E
S U P E R
Æ T H E R A
V I V V N T

JACOBO COLIO G. F. BELGÆ
Regis Henricj VIII munere Angl. indigenæ.
mercatorj probo.
Q. obijt añ. Chri CIↃ.DXCI. suo LXXIIX. et
Elisab. Orteliæ, q. ob. añ. Chri CIↃ.DXCIIII.
connubio nuper, nunc tumulo junctj.
JAC. COLIVS parentibus pientiss.
M. H. F. C.

CH
RIST
O duce
et ossa
resur-
gent.

Deze Jacob Cool, was zoo wel als de wereldberoemde aerdrijkskundige Abraham Ortels of Ortelius, een neef, meen ik, van van Meteren, wiens moeder Ottilia Ortels hiet.

Achter van Meterens levensbericht, waervan ik boven reeds melding maekte, staet een latijnsch vers *ad Zoïlum,* tegen de benyders van den schryver gericht, en dat geteekend is *Jacob Colius Ortelianus*. Deze Jacob zal waerschijnlyk wel de zelfde zijn als die, welke te Londen, in Sint-Denijs kerk, het gedenkstuk ter eere van zynen vader, insgelijks Jacob genaemd, deed oprichten.

GRISELDE

BERIJMD DOOR ANTONIUS GHYSELERS.

Men zal gaerne met Legrand d'Aussy(1) instemmen, dat het verhael van Griselde een dergenen is, die het meest tot den roem van Boccaccio hebben bygedragen. Deze aendoenlyke geschiedenis immers schittert in zynen *Decamerone*, te midden van een aental dartele of onbetamelyke vertellingen, op eene treffende wyze uit. Ook vond geen voortbrengsel der middeleeuwen zoo veel byval als dit; geen ook misschien bleef zoo lang voortleven; want van den tijd van Boccaccio, die te Florentië in 1304 geboren werd en ten jare 1374 stierf, tot op onze dagen toe, wordt het met gretigheid gelezen. Vroeg, reeds vóór het verspreiden der drukkunst, werd het in onderscheidene talen van Europa overgebracht.

Men beweert, dat de geschiedenis van Griselde op een feit berust, dat wezenlijk voorviel, en men leest in een oud fransch handschrift : *le Parement des Dames*, hetwelk vroeger het eigendom van den heer Foucault was, dat zy ten jare 1025 leefde. Petrarca, die het verhael in het latijn vertaelde, droeg zijn werk aen Boccaccio, als aen iemand aen wien het eigenlijk toebehoorde, op, en, wat de waerheid van het voorval aengaet, zegde hy : ***Quisquis ex me quaeret, an haec vera sint, hoc est, an historiam an fabulam, respondebo illud Crispi : penes auctorem scilicet Joannem sit.*** Hy beroept zich dus op Giovanni Boccaccio zelven, die

(1) *Fabliaux ou Contes, Fables et Romans des XIIe et XIIIe siècles.* Troisième édition. Paris, 1829, in-8°, D. II, bl. 279.

zijn vriend en leerling was(1). Petrarca hiet zijn stuk : *De obedientia, ac fide uxoria.*

Door deze vertaling in 't latijn van Petrarca, zal men de algemeene verspreiding van het verhael kunnen verklaren, dat dan ook door zynen aerd zeer geschikt was om tot volksboek te dienen.

Zeer vroeg moet de Griselde in onze tael overgebracht zijn geweest, vermits er reeds eene uitgave van verscheen te Deventer by Jacob van Breda, die omtrent de jaren 1490-1500 drukte. Dit boekjen, waervan slechts twee exemplaren (2) tot ons schynen gekomen te zijn, begint aldus :

> ¶· Hier bghint(3) die historie vander goeder vrou wen genoemt Griseldis. die welcke cort is noch tan is sy seer suuerlijc ende soet om horen : ende roert van pacientien wat een mẽsche al verdienen mach ende verweruen die hem in sijnen te ghen spoet pacientelic eñ v'duldelic v'dragẽ kan
> Et was een poete dyc ghenaemt was Francyscus petrarcha. Dese scrijft dat die ierste marcgraue vã (4) Aluzen hiet Gautier eñ dese Mercgraue was versocht van sinen ly den ende ondersaten dat hy trouwen soude een wijf, enz.

Dr D. J. van der Meersch heeft van dezen ouden druk, ten jare 1849, eene keurige heruitgave voor de *Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen* bezorgd.

(1) Men zie hierover : *Decamerone di Giovanno Boccaccio diligentemente corretto da* VINCENZO MARTINELLI. Londra, 1762, in-4°. *Observazioni istoriche,* bl. 34.

(2) Het eene, voortskomende uit de letterkundige nalatenschap van Jacob Koning, (zie dezes Catalogus P. II, bl. 14, N° 50), is nauwkeurig beschreven door DU PUY DE MONTBRUN, in zyne *Recherches bibliographiques sur quelques impressions Néerlandaises du quinzième et du seizième siècle.* Leide, 1836, blz. 80-82; het andere behoort toe aen den heer Fr. Vergauwen, te Gent, en heeft gediend voor den nadruk, door de *Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen* uitgegeven.

(3) De *e* in *beghint* is vergeten.

(4) De *S,* aenvangletter van *Saluzen,* moest waerschijnlijk in rood of blauw bygeschilderd worden.

Ongetwyfeld werd de Griselde tydens de zestiende eeuw meermalen ter pers gelegd. De heer du Puy de Montbrun maekt melding van eenen druk te Antwerpen, in 1554, in-4° verschenen. Deze zal echter wel de eenige van dien tijd niet zijn; want al is 't dat ik er geene andere kan aenwyzen, zoo mag men toch gerust veronderstellen, dat ze bestaen hebben; maer men weet hoe moeijelijk het valt in onze dagen nog exemplaren van die oude volksboeken aen te treffen.

De geschiedenis van Griselde te weinig uitgebreid zijnde om afzonderlijk te worden gedrukt, vond men het geraedzaem er nog twee andere verhalen van den zelfden aerd : *Helena de verduldige* en *Florentina de getrouwe* by te voegen, en de drie stukken verschenen te samen onder den titel : *De Vrouwen-peirle, ofte dryvoudige historie van Helena de verduldige, Griseldis de zagtmoedige, en Florentina de getrouwe, Alle dry aenzienelyk in vele Deugden; maer meest in Lydzaemheyd die zy in tegenspoed, overlast en beproevinge getoont hebben. Genomen uyt de oude Historien, en nieuwelings tot voordeel der Jongheyd overzien, by-een vergaderd en zeer verbeterd* (1).

Tot heden toe heeft dat volksboek den naem van *Vrouwen-peirle* behouden.

Blijkbaer zijn de latere uitgaven der Griselde nadrukken van dien van Jacob van Breda; maer op talryke plaetsen zijn verouderde uitdrukkingen en basterdwoorden door nieuwere en zuiverdere vervangen.

De Vrouwen-peirle, zoo als ze hedendaegsch verschijnt, draegt onderaen den naem van MAX. VAN EYNATTEN, *kanonik en scholaster tot Antwerpen*. Deze gekende boekkeurder heeft op een paer plaetsen iets bygevoegd, en in tegendeel op vier of vijf andere, eenige regels weggelaten. Zyne besnoeijing, die zich onder geen oogpunt laet

(1) Ik heb voor my liggen eenen druk in-4°, van Begijn te Gent. Dergelyke zullen er ook wel bestaen van Heyliger of Thijs, te Antwerpen.

verklaren, getuigt in het geheel niet van 's mans schranderheid.

In geene andere tael dan in de onze, meen ik, bestaet eene berijmde bearbeiding van de Griselde, daerom deel ik die, welke in den bundel van Antonius Ghyselers voorkomt, en waervan ik hiervoren reeds met een enkel woord gewag heb gemaekt (1), des te gereedelyker mede. Legrand d'Aussy sprekende van de fransche Griselde, zegt : *Il paroît que ce conte ou fabliau si connu n'a point été mis en vers par nos anciens poètes. Il en existe plusieurs versions en vieille prose françoise, se rapprochant plus ou moins de la narration de Boccace.* Tydens de middeleeuwen ging dit verhael in het hoogduitsch niet over, ten minste het wordt door von der Hagen niet aengewezen (2).

Maer reeds vroeg hadden de Franschen de geschiedenis van Griselde ten tooneele gevoerd ; want volgends Martinelli, den uitgever van den *Decamerone,* die zich beroept op Deel II van den *Théâtre français* te Amsterdam, in 1736, gedrukt, vertoonden fransche tooneellisten ten jare 1395, *le Mistère de Griseldis, marquise de Saluces.* Legrand d'Aussy bevestigt dit ten volle. Hy haelt eenige regels uit dit spel aen naer een handschrift ter Koninglyke bibliotheek te Parijs berustende, en zegt, dat men het daerin wezenlijk tot gemeld jaer doet opklimmen. Wat er ook van den ouderdom dezes stuks zy, het werd te Parijs in de eerste helft der zestiende eeuw by Jehan Bonfons gedrukt onder den titel : *Le mystere de Griselidis marquis de saluses par personnaiges* (3).

Behalve deze dramatische behandeling bestaet er nog eene andere, en wel in latijnsche verzen. Dr van der Meersch, in zyne geleerde inleiding geplaetst vóór de heruitgave van den druk

(1) Bl. 16.

(2) *Literarischer Grundriss zur Geschichte der deutschen Poesie.* Berlin 1812, in-8°.

(3) In 1832 verscheen hiervan te Parijs, by A. Pinard, een gefacsimileerde en zeer schoone nadruk, in-4to van 20 bladen, op twee kolommen, slechts op 42 exemplaren getrokken. Men gebruikte hiertoe het eenig bekende exemplaer der oude uitgave, hetwelk op de Koninglyke Bibliotheek aldaer bewaerd wordt.

van Jacob van Breda, voor de *Vlaemsche Bibliophilen*, trok hierop de aendacht. Dit latijnsch tooneelstuk, hetwelk te Antwerpen, in 1519, van de pers kwam, heeft men te danken aen eenen Gentenaer, Eligius Eucharius of Houckaert, die nog door andere werken, zooals de vertaling van Anna Bijns *Refereinen*, bekend is. In hoe verre deze dichter het fransch tooneelstuk of het verhael in proze gevolgd hebbe, kan ik niet zeggen. In allen gevalle bestaet er tusschen dit laetste en het *Mysterie* een groot onderscheid : hierin treden immers talryke personagiën op, die in het andere niet voorkomen.

Nu is de vraeg, naer welken ouden tekst heeft Ghyselers zijn opstel vervaerdigd? Dat blijft onzeker; want het schijnt my niet, dat de druk van Jacob van Breda, die nochtans in 's dichters leeftijd — hy schreef immers 1505—1518 (1) —, verscheen, hem tot grondlage gediend hebbe. De inleiding en het slot van Ghyselers komen aldaer zoo niet voor. Verder heeft hy het geheel ingekort, den naem van Gaultiers zuster, de gravin van Buenen, niet eens genoemd, enz.

Ik zal hier nog byvoegen, dat de hoofdpersonagie in 't italjaensch : *Griselda*, en niet zooals in 't fransch *Griseldis* heet; in den druk van Jacob van Breda is het : *Griseldis* en *Griselde;* in het volksboek altijd : *Griseldis;* Ghyselers noemt haer *Grysilla* of *Gryssilla,* en in de verbogene naemvallen : *Grysillen.* Van haren vader zegt het italjaensch : *Che ave nome Giannucolo*; in het fransch luidt het : *Janicole;* in onzen ouden druk : *Jan de Nycole* en *Jan Nycole,* en in ons volksboek insgelijks : *Jan de Nicole;* by Ghyselers : *Jan Nycolaes.* De italjaensche naem des graven *Gualteri* wordt in het

---

(1) Aen het hoofd der Griselde staet in het handschrift van Ghyselers het jaer, waerop hy het afschreef, en waerschijnlijk vervaerdigde, op eene raedzelachtige wyze uitgedrukt, maer dat moeijelijk te begrypen valt, alzoo de laetste letter van het eerste cyfertal wat afgesneden is. Men leest er :

Anno 70 $^1/_2$
70 $^1/_2$ 17.

dat misschien 1517 wil beduiden.

fransch *Gaultier*, en blijft alzoo in den druk van Jacob van Breda, terwijl het volksboek : *Gautier* heeft. Ik zal hier byvoegen, dat men by Coornhert, die eene vertaling gaf van geheel den *Decamerone : Griselda* of *Griselde, Gaultier* en *Jehannot* leest.

De schrijfwyze van *Jan Nycolaes* door Ghyselers gebruikt, schijnt genoegzaem te bewyzen, dat hy de uitgave van Jacob van Breda niet geraedpleegd heeft.

Ik sprak daer zoo even van Coornhert als vertaler van Boccaccio : opmerking verdient, dat by hem de geschiedenis van Griselde het eerste vijftigtal zyner *Lustighe Historien* (1) besluit, terwijl ze in den *Decamerone* van den oorspronkelyken schryver de *novella decima* van de *giornata decima* uitmaekt.

Uit al het aengehaelde zal ten overvloede blyken, hoe zeer de geschiedenis van Griselde hier te lande bekend was, en ten slotte zal ik hier by voegen, dat men te Gent en elders, nog dikwijls de

(1) *Vijftich Lustighe Historien oft nieuwicheden Joannis Boccatii, van nieus overghesedt in Nederduytsche sprake deur Dirick Coornhert Secretaris der Stede van Haerlem.* Amst. Ewout Cornelisz. Muller. 1597 in-4°, van 135 bladen aen eenen kant gecyferd, en nog 2 voor de tafel, te samen 137 bladen of 274 bladzyden. — Een tweede druk van die eerste : *Vijftich Lustighe Historien* verscheen te Amsterdam, voor *Cornelis Claesz. Boeck-vercooper aen de oude Brugghe opt Water int Schrijfboeck.* Anno 1607, in-4° van 125 en 2 bladen of 254 bladzyden. — Verder zagen het licht : *De Tweede* 50 *Lustige Historien ofte Nieuwicheden : Iohannis Boccatii. Nu Nieuwelijcks vertaelt in onse Nederduytsche Sprake, tot vermakelijckheydt van alle Jonghe Lustighe Lieff-hebberen der Historien.* t'Amsterdam, *ghedruckt by Hendrick Barentsz. woonende inde Warmoes-straet int Vergulde Schrijff-boeck.* Anno 1605, in-4° van 8, 104 en 3 bladzyden; de voorreden is geteekend G. H. V. B., zoo dat de vertaling van dit tweede vijftigtal *Historien* niet van Coornhert zal zijn; er wordt ook gezeid, dat *deselve uyt de Francoysche Taele in onse Nederduytsche spraecke gesteld zijn.* — Geheel het werk werd later nog herdrukt : *Vijftich Lustighe Historien oft Nieuwicheden Joannis Boccatii, Van nieuws overghesei in onse Nederduytsche sprake door Dirck Coornhert Secretaris der Stede van Haerlem. Tot Amstelredam, voor Hendrick Lourentsz. Boeck-vercooper op 't Water in 't Schrijfboeck,* 1632, in-4°, 135 bladen en 2 voor de tafel, — en ook : *De Tweede Vijftigh Lustige Historien ofte Nieuwigheden Johannis Boccatij. Nu Nieuwelijcks vertaelt in onse Nederduytsche Sprake, tot vermakelijckheyt van alle Jonge Lustige Lief-hebberen der Historien.* t' Amsterdam, *gedruckt by* Broer Jansz, woonende *op de Nieu-zijds Achterburghwal, in de Silvere Kan.* Anno 1644, in-4°, IV, 204 bladzyden en 4 voor het Register.

reekwyzen hoort gebruiken : *zy ziet er uit gelijk eene Griselde*, *is eene bedrukte Griselde*, enz. Dit geldt hier juist geene vrouw, zachtmoedig van aerd, maer wel eene die droefgeestig is er bedrukt uitziet.

In het handschrift van Ghyselers wordt geen onderscheid naekt tusschen de y en de ij; en wanneer de stipjens voorkomen, n is het meestal verkeerdelijk.

Ditz vanden Greve ende van Grisillen.

Och ! waren alle prinsen alsoe ghesint,
dyemen nu ter werelt vint,
dat waer goet voer den armen, sateyn,
ende oeck voer haer selffs ziele alleyne;
dye werelt mocht will zyn verhuecht,
niet te min God stercksе in alder deucht;
niet min en mach der duechden breken,
oetmoet moet daer in steeken.
Oetmoet iss een wortell ende leest
van duechden alder meest,
dat will ick by exempelen proeven,
dat elck prinse moet behoeven,
boven alle duechden vuytvercoeren.

Van eenen prinse muechdy hoeren,
dye en hadde geen wyff, dat ghyt verstaet;
doen begerde zynen raet,
om dattet dlant soude vruechtich blyven,
dat hy soude sueckeu een blomme van wyven
te huwelyck, na zynen betamen.
Dye mogende prinche, van groten name,
moeste geloven zynen heeren all ;
maer zyn begerte was, groet ende small,
wat wyve hy koese te huwelyck,

'. 3 *sateyn*, waerschijnlijk voor *serteyn*, *certeyn*, zeker.

waer sy arm, machtich ofte rycke,
datsy hem soude ghelieven,
ende daer in stellen haer gerieffven,
ende datse haer eere en werde suden doyn,
ghelyck hem selven, in cort sermoen ;
doch zy geloefdent hem allen gemeyn.
— « Nu volcht my, » sprack dye Greve reyn,
« ic zal u leyden om myn bruyt
ende wysense u overluydt ; »
dye heeren waren allen content.
Nu stont om zyn palleys, omtrent
een halve myle, een dorpken macte,
daer woenden luyden van armen state ;
onder allen dander doen daer was inne
een zeer out man, verstaet den sinne,
erm van haven boven screven,
jae, de ermste van den dorpe verheven.
Dye erme man, Jan Nycolaes,
soe vantman dat synen naem waes ;
een dochter hadde hy, die heyt Grysille,
daer ick wonder aff tellen wille
van oetmoedicheyden ende van duechden.
Deese maget plach, vuyt reynder vruechden,
haers vaders scape te wachten altijt.
Nu quam deese Greve, sonder respyt,
voer dat arme huysken cleyne
met synen heeren ghemeyne.
Dye maget Grysilla hadde water gehaelt ;
doen sy den Greve sach, was sy verdwaelt,
ende scaemden haer met haren ghewaeden.
Die Greve sprack haer an mit staden
ende seyde. « Grysilla, waer iss u vader? »
Grysilla antwoerden hem mytz gader :
« Ghenadighe Prinche, hy is, hy iss hier binnen,
tot uwen geboden, tot uwer minnen. »
Dye Greve ginck int huysken mate,
hy vanten binnen mit soberen state.
Grysilla zeyde haeren vader saen,
hoe dat die Grave daer quame gegaen.
Dye goede man was zeer vervaert,

ende stont op rasschelyck, al onghespaert,
ende eer hy op was, sonder blijff,
so wass hem dye Greve opt lyff.
Dye vader viel op zyn knyen,
ende leyde zyn handen te gader mettyen :
— « Lieve heere, bin ick mesdadich,
so bid ic u weest myns genadich,
ende doer u edelheyt, in trouwen,
laet mynder dochter haer eer behouwen ;
nyet, myn lieve Greve, doet uwen wille
met ons beyden, luyden ende stille,
wy presenteren u eyghen vry. »
Dye Greve sprack : « Jan, hoert na my,
en wilt nyet ververt zyn weesen,
ende hoert myn woerden van deesen :
soudt u gelieven, tot uwer vrome,
dat ick u dochter in huwelyck name
ter eeren van Goede, doer heden beclyven,
ende ickse trouden tot eenen wyve ?
Dye gode man wert bescaempt zeer,
ende sprack : « Genade, lieve heere,
all spotty met ons, daer en liet niet an. »
Die Greve sprack : « Neen ick, seker, Jan,
ick salse trouwen, wildise my geven. »
Dye vader was blyde boven screven.
— « Heere, wat ick heb, datz dyn,
soe es oeck mede dye dochter myn ;
met onss beiden, vroech ende spade,
tot uwen wille, tot uwer genade. »
Dyes danckten hem dye Greve zoet.
Grysillen riep hij, opden voet,
voer haren vader, ende vraechden haer net,
hoe syter toe soude wesen geset,
ende oft sy hem soude willen tot eynen man,
ende het also gevallen mocht dan,
ende oftse altijt haren sin ende wille soude bringen
ende in mynen sin zall laten genuegen,
Dye maget antwoerde also dye vader dede,
ende veell wysselycker mede,
knyelende ende biddende voer haer eere,
ende bat hem doch deerlyck zeer,

dat hy met haer nyet spotten en woude,
het waer hem te cleyn in sulcker woude;
mer doch sy was bereyt, verwaer,
te doen zynen wille all daer,
ende mocht haer so scone gevallen,
sy soude haren wille, mit allen,
stellen inden zynen altyt;
ende wat hy dede, sonder respyt,
dat soude haer gelieven, all bloet,
niet tegenstaende cleyn off groet.

Die Greve sprack : « Ic bens te vreden. »
Hy deetse ontcleden, mit haesticheden,
van haren onreynen abyten quaet,
ende dede haer ander, sonder verlaet,
costelycke abyten, na zyn betamen.
Doen sy gecleet was, in haren vramen,
was doen dye schoenste blome van lyve,
dyemen oyet sach van eenigen wyve,
edelyck gedaen van allen leeden,
van allen maniren, van allen seden.
Hy namse byder hant der heere
ende leydense, mit snellen keere,
buyten, daer zyn heeren stonden.
— « Ghy heeren, myn bruyt heb ic vonden,
siet hier dye ick begheere ;
dit is myn wyff, haer staet datz cleyne,
deese suldy eeren, deese suldy minnen
ghelyck my selven, om vruecht vermeren,
ende meer oeck dan my selven, claer;
all en iss zy van goede niet ryck, verwaer,
haer duecht ende eere is goet soet,
sy es te prysen van ewighen goet,
dye haer seyde, datz waerheyt bloet,
Dus ginck dye maget, mit eeren groet,
tot des Greven hove, dat was beereet.
Een busscop, alss daer bescreven steet,

V. 134 en elders ook nog : *v'waer*. — 139 *beereet*, aldus.

dye trouden den Greve met synder bruyt.
tVolck seyde so veele, stille ende luydt,
datz wonder te segghen waere;
enighe luyden, openbaer,
sprakens den Greve grote scande,
dat hy des ermsten mans dochter vanden lande
hadde getrout tot synder vrouwen;
dat wonderde den menighen, in trouwen;
eenige seyden, sy waest will wert.

Grysilla, deese maget wert zeer vermeert
van duechden onder all dat ryck,
datman noyt en hadde haers gelyck,
boeten vercummernisse want sy mocht,
sy middelden vonnissen vuyt vreden gedocht;
allen duechden sy hanthierden.
Ten lesten, dat sy, wil ghemanierden,
een dochter droech, dae sy aff lach.
Dye Greve, die aender vrouwen sach
docht, edelheit, nae zyn behoven,
hy peynsde hy soude Gryssillen proven,
also hy dede. Inder middernacht
quam dye Greve, van groter macht,
daer dye vrouwe lach mitten kinde
int bidde, so ic bescreven vinde,
ende seyde : « Grisilla, geeft my u kint! »
In eenen boch moet gaen doen vermoerden,
want myn toe hoert; mit corten woerden,
dye en willen, groet noch smal,
dat eeniche eer van u coemen sall
myn lant te besitten, reden waer by,
om dat ghy so onnosell zyt tegen my;
dies moet ickt kint, tegen mynen danck,
heymelyck doen doeden, eer yet lanck;
maer syt verduldich in gehoersaemheden,
also ghy geloeft hebt in tyden voerleden,
int beginsell van onsen huwelyck, all bloet.
Die vrouwe vloeyden van duechden groet;
sy seyde minnelyck : « Heer, sonder respyt,

uwen wille will ick volcomen altyt,
allen uwe will inde allen u begeren.
Doet met ons beyden, sonder weeren :
myn kint ende ic zyn beyde u goet,
ende daer om, heere, wat ghy onss doet,
sall ick gerne lyden, verwaer. »
Dye vrouwe viell oetmodich alldaer,
so duechdelyck, so edellyc haren wert,
dat wonder te vertellen wert;
ende dat behaechden den Greve well.
Hy dede dat kint, mit haesten snell,
heymelyck zynder suster draghen,
ende nyemant daer aff en waert gewaghen,
sonder alleyne dye knape, dyet droech.
Dye meere liep alomme genoech,
dat dye Greve dat kint hadde doen doden,
maer elck woude swygen en verbloden.
Dye suster dye nam dat kint.

Daer na gevielt noch weder, sint,
dat dye vrouwe bleeff van eenen soene,
dye greve Gautiers was, dye grote.
Dye vader dat kint dede nemen synder moder,
ende maecten haer in onweden vroeder,
ghelyck hy te voren hadde gedaen,
datmen dat kint doden soude gaen,
ende dat hem leet was toe.
Grysilla sprack altoes, spade ende vroe,
wat hem geliefden, gelieften haer mede ;
al dede hyse doden hier ter stede,
sy woudt vrindelyck lyden ende sochte,
twelck den Greve vonder dochte,
ende was zeer verblyt in sine sin,
dat so groter oetmodicheyt was daer inne.
Hy dede dat kint zynder suster draghen.
Daer na geleedt jaren ende daghen,
datse met peyse leefden in vreden;

V. 209 *vonder*, lees *wonder*.

ende doent ontrent xiii jaren was leden,
sant dye Greve aen synder suster, geringe,
datse zyn kinderen beyde over soude bringen
tot synen hove, ende synder dochter, zeer,
in wit bont, in sulcker manier,
datse zyn bruyt soude wesen in wane,
ende datse alomme gave te verstaene
den lieden, zyn bruyt soude weesen.
Men doet also. Binnen deessen
dede die Grave Gryssilla comen
voer hem, ende heeft een sprake genomen :
« Alsus, Gryssilla, men seyt tot meniger ure,
dat, nadat suet coempt dat suere,
ende dat machmen segghen by u.
U es will kennelyck, van deesen tyt tot nu,
dat wy xiii jaer in huwelyck
hebben geseten, claerlyck,
in groter voerspoet, in groter eeren ;
maer nu moet alle dinck verkeren,
want het moet hier nu gescheyden wesen,
ende ic sal u segghen dye reden van deesen.
Myn heeren hebben aen den Pauys geweest,
ende hebben ghepresenteert, in schyne,
dat ick een ander wijff sall mogen trouwen,
dye edell es, een blomme van vrouwen,
na myn behoven, na myn betamen,
welcke bruyt is op wege, sonder blamen,
om hier te comen op mynen hove
met groeten staete, mit groten love.
— « Gryssilla, » nu segge ick u, « werde, godertieren,
dat ghy myn hoff ruympt, ende gaet van hier,
ende gheeft my, dat myn ter tyt is nu,
ende dat ghy hier bracht, dat draecht mit u ;
ruympt vuyt bloet, en daer mede gedaen,
ende wilt tot vuys vaders weder in gaen,
sonder vertrecken, want wesen moet :
na achterdeell volcht dicke voerspoet,
ende so ist mit u geschiet ;
op my en wilt meer peysen niet,
dat es gedaen, den tyt is leeden. »

Gryssilla, die die duechdelyck was van seden,
knyelde op die erde, ende zeyde : « Lieve heere,
ick danck u vuytermaten zeere
dye vrintscap, die ghy my hebt bewyst,
ende dat ghy my so lange hebt gespyst,
dat loene u God van hemelryck :
Ick wist will, ick en was niet vuys gelyck,
daer om en heb ick my niet verlaten,
ende noyt en peynsden ick, in gheender maten,
dat ick my, in deeser hoecheyt groet,
verblyden en woude, maer ick ontsach, al bloot,
die wanckell natuer swaer,
ende ick en dachte, verre noch naer,
vrouwe te weesen ende bode mit;
maer als een arme derne, ick will dat ghyt weet;
ende will van hier ruymen alsoe willichlyke,
also oetmodelyck ende stille
als ick hier quam, verwaer geseyt,
niet tsegen staende ick bin bereyt.
God gheve u, segick, met uwer bruyt
gheluck ende wilvaert, overluyt;
ende, edell Greve, ick heb will verstaen,
hoe dat ick all bloet van hier soude gaen,
ende duwe hier laten, ende nement myne;
dat en es niet alles in schyne,
myn onreyn abyten hiell myn vader,
dit zyn u habiten allegader,
dye zall ick u vuyt doen, het is will recht. »
Daer ghinckse haer ontcleden, slecht,
all bloet, ende oeck onschoeden meede,
nyet aenbehoudende in haren leden :
spellen, hoefcleet, cousen ende schoen,
dye Greve ontfinckt, ende sach vast toe,
rinck, sloetell, altemael, cleyn ende groet.
Ten lesten stont sy in haer himde, al bloet,
doen sloech sy haer oghen op seer deerlyck
ende viell voer hem seer begerlyck,
ende seyde : « Duer alle vrouwen eere!

V. 255 *die die*, aldus.

gheeft my dit himde ende niet meer,
dat den lichame, daer u kinderen in lagen,
bedeckt mach wesen, ghy hoert my claghen,
want scamelyck waert, ginck ic al bloet. »
Dye Greve stont op, inde hoerden dye noet,
moeste hem omkeeren, en conste niet spreken,
hem dochte therte soude hem breken
van druck, ende scaemden hem daer.
— « Ick geve u themde, verwaer »
seyde die Greve, des dancten hem die vrouwe,
ende nam orloeff met groeten rouwe,
oeck gaff sy hem menigen Goeds loenlycken name,
om dat hy gevoet hadde haren lichame.
Dye heeren ende all dat volck gemeyn
weenden van iamer, groet ende cleyne,
ende sprakens den Greve laster ende thoern.
Dye vrouwe ginck, in dat hemde, voern
in die erde al siende, mitten hangenden hare,
ende barvoetz op dye erde daere.
tVolck volgede haer al wenenden op dye strate,
ten lesten quam sy voert huysken mate,
daer haer vader croep vuyt ind inne.

Grysilla, die oetmodich was van sinne,
riep haren vader mit stemmen an.
Hy kendese vluechs die oude man
by harer stemmen; maer hem dochte
dat sy so naeckt niet comen en mochte.
Ten lesten seydtse: « Vader, en kendy my niet? »
— « Jae ick, lieff kint, watz u geschiet,
dat gy zo naeckt coempt ende so bloet?
ghy sult bederven van coude groet.
Och erme! hoe is dit comen by!
willecome, dochter, so zydi my,
menichfuldich die weesen. »
Grysilla seyde hem, wuygelesen,
dye waerheyt, hoe sy vuyt was gekeert.
Die vader sprack : « God syns geert

V. 327 *wuygelesen,* aldus. — 329 *syns.*

van allen, dat hy onss toe sont. »
Daer deetse hem dye sake bekent,
ho die Greve soude trouwen gaen
een ander vrouwe. So menigen traen
weenden die man, Jan Nycolaes,
dat daer iamer aen te sien waes.
Haer quade habiten had hy besteet,
want hy voerdachtich was en onbereet,
dat noch also gevallen mochte;
haestelyck dat hy haer gewadeken brochte,
mit groter droefheyt ende mit claghen.

Nu will ick van den Greve gewaghen,
dye alle gereysscap had doen maken
teghen die bruloft, die ginck doen naken,
dat was zyn dochter, als ick voerseyde.
Hy deetse ontbieden, all sonder verbeyden,
Grysilla, dat sy quame te hove;
dye Greve dede tot synen love.
All gescoert ende all ontkeert
quam sy oetmodich, all onversiert.
Hy dedese scuren, wasschen ende vaghen,
tafelen decken ende setten scraghen,
dwelck zy gerne dede, voerwaer.
Hyer in binnen, verstaghet claer,
so quam dye bruyt daer in gereden,
met groter claerheyt, mit werdicheyt.
Grysilla viell neder op haer knyen,
ende hietse willecome mittyen.
Daer was blysscap sonder getall ;
Grysilla deetse neder sitten all
nae die maniere, alst will betaemde
groet volck, dat daer versaemde.
Ende, als sy inder meester vruecht
saten, inde waren allen verhuecht,
so dede die Greve Gryssilla comen
voer hem, ende heeft deese tale genomen :
« Gryssilla, segt my overluyt,
hoe genueget u deese bruyt ?
ess zy niet schoen ? edell ? van groter werde ? »

Gryssilla die ginck knielen op die erde,
ende seyde : « Heer Greve, iaet seker, heer,
sy ess werdich all die eere;
maer God geve haer meer gelux ende seghen
dan die ander voer haer heeft gecreghen;
want haer ionge teder natuer
soudt gelyden telcker ure.
Aldus bid ick Gode met herten soet,
dat sy eere ende voerspoet hebben moet
mit u, dan die ander heeft gedaen, »
Dye Greve wert wenende saen
van groter oetmoet, ende seyde : « Gryssilla,
laet uwen druck, ende swyget all still;
ghy zyt dye liefste, dye ick oeyt gesach,
ghy zyt dye liefste, sonder verdrach,
dye oetmodichste, dye duechdelyckste mede,
dye noyt geboren was tot enighen stede,
dus coempt tot my, myn vrindinne,
ick sall u maken blyde van sinne :
deese bruyt, die hier sit neven my,
dat is u dochter, verstaget vry!
ende deese iongelinck, dat is haer broeder;
dit zyn u kinder, ghy zyt haer moder!
Ghy waent dat sy lange waren doet;
maer neen, sy syn hier, all bloet.
Ick bid u en wilt u niet bedroeven,
want ick deet om een proeven,
sonder reden, als een thyran.
Coempt lieff, die liefste, die ick oyt gewan,
tot my; uwen druck iss leden! »
Gryssilla, dye ghinder byneden,
viell ginder in onmacht van groter vruecht,
want sy was so seere verhuecht,
dat die woerden thert ontsloet,
dat sy byna was doet,
ende hadde Goeds gracie nyet gedaen.
Doen sy becomen was herde saen,

V. 399 *ōmacht.*

greep sy haer kinderen mitten armen.
Dyet sagen het moeste hem ontfermen
dyen grooten oetmoet, dye blysscap daer.
tVolck weenden van vruechden, voerwaer,
oetmoedelyck, ende danckten Gode zeer,
ende seyden van Gryssilla eere,
ende oeck van oetmodicheden.
Allen dat landt, boven ende byneden,
seetmen van Gryssilla menighe duecht
ende menich loff, elck was verhuecht
dyer aff sprack. Deese was oetmodich,
deese was saecht ende voerhoedich,
hyer soude een eygelyck exempel aen nemen,
ende stellen zyn herte in sulcker temen
ende wesen oetmodich sonder restoer.

Oetmodicheyt wint den hoechsten choer,
boven in dye hemelsche stede;
men winter die ewighe vruecht mede,
ende allen duechden spruyten daer vuyte.
Ouch! laet onss daer op dencken, stille ende luyte.
Allen prinsen ende heeren vuytgelesen
ende wilt doch selve oetmodich weesen,
het hoert u toe alder meest.
Gherechticheyt, duecht, trouwe oetmodich kiest;
deese drye saken all te samen
maken dye minsschen suver ende blanc,
alsoe ghy boven hebt horen verclaren;
ende elck prinse, die will wilt waren,
moet hem wachten van ghiericheden;
men vinter dies nyet en achten mede;
want ghiericheyt es een quaet feneyn,
dat in dye werelt mach binnen zyn.

———·———

TESTAMENT VAN JACOB VAN ZEVECOTE.

—

Deze beroemde dichter kwam op den 16den January 1596 te Gent ter wereld. De heer Blommaert, die de gedichten van Zevecote verzameld en uitgegeven heeft, plaetste aen het hoofd een belangrijk levensbericht, waerin men onder anderen leest, dat Francies van Zevecote en Maria Uteneechaute de ouders waren van onzen Jacob. Het stuk, dat ik hier mededeel, komt dit ten volle bevestigen, en men leert er nog uit, dat hy eenen broeder had, die, zoo als zijn vader, Francies hiet. Minder bekend is het echter, dat het geslacht van Zevecote tot den adel behoorde (1).

Uit den volgenden akt, welke tot hiertoe te Gent, op het Archief van den voormaligen Raed van Vlaenderen, onder de minuten van den notaris Thomas Ghyselins bewaerd wordt, blijkt dat Jacob van Zevecote na den 19den October 1616, in de orde der Augustynen getreden is. Waerschijnlijk ging dit Testament slechts weinige dagen de uitspraek zyner kloostergeloften vooraf. De bepaling : *Dat zoo verre hy comparant weder ter werelt keerde vute zelve religie, dezelve opdracht ende ghifte zal commen te cesseren ende haer zelven smelten ende van niete zijn*

(1) Men vindt het wapen van het geslacht van Zevecote afgebeeld in de *Graf- en Gedenkschriften der Provincie Oost-Vlaenderen.*

komt my voor als eene gewone formule by dergelyke akten gebruikelijk, zoo niet zoû men dit alreeds als een bewijs van Zevecotes ongestadigheid en wankelbaerheid kunnen beschouwen.

Zie hier het stuk met het gefacsimileerde stevig handteeken van den dichter :

(19 October 1616.)

—

Voor my Thomas Ghyselins, notaris, residerende binnen der stede van Ghendt, ter exercitie van dien gheadmitteert by myne Heeren vanden Edelen Rade in Vlaenderen, ende der ghetuyghen onderschreven, is hedent den xix^en^ Octobris xv^e^ zesthiene, gheeompareert in persoone Jacques van Zevecote, f^s^ dheer Franchois, den welcken hem retirerende in religie, verlatende de weerelt ende alle tydelijcke goedynghen, by vorme van vutersten wille verclaerst heeft op te draeghen, cederen ende transporteren, zoo hy opdraecht, cedeert ende transporteert by virtuyte van desen, alle zulcke goedynghen, zoo meuble als immeuble, als op hem ghesuccedeert ende verstorven zijn door den overlyden van wylent S. M. (1), joncvrouwe Marie UUtenechaute, zyne moedere, ende dat ten behoefve ende proffijcte vanden voornoemden dheer Franchois van Zevecote, zynen vader, zoo ten regarde ende in recompense van alle oncosten byden voornoemden 's comparanten vadere gedoocht ende ghesupporteert in zyne studie, als om andere redenen hem comparant hiertoe moverende. Welcke voornoemde dheer Franchois, ooc hier mede comparerende, dezelve ghifte, opdracht ende cessie gheaccepteert heeft, zoo hy s'accepteert by desen. Welverstaende nochtans, dat vute zelve ghifte ghereserveert zijn alle de boecken, pampieren ende andere notitiën, danof hy ghedisponeert heeft ten proffijcte van Franchois van Zevecote, f^s^ desselfs dheer Franchois, zynen broeder. Begheerende hy comparant, dat dese uuterste wille, opdracht ende ghifte volcomelijck ende in alle haere poincten worde gheffectueert ende onderhouden met alle middelen dat doenlijck wert; kiesende voor executeurs van desen den persoon

(1) *Saligher Memorie.*

van Jheronimus Dhont ende Pieter Alsteyn ; hemlieden, ende elck bysonder, ghevende absolute macht, procuratie speciale ende irrevocabele omme uut 's comparants name te compareren voor zulken juge ende wetten alst van node wesen zal, ende aldaer vut erfven te gaene vande immeuble goedynghen van hemlieden comparant, ende daer inne te erfven, met alle noodelijcke ende gherequireerde solempniteyten, des voornoemden 's comparants vader. Alles nochtans op expresse conditie ende reserve, dat zoo verre hy comparant weder ter werelt keerde vute zelve religie, dezelve opdracht ende ghifte zal commen te cesseren ende haer zelven smelten ende van niete zijn. Aldus ghedaen binnen dese stede van Ghendt, ten daghe ende jare alsvoren; inde presentie van dheer Michiel de Ruddere, fs mr Willems, ende Anthoine Matton, fs Jacques, als ghetuyghen hiertoe gheroepen ende ghebeden, die dese neffens de respective comparanten ende my notaris hebben onderteeckent.

F. v. Zevecote.

Th. Ghyselins,
Not. pub.
1616.

Michiel de Ruddere,
1616.

My present:
A. Matton,
1616.

GRAFSCHRIFT VAN WILLEM BAUDARTIUS.

Ik ontleen aen *de Navorscher* (1) het volgende grafschrift van Willem Baudartius, van Deinze. Het bevat eenige niet onbelangryke byzonderheden uit 's mans leven, die, zooals het hier blijkt, tot den adel behoorde.

Het bestaet tot heden in de groote kerk te Zutphen, doch het opschrift op den zerk is byna uitgewischt en slechts flauwelijk te lezen.

Het luidt als volgt:

Epitaphivm. R. D. Wilhelmi.
Bavdartij. Ministri. ec
claesiae. Zvtphaniensis.
(*Het wapen is uitgehakt*).
Flandria. me genvit. pve-
rvmque. Britannia. fovit.
Vidi. Germanos. aliosqve
hinc. inde. morantes.
nvnc. horvm. potvit. mori-
entem. cernere. Zvtphen.
quae. me. doctorem. colvit
corpvs. qvoque. servat.
natvs. anno. domini 1565
obijt. anno. domini. 1640.
die 15 decembris. anno
aetatis. 75

---

(1) Tiende Jaargang, 1860, bl. 320.

BRIEVEN VAN VERMAERDE MANNEN.

Carolus Clusius aen Joannes Vivianus.

—

Clusius en Dodonaeus, of Dodoens, van Mechelen, waren twee wereldberoemde kruidkundigen der zestiende eeuw; twee mannen, waerop Nederland trotsch mag zijn. Carolus Clusius, wiens eigenlyke naem de l'Escluse was, werd te Atrecht in 1524 geboren. Hy legde zich eerst op onderscheidene wetenschappen toe, en doorreisde byna geheel Duitschland, Zwitserland, Frankrijk, Engeland en Spanje, en had intusschen van de kruidkunde zyne geliefde wetenschap gemaekt. Naer zijn vaderland te rug gekeerd, kwam hy in vriendschapsbetrekkingen met den beroemden oudheidkundige Hubert Goltz; met de milde beschermers van geleerdheid en kunsten, de gebroeders Laurin, van Brugge; met den antwerpschen boekdrukker Christoffel Plantijn, wiens pers geheel Europa door hooggeschat werd; met dezes schoonzoon Francies van Raphelingen, door zyne ervarenheid in het grieksch, hebreeuwsch en andere talen alom gekend, en met veel anderen meer. Clusius hield zich hier te lande tot in 1573 op, wanneer keizer Maximiliaen II, hem naer Weenen beriep, en hem met het bestuer van den Kruidhof gelastte, alwaer hy

eenen gentenaer, Nikolaes Biesius, eenige maenden te voren gestorven, ging vervangen. Hy maekte kennis met onderscheidene geleerden, zoo als Dodoens en anderen, die by het keizerlijk hof verbleven. Onder Maximiliaens opvolger, keizer Rudolph II, was hy het hovelings leven moede geworden; verwyderde zich van Weenen en begaf zich naer Frankfort aen de Mein, alwaer hy gedurende zes jaren in de eenzaemheid leefde. De landgraef Philips van Hessen, die zich gaerne met hem onderhield, had hem, als een blijk zyner tevredenheid, eene jaerwedde geschonken. Eindelijk beriepen de Curatoren der Hoogeschool van Leiden hem tot professor in de kruidkunde. Gedurende zestien jaren bekleedde hy dezen leerstoel met grooten lof, en stierf den 4den April 1609, op drie-en-tachtigjarigen ouderdom.

De brief, dien ik hier mededeel, dagteekent van den tijd, dat Clusius te Leiden professor was (1).

Joannes Vivianus, aen wien dit schryven gericht is, was een oudheidkundige en latijnsch dichter. Te Valencijn geboren, oefende hy te Antwerpen de koopmanschap uit (2), doch om, zoo als Foppens zegt (3), aen de woede, die in Belgie heerschte, te ontsnappen, bracht hy zyne woon naer Aken over, en stierf aldaer den 12den September 1598. De brief van Clusius werd dus slechts twee maenden vóór de dood van Vivianus geschreven.

Vivianus was een groot liefhebber van penningen, waervan hy eene talryke verzameling, zoo in goud als in zilver, bezat, en

---

(1) Over Clusius kan men nazien, behalve Foppens, Paquot en de gewone biographen, Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool* Leid. 1832, D. II, toevoegselen, bl. 77, en ook van Hulthem, *Discours sur la Botanique*, bl. 19.

(2) Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*. Leipzig, 1751, in-4°, D. IV, bl. 1665 voegt er by: *Wo er auch Allmosen-vorsteher war*. Onder de roomsche almoezeniers, waervan de lijst, onder anderen ten jare 1758 gedrukt werd, komt hy niet voor; doch aldaer zijn de namen van die, welke dit ambt in 1581, 1582, 1583 en 1584 vervulden, open gelaten, en by die jaren staen de woorden: *Pro! dolor, non ordinarii; sed intrusi.*

(3) *Bibliotheca Belgica*, D. II, bl, 747.

zijn huis was opgepropt met alle slach van oudheden. Hy was geen ongelukkig beoefenaer der latijnsche tael en vertaelde het Hoogelied en den Ecclesiastes van Salomon in jambische verzen; hy schreef verder in proze, gezamentlijk met Ortelius, een *Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes*, dat te Antwerpen in 1584 verscheen. Vivianus was den italjaen Ludovico Guicciardini, voor zyne Beschryving der Nederlanden zeer behulpzaem geweest.

Wie Daniel van der Meulen was, die zich met eenen brief voor Clusius gelast had, heb ik niet gevonden.

Quickelberg, wiens verhandeling Clusius aen Paludanus zond, is Samuel Quickelberg, een geneesheer van Antwerpen geboortig, die in het midden der zestiende eeuw te Ingolstad leefde, en in zeer groot aenzien by den hertog van Beijeren stond. Hy had eenige boeken over zyne kunst in 't licht gegeven, en arbeidde aen een groot werk, toen hy door de dood verrascht werd (1).

Onderscheidene geleerden waren *Paludanus*, — zoo veel als *van den Broek* — geheeten; maer de hier bedoelde zal wel Bernard Paludanus geweest zijn, die in 1550 te Steenwijk in Overysel ter wereld kwam. Hy werd te Padua, in 1580, tot doctor in de wijsbegeerte en de geneeskunde uitgeroepen, en bekwam den titel van *Protonotarius*. De keizer verhief hem tot Paltsgraef, en uit brieven blijkt, dat hy ook ridder van Jerusalem was. Nadat hy van zyne reizen in Europa, Asia en Afrika te rug was gekomen, werd hy stadsgeneesheer, eerst te Zwolle, daerna te Enkhuizen, en sloeg, uit liefde voor zijn verblijf aldaer, het hem aengebodene professoraet te Leiden, af. Hy schreef, onder anderen, aenmerkingen over de Reisbeschryving van Linschoten, en overleed den 3den april 1633, twee-en-tachtig jaer oud zijnde.

---

(1) Men zie over hem: Broeckx, *Essai sur l'histoire de la Médecine Belge*. Gand, 1837, in-8°. — Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*. D. III, bl. 1338, en anderen.

De brief van Clusius, waerschijnlijk door hem zelven geschreven, is te vinden in eenen bundel bevattende een aental stukken, zoo in vers als in proze, van de laetste helft der zestiende en van de eerste der volgende eeuw. Deze verzameling, vroeger in het bezit van den heer S. de Wind, te Middelburg, maekt thands deel van het *Historisch Museum* te Gent.

Carolus Clusius Joanni Viviano.

S. P. D.

Quam ad me xxv Maij dedisti, mi Viviane, ea mihi III Junii reddita à Daniele vander Meulen nostro, ad quam hactenus respondere non licuit ob alias occupationes. Quiquelbergii tamen commentatiunculam Doct. Paludano misi, quam se accepisse, triduo ante quam profectionem in Germaniam susciperet, scripsit, atque in itinere Quiquelbergum salutaturum, et quacunque in re possit, eius theatrum se ampliaturum affirmavit. Salutem adscripseram tuo nomine, plurimam tibi ipsius nomine redderem voluit. De fungo marmoreo quid dicam non habeo, nisi me pleraque huiusmodi Naturæ miracula vidisse ex intimis terræ visceribus eruta, et etiam in summa superficie inventa conspexisse. Superior Austria non procul Lintzio erinacei marini tertii generis formam exprimentis lapides suppedidat, quos e veris erinaceis concretos affirmare possis; vicinis Bruxellæ collibus varii generis conchilia saxea ipse aliquando erui; memini et cancros saxeos ex Italia accipere, adeo veris similes, ut in lapideam duritiem conversos facile quispiam credere potuisset. Cum Viennæ agerem, ipse in Ungaria silices erui e quercus ramis concretos, quorum non nulli externam ligni superficiem friabilem et quodammodo cariosam retinebant, cor autem plane Saxeæ duritiei erat. In superiore quidem Ungaria Daciæ vicina aqua est quæ ferrum in aes convertit (cuiusmodi aliquando fragmenta habui, atque etiam campanulam), non eodem momento, sed alicujus temporis intervallo. Quin et ipsa aqua istic in lapidem vertitur assiduo decursu et in Stiriæ Alpibus saxeas laminas digitalis crassitudinis e fontibus non semel detraxi. Sed de Naturæ miraculis iam satis superque.

Dn. Lipsii *Admiranda Imperii Romani* evolvi obiter, exemplar enim ad me misit. Unum te rogo, ut hunc fasciculum ad Janum Jacobum Boissardum Metas curare ne pigeat, significavit enim mihi Dn. Franciscus Junius commodam apud vos singulis septimanis dari occasionem eò litteras ablegandi, atque suas ista via perpetuo curare. Boissardi autem epistolam alia via accepi, nempe Francofortensi, per nostros Bibliopolas, inde, superioribus nundinis, reduces.

Fœliciter vale, amicissime Viviane, Lugduno in Batavis, XII Julii CIƆIƆIIC.

Virtute et Doctrinâ præstanti viro,
Dn. Joanni Viviano, amico veteri,
Aquisgranum.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

IX. Philips II.

Philips II onderbrak nooit de rede dergenen, welke by hem in gehoor kwamen. « Daerdoor, » zeî hy « vervul ik niet alleen myne plicht; maer er spruit voor my nog een grooter voordeel uit, vermits aldus, alwat ik noodig heb te weten te myner kennis komt. »

Le Roux, *le Prince selon Dieu et les Hommes*. Brussel, 1730, in-fol. bl. 166.

DIERENSAGE.

Ferdinand Mendoza, spaensch gesant in Engelland, wierd eens door koningh Jacob beroepen; en verwijtelijck voor geworpen, dat sijn Gesanten (nae Brussel beroepen, om wegens den Paltsischen staet te handelen), onverrighter saecken, jae ongehoord, te rug gekomen waren. Mendoza antwoorde hier op, dat hy verkoud was. De koningh vraegde, of hem sulcks verhinderde te spreecken? Stracks vertelde de Gesant hem het volgende versiersel :

« De Leeuw beriep het Schaep voor hem, en vraeghde 't selve of hy (de Leeuw) een stinckende adem had? 't Schaep antwoorde *jae*, en wierd daer op, wegens de waerheyd, verscheurd en opgegeten. De Wolf, desgelijcks gevraeght sijnde, zeyde, dat sijn adem wel een weynich stonck, maer niet soo seer als de Dieren seyden. Om dese pluymstrijckery en geveynstheyd wierd hy oock verscheurd. Hier nae deed de Leeuw de selve vraegh aen de Vos, die, gesien hebbende, hoe 't de voorgaende twee gegaen was, hem antwoorde, dat hy verkoud was, en niet riecken konde. »

Op deze wijs, vervolghde hy, ben ick oock verkoudt; en kan, noch mynen Koningh verontschuldigen, noch uwe Grootmaghtigheyd wegens 't geschiede, gelijck geven; want ick ben verkoud.

Dit geviel de koningh soo wel, dat hy sijn gevatten toorn t'eenemael vergat.

t' Is gewisselijck een groote konst, ter reghter tijd te konnen swijgen.

S. De Vries, *De groote Schouw-plaets der lust- en leerrijcke Geschiedenissen*, Utrecht, 1670, in-8°, bl. 260-261.

EENE VRAEG.

Gelauwerde Dichters.

Ten tyde van keizer Domitiaen ontstond te Rome het gebruik de dichters op het *Capitolium* te kroonen. Virgilius, Ovidius of Horatius werd nooit zulke eer aengedaen. Het gebeurde dus eerst toen de latijnsche letterkunde aen het kwynen was. Claudianus sloot de rei dergenen, welke die hooge onderscheiding ontvingen. Men moet na dezen hoog in de middeleeuwen opklimmen, om de dichters wederom op dergelyke wyze vereerd te zien.

Petrarca was de eerste, sedert den val van het Roomsche keizerrijk, die op het *Capitolium*, op den 8sten april 1341 gekroond werd. Zyne vermaerdheid als dichter was zoo hoog gerezen, dat, schijnt het, te gelyker tijd de Kanselier van Philips, koning van Frankrijk, en de Senator van Rome hem uitnoodigden, de een om naer Parijs, de ander om naer de hoofdstad der Christenheid te komen. Op het aenraden van kardinael Colonna en van Thomas van Messina gaf hy de voorkeur aen Rome. Hy trok er naer toe over Napels, alwaer koning Robert, een der schranderste en geleerdste mannen van zynen tijd, zich gedurende drie dagen met hem onderhield, en hem zelf wilde kroonen. Petrarca wei-

gerde zulks beleefd, en kwam te Rome aen. Den tweeden dag daerna kondigden van 's morgends vroeg talryke bazuinen de plechtigheid aen. Eerst hoorde hy de mis, welke door den onderlegaet gezongen werd; dan leidde de bisschop van Bourlant hem, vergezeld door geheel den adel van Rome, naer het paleis der Colonnas, by *Santa Maria*, in de *Via lata*, waer men hem en de voornaemste heeren der pauselyke staten, een plechtig gastmael opdischte. In den namiddag deed de onder-ceremoniemeester eenige der gedichten van Petrarca lezen, die met genoegen aenhoorde en luid toegejuicht werden. Nadat men 's dichters lof uitgesproken had, legde men hem zijn triumfgewaed op, dat de koning van Napels hem geschonken had. Het was een lange slepende fluweelen en met goud geborduerden tabbaerd, die rond den hals omgeslagen was. Hierop had hy eenen gordel met diamanten versierd. Boven dit eerste kleed droeg hy er nog een tweede van wit satijn, dat de gewone dracht der keizers by triumfdagen was. Op zijn hoofd stond een myter van scharlaken, waervan de strikken hem op den rug hingen; aen den hals had hy eene gouden ketting, waeraen eene kleine elpenbeenen lier zwierde; en hy droeg ottervellen handschoenen. Aen beiden voeten had hy eene broos : aen den rechter den *Cothurnus* der oude treurspeldichters, en aen den linker de *Socca* der blyspeldichters. Een maegdeken, in een wolvenvel gekleed, eene brandende keers in de linker hand houdende, ging blootvoets achter hem, en droeg den sleep van zynen tabbaerd. Op deze wyze uitgedost kwam hy uit het paleis der Colonnas, en stapte op eenen wagen met veil-, laurier- en mirtenkransen omhangen en met goudlaken bedekt, waerop men den berg Parnassus, de bron Aganippe, Pegasus Apollo en de negen Muzen met Orpheus, en ook grieksche en latijnsche dichters: Homerus, Virgilius, Catullus, en italiaensche, zooals Rannuccio, en Albert de Castel, van Florentië, geborduerd had.

Al deze en verdere symbolische voorstellingen hadden hunne beteekenis.

Petrarca had eene lier in de hand, en zijn zetel was ondersteund door eenen leeuw, eenen griffoen, eenen olifant en eenen panther. By hem lagen papier, inkt, pennen en boeken. Rondom dezen wagen, waervan Bacchus de leider was, zweefden duizend Minnegoodjens, en de drie Bevalligheden. De Arbeid, onder de gedaente eener vrouw in py gekleed, dreef voor zich met eene roede eene andere, die de Ledigheid verbeelde. Drie bedienden, die twygen droegen, de eerste van Laurier, de andere van veil en de derde van mirt, stonden op de trappen van den wagen, waerachter de Armoede en de Spot, in evervellen uitgedost, volgden, en dicht by hen ging de Haet, met eenen gespannen boog in de hand. Dan kwamen twee kooren van muziekanten, waervan de eene zongen en de andere speelden, met een oneindig getal dansende Saters, Boksvoeten en Nimfen, die den lof des dichters uitgalmden.

Bovendien was de wagen, waer Petrarca op zat, nog vooraf-gegaen door twaelf jongelingen in scharlaken gekleed, en tot de eerste geslachten van Rome behoorende. Naest hem waren zes der voornaemste burgers in 't groen uitgedost en met eenen bloemenkrans op het hoofd. Achteraen kwam de senator Orzo, graef van Anguillara, met de hoofden van den Raed. De straten, waer de stoet doortrok, waren heerlijk versierd en met bloemen bestrooid; de openbare gebouwen opgepronkt. De vrouwen aen de vensters wierpen hem riekende waters, en het volk geurige eijeren toe. Men beweert zelfs, dat eene vrouw by vergissing een bytend vocht op Petrarcas hoofd smeet, waerdoor hy geheel zijn leven kael bleef.

Toen men op het *Capitolium* aengekomen was, riep een wapenknecht den dichter, die, na eene korte aenspraek, vóór den Senator neèrknielde. Deze nam alsdan eene driedubbele kroon,

uit veil, zooals die van Bacchus, den eersten dichter; uit laurier, zooals die der keizers, en uit mirt, zooals het aen den teedersten der gelieven past, te samen gevlochten, zich van het hoofd, en plaetste ze op dat van Petrarca, hem zeggende : *De kroon is de belooning der deugd* (1). Het *Capitolium* weêrgalmde van de toejuichingen, en Stephanus Colonna sprak eene lofrede ter eere van den dichter uit. De senator Orzo gaf hem eenen robijn, die vijfhonderd gouden dukaten waerd was. Alsdan trok de wapenknecht Petrarca ter zyde, deed hem, in de tegenwoordigheid van den Ceremoniemeester, van de Raedsheeren en van den Senator, zijn overkleed af, en stelde hem eenen kling ter hand om daer mede te schermen, iets hetwelk men op dergelijk feest als onontbeerlijk beschouwde. Dan kwam hy weder voor het volk te voorschijn, dat hem vijfhonderd gouden dukaten schonk, omdat hy aen Rome boven Parijs de voorkeur gegeven had.

De plechtigheid ten einde geloopen zijnde, zettede hy zich wederom op den wagen, en ging zyne dankzeggingen uitstorten in Sinte-Pieters kerk op het Vatikaen, alwaer men de Vesperen en Completen zong. Hy offerde er zyne kroon op, en stapte vervolgends in het paleis van Stephanus Colonna af. Daer dischte men hem een prachtig avondmael op, en het feest werd besloten met een dansfeest, waeraen de bekroonde dichter deel nam. Korte dagen daerna vertrok hy uit Rome.

Petrarca had slechts den ouderdom van zeven-en-dertig jaren bereikt, toen hem die eer te beurt viel (2).

---

(1) Het woord *Deugd* werd alsdan, zoo als ook later wel by ons, voor het zelfde als *Kunst* gehouden.

(2) Men kan over de plechtige bekrooning van Petrarca nazien : Placide Catanvsi, *Les œuvres amoureuses de Pétrarque traduites en françois*. Paris, 1669. in-12°, in het bericht *aux Lecteurs;* en M. P. C. Levesque, *Choix des poésies de Pétrarque*, Paris, 1774, in-12°, in de *Vie de Pétrarque*.

Zie daer het oud gebruik der Romeinen, en misschien nog met meerdere plechtigheid dan by deze, vernieuwd en hersteld. Van Italië ging het sedert eenigs zins naer elders over, en ons vaderland zelf bleef er niet vreemd aen. Men heeft slechts eenen oogopslag te werpen op de platen, die de beschryvingen onzer oude *Landjuweelen* versieren, om te zien, dat onze Rederykers in hunne stoeten de meeste symbolische voorstellingen deden optreden, welke in dien ter eere van Petrarca ingericht, verschenen.

By ons ook werden dichters, ten minste tydens de zestiende en den aenvang der zeventiende eeuw, gekroond. Jan Moerman, over wien ik hier voren handelde [1], was een gelauwerd dichter, *poëta laureatus*. Jacob Rolandius immers geeft hem dien naem in het opschrift van het door my aengehaelde vers. De gekende jonkheer Jan van der Noot had insgelijks dien eertitel, en op de verschillende portretten, welke in zyne werken voorkomen, ziet men hem telkens met eenen lauwerkrans rondom den hoed. Bovendien draegt hy nog een halssnoer, waeraen eene rondvormige versiering hangt, op welke men onderscheidene dieren zooals eene kreeft, eene slek, eene vlieg, eene gans, eenen hert, eenen uil, en onder dit alles twee gekruiste en door eene kroon gestokene pennen, afgebeeld ziet. Ook Starter droeg zulken lauwerkrans rondom het hoofd ; doch deze was een Engelschman van geboorte, en had reeds den ouderdom van zeven-en-twintig jaer bereikt, toen zijn *Friesche Lusthof*, in 1621, verscheen. Hy kon dus, vóór dat hy te Franeker de rechten kwam studeeren, in zijn vaderland, alwaer ook het gebruik van de dichters te bekroonen bestond, den eernaem van *poëta laureatus* bekomen hebben.

(1) Bl. 201-212.

By deze drie dichters zullen ongetwijfeld nog andere kunnen worden gevoegd.

Nu is de vraeg : *Welke waren de vereischten om gelauwerd poëet te mogen heeten? Op welke wyze had de bekrooning van zulken dichter plaets?* En, *geschiedden ook hier te lande by dergelyke gelegenheid groote plechtigheden?*

BELOONING AEN PETRUS NANNIUS TOEGESTAEN.

—

Het volgende besluit, uit de Stadsrekeningen van Mechelen, van het jaer 1552 tot 1553, getrokken, zal ten bewyze strekken, dat onze voorvaders den arbeid der geleerden hoog wisten te schatten en rykelijk beloonden :

By Mijnheeren van de Wet es gejont heeren ende Mr Peeteren Nannio, professor *linguæ latinæ,* wonende tot Loven, vijftich gouden halve realen in specie, te xxxii st. tstuck, ende dat vuyt redenen, om dat hy Statuten der stadt van Mechelen vuyter duytsche int latijn heeft getranslateert . . . . £ lxxx.

Tachtig pond was voor dien tijd eene zeer aenzienlyke som.

Petrus Nannius, te Alkmaer in 1500 geboren, en tot professor te Leuven beroepen, is door een aental latijnsche werken bekend. Zyne vertaling der *Wetten van Mechelen* verscheen ten jare 1552, in-4°.

GRAF- EN GEDENKSCHRIFTEN

TE AUGSBURG, TE BASEL EN ELDERS.

Het is niet in onze dagen, dat men voor het eerst verzamelingen van graf- en gedenkschriften aen het licht brengt. Reeds by den aenvang der zeventiende eeuw, toen de geleerden moede waren geworden zich met de Oudheid bezig te houden, en ook het voornaemste, dat dit tijdvak opleverde, bekend en uitgegeven was geworden, vestigden zy hunne aendacht op datgene, hetwelk in hun vaderland, of elders in Europa van latere tyden voor handen was. Zy begonnen te begrypen, dat dergelyke gedenkschriften ook belang hebben, en ons nader raken dan die der Grieken of Romeinen, en uit dien hoofde verdienden te boek gesteld te worden, om ze aen het nageslacht te laten overgaen.

By ons was de Antwerpenaer Francies Sweertius, de eerste, die verzamelingen van dezen aerd uitgaf. In 1608 verschenen te Keulen, by Bernardus Gualterus, de *Selectae Christiani Orbis deliciae ex Urbibus, Templis, Bibliothecis, et aliunde,* en ten jare 1624 kwam by den zelfden drukker eene tweede veel vermeerderde uitgave van de pers. Intusschen had Sweertius, in 1613, te Antwerpen, by Bellerus, onder den naem van *Monu-*

menta sepulcralia et Inscriptiones publicæ privatæque ducatus Brabantiæ, eenen, voor dat gedeelte van ons vaderland, zeer belangryken bundel, in het licht gezonden; en daerop volgden nog zyne *Epitaphia ioco-seria, latina, gallica, italica, lvsitanica, belgica*, welke in 1623, insgelijks te Keulen werden gedrukt.

Terwijl deze geleerde aldus by ons het voorbeeld gaf, kwamen in andere landen onderscheidene verzamelingen van graf- en gedenkschriften uit. Ik heb voor my liggen : *Vrbis Basil. Epitaphia et Inscriptiones omnivm Templorvm, Curiae, Academ. etc. aliar. ædivm pvblic. Lat. et German.* Dit boek, hetwelk Johannes Grossius, pastoor van Ste-Lenaerts kerk, te Basel, tot verzamelaer had, kwam in 1624 van de pers(1). In het zelfde jaer zagen ook het licht : *Epitaphia Avgvstana Vindelica ab. annis. fere. sexcentis vsq. ad. nostram. aetatem conqvisita labore et impensis* Danielis Praschii *Salisbvrg-halensis*(2), een bundel, die nog vry uitgebreider is dan de eerste. Hy bestaet immers uit drie afdeelingen, waervan de laetste, aen het einde met eenen afzonderlyken titel, die *Fürnembsten vnnd Schönesten Teutschen Grafschrifften*, die in groot getal zijn, inhoudt.

Beide werken, zoo wel dat van Grossius als dat van Prasch, bevatten eenige gedenk- en grafschriften, die voor ons vaderland, onder het een of ander opzicht, belang hebben. Daer die twee boeken hier te lande zoo goed als onbekend zijn, dacht ik hier eene plaets te mogen inruimen, voor al wat daerin op Nederland betrekking heeft, en in hier te lande uitgegevene boeken niet voorkomt.

Zie hier wat er te Augsburg gevonden werd :

---

(1) *Basileæ, Sumtibus Joan. Jacobi Ghenatl, Acad. Typographi. In-8°.*

(2) *Apud Brunonem Smitz Bibliopol. Aug. Anno. Orbis. Red* M.D.CXXIV.-M.D.CCXXVI. In-4to.

I.

In den ommegang der hoofdkerk — *In ambitu summi Templi,* — las men het volgende :

Gloria Belgarum tumba hac requiescit Iannes
Rutilius, Mariæ prima columna Scholæ
Hic velut omnifica formavit in arte juventam,
Sic vsu docuit mystica scripta pio.
Ergo Scholæ æternæ cœlesti sede potitus,
Hic studio sentit præmia digna suo.
OBIIT. KAL. SEPTEMB. MDLXXXVII(1).

Wie deze Jan Rutilius geweeest is, kan ik niet zeggen. Noch by Foppens, Paquot, en onze andere gewone biographen, noch by Jöcher, die onderscheidene Rutiliussen opnoemt, heb ik iets over hem aengetroffen.

Uit het grafschrift blijkt, dat hy de eerste bestuerder, of een der voornaemste leeraers is geweest van de Maria-school, te Augsburg, en dat hy op den 1sten September 1587 stierf.

II.

In de kerk der Preëkheeren aldaer bestonden de drie volgende opschriften, die reeds door Sweertius(1), doch niet in alles getrouw, werden uitgegeven :

PHILIPPO
CATHOLICO. REGI. HISPANIARVM
D. IMPER. CAESARIS. MAXIMILIANI. AVG.
ET. MARIAE. D. BVRGVNDIAE. FILIO
QVI. VIX. ANN. XXVIII. M. III. D. XI.
OB. BRVGIS. FLORENTISS. AETATE

(1) D. I, blz. 27.
(2) *Deliciae,* blz. 532.

MAGNA. R. P. CHRISTIANAE. IACTVRA
RELICTIS. PATRE. ET PVPILLIS
CAROLO. REGE
ET
FERDINANDO. PRINCIPE. HISPANIARVM
AN. SAL. MDVI. KAL. OCTOBR
OB. VITAE. EIVS. FELICITATEM
F. IOAN. FABR. DEVOTISS. POSVIT
A. CHRISTI. MDXIX.

III.

IMP. CAESARI MAXIMILIANO.
AVG. PIO. FELICI
HVNG. DALM. CROATIAEQ. REGI
QVOD
SVVM. AVST. ARCHIDVCATVM
AC. ETIAM
ROM. IMP. PACATVM. REDDIDERIT
AVXERIT. AMPLIAVERIT
QVODQ. PHILIPPVM. FILIVM. ET. CAROL. NEPOT
HISPANIARVM. REGES. CONSTITVERIT.
VIXIT. ANN. LXIII. MENS. IX. D. XIX.
OB. WELSAE. DIE. XII. IAN
SALVTIS. AN. MDXIX
REGNI. ANNO. XXXIII
PRINC. OPT.
CHRISTIANAEQ. RELIGIONIS
ACERRIMO. PROPVGNATORI
FR. IOAN. FABR. AVGVST. THEOLOGVS
MAIESTATÍS. SVAE. A. CONSILIO
DEVOTISS. FACIENDVM. CVRAVIT. ATQ. POSVIT
MDXIX.

IV.

IMP. CAES. CAROLO. V. AVG. MAX
CAES. FRIDERICI. III. PRONEP
CAES. MAXIMIL. AVG
ET
FERDINANDI. MAGNI. HISPANIARVM. REGIS. NEPOTI
PHILIPPI. ET. IOANNAE. HISPANIAR. REGVM. FILIO
OB. FELICEM. EIVS. ELECTIONEM
AB. VNIVERSO. POPVLO. DESIDERATAM
DE. SE. AN. ÆTAT. XX
VNANIMI. PRINCIPVM. ELECTOR. CONSENSV
FACTAM
IV KAL. IVLIAS. AN. MDXIX
PRINCIPI. CLEMENTISS.
FR. IOAN. FABR
THEOLOGVS. ORDINIS S. DOMINICI
DEVOTISS. POSVIT
AN. REPARATIONIS. HVMANÆ
MCCCCCXX (1)

Op dit gedenkschrift volgt nog een vierde, in den zelfden smaek, ter eere van Ferdinand, keizer Karels broeder, en insgelijks door den preėkheer Jan Faber opgesteld. Daer echter Ferdinand niet onder onze vorsten gerekend wordt, heb ik het weggelaten.

Prasch stelt aen het einde der latijnsche grafschriften van Augsburg, eenige andere, die volgends hem aldaer vervaerdigd waren, maer elders werden geplaetst.

V.

Dit was te Aisteten, een Beijersch dorp, in den Opper-Donaukreits, te lezen :

(1) D. I, bl. 70-72.

IOAN. IACOBO. FLECKHAMERO
EQVITI
D. ALBERTO
ARCHIDVCI. AVSTRIAE
A. CONSILIIS
ET. SECRETIORIBVS
AC
EIVSD. CONSILIO
STATVVM. ATQ. AVLICO
A. GERMANICIS. SECRETIS
VI. CAL. IVL. A. MDCXI
BRVXELLÆ. PIE. DEFVNCTO
IOANNES. CHRISTOPH
IOANNES. PHILIPPVS
FLECKHAMERI
A. AISTETEN
ET
SABINA. FLECKHAMERA
HIERON. SCHORERI. VX
FR. SVO. CHARISS
DEB. GRATITVD. E. M. H. V. PP.
AN. MDCXVIII (1).

De verzameling bevat ook een gedenkschrift door dezen Jan Jacob Fleckhamer, met zyne zusters en broeders, aen hunne ouders toegewijd (2).

VI.

Te Augsburg zag men, naer het schijnt, nog het volgende :

ANNO. NATI. CHRISTI. SALVAT. NOST. MDL
MENS. FEBR. DIE. XXIIII
OBIIT. INGENVVS. ADOLESCENS

(1) D. I. bl. 238.
(2) D. II. bl. 15.

CONRADUS HERWARDVS

D. GEORGII. HERWARTI

INCLITÆ. AVGVSTAE. VINDELICORVM. PATRICII ORD

FILIVS

ANWERPIÆ

IBIDEMQ. SEPVLTUS

VIVAT. IN CHRISTO

O IESV. CRVCIFIXE. MISERERE. MEI (1).

Nato, quem merito genitor dilexit amore,
Affectu patrio, hæc en monumenta locat:
Conrado juveni pater ipse Georgius Herwart,
Consule nam genitus patricioq; patre,
Moribus ingenuis, castus, pietate modesta,
Integer, et patriis sedulus officiis.
Augusta Imperii patria qui natus in urbe,
Huic Anwerpia nunc ossa sepulta tenet,
Ærumnas mundi Fato dictante reliquit,
Cum Christo viuet tempora cuncta suo.

O. IESV. CHRISTE. MISERERE. MEI.

VII.

De volgende zerk, in den kruisbeuk der O.-L.-V. Kerk, in gemelde stad Augsburg, liggende, levert een der belangrijkste opschriften van alle, die ik aen het boek ontleen. Het luidt aldus :

Hie ligt begraben der Ehrnvöst und Kunstreich Martin Boets von Brussel in Brabant, desz Wolgebornen Herren Jacob Fuggers Musicus, dem Gott genad. Obijt 1583. den 1 Decemb. (2).

(1) D. III, bl. 5. — Aen het hoofd van dit grafschrift, hetwelk by Prasch, te midden van andere, die te Augsburg of in de omstreken voorkwamen, te vinden is, staet het woord : ANTWERPIANUM. Moet men misschien daeruit besluiten, dat het eerste gedeelte van dit grafschrift, te Antwerpen, in de eene of andere kerk geplaetst was geweest?

(2) D. III. bl. 50.

Onder de graf- en gedenkschriften van Basel, door Jansius uitgegeven, vind ik :

I.

In den middenbeuk van de kerk van Sinte-Lenaert :

Anno M. D. LXIV. 26 April. starb die Edel Fraw Francina von B bey Antorff, Herren Balthasar Ravalasci von Meyland, Burgers zu Ehegemahel (2).

II.

In de kerk van Sint-Marten, in den middenbeuk :

Hæredes Lectori S.
Anno M. D. LXIII. Junii XXI.
obiit
in Christo Salvatore nostro
Nob. et Clariss. Vir
PAVLVS HOCHSTETER I. C.
Cujus memoriam Amici,
Cadaver hoc Sepulcrum,
D. O. M. Animam
habent,
Aet. an. XXXIX (3).

Alhoewel niets bewijst, dat deze Hochsteter een Nederlander geweest zy, heb ik toch dit grafschrift opgenomen, omdat leden van dit geslacht te Antwerpen, in de zestiende ceuw, gevestigd waren, en aldaer tot heden toe eene straet hunnen naem behouden heeft.

III.

In het klooster der Karthuizers, op den koor:

Anno Domini M. CCCC. XXXIII.
22. d. mens. Septemb.
obiit
Rev. in Christo Pater,
Dn. SVEDERVS *de* CVLENBORCH,
Dei gratiâ Episcopus Trajectens.
Cujus anima requiescat
in pace. Amen (1).

IV.

In den grooten pand van het zelfde klooster:

Anno Domini M. CCCC. XXXII...
die Veneris, tertiâ mens. Jul.
obiit
Venerabilis Vir
Dn. PETRVS de Arssen,
Præpositus et Archidiaconus
Arnheimens.
Anima ejus requiescat in pace.
Amen (1).

V.

Nog in den zelfden pand:

Anno Domini M. CCCC.....
in festo annunciationis gloriosissimæ

(1) Bl. 267.
(2) Bl. 273.

Virginis Mariæ
obiit
Honesta Domina
ADELHEIDIS de WYSE, de Davantria.
Cujus anima requiescat in pace (1).

VI.

Op het kerkhof van Klingenthal, by Basel :

In honorem doctiss. Viri
D. CORNELII MONSMA
Leovard. Frisii
LL. Cand.
prope Basileam nefariè interfecti,
in Rhenum abjecti
et post menses aliquot
inventi.

Quid juvat Italicas longè convisere terras?
Quid juvat ad doctæ Palladis ire sacra?
Per varios casus et per discrimina rerum
Huc illuc trahimur, sors mala semper adest.
Vidimus in juvene hoc Patriam linquente, Minervam
Semper amante sacram, mors tamen hunc rapuit.
Ah mors deploranda fuit, scelus, impiè latro,
Quantum commissum est, cui struis insidias!
Vir fuit insignis, quem tellus Frisica amabat,
Spes erat et Patriæ, stemmatis atq; sui.
Nulla proles matris superest. Nos vidimus ante
Sex annos matrem, tristiamq; gravem.
Quid lacrymæ prosunt, lacrymis non fata recedunt;
Sors hominum varia est : hæc tua MONSMA *fuit.*

Cecinit et posuit Matthias à Viersen Jun. Leovard.
Fris. Basil. 23 Maji M.DC.XIV (1).

---

(1) Bl. 280.
(1) Bl. 288.

Ik deelde vroeger dit grafschrift aen Mr J. Dirks mede, die het in de *Vrye Fries* (1) opnam, en er eenige belangryke aenteekeningen over de geslachten Monsma en van Viersen byvoegde.

Grossius geeft ook als te Basel bestaende, een gedenkschrift ter nagedachtenis van Vesalius, dat men ook by Sweertius aentreft(2); en het volgende ter eere van Erasmus, hetwelk in het huis van den vermaerden boekdrukker Froben, of Frobenius, te lezen stond (3) :

VII.

CUBICULUM
D. ERASMO ROTEROD.
SACRUM
M. D. XXXV.

Een weinig lager was de god Terminus afgebeeld, en naest hem las men deze twee woorden :

CONCEDO, NULLI.

Op de kroon, die het hoofd van den god omsingelt :

MORS ULTIMA LINEA RERUM.
ΟΡΑ ΤΕΛΟΣ ΜΑΚΡΟΥ ΒΙΟΥ(3).

Deze eerbetuiging van Froben aen Erasmus vindt men, meen ik, nog elders opgenomen.

Daer de stad Basel geene genoegzame graf- en gedenkschriften opleverde om het boekjen te vullen, heeft Grossius er talryke by gevoegd, die hy van elders heeft genomen. Ons vaderland

(1) D. III, Leeuwarden, 1844, bl. 103-104.
(2) *Deliciæ*, uitgave van 1625 bl. 524. — By Grossius bl. 455.
(3) Bl. 469.

wordt daerby niet vergeten; maer hy putte meestal uit de ***Monumenta sepulcralia*** van Sweertius, zoo dat er by hem niet veel nieuws voor ons te vinden is.

Na de opschriften, welke de graftomben van Karel den Stoute en Maria van Burgondie, te Brugge, versieren, medegedeeld te hebben, laet hy er onderscheidene volgen, welke te Antwerpen voorhanden waren, zooals van Walterus de Berchem, Gemma Frisius, Petrus van Wesenbeeck, Plantijn, Ortelius, Ludovico Guicciardini; ook eenige van Leuven, zooals van Petrus Nannius, Justus Lipsius, enz.; dat van Goropius Becanus, te Maestricht, enz.

Ik weet niet waeruit hy het volgende van Martinus Dorpius, getrokken heeft :

VIII.

Het luidt :

Quicunque huc properas, Viator,
siste,
exiguam morulam poscimus;
Tua ne magis causa, an nostra,
ubi hæc cognoveris,
censeto.
MARTINUM DORPIUM Batavum
mors Superûm ministra
mortalib. eripuit,
immortalibus reddidit.
Six vixit, ut terra esset eo indigna :
sic mortuus est, ut cœlum videretur illum terris
invidere.
Animam tulit DEUS,
carnem morbus.
ossa nob. ad solatium relicta.
Amicis talem mortem precamur,
inimicis talem vitam.

In rem tuam maturè nunc propera.
Vale et vive.
Obiit anno M. D. XXV. prid. Kal. Jun.

Ioh. Ludovicus Vives pos. (1).

Deze Dorpius was, zooals men weet, de vriend van Erasmus, Hy heeft talryke schriften in het licht gezonden. Een gedenkschrift te zyner eere, door zynen geleerden vriend opgesteld, bevond zich vroeger in het Karthuizers klooster, te Leuven (2).

IX.

Te Marburg bestond het volgende :

Anno Domini M. D. LXIV Kal. Febr. piè in Christo obiit Clarissimus Vir. D. ANDREAS HYPERIUS Theologiæ Doctor et Professor in hac schola celeberrimus, aetat. 63 (3).

X.

Meestal laet men by het grafschrift van onzen Vesalius, die op zyne terugreize van Jerusalem, in eene arme hut, op het eiland Zante, stierf, de twee regels weg, die daer achter by moeten gevoegd zijn. Ziehier hoe men het in het boekjen van Grossius leest :

ANDREÆ VESALII Bruxellensis tumulus, qui obiit Idib. Octob. Anno CIƆ IƆ LXIV. ætatis vero suæ L. cùm rediisset Hierosolymis.

Munde vale, nulla hic est constans patria, cœlum
Per te Christe datur, Patrii firma piis (4).

XI.

Ik weet niet waeruit Grossius dit ontleend heeft :

Posteritati S.
JOHANNES STADIUS Belga Brabantus
h. s. e.

(1) Bl. 334. — (2) SWEERTIUS, *Deliciæ* bl. 653. — FOPPENS, D. II, bl. 852.
(3 en 4) Bl. 364.

Tanti illius viri cineres heic adspectas Viator;
sed cineres; famam enim, quæ cœlum spectat et solum, non vides.
cumque mortuum heic legis in busto, qui per ora virom
vivos spirabit perpetim.
Certè ille ipsus est STADIUS, quam potentissimi Hisp. et Galliæ
Reges maximis stipendiis evocatum, et ad profess. clariss.
art. adscitum honorarunt, Grudii et Parisii docentem
audire boni omnes, docti omnes præsentem
amavêre, abeuntem complanxêre.
Si tu horum es, Lector, flores insparge marmori, vel potiùs
lacrymas magno funeri mollibus votis,
bonis verbis adprecare.
Vixit. an 52. mens. ferè 2. Obiit 15. Kal. Quintil. Anno 1579
in maxuma Galliarum.
Justus Ryckius ex filia N. avo b. m. l. pp. (1).

De vervaerdiger van dit grafschrift, de gentsche kanonik de Rijcke, of Rycquius, die de kleinzoon was van Stadius, heeft nog een ander, als ook een lijkdicht op dezes afsterven, opgenomen in zyn bundeltjen : *Parcae, id est Epitaphiorum à se conscriptorum libri tres*, te Gent, in 1624, uitgekomen. Grossius, die in het zelfde jaer zyne verzameling liet drukken, kon dit boekjen van de Rijcke nog niet gebruiken.

Het grafschrift van Dodoens, zie ik over het hoofd; het komt by Foppens en elders voor.

XII.

De twee volgende zullen minder bekend zijn.

Beatæ animæ, et depositis hic eandem ad spem corpusculi exuviis CATHARINÆ BURCKARDÆ, D. Francisci Burckardi Vinariensis filiæ, anno æt. 37. conjugii 12. hoc ipso, ubi nata erat, loco, defunctæ : conjug. castiss. et opt. supra complures abortus duorum filiorum et totidem filiarum matri : Matthæus Wesenbecius maritus, et super-

(1) Bl. 374.

stites liberi, Victorinus, Catharina, et Anastasius dolentes m. p.

Conjugis hoc tumulo posuit WESEBECIUS *ossa* :
Vita cui et nomen pura prudensq; fuit.

Er staet niet by, waer dit grafschrift te zien was.

XIII.

Matthaeus Wesenbeeck had er ook een voor zich zelven opgesteld :

MATTHAEUS *placidâ sopitus pace quiesco*
Justitiæ et juris præco WESENBECIUS.
Vita mihi studium fuit, impensiq; labores,
Et dolor et gemitus, assiduæq; preces.
Jova Pater miserére mei, miserére meorum:
Solius in Christi sanguine nostra salus.

Obiit Anno 1586. 5 Jun. aetat 55.

XIV.

Dit gedenkschrift was, volgends Grossius, te Antwerpen te lezen. Ten minste heeft hy er het woord *Antv.* tusschen gevoegd. Er staet by hem : *et hujus Eccles.* (Antv.) *ministro.* In welke kerk deze zerk lag, heb ik niet gevonden, en het valt te betwyfelen, of die wel in gemelde stad bestond.

Honorabili Domino
GUILIELMO REGINALDO, aliàs Rossæo,
pio exuli Anglo,
viro doctiss. et hujus Eccles. ministro.
Obiit
XXIV. August. Anno CIↃ IↃ XCIV.
In te DOMINE *speravi.*

XV.

In de *Graf- en Gedenkschriften der provincie Antwerpen*(1), komt in de Sint-Jacobs kerk aldaer, een fragment van eenen geheel anderen grafzerk van Gaspar Rovelasca en Elisabeth van Kestelt

(1) Bl. 252.

voor, alhoewel het opschrift van den volgenden in de ***Monumenta*** van Sweertius, zoo wel als by Grossius, gedrukt staet.

GASPARI ROVELASCA
domo Mediol. avis, tritavis ibidem claris
nato
Antverpiæ urbium urbe,
quam Consul difficilimis temporibus
feliciter rexit,
patre Hieronymo, viro præstante,
matre Joannâ van Valckendael
præclarâ inter Ultrajectenses stirpe,
denato
Anno CIƆ IC VIII. cùm ann. esset LXVII.
Nec non ELISABETHAE VAN KESTELT,
quæ ann. LII. devixit an. CIƆ IƆ XCVIII.
Conjugib. ad ann. XXXIII. concordib.
parentib. benè meritis
JOANNA et ELISABETHA
liberi hæredesque mœsti
poss. (1).

XVI en XVII.

Deze twee ter eere van den Gentenaer Karel Utenhove, zullen, meen ik, niet elders te vinden zijn.

Zie hier wat hy voor zich zelven had vervaerdigd :

Hic et ego tandem capio ecce in pulvere somnum,
Opperiorq; diem mea quá mutatio fiat.
Namque animos redimet famulorum Jova suorum,
Ipse creaturamq; suam servare suetam
Asseret à carie corruptæ molis, in ævum
Libertate DEI soboles ut honore fruatur.
Hæc animo spes certa meo atq; immota reposta est.

Θανάτῳ Πάντες ὀφειλόμεθα 1600 (2).

(1) Bl. 390. — (2) Bl. 390.

Behalve dit gedenkschrift lag te Keulen, alwaer hy op den 31sten Augustus 1600 (1), in den ouderdom van vier-en-zestig jaer en vier maenden stierf, nog deze zerk.

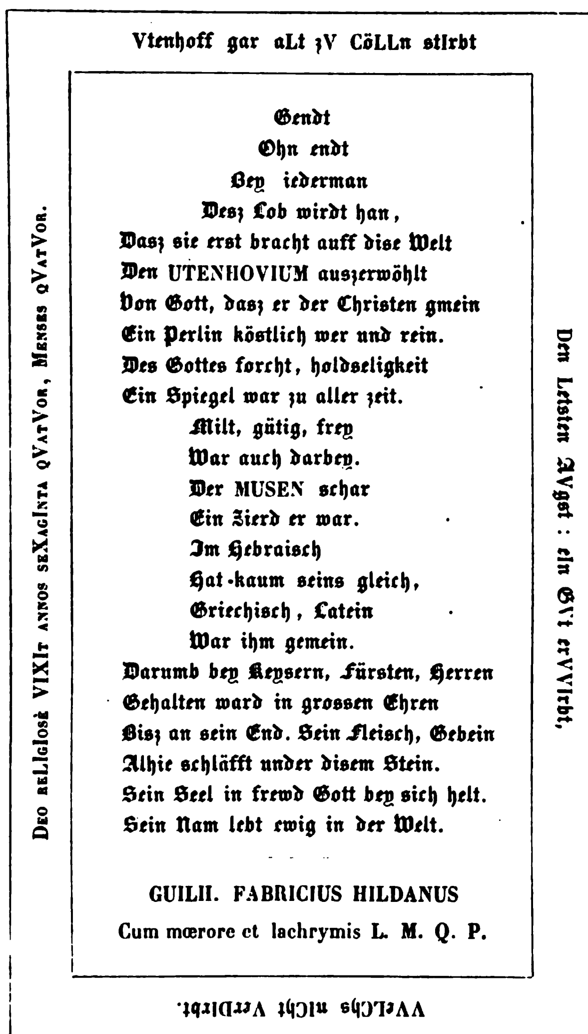

Vtenhoff gar aLt zV CöLLn stIrbt

Gendt
Ohn endt
Bey iederman
Desz Lob wirdt han,
Dasz sie erst bracht auff dise Welt
Den UTENHOVIUM auszerwöhlt
Von Gott, dasz er der Christen gmein
Ein Perlin köstlich wer und rein.
Des Gottes forcht, holdseligkeit
Ein Spiegel war zu aller zeit.
Milt, gütig, frey
War auch darbey.
Der MUSEN schar
Ein Zierd er war.
Im Hebraisch
Hat-kaum seins gleich,
Griechisch, Latein
War ihm gemein.
Darumb bey Keysern, Fürsten, Herren
Gehalten ward in grossen Ehren
Bisz an sein End. Sein Fleisch, Gebein
Alhie schläfft under disem Stein.
Sein Seel in frewd Gott bey sich helt.
Sein Nam lebt ewig in der Welt.

GUILH. FABRICIUS HILDANUS
Cum mœrore et lachrymis L. M. Q. P.

Deo reLIgIosè VIXIt annos seXagInta qVatVor, Menses qVatVor.

Den Letsten AVgst: eIn GVt erVVIrbt.

VVeLChs nICht VerDIrbt.

(1) In de *Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gentenaeren* achter de *Historie van Belgis door Vaernewyck,* bl. 191, wordt verkeerdelijk gezegd, dat hy den 3den Augustus stierf. Het moet zijn, volgends dit grafschrift, den 31sten van die maend.

Karel Utenhove, uit een oud adellijk geslacht geboren, begon zyne studiën te Gent en voltooide ze te Parijs, alwaer hy zich eenen geruimen tijd ophield. Later ging hy naer Engeland en zette zich eindelijk te Keulen neder. Hy was geen ongelukkig beoefenaer der Latijnsche en Grieksche talen, en bezat bovendien nog het Hebreeuwsch, het Fransch, het Engelsch, en het Hoog- en Nederduitsch.

ALGEMEENE VERSPREIDHEID DER MIDDELEEUWSCHE LETTERKUNDE.

—

Een bewijs, hoe de middeleeuwsche letterkunde overal, en tot in Italië toe, verspreid en gekend was, vindt men by Petrarca, die ten jare 1304 geboren werd en in 1374 stierf, en dus te midden der veertiende eeuw bloeide. Hy zingt immers in zynen *Trionfo d'Amore* :

Ecce quei, che le carte empion di sogni,
Lancilotto, Tristano, è gli altri erranti,
onde convien, che'l Vulgo erranti agogni.

Vedi Ginevra, Isotta, e l'altre amanti (1)...

Dit zijn alle ridders of vrouwen, die tot den Arthurkring behooren.

(1) *Les œuvres amovreuses de Petrarque, traduites en francois par* Placide Catanvsi. Paris, 1669, in-12° bl. 230.

JORIS WYBO OF SYLVANUS.

Groot is het getal der Zuid-Nederlanders, die, tydens de rampzalige beroerten der zestiende eeuw, hun vaderland verlieten, om elders eene schuilplaets te zoeken. De te vroeg gestorvene Gaillard, heeft in zyne door de Koninglyke Akademie bekroonde verhandeling (1), twee honderd en vier-en-dertig onzer landgenooten opgenoemd, die naer Noord-Nederland overgingen, en deze zijn alle, het zy als staetsmannen of krijgslieden, het zy als geleerden, letterkundigen of kunstenaers, min of meer vermaerd. De uitwykelingen, wier naem niet tot ons gekomen is, moeten ongetwyfeld op meer dan het dubbel berekend worden.

Noord-Nederland was echter het eenige gewest niet, waer naer zy gevlucht zijn. Veel andere vertrokken naer Engeland, naer Duitschland, en zelfs naer Denemark. Talryke Belgen verbleven vooral te Londen en te Frankenthal. Het is bekend, dat een Gentenaer, Jan Utenhove, die in onze letterkunde als vertaler der Psalmen Davids aengehaeld wordt, in eerst gemelde stad, ten jare 1551, eene hervormde kerk voor zyne landgenooten stichtte (2).

(1) *De l'influence exercée par la Belgique sur les Provinces-Unies.*

(2) Hy beschreef de lotgevallen dezer kerk in een boek ten titel voerende : *Simplex et fidelis narratio de institvta ac demvm dissipata Belgarum , aliorũq. peregrinorum in Anglia, Ecclesia : et potissimum de susceptis postea illius nomine itineribus, quæq; eis in illis euenerunt,* 1560. Basiliæ, ex officina Joannis Oporini, Anno Salutatis humanæ M. D. LX. Mense Martio.

Deze is heden nog in wezen, en heeft, vóór eenige jaren, het jubelfeest van haer driehonderdjarig bestaen gevierd. De eerw. heer kanonik de Haerne, heeft in eene, zoo voor onze geschiedenis als voor onze tael zeer belangryke verhandeling, eenige byzonderheden over die *Dutch Church*, zoo als de Engelschen ze noemen, medegedeeld. Zy werd opgericht in de voormalige kerk der Augustynen (1), en was voor de Nederlanders in 't algemeen bestemd. Tot heden toe ziet men aldaer, in de *Vestry* (de Sakristry), eene lijst der Predikanten en ouderlingen, die in vroegere eeuwen by die gemeente in bediening waren. De heer de Haerne deelt er eenige namen van mede, die zyne aendacht vestigden, omdat ze tot ons vaderland behooren.

Het zijn deze :

NAMEN VAN OUDERLINGEN.

JAER DER BEDIENING.		GEBOORTEPLAETS.
1550.	Martinus Micronius.	uit Vlaenderen.
1550.	Gualterus Delœnus.	uit Brabant.
1563.	Godefridus Wingius	van Luik.
1570.	GEORGIUS WYBOTUS (2)	van Pitthem.
1573.	Jacobus Regius (3)	van Kortrijk.
1580.	Joannes Sorlot	van Brussel.
1581.	Assuerus Regemorterus	van Antwerpen.
1639.	Cæsar Calandrinus	van Staden.

NAMEN VAN PREDIKANTEN.

1586.	Joannes van Peene	van Rousselare.
1592.	Jacobus Wybotus (4)	van Gent.
1604.	Leonardus Moyaert.	van Herenthals.

(1) *Souvenirs historico-linguistiques du voyage d'un flamand dans la Grande-Bretagne*, geplaetst in : *La Belgique, Revue des Revues*, Brux. 1836, D. II, bl. 292-306 en 337-356.

(2) Waerom Wybo hier onder de *Ouderlingen*, en niet onder de *Predikanten* voorkomt, weet ik niet.

(3) De naem van dezen *Regius* was waerschijnlijk *de Coninck*.

(4) Of *Jacobus Wybotus*, van Gent, een bloedverwant was van *Georgius Wybotus*, van Pitthem, elders *Wybotius* genaemd, is mogelijk; zijn zoon was het echter niet, want in het boekjen, daer ik over ga handelen, wordt wel van de vrouw van Georgius, maer niet van zyne kinderen gewag gemaekt.

Zie daer de eenige melding, die ik gevonden heb van Joris Wybo, ook bekend onder den naem van *Sylvanus*, eenen der bedienaers van die hervormde kerk te Londen. Hy was, zooals het verder zal blyken, te Pitthem, in West-Vlaenderen, ten jare 1530 geboren, en stierf te Londen op den 28sten Juny 1576. Zijn naem komt by de schryvers, die over hervormde godgeleerden of over de nederduitsche dichters gehandeld hebben, niet eens voor (1). Het is waer, indien men hem naer hetgeen wy van hem kennen, mag beoordeelen, dan was hy verre van uitstekende verdiensten te bezitten.

De byzonderheden over 's mans leven ontleen ik aen het volgende allerzeldzaemste boeksken :

I. Gheestelijcke Liedekens, ghemaeckt (ende oock sommighe by een vergaedert) tot stichtinge aller Christgheloouigen.

Door M. Ioris Wybo alias Syluanus voormaels Dienaer der Gereformeerder Ghemeynten Christi, binnen Antwerpen, ende daer naer inde Nederduytsche Kercke tot Londen.

Hier achter is oock by gheuoecht des voorseyden M. Joris Laetste Predicatie seer profijtelijck tot leeringhe ende vertroostinghe, ende wederlegghinge van verscheydē dwalinghen.

Met een corte beschrijuinghe syner sieckten ende afscheydens wt deser Werelt : Ende sommighe Epitaphien tot syner ghedachtenisse ghemaeckt.

t'Hantwerpen,

By Jasper Troyens, woonende op de Catte vest, inden Tennen Pot.

Anno. M. D. LXXXII.

In-12, eerst van 37 aen eenen kant gecyferde bladen; dan met eenen afzonderlyken titel : *Laetste Predicatie, gedaen van*

(1) Glasius, in zijn *Godgeleerd Nederland, Biographisch woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden,* 's Hertogenbosch, 1852-1856, 3 dn, in-8o, kent hem niet, zelfs ook niet onder den naem *Sylvanus*. Onder dezen vindt men ter loops melding van hem gemaekt by *Uyttenhooven, Geschiedenis der Hervormde Kerk, te Antwerpen.* Amsterd. 1794, in-8o, bl. 149.

den vromen Dienaer Jesu Christi Georgius Wybotius *andersins* Syluanus, *Dienaer des Godlijckē woorts in de Nederduytsche Ghemeynte te Londen, Den* 14 *Juny* 1576. Deze *Predicatie* met het voorwoord van Johannes Cubus, geteekend uit Londen, den 26sten October 1576, loopt op nieuw met aen eenen kant gecyferde bladen tot op 18 ro; op de keerzyde van dit blad begint een Latijnsch gedicht : *In demortuum D. Georgivm Wybotivm, suum dum viueret, in Ecclesia Belgio-germanica Londinensi Symmystam, G. Wingius,* dat tot ten halve van de keerzyde van het volgende loopt. Daeronder staet eene in hout gesnedene versiering.

Of dit boekjen daermede moet eindigen, is twyfelachtig, doordien men op bladzyde 18 leest : « *Hier na volgen de* Epitaphien *tot gedachtenisse* Georgii Wybotii ghemaeckt, » als of daerna meer dan een *Epitaphie* moest komen. In den tweeden druk heeft men dat, nog al uitgebreid vers, van Wingius weggelaten ; maer men vindt er tot negen groote en kleine *Grafschriften*. Moeijelijk zal het zijn omtrent het getal der bladzyden der uitgave van 1582 eenige zekerheid te hebben, doordien men niet licht een tweede exemplaer zal aentreffen. Zelfs de druk van 1596, is zoo hoogst zeldzaem, dat hy my slechts eenmael is voorgekomen.

Na den titel beginnen op blad 2 de *Liedekens* ten getale van een-en-dertig, waervan het laetste eindigt op blad 37. Op het volgende, zooals ik reeds gezegd heb, komt de *Predicatie;* daerna bl. 15vo: *Corte beschrijuinghe der sieckten ende des steruens Georgii Wibotij,* en eindelijk het latijnsch lijkdicht van Cubus, dat uit zeven-en-dertig *disticha*, of vier-en-zeventig verzen, bestaet. Het is geheel in den smaek van het stuk, dat ik hieracbter mededeel.

Jasper Troyens, de drukker van het boekjen, werd te Antwerpen ten jare 1577 als meester door de gilde aengenomen (1),

(1) Zie *Van der Straelen, Geslagt-lyste der nakomelingen van Christoffel Plantin*, Antw. 1858, in-4o bl. 360.

doch verliet die stad, nadat ze in 1585 aen Parma was overgegaen, trok naer Noord-Nederland, zette zich te Dordrecht neder en bleef aldaer zijn vroeger bedrijf, of ten minste dat van boekhandelaer, uitoefenen. De naem Troyens moet dus op de reeds zoo talryke lijst van de uitwykelingen der zestiende eeuw worden gebracht.

Te Dordrecht gevestigd deed hy eenen tweeden druk van de liedekens van Wybo verschynen. Daer deze uitgave, zoo weinig voorkomt als de eerste, en van deze nog al merkelijk verschilt, zal ik ze hier insgelijks breedvoerig beschryven.

Gheestelijcke Lie-
dekens gemaect (ende oock
sommige by een vergadert) tot stichtinge
aller Christgheloouighen Door M. Joris Wybo
alias Sylvanus voormaels Dienaer der ghe-
reformeerde Ghemeynten Christi bin-
nen Antwerpen ende daer naer
inde Nederduytsche Kercke
tot Londen.

*Noyt maer eens ghedruct, ende nu de tweedemael
ghedruct, ende van nieus ouersien, ghecorri-
geert ende verbetert.*

Hier achter is oock by gevoecht des voor-
seyden M. Joris laetste Predicatie, seer pro-
fijtelick tot leeringe ende vertroostinge
ende wederlegghinghe van ver-
scheyden dwalinghen.

*Met noch een corte beschryuinghe syner dood
ende afscheydens wt deser werelt : Ende de
Epitaphien tot syner ghedachtenisse ghemaect.*

Noch zijn hier by ghevoecht sommige gheestelijcke
Liedekens, die noyt te voren in druck zijn ghe-
weest, seer profijtelick ende stichtelick
om te singhen ofte te lesen.

TOT GORCVM
Voor Jasper Troyen, woonende tot
Dordrecht inde Griffioen, An. 1596.

In-12°, van 64 ongecyf. bladen of 128 bladzyden.

Deze uitgave van 1596 bevat : vooreerst, een-en-dertig *Gheestelijcke Liedekens*, die acht- en zestig bladzyden beslaen, en alle met kantteekeningen, zijnde verwyzingen naer de Heilige schrift, voorzien zijn. Dan volgt, met eenen afzonderlyken titel : *Laetste Predicatie, ghedaen vanden vromen Dienaer* JESV *Christi* Georgius Wibotius *andersins* Sylvanus, *Dienaer des Godlicken Woorts in de Nederduytsche Ghemeynte te Londen, den* 14 *Junij* 1576, met een voorwoord van Johannes Cubus, zynen mededienaer. Dan komt eene *Corte Beschrijvinghe der siecten ende des steruens Georgii Wibotii,* met een gedeelte van zijn testament, waervan de eerste regels luiden : *Ick Joris Wybo gheboren van Putthem in Vlaenderen, out* XLVI *jaren oft daer ontrent, nu cranck te bedde ligghende, nochtans mijn memorie ende verstant door Godes ghenade noch wel hebbende,* enz. Het overige heeft geen belang. Hierop volgen negen Grafschriften, waeronder een door *Georgium Wingium,* vijf door *Johannes Cubus* of *Cub,* en drie door Lucas d'Heere. Daerachter staet een *Lof-sanck Georgii Wybotii : waerin Godes groote ghenade over hem verclaert wort.* Het boekjen wordt besloten door : *Sommighe Gheestelicke Liedeken die hierby te voren noyt in druck en zijn gheweest, seer schoon om op Bruyloften ofte eenighe andere maeltijden te singhen.* Deze liedekens zijn ten getale van zes. De druk van 1596 is dus vollediger dan de vroegere.

Uit het medegedeelde kan men reeds een gedeelte van 's mans levensbericht opmaken, en in de aengehaelde *Corte beschryvinghe der siecten ende des steruens Georgii Wybotii* van J. Cub, leest men : *Dese Predicatie* (zyne laetste).... *in de Nederduytsche Kercke*

te Londen... ghedaen sijnde, op den 14 Junij voor den middach, ende de selue onse Broeder daer nae te huys ghegaen sijnde, soo heeft hem Godt terstont ontrent den middach, een sieckte toeghesonden : de welcke hem alsoo beuanghen heeft, dat hy nae dien dach, gheen lichamelijcke spijse meer en heeft ghenomen : ende oock gheene ruste meer en heeft ghehadt, tot dat hy eyndelijc den thienden dach daer na, in den Heere ontslapen is. Het blijkt ook verder uit het aldaer verhaelde, dat Wybo gehuwd was.

Wat hy vroeger, vóór dat hy te Londen, de hervormde kerk bedíende, verrichtte, leert men uit den boven reeds gemelden *Lof-sanck.* Ik schrijf er hier een gedeelte van af, dat tevens als eene eerste proeve van 's mans dichttrant kan dienen :

Godt der Goden ick singhen sal,
een vrolick Liet met groot geschal :
mijn Gheest wil hem verblijden
in Gode mijnen vader goet,
die my soo veel ghenade doet,
nu en tot allen tijden.
Ick wil met eenen nieuwen sanck,
hem singhen eere, lof, ende danck,
en zijnen name prijsen
want zijne groote bermherticheyt,
sal blijuen inder eeuwicheyt,
dwelck my doet verjolijsen.
De Heer heeft my veel goets ghedaen,
veel weldaden heb ick ontfaen
van mijne kintsche daghen.
Sy zijn in sulcken groot ghetal,
ick can die niet vertellen al...

Doen ick om Godes heylich woort
gheuanghen was, ben ick verhoort
in mijn ghebeden clachtich.
Int iaer 1558. De Heer heeft my verlost eer lanck :
tot zijn Ghemeynte mijnen ganck
gheschickt, door zijn hant crachtich
om dat ick stout end' onbevreest,

1559. soud' prediken door zijnen Gheest,
zijn ghenade verheuen,
en vercondighen zijne wet,
als een Basuyn' end' een Trompet,
voor die in sonden sweuen.

Eerst hebb' ick in mijn Vaderlant
ghepredickt, en kercken gheplant,
ende die hooch op ghebouwet :
maer Vlaender heeft my onghespaert,
en Brabant oock na zijnen aert,
veruolcht en seer benouwet.
Om my te dooden met ghewelt,
heeft my Antwerp gheset op ghelt :
maer hebb' dies niet gheswegen,
dan veel te meer ghehouden aen,
want ben na Hollant oock ghegaen,
verbreyden daer Gods weghen.

Als ick t' Antwerpen hadd' gheleert,
en onder 't cruys Gods kerck vermeert,
ses Jaer : doe liet ick hooren,
inde vryheyt int openbaer
1566. mijn stemme claer ontrent een Jaer,
tot s' duyvels rijcx verstooren,
dan als de vryheyt nam een endt,
en nu van allen was bekent,
ben met veel Gods dienaren,
vol swaricheyt, en groot verdriet,
om de verstroyinghen gheschiet,
1567. nae Vrieslant opghevaren.

1569. Van daer te Londen nu gherocht,
ben totten dienst des Woorts ghebrocht,
der Nederduytscher kercke :
bouen mijn meyning' ende raet,
door Godes wonderlicke daet,
ben ick tot desen wercke,
des Predikens ghecomen daer,

en God heeft zijne Christen schaer
in mijn comste gheseghent:
soo dat sy nu in vrede bloeyt,
lieffelick toenemt ende groeyt,
met s' hemels dauw bereghent.

Maer van Godt ben ic dicmael cranck
te bedd' gheworpen, cort of lanck
by maenden ofte daghen
soo dat ick met seer cleyn jolijt
hebbe ghedient in mijnen tijt,
niet wel nae mijn behaghen.
Maer telcken als ick wert ghesont,
begonste ick weer in corten stont
Gods heylich woort te leeren
int midden zijnder Kercken schoon,
daer hy ghestelt heeft zijnen Throon,
om zijn rijck te vermeeren.

Ick danke Godt seer goedertier,
die my noyt heeft in gheen dangier,
noch swaricheyt verlaten.
Hy draecht altijt sorghe voor my,
en maeckt my van den quaden vry,
en troost my bouen maten.
Dies wil ick hem wt s'herten gront,
mijn leven lanck, met vollen mont,
singhen lofsanghen schoone:
tot dat hy wt ghenade groot
door Christum my wt allen noot
1576. roept, tot des leuens croone.

By de een-en-dertig liederen, waermede het boekjen begint, staet telkens de wijs, waerop ze gezongen werden. Ik acht het voor de geschiedenis van ons volkslied niet zonder belang deze op te geven; des te meer, daer het grootste getal van vóór 1576 dagteekent. Die zangwyzen zijn : *Ick woude ick ware een wilde Swaen.* — *O Rhetorijcke bloemeken puere.* — *Het voer een Ruyter jaghen.* — *Van Andries Kespe.* — *Hoort toe ghy Dochters gracieus.* — *Vanden slach*

van Greuelinghen. — *Ghy die niet meer int vleesch en zijt.* — *Laet ons den Lants-man louen.* — *Hertekens minioot te samen verblijt.* — *Een vaste Borcht is onse Godt.* — *Jesabels Priesters zijn opghestaen.* — *Belijdt altijt den Heere met iolijt.* — *O Godt wy dancken,* of *Met mijn stemme tot den Heere.* — *Wt dieper noot.* — *Den lustelijcken Mey.* — *O radt van Auentueren.* — *Nu frouwet u leuen Christen ghemeyn.* — *Ieuchet den Heere.* — *In doots ghewelt lach ick gheuaen.* — *O Sion wilt v vergaderen.* — *Nieupoort houl u vaste.* — Sommige dezer wyzen, zooals : *Vanden slach van Greuelinghen, Van Andries Kespc, Wt dieper noot,* enz. werden voor twee of drie liedjens gebruikt, terwijl een drietal dezer op de wyze : *Alsoo 't beghint,* dat is op de muziek, die daervoor vervaerdigd was, gezongen werden.

Zie hier nog een paer liederen van Wybo :

Den coelen Mey is nv in zijn saysoen,
lieuelijck en groen,
ende vol reucken soet,
waer door de mensche wert moedich ende coen
om deucht te doen
gheerijcht nu gheest en moet,
een mensche goet
die wijs en vroet
in Godts vreese is opgheuoet
Dat lustich gheclanck,
der Voghelen sanck,
wert nu ghehoort in blijden toone,
met soete gheluyt singhen sy eenen stranc (1),
Gode sy danck,
idoone, voor zijn weldaet schoone.

Broeders minioot te samen nu verblijt
in desen tijt
lustich ende playsant,
waer in dat bloeyt den Mey tot ons profijt

(1) In de tweede uitgave staet : *even stranc.*

dies nu met iolijt
verheucht aen elcken cant
in Christo triumphant,
het liefste pant,
van den hoochsten Godt ghesant,
hy is in onsen Mey
lustich ende vey.
Noyt Mey so vruchtbaer was beuonden
al onse schulden hy op den Cruyse ley
met groot gheschrey,
sijn wy ontbonden, door sijne wonden.

Wy zijn ontbonden van onse banden swaer,
en verlost voorwaer,
van sonde, helle, doot,
wy hebben door Christum een aengename iaer
vercreghen claer,
die ons wt liefden bloet,
van sonden groot
in sijn bloet root
ghewasschen heeft minioot.
Hy is dat Lam,
dat de sonden opnam,
om dat in sijnen lijve te draghen,
als hooge Priester hy op den cruyce clam
om den Vader gram,
door zijne slaghen, te behaghen.

Godts gramschap swaer is nu gheheel vergaen
te niet ghedaen,
door zijns Soons dierbaer bloet
de vloec des Wets ons nu niet meer can schaen.
Sijt ghy belaen
tot hem loopt metter spoet
doort ghelooue en boet,
die ons behoet
al van des helschen gloet.
Doot, Helle, vyant
ligt nu in tsant
onder den voet Christi vertreden.

Hy heeft sijn cracht door sijn rechter hant
bethoont vaillant
hy heeft ghestreden, wy sijn in vreden.

Wy sijn in vrede te weten nae den gheest,
die smaecken den keest,
vaten die woorden mijn.
Maer die dwalen die Libertijnen meest,
die als een beest,
verstaen die Schrift deuijn
ende als een Swijn
door eenen schijn
die omme wroetende sijn.
De werelt quaet
des Duyvels raet
moeten wy gantsch, en gaer verlaten,
en door den gheest bethoonen met der daet
dat wy vroech en laet
de sonden haten tot onser baten.

Dit lied en ook het volgende mogen onder de beste van Wybo gerekend worden, want veel zijn zonder de minste verheffing en soms niet veel meer dan berijmde proze.

Zie hier het andere.

Sal ick niet eens ghenesen
van mijne sieckte quaet
en wederomme wesen,
in mijnen eersten staet?
Wanneer sal ick betreden
het huys des Heeren soet
en storten mijn ghebeden
al in die Heylighe steden
voor Godt mijn Vader goet?

Ick en wil niet verflouwen,
in mijnen anext en noot,
op Godt sal ick betrouwen,
al laghe ick in de doot.
Sijn woort maeckt my indachtich

dat hy niet en verlaet
die hem aenroept waerachtich
in den Ghelooue crachtich
door de liefde die niet vergaet.

Lieuer hebbe ick te lijden
veel smerte en pijne swaer
en wettelijck te strijden ,
al teghen mijn vleesch eenpaer
dan in sonden te leuen
ende wellust des vleesch
met den boosen verheuen,
tot ydelheyt begheuen
nae der booser werelt heesch.

V aenroepe ick, o Heere,
wilt my ghenadich sijn ,
versterckt mijn lichaem teere
dat lijden mach smerte en pijn ;
en wilt my niet verlaten
nae dijne beloften claer,
castijdt mijn vleesch by maten ,
dat mijnen gheest can baten
en my niet valt te swaer.

Anders can ick niet draghen
benautheyt en verdriet.
Ick moet v, Heere, claghen,
wat my dickmaels is gheschiet.
Mijn vleesch is seer machtich
en teghen den Gheest rebel,
dees twee sijn niet eendrachtich,
twelck ick beweene clachtich
en doet my groot ghequel.

Niet en can my vermaecken
dan Godts woort playsant,
twelck doet de menschen blaken
in liefden triumphant

ende versterektse inwendich,
al waren sy desolaet,
vertroostende behendich
een yeder mensche elendich
met woorden delicaet.

Vliet van my, swaer ghedachten,
hoe quelt ghy my soo seer?
wat baten vele clachten
die my beswaren meer;
waeromme wil ick treuren
in desen swaren strijdt,
hulpe sal my ghebueren
die eewelijck sal dueren,
waer door ick ben verblijdt.

Soude ick my niet verblijden
en grijpen eenen moet,
want my Godt tallen tijden
soo vele ghenade doet;
hy is mijn Vader goedich
hoe wel hy my castijdt,
die my wt liefden gloedich
van herten seer sacchtmoedich,
besoeckt tot mijn profijt.

Een zestal der liedjens van Wybo hebben tot onderwerp de rechting of gevangenzetting van predikanten of anderen, die de leer der hervorming wilden verspreiden. Zoo zijn er een paer toegewijd aen den gewezen karmelieter monik Christoffel Smit(1), meer gekend onder den naem van Fabricius, die in Engeland getrouwd zijnde, als hervormd leeraer optrad, en zich naer Antwerpen begaf, alwaer hy ten jare 1564, op den 4den October, veroordeeld werd om levend te worden verbrand. Toen men hem, op den volgenden dag, ter

(1) Hy onderteekende zyne brieven nu eens *Christoffel Smit* en dan eens *Christoffel Marissael*.

dood leidde, ontstond er een oproer; maer men gelukte er niet in hem te verlossen. Fabricius lijk werd in de Schelde geworpen (1).

In twee andere liedjens komt hy nogmaels op Fabricius terug, en verhaelt, hoe deze met eenen Olivier Bockius in den strik werden gebracht door zekere *Lange Margriet,* die hun verblijf binnen de stad aen heer Symon de Loose, prochiaen van Onze-Lieve-Vrouwe kerk, bekend maekte, en hen des avonds by den Markgraef ging aenklagen. In gevolge werden zy den tweeden July 1564, des morgends ten zeven ure, gevangen genomen. Olivier werd echter later in vryheid gesteld.

Een dezer liedjens is gemaekt vóór de rechting van Fabricius, en toen hy nog vast zat (2).

---

(1) Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens.* Antv., 1773, in-8°, D. IV, bl. 249.

(2) Er bestaet een hoogst zeldzaem boekjen over het gevangenzetten en verbranden van dien Fabricius. Het draegt ten titel :

Historie
ende geschiedenisse vande verraderlicke
geuangenisse der vromer eñ godsaliger Mannen,
Christophori Fabritii, Dienaer des Goddelicken
woordts binnen Antwerpẽ, ende Oliverii Bockij,
Professeur der Latijnscher sprake, in de hooghe eñ
vermaerde schole van Heydelberch, waer van den
eenen tot een siecklicke eñ ellendige verlossinge gecomen, eñ den anderen wreedelick vermoordt ende
ten vyere opgeoffert is.
Nv anderwerf verbetert ende vermeerdert.

Matth. v.
Salich zijnse, die veruolginge lijden om de ghcrechticheyt :
Want het rijcke der Hemelen behoort hen toe.
t'Hantwerpen
Op de Catteveste, in den Tennen Pot, by Jasper
Troyen, Int jaer m. d.lxxxii.

Met het in hout gesneden vignet van den drukker, voorstellende eene groote tinnen kan of pot, waer achter de brand van Troje en het houten paerd, en rondom het opschrift : TROIA STERCK BRACK DVER VERRAET. ALS EEN POT OM HAER MISDAET. Het geheel in eene versiering.

In-12°, 28 en 279 bladzyden.

Blykends den titel was deze uitgave niet de eerste.

Guido de Brès, van Bergen in Henegau, vertaelde dit boekjen in 't Fransch.

Eindelijk, twee andere hebben betrekking op de vervolgingen tegen de hervormden te Hondschoten ingericht. Uit eene kantteekening luidende : ***Willem Damman, dienaer s' woorts te Hondschoten in Westvlaenderen,*** blijkt, dat het lied vooral op dezen toepasselijk is. Men leest daerin :

Men hoort nv anders niet
dan druck aen elcken cant,
te Hondschote, soomen siet,
is nv groot iammer want
de Procureur vermoedich
heefter neghen gheuanghen,
de welcke als schaepkens goedich
al nae den slach verlanghen.

Al met seer groot ghewelt
den tweeentwintichsten dach,
in Sprockel, tsy u vertelt,
smorghens ten vijuen, ach!
ses mans dry vrouwe persoonen
gheeoort ende ghebonden
gheworpen sonder verschoonen
in Muyten al warent honden.

Het volgende begint alsdus :

Ick Ghersteeooren hoort na mijn,
wiens name is Jan Heerewijn
wt Enghelant quam ghegangen,
maer nu ben ick op dit termijn,
te Hondschoten gheuanghen.

Het overige heeft geen belang meer.

Deze laetste liedjens, zoo wel als de *Gheestelicke Liedekens om op Bruyloften ofte eenighe andere maeltijden te singhen,* zijn verre beneden de twee, die ik hiervoren in hun geheel heb medegedeeld ; maer voor deze laetste en voor de overige, waermede zijn bundeltjen aenvangt, ontleende hy aen de Psalmen

van den koninglyken Profeet en aen andere boeken van de Heilige Schrift veel verhevene denkbeelden of dichterlyke uitdrukken, die hy zich ten nutte wist te maken.

Wat de laetste *Predicatie* van Wybo betreft, die juist niet door hem geschreven, maer door Johannes Cubus werd opgeteekend, deze heeft als prozastuk geene verdiensten. Zy is, zooals de protestantsche leerredenen van dien tijd, eene koude redenering doorzaeid met uitvallen tegen « *den Paus, de Papisten, de Bullen, de Aflaten,* » enz.

Ten slotte laet ik hier nog een latijnsch vers op Wybo volgen. Ik ontleen het aen een handschrift voortskomende van den heer S. de Wind, te Middelburg, en thands deelmakende van het *Historisch Museum,* te Gent(1).

In obitum pii et docti viri D. Georgii Wybotii,
Ecclesiæ Londino-Belgicæ fidelissimi pastoris,
Epicedium.

Firma licet sint fata, queunt nisi tempore fixo
tollere mortales, sic moderante Deo.

At tua mors multis est importuna, Wyboti,
visa piis, quorum in pectore charus eras.

Te deflet coniunx, te Ecclesia Belgica luget,
symmystæ tristes congemuêre tui.

Obscuro mœrent sublatum lumen ab orbe
et dotes tantas interiisse simul.

Accensum fueras lumen de Lumine vero,
ipsius ut fidus testis ubique fores.

Quò Sathanæ regnum, quò Antichristique tenebras
discuteres gnauus miles et acer eras.

---

(1) Hiervoren bl. 50, heb ik er reeds den brief van Carolus Clusius uit laten drukken.

Hinc ubi te eiecit rabies furiosa Tyrannων
atque Dei verbo non dedit esse locum.

Cessisti furiis, veniens proscriptus et exul
ad Phrysiæ fines, qui patuêre tibi.

Expositum quoties grauibus mortisque periclis
eripuit Dominus, restituitque gregi!

Per mare, per terras jactatum te Anglia tandem
hospitio excepit, tuta vbi vita foret.

Hic pene assiduis morbis, capitisque dolore
confectus, toto corpore fractus eras.

Interea validos habuit tua concio neruos
flecteret vt quæuis pectora dura virûm.

Præ multis diserta tibi facundaque lingua
est data, et in verbis gratia mira fuit.

Doctrinam ex sacris prompsisti fontibus haustam,
hanc methodo tractans, pro populoque rudi.

Hæreticis asper, confutans dogmata falsa,
atque monens grauiter quemque cauere lupos.

Acriter obiurgans resipiscere nescia corda

Fervidus et sancto Domini conductus honore,
odia non hominum, nullaque dona morans.

Integra vita fuit, certe omnis criminis expers,
et faciles mores que placuêre bonis.

Verum hæc non periêre tibi, Deùs ipse rependet,
quando suis seruis prœmia magna dabit.

Quam Christo mandasti animam moriendo fidelem
hanc habet, hanc Abrahæ nunc sinus ipse tenet.

Ex mundi luto cœlestia gaudia pura
cernis, et e turbis est tibi firma quies.

Diceris a nobis mortalibus esse beatus
quem mala nulla premant, nec caro praua grauet.

Nos trahimus vitam, mortis versamur in vmbra,
obruimur vitiis perpetuisque malis.

Horrida (prædictum est) nunc instant tempora nobis,
impendet cunctis sœua procella piis.

Tolluntur justi e vivis et turba piorum
tristia ne cernant, ante diemque malum.

Intereuntque pii doctores lumina mundi,
messores obeunt, dum bona messis adest.

Deficiunt nautæ dum tempestatibus atris
jactatur vasto turbida cymba mari.

Christe, tuum ne linque gregem pastoribus orbum
ne verbo vitæ destituantur oves.

Sunt ingrata quidem nec digna hæc secula tantis
dotibus : at jacias nominis ergo tui

Vt sic in terris sanctorum Ecclesia crescat
et fiat magnum nomen ubique tuum.

Dit vers bevat niets dan hetgeen men alreeds uit het boven opgegevene geleerd heeft. Wanneer men alles te samen trekt, blijkt, dat Joris Wybo, te Pitthem, ten jare 1530 geboren, de leer der hervorming omhelsde, en zich van op zijn acht-en-twintigste jaer op het prediken toelegde; na dat hy zich, gedurende zes jaren in het geheim en een zevende (in 1566), in volle vryheid te Antwerpen, had laten hooren, werd hy gedwongen die stad te verlaten en trok naer Friesland. Drie jaren later, dat is in 1569, ging hy naer Londen, alwaer hy de *Nederduitsche kerk* tot op den dag van zijn overlyden, den vier-en-twintigsten Juny 1576 voorgevallen, bediende.

Doch ik heb aen Wybo, die als dichter niet hoog te pryzen valt, en van wien men in eene algemeene geschiedenis onzer letterkunde slechts zeer beknoptelijk zal kunnen gewagen, reeds meer bladzyden toegewijd dan ik het eerst voornemens was te doen.

Spaerzaemheid van keizer Karel.

De nauwheid van keizer Karel mag hem niet verweten worden; zy was immers in hem eene noodige deugd, die men gerust aen de groote heeren zoù mogen aenpryzen.

S. de Vries, *Groot historisch Magazijn*. Amsterd. 1688, in-8°, bl. 285.

NUMISMATIEK.

---

§ 1. Onuitgegevene munten der heeren van Batenburg.

In myne onlangs verschenen *Histoire de la Souverainelé de 's Heerenberg,* maekte ik nog al een groot aental munten der voormalige graven van den Berg, in Gelderland, bekend, welke, het zy aen de vlytige opsporingen van professor van der Chijs ontsnapten, het zy by Verkade, voor het door hem behandelde tijdvak, niet voorkomen. De verzameling mijns vaders, wat de reeks der steden en heeren van Gelderland betreft, leverde echter behalve de 's Heerenbergsche, verder nog eenige onuitgegevene stukken op, welke ik der aendacht waerdig oordeel om in dit *Museum* beschreven te worden.

De vryheerlijkheid Batenburg op de Maes, in de Betuwe, gelegen, kwam reeds omtrent het einde der XIIIe eeuw in het bezit van het Huis van Bronckhorst. De geschiedenis dezer heerlijkheid levert weinig belang op : benevens eenige twisten van gansch plaetselyken aerd met naburige dynasten, versmelt zy zich geheel en al in de algemeene gebeurtenissen van Gelderland.

De heeren van Batenburg hielden van de duitsche keizers het recht van munt te slaen, een recht dat wy hun reeds in de XVe eeuw zien uitoefenen. Edoch de stukken, die ik hier beschrijf, zijn van later tijdstip en behooren bepaeldelijk aen de vryheeren Herman-Dirk en Maximiliaen.

Herman van Bronckhorst, heer van Batenburg, had vier zonen : Willem, die hem by zyne dood (1556) opvolgde; Karel, heer van West-Barendrecht; Dirk en Gijsbrecht, die het *Verbond der Edelen* beide met hun bloed bezegelden, dewijl zy, zooals men weet, nog in zeer jeugdigen ouderdom te Brussel, op bevel van Alva, onthoofd werden (1568).

Toen Willem van Bronckhorst, de heer van Batenburg, in 1573, tegen de Spanjaerds strydende, by Haerlem werd doodgeschoten, ging de heerlijkheid over aen zynen zoon Herman-Dirk (1573-1612).

Herman-Dirk had geene nakomelingen; maer zijn erfdeel kwam aen zynen neef, Maximiliaen van Bronckhorst, zoon van den daer even opgenoemden Karel van Bronckhorst, heer van Barendrecht.

Maximiliaen had onophoudende twisten met de Staten der Vereenigde Provinciën, die staende hielden, dat Batenburg een leen van Gelderland was, terwijl hy beweerde, slechts en onmiddelijk van den keizer af te hangen. Hy bekwam te zynen voordeele eenen keizerlyken bevelbrief (1628); maer het tijdstip der kleine dynasten liep in Nederland ten einde. Maximiliaen was dan ook de laetste vryheer, die te Batenburg munt sloeg. Na zyne dood kwam de heerlijkheid door het huwelijk zyner oudste dochter aen het Huis van Hoorn, uit hetwelk ze insgelijks door eene vrouw aen dat van Benthem-Steinfort overging.

HERMAN-DIRK (1573-1612).

1. MO · NO · AVREA · DNI · HERM · THE. Vijfveldig wapenschild waernevens het jaertal 7-8.

(1) Het opschrift in zijn geheel moet aldus verstaen worden : *moneta nova aurea domini Hermanni Theodorici de Bronckhorst, liberi baronis in Batenburgo et Stein*. De heerlijkheid Stein (in Limburg), waer ook munt werd geslagen, kwam aen het Huis Bronckhorst op het midden der XVe eeuw.

1. G.

2. G.

3. G.

4.

Z.

5.

Z.

[illegible] del.

KEERZYDE : D · BRON · LI · BAR · I · B · Z · STE. De vryheer rechtstaende met blooten hoofde en het zwaerd in de hand.

Pl. I, N° 1. GOUDGULDEN.

Deze munt is eene nabootsing van die der Palsgraven te Simmern geslagen; ze staet in Verkade, pl. 33, N° 4, doch naer eene oude *Ordonnantie.*

2. MON · HER · THE · L - B - RI - B · I · B · Z · S. De vryheer rechtstaende met hellebaerd en rijksappel.

KEERZYDE. MATER REDEM-PTORIS NRI. De Heilige Maegd zittende met het kindeken Jesus; aen hare voeten een wapenschild.

Pl. I, N° 2. DUKAET.
(Hongaersche type).

3. MON · TRANS - M - O · DNI · D · B · Z. Zelfde type als de voorgaende.

KEERZYDE. Opschrift en type als de voorgaende.

Pl. I, N° 3. DUKAET.

Eene bykans gelyke munt staet afgebeeld by van der Chijs, pl. XV, N° 4.

4. HERM · THEOD · D · BRO · L · BAR · I · B · Z · STEIN · N · B (1). De vryheer ten halven lyve; hy houdt in de linkerhand den bevelstaf en de rechter rust op het gevest van zynen degen. Midden het veld : 15-77.

KEERZYDE. POSVI · DEVM · ADIVTOREM · QV. TIMEBO. Wapenschild, waerboven twee helmen. Het wapen draegt als volgt : 1 en 7, *Bronckhorst* (2); 2 en 8, *Batenburg* (3); 3, *Manderscheid;* 4, *Blankenheim;* 5, *Roucy;* 6, *Daun.*

Pl. I, N° 4. DAELDER.

---

(1) De letters N. B. zullen het teeken van den stempelsnyder zijn; dezes naem komt echter in het werkjen : *Sammlung berühmter Medailleurs und Müntmeister nebst ihren Zeichen*, Nurnberg, 1778, in-4°, niet voor. — Om N. B. *Nummus batenburgensis* te lezen is onwaerschijnlijk.

(2) Het wapen van Bronckhorst is : *een leeuw van zilver met goud gekroond, op een veld van keel.*

(3) Het wapen van Batenburg is : *van vier droogscheerderscharen van goud, op een veld van keel.*

5. HERM · THEOD · D · BRO · LI · BAR · I · B · Z · STEIN. Type als de voorgaende.

KEERZYDE. POSVI · DEVM · ADIVTOREM · MEVM · QV. TIMEB.

Pl. I, N° 5. DAELDER.

6. MONO · ARG · HERM · — TH · D · BR · L · BA · I · B · Z · S. Krijgsman ten halven lyve voor zich houdende eenen schild met den leeuw.

KEERZYDE. POSVI · DEVM. ADIVTOREM · QV · TIMEBO · 1578. Gekroonde linksloopende leeuw.

Pl. II, N° 1. LEEUWENDAELDER.

Een, enkel in het omschrift verschillend *leeuwendaelder* van Batenburg komt voor by Verkade, pl. 35, N° 2.

7. HERMAN · DIDRI · D · BRON · LI · BAR · D · I · ST. Vooruitziende borstbeeld, waernevens: 15-77.

KEERZYDE. Wapenschild, waerboven twee helmen. Het omschrift als van den voorgaenden.

Pl. II, N° 2. DAELDER.

Vergelijk : Verkade, pl. 225, N° 1.

8. HERMAN · THEODO · BRONC · BARO · BA. Vooruitziende borstbeeld.

KEERZYDE. MONETA · NOVA · ARGENTEA BAT. Type als de voorgaende.

Pl. II, N° 3. HALVE DAELDER.

MAXIMILIAEN (1612-1631.)

9. MONETA · NOVA · ARG · BAT · IV · S. Gekroond vierveldig wapenschild.

KEERZYDE. MATH · I · D : G · EL · ROM · IMP · SEMP · AVG.

Pl. III, N° 1. VIERSTUIVERSSTUK.

Deze munt komt voor by Verkade, (pl. 225, N° 3), doch is aldaer onnauwkeurig afgebeeld.

1.

z.

2.

z.

3.

z.

E. Vandendaelen del.

PL III.

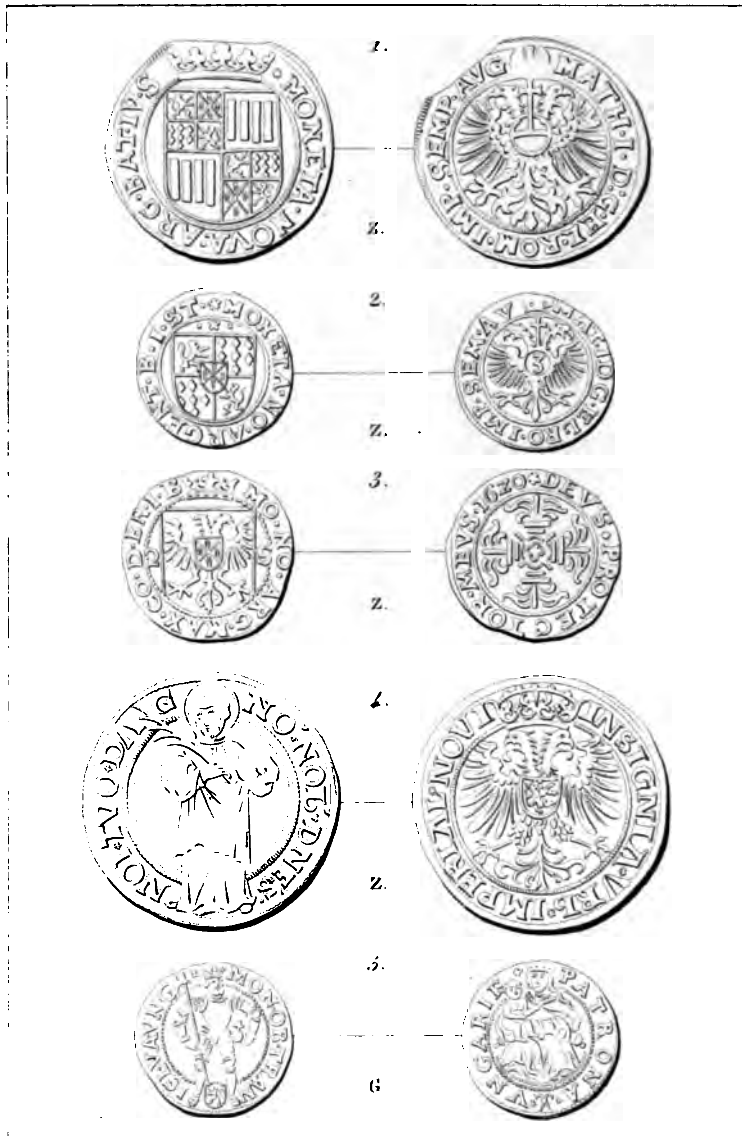

10. MONETA · NO · ARGENT · B · I · ST. Vijfveldig wapenschild.
KEERZYDE. MAT · I · D · G · EL · RO · IMP · SEM · AV. Rijks adelaer; op den Kruisappel eene : 3.

Pl. III, N° 2. STUIVER.

11. MO · NO · ARG · MAX · CO · D · BR · I · B · Gekroond wapenschild met den dubbelen adelaer, waernevens: 2 · S ·
KEERZYDE. DEVS · PROTECTOR · MEVS · 1620. Sierlijk kruis.

Pl. III, N° 3, TWEESTUIVERSSTUK.

§ 2. Halve daelder der stad Nymegen.

Te Nymegen werd alreeds vroegtydig munt geslagen door de duitsche keizers. Ik trok in een vorig deel (1) de aendacht op eenen denier van Keizer Hendrik VI (1190-1198) (2). Kort na dezes leeftijd zien wy de graven — later hertogen — van Gelderland aldaer de munt open houden. In de XVe en XVIe eeuwen sloeg de stad geld in eigen naem. Zy beweerde hiertoe het recht te hebben ingevolge van eenen vergunning-brief haer door Keizer Frederik III, op 11 Augustus 1442 gegeven, waerby aen Nymegen al de rechten, waren toegekend, die de genoemde vorst, by eenen brief van 21 Juny te voren aen Aken had verleend. Van 1561 tot 1567 ontmoette de stad des aengaende eenige moeijelijkheden, dewijl de zin van dezen giftbrief, wat het geld slaen betrof, niet beslissend was. Doch in 1567 herkende Keizer Maximiliaen II aen Nymegen stellig het muntrecht toe, en

(1) D. III, bl. 408.
(2) Dit stuk draegt op de voorzyde: HENRICVS; op de keerzyde: NOVIMAGENS; niet NIMEGIVM, zooals ik verkeerdelijk opgaf.

hief de opschorsing ervan op, welke het kamergerecht van Spiers vroeger had uitgesproken.

De volgende halve daelder, die omtrent 1540 schijnt gemunt te zijn, komt by van der Chijs niet voor :

NO · NOB · DNE · S - NOI · TVO · DA - G · (*non nobis, Domine, sed nomini tuo da gloriam*). De Heilige Stephanus met palmtak en steenen in de hand.

KEERZYDE. INSIGNIA VRB · IMPERIAL · NOVI (*insignia urbis imperialis Novimagensis*). Gekroonde dubbele rijksadelaer, op het hart eenen schild met den leeuw dragende.

Pl. III N° 4. HALVE DAELDER.

§ 3. Dukaet der provincie Overysel.

Men weet, dat de Hongaersche, Spaensche, Italiaensche en andere vreemde dukaten tydens de XVIe eeuw veelal in de Nederlanden werden nageboost. Het volgende tot dus verre onbekende stuk der provincie Overysel, dat by den eersten oogopslag eene Zevenbergsche (*Transylvanische*) munt schijnt te zijn, levert hier nogmaels een voorbeeld van. Het omschrift : MON. TRAN - SIL. VA - NIE der Zevenbergsche dukaten biedt immers byna de zelfde letters op.

MON · OR · TRAN — ISL · VA · VNG (*moneta ordinum Transissulaniae valoris Ungariae*). Staende figuer met hellebaerd en rijksappel, en aen welks voeten een schildjen met den leeuw.

KEERZYDE. PATRONA VNGARIE. De heilige Maegd zittende met het kind Jesus op haren schoot.

Pl. III, N° 5. DUKAET.

§ 4. Vond van Romeinsche penningen te Synghem.

In het begin der maend July 1858 werd te Synghem een aerden potjen uitgegraven inhoudende omtrent vier honderd romeinsche penningen, alle in biljoen en in koper, van Philippus I, Otacilia, Trebonianus-Gallus, Volusianus, Valerianus, Salonina, Saloninus, Gallienus en Postumus. De meerderheid bestond uit stukken van dezen laetsten, terwijl van de eerst opgenoemde keizers slechts enkele, reeds verre uitgesletene, exemplaren voor handen waren.

Ik bekwam den heelen vond. Het aerden potjen echter, dat de stukken bevat heeft, berust met enkele dezer in het te Oudenaerde door de vlijt van wylen den heer archivaris van Lerberghe ingerichte stedelijk *Museum*.

De penningen van keizer Postumus trokken in de laetste jaren de byzondere aendacht op zich van eenen schranderen oudheidkundige, namelijk den heer de Witte, eenen Antwerpenaer, doch sinds jaren te Parys gevestigd (1). Postumus heerschte over de Galliën; zyne penningen behooren dus in Frankrijk, in de Rijnprovincien en in België te huis.

De volgende typen van *revers* of keerzyden komen onder de te Synghem gevondene munten voor.

1. DIANAE LVCIFERAE. Diana rechts gaende	1	*ex.*
2. FELICITAS AVG. Vrouw links, houdende een *caduceum* en eenen overvloedshoorn	11	»
3. FIDES EXERCITVVM. Vier krijgsvaendelen te midden het veld.	1	»
	13	

(1) *Recherches sur les Empereurs, qui ont régné dans les Gaules au IIIe siècle de l'ère chrétienne* in de *Revue de numismatique,* Blois, 1856. in-8°.

13 *ex.*

4. *Zelfde omschrift.* Vrouw links, houdende twee krijgsvaendelen . . . . 8 »
5. FORTVNA AVG. De Fortuin links . . . . 3 »
6. HERC. DEVSONIENSI. Hercules rechts met knods, boog en pylen. . . . . 7 »
7. HERC. PACIFERO. Hercules links met lauwertak en knods. 12 »
8. IOVI STATOR. Jupiter met den bliksem en eene lans . . 5 »
9. IOVI PROPVGNATORI. Jupiter den bliksem werpend . . . 1 »
10. IOVI PROPVGNAT. Zelfde type. . . . . 1 »
11. LAETITIA AVG. Eene galei. . . . . 2 »
12. MARS VICTOR. Mars staende . . . . 1 »
13. MINER. FAVTR. Minerva gaende . . . . 2 »
14. MONETA AVG. De Munt zinnebeeldig voorgesteld. . . . 41 »
15. NEPTVNO REDVCI. Neptunus links . . . . 1 »
16. PAX AVG. De Vrede links gaende . . . . 8 »
17. *Zelfde omschrift.* De Vrede staende . . . . 5 »
18. PIETAS AVG. Vrouw rechtstaende met vier kinderen . . 2 »
19. P. M. TR. P. COS II P. P. Mars links. . . . . 10 »
20. P. M. TR. P. IIII COS III P. P. Mars rechts gaende met lans en *trophaeum* . . . . 5 »
21. PROVIDENTIA. Vrouw rechtstaende met wereldbol en lans . 10 »
22. SAECVLI FELICITAS. De keizer rechts gaende met wereldbol en lans . . . . 11 »
23. SAECVLO FRVGIFERO. *Caduceum* . . . . 1 »
24. SALVS. Æsculapius rechtstaende . . . . 10 »
25. *Zelfde omschrift.* Figuer aen eenen altaer offerende . . 1 »
26. SALVS POSTVMI AVG. Hygiaea rechtstaende. . . . . . 1 »
27. SERAPI COMITI AVG. Serapis rechtstaende . . . . . . 6 »
28. VICTORIA AVG. Overwinning links gaende; aen hare voeten een krijgsgevangen . . . . 4 »
29. VIRTVS AVG. Krijgsman met gehelmden hoofde, schild en lans 8 »
30. *Zelfde omschrift.* De keizer rechts gaende met lans en schild. . . . . 1 »
31. VBERTAS. Vrouw links . . . . 4 »

184 stuks.

Op de voorzyde hebben al de beschreven stukken het rechts ziende hoofd van Postumus met de straelkroon, en het omschrift: IMP. C. POSTVMVS. P. F. AVG.

C. A. SERRURE.

FEEST VAN DE KAMER VAN RHETORIKA TE DOORNIJK

IN 1533.

Weinig is er bekend omtrent het bestaen eener Rederijkkamer te Doornijk (1). Men vindt aengeteekend, dat deze omtrent het jaer 1535 aen eenen wedstrijd te Gent deel nam; doch nergends heb ik melding gevonden van een feest, hetwelk twee jaer vroeger te Doornijk werd gevierd. De twee vrygeleibrieven, die ik hier uitgeef (2), strekken ten bewyze, dat men eene uitnoodiging aen de Gentenaers gezonden had. Of zy hieraen beantwoordden, is my niet gebleken. Men leert daer verder uit, dat zeker Jean du Mortier, ten jare 1533 *Prince d'Amour*, dat is zoo veel als het hoofd der Kamer was.

De heer Aug. van der Meersch trok myne aendacht op deze stukken.

I.

A tous ceulx qui ces présentes verront ou orront Jacques Haccart, licentié es loix, conseillier de l'Empereur, nostre seigneur, et lieutenant particulier de monseigneur le bailli de Tournay, Tournésis, Mortaigne, Sainct-Amand et des appartenances; à tous prévostz, bourgmaistres,

(1) Eenige woorden vindt men daerover in de *Ritmes et Refrains Tournésiens*. Mons, 1837, in-8°, door HENNEBERT uitgegeven, in de Inleiding bl. IX.

(2) Zy zijn te vinden in het Register genaemd : *Ouden ghelouwen Boeck*, A, bl. 217 v° en 218 r°, berustende op het stedelijk Archief te Gent. Die stukken heeten aldaer : *Saufconduyct pour une feste à Tournay*.

mayeurs, eschevins et aultres gens de justice et communaultez, cui ce regardra, salut et dilection. Sçavoir faisons, que désirant entretenir les amistiez, communication et conversation que d'anchienneté avons heues et ceulx de ceste ville et cité de Tournay avec vous, noz bons amiz et circonvoisins; aussi à la requeste de nostre bon amy, manant de ceste ville et cité, Jehan du Mortier, marchant, continuant et entretenant les uz, stilz et coustumes et bonnes observances de tout temps en tel cas accoustumées et requises, avons donné et octroyé, et par ces présentes donnons et octroyons à tous venans à la feste et princhaulté, que tiendra ledict *Prince d'Amours* le premier Dimenche d'Aoust prochain venant, bon et seeur saulf-conduict en venant, allant, séjournant et retournant, le temps de trois jours tant seullement, de sorte que durant ledict temps de trois jours ne leur puist estre faict destourbier, arrest, ni empeschement, saulf toutesfois les debtes deues à l'Empereur, nostre seigneur. Si vous prions amyablement, que il vous plaise nostre dict saulf-conduict faire publier et sçavoir en lieux accoustumez de y faire criz et publication, en termes de vos jurisdictions, adfin que chascun de voz manants puist venir et soy trouver à la dicte feste en toute seeurité soubs ledict saulf-conduict. En tesmoing de ce nous avons faict mectre à ces présentes lettres le séel desdicts bailliages, qui furent faictes et données en Tournay, le vingt-sixième jour de Juing xve trente et trois.

II.

A tous prévostz, bourgmaistres, bailliz, mayeurs, eschevins et aultres gens de justice et communaulté, cui ce regardera, prévostz, jurez, mayeurs et eschevins de la ville et cité de Tournay, salut et dilection.

Sçavoir faisons, que désirans entretenir les amitiez, conversations et communications que d'anchienneté nous et noz manans avons heu ensemble avecq vous, nos bons et espéciaulx amys; aussi à la requeste de nostre bon amy et manant, Jehan du Mortier, marchant détailleur de draps, pour ceste année *grand Prince d'Amours* en ladicte ville et cité, et en observant, continuant et entretenant les uz, coustumes et bonnes observances de tout temps en tel cas accoustumées et requises, avons donné et octroyé par ces nos présentes, donnons et octroyons à tous venans à la feste et princhaulté, que tiendra ledict *Prince d'Amours* le premier Dimenche d'Aoust prochain venant, bon et seeur saulf-conduict ès mettes et termes de nostre jurisdiction, en venant, séjournant et retournant, le temps de trois jours seullement; de sorte que durant

ledict terme ne leur puist estre fait, en corps ni en biens, destourbier, arrest ny empeschement, saulf toutesfois les debtes deues à l'Empereur, nostre seigneur. Si vous prions amiablement, que il vous plaise nostre dict saulf-conduict faire publier et sçavoir ès lieux accoustumez de y faire crys et publications, en termes de voz jurisdictions, affin que vos manans puissent venir et eulx trouver à ladicte feste en toute seureté soubz ledict saulf-conduict. En temoing de ce nous avons faict mectre à ces présentes lettres le séel aux causes de la dicte ville et cité, qui furent faictes et données le xxvij jour de Juig l'an mil cincq cent trente et trois. Signé sur le ploy : *Clément.*

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

X. Scherpzinnigheid van keizer Karel.

De bezoeken, die men by anderen aflegt, gebeuren dikwijls, niet om die persoonen te vereeren, maer om zynen eigenen opschik en kleederen te toonen. De scherpzinnige keizer Karel, die gewoon was meer te denken dan te spreken, wist dit zeer wel te onderscheiden. Toen de hertog van Noyara, die geweldig prachtig uitgedost was, zich liet aenmelden om by Zyne Majesteit een bezoek af te leggen, zei de keizer : « *Deze hertog komt niet om ons te zien, maer om door ons gezien te worden.* »

S. DE VRIES, *Groot historisch Magazyn.* Amsterd. 1688, in-8. bl. 167. — Deze schryver beroept zich op : ERASMI FRANCISCI *Ost und West-Indischen Lustgarten*, fol. 304.

SPREEKWOORDEN.

Van den bak in 't voetwater leiden.

—

Ingheedinct ter Vierschare van Sinay en Belcele, op den xxiiien September xvc lxxiiii, naer de noene.

Olivier du Mont heescht de huysvrauwe van Jan van Deynse, oft diesse beschudden wilt, dat sy haer vervoordert heeft in ghebannen vierschare, hooghe ende overluyt den heeschere te injureeren ter causen van synen dienst of officie, segghende dese ende ghelijcke woorden in substantie : *Ghy sout my van den back in 't voetwatre leeden ofte bringhen, ghelijc ghy er meer ghedaen hebt.* De heeschere neempt conclusie met presentatie van preuven, dat sy 't selve niet ghedaen en zal hebben sy sal ghecondampneert worden op den ordinairen dingdag te comen in Vierschaere, wederoupende de selve woorden, als de selve onbehoirlijck gesproecken; segghende de selve haer leet wesende, ende hadde sy die niet gesproecken, dat sy die niet spreken en zoude, betaelende voorts de costen van desen processe ter tauxatie.

Het gezegde : *Van den bak in het voetwater leiden,* dat ook te Gent nog gehoord wordt, is zoo veel als het Brabantsche : *Van den kant in de gracht,* of als het Kortrijksche en Westvlaemsche : *Van den oever in den dijk.*

Uit de *Ferie van de Vierschaer van Sinai en Belcele*, bl. iiic lxxxi; my medegedeeld door den heer F. Gérard, te Gent.

DE RIDDER MET DE KAR.

FRAGMENT.

De Roman van Lancelot was waerschijnlijk het uitgebreidste dichtstuk van onze middeleeuwsche letterkunde. Alhoewel dit reusachtig gewrocht in zijn geheel niet meer bestaet, kan hetgeen overgebleven is, en waervan Professor Jonckbloet eene keurige uitgave heeft bezorgd naer het eenig bekende handschrift op de koninglyke Bibliotheek, te 's Gravenhage, berustende [1], op ruim dertig duizend verzen berekend worden. Doch de Lancelot is, zooals die geleerde reeds aengetoond heeft, niet één roman, maer wel eene aeneenschakeling van onderscheidene verhalen, welke oorsprongelijk van elkander onafhangelijk waren.

In den Roman van Lancelot, die het grootste gedeelte van den Arthurkring omvat, worden de tochten en avonturen verhaeld van Arthur, Lancelot, Perceval, Walewein, Mordret, Keye, Egravein, Gariët en meer andere ridders, die tot de ronde tafel behoorden, en verder de geschiedenis van het Heilige Graal en eindelijk de dood van Arthur bezongen.

(1) *Roman van Lancelot* (xiii^e eeuw) *naar het* (*eenig bekende*) *handschrift ter koninklijke bibliotheek, op gezag van het gouvernement uitgegeven.* 'S Gravenhage, 1846-1850. 2 d. in-4°.

Het haegsche handschrift echter is verre van alles wat den Lancelot uitmaekte, te bevatten : behalve andere leemten, ontbreekt daeraen geheel het eerste boek. Tot dat verlorene gedeelte behoort het verhael van *den Ridder van de Kar*, waervan het my gelukt is een nog al aenzienlijk fragment, byna vierhonderd verzen bevattende, te bekomen. Ik deel het hiermede.

In den *Roman van de Kar* is Lancelot wederom de held van het verhael ; maer hy draegt hierin den naem van *Ridder met de Kar*, en dat om het volgende geval :

Lancelot, na lang wijd en zijd rond gedwaeld en op avontuer gereden te hebben om met dezen of genen ridder eene lans te breken, ontmoet eindelijk Meleagant, met wien hy dadelijk handgemeen wordt; doch deze, de trouwelooste kamper, die ooit geboren werd, doodt het ros van Lancelot, zoodat hy genoodzaekt werd te voet voort te zwerven. Weldra echter ontwaert hy, een weinig ter zyde van den weg, eenen voerman met eene kar : hy gaet er met haest naer toe, haelt met moeite de kar in, en ziet op het paerd eenen kleinen dikken dwerg zitten, die het met zweepslagen voortstuwt. Lancelot vraegt hem of hy niet ergends eene jongvrouw ontmoet heeft? — « Ha ! zei de dwerg, gy spreekt van de Koningin? » — 'Wel ja, antwoordde de ander ! ' — « Zoudt gy dan zeer geerne van haer iets willen vernemen? » — 'Stellig. ! ' — « Wel nu , ik zal ze u vóór morgen ochtend doen zien, indien gy doet wat ik u zeg » — Lancelot zei, dat hy er toe bereid was — « Klim dan, « sprak de dwerg, » op deze kar, ik zal uw verlangen voldoen, en u voeren ter plaets, waer gy haer zult kunnen beschouwen. »

In dien tijd werd eene kar voor zoodanig iets onedels gehouden, dat slechts diegene, welke alle eer verloren hadden, er op vervoerd werden. Wanneer men iemand wilde schandvlekken en tot spot van een ieder laten dienen, dan zettede men hem op eene kar om hem alzoo de stad door te ryden. Lancelot, die dit wist, zei,

dat hy liever achteraen zoù komen, dan er op te zitten. — « De dwerg antwoordde, dat hy hem tot geenen leider zoù verstrekken, indien hy er niet op kwam. — « Belooft gy, dat gy my, indien ik er opklim, tot by myne jongvrouw zult geleiden? » — 'Ik beloof u' zei de dwerg, 'dat gy ze vóór morgen ochtend zult zien.' — Lancelot sprong op de kar.

Op dat onedele voertuig zittend ontmoette onze held talryke lieden, en kwam zelfs op deze wyze in een ridderlijk slot aen. Van daer gaf men hem den schimpnaem van *Ridder met de Kar*, dien hy sedert heeft blyven behouden.

Mijn fragment valt een weinig na het verhael van dit *avontuer* in, en het bevat, onder andere, de wijdloopige beschryving van de aenkomst en 't verblijf van Lancelot in een klooster, alwaer hy den deksteen oplicht van het graf van Galaäd, koning van Gales en zoon van Joseph van Arimatië: iets hetgeen tot hiertoe niemand had durven wagen. Hy verneemt ook aldaer, dat zyne moeder nog leeft en dat hy, Lancelot, niet bestemd is om *die avonture van den heilegen Grale te inden*. Na dat hy het klooster, alwaer men hem herkende, verlaten heeft, trekt hy op nieuwe avonturen uit.

De Lancelot is, zooals men weet, eene vrye vertaling uit het fransch, alwaer het gedeelte, waervan ik hier een fragment uitgeef, *li Contes de la Charrette* heet. Het is het werk van Chrestien de Troyes, die het aen *Madame de Champeigne*, opdroeg. Deze kan geene andere geweest zijn dan Maria, dochter van Hendrik den Edelmoedige, graef van Champanje, en die ten jare 1185 met onzen graef van Vlaenderen Boudewijn van Constantinopelen, in huwelijk trad. Zy stierf te Ptolemaïs in 1204. Haer vader was de begunstiger van Chrestien de Troyes, en deed hem den Perceval schryven, even als Maria hem de *Charrette* deed berymen.

Aen het overige van den Lancelot, werkte ook nog een tweede dichter Godefroi de Leigni genaemd.

In den *Roman van de Kar* komen, behalve oorsprongelyke verhalen, ook feiten voor, die in den eigenlyken Lancelot verscheiden malen, doch eenigs zins anders verhaeld worden of op welke gezinspeeld wordt.

Professor Jonckbloet heeft het haegsche handschrift zeer nauwkeurig beschreven. « De Codex, » zegt hy, » is in folio formaat op perkament : iedere bladzijde heeft drie kolommen, elke van ongeveer 60 regels. Het schrift is vrij duidelijk, zonder op schoonheid aanspraak te mogen maken : de hoofdletters der grootere afdeelingen zijn afwisselend rood en blaauw geschilderd, zonder veel verciersel en. De geheele aanleg schijnt de eerste helft der veertiende eeuw als den tijd der vervaardiging aan te geven... Zoo als het handschrift tot ons is gekomen is het door verschillende handen geschreven (1). »

Deze beschryving is nagenoeg op het fragment, dat in mijn bezit is, toepasselijk, en ik deed my wel eens de vraeg of het misschien vroeger een blad van den haegschen Codex uitmaekte.

Het is insgelijks in folio formaet, op drie kolommen, niet van ongeveer zestig, maer alle van zes-en-zestig regels. Het schrift is ook vry duidelijk, zonder op schoonheid aenspraek te kunnen maken. De hoofdletters zijn hier zwart gebleven ; maer by den aenvang van de kleinere afdeelingen staet het gewone teeken : ¶, afwisselend rood en blauw geschilderd. Het schrift wijst naer het midden der veertiende eeuw. Doch professor Jonckbloet gaet voort en zegt : « Al de schrijvers van het haagsche handschrift, vooral de eerste, munten uit door verregaande slordigheid en onnauwkeurigheid, zoodat men dit handschrift als een voorbeeld mag aanhalen van de gewetenloosheid der afschrijvers. » Dit laetste kan van mijn fragment zoo niet gezegd worden. Om deze reden vooral, en ook omdat het getal der verzen van elke kolom, die by my geregeld ten getale

(1) *Roman van Lancelot*, D. I, Inleiding, bl. LVII en LXVII.

van zes-en-zestig zijn, met dat van het haegsche handschrift niet overeenkomt, en men verder gerust mag veronderstellen, dat er vroeger meer dan een handschrift van den Lancelot moet bestaen hebben, laet ik myne eerste meening varen, en beschouw mijn blad als tot eenen Codex behoord hebbende, die geheel verloren, of om beter te zeggen, geheel versneden is geweest om door de boekbinders gebruikt te worden.

Ten slotte betuig ik hier mynen dank aen den heer Frederik Verachter, archivist der stad Antwerpen, aen wien ik dit fragment verschuldigd ben.

Zie hier de drie honderd en zes-en-negentig verzen, die op dat vel perkaments zijn bewaerd gebleven :

Die vader seide : « Laetse varen, »
dattie sone dede sonder sparen ;
maer hi seide doe alsoe houde,
dat hi iegen hem vechten soude.
Die vader seide : « Gine sult niet ! »
ende als hijt dor hem nine liet,
traken di vader weder achter waerd
twewerf oft drie, al ongespaet;
nochtan wildi embertoe
Lancelote op lopen, ende doe
dedine vaen ende binden daer,
ende seide tote hem daer naer :
« Du sals nu moten houden stille
ende dijns ondanes doen minen wille ;
du sals hem laten die ionefrouwe nu,
ende wi selen hem volgen, ic ende du,
heden ende oec morgen mede,
hi mach sijn van sulker vromeehede.
Du suls vanden stride swigen bi dien,
ende du moges sele dine an hem sien,
du suls dan al te tide
iegen hem mogen comen te stride. »

V. 3 en elders, *m'*. — V. 7 *w'd*. — V. 8 *twew'f..... ōgespaet*, lees : *ongespaert*. — V. 10 en overal · *Lanc'*. — V. 11 *d'*.

Die gode man dede hem daer of
sijns ondancs doen sijn belof.
Ende hi ende sijn sone daertoe
volgeden Lancelote beide alsoe
ende der ioncfrouwe, die Lanceloet dede
savons herbergen tere stede,
daer si beide waren wel ontfaen,
in een religioen. Ende also saen
alsi liede gebet waren,
quam die riddere daer gevaren
met sinen geselscepe, die daer was
eerlike ontfaen, sijt seker das;
want sine vorders iest begonsten
die stede stichten met groter onsten.
Des ander dages Lanceloet horde
messe, die den dage toe horde,
van den Heilegen Geeste, ende daer naer
sprac een begeven man an hem daer
ende seide : « Here, mi donct, dat gi
in dit lant sijt comen bedi,
dat gi die gene, di met gewouden
in dit lant liegen gehouden,
gerne te livereret. » — Doe sedi :
« Wilder onse Here toe hulpen mi,
ic souder gerne pine doen toe. »
— « Ic segt bedi, » seide di gode man doe,
« hier is ene prove nu binnen,
daer men wale ane mach kinnen
wie vanden aventuren al,
dire in sijn, die ere hebben sal. »
— « Ic souder nu gerne proven an, »
seide Lanceloet. — Do sprac die goede man :
« Wi selent u togen alte handen. »
Lanceloet was altoten handen
ende toten hoefde gewapent daer.
Die goede man leidene daer naer
in enen camere, daer te samen
lagen herde vele lichamen,
die gode liede hadden gesijn doe
iegen Gode ende di werelt alsoe.

Hi sach op enen kerchof van diren
ende van riken tommen vele maniren;
maer si sagen daer ene rike
soe sonderlinge ende sonder gelike;
ende die tomme was besegelt doe
met lode ende met chimente toe;
dat decsel, dat op di tomme lach,
was herde rike, daer hijt besach.
Doe seide tot hem di gode man :
« Wildi, gi moget u proven daer an;
die dit decsel op hebt, hi sal
inden daventuren, di gi soect al. »
Lanceloet slogere an die hant,
ende hieft boven sijns hoefs rant;
hi sach inwaerd, ende hi vant daer
enen doden lichamen, daer naer,
van enen doden riddere gewapent doe,
ende enen scilt, op hem liegende toe,
van goude met enen cruce roet;
ende sijn swaerd lach hi hem al bloet
also scone ende also claer,
alst wast doement leide daer,
ende halsberch ende coussen, met allen,
also wit alse een snee gevallen,
ende op sinen helm haddi scone
van goude ene dire crone.
Het was costume in dien iaren,
dat ridders al gewapent waren
rikelike met groter waerde,
alsmense leide in die aerde.
Hi vant daer letteren, daermen in las,
daer aldus in gescreven was :
Hier leget die hoge coninc
Galaäd in, in warre dinc,
van Gales, ende die goene
was Ioseps van Aramatiën sone.

V. 73 *op hebt.* — V. 77 *inw'd.* — V. 82 *sw'd.* — V. 85 *halsb'ch.* — V. 91 en 92 *aerde* en *waerde* in volle letters.

Dese Galaäd, alsict vernam,
was verwonnen, als dat Grael quam
in Bertangen, ende daer ombe es
hem die name gegeven *Gales*,
dat vor dien tiden, alsict las,
bi namen *Celyte* geheten was.
Lanceloet hilt lange dat deesel daer
boven sinen hoefde, ende daer naer
leidijt weder neder te hant
in dier maniren dat hijt vant;
ende alle die gene, di sagen toe,
scoffirden hem daer af alsoe.
Doe seide die goede man saen :
« Gi hebt dese aventure gedaen,
en ic ne gelove nembermere
ane dat te gesciene es, here,
en werden niet verloest bi u,
die hier in ellenden sijn nu. »
Die gode man leide daer naer
Lanceloete in ene kerke daer,
omdat hi soude loven
onsen Here daer af hier boven.
Ende Lanceloet sach doe scire
ene groete vlamme van vire
tere vensteren, die, alsi vernam,
ut enen hole onder deerde quam,
ende hi vragede wat dat ware.
Die goede man seide daer nare :
« Tote her es ene wel sere
wonderliken aventure, here,
bedie men seget, sijt seker des,
dat daer binnen ene tomme es,
dattie gene, die deesel van hare
op heffen mach, hi sal hir nare
int sitten vander Tavelronden
sitten, alst tijt comt ende stonden,
daer noit riddere in ne sat;

V. 101. Vóór dit vers staet by verkorting het woord : *Nota*.

hem ne moeste mesfallen om dat,
ende hi sal inden altemale
die hoge queste vanden Grale. »
Ende Lanceloet antwerde na dien :
« Here, die tomme willic sien, »
— « Gi mogetse sien, » seide di gode man,
« ne mare ne comter niet an,
want die aventure u nine es;
want een man allene, sijt seker des,
en mach die aventure, des besiet,
beide te hovede bringen niet. »
— « Ic salse proven, » seide hi,
« watter af staet te comene mi;
wiest mi welc ic derwaerd sal gaen. »
Die gode man wiesdene saen.
Doe ginc Lanceloet neder ter vard
enen stegere ten hole ward ;
daer vant hi ene tomme tijn tiden,
die bernede in allen siden,
daer di vlamme eens scachs hoech,
met groter hitten, ut opwaerd vloech.
Als hi dat sach, hi hilt hem das
te dulre, dat hi daer comen was;
want hi sine hant nine mochte
daer an gedaen, alse hem dochte,
sine moeste bernen ter vart.
Doe keerdi weder op wart :
alsi ter derder trappen quam, bleef hi
staende, ende seide : « Ay mi !
wat scaden es mi gesciet, God, here ! »
ende hi sette hem ten kere,
die ene hant in die ander slaende,
ende weende sere neder ward gaende,
ende vlokede die wile doe,
dat hi was geboren ende levede toe.

— V. 139 *antw'de.* — V. 149 *d'w'd.* — V. 151 *vard.* — V. 152 *w'd* — V. 156 *opw'd.* — V. 161 *ter vart.* — V. 162 *op wart.*

Doe horde Lanceloet enen luut,
dat dus sprac iegen hem ter tommen uut :
« Ne com niet vord! wat si es gesciet,
dese aventure en es dijn niet! »
Lanceloet hadde wonder van dien,
want hi daer niet ne conste gesien,
ende seide thant : « Wie es daer ? »
Dat luut, seide tot hem daer naer :
« Du moets mi eer berechten des,
wat rouwen ende scanden dat es,
dattu niet ne best goetlike
die beste riddere van ertrike,
ende ne geen goet ridder hevet
vrese, die ter werelt levet. »
« Nu verstant » seide dat luut doe :
« du seits beide, wel ende quaet toe,
indien dattu seits : Ay ! God, here;
wat scaden, seitstu, wel sere,
dat was te secgene, dattu
di beste riddere nine waers nu
vander werelt; ne ware, dan nes
gene scade, sijt seker des;
maer die gene, die na desen
beter riddere dan du salt wesen,
sal so gode poente hebben dan
over hem, dat hem geen man
ne sal mogen te sulken sake,
als over hem sijn, mogen genaken.
Ende als hi den voet hier in setten sal,
daer het dus es ontsteken al,
ende hi dat vier, dat nu bernet, sal sien,
het sal altehant blusccn bidien,
omdat noit geen vier van luxuren
in hem ne quam te gere uren.
Nien bedi, ic ne wille daer bi
niet daer ombe veronwerden di;
van ridderscepe ende van vromecheden
bestu so bewarrent den dach heden,
dattu weerder best dan ieman el;
ende ic kinne di harde wel :

wi sijn, onder mi ende di,
van enen gesleehte, ende oec hi,
die mi sal van deser stede
verloessen, sal min maech sijn mede;
ende hi sal di alse na bestaen,
alse man mach anderen, sonder waen;
ende si seker, dat hi wesen sal
blome van ridderscepe overal,
ende du sals wel, nu ter cure,
inden al die aventuren;
maer dattues heefs hier te voren
bi dire groter hitten al verloren
vander luxuriën, die in di es,
dattu nine best werdech des
te indene vanden Heilegen Grale
die aventuren altemale,
om die vule sonden van luxuren,
daer du in best, nu ter uren,
mede gevenijnt, ende om ene sonde
die dijn vader dede tere stonde
met dat hi dede iontrouwe
dire moder, dat hi met ere ioncfrouwe
hem besondeehde dorperlike
binnen sinen huwelike;
hier bi eest een groet deel comen nu
van dinen mesfalle. Ende du
ne waers niet, daer men doepte di,
Lanceloet geheten, ende daer bi,
Galaäd was dijn name daer,
ende dijn vader hiet di daer naer
Lanceloet, om dat sijn vader also hiet.
Nu vare weeh, dune moges niet
dese aventuren niet inden meer
bidien dat di seide eer. »

Ende Lanceloet was herde blide das,
als hem vertellet was,
dat sijn moder levede doe;
ende hi sprac den gonen toe,
die iegen hem sprac daer nare :

hi vrachdem hoe sijn name ware,
ende hoe datmenne daer in sloech,
ende oft hi levende was oft doet.
Hi antwerde hem : « In sal u
van al desen berechten nu.
Ic was Ioseps van Aramatiën,
die Ihesus, den sone Mariën,
wilen vanden cruce dede,
ende dat Heyle-Grael mede
in dit lant bracht; ende nu testonden
gedogic dit om enen sonden,
die ic ende min sone daden,
dese grote ongenaden
ende dese anguisse; ende min soene,
Fesyman geheten, entie gone
leget in die vresselijeste plage nu
van alder werelt, seegic u,
daer menech vernoy gesciet es
wandelenden ridders, sijt seker des;
ende en hadde niet gedaen
mijns oems bedinge, sonder [*waen*],
wi waren verdoemt te samen,
beide van zielen ende lichamen;
ne mare, om die bede,
die min oem over ons dede,
hebben onse zielen genade;
ende over onse mesdaden
mote wi in desen rouwe sijn al,
tote dat di gene comen sal,
die ons te levereren sal van desen,
ende dat sal binnen ·xxx· iaren wesen.
Nu seeh mi, live neve, wattu
hier af mickes te done nu? »
— « Ic saels ember proven, » seidi.
Hi seide : « Soe doet dat ic rade di :
heef hier onder ·i· steen op, ende daer naer
vanden watere, dattu vins daer,

V. 253 *antw'de.* — V. 207 Het woord *waen* ontbreekt.

benette dijn ansichte, ende dan
en sal di dit vier niet comen an.
Hets dwater, daer di pape met pleecht,
tijn tiden dat hi messe seecht,
sijn hande met te dwane, als hi
onsen Here nuttet; ende doe di
dit in enege andere maniren,
gi sulter ombe sterven sciren. »
Lanceloet dede alsoe, ende daer naer
ginc hi ter tommen, ende was daer
alse lange als hijt mochte geduren.
Doe ginc hi ten lieden, die tier uren
daer buten na hem ontbeide doe,
ende hi seide hem lieden alsoe,
dat hi niet ne hadde gedaen.
Die gode man seide tot hem saen,
die hem gram dochte wesen :
« Here, en sijt niet gram van desen,
want geen man die nu levet,
dit macht te indene hevet.
Gi hebt sulke ere daer of,
dat gi gedaen hebt int kerchof,
dat gi di alre beste riddere sijt,
die hier ooit in quam vor desen tijt,
nochtan hebbere gesijn, wies wondert,
hier binnen meer dan v°.

« Die gene sal sijn » seide Lanceloet,
« goet ridder, wetic wel, sonder genoet,
die inden sal die aventure. »
Daer quamen te hem tire ure
vele begevenre liede, dien daer
ene leitire volgede naer;
ende die begeven liede baden
dien van daer binnen, bi staden,
om Galaäd, die ut sire tommen was.
Si vrageden weder den anderen das,
waer si gevreisten, dat hi
uter tommen was. Doe seitsi,
dat enen man van Galles van den done

te voren quam in sinen visione,
daer te voren over ·ix· dage,
datmen den naesten dach bi lage
na Assencie vinden soude alsoe.
Lanceloet hiven op die orsbare doe;
ende si vordene met hem in haer warde,
ende Lanceloet voer sine varde.

Die vanesor, die gode man,
sprac daer na sinen sone an :
« Wat soustu hebben gewonnen
oftu te vechtene hads begonnen
iegen dese riddere, die es
die beste van den goeden, sijt seker des;
ne haddi niet vrome riddere gewesen,
hine hadde niet bestaen van desen. »
Ende die ioncfrouwe gebrochte daer
Lancelote, ende seide daer naer :
« Ic hebbe u lange gevolget mede
om te siene uwe vromechede,
ende ic hebbe so vele gedaen,
dat ic uwen name weet, sonder waen.
Nu willic varen, op dat gi mi
orlof wilt geven. » — Doe seide hi :
« Hoe gewetti minen name dan? »
Si seide : « Daer u die voes sprac an
int hol, hordic wel dat si
u Lanceloet hiet mede daer bi. »
— « Ende Lanceloet seide : « Nu biddic u,
om dies live die gi meest mint nu,
dat gi hier af nimane niet
ne gesect, vor dat gi siet
hoe mi mine queste sal vergaen;
want vanden mesfalle, sonder waen,
dat mi gesciet es, hebbic scame groet. »
Doe seide die ioncfrouwe : « Lanceloet,
in saelt seegen mar tere

V. 331 *w'de* — V. 332 *varde.* — V. 333 *vanesor,* lees *vavassor.* — V. 361 *mar.*

steden, ende daermen uwe ere
wachten sal, alse wel alse gi
selve sout willen wachten. » Ende daer bi
deetsi hare hem te kinne daer,
ende seide hoe si hem volgede naer.
Ende daerna scieden si daer doe,
ende hi reet tot tirthetide toe.
Hi quam tenen foreeste, daer hi sach
dat een nauwe pat dore lach.
Doe werd hi ·ij· ridders geware,
die den ingane hoeden dare;
want costume daer int lant was,
weltijt datmen geware werd das,
dat vremde ridders quamen int lant,
datmen die passe hoedde te hant.
Ende alsi bat naer quam, worden si
anden scilt geware, dat hi
hadde gereden op di karre.
Doe ontbodense hem, al erre,
bi enen sciltknecht, also houde,
dat hi weder keren soude;
want soe onteert man, als hi was,
ne ware hem niet sculdech das
tonderwindene tenegen tiden,
dat hi dore soude willen liden,
daer die goede liede, inden dagen,
menech werf te lidene plagen.
Lanceloet en andwerder niet toe
wat hem die scilt seide doe;
ende als hi bat naer quam den gone,
ripen si op hem : « Putensoene!
quaet gelovech Karretier ! »
Lanceloet was een deel int horen fier,
ende seide tot hem selven daer nare,
dat gene so goet ridder ne ware.

V. 368 *tirthetide,* voor *terciëntide.* — V. 371 en 374 *w'd.* — V. 389 *andw'd'.*

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

—

XI. Snedig antwoord van Viglius aen eenen gezant des konings van Frankrijk.

Toen Viglius namens den koning van Spanje, voorzitter was van den hoogen Raed te Brussel, gebeurde het eens, dat een gezant uit Frankrijk aldaer vóór hem verscheen, en hetgeen hy in den naem van zynen koning te vragen had, in het fransch voordroeg, zoo als de meesten van zijn volk gewoon zijn te doen. Viglius antwoordde hem daerop in het friesch. De gezant nam dit zeer kwalijk, en vroeg hem of hy met zynen koning en met hem den spot dreef, vermits men hem antwoordde in eene tael, die hy niet verstond. Viglius hernam dadelijk : « Zoo spot gy dan ook met ons; want ik versta ook uwe fransche spraek niet. En « voegde hy er by » zijn wy meer gehouden uwe tael te kennen, dan gy de onze? Wanneer wy in Frankrijk iets komen vragen, dan spreken wy fransch. Het is dus ook billijk, dat als gy hier in Nederland iets komt verzoeken, onze tael gebruikt, of ten minste zijt gy gehouden u in het latijn uit te drukken, dat door den eenen, zoo wel als door den anderen verstaen wordt.

Apophthegmata Christiana, ofte Gedenck-weerdige, leersame en aerdige Spreuken... Door Wilhelmus Baudartium, *van Deynse.* Amsterd. 1657, in-4°. D. I, bl. 297-298.

OORKONDEN BETREKKELIJK HET KARTHUIZERS-KLOOSTER, BY GENT; DE GESLACHTEN VAN ARTEVELDE, VAN KORTRIJK, VAN VAERNEWIJCK, VAN HALEWIJN, VAN DER STRATEN, VAN MOERKERKE; DE DUITSCHE HANSE, ENZ.

1308-1483.

—

De stukken, die ik hier opneem, behooren tot het Archief van het Karthuizers-klooster, hetwelk ten jare 1328, te Royeghem by Gent gesticht was, en dat, tydens de zestiende eeuw, eerst uitgeplunderd, en in 1578, als te dicht by de stadsmuren gebouwd, afgebroken zijnde, eindelijk in 1584 binnen Gent op nieuw werd ingericht. Alhier bleef het bestaen tot in 1783, wanneer keizer Joseph II, dit en talryke andere kloosters deed afschaffen.

Tot hiertoe heeft men zich stellig te weinig bezig gehouden met de oorkonden voortskomende uit onze voormalige geestelyke gestichten. Dergelyke stukken zijn nochtans doorgaends niet van belang ontbloot. Zonder te spreken van de Archieven van eenige onzer abdyen, die veel hooger opklimmen dan die van onze hertogen en graven, treft men ook onder de gift- of verkoopbrieven en andere akten van latere eeuwen, veel op, dat onze aendacht ten volle waerdig is. Soms werpen die stukken een nieuw licht op de gebeurtenissen van het tijdvak, waeruit ze dagteekenen, maer meestal zijn het onschatbare bronnen, om ons met het burgerlijk-

en huiselijk leven onzer voorvaders, met hunne zeden en gewoonten, met den staet van den akkerbouw, met de wyze van rechtsvordering, enz., tydens de middeleeuwen, bekend te maken. Met een woord zy leeren ons een aental zaken, waerover men elders te vergeefs eenige inlichting zoù zoeken.

Het belang der oorkonden, die hier volgen, zal uit het bovenstaende opschrift alreeds in het oog loopen, al was het maer omdat men als een geluk mag beschouwen, iets te ondekken, hoe weinig dan ook, dat met den beroemden Jacob van Artevelde, over wien nog zoo veel duister hangt, eenige betrekking heeft. Al deze stukken zijn onuitgegeven behalve den giftbrief van Lodewijk van Nevers aen de Karthuizers, tot het oprichten van hun klooster vergund, die by Miraeus (1), doch niet geheel nauwkeurig en met weglating van eenige woorden, voorkomt.

Zeventien dezer stukken behooren tot de veertiende eeuw, dat groote tijdvak, toen de gemeenten in Vlaenderen het toppunt hunner macht hadden bereikt, en het volksleven alhier op eene verbazende wyze was ontwikkeld. Geen wonder dus, dat die oorkonden in de landtael waren opgesteld. Eene enkele maekt daerop eene uitzondering : het is de brief van Lodewijk van Nevers. Dit stuk, waerby de graef de spraek van zijn eigen volk verloochent, steekt zonderling af tegen het getuigschrift van de vertegenwoordigers der Duitsche Hanse, te Brugge, hetwelk ten bewyze strekt, dat ook andere volkeren, in vroegere dagen, onze tael verstonden en schreven (2), terwijl sommige onzer vorsten als vreemdelingen in ons land schenen te willen blyven.

Deze charters zijn tevens in 't algemeen aenzienlyke proeven van den kernvollen en zuiveren prozestijl der veertiende eeuw, die

(1) *Opera diplomatica*, D. IV, bl. 266.
(2) Ik heb dit reeds vroeger aengetoond. Men zie hiervoren bl. 41-48.

in de volgende zoo langdradig wordt, en met zoo veel uitheemsche woorden opgevuld is.

Drie dezer akten, namentlijk die van 1308, 1320 en 1325, dagteekenen van vóór de stichting des Karthuizers-kloosters, hetwelk maer in 1328 tot stand kwam.

De eerste oorkonde is een koopbrief, waerby Thomas van Vaernewijck twee bunderen meersch, die later aen de Karthuizers overgingen, bekomt. Onderscheiden leden van het geslacht van Vaernewijck waren de voorname weldoeners en begiftigers van het nieuw gestichte klooster (1), hetwelk in de nabyheid van de heerlijkheid Vaernewijck, waeraen zy hunnen naem ontleend hadden, gelegen was. Van daer dat die heeren in talryke der medegeelde stukken voorkomen, zoodat deze tot het samenstellen van eene nauwkeurige geslachtlijst van dit aenzienlijk en aloud huis, met vrucht zouden kunnen geraedpleegd worden.

De aenkoop door Thomas van Vaernewijck gedaen, gebeurde met veel plechtigheid in de balie van 's Gravensteen, te Gent, en dat in tegenwoordigheid van 's Gravenmannen, waeronder men voorname heeren en edelen van dien tijd opgenoemd ziet.

Te dezer gelegenheid druk ik de spijt uit, dat er tot hiertoe nog geen werk bestaet, waerin opzettelijk over den middeleeuwschen adel gehandeld wordt. Het ontbreekt vooral aen een boek, waerin men de oude heeren en bezitters onzer dorpen nauwkeurig vindt opgegeven. By Sanderus en by van Gestel treft men wel iets aen; doch dat is verre van volledig te zijn, en Du Chesne heeft slechts die geslachten behandeld, welke met het huis van Gent in verband stonden. De hier uitgegevene stukken leveren stof op voor de

(1) In het boek ten titel voerende : *Preuve tot betoogh dat die van het Geslachte moderne van Vaernewyck zijn de principael Fondateurs eñ Donateurs vanden Godts-huyse, ofte Clooster van de Carthusers Alsdan residerende tot Royghem, ende nu jeghenwordigh binnen de stadt van Ghendt.* Te Ghendt, by Bauduyn Manilius 1670, in-fol., komen de stukken, die ik hier uitgeef, niet voor.

lijst der heeren van Drongen tydens de veertiende eeuw. Ook komt hier in 1308, een heer van Lovendeghem, Jan van der Straten voor, waervan elders geene melding gemaekt wordt, en die blykends zijn wapen, tot een geslacht, hetwelk heden nog bestaet, behoorde. Ik voeg hier geheel dat stuk in *facsimile* by. Het is, zooals de meeste charters van dien tijd, uitmuntend geschreven. Ik heb er tevens de zegels van doen afbeelden, en het spijt my, dat ik, uit hoofde der kosten, niet alle die aen de andere stukken hangen, heb kunnen laten op hout of op een steen snyden. Ik heb my moeten bepalen tot een drietal, die ik als de belangrijkste beschouw.

Voor hen, die zich op de wapenkunde van vroegere eeuwen toeleggen, zouden de archieven van onze voormalige kloosters onuitputbare schatten opleveren.

De tweede oorkonde bevat den verkoop van twee leenen, gedaen vóór de Mannen van den ongelukkigen Zeger van Kortrijk, den schoonvader van Jacob van Artevelde. Men weet, dat de graef van Vlaenderen, eenige jaren later dien Zeger ter dood veroordeelde, en hem het hoofd deed afslaen. Ik heb 's mans zegel, waermede hy zelf het stuk bekrachtigde, in hout laten snyden.

Het derde stuk is eene overeenkomst gesloten vóór de Mannen van den heer van Gavere, als heer van Vinderhoute, tusschen de drie gebroeders de Meyer, wegens het bezitten van twee bunderen lands uit een leen van voornoemden heer van Gavere afhangende.

N^r IV is de giftbrief van Lodewijk van Nevers, daer ik boven reeds heb van gesproken.

In het volgende stuk wordt gewag gemaekt van eenen Jan Tollins, wiens dochter Margreet in huwelijk getreden was met Willem van Vaernewijck. Van dat oud edel geslacht

Tollins, wil men den grooten dichter Tollens doen afstammen.

De achtste oorkonde is de verkoopbrief van een leen aen Jan van Aertevelde, priester. Deze van Aertevelde, of zooals men algemeener schrijft van Artevelde, zal wel een bloedverwant geweest zijn van onzen Jacob van Artevelde, wiens tijdgenoot hy was. De overdracht gebeurde op de gewone wyze van dien tijd; zoo zegt men van de verkoopers : *Si ghinghens ute ende worpens met alme, ende dader toe met hande ende met monde aldat sire toe sculdech waren te doene.* Het geheel is voor de oude rechtsgebruiken belangrijk. — Nr. IX bevat eene verklaring over de waerde van den koop door Jan van Aertevelde gedaen, en staet in verband met het voorgaende. Een paer jaren later, gaf deze dit zelfde leen aen het klooster der Karthuizers. Ook het stuk dat deze gift bevat, (nr XIV), is voor al hetgene by het verkoopen van leengoederen gepleegd moest worden, merkwaerdig.

In de tiende oorkonde, van 6 Maert 1350, verklaert Christina van Steenlande, vrouw van Drongen, dat zy geheel voldaen is geweest van al de rechten, die haer toekwamen op het goed, hetwelk Willem van Vaernewijck aen de Karthuizers had geschonken, en ook op dat, hetwelk Lijsbeth van Aertevelde, begijn op het hof van Sinte-Elisabeth te Gent, aen hun verkocht had. Zie daer wederom eene Artevelde, tijdgenoote en waerschijnlijk bloedverwante van den beroemden Jacob. Ik heb den zegel van deze Christine, vrouw van Drongen, wier wapen half van Kortrijk en half van Artevelde — drie kaproenen, — was, in hout doen snyden.

De Nrs XI en XII hebben betrekking op eenen verkoop door Thomas van Vaernewijck, en eene gift door Willem van Vaernewijck aen het klooster gedaen.

In het dertiende stuk verklaert Loenijs, heer van Moerkerke,

als voogd van Christina van Drongen, dat hy van den Prioor der Karthuizers het verschuldigde recht ontvangen heeft van een leen, hetwelk het klooster aengekocht had. — Het volgende stuk heeft op de zelfde zaek betrekking, en is de eigenlyke verkoopingsakt van gemeld leen.

Nr XVI is de verklaring door Daniël van Halewijn en Catharina van Drongen gedaen, dat zy afzien van al de rechten, die zy zouden kunnen bezitten, of van alle aenspraek, die zy zouden gemaekt hebben op de goederen van het Karthuizers-klooster, en in zonderheid op het leen, dat onlangs aengekocht was. Zy schelden al wat hun zoù kunnen toekomen, geheel en al kwijt. De zegel draegt het wapen van deze Catharina, dat half Halewijn en half Kortrijk is. Ik heb dezen laten in hout snyden.

Het hierop volgende stuk is eene vercijnsing van goederen, aen het klooster toebehoorende, gedaen vóór de schepenen van Deinze.

Nr XVIII, het testament van Iwein van Vaernewijck, is eene allermerkwaerdigste oorkonde. De geleerde professor Matthaeus heeft in de vorige eeuw, een vijftiental middeleeuwsche testamenten uitgegeven (1); maer onder alle deze is er niet één, dat het in belangrijkheid kan halen by hetgene hierachter volgt.

In den uitersten wil van Iwein van Vaernewijck spiegelt zich de middeleeuwsche ridder volkomen af. Eerst wil hy, dat men elkeen voldoe, die met recht iets van hem te vorderen heeft. Hy beveelt, dat men hem in het klooster der Karthuizers by zynen vader begrave; doet eene gift aen deze kloosterlingen, alsook aen de Huisarmen van Gent, aen het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel aldaer en verder ook aen eenige kerken, waer

(1) Achter : *Andreæ Alciati jurisconsulti mediolanensis tractatus contra vitam monasticam*. Hagæ-Comitis 1740, in-4°, bl. 327-387.

onder die van O.-L.-Vrouw te Meeren, dat is Maria-kerke, die oudtijds onder den eersten naem bekend was (1). Hy maekt aen elken van zyne drie bastaerdzonen, Triestram, Gillekin en Ghodekin, eene lijfrente van twee ponden grooten tournoisen 's jaers. Ook zijn biechtvader, heer Iwein van Waeyenberghe wordt niet vergeten. Verder bekomen zyne bedienden de eene of andere gift. Zoo moet aen eenen dezer, *tpansier, ketelhoed, lappe, vorepipen ende anscoen, dat hy pleeght te voerne,* gegeven worden. Hy beschikt verder over eenige der kleederen, die hy gedragen heeft. Ook zal aen zynen valkenier een groote *blaed,* — eene soort van valk, — gegeven worden. De opnoeming van al die giften geeft ons een denkbeeld van de zeden en gewoonten der ridders van dien tijd. Opmerkelijk is de formule, waerby aen de uitvoerders van zynen uitersten wil volle macht gegeven wordt, om, zegt hy, aen al zijn goed *hare hande te slane stappants, als ic gevaren sal sijn van live ter doot, dat te heffene, te hebbene, te notene, te plotene, te vrome, te ontvromene, te peneghene, te vercoopene...*

De ridder van Vaernewijck en heer van Wayenberghe, zijn biechtvader, hieten beide Iwein, welke naem, zooals men weet, aen eenen der helden van den Arthurkring of van de *Ronde Tafel* ontleend is. Ik heb reeds vroeger aengetoond hoe grooten invloed het lezen der middeleeuwsche epossen op het kiezen van voornamen uitgeoefend heeft (2). Men voege dit voorbeeld by de anderen, die ik opgegeven heb. Den naem *Iwein* vindt men meestal door ridders of edelen gedragen. *Triestram,* zooals een der bastaerdzonen van den heer van Vaernewijck hiet, is insgelijks eene benaming uit de middeleeuwsche letterkunde genomen; als

(1) Buiten Gent hoort men nog veelal *Meerenkerke*, in plaets van *Mariakerke* zeggen

(2) C. P. Serrure en A. Voisin, *le Livre de Baudoyn*, Brux. 1836, in-8° bl. XVIII-XXVI. — Ook *Vaderlandsch Museum*, D. II, bl. 33-36.

voornaem werd hy dikwijls aen onechte, ook wel aen mismaekte kinderen gegeven.

De voorlaetste der hier uitgegevene oorkonden is eene gift aen het klooster door Daniël, heer van Drongen en Hansbeke, gedaen.

Ten slotte komt een nog al merkwaerdig stuk van den 29sten April 1482, waerby de vertegenwoordigers der Duitsche Hanse, te Brugge verblyvende, bekennen, dat zy uit handen van den Prioor der Karthuizers, te rug ontvangen hebben negen brieven en eenen register betreffende de schade, welke die van Hamburg, in vroegere tyden van wege die van Holland geleden, hadden. Waerom die stukken aldaer ter bewaring gegeven waren, en of dit met de gebeurtenissen, welke hier te lande, na de dood van Maria van Burgondië voorvielen, in verband staet, kan ik niet zeggen.

Uit onderscheidene der hier volgende oorkonden blijkt, dat het klooster der Karthuizers te Royeghem *'s Conincs dal*, in het latijn : *Vallis regalis* hiet; wanneer en waerom het dien naem draegt, heb ik nergends gevonden (1).

I.

1 Mei 1308.

Het si cont ende kenlic, allen den ghenen, die nu siin ende hier naer wesen sullen ende die desen tsaertere sullen sien ende horen lesen, dat Maes van Vaernewike, miin ser Domaes sone van Vaernewike, cochte jeghen Philipse uten Dale, ser Philips sone was uten Dale, die wonende was bi 's Graven stene, twee buunre meersch, lettel min of lettel meer, de welke gheleghen siin ten ende van der veste tEcker-

(1) Te vergeefs heb ik naer eenige inlichtingen over het Gentsche Karthuizers-klooster gezocht in : D. Petri Dorlandi. *Chronicon cartusiense.* Coloniæ, 1608, in-kl. 8°. — Ook niet in de *Notae seu elucidationes breves in* Dorlandi *chronic. carthusiensis libros* door Theodorus Petraeus, het zelfde jaer te Keulen gedrukt; alleen wordt in deze werken (bl. 463 en 105) melding gemaekt van eenen Oswicus Becanus, waerschijnlijk Oswicus van der Beke die om zyne geleerdheid en voorbeeldig leven tot Prioor van het klooster van Dijon, in Burgondië werd beroepen.

■. Ende die selve twee buunre mersche cochte hi te Heinrix bouf, soens; van den welken de voerseide Heinric wart tsvoerseits ps man, behoudeliken dien, dat de voerseide Maes van Vaerne- ende miin joncfrouwe, siin wiif, souden auden te hare beder Voert so kende wel de voerseide Philips, dat hem ghenouch ghedaen ende wel vergolden van den voerseiden twee buunre sche. Ende voert so ghelovede hem de voerseide Philips, up hem n ende up al, dat hi audende es van den here van den lande, dats stene, van den graefscepe van Vlaendren, warant te sine, quite omme quite peenghe. Dit was ghedaen bi wette ende bi vonnesse bi wilcore van den here ende bi vonnessen van den mannen in de e van 's Gravensteen te Ghent. Hier over waren alse 's Gravenman: here Jan van Lovendeghem van der Straten, miin here Diederic baec, der Diederic de Vos, Symoen van Vaernewike, Wasselin sch ende Gielis de Hont. Ende omme dat dese tsaertere sal bliven vast ende ghestade, so hebbic Goesin van Wielsbeke, balgu in leboerch, ende wii manne voerseit gheanghen onse propre seghele esen jeghenwoerdeghen tsaertere. Dit was ghedaen int jaer ons n als men screef ᴍ. ccc. ende achte, up den hiersten dach van s.

De eerste zegel is verdwenen. De andere vijf zijn op het hier bygevoegd *facsimile* afgebeeld.

II.

21 July 1320.

Soi uten Hove, bailiu mijns heere Seghers van Curtrike, riddere, r Abelijn, Segher van der Wostinen, Symoen van Baerle, Melijs den Aerde ende Jan de Brune, manne mijns heere Seghers voer- maken cont ende kenlijc allen den ghenen, die desen tsaertre n zien ende hoeren lesen, dat quam voor ons manne voerseit ver rgriete, Pieters Meiers wijf, ende verkende, dat soe hadde ghe- t drie leene: deen jeghen den heere Willem Crulle, dander en Wouter den Moer ende zijn wijf, ende terde jeghen Woutren den Driesce. Te welken voerseiden driën leenen ver Meergriete seit wettelike quam. Daer begheerde de voerseide ver Meergriete, nen zoude die voorseide drie leene legghen teenen vullen coepe van ponden parisise ende teere mansceep; ende daer wij manne voerseit, naent van Soije uten Hove, onsen wetteliken maenre in die tijt, sculdech ware te wesene met den rechte, daer wijsde wij manne seit, dat men vraghen zoude mijn heere Segheren voerseit, oft zijn

[illegible]

[illegible] De derde zegel van Seger [illegible], de vierde, zesde en de achtste, van *Seger van der W[illegible]tenen*, van *Symoen van Buerie* en van *Jan de Brune*, zijn zoo goed als geheel verdwenen. De zevende is tamelijk wel bewaerd. Het wapen is een hamer tusschen twee kruiskens; het omschrift luidt : ✝ [illegible]. Op het perkamenten bandjen, waeraen het zegeltjen hangt, leest men : *Melijs van der Aerde*.

(1) *Wij*, aldus.

III.

22 April 1323.

Het si cont ende kenlic allen den ghenen, die desen schartre zullen zien ende horen lesen, dat Jan de Meyer, Wouters Meyers sone, van Vinderoute, heeft wettelcke ghegoed sine broeders, Pietre den Meyer ende Gillis den Meyer, tote tueen buunren lands uten leene, dat Woutre de Meyer houdende es te Vinderoute van miin heere van Gavere. Van den welken leene Woutre de Meyer vorseit es man miins heeren van Gavere. De welke tuee buunre lands Jan de Meyer vorseit heeft bewiist ligghende in Vinderoute: deen buunre in de mersch te Westackere ende dander buunre in Cleene Boedoncskiin. Ende ware dat sake, dat yet ghebrake an dese vorseide tuee buunre lands, dat ghebrec soude Jan de Meyer vorseit vuldoen metter Hurst naest den Cleenen Boedonesk iine ligghende, ende vort up al dleen, dat Woutre de Meyer vorseit houdende es, daer ander liede man af siin mijns heeren van Gavere vorseit, ende vort up al dhervachtichhede, die Woutere de Meyer houdende es, so war dat soe ghelegen es. Vort es te wetene, so weltijt dat Jan de Meyer vorseit zal willen deelen have ende kateile, so moet Jan vorseit inbringhen al so zulke have ende also zulke kateile, alse hem ghegheven waren in hueleke. Vort es te wetene, so wat gode dat Pieter de Meyer ende Gillis de Meyer zullen hebben gheereghen met vadere ende moedere, dat goed zullen Pieter ende Gillis moghen houden buten ghedeele, zonder yet in te bringghene ofte ymene te deelene, zonder fraude ende malengien. Vort mach Jan voerseit houden also zulke husingghe, alse hi vinden zal up de herstede in Vinderoute, na ons sfader liif ende na onser moeder, zonder eeneghen deel te done sinen broeders vorseit van den vorseiden husingghen. Vort es te wetene, dat Woutere de Meyer vorseit ende joncvrouwe Marie, siin wetelcke wiif, bliven machtich van al haren goede, gheliic of alle dese pointe, die hier vorscreeven siin, niet en waren ghedaen no ghemaect. Vort es te wetene waromme Jan de Meyer vorseit dede dese goedinghe ende dese effenigghe sinen broeders vorseit, gheliic dat hier voorscreven es. Dit was ghedaen, omme dat Pieter ende Gillis, ghebroedere vorseit, souden willen ghedoghen, ware dat sake, dat Jan de Meyer vorseit eer storve dan Woutere de Meyer, siin vader, dat Jans Meyers ghetraude kint soude wesen in de stede van sinen vader, gheliic dat Jan de Meyer vorseit soude of hi leefde ende siins vader doet ghebede. Ende omme dat wi Pieter ende Gillis, ghebredere vorseit, willen, dat alle dese pointe,

gheliic dat si hier vorsereeven siin, bliven goed, vaste ende ghestade in hem zelven ende wel ghehouden, de welke pointe siin ghemaect bi ghemeenen maghen ende vrienden ende bi consente ende bi overeendraghene van ons driën: Jan de Meyer ende Pieter de Meyer ende Gillis de Meyer, ghebroeders vorseit. Ende omme de goedingghe, die ons Jan vorseit heeft ghedaen, so hebbe wi Pieter ende Gillis, ghebroedere vorseit, quite ghescolden alle de leene, daer Woutere de Meyer vorseit man af es. Alle dese pointe, gheliic dat si hier vorscreven siin, siin ghedaen wetteleke bi manighen van Gherraerde van Boelaer, baeliu miins heeren van Gavere vorseit, ende bi wiisdume van Boidene den Meyer, Pieter de Meyer, Boidiin de Tolnere, Jan van der Eeken, Daneel de Mey, Jan Herman, manne miins heren van Gavere vorseit, alse van den vorseiden leenen; ende bi vonnessen van Pietere den Meyer, Seger de Tolnere, Jan Boiin Siegeers sone, Roegeer de Tolnere, Woutere van der Straten, Arnout Goethals, scepenen miins heeren van Gavere, alse van der hervachtichheden ende haven vorseit. Ende omme dat alle dese dinghen vorseit wel ende wetteleke voere ons ghedaen siin ende verclaert bi wette, bi maninghen van den heere ende bi wiisdume van den mannen vorseit ende bi vonnessen van scepenen vorseit, al soe hier vorscreven es, so hebben wii Gheerraerd van Boelaer, baeliu vorseit, Boidin de Meyer, Pieter de Meyer, Boidin de Tolnere, Jan van Eeken, Daneel de Mey, Jan Herman, manne miins heeren van Gavere vorseit, ende Pieter de Meyer, Seghere de Tolnere, Jan Herman, Jan Boidin Siegeers sone, Roegeer de Tolnere, Arnout Goethals, Woutere van der Straten, scepenen vorseit, desen schartre bezeghelt met onzen zeghelen hutehanghende, in kenlijcheden der waerheid. Dit was ghedaen in jaer ons Heeren alse men screef M.CCC. ende XXV, den derden dach vore Sente-Marcs dach.

Origineel op perkament, waeraen dertien zegels hebben gehangen, de eene in groenen, de andere in rooden was. De derde en dertiende zijn verdwenen. De eerste zegel : † S' GERARDI DE BOELARE, het wapen uitgebrokkeld. De tweede, in rooden was : † S'BOIDI DE MEYERE, drie balken, waerdoor een keper. De vierde, in rooden was : S'BOIDI DE TOLNERE, een klimmende leeuw. De vijfde: S'IAN VAN EEKE, een tak van eenen eik. De zesde : † S'DANIEL DE MEI, een driedubbele tak of mei, waerdoor een balk. De achtste, in rooden was : S'... DE TOLNERE, een lam of *Agnus Dei*. De negende, in rooden was : S'IAN F. BOIDINI...; de kop van eenen ram. De tiende onduidelijk. De elfde, in rooden was : S' ARNOVT GOETHALS : een vogel, waerboven eene ster. De elfde : S' WOVT' VAN DER STRATE, een doodgeschoten en op den rug vallende hert.

IV.

3 Maert 1327 (1328).

Nous Loys, cuens de Flandres et de Nevers, faisons savoir à touz, que nous quatre boniers de terre, gisans hors des fortresces de no ville de Gand, ens ou lieu que on appielle Royenghcem, dalès le rivière dele Lis, pardevers Tronchiènes, avons, pour faire et establir un lieu et habitation de frères Chartrouz, et pour Dieu tout premiers et pour les prières que li dit frère feront et debvront faire pour nous, nos prédecesseurs et successeurs, et après pour les prijères que no amé eschevin, consaulz et boine gent de no ville de Gand nous en ont faites, quites, absolz et afranchis, quitons, absolons et afranchissons à tous jours pour nous, noz hoirs, nos successeurs, de toutes rentes, revenues, debttes, servitutes et exactions appartenans à nous, et desqueles le ditte terre est et estoit kerkié, oblegié et redevanle envers nous et envers nos briés de no Espier de Gand; et les ammortissons dès maintenant, sauve ce que le fondacion et la garde et la jurisdiction; aussi de touz meffais et excez, qui i avenront d'autres personnes que des frères ou rendus d'yceli lieu, en remaingnent et remanront à touz jours envers nous et envers nos hoirs et successeurs. Et par ensi que ceste lettre doit estre raportée à nostre prochaine renenghe par devant nos renneurz et certains chierkemanages et bonnages fais de la dicte terre et ostée et desecurée de no briés de no dit Espier de Gand, par loy et par jugement, en le manière qu'il appartient et que drois et raisons donnent, et appellés à ce ceauz qui i sont à appieller. Par le tiesmoing de ces lettres scellées de no séel, faites et données à Gand, l'an de grâce mil trois centz vint et seept, le tierch jour du mois de March.

Par Monseigneur et son consel, présens monseigneur Wautier de Harlebeke, monseigneur Bloc, chevaliers, monseigneur H. Braem, monseigneur S. de Mirabel, chevalier, Roger Briseteste.

Maior.

De zegel, die aen enkelen staert hing, is afgerukt. Op den rug staet: *Littera principalis amortizationis comitis Ludovici IIII^or bonariorum terre super que monasterium nostrum situm est, ac quitationis reddituum quibus eidem obligatur.* — *Gheregistreert in den Slapere*, f. 1. Eenigs zins onnauwkeurig en onvolledig uitgegeven in MIRAEI *Opera diplomatica*, IV, bl. 266.

V.

4 April 1339.

Cont ende kenlec si allen lieden, dat ic Magriete, Jhan Tollins dochter, Willems wijf van Vaernewike, wille ende beghere, dat alle de dinghen, die hier na volghen in dese codicille bescreven, vuldaen worden ghelijc minen testamente, ende dat icker in wederoepe, dat dat wederoepen si, ende dat icker toe doe, dat dat gheghevcn werden. Ende dat men desen brief steken wille doer miin testament ende bezeghelne met minen zeghele ende met meester Willems zeghele, miins prochipapen. Int eerste becommeric alle mine leene, die ic houdende bem, iii jaer lane de bladinghe, omme mede te vuldoene ende te gheldene miin testament; ende comteriet over, dat willic dat mine testamenteyurs gheven in aelmoesene, daert hem goed sal dinken. Vort willic, dat Willem van Vaernewike behoude have ende erve ende cateyle, alle die mi toe behoren ende die wi te ghadre houdende sijn, omme dat hi sal moeten ghelden mine huutvaerd, restoer, scult ende almoesene. Vort willic, dat Willem vorseit, omme de commere ende laste, die hem bliven zullen na mi, dat hi behoude alle de bladinghen tsinen live, die comen sullen van den tween leenen, die wij ghemene cochten, de welke ic ontfaen hebbe in mansccepen. Vort moet Willem vorseit bewisen ende besetten herfelike inde Hasselt, ·vi· pont parisise tsjaers; ende ic gheve ·xii· ℔ parisise tsjaers daer toe, die miin joncfrouwe van Zedelghem, miin moye, bewisen sal ende sculdech es te bewisene. Ende dese ·xviii· ℔ parisise zullen heffen de Tsaertereuse cuwelike mids dat si messe zullen doen dageliix over mine ziele. Ende van desen vorseiden ·xviii· ℔ parisise zullen sij gheven den nonnen te Ecloe ·xi· s. parisise tsjaers, teere pitanciën ende te miins vader jaerghetide; ende si zullen gheven ·xx· s. parisise tsjaers in Vroendijc, ghelijc dat daer gheteekent es, te miere moeder jaerghetide. Dit was ghedaen int jaer ons Heren als men screef M.CCC. ende XXXIX., tSondaghes voer onser Vrouwen dach. dat zoe ghebootsceepd was.

De twee stukken onder N° V en VI, bestaen slechts in kopy op een los vel perkament. Het schrift schijnt iets later dan de akten zelven, doch behoort nog in allen gevalle tot de tweede helft der veertiende eeuw.

VI.

22 April 1339.

Kenlec si allen den ghenen, die nu siin ende hier naer wesen zullen, dat joncfrouwe Agnees van Zenelghem in propren persoene heeft ghelooft joncfrouwen Grielen, Willems wijf van Varnewijc, te bezettene ende te versekerne wel ende sufficiantelike twalef ℔ parisise sjaers up herfachtechede har toe behoerende, ligghende te Zenelghem, daer joncfrouwe Griele, Willems wijf vorseit, wel ende sufficiantelcke up versekert zal siin, als van der versterften van Oliviere van Zenelghem, haren oem. Vort heeft joncfrouwe Agnees vorseit ghelooft de vorseide twalef ℔ parisise tsjaers te bezettene joncfrouwen Grielen vornoomt vor de wet, daer de vorseide herfachtechede gheleghen es, teerst als daer wet ghemaect ende ghestelt zal sijn ende dan zal dit belof, twelke hier ghedaen es, te nieute sijn ende van gheerre werden. Ende ware so sake, dat joncvrouwen Grielen vornoomt coste ofte scaden quamen als omme de vorseide bezettinghe te vervolghene, die coste ende die scaden heeft joncfrouwe Agnees vorseit har ghelooft up te rechtene ende ghenouch daer af te doene sonder minderinghe van den principale. Dit ghelof was ghedaen vor scepenen van der Kuere binnen Ghendt, den her Gheraerde den Neut, den her Janne van Steenbeke ende den her Heinrike Ghoethalse, up den twe ende twintichsten dach van Aprille, int jaer dusentech drie ondert neghene ende dertech.

Aldus staet in Scepenen boue van den zelve jare.

VII.

8 February 1345.

Wij Willem Wieric, Jhan van den Hove, Daneel van Walenbeke ende Willen van den Moortre, als schepenen in Doinze in desen tijt mijnts heeren van Vlaendren, doen te wetene allen lieden, dat Pieter de Moelnare ende Kateline, sijn wettelike wijf in desen tijt, hebben ghehuert ende ghenomen in erfliken pachte jheghen den pryoer ende jheghent convent van den Tsaertroesen bij Ghent, eenen beule,

een out bunder groet, gheleghen buten Doinze ter Stoet, ter mersche, tusschen Jan Sammans lant was, ane de west zide, ende Jan van der Lenden lant ane de oest zide. Ende te desen beulc behoort de driedeele van eenen halven scepe; ende daer of geeft men minen heere van Vlaenderen twalef schele parisise tsjaers te renten. Ende es te wetene, dat Pieter de Molnare ende Kateline vorseit hebben den vornomden beulc ende met al dat ter toe behoort, metten driedeele vanden halven scepe, verpacht om sesse pont parisise erveleke tsjaers, al sulc payment als onse heere van Vlaendren sal doen ontfaen van sinen lijfrenten, ende die te betaelne telken Kerssavonde. Ende Pieter ende Kateline vorseit ende hare nacommers, sullen moeten ghelden al de rente, die uten vorseiden beulcke ghaet, sonder verminderinghe van den vornomden sesse ponden parisise tsjaers. Ende es te wetene, dat Pieter ende Kateline vorseit, noo hare na commers, ne sullen den vorseiden beulc, noo niet datter toe behoort, met lijf renten, noo met erflikeu renten, noo met gheenen andren laste becommeren ofte besuaren, noo laten besuaren ende becommeren, het en ware bij wetene ende concente van den pryoer ende covente van den Tsaertroesen vorseit. Ende ghevicl, dat Pieter ende Kateline vornomt, ofte eenich van haren narcommers, den vorseiden pacht ghehelic niet betaelt en hadden te Sente-Jans messe, in midden somere naest volghende, den vornomden termine van paymente, so soude de prioer ende convent van den Tsartroesen vorseit hare hant moghen slane ane den vorseiden beulc ende ane al datter toe behoort ende ane al dat sier up vonden, met den driedeelen van den vorseiden halven schepe, sonder eeniche andere wettelichede der toe te doene, ende haren wille ende hare profijt der mede te doene, alse of des vorseits pachts noeint niet ghesijn en hadde. Ende Pieter ende Kateline vornomt, ofte hare nacommers, dien desen pacht aldus ghenomen worde, sauden den pryoer ende convente van den Tsaertroesen vorseit moeten betalen alle dachterstelle, die men hem tachter van den vorseiden pachte ware ende alle de costen, die sij ghedaen sauden hebben omme dese saken; ende hier inne sauden sij gheloeft sijn bij haren simplen woerden. Ende alle dese voorscrevene woerde ende pointe, ende elc sonderlinghe, wel ende noyalic te haudene ende te volcommene, so hebben Pieter ende Kateline vorseit, over hem ende hare naercommers, beloeft ende gheconcenteert, dat men tghebree der af saude moghen verhalen ane hem, die int ghebreke vonden worden ende an al thare, war dat gheleghen ware. In kennessen der wareden hebben wij schepenen boven ghenomt desen Tsaertre gheseghelt, elc van ons met

sinen propren zeghele huuthanghende, ter bede ende concente van partiën vornomt. Ghedaen int jaer MCCCXLV, den VIII[sten] dach van Sporkele.

Met vier zegeltjens in bruinen was, hangende aen dubbelen staert. De eerste zegel : ✠ S. GVI-LLEL-M.V VIE-RIC : drie roozen, waerover een dwarsbalk. De tweede : ✠ S. IEA ...... HOVE : een schild met kleine uitschulpingen; in het bovendeel drie sterren. De derde : S. DANE — L VAN WAL-ENBEKE : een schild met drie kepers; in elken der bovenhoeken eene ster. De vierde : S. WILL-ELMI DE-MORTRE : een moorenhoofd.

VIII.

16 December 1349.

Wij Jan de Ghousmet, de oude, bailliu ende wettelike maenre Jans van Woudringhem, die men heet uter Straten, Gillis Vrient ende Pieter de Meyere, manne mijns heeren van Vlaendren, gheleent Janne van Woudringhem, alse sine huusghenote van Rasen Onredenen, bailliu van der Ouderborch in dien tijt, dat dit ghedaen was, omme wet mede te doene in de sake, die hier navolghet; ende Jacop Bruusch, Bertelmeeus de Hont ende Jan de Hont, manne Jans van Woudringhem vorseit, doen te wetene allen den ghenen, die desen jeghenwordeghen tsaertere sien zullen ofte horen lesen, dat voer ons sijn comen in propren personen, alse voer heere ende voer wet, joncfrouwe Jane, Gheeraerds wijf van Kersine, ende Gheeraert vorseit, haer man, die hare wettelike te voghede ghegeven was, ende joncfrouwe Mergriete van Kersine ende Heinric Damman, haer man, die hare wettelike te voghede ghegeven was. Ende kenden ende verlijden, dat sij vercocht ebben wel ende wettelike den here Janne van Aerteveldc, priester, een leen van viertiene pont parisise tsjaers eeweliker rente. Ende dit omme ene somme van ghelde, waer af dat hare joncfrouwe Jane ende Gheeraert, haer voghet vorseit, ende joncfrouwe Mergriete ende Heinric, haer voghet vorseit, kenden vergolden ende al betaelt in goeden, ghereeden ende wel ghetelden pengen, so dat sijs hem wel ghepait hilden. Dit vorseide leen ebben de vorseide joncfrouwe Jane ende Gheeraerd, haer wettelike voghet, ende joncfrouwe Mergriete ende Heinric Damman, haer wettelike voghet, bewijst up Jans leen van Woudringhem ende up al, datten leene toebehoert, ligghende in de prochie van Lovendeghem; dwelke leen Jan vorseit hout van minen heere van Vlaendren. Ende dit

leen van viertiene ponden parisise tsjaers es ene utegoedinghe, die de vorseide Jan van Woudringhem ghedaen heeft joncfrouwen Janen, siere zuster, up sijn vorseide leen, alse over hare derde, dat hare verstaerf van vadre ende van moedre int vorseide leen; ende goedese der in wettelike bi maghen ende bi vrienden ende bi joncfrouwen Mergrieten, sinen wetteliken wive, omme hare de vorseide viertiene pont parisise tsjaers van hem in leene te houdene, ende ward daer af Jans, haers broeders man, met enen paer anscoen te cope ende ten versouke. Ende aldus so sal der Jan van Aertevelde ende sine nacommers, bringhers van desen tsaertere, besitten ende behouden eervelike ende eewelike dese viertiene pont parisise tsjaers in leene van Janne van Woudringhem ende van sinen oire ende nacommers, met enen paer anscoen, bewijst up svorseids Jans leen, dat hi hout van minen heere van Vlaendren. Ende te desen vorseiden leene van viertiene pont parisise tjaers eeweliker renten waren ghedaen wettelike drie Sondaghes kerchghebode ter stede, daer men de ghebode sculdech was te doene, van viertienachten te viertienachten. De welke ghebode zuver ende vry quamen uter kerken, sonder calainge ende sonder wedersegghen van hiemene. Doe maende de bailliu de manne watter joncfrouwe Jane ende Gheeraerd van Kersine, haer voghet, ende joncfrouwe Mergriete, haer lieder dochter, ende Heinric Damman, haer voecht, voerd toe sculdech waren te doene, omme hem lieden tontgoedene ende tontheervene van den vorseiden leene van viertiene ponden parisise tsjaers. De manne bespraken hem ende wijsden, dat de vorseide joncfrouwe Jane ende Gheeraert, haer voght, ende joncfrouwe Mergriete, haer dochter, ende Heinric Damman, haer voght, updroughen den heere in handen tvorseide leen te ser Jans bouf van Aertevelde vorseit, alse coepre, of sgheins bouf, die der ghiften weerdech ware; ende het ward alsoe ghedaen. Doe so quamen de vorseide joncfrouwe Jane ende Gheerart van Kersine, haer wettelike voght ende joncfrouwe Mergriete vorseit ende Heinric Damman, haer wettelike voght, ende droughen uppe den heere in handen dit leen van den viertiene ponden parisise tsjaers vorseit eeweliker renten, tę ser Jans bouf van Aertevelde, ende ghinghens ute ende worpens met alme, ende dader toe met hande ende met monde aldat sire toe sculdech waren te doene. Ende voert so quam voer heere ende voer wet Diederic van Kersine, joncfrouwen Janen ende Gheerards vorseits sone ende outste oir, met Heinrike den Amman, die hem wettelike te voghede ghegheven was, ende consenteerde met sinen voght desen vorseiden coep updraghen ende uteghaen ende alle de vorseide dinghen, ghelije

dat sij voren verclaerd sijn, alse haer lieder sone ende outste oir. Doe maende de bailliu de manne of dit voorseide leen van viertiene ponden parisise tsjaers eeweliker renten, so wettelike ware commen in sinen handen, dat hire den coepere der toe doen mochte ende der in eerven. De manne bespraken hem ende wijsden, dat dit leen so wettelike commen ware in 's heeren handen, dat hire den coepere toe doen mochte ende der in eerven. Doe so drouch de bailliu dit vorseide leen van viertiene ponden parisise tsjaers up den here Janne van Aertevelde vorseit ende eerfdene der in wettelike, alse in sijn proper leen ende eewelike rente, ghelijc dat hem al wettelike in handen commen was, omme den here Janne van Aertevelde ende sinen nacommers, bringhers van desen tsaertere, dit leen te behoudene eervelike ende eewelike van Janne van Woudringhem, talsulken rechte ende coustumen alst tote hare ghestaen heeft. Ende aldaer so ontfing Jan van Woudrighem den here Janne van Aertevelde vorseit te manne. Dese vorseide viertiene pond parisise tsjaers eeweliker renten moet Jan van Woudringhem ende sijn oir, of die dit vorseide leen van minen heere van Vlaendren besittende sal sijn, ghelden ende betalen den here Janne Van Aertevelde, ofte den bringhere van desen tsaertere of de copie der af onder seghel autentique, ten twee terminen van den jare, deen helt te Sente-Jans messe naestcommende ende dander helt te Kersavonde naestvolghende; ende also voert, ten twee terminen van den jare, eewelike duerende. Ende waerd so, dat der Jan vorseit, of de bringhere van desen tsaertere of de copie der af onder seghel autentique, niet ghegolden en ware van der vorseider renten telken termine, alsoet vorseit es, of binnen achte dagen daer naer onbegrepen, so mach der Jan vorseit, of de bringhere van desen tsaertre of de copie der af, sijn ghebrec ghetoeghet der wet, verteeren ofte doen verteeren, so waer dat hi wille, vijf scelghe parisise elkes daghes viertienacht lang, up Janne van Woudringhem of up sijn oir, up dit vorseide leen, dat hi besittende es of diet besittende sal sijn, ende sonder minderinghe van der principaelre renten. Leden oec die viertienacht ende der Jan vorseit, of de bringhere van desen tsaertre of de copie der af onder seghel autentique, niet vergolden en ware van der principaelre renten ende van den costen ende van der teere, alsoe voerseit es, so mach de vorseide der Jan, of de bringhere van desen tsaertere of de copie der af onder seghel autentique, gheven minen heere van Vlaendren of sinen bailliu van der Ouderboch of sine stede houdende, up tvorseide leen, daer dese rente up beset es ende up Janne van Woudrighem, of die dit leen namaels houdende sal sijn, twintech scelghe parisise, ende dat also menech waer-

ven als Jan vorseit of die dit vorseide leen houdende sal sijn, in ghebreke es, ommehem te bedwinghene ende te constraingierne gheldinghe te doene den here Janne van Aertevelde vorseit, of den bringhere van desen tsaertere of de copie der af onder seghel autentique, ende inninghe te doen ebbene vander vorseider eeweliker renten, van den costen ende van der teere, diere up ghedaen sal sijn, ende van der ghiften, die den heere ghegeven sal sijn ende van al, dat men hem der af tachter sal sijn; ende dit al sonder minderinghe van der principalre renten. Ende alle dese voorseide dinghe, ende elke sonderlinghe, waren ghedaen wettelike, also mense sculdech was te doene, bi maninghen van mi, bailliu vorseit, ende bi wijsdomme ende wetteliken vonnessen van ons mannen boven ghenoemt, met allen den maninghen ende vonnessen, diere toe behoerden, behouden elcx rechte, na de wet, coustume ende usaige van der stede, daert vorseide leen ghelegen es. Ende omme dat alle dese vorseide dinghen sullen bliven goed, vast, ghestade ende wel ghehouden teeweliken daghen, so ebbic Jan van Woudringhem, die men heet uter Straten, als heere van den vorseiden leene van viertiene pont parisise tsjaers, ende up wies leen dat sij beset sijn, desen jehenwordeghen tsaertere gheseghelt met minen seghele utehanghende, in kennessen der wareden. Ende wij Jan de Ghoutsmet, bailliu vorseit, ende Gillis Vrient ende Pieter de Meyere, manne mijns heeren van Vlaenderen vorseit, ende Jacop Bruusch, Bertelmeeus de Hont, manne svorseids Jans van Woudringhem vorseit, omme dat alle dese vorseide dinghen, wettelike voer ons ende bi ons ghedaen, sijn ende bliven sullen goed, vast ende wel ghehouden tallen daghen, so hebben wi, bi beden ende bi versouke van partiën, onse seghele ghehanghen aen desen jeghenwoordeghen tsaertere te gader met Jans seghele van Woudringhem vorseit, in kennessen der wareden. Dit was ghedaen int jaer ons Heren alsmen screef dusentech drie hondert neghene ende viertech, sMaendaghes voer Kersdach.

Origineel op perkament, voorzien van zeven zegels in groenen was. De eerste: het omschrift is onduidelijk, het wapen eene roos in eenen uitgeschulpten schild. De tweede zegel is afgesleten. De derde : S'GILLIS × VR - IENT : een hoorn, waerop twee vogels zitten. De vierde : S PIE-TER DE M - EYERE, een balk waerin twee blokjens en daerby twee ×; daerboven twee vogels. De vijfde : SEGEL - IACOB - BRVVS, een balk van zes op elkander geplaetste blokjens. De zesde : S' BERTEL..... een rechtstaende hond. De zevende : S'IOHIS CANIS... : een zittende hond.

IX.

6 Maert 1349 (1350).

Wij Rase Onredene, balliu mijns heeren van Vlaendren in de chastelrie van der Ouderburch van Ghent, Rase Calle, Robbrecht huten Weghe, Jacob van Kerneghem, Jacob van Muschole ende Boidin Bloeme, manne mijns heeren van Vlaendren, doen te wetene allen den ghenen, die nu sijn ende hier naer wesen sullen, dat quamen vor ons in propren personen Gillis de Vrient, Pieter de Meyere, manne mijns heeren van Vlaendren, ende Jacob Bruusch, Bertelmeus de Hont ende Jan de Hont, manne Jans van Wouderghem, ende andre maghe ende vriende Jans van Wouderghem vorseit ende joncfrouwen Janen, Gheraerds wijf van Kersine, Jans suster van Wouderghem voren ghenoemt, maecten ons cont ende kenlic, dat Jan van Wouderghem vorseit ghegoet hadde joncfrouwen Janen, sire suster boven ghenoemt, alse van der versterften van hare beeder vader ende moeder, ende gaf hare viertiene pont parisisc tsjaers erveliker ende eeweliker renten, over derde van den leene, dat hare verstaerf van vader ende van moeder, ligghende in de prochie van Lovendeghem, dwelke men hout van mijn heere van Vlaendren; te gheldene dese vorseide viertiene pont parisise tjaers erveliker renten, te sulken terminen, met al sulker teere ende met al sulken ghiften alse de tsartre in heeft ende verclaert, daer dese jeghenwordeghe lettre annex es ende dore ghefikiert. Ende omme dat wij, balliu ende manne mijns heren van Vlaendren boven ghenoemt, bi der kenlicheden, die wij ontfaen hebben, kennen dat tvorseide derde van den vorseiden leene vele beter es danne vieretiene pont parisisc tsjaers, so wijse wij den coep, die der Jan van Aertevelde gheecocht heeft, met allen den vorwaerden ende verbinden, ghelijc dat de tsaertre in heeft ende verclaert, daer dese jeghenwordeghe lettre annex es ende dore ghefikiert, goet, vast, ghestade ende van weerden teeweliken daghen. Ende dit was ghedaen bi maninghen van mi, balliu vorseit, ende bi vonnessen van ons, mannen voren ghenoemt, met allen den wetteliken maninghen ende vonnessen, diere toe behoren. Ende omme dat alle dese vorseide dinghen bliven sullen goet, vast, ghestade ende wel ghehouden teeweliken daghen, so hebben wij Rase Onredene, balliu vorseit, ende Rase Calle, Robbrecht huten Weghe, Jacob van Kerneghem, Jacob van Muschole ende Boidin Bloeme, manne mijns heren van Vlaendren

vorseit, bi beden ende versouke van partiën, dese lettre gheseghelt met onsen propren zeghelen hutehanghende, in kennessen der wareden. Dit was ghedaen int jaer ons Heeren, als men screef dusentich drie hondert neghene ende vierteeh up den sesten dach van Maerte.

Origineel op perkament, hetwelk, zooals het in het stuk zelve luidt, aen het voorgaende met de bandjens der zegels vastgesteken is. Het heeft zes zegels in groenen was. De eerste : SEGHELE RASE × ONREDENE. Het schild heeft in de eene helft een wild zwijn en in de andere drie balken. Op den tweeden is het omschrift onleesbaer : het wapen : eene roos, drie bezanten en een pael. De derde : S ROBBRECHT VA'DE WEGHE; vijf bezanten. De vierde : S. IACOB VAN KERNEGHEM, drie leeuwen met eenen pael op den kop. De vijfde : S' IACOB — I DE MV — SOLE; drie leeuwen, elk in een afzonderlijk schildjen in het groote schild. De zesde : S' BOI — DIN B — LOVME : in den hoek van het schild drie balkjens, en verder twee opene harten.

X.

4 Juny 1383.

Ic Kerste van Steenlande, joncfrauwe van Dronghine, doe te wetene allen den ghenen, die dese lettere zullen sien ende horen lesen, dat ic mi wel houde gepayt ende al vergolden van al den rechte, dat mi toebehoren mochte vanden goede, dat mijn her Willem van Vaernewike gaef den Tsaerterousen, bi Ghent; duelke goet vrouwe ver Lysane, mijns her Willems wettelike wijf voerseit, houdende es te haren live. Duelke goet es ghelegben indie prochie van Dronghine inde Asselt; int welke goet Lexus Soetemont ervachtich es als stervelic laet. *Item*, houdic mi wel ghepayt ende vergolden van den Tsaerterousen voerseit van der ervachticheden, die si cochten ende gheereghen hebben jeghen joncfrauwen Lijsbetten van Aertevelde, beghine te Sente-Lijsbetten. Van welker ervachticheden Maës Bette es stervelic laet. Ende dese erve es occ ghelegben in die prochie van Dronghine, inde Asselt, ende onder tselve hersceep. Ende waneer dat henech van desen sterveliken laten voernoumt varen van live ter doet, so moeten

die Tsaerterouse voerseit eenen anderen sterveliken laet setten, ghelijc dat Lexus Soetemoent ende Maes Bette voerseit waren, ende doen van den voernoumden goeden al, dat si sculdech sijn te doene van versouke ende van doetcoepe. Ende om dat ic, Kerste bovenghenoumt, wille, dat alle dese dinghe bliven goet, vaste ende ghestade van mi ende van minen hoere, hebic dese lettere ghesegheIt met minen propren seghele wte hanghende. Dewelke lettere was ghemaect ende gheseghelt int jaer ons Heeren, doemen screef dusentich drie ondert ende drie ende vijftich, den vierden dach van Wedemaende, ten ingane.

Origineel op perkament met den eenigs zins beschadigden zegel, die hier afgebeeld staet.

XI.

16 April 1358.

C. H. Y. R.

Kenlec sij allen den ghenen, die nu sijn ende hier na wesen zullen, dat joncfrouwe Juete, Heinricx dochter van Vaernewijc, met Symoene van Vaernewijc, haren wetteliken voecht, heeft verkent ende verclaert, dat Maes van Vaernewijc, hare ouder vader was, vercoehte in verledenen tiden wel ende loyalike ende in goeder trouwen den Tsaertereusen, buten Gent, twee buunre mersche, lettel min ofte meer, ligghende tenden van der vesten, bachten haer lieder cloester, omme eene zekere somme van peneghen, van der welcker Maes voerseit ghepayet was ende al vergolden in goeden ghereden ghelde; in de

welke voerseide mersch Heinric van Vaernewijc, hare vader, gheheerft was, ende die oec desen voerseiden coep octroyerde ende begherde, wilde ende beval, dat menne houden soude goed, vast ende ghestade, also hi gheloeft hadde Maese, sinen vader. Waeromme dat joncfrouwe Juete voerseit, alse gherecht hoer van deser voerseider mersch, omme te vulcommene ende te vuldoene de begherte ende den hutersten wille van haren voerders, heeft gheconsenteert in desen voerseiden coep, metgaders haren wetteliken voecht, Symoene van Vaernewijc voerseit, ende heeft gheloeft, in goeder trouwen ende in waerheiden, nemmermeer der toe te taelne noch der jeghen te doene bi gheenen engiene. Ende omme dit vast te makene ende dat altoes wel ghehouden sal sijn, so heeft joncfvrouwe Juete voerseit bekent, metgaders haren voecht voerseit, up al hare goet, waer dat gheleghen es, eist binnen Ghent of der buten, eene wetteleke scult van vijfteeh pond groete tornoise, dewelke de voerseide Tsaertereuse altoes zullen moghen hinnen ende verhalen, up dat hiemene jeghen dese voerseide ordinancie ende coep, ofte jeghen tghelof van hare ende haren voerders dade, ende de voerseide Tsaertereuse wilde moeyen ofte pinen, ende onghebruuc doen wilde met eeneghen wetten, costumen, usagen, forchen ofte hulpen, van der voerseider meersch. Ende al deser ghelike begherde ende wilde joncfrouwe Aechte, Heinricx weduwe voerseit, ende der voerseider joncfrouwen Jueten moeder, dewelke renuncierde ende scalt quite na der begherten van Heinricke voerseit, al dat recht, dat soe hadde ofte hebben mochte, nu ende teeuweliken daghen, an de voerseide meersch, in wat manieren dat wesen mochte. Hier over waren gheroepen in orconscepen, alse eervachteghe liede in Ghent, Ghiselbrecht de Grutre, Ghiselbrechts zone was, ende Lievijn Rijnvisch. Dit was ghedaen int jaer ons Heeren, doe men screef M.CCC. vijfteeh ende achte, den zestienden dach van Aprille.

O. G. R. A.

Chyrograef op perkament.

Op den rug leest men van vier verschillende handen :

1° *De prato quondam Thome de Vaernewijc.*
2° Van onser Mersche bi der vesten.
3° Onse Cloester; hoe dat wij cochten jeghen Mase van Vaernewijc .ii. buenre mersch bider vesten, bachten onsen cloester.
4° Chartre hoe dat wij cochten jeghen Maese van Vaernewijc .ii. bunderen mersch tenden van vesten, bachten onsen clooster.

XII.

6 December 1358.

Kenlijc zij allen lieden, dat vanden ghedinghe ende ghescille, dat was tusschen Symoene Gommare, ane deene zide, ende den Tsartereusen buten Ghend, ane dandere zide, alse omme plecke van mersche, die de Tsartereuse vorseit huter ghiften van mer Willemme was van Vaernewijc ende van mire vrouwen, zinen wive, besaten. De welke mersch Symoen vorseid seide, dat Gheleins Hoymans was, sijns zweers, ende datse mer Willem besat in pachte ende anders niet. Daer toe de Tsartereuse seiden, dat zij de mersch hilden over hare goed, ende wilder hem yemene yet af heesschen zij bodens hem te wette vore de wet, daer de grond onder gheleghen ware. Scepenen vander Cuere in Ghend : Jurdaen ser Sanders, Philips van Oudenarde ende hare ghesellen wiisden de zaken te bedinghene ter wet, daer de erve onder es gheleghen, mids dat grond es van erven buten den vryeden vander stede van Ghend gheleghen ; ende dadens hem af. Ghedaen up den zesten dach in December int jaer M ·CCC· LVIII.

Aldus staet in Scepenen boue vanden zelven jare.

Kopy op papier, XIVe eeuw.

XIII.

23 Mei 1359.

Ic Loenijs, heere van Moerkerke, riddere, doe te wetene allen den ghonen, die dese lettere zullen sien ende horen lesen, dat ic hebbe ontfaen inden name van joncfrouwen Katelinen van Dronghine, als haer wettelike vocht, van broeder Jan den Moelnere, prioer van den Tsaerterousen, bi Ghent, ende van den Covente, al drechte, beede van coepe ende van tienden penghe ende van al den rechte, dat ons toe behoeren mochte, als van den leene, dat si gheereghen hebben ende gheecocht jeghen Dav ite den Coyere ende bi beloften, die Davijt beloefde Segheren, sinen hausten broeder, voer oghen te bringhene ende af te doen ganc van alden rechte, dat hire an hadde ofte hebben mochte. Ende Jan vanden Velde, doude, es in dit voerseit leen wettelic gheheerreft ter Tsaerterouse houf, als stervelic man, ende na de doet van hem, eenen andren sterveliken man, ende also voert

van live te live, om te doene al, dat men sculdech es te doene vanden voerseide leene. In kenlicheden der wareden hebic dese presente lettere gheseghelt met minen seghele wtehanghende. De welke lettere was ghemaect ende gheseghelt int jaer ons Heeren, doe men screef dusentich drie ondert ende neghen ende vijftich, den drie ende twintichsten dach van Meye.

De zegel, die aen enkelen staert van perkament hing, is verdwenen.

XIV.

2 November 1359.

Ic Jan van Woudringhem, die men heet wter Straten, doe te wetene allen manieren van lieden, die dese presente lettere zullen sien ende hoeren lesen, dat der Jan van Aertevelde, priester, heeft ghegheven ende gheeft, ende bi consente van sinen houdsten oere, in purre aelmoesenen ende om Gode, over sine ziele, den prioer van Coninxdale van den Tsaerterousen, bi Ghent, ende den covente van den Tsaerterousen vorseit, dleen, dat der Jan voernoumt houdende was van mi. Duelke leen es van viertien ponden parisysen groet elx jaers ervelic, euwelic durende, ghelijc dat de tsaertere verclaert, diere af ghemaect es, die beseghelt es met minen seghele ende met mijns bailius seghele, met mijns heeren mannen van Vlaendren seghelen ende met mire manne seghele, ghelijc dat si inden tsaertere ghenoumt staen, diere af ghemaect was in dien tijt, dat der Jan van Aertevelde voerseit dit voernoemde leen cochte. Ende dien selven tsaertere voerseit heeft der Jan van Aertevelde voernoumt ghetlivreert ende ghegheven den prioer vanden Tsaerterousen voerseit, met al der theere ende verbinde, die de voerseide tsaertere inhout ende begurt heeft, om inninghe te hebbene van den voerseiden leene van viertien ponden parisysen voerseit. Ende Jan van Hoedone es in dit voernoumde leen wettelic gheherreft ter Tsaerterouse bouf als stervelic man; ende waneer dat Jan van Hoedone voerseit es ghevaren van live ter doet, so moeten die prioer ende teovent van den Tsaerterousen voernoumt eenen anderen sterveliken man doen versouken dit voerseide leen met eenen nieuwen paer anseoen : ende alsoe voert van live te live, also langhe alst der Tsaerterouse es ende sijt niet en vercoepen. Ende in al deser manieren wasser der Jan van Aertevelde voerseit af

onthuut ende ontheerreft wel ende wettelic, met al den kereghehoden ende wetteliken maninghen ende wetteliken vonnessen, diere toe behoerden te doene ende sculdech waren toe te behoerne met den rechte, ende onghecalengiert wter kerken commende. Ende Jan van Hoedonc voerseit wasser wel ende wettelic in gheerreft, ghelijc dat voeren verclaert es, na wet, costume ende usayge van den hove Jans van Woudringhem bovenghenoumt, daermen dit voerseide leen of houdende es. Ende in al deser manieren deder die prioer voernoumt gheel ende al ghenouch den heere ende der wet van alden rechte, datter hem an cleefde ofte toe behoeren mochte met den rechte. Ende om dat ic Jan van Woudringhen, die men heet wter Straten boven ghenoumt, wille dat alle dese dinghe bliven goet, vaste, ghestade ende wel ghehouden van mi ende van minen nacommers, so hebic dese presente lettere gheseghelt met minen seghele wtehanghende. Ende versouke ende bidde an Jan Goetalse, Coelijns sone, minen bailiu ende wettelic maenre in dese sake, ende versouke ende bidde minen mannen, an Jacob Brusche ende Jan den Hont, dat si willen dese presente lettere seghelen met haren seghelen wtehanghende mids gader den minen. Ende om dat wij, bailiu ende manne voernoumt, wel kennen ende weten, dat al dese voerseide dinghe waren ghedaen wel ende wettelic ende al wettelic voer ons ende met ons, ende stede sijn sculdech te houde, so hebben wi, bi beden ende wte versouke van paertiën in allen siden, dese presente lettere gheseghelt met onsen seghelen wtehanghende. Dewelke lettere was ghemaect ende gheseghelt int jaer ons Heeren, doemen screef dusentich drie ondert neghen ende vijftich, in Alrezielen daghe.

Met vier kleine zegels in groenen was. De eerste is byna geheel gebroken en onleesbaer; de tweede: × S'IAN GOETHALS : eene lelie. De derde: × S'I - AC - OP - BR - VVS - CHE, met eenen balk, waerop zes schuins boven elkander staende blokjens. De vierde : × S. IOHIS CANIS... een zittende hond.

XV.

10 November 1359.

Wi Philips van den Bussche, bailiu ende wettelic maenre binnen der prochiën van Dronghine, van joncfrouwen Katelinen mannen van Dronghine, ende mijns heeren van Moerkerke, joncfrouwen Katelinen

wetteliken vocht in desen tijt, Pieter de Meyere, Gillis Vrient, Philips Abelijn, Philips de Brant, Jan de Groete Willems sone, Segher Dobbelere ende Segher van der Menroeden, manne jonefrouwen Katelinen ende mijns heeren van Moerkerke voerseid, in dien tijt, dat dese dinghe waren ghedaen, maken cont ende kenlic allen den ghenen, die desen jeghenwoerdeghen tsaertere zullen sien ende hoeren lesen, dat de prioer van Conijnxdale van den Tsaertcrousen, bi Ghent, ende tcovent van den Tsaertcrousen voerseit hebben gheeocht wel ende wettelike jeghen Davite den Coyere, dleen, dat Davijt voerseit houdende was van jonefrouwen Katelinen van Dronghine ende minen heere van Moerkerke, jonefrouwen Katelinen vocht voernoumt, met al der juridictiën ende rechte ende laten, die den voernoumden leene toeboerende zijn ende toegheboert hebben tote den daghe van heden, beede in erfgronde, in laten ende in pennijnc renten, om een seker somme van ghelde. Van welker somme van ghelde hem Davijt de Coyere voerseit wel hout vergolden ende al betaelt. Duelke voerseit leen es gheleghen binnen der prochiën van Dronghine, ende es groet om die mate van achte ghemeten, lettel min ofte lettel mee; dats te verstane: tuee ghemete acker lands ligghende in den Hoeftacker, ende ses ghemete mersche, lettel min ofte lettel mee, ligghende in Blaermeersch, ende vive ende viertich schele parisyse erveliker renten; de welke vive ende viertich schele parisyse voerseit ghelden de late, ghelijc dat si in den errefbrief staen, daer men die rente wte ontfaet. Ende dat mijn heere van Moerkerke voerseit, vocht van jonefrouwen Katelinen van Dronghine voernoumt, consent ghedreghen heeft ende consenteert, dat de coep van desen voerseide leene voert ghegaen es, dats in al der manieren ghelijc dat hier na ghescreven staet. Ende dat es, dat die prioer ende tcovent van den Tsaertcrousen voernoumt eenen ghedieden sterveliken man hebben doen erven in dit voerseit leen. Ende so wanneer dat die stervelike man es ghevaren van live ter doet, so moeten die prioer ende tcovent voernoumt eenen andren sterveliken man doen versouken dit voerseit leen ende in erven staen, ende ghever sterrefcoep af ende doenre af al, dat hi sculdech es te doene met den rechte, ghelijc dat men ghedaen heeft tote den daghe van heden, als van eenen vvullen leene van tien ponden parisysen te versouke; ende also voert van live te live ervelic, euwelic durende, also langhe alst der Tsaertcrouse es, ende sijt niet en vercoepen. Ende in al deser manieren wasser Davijt de Coyere voerseit wettelic ende al wettelic af onthuut ende ontheerreft, ende bi consente van Seghere den Coyere, Davijts

voerseils houdste wetteliken oere. Ende Segher de Coyere voerseit ghinc wettelic af van den derden van desen vournoumden leene ende van al den rechte, dat hi hadde ofte dat hem toebehoeren mochte met den rechte an dit voerseit leen, ende nemmermeer niet der an te heeschene om heneghe sake, die herte ghepeinsen mochte. Ende Jan van den Velde, Soyurs sone, wasser wel ende wettelike in gheheerreft ter Tsaertcrouse houf, te alsulken rechte alst voeren verclaert es, met alden keregheboden ende wetteliken maninghen ende wetteliken vonnessen, diere toe behoerden te doene ende sculdech waren toe te behoerne met den rechte, ende onghecalengiert wter kerken commende, behouden joncfrouwen Katelinen rechte van Dronghine voerseit, ende elx rechte. Ende de prioer ende tcovent van den Tsaertcrousen voernoumt hebben gheel ende al ghenouch ghedaen den heere ende der wet van al den rechte, datter hem aneleefde ende toe behoeren mochte met den rechte. Ende om dat wi, bailiu ende manne boven ghenoumt, wel kennen ende weten, dat al dese dinghe ende elc point sonderlinghe, dat dese jeghenwoerdeghe tsaertere in hout, waren ghedaen voer ons ende met ons, met al den keregheboden ende wetteliken maninghen ende wetteliken vonnessen, diere toe behoerden te doene ende sculdech waren toe te behoerne met den rechte, na wet, costume ende usayge van den hove van Dronghine, daer men dit voerseit leen af houdende es, behouden joncfrouwen Katelinen rechte van Dronghine voernoumt. Ende om dat stede sculdech es te houdene, so hebben wi, bailiu ende manne boven ghenoumt, desen jeghenwoerdeghen tsaertere gheseghelt, elc onser met sinen seghele wte hanghende. Dewelke tsaertere was ghemaect ende gheseghelt int jaer ons Heeren, doe men screef dusentich drie ondert neghen ende vijftich, den tienden dach van November.

Origineel op perkament, waeraen acht zegels in groenen was gehangen hebben : de vijf laetste zijn zoo goed als geheel verdwenen. De eerste : + S. PHIL-IPPVS DE SILVA : eene lelie, waerboven een driepuntige pael; de tweede : S' PIE-TER DE M-EYERE : wapen met eenen balk, waerop drie blokjens, en daernaest twee +; bovenop twee sterkens. De derde : S' GIL.. ..IENT; een halve maen of hoorn, waerboven twee vogels.

XVI.

September 1362.

Wij, Daneel van Haelewine, rudder, ende Kateline van Dronghine, mijn wettelike wijf, ervachteghe vrouwe wesende vanden hove van Dronghine ende van dien, dat daer toe behoert, doen te wetene allen manieren van lieden, dat wij hebben ghegheven ende gheven puerlie om Gode ende scelden quite al derechte ende alle calaingiën, die wij ghedaen mochten hebben ten prioer waert ende ten convente van sConinxdale bi Ghend, vander ordinen van Saertreusen, ochte teeneghen goede, dat hem lieden toe behoeren mochte, sonderlinghe vanden leene, datsi cochten jeghen Davite den Coyere, daer si wettelic toe commen sijn ; voert al de rechte, dat wij hebben mochten an alrande houdt, dat staende es in de Hasselt, die mijn her Willem van Vaernewijc an hem trac, ende vortijts over sine hilt, daer toe dat wij te hem waert calainge ghedaen mochten hebben. Dese calaingiën ende alle andre calaingiën, die wij te hem waert, ofte te haren goede waert, calainge ghedaen mochten hebben tote den daghe van heden, in wat manieren dat mochte sijn ofte gheweest hebben, hebben wij quite ghescolden ende scelde quite, ghelijc dat voerseit es. Ende omme dat wij, Daneel ende Kateline bovenghenoemt, willen, dat alle dese dinghen bliven goet, vaste ende welghehouden van ons ende onsen nacommers, so hebben wij dese presente lettre ghezeghelt, elc onser met sinen zeghele vthanghende. Dit was ghedaen int jaer ons Heeren, als men screef dusentech drie ondert twee ende sestich, binnen der Octave onser Vrouwe in Septembre.

Op den rug der charter leest men : *van sCoyers lene ende van den houte in de Hasselt.*

Origineel op perkament met twee, min of meer beschadigde zegels, in groenen was, aen dubbelen staert. De eerste draegt het schuinsliggende wapen van Halewijn : drie leeuwen met eenen pael ; daerboven een helm met versiering. De ander is hier afgebeeld.

XVII.

21 February 1370 (1371).

Wij, Willem Wieric, Lodewijc van den Steene, Willem van den Moortere ende Gillis Snellaerd, als scepenen ons gheduchts heeren ende printsen van Vlaendren in de stede van Doynse, in desen tijt, doen te wetene ende maken kont allen den ghenen, die desen presenten tsaerlere sullen sien of horen lesen, dat broeder Jhan van der Stoct, prior van den godshuse van den Tsaertreusen, bi Ghend, ende convent van dien selven Godshuse hebben ghegheven ende gheven Jhanne van Meyghem ende sinen naercomers een stic erven ligghende teenen buelke, jeghen de west zide van den straetkine, also men gaet van Doynse ten Stocke ter mersch waerd, teenen eweliken ende erveliken tsense, omme viere scellinghe ende neghene penninghe grote tsjaers, ende al den commer ende rente ghewcert, die ute deser voerseider erven gaet, ongheminderl van desen vorseiden erveliken tsense. De welke erve es vri poortgoet te Doynse, ende es vierhondert roeden groot ghentsche mate, lettel meer of min. Den welken voerseiden buelc der Heinric de Wulf gaf den clooster vornoumt. Voort es te wetene, dat Jhan vorseit hier toe heift gheleyt ende verbonden een stic erven, een half ghemet groot, lettel meer of min, dat wilen eer was Trisen sMolnaren, ende leicht bi den muelnen te Doynse, an de oost zide van der straten, ende es ooc vri poortgoet te Doynse, omme desen vorseiden erveliken tseins mede te besettene ende te versekerne. Voort es te wetene, dat Jhan vorseit ende sine naercomers desen vorseiden erveliken tseins, ·iiii s. ende ·ix· d. gr. sjaers, betalen ende ghelden moeten den clooster vornoemt, elx jaers telken Kersavonde naer vrome, ende met al sulken paymente als ghemeenlike in bursen sal gaen, ende onbegrepen alle jare tote elken Meydaghe daer naest volghende. Ende waert also, dat eenich Meydach over lede, ende de clooster vorseit dan niet betaelt ende wel vernoucht ne ware van desen vorseiden erveliken tsense, so es te wetene, dat de clooster vorseit moet senden haren sekeren bode te Doynse of te Vinct, al daer Jhan vorseit of sine naercomers wonen sullen, om desen vorseiden erveliken tseins. Ende es de sekere bode dan niet betaelt ende wel vernoucht van desen vorseiden erveliken tsense, so mach de sekere bode daer naer verteren ·v· s. parisise elx daechs, waer dat hi sal willen, up Jhans ende siere naercomers cost vorseit, viertienacht lanc ghedurende; ende dan

moet Jhan voerseit, of sine nacomers, binnen dien viertienachten te Ghend, in den clooster vorseit comen of senden ende betalen den clooster vorseit den principalen tsens ende alle de coste, diere up verteerd sullen siin binnen dien viertienachten, ongheminder van desen principalen tsense. Ende waert also, dat die viertienacht over leden, ende de clooster vorseit dan niet betaelt ende wel vernoucht ne ware, beede van den principalen tsense ende van den costen van der teere, so es te wetene, dat de vorseide clooster dan hand soude moghen slaen an alle beede dese parcheele van deser vorseider erven, ende haren wille mede doen, als met haren propren goede, mits dat de clooster vorseit dan jeghen de stede van Doynse sal doen, dat hi sculdich es te doene. In kennessen der warede ende om de meerre versekerthede hebben wij, scepenen vornomt, desen tsaertere ghesegheelt, elc met sinen zeghele vuthanghende, bi versouke ende ter bede van partiën an beeden siden. Ghedaen ende ghemaect int jaer van gratiën, doe men screef int carnatioen dusentich drichondert ende seventich, den een ende twintechsten dach in Sporkele.

Origineel op perkament met vier min of meer beschadigde zegels in groenen was, aen dubbelen staert van perkament. De eerste : + S. MI VVIERIC, met een wapen van drie vijfbladige roozen, waerdoor een balk. De tweede : + S. LODEWIIC VANDEN STENE : drie vogels, waerover een keper. De derde, + WI.... DE MORTRE : een moorenhoofd. De vierde, × S. GILLIS SNELLAERD : in het bovendeel drie bladeren, in het onderdeel drie roozen; een keper over het geheel.

XVIII.

8 October 1372.

Innomine Domini amen. Hoc est transcriptum, seu exemplar testamenti, seu ultime voluntatis bone memorie domini Ydvani de Vaernewike, militis, scripti in verbis flamingis, non cancellati, non aboliti, non abrasi, sed sani et integri, verisque sigillis propriis ipsius testatoris executorumque suorum et scabinorum seu testium in eodem testamento nominatorum, ut prima facie apparebat, sigillati, hujus continencie et tenoris :

In de ghebenedide name tsVaders ende tSoons ende tsHelichs Gheests, *Amen*. Ic Ywein van Vaernewike, ruddere, machtich van minen ghedachte bi der graciën van Gode, hebbende te mi waert mine vijf sinne, peinsende, merkende ende wel vorsiende, dat negheen dinc zekerre es dan de doot ende niet onzekerre dan de wile, ende dat de creature niet en heeft wat soe andworden mach haren Sceppere over hare verdiente; wille vorsien de avontuere der doot met testamenteliker ordinanchiën : make, stichte ende ordinere mijn testament ende minen utersten wille van den ghoede, dat mij God verleent heeft, bi den rade van ghoeden vroeden lieden, in de eere ons Heeren, der maghet Sente-Mariën ende allen Gods Heleghen, in verlanessen van allen minen sonden, over mine ziele ende over alle der gheere ziele, diere metten rechte sculdich sijn ane te deelne, in de maniere, die hier naer volghet bescreven. Int beghinsel offeric Gode, den almachteghen vader, der maghet Sente-Mariën ende alle den hemelschen gheselscepe, mine ziele ende minen lichame der kerkeliker sepulturen. Vort wille ic ende begheere, dat men ghelde alle de scult, die ic sculdech sal sijn als ic vare van live ter doot, ende dat men allen den ghenen ghenouch doe, die hem met redenliken zaken van mi te beclaghene sullen moghen hebben, van den ghereetsten ghoede, dat naer mi bliven sal. Daer na, omme de remedie van miere zielen, so kiesic mine sepulture ten Saertoreusen in tgraf, daer mijn heere, mijn vader, in leeght. Ende de gheve den Saertoreusen de ervelike rente, die ic hebbe up den beele van Westvoerde, met allen den verbinden ende condiciën, ghelijc dat soe mi nu toebehort, ende tvisscherikin der bij ligghende, ende twintiche vlaemsche grote tornoyse tsjaers erveliker renten, die ic hebbe up Lijsbetten Crauwels beele. *Item* ghevic der kerken, den Heleghen Gheest ende onser Vrauwen te Meeren, een pont grote tornoyse. *Item*, der kerken tEckerghem een pont grote tornoyse. *Item*, den Helighen Gheest tEckerghem tiene scell. grote tornoyse. *Item*, Sente-Jans ende Sente-Pauwels huus ter Waelbrugghen, twee scell. grote tornoyse. *Item*, den huusbaermen te deelne vijf scellinghe grote tornoyse. Vort so begheere ic ghedaen te hebbene dertich zielmessen over mine ziele up den dach, dat ic ghevaren sal sijn van live ter doot ofte tsander daghes der naer. Ende vort een jaer lanc elkes daghes ene messe. *Item*, so ghevic Triestramme, Gillekine ende Ghodekine, minen bastaerden kindren, elken twee pont grote tornoyse tsjaers te sinen leve; ende wille, dat mense hem wel versekerre ende besette up tgoet te Scoubrouc. Ende gheve vort elken minen bastaerden kindren vornoemt een pantsier, eenen ketelhoed

ende een paer platine anscoene. *Item*, der Yweine van Wayenberghe, priester, minen gheesteliken vader, so ghevic twee silverine scalen. *Item*, ghevic Lievine van Hijfte een pont grote tornoyse. *Item*, Pietren van Kets een verkin van den besten, sonder een. *Item*, Pietren van der Beke 't pansier, ketelhoed, lappe, vorepipen ende anscoen, dat hij pleeght te voerne, midts dat hij noynt huere van mi en gheereegh. *Item*, Annekine den Coc een pont grote tornoyse ende alle de wambayse, die te minen rugghe behoren, ende een ghestacete blauwe hoyke. *Item*, joncvrouwen Katelinen, die met ons woent, mine langhe ondersnedene dobbele hoyke. *Item*, Gillise van Vive een lombaerds pantsier. *Item*, Gillise, den valkenere, eenen groten blaed. *Item*, Tjannen, den jonewive, twee scell. grote tornoyse. Ende in mijn jeghenwordich testament ende utersten wille so kiesic ende sette te minen testamentoers, mine sonderlinghe lieve verminde vriende in Gode, den heere Yweine van Wayenberghe, minen prochipape ende gheesteliken vader, heer Janne Veleyne, ruddere, vrouwe Katelinen van Wineghem, minen wetteliken wive, ende Janne van der Mersch. Ende bidde hem lieden oemoedelike, dat sijt wesen willen, ende beveelt hem in hare zielen, dat sij alle dese vorseide dinghen vulmaectelike doen vuldoen ende vulcommen, so men eersten mach naer mijn leven. Inder welker testamenteeres hande ic sette, binde ende late ghebonden al dat goed, dat ic nu hebbe ende dat naer mi bliven sal. Ende obligere dat tallen wetten, hoe, waer ofte in so wat manieren, dat gheleghen ofte ghesceten mach sijn, omme mine testamenteeres ane al hare hande te slane stappants, als ic ghewaren sal sijn van live ter doot, dat te heffene, te hebbene, te notene, te plotene, te vromene, te ontvromene, te peneghene, te vercoopene ende minne scult te inne ende aldies paysivelike te ghebrukene tote dier tijt, dat dit mijn jeghenwordich testament ende utersten wille vuldaen sal sijn ende in alle sine pointe vulcommen. Ende ware dat zake, dat alle mine testamenteeres hier toe niet verstaen mochten ofte en wilden, so willic, dat so welke drie ofte twee, diere toe verstaen willen ende moghen, hebben volmacht alle dese vorseide dinghen, ende elke sonderlinghe, vulmaectelike te vuldoene ghelijc of sire alle waren. Ende vort ghevic allen minen testamenteeres, ende elken sonderlinghe, vulle macht ende sonderlinghe bevelen pocurerers in hare stede te settene ende machtich te makene eenen ofte meer, omme te werne ende te wederstane alle persoene, die hier jeghen willen doen segghen, ofte enich point, datter inne staet, beletten. Ende so wat costen ofte scaden, die mine testamenteeres sullen doen omme dequoyseen van minen jeghenwordeghen testamente, dien willic

dat sij nemen van den ghereetsten goede, dat naer mi bliven sal. Vort willc ic, dat minen testamenteeres machtech sijn ghiften te ghevene van den ghoede, dat naer mi bliven sal, also dicke ende also vele alsij selven sullen willen, den heere van den lande, den bisscop van Doernike ende der stede van Ghent, ofte den ghenen, die hare stede houdende sullen sijn, omme te bedwinghene ende te constringeerne alle de ghene, die hier jeghen sullen willen doen ofte eenich poynt, datter inne staet, beletten. Ende daer of wille ic ende van allen poynten vorsereven, dat alle mine testamenteeres ghelooft sijn bi haren simplen worden, sonder eed ofte prouve der toe te doene; ende waert eenich van minen hoyre ofte van minen aeldinghers, so ontghevic hem van nu vort al dat ghoed, dat hem van mi toecommen ende versterven mach, deen derdendeel tsheeren bouf van den lande, dander derdendeel tsbisscops bouf van Dornike ende terde derdendeel ter stede bouf van Ghend, bi also dat sij met hare macht mijn jeghenwordich testament ende utersten wille voert doen ghaen ende vulcommen, eer sij ofte yemene hiet sullen moghen heffen ofte hebben. Ende omme de meerre versekerthede, so settic in der Helegher Kereken bescermenesse al dat ghoed, dat ic nu hebbe ende dat naer mi bliven sal, ende sonderlinghe in de bescermenesse ons heerlics heeren ende ons gheestelics vaders bij der graciën van Gode, tsbisscops van Doernike, wies hulpe ic oemoedelike aenroupe ende ane souke in allen desen vorseiden dinghen, ende in elck poynt sonderlinghe. Ende ware dat zake, dat ic namaels hier hiet toe doen wilde ofte af doen, verwandelen, verbetren, weder roupen, verclaren ofte andre testamenteeres kiesen, ende dat dade scriven in eenen brief ende hier dore steken, binnen minen live, beseghelt met minen zeghele ende met eenighe zeghele mire testamenteeres ofte met eenighen zeghele mire prochipapen, dat willic dat cracht hebbe ende vuldaen werde ghelijc oft hier voren ghescreven stonde. Ende ware dat zake, dat min jeghenwordich testament niet staen mochte no cracht hebben alse testament, so wille ic, dat sta ende cracht hebbe als codicille ofte alse eenighe andre ordinanchie ofte uterste wille, naer dien dat best staen mach ende cracht hebben bi rechte, costumen, usagen ofte faveure. Ende omme dat ic Ywein vorseit wille, dat alle dese vorseide dinghen, ende elke sonderlinghe, bliven sullen goed, vast, zeker, ghestade, ende vuldaen werden, so hebbic mijn jeghenwordich testament bezeghelt met minen propren zeghele huutchanghende; biddende nerenstelike ende versoukende an alle mine testamenteeres vornoemt, ende an elken sonderlinghe, omme Gode ende omme de zalichede van miere zielen, dat

siere hem in verbinden willen alse testamenteeres naer hare macht, ende hare zeghele hier ane hanghen in orconscepen, midsgaders mijns sellefs zeghele. Ende vort biddic nerenstelike ende versouke ane eersame liede ende discrete heere Janne van den Somple ende heere Arende Velenen, dat sij alle dese vorseide dinghen up mi kennen willen, alse scepenen van der Kuere in der stede van Ghent, ende hare zeghele hier ane hanghen in orconscepen, midsgaders den minen ende mine testamenteeres vornoemt. Ende wij, Yweine van Wayenberghe, priester, Jan Velein, ruddere, Kateline van Wineghem, mijns heeren Yweins van Vaernewijke wettelike wijf vorseit, ende Jan van der Mersch vornoemt, uten nerenste versouke ende vriendeliker beden van heere Yweine van Vaernewijke vorseit, ontfaende in ons de bordine ende dlast van sinen jeghenwordeghen testamente, ende ons der in verbindende alse testamenteeres naer onse macht. Ende wij, Jan van den Somple ende Arend Velenen (1), scepenen van der Kuere in der stede van Ghend, omme dat heer Ywein van Vaernewijke vorseit alle dese vorseide dinghen vor ons verkende ende verlyede, so kennen wij up hem alle dese vorseide dinghen, in der manieren, dat sij vorseit sijn, alse sepenen van der Kuere inder stede van Ghend, ende hebben dit jeghenwordich testament bezeghelt in orconscepen uten beden ende versouke van heere Yweine van Vaernewike vorseit, met onsen propren zeghele utehanghende, mids gaders sijns sellefs zeghele ende sire testamenteeres vornoemt. Dit was ghedaen int jaer ons Heeren, alsmen screef dusentich drie ondert twee ende tseventich, den achtersten dach van Octobre. »

Ego Wedericus, dictus Gruman, de Gandavo, presbyter Tornacensis dyocesis, publicus apostolica et imperiali auctoritate notarius, litteras originales seu testamentum bone memorie domini Ydvani de Vaernewike, militis, visis ipsius ac executorum suorum ac scabinorum seu testium sigillis, de quibus supra fit mentio, ut prima facie apparebat, sigillatas vidi, tenui, legi et de ipsis ad presens transcriptum aliena manu, me aliis occupato negociis, transcriptum in presentia discretorum virorum domini Johannis Cop, presbyteri, Petri Belle dicti de Molendino, et Johannis Scorcel, clericorum prefate dyocesis, testium ad hoc vocato-

(1) In het *Memorieboek der Stad Ghent*. D. I, bl. 97, leest men onder de schepenen : *Arent Veellceven* of *Aernout Veelheven*, men zal daervoor moeten lezen : *Veellenen* of *Veelhenen*. Het is misschien hetzelfde als *Vilain*.

rum et cum eisdem testibus diligenter collationem feci. Et quia dictas litteras, seu testamentum ad presens transcriptum in omnibus concordare inveni, idcirco hic me subscripsi et signum meum solitum apposui rogatus. Anno a nativitate Domini M CCC° septuagesimo septimo, indictione quinta decima, mensis Aprilis die decima, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri, domini Gregorii, divina providentia Pape undecimi, anno septimo(1).

Groot vel perkament.

XIX.

1 Juny 1403.

Kenlic zij allen liden, die dese presente letteren sullen zien jof horen lesen, dat ic, heer Daneel van Aelewijn, heere van Dronghene ende van Ansbeke, ute specialen zekeren vordiende saken, hebbe gegeven minen gheminden vaders in Gode, den ghemeynen convente van den huse van sConinxdale, van der ordene van den Tsarterousen, staende bi Ghend, vyer ghemeten merschen, lettel min jof meer, ligghende in eine jeghenode van merschen ghehieten de Blaermersch; van den welken vyer ghemeten merschen die tienhondert sin ligghende an die suutsiden van der mersche toebehorende die van Dronghene, metten weesteende comende an die Sleehaghe ende an Papestal; an die noortsiden van der mersch toebehorende Gillis van den Bussche, ende an die ooststide sin ghelandt die van der Fermeriën van Sente-Lizebetten ende Boidin de Necker. *Item*, van den twenhondert roeden so sin ghelandt, an die oostsiden die Saertrouse vorseit, an die suutside Boidin de Necker, an die weestsiden die van Dronghene en an die noortsiden Lievin de Witte. Hebbe belooft bij eren ende bi trouwen, over mi ende mine naercomers, den vorseiden convente haeren vryen eyghinen wille daer af laten te ghebrukene tot ewighen daghen, als van haere propre eyghen goet, behouden dien dat se mi ende minen naercomers daer af zullen betalen eenen penningh parisise te Sente-Bamesse, in tekene dat sie de vorseide merschen van mi houdende sin. Ende, wante ic nerenstelike beghere, dat dat vorseit convent der vorseider merschen paysivelike sal ghebruken, so wil ic ende kenne, waert dat ymand namaels came, dies God vorleden mote! van minen weghene, jof van el ymants weghene, die den vorseiden convente onghebruuk dade van dien vyer ghemeten mersche vorseit, dat se up mi ende up mine naercomers moghen innen alle hindernisse, coste

(1) *In margine* heeft de notaris zijn merk, eene W in eene versiering, en daerboven een doodshoofd geteekend.

ende schaden, die hem daer af comen mochte. In kennessen der waerheden so hebbic heer Daneel vorseit, minen zeghel hir an doen hanghen, int jaer ons Heeren dusent vyerhondert ende drie, up de Ottave van den Sacramenten.

De zegel in groenen was, die aen dubbelen staert van perkament hing, is verdwenen.

XX.

29 April 1483.

Wij ouderliede sghemeenen coopmans vander Nacie vander Duytsscher Hanze, bynnen Brugghe in Vlaenderen residerende, kennen ende lijden mids desen ontfaen hebbende vanden eerwaerdighen ende devoten in Gode vaders ende heeren, den prioer ende anderen religieusen vanden convente vanden Chartroysen buten Ghendt, zekerre opene beslotene letteren van certificaciën ende anders, in ghetale van neghen sticx, metgadders eenen register van pampyrre van zekeren declaraciën van schaden, in vorledenen tijden, den inghesetenen vander stede van Hamborch bij die van Hollant ghedaen, naer den inhoudene vanden zelven ghescriften ende brieven, in vorledenen tijden, bijder voorseider Nacie int voorseit convent in goeder bewaringhen, tot der zelver Nacie ende stede behouff van Hamborch gheleyt, ende up data van desen, ter begherte vander vorseider Nacie, in handen van meester Gerde Bruyns, onsen ende der zelver Nacie secretaris, weder over ghelevert. Vanden welken wij, vute namen als boven, belooven tvoorseit convent, of vanden zelven actie hebbende, van aller calaigne te quijtene ende schadeloos te houdene sonder alle fraude ende arghelist. In oorconde ende tuychnisse der waerheyt van desen hebbe wij onse inghezeghele beneden an desen brieff ghehanghen. Int jaer onsses Heeren duust vierhondert drie ende tachtentich, upten neghenendetwintichsten dach van Aprille.

Op den rug van het stuk staet eene groote hand geteekend, en daerboven leest men : *Littera recognitionis van den Oeesteringhen quod ipsi rehabuerunt a nobis copsulam cum litteris suis, ut habetur in margine* van den Slapere, *in principio tabule, fl. secundo.*

Origineel op perkament met drie zegels in groenen was, aen dubbelen staert van perkament. Het wapen van den eersten is : een halve leeuw. Het omschrift is, zooals van de twee andere onduidelijk. De tweede zegel heeft : twee gekruiste hamers, waertusschen een nagel, en de derde : twee gekruiste hamers, waerboven twee sterkens.

MARTEN EVERAERT, VAN BRUGGE.

Reeds tweemael heb ik in dit *Museum* over Marten Everaert van Brugge gehandeld (1), en ik dacht niet nogmaels op den man te moeten te rug komen. Sedert echter zijn my nog twee door hem vertaelde, en my vroeger onbekende werken, benevens eenen tweeden druk der *Politica* van Justus Lipsius voorgekomen. Wanneer men alles, wat ik van hem heb doen kennen, te samen trekt, dan volgt daeruit, dat hy, behalve zyne moedertael en het Latijn, ook de voornaemste talen van Europa, zooals het Fransch, het Hoogduitsch en het Spaensch bezat, en dat hy een man van uitgebreide kennis moet geweest zijn. Hy mag tevens als een vlytig beoefenaer onzer moedertael, waerin hy zoo talryke werken overbracht, beschouwd worden.

Zie hier wat my sedert mijn vroeger schryven nog van Everaert ter hand is gekomen. De verkooping der ryke bibliotheek van mynen vriend Theodoor de Jonghe, te Brussel, leverde my een exemplaer op van eenen tweeden druk van de vertaling der *Politica* van Justus Lipsius (2), waervan ik tot hiertoe slechts eenen

(1) D. II, bl. 455-462 en D. III, bl. 150-158. Mijn geleerde vriend, de heer Broeckx, heeft in zyne : *Documents pour servir à l'histoire de la Bibliographie médicale Belge avant le XIX siècle*, geplaetst in de *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*. D. XV, bl. 141-160 gebruik gemaekt van hetgeen ik in het derde deel van het *Museum* over Everaert geschreven heb.

(2) *Catalogue des livres et manuscrits formant la bibliothèque de M. J. B. Th. De Jonghe*. Brux., 1860, D. I, bl. 50, N° 407.

vroegeren, te Franeker, in 1590, by Gielis vanden Rade verschenen, had opgegeven (1).

1. *Justi Lipsy*
POLITICA.
Dat is
Regeringe van landen
en Steden.
Waerin alle Vorsten ofte andere inde Regeringe synde
claerlyck worden onderwesen
hoe de gemeene sake behoorlick
sal bedient worden.
verduytscht door M. E. B.
Tot Delft,
by Adriaen Gerritsen
boeckvercooper aende
korenmerckt. 1623.

In kl. 8°. Op koper gesnedene titel één blad, aenspraek aen keizers en koningen, bericht tot den lezer en register 7 ongecyferde bladen of 14 bladzyden, en verder 286 gecyferde bladzyden. De opdracht aen den *Schoutet, Burgemeesteren, Schepenen ende Raedt vande seer vermaerde Coopstadt van Amstelredam*, is hier weggelaten. Voor het overige komt deze uitgave met de eerste overeen.

Everaert leefde waerschijnlijk niet meer, toen deze herdruk het licht zag.

2. DE ZEEUAERT,
oft
Conste van ter Zee te varen, vanden
Excellenten Pilote M.ter PEETER
de Medina Spaignaert.
Inde welcke niet alleene de Regels, Secreten, Practijcken, eñ constige
Instrumenten
der seluer Consten begrepen sijn : Maer ooc de clare ende
oprechte fondementen

(1) *Museum*, II, bl. 457.

der Astronomijen, ende gantschen loop des Hemels, op d'alder lichtste ende duydelijcste verclaert worden.

Allen Cooplieden, Piloten, Schippers, ende anderen Lief-hebbers der Astronomijen tot nut ende dienst : Wt den Spaensche ende Fransoysche in onse Nederduytsche tale ouergheset, ende met Annotatiē verciert, by *M.r Merten Eueraert Brug.*

Met noch een ander nieuwe Onderwijsinghe, op de principaelste puncten der Nauigatien, van Michiel Coignet.

T'Hantwerpen,

By Hendrick Hendricksen, op onser Vrowen Kerckhof, inde Lelie-bloeme. Anno 1580.

Met Co. Ma^te Gratie ende Priuilegie.

Met eene houtsnede op den titel, verbeeldende eene zee, waerop groote en kleine schepen varen.

In-4°. Titel en opdracht 4 bladen; vervolgends 89 aen eenen kant gecyferde bladen; eindelijk de tafel 3 bl. Hierop volgt met eenen afzonderlyken titel de : *Nieuwe Onderwijsinghe op de principaelste Puncten der Zee-vaert.. deur* Michiel Coignet; dit telt nog 28 bladen.

De *Zeeuaert* is versierd met eene op koper gesnedene uitslaende kaert, waerop de kusten van Europa, Afrika en Amerika zijn afgebeeld. Verder is het boek voorzien van een aental in den tekst gedrukte houtsneden voorstellende windroozen, zeekompassen, zonnewyzers, hemel- of aerdmeetkundige en andere figuren.

Het boek begint met eene opdracht in de hoogduitsche tael, geteekend : *Martinus Everartus Mathematicus,* aen hertog Matthias van Oostenrijk, die destijds (1580) het opperbestuer der Nederlanden in handen had. Everaert zegt daerin, dat hy gedacht heeft ten nutte van zyne landgenooten, die zich veelal met scheepvaert en handel bezig houden, het voortreffelijk werk, dat Pedro de Medina in het spaensch over de zeevaertkunst geschreven had, in zyne moedertael over te brengen. Wel is waer, gaet hy voort, Nicolas de Nicolai heeft het in het fransch

vertaeld; maer alzoo beide talen hier te lande niet algemeen verstaen worden, en veel lieden by ons zich in die kunst zouden willen oefenen, zoo heb ik het boek naer de spaensche en fransche uitgaven in onze nederlandsche tael bewerkt. Everaert bepaelde zich niet tot eene bloote overzetting; want hy vulde in den tekst het een en ander aen, dat, het zy by den eenen, het zy by den anderen der twee opgenoemde schryvers niet breedvoerig genoeg behandeld was : *Also das ich nit allain dar in begriffen hab was obgedachter Medina und Nicolai gehabt, sonder auch erfult und suppliert was Medina so vil die* Theoriam *betrift :* Item *was Nicolai so viel der* Practicam *angeet, ausgelassen haben vnd ubersehen.*

Door de vergelyking van de werken van Medina en Nicolai met de *Zeeuaert* van onzen Everaert, die by zyne tijdgenooten als zeer ervaren in de wiskunde doorging, zoû men over dezes verdiensten in dat vak kunnen oordeelen, en zien welke verbeteringen en byvoegsels hy aen het werk toegebracht heeft. Wat er ook van zy, de vertaling van Everaert levert op nieuw een treffend bewijs op, dat onze moedertael van vroege tyden af geschikt was om over alle kunsten en wetenschappen te schryven.

Ik bezit een exemplaer van deze eerste uitgave.

3. Zeevaert ofte conste van der zee te varen. — Nieuwe onderwijsinghe op de principaelsten puncten der zee-vaert. — Cort onderwijs van de conste der zee-vaert. *Amsterd.*, 1598, in-4°, met pl.

De twee eerste dezer stukken zijn blijkbaer nadrukken van de *Zeeuaert* van Everaert en van de *Nieuwe Onderwijsinghe* van Michiel Coignet, beide te Antwerpen, in 1580 verschenen.

Wat het derde is, kan ik niet zeggen, doordien my het boek zelf niet is voorgekomen(1).

(1) Den titel ontleen ik aen 6me *Catalogue de la librairie ancienne de J. et H. vander Schelden.* Gand, *Mai,* 1860. bl. 10, N° 6166. — Dit exemplaer is van Gent naer Holland gegaen.

4. De Conste van Buschietē : dat is, een eyghen verklaringhe
van de saken die een Conestabel,
soo te water als te lande, sonderlinghe van noode zijn te weten.
Gelijck als is 't oprecht gebruyc van tgroot Geschut, wat daer
mede mogelic is uyt te rechten, eñ by wat manieren datmen den
vyandt een afbreucke doet, eñ een belegerde stercte de teghenweeren
beneemt, eñ hoemen de mueren beschietē sal.
Insgelijcx daer teghen met wat voordeel dat men alsulcken
plaetse sal mogen tegen alle aenloop beschermen ende bewaren.
Seer neerstelick beschreven eñ vergadert ter liefde van alle
de gene, die in diergelijcke Conste geneuchte hebben : *Deur
Francoijs Joachim Brechtel.*
Met noch een getrouw onderwijs van menigerhande
Vyerwercken, hoemen die sal moghen, eensdeels tot eernste,
eñ eensdeels tot triumphe ende ghenoechte bereyden ende
te gebruycken : Beschreven deur Jan Schmidtlap van Schorndorp.

Tot Amsterdam, by Cornelis Claesz. Woonende op t' Water
int Schrijfboeck, by de oude Brugghe. *Anno* 1605.

In-4°, zonder paginatie; doch onderaen is het geteckend tot aen P. 3. Met veel houtsneden.

Hierop volgt :

Om te maken Constige ende aerdige Vyerwercken
van Triumphe ende ghenoechte, die voormaels noyt in druck
uytgegaen zijn.
In sulcker manieren beschreven ende int licht uytghegheven,
Oock met aerdighe figuren verciert, dat deghene die van sulcken
saken van te voren geen ervarentheyt en heeft ghehadt, de
selfde sal hier uyt lichtelick ende gheheel constich mogen leeren.
Beschreven in hoochduyts, deur Hans Smidtlap van
Schorndorp.
Ende in ons Nederduytsche sprake overgheset, deur
M. Marten Everaert.

Tot Leyden, by Henrick Lodowicx zoon van Haestens,
int jaer ons Heeren 1605.

In-4°, van 23 bladen of 46 bladzyden, ongemerkt twee bladzyden bevattende *t' Besluit* en de Tafel. Insgelijks met veel houtsneden versierd.

Dit door onzen Everaert vertaeld werk is een vervolg op het eerste.

Dr Snellaert bezit een exemplaer van het boek, en ik ben aen hem de opgegeven titels verschuldigd. Ik betuig hem mynen hartelyken dank voor die mededeeling.

Zie daer reeds negen onderscheidene werken door Marten Everaert uit vreemde talen in de onze overgebracht, en eenige dezer werden herhaelde malen herdrukt. De man, wiens naem eenige jaren geleden ter nauwer nood in onze biographiën werd opgegeven, moet in het vervolg, zooals ik boven zegde, onder de vlytige beoefenaers onzer moedertael geteld worden.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

—

XII. Andreas Vesalius.

De beroemde Vesalius, die eigenlijk van Wesel hiet, was, zegt men, zoodanig in de ontleedkunde ervaren, dat hy op zekeren dag, geblinddoekt zijnde, al de beenderen van eenen ontleden man, en die men hem een voor een aenbood, erkende en noemde.

(Dumonchaux), *Anecdotes de Médecine* (Paris) 1762, 12o bl. 166.

CHRONIJK VAN LIER.

762-1618.

Het ontbreekt de kleine stad Lier, in Brabant, aen geene Chronyken. Gelukkiger dan veel andere plaetsen, vond zy meer dan eenen harer inwoners, die het merkwaerdige, dat aldaer voorviel, opteekende, en het alzoo aen de vergetelheid onttrok. Op de burgondische bibliotheek te Brussel zijn onderscheidene handschriften voor handen, die de jaerboeken van Lier bevatten; ook gaf in de vorige eeuw zeker Chr. Van Lom, — een hollandsch boekhandelaer, meen ik, – eene *Beschryving der stad Lier in Brabant* uit (1), waervan hy echter de opsteller niet was. Zijn boek is blijkbaer niet anders dan eene te Lier zelve met veel zorg, opgestelde Chronijk, waervan het handschrift in zyne handen zal gevallen zijn, en dat hy met eenige verandering, vooral in tael en spelling, in het licht heeft gezonden. Deze *Beschryving* is in allen gevalle een zeer belangrijk boek, zoo voor de geschiedenis der stad Lier als voor die van geheel het hertogdom Brabant.

Alhoewel zeer beknopt levert de Chronijk, die ik hier laet drukken, veel op, dat by van Lom niet voorkomt. Zy schijnt in de eerste jaren der zeventiende eeuw byeengebracht, ofschoon

---

(1) *'S Graavenhage, by Gerard Block*, 1740, in-12°.

het handschrift, dat my voor deze uitgave gediend heeft, slechts van het laetste van gemelde eeuw zal dagteekenen. Het draegt op het eerste blad het handteeken van den beroemden Balthazar Huydecoper, aen wien het zal toebehoord hebben. Ik kocht het ten jare 1833, op de veiling van Jacob Koning (1).

De Chronijk bevat vijf afdeelingen of hoofdstukken. Het eerste is de beknopte legende van den heiligen Gummarus, waermede de jaerboeken van Lier byna alle beginnen. — Dan volgt : *Hoe de Borgers van Lier in voorleden tyden ten orlogh getrocken hebben ten dienst van den hertoch van Brabant.* Dat loopt van 1212 tot 1482, en is voor de geschiedenis van den krijgsdienst hier te lande tydens de middeleeuwen van zeker belang. — Het derde hoofdstuk bevat de gebeurtenissen, welke te Lier van 1569 tot 1586 voorvielen; dit gaet dus veel verder dan van Lom, die in eens van 1556 tot op 1570 springt, en van geheel het tijdvak der beroerten, slechts hier en daer met een enkel woord gewaegt. De schryver begint met den eed, welken de hertogen van Brabant by hunne blyde inkomst te Lier aflegden; vervolgends teekent hy zorgvuldig de aenkomst of het verblijf binnen die stad aen, zoo wel van 's Lands als van andere vorsten. Ook geeft hy de talryke byeenkomsten op der Staten van Brabant, die aldaer placts hadden, iets hetgeen men elders zoo nauwkeurig wel niet zal geboekt vinden, en dat nochtans voor de algemeene geschiedenis van Brabant zulk groot belang heeft. Opmerking verdient, hoe telkens dat de Staten vergaderden, de tooneelvertooningen der Rederijkkamers deel maekten van de feestelijkheden, die men te dier gelegenheid inrichtte. Hunne *esbatementen* waren, zoo voor de vorsten als voor den adel en de hooge geeste-

---

(1) *Catalogus der letterkundige nalatenschap van* Jacobus Koning. Amsterd. 29 April 1833, in-8°. D. I, Handschriften, bl. 2, N° 9.

lijkheid, eene verpoozing van de ernstige beraedslagingen, waermede zy zich bezig hadden te houden. Dergelyke vereering en aenmoediging van de kunst der Rederykers doen ons begrypen, waérom, in vroegere dagen, de twee aldaer bestaende kamers : *de Ongeleerden* of *de Jennettebloem* en *de Groeijende Boom*, in zoo bloeijenden toestand waren (1). — De vierde afdeeling behelst een verhael van de verrassching der stad in 1595, door het leger van de Staten van Holland, en het ontzetten derzelve door de burgers van Mechelen en Antwerpen. Over die beruchte gebeurtenis zagen in dien tijd zelven onderscheidene schriften het licht, en in de vorige eeuw heeft J. J. De Munck, van Mechelen, er eene omstandige beschryving, met talryke bylagen voorzien, van uitgegeven onder den titel : *De stadt Lier door de Rebellen verrast ende door de Borgers van Mechelen ende van Antwerpen ontset* (2). — Eindelijk het laetste hoofdstuk bevat de lijst der goeverneurs van Lier, van 1582 tot 1615.

Hierboven heb ik reeds de eerste jaren der zeventiende eeuw als het tijdstip, waerop die chronijk vermoedelijk vervaerdigd werd, aengewezen : misschien kort na het jaer 1615. De werken, waerop de schryver zich beroept, zooals Vaernewijck, Gramaye, Gazet, enz. verschenen alle vóór dien tijd. Wanneer Joannes Courtoys leefde, die licentiaet in de rechten en secretaris der stad Lier was, en een boek over de gebeurtenissen in zyne vaderstad voorgevallen, aen het magistraet opdroeg, heb ik niet gevonden.

Wie de schryver is der Chronijk, die hier volgt, blijkt nergends uit.

---

(1) Over die Kamers zie men vooral VAN LOM.

(2) Mechelen, 1781, in kl. 8°. Men vindt aldaer in de *Voor-reden* de titels opgegeven van al de schriften, die in de zestiende eeuw over die gebeurtenis verschenen. — Over den schryver : DE MUNCK, kan men raedplegen : PIRON, *Algemeene levensbeschryving der mannen en vrouwen van Belgie*, enz. Mechelen, 1860, in-4°.

Inden jare 762 soo leeffden den Heylighen Gommarus, een ridder seer vroem in syne daeden, patroon der stadt Liere, wesende in synen tijt een seer rijck heer, van des coninck Pipinus gheslachten, ende was oppersten veldtheer des voorseyts conincks leger, ende behaelde menige victoriën, als in Lombardyën ende andere Provinciën, helpende den Coninck sijn landt vermeederen, als Auvergnen, Aquitaniën, Gascogniën, welcke landen van dien tijdt onder de croon van Vranckrijck geweest sijn, ende den H. Gummarus hielp in Spaegniën verslagen de ongeloovige Wandaelen: door al welke vromicheyt en victoriën hy seer bemindt wirdt vanden coninck van Vranckrijck, ende gaff hem ten houwelijck eene vrouwe wyt Vranckrijck, *Guimaria* genaempt, wesende van seer edel geslachte, maer niet edel van wercken, wiens leven seer lanck ende breet verhaelt wordt in de legende van Sinte-Gommaer. Ende is te weten, dat Sinte-Gommaer was heer van Emmelem by Lier ende heer vanden lande van Ryen, houdende sijn wooninge tot Emblem, alwaer hy hadde een casteel toen ten tijt, staende op een velt tusschen de kerck van Emblem ende de fonteyn, tegen over het velt daer vrouwe Guimaria de menschen, in plaetse van beesten, in de ploeg spande; alwaer noch fundamenten aff gevonden ende gesien worden; welcken calck seer herdt ende van wonder materie is. Naer dat Sinte-Gommaer veel diensten aenden coninck Pipinus hadde gedaen, soo heeft hy sijn selven willen begeven tot ruste, om Godt den heere bequaemelijck ende vierichlijck in synen ouderdom te dienen. Dus op eenen tijt groote devotie hebbende om eene pelgrimagie te doen naer Roomen, ende comende ter plaetse daer de Cluyse-kerck nu is staende, hebben de dienaren van den Heyligen Man de tenten geslagen om te rusten, ende de dienaren hebben daer afgehouden eenen eykenboom hun dienstelijck wesende. Den erffgenaem van dese plaetse daer comende, ende siende synen boom gevelt, heeft den H. Gommarum seer qualijck toegesprocken, om dat synen eycken affgehouden was, ende dat syne erve soo wirdt betreden, ende het grasch vande peerden afgeweyt. Den H. Gummarus den dorpman niet connende te vreden stellen, presenterende nochtans die schaede te betaelen, soo heeft hem den Heylighen Man begeven tot het gebedt, ende nachts soo is den Engel des Heeren by hem gecomen, hem boodschappende, dat hy den boom soude doen oprechten, ende weder by een binden met synen riem, het welck den Heylighen Man

met groote blijdschap volbracht heeft, Godt danckende van syne weldaeden; ende den boom heeft synen waschdom weder aengenomen, al of hy niet gevelt en hadde geweest. Den dorpman 's anderdaechs wedercomende met grammen moede naer sijne erffve, heeft met groote verwonderinge bevonden synen boom weder wasschende, ende groot leetwesen hebbende vande ombetamelijcke woorden, die hy tegen synen landtheer hadde gesprocken, is voor den Heylighen Man te voet gevallen, hem biddende, dat hy hem soude willen vergeven 't gene hy missceyt hadde. Ende door dit miraekel soo heeft hy syne erffve aen den H. Gummaro tot Godts eere opgedragen; alwaer naermaels gesticht wirdt een Cappel tot Godts eere, ende is daernaer seer vermeerdert. Den Engel des Heeren heeft voorts belast aen Sinte-Gommaer, dat hy syne pelgrimagie soude schorssen, ende dat Godts wille was, dat hy soude gaen ter plaetsen, daer by gelegen, met waeter omringelt, ende daer doen affhouden alle de boomen daer staende, ende aldaer stichten tot Godts eere ende der H. Apostelen Petri ende Pauli een Capelle. Als den Heylighen man Godts bevel hadde verstaen, heeft corts daer naer het selve volbrocht ende gesticht een Capelle, alwaer hy daegelijcx Godt den heer met groote devotie heeft gedient, ende dese Capelle is naederhandt medt veele afflaeten begaefft geweest, ende wirdt doen ter tijdt dese plaetse genoempt *Nieuwedoncq:* ende dit is den eerste naem deser plaetse.

In desen tijt leefden oock tot Mechelen den H. Martelaer Rumoldus, een weerdich ende Heylich Bisschop, ende desen hadde groote conversatie metten Heylighen Gummarus, ende quaemen dichmaels malcanderen besoecken halff-wegen Emblem ende Mechelen, alwaer op seeckeren tijt een seer groot mirakel geschiede; want, alsoo sy by malcanderen, in 't groen, van heylige saecken waeren spreeckende, is gebeurt, dat sy hun dorre stocken, die sy gebruyckten op den wech; in de aerde hadden gesteken totter tijt toe dat elck naer sijn wooninge soude keeren. Maer Godt almachtich heeft dese stocken miraculeuselijck laeten veranderen in groeijende boomen. Dese boomen hebben menichte van jaeren daer gestaen. Ende wordt verhaelt van oude, treffelijcke, geloofweerdige mannen deselve noch gesien te hebben ter plaetse genaempt *Sant-eycken;* maer sijn ontrent den jaere 1570, oft corts daer naer, inde nederlantsche troubbelen verdestrueert. Doen Sinte-Gommaer dese Capelle hadde gesticht, soo sijn by dese Capelle comen woonen eenige Heylige Nonnen met swaertte habyten, van Sinte-Benedicti orden; ende alsdan wirdt dese plaetse genoempt *Ledone* om de jouffrouwen wille, dier woonden; ende dit is den tweeden naem deser plaetse.

Vande begraeffenisse des Heyligen Gummari.

—

Den Heyligen Gummarus sijn leven seer heylichlijck geeynt hebbende, is door raet vande vrinden begraeven geweest tot Emblem in de kercke. Maer naer sijn begraeffenis soo is gebeurt, als datter een Heylighe Nonne met naeme Varachildis (maer soo den geleerden Guillielmus Gazet, pastoor van Sinte-Maria Magdalena tot Atrecht schrijfft, haer noemende Sinte-Vrachilde, nonne inden voorschreven clooster), is gebootschap daer sy lach en sliep, dat sy vercondigen soude, als dat men tot Emblem soude gaen, ende aldaer ontgraven het lichaem van den H. Gummarus, ende het selve brengen inde capelle van Sinte-Peeter voorschreven, om aldaer begraeven te worden. Dese Nonne hier door verschricht sijnde, heeft het selve niet dorven openbaeren, vreesende datmen haer geen gelooff en soude geven, maer datmen den spot met haer soude gehouden hebben, ende niet tegenstaende dat het haer tot twee reysen was vercondicht, en dorste het selve niet openbaeren. Den derden nacht soo verthoonden hem den H. Gummarus aende selve nonne, ende beval haer, dat sy soude vercondighen 't gene haer tot tweemaels was belast, ende opdatmen haer te beter soude gelooven, soo sette Sinte-Gommaer op haer caecke een teecken, het welck van hem gaff eene wonderlijcke claerheyt, ende is gegaen by haeren biechtvaeder om hem dese saecke te kennen te geven. Den biechtvader verwondert sijnde van dese claerheyt, is met haer gegaen vóór het volck, ende heeft Godts bevel aldaer verclaert, ende tott een teecken der waerheyt heeft het volck dit teecken der waerheyt getoont, ende sijn met groote blijdschap gegaen naer Emblem, alwaer geordoneert wirdden lueden van weerden om het lichaem te nemen uytter aerde, maer als sy aen de baere heven, hoe sterck sy oock waeren, soo en conden sy de baere niet verporren. Sy deden osschen daer aen trecken, maer 't was om niet, ende by dese volcke was staende eenen ouden dienaer van Sinte-Gommaer, wesende een slecht, simpel man, maer seer godtvruchtich van leven, in synen tijt schaepen ende beesten hoedende. Hy siende den grooten aerbeyt, die het volck deden om dit lichaem te verporren, heeft de handen aen de baere geslagen, ende alleen (tot groote verwonderinge van een iegelijck), op sijn schouders genomen ende aldus gedragen in een schip ofte schuyt, welcke

schuyte sonder menschen toedoen is affgevaeren met het Heylich lichaem tot vóór Sinte-Peeters capelle, alwaer de schuyte door Godes gehenckennisse stil is blyven liggen. Het volck heeft Godts werck aengesien met groote verwonderinge, Godt den Heere danckende van syne groote weldaden, ende hebben dit weerdich lichaem begraeven in Sinte-Peeters capelle, alwaer noch hedensdaechs het graff gesien wordt onder den hoogen autaer. En alsoo by desen grave als doen veele mirackelen geschieden, soo is 't volk van verre wegen dese plaetse comen besoecken, waerdoor alhier diversche wooninghen gesticht wirdden. Maer 't is geschiedt, dat in dese landen sijn gecomen veele felle ende quaede menschen vytt de Noordtsche quartieren, de welcke verdestrueerden steden, dorpen, kercken, cloosters ende cluysen.

Inde Chronijcke van Brabandt staet, dat dese Hunnen ende Nortmannen in 't landt waeren ontrent den jaere 900; maer Peeter Van Dieven, chronijck-schryver verhaelt, dat de Noortmannen tot Loven quamen *anno* 884. Doch 't is claer, dat sy verdestrueerden Mechelen, Walcheren ende Deurnen by Antwerpen, 't welck toen (soomen seyt), een schoon stadt was, ende wirdt aldaer ook verwoest een schoon clooster van Sinte-Benedictus orden, alwaer dat rustende waren de reliquiën van den Heyligen Fredigandus, in sijn leven moninck van het voorseit clooster van Deurnen; welcke casse tegenwoordich bewaert wordt tot Antwerpen in Onser Lieve-Vrouwe kercke, inde choor van Sinte-Ursula.

Ende naer de destructie van Deurnen sijnder eenige van dese Noortmannen gecomen tot Ledone nu *Lier*, aldaer brandende ende roovende, ende sijn oock gecomen in 't clooster van de Nonnen aldaer, seer groot gewelt bedryvende, ende vindende eenen Heylighen priester *Fredegerius* genaempt, devoetlijck misse doende, hebben hem aen den autaer met groote hamers ende hellebaerden doot geslagen, ende gemartyrizeert. Voorts soo hebben dese felle Noortmannen dese capelle met het clooster meynen int brandt te steken, maer Godt heeft het niet toegelaeten, sonder twijffel door de gebeden van den Heyligen Gummarus. Want Godt heeft dese quaetdoenders grootelijckx geplaecht: in den eersten haeren coninck Reolphus creegh een pijn in sijn leden, soodat hem ontliepen sijn hert, lever en de longer, ende den anderen hoofdman Reginalius (oft soo andere seggen *Reginarius* genaempt) wierdt geplaecht met een blintheyt, waer door hy sijn leven gedurende heeft behouden eene overgroote pyne. Voorts sommige

vande ondersaeten van dese coningen wirden op dese plaetse gestrafft; want soo eenige meynden te vluchten, wierdden dootgesmeten : ende de gebueren dit hoorende sijn tot dese plaetse gecomen met groote hoopen, om dit mirakel te aenschouwen, ende door Godts gehenckenisse soo hebben de clocken sonder menschen toedoen geluyt gegeven. 'T volck seer verwondert sijnde hebben Godt den Heere met grootere vierichеyt gedanckt ende geloofft. Tot welckere memorie noch jarelijckx wort gehouden eene schoone gedenckenisse, datmen is besoeckende Sinte-Peeters capelle, ende dat donderdachs vóór den advent; ende dien avont worden geluyt allen de klocken. Ende door dien dat de Noortmannen onbeleefthеden hadden gebruyckt aen dese voorzeyde nonnen, soo hebben sy het clooster ende dese capelle verlaeten.

Hoe dat dese stadt is gecomen aen den naem van *Lier* sijn diverssche opiniën : in den eersten, soo verhaelt J.-B. Gramaye, in die beschryvinge van de Antiquiteyten van Antwerpen en andere steden onder Antwerpen gelegen, als dat Marcus Vaernewijck verhaelt ('t welck een fabel is), in sijn 2e boeck, in 't 8e capittel, van eenen genaempt Lirus, in synen tijt prince van Brittaniën, een ballinck wesende, naer wiens naem de stadt Lier wirdt genaempt; maer contrarie is waer, want in veele hondert jaeren daer naer de stadt van Lier noch niet gebouwt en was, als de legende van Sinte-Gommaer is betuygende, dat dese plaetse noch woest en onbewoont was doen den Engel aenden Heylighen Gummarus belaste een capel te bouwen.

Om te weten, hoe dat den naem van *Ledone* is verandert, moetmen bemercken als dat naer de begraeffenis van Sinte-Gommaer veele habitatiën sijn gesticht mits de groote ende menichvuldige mirakelen, die daer waeren geschiedende aen het graff des Heylighen Gummari. Onder andere soo wirt gesticht aenden oever der riviere *Netha*, neffens daer nu de *Hoochbrugge* staet, een huys ofte herberge de *Lier* genaempt, ende soo bleef dese plaetse den naem van *Lier* behouden; 't welck hedensdaechs van oude lieden verhaelt wort, ende is van ouders tot ouders voor eene traditie overgelevert.

Ende om te weten in wat jaer oft tijt dese stadt is bemuert geweest, is seer onseker : dan den vermaerden en de geleerden heer Joannes Courtroys, licentiaet in beyde rechten ende secretaris deser stadt Lier, verhaelt in synen geschreven boeck gedediceert aende Magistraet van Lier, onder het capittel vande oude ende nieuwe geschiedenissen, als dat in 't jaer 1212, by een latijns tractaet compt te blijcken, te weten een tractaet metten Hertoch gemaeckt, buyten Loven opde

borght, nu binnen Loven staende, *Anno ut supra*, 6to *Calendas Martias*, alsdat voor oude steden wirden gehouden : Tshertogenbosch, Lier, Sichem, Aerschot, Antwerpen ende Loven, ende voor nieuwe vry-steden: Oosterwijck, Herenthals, Hoochstraten, Arendonck ende Turnhout. Waeruyt can geoordeelt worden, dat Lier een oude stadt is geweest, ende moet daer voor gehouden worden. Dit geschiede ten tyde van Henricus primus. Maer wanneer dese stadt is bemuert geweest en wordt niet bevonden, om datter veel oude bescheeden ende reeckeningen verlooren sijn door diverssche troubbelen, hoe wel dat presumeren is, dat ontrent den jaere 1200 de stadt seer slechtelijck moest versien sijn van wallen ende poorten door dyen dat veele jaeren daernaer noch vesten wirdden gegraeven ende rondtsom de binnenstat de poorten gemetst wirdden.

Hoe de Borgers van Lier in voorleden tyden ten Orlogh getrocken hebben ten dienst vanden Hertoch van Brabant.

Alsoo in voorledene tyden de maniere was, dat de hertogen van Brabant beschreven hunne ondersaeten ende ingesetenen der steden, vryheden ende dorpen te comen tot hunnen dienst als sy eenige oorlogen voerden tegen hunne gebueren ofte andere princen, so wordt bevonden in de Chronijcke van Brabant, als dat inden jaere 1212, op den Heylighen Ascensie-dach, Henricus primus, hertoch van Brabant, de stercke stadt Luyck heeft gewonnen, ende corts daernaer de stadt Tongeren gedestrueert : ende in 't wederkeeren naer Brabant, tusschen Montenaecken ende Landen, op 't velt te Seps, wirdt hy vervolght vanden bisschop van Luyck ende graeff Lodewijck van Loon, die met groote heircracht opde Brabanders vielen, ende versloegen wel 2000 mannen, die meest van Lier ende Loven waeren.

Anno milleno ducenteno duodeno
Ligia vastatur dum Christus ad astra levatur.

Noch so hebben de Guldebroeders met andere gemeynte in verscheyde oorlogen haer seer vromelijck gedraegen, als doen den hertoge oorlogh voerde tegen die van Mechelen ende Waelhem;

ende als die van Lier trocken ten oorloge met die van Loven. Ende naederhandt soo betrock heer Wouter Volkaert die van Santhoven onder die van Herenthals, waerdoor een crackeel opstondt, alsoo dat het van noode was hier getuygenis op te hooren. Ende dit geschiede inden jaere 1333. Daer naer gerees een crakeel tusschen die van Loven ende Antwerpen om de selfde oorsaecke, waer van hertoch Jan de vytspraek was doende binnen Brussel, in den jaere 1335.

Anno 1302 wirdt de stadt van Mechelen belegert van den tweeden hertoch Jan van Brabant, met hem gevoecht heer Jan van Berthout, als heer van Mechelen, ter oorsaecke, dat die van Mechelen eenen hadden gedoot van hertoch Jans huyse; welcke belegeringe begost in het beginsel van Meert ende duerde de geheele maendt van Meert; ende alsoo het hoochtijt van Paesschen aenstaende was, soo sijnder inden leger gecomen sekere paters Predicheeren ende Minnebroeders, om van peys te tracteren ter oorsaecke van het aenstaende hoochtijt van Paesschen; ende op hope van peys soo heeft des Hertochs volck inde leger cleyn wacht ghehouden. Het welck die van Mechelen merckende, sijn gecomen inden leger van die van Antwerpen ende van Lier ende hebben op hun onversienste een deel verslaegen, maer wirden weder met gewelt in de stadt gedreven, ende den Hertoge en coste die van Lier ende Antwerpen niet te hulpe comen om het waeter wille, midts den Hertogh met sijn volck de stadt belegert hadde van de Brabantsche zyde. In dese belegeringe (alsoo *Petrus Diveus* verhaelt), gerees eene groote questie tusschen die van Loven ende die van Antwerpen, ter oorsaecken dat die van Antwerpen hadden tot hun getrocken die van Lier, welcken twist hertoch Jan moeste te nederleggen. Het is wel te presumeren, dat vóór het jaer 1202, doen sy de stadt van Luyck hielpen innemen, den Hertoch noch ten dienste gestaen hebben, hoe wel daer van niet en wordt bevonden; noch sint den jaere 1202 ende 1335 en wordt oock niet bevonden waer sy inde oorloghen noch gheweest zijn, dan in den jaere 1368 sijn een deel schutters ende borgerye den Hertoch ten dienste ghetrocken int landt van Geldere, alwaer oorlogh was tusschen de Bronckhorsten ende Herckelingen. De Brabanders wonnen voor eerst de stadt van Bommelere-ward; maer wiert ten lesten peys gemaeckt.

In 't jaer 1370 gerees een groote oorloge tusschen den hertoch van Brabant Wenceslaus ende den marckgrave Willhem van Gulick ter saecken, dat eenige Brabantsche cooplieden schade hadden geleden

in 't lant van Gulick, d' welck den Hertoch van Brabant geerne metter minnen soude geslicht hebben. Maer her Willem van Gulick dat niet achtende, is den Hertoch genootsaeckt geweest den oorloch aen te nemen opden lande van Gulick, waer toe hy heeft beschreven het landt van Brabant, ende een gebodt laeten vytgaen, dat al die gepeert waeren den Hertoch souden volgen in synen dienst, alsoo dat het van noode was eenige ingesetene van Lier inden Hertochs dienst te seynden. Den Hertoch trock in persoon naer het landt van Gulick metten graeve van S^{t}.-Pol, heer Robrecht van Naemen ende noch veele heeren ende baroenen, soo dat hy vergaedert hadde over de 8000 mannen, alwaer strijt gelevert wert, daer den Hertoch hem seer vromelijck droegh ende creegh victorie. Maer de Brabanders hun begevende tot plunderen, waerdoor groote desordre in 't leger quam, ende de vyanden dit gewaer wordende hebben hun weder in ordonnantie gestelt ende sijn gevallen opde Brabanders, de welcke met menichte verslaegen werden, ende den hertoch Wenceslaus gevangen. Dit geschiede in 't jaer 1371, op S^{te}.-Simphoriaens dagh. Tot dese oorloge moesten die van Lier coopen diversche wapenen, instrumenten, ende geschutten, soomen in dyen tijt useerden.

Anno 1386 verCregen die van Lier een octroy van den biscop van Camerijck Joannes van Tserclaes, dat sy souden mogen missen doen celebreren in hunne tenten ende andere plaetsen als sy ten oorloghe trocken.

Anno 1388 wasser een oorloge tusschen de hertoginne Joanna van Brabant, ter eendre, ende hertoch Willhem van Gelder, ter andre zyden. Vrouwe Joanna dede belegeren sonder profijt de stadt van den Grave, alwaer die van Lier present waeren ten dienste van vrouwe Joanna, wedue des hertochs Wenceslai.

Anno 1398 gerees eene nieuwe oorloge tusschen Brabant ende Gelder, midts een vanden hertoge van Gelders dienaers tot 's Hertogenbosch gerecht was by justicie, inden jaere 1397, ende was geheeten Wouter van Overijn. Welcken Wouter met syne hulperen hadde doodtgeslaegen een van vrouwe Joannas dienaers; waerom hy gevangen wirdt ende onthooft. Dies den hertoch van Gelder aende wedue Joanna ontseghbrieven sondt, ende quam metter macht in Brabant, inden Kempen, blaeckende ende beroovende het arm landtvolck. Vrouwe Joanna dit vernemende ontboodt hem met haere herouten, datse hem strijdt leveren wilde den derden daege waer hy wilde,

't sy int landt van Gelder, 't sy in Brabant; dat hy het arm landtvolck onbeschadicht soude laeten, sy soude hem seynden hondert voeders wijns ende 300 osschen ende victualie genoech om dry daegen, tot dat sy malcanderen strijdt souden gelevert hebben. Siet, hoe dat dese deuchdelijcke landtvrouwe sorgh droegh voor d'ingesetene des Landts, haer vyanden willende spysen om te beletten de ruïne van haere ondersaeten; maer den hertoch van Geldre vertrock hem, geenen strijdt verwachtende. Vrouwe Joanna dit vernemende, trock gestoort met haeren heyere naer Tricht, alwaer sy bleeff, ende dede 't heyer overtrecken in 't landt van Gulick, verbrandende veele dorpen; maer is daer naer wederom naer huys getrocken, om het naeste jaer den oorloch te vernieuwen. In dese orlogh waeren die van Lier present, by hun hebbende veele crijchs-instrumenten.

Anno 1405 reden de heeren schepenen van Lier naer Brussel, om te claegen aende Magistraet aldaer van eenige onseden, die eenige poorters van Brussel binnen Lier voortgestelt hadden; waerdoor groote commotie geschiede, ende en costen t' samen in dit stuck niet overeen comen, ende die van Brussel waeren van meyninge tegen die van Lier inde wapenen te comen, ende in 't jaer 1406 waren sy bereyt vóór Lier te comen. Dit vernemende heer Jan van Immerseele, is gecomen binnen Lier, presenterende die van Lier syne assistentie, belovende by hen te leven ende te sterven. Maer wirdt peys gemaeckt, hoe wel die van Lier groote preparatie gemaeckt hadden om hunne stadt vromelijck te deffenderen, gecocht hebbende 5200 geschuts ysers.

Anno 1407 trock hertoch Antonis van Bourgondiën metter macht naer Valckenborch om hertoch Reynaert van Gelder te bedwingen het landt vanden Grave te leene te ontfangen; maer wirdt metter minnen getracteert, alsoo dat sonder slach te leveren de Brabanders weder naer huys keerden, alwaer oock present waeren de schutters ende borgers van Lier. De stadt cocht tot desen tocht een deel wit laecken, om mede te cleeden die naer d'oorlogh trocken, ende cocht roodt laecken om mede te boorden.

Anno 1420 sijn de schutters ende borgers van Lier getrocken ten oorloge naer Vranckrijck, ende de schutters schreven brieven aende Magistraet van Lier vyt Parijs. Haeren Hooftman was Jan Cruydener.

Anno 1412 deden die van Lier een tochte, ende waren al in 't wit gecleedt met roode kepers daerop naer de waepen van Lier, ende

trocken den eersten avondt tot Santhoven, ende van daer tot Wechel-dersande, van daer tot Turnhout, ende van daer weder naer Wechel-dersande, ende van daer naer Vierssele, ende van daer naer Lier, ende hadden voor hunnen biechtvader eenen Minnebroeder. Daer waeren oock schepenen met hun getrocken met joncheer Henricus Colibrant; maer daer en wordt niet bevonden die reden waerom sy vyt getrocken waeren; dan is te presumeren, dat sy voorder souden getrocken hebben in 's Hertoghen dienst, maer dat sy te laet quaemen oft datter van peys moest getracteert sijn.

Anno 1418 in *Junio* trocken de schutters ende andere gemeynte van Lier den Hertoch ten dienste in Hollant tegen heer Joannes van Beyeren, welck heer Joannes eenige pretensie sustineerden in 't graeffschap van Hollant ende Zeelandt, ende om metten sweerde te vererygen het gene hy sustineerde, soo hadde hy veel oorloghs-volck vergaedert te Dordrecht ende ten Briele, ende hertoch Jan is met een deel Brabanders getrocken vóór Dordrecht, alwaer de borgers van Lier present waeren.

Anno 1420 heeft Philippus den Graeve van St-Pol, als ruwart van Brabant, belegert Gertruijen-Berge, alwaer die van Lier oock trocken, voor hunnen hooftman hebbende Henrick van Wesenmael.

Anno 1421 waeren de schutters in 's Hertogen dienst tot Turnhout, ende waren vytt x daegen, met hun hebbende een kerre met donderbussen.

Anno 1424 is den hertoch van Clocestere uyt Engelant naer Cales gecomen, ende voorts met een groot heyr Engelsche getrocken naer het landt van Henegouwe, om dat in te nemen. Den hertoch van Brabant dat vernemende, heeft terstond de steden opde frontieren doen versien van garnisoen. Daer waeren tot Hal seven voetbogh-schutters van Lier met seeckere borgerye van Brussel, om de stadt van Halle te bewaeren, ende waeren daer 64 daegen. Voorts den Hertoch een groot leger vergaederende, sijn die van Lier getrocken op Waelhem; ende voorts op Mechelen naer Vilvoorden, alwaer sij 2 daegen ende 2 nachten bleven; van daer tot Schaerebeeck by Brussel, alwaer sy 14 daegen bleven, verbeydende de compste van die van 's Hertogen-bosch, om welkers compste een groot deel van 't leger rontsom Brussel bleef opde dorpen verspreyt, ende trocken van daer in Soniën, ende

van daer te Bracheneygen, daer 't gemeyn heyr begonst te vergaederen; van daer tot Nyvel. Die van Lier moesten wel cloecke mannen wesen, dat om hunnent wil soo dickwils crackeel viel onder wien dat sy souden comen. Want tot Nyvel gereser wederom een groot geschil tusschen die van Loven ende Antwerpen; elck woude hebben, dat die van Lier met hunnen Byvanck ende die van Santhoven met hunnen Byvanck hun volgen souden (sonder twijffel om hun vromicheyt). Maer alsoo het heyr trock metter macht vóór Braine-le-Comte, alwaer d'Engelsche metter macht inne waeren, ende dat doen niet en voechden, dat in sulcken noodt eenigen twist tusschen de steden soude reysen, soo wirdt van den graeve van St-Pol, die oversten van 't leger was, geordonneert, dat die van Lier ende Santhoven hem souden volgen, ende hunne tenten ende banieren by de syne souden staen, behoudelijck een iegelijck synen rechte, waer door die van Lier groote eere behaelden. Om dese Engelsche te verdryven soo heeft den graeve van St-Pol geeregen tot syne assistentie menichte van heeren, baroenen, ridderen, edelen ende vassalen. De Chronijcke seyt, datter te peert ende te voet wel 60000 vergaedert waeren van alle canten; ende sijn met dese groote macht vóór de stadt van Braine gecomen, ende hebben die seer sterckelijck beleyt ende seer vreeselijck bestormt; maer de Engelsche gaven hun in 't lest op, behoudelijck lijff ende goedt. Dus wirt de stadt van Braine gewonnen, verdestrueert ende ten gronde verbrant: het goet vande stadt wirdt verdeylt: die van Lier hadden onder andere een clock, die tegenwoordich op 't stadtshuys is hangende ende dient voor een uer-clock. Dit geschiede in 't Jaer 1424, den xi Meert. Ende doen Braine dus de gewonnen was, soo gaven hen veel steden over in handen vanden Graeve van St-Pol, verjaegende de Engelsche, dier noch overgebleven waeren, ende Henegouwe wirdt alsoo van de Engelsche verlost.

Anno 1465 trock den graeve van Charolois, sone van den goeden hertoch van Bourgondiën Philippus, naer Vranckrijck, alwaer hy by Parijs, tot Montlhéri, eene seer groote victorie behaelde tegen den coninck van Vranckrijck Ludovicus xi; ende wirdden sommige edelen van Lier ridder geslaegen; ende die van Lier behaelden daer groote eere.

Ontrent den selven tijt soo trock hertoch Philippus-den-Goeden met synen sone, den grave van Charolois, naer het landt van Luyck ende verdestrueerden Dinant; ende op 't selve pas wirdender te Monte-

naken 2000 Luyckenaers verslaegen, alwaer die van Lier oock present waeren.

Anno 1466 soo ordonneerden den hertoch Philips-den-Goeden aen die van Lier een deel volck van wapenen te seynden inde stadt van Geldenaken, omde selve stadt de bewaeren.

Anno 1472 is hertoch Carel-den-Stouten, eenigen sone Philippi-den-Goeden, met groote heyrvaert gereyst in Vranckrijck, ende won de steden van Nesle in 't landt van Vermandois, ende won Roije ende Mondidier, alwaer die van Lier den Hertoch oock ten dienste stonden.

Anno 1473 waeren een deel pijckeniers den Hertoch ten dienste tot Venloo, ende wirden van Stadtswege gecleedt ende versien van wapenen. Van dese pijckeniers was capiteijn Jan van Mol.

Anno 1475 waeren een deel pijckeniers den hertoch ten dienste tot Zutphen.

Anno 1477 waeren een deel van Lier ten dienste des Hertochs opde paelen van Vrankrijck, waer van Capiteyn was Jan van Sompeyken.

Anno 1479 trocken een deel borgery van Lier den erts-hertoch Maximilianus van Oostenrijck, sone des keysers Frederici ende prince van dese Nederlanden ten opsichte van sijn houwelijck met vrouwe Maria van Bourgondiën, eenige dochter ende erffgenaem des hertochs Carel-den-Stouten, ten dienste naer het landt van Luxembourgh, waer onder eenige borgers waeren, die sy *Coloveniers* noempden, ende waer van hooftman was heer Jan van Immerseel, ridder. Het quartier van Antwerpen moest opdat pas den Ertshertoch ende nieuwen heer der Nederlanden doen ten dienste seynden 2000 mannen.

Anno 1482 waerender een deel borgers van Lier den ertshertoch Maximilianus ten dienste in 't landt van Luyck, alwaer op dat pas eenen vrede getroffen wirdt tusschen den Ertshertoch voorseyt, ende die van Luyck; waerdoor tot Lier groote triumphe geschiede, ende de Rhetorijcke-Camers speelden openbaerlijck opde merckt.

Van diversche Hertoghen ende Hertoghinnen, die tot Lier hunne Blyde Incompste ende oock eedt hebben gedaen. Voorts van diversche heeren, soo geestelijcke als werelijcke, die tot Lier geweest zijnde; voorts vergaederinghe van Staeten ende Steden binnen Lier, waer by blijckt, dat de Hertoghen de stadt van Lier ende haere ingeselenen seer bemindt ende in waerden hebben gehouden.

Eedt, die de Hertoghen ende Hertoghinnen deden alsmen hun hulden binnen Lier.

—

« Dat sweire ick, als Hertoghe van Brabant, voor my ende myne naercomelingen, dat ick sal houden ende doen houden der stadt ende des Byvanck recht van Lier, haer privilegiën, usagiën, herbringen ende de oude costumen hun voortyden by Hertogen ende Hertoginnen van Brabant, onse ouders ende voorsaeten saliger memorie, verleent ende by hun gebruyckt, naer mijn beste macht ende vijff sinnen. Soo moet my Godt helpen ende 't Heyligh Evangelie ! »

Anno 1369 was vrouwe Joanna, hertoginne van Brabant, tot Lier, ende waeren de Steden van Brabant aldaer vergaedert.

Anno 1382 stirff hertoch Wenceslaus sonder kinderen, ende is de regeringe gebleven aen sijne wedue, vrouwe Joanna voerseyt.

Anno 1387 was vrouwe Joanna tot Lier, ende wirdden haer geschoncken twee aemen wijn.

Anno 1392 was den bisschop van Camerijck Andreas van Luxembourgh, broeder des graeff van St-Pol, binnen Lier; ende de Stadt beschonck hem met eene aeme wijns.

Anno 1406 stirff vrouwe Joanna, hertoghinne van Brabant, sonder kinderen, ende is haer opgevolght Antonius, haer susters Margaretae sone; ende wirdt tot Lier gehult, ende dede den voerseyden eedt; den Hertoch lach vóór het Schepenhuys op een laecken lanck vijff ellen.

Anno 1407 was hertoch Antonius van Bourgondië binnen Lier met den graeve van Nyvers ende den heere van Berghen, met de vergaederinge vande Leden ; ende wirden aenden Hertoch geschonecken twee amen wijns.

Anno 1411, in *Januario* was den hertoge Antonius tot Lier, ende hem wirdt geschoncken eene ame wijns. In April daer naer soo dede hertochs Antonius tweede huysvrouwe, genaempt vrouwe Elizabeth-de-Schoone, dochter vanden hertoch van Gourlitten in Bohemen, ende erffgenaem des Hertochdoms van Luxembourgh, haer Blyde Incompste tot Lier.

Anno 1412 was hertoch Antonius met de Hertoginne ende alle de Staten tot Lier.

Anno 1413 dede den heer Joannes de Gavre, bisschop van Camerijck, syne eerste incompste binnen Lier; en de wirdt hem geschoncken een swert laecken, eene aem wijns ende twee snoecken.

Anno 1414 waeren tot Lier vergaedert dijnsdach inden Sinexen den Hertoge, de Hooft-Steden, de Staeten ende Cleyn-Steden.

Indit jaer was den Hertoch vier reysen tot Lier, ende wirdt hem t'elcker reyse geschoncken een ame wijns. Desen Hertoch namp groot plaisir inde stadt van Lier midts de soete locht, soo dat hy dichwils tot Lier quamp.

Anno 1415 was den Hertoch in dry maenden tijts drymael tot Lier, te weten : in Mey, in *Junio* ende daer naer in *Augusto*, ende de Stadt beschonck hem t'elcker reyse met eene ame wijns.

In September daernaer dede den hertoch tot Lier vergaederen de Staten ende de Steden van Brabant ende Vlaenderen, om een dachvaert te houden ter saecken van een different tusschen die van Antwerpen ende Mechelen.

Ende corts daer naer, te weten : den 25 *Octobris Anno* voorseyt, bleef den voornoemden Hertoch verslaegen by Blangy, inden bloedigen slach tusschen de Fransche ende Engelsche.

In 't beginsel vanden jaere 1418 soo waeren tot Lier vergaedert de Hooft- ende Smal-Steden van Brabant; ende in Mey des jaere

voorseyt soo dede Joannes-den-Vierden, sone des overleden hertoghs Antonij, als hertoge van Brabant sijn Blyde Incompste binnen Lier, wesende noch seer jonck van jaeren.

Inden jaere 1418 hielen de Prelaeten ende Hooft-Steden tot Lier een dachvaert.

Anno 1419 was hertoch Jan tot Lier ende vrouwe Jacoba, hertochs Wilms van Beijeren dochter; ende wirt elk een aeme wijns geschoncken.

Anno 1422 in *Junio* was hertoch Jan tot Lier, ende met hem was gecomen den cardinael van Playsanten metten graeve van Ste-Pol.

Anno 1423 hielen de Hooft-Steden ende Smal-Steden tot Lier een dachvaert.

Anno 1424 waeren tot Lier in de Paesschdaegen vergaedert de Staeten, de Hooft-Steden ende Smal-Steden.

Anno 1426 in de Palm- oft Goede weke was hertoch Jan tot Lier met de Staeten ende Steden van Brabant, ende waeren aldaer vergaedert op het stadthuys. Ende doen dese vergaederinge gehouden was, soo is hertoch Jan van Lier naer Brussel gereyst, ende comende tusschen Vilvoorden ende Brussel, is hem eene groote sieckte aengecomen, ende dese van daege tot daege seer vermeerderende, is hy opden Witten donderdach overleden, inden ouderdom van 24 jaeren, ende licht begraeven tot Vueren by hertoch Antonis, synen vaeder ende moeder. — Dese vergaederinghe wirdt ghehouden op het stadthuys, alwaer die van het Magistraet de Geestelijcke ende Edele mette Hooft-Steden ende andere steden twee daghen met bancquetten vereerden.

Anno 1427 soo wirdt tot Lier uyttvaert ghehouden van hertoch Jan, ende daer wierden ghemaeckt 45 groote wapenen ende 60 cleyn, ende dry groote met de helmen ende croonen, d'een daer aff aende tombe, d'ander van binnen aende choor, ende de derde boven aen het oxael, ende daer wirdden van Stadts wegen aenden armen uytgedeylt 7500 broots.

In 't selve jaer hielden de Edele vanden Lande met de Groote- ende Cleyn-Steden binnen Lier een dachvaert.

Anno 1427 voorseyt quaemen tot Lier heraulten uyt het rijck van Bohemen, om bystandt tegen de Hussiten ende andere ketters te versoecken.

Naer het overlyden van hertoch Jan soo is hem in 't hertochdom van Brabant opgevolght Philippus, grave van St-Pol, synen broeder, den welck synen intrê dede tot Lier *anno* 1427 voorseyt, den 27^en^ July. Den Hertoch dede synen eedt vóór der Puijen van het stadthuys, ligghende den Hertoch op een stuck swart laecken van vijff ellen. Doen den Hertoch synen intrê dede soo quam hy met sijn edele ende 3 Staeten (die hy tot eender dachvaert beschreven hadde), naer den noene de Lovensche poort inne, alwaer de Geestelijcke ende de Magistraet mett de gulden hem inhaelden processionnelijck, ende de straten waeren gemeyt ende bestroyt gelijckmen ten ommeganck useert; ende de Stadt schonck aende abdisse van Nazareth, doen sy met de jouffvrouwen den Hertoge tegen geweest hadde metter processie, twee stoopen wijns.

In 't selve jaer soo was desen Hertoch noch dry reysen tot Lier, ende wirdt hem elcke reyse geschonken eene ame wijns.

In 't leste van dit jaer soo quamp met den voorseyden hertoch Philippus van Brabant den hertoch van Bourgondiën, Philippus Bonus, ende veel edeldoms metten Raedt van Brabant ende den Raedt van Bourgondiën ende hielden tot Lier een dachvaert met allen de Steden.

Anno 1430 in 't beginsel van den jaere hielen de Hooft-Steden en Smal-Steden tot Lier een dachvaert.

Anno 1430 voorseyt, den 4^en^ *Augusti*, is binnen Loven overleden den hertoch van Brabant Philippus, ende is van de Staeten des Landts voor synen opvolger verclaert Philippus-den-Goeden, hertoch van Bourgondiën, die doen ter tijt de stadt Compeigne belegert hadde. Ende in 't leste van het selve jaer dede hy binnen Lier sijn eerste incompste als hertoch van Brabant; ende wirdden aenden Hertoch van Stadtswegen geschoncken twee silvere potten.

Anno 1431 hielen de Staeten ende de Steden twee dachvaerden tot Lier.

Anno 1432 waeren in April vergaedert tot Lier alle Hooft-Steden ende Smal-Steden, ende daer naer in *Julio* anderwerff. Corts daer naer is den hertoge Philippus mett de Edele ende Steden tot Lier vergaedert geweest, houdende op het stadthuys hunne vergaederinge negen daegen lanck; ende op 't selve pas dede vrouwe Isabella, dochter van Joannes, koninck van Portugael, ende derde huysvrouwe van den hertoch Philippus Bonus, binnen Lier haer Blyde Incompste.

In November in 't selve jaer hielen de Edelen en Steden noch een dachvaert binnen Lier op 't stadthuys.

Anno 1433, den 17en *Augusti*, was tot Lier een dachvaert van allen de Baenroetsen, Edelen ende Hooft-Steden.

Anno 1434 hiel den Hertoch met de Staeten ende Steden binnen Lier een dachvaert.

Anno 1447 waeren de Edelen vanden Lande met de Hooft-Steden ende Smal-Steden tot Lier vergaedert.

Anno 1448 was den Raedt van Ceulen binnen Lier.

In 't selve jaer waeren de vier Hooft-Steden tot Lier vergaedert.

Anno 1449 was binnen Lier den hertoch van Cleve metten hertoch van Gelder.

Anno 1450 waeren de Hooft-Steden ende Cleyn-Steden van Brabant tot Lier vergaedert.

Anno 1452 waeren tot Lier de hertogen van Cleve ende Gelder met veele andere heeren.

Anno 1454 waeren tot Lier vergaedert de Edele, de Hooft-Steden, ende Cleyn-Steden van Brabant.

Anno 1456 was tot Lier de hertoginne van Brabant met mevrouwe van Charolois, met veel Edelen. Ende tot Lier waeren oock veele Gedeputeerde van steden, als oock van Hollant, Brabant met den hoochbailliu van Henegouwe, Philippus de Croij, heer van Sempy, ende den bailliu van Amiens.

Anno 1458 was tot Lier den Bisschop van Luyck met den Dolphijn van Vranckrijck ende den Bastaert van Bourgondiën, ende heer Antonius, bastaert van Brabant, met veele andere heeren.

Anno 1459 was den heere Bastaert van Bourgondiën in Mey, met veele Heeren tot Lier, met den Raedt van Brabant, de Hooft-Steden, ende de Smal-Steden.

Anno 1467 dede tot Lier den hoochgeboren hertoch van Bourgundiën, Carel-den-Stouten, eenigen sone des hertochs *Philippi Boni,* als hertoch van Brabant syne Blyde Incompste tot Lier, ende wirdt hem van Stadtswegen geschoncken twee amen Rhijnschen wijn.

Anno 1468 was hertoch Carel tot Lier, ende die van het Magistraet aten ten huyse van den voorseyden Hertoch.

Anno 1470 dede binnen Lier haer Blyde Incompste vrouwe Margareta van Yorck, des hertochs Caroli huysvrouwe, ende suster des conincks van Engelant Eduardi; ende wirt haer, boven haer juweel, geschoncken een vat wijns. Ende tot Lier wirt groote triumphe bedreven.

Anno 1473 waeren de Staeten van het Landt tot Lier vergaedert.

Anno 1475 quam tot Lier de oude Hertoginne van Bourgondiën, om de heylige reliquiën van St-Gommaer te besoecken, ende dede tot Emblem, aende fonteyn, misse doen, die sy hoorde; ende wirdt aen haer geschoncken eenen boeck van parcquement, waer in geschreven stont het leven van St-Gommaer.

Anno 1476 den 20^en^ *Decembris* waeren tot Lier vergaedert de gedeputeerden van de vier Hooft-Steden.

Anno 1477 den 5^en^ Januarij wirdt hertoch Carel-den-Stouten vóór de stadt Nancy vanden hertoch van Lothringen verslagen; ende is hem opgevolght in syne staeten ende landen syne eenige dochter, vrouwe Maria van Bourgundiën.

Anno voorseyt, den 15^en^ Octobris, dede de genadige vrouwe Maria van Bourgundiën haer Blyde Incompste als Hertoginne van Brabant

binnen Lier; ende die Stadt schonck haer een juweel, weert zijnde 100 croonen, ende des avonts als sy innequaem, een ame Rijnschen wijn.

Anno voorseyt, op St-Gommaers dach, quam de oude Hertoghinne van Bourgundiën tot Lier, ende offerde twee silvere candelaers, ende volghde met groote devotie de reliquiën van St-Gommaer inde processie.

Den hoochgeboren Aertshertoch Maximilianus van Oostenrijck, sone des Keysers Frederici 3^tij^, getrouwt hebbende de voorseyde vrouwe Maria van Bourgundiën, princersse deser Nederlanden, heeft den 13^en^ Januarij des jaers 1478 gedaen syne Blyde Incompste tot Lier; ende daer waeren present : de oude vrouwe van Bourgundiën, heer Antonius, bastaert van Brabant, den heere van Ravesteyn, den grave van Nassau, ende noch veel andere heeren ende edeldom; ende wirden aenden genadigen heer geschoncken twee hooghe swaertte laeckenen.

Anno 1479 wirdt tot Lier een dachvaert gehouden van de Hooft-Steden ende Smal-Steden.

Anno 1479, den 22^en^ Juny, quam de oude vrouwe van Bourgondiën tot Lier.

Anno 1480, den eersten April, was den aertshertoch van Oostenrijck Maximilianus tot Lier met veele heeren ende edeldom; ende in *Junio* daer naer quam tot Lier den jongen prince Philippus Pulcher, sone des aertshertochs Maximiliani van Oostenrijck ende van vrouwe Maria van Bourgundiën.

Anno 1481 was den aerts-hertoch Maximilianus van Oostenrijck tot Lier met vele heeren ende edeldom.

Anno 1482 was den aerts-hertoch Maximilianus tot Lier met den bisschop van Camerijck Henri de Berghes, ende vele edeldom.

In 't selve jaer, den 6^en^ Februarij, wirdt tot Lier een dachvaert gehouden vande Edelen des Landts, alwaer present waeren : den heere van Nassau, den chancellier van Brabant, den cancellier van Bourgondiën, de heeren van Perwez, Rotselaer, met veele andere heeren.

In 't selve jaer, den 13en Mey, wirdt alhier gehouden een dachvaert op het stadthuys van al de steden van Brabant.

In 't selve jaer, den 7en Augusti, waeren tot Lier vergaedert dry Hooft-Steden van Brabant met die van Mechelen; ende waeren twee daegen vergaedert op het stadthuys, ende wirden van die van Lier eerelijck beschonken.

Anno 1483 hielen de Hooft-Steden van Brabant tot Lier een dachvaert op het stadthuys met die van Mechelen.

Anno 1485 was den aertshertoch Maximilianus van Oostenrijck, naederhandt Roomsche coninck, tot Lier in pelgrimagie, om Ste-Gommaers reliquiën te besoecken.

Anno 1486, in beginghvanden jaere, was den hoochgeboren aertshertoch Philippus van Oostenrijck, des Roomsch koninckx Maximiliani sone, tot Lier; ende wederom den 2en October daer naer met de oude vrouwe van Bourgondiën, den hertoge van Cleve ende veele andere heeren.

Anno 1487, den 30en *Januarij*, hielen die van Mechelen ende Antwerpen een dachvaert op het stadthuys van Lier.

Anno 1487, den 31en April, was den Roomschen koninck Maximilianus van Oostenrijck tot Lier.

Anno 1488, den 15en Mey, wirdt tot Lier op het stadthuys gehouden een dachvaert vande Staeten des Lants ende vande vier Hooft-Steden.

Anno 1488 voorseyt, den 5en *Octobris*, was den Keyser Fredericus van Oostenrijck, vader des Roomsch koninckx Maximiliani, tot Lier, met veele keurvorsten ende Duytsche heeren; ende den 20en *Octobris* daer naer quam oock aldaer den Roomschen coninck Maximilianus van Oostenrijck, synen sone.

Anno 1489, was den hertoch Philippus Pulcher, prince deser Nederlanden, tot Lier, met den cancellier van Oostenrijck ende den cancellier van Brabant.

Anno 1490 den 3en January was den hoochgeboren aertshertoch

Philippus voorseyt binnen Lier met den hertoch van Saxen, den cancellier van Oostenrijck, den cancellier van Brabant, den heer van Walheyn ende anderen edeldom.

Anno 1495 trouwde tot Mechelen don Ferdinando, den iersten geboren sone des coninckx van Arragon, vrouwe Margareta van Oostenrijck, dochter des Roomschen coninckx Maximiliani ende suster des aertshertochs Philippi Pulchri.

In 't beginsel vanden jaere 1496 soo trock den hoochgeboren aertshertoch Philippus met schoonen staet naer Duyschlant tot Maximilianus, synen vader, den Roomschen coninck, ende quam weder uyt Duyschlant binnen Lier den 17 *Octobris* des selve jaer. Ende vrouwe Joanna, tweede dochter des koninckx van Arragon ende suster van don Ferdinando voorseyt, quam uyt Spaegniën in Zeelandt met 135 schepen; ende daer quamen met haer 2400 Spaegniaerden, die men doen noemden de *Blauw Capkens*. Vrouwe Joanna aldus in Zeelandt gearriveert sijnde, wirdt met grooten staet in Brabant naer Lier geleyt, alwaer sy opden XX^en Octobris getrouwt wirdt vanden bisschop van Camerijck Henricus de Berghes, met den aertshertoch Philippus. De feest wirdt gehouden in d'Abs-herberge; maer den Aertshertoch quam des nachts met syne bruyt logeren in het huys van Mechelen, aende Ysere-Brugge. Daer geschieden binnen Lier groote triumphen, als van vieren, spelen ende andersints. De Beenhouders hadden den hoochsten prijs van 't vieren; de Rhetorijck-camers speelden battementen vóór het huys, daer den Aertshertoch logeerde; ende om dese battementen te sien, wasser vergaedert eene groote menichte van volck, ende daer stonter een groot deel opde brugge, daer nu de Ysere-brugh staet, hetwelck doen maer een houte brugh en was, ende door de menichte van 't volck daer op staende soo viel de brugge in 't waeter met allen het volck, alwaer doen eene steenebrugh gemaeckt wirdt. De stadt beschonck elcke Rhetorijck-camer met een vat biers. Ende doen den Hertoch syne intred dede, soo setten de Rhetorijck-camers allen hun silverwerck vóór hunne Camers ten thoone. De Hooft-Steden van Brabant sonden tot Lier haere gedeputeerde om den Aertshertoch geluck te bieden.

Anno 1500, den 24^en February, is vrouwe Joanna tot Gent gelegen van eenen jonghen sone, die genaempt wirt *Carolus*, die namaels keyser van Roomen is geweest. Men hiel van blijdschap binnen

Lier processie ende de ommeganck-wagens reden inde selve. Die Schutters waeren in hun harnas; 's avonds vierden de Gulden, de Rhetorijck-camers ende de Ambachten ; de Wulle-wevers hadden den hoochsten prijs van 't vieren, ende de *Groijende* ende *Jenette* speelden battementen.

Anno 1501 was den peys gesloten tusschen den koninck van Vranckrijck, Ludovicus-den-Twaelfsten, ter eendre, ende den aertshertoch Philippus, ter andere zyden; waer om tot Lier den 24^{en} Augusti groote triumphe wirdt bedreven. De Beenhouwers behaelden den hoochsten prijs van 't vieren; den Handtbooch den tweeden prijs.

Anno 1507, den 18^{en} Februarij, waeren tot Lier vergaedert de Staeten van Brabant met de vier Hooft-Steden, als van Thienen, Breda, Bergen, Herenthals, Diest, Leeuw, Geldenaken ende Turnhout, etc.

Anno 1507 voorseyt, den 10^{en} Julij, dede binnen Lier syne Blyde Incompste den doorluchtigen heer Jacobus de Croij, sone des heere Joannis prince van Chimay, bisschop van Camerijck.

Anno 1508, den 15^{en} Septembris, dede den hoochgeboren Roomschen keyser Maximilianus met den aertshertoge Carolus van Oostenrijck, hertoghe van Brabant, etc. tot Lier syne Blyde Incompste.

Daechs daer naer, wesende den 16^{en} September, wirdt den voorschreven Keyser momboir uyt geroepen van synen neve, den aertshertoch Carolus van Oostenrijck, gedaen hebbende den eedt daer toe staende. Dit geschiede op een stellagie vóór de Puijen van het stadthuys. De Geestelijckheyt met de heeren van het Magistraet haelden den Keyser ende den aertshertoge Carolum uytt d'Abts-herberge met de processie ende het Alderheylichste Sacrament naer de groote kerck, ende den dienst geeyndicht sijnde, gingen met stoet naer de merkt, om den voorschreven eedt te doen; ende wirdt dien dag geboden te vieren ende van handt werck stil te sijn, ende wirden groote triumphen gedreven ; ende daer wierden geschoncken aen den Keyser ende den aertshertoch Carolus 2 amen Rhijnschen wijn.

Anno 1508, den 29^{en} December, was binnen Lier den bisschop van Parijs ende den Ambassadeur vanden coninck van Vranckrijck, met andere princen ende heeren.

Anno 1510, den 28en November, quam vrouw Margareta van Oostenrijck, dochter des keysers Maximiliani ende moye des aertshertochs Caroli, als regente van wegen syne K. M. van dese Nederlanden, tot Lier, met den heere van Chièvres, den heere van Nassau, van Sevenbergen ende andere.

Anno 1511, den 2en Julij, quam den grootmachtigen keyser Maximilianus van Oostenrijck met grooten staet binnen Lier.

Anno 1511 voorseyt, den 14en Decembris, was tot Lier een dachvaert, alwaer present was : vrouw Margareta van Oostenrijck, gouvernante van dese Nederlanden, ende den heere van Chièvres mette Geestelijcke ende Edele ende de vier Hooft-Steden van Brabant.

Anno 1513, den 20en Mey, waeren tot Lier op het stadthuys vergaedert de Staeten vanden Lande, ende wirden vereert met een eerelijck banquet.

Anno 1514 waeren wederom de Staeten ende Steden tot Lier vergaedert.

Anno 1516, den 21en Januarij, quam tot Lier den keyser Maximilianus, den coninck van Castiliën Carolus ende den heere van Chièvres, met veele andere heeren, ende waeren daer veel tijts.

Anno 1517, den 30en Mey, quam binnen Lier den doorluchtigen heer Fredericus van Baden, bisschop van Uyttrecht, ende wirt vereert met eene ame Rhijnschen wijn.

Anno 1518, den 21en Meert, was tot Lier een dachvaert, alwaer present waeren : den abt van St-Bernaerts, van St-Michiels, den chancellier van Brabant, den heere van Ravesteyn, den heere van Montagijs, den Thresorier met noch andere Raetsheeren, de Hooftsteden ende de gedeputeerde van Luyck.

Anno 1519, den 18en Mey, wirdt tot Lier gehouden de uytvaert van den hooghgeboren keyser Maximilianus van Oostenrijck, die in Duytslant was gestorven.

'S anderdaechs, wesende den 19en Mey, was tot Lier eene dachvaert, alwaer present was : vrouwe Margareta van Oostenrijck, de abten van

Perck, van S[t]-Bernaerts, S[t]-Michiels, van Grimbergen, Everboden, Tongerloo, Diligem ende den Chancellier, den prince van Chimay, de heeren van Bergen, van Hoochstraeten ende meer andere heeren met de gedeputeerde vande vier Hooft-Steden, ende dese dachvaert duerde sesse daegen. De Stadt vereerden hun op 't stadthuys met een bancquet ende de Rhetorijck-camers met battementen.

Anno 1524, den 15[en] Mey, wirdt tot Lier een dachvaert gehouden, alwaer present waeren : vrouwe Margareta, den bisschop van Palermen, de prelaten van Brabant ende eenige heeren vanden Gulden Vliese met de vier Hooft-Steden. De stadt beschonck hun met een bancquet op het stadthuys.

Anno 1524 voorseyt deden die vande Stadt repareren het hoff van Denemarcken, gestaen op het Kerckhoff achter het kercken-huys.

Anno 1525, den 18[en] Februarij, quam tot Lier woonen Christiernus 2[dus], coninck van Denemarcken, uyt sijn rijck verjaeght; hy hadde getrouwt vrouw Isabella van Oostenrijck, suster des keysers Caroli Quinti.

Anno 1525 voorseyt schoten de Coloveniers den vogel, ende Christiernus 2[dus], coninck van Denemarken, mede schietende, treften den Papegay aff, soo dat den coninck der Denen wirdt coninck vande Coloveniers van Lier.

Anno 1525 voorseyt, den 27[en] Mey, quam tot Lier vrouw Margareta van Oostenrijck om te haelen de dry kinderen vanden coninck van Denemarcken, ende met haer was comen den grave van Bueren, den heer van Hoochstraten, den heer van Berghen, etc.

Anno 1525 voorseyt, in den Ommeganckweke, soo nooden de Magistraet van Lier den coninck van Denemarcken tot een hoffelijck bancquet, daer by was den bisschop van Palermen, ende noch eenen anderen bisschop, Alexius genaempt, met andere edele heeren.

Anno 1526, den 24[en] Februarij, was tot Lier eene groote triumphe ten oorsaecke van den peys tusschen den Roomschen keyser Carolum-den-Vijfden ende den gevangen koninck van Vranckrijck, Franciscum-den-Eersten, binnen Madrid, op den 14[en] Januarij 1526 gesloten. Men ginck processie generael, alwaer den abt van Villers het Alder-

heylichste Sacrament droegh. De Gulden droegen waschlichten, ende de Rhetorijck-camers van gelijcken.

Anno 1528, in Mey, was tot Lier een dachvaert vande Staeten ende Hooft-Steden van Brabant.

Anno 1530, den 27en Meert, wirdt tot Lier processie gehouden ter begeerte van vrouwe Margareta van Oostenrijck, gouvernante van Nederlandt, tot danckbaerheyt dat syne Keyserlijcke Majesteyt Carolus Quintus gecoroneert was; ende wirdt geboden t' 's avonts te vieren; de schutters van den Voetboge hadden den hoochsten prijs van 't vieren, de Coloveniers den tweeden, etc.

Anno 1530 voorseyt, den 20en Decembris, wirden tot Lier d'exequiën gehouden van vrouwe Margareta, regente deser Nederlanden van wegen syne K. Majesteyt, die tot Mechelen, den 27en November te vooren, gestorven was.

Anno 1530, den 3en Junij, wirdt tot Lier gehouden de uytvaert vande keyserinne, vrouwe Isabella, dochter van Emanuël, koninck van Portugael, ende huysvrouwe vanden Keyser Carolus V.

Anno 1540, den 25en Mey, quam binnen Lier den victorieusen keyser Carolus, den vijffden van dyen naem, maer den eersten van cloecke daden, met hem hebbende syne suster, vrouwe Maria van Oostenrijck, douagière van Hungaryën, gouvernante deser Nederlanden, den hertoge van Milaenen, den bisschop van Luyck, met noch veel princen ende edelen, ende veel gedeputeerde der Steden.

Anno 1549 quam den prince van Spaegniën Philippus Secundus, sone des keysers Caroli Quinti, binnen Lier, ende hem wirdt geschoncken twee amen Rhijnschen-wijn.

Vanden quaeden ende malheureusen tijt doen de Predicanten vande vremde secten begonsten op te staen; voorts eenighe gedenckweerdige saecken ten tyde vande Troubelen geschiet, soo inde Stadt als in haeren Byvanck.

—

Anno 1566, den 21en Julij, beval Haere Hoocheyt Margareta hertoginne van Parma, gouvernante deser Nederlanden voor syne Catholijcke Majesteyt Philippus-den-Tweeden, by haere geslotene brieven, gesonden aende Magistraet van Lier, goede wacht te houden, 't volck in ordre te stellen ende met rotten te verdeylen, hen vermaenende van niet te gaen tot de nieuwe predicatiën; ingevalle van swaericheyt, dat men haer soude adverteren. Ende diesvolgens is Haere Hoocheyt geadverteert, dat opden 8en dach der maendt Augusti, wesende eenen Sondach, seeckeren Predicant was gecomen van Antwerpen, vergeselschapt met veel volckx te peerde, te waegen ende te voet, ende heeft de nieuwe predicatie gehouden buyten deser stadt, niet verre van der Anderstadt, welcke plaetse noch genoempt wordt het *Geusen-Kerckhoff* oft *Geusen-Kerck*.

Op den 27en Augusti 1566 is heer Caeraels Quarré, raet van Brabant, (naerdien die van Lier versocht hadden eenige persoonen van qualiteyt alhier gecommitteert te worden), gesonden als Commissaris en Superintendent vande stadt van wegen Haere Hoocheyt. Voorts hebben de Predicanten met hunne aenhangers soo veul gedaen, dat de geestelijckheyt in St-Gommaers kercke gelaeten heeft den Godtsdienst.

Den 8en September daernaer hebben de Geestelijckheyt weder hunnen godtsdienst beginnen te continueren.

Den 21en September daer naer hebben die vande Stadt tot hunnen grooten cost aengenomen (by advyse van Haere Hoocheyt), 120 soldaeten tot defensie vande Kercke, oude ende Catholijcke Religie, ende de Stadt cocht de soldaeten harnasschen, stormhoeden, haeckebussen, hellebaerden ende andere crijchs-instrumenten.

Anno 1566, den 8^en November, sondt de hertoginne van Parma binnen Lier de Vaentkens-knechten in guarnisoen.

Anno 1567, den 15^en Augusti, sijn alhier door ordonnantie vanden hertoge van Alba in de stadt van Lier comen logeren het regiment Spaegniaerden van het *Tercio* van Lombardyën, onder den *Maistro de campo* Sancho de Lodono, sterck wesende wel 3000 mannen; ende sijn daer blyven logeren tot inde Heyligen Paesschdagen des volgende jaer 1568.

Anno 1568 als den rebellen prince van Oraigniën over de Maese in Brabant was gecomen, is binnen Lier in guarnisoen geweest den heere graeve van Reulx, met 6 vendelen Walsche soldaeten.

Anno 1570, 1^en Augusti, dede binnen Lier syne eerste intrede Franciscus Sonnius, 2^en bisschop van Antwerpen.

Anno 1572, inde maendt Julius, den voorseyden prince van Oraigniën anderwerff de Maese overgesett hebbende ende door Brabant marcherende, om Bergen in Henegouwe vande Koninckschc onder het beleyt des hertochs van Alba belegert, te ontsetten, hebben binnen de stadt van Lier gelogeert geweest 3 vaendelen voetknechten ende 7 cornetten lichte ruyteren.

Anno 1572 voorseyt, den 5^en September, wesende eenen Woensdach ende merektdach der ossen, sijn aende stadt Antwerpsche ende Lovensche poorten gecomen seker volck van wapenen te voet ende te peerdt uyt de stadt van Mechelen (de welcke guarnisoen vanden prince van Oraigniën hadden innegelaeten ende het Spaensch geweygert), meynende de stadt van Lier door het innecomen der ossen te supprenceren; maer sijn door groot debvoir vande borgers ende Waelen alhier in guarnisoen liggende, van hun vermeten gefrustreert geweest, confuselijck naer huys wederkeerende met de gene, die tot Duffel met sacken gecomen waeren om den buyt inne te stecken, ende op den 7^en October daer naer sijn ter contrairiën vande Spaegnaerden geplundert geweest.

Anno 1576 den *Maistro de Campo* Juliaen Romero liggende binnen dese stadt met secker guarnisoen Spaegnaierden, heeft inde maendt Augustus, September ende andere ende naestvolgende maen-

den, de borgeren, soldaeten, ende Bijvancks-lieden continuelijck doen wercken, soo in 't affhouden vande boomen als ander houdt, ende d'affbrecken van sommige huysen buyten de stadt gestaen, maeckende buyten de selve verscheyde bolwercken, beschryvende over al de dorpen om binnen dese stadt te brengen alderhande graen, hoy ende stroy met andere provisie; ende heeft oock aengeslaeghen seeckere quantiteyt van ossen alhier te merckt gebrocht, die hy heeft doen slaegen ende het vleesch doen brengen in St-Peeters-Capelle, ende doen souten ende op malcanderen daer op steenen leggen, sonder inde vaten te doen.

Anno 1576 voorseyt, den 18^en October, heeft den voorschreven Juliaen Romero met syne Spaegnaerden tot Waelhem overvallen seeckere soldaeten van Staeten wegen aengenomen sijnde, brengende alhier mede gevangen eenen capiteyn.

Anno 1576 voorseyt, den 27^en October, is de voorseyde Romero uyt de stadt getrocken met syne Spaegniaerden naer Duffel, alwaer liggende waeren seeckere meniehte van Staeten-soldaeten, die hun eerst soo dapperlijck weirden, dat de Spaegnaierden te rugge wirden gedreven; maer de selve wedergedreven sijnde vanden voorseyden Romero, heeft het voorseyt Staeten-volk de vlucht genomen met verlies van veel volckx, besonder die verdroncken waeren met het inbreken vande brugge tot Duffel.

Anno 1576 voorseyt de saecken der Nederlanden in groote confusie geraeckende ende de tweedracht tusschen de Spaegnaerden ende den Raedt van Staeten meer toenemende, hebben die van Antwerpen in hunne stadt in garnisoen genomen het regiment vanden graeve Philippus van Egmont, sone van den onthoofden Lamoralius, ende het regiment Hoochduytschen des graeve Othonis van Obersteyn, ende hadden voor hunnen gouverneur Fredericus de Perrenot, heer van Campaigney, broeder des cardinaels van Granvelle. Het welck Faustinus d'Avila, gouverneur van 't casteel vernemende, dede van Lier comen Julian Romero met syne Spaegnaierden ende de andere guarnisoenen der omliggende steden, ende is alsoo op den 4^en November des voorseyts jaere, met groot gewelt inde stadt van Antwerpen gevallen, ende de selve geplundert hebbende, sijn de Spaegnaierden met rijcken buyt gelaeden onder Juliaen Romero naer Lier gekeert, al waer sy doen floreerden al oft het al graven ende princen

hadden geweest. Hunne jongens ende *Muchachos* floreerden al van gelijcken, ende het was een groot cruys voor die van Lier hun soo te sien brageren met de goederen van hunne goede gebueren. Ende een saeck wasser te verwonderen, doen Antwerpen ingenomen was, dat men alsdan binnen Lier ontrent den avont hoorden het gedruysch van trompetten, trommelen ende besonder het gedruysch van 't loopen der peerden, die langhs de straeten op de cassyen liepen.

In 't leste van November *Anno* voorseyt was binnen Lier groote vreese, soo onder de soldaeten als onder de inwoonderen, ter oorsaecke dat de Staeten van dese landen de stadt Lier souden belegeren. Waerom groot debvoir wirdt gedaen by cleyn ende groot, in 't fortificeren deser stadt, alswanneer oock wirden affgebroken de huysen buyten de Lovensche poort opden steenweg staende. — Desen steenweg was doen ter tijt wederzyden met huysen besett; — ende dies niet tegenstaende de voorseyde Spaegnaierden vol geldts ende buyt steckende van Antwerpen, hielen diversche bancquetten, triumphen, bataillen, tornoy-spelen ende andere feesten.

Opden 4en Februarij des jaers 1577, wesende eenen Sondaeg, hebben de voorseyde Spaigniarden de merkt doen affpalisaeten, ende aldaer openbaerelijck schermutseringen te voet en te peerde gedaen, steeckende te peerde naer den rinck ende oock naer seeckeren gewapenden man op eene pinne draijende, gelijck sy oock deden opden 18en ende 19en der selver maendt, hoe wel den gemeynen man in groote droeffheyt was, soo om het misval vande stadt van Antwerpen, alsmede om de benautheden van victualie, want soo sy lieden ende der Staeten volck alle dorpen bedorven hadden, waerdoor geen oft luttel victualie ter merckt quam, soo gelde een pont boter doen ter tijt hier 6 à 7 stuyvers, ende andere dingen naer advenant.

Anno 1577, den 15 Februarij, quam den legher der Staeten liggen tot St-Cathalynen-Waver.

Anno 1577 voorseyt, den 10en Meert, is aende borgerye van Lier hun geweir gerestitueert, het welck hun vande Spaignairden was affgenomen.

Anno 1577 voorseyt, de Pacificatie van Gendt ende vervolgens de verseyndinge der Spaignaerden ende andere uytlantsche volckeren

vanden prince Joannes van Oostenrijck tot Marche-en-Famine, in het hertogdom van Luxembourgh, onderteeckent sijnde, is opden 21^{en} Meert des voorseyts jaer, wesende eenen Donderdach, Juliaen Romero met alle syne Spagnairden uit dese stadt naer Maestricht getrocken, ende alsoo die vande Magistraet gewacr wirdt, dat het vendel Duytschen wesende onder den capiteyn Cornelis vanden Eynde geerne hier binnen hadde gebleven om met meer Duytsche hunne betaelinge te bekomen, gelijck naederhandt gebleecken is, hebben versocht aenden vorseyden Juliaen Romero, dat hem gelieven soude de voorseyde Duytschen eerst te doen uyttrecken, gelijck hy gedaen heeft.

Ten selven daege sijn inde stadt gecomen twee vendelen Waelen, uyt den leger liggende tot Onse-Lievrouwe-Waver, wesende vanden regimente des graeve Philippi van Egmont.

Anno 1577 voorseyt, in de maend April, is inden leger vande Staeten tot Onse-Lievrouwe-Waver groot gebreck geweest van gelt, als andersints, ende alsoo men opden sesden dach April justicie ende correctie doen woude over eenige gevangenen misdaedigen, is aldaer eenen grooten tier ende muytery opgestaen, sulckx datmen de justitie niet en heeft derven doen, ende is den 25^{en} vande selve maendt den leger van daer vertrocken.

Anno 1577 voorseyt, den 5^{en} Augusti, is binnen Lier gecomen den graeve van Egmondt met dry vendelen voet-knechten, den welcken op eenich quaedt aengeven, op den 5^{en} dach der selver maendt, heeft doen apprehenderen joncheer Willem Brandt, heer van Bouwele, etc., schouteth der stadt, ende Franchoys van Berckele, synen stadthouder, ende meester Hendrick van Dornhoven, secretaris deser stadt, dewelcke op den 12^{en} Augusti wirden ontslaegen.

Opden 30^{en} October 1577 voorseyt, wesende eenen Woonsdach, is alhier gecomen den aertshertoch Matthias van Oostenrijck, sone van den keyser Maximilianus-den-Tweeden, ende broeder des keysers Rudolphus 2, dus geaccompagneert met den graeve van Egmont, den prince van Espinoy, den viscomte van Gent ende andere heeren met hunne hallebardiers ende gevolge, waermede den voorseyden Aertshertoch gewoonelijck was vergeselschapt; maer corts daer sijn de voorseyde heeren vertrocken, laetende hem sonder gaerde, waerom

46

hem vande Stadt wegen door den mondt vanden secretaris Courtoys is gepresenteert behoorelijcke suite ende wachte door de borgery te doen, die hy eerelijck refuseerde, seggende : *Scio me esse penes amicos et ideo non egere custode corporis.* Den secretaris repliceerde, dat de Stadt dat van Syne Hoocheyt was vereysschende, sulckx dat de borgers van Lier als hellebaerdiers ende lijfschutters dagelijcx den Vorst hebben geconvoijeert ter kercke ende elders gaende.

Anno 1577 voorseyt, den 21en November, is van Lier naer Anwerpen vertrocken den voorschreven Aertshertoch van Oostenrijck, vergeselschapt met de borgeren van Lier te peerde ende te voet, tot in het clooster van St-Michiels, alwaer de selve borgery vande Guldebroeders eerlijck getracteert wirdt ; ende de Stadt van Antwerpen sont hun den wijn met een sledde.

Anno 1578 Syne Hoocheyt Joannes van Oostenrijck vande Staeten vyant verclaert, wint, niet sonder merckelijcke hulpe Godts, den 31en Januarij des voorseyden jaere, dien gewichtigen slach van Gemblours, ende soo hy, syne victorie vervolgende, in 't landt was naekende, soo hebben die van Mechelen opden 16en Februarij het schoon groot Beggijn-hoff buyten Ste-Cathalynen-poort affgebrandt, alwaer doen ter tijt wel duysent Begijntkens innewoonden. Voorts wirden allen de huysingen ende hoven rontsom Lier affgetrocken, als Colebrantshoeven ten dijcke by Maes-fort ende meer andere ; oock de opgaende boomen affgehouden, al onder decksel, dat den vyandt daer eenige belegeringe soude hebben connen maecken. Het geheel landt was beroert : de steden van Aerschot ende Sichen wirdden ingenomen ende het volck vermoort. Het dorpvolck quam met groote hoopen binnen Lier gevlucht omde groote tyrannie, die buyten inde dorpen geschiede.

Anno 1578 voorseyt, den xien Meert, lach in het clooster van Nazareth een vendel Schotten.

Anno 1578 voorseyt, alsoo de Engelsche tot Lier in guarnisoen liggende, seeckere conspiratie gemaeckt hadden, soo sijn nachts den 4en Mey heerelijck innegebrocht dry vaendelen Duytschen vanden regimente vanden baron van Peetersom, ende de voorseyde Engelsche vertrocken den 12en der selver maendt. Ten selven daege sijn seeckere andere Engelsche vóór de poort van Lier gecomen met brieven vanden graeve van Bossu ; maer hun wirt weygeringe gedaen van inne te comen.

Anno 1578 voorseyt wirt van wegen den prince van Oraigniën veel silver uit de kerck van St-Gommaer, inde maent Julio, gehaelt.

Anno 1578 voorseyt, den 7^{en} Julij, quam den leger vande Staeten liggen opde Nijlsche-heyde, Kessel, Nylen ende Herenthout. Alsdoen was Lier vol gevluchte huyslieden, soo datter geen plaetse binnen de stadt te becomen was, ende veel menschen stirven van honger; voorts alsoo den ooghst aenstaende was, wirden allen de graenen op het veldt verdestrueert; ende bleven daer liggen tot den 23^{en} Julij, alswanneer sy vertrocken naer Kierbergen.

Anno 1578 voorseyt, den 20^{en} Augusti, is binnen Lier gecomen ten 10 ueren vóór noen den aertshertoge Matthias van Oostenrijck, den welcken vande Stadt den wijn gepresenteert wirdt; als doen was den leger van den hertoge Joannes Casimirus, broeder van den Pals-graeff vanden Rhijn, tot Santhoven, den welcken hy dede marcheren naer de Nijlsche-heyde, alwaer den voorseyden Aertshertoch den selven ginck visiteren, gestelt sijnde in goede slachorden; ende overmidts de legers vande Staeten, vanden hertoch Joannes Casimirus, vanden prince van Oraigniën, vande Staeten van Hollant ende van Zeelant, ende den leger van Syne Hoocheyt Joannes van Oostenrijck het landt van Brabant seer graffeerden ende bedirven, soo is het selve landt soo verwoest ende geruïneert geweest, datmen in dat jaer inden lande van Brabant géenen ooghst inne dede, ende opde dorpen waeren noch menschen, noch beesten te vinden, maer waeren al vertrocken ende gevlucht inde naeburige steden ende landen ende oock, onder andere, inde stadt van Lier, ende dat met sulcke eene menichte, dat de huysen ende plaetsen over al vervult waeren, waer door ende andersints door de gehenckenisse Godts in 't selve jaer, besonder in de maendt van September ende de naest volgende maenden is opgestaen een seer groote sterfte en peste, waer van luttel huysen binnen de stadt van Lier vry sijn geweest; ende dese peste gedurende stirven binnen Lier over de vijf duysent menschen. ***De swerte Ruyters*** (soo noemde men de Spaegnairden), beroofden de huyslieden van hunne beesten, haelden die selve ende voerdense weg, hun settende op groot rantsoen. Oock deden het Staeten-volck van Hollant allen het quaedt, dat sy verdencken costen, beroovende opde dorpen alle de kercken van hunne ornamenten, silverwerck, coperwerck ende yserwerck, ende deden de clocken vande thorens, etc.

Anno 1579 wirt het clooster van Nazareth van het garnisoen binnen Lier liggende vande Staeten wegen, affgebrandt; alswanneer aldaer abdisse was vrouw Joanna van Goirle, die welcke veele schoone metselryen vóór ende naer het affbranden heeft gemaeckt; ende is gestorven den 24^{en} Julij 1613, geregeert hebbende als abdisse inde aldergrootste benautheyt ten tyde der troubelen, den tijt van 47 jaeren.

Anno 1579 voorseyt, den 16 Januarij, wirden de clocken der omliggende dorpen voor goeden buyt weeh gevoert ende te schepe gedaen, te weten : die van Ballaer, Kessel ende Putte, die hier gevlucht waeren.

Anno 1579 voorseyt, in Februario, wirdt de collegiale kercke van St-Gommaer binnen Lier gesloten, ende goede Roomsche Catholijcken en mochten hunnen godtsdienst niet doen ofte clocken luyden.

Anno 1579 voorseyt, den eersten Meert, wirdt de hooftkercke weder geopent, ende de Catholijcken deden hunnen dienst, maer sonder luyden.

Anno 1579, den 3^{en} Meert, wirdt d'abdye van Nazareth affgebrant, etc. *ut supra.*

Anno 1579 voorseyt, den 4^{en} Meert, naemen de Spaignaerden het huys van Grobbendonck in, ende trocken van daer voorts naer Geel, Mol ende andere dorpen.

Anno 1579 voorseyt, inde selve maendt Meert, was binnen Lier eene groote ontsteltenisse ende beroerte ter oorsaecken, dat de vremde Predicanten binnen Lier ingebracht, in St Gommaers kercke wilden preecken. Ten lesten vercregen sy noch, dat sy mochten inde Cluyse predicken, alwaer sy het lauter woort Godts vercondighden, ende den 29^{en} der selver maendt wirden aldaer alle de belden ende ornamenten in stucken gebrocken.

Anno 1579 voorseyt, den XI April, quam den leger der Staeten liggen tot Duffel.

Anno 1579 voorseyt, den 4^{en} Mey, wirt affgelesen ende gepubliceert, dat niemant eenige kercke mocht breken.

Anno 1579 voorseyt, den 22en Junij, op den Cluysen-kermisdach wirden de clocken vanden Cluysen-thoren in stucken gesmeten, ende inde selve maendt en mocht men met het Alderheylichste Sacrament niet gaen achter de straeten tot de siecken. Opden H. Sinxen dach, noch opden dach des Alderheylichsten Sacraments, en oock opden Kerremis dach en mocht men geene clocken luyden.

Anno 1579 voorseyt, den 30en Julij, trock eenen capiteyn genaempt *Schuerbrandt*, uytter stadt met sijn volck, laetende achter een memorie vande glaesen in de Sinte-Gommaers kercke uytt te worpen.

Anno 1579 voorseyt, den 1en Octobris, wirden tot Lier, door quaedt aengeven van eenige, gevangen genomen mijnheer Michaël Borchouts, pastor ende landtdeken ende Peeter Kynen, blauwverwer, om dat sy de geestelijckheyt te veel voorspraeken, ende wirden naer Antwerpen gevoert, maer wirden corts daer naer ontslaegen.

Anno 1580, den 10en April (1), des nachts is binnen Lier gecomen den borgemeester van Antwerpen, vergeselschapt met 400 oft 500 mannen, de welcke de kercke van Sinte-Gommaer omringelde, ende hebben die met gewelt open gebrocken, geplundert ende gespolieert, de beelden afwerpende ende verbrandende; ende duerde dese plunderinge sesse à seven daegen, nemende alle de ornamenten ende ciraeten. Ende tot spijt vande goede, oude ende Roomsche Catholijcken ende hunne religie, droegen sy de ornamenten al spottende achter de straeten, maeckende cleederen vande ornamenten ende kousebanden vande stoolen, spolierende voorts de kercken vande cloosters ende vanden Beggijnhove.

Anno 1580, den 15en April, wirdt inde Collegiale kercke van St-Gommaer vande kettersche ministers gepredicht.

Anno 1580 voorseyt, den 17en April, wasser groote beroerte tusschen de Calvinisten ende de Martinisten ter oorsaecken, dat elck inde kerck

(1) By van Lom, bl. 323 wordt het plunderen van Sint-Gommaers kerk aen Marnix toegeschreven. De Chronijk, die ik uitgeef, zegt : *de Borgemeester van Antwerpen*. In 1580 waren Jan de Jonghe en Rogier van Leefdael burgemeesters dier stad. Marnix bekleedde eerst dit ambt in 1583.

van S[te]-Gommaer wilde predicken; maer wirdt gesloten, dat de Calvinisten in de voorseyde kercke het lauter woordt Godts souden vercondigen.

Anno 1580 voorseyt, den 18[en] der selver maendt, wirdt geboden, dat de Geestelijckheyt uyt de stadt soude trecken, ende aen de goede borgers, het waerachtich Catholijck geloove voorstaende, wirden briefkens gesonden, dat sy hun souden hebben te vertrecken binnen ettelijcke ueren.

Anno 1580 voorseyt, den 15[en] Julij, was binnen Lier groote beroerte, soo onder de soldaten als onder borgers, door dyen, dat eene gemeyne faeme was loopende, dat des avonds oft by ontyde seeckere poorten open ende ontsloten souden bevonden worden.

Anno 1580 voorseyt, den iersten October, quam den prince van Oraigniën van Antwerpen binnen Lier, ende naer dat hy 's andersdaechs de predicatie hadde gehoort ende deser stadts vesten ende bolwercken gevisiteert, is weder vertrocken.

Anno 1580 voorseyt, den 5[en] Octobris, is inde locht eene extraordinarisse Comeet-sterre gesien geweest.

Anno 1580 voorseyt, den 10[en] der selver maendt, deden de Calvinisten de clocken vanden Beggijnhove ende 's anderdaechs van S[t]-Gommaer thoren, die welcke sy in stucken smeten.

Anno 1580 voorseyt, den 16[en] Octobris, hebben de soldaten van het guarnisoen de Merckt met wagens ende andersints affgeschanst, willende geldt hebben, tot groote vervaertheyt vande borgers. Welcke beroerte eenige daegen was durende tot dat eenen colonel van Antwerpen quam met geldt, om hun te betaelen.

Anno 1580 voorseyt wilden de Calvinisten het Oordeel boven het groot portael in Sinte-Gommaers kercke in stucken smyten, maer daer was eenen goeden Catholijcken, die den raedt gaff, dat sy hun Geboden op het stuck met waterverwe souden schilderen, het welcke sy deden; ende doen sy hun Geboden op het stuck hadden geschildert, ende de stadt weder onder de gehoorsaemheyt des Koninckx gecomen was ende de calvinisten vertrocken, soo is dit afgewassen, ende soo schoon

bevonden als voore. De kercke vande Cluys ende Sinte-Peeters capelle wirden doen ter tijt tot schueren gebruyckt voor hun graen ende stroy inne te leggen.

Anno 1582, inde maendt van Januario, hebben de Calvinisten het Beggijnhoff ingenomen, de beelden ende autaeren affgebrocken ende verdestrueert, willende daer comen predicken.

Anno 1582 voorseyt, den 22[en] Junij, trocken de Schotten ende andere soldaten hier in garnisoen liggende, naer Aerschot om het selve inne te nemen; maer sijn, sonder het te doen, t' huys gekeert, achterlaetende vele doode en gevangenen.

Alsoo *Anno* 1582 voorseyt binnen Lier was liggende guarnisoen vande Staeten van Hollandt, ende alsdoen Gouverneur was vande stadt joncheer Joannes van Heetvelde, edelman van Antwerpen, ende, onder andere, was daer in een vendel Schotten, waer van capiteyn was Willem Sempele, die eenich geschil hadde gehadt met de voorseyde Staeten, raeckende de betaelinge; ende om hem te vengeren socht alle middelen om de stadt van Lier te leveren aenden prins Alexander van Parma (die in 't opper-gouvernement der Nederlanden, naer het overlyden van den prince Joannes van Oostenrijck, van wegen den koninck Philippus was opgevolght), waer mede hy secretelijck tracteerde; ende om dit stuck te volbrengen soo heeft hy op-den eersten Augusti (met den Gouverneur aen taeffel), versocht eenich volck om op partye te loopen tegen het volk vanden prince van Parma; d' welck hem geaccordeert wirdt, gevende hem den voorseyden Gouverneur 30 mannen van sijn compagnie ende eenen trommelslaeger tot de Schotten van syne eyge compagnie. Als hy aldus met het voorschreven volck lancks de Lovensche poort was uytgetrockken, soo heeft hy sijn volck in een kerck van eenich omliggende dorp doen trecken, om te rusten, alwaer hy van sijn Schotten de Gouverneurs soldaeten dede vangen ende binden. Daer en tusschen ontmoette hy het volck vanden Prince van Parma, d' welck uyt de omliggende guarnisoenen vergaedert was, onder het beleydt van Carolus heere van Haultepenne, sone des graeffs Carolus Philippus van Barlaymont; met het welck volck den voorseyden Sempele naer de stadt trock, voerende de gebonde soldaeten achter aenden hoop. De andere Schotten, die noch inde stadt overbleven waeren onder

den luytenant Sempele, broeder vanden capiteyn, met den vaendrager ende sergeant, lieten haer vinden ten besetten tyde boven de twee corps-de-gaerden, die sy ordinairelijck seer sterck besetten, opde Cluyse-pleyn. Ten 3 uren 's morgens, als capiteyn Sempele ende den heere van Haultepenne vóór de stadt quamen ende den capiteyn Sempele wilde inne gelaeten worden, soo is den luytenant, hier van geadverteert wesende, gegaen op 't stadthuys ten eynde den capiteyn vande wachte met de goede borgers de poorte souden open doen; de welcke sonder achterdencken te hebben over dese Schotten, die nu langen tijt getrouwelijck hadde gedient sonder opspraecke, lieten haer geseggen, ende eenen capiteyn der stadt, Cornelis Krickaerts, wesende dyen nacht van wachte, heeft, om twist te schouwen, den last op hem genomen van dit volck inne te laten, achtende geen perijckel daer in gelegen te sijn, mits hy wel vergeselschapt was ende poorten onbequaem waeren om sulcks sonder perijckel te doen, midts daer 2 à 3 winckettten oft poorten achter malcanderen waeren. Ende soo hy aen het uytterste winckett met den poortier gecomen was en dat de andere medeborgers binnen gebleven waeren, de andere winckettten met de grendels soo lanck gesloten houdende, was Sempele binnen op het bolwerck gecomen, ende wel wetende, dat de andere winckettten gesloten souden sijn, doorstack terstond den portier ende wonden dito capiteyn Krickaerts ter doodt. Ondertusschen was daer een vande Gouverneurs gebonde soldaeten genoempt *Anthonie Craey*, den welcken los geraeckt sijnde, terstont aen het Fransmans-thoren om liep ende overswom, roepende seer vreesselijck : *Alarm, alarm.* Als dit de Schotten ende den luytenant Sempele, (die binnen de stadt gebleven waeren), hoorden, naemen sy terstont de goede borgers de sleutels aff, ende de poort open gedaen sijnde, lieten sy capiteyn Sempele met het Koninckx-volck inne comen soo stil als sy conden ; ende gecomen sijnde tot over de Hoochbrugge, binnen de stadt van Lier, soo is hem daer ontmoet eenen borger met naeme *Adriaen van Buyten,* vraegende watter schuylde? ende hem wirt geantwoort, dat het eenen valschen alarm was, ende wirt nochtans van Sempele in sijn hooft gequetst. Terstont daer naer wirden de trompetten van het peerdtvolck vanden heere van Haultepenne gehoort, waerdoor eenen grooten alarm rees ende wirt belett, dat de Borgers op hun alarmplaetsen niet en costen trecken door het reyden der peerden door de heele stadt; soo hebben hun de soldaeten van het guarnisoen opde vlucht begeven beneffens de borgers, van welcke sommige door het overswemmen der vesten hun salveerden. Den heer Joannes van Heetvelde, gouverneur der

stadt vluchte in sijn hemde. Daer bleven veele borgers, vrouwen ende kinderen doot, onder andere soo bleef doot tot groot verlies der gemeynte mijnheer Henrick van Dornhoven, secretaris van Lier, een vermaert man, bedient hebbende dit officie den tijt van 32 jaeren. Oock wirt de Moeder van het Gasthuys doorschoten, genoempt *vrouwe Margareta Vetters;* voorts wirt de stadt geplundert ende de borgers op groot rantsoen gestelt. Desen capiteyn Sempele trock, corts daer naer, naer Namen, om Syne Hoocheyt, den prince van Parma, beneffens de Hertoginne syne moeder, vrouw Margareta van Oostenrijck, te begroetten, die hem naer Spaegniën sondt, om naer syne verdiensten aldaer geloont te worden. De reductie der stadt Lier onder de gehoorsaemheyt des Catholijcken koninck van Spaegniën Philippus 2 dus geschiede opden 27en Augusti des jaers 1582 voorseyt. Corts daernaer wirdt in St-Gommaers-kercke de eerste misse gesongen ende het kerckhoff weder gereconcilieert.

Anno 1583, den 15en Meert, staecken die van Antwerpen in brandt die schoone abdye van St-Bernaerts aende Schelde, om dat het Coninckx-volck daer inne niet en soude vernestelen.

Anno 1583 voorseyt, den 4en Augusti, heeft het Staeten-volck de kercke van Vrempde affgebrandt.

Anno 1584 deden de soldaeten, binnen Lier in garnisoen liggende, die borgers groote rusie ende verdriet aen, stelende de beesten uyt de stallen, beroofvende die borgers van haere cleederen, de selve dootsmytende, sommige armen ende beenen in stucken, breekende de huyssen aff. Op sommige plaetsen hadden sy steenen overgehangen ende lieten die sieden inde boter, andere backten beenderen inde panne, om de Borgers te tenteren ende te kreiten.

Anno 1584 voorseyt, den 16en Augusti wirdt de kerck tot Brouchem verbrandt.

Anno 1584 voorseyt, den 24en Augusti, wirt het dorp van Duffel affgebrant, ende veel volck aldaer vermoort.

Anno 1585, den 20en February, wirdt de kerck van Heyst afgebrandt, alwaer oock veele menschen doot bleven.

Anno 1588, naer dat de soldaeten en chrijckx-knechten, van weder-zyden, steden, vlecken ende dorpen verdestrueert hadden, ende de menschen veele swaricheden ende tribulatiën hadden aengedaen (hoe wel alles noch niet en cesseerde), soo isser in dit jaer eene wondere saecke geschiet, dat de wolven met menichte in het landt waeren, de menschen vernielende ende de beesten vry laetende.

Anno 1588 voorseyt, den 14en November, quamen binnen Lier 12 vaendelen Spaegnairden, die de borgers moesten den coste geven.

Anno 1589, den 26en Mey, wirdt de kerck ende den meulen tot Wonmelgeem afgebrandt.

Vande leste inneminge der stadt Lier.

Anno 1595 soo heeft den graeve van Fuentes, naer het affsterven des hoochgeboren aertshertoch Ernesti van Oostenrijck, vanden coninck van Spaigniën, Philippus 2dus, gouverneur deser Nederlanden verclaert, oorlogh gevoert tegen den coninck van Vranckrijck; welcken graeve van Fuentes den 8en Augusti heeft belegert de stadt van Camerijck, (welcke stadt doen beseten was van Balagny, onder de protectie vande Croone van Vranckrijck), die hy vercreegh den 2en October daernaer met appoinctement ende den 9en het casteel. Doen was gouverneur van het casteel van Antwerpen den heere van Montdragon, den welcken met eenen anderen leger was liggende in Vrieslant tegen den graef Mauritius van Nassau, die daer socht Grol ende andere steden te vermeesteren, soo dat syne Catholijcke Majesteyt Philippus, als prince der Nederlanden, in deselve twee formele legers moest onderhouden, boven de garnisoenen, die noch in steden ende casteelen laghen; ende *interim* de Staeten van Hollandt wel geïnformeert sijnde van het weynich volck, dat in Brabant was, hebben geraetsaem gevonden te vallen opde stadt Lier; ende om de gelegentheyt vande stadt te weten, soo hebben sy by hun ontboden

oft doen examineren eenen genoempt *Wagemans* met noch eenen genoempt *Mertten de Meulaer*, die alle beyde tot Lier gewoont hadden, ende hier mede noch niet tevreden sijnde, hebben ettelijcke rabouwen, in Lazarus cleederen gedeguiseert om niet bekent te sijn, gesonden naer Lier omde vesten ende poorten te bespieden ende met eenen te vernemen, hoeveel volckx daer in guarnisoen was ende hoeveel datter alle daegen ter wacht trocken. Ende hiervan wel geïnformeert sijnde, hebben byeen vergaedert uyt de guarnisoenen van Breda, Bergen-op-Zoom, Willem-stadt, etc., tot den nombre van 700 te voet ende 120 te peerdt, waervan overste was eenen met name Haranguier, gouverneur van Breda, vergeselschapt met meer andere capiteynen ende oversten, ende sijn alsoo gecomen naer Lier, alwaer sy opden 14en October 1595, hun 's morgens ten vijff uren hebben gepresenteert vóór de Mechelpoorte, alwaer eenige soldaeten door het water opde vesten sijn gecomen ende de schildtwacht genaempt *Coenraert Perre* (1) doorstecken hebbende, sijn voorts geloopen naer de corps-de-guaerden, meynende, dat den voorseyden Coenraert Perre doot was. Inde corps-de-guaerde gecomen sijnde, hebben daer een deel borgers gequetst ende eenen vermoort genaempt *Hans de Ketelaer*. Den voorseyden Coenraert, gequetst ende doorsteken wesende, heeft hem van de vesten laeten nederrollen ende is met neerstieheyt naer de Merckt geloopen, waerschouwende aende borgers ende soldaeten, die de wacht op het stadthuys hadde, dat den vyandt inde stadt was, ende is al bloeijende door de Rechte-straet naer sijn huys gegaen, kloppende op alle de deuren ende alarm maeckende. Den Gouverneur don Alonzo de Luna heeft hem terstont inde wapenen verthoont; maer terwylen den vyandt inde stadt, soo te voet als te peerdt gecomen was, is twee reysen te rugh gedreven. Den voorseyden Gouverneur siende, dat de stadt verlooren was heeft hem, door raedt van veele borgers, begeven naer de Lisperpoort, ende heeft de selve poort gebolwerckt, beschranst, ende het naeste geschut daer opgehaelt; welcke poort hy behielt. De resterende borgers langen tijt opde Merckt gevochten hebbende tegen den voorseyden vyandt ende siende dat hunnen hoop cleyn wierdt, hebben moeten de Merckt verlaeten, oock om dat den vyandt begonst te branden. Haranguier vernemende, dat den Gouverneur de poort inne hadde, is met eenen hoop volcks daer naer toe getrocken om hem te vermeesteren, stellende eenich

(1) By DE MUNCK, *Coenraed Peer*.

geschut vóór de binnen Lisperpoort omde buytenpoort te beschieten. Maer den gouverneur met de syne beschoet den vyandt soo dapper met musquetten ende vierroers, dat sy de plaets moesten verlaeten, te meer om dat sy hun aldaer niet en costen beschransen midts den Gouverneur op het Nieuw-landt de huysen hadde doen in brandt steecken, (daerin de galeryen ofte soldaeten-baracken sijn staende), ende wirdt oock in brandt gesteecken den Heylighen Geest-molen, op dat den vyandt daer op niet en soude comen.

Middelertijt hadde den Gouverneur secretelijck naer Antwerpen gesonden eenen Italiaen, wesende borger inde stadt van Lier, genoempt *Francisco Angeli*, om hulpe ende assistentie van die borgers te soecken, als oock van den Gouverneur van 't Casteel, vindende de borgers seer geanimeert om die van Lier te secoureren. Van het casteel quam Gaspar de Montdragon met twee hondert Spaensche soldaten. Ende met die goetwillige borgers quamen voor leytsmannen joncheer Antonius van Berrigem (1), joncheer Jacobus d'Assa, joncheer AEgidius de Mera, schepenen, ende heer Anselmus vanden Cruyce, ridder, naderhandt thresorier generael vande finantie, met noch veel andere capiteynen. Van allen dit volck hadde de avantgarde joncheer Judocus Robijns doen ter tijt capiteyn vande borgers tot Antwerpen. *Item*, alsoo den Gouverneur van Lier oock naer Mechelen hadde gesonden om bystant, sijn oock veel borgers daer uyt getrocken onder de commande van joncheeren Nicolaus ende Joannes vander Laenen, heeren van Schrieck, ende sijn gecomen by den Anderstadt, alwaer sy de riviere Netha hebben overgesett, om te beter naer de Lisperpoorte te comen, ende hebben alsoo aende Antwerpsche poort het secours van Antwerpen gerescontreert sonder van malcanderen te weten, ende sijn alsoo met groote couragie ende blijdschap inde stadt gecomen, ende vanden Gouverneur ontfangen. Door het aencomen van dit secours is de stadt ontset ende de vyanden verslaegen, terwylen sy de huysen waren spolierende, waervan veele sijn verdroncken, die met hun peerden in het water spronghen, om dat sy niet en costen vluchten, midts de Lovensche poorte gesloten was. De straeten lagen vol dooden ende alderhande packen. Alsdan was borgemeester heer Melchior van Cortbemde, den welcken, beneffens de heeren van het Magistraet, tot een memorie hebben doen schilderen een caerte figuratieff van dese furie, hangende noch tegenwoordich op

(1) Lees : *Berchem*.

het Raedthuys binnen Lier, waerop geschreven staet, soo ende gelijck hier naer volght:

A. D. O. M.
Et Liberatae Civitatis Memoriæ.
S. P. Q. L. fieri fecerunt.

Daer bleven doot ontrent 500 soldaeten vanden vyant, soo verslaegen als verdroncken.

B. *En deCIMo qVarto oCtobrIs qVod fata tVLerVnt:*
hostIbVs eXpVLsIs, Capta, reCepta LIra est.

Gouverneurs der stadt Lier, van weghen syne Catholijcke Majesteyt van Spaigniën gestelt, sedert het jaer 1582.

Inden eersten, soo is naer de reductie der stadt Lier, die geschiet is anno 1582, voor gouverneur gestelt Matthio Corvini.

Hem is gesuccedeert Herculi Magno.

Daer naer Mario Cardoini tot den 27sten Junij 1583.

Odoardo Lansavecchia tot den XIsten November 1583 voorseyt.

Martin du Mont tot den 27sten November 1583.

Capiteyn Petrus Fourdin tot den 7sten Septembris 1588.

Don Sancho de Leyna.

Den voorseyden capiteyn Petrus Fourdin tot den 22sten Januarij 1593.

Don Juan Ruiz tot den 18sten Augusti 1593 voorseyt.

Den Grave van Bigha tot den 9sten November 1593 voorseyt, alswanneer binnen Lier is gecomen, met behoorelijcke commissie gesonden om te gouverneren, don Alonzo de Luna, den welcken in 't innemen der stadt Lier, den 24sten Octobris 1595, hem vromelijck heeft gedraegen, ende heeft binnen Lier gecommandeert tot den jaere 1615, alswanneer hy van Lier, opden 27sten April, is vertrocken naer Duynkercke, om aldaer te commanderen.

Den 28sten April 1615 voorseyt is binnen Lier gecomen om te commanderen den capiteyn don Francisco Ganchegni.

HET HERTOGDOM BOURGONDIË.

De echte tekst van den giftbrief, waerby koning Jan het hertogdom Bourgondië aen zynen zoon Philips-den-Stoute afstaet, is te vinden by André Duchesne, *Histoire de Bourgogne,* die dit stuk uit den *Trésor des Chartes* getrokken heeft. Maer er bestaet ook een valsche tekst van, die men gesmeed heeft, om staende te houden, dat het hertogdom by gebrek aen mannelyke erfgenamen, aen de Kroon moest terug keeren. Men leest deze valsche oorkonde aen het hoofd van de *Histoire du Parlement de Bourgogne door Palliot.*

Dit bekennen de fransche schryvers; doch zy poogen de inlyving van Burgondië na de dood van Karel-den-Stoute te verrechtvaerdigen, eerst omdat het belang van hun land zulks vorderde, en verder omdat Maximiliaen, de echtgenoot van Maria, erfgename van het hertogdom, een vreemdeling was, die in Frankrijk het burgerrecht niet genoot, en wiens goederen diensvolgends konden verbeurd verklaerd worden.

Longueruana, ou Recueil de Pensées, de Discours et de Conversations de Louis du Four de Longuerue, *abbé de Sept-Fontaines, et de Saint-Jean-du-Jard.* Berlin (Paris). 1754, D. II, bl. 91-93.

RIJMCHRONIJK VAN VLAENDEREN.

In het vorig deel van dit *Museum* (1) heb ik eene berijmde Chronijk der hertogen van Brabant medegedeeld; thands geef ik er eene van de graven van Vlaenderen. Beide zijn nagenoeg van den zelfden omvang. De eerste houdt op met de dood van hertog Philips van Sint-Pol, in 1430 voorgevallen, de andere loopt juist eene geheele eeuw verder, tot op het huwelijk van keizer Karel met Isabella van Portugael, ten jare 1530 aengegaen. Deze laetste druk ik naer een gelijktydig handschrift, aen my toebehoorende en acht bladen in-4° uitmakende.

Die Chronijk van Vlaenderen was bestemd om gedrukt te worden. Zulks blijkt immers uit de volgende regelen :

V. 81. Weet yemant yet beters, willet ons verclaren
den prentere, ende willet hem openbaren.

En wat verder :

V. 91. Dus eerbare, beminden, mannen ende vrouwen,
coopt nu dijn graven, reyn in 't behaghen.

(1) D. III, bl. 437-448.

Doch in niet een onzer boeken over de geschiedenis van Vlaenderen, ten minste die my bekend zijn, komen deze verzen voor. Marcus van Vaernewijcks *Vlaemsche Audvremdigheyt*, die ook onder den naem van *Nieu Tractaet ende curte Beschrijvinghe van dat edel Graefscap van Vlaenderen* (1) verscheen, bestaet in 't algemeen uit gedichten van den zelfden aerd als onze berijmde chronijk, maer van Vaernewijck leefde een dertigtal jaren later; er kan derhalve aen hem niet gedacht worden.

Het stuk, dat ik hier mededeel, bevat eerst eene inleiding of kort overzicht van een gedeelte der geschiedenis van Vlaenderen en vervolgends eenige verzen, meestal ten getalle van zes, op elken graef. Deze regels waren waerschijnlijk bestemd om onder hunne afbeeldsels geplaetst te worden.

Wat de *Descriptio Flandrie*, die vooraf gaet, betreft, van deze is het begin ontleend aen den *Catalogus insignium oppidorum Germaniae inferioris* van Barlandus, welke, doch met eenige wyzigingen, achter zijn werkjen over de hertogen van Braband te vinden is (2). De drie latijnsche en de twee dietsche verzen, die onmiddelijk vóór de Chronijk staen, en die zoo beleedigend zijn voor de Vlamingen, komen niet van Barlandus, zooals men licht zal denken.

Die korte berijmde Chronÿken, zooals deze, hebben in 't algemeen, of voor de geschiedenis of voor de tael geene groote waerde; maer zy zijn toch eenigs zins belangrijk, omdat het in dien vorm was, dat onze voorouders zich de gebeurtenissen van vroegere dagen in het geheugen printten. Meer dan een

(1) Over de onderscheidene uitgaven van Vaernewijcks boekjen kan men raedplegen : VAN DER HAEGHEN : *Bibliographie Gantoise*, D. I, bl. 145, 147 en 182.

(2) *Rerum gestarum a Brabantiæ Ducibus Historia* in-12. Aen het einde : *Hadrianus Tilianus, et Ioannes Hoochstratanus Antverpiæ excudebant, Nostræ salutis anno* M. D. XXVI. Er zijn uitgaven van Barlandus, waerin die *Catalogus* niet voorkomt.

hunner zal dergelyke stukken, het zy geheel, het zy gedeeltelijk van buiten geleerd hebben. Zy verdienen ook onze aendacht omdat men daeruit ziet, hoe men het verledene beoordeelde, of, om beter te zeggen, wat men als het merkwaerdigste van de regering van elken vorst beschouwde.

Descriptio Flandrie.

Flandria est provincia Galliae Belgice iuxta litus Oceani constituta, habens Germaniam ab oriente, insulam Britannicam a septentrione, ab occidente mare Gallicum, a meridie Bourgondiam. Regio fertilis atque amena et pluribus locis suaviter aprica, nec expers nemorum aut collium; habet et lacus perspicuos, flumina fontesque salubres; gentem non inhospitalem, vestitu et lingua a Brabantis indiscretam.

De civitate Gandavensi.

Gandavum est eius terre civitas fluminibus nobilis, amena, ampla, spaciosa, nusquam conclusa, nusquam suffocata; innumere culteque domus, facunda virorum ingenia, antiqui mores, tum duplici muro amplificata loci species; suos etiam habet, ut Lovanium, meditationi ac studiis aptos recessus; habet et ludos litterarios aliquot multe celebritatis; magnifica templa, celum perquam benignum, gentem frugalem magis dixerim quam parcam. Est Gandavum et pluribus divorum corporibus et nobilibus monasteriis exornatum.

De civitate Brugensi.

Publicarum privatarumque edium in hoc opido splendor et magnificentia omnem orationem, omnem dicendi facultatem supergreditur. Ut paucis omnia dicam, totus hic locus pascendis oculis, reficiendis animis dicatus est. Pulchra sunt opida Gandavum, Antwerpia, Lovanium et Mechlinia, sed nihil ad Brugas.

Preter Gandavum et Brugas, longe clarissimas urbes, alia quedam sunt in Flandria opida clari nominis, scilicet: Alostum, Aldenardum, Insule, Ipere, Teneramunda, Slusa, quod postremum est maritimum.

Flandria, quamvis situ terre sit parvula, multis tamen bonis singularibus est referta. Est enim terra pascuis uberrima et armentis ac

pecudibus plena, nobilissimis portubus maris et opidis inclita, amnibus famosis, scilicet Scalda, undique irrigua et perfusa. Gens eius elegans corpore et robusta, multiplex in sobule (lees : *sobole*), et substantia et omnium mercium divitiis locuples; venusta facie generaliter et decora affectu, pia, affatu blanda, gestu matura, habitu honesta; erga domesticos pacifica, erga extraneos valde fida ; arte et ingenio in opere lanifico preclara, ejus industria magna parti orbis in lanificio subvenitur, nam preciosam lanam, quam sibi Anglia communicat, in pannos nobiles subtili artificio transmutans, per mare et terram multis regionibus administrat. Est autem terra plana et frugifera in multis locis, multas habens arbores, non tamen multas sylvas; gaudet quibusdam locis palustribus in quibus effodiuntur glebe, que sylvarum supplent defectum quo ad ignium incrementum, nam ex his calidis et siccis solet ignis fieri magis efficax quam ex lignis, sed inutilior et vilior quo ad cinerem, gravior quo ad redolentiam et odorem.

Flandria se nimium commendat garrula, dives;
Flandria quem peperit, quantomagis ille senescit,
tanto plus omnem tollit de fronte ruborem.

Potierscap, dobbelspeel ende menigen quaden eet,
dat hebben die Vlaeminghen wel bereet.

Rithmata theutonicalia continentia chatalogum illustrium Comitum Flandrie.

tBeginsel van Vlaenderen wil ic bewisen,
met allen Graven, niet om vol prisen,
waer bi dlant eerst wert verheven.
Int iaer ses hondert xxi, vijnde ic bescreven,
doen Deusdedit Paeus te Romen was,
ende Eraclius keiser, oec op dat pas,
die tHeilighe tCruce tegen Cosdre wan,
met foortsen versloech hi den vreden man,
doen was Lotharius coninc van Vrâncrijck,
Chilperix soone, so telaere blijct,
den vierden kersten coninc bekent;
in dien tiden was eenen Lideric excellent,
ter wapen cloec ende hoghe van moede,
Saluwarts soone, van eedelen bloede,

die welcke princhе was van Digion,
ende vrouwe Ermegarde van Rossilion
was moeder van Lideric, nemet tverstant.
Desen Liderick versloech eenen felle tirant,
Finaert, den ruese, op Licles-le-Buc gelegen,
int lant van Buck, verstaghet claerlick,
want den ruese tvolc transoneerde swaerlic
int lant van Buck, dwelck nu Vlaenderen heet;
dis coren si Liderick, dits claer bescheet,
den eeden princhе, van moede fier,
om te sine haer lieder heere ende forestier
over lant van Buck, als wilde wuestine;
het welcke hi suverde met grooter pine.
tWas vol rovers, vol moerdeners vreet van dade,
want men hietet : *tWout sonder ghenade.*
Int selve iaer dat forestier gemaect was,
het sconincs Lotharius onscaet was
omtrent dlant van Buc comende, verstaget bloot;
diese ontscaet hadden, staken malcanderen doot;
mer si reet vast voort int selve wout,
daerse Liderick gemoette, met sinnen stout,
hi leidese op Lilez-Buc den eedelen man.
Aen haer hi xv soonen ende drie dochteren wan;
dit was der Grave alder eerste orije.
Lotharius gaf Liderick die eerste heerschappije
doen hi sijn dochter bi hem hadde vonden,
twelck hi te leene ontfinck ten selven stonden,
soe occ sijn nacomers meest hebben ghedaen.
Leest elck bisonder, so moechdijt verstaen.
Ghi eedel Vlaemingen enghienieuselick,
leest nu dijn Graven victoriuselick,
die ghi hier schouwen moecht reyn gefigureert,
want si geweest hebben coragieuselick
als die roomsche Pompeius pompeuselick,
so ons die Cronike wel declareert.
Niemant en si in dat werck verstorbeert
esser yet in mistelt oft misscreven;

Vers 24. *eeden*, aldus. — 31. Hier ontbreekt waerschijnlyk het woord *dochter* of *kint*.

ende gheen vruchten en wonnen, dit suldi weten,
als die Johanne tkeisers dochter trouden reene;
twee mans hadden si hier in vergheten,
Fernand van Pourtugale, mit crachte nyet cleene,
ende Thomas van Savoijen, vry van weene,
dese lietent lant al sonder orije;
mer naer haer doot quam dlant ghemeene
op Margrieten, Johannen suster blije.
Noch waren oec voer desen tijt
twee graven, hier oec nyet gestelt,
die mit rechten besaten die heerscappie
eenen corten tijt, mijn redenen spelt;
Boudewijn van Mons kijnderen, van grote gewelt:
Arnout die Simpele ende Boudewijn die Onnosele g
beide waren si ter neder gevelt,
mits Rikelts quaetheit, haer moeder onvroet;
haer kijnderen brocht si inden ontspoet
ende allen dlant in grooten beswaren.
Dus laet ic daer; dus vrienden soet,
weet yemant yets beters, willet ons verclaren
den prentere, ende willet hem openbaren.
Ter eeren ende ter liefden alle Vlaemingen so is dit volt
om dat elck weten soude, tsijnder vreeden,
waer die Graven af comen sijn, reyn bedocht,
na wtwisen der Chroniken heeft hi gewrocht,
so ghi claerlick elck bisonder moecht schouwen;

daer ghi in u vorders, sonder verflouwen,
den hals daer mede hebt dorren waghen,
dicwils te velde gecomen sonder versaghen,
soet wel gebleken heeft tot diversce steden.
Werdich sijn si datse princhelike namen draghen,
die haren princhen eeren als eedel gronden.
Lof vloye hem toe van allen monden,
die sinen rechten lantsheere sijn leet helpen wreken;
werdich sijn si Gods kijnderen bevonden,
daer den dau van salicheit op sal leken.
Getrou hartten en sal nimmermeer gebreken;
dits mijn wtspreken, mit lustige sinnen.
God gheve hen voerspoet, die Vlaenderen beminnen!

1.

Lidericus, die eerste forestier, ende Flandrijn, sijn huysvrou, des conincs Lotarius dochter van Vrancric.

Liderick van Aerlebeke, forestier,
in Vlaenderen als princhе verheven,
dwelck hi besat mit groote dangier;
rovers ende moerders van daer verdreven.
Vier ende xl iaer was sijn leven;
tArlebeke begraven, vijnde ic bescreven.

2.

Ingelramus, die twede forestier.

Liderics soone, Ingelram,
regeerde Vlaenderen xii iaren;
dorpen ende steden hi began
te maken naden orbaer voerwaer;
het wilde wout maecte hi seer claer;
tArlebeke begraven, dits openbaer.

dies quam Vlaenderen in voerspoet.
tArlebeke leet begraven dedel bloet.

4.

Balduinus Deserinus[1], eerste grave van Vlaenderen, en Judith, sijn huysvrou, dochter van Carolus die Caluu keiser ende coninc van Vrancrijcke.

Vijftien jaer Andraecs soone Boudewijn
dIsere, forestier ende deerste grave vry,
ontscaectede des coninx dochter fijn,
Karels die Caluwe, verstaet wel my;
Sinte-Donaes lichaem in Brugge brocht hy,
ende leet Sinte-Bertijns, soo lesen wy.

5.

Balduinus Caluus, grave, ende Estrudis, syn huysvro des conincs dochter van Engelant.

Baudewijn Deserijns soone, oec Bondewijn genaemt
die Caluwe, xl jaer was sijn regiment;
met paise regeerde hi ongeblaemt.

6.

Arnulphus die Groote, grave, ende sijn huysvrou, des graven dochter van Vermendoys.

Baudewijns soone, die groote Arnout,
xlvi iaere als grave mechtich;
dongelovige veriaechden hi mit sinnen stout;
die Paeus gaf hem die tienden warachtich;
xii reguliers maecte hi voerdachtich.
Bi sinen vader leet die prinche crachtich.

7.

Balduinus die Jonghe ende sijn huysvrou, harlich Heymans dochter van Sassen.

Arnouts soone, Boudewijn genaemt,
als grave regeerde hi iii iaren;
het gemeyn profijt socht hi ongeblaemt,
vier meercten stelde hi, sonder sparen.
Eenen soone liet hi om slants bevaren;
tot Sinte-Bertijns begraven, na d'openbaren.

8.

Arnulphus die Jonge, grave, ende. Zuzanna, sijn huysvrou, des conincs dochter van Italiën Berengarius.

Arnout die Ionghe, prinche vol vruechden,
Boudewijns soone als eedel ghenoot;
een coninx dochter, vol duechden,
wt Italiën hadde hi, dits bloot;
xviii jaren regneerde die prinche minoot.
tSinte-Peters begraven nae sijn doot.

stout was hi ende donververde,
schoone, starck, mechtich ende rijcke;
xlvi jaren grave, seidt die Cronijcke.
Bi sinen vader leet hi, soot claer blijcke.

10.

Balduinus van Risel, grave, ende sijn huysvrou, Aleid des conincs dochter van Vrancrijck.

Boudewijn van Risele als prinche gheëert
xxxiii iaer hi regeerde dlant
naer sinen vader, ende heeft gekeert
sijn vianden aen elcken cant.
Risele verhief hi, nemet tverstant,
daer hi begraven is als eedel vigant.

11.

Balduinus die Goede, grave, ende sijn huysvrou, Ridse des graven dochter van Henegou.

Boudewijns soone Boudewijn die Goede
drie iaren princhе vol gerechtichede;
in teken dede hi draghen die witte roede;
twe sonen hadde hi reyn van sede

12.

Arnulphus grave.

Arnout, Boudewijns soone, sachmen nyet lang regneren,
dat dede vrou Ridsart, sijn moeder fel,
want si Vlaenderen wilde mineren.
Robbrecht die Vriese brac haer opstel,
die welcke xxi iaren regneerde als prinche snel.
Te Cassel begraven, dat weet ic wel.

13.

Robbrecht die Vriese, grave, ende sijn huysvrou, Gheertruit, des hartogen dochter van Sassen.

Robbrecht die Vriese van sijns wijfs kijndere wegen Hollant regeerde;
thien iaren hi vromelick street int Heilich Lant,
ende aen Gheertrude, sijn wijf, die duechs hanteerde,
wan hi twee kijnderen die heere playsant:
een sone hiet Robrecht, stout ende vaeliant,
ende Adelie, coninginne van Denemercken.
Als dese here verdreven was wt Hollant
vanden hartoge van Lothrick, wt des biscop verstercken
van Utrecht, doen tooch hi inden Vlaemschen percken,
ende wert daer grave na sijns brueders kijnder doot.
Als synen sterfdach was leden, wert hi inder kercken
tot Sinte-Peters, te Cassel, begraven; dats bloet.

14.

Robrecht, grave, ende sijn huysvrou, dochter des hartogen van Normandyen.

Robrecht die longe, grave Robrechts soone, vol eeren,
begonde mit groote vromicheit in Vlaenderen te domineren
int iaer Ons Heeren dusent C ende vier.

Dese Boudewijn resigneerde tgraeffscap, ende wert een mo

16.

Karolus van Denemercken, grave.

Nae Boudewijn Habken quam Karel van Denemerckei
die cortheit sijns levens en mocht hem nyet stercken :
als hi gerigeert hadde Vlaenderen twe iaren,
sachmen die fortune tegen hem varen.
Hi wert te Brug gebrocht int verdriet,
daer hi in die kercke doot geslagen wert, verstaet tbedie

17.

Wilhelmus van Normandiën, grave.

Willem van Normandiën, grave gestelt
vanden Franscen coninc verheven,
mer xv maenden was sijn gewelt,
voer Aelst quam hi om sijn leven.
Sint-Omaer gevuert, soet is bescreven,
tot Sinte-Bertijns begraven, sonder begheven.

18.

Een sconinx dochter badde hi te wive
van Jherusalem; si sant hem om tHeilich Bloet;
ses kijnderen droech hem die vrouwe soet.
Te Watene leet hi die prinche vroet.

19.

Philippus van Elsaten, grave.

Philippus, van Elsaten genaemt,
den swartten leeuwe wan hi mit crachte
inder Sarasinen lant, ongeblaemt;
die hi daer vele tonder brachte;
xxiii iaere grave die geachte.
Te Clareval leet die prinche van machte.

20.

Margareta, gravinne, ende haer man, grave Boudewijn van Henegouwe.

Boudewijn van Henegou, certeyn,
Vlaenderen behouwede hi dedel deghen
aen Margrieten van Elsaten reyn;
twee soonen heeftse hem ghedreghen;
vier iaren regeerde hi mit seghen.
tSinte Donaes is hi in deerde geleghen.

21.

Balduinus, grave, keiser van Constantinopolen.

Boudewijn, die soone van Boudewijn,
keiser van Constantinopolen waerlick
ende coninc van Grieken een termijn;
xi jaer grave van Vlaenderen onvervaerlick,
waer hi bevoer, en vijnde ic nyet claerlick,
God houde hem in gloriën eenpaerlick!

mids haer twee mans, groot van beschouwe,
Fernant ende Thomas, tharen behouwe.
Te Merckettcn leet sy als vrouwe.

23.

Margareta, gravinne, ende haer eerste man, her Jan Avennis, ende haer twede man, Willem[1] van Dampie

Johanne suster, vrou Margriete fier,
in verdriet brocht si haer orije
mids haren man Willem van Dampier.
xxxiii iaren regeerde dese die heerscappie;
veel cloosters stichdese binnen haren tijt,
ende leet te Flins begraven, soe ic belije.
Willem van Dampier, prinche rijcke,
Vlaenderen, Henegou behouwede hi claer
aen Margriete, die schoone suverlick,
drie soonen; die eerste hem voerwaer,
nyet lange en leefde die prinche eerbaer.
Te Flins begraven, dat is claer.

24.

Wilhelmus van Dampier, grave.

Willem, Willems soon van Dampier,

hartoge Henrix dochter noiael.
In Barbarijen was die eedel vigant
mit Sinte Lodovijck, sinen neve vaillant.
Nae sijn doot behielt sijn brueder dlant.

25.

Guido van Dampier, grave, ende sijn eerste huysvrou, des heeren dochter van Bethuynen, ende sijn twede huysvrou, des graven dochter van Lutzenborch.

Guido van Dampier, *filius* Margarete, coen,
xxvi iaren grave van machte.
Al deden hem die Fransoisen groote traieson
nochtans keerde hise mit machte.
Hi hadde veel kijnderen, eel van geslachte;
te Flinis leet hi als die gheachte.

26.

Robertus van Nivers, grave, ende sijn eerste huysvrou Blancha, des coninx dochter van Siciliën, ende sijn twede huysvrou, die gravinne van Nivers.

Gwijts soone, Robrecht van Nivers,
Gods lachter heeft hi gewroken;
dongheloevighen dede hi veel ghetruers,
die Fransoisen ginc hi bestoten;
xvii iaeren als grave voersproken.
tIperen in die eerde is hi beloken.

27.

Ludovicus van Nivers, grave.

Ludovicus, van Vlaenderen eedel vader,
xxiiii iaer grave hoghe gewijt;
vermoort was hi ende verraden,

Ludowijcs soone, Ludowijck van Male,
Margriet van Brabant hadde hi te wive,
hartich Jans dochter, vry van quale;
een dochter droechsi hem eedel van live;
xxxvi jaer grave tsine verstive.
Te Risele leet hi, so ic scrive.

29.

Margriet, gravinne, ende haer man Philips-le-Har hartoghe van Bourgondiën, des conincs soon v Vranckrijck.

Margriet van Male, eedele enpent,
dlant hielse van haren vader mechtich;
Philippus-le-hardi troudese excellent;
tsamen hadden si kijnderen crachtich,
si hieldent dlant seer eendrachtich.
Te Risel begraven, dit is warachtich.

30.

Philippus-le-hardi hiet desen,
tFrancrijck tsconincx soen verheven,
Margriet van Male gepresen
was hem tot huwelick gegeven.
Elf iaer grave in een aencleven;

31.

Johannes van Bourgondiën, grave, ende Margriet, sijn huysvrou, des graven dochter van Hollant.

Jan van Bourgondiën, princhc vaillant,
vijftien jaere grave, eedel ghenatuert,
verradelick was hi verslaghen, want
in Vrancrijck, dus hebbent si betruert,
veel Fransoisen hebben sijn doot besuert.
Te Digion in deerde leet hi bemuert.

32.

Philippus van Bourgondiën, grave van Vlaenderen, ende sijn huysvrou, Isabeel, des conincs dochter van Portegael.

Hartoghe Philippus oec princhc wiselic
xLviii iare grave vol minnen;
dies heeft hi lof eewelic ende princhelic;
sijn vianden keerden hi van buten ende van binnen.
Bi synen vader begraven, na tbekennen;
seer amoreus was hi van sinnen.

33.

Karolus van Burgondiën, grave van Vlaenderen, ende sijn huysvrou, Isabeel, des hertogen dochter van Borbon.

Karel van Carloys, princhelic enghien,
noyt sijns gelike ints werelts gront,
van allen princhen so seer ontsien;
si vianden keerden hi tallen stonden.
Negen iaer grave ende hartoge bevonden,
lof vloeije hem toe van allen monden.

Te Brug sterf si mit grooten rouwe;
in die kercke begraven tOnser-Vrouwe.
Twe kijnder behielt Maximiliaen, die prince van weerden,
van vrou Marie, die bloeme schoon :
Philips ende Margriete, eedel gheerden,
comende wt der keiserlike croone,
die hi besat tot sinen loone.
Vijf iaer grave selver in persoone.

35.

Philippus, coninc van Castiliën, grave van Vlaenderen, ı Janna, des conincs Fernandus dochter van Spaingiën

Hartich Philippus, sijn soone duechdelick,
erfachtich grave der Vlaemscher roseije;
Janne van Spaengiën troude hi vruechdelick;
ses kijnderen droechse tsinen greije.
Anderwerf reisde hi in die Spaensce contreije,
daer hi gestorven es tonser geschrei.

35.

Carolus, keiser, ende grave van Vlaenderen, ende sijn hu vrou Isabeel, des coninx dochter van Portegael.

Carolus die Vijfste, keiser, coninc machtich

Veel wonders in synen tijt sachmen bedyen,
want hi doncruyt der werelt woude wyen.
Erfachtich grave te Ghent geboren
int iaer van hondert, op Sinte-Mathijs dach,
tsconincs van Portegaels dochter hadde hi vercoren
Ysabelle, tot sijnder wive men hem die trouwen saeh
Ten eersten iare van eenen soone si gelach
diesmen alle eere haer toe scriven mach.

VADERLANDSCHE ANEKDOTEN.

—

XIII. Generael Spinola en prins Maurits.

Tydens het bestand door Albert en Isabella, met toestemming des konings van Spanje, ter eene zyde, en de Vereenigde Nederlanden, ter andere, gesloten, en dat van 1609 tot 1621 voortduerde, at eens de spaensche generael Spinola aen de tafel van prins Maurits, en wees met de hand op eene schotel vol citroenen en oranjeappelen, zeggende, om Spanjes voortreffelijkheid boven die van andere landen te roemen : *Deze vruchten hebben wy tweemael in 't jaer*. Fluks greep prins Maurits eenen dicht by hem staenden kaes, en zei : *Deze vruchten hebben wy in Holland tweemael ieder dag*.

S. DE VRIES, *Groot Historisch Magazyn*. Amst., 1688, in-8°, bl. 521.— Getrokken uit FREDERICUS JUNIUS. *Conviv.* p. 91.

XIV. Paschasius Justus.

—

Paschasius Justus, wiens naem eigenlijk Paschier Joostens zal geweest zijn, was een zeer verdienstelijk geneesheer, die te Eecloo in de eerste helft der zestiende eeuw ter wereld kwam. Hy maekte zich vooral beroemd door het verplegen der wonde aen Willem den Zwyger, te Antwerpen, door Jan Jauregui toegebracht; want terwijl de overige geneeskundigen buiten raed waren, was hy gelukkig genoeg om het bloed, dat uit de gekwetste aderen stroomde, te stutten.

Joostens, alhoewel een rondborstig en hupsch mensch, was een hardnekkige speler. Nadat hy gedurende twee derden van zijn leven gepoogd had zich zelven te bedwingen, besloot hy er toe zich openlijk te bestryden en tevens zyne tijdgenooten en het nageslacht tot nut te verstrekken. Hy schreef dus een boek, onder den titel van *de Alea*(1), waerin hy al de kwade gevolgen van het spel voor oogen legde. Hy begon zijn werk, maer ging toch voort met spelen; hy eindigde het, maer vond er toch geen heul by. « Alles mislukt my, » riep hy uit, « maer God blijft my by! » Zyne gebeden, zyne wenschen werden niet verhoord. Hy stierf, zooals gewoonlijk de spelers, ongelukkig, maer zonder zich gebeterd te hebben.

Dusaulx, *De la passion du Jeu, depuis les temps anciens jusqu'à nos jours.* Paris, 1779, in-8°, D. I, bl. 252. — (Dumonchaux), *Anecdotes de médecine.* (Paris), 1762, in-12°, bl. 240.

---

(6) *De Alea, sive de curanda ludendi in pecuniam cupiditate, libri duo.* Basel, 1561, in-4°. — Een tweede druk verscheen te Frankfort, 1616, en een derde te Amsterdam by Lodewijk Elzevier, 1642, in-12°.

NALEZINGEN

OP DE

VIER DEELEN VAN HET *VADERLANDSCH MUSEUM.*

D. I, bl. 34-40 *en* 437-440. — Homulus.

Toen ik over den Homulus handelde, haelde ik volgends den *Catalogus van de Maatschappy van Nederlandsche Letterkunde* te Leiden, eene uitgave aen, die op den titel het jaertal 1661, doch achteraen op het laetste blad 1656 draegt; en ik maekte de gissing, dat ten jare 1661 slechts de titels vernieuwd werden voor de exemplaren, welke, vijf jaer vroeger van de pers gekomen, nog in den winkel des drukkers over waren gebleven. Sedert heeft de heer Ferd. van der Haeghen de heuschheid gehad my een dergelijk exemplaer af te staen.

De titel luidt als volgt :

Een Comedia ofte Spel
Van Homulus,
daer in betoont werdt, wat
loon dat de Sonde gheeft, namelijck
de Doot, ende hoe den Mensch van alle
creaturen verlaten werdt, alleene
sijne deucht staet hem
daer by.

Seer ghenoechlijck ende kortswylich
voor allen Menschen, ende seer nutte-
lijck om te weten.
Der sonden loon is de doot. Rom. 5.
t'Amstelredam,
Ghedruckt by Otto Barentsz. Smient, Boeckdrucker,
woonende op de Reguliers Bredestraet, inde
nieuwe Druckery, 1661.

Op het titelblad eene houtsnede voorstellende den Zaligmaker, die Lazarus opwekt in 't byzijn van vijf mannen en vrouwen.

Onderaen op de laetste bladzyde leest men:

t'Amstelredam.
Ghedruckt by Otto Barentsz, Smient,
Boeckdrucker, op de Reguliers Bredestraet,
in de nieuwe Drukery, 1656.

In-12° van 32 bladen, of 64 bladzyden.

Te dezer gelegenheid doe ik hier opmerken, dat deze Amsterdamsche uitgave zeer veel verschilt van de oude Nymeegsche, waervan ik eenen herdruk voor de *Maetschappy der Bibliophilen* heb bezorgd. In deze laetste heeft de *Prologhe* slechts 56 verzen, terwijl ze in de andere meer dan het dubbel, 128 regels, telt. Geheel het stuk heeft groote wyzigingen ondergaen, en byna elk vers is veranderd. Het zou niet onbelangrijk zijn beide teksten te vergelyken (1).

Dr Schotel heeft onlangs breedvoerig over onzen *Homulus* gehandeld (2); doch hy kende den ouden Nymeegschen druk niet, en gebruikte den Amsterdamschen van 1651.

---

(1) Toen ik, in 1857, de heruitgave van den *Homulus* voor de *Vlaemsche Bibliophilen* bezorgde, had ik alleen den Nymeegschen druk te myner beschikking, dien ik woordelijk volgde.

(2) In zyne *Geschiedenis der Rederijkers in Nederland*. Amsterdam, 1861, bl. 31-47.

Latijnsche Vertaling.

By de drie uitgaven van den latijnschen *Homulus*, die ik vroeger opgaf, kan ik nog het volgende voegen, dat ik aen den *Catalogue de la Bibliothèque de Mr de Soleine* ontleen :

Homulus Petri Diesthemii comœdia in primis lepida et pia in rem Christiani hominis adprime faciens... Coloniæ, *ex officina Jasparis Gennepæi*, 1537, p. in-8° de 52 fl.(1).

De opsteller van dien catalogus heeft hier by aengeteekend : *édition rare, qui paraît être la première. Dans une note d'ancienne écriture l'auteur est nommé :* Christophorus Ischyrius Juliacensis.

Dit is echter gedeeltelijk verkeerd. De uitgave van 1537 is niet de oudste; ik heb er eene opgegeven, die van een jaer vroeger dagteekent. Ook zal men de aenteekening op het boekjen, door eene oude hand geschreven, kwalijk gelezen hebben. Het zal immers niet *Christophorus*, maer wel *Christianus Ischyrius Juliacensis* moeten zijn. Dat *Ischyrius* een Gulkenaer was, is mogelijk.

D. I, bl. 330-331. — dBEDIEDEN VANDEN VII EEUWEN.

Dit stukjen maekt de eerste helft uit van het vier-en-vijftigste kapittel van het tweede boek van den *Leken Spieghel*. Men vindt het in de uitgave van professor De Vries, D. II, bl. 407-409.

Bl. 387-389. — VAN MINNEN.

Dit gedicht was reeds, volgends het zelfde handschrift, gedrukt in WILLEMS *Belgisch Museum* van 1840 ; D. IV, bl. 222-224.

D. I, bl. 402-410. — GRAFSCHRIFTEN TE HAL.

Op den grafzerk van Guillaume baron de Giey wordt melding gemaekt van de heerlijkheid : *Hondschot*, waervoor, zooals ik reeds

(1) Paris, 1843. D. I, bl. 45, N° 404.

in de aenteekening deed opmerken, men te lezen heeft *Hondsocht.* Op deze wyze wordt ook de naem geschreven in het boekjen : *t'Leven ende Mirakelen van den H. belyder Veronus, patroon der stadt ende Vrypoorte van* LEMBEKE- *by Hal in Henegouw*, door N. F. Houwens, Antw. 1649, in-12°. Aldaer wordt gezegd, dat *behalven de Heerlijckheydt oft Baronie van Lembeke, noch sijn 17 diversche Heerlijckheden, die allegader hebben haer Officialen oft Meyers.* Onder deze telt men ook : *Hondtsocht*, en daerby wordt als bezitter dezer heerlijkheid, in 1649, opgegeven : *Mijnheer Guiliam van Hauwijck.*

D. I, bl. 419-430. — BRIEVEN VAN GELEERDE MANNEN.

Brief van Vredius.

Wylen mijn vriend A. G. B. Schayes, welke my dien eigenhandigen brief van Vredius overliet, had hem reeds vroeger laten drukken in : *le Bibliophile Belge*, Brussel, 1845, D. I, bl. 288-289.

D. II, bl. 105-128. — JAN VANDE WERVE, TAELKUNDIGE DER XVI° EEUW.

By de zeven door my opgegevene drukken van den *Schat der Duytscher talen*, en waervan vijf in Noord-Nederland het licht zagen, kan ik er nog eenen achtsten byvoegen, die my sedert in handen is gevallen.

De Schat der Duitsche Tale.

Een seer Profytelyk Boeck voor allen den geenen die de Latynsche spraake ende meer andere niet en kennen, ende byzonder die de Rechten hanteren.

Gemaakt van den Edelen ende Hoogstammigen heer, Heere *van den Werve*, Ridder.

Deze laatste Druk van nieuws af aan Verbetert, volgens de hedendaagsche Spraak-konst.

Te Amsterdam,

By ADAM MEYER, Boek- en Papierverkoper, op de Voorburgwal, in de *Zwarte Hen.*

In kl. 8° van 152 bladzyden.

Op het titelblad staet eene houtsnede voorstellende eene zwarte henne te midden van een met bloemenkransen versierd vierkant; rechts en links liggen boeken en pennen.

Het boekjen is zonder jaertal, maer Adam Meyer drukte nog, meen ik, in de eerste jaren dezer eeuw.

De keerzyde van den titel heeft een zestien regelig vers: *Op de verbeetering van den Schat der Duytsche tale.* De uitgever heeft het bericht aen den lezer, zooals het in den oorspronkelyken druk van 1559 voorkomt, behouden. In de latere uitgaven van den *Schat* waren reeds de vertaelde bastaerdwoorden in beter orde gerangschikt: onder dat opzicht is er hier niets veranderd, alleen heeft men voor geheel het boek de spelling vernieuwd.

Het verdient opmerking, dat een boekjen by ons in het midden der zestiende eeuw verschenen, gedurende twee eeuwen en half in Holland herdrukt is geworden.

D. III, bl. 322. — Peeter Heyns.

Ik vind, dat zeker *Jan Heyns* plactsnyder was te Antwerpen, en aldaer by Bernaerd vande Putte, ten jare 1557, als leerling aengenomen werd. Eenige jaren later was hy *meester*. Deze *Jan Heyns* was waerschijnlijk een bloedverwant, misschien een broeder van onzen schoolmeester *Peeter Heyns*.

D. III, bl. 399. — Gabriel Meurier.

Ik heb eenen oogenblik met den heer Dinaux aengenomen, dat Gabriël Meurier eenen zoon had, die den zelfden naem droeg als hy, en die insgelijks eenige schoolboekjens in het licht zond. Deze gissing berustte op het verschynen van de *Conivgaisons flamen francoises* ten jare 1618, wanneer de oude Meurier reeds sedert lang moest overleden zijn. Sedert heb ik echter een exemplaer van het bedoelde boekjen bekomen, en het is my gebleken,

dat het slechts een nadruk is van eene uitgave reeds in 1589, waervan de goedkeuring dagteekent, verschenen. Er moet dienvolgends aen geenen Gabriël Meurier, zoon, gedacht worden; men heeft die *Conivgaisons*, even als zoo veel andere boeken, aen den zoo bekenden Antwerpschen schoolmeester te danken, en ze kunnen zeer wel tot zyne eerste schriften behooren. De titel van het exemplaer, dat vóór my ligt, luidt : *Conivgaisons flamen-francoises, de Gabriel Mevrier; recemment par le mesme corrigées et meliorées. — Coniugatien in Nederduytsch eñ Fransoys, van Gabriel Meurier : deur den selven op een nieu ouersien eñ verbetert* — MORE MORI. Met het vignet van den drukker, eene lelie voorstellende, op den titel, en onderaen : T'ANTWERPEN. *By Hendrick Aertssens, inde Cammerstraet, inde witte Lelie. Anno* 1618. In-12° van 32 ongecyf. bladen of 64 bladzyden. Op het laetste blad staet de goedkeuring : *Iste Liber tutò* recudi *potest, cùm nihil contineat mali, quod testor infrascriptus. Datum die* 7. *Aprilis* 1589, en geteekend : *D. Michael Hetsroy, Breugelius, Canonicus Antuerpiensis.*

De druk van 1618 was dus eene kopy van dien van 1589; maer deze, zooals uit het woord *recudi* van den boekkeurder blijkt, was toch de eerste niet. De woorden, *deur den selven op een nieu oversien en verbetert,* zullen reeds op dien toepasselijk geweest zijn.

D. III, bl. 436. — JAN PEETER VAN GHELEN.

Ik deed de vraeg : of *Jan Peeter van Ghelen,* die te Weenen in 1752 het bedrijf van boekdrukker, of ten minste dat van boekhandelaer uitoefende, een Nederlander was? Sedert is het my gebleken, dat reeds zeventig jaren vroeger, en wel in 1689, in gemelde stad een *Jan van Ghelen* leefde, die drukker was der Hoogeschool, en by wien een klein prozaschrift van den jesuiet

Francies Waldtner verscheen(1). Deze *Jan* was waerschijnlijk de vader van *Jan Peeter*.

Er zullen ongetwyfeld meerdere boeken, by die *Van Ghelens* van de pers gekomen, bestaen, en indien zy wezenlijk van Nederlandschen oorsprong zijn, zoo als het te vermoeden is, ware het niet onbelangrijk eenige narichten omtrent die mannen in te zamelen.

D. IV, bl. 1-40. — JAN VAN HAVRE.

Op de uitslaende geslachtlijst (bl. 2) stelle men, zooals uit nadere opzoekingen gebleken is, tot stamvader *Jan van Havre*, wiens zoon *Hendrik* in huwelijk trad met *Joanna van Schoote, dochter van Olivier.*

De bailliu van Blankenberge was niet *Antonius van Havre, zoon van Jan en Anna de Schepper,* maer wel *Antonius van Havre, zoon van Francies en Josina Snouckaert.*

Servaes van Havre, de schepen van Gent, 1600-1602, was op 5den Juny 1609 reeds overleden; hy was getrouwd geweest met *Joanna van Havre, dochter van Gillis.*

Bl. 8. Op sommige exemplaren der plaet voorstellende het grafschrift van den heer van Walle, staet verkeerdelijk : DECESSIT ANN. M. D. XXV, in plaets van M. DC. XXV.

---

(1) De titel van het boekjen luidt : *Lux et umbra sive felices et infelices Principes, Laureato Honori Illustrissimorum, Perillustrium.... Dominorum AA. LL. et Philosophiæ Magistrorum per R. P. Joannem Baptistam Kösingh, e Societate Jesu, AA. LL. et Philosophiæ Doctorem. ejusdemque Professorem Emeritum, nec non p. t. Senior. Consistorialem, in Antiquissima ac Celeberrima Universitate Vien. recens Creatorum ab Illustriss. Vienn. Rhetorica oblata, pro Actu Repetitionis. Anno salutis reparatæ* MDC.LXXXIX, *Viennæ Austriæ, Typis Joan. Van Ghelen, Universit. Typog.*, in-8°, 28 bl. Ik ontleen dezen wijdloopigen titel aen de : *Bibliothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jésus, par Augustin et Alois de Backer*. Sixième série. Liége, 1861, bl. 775.

D. IV, bl. 139-143. — Brieven van vermaerde mannen.

Uit eene aenteekening te vinden in : Goethals, ***Dictionnaire Généalogique et Héraldique des Familles nobles de Belgique,*** D. IV, ***Maison de Straten,*** blijkt dat Theodorik van Liefvelt, de vader, kanselier van Brabant en raedsheer van Philips II was. Men zie ook ***Théatre sacré du Brabant,*** D. I, bl. 230.

D. IV, bl. 223-224. — Grafschrift van Jacob Cool, van Antwerpen.

Dit grafschrift van Jacob Cool of Colius, dat ik uit een handschrift heb getrokken, is te vinden in de ***Selectae Christiani orbis Deliciae,*** van Sweertius, in de uitgave van 1608, bl. 599, en in die van 1625, bl. 785. De door my gegevene tekst is echter vollediger.

D. IV, bl. 225-242. — Griselde berijmd door Antonius Ghyselers.

In den cataloog der bibliotheek nagelaten door den priester Ch. Michiels, en te Antwerpen in 1781 verkocht, leest men D. II, bl. 340, Nr 2803 :

Die Historie van der goed' vrouwe Griseldis, geprent te Delft, 1495, in-4to.

Omtrent dezen druk, die ruim zoo oud zal zijn als die, welke te Deventer, by Jacob van Breda, verscheen, kan ik geen verder bericht geven.

De heer A. de Vlaminck, wiens belangryke *Jaerboeken der Kamer van Rhetorika van Thielt* weldra zullen ter pers gelegd worden, heeft my daeruit de volgende aenteekening medegedeeld, welke aen de Stadsrekeningen van Deinze ontleend is : « Op Sinxendag 1498 wordt door *de Ghesellen vander Retorijcke van Peteghem,* « *'t spel van Gryselle* » voorgedragen. »

Zie daer de geschiedenis van Griselde reeds vroeg voor het

tooneel bewerkt, en men zal dit drama gerust nog veel jaren hooger dan 1498 mogen doen opklimmen, alzoo men gewoonlijk in de kleine steden de tooneelstukken eerst vertoonde nadat ze in de groote eenen algemeenen byval hadden verworven.

D. IV, bl. 238. — Belooning aen Petrus Nannius toegestaen.

In den *Bibliophile Belge,* Brussel, 1845, D. I, bl. 224, had ik reeds de aendacht getrokken op die belooning aen Nannius toegekend, en de regels uit de Stadsrekeningen van Mechelen aengehaeld. Ik heb tevens aldaer den titel opgegeven, zoo van den oorspronkelyken druk der *Costumen, usanciën,* enz., van Mechelen als van de latijnsche vertaling van Nannius.

D. IV, bl. 309-323. — De ridder met de Kar.

Godefroi de Leigni werkte niet alleen aen het overige van den Lancelot, zooals ik hier boven opgaf, hy voltooide ook *li Romans de la Charrete.* Men leest immers aen het einde van den franschen tekst, dien professor Jonckbloet heeft uitgegeven :

Godefroiz de Leigni li clers
a parfinée la Charrete.
mès nus hom blasme ne l'an mete
se sor Crestien a ovré,
car ça-il fet par le boen gré
Crestien qui le comança.

Of de *Contes de la Charrete,* zooals deze door Jonckbloet is uitgegeven, volledig is, valt te betwyfelen. In allen gevalle is het fragment, dat ik hiervoren heb medegedeeld, daerin niet te vinden.

D. IV, bl. 326-362. — Oorkonden betrekkelijk het karthuizers-klooster, by Gent.

Ik schreef aldaer, regel 15 : *zeventien dezer stukken behooren tot de veertiende eeuw,* men leze *achttien.* Het blijft toch waer, dat,

INHOUD.

—